

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN
elnök

SZEKFÜ GYULA
alelnök

JÚLIUS

Tisztázzuk a fogalmakat.	GRÓF KÁLNOKY HUGÓ
A nyilasok agrárprogramja	KOVÁCS IMRE
A tatai népfőiskola	BENDA KÁLMÁN
Állandó erődítések	BAKOS GYULA
A magyar református egyház új feladatai	MATHÉ ELEK
Katolikus bölcelet	ZEMPLÉN GYÖRGY
Egy kisebbségi kézikönyv	SZÁSZ ZSOMBOR
Külpolitikai szemle	GOGOLÁK LAJOS
Huxley, az utópista	ORSZÁGH LÁSZLÓ

Szerkeszti
ECKHARDT SÁNDOR
BUDAPEST
1941

E szám ára 1.50 P

TISZTÁZZUK A FOGALMAKAT...

EURÓPÁT, sőt az egész civilizált világot két nagy táborra osztják a katonai frontok; mögöttük gigantikus harcot vívnak egymással az elvek: melyik építse újra föl a széthulló világot? Azok az eszmék, melyek alig egy évtizeddel ezelőtt csupán udvarias, kényszeredett érdeklődést ébresztettek a nagy politikai areopágokban, ma Európa nagy részéből vitathatatlanul uralomra jutottak. Ugyanakkor hosszú évtizedek folyamán meggyökeresedett politikai elvek, a sérthetlenség nimbuszába öltöztetett dogmák, ellenállás nélkül összeomlottak az új szellemi áramlatok hatalmas rohamában. A világ eresztékei ropognak a szellemi forradalom fergetegében. Nem csoda hát, ha azt tapasztaljuk, hogy sokan összezavarják a fogalmakat. Azok, akik vakon hittek a múltnak időtől függő, de öröknek tartott értékeiben, most túlságosan könnyen hajlanak arra, hogy megtagadjanak mindent, ami a múlté, sőt arra is, hogy kiábrándultán forduljanak el saját nemzetük múltjától. A relatív időfogalmak, „rég” és „új” abszolút jelentést kaptak. Ha a szakadék tovább mélyül, a nemzet örökös értékei, melyek „régiben” és „újban” egyaránt megvannak, könnyen elhomályosodhatnak.

Talán nem lesz hiábavaló, ha a régi és új jelszavak mögött rejlő fogalmakat igazi tartalmuk, értékük, vagy értéktelenségük szerint megvizsgáljuk. E vizsgálatnál abból indulunk ki, hogy elismerjük: öreg földrészünk föltétlenül rászorul arra, hogy alaposan újjáalakítsák. Főlöszleg hangsúlyozni, hogy nekünk magyaroknak vizsgálódásainkban országunk és nemzetünk jövő fejlődése a sokat emlegetett új európai rend keretében az irányadó szempontúink.

A földrészünk arculatának és lelkének átalakítására törekvő szellemi áramlat, mint minden forradalmi megmozdulás, úgy keletkezett, hogy a nagy tömegeknek a fennálló visszás állapotokkal szemben táplált ellen-szenve egy-egy nagy, vezetésre hivatott egyéniségtől célt és irányt nyert. Indítóokuk és célkitűzésük alapján a nemzeti forradalmakat természetes reakcióknak tekinthetjük, mondanunk sem kell, hogy nem a szónak abban az értelmében, mely egy előző állapothoz való visszatérést jelent. Bennük az illető népek természetes Önfenntartási ösztöne tört magának utat, amidőn szükségszerűen szembeálltak azokkal az eszmékkel, melyek a világháború után Európa nagyobbik felében elterjedtek. Belpolitikában ezek a nemzeti mozgalmak a háború utáni forradalmak nemzetellenes eszméi ellen küzdöttek, a külpolitikában pedig ha nem harcoltak is mindig a párizsi békediktátumoknak a nemzeti jogokat eltipró parancsai ellen, alapjában véve mégis mindenkor azokkal az erőkkel szálltak szembe, melyek e békeszerződéseket létrehozták. Az 1918-as év forradalmait a négyéves világháború következményei mellett a szociális bajok hozták létre. E bajok okát részben az európai államoknak a világháború előtti társadalmi berendezéseiben és a világháború okozta nyomorúságban kell keresnünk. Így a nemzeti mozgalmak az 1918-as szellem ellen harcolva a háború előtti és utáni dekadens korszakok uralkodó szellemi áramlatai, de főleg a liberalizmus ellen küzdöttek, ámbár a liberalizmus is elveit végeredményben két forradalomnak

köszönhette: az 1789-es és 1848-as forradalmaknak, mikor a felháborodott nép támadt fel a korlátlanul uralkodó hatalom ellen. A liberalizmusnak sikerült ugyan a kiváltságos társadalmi osztályokkal szemben az emberi jogokat elismertetnie, de megbukott akkor, amidőn a valósággal és az emberi természettel nem számolva, egyoldalú szabadság-eszményt hirdetett és képtelen volt megvédelmezni a gazdaságilag gyengébbek jogait a kor leg-hatalmasabb haszonélvezőjével, a tőkével szemben. A társadalmi szerkezeteknek ez a kiegyensúlyozatlansága éles megvilágítást kapott a világháborúban, midőn az általános hadkötelezettség mindenkire egyforma kötelezéseket rótt; a háború után pedig olyan megmozdulásokra vezetett, melyek a gazdaságilag hátrányosabb helyzetben lévők kezébe akarták letenni az egyeduralmat. Ez nem volt más, mint a másik végletbe való menekülés. Természetesen azok, akiket egyrészt a liberalizmus gazdasági és szociális bajai, másrészt az ezekre bekövetkező reakció válságai sújtottak, nem túrték szó nélkül a szenvedéseket: szükségképeni válaszuk a nemzeti forradalom volt.

A nemzeti forradalmak, ámbár nagy vonásokban egyeznek, különböző időpontokban indultak meg és a nemzeti léleknek és történelemnek megfelelően, sajátosan eltérnek egymástól. Például az a harc, melyet Németország és Olaszország más és más okból indított meg Versailles ellen, a világháborúban részt nem vevő Spanyolországban nem juthatott szerephez, ámbár a spanyol nemzeti forradalomnak azokkal a hatalmakkal is szembe kellett szállnia, amelyek Versailles-ban hangadók voltak. Érdekes, hogy ugyanakkor az a Portugália, amely híven kitartott az öröklött angol szövetség mellett, a nemzeti Spanyolországot ismerte el, nem a másikat.

Ha a nemzeti mozgalmak belső szervezetét, a nemzeti léleknek megfelelő belpolitikai célokat egyenként vizsgáljuk, a közös vonások mellett még erősebben kidomborodnak a különbségek.

Minden nemzeti mozgalomban közös követelmény az államhatalom fokozottabb tekintélye. Közös bennük az is, hogy nemzeti és szociális programot hangoztatnak. Erőteljesen hangsúlyozzák saját állami és nemzeti függetlenségüket, saját népük természetes és elvitathatatlan jogát az Isten-től nekik kijelölt darab földre vagy földrészre, nevezzék azt akár hazának, akár életternek. Közösen hangoztatott felfogásuk az is, hogy a saját erejükből, saját elgondolásuk szerint, a nemzeti sajátosságok szellemében és a különböző nemzeti szükségleteknek megfelelően alkotott államforma nem exportáru, holt sablon, melyet rá kell húzni, vagy rá lehet kényszeríteni más fajú népekre is.

Az egyes tekintélyuralmi országokban az államformák annyira magukon viselik az illető nép sajátos bélyegét, annyira visszatükrözik a néplelket és a máshol fel nem lelhető, meg nem ismételtető történelmi fejlődést, hogy már csupán a szóban forgó országok alkotmányjaiban mutatkozó szembe-ötölő különbségek kereken megcáfolják azokat, akik a mozgalmakat egy kalap alá fogják. Például amíg Olaszország kitartott a királyság öröklött államformája mellett és új alkotmányát a fasiszta korporációk rendszerére építette fel, addig Portugáliában a rendi kamara mellett még nemzetgyűlés is van, melynek tagjai választott népképviselők. E két ország tehát az osztályképviselet elvét valósította meg. Ugyanakkor Spanyolországban a Caudillo mellett a falangisták tanácsa áll, melynek tagjait maga a Caudillo nevezi ki. Németországban általános választások alapján összehívott birodalmi gyűlés szankcionálja a Führer és a miniszterek gesztióját. Minél alaposabban vizsgáljuk továbbá, hogy az egyik vagy másik tekintélyuralmi ország hogyan oldja meg gazdasági problémáit, (pl. az aranystandard esetében, amely mellett Portugália kitart, a többi tekintélyuralmi állam pedig nem; a

cserén vagy szabad devizaforgalmon alapuló külkereskedelem kérdése, stb.) minél mélyebbre hatolunk az egyes államok bel- és szociálpolitikájában és figyelmesen szemügyre vesszük, milyen állást foglalnak el pl. a keresztény vallásokkal, vagy a zsidósággal szemben, milyen szociális intézményeket létesítettek, stb., annál inkább feltűnik, hogy a megoldások módja és foka, különösen olyan kérdésekben, mint az állam és az állam polgárainak viszonya, mennyire függ a kérdéses nép nemzeti sajátosságaitól, történelmi múltjától és jelen körülményeitől.

A nemzeti létproblémák megoldásának módja és azok az államformák és intézmények tehát, melyek keretében a megoldás történik, még nem döntik el, vájjon egyik vagy másik országot a tekintélyuralmi államok közé kell-e számítanunk vagy sem. Sokkal inkább döntő az a tény, hogy azonos, vagy legalább is párhuzamba hozható feltételek kényszerítették-e az egyes népeket arra, hogy állami megújulásuk nagy sorskérdését megoldják, aztán az, hogy milyen megoldásokat választottak és hogy ezek a nemzeti sajátosságoknak megfelelő megoldások képesek voltak-e a nemzet fennállását és jólétét biztosítani, belső rendjét megteremtteni és fenntartani, a nép jövőjének zálogául szolgálni?

Ami a nemzeti forradalmak belső és külső előfeltételeit illeti, azt látjuk, hogy — mutatas mutandis — a háború utáni Magyarországon azonos, vagy lényegükben hasonló tünetek tapasztalhatók, mint a háború utáni Németországban és Olaszországban, valamint Portugáliában és Spanyolországban a nemzeti megújulás előtt. Először szociáldemokrata színezetű, később nyíltan proletárdiktatúrát követelő jelszavakat hangoztató, úgynevezett „népkormány“ tántorgott a teljes politikai és katonai tehetetlenség és gazdasági csőd felé; aztán a lelkiismeretlen elemeknek kisdéd csoportja kiragadta a gyepőt a kormányzat gyenge kezeiből; a népet kénye-kedvére terrorizálta és az országot nemcsak a szakadék szélére vitte, hanem magával rántotta a mélybe, ahol az, minden erejétől megfosztottan, könnyű prédaként hullott belső és külső ellenségeink lába elé. Magyarországon, éppen úgy, mint más országokban ugyanazon vagy legalább is hasonló okoknak köszönhető, hogy az ország ilyen helyzetbe juthatott és végső fokon ezek az okok feltétlenül a liberális demokrácia kinövéseiben keresendők. De nálunk éppen úgy, mint más országokban, akadt egy férfi, aki a nemzetet kiemelte a mélységből; aki ismervén bukásának okait és tudván, azok milyen eszközökkel küzdhetők le, megtanította népét arra, hogy fáradtságos, céltudatos, aprólékos munkával úgy építse újra fél országát, hogy az a jövő viharával dacolni tudjon. Erre Magyarország jogosan büszke. Kivételes, megtisztelő helyet érdemel azon népek között, melyek utána kerestek új utakat, hiszen ez a világháború után legmélyebbre sűjtött nemzet elsőnek szedte össze magát, saját erejéből az újítások kitaposatlan útjára lépett és azon lépésről lépésre haladt előre, nem ingatták meg, nem tévesztették meg a jelszavak, bárhonnan is hangoztak feléje. Így Magyarország nemcsak azoktól a súlyos pártharcoktól és belső válságoktól maradt mentes, melyek más államokban, pl. Németországban és Olaszországban a háború után évekre lefoglalták a nemzet politikai erejét, hanem elkerülte más nemzetek kissé dicstelen szerepét is, t. i. a belső megújulás szükségességére nem akkor ébredt, mikor már nem maradt számára más választás. Korfordulón Magyarországon ezt a döntést megelőzte, midőn saját akaratából elsőnek nézett szembe a nemzeti újjászületés sorsproblémájával.

Most, mikor a párizsi békeszerződéseket a világtörténelemnek végleg elintézett aktái közé sorolhatjuk, nem tagadhat meg senki a magyartól egy másik érdemet sem: ő volt az első, aki a nemzetközi nyers erőszak uralmára épített békeszerződésekre harsány „Sohá“-val felelt. Nem is tör-

ténhetett másképp. Magyarország belsőleg úgy akart megújodni, hogy visszatért a szociális szellemen megújítandó keresztény és nemzeti alapokon nyugvó szentistváni birodalmi gondolathoz. Következésképpen külpolitikájában rendületlenül hangoztatnia kellett, hogy elvitathatadatul jogot tart a szentistváni birodalomnak Istentől nyert államterületére, a Kárpátok medencéjére, mely számára haza és élettér egyaránt. Nem véletlen, hogy Magyarország e törekvése közben, melyet akkori tehetetlensége és az európai erőviszonyok alapján szinte örültségnek tartottak, két olyan nagyhatalomhoz találta meg a barátság útját, mely később a Versailles ellen indított harc legfontosabb tényezője lett. Annak a ténynek pedig, hogy Magyarország már akkor baráti jobbot nyújtott e két népnek, amikor azok még nem ismerték az egymáshoz vezető utat, szinte szimbolikus jelentősége van.

Ha most, a magyar belpolitika fejlődését részletesen vizsgálgatva, kénytelenek vagyunk a liberalizmust és a szociáldemokráciát is felelőssé tenni országunknak háború utáni összeomlásáért, természetesen tudatában vagyunk annak is, hogy a békebeli Magyarországra nem várt volna ilyen gyors és katasztrofális vég, ha a négyéves világháború nem rendítette volna meg az ország alapjait. Ez a tény megvilágítja az összeomlás okait, de nem méri az összeomlást és azokat az erőket, melyek előidézték, vagy túl gyengék voltak ahhoz, hogy megakadályozzák. Rámutattunk már azokra a súlyos szociális mulasztásokra, melyekért a liberalizmus a háború előtti Magyarországon, csak úgy mint másutt, felelős. Ezekhez nálunk még egy kivételesen magyar jelenség is járult: a liberalizmus megindulásakor a szabad nemzet eredeti eszméjét vallotta, de csakhamar túlzott és egyoldalú jelenséget tulajdonított a nemzet fogalmának olyannyira, hogy a háború előtti magyar nemzeték e bálványának súlya alatt később meginogtak Nagy-Magyarország alapjai. Ez a nemzeti eszme, mely hangzatos, sekély tartalmú, de az állam fennállására veszélyes jelszavakban tetszelgett, szöges ellentétbe került Szent István ezeréves állameszményével. Elvadította az országban lakó másnyelvű népeket, anélkül, hogy ugyanakkor a magyar elem súlyát és belső erejét fokozta volna. Éppen ellenkezőleg. Amilyen kevésbé törődött azzal, hogy a magyar föld gyermekei 10.000-es tömegekben vándoroltak idegenbe, mert saját hazájukban nem volt betevő falatjuk, ahogy eltúrte, hogy ezrek és ezrek kétségbeesett helyzetükben a nemzet ellenségeivé váljanak, éppen olyan mindegy volt neki, hogy e kivándorló, vagy nyomorgó magyarok helyébe többnyire idegenek léptek. S ez a nemzetörödség nemcsak az ú. n. zsidókérdésben bosszulta meg magát, hanem nemzetiségi viszonylatban is, a román paraszt honfoglalása vígan folyt Erdélyben.

A liberalizmus azonban a szentistváni állam másik alaposzlopát, a kereszténységet is veszélyeztette. Az egyedül boldogító haladás nevében a reakcionárius elmaradottság szégyenbélyegét sütötte mindazokra, akik bátran megváltották, hogy pozitív keresztény életet élnek. Milyen mély tragikum van abban, hogy ez a szellemi áramlat, mely nem győzte eléggé hangoztatni a haladást, ma maga is homlokán hordja a reakció bélyegét. Ma, midőn tapasztaltuk és láttuk, hogy a szerencsésen visszaszerzett területeken milyen nemzeti feladatot teljesítettek a keresztény vallások azzal, hogy heroikus módon megtartották és Magyarország számára megmentették a magyarságot, teljes nagyságában felbecsülhetjük azt a kárt, melyet a liberalizmus vallásellenes magatartása a nemzetnek okozott.

A múlt távlatából is úgy látjuk, hogy még a liberális korszak parlamentarizmusa is súlyosan vétkezett a nemzet ellen: a rosszul értelmezett nacionalizmus zászlaja alatt kicsinyes részletkérdésekben végnélküli szócstaták dúltak, méltatlan obstrukciókban, béka-egér harcban őrlődött fel a parla-

ment ereje; elhanyagolták a nemzet igazi szükségleteit, szellemi és anyagi felvértezését az előtte álló élet-halál harcra.

E súlyos vádak hatása alatt könnyen abba a kísértésbe eshetnénk, hogy a liberalizmussal együtt a magyar történelemnek egész XIX. századi korszaka felett pálcát törjünk. Pedig, ha e korszak pozitív értékeit tekintjük, úgy érezzük, egy ilyen általános elmarasztaló ítélet nemcsak igazságtalan volna, hanem Magyarország esetében az Öngyilkossággal lenne egyértelmű. Kossuth, Petőfi, Deák, Andrássy, Eötvös és a két Tisza neve és műve örök értékeket jelentenek a magyar történelem könyvében és aki Őket a liberalizmussal együtt elítéli, saját hazáját tagadja meg. Melyik későbbi nemzedék tagadhatja le vagy magyarázhatja félre azt az óriási szellemi és végül gazdasági fellendülést, melyet e férfiak készítettek elő Magyarországon? Aki eldobja magától a magyar szabadság és függetlenség tiszta eszményét, a magyar nemzetnek más nagy európai népekkel való egyenrangúságának elvét, aki megtagadja a magyar önrendelkezési és önkormányzási jogot befelé éppúgy mint kifelé, ezeket a szent eszméket, melyekért Petőfi meghalt, Kossuth titáni harcot vívott, melyeket Deák, Andrássy és a két Tisza részben meg is valósított, az eljátszotta azt a jogát, hogy a megtisztelő magyar nevet viselje. És meghamisítanók a valóságot, ha nem hangsúlyoznók egyúttal azt a kétségbevonhatatlan tény, hogy a háború előtti magyar nemzetiségi politika, melynek hibáit ma tisztin látjuk, toronymagasságban állt azon jogfosztó és erőszakon fidepülő politika felett, mellyel a háború után a kis-entente államai a demokrácia nevében üldözték és megsemmisíteni igyekeztek a magyar kisebbségeket.

Ha ezek után ma, a közelmúltban szerzett saját tapasztalataink alapján mégis úgy véljük, hogy az elmúlt kort és annak vezetőférfiait súlyos, sőt végzetes mulasztásokkal kell vádolnunk, előrelátás hiányát kell szemükre vetnünk, ne mulasszuk el, hogy bizonyítékokkal támasszuk alá saját igazunkat. Ezt azonban csak akkor tehetjük meg, ha kötelességünknek tartjuk, hogy elkerüljük azokat a hibákat, melyeket az ő terhükre írunk.

A mi nemzedékünk ezt a kötelességet nagy mértékben vállalta és teljesítette: tudatában van annak, hogy egy örökre lezárt, elmúlt korszak ballasztját nem mentheti át a mi korunkba. De éppen így azzal is tisztában kell lennie, hogy a magyar múlt örök értékű vívmányait nem árulhatja el anélkül, hogy azzal magát az országot ne veszélyeztesse.

A huszadik századi Európa első nemzeti forradalmának megindítói és harcosai, a magyarok, teljes mértékben számoltak is e megfontolásokkal saját művükben. Újra feltámasztották az ország ősi lelkéhez elválaszthatatlanul hozzánőtt, a szent koronában megtestesült királyság intézményét. (Az 1918/19-es összeomlás vétkesei tudták, hogy akkor, mikor Magyarországot a koronától megfosztják, a nemzetet találják szíven!) Szent István birodalmának két Ősi alapelemét, a nemzeti eszmét és a kereszténységet régi méltóságukba visszahelyezték, sőt igyekeztek egy új fundamentummal, a szociális gondolattal alátámasztani. Széttépték az erőszak és terror elviselhetetlen rabláncait, melyeket néhány gonosztevő rakott az országra. Az állam új berendezésében az ősi szabadság és függetlenség eszméjét összehangolták a kor parancsoló követelményével: a tekintélyt elvvel és a belső rend érinthetlenségének törvényével.

Az így megújított *Magyarország az elmúlt* két évtized alatt már jónéhányszor kemény próbára tétetett és eredményesen megállta a helyét. Míg más államok, melyek vele együtt megérték a forradalmat és az összeomlást, még korántsem heverték ki e csapás végzetes következményeit, s míg egyik válságból a másikba hulltak, Magyarország nem egyszer szállt szembe, biztos elhatározottsággal, azokkal a veszélyekkel, melyek kívülről fenye-

gették létét, de belsőleg is súlyos megrázkódtatásoknak tették volna ki. Tartós, tekintélyükben megtámadhatatlan kormányok, melyek egy felelősségének tudatában levő, nagy feladatához méltó, súlyos kérdésekkel is megbirkózó országgyűlés túlnyomó többségére támaszkodhattak, valamint az ország növekvő gazdasági és katonai megerősödése jellemzik a belső fejlődést. Külpolitikájában Magyarország azoknak a nagyhatalmaknak segítségével ért el sikert, melyeknek barátságát nemcsak hasonló külpolitikai célkitűzéseivel, hanem belső konszolidáltságával, kifelé növekvő erejével és hűségével is kiérdemelte: támogatásukkal szétrobbantotta az állig felfegyverzett ellenségek fojtó gyűrűjét és visszaszerezte elszakított területeinek tekintélyes részét.

Jól tudjuk, hogy a nagy mű még nincsen befejezve. Mindenekelőtt szociális téren van még sok tennivaló. Nem egy súlyos munkát kell még elvégeznünk, mielőtt megtennénk az utolsó simítást a belsőleg és külsőleg újjáalkotott Nagy-Magyarország hatalmas építményén. De a nemzet megszívlelte a múlt hibáit. A régi birodalmi gondolat szellemében új alapokra fektette az ország más nyelvű állampolgáraihoz való viszonyát. Sok veszélyt megszüntetett és képes másokat is megszüntetni, melyek a liberális korszakból visszamaradt parlamenti rossz szokásokból támadnának. A múlt eltorzított bálványaitól visszatálunk ezeréves múltunk örök eszményéhez és értékeihez. Tudjuk, hogy Magyarország nem idegen példák utánzásával, nem egy „második forradalom“ kirobbantásával biztosíthatja létét és fejezheti be megújulásának nagy művét az új Európában, hiszen Németországban is hiába kísérelték meg a második forradalmat: mint ahogy nálunk, ott sem voltak meg a szükséges előfeltételek, a forradalomnak nem volt jogosultsága, ezért csirájában, kérélnhetetlen szigorral, elfojtatott. Magyarország jogos önérzettel és Önbizalommal önmagához hűnek kell maradnia. Fiainak tudniok kell a mai veszélyes időkben, mi használ az országnak és mi árt s a nemzetnek megindult, állandó fejlődését a tekintélyen és szigorú törvényességen alapuló belső rend fenntartásával elő kell segíteniük és biztosítaniok.

GRÓF KÁLNOKY HUGÓ

A NYILASOK AGRÁRPROGRAMMJA

SOKÁIG KELLETT VÁRNI a nyilasok agrárprogramjára. A mozgalom megindulásakor nem tartották fontosnak a földkérdést, nem is nyilatkoztak róla, legfeljebb csak akkor, ha zsidóbérenceknek nevezték a szociográfusokat és a földreformmal foglalkozó írókat és politikusokat. Később átvették a falukutatás jelszavait és a legutóbbi választáskor már a legradikálisabb földosztást hirdették. A választási propaganda azonban nem tévesztendő össze a pártprogrammal; a földreform csak arra a három hétre szólt, amikor a választólát meg kellett dolgozni, hogy a mozgalomhoz csatlakozzanak és rájuk szavazzanak. A lázas napok után többet nem beszéltek a földről és a parasztságról, s mi, akik figyelemmel kísérjük a nyilasok politikai tevékenységét, joggal gondolhattuk, hogy agrárprogramjuk nincs. Matolcsy Mátyás radikális földreformja Matolcsy Mátyás egyéni programja és nem a nyilasoké. Matolcsy nem is tartozik közéjük: nyilván taktikából csatlakozott a mozgalomhoz. Radikális agrárkövetéseit a párt hivatalosan nem tette

magáévá. Hubay Kálmán a nagyüzemi termelés híve, Rátz Kálmán nyilas-képviselő korában szintén a nagyüzemekért lelkesedett és Adorján János tanítását követte. Szalasi Ferenc világos és határozott programot eddig nem adott, s nyugodtan mondhatjuk, hogy nem is fog... Mások nem foglalkoznak közülük az agrárkérdéssel, legalább is eddig nem láttuk nyomát, hogy szándékukban volna a földkérdést rendezni. Most az ismeretlenség homályából előlépett egy Roósz József nevű mezőberényi nyilas „testvér” és megírta a mozgalom agrárprogramját.

FÖLDREFORM VAGY PARASZTPOLITIKA. Ez a sokatmondó cím áll Roósz József könyve élén. (Kiadta a „Magyarság” könyvosztálya. Felelős kiadó ifj. Virtsologi Rupprecht Olivér.) A könyvet a „Magyarság” hónapokkal előbb hirdette és azt írta róla, hogy az első komoly és határozott agrárprogram. Részleteket közölt a könyvből, meginterjúvolta a szerzőt, s úgy állította a nyilasok elé, mint a magyar parasztság nagy szervezőjét és vezérét, akinek elgondolásait a mozgalom elfogadta és hivatalos programjává tette. A könyv bevezetőjében is azt olvassuk, hogy Roósz József a paraszt megtestesítője. „Lelkiületében, jellemében, gondolkodásában, életének minden mozzanatában a legtökéletesebb józan magyar parasztot képviseli. Tudatos paraszti életet él, s tudatosan akar irányt szabni az egész parasztság életének. Úgy hisszük, találóan nevezhetjük őt a magyar Darré-nak. Roósz József a XX. század embere, aki saját magában, lelkiségében, egyéniségében fedezte fel a század koreszméjét.” Ezek után nem kételkedhetünk abban, hogy Roósz könyve a hivatalos nyilas agrárprogram.

A program ideológiai része merőben új beállításban tárgyalja a földkérdést. Rövid gondolatmenete a következő: A földet a nemzet szolgálatába kell állítani, mert egyedül a földdel való foglalkozás közben maradhat meg az idealizmus. Idealizmus nélkül nincs áldozat a közösségért, áldozat nélkül pedig nem lehet közösséget, jelesen nemzetet fenntartani.

Vegyük sorra Roósz József elgondolásait, amelyekből megállapíthatjuk, hogy mennyiben felel meg parasztságunknak a nyilasok agrárprogramja. Roósz nem akar földreformot. Már könyvének címe is a földreformmal szemben parasztpolitikát hangoztat. Parasztságon nem az egész agrártársadalmat érti, hanem annak csak egy vékony rétegét, azokat, akik mindenben megfelelnek a saját képükre alkotott idealizmus követelményeinek. Földet is csak az idealista parasztok kaphatnak, mert „a földet nemcsak megmunkálni, hanem a jövőben ismét a nemzet szolgálatába kell állítani. Erre van szükség, földosztó urak!” Roósz szerint a föld ma nem áll a nemzet szolgálatában. Zavaros fejtegetéssel igyekszik ezt bebizonyítani. A múltban bizonyos szolgáltatások ellenében kapták a földet a világi és egyházi birtokosok. Nem jutalmat kaptak, hanem csak a föld haszonélvezetét, amiért katonai, közigazgatási stb. feladatot láttak el. Ezek a birtokosok voltak „a tradícióknak, a nemzeti hagyománynak írás és parancs nélküli hordozói, a jó erkölcs őrzői. Felelősséget éreztek a nemzet érényeiért”. Az egyházi birtokok a nevelés szolgálatában állottak. „Népet tökéletesítő” tevékenységet fejtettek ki. „Ezért mondjuk ezekre a birtokokra, hogy célvagyonok. A vagyon közcélt szolgált.”

Ma más a helyzet, legalább is Roósz szerint, mert ezt írja elég rossz magyarsággal: „A köteleességteljesítést átvette az állam, de a birtok nem ment vissza a nemzet kezébe. Ez a hiba. Továbbmenőleg onnan datálódna a nagyobb hibák, amikor a birtokot nem a nép véréből való vér kapta és főleg mert már nemcsak vitézi tettekért birtokolták, hanem más személyes szolgáltatásokért kaptak most már jutalmat a birtokban. Ez a magyarázata, hogy egyik-másik földesúr a kutyájával is jobban bánt, mint a jobbággyával. Egy szó

mint száz: valamikor a magyar föld magyart védő s magyart tökéletesítő célt szolgált. Ezzel szemben ma a magyart védelem fegyveres feladatát átvette az állam (katonaságot tart fenn), a magyart tökéletesítés feladatát az állam vette át, de ugyanakkor a föld változatlanul megmaradt azoknak a birtokában (illetve jogutódok birtokában), akiknél eddig volt. Szinte magától értetődik ezek után, hogy megszűnve a nemzet jövőjéért való felelősség-érzet, az erkölcsi morál megőrzője, a tradíció és a nemzeti hagyományok hordozója is mindinkább az állam lett.“

Az állam azt a magasabbrendű kötelességet, amelyet eddig a nemzet látott el, nem tudja teljesíteni, mert az állam csak „szerkezet“. Az állam „egyedüli és testhezálló feladata nem lehet más, mint adminisztrálni az állam keretén belül élő nép életét“. Mivel a nemzeti célok szolgálatában ma nagyon kevesen állnak, gondoskodni kell egy olyan rétegről, amely ezt a feladatot vállalja s ez csak a parasztság lehet. E cél megvalósítását jelenti a parasztpolitika s minthogy „nemzetiszocialista csak idealista lehet, így mi nemzetiszocialisták csakis új földbirtokpolitikát és nem reformot akarhatunk. Tehát az ősi célt szolgáljuk, de ezt a modern technika századának megfelelően. Az új földbirtokpolitika lényegében parasztpolitika, mert a hangsúly fokozott mértékben van a földet birtokló és művelő parasztságon. A parasztság sajnos igen vékony rétege a földművelőknek, mégis ez az érték, amelyet a nemzet érdekében ki kell emelni“. Ezzel megfelelt Roosz József arra, hogy miért kell a földet a nemzet szolgálatába állítani és miért csak a „parasztság“ jöhet számításba e nagy cél megvalósításánál.

A felső osztályok életkörülményeik miatt alkalmatlanok a nemzet szolgálatára. Nem idealisták, s azoktól nem is lehet áldozatot várni, akik elvetették maguktól az idealizmust. Az ipari munkásság annyira át van itatva marxista tanítással, világnézete annyira materialista, hogy kár az idealizmust hangoztatni előtte, úgysem fogadja el, tehát szintén alkalmatlan a nemzetet szolgálni. „Aki nem veszi észre, hogy az alkotó emberben az egészséges és természetes ösztön állandóan harcban áll a külső körülmények nevelő hatásával, az persze hogy nem képes különbséget tenni a forma és a lényeg között, az a külső és belső, az eszmények testet adó anyaga és az eszme között, a kultúra és a civilizáció és a közérdek és magánérdek, a jó és gonosz, a világosság és sötétség örök harcát, magának az életnek értelmét és célját sem fogja soha megérteni.“ A parasztság, természetesen csak a Roosz-féle parasztság, mindenben megfelel e követelményeknek, s így az idealizmustóluk elvitatni nem lehet. Amikor a földkérdés rendezésénél ezeket a szempontokat előtérbe helyezték, már hadat is üzentek azoknak, akik földreformot akarnak. „A föld kérdése nem egy osztály: a földműves osztály jogának és jussának kérdése, hanem lelkiismeretes előkészítése annak a talajnak, amelyből a nemzeti kultúra fakad. Kultúra, azaz tökéletesedés ugyanis nincs idealizmus nélkül. Ott gyökerezik egy nemzet kultúrája, ahol a nemzet biztosítani tudja a maga számára örök időkre az idealizmus fennmaradását. A kultúrát persze nem szabad összetéveszteni a kultúra civilizálódásával, szétterjedésével. Amely réteg alkalmas a civilizáció fenntartására, az nem biztos, hogy alkalmas a kultúra teremtéséhez szükséges idealizmus megőrzésére.“

A hivatalnok csak a formákat látja s minden újtól irtózik. Az állam gépezetében ő a „szabályok szerint élő“ ember. Szükség van „szabályokat csináló“ típusra is, akit nem szabad hogy korlátozzanak a „sokszor nagyon szűkre szabott keretek“. Az élet folytonos harc. „Harc a fejlettebb, a jobb jövőért, tehát változásért, a régi szabályoktól való eltérésért, a folyton megmerevedni akaró formáknak a fejlődő élet által megkívánt alakításáért, a bővítésért. A szabályokat csináló embertípus kialakulásának tehát szabadság

kell, hogy mindenkor a saját egyéniségének megfelelően alkothasson.“ Szabadságot követel Roósz József, hogy ellentmondásainak nagy számát eggyel szaporítsa s a szabadságot, mint velünk született állapotot emlegeti és annak élvezői sorából kizárja foglalkozásuk miatt a felsőbb osztályokat és a munkásokat \$ ismét kizárólag csak az általa meghatározott parasztságra gondol, mint akik részesei a szabadságnak.

lássuk, kik azok a parasztek, akiket Roósz József képvisel. „Az az ember, aki nemcsak látja a természetben folyó építő munkát, hanem ellesve a vissza-visszatérő változásokat, beleilleszkedik a Természet Rendjébe és igénybeveszi a titokzatos Erő segítségét nap mint nap, az más típusú emberré kell hogy alakuljon, mint amilyet a város alakít ki. Világosabban: a városi erdőjáró megfigyelheti, csodálhatja, hogy hogyan lesz a kis makkból hatalmas tölgy. Hogyan csirázik, hogyan növekszik mind magasabba, hogy a végén az erdő királyává váljék. Mondom, ezt az erdőjáró csodálhatja, de az élete nem függ közvetlenül ettől a folyamatától, hiszen elsején hiánytalanul megkapja a fizetését, amelynek ellenében szükségleteit kielégítheti, akár esik, akár fii, akármilyen fergeteg tépi, zúzza, olykor ki is dönti az évszázadok alatt lassan épült királyi tölgyet. Másként látja a világot az az ember, akinek egész évi keserves munkájának eredményét tette a fergeteg tönkre; ha ez az ember nem a földbirtokos, aki soha fizikai munkát nem végez, nem az az agrárproletár, aki órabérért dolgozik, hanem az az ember, aki a saját földjét munkálja családjá segítségével. Azt az embertípust, amelyet ez az életmód és körülmény kiválogat a maga számára, kialakít, nevel, paraszt -nak nevezzük. A paraszt szó ilyképpen nem foglalkozás, nem vagyoni állapotot, hanem arisztokrata embertípust, egy igen kevésé ismert és még kevesebbre értékelt társadalmi réteget jelent. Nem feltétlenül szükséges ehelyütt körülírni, hogy mit jelent: agrárproletár, földmunkás, földműves-napszámos, zsellér, törpebirtokos, kisbirtokos, középbirtokos, nagybirtokos, kiscgazda, nagy gazda, gazdálkodó, bérlő, felesgazda, részes munkás, summás munkás, földműves stb. Csak felhívjuk a figyelmet arra, hogy minden szónak megvan a maga jelentősége, ne igyekezzék beleártani magát az ezekkel foglalkozó kérdésekbe az, aki még a szavak jelentőségével sincs tisztában. Nem azért vannak külön a szavak, hogy azonos legyen az értelmük. A földművesek között él tehát egy réteg, a parasztság, amelynek életkörülményei olyanok, hogy ezek között az életkörülmények között az idealizmus kétségtelenül megmaradhat és így ennek a rétegnek erősítése az idealizmus erősítését jelenti, az idealizmus pedig a kultúra alapfeltétele. Tessék tehát tudomásul venni: amely népnek nincs parasztsága, annak nem lehet kultúrája, mert a kultúremler bölcsője a parasztság.“

Az idealista parasztek a nemzetet szolgálják és szaporodnak. Ez utóbbi a legfontosabb teendőjük. „Az új örökösödési törvény a nőt (persze csak a kiválasztott parasztnőket!) a fajnemesedés eszközévé teszi.“ Roósz József elképzelése szerint így néhány évtized múlva idealista emberek alkotják majd a társadalmat és a magyarság is „nemzet“ lesz. Paraszttrendet akar szervezni a szaporodás minél eredményesebbé tételére. Azok a földművelők, akik parasztek vagy parasztek lesznek, rezervátum-szerű helyet foglalnak el az országban; nem fontos, hogy termeljenek, mert „a parasztságnak nem a búzaszállítás, hanem a nemzet emberanyagának és megfelelő emberanyagának az utánpótlása a feladata.“ Az élelmiszertermelés az Élelmezési Rend feladata. A Roósz-féle államban tehát kétféle parasztság helyezkedik el. Az egyik a tenyészfarmokon él s az utánpótlásról gondoskodik, ez a parasztság arisztokráciája; az agrártársadalom nagyobbik fele gépesített mezőgazdasági üzemekben termel, tehát továbbra is megmarad agrárproletárnak. Bizonyára a gyöngyösbokrétás felvonulások hatották meg annyira Roósz

Józsefet, vagy az ország némely részeiben a még mindig népviseletben pompázó parasztság, hogy csak őket tartja alkalmasnak a nemzet szaporodásának biztosítására. „A paraszt láncszemnek érzi magát az előd és az utód között. A paraszt nem kalkuláló természetű és ösztönösen a legfőbb kötelességének tartja utódai jobb jövőjéről gondoskodni, ez a legfőbb hajtóerő minden cselekedetében. Mindezek a tulajdonságok homlokegyenest ellenkeznek azokkal, amelyeket mesterségesen ráraknak a parasztságra.“ Majd tovább ezt írja: „Ha egy nép utánpótlása nem az anyatejjel szívja magába idealizmusát a parasztanyak melléből, ezen túlmenőleg a bölcsőtől kezdve a szüleitől nem az idealista életre látott példát, hanem az önző, anyagiás gondolkozástól irányított életet, akkor nem csoda, ha a nép összetartó erő híján széthull és más népek prédája lesz. Hogy ez a magyarságra nézve ne következzen, földreform helyett új földbirtokpolitikát kell csinálni, melynek iránya és célja nem negatívum: az agrárproletariátus elsikkasztása, eltüntetése, hanem pozitívum: paraszttörzsek alapítása.“

A PARASZTROMANTIKA minden eddigieknél sajnálatosabb megnyilvánulásával állunk szemben, ha Roósz könyvét olvassuk. Nem tudom, hol találkozott olyan paraszttal, akik alkalmasak lesznek arra a feladatra, amit számukra kijelölt a társadalomban. Az a parasztság, amelyik annyi földet birtokol, hogy az teljesen elég a család eltartására, sőt a termés jelentős részét piacra is viszi, polgárosodott és az egész országban az egyke híve. A legjobban szaporodó agrártársadalmi réteg a kisparaszttal és a nincstelenek tábora: ezek nem „paraszttal“ abban az értelemben, ahogy azt Roósz József megfogalmazta. Agrárproletárok s már régen levették a népviseletet és nagyon messzire eltávolodtak a parasztságtól. Maradna a népviseletben járó parasztság, amely azonban nem hinném, hogy kapható volna a Roósz-féle rezervátumok megtöltésére, ahol a parasztságot régi törvényei szabnak meg az „új“ élet rendjét s ahol nem lehetne a modern technika vívmányait alkalmazni, mert akkor elszármazna a parasztság s nem volna alkalmas az idealizmus hordozására és az idealista emberanyag utánpótlására. Napfelkeltétől napnyugtáig baromként dolgoznék. Körülötte már a mechanizált termelés európai szintre emelné mezőgazdaságunkat és csak a bekerített helyeken, a rezervátumokban izzadnának úgy a paraszttal, mint évszázadokon keresztül. Még jó, hogy igás állatok tartását megengedi. „Úgy általánosságban egy pár, másfél pár ló nem sok, de nem is kevés az igás munka elvégzésére olyan birtokokon, amelyet egy parasztcsalád kézi munkával el tud látni... Közbe kell itt vetni, hogy a paraszt nemcsak gyermekeit tanítja be és szoktatja korán a különböző könnyebb természetű munkákra, hanem ugyanúgy hámat ad a két éves csikóra is, és ez segítséget jelent, szoktatás és tanulás közben az öreg lovagnak.“ Ember- és állatállomány szakadatlan munkában élne napjait a Roósz-féle tanyákon, s most már csak arra vagyunk kíváncsiak, hogy az agrártársadalomból kik vállalkoznak erre a szerepre.

Roósz József maga sem bízik abban, hogy elegendő számú parasztságot talál, amely minden tekintetben megfelel az ő elgondolásainak. Növelni kell tehát a „paraszttal“ számát! A „parasztság létszámának növelése csakis azok köréből történhet, akik születésüknél fogva rendelkeznek paraszti erényekkel. Ez legyen a főkéllék a földszerzéshez és nem a sok gyerek és nem a proletársors. Mert nem lehet eléggé hangoztatni; itt nem juttatásokról, koncosztásról van szó, hanem kötelességvállalásról, amelynek teljesítéséhez elsősorban képesség és nem képzettség kell. Ha nem így lenne, akkor a szapora cigány lenne a legalkalmasabb a telepítésre. Világért se független, de hajlongó kispapokat kell teremtenünk, hanem öntudatos, hivatásával tisztában lévő, szabadságszerető, büszke paraszttal

törzseket. Még akkor is, ha ez aránytalanul látszó áldozatot követelne.“ A parasztság szaporításánál a birtokos parasztnak nem jöhetnek számításba, mert „kiszagdák“, a nincstelenség meg azért nem, mert nagyon szaporák. Valószínűleg Roósz olyan parasztszaporákra gondol, akiknek mezőgazdasági szak tudásuk nincs, szaporák, de ezt a szaporodást céltudatosan és idealizmusból végzik, természetesen a nemzet iránti kötelességből, az emberanyag utánpótlásáért ... A kiszagdákra nagyon haragszik. „Egyet le kell szögeznünk és ez az, hogy a kisbirtokosok kiszagdarétegeből soha nem lesz parasztnak, mert lelkialkatánál fogva sohasem lesz képes megérteni a parasztnak hivatását és így kár vele vesződni. Tehát a kisbirtokosok parasztnak rétegeből kell a parasztnak megalakítását elvégezni.“ Hogy milyen megkülönböztetéssel állapítja meg a kisbirtokosokról: közülük kik a kiszagdák és kik a parasztnak, erre nem kapunk feleletet Roósz Józseftől. „Parasztnak“ vannak: ezt tudomásul kell venni, s mivel a számuk kevés, az utánpótlás, a „kiegészítés továbbmenően csak a törpebirtokosok köréből történhetik elsősorban és nem a proletariátusból. Mégpedig azon egyszerű oknál fogva, hogy ezek életét könnyebb megfigyelni parasztnak vonatkozásukban. Ezért adja az első kisegítést a törpebirtokosok és zsellérek kategóriája a parasztnak szempontból ugyan csak könnyen ellenőrizhető kisbirtokos csoportjával.“ Akiket a megfigyelők — hogy kik lesznek azok, azt sem árulja el — alkalmasnak találják arra, hogy parasztnak legyenek, telepítéssel parasztnak birtokot kapnak, majd „parasztnak avatás“ által a Parasztnak Rend soraiba lépnek. A mezőgazdasági munkások közül csak másodsorban válogat „parasztnak“ a mezőgazdasági munkások életkörülményeik miatt nem mindig felelnek meg a Roósz-féle követelményeknek. „Előbb tehát meg kell bizonyosodni, hogy alkalmas-e valaki parasztnak és kiváltnak parasztnak törzs fejének és csak azután lehet telepítésről szó. Következésképp a mezőgazdasági munkásságnál az első teendő olyan keresetről gondoskodni, hogy ne csak nyomorúságos létét tudja úgy ahogy biztosítani, hanem hogy a parasztnak erényeket — melyeket ma teljességükben nem tud kifejezésre juttatni, részben munkahiány, részben anyagi hiánya miatt — kifejezésre juttathassa.“ Nem feledkezik meg Roósz az uradalmi cselédekről sem, annál is inkább nem, mert „az ő lábuk alól lesz az uraság földje a telepéseknek juttatva.“ Földet nem akar adni nekik: elgondolása szerint a cselédek továbbra is megmaradnak cselédnek. „Igát sok urasági cseléd irtózik még annak a gondolatától is, hogy kivetkeződjék a cselédi sorból... Ezekből az emberekből kiváló városi cselédek lehetnek, munkások gyárakban, munkások útépítésnél stb., stb., de a túlnyomó része soha parasztnak nem lehet lelki adottsága miatt. Generációkon keresztül cseléd sorban élés ugyanis szolgálkútséget árul el.“ Könnyörtelen ezekkel a szegény cselédekkel szemben Roósz József: felszabadításukra nem gondol. A nyilasok náluk tiltakoznak a szabadság ellen, s a szolgasorban élő cselédeket szívesebben látják, mint azokat, akik felszabadultak vagy föl akarnek szabadulni.

Az eddigiekből világosan és határozottan megállapítható, hogy a nyilasok nem akarnak földreformot. A földreform helyett zavarosan megfogalmazott parasztpolitikát hirdetnek, amely az agrártársadalom bizonyos, eddig csak általuk ismert rétegeinek az érdekeit szolgálja. A nagybirtokrendszert elvetik, de a nagybirtokot nem akarják a nincstelenség között szétosztani, mert „a nagybirtok rendeltetése nem ez, hanem parasztnak birtokká való átalakulása.“ Egyik helyen 15—40 katasztrális holdban állapítja meg Roósz a parasztnak birtokok területét, később azt mondja, hogy egy kicsit fölfelé kerekíthetjük ezeket a számokat, tehát a 20—50 kát. holdas kategóriára gondol. Ebbe a birtokkategóriába az 1935-ben megejtett összeírás szerint 81.804 birtok tartozik 2,403.468 kat. holddal, amiből 474.032 kat. hold bérlet. Az 1930. évi népszámlálás a 20—50 kat. holdas birtokkategóriában 53.060

önálló keresőt, 61.856 segítő családtagot és 108.246 eltartottat talált. Az Önálló bérlők száma ebben a kategóriában 4307 volt, akiknek 3933 főnyi segédszemélyzet (családtag) segített és 11.218 nem kereső családtagot tartottak el. 1930-ban 4.5 millió agrárlakost írtak össze: a Roósz által megjelölt kategória tagjai tehát csak elenyésző százalékát képezik az agrártársadalomnak. Ezeket sem fogadja el teljes egészükben parasztságnak, mert vannak közöttük „kisgazdák“, akiket önkényesen kirekeszt mindenből, és olyanok, akik bérbeadják a földjüket, tehát nem jó parasztok. Ha az összes nagybirtokokat — csak a csonka ország birtokviszonyaival és lakosságával érvelünk — átalakítanák 20—50 holdas birtokokká, akkor körülbelül százezer újabb birtokkal szaporodna ez a birtokkategória. Ehhez az összes 1000 kat. holdon felüli birtokokat igénybe kellene venni. A százezer új birtokos, akiket elsősorban a kisbirtokosok „paraszti“ rétegéből, másodsorban a földmunkásságból és harmadsorban esetleg az uradalmi cselédekből választana ki Roósz József, nem enyhítené az agrártársadalom helyzetét és birtokviszonyaink aránytalanságát. A földkérdéssel komolyan foglalkozó agrárpolitikusok a csonka ország területéből 3—3.5 millió kat. holdat jelöltek ki a telepítésre, s elsősorban az agrárproletárok földhözjuttatására gondolnak. Kézlegyintéssel elintézi őket Roósz. „Beszélnek agrárproletariátusról és ennek nyomoráról, úgy néha-néha arról is hallani, hogy ezeknek kéne megkapni a földet. Rendben van, no de miért kapják? Mert ezt is meg kell ám vitatni. És itt fordul azután el az öreg nemzeti szocialisták útja mások útjától. Vannak emberek, akik a feltett kérdésre egész egyszerűen ezt mondják: annak kell adni, akinek nincs, és pedig azért, hogy legyen nekik.“ Roósz kategorikusan kijelenti, hogy a nincstelenek nem kapnak földet. Azzal már nem törődik, hogy mi lesz a kétmillió teljesen nincstelen magyar agrárproletárral és az 1.5 millió törpebirtokossal. Gúnyosan csak ennyit mond feljűk: „Azok pedig, akik a telepítésből kimaradnak, hát Istenem!“ Menjenek ahova tudnak, illetve ahova akarnak, de mégsem mehetnek, mert az ő helyük az Élelmezési Rend üzemeiben lesz, ahol továbbra is munkásokként dolgoznak. Az Élelmezési Rend üzemei termelik a nemzet számára az élelmiszert, a felesleget pedig exportálják a baráti államoknak.

A választott népnek, a Roósz-féle parasztságnak nagy kedvezményeket biztosít Roósz József. Olyan árpolitikát ígér, amely a munkabérek arányában emeli az árakat és az ipari cikkekhez is igazodik. Megszünteti a „kamatrabszolgaságot“. A parasztpolitika elnevezés mellett a kamatrabszolgaság tetszik neki a legjobban. Bizonyos esetekben erkölcsstelennek tartja a kamatot. Például, ha a parasztok vesznek fel kölcsönt, akkor erkölcsstelen a kamat, ha ellenben a parasztnak van pénzüke valamelyik bankban, akkor nem erkölcsstelen. Roósz itt nyilván a kulak-parasztokra gondol, mert csak azoknak van pénzüke takaréokban. Erős a gyanúuk különben, hogy a Roósz-féle parasztság nem más, mint a kulak-parasztság. Népünk a gazdag parasztokat zsíros-parasztoknak, kupecparasztoknak vagy kulakparasztoknak nevezi. A nyilasok nyilván rájuk akarnak támaszkodni, őket akarják erősíteni s a parasztpolitikát, a földreformot elsikkasztó nyilas agrártevékenységet is az ő érdekükben kezdeményezik. Bizonyos aggodalom kiérezhető Roósz könyvéből; fél attól, hogy ezzel elárulja a nyilasok terveit. A parasztság eddig is tudta, hogy a nyilasok nem akarnak földreformot és csak a gazdag parasztnak kedveznek, most ebből a programból kiolvashatják, hogy igazuk van. „Azt hiszem, itt már meg kell nyugtatni egyrészt az aggodó nyilastestvéreket, másrészt azokat, akik ki akarják fogni a nyilasok vitorláiból a szelet, afelől, hogy terveinket egész nyugodtan nyilvánosságra hozzuk, meg lévén arról győződve, hogy azokat más úgyse tudja megvalósítani.“ Nyugodtak lehetnek a nyilasok: terveiket nem akarja senki más megvalósítani ...

A FÖLDREFORM tehát nem szerepel a nyilas agrárprogramban. Ezzel a nyilasok ítélték saját maguk felett. A magyarság legfontosabb kérése a földreform. Ma még inkább az, hogy újból nemzetiségi állam lettünk s a magyar földet biztosítani kell a magyar nép számára. A falukutatás, amelyről nagyon rossz véleményrel van Roósz József, s ez teljesen érthető, tisztázta a parasztság helyzetét, feltárta vágyait és rámutatott arra, hogy egy bomló, csődbejutott életformával állunk szemben s mindent el kell követnünk, hogy parasztságunkat megmentsük. A parasztéletforma csődjének kimutatása után talán ellentmondásként hat a földreform követelése, mert az új birtokosok is ugyanolyan körülmények közé jutnának, mint a régiek, s ezzel nem segítettünk rajtuk. Mégis a földreformmal kell kezdeni, mert az agrártársadalmon belül megfigyelhető ellentétek, az alsóbb rétegek szörnyű nyomora, elesettsége, az uradalmi cselédek kitaszítottasága stb. a föld arányosabb elosztásával szüntethető meg. A földreform gazdasági, társadalmi és politikai jelentősége mellett szimbólum is; a felszabadulásnak, az új élet utáni vágyaknak a szimbóluma s ettől a törekvéstől lelkiismeretlenség a parasztság nagy tömegeit kiütni s a földreformból őket kizárni.

Sajnálatos eltévelyedés Roósz könyve. Ha a világháború után jelenik meg, amikor a paraszttromantika még nagyban divott s a legképtelenebb elgondolásokkal akarták a parasztságot a „nemzet szolgálatába állítani“ és olyan szerepet szántak neki, amit beállítottságánál fogva nem vállalhatott, megértették és elnéztük volna. De ma, amikor hosszú és nehéz évek keserves munkájával sikerült a parasztságot úgy állítani a közvélemény elé, mint amilyen és azt is sikerült bebizonyítani, hogy a parasztság többé nem akar megmaradni azokban a keretekben, amilyenekben ma még erőszakosan visszatartják, menekül a faluból, de nem a földtől, ki akar lépni idejét múltá életformájából, s egyes öntudatosabb képviselőin keresztül már meg is jelölte hogy hova, merre felé tart, akkor egy zavaros, értelmetlen könyv kerül forgalomba, mint a nyilasok agrárprogramja és ez a könyv a parasztságot rezervátumokba és olyan feladatokra akarja kényszeríteni, amilyenek minden komolyan gondolkozó embert felháborítanak.

Éppen ezért talán nem kellett volna ilyen részletesen foglalkoznom Roósz könyvével. A tartalma miatt valóban nem is foglalkoztunk volna vele, de mivel ez az első könyv a parasztságról és az agrárkérdésről, melyet Magyarországon a nyilasok írtak, kötelességemnek tartottam felhívni a figyelmet erre az eltévelyedésre és még inkább kötelességemnek tartom, hogy rámutassak arra, milyen veszélyt jelent egy nép számára, ha legfontosabb sorskérdéseit elhallgatják vagy azokról nem akarnak tudomást szerezni s az események kényszerítő hatása alatt azután kontárok kezébe kerül, akik felelőtlenül és felkészületlenül kihasználják a lehetőségeket. Ha a magyar agrárkérdés megvitatására lehetőség nyílt volna az elmúlt években s a kezdő lépések után nem kell bizonyos okok miatt elhallgatnunk, akkor ma már öntudatos és felvilágosodott parasztsággal találná szembe magát a Roósz-féle mellébeszélők tábora s nem kellene félni attól, hogy a paraszti tömegek olyan eszmék áldozatául essenek, amelyek éppen az ő életük vagy szebb jövőjük alapjait ássák alá.

KOVÁCS IMRE

A TATAI NÉPFŐISKOLA

TAVALY ÁPRILISÁBAN beszámoltunk a Magyar Szemle hasábjain az akkor meginduló Tatai Népfőiskola első tanfolyamáról, s a tanfolyam körül felmerült problémáiról és tanulságokról. Az azóta eltelt több mint egy év alatt a népfőiskoláztatás iránti országos érdeklődés nemhogy csökkent volna, de napról napra növekedett: állandóan új tanfolyamok indultak mindenfelé. Ezért szükségét látjuk annak, hogy ismertesük a népfőiskoláztatást létrehívó okokat, a népfőiskola céljait és lehetőségeit, majd pedig a magunk kísérletei alapján kikristályosodott gyakorlati tapasztalatainkat és eredményeinket.

Azt, hogy a magyar falu sok problémája megoldatlan, ma már talán mindenki elismeri. Tájékanént más-más súlyos kérdések merülnek föl, de az országos viszonylatban is egységesen megállapítható, hogy a paraszti életforma válságba került.

De elmaradott a falu külső képe is. Sokhelyt ma sincs még villany, ősszel és tavasszal pedig nem lehet kimozdulni a házból a nagy sár miatt. A művelődésre alig van lehetőség s a kocsmán kívül kevés helyen van alkalom arra, hogy az emberek beszélgetni összejöjjenek.

A modernnek nevezett élet összetörte a régi, jobbágykorszakbeli faluközösségeket is. A paraszti közösségi élet szinte mindenütt megszűnt s a népi hagyományok egyre jobban elvesztik embereket megőrző és összetartó erejüket. A népi műveltség magára maradt; a felsőbb rétegek nemzetközi kultúrája szinte teljesen elszakadt tőle, általánosságban közösséget sem vállal érte s ma már a rádió, az újságok meg a városiak személyes hatására a parasztság is szabadulni akar tőle, nyűgnek, koloncnak érzi.

Ilyen viszonyok között természetesen ébredt parasztságunkban egy jobb, emberibb élet utáni vágy. Rendezettebb viszonyokra, jobb megélhetésre, polgárosodásra vágyik a falu népe s azt kell látnia, hogy a paraszti közösségen belül ezt nem érheti el. Mivel pedig a lelkiek már nem kötik a faluhoz s a föld nem biztosítja megélhetését kellő fokon, egyre nagyobb tömegekben tódul a városok felé, ahol rendezett munkaidő, magasabb munkabér vár rá, viszonyai jóval szociálisabbak, kényelme, kulturális és szórakozási lehetőségei már a város adottságai miatt is sokkal nagyobbak, öregkorára pedig nyugdíja legtöbbjüknek nagyobb jövedelmet biztosít a gazda 10—15 holdjánál.

Mindig voltak és lesznek is olyanok, akik kiszakadva a paraszti közösségből, otthagyják a földet és a városba költöznek. Ez természetes és szükséges jelenség. Nálunk azonban a fenti okok miatt egész parasztságunkon erőt vett a menekülés vágya. A városba vivő utón éppen a felvak legértékesebbjei, a legmozgékonyabbak, a legvállalkozóbb szelleműek távoznak el vasutasnak, csendőrnek vagy munkásnak s így az értékes elemek kiesésével a falvak föl-felé törő ereje megszűnik. Ma már mind többen akadnak, akik még földjüktől is inkább megszabadulnak, csak hogy a városba mehessenek s köztudomású, micsoda versengés van egy házmesteri vagy altiszti állásért.

Mind több és több lesz a menekülő, aki a polgárosodottabb élet elérésére csak egy utat lát, azt, amelyik a faluból kivezet és valamelyik nagyváros külterületén végződik. A faluban rekedtek pedig öntudat, látókör, tudás és vezetők nélkül magukra hagyatva irigykednek azokra, akiknek már sikerült a menekülés. A falusi problémák megmaradnak s a parasztság közfelfogása szerint belőlük az egyetlen kiút a városba vezet.

Talán nem szükséges részleteznünk a veszélyt, ami abban rejlik, ha parasztságunk elvetve népi műveltségét, elhagyva a földet, tömegesen lép a városba vezető útra s szellemben és életformában gyökértelessé válik.

Meg kell tehát oldani a parasztság problémáit, de a faluban. Meg kell állítani a falvak züllését, lehetővé kell tenni, hogy a parasztság rendezett anyagi és szociális körülmények között élhessen. Meg kell találni a falu fölemelésének azt a módját, amely nem jár együtt a föld megtagadásával és a paraszti közösség, a népi műveltség elhagyásával. Emelni kell parasztságunk anyagi és kulturális szintjét.

Ezt az emelkedést parasztságunknak magának kell kiküzdenie, ezt senki helyette el nem végezheti. De nevelni kell őket erre a feladatra, mert ma a magyar parasztság nincsen fölkészülve a nagy munkára, sőt azt nem is akarja vállalni.

Tehát nevelni kell a falvak népét, öntudatra kell ébreszteniük őket, mert ma sem paraszti, sem magyar öntudatuk nincsen. Tudatosítani kell bennük a népi műveltség és a hagyományok ősi magyar voltát, értékét; ezt a műveltséget, ezeket a hagyományokat megőrizni kötelesség, de büszke hivatás is, mert erre kell majd ráépítenünk a jövő magyar műveltségét, ha nem akarjuk, hogy kultúránk egészen elszíntelenedjék, kivetkőzzék magyarságából.

Neveljük tehát őket öntudatos magyar parasztokká, hogy elrúghassák maguktól kicsinység-érzetüket, amit a felsőbb osztályok elkülönítő kezelése fejlesztett ki bennük. Ismerjék meg a magyarság nagy kérdéseit a múltban és a jelenben, a magyar történetet, érezzék és tudják, mi az magyarnak lenni, de ugyanakkor legyenek önérzetesen és öntudatosan parasztok. Tudják meg, hogy ha ez az ország megmaradt magyarnak, ha földje nem csúszott át idegenek kezére, ha nyelvét megőrizhette, nagyrészt nekik köszönhető. Ugyanakkor azonban lássák meg a maguk hibáit is. Döbbenjenek rá saját nemtörődömségükre és tehetetlenségükre, arra, hogy maguk sem becsülik magukat. Lássák meg, hogy maguk alatt vágják a fát, ha zsellér és gazda egymás ellen dolgozik, ha nem hajlandók szövetkezni, egységbe állni, hogy tehát minden rajtuk múlik.

Ezzel talán javul egyesek sorsa — bár ezek is igen nagy árat fizetnek, elszakadva a régi környezetből, egyedül maradnak az újban, az aszfalton, ahol nem lehet gyökeret verni — de a többség marad ott, ahol volt. Benn keli maradnia a faluban, ott kell feszülni, küzdeni, polgárosodni, anyagiakban és műveltségben gyarapodni. Elég volt a hiábavaló segítségvárásból, egységgel, erővel nekik maguknak kell megindulniok a falu fölemelésére. Mert a parasztság problémáit csak parasztok oldhatják meg és ha ők nem oldják meg, akkor nem is fogja senki sem megoldani.

Ez a munka mindannyiunknak kötelessége és ezt a kötelességérzést, a hajlíthatatlan gerinccséget, a közösség minden tagjáért való felelősséget beléjük kell oltani. Bátor, jellemes emberekké kell őket nevelnünk, akik nemcsak a maguk, de a köz igazáért is ki mernek állani s akik az egyesülésnek, szövetkezésnek egy életre harcosaivá lesznek.

Az öntudat, a lelkesedés, a szilárd jellem azonban magában még nem elegendő, tudásra is szükség van. Ismerjék meg a történeti magyar műveltség minden igazi értékét, ugyanakkor pedig az emberiség értékeit is. Tájékozódjanak a mai élet kérdéseiről, de elsősorban falujuk szűkebb hazájuk gazdasági, földrajzi, társadalmi, nemzetiségi stb. viszonyait ismerjék meg. Nem arra van szükségük, hogy elvont, számukra hasznavehetetlen tudományokkal tömjük tele a fejüket, amelyek később sem sarkallják őket önképzésre, se nem arra, hogy sápadt széplelekké nevelődjenek — a gyakorlati paraszti életre kell őket előkészíteniük. Növekedjék általános és szak tudásuk, legyenek jobb gazdákká, mint addig voltak, lássanak tisztábban és messzebbre, legfőképpen pedig lássák meg azt az utat, amelyen előbbre mehetnek.

Mindez azonban így magában nem sokat érne. Felcsigázni az emberekben a szebb, jobb élet utáni vágyat, növelni bennük az elégedetlenséget sorsuk iránt, azután pedig visszaküldeni őket hétköznapi életükbe, ahol marad minden a régiben és ott magukra hagyni őket, többet árt, mint használ. A nevelés és felvilágosítás, ha a tanítottak megvalósítására nem ad módot és lehetőséget, nem más lelkiismeretlen lázításnál, amely csak a mindennel elégedetlen, de semmit sem cselekvő zúgolódók, meghasonlottak számát növeli. Ennek eredménye csak egy lesz: az, hogy miután megismerték a magasabb életlehetőségeket, azok is rákényszerülni a városba vezető útra, akik talán addig nem is gondoltak erre.

A munka nem fejeződik be a neveléssel, az igazi munka csak ezután kell, hogy megkezdődjék. Természetesen az elméletről át kell fordulnia a gyakorlat síkjára. Ez lesz egyúttal a nevelés nagy próbája, amely nemcsak a neveltet, de a nevelőt is levizsgáztatja. Ha a nevelés után nem jönnek a tettek, akkor a nevelés, ha nem is mondhatjuk, hogy elhibázott volt, de hiába történt, haszontalan volt.

A mai helyzetben azonban a legnagyobb mértékben fölkészült, legügyesebb parasztember előtt is nagy nehézségek tornyosulnak, s ezeket külső támogatás nélkül nem győzheti le. Mert hiába hozza össze pl. a földbérlet szövetkezetét, ha nincsen kölcsön a felszerelésre, vagy ha nem kap földet. A jogi formulák, a hivatalos élet ezer labirintusában lépten-nyomon megbotlanék és külsőségeken, kicsinységeken sokszor nagy tervek véreznének el.

Szükség van tehát egy szervezetre, amely a nevelésből kikerülteket szemmel tartja s amelyik segíti őket munkájukban anyagiakkal és erkölcsiakkal. Szükség van erre a szervre, hogy a nevelésből tettvággyal és tervekkel kikerülőket beállíthassa a maga szövetkezeti programjába, nehogy a tanulak kárba vesszenek, parlagon heverjenek. Lendületes, folytonos munka kell, mert a legkisebb megállás is már visszaesés.

A falu fölemeléséhez vezető út tehát két nagy munkakörre oszlik: az egyik a nevelés, a másik a nevelésből kikerülték gyakorlati vezetése, irányítása és a szükséges lehetőségek megadása. A két munkát egy és ugyanazon szerv nem végezheti el. Az első, a nevelés, a népfőiskola feladata. A második pedig, ahogy ez a dánoknál, finneknél is van, nálunk is valamely népi szövetkezeti szervezetre vár.

Így válik lehetővé a népfőiskolát végzetek munkája a szövetkezet segítségével, és így váltja valóra a népfőiskolán kiművelt ember a szövetkezet célkitűzéseit. A szövetkezetnek szüksége van a népfőiskolára, mert ettől kapja munkájához az embereket, a népfőiskolának pedig szüksége van a szövetkezetre, mert ez biztosítja munkája sikerét. Népfőiskola és szövetkezet: egyik a másik nélkül érdemlegesen nem végezhet, de vállvetve munkájuk annál eredményesebb lehet. Ez az elgondolás hozta létre majdnem egyidőben a Komárom vármegyei Tatai Népfőiskolát és a Komárom Megyei Közföldügyi és Gazdasági Szövetkezeti.

Létréhívója mind a kettőnek a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Közigazgatástudományi Intézete, és elsősorban az intézet igazgatója, Magyar Zoltán. Megszervezője pedig, aki mindkét intézményt elindította és lendületbe hozta, tanársegédje, Kiss István. Mindkét szervezet vezetői a Közigazgatástudományi Intézetből kerültek ki, a célban és a hozzávezető útban egyetértő emberek, akik között a lényegben sohasem volt vita.

A Tatai Népfőiskola — pár szóban most ennek munkásságát szeretnénk ismertetni — első tanfolyamát 1940 januárjában rendezte. Ez mindössze két hétig tartott és 30 résztvevője volt, mind Komárom megyei. A következő tanfolyam ugyanezen év decemberében már 4 hétig tartott, úgyszintén az 1941 januárjában lezajlott is.

A Tatai Népfőiskola működési területét eleve csak Komárom megyére korlátozta. A tanítványait az ország minden részéből gyűjtő iskola ugyanis csak általánosságokban mozoghat, közös, konkrét problémát alig érinthes. A népfőiskola pedig csak akkor nevelhet igazán az életre, ha annak a tájnak speciális problémáival foglalkozik, ahonnan tanulói egybegyűltek. A Magyar Közigazgatástudományi Intézet ekkor már évek óta tanulmányozta a megye viszonyait és éppen az iskola megnyitásakor látott napvilágot a tanulmányok egy része könyvalakban is.¹ A Tatai Népfőiskola szervesen fejlődött ki ebből a kutató munkából, így nevelése mindjárt meginduláskor a konkrét viszonyokhoz alkalmazkodhatott, hiszen előadói is egytől-egyig a megyét nagyszerűen ismerő szakemberek voltak.

Komárom megye problémái átlagban nagyobbak és nehezebbek, mint az ország többi vármegyéié.

A megye népessége erős többségében magyar, de a tatai járásban terjeszkedő sváb és tót telepek is vannak. A katolikusok többségben vannak, de az ország minden felekezete képviselve van, sőt a községek legnagyobb része vegyes vallású. A megye felső része, benne a Csallóköz, két éve tért vissza a cseh megszállás alól, s így nem hiányoznak az ezzel kapcsolatos lelki és közigazgatási problémák sem. A majdnem teljesen földművelő Csallóközzel szemben ott áll Tatabányának, az ország legnagyobb bányájának rohamosan fejlődő vidéke, egészen sajátos viszonyaival. Délen hatalmas nagybirtokok, többnyire hitbizományok, — a Csallóközben a morva telepek máig elintézetlen kérdése feszíti a társadalmi és gazdasági viszonyokat. Ehhez járul még a MÁK ipari birodalma, óriási munkástömegeivel és munkásproblémáival.

Komárom megye parasztsága műveltségben és polgárosodásban előtte jár az ország átlagának. Okai ennek a múltban és a közelmúlt eseményeiben egyaránt megtalálhatók. Ez azonban további súlyos kérdéseket vet föl. Tekintve, hogy a parasztság igényei itt sokkal magasabbak, életviszonyai pedig alig jobbak az országos átlagnál, az elvándorlás nagyobb a falvakból, mint bárhol másutt Magyarországon. A parasztságnak öntudata már semmi sincs, népi hagyományai majdnem egészen elpusztultak, a faluközösségnek nyomára sem akadunk; a lakosokat a megélhetésen kívül már semmi sem köti a földhöz. Mivel pedig a megélhetést a föld nem biztosítja, egyre nagyobb tömegekben vonulnak Tatabánya, Komárom és Budapest felé, ahová a már kifejtett, rendezettebb viszonyok csalogatják őket. A faluban maradtak passzivitása és mindenbe belenyugvása pedig megdöbbentő.

A falu válsága itt tehát nagyon erős. így az, aki a viszonyokon változtatni akar, aki fel akarja a parasztságot letargiájából rázni, semmit sem érhet el, ha továbbra is csak általános frázisokat emleget s ha az iskolára gyűltek nem látják a gyakorlati fejlődés lehetőségét.

A három népfőiskolái tanfolyam alatt a kezdetben homályos célkitűzések kitisztultak, a tapogatódzó módszerek kiforttak, úgy, hogy elmondhatjuk, hogy az iskola lezárta a kísérletezések korát.

Bármennyire csábító lenne is a nevelés gyakorlati tapasztalatait ismertetni, ebbe nem bocsátkozhatunk.³ De meg kell említenünk, hogy a népfőiskola és a szövetkezet már a tanfolyam alatt is együtt dolgoztak. A szövetkezet emberei gyakran voltak a népfőiskolásokkal, előadók is kerültek ki közülük s a tanulók már a tanfolyam alatt megismerték a szövetkezet munkáját, előre készülhettek hazatérés utáni konkrét feladataikra.

Most már azonban meg kell néznünk a Tatai Népfőiskola eddigi eredményeit, hogy lássuk, hogyan állja meg az elmélet helyét a gyakorlatban és hogy megállapíthassuk, van-e eredménye az így végzett céltudatos népfőiskolái munkának a parasztság anyagi és kulturális jólétének emelésében.

¹ Magyary Zoltán—Kiss István: A közigazgatás és az emberek. Budapest, 1939.

² A népfőiskolára vonatkozó gyakorlati elveinket egy 6 hetes tanfolyam kidolgozott óratervével együtt l.: Benda Kálmán: Népfőiskolái Útmutató. Bpest, 1940.

Nem számolhatunk be nagy eredményekről, hiszen az összesen 68 népfőiskolásból a legrégebbiek is alig egy éve, hogy kikerültek, a decemberi és januári tanfolyam emberei pedig éppen hogy csak hazatértek. Azonkívül a legelső tanfolyamra egybegyűlt anyag átlagban a leggyengébb volt a 3 tanfolyam közül. A legtöbb faluban még csak egy népfőiskolásunk van, s az igazi munka majd akkor indulhat meg, ha már többen lesznek, — mégis vannak biztató kezdetek. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ezek már nemcsak a népfőiskola eredményei, hanem elsősorban a szövetkezeté; de az iskoláé is, mert a munkát mindenütt népfőiskolások vitték végbe. És említsük meg azt is, hogy a szövetkezet igazgatóságában ott van az első tanfolyam legjobbnak bizonyult tanulója is.

Első helyre tesszük a népfőiskola szellemének, eszméinek terjedését. Egyedül nehéz valamit is elérni, a hazatért népfőiskolás első feladata tehát az, hogy eszméinek másokat is megnyerjen. Baráti társaságban, gazdakörökben, állandóak a viták, beszélgetések. Hat községben havonta egyszer-kétszer rendszeresen, nyolcban alkalomszerűen előadásokat tartanak a népfőiskolások a népművelési bizottság vagy a gazdakör gyűlésein az iskolán tanultakról. Forradalmi lépés ez, ha meggondoljuk, hogy eddig csak városi, az intelligenciához tartozó emberek tarthattak itt előadásokat, most pedig egy közülük való, akinek ugyanám van mondani-valója. Két helyen, Perbetén és Gútán ezek a rendszeres összejövetelek egyre több helybeli előadó bevonásával hamarosan állandó önképző tanfolyamokká alakulnak át a népfőiskolások vezetőivel. Így alakul majd ki az iskolán kívüli népművelés egészséges formája.

Ennek a munkának eredményét tükrözte az, hogy a legutóbbi népfőiskolás összejövetelekre — melynek megrendezése a hóviharok és a vasúti viszonyok miatt lehetetlenné vált — csak a messzi Csallóközből 12-en jelentkeztek olyanok, akik népfőiskolát még nem végeztek, hogy szeretnének eljönni a pár órás összejövetelre, mert azonosítják magukat az iskola célkitűzéseivel.

Az olvasás, a könyv szeretete is előrehaladt. Három községben keresztülvitték, hogy az iskolán ismertetett népi írók műveit megszerzik a helyi könyvtárba. A volt főiskolások csak az iskola vezetőin keresztül 42 kötet könyvet rendeltek eddig maguknak, pedig azelőtt a kalendáriumon kívül mást nem igen forgattak. A népfőiskolának négy vándorkönyvtára járja a falvakat, négy faladában. Mindegyikben 35—40 más-más könyv, olyan, amely a parasztság és a magyarság problémáival foglalkozik. A könyvtárak másfél-két hónapig vannak egy helyen s a könyveket bárki használhatja.

24 községben a népfőiskolás bekapcsolódott a szövetkezet munkájába. A szövetkezet kisházépítő, tehénjuttató stb. akcióival kapcsolatban bejelenti az arra érdemeseket és rászorulókat, majd intézi az ügyeket, mint a szövetkezet helyi megbízottja. Az ő feladata felügyelni a kiosztott tehének gondozására, bár természetesen ő is ellenőrzés alatt áll. Tekintve, hogy a falu kérdéseit ők látják legjobban, a szövetkezetnek minden ügyben ők a helyi referensei és kivitelezői.

Öt faluban a népfőiskolások megindították a tenyészállatok törzskönyvezését, ami a minőségi állattartás első állomása. (Oroszlány, Tata, Imely, Dunaradvány, Guta.)

Két tejszövetkezetet alapítottak. (Héreg, Vértestolna.)

Csenkén, a megye egyik legszegényebb községében, földbérlet szövetkezetét hozták össze. 50 gazda szövetkezett és 250 kat. hold morva teles birtokot béreltek ki. A föld odajuttatását és a felszerelési kölcsönt a szövetkezet járta ki.

A megye 12 községében, összesen 1050 kat. holdon, megindultak a talajtani kísérletek műtrágyákkal. A községek 4 körzetbe osztva (Jányok, Kömlőd, Oroszlány, Tata), élükön egy-egy körzetvezetővel dolgoznak a szövetkezet irányítása szerint. Mind a négy körzetvezető népfőiskolás, különleges kiképzésüket külön tanfolyamon nyerték. Az ő feladatuk a körzeti taggazdák megszervezése, akik a kísérletekre földjüket felajánlják s az ő kötelességük a kísérlet helyi lefolytatása és ellenőrzése is. Az első eredmények az idej természettel várhatók.

¹ A Komárom Megyei Közjóléti és Gazdasági Szövetkezet munkáját és eddigi eredményeit 1.: A szociális vármegye. Bpest, 194z. Magy. Közigazgatástudományi Intézet könyvei. 33. sz.

Ezek a már eddig elért konkrét eredmények, terveink azonban ennél sokkal messzebbre mutatnak.

Jövő ősze a megye több helyén vándor népfőiskolái tanfolyamok indulnak. (Komlód, Oroszlány, Perbete, Hetény, Dunaradvány, Gúta, Alsójányok.) Előadók népfőiskolások és népfőiskolái előadók vegyesen. Egy-egy községben 3—4 napig maradnak, azután tovább mennek és Így pár hét alatt több községet bejárnak. Rendezője mindenütt a végzett népfőiskolás. Célja: a lelkeket felrázni, a szemeket kicsit kinyitni s a népfőiskolást támogatni ezzel munkájában.

A mostani vándorkönyvtárakhoz hamarosan még kettő csatlakozik. Egy év alatt szeretnénk ezt a számot 10-re felemelni, ami mintegy 400 kötet jó könyvet jelentene.

A közeli hetekben több községben megindul a szarvasmarhák törzskönyvezése; 3 községben folynak a tejszövetkezet megalakításának előmunkálatai (Oroszlány, Imely, Dunaradvány); 2 faluban megindult a gazdakör szervezése (Kisbér, Vásárút).

Gútán tavaszra traktor szövetkezet indul, Alsójányokon cséplőgépszövetkezet, Ácson pedig siló építéséről tanácskoznak szövetkezeti alapon. Izsán és több helyen a határ tagosításának megoldása is sor alá kerül tavaszkor. És ezzel kapcsolatban gépszövetkezetek létrehozása. Vásárúton már megalakult a földbérli szövetkezet, most teszi első lépéseit.

Még februárban 9 népfőiskolát végzett kisember megkezdte a számtartások vezetését. A számot még fokozni akarjuk s néhány év múlva tudni fogjuk, hogy Komárom megyében a kisgazdaságok mit mennyiért termelnek, tehát mit érdemes termelni, mit nem. Ennek jelentőségét minden mezőgazdasággal foglalkozó ember megérti. Mintegy 10 népfőiskolás tavaszra beton trágyagödört épít, ami a jó gazdálkodás kiindulópontja. A példa egészen bizonyosan terjedni fog. Megindul az ipari és gyógynövények termesztése a szövetkezet irányításával. Gútán és Perbetén a hasurával való kertészkedés is elindul tavaszra. (A szövőállványt a szövetkezet jutalmaként osztottuk ki a népfőiskola záróvizsgáján.)

Budapesten a tavasszal ért véget a talajjavító körzetvezetőket képző második egyhetes tanfolyam a Kertészeti Főiskolán 16 résztvevővel. Ezután legalább 10 új helyen megindult a kísérletezés s néhány év múlva a gazdák nagyobb része tudni fogja, melyik földjére milyen műtrágyát kell használnia. Néhány újabb év és a kísérleti körzetek talajkísérleti szövetkezetekké fognak alakulni.

A közjóléti szövetkezet háziipari tanfolyamai is mindig több községben indulnak meg, ahogy szaporodik a népfőiskolások száma. (Szőnyegszövés, kukoricacsuhé fonás stb.) Ezek hamarosan megindulnak az önállósodás felé és reméljük, egy-két éven belül önálló falusi szövetkezetekké fejlődnek.

Ez lesz a népfőiskola s a szövetkezet munkájának betetőzése, ha minden községben meglesz a szövetkezet, amely alulról nőtt ki s csak a falu népét szolgálja.

A népi közigazgatás felé vezető út körvonalai bontakoznak itten kis egyelőre csak nagy vonásokban, de ha egyszer megindult a munka a helyes úton, az idő meg kell hogy hozza az eredményt is. Idáig azonban még hosszú évék munkája szükséges s addig a Tatai Népfőiskolának is nagyot kell fejlődnie. Minél több embert kell bevonnia nevelésébe^ minél hosszabb időre.

Először is biztosítania kell teljes anyagi függetlenségét, hogy ezzel szellemi függetlenségét is biztosíthassa. Társadalmi alapra kell helyezkednie, a népfőiskolásoknak, a falunak kell az iskolát fenntartaniok. Neveljük rá parasztságunkat arra, hogy a maga ügyeiért áldozzon, ne várjon mindent az egyháztól, vagy a hivatalos szervektől. Meg kell alakítani a népfőiskolások szövetségét s ez döntson minden, az iskolát érintő kérdésben. Személytől és rendszerektől teljesen függetleníteni kell a szervezetet.

A végzett tanulók közötti kapcsolat fenntartása is fontos. Időnként összejöveteleket, közös tanulmányutakat fog az iskola rendezni, a jövőben sűrűbben, mint eddig tette. A vándortanfolyamok is szolgálják majd ezt

a célt. Havonta legalább egyszer pedig körlevélben tudósítja népiskolárait az iskola ügyeiről, a falvakban elért eredményekről s ugyanakkor mindig valamely égető gyakorlati kérdésre is rávilágít röviden. (Gazdákör alapításának forrásai, szarvasmarha törzskönyvezése stb.)

Szerény eredmények és nagy tervék ezek, amikről beszámoltunk, megvalósításuk sokáig fog tartani. De egy év múlva, ha már 150 népiskolánk lesz a megyében, egy lépéssel megint előbbre leszünk, és hisszük, el fogjuk érni kitűzött célunkat: a parasztság anyagi és kulturális jólétének emelését.

BENDA KÁLMÁN

ÁLLANDÓ ERŐDÍTÉSEK

A NYUGATI HÁBORÚBAN a német haderő lendületes előretörése szinte elseperte azokat a túlzott elképzeléseket, melyek az állandó erődítések ellenállóképességéről addig uralkodtak. A ma embere ezek után az ellenkező végletbe esik és fölösleges tékozlásnak tekinti azt a fáradságot és pénzt, amit ezek építése megkövetelt.

Az igazság a közepén van. Felderítése nemcsak általános katonai, hanem szorosán vett magyar nemzeti szempontból is fontos, legalább is ott, ahol ezeréves határaink birtokában vagyunk. Igaz ugyan, hogy a szembenálló felek még nem látják elérkezettnek az időt ahhoz, hogy a fontosabb adatokat nyilvánosságra hozzák, mégis a lefolyt események és a szakirodalomban megjelent vázlatos ismertetések már elég támpontot nyújtanak a lényeges tanulságok levonására.

A történelemmel foglalkozó ember előtt az erődök jelentős háborús szerepe közismert. Ugyancsak közismert az a tény, hogy az egykori váraknak a mai háborúban erődvonallá kellett nyúlniok, hogy a nagy kiterjedésben küzdő hadseregek részére megfelelő keretet nyújthassanak. Az erődvonalak építését kísérő propaganda hatása következtében azonban az erőd, mint nagyszabású technikai alkotás mellett könnyen tévesztjük szem elől az embert, aki benne vére hullatásával vívja meg a harcát és a hadászati gondolatot, amely ezt a harcot egy nemzet céljainak megfelelően vezeti.

Pedig az erőd vagy erődvonal jelentőségét nem érthetjük meg, ha azt csupán önmagában mint technikai alkotást szemléljük. Saját történelmünk számos példával szemlélteti a várvédő hősök harcának lefolyását és jelentőségét. De ha időbelileg nem akarunk ilyen messzire visszanyúlni, elég ha az oly sokat emlegetett verduni csatára hivatkozunk. Az ottani hatalmas — támadónál és védőnél egyaránt tapasztalható — vérvesztések bizonyítják, hogy Verdun csak egy földrajzi fogalom és katonai eszköz volt, mely körül milliós hadseregek vívták minden idők egyik legnagyobb csatáját.

Éppen ezért a katona a mai erődvonalat is eszköznek tekinti és ilyen értelemben bírálja, mert az erőd harcászati vonatkozásban csupán a harc megvívására szolgáló keret, hadászati értelemben pedig az egész haderő műveleteinek alátámasztására szolgáló hatalmas eszköz.

Tárgyalásainkat is ennek az elgondolásnak megfelelően fogjuk lefolytatni. Míg azonban a harcászati részletszempontokat csak általánosan érintjük, addig a hadászati szempontokra — amennyire jelenlegi ismereteink megengedik — a lefolyt eseményekkel kapcsolatban is rámutatunk.

Az erődvonalt harcászatiilag határozottan védelmi jellegű eszköz. Építésénél célunk aránylag kis erővel nagy elhárítóképességet elérni. Ezt a célt elsősorban az alaposan megszervezett és egyes elemeiben hatékonyan védett tűzrendszer szolgálja.

Maga az erődvonalt földbevéjt vagy vasbetonból a föld felszínére épített önálló elemekből áll, melyek egymással és a mögöttes területtel földalatti folyosók útján vannak összekötve. Nagyságuk egészen különböző. A nyugati hadszíntéren a kb. rooo főt, 30—35 kisebb űrméretű löveget és 20 ikergéppuskát magában foglaló úgynevezett főerődöt kezdve a 8—10 fő befogadására alkalmas kísérődig (bunker) minden válfajuk képviselve volt. Ezeket az elemeket vastag (2—3 m) betonba épített töréseik túlnyomóan egy szűk, oldalirányú sávban való tüzelésre képesítik, a szomszéd elemek elé. Nagyobb mélységet véve tekintetbe, így egy többszörös tűzfalat kapunk, mely az egész tűzrendszer gerincét alkotja. Benne főleg az ikergéppuska, esetleg harckocsielhárító fegyverek jutnak szerephez. Ezt a hatást az arcvonalt mögött elhelyezett nehéz fegyverek és a tüzéség arctüze egészíti ki, mely kiterjed az arcvonalt előtt épített harckocsiakadályokra, sőt a támadó felvonulási területére is. Végül szerephez jutnak a bombázó repülők is, akár azért, hogy a földi fegyverek tüzeit erősítsék, akár hogy azt még nagyobb távolságra kiterjesszék.

Külön kell megemlékeznünk a harckocsimentességről, mint a korszerű erődvonaltak egyik igen fontos követelményéről. Már a világháború végén ismeretes volt, hogy a technika a harckocsiban igen hatásos támadó-fegyvert alkotott. Az általa adódó lerohanási lehetőségek ellen az állandó erődítések építői a harckocsi mozgását gátló akadályok létesítésével, amilyen pl. a Carol-vonalt előtti vizesárkok voltak és az ezeket pásztázó harckocsielhárító fegyverek alkalmazásával védekeztek. A kérdés jelentőségét a lengyel erődítések sorsa mutatja, melyeken a német harckocsitömegek úgyszólván akadálytalanul rohantak keresztül.

A különböző akadályok és a föld és beton által védett merev tűzrendszer célszerű kombinációja adja tehát egy erődvonalt nagy elhárítóképességét. De a gyengéjét is itt kell keresnünk. A szükséges nagy védettség és az elemek helyhez kötöttsége ugyanis rendkívüli merevséget kölcsönöz ennek a rendszernek, melyet már néhány elem kikapcsolása igen érzékenyen bonthat meg. Ilyen művelet elvégzésére pedig — éppen rendkívüli alkalmazkodóképessége és rugalmassága révén — az ember a leghivatottabb. Világosan bizonyították ezt be a német utászok, akik pusztá testükkel közelítették meg a Maginotvonalt egyes elemeit és az ott elhelyezett robbanóanyaggal tették azokat harcképtelenné.

Az ilyen lehetőségek ellen szintén biztosítani kell az erődvonalt, mert hiszen a történelem is bizonyítja, hogy nincs erőd, amelyre az ember fel ne jutott volna. Az állandó erődítés éppen ezen a ponton válik a harc megvívására szolgáló keretté, amikor ugyanis az áldozatok és fáradtság árán betört ellenséget kézitusával kell onnan kiverni. Erre a célra az erődben elhelyezett csapatoknak meg kell adni a közelharc lehetőségét. Az erőd sorsát végső fokon tehát az ember dönti el.

Mint már említettük, a támadásnak is az ember a leghatásosabb eszköze. A németek a világháború tapasztalatainak leszűrése során rájöttek arra, hogy a hosszadalmas tüzéségi előkészítés általában nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Jellemző adatot közöl ezzel kapcsolatban Blümner ezredes (Militär-Wochenblatt, 1940.1. sz.) a Verdun-höz tartozó Douaumont erődről, mely 300 darab 42 cm-es és 400 darab egyéb nehéz tüzéségi teli-találat után sem vált harcképtelenné. A németek ennél következtében csak aránylag rövid — zuhanó bombázókkal is kiegészített — tüzéségi előkészítést hajtottak végre, melynek célja nem az egyes elemek kikapcsolása, hanem csak lefogása volt. Ennek a támogatása alatt kúsztak előre a főleg utászokból

összeállított rohamjárőrök, hogy a még épen maradt akadályokat robbantsák, a töréseket golyószórótűzzel vagy lángszórával bénítsák, végül hogy magukat az egyes elemeket robbantsák.

Ennek a műveletnek a célja lényegében a védelmi berendezéseknek a védő csapatról való lefejtése volt. A tulajdonképpeni támadás csak ez után a módosított előkészítés után következett. Nagy és igen erősen mélységbe tagolt erőkkel hajtották végre, mert hiszen az áttörés közben ellentámadással is számolni kellett, ami kis erő alkalmazása esetén az egész áttörést meg-
hiúsíthatta volna.

A német harcászati felfogás tehát az embert helyezte előtérbe, méltó szerephez juttatva ezáltal ennek lényegét: az aktivitást. A védő fél ezzel szemben mindig passzivitásra van kényszerítve, sőt a szűk lőrésből még az eseményeket sem tudja figyelemmel kísérni. Az így keletkező állandó lelki feszültség nagy teherterele a védő katonának. Ellene csak mozgékony, közel-harcra alapozott, védelmi eljárással lehet védekezni.

A tárgyalat harcászati cselekmények a háború egészéhez viszonyítva csupán részletek, melyeket a hadászat csak nagy összefüggéseikben értékel ki. Mi további tárgyalásainkhoz a következő lényeges tanulságot szögezhetjük le:

Nincs „bevehetetlen“ erődítés, mert ennek csak az lehet a szerepe, hogy a támadót hosszadalmas, veszteséges és az egész haderő kiterjedéséhez viszonyított keskeny sávban való áttörésre kényszerítse.

Az ország egész határára kiterjedő erődvonal egyébként a harcászati cselekményeknek csak színhelye és elsősorban az állam haderejét egységesen vezető hadászat eszköze. Mint ilyen szükséges, hogy szervesen illeszkedjék annak elgondolásaiba. Ez általában kétféleképpen történhet és ezért hadászati szempontból kétféle állandó erődítést különböztetünk meg.

Támadó célzatúnak nevezzük az erődrendszert, ha célja csak az, hogy saját haderőnk mozgósítását és felvonulását biztosítsa. Ennek befejeztével az erődvonal legalább is részben feleslegessé válik, a haderő átlépi azt és a döntést az ellenséges ország területén keresi. Az erődvonal további szerepe most már csak az, hogy a támadó haderő szárnyait a döntésig biztosítsa vagy kudarc esetén a visszavonuló hadseregnek biztos támasza legyen.

Az ilyen erődrendszert rendszeren közvetlenül az országhatárra építik és az — rövid ideig tartó ellenállásra lévén hivatott — csupán egy többé-kevésbé összefüggő keskeny vonalba beállított elemekből áll.

A háború támadólagos viselésére rendszeren az erősebb fél határozza el magát. A gyengébb fél a háborút védőlegesen igyekszik megvívni, legalább is addig, míg erőit ellenfelével egyensúlyba nem hozhatja. Erre pedig minden eszközt meg kell ragadnia. Kiváló eszköz erre az erődrendszerek másik típusa, az erődöv, melynek hivatása az egész haderő hosszadalmasnak ígérkező védelmi harcának alátámasztása.

Az erődöv létesítésénél már nem ragaszkodnak mereven az országhatárhoz, hanem elsősorban kedvező földrajzi szakaszt keresnek, hol a természetes akadályok bekapcsolása az erődöv elhárítóképességét nagyban emeli. Az erődvonallal szemben az erődöv másik lényeges jellegzetessége az, hogy nagyszámú és mélységben erősen tagolt elemekből áll, tehát hosszú ideig tartó harc megvívására szolgál.

Az ilyen erődrendszer közvetlen megvédésére is az egész haderőnek csak egy részét alkalmazzák. A zöm mögötte vonul fel. Az erődöv csapatainak hivatása, hogy az ellenséget egy szűk sávban nagy veszteséggel járó támadásra kényszerítsék és ezzel kiegyenlítsék azt az erőfölényt, amely az áttörés megkezdésekor a támadó javára fennállott. így az áttörés végrehajtása közben — vagy az után — a védő zöm abba a kedvező helyzetbe

kerülhet, hogy az áttörésben legyengült és kötelékeiben szükségképpen megzavart ellenséges zömöt megsemmisítheti.

Ezt az eljárást a katonai szakirodalom hadászati védelemnek nevezi. Lényege — mint láttuk — az ellentámadás. Az erődöv csak egy — az ehhez szükséges kedvező előfeltételek megteremtésére hivatott — eszköz.

Az erődítések tehát mindig a hadsereg ténykedéseinek megfelelően épülnek. A kettő között szoros összefüggésnek kell lenni. Hogy ezt jobban érzékeltessük, rá kell mutatnunk a hadászat fő elemeinek — tér, erő, idő — az erődítéssel fennálló kapcsolatára. Az erődövben megvívott védelmi harc legfontosabb jellemzője, hogy a kezdeményezést a támadónak engedjük át. Ez ott és akkor támad, ahol és amikor akar. Sőt támadását rendszeren egyszerre több ponton indítja meg, hogy a főtámadás helye minél tovább ismeretlen maradjon. A védőnek az erődöv mögött rendszeren nagy távolságokon elhelyezett csapatait tehát aránylag rövid idő alatt kell az ellentámadásra kijelölt helyen csoportosítani, hogy azt még idejekorán megindíthassa. Az erődövben lefolyó harcnak tehát egyrészt ezt az időt kell biztosítani, másrészt a támadó erőfölényét kell a már említett módon kiegyenlítenie. Ha a támadó haderők milliós létszámát és tökéletes technikai felkészültségét is tekintetbe vesszük, akkor tudjuk csak méltányolni, hogy ezek a hadászati szempontok milyen követelményeket támasztanak egy erődövvel szemben.

Mint a harcászati részben tettük, itt is ki kell térnünk az erődítések gyengéjére: a passzivitásra és merevségre, melyek ezek természetéből szükségszerűen következnek és itt már nagy viszonylatban éreztetik hatásukat. Következéseiket a lezajlott események világánál világosan fogjuk látni. Most csak arra mutatunk rá, hogy egy felépített erődrendszer rendkívül korlátozza a hadászati lehetőségek számát. A hadászatot önmagához való alkalmazkodásra kényszeríti, holott annak éppen a kezdeményezés a legfontosabb eleme.

A német és francia-belga állandó erődítések háborús szerepét csak akkor érthetjük meg, ha azokat ebben a szembenálló hadseregeket is magában foglaló keretben szemléljük.

Amikor a német államvezetés céljait meghatározta, tudatára ébredt, hogy megvalósításuk érdekében egy kétarcvonalas háborúra is fel kell készülnie. Hogy ez mit jelent: megmutatta a világháború. Törekednie kellett tehát legalább az egyik arcvonal gyors felszámolására, hogy a továbbiakban minden erejével a másik ellen fordulhasson. A gyors felszámolásra — természeténél fogva — a lengyel arcvonal kínálkozott. A német hadvezetőség tehát ott vonta össze erői zömét és ott kereste először a döntést. Nyugaton ekkor csak kisebb erők maradtak. Ezek feladata volt a nyugati határ védelme mindaddig, míg Lengyelországban a döntés esetleg a Visztulától keletre megtörténik, és utána a közlekedési vonalaktól eltávolodott német haderő átcsoportosítása a nyugati határra befejeződik. Milliós tömegek csatájáról és mozgásáról lévén szó, ez hosszabb időt jelentett.

A Westwall elsősorban a lengyel döntés nyugati biztosításának alátámasztására épült, de jó szolgálatokat tett a tél folyamán is, mikor a német hadvezetés a haderőt a franciaországi hadjárat követelményeinek megfelelően átszervezte és kiképezte. Felépítése tökéletesen megfelelt annak a hadászati gondolatnak, mely életre hívta. A Westwall határozottan védelmi jellegű erődöv, mely az ellenség fontosabb földrajzi előnyomulást. irányaiban a 15—20 km mélységet is eléri. Elemei úgy a földi, mint a légi felderítés elől rejtve vannak; harckocsiakadályai pedig minden meglepetésszerű lerohanást eleve kizárnak. Részletei még nem ismeretesek, csak annyit tudunk róla, hogy nem leledzik a Maginot-vonalnál felsorolandó hibákban. Felépítése nagy áldozatokba került, de mégsem veszett kárba, mert a Westwall hivatását kifogástalanul teljesítette.

1940 tavaszán az események fejlődése már túlhaladta azt a korlátolt célt, amely a Westwallt életre hívta. A német vezetés nem habozott a biztonságot jelentő erődövet elhagyni, egy a helyzetnek most már jobban megfelelő hadászati elgondolás végrehajtása érdekében. Szerepe most már csak a német haderő keleti szárnyának biztosítása volt. Jól megfigyelhető ebben a folyamatban, hogy a Westwall csak eszköz volt, melyet a cselekvési szabadságát mindig megtartó német vezetés úgy és addig használt fel, ahogy és amig az céljainak megfelelt.

A Maginot-vonal több volt ennél. Elsősorban a biztonság illúzióját jelentette a francia polgárnak, amit az nehéz szívvel lerótt adójával vásárolt meg. A Maginot-vonalról és a többi francia-belga erődvonallal már több részletet ismerünk, velük tehát hosszabban foglalkozhatunk. Ez különben szükséges is, mert az ott elkövetett hibák szolgálatják részünkre a legtöbb tanulságot.

A francia kormány 1927-ben adott utasítást az ország északkeleti határainak olyan erődrendszerrel való lezárására, amely a támadóerővel szemben minden bekövetkező hatásváltozásával szemben is eredményesen helytálló legyen. A feladat erődív építése volt.¹

Nem ismeretes, hogy a francia vezérkar haditerveiben milyen szerepet szánt ekkor a létesítendő erődrendszernek. Csupán azokat az alapelveket ismerjük, melyek Maginot hadügyminisztert munkájában vezették.

Maginot nem volt katona. Mint önkéntes résztvett a verduni csatában, ahol meg is sebesült. A verduni pokolban kiállott szenvedések hatása alatt érlelődött meg benne a gondolat, hogy a védelmi harcot vívó katonát minél vastagabb beton oltalma alatt biztonságba és kényelembe helyezze. Ezenkívül talán a francia nemzet kedvezőtlen szaporodási viszonyai hatottak még közre felfogásának kialakulásában, mely szerint: „a határok megvédése szempontjából a vas és beton többet ér, és kevesebbe kerül, mint az emberekből alkotott fal.”

Az erődvonalak harcászati felépítése ezt a felfogást tükrözi vissza. A védelem súlya az akadályokon és a megszervezett, merev tűzrendszeren van. Az ember géppé válik a vastag betonból épített lörések mögött, ahol csak egy feladata van: a gondjaira bízott tűzfegyvert működtetni. A föld mélyében nagyszámú kényelmi berendezés igyekezett ennek a feladatnak az elvégzését a francia katonának megkönnyíteni, akinek így a háborúról meglehetősen passzív gondolatai lehettek. Ezt még elősegítette az, hogy a mozgó védelemre — tehát a betört ellenségnek közelharccal való kivetésére — nem helyeztek elég súlyt. Szem elől tévesztették azt, hogy mindenfajta erődítés végső célja mindenkor az volt, hogy a védőt, mint élőerőt a támadóval szemben a közelharcnál juttassa fölénybe. Téves elgondolásuk alapján az erődök kijárata nem is ennek megfelelően épült, hanem inkább úgy, hogy azt lezárva, az erődátörés esetén az ellenség hátában elszigetelten is tartani tudja magát. Az erőd tetejére vagy annak közvetlen közelébe jutott ellenséggel szemben úgyszólván tehetetlenek voltak. A németek ezt a többi erődrendszerénél is megtalálható hibát használták ki akkor, amikor a támadás súlyát a rugalmas ember közelharcára helyezték.

A Maginot-vonal két részből állott. A Bischweilerig tartó Rajnaszakasz két közepes elemekből épített erőd sor volt, egymástól 3 km-re. A Maginot-vonal tulajdonképpen erősségét a Rajnától Montmédyig terjedő szakasz képezte, melyről a propagandafényképek is készültek. Ebben a szakaszban több, 1000 fő befogadására alkalmas, főerőd is volt, de ezt a részt is csak vonalnak tekinthetjük, mert mélysége csak a leg-erősebben kiépített területeken érte el a 3 km-t. Nem erődív volt tehát, mint ahogy a francia kormány 1927-ben tervezte és éppen ezért kézenfekvő az a felfogás, hogy az ekkori Maginot-vonal kezdetben nem is annyira védelmi célt szolgált a francia vezérkar haditerveiben, mint inkább egy támadás alapját képezte. A francia politika által ebben az

¹ A Maginot-vonal ismertetése vitéz Magyarosy Sándor tábornoknak az O. T. K-ban megtartott előadása és Ludwig tábornok tanulmánya (Mil. Wochenblatt 1940. 12. sz.) nyomán.

időben létesített szövetségi rendszer és a benne fennállott katonai kötelezettségek is ezt a feltevést látszanak alátámasztani.

A védelmi célt csak a katonapolitikai helyzetnek a németek javára történt gyors megváltozása tolhatta előtérbe. A harmincas évek zavarai miatt azonban egy nagyszabású erődív építése már nem volt lehetséges és így kiegészítő megoldásokhoz kellett folyamodniok. Így jöttek létre a többi vonalak; melyek azonban mind messzire elmaradtak a Maginot-vonal mögött. A francia-belga erődhálózat a hadműveletek megindulásakor végeredményben a következő képet mutatta:

1. A Maginot-vonal mélységi továbbfejlesztését célozta a régi Belfort, Epinal, Nancy, Verdun, Sedan-i vonal részbeni korszerűsítése, valamint a Maginot-vonal mögött több km mélységben tábori erődítések telepítése. Ez a munka nem készült el.

2. A Maginot-vonal meghosszabbítását célozta az 1937-ben megkezdett Daladier-vonal, mely Montmédy-től a tengerig terjedt. Egy-két erődcsoporttól eltekintve, főleg önálló gyalogsági és tüzérségi erődökből állott, melyek az első sorban voltak elhelyezve. Emögött 1 km-re kisebb beton géppuskafészek épültek, de ezek értéke még a kiserődöket sem közelítette meg. Itt komolyabb akadályrendszerrel sem találkozunk. Ennek a kimélyítését célozta volna az a később Weygandról elnevezett vonal, mely kb. Montmédy, Laon, La Fère és a Somme mentén húzódott volna, de amelynek a kiépítésére mindössze három hét — a flandriai csata ideje — állott rendelkezésre.

3. A belga erődívonal a német-belga és a belga-holland határon épült, általában közepes erősséggel. Súlya Liège és a német határ között volt. Itt nagyszámú, francia minta szerint épült erőd állott nagy mélységben. Ezek egyike volt a híres Eben Emaeler-erőd kb. 1000 fő megszállt személyzettel.

4. A belga erődívonal mélységét a Maas—Namurrel és a Namur és Anvers között húzódó Dyle-vonal lett volna hivatva biztosítani. Utóbbi kiépítettségéről nincs biztos tudomásunk. Az események, valamint az a tény, hogy Belgium már így is erején felül költött az erődítésekre, azt mutatják, hogy itt komolyabb erődítések nem lehettek.

5. A német-holland határon gyenge — kiserődökből álló — erődívonal állott, melynek ellenállóképességét elárasztásokkal növelték. Ez azonban a jól felkészült német haderőnek nem jelentett komoly akadályt.

A francia-belga erődrendszer rövid jellemzését a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Az egyetlen többé-kevésbé korszerű vonal: a Maginot-vonal. Ez ugyan nincs mélységben kiépítve, de egy küzdőképes és gyorsan mozgatható haderő részére mégis megadhatja a tervszerű ellentámadás lehetőségét.

2. A közlekedési lehetőségek és földrajzi viszonyok által megszabott fő hadműveleti irány Franciaországba Belgiumon és Flandrián vezet keresztül. Itt azonban nem találunk jól kiépített erődövet. Van helyette két gyengébb vonal, melyek — egymástól távol lévén — külön-külön aránylag könnyen leküzdhetők.

3. Az egész hálózatnak gyenge pontja Montmédy-Sedan területén van, ahol az egész rendszer egyetlen keskeny vonallá zsugorodik Össze.

Ezek egyben az okai is annak, hogy a német hadvezetőség ezen a területen kereste a döntést. Mindezt csak alátámasztja az e területen lévő kis-államok politikai határozatlansága, melyet a német vezetés kitűnően kihasznál.

Az angol-francia szövetségesek ebben az időben még nem voltak készen a döntésre. A békeévek mulasztásait kellett pótolniok. Az éhhez szükséges időt volt hivatva a francia haderő hadászati védelemmel biztosítani. Keleten ehhez rendelkezésre állott a Maginot-vonal. Nyugaton, a fő hadműveletek irányában, három lehetőség volt:

i. A Belgiumba való bevonulás után védelem a belga-német határon. Végrehajtása kétes, mert a belga semlegesség túlzott figyelembevétele miatt a francia haderő könnyen lekészhetett az eseményekről.

2. Védelem a francia-belga határon, amely mögött a francia haderő zöme állott. Ez biztosabbnak látszott, de Belgium feláldozásával járt volna, amit a Csatornát féltő angolok nem láttak volna szívesen.

3. Végül védelem valahol a két vonal között anélkül, hogy ez erődítések által lényeges alátámasztást nyerne.

Reális számítás szerint egyik megoldás célja sem lehetett a betört német haderő megsemmisítése, hanem csak megállítás. Az előbbi lehetőséget az erőviszonyok eleve kizártak. Biztos értesüléseink ugyan nincsenek, de az előbb mondottak miatt offenzív célkitűzést a francia vezetés részéről nem tartunk valószínűnek.

A német haderő két csoportban indította meg a támadást. Az északi, gyengébb csoport Aachen területéről Liége, Brüsszel irányban tört előre. Ennél a csoportnál a gyorsaságra helyezték a súlyt. Az ejtőernyősök vakmerő vállalkozásai, valamint a légierők hatalmas csapásai lehetővé is tették, hogy a német erők élei a harmadik napon a belga erődvonalat maguk mögött hagyják.

A német támadás megkezdésekor a francia haderő is megkezdte előnyomulását Belgiumban, süllyal a Maastól nyugatra. A gyorsan előretörő német csapatok azonban még a franciák beérkezése előtt maguk mögött hagyták úgy az erődvonalat, mint a Maast. Így állt elő az a helyzet, hogy a francia haderőnek éppen a leggyengébb Dyle-vonalban kellett félelmetes ellenfelével megütköznie.

A tragédiát az tette teljessé, hogy a német zöm támadása előbbinél lassabban, Luxemburg területéről Sedan irányában bontakozott ki akkor, amikor a francia zöm az előbb említett és most hamisnak bizonyult irányban már ki volt játszva. A német erők Sedannál elérve a Daladier-vonalat, azt két napos heves küzdelem után áttörték. A hadászati tartalék, amelynek most ellentámadást kellett volna végrehajtania, akkor már öt nap óta menetelt és elérte a Dyle-állást, ahol semmi keresnivalója immár nem volt. Így a német páncélos és gyors seregtestek akadálytalanul gördülhettek Abbeville felé a francia zöm hátába.

A francia katonai vezetés így hadászati alap gondolatát vesztette el az események rohanó sodrában. Ahol harcolni akart, ott nem volt erődvonal, ahol pedig harcolnia kellett volna, ott az erődvonal mögött nem volt erő.

A Maginot-vonal sorsa csak június 15-én — Párizs eleste után — teljeseedett be. A francia összeomlás ekkor már teljes volt és az erődvonalban lévő katonáknak már nem sok erkölcsi erejük lehetett annak megvédésére. A Maginot-vonal valódi értékét e harcok alapján nem is ítélni meg. A flandriai események hatása alatt a tartalékokat kivonták belőle és így a rövid áttörés után a német csapatok akadálytalanul özönlöttek Lyon felé.

Az állandó erődítések háborús szerepének méltatása közben igen sok egyéb kérdést is tárgyalnunk kellett. Ez természetes is. E kérdések között szoros összefüggés és kölcsönhatás van. A mai hadviselés nemzeti élet minden területére kiterjed és az e területeken megvívott harcok összessége alkotja a háború gyűjtőfogalmát. Csak egy téves elképzelés állíthat be egyetlenegy tényezőt a háború döntő tényezőjévé. Ezt tette a francia propaganda a Maginot-vonallal és így lett az a biztonság szimbólumából a francia katasztrófa szimbóluma.

A francia-belga erődítések így nem válhattak be a hozzájuk fűzött túlzott reményeket. Az események ugyan körülöttünk kristályosodtak ki, de ebben az erődítések csak területi elhelyezésük miatt vettek részt, mert egyébként minden a kezdeményező német vezetés akarata szerint történt. Erre pedig az erődvonalak már csak azért sem gyakorolhattak lényeges befolyást, mert a francia katonai vezetés nem tudta azokat elgondolásaiba helyesen

beleilleszteni. Maguk az erődvonalak — az egy Maginot-vonal kivételével — korszerűtlenek és gyengék voltak ahhoz, hogy egy hadászati ellentámadáshoz a szükséges előfeltételeket meg tudják teremteni.

De a francia haderő sem volt alkalmas ilyen műveletre. Az erődítések építése — bár azok nem készültek el — rengeteg pénzt emésztett fel és így a hadsereg fejlesztése erősen visszamaradt. A francia polgár pénze nem bírta a versenyt a német nemzet munkájával. Hozzájárultak ehhez a Blum-féle zavaros idők is. Pedig egy korszerűtlen erődrendszer hibáit csak egy erős és mozgékony hadsereg képes kiegyenlíteni. Különös súllyal esik latba, hogy a hadműveletek megindulásakor a repülőerők aránya 1:5 volt a németek javára.

Az erődvonalak felhasználását illetően a francia katonai vezetést már megbíráltuk. Az eseményekért azonban a politikus is felelős, mert nemzetét készületlenül sodorta ebbe a végzetes háborúba, abban nem teremtett tiszta politikai helyzetet és így az események csiráit ő vetette el. Szerepe még nincs eléggé tisztázva, magatartásának okait még nem ismerjük. De annyit máris leszögezhetünk, hogy az elkövetett mulasztásoknak a katasztrófa méreteivel arányban kell lenniök.

Vájjon lehet-e ezek után az állandó erődítések csődjéről beszélni? Semmiesetre sem! Az erődvonalak vagy erődövek a hadseregnek igen nagy szolgálatot tehetnek, annak harcát igen eredményesen támaszthatják alá. Ez az oka annak, hogy újra és újra feltűnnek és a következő háborúban a náluk magasabbrendű szempontok szerint vallanak kudarcot vagy váltják be a hozzájuk fűzött reményeket.

A háborút azonban továbbra is elsősorban a hadsereg vívja meg és dönti el. Ennek pedig céltudatos politikai vezetésre és áldozatkész nemzetre van szüksége, hogy a fejlődéssel egyre nehezebbé váló feladatának megfelelhessen.

BAKOS GYULA

A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ ÚJ FELADATAI

A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ legfelsőbb kormányzó testületének, a Budapesten székelő Egyetemes Konventnek májusban tartott ülészakára már az erdélyi református egyházkerület is elküldte képviselőit Budapestre. Ezzel a több mint 22 éve megszakított történelmi folyamatosság helyreállt. A magyar református egyház öt egyházkerületének, a Dunamelléki, a Dunántúli, a Tiszáninneni és a Tiszántúli, valamint az Erdélyi Egyházkerületnek püspökei, főgondnokai és más, részben lelkészt, részben világi jellegű képviselői együtt tanácskozhattak az Egyetemes Református Egyház abonyi-utcai székházának nagytermében. Az áprilisban felszabadult délvidéki részek ezekre a tanácskozásokra még nem küldték el képviselőiket. De ezek a részek nem alkottak külön egyházkerületet, mat Dél- vagy ahogyan az egyházi elnevezés ismerte és ismeri, Alsó-Baranya és Bácska református egyházközségei csupán a Dunamelléki Egyházkerület egyik egyházmegyéjét alkották. A református egyházi közigazgatásban tudvalevőleg az egyházmegye az alacsonyabb tagozat; ennek élén esperes áll és az egyházkerület lelkészt feje a püspök.

Ideiglenes statisztikai számítás szerint a magyar református egyház lélekszáma a négyszeri országgyarapodás alatt 1938. novemberétől 1941.

áprilisáig 1,813.000-ről 2,630.000-re gyarapodott. A történelmi Magyarország eddig még vissza nem tért területei közül nagyobb számban csupán Dél-Erdélyben élnek magyar reformátusok, mintegy 145.000 lélek. A dél-erdélyi reformátusok szellemi középpontja Nagyenyed, de egyébként ezek a még mindig román uralom alatt élő magyar reformátusok, néhány városból eltekintve, mint Torda, Nagyszeben, Brassó, Vízakna, kicsiny, sokszor csak szórványnak nevezhető falusi gyülekezeteket alkotnak.

A magyar református egyház és annak legfőbb törvényhozó és kormányzó testületé, a Zsinat és az Egyetemes Konvent, jogilag sohasem ismerte el a magyar református egyház részekre daraboltatását. Az egységnek ilyen jelképes hangsúlyozásává lett, hogy amikor 1921 júniusában a Dunamelléki Egyházkerület püspöke, Petri Elek meghalt, a dunamellékiek az erdélyi Ravasz Lászlót választották meg püspöküknek, aki akkor a kolozsvári teológiai akadémia tanára és az Erdélyi Egyházkerület lelkesítő főjegyzője volt. Ugyanekkor történt, hogy a Dunamelléki Egyházkerületnek akkor már idegen megszállás alatt élő része, a most felszabadult alsóbaranyai és bácskai egyházközségek is elküldték szavazataikat — a református egyházban, Erdély kivételével, a püspököt az egyházközségek presbitériumai választják — a szerb hatóságok tudta nélkül és azok megkerülésével.

A trianoni országfeldarabolás következtében a keresztyén felekezetek között a református egyház vesztesége volt aránylag a legkisebb. Az 1910. évi népszámlálási adatokat véve alapul a történelmi Magyarország 2,621.000 reformátusából 1,633.000 maradt a csonka ország területén, a veszteség így valamivel kevesebb volt mint egymillió lélek. Egészen más volt a másik két protestáns egyház, az evangélikusok és az unitáriusok helyzete. Az evangélikus egyház 1,340.000 főnyi lélekszámából mindössze 485.000 evangélikus maradt a csonka ország területén, míg a 74.000 főnyi unitáriusból Erdéllyel elveszett 69.000 és csak 5000 maradt a megcsonkított Magyarországon. Más beszámítás alá esik a túlnyomó többségében kisebbségi jellegű görög katolikus és görögkeleti egyház helyzete, de a római katolikus egyház vesztesége is jóval nagyobb volt, mint a református egyházé; a történelmi Magyarország 10,889.000 katolikusából a csonka országon csupán 4,786.000 maradt.

Jónéhány év beletelt, mire az utódállamok fennhatósága alá került magyar református egyházak szervezete kialakult. Ez a szervezkedés, legalább is ami magukat a magyar reformátusokat illeti, mindig magán hordta az ideiglenesség bélyegét és az idegen fennhatóság alá került új magyar református egyházszervezetek vezetői az anyaországi egyházzal szemben lojálisán fenntartották azt a pontokra nem foglalt, de a lelkiismeret parancsánál fogva kötelező megállapodást, hogy mihelyt az új, laza határokból készített abroncsok szétpattannak, a régi, történelmi egyházszervezet folytonossága azonnal, minden további nélkül helyre áll. A három utódállam, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia területén nem kevesebb mint hat új egyházkerület alakult; az anyaország református egyházának megcsonkítása főként abban nyilvánult meg, hogy a trianoni békeszerződés érvényerőre emelkedésétől kezdve Erdély elvesztésével öt helyett négy egyházkerület alkotta. Csehszlovákiában külön alakult egy nyugati és egy keleti egyházkerület Szlovákia területén, azonkívül külön egyházkerületet alkotott Kárpátalja is. Romániában az erdélyi egyházkerülettől külön választották a keletmagyarországi részeket és Nagyvárad székhellyel itt alakult meg a Királyhágó-melléki Egyházkerület. A jugoszláv fennhatóság alá került 67.000 magyar református sokáig megőrizte, mint alsóbb egyházközigazgatási tagozat, egyházmegyei jellegét; csak néhány évvel ezelőtt alakultak át egyházkerületté és választották meg püspö-

kükké Ágoston Sándor feketehegyi lelkipásztort, aki már az elszakadáskor, 1918-ban is esperesük volt.

A Felvidéken és a Kárpátalján 222.000 magyar református tért vissza. A volt Csehszlovákiában alakult három egyházkerület magától megszűnt és a Zsinat 1939-i ülészaka a Kormányzó által szentesített törvényben mondotta ki, hogy a visszatért területeken egyházközigazgatás szempontjából visszaállnak az 1918 előtti állapotok. Ugyanez történt a keletmagyarországi részekkel és Erdéllyel is, ahol 514.000 lélek tért vissza. A Délvidéken eddig visszatért reformátusok száma 34.000.

A kétmillió-hatszázezer lelket számláló magyar református egyház a kontinentális Európa legnagyobb református egyháza. Egyedül Skóciában van nagyobb református, helyesebben presbyterianus — Presbyterian — egyház, de ott is csak azóta, hogy a harmincas években Skótország két nagy történelmi presbyterianus egyháza, a Church of Scotland és a United Free Church of Scotland, egyesült. A szervezeti egység épségben való megőrzése a több mint 400 éves múltú magyar református egyház legjellegzetesebb tulajdonsága. Hitelvi okokból, dogmatikai különbségek miatt a magyar református egyházban soha nem fordult elő szakadás. Ebben a magyar reformátusság lényegesen különbözik mind a holland, mind a hugenotta eredetű francia, mind az angol-szász református egyházaktól. A különbség okát abban lehet megtalálni, hogy a magyar református egyház a létre töre és az ellenreformáció célkitűzéseit magáénak valló Habsburg-házbeli magyar uralkodókkal szemben nemcsak vallási, hanem nemzeti érdekeket is védelmezett. Nem véletlenül és nem is felületes szólásmódként nevezték el a XVII. században a református vallást magyar vallásnak.

A magyar református egyház hősi korszaka az 1790—91-i budai zsinatig tartott. Az ezt megelőző időkben választották eklézsiák és kollégiumok szívesen, a kor divatja szerint latinul, ezt a mondást: „sub pondere ereseit palma“, amit különben pecsétfeliratként mai napig is megőrzött több egyházközség és régi iskola.

Az átmeneti időszak a kiegyezésig tartott. Az abszolutizmus éveiben kisebb, már csak inkább hivatali jellegű üldöztetésben volt része a református egyháznak. Az ez ellen indított és pápens-harc néven emlegetett küzdelmet a debreceniek nagy papja, Révész Imre, a mostani debreceni püspök, Révész Imre nagyatyja vezette. A kiegyezés után a század végéig annyira megfordult a helyzet, hogy a reformátusság az ország szellemi és politikai életének vezetésében az élre került. Valóságos minőségi túlsúly alakult ki ilyenképpen, főként a hetvenes és nyolcvanas években, a nemzeti életnek két, a mostaninál sokkal inkább domináló területén, a politikában és a tudományos életben. Az ország legkiválóbb politikusainak; jogászainak, bíráltnak, tudósainak és költőinek egész sora került ki a reformátusok sorából. A magyar reformátusoknak ezt az „arany korszak“-át a korszak első felében elsősorban Tisza Kálmán és Arany János, később, a század vége felé, Bánffy Dezső, Szilágyi Dezső és két lelkész-jeitegű költő, illetve tudós, Szász Károly püspök és a halasiak lelkésze, Szilády Aron képviselte. Erről a korszakról szól Bangha Bélának a húszas években a Magyar Kultúra egyik számában egy kicsit epés gúnnyal felidézett egykorú anekdotája. A század vége felé történt, amikor a dunamellékiek püspökének, Szász Károlynak, szellemi ereje egy kicsit már hanyatlóban volt, hogy május első felében történetesen egy időre esett az egyházkerület tavaszi közgyűlése és az Akadémia nagyhete. Szász Károly mindkét helyen elnök volt. Az egyházkerület tanácskozásai délelőtt folytak, az Akadémia ülései pedig a kora délutáni órákban. A püspök fáradt volt a hosszú ülésezéstől, álmos is volt egy kicsit ebéd után. Így történhetett azután, hogy amikor délután az aka-

démiai ülést megnyitotta, ugyanazokat az arcokat látva maga előtt, mint délelőtt a Lónyay-utcai református gimnázium dísztermében, ahol akkor az egyházkerületi közgyűlést tartották, az Akadémia ülését nagy szórakozottan így nyitotta meg: Főtiszteletű és Nagyságos Egyházkerületi Közgyűlés! „Se non é verò, é ben trovato“, lehet mondani erre, mint sok más anekdótára. Török Pál, az Akadémia könyvtárnoka, nem sokkal Bangha Béla cikkének megjelenése után, a tudós és a historikus pontosságával utána nézett az anekdota történeti hitelességének és kitűnt, hogy a század végén az Akadémia tagjai között még az akkor körülbelül 12 százalékos országos arányszámnak megfelelő számban sem voltak reformátusok.

A magyar református egyház belső, vallásos életében ez a közéleti vezetés sokkal többet rombolt, mint épített. Legalább is ez volt a történelmi kálvinizmus néven ismert irányzatnak a bírálata a múlt századvégi és a XX. századeleji református egyházzal. Sebestyén Jenő, a budapesti teológiai akadémia tanára és az általa indított „Kálvinista Szemle“ című harcos heti folyóirat indította meg ezt a mozgalmat. Sebestyén Jenő még a kilencszázás években hosszabb időt töltött holland teológiai főiskolákon és különösen nagy hatással volt rá Kuyper Ábrahám, aki, mint afféle modern Hugo Grotius, egyszerre volt államférfi, miniszterelnök és harcos kedvű hittudós. Sebestyén Jenő és az általa képviselt irány, ha erősen holland hatás alá került is, annyiban hű maradt a magyar kálvinizmus hagyományaihoz, hogy egyháza szervezeti egységének megbontására soha egy pillanatra sem gondolt, sőt lapjuk, a „Kálvinista Szemle“ a húszas évek elején állandóan sürgette a történelmi magyar református egyház szervezeti egységének az ideiglenes határokon is átnyúló fenntartását, úgy amint az a négyezeri országgyarapodás alatt majdnem teljesen meg is valósult.

A magyar reformátusság szellemi fejlődésében a változás jelei már korábban is mutatkoztak. A múlt század második felében uralkodó és gyakran a „liberális“ jelzővel ellátott protestáns teológiai irány hívei és magyar követői többnyire német egyetemeket és teológiai főiskolákat kerestek fel. Közben azonban, különösen a kilencszázás évektől kezdve, mind többen mentek a távolabbi nyugatra, Skóciába, Hollandiába, a francia református egyház teológiai főiskoláira, sőt az Amerikai Egyesült Államokba is. Döntő esemény volt itt Kálvin születése négyszázadik évfordulójának genfi megünneplése 1909-ben. Ezen az ünnepségen, részben azért is, mert a Genfben ekkor felállított reformációi emlékmű szoboralakjai közé odakerült Bocskai szobra is, a magyar református egyház igen népes küldöttséggel képviseltette magát. A protestáns, alapszínzetében mindig kálvinista-református nyugat egyszerre felfedezte a magyar református egyházat és érdeklődni kezdett a nagy keleti testvér sorsa iránt. Émile Doumergue, a francia reformátusok nagy történetírója, a centenáris ünnepség után Magyarországra jött, és többek között, amikor Kunszentmiklósról ellátogatott, ámulva látta a gall művelődésnek azt a csodálatos szigetét, amely Baksay Sándor parochiáján fogadta a magyar Kiskunság szívéből. A Skóciát járt Kováts J. Istvánnak pedig azt sikerült elérni, hogy a Presbyteri Világszövetség (Presbyterian World Alliance) még 1909 őszen egyik nemzetközi konferenciáját Magyarországon tartotta.

A magyar református teológiai műveltségnek a német behatásoktól való majdnem teljes elfordulása és a francia-holland-angolszász hatások felé való fordulása hamarosan érezhetővé vált. A múlt századvégi német tudományos teológia vagy a lutheri hagyományok hatása alatt állt, vagy általános protestáns jellegű volt. Sebestyén Jenő irányzata igyekezett minél meggyőzőbb érvekkel bizonyítani annak szükségességét, hogy a magyar református egyház szellemi fejlődésére ez a teológiaiilag is idegen irányzat csak

káros lehet. Sürgette a történelmi kálvinizmus és a magyar református egyház ősi hagyományaihoz való visszatérést és gyökeres szakítást követelt minden általános keresztyén vagy szintelenül protestáns jellegű irányzattal. Nem jelentett ez semmiféle ellenségeskedést a magyar luteránusokkal, csupán a történelmi múlt hagyományaiban gazdag magyar kálvinizmus szellemi tartalmának belső megerősítését és további gazdagítását.

A nyugat kálvini alapszínezetű protestáns egyházaival és teológiai műveltségével mind szorosabbra fűződő kapcsolatok a magyar reformátusság egyházi mozgalmaiban és hitéletéből is kezdték hatásukat éreztetni. A kilencszázas években kezdett nálunk elterjedni az angolszász protestantizmus három, a hitélet fokozására törekvő mozgalma. Első volt ezek közül a „Christian Endeavour” — Keresztyén Kitartás — néven ismert egyesület vagy mozgalom terjeszkedése. Ennek a mozgalomnak magyar változataként alakult Budapesten a Bethánia Egyesület, amelynek alapítója és szellemi vezére Szabó Aladár budapesti lelkész volt. Az angolszász világ legismertebb és legelterjedtebb hasonló intézménye vagy mozgalma, a Young Men's Christian Association — YMCA — Keresztyén Ifjúsági Egyesület néven svájci közvetítéssel jutott el hozzánk, végül a kilencszázas évek legelején alakult Evangéliumi Keresztyén Diákszövetséget mint a Christian Student Movement magyarországi változatát, az Egyesült Államokból hazatérő Victor János budapesti lelkész alapította.

Sebestyén Jenő és az általa képviselt mozgalom éles harcot indított ezek ellen a mozgalmak és egyesületek ellen, amint ő kifejtette, „általános keresztyén” jellegük miatt s az kétségtelenül igen nagy érdeme, hogy az ő mozgalmának sikerült megerősíteni és újra tudatossá tenni a magyar reformátusságban a magyar nemzeti múlttal összenőtt történelmi hagyományok megbecsülését.

De a nyereség mellett veszteséget is okozott a magyar reformátusságnak ez a századfordulón új utakat kereső szellemi fejlődése. A német tudományos teológiától való mind határozottabb elfordulás elsorvasztotta a teológiai tudományok művelését. Az angolszász protestáns egyházak egyetemeken és főiskoláin a teológiai tudományok művelése színvonal és érték szempontjából messze elmaradt a nagyszerű eredményeket felmutató német tudományos teológiától, amelynek értékét olyan nevek mutatják, mint Harnack, Delitsch, Troeltsch, Dibelius, Deissmann, hogy csak találmra említsünk néhány nevet.

Az angolszász protestantizmus egyetemeken és főiskoláin, a német protestáns egyházakkal ellentétben, a hangsúly nem a teológiai tudományok minél magasabb színvonalú ápolásán, hanem a lelkipásztori pályára készülő ifjúság bibliai és a szociális kérdésekből minél járatosabb kiképzésén volt és van ma is. A huszas évek elejétől kezdve egészen 1939 őszéig, sőt ahol csak lehetett, még azóta is, évenként 20-tól 50-ig terjedt azoknak a fiatal magyar református teológusoknak a száma, akik külföldi főiskolákon tanultak. Ezek közül legfeljebb ha minden tizedik jutott el a németországi egyetemek teológiai fakultásaira. Annál többen mentek Skócia, Hollandia és az Egyesült Államok teológiai szemináriumába és college-aiba. Ezek a külföldről hazatérő fiatal teológusok igen nagy többségükből nem mint tudósok, hanem gyülekezeti munka után kívánczó és a gyakorlati kegyesség munkáira képzett lelkipásztorok tértek haza.

A hatás máris kezd mutatkozni és azt kell mondanunk, hogy a változás mindenképpen hasznosnak ígérkezik. A magyar reformátusság jövő feladatai, miután az egyház csaknem teljes ősi birtokállományát visszaszerezte, elsősorban gyakorlati és szociális természetűek lesznek. A fiatal magyar református lelkésznevezéseket, mint azt a folyóirataiban, kiadványaiban, gyűlésein

tárgyalt kérdésanyagon tisztán látni lehet, nem elvont természetű teológiai kérdések foglalkoztatják, hanem a tanyak szétszórta, szellemileg és a szociális gondoskodás tekintetében elhagyottan élő népének lelki és szociális gondozása; azután a magyarság szegélyterületein erős kisebbségbe szorult magyar reformátusság megerősítése, szellemi életüknek és szociális viszonyaiknak felemelése.

Semmi kétség nem lehet affelől, hogy ha Dél-Erdély egyelőre még román uralom alatt élő magyar reformátusait is hozzászámítjuk, a közel hárommillió lelket számláló magyar reformátusság a magyarság törzsének egyik legértékesebb részét alkotja. Ha tehát az egész magyarság életében, amint azt mindenképpen remélhetjük, ősi határaink visszaszerzése és az elszakítottak, az idegen uralom alatt élők visszatérése a fejlődés új korszakát fogja megindítani, a magyar református egyház új feladatai sem lehetnek mások, mint a lelki, a közösségi élet mélyítése, belső gazdagítása és az egyház, az egyes gyülekezetek életének minél teljesebb szociális tartalommal való megtöltése.

MATHÉ ELEK

KATOLIKUS BÖLCSELET

AZ ELFOGULATLAN TUDOMÁNYOS GONDOLKODÁS ma már feladta azt a pozitívista tételt, amely a bölcseletben csak a szaktudományok enciklopédikus összefoglalását vagy esetleg az ész által meg nem ragadható „gondolatmaradékok” irracionális összegezését látta. Mindamellet kétségtelen, hogy a bölcseleti szempontok áthatják a tudományos élet minden rétegét és a bölcseleti gondolatok termékenyítő hatása alól még a teológiai tudomány sem vonhatja ki magát.

A TUDOMÁNYELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK bevezetésül szolgálnak az egyes tudományokhoz, történelmileg azonban a tudomány tartalmi megállapításai megelőzik a tudományos módszertan és rendszertan kialakulását. A görög filozófia három virágzó százada telt el, míg a gondolkodás annyira megérett, hogy Aristoteles logikája felvázolhatta a tudományelmélet első alapvetését. A modern kor merész tudományos előretörése, a tudományos kutatás folyamán újra meg újra felbukkanó nehézségek kényszerítő erővel irányították a tudósokat a tudományelméleti kérdések felé. Ez az egyetemes szellemtörténeti követelmény a bölcseletet is súlyos feladatok elé állította. Descartes és Kant úttörő kritikai vizsgálatai lényegükben a bölcselet tudományelméleti alapelvei körül forogtak. A modern problémalátás következtében a bölcseleti bevezetésnek és a filozófia tudományelméletének állást kell foglalnia az ismeretelmélet és kritika problémáival szemben.

Jánosi József „Bölcselet és valóság” c. munkája (Budapest, 1940)¹ a filozófia igazi természetének feltárását és tudományos jellegének igazolását tűzte ki célul. Érthető tehát, hogy tudományelméleti megállapításai az ismeretkritika területére vezetnek. Művének első része a bölcselet tudományos jellegét világítja meg; megállapításainak valóságértékét igazolja a második, ismeretkritikai rész.

A filozófia meghatározása nem könnyű feladat. A bölcselet világnézeti és tudományos állásfoglalása befolyásolja a bölcseletről vallott felfogását is. Jánosi nagy történeti körültekintéssel, a tapasztalás és a

¹ Az itt ismertetett könyvek a Szent István Társulat kiadásában jelentek meg.

józan ész útmutatásait követve, az emberi megismerés egészébe állítottan vizsgálja a bölcseletet és megállapítja, hogy a filozófia egyetemes esztudomány, amely az egész valóságot vizsgálja végső alapjaiban. Az ember általában kialakít magának valamilyen képet a világról; a legtöbb ember számára azonban a világkép csak gyakorlati jelentőségű. Keveseknek adatott meg az a „filozófiai erosz“, amely az egész valóság átfogó, észszerű, tudományos magyarázatát igényli. Pedig mind a kultúra, mind a szorosan vett tudományos élet, mind az egyéni élet számára nagyjelentőségű a bölcselet, sőt még a vallásos élet szempontjából is megvan a maga szerepe. Nagyon megrendíti azonban a filozófiába vetett bizalmunkat a filozófia történetében felmerülő, egymásnak ellentmondó és egymást lerontani igyekvő nézetek sokfélesége. Jánosi méltán nevezi ezt a tényt a „filozófia botrányának“. A nehézség lényegesen csökken, ha figyelmünket azokra a lélektani, irracionális mozzanatokra fordítjuk, amelyek a bölcseleti kutatás területén a tudományos előrehaladást akadályozzák. Az embernek el kell ismernie, hogy a korlátolt és egyoldalúságokra hajlamos emberi értelem az igazságok végtelen és kimeríthetetlen rendszerét tökéletesen nem birtokolhatja. Tudásunk úgy közeledik az igazsághoz, mint a hiperbola aszimptotái a hiperbola görbéjéhez: megismerhetjük az igazságot, de az igazság teljes és kimerítő megragadása nem adatott meg az emberi értelemnek. Ezek a gondolatok logikusan elvezetnek a filozófia és világnézet modem problémájához. Jánosi megkülönbözteti a „tisza filozófiát“, az igazságok összeségét a „filozófiai rendszertől“. A rendszerbefoglalás közben igen könnyen szót kémek tisztán világnézeti, tudományosan meg nem alapozott nézetek. Ez az oka azután a filozófiai rendszerek sokféleségének. A keresztény bölcselet kérdésének megvilágításával zárul a mű első része. Aztán az igazság megismerésének alapjait vizsgálja Jánosi. Az ismeretelmélet az igazság biztos birtoklásának lehetőségét, feltételeit, kereteit állapítja meg. Az ismeretelméleti kutatás útján a Mercier bíboros által megindított újskolasztikus elgondoláshoz csatlakozik. Az ismeretelmélet minden előfeltévtől mentes, első tudomány. Kiindul a tudattényekből, igazolja a tudati tényítéletek, majd az egyetemes észítéletek érvényességét és a tudattényekből az oksági elv közvetítésével igazolja a külvilág létezésére vonatkozó Ítéletek érvényességét is (kritikai realizmus). Végül az egyetemes fogalmak valóságértékét mutatja ki.

A filozófia tudományelméleti öntudatát a keresztény hagyomány szellemében arra a fokra emeli, amelyen bátran szembe nézhet a módón bölcseleti fejlődés folyamán felmerült összes kérdésekkel. A keresztény bölcseletről írt fejezet szépen világítja meg a szerző módszertani elveit. A „keresztény“ jelző a bölcseleti „rendszerre“ vonatkozik. A „tisza filozófiának“ nem kell félnie, hogy a keresztény rendszer eltorzítja a bölcseleti gondolat eredeti vonásait. A bölcselet függése a kereszténységtől nem a logikai megalapozás, hanem a pszichológiai értékadás lapjára tartozik. A kereszténység mint negatív norma az igazság érvényesülését biztosítja, mint pozitív útmutató a tiszta igazság felé irányítja a gondolkodást. Nem akadály, hanem hatékony dőmozdítója a tiszta filozófiai gondolat rendszerbe foglalásának.

A BÖLCSELETI RENDSZEREZÉS területén két munkával gyarapodott a magyar tudomány. Schütz Antalnak „A bölcselet elemei“ (Budapest, 1940) c. műve bevezetésül szolgál a bölcsdet összes problémáiba, míg Brandenstein Béla „A lét forrásai“ (Budapest, 1940) címen foglalta össze a nagyközönség számára metafizikájának alapvonalait.

Schütz Antal műve kiváló alkotása a hazai bölcseleti irodalomnak. Első része a gondolkodás bölcseletét tárgyalja. A tudományelmélet megkapó történeti áttekintése bevezet a tudományos gondolkodás kialakulásának érdekes kérdéseibe. Részletesen megtárgyalja nemcsak az általános módszertani és rendszertani kérdéseket, hanem világos bepülantást nyújt az egyes tudományok módszerébe is. A tudomány antro-

pológiájáról írt, eredeti szempontokban gazdag fejezet a tudományos tevékenység lélektani mozzanatait, a szociális környezet és a világnézeti hatások jelentőségét ismerteti. A lét bölcseletének tárgyalásánál Schütz egészen új utakra tér. A létfogalom analógiájára támaszkodva, a modern tárgyméleti, fenomenológiai és értékelméleti kutatások (Lotz, Husserl, Meinong, Scheler, Rickert, N. Hartmann) eredményeit figyelembe véve négy létrendet különböztet meg. Szerinte az első a tapasztalati lét rendje, második az eszmei lét, amely magában foglalja a matematikai tárgyakat, a vonatkozásokat és jelentéseket. A metafizikai létrend a tapasztalás adatain túl fekvő, de a tapasztalásból kikövetkeztethető lét rendje. Ezzel foglalkozik a metafizika: a szellem és a természet metafizikája. Az utolsó létrend az értékek világa: a gondolat, az erkölcsi, az esztétikai és vallási értékek rendje. Fennállásmódja az érvényesség. A létrendek metszéspontján áll az ember. Az antropológia foglalkozik az emberi lélek általános tulajdonságaival, az egyéni jellemmel, a közösségi problémákkal és az ember eredetének, rendeltetésének nehéz kérdéseivel.

Schütz munkájának döntő jelentősége módszeres szempontjainak következetes érvényesítésében rejlik. Művének első kiadása „A bölcsélet elemei Szent Tamás alapján“ címet viselte. Jelen kiadásában elhagy minden megkötöttséget, mert előszava szerint nem valamilyen iskolát, hanem „az igazságot és csak az igazságot akarja szolgálni“. A keresztény bölcséleti hagyomány és a katolikus világnézet alapján áll, de nyitott szemmel vizsgálja az újkor bölcséleti kérdéseit és eredményeit. Éppen ezzel a lépéssel válik Aquinói Szent Tamás igazi követőjévé. Tamásnak megvolt a tudása és bátorsága, hogy a XIII. században „modern“ irányt adjon a bölcsélet fejlődésének. A platonizáló augusztinizmus felfogásával szemben Aristoteles elveit vitte bele a keresztény bölcséletbe. Schütz ugyanezen az elvi alapon nyitja meg a hagyományos bölcséleti rendszert a modern gondolatok felé.

Elhamarkodott lépés volna végleges ítéletet mondani fáradozásának eredményeiről. Különösen nehéz ez a létrendek kérdésében. Fenomenológiailag igaz mindaz, amit megállapít. Más kérdés, hogy a tények feltétlenül megkívánják-e a négy létrend elkülönítését és a hagyományos fogalmi készlet kereteiben nem nyílnék-e mód a problémáknak modern igényekhez illő megoldására? A metafizikai létsíkról vallott felfogása, úgy látjuk, platonikus színezetű eltolódást jelent, amely mintha nem volna teljesen összeegyeztethető a szerző antropológiai és ismeretelméleti felfogásával.

Schütz munkájának eredményei között különösen említésre méltó a tudományelmélet. Az önálló, fáradhatatlan tudományos munkálkodás törvényeire eszmélő gondolkodás gyümölcse ez a fejezet. Csak az írhatta meg, aki évtizedeken keresztül önzetlen odaadással szolgálta a tudomány eszményét. A tudományos gondolkodás alapelvei, módszerei színes és eleven történeti keretbe állítottan jelennek meg előttünk. Egészen eredeti módon nyúl hozzá Schütz a logika problémáihoz is. A részletkérdések tárgyalásánál talán itt éreztetni legjobban hatását a modern filozófia. A logika az érték-tartománynak egyik ágát, a gondolatot vizsgálja. A gondolat mindig valamilyen tényálladékot jelent és tulajdonsága az, hogy igaz vagy téves. A modern logikai idealizmus képviselőivel egyetértésben tanítja a szerző, hogy a logika elsőrendű feladata nem a helyes gondolkodás szabályozása, hanem a gondolat alkatának elméleti feltárása. A metafizika és általában a lét és érték nagy világnézeti kérdéseiben természetesen a hagyományos keresztény bölcsélet álláspontját képviseli. Ezek az eredmények nem egyszerű tekintélyi alapon történő ismételtetései korábbi bölcselők elgondolásainak. Schütz minden gondolatmenete sajátos szint és tekintélyt nyer azzal, hogy mindent a legújabb problémalátás világitásába állít és minden kérdésben egészen eredeti módon dolgozza ki bizonyítékait. Különösen elsőrangút nyújt e

téren a metafizikában a szellem természetének tárgyalásánál. Külön ki kell még emelnünk azt a rövid, de alapos karakterológiai összefoglalást, amely az egyéni jellem bonyolult kérdéseire, a jellem megismerésére, alkotára, összetevőire, a tipológia szerepére nézve nyújt igen alapos tájékoztatást. Az értékelmélet a hazai katolikus bölceleti irodalomban először nyeri el az őt megillető helyet. Úgy gondoljuk, hogy éppen az értékelmélet és a karakterológia az a terület, ahol a legtöbb tennivaló vár a katolikus filozófiára.

Schütz nyelve tömör, világos, magyaros. Szinte új bölceleti nyelvet alkotott, melynek komoly egyszerűsége megkapóan fejezi ki mélyenszántó bölceleti gondolatait. A könyv jelmondatául csak két szót írt: „philosophia perennis“. Valóban, ennek az örök filozófiának szolgálatában alkotott nagyot és maradandó értékűt a szerző. Ha szerényen csak bevezetésnek tartja is művét, hisszük, hogy könyve alkalmas arra, hogy „kulcs legyen a bölcelet műhelyébe és némelyeknek talán a bölcelet szentélyébe is.“

BRANDENSTEIN METAFIZIKÁJA a művelt nagyközönség számára készült. Mégis többet nyújt, mint a szerző szakszerűen tudományos munkáinak népies foglalatát. Aki járatos is a szerző tudományos gondolatvilágában, élvezettel olvassa eleven és sokoldalú, egészen újszerűen megírt fejtegetéseit. Tételeit nem foglalja a szigorúan tudományos bizonyítás formájába. Inkább megláttatni akar, szemléletes módon mutat rá azokra a végső bölceleti megállapításokra, amelyekre a tapasztalás tényeinek pontos elemzése utal.

Ennek a metafizikának alapvető vonása egy kihangsúlyozott, az egész mindenséget átfogó spiritualizmus: a szellemi világ felfedezése a lét minden megmozdulásában és a szellemi természetű okság feltételezése a valóság minden megnyilatkozásában. Nemcsak a gondolat ideális tartalmait fedezi fel a dolgokban, hanem minden valóságot közvetlenül szellemi természetű létezőnek minősít. A tapasztalati világ hordozója az anyag: a minőség nélkül való, vég nélkül osztható kiterjedés. Az anyagba szövik bele hatásaikat a szellemi világ létezői, akik mind az anyagi, mind a szellemi világ minden jelenségének közvetlen okai. Mesteri kézzel rajzolja meg a szerző a valóság egyes rétegeit és mutat rá mindenhol a jelenségekben felcsillanó szellemiségre. Végül az okságfogalom tudományos kifejtésével is igazolja, hogy cselekvő erő csak szellemi, szabad lény lehet. Az oksági elv vezet azután minden valóság végső forrásához, az Istenhez, az abszolút Szellemhez.

Brandenstein bölcelete szerzőjének világnézeti álláspontját vizsgálva kétségtelenül katolikus szellemű bölcelet. Tanítása is minden pontban megegyezik a katolikus tanítással, ahol a keresztény hit követelményeket támaszt a bölcelettel szemben. (Isten léte, az ember szellemisége, szabad-akarat.) Bölceleti megalapozása és ennek következtében eredményeinek egy része, különösen az egyetemes szellemi okságról szóló tanítása azonban messze elkanyarodik a hagyományos és történeti értelemben vett keresztény bölcelet útjaitól. Nem lehet célunk most, hogy állításait az objektív értékelés világánál behatóan bíráljuk. Sok és nehéz probléma vár még ezen a téren tisztázásra és talán hosszabb időnek kell elteltie, míg kiderül, hogy a hagyományos arisztoteleszi alapon álló skolasztika vagy a kétségtelenül platonikus nyomokon járó Brandenstein-féle metafizika világképe alkalmasabb-e a valóság bölceleti magyarázatára? Jelen tanulmányunk szempontjából csak azt az érdekes eredményt szögezzük le, hogy a kereszténység általános elvei nem kötik még a keresztény bölceleti hagyományok tudományos eredményeit sem. Történeti értelemben Brandenstein eltávolzik a keresztény bölceleti hagyomány útjaitól, de tanítása mégis a kereszténységgel megegyező bölceleti világképet alkot.

A SZOROSAN VETT BÖLCSELETI MUNKÁK UTÁN még egy pillantást kell vetnünk azokra a katolikus szellemű tudományos művekre, amelyek mélyebben merítenek a katolikus bölcselet gondolataiból. Első helyen kell emlitenünk azt a nagyszabású munkát, amely „Katolikus írók Új Magyar Kalauza” (Szerkesztette Almássy József, Budapest) címen a jelenkor legégetőbb problémáira óhajt rávilágítani a katolikus világnézet fény-szórójával. Pázmány Péter szelleme ihlette a munkatársakat — mondja bevezető soraiban a szerkesztő —, Pázmány Kalauzának mintájára szándékoznak a magyar vallásos, tudományos és kulturális élet számára útmutatóul szolgálni. A munka tartalmából csak néhány gondolatot emelhetünk ki, ahol a filozófiai megalapozás különösképpen kitűnik a világnézeti kérdések tárgyalásánál.

Korunk bölcseletéről nagyszabású áttekintést nyújt Kecskés Pál tanulmánya. Az értékfilozófia, életfilozófia és existenciális filozófia főbb problémáit szembeállítja az újraébredő neoskolasztikus bölcselet eredményeivel és kimutatja, hogy a modern irányok problémái az újskolasztikus bölcseletben kedvezőbb és megnyugtatóbb megoldást találnak, mint az egyoldalúságtól nem mentes újabb bölcseleti irányoknál. A társadalmi rend és közösségi élet alapjaira mutat rá Horváth Sándor hatalmas értekezése. A szenttamási bölcselet jogbölcseleti gondolatainak összefoglalása és az újkori kérdések irányában történő kiépítése a tomizmus életrealitását bizonyítja. A pozitív jogrend alapja a természeti jog, az igazságosság erényének tárgya. Az igazságosság következetes érvényesítése szolgálthat egyedül biztos alapot korunk súlyos szociális problémáinak megoldásához. A politikai és erkölcs viszonyát vizsgálja meg Ibrónyi Ferenc. Értekezésének különös jelentőséget ad a kérdés modem irodalmának alapos ismerete. Erdey Ferenc a keresztény bölcselet igazságfogalmára támaszkodva mutatja ki a modem faj és vér-mítosz pragmatikus igazságfogalmának tarthatatlanságát. Sik Sándor a katolikus irodalomszemlélet, Szekfű Gyula a magyar katolikus történet szemlélet kérdéseivel foglalkozik. Sik Sándor kimutatja, hogy az irodalom éppen azáltal éri el a katolikum esztétikai ideálját, hogy egészen és őszintén irodalommal lesz. Az esztétikai határozomány érvényesülése biztosítja az irodalom művészi és katolikus jellegét egyaránt. Az esztétikum önálló értékterület, de mégsem szakadhat el az etikai és vallásos értéktől, mert mindegyik az abszolút isteni őserértékben gyökerezik. Katolikussá pedig a katolikus lelkiség kifejezése teszi az irodalmat. Szekfű gondolatmenete a történeti sors tragikus emberi megoldatlanságának lényéből indul ki. A tényekből Szekfű nem az immanens történet szemlélet irracionális musát vagy lemondó pesszimizmusát következteti ki. A bölcseleti megfontolás az Abszolútum transzcendens világába vezet. Az Abszolútumnak a kinyilatkoztatásban feltárolt tervei derítenek fényt a történelem sötét és homályos útjaira. Erre a filozófiai-teológiai történetbölcseletre építi fel Szekfű a szentistváni birodalmi gondolatban gyökerező magyar katolikus történet szemléletet. Marcell Mihálynak a családról és nevelésről írt tanulmánya a pedagógia területén mozog. A gyakorlati gondolatok azonban valami jóleső egységet és megalapozottságot nyerne azokból a mély bölcseleti és lélektani meglátásokból, amelyeket a szerző a keresztény filozófia kimeríthetetlen gazdagságából merít.

A BIOLÓGIAI ÉS ORVOSI TUDOMÁNYOKNAK a filozófiába vágó problémái jelentkeznek Horváth Miklós és Reök Iván: „Isten, papok, orvosok” (Budapest) című művében. Jóleső érzéssel olvassuk azokat a gondolatokat, amelyek a tudomány és a vallás harmóniáját igazolják. A modem élet és tudomány tanúságai mutatják, hogy a vallásos gondolat természet-szerű betetőzése a tudományos gondolkodásnak és nélküle csonka marad a tudomány épülete, eredménytelen a tudományos fűródás. Kevésbé kielégítő egyes bölcseleti kérdések tárgyalása. Nem lehet oly könnyen a biológiai tényekből a szellemi világ létrehozását, mint az a könyvben történik. Nem látjuk igazoltnak a szellem és élet azonosításáról, az élet örökkévalóságáról és a halál kérdéséről mondottakat, nem szerencsés az élet és a lét pantheisztikus értelmezése és a biológiai létnek az egyéni lét fölé

emelése. A természet és kegyelem rendje a tudományos megfogalmazásban élesebb elkülönülést kíván. Éppen Szent Tamásnak sikerült a hit és ész tökéletes harmóniáját megteremteni a két létszféra pontos elhatárolása útján. A keresztény bölcsélet tanításai sok szempontból szolgálhatnak kiigazításul a szándékaiban igen tiszteletreméltó mű állításaihoz.

A TEOLÓGIAI IRODALOM két legújabb alkotásáról kell még itt megemlékeznünk. A katolikus teológia a keresztény hit tanításait törekszik tudományos rendszerbe foglalni. A teológiai igazság érvényességének forrása az isteni kinyilatkoztatás, a tudományos összegezés azonban az emberi ész fogalmainak, analógiáinak, gondolkodási alakzatainak segítségével történik. Ezen módszertani szemponton túl azonban még mélyebb kapcsolat is fűzi a teológiát a filozófiai gondolkodáshoz. A természetfölötti világ nem szünteti meg a természet rendjét, hanem éppen a benne rejlő lehetőségeket emeli magasabb létsíkba a kegyelem közvetítésével. Rendszeres teológia tehát komoly bölcséleti megalapozást kíván. Igen jellegzetesen domborodnak ki a teológia és filozófia kapcsolatai az erkölcsan területén. Az erkölcsi élet hordozója az ember, az ember természetének, természetes rendeltetésének, erkölcsi jellegének ismerete előfeltétele minden teológiai erkölcsannak, amely a természetfölötti létsíkba emelt ember erkölcsi életét vizsgálja. Evetovics Kunó „Katolikus erkölcsan“-a (Budapest) elsősorban a gyakorlat számára készült. Gondolatainak megalapozása azonban természetesen bőségesen merít a katolikus bölcséleti hagyomány eredményeiből. Az erkölcsi raid és erkölcsi norma nehéz kérdésének tárgyalásánál nem ártott volna nagyobb figyelmet szentelni a modem bölcséleti elgondolásoknak is. Az erkölcsi cselekvés akadályait tárgyalva igen sikeresen jelentkeznék a modem eredmények. A lelkiismeret és lelkiismereti kétség problémái sok fényt nyernek, ha Szent Tamásnak az erkölcsi normáról, az erkölcsi erényekről és főleg az okosság erényéről kifejtett gondolatait beledolgozzuk a ma általánosan ismert teológiai tanokba. Talán a gyakorlat számára is termékenyebb szempontok nyílnak az erkölcsi rend és élet megértéséhez, ha az emberi kötelességeket az erények organikus rendje szerint tárgyaljuk. Szerző világosan és szabatosan fogja meg az erkölcsi rend bölcséleti kérdéseit, megjegyzéseink csak gondolatainak további kimélyítését óhajtják szolgálni.

Bármely létrendből indulunk is ki, az emberi gondolkodás végső igazságai mindig az Abszolútum felé irányítják tekintetünket. Az Abszolútum közelében azonban megakad a gondolkodás, úgy állunk meg, mint Dante a Paradiso utolsó állomásán, ahol elakad a büszke képzelet és átadja helyét a néma hódolatnak. A filozófia elvezet az Abszolútum szentélyének küszöbéig, de ott már magasabb „tudásnak“ kénytelen átadni a vezetést. Szimbolikusán fejezi ki ezt a tényt Schütz Antal utolsó kötetének címe: „Titkok tudománya“ (Budapest, 1940. Tartalmazza a szerzőnek 1936—39-ben írt dolgozatait és egy tanulmányát a klasszikus ferences teológiáról 1927-ből). A bölcséleti gondolkodás kopogtat a titkok kapuján, amikor a vallásnak a mai követelményeknek megfelelő meghatározását keresi és a vallás mai helyzetét, problémáit világítja meg a szerző. A titkok világába nyerünk bepillantást, amikor egészen eredeti teológiai meglátásokkal jelenik meg előttünk a hittudomány egy-egy nagy kérdése. A titkok tudományának történetéből egy nagy jelenet bontakozik ki a klasszikus ferences teológiáról írt tanulmányban. Az Aquinói Szent Tamás Társaságban elmondott elnöki megnyitó beszédek az égi és földi titkok nagy tudósának, a hit és az ész legnagyobb tudományos apostolának, Szent Tamásnak állítanak maradandó, lelket gazdagító emléket.

KATOLIKUS FILOZÓFIA — sokak számára még ma is összeegyeztethetetlen fogalmi kapcsolat. A vallás, különösen a katolikus vallás megköti a filozófiát, a jó filozófia viszont feleslegessé teszi a vallási tanításokat — mondogatják. Aki figyelemmel olvasgatja a magyar bölcseleti tudományosságnak legújabb alkotásait, csattanós cáfolatot talál minden ellenvetésre és aggodalmaskodásra. A katolikus filozófus Szent Tamásnak Brabanti Siger áskálódásaival szemben mondott szavait idézheti: „Érvelésünk nem a hitbizonyosságon nyugszik, hanem maguknak a filozófusoknak okfejtéseinek és megállapításainak” (Idézi Chesterton). A katolikus filozófus elfogadja a hit tanítását. Meggyőződése, hogy az örök Igazság szava szólal meg benne. De emellett bátran igen-t mondott a valósággal szemben. Kész mindent felkutatni, kész minden problémával szembenézni, mert tudja, hogy törekvéseinek egyetlen korlátja az igazság. A kinyilatkoztatásban megnyilatkozó igazság nem lehet ellentétben az emberi gondolkodás eredményeivel. A magyar katolikus bölcselek gyönyörű példáját adják az ész és hit tudományos megegyezésének. Tudományos eredményeik kielégítik a modern tudományosság messzemenő igényeit. Akár közvetlenül a bölcseleti eredményeket tekintjük, akár a bölcseleti gondolatok szerepét egyéb tudományos megállapításoknál, kitűnik ennek a bölcseleti gondolkodásnak életerős és életrel való mivolta. Ezen a bölcseleti alapon a vallásos világnézet természetszerű könnyedséggel emelkedik fel az igazságnak emberi ésszel fel nem fogható magaslatai felé. Rövid összefoglalásunknak nem volt más célja, mint hogy a katolikus bölcselek legújabb írásain keresztül rámutasson a katolikus gondolat tudományos értékeire és megjelölje azt az utat, amely az igaz tudományt az Örök Igazság felé irányítja.

ZEMPLÉN GYÖRGY

EGY KISEBBSÉGI KÉZIKÖNYV

PÁR ÉVVEL EZELŐTT, 1937 februárjában ismertettük ugyanezen cím alatt egy monumentális munka, a „Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums” első kötetét e folyóirat lapjain. Most további két kötete, a második — nem tudni miért, utolsó füzetének híjával — és a harmadik került befejezésre. Amit a munka értékéről három évvel ezelőtt mondtunk, azt mondjuk ma is: erudíció, alaposág, részletesség tekintetében felülmúlhatatlan. Hogy mi egyet-mást másként írtunk volna meg: az is érthető.

E két kötet tartalma is kiterjed a Reich határán kívül élő németiség mindennemű tér- és időbeli elhelyezkedésére, a fej, a nép, a Volkstum és az állam minden vonatkozásában. Persze, az utolsó év óta folyó nagy föld-rengés változásokat okozott a cikkek anyagában: sok nincsen már úgy, mint ahogy azokban szerepel. A balti németsegről 140 oldalas cikk szól, holott balti németek ma már nincsenek; Elzász-Lotharingiáról 120 oldal számol be s ma már e föld népe is más, mint volt a cikk írásakor. De mindez nem von le a kötetek értékéből s a munka befejezése előtt — még két kötet hiányzik — bizonyosan lesz módja a szerkesztőknek, hogy a megtörtént változásokról beszámoljanak.

A második kötet Ceylonnal kezdődik és — a még hiányzó nyolcadik füzet nélkül — Finnországgal végződik; a harmadik kötet első cikke Galíciáról, utolsója Karinthiáról szól. E névhatárokon belül szó van minden földről

és emberről, a minék és kinek köze van határon túli némettel: Csiléről és Kínáról, Dániáról és afrikai német gyarmatról, Indiáról, Irakról, Izlandról és Japánról és szó van mindenkiről, aki egy hatalmas pillérrel vagy csak egy kis alapkövel járult hozzá a németiség mai szerveztségéhez és gondolat-körének felépítéséhez: Fichtéről, Herderről és Grimmről, Gneisenauról és Hofer Andrásról.

Mi itt, mint az első kötetekben is azokat a cikkeket kerestük, melyek minket közelebből érintenek. E két kötetben az abc szeszélye folytán kevés cikk van hazánkkal kapcsolatban. Érdeklődésünket minden esetre lekötötte a „Donauschwaben“ című cikk.

Dunai svábok, a cikk szerint, tágabb értelemben mindazok a németek, kik a Duna középső folyása mentén a Kárpátok táján laknak. De ezen belül a cikk eredetük és települési idejük és formájuk miatt kivézi közülök az erdélyi szászokat \$ nem ír a bácskai, bánási, szatmári, horvátországi, szerémségi németekről sem, kikkel külön tanulmányok foglalkoznak, úgy hogy a cikk keretében csak a magyarországi, dunántúli és buda-hegyvidéki svábok maradnak.

Ezek a németek mindenképpen különböznek az erdélyi szászoktól, nemcsak eredetre és települési formájukra nézve, — a szászok a 12. században, a dunamenti svábok a török uralom után jöttek Magyarországra — hanem politikai, szociális és gazdasági tekintetben is. A szászok városi polgárok voltak, saját jogszokásaik és a magyar királyok és erdélyi fejedelmek adta privilégiumok alatt élve Erdély egyik szorosán elkülönített nemzetét alkották, mely a magyarsággal semmi közösséget nem tartott fenn. A dunai svábok parasztok és falusi kisiparosok voltak, politikai szervezet és vezetés nélkül, s külön egyházi szervezetük sem volt mint a szászoknak és románoknak. „Munka a mi dolgunk“, — írta egy 1849-iki petíciójuk — „világunk az a darab föld, melyet megművelünk s egyetlen cél, mely felé törekedünk, hogy munkás parasztok és engedelmes alattvalók legyünk.“ A magyar közigazgatás se elegyedett e „derék, hűséges, pontos adófizető“ nép dolgába, mely e mellett terjeszkedett, különösen a szerbek és sokácok rovására.

A németiségnek az a része, amely a városokba került, — s a paraszt ideálja az volt, hogy oda kerüljön — azonnal elmagyarosodott, nem bírt a magyarság „varázsának“ ellenállani, együtt dolgozott a magyarokkal a magyar állam és a magyar szellemi élet megteremtésében, s 1848-ban az egész nép együtt ujjongott a magyarokkal a jobbság eltörlésén, együtt küzdött a politikai szabadságért.

A kiegyezést követő korszak sem változtatott ezen. A könyv szerint a svábságot teljesen hatalmába kerítette a „néppusztító“¹ materializmus, a korlátot nem ismerő amerikai ízű föld- és pénzsóvárgás; a szellemekkel, iskolájával, egyházával, népiségével nem törődött s az összetartozás érzetének utolsó lehetősége is eltűnt. A városok hangadó magyar középosztálya, a hadsereg cifrasága vonzotta magához a gyökeret vesztett nép fiait. Odáig jutottak, hogy büszkéek voltak arra, ha nem tartották őket németnek. Ha volt is egy csak félig asszimilált német típus, csak a nyelv volt külső burka, de a népiség szelleme nem élt benne. Ellenben töménytelen volt azoknak a tudósoknak, politikusoknak, művészeknek, tisztviselőknek a száma, kik teljesen beolvadtak a magyarságba, mint Toldy Ferenc, Wekerle Sándor, Darányi Ignác (?), Hunfalvy Pál, Herczeg Ferenc, Munkácsy, Hubay Jenő példája mutatja.¹

Ez volt a helyzet az első világháborúig.

¹ Azt hisszük, hogy a falusi svábságból asszimiláltak száma korántsem oly nagy, mint általában hiszik. Az asszimiláltak túlnyomó része a városi polgárságból ered. A tiszta magyar származású Darányi Ignácot pedig nem szabad az asszimiláltak közé számítani.

Szerk.

A cikk emleget magyarosítást, megmagyarosított iskolákat, de nem részletezi, mire gondol. Elmondja azonban, hogy a múlt század végén és a mostani elején végre megindult a népi öntudat felkeltése, a Schwickerék, Koródi-Lutzok, Brandschok áldásos munkája. Nyilvánvaló ezzel szemben, hogy a svábság a múlt században teljesen beleilleszkedett a magyar állam keretébe: a békés, önkéntes asszimiláció tipikus képét mutatta. Hogy ez egészen természetes fejlődés lehetett, mutatja, hogy nemcsak Magyarországon történt ez így, hanem például Dániában is. A kötetnek Dániáról szóló cikke tanulságosan írja le, hogyan nemzetiedenedtefc el a 19. század második felében a Jütlandba telepített németek minden erőszakos dánosítás nélkül.

A világ folyásának megfelelő érdeklődéssel olvastuk az Elzász-Lotharingiára és Eupen-Malmédyre vonatkozó cikkeket. Ahogy a franciák és belgák bántak az ottani kisebbségekkel, az éppen olyan nehezen hozhatott megbékülést az államok között, mint Közép- és Kelet-Európa kisebbségtartó államai között az utódállamok kíméletlen bánásmódja. S hogy e nagy munkával szemben akadékoskodjunk is, megjegyezzük, hogy éppen az Eupen-Malmédy-cikknél a népszavazás bibliográfiájánál az író elfelejtkezett egy munkáról, amiről nem lett volna szabad: Sarah Wambaughnak a plebiscitumokról írott, a Carnegie-alap által kiadott kétkötetes hatalmas művéről. Végezetül nem tagadhatjuk, rosszul esett, hogy Liszt Ferencet, erősen polemizálva mindennel, ami bizonyítja, hogy magyar volt, a munka a németiség nagy művészeinek és zeneszerzőjének könyvelvi el.

SZÁSZ ZSOMBOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A középeurópai helyzet — Küzdelem Krétáért — Az iraki kérdés — A szíried ellentét — Keleteurópa és a Kozelkelet — Amerika előkészületei — Európa és Japán.

KELET-KÖZÉPEURÓPA VISZONYAI az elmúlt külpolitikai időszakban aránylag csendesek voltak, ami annak tulajdonítható, hogy a tengelyhatalmak akciója itt már befejezett helyzeteket teremtett. Május közepén történt Aimone spolétói hercegnek horvát királlyá való megválasztása, nem sokkal később pedig, miután ugyanez történt már előbb a német-horvát határokkal, hosszas és megfontolt tárgyalások befejeztével megvonták az olasz-horvát határvonalakat. Ezek a határok Susákotés annak vidékét Olaszországnak juttatják, majd a tengerpart régi horvát része Horvátországé marad, a „klasszikus“ Dalmácia ismét Olaszországhoz kerül, Ragusa és környéke újra Horvátországé, míg Cattaro és a Montenegro küszöbén fekvő cattaroi öböl Itália tengeri és szárazföldi támaszpontja lett. Horvátország a régi velencei politika hagyományainak megfelelően az új rendezésben mintha Itália érdekkörébe tartoznék s a horvát állam új vezetősége is mintegy erősíteni látszik ezeket a kötelékeket. Így következett be — ismét a velencei-horvát kapcsolatokra emlékeztetőén — Horvátország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez a velencei Dogepalota termeiben; a június közepén történt eseményt a tengelyhatalmak sajtója nagyjelentőségű fordulatnak jellemezte. Keletközépeurópai vonatkozású esemény volt továbbá Bárdossy László magyar miniszterelnök és külügyminiszter június elejei római látogatása, melyet nem sokkal utóbb a magyar honvédelmi miniszternek az olasz fővárosban folytatott tárgyalásai követtek; mindkét látogatás a hagyományos magyar-olasz baráti együttműködés szellemében játszódott le. A Balkán további sorsára vonat-

kozó érdekes fordulat volt az is, hogy a Duce május végén tartott nagy beszédében, melyben különben éles és megfontolt szavakkal fordult az amerikai háborús törekvések ellen, bejelentette, hogy Görögországot és egyéb balkáni területeket az olasz csapatok szállják meg; ez nyilvánvalóan kapcsolatos a német sorkatonaságnak más területeken való újabb és fokozottabb foglalkoztatásával. A balkáni kérdés szinte ily módon nyugvóponttra jutott; annál figyelemreméltóbbak azok a nagy nemzetvédelmi és légvédelmi előkészületek, melyeket Románia tesz nap-nap mellett; június első felében különben Antonescu államvezető Németországba látogatott s előbb Ribentrop külgügyminiszterrel, utóbb pedig Hitler vezérrel és kancellárral folytatott tanácskozásokat.

A balkáni helyzet pacifikálása Németország műve volt. A háború azonban ezzel nem állott meg, hanem tovább gördült új földközitengeri és közelkeleti színhelyek felé. A Peloponnézosz elfoglalása után bizonyos szünet állt be. Am nem sokkal utóbb a német hadvezetés már komoly előkészületeket tett Kréta elfoglalására. A német légi haderőt fokozottabb mértékben igénybe vették az angol flotta ellenében; majd légi úton nagy csapatszállítások történtek. Kréta bizonyos pontjain német ejtőernyősöknek sikerült megvetni lábukat s a félsziget nyugati pontján megszerzett támaszpontjaikról véres és komoly harcokban haladtak tovább a német erők. Az angol és görög csapatok nem állhatták meg a német túlerővel szemben; a német beavatkozás csakhamar elvágta az Egyiptom felé irányuló tengeri menekülés lehetőségeit is. Csakhamar olasz csapatok is szálltak partra Kréta egyes pontjain s egyidejűleg megindult a német s olasz légi-haderő támadása Egyiptom, elsősorban Alexandria ellen. A német felfogás szerint Kréta megszerzése igen jelentős hatással van az angolok helyzetére a Földközi-tengeren. Az angol flottától, úgymond, Kréta megszerzésével elvették a korlátlan mozgási lehetőséget. Ez a fordulat fontos a német felfogás szerint, mert hiszen minden megtörtént ebben a május-júniusi időszakban, hogy a háború tovább vitessék a Közel-Kelet felé; a Balkán és a rajta lefolyt nagy hadi erőfeszítés tehát tulajdonképpen csak állomása volt a háború most előkészített fejezetének. A német felfogás azt tartotta ebben az időszakban, hogy az angolokra a Közel-Keleten döntő csapást kell mérni; az Alexandria, Suez, a haifai kikötő és olajvezeték elleni erős légitámadások mind ennek a felfogásnak következményei. Ezt szolgálták már a görög háború folyamán a török-kisázsiai partok peremén fekvő szigetek német és olasz birtokbavétele; a német és olasz hadvezetés innét akarja befolyásolni az angol birtokban lévő Ciprus-sziget sorsát, mélyet szintén jelentős angol légi és tengeri támaszpontnak tartanak. Ebben a kényes helyzetben a török kormány igen érdekes magatartást tanúsított s a német megjegyzések és megfigyelések is méltánylóan emelik ki a török kormányzat és közvélemény állásfoglalásának megváltozását; német részről nem is hiányoztak különféle udvariassági gesztusok Törökország felé, nem is beszélve most a német-török gazdasági vonatkozású kérdések szabályozásának új, barátságos és a hadi szükségletekhez mért lehetőségeiről. A török kormányt az készítette a helyzet ilyen gondos mérlegelésére, s ebben Papén ankarai német nagykövetnek igen jelentős része van, — hogy úgy tetszett ebben az időszakban: a német politika érdekszféráját kiterjesztette már a Törökország mögötti területekre is. Törökországnak tehát figyelembe kellett vennie nemcsak a Földközi-tenger keleti medencéjében lévő hadi helyzetet, hanem talán még ennél is nagyobb gonddal kellett figyelnie az iraki kérdés alakulását; sokan már Törökország teljes körülkerítéséről is beszéltek.

Az iraki és az arab kérdés május közepétől az eddigi folyamatoknál is kedvezőbben alakult Németország javára. Kréta elfoglalásának és az iraki

kérdésnek közeli összefüggése egészen világos. A krétai eredmények szemmel láthatólag hatottak azokra az arab nacionalista körökre, melyek az iraki válságot kirobbantották és melyek védekező pozíciókba szorították az angol politikát és hadviselést ezen a rendkívül fontos területen; az angol birodalom olajjal való ellátása nagymértékben innét történik s a Perzsa-öböl partvidéke egyik lényeges állomása az útvonalnak, mely Indiát összeköti a Közel-Kelettel. Úgy látszott, hogy a háború csakhamar átterjed a többi arab törzsekre is. Az angolelleses iraki mozgalmak igen figyelemreméltó támogatásban részesültek a francia uralom alatt álló Szíriából s a francia körök sem mulasztották el, hogy kifejezést ne adjanak az arabokkal való szolidaritásuknak, ilymódon akarván Franciaország mellé vonni az arab törzseket és feledtetni a húsz évvel ezelőtt történt szíriai megszállás véres körülményeit. Az angol politika és hadvezetés nem is hagyta figyelmen kívül ezt a francia magatartást. Angol körök már ekkor alaposan gyanúsították a szíriai francia kormányzatot, hogy utat nyit a németeknek Irak felé s hogy a szíriai francia repülőterek és katonai berendezkedések német ellenőrzés alatt állanak. Francia részről ekkor is, utóbb is hangoztatták, hogy amennyiben így is állana a helyzet, Franciaország semmiképpen sem lépte túl a német-francia fegyverszüneti megállapodások kereteit. Az eleinte válságos helyzetben lévő angoloknak utóbb sikerült az iraki válságot a maguk módján megoldaniok. Nagy része volt ebben az arab törzsek és vezetők egyenetlenkedésének. Német és olasz részről állandóan hangoztatták az arab egység és szabadság alapvételeit; a gyakorlati angol politikai számítás azonban fontolóra vette, hogy ez az egység korántsem valószínű még meg, mivel az arab törzsek és vezetők között nagy az egyenetlenség. Hasonlóképpen nem járt sikerrel a szent háborúnak az angolok elől Bagdadba menekült jeruzsálemi főmufti által történt kihirdetése sem. Ibn Szaud, az egyetlen teljesen független arab állam ura családi, állási és politikai okokból éppen olyan tartózkodást mutatott az iraki kérdés iránt, mint az Irakkal szomszédos Törökország, mely utóbbi régi okokból korántsem látja szívesen az arab nacionalista mozgalmakat. Az iraki új kormány vezetői több ízben folytattak tárgyalásokat Törökországgal s utóbb ezek a tárgyalások, nyilvánvalóan német közrehatások nyomán, egészen szívélyes mederbe kezdtek terelődni; de a tényleges iraki hadihelyzetet és társadalmi erjedést ezek a tárgyalások, valamint a külföldről idenyúló közrehatások nem változtathatták meg. Rasid Ali el Kailáni iraki arab nemzeti kormányzata nagy erővel vitte előre az arab nacionalizmus ügyét s kifejezetten kérte is a tengelyhatalmak segítségét; német részről sem idegenkedtek e segítségnek adott külpolitikai és hadi helyzetben indokolt megadásától, hiszen a mai Németország korántsem feledkezett el teljesen azokról a nagy tervekről, melyek az 1900-as évek Németországát Bagdad irányában áthatották; de ugyanekkor az arab törzsek, vezetők belső egyenetlensége és az arab nacionalizmus bizonytalan programja nem kedvezett e messzi gondolatoknak s reálpolitikai szempontból mintha a német vezetés is bizonyos gondos megfontolást mutatott volna irányukban. Így történt, hogy a szívósan ellenálló, bár tagadhatatlanul nagy nehézségekkel küzdő angolok utóbb olyan kormányzatot ültethettek be Bagdadban az elmenekült Rasid Ali el Kailáni helyére, mely méltánylást mutatott Irak és Anglia sajátos viszonylatai iránt. Az új kormányzat lefegyverezte az arab ellenállást, úgyhogy Rasid Ali el Kailáninak a kormánnyal együtt Iránba kellett távoznia. A menekült kormány lelkes proklamációkat intézett az Irak északi területein harcoló arab törzsekhez, további kitartásra buzdítván őket. Hogy az arab ellenállás milyen tragikus módon nem volt egységes, azt az is bizonyítja, hogy a közeli Transzjordánia emirje az iraki kormánnyal ellentétes politikát követett. Ilymódon az arab ügy ellenségei könnyű módon diadalmaskod-

hattak, mivel Transzjordánia arabjai beütéseikkel állandóan zavarták az iraki hadi és politikai helyzet kialakulását s Transzjordánia területe az angol szervezkedés új bázisává válhatott. A krétai válság után az angol hadsereget ezen a területen szervezik újjá s kétségtelen, hogy ennek az újjászervezésnek kihatásait kellett éreznie az iraki kérdés elintézésében is.

Transzjordánia és Palesztina területéről nemcsak az iraki kérdést befolyásolhatta az angol politika, mely a súlyos balkáni visszavonulások után most a Közel-Keleten igyekszik megerősíteni helyzetét s újjácsoportosítani a rendelkezésére álló erőket. Már régóta lappangott az ellentét Franciaország és Anglia között, mely főleg abból következett, hogy angol és amerikai felfogás szerint Pétain és Darlan kormánya túlzott előzékenységet és tényleges odaadást tanúsít a német kormányzat szándékai és világpolitikai tervei iránt. Emiatt Amerika és Franciaország között is rosszra vált a viszony, ami különféle kölcsönös hajólefoglalásokban nyilvánult meg. Roosevelt elnök vichy-i kiküldöttje, Leahy tengernagy Vichy-ben nagy diplomáciai működést fejtett ki, de nem sikerült meggyőznie Németországnak a mai francia politikában elfoglalt szerepét. Darlan kormányának sikerült együttműködési lehetőséget találni a német kormánnyal s német felfogás szerint is egyre kedvezőbben alakul a francia-német viszony. Amilyen mértékben romlott a német-francia közeledés miatt a francia-angol kapcsolat, olyan mértékben növekedett Németország rokonszenve és érdeklődése Pétain és Darlan Franciaországa iránt. Német felfogás szerint Franciaországnak tettekkel is kifejezést kell adnia abban az új helyzetben, mely elválasztja Angliától. Angol részről viszont azzal fenyegetőznék, hogy a francia-német kapcsolatok további fejlődése esetén Franciaországot ellenséges területnek fogják tekinteni. Ez a fokozódó elhidegülés annak az angol álláspontnak a következménye — melyet különben Amerika is oszt —, hogy Angliának a francia birtokok rovására kell megtennie védelmi előkészületeit, hiszen ezek a különféle francia birtokok a tényleges helyzetben német támpontokul szolgálhatnak. Francia részről egyre idegesebben figyelnek arra az amerikai hadi propagandára, mely az amerikai kontinens biztonságának érdekében sokat emlegeti a nyugatafrikai francia birtokokat és támaszpontokat, elsősorban a már véres emlékezetű Dakart. Roosevelt elnök az amerikai rendkívüli szükségállapotot deklaráló beszédében is részletes említéshez jutottak ezek a francia területek, mint amelyek kiindulási pontjai lehetnek egy Amerika elleni támadásnak; Roosevelt tehát a tengerek szabadságának biztosítása érdekében valónak mondotta, hogy itten esetleg preventív rendszabályok szükségesek. Hasonló a helyzet a Közel-Keleten. A német hadviselés teljes súlyával nehezedik a Közel-Keletre s mivel Franciaország és Anglia birtokai itten határosak, a hadihelyzet ilyen alakulását, valamint az otthoni francia politikának a németekkel való kapcsolatait a közelkeleti, vagyis a szíriai birtokoknak kell megérezniök. Angol részről újra utaltak rá, hogy Szíria egyik kiindulási pontja volt az Irak elleni terveknek s a szíriai francia támaszpontok német ellenőrzés alatt állanak. Német részről cáfolták e túlzott híreket; francia részről pedig azt állították, hogy a szíriai német jelenlét nem lépi túl a fegyverszüneti egyezményben megállapított kereteket, így került sor az angol közelkeleti haderő szíriai akciójára június elején. Az angoloknak nem egy helyen szívós ellenállással kell számolniok. Német részről bizonyos elégtétellel szemlélik a volt szövetségeselek küzdelmét s dicséretesen említik a francia haderő szíriai ellenállását; ezzel Franciaország, mondják, komoly kifejezést adta az új Európa felépítésében való közreműködési készségének.

Ma még nem látjuk tisztán a szíriai harcok kimenetelét; még azt sem tudhatjuk, milyen további hatással lesznek bármelyik fél hadi helyzetének

erősségére. Mindenesetre úgy tetszik, hogy a közelkeleti háborús folyamat mintha meglassabbodott volna. Ebben nemcsak bizonyos sztratégiai és reálpolitikai megfontolásoknak van részük, de sokkal inkább része van bizonyos új koncepcióknak, melyekről a külpolitikai közvélemény egyelőre még keveset tudhat, de amelyek munkálását világosan bizonyítja a német külpolitikai vonalvezetés. Ha a közelkeleti kérdésben június közepére — a szíriai hadműveletek ellenére is — bizonyos nyugvás állott elő, nyilvánvaló, hogy az új nagy világpolitikai események színtere ismét csak Európa keleti partvidéke lesz. És ennek a keleti peremvidéknek nagy világpolitikai és világgazdasági összefüggése a közelkeleti területekkel úgyis eléggé ismeretes. A hadszínter nyugvása, a tevékenység részleges eltolódása tehát nem jelentheti a válságnak egy-egy táj felőli elmúltát. Németország, ahogy ezt német helyekről mellékesen megemlítették és megerősítették, fontos tárgyalásokat folytatott az elmúlt időszakban a Szovjetunió vezetőségével. A Szovjetunió ugyanekkor Japánnal is folytatta azokat a viszonylatait, melyek már előbb kialakultak Matszuoka japán külügyminiszter emlékezetes európai körútja során; most nyáron készül Molotov külügyi népbiztos arra, hogy viszonozza ezt a szívélyes látogatást. A japán-szovjet orosz kapcsolatokat úgy értelmezik, hogy azok révén a Szovjetunió keleti határvonalát biztosítani tudja s régi ellenségéből megbízható világpolitikai partnert talál Japánban. Hogy mint fejlődik ez a viszony, azt csak a közeli világpolitikai fordulatok mutatják meg, hiszen Japánnak a tengely államaival való kapcsolata ismeretes. A közeli világpolitikai alakulásokat nyilvánvalóan érdekes és jelentős módon befolyásolja majd az a nagyjelentőségű találkozó, mely Hitler és Mussolini között történt a Brenneren. Nyilvánvaló, hogy a két vezér és diktátor itt megbeszélhette a nyugati és keleti földiekével szemben követendő magatartást. E megbeszélésnek a keleteurópai és közelkeleti fejleményekkel való kapcsolata egészen világos. Hasonlóképpen világos az összefüggés, ahogy ez a megbeszélés kapcsolatos a tengely államainak Amerika iránti állásfoglalásával. Mussolininak a fasiszta nagytanácsban elhangzott beszéde egészen nyíltan beszélt a kérdéstről; sokan már úgy is értelmezték a Duce erélyes kijelentéseit, mintha a tengely máris hadiállapotban lévőnek tekinti magát Amerika ellenében. Rooseveltnek a rendkívüli szükségállapotot bejelentő szavai is hasonló, vagy legalább is a helyzet elmérgesedését engedték sejtetni. Ehhez járult még az is, hogy Cripps moszkvai angol nagykövetet jelentéstételre hazahívták Londonba: az angol kormány is szükségesnek tartja, hogy tájékozódják a keleteurópai világpolitikai helyzet felől. Moszkva az utóbbi időszakban, mikor a balkáni és közelkeleti kérdések váratlan és határozott irányokat vettek, nem foglalkozhatott nagyobb világpolitikai aktivitással. De nyilvánvaló, hogy Moszkva felfogása igen lényeges a keleteurópai kérdéseknek egyedül Németország által munkált alakulásában. Itt nagyon figyelemreméltó, hogy a Szovjetunió és Amerika, valamint Anglia között a viszony szemelláthatólag kínos fordulatot vett. A tényleges világpolitikai s keleteurópai helyzetben a Szovjetunió nem folytat \$ már két-három éve non is folytatott olyan politikát, mely rokonszenvel találkozhatnék az angolszász államokban. A Szovjetunió politikája egyre többet számol a tengelyhatalmak, illetve Németország által teremtett helyzetekkel. A közelkeleti és keleteurópai helyzet ily módon elsősorban attól függ, hogyan alakul a német orosz gazdasági és politikai viszony. E viszony alakulása pedig a reálpolitikai szemlélő előtt nem lehet kétséges, hiszen a Szovjetunió az angolszász hadviselőkkel, illetve azok segítőivel való kapcsolata egyre lazább s ha lehet mondani, egyre hidegebb. A Szovjetunió tehát Sztálin és Molotov harmadik éve folytatott politikájának eredményeként ott tart, hogy egyetlen partnere Németország. Nem kétséges, hogy ez a keleteurópai szempontból olyan

figyelemreméltó helyzet megfelelő méltánylást lel német oldalon is. Hogy a Szovjetunió belső viszonyai mint rezonálnak a külpolitikai változásokra, erről mit sem tudhatunk.

Ugyanekkor Amerika is egyre erősebben készül, hogy beleszóljon az európai küzdelembe Anglia oldalán. Német részről többször tettek Amerika felé békenyilatkozatot, így legutóbb Raeder tengernagy. Amerikában azonban az a hit uralkodik, hogy az amerikai kontinens biztonságát a tengelyhatalmak veszélyeztetik. A tengelyhatalmak pedig elszántan néznek a jövőbe s nincsen módjuk arra, hogy ezt a tömeghangulatot eloszlassák. Amerika beavatkozásának tényleges elkövetkezése azonban még a jövő kérdése. Németország így ura az európai szárazföldnek s német részről többször is hangoztatták, hogy az amerikai beavatkozás már csak kész helyzeteket talál s szemben találja magával Európa egységét. Angol oldalról viszont lassúnak találják az amerikai előkészületeket. Amerika szisztematikusan halad előre; számára egyelőre a partok védelme a fontos. Ilyen értelemben az amerikai partok biztonságához hozzátartozik az is, hogy a tengelyhatalmak ne tegyenek szert az amerikai szárazfölddel szemben olyan pozíciókra, honnét e felfogás szerint a tengerek szabadságát veszélyeztetni lehetne. Amerika figyelme így fordult Izland és Grönland felé, melyek már ott voltak a német repülőtevékenység sugarában. Amerikai közreműködés eredménye volt, hogy Izland elszakadt a német megszállás és védelem alatt álló Dániától. Amerikai akciók középpontja Grönland jeges övezete is. A német atlanti flotta nem ok nélkül figyelte az Izlandot és Grönlandot környező vizeket. Az angol és német tengeri erők között nagy ütközet zajlott le ezeken a vizeken; a Bismarck csatahajó egyetlen jólirányzott lövéssel elsüllyesztette a Hood csatahajót. Nem sokkal utóbb a győztes Bismarck üldözésére induló angol túlerő áldozata lett a francia kikötők felé közelítő Bismarck. Amerika figyelme így fordul fokozottabb mértékben az atlanti csata felé. Az amerikai hajóépítés növekvő üteme az itteni döntés érdekében halad előre. Az amerikai hajóépítés iránya kettős; egyfelől a haditengerészet gyarapítja, másfelől pedig a megtizedelt angol polgári hajózás és szállítás segítségére siet. A német légi támadások különben folytatódnak Anglia és London ellen; az angol védekezés ma is egyre tart az invázió bekövetkeztétől s a német tervek és megnyilatkozások sem hagynak fenn kétséget az iránt, hogy az angol sziget megrohanása egyszer majd elkövetkezik. Ezért figyelték akkora gonddal az angolok a krétai csata lefolyását, hogy az ottan egészen új rendszerű német légi és ejtőernyős hadviselés tanulságait otthoni védelmi előkészületeiknél értékesíthessék.

A tengelyhatalmak tisztában vannak vele, hogy Anglia és Amerika ma már egyet jelentenek. Ezt az egységet talán kissé hátráltatja, hogy az amerikai békegazdaságnak hadi gazdasági átállítása igen jelentős erőfeszítést és idővesztést jelent; azonban különféle sztrájkok és zavaró tünetek lényegében nem jelentenek fordulatot. A angol-amerikai együttműködés a távoli keleten is teljes, habár itt már Amerika vette át a vezetést. Nem hiába említi Rooseveltnél legutóbbi nagy beszéde Kínát, mint amely hátráltatja Angliával együtt a tengely és szövetségesei uralmát; Amerika mindent megtesz, hogy a kínai ellenállást fokozza. Nem hat elkedvedenítően itt az sem, hogy a tengelyhatalmak diplomáciájának sikerült egyezséget teremtenie Japán és Oroszország között. Tudvalevő, hogy azelőtt Oroszország nem egy vonatkozásban együttműködött a japán politikát illetően az angolszászok szándékaival. Most azonban Oroszország szabadkezet adott Kínában Japánnak. Amerika másik tevékenységi területe a hollandindiai gyarmatok. Az amerikai-japán gazdasági viszony romlásával egyidejűleg Japán mindent elkövet, hogy nyersanyagszükségeit az igen gazdag holland-indiai szige-

tekről szerezze be. A Londonban székelő emigráns holland kormány mindenképpen igyekszik ezt a folyamatot akadályozni. Esetleg nincs is olyan távol egy hollandindiai—japán konfliktus kirobbanása sem. A hollandindiai kérdés szorosan kapcsolatos Anglia és ma főképpen Amerika távolkeleti pozíciójával. Japán felől olyan hírek vannak, hogy adott esetben kész teljesíteni a háromhatalmi egyezményhez fűződő szövetségi kötelezettségeit. Egy ilyen fordulat amerikai—japán háborút jelentene. A távolkeleti helyzetnek az európai bonyodalmakkal való olyan szoros összefüggése új hadszíntereket teremt, melyeken aztán nagyon sok gyarmati probléma nyerhet új megoldást, meglepő alakulást. Japán dinamizmusa és politikai aktivitása végeredményben azonban mégis csak az európai helyzettől függ. A második világháború sorsa — hullámozzék bármerre is — végső fokon ott dől el az igazi hadszíntéren, az Atlanti-óceán északnyugati partjainál, ahol Németország és Anglia néznek farkasszemet.

Krónikánk már sajtó alatt volt, mikor a német-angol hadviselés kibontakozásáról, az amerikai beavatkozási előkészületekről újabb óriási világpolitikai színjáték kezdete vonta el a figyelmet. Németország változatlanul folytatta Anglia elleni akcióját a csatorna partjain és Észak-Afrikában, de ugyanakkor újabb nagy külpolitikai és hadászati akcióba kezdett. A német vezetés régóta figyelte Szovjetország magatartását. Amire már előbb utaltunk, a német vezetés arra törekedett, hogy Németország Szovjetországnak egyetlen partnere maradjon a mai Európában, illetve, hogy belevonja a Szovjetuniót az európai újjárendezés egyre szélesedő köreibé. Erre reményt nyújtott, hogy látszólag a Szovjetunió és Anglia viszonya egyre jobban elhidegült. Mintha Cripps moszkvai angol nyagkövet hazatérte is ennek a feszült viszonyoknak tanujele lett volna a világ előtt. A diplomácia körei előtt régóta nem volt titok, hogy Németország és Szovjetország élénk tárgyalásokban állanak egymással; e tárgyalások kimenetele, mint erre előbb szintén utaltunk volt, igen nagy mértékben hatott már ebben a latens és tisztázatlan állapotban is Kelet-Európa sorsára. Voltak olyan nézetek is, melyek sikert várván e bizonytalan sorsú megbeszélésektől, arra következtettek, hogy Németország és a Szovjetunió netalán közös tevékenységet is fejtenek majd ki a közelkelet hadi és politikai állapotainak alakításában.

Ugyanekkor azonban Németország már régóta figyelt Szovjetország politikájának másik irányzatára is. Ahogy a későbbi fejleményekből kiderült, a Szovjetunió csak külsőleg tartotta magát az 1939-es nagyjelentőségű német-orosz megállapodás szelleméhez. Németország nagy léptekkel haladt előre balkáni politikájának útján, ami egyszermind azt is jelentette, hogy a Balkánról fokról-fokra kiszorulnak az összes eddigi más idegen hatalmi érdekeltségek. Ez a helyzet tehát közelről érintette a Szovjetuniót is, amely nemrég még élénk hajlamot mutatott arra, hogy támaszpontokat szerezzen a balkáni államok területén; Besszarábia és Bukovina megszerzése után így óhajtotta növelni a Szovjetunió bulgáriai, illetve jugoszláviai befolyását. Mialatt Németország a balkáni helyzetnek saját szellemében való és az új Európa érdekében történő megoldására törekedett, a látszólag békés és Németországgal gazdasági és diplomáciai kapcsolatban lévő Szovjetország mintha sokallani is kezdte volna a német eredményeket. Külsőleg Angliával élesen szemben állott a szovjet orosz külpolitika, de a német vezetés mintha már régóta felfedezett volna bizonyos angol szövevényeket is az orosz magatartásban. Németország előtt az sem volt titok, hogy miután a szovjet törekvései Romániában és főképp Bulgáriában nem jártak sikerrel, a szovjet-kormányzat mindent megtett, hogy diszkrét támogatásban részesítse a jugoszláv németellenes politikát; német felfogás szerint Szimovics

tábornok államcsínyjében Anglia mellett a Szovjet is jelentősen közte-működött. A japán-szovjet orosz paktum megkötésére a német diplomácia ösztönözte a két szerződő felet, hogy mintegy ezzel kelet felől a maga szá-mára nyugalmi állapotot teremtsen és elhárítsa az onnét jövő esetleges angol-amerikai befolyást. A szovjet orosz kormány azonban nem a német külpoli-tika szándékai szerint értelmezte a japán paktumot, hanem annak eredmé-nyeit éppen ellenkező irányban, Németország ellen igyekezett kihasználni. A német külpolitika és hadvezetés megfigyelte, hogy Szovjetorszo-rszág Japán felől enyhülést várt és ugyanakkor hatalmas csapatösszevonásokat végzett a nyugati szovjet-határokon, elvonván a tehermentesített távolkeleti szférák-tól haderőit. A német hadvezetés és diplomácia már régebb idő óta számon tartotta a szovjet orosz hadsereg határsértéseit. A német vezetés ennek elle-nére továbbra is rendkívüli és békés érdeklődést tanúsított gazdasági és .diplomáciai szempontból egyaránt a Szovjet iránt; utóbb azonban csal-hatatlan bizonyítékokat szerzett a szovjet-politika ellenkező szándékairól, így került sor arra, hogy a német vezetés erélyesen lépjen fel Oroszország ellen és a német katonákra bizza a döntést.

A német-szovjet konfliktus kitörése a világ közvéleményét bizonyos fokig váratlanul érte. A sajtó és a közvélemény keveset látszott tudni a lappangó feszültségről, de annál többet beszéltek a sokáig elhúzódo német-orosz tárgyalásokról. Hitler vezér és kancellár kiáltványa, Ribbentrop birodalmi külügyminiszter közlése június 21-ről 22-re virradó éjjel teljesen új helyze-tet teremtett a világpolitikában. Nyilvánvaló, hogy Németországnak a Szovjet elleni akciója megelőző rendszabály. Németország vezetése tisztában volt vele, hogy nem lehetett kétséges: ha Anglia és Amerika nyugat felől netán nagyobb előnyhöz jut Németország ellen, akkor kelet felől azonnal be-következik a barátságot színlelő Szovjetorszo-rszág nyílt németellenes be-avatkozása. Az ellenségeskedések azonnal megindultak; szemlénk zártakor még csak a legelején vagyunk a világháború új döntő fázisának; legközelebbi beszámolóink talán már sokkal többet mondhat a német-orosz-angol viszony-latok alakulásáról. Angliában bizonyos elégtétellel fogadták a fordulatot. Churchill miniszterelnök nem mulasztotta el ugyan, hogy ne utaljon arra: hány-szor figyelmeztette reálisan a következményekre a szovjetkormányt, mely azonban a német vonalhoz igazodott; Churchill nem titkolta most .sem régi álláspontját, mely már 1918 óta ismeretes a bolsevizmus ellenében, de ugyanakkor kijelentette, hogy Anglia tőle telhetőleg támogatja a német támadás elleni orosz ellenállást, ami azonban Anglia mai helyzetében aligha jelent komoly segítséget.

GOGOLÁK LAJOS

HUXLEY, AZ UTÓPISTA

MINDEN UTÓPIA, minden olyan elképzelés, mely a tökéletes világot a jövőbe vetítve ábrázolja, tulajdonképpen a jelennel való elégedetlenség terméke, a jelen burkolt karikatúrája. Az eszményi viágról való ábrándozás jelentősége majdnem ugyanaz, mint amit Freud tulajdonított az álmoknak. Félelmeink elől menekülve vágyainknak és tervező ösztönünknek keresünk teret egy olyan rendszerben, melynek lényege az, hogy más és jobb, mint amelyikben élünk.

Ha jövőnk múltját vizsgáljuk, azaz ha a műfajnak 1516-ban nevet adó Morus Tamás művétől napjainkig az utópiák hosszú és változatos során végigtekintünk, első pillantásra feltűnik, hogy a legtöbbet közülük az angolok írták. A józan gyakorlatiasság és a felvilágosodott politikai álmódosítás népének szívügye a tökéletesebb jövő ábrándjainak szövögetése. Erős önkritikától fűtött társadalomjavító ösztönük, a jobb életforma keresésének vérré vált hagyománya számára az utópiák a biztosító szelepet és a gyakorlóteret jelentették.

Jövendőnk múltja az elmúlt évszázadokban a mindenkori korviszonyoknak megfelelően alakult. A jövő éppoly változatos, mint a múlt. Morus, Bacon, Harrington utópiáiban az erkölcsiségre vezető nevelés volt az új világ kulcsa. A tizenyolcadik század álmódosói, Helvetius, Godwin és köre politikai gyógyszerőtől, a demokrácia elvének alkalmazásától várták a csodát. Az embernek, mivel egyenlőnek, jónak és tökéletesíthetőnek születik, nem kellene mást tenni mint a zsarnokságot és műveletlenséget megszüntetni, hogy már e világon felépíthessük Isten Városát. A tizenkilencedik század gyakorlatiasabb szellemű volt s a társadalom szocialisztikus átrendezésével akart célt érni. Bulwer-Lytton, Hudson, Mallock regényes leírásai, Butler szatírája Morrisnak neo-primitivizmust népszerűsítő utópiái mellett egyre több kísérletet találunk arra, hogy vállalkozó szellemű idealisták társaságai a valóságba is átvigyék az eddig csak írásba foglalt elképzeléseket. A legtöbb próbálkozás színhelye az Egyesült-Államok fiatal talaja volt, ahol Robert Owen közösségeitől Fourier falanszterein, mormonokon, kvékereken és sékereken, kommunistákon és perfekcionistaikon keresztül napjaink dukhoborjainig álmok és elgondolások százai próbáltak több-kevesebb ideig tartó sikerrel gyökeret verni.

Az első világháború földrengése és az új európai politikai rendszerék Angliában is széles körökben népszerűvé tették az utópiákat és ukróniákat. Bernard Shaw és Alexis Carrel, Olaf Stapledon és Hilaire Belloc Gerald Heard Bertrand Russell és H. G. Wells idevágó műveinek sorából különös jelentőséggel emelkednek ki az ismert regényíró Aldous Huxley alkotásai. Huxley első könyvei: novellák, egy-két regény, essayk és útinaplók a huszas években jelentek meg. Fegyelmezett írásművészetével erősen intellektuális beállítottságával és tárgyválasztásával szerzőjük — akárcsak Wilde a század végén — a kulturált kevesek kedvenc írója lett. Huxley első művei érzélgésmenyesen ábrázolták a világháború évek utáni hiúság-vásárát. Alakjaiban csupa karikatúrát nyújtott, vagy tulokos, vagy nevetséges, vagy mániákusan erotikus, de mindig frivol és cinikus bábokat. Első nagy regénye, a Point Counter Point (1928; magyarul A végzet bábjátéka címen) annak az intellektuális társadalomnak keresztmetszete, mely hedonisztikus céljaira devalválta a régi értékeket és a dualizmus szellemében az embert összebékítetlen ellentétek, a szenvedély és az ész végleteiben hanyódó áldozatává tette. Huxley a huszas évek haláltáncát a relativizmus kiábrándultságával, cinikus nihilizmussal ábrázolta. írói működése ezen első korszakának jelszava: tégy amit akarsz, élj saját törvényeid szerint. Minden mindegy, a világnak úgyszincs értelme és célja.

Bármily édes szolgálatokat nyújt is azonban az élet és a világ céltalanságának filozófiája, az elme csakhamar belefárad és megnyugvást keres valami pozitívumban, mely visszaállítja az értékek rangsorát. Ilyen lényeges, Huysmansére emlékeztető világnézeti fordulatról számolnak be Huxleynek a harmincas években megjelent művei. A részletkérdéseket előbb tanulmánykötetek tisztázták nagy erudícióval és elmeélel (Music at Night, 1931; Beyond the Mexique Bay, 1934), majd a hamis eszményekkel való leszámolás következett egy fantasztikus szatírában, a Brave New Worldben (1932; magyarul Szép Új Világ címen). Az író végre megtalálta a nihilizmus zsákutcájából az utópia felé vezető utat. Új hitvallását három művében foglalta össze, a racionális idealizmus elméletének és gyakorlatának kézikönyvében, az Ends and Means-ben (1937 í »célok és eszközök“) és két regényében széplxi munkássága csúcspontját alkotó nagy Bildungsroman-jában, az Eyeless in Gaza-ban (1936; magyarul Vak Sámson címen) és eddigi legutolsó művében, a burleszket és filozófiát keverő After Many a Summer-ben (1939; magyar fordítása És múlnak az évek címen).

Huxley legelőször a doktrinér szocializmussal számolt le és azokkal, akik a technikai haladástól várják a tökéletesebb idők eljövetelét. Szigorúan a tudományos valószínűség határain belül megszerkesztett antiutópiájában, a Szép Új Világban felvázolta azt a gépkorszakot, melyben a mérnöki utilitarista eszmény a szovjet és Amerika valami különös keresztezéséből megszületik. Neo-falanszterében a haladás elérte legcélszerűbb fokát és ezért megállott. A cél már csak a társadalom tökéletes stabilitásának fenntartása. Az állandóságot az emberi variáció kiküszöbölése biztosítja: a tökéletes világ ötféle típusban termeli (palackban) az egyes osztályokon belül azonos jellegű munka végzésére az adottságaikban teljesen azonos embereket. A további egyenlősítést a hipnopedagógia végzi. Mivel amit rendszeresen gondolunk, azzá leszünk, és mivel az igen korai ifjúságban szerzett meggyőződés egyre erősebben hitt és így alapvető része lesz szellemünknek, ezért a szép új világ a nevelés és propaganda minden eszközét felhasználja arra, hogy a közösségre hasznos eszméket az egyes ember-típusokba minél korábban és meggyőzőbben beidegezzék. E hit lényege a közösség mindenek felett valósága. Az ember célja pedig a társadalmilag hasznos működés és azontúl a szórakozás, a boldogság aktív érzése, amit a könnyen kielégíthető vágyak szakadatlan stimulálásával ér el.

A gépiesített és dehumanizált új világ nemcsak a testi bajokat és gondokat küszöböli ki, hanem a minden közhaszon nélküli és független érzelmet, szépséget, költészetet és vallást, eltörli az egyéniséget és a lelki szabadságot. Amire az embernek testileg vagy lelkileg szüksége lehet, már készen kapja s így senki sem érez kísértést arra, hogy előbbre jusson, hogy gondolkozzék, vagy hogy magát szórakoztassa. Megvalósult amiről Bentham álmodozott: a legnagyobb tömegek legnagyobb boldogsága.

Huxley gúny- és panaszmentes, pusztán a maga abszurdum ijesztő voltával szatirikussá váló prófécijában ugyanarra figyelmeztet, amire a századvég legnagyobb reformere, Tolsztoj hívta fel a figyelmet. Az új szocialisztikus centralizálás, a városokba összpontosuló tömegtermelés súlyos veszélyeket rejt magában. Egyrészt túlspecializálja az embereket a közösség érdekében, lelkileg megcsonkítja és szolgaságba süllyeszti azáltal, hogy bizonyos társadalmi részletműködés fogaskerekeivé alakítva szabadságuktól fosztja meg. Másrészt a modern munkamegtakarítással túlsók szabadidőt juttat nekik, ami az embereknek nem áldás, hanem átok, mert nem tudnak mit kezdeni vele. Az élet elviselhetetlenül unalmassá válnék, ha nem állna rendelkezésre egyre több izgalom: mozi, rádió, újság, alkohol, utazás,

ponyva-olvasmány, sportmutatványok szemlélése, flört... Veszedelmes úton haladunk, mely a Démosz jóakarátú, de szörnyű zsarnoksága felé vezet. Ma az utópiák megvalósításához olyan közel állunk, hogy azon kell gondolkoznunk: hogyan lehet a tökéletes társadalom e veszélyét elkerülnünk, leküzdünk, s vele az élet történelmi értékeit, egész kulturális örökségünket megmenteni.

Korunk bűneinek korunk törekvéseivel nemzett világeszménye megmértetett és könnyűnek találtatott. Be könnyűnek fog találtatni minden olyan utópia is, mely kívülről jövő eszközökkel, a társadalom átrendezésével véli az Isten Országát felépíteni. Nem elég tökéletes intézményeket kiagyálni, fel kell találni hozzájuk a tökéletes embereket is. A számtalan idealista település kudarca igazolja, hogy a jószándék és az eszményi környezet még nem elég. Amíg az embereket jelenlegi szenvedélyeik kormányozzák, nem lehet velük semmiféle utópiát megvalósítani. A tenyésztés és hasonló ravaszságok eljuttathatnak a Szép Új Világhoz, de ettől a perspektívától eláll a lélekzetünk. Az igazi tökéletességhez az emberek alapvető megváltoztatása szükséges. Új embereszményre van szükség s ennek körvonalazása Huxley újabb műveinek leglényegesebb teljesítménye.

Az írónak az utópiához vezető úton kettős szerepe van. Elsősorban bölcselőnek és lélekbúvárnak kell lennie s az új rendszer filozófiai alapvetését kell megadnia. Huxley ezt a munkát essay-köteteiben és nagy társadalom-bölcseleti könyvében, az *Ends and Means*-ben végezte el. Másfelől mint művésznek a nagyközönség körében kell az új eszményt népszerűsíteni. Az olvasó állandóan bovaryálja magát, tudatlanul ideált keres olvasmánya hőisében. Napjaink szépirodalma azonban a hagyományos érték-rendszer fogadja el, azaz respektálja a sikert, hatalmat, pozíciót. A legtöbb irodalmi hős az átlagember felnagyítása. Az írók normálisnak tüntetik fel szerelmesek és szülők, üzletemberek vagy államférfiak lényegében abnormis viselkedését; a fájdalmat és a fájdalom okozóját egyformán komolyan veszik. Sőt a művész olyan meggyőző erővel képes ábrázolni ezt a bajbavívó világrendszert, hogy az olvasó jelentősnek érzi az ábrázolt érzelmeket. Pedig *sub specie aeternitatis* nézve Othello vagy Phédre témája az ostobaság és a szenny keveréke. Ezért egy jó szatíra, amely kritikájával következetesen elmegy a végső határokig, hasznosabb és emberileg igazabb, mint a legmegrendítőbb tragédia. *Candide* vagy a Szép Új Világ több nevelő értéket képvisel (ha nem is művészi!), mint Shakespeare összes művei.

A Vak Sámsonban és a Múlnak az években állandóan keveredik a szatirikus és az eszményi elem, kétségtelen nevelő céllal. Plutarchosz párhuzamai és a keresztény szentek életrajzai óta ritkán nyújtott író ilyen tudatosan mintaképet, mint azt Huxley tökéletes embereinek egyre gazdagodó, bár művészileg itt-ott vérszegény galériája teszi. Legelőször a *Those Barren Leaves* Calamy-jában, majd egyre tisztább színekkel a Vak Sámson Anthony Beavis-ében és mellékfiguráiban s végül a Múlnak az Évek *Mr. Propter*-jában ábrázolt életszentséget elért, vagy feléje törekvő egyéneket, intelligens, az összes erényeket állandóan gyakorló férfiakat, akik a modern élet sodrában küzdenek az új társadalomeszményért.

Az *Ends and Means*-ben elméletileg is felvázolta azt a fajta embert, akitől az utópia megvalósítása és üzemtartása függ. Harminc évszázad legjobbainak, keleti és nyugati filozófusoknak, vallásalapítóknak és misztikusoknak tér- és időbeli megkötöttségeken túlemelkedő tanításából vonta el a tökéletes ember eszményképét. Az eszményi ember minden képességét testi-lelki harmóniáját a lehetőség legvégső határáig fejleszti, nem tapad az evilági dolgokhoz (*non-attachment*), levetkőzi a szenvedélyeket és az előítéleteket, felszabadul a mindenkori érzelmi, gondolati és viselkedési kon-

venciók alól, emberfölöttien jó és jóakaró. Az idevezető út meredek és keskeny, mert a nem-tapadás pozitív tulajdonság, mely az összes önzetlen célú erények szakadatlan gyakorlását kívánja. Az egyéniség zavaró kötöttségeinek kiirtása pedig csak hosszú és fájdalmas tréninggel, minden habitusunk újrakondicionálásával érhető el. Enélkül nem lehet eljutni az emberi lét csúcspontjára, a végső valóság közvetlen átéléséhez, a személytelen istennel való egyesüléshez.

Huxley az emberek alapvető alkati különbségeit, a kretschmeri és sheldoni típusokat figyelembevéve vázolja az idevezető szellemi, vallási és erkölcsi utakat és módokat. Jól tudja, hogy nem mindenki tökéletesíthető. A legtöbb ember számára alkati adottságai elzárják az intelligenciának az élet minden viszonylatára való kiterjesztését. A személyiségtől való teljes megszabadulás, a végső megnyugvást hozó misztikus egyesülés csak kevesek kiváltsága. Huxley azonban hangsúlyozza, hogy a világot csak e kevés és jóakaratú emberek kovászként működő vértelen forradalma erjesztheti az utópia irányába. Az ideális világ kormányformáját vagy társadalmi szervezetét nem részletezi, általában kevés szót veszteget olyan külsőségekre, melyekben a régibb utópiák bővelkednek.

Közvetlen múltunk megtanította arra, hogy a köznevelés kiterjesztésétől és a demokrácia eddig kialakult formáitól ne várja az állandó békét és az emberi faj tökéletesedésének eszményét. A gyakorlat tapasztalatait a lélektan és a származástan eredményei elméletileg is igazolták. Huxley hisz egy bizonyos mendeli predesztinációban, mert tudja, hogy a nevelés sokkal kevesebbet és a természet sokkal többet hat reánk, mint valaha gondolták. A jövő eszményét ezért a természetes emberi egyenlőtlenség figyelembevételével kell megalkotni. Új és reális alapot kell adni a régi hierarchiáknak. Huxley úgy látja, — mint Alexis Carrel, az orvos-utópista — hogy az eszmény felé közzedő világ a lélek arisztokratáinak vezető rétegéből és eugénikával, jobb nevelési, gazdasági és társadalmi környezettel lassan tökéletesülő embertömegekből fog állani.

Az előkészület során azonban nem elég egyes embereket a tökéletességhez elvezetni, hanem reformra képes alakulatokba kell őket tömöríteni. A tagokat hosszú próbaidővel kell megválogatni, mert sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak. Egyéni vagyon nem képzelhető el, csak közösségüknek lehet egy bizonyos határt túl nem haladó vagyona. A korlátlan szolidaritás elve igen fontos. A fegyelem kérdésében a jezsuita militarizmus és a kvéker anarchia között meg kell találni a minél szabadabb közép-utat, kezdetben talán a korai bencés kolostorok szellemében. A tudatosság növelése és az akarat irányítása céljából visszatérő lelkigyakorlatokra is van szükség. De a közösség élete nem merülhet ki az elmélkedésben. A jóakaratú emberek rendjében a tagoknak egész életüket a reform ügyének kell szentelniük s a társadalom perifériájáról fokozatosan kell az államvezetés központja felé nyomulniok. Gyakorlati munkájoknak olyannak kell lenni, amilyent más társadalmi intézmény nem képes vagy nem akar elvégezni.

A jóakaratú emberek sejt-szövetségének új életformát és erkölcsöt kell élnie és hirdetnie. Meg kell valósítania az utópisták által dördötött tökéletes társadalom jól működő miniatűr modelljét, mert a példa meggyőzőbb, mint az érv. Elsősorban magukat kell eszményi egyénekké nevelniök, megszabadulva korunk legveszedelmesebb bűnétől, a hatalom és pozíció, a gazdaság és a siker utáni vágytól. Társadalmi munkásságuk legfontosabb célkitűzése: az egymással szembenálló nacionalista közösségek politikájának megváltoztatása azon célból, hogy elkerülhető legyen a háború, a civilizáció legnagyobb akadálya. Az *Imitatio Christi* azt mondja, hogy nem dög a békét akarni, hanem a békéhez vezető eszközöket is akarni kell. Az

emberi közösség szempontjából ennek gyakorlása teljes leszerelést jelent, az egyes nemzetek által kizárólagosan birtokolt gyarmatbirodalmakról való lemondást, a gazdasági nacionalizmus kiküszöbölését, a békeszerető mentalitás terjesztését és mindennemű erőszaktól való tartózkodást.

A társadalmi reform végrehajtásának kérdésével kapcsolatban Huxley hangsúlyozza, hogy az erőszak csak erőszakot szülhet, azaz harcot és gyűlöletet s ezért nem alkalmas eszköze az eszményi célok terjesztésének. Az új világ előkészítőinek egyik legfontosabb hivatása az erőszak-mentesség gondolatának és gyakorlatának alkalmazása lesz az egyén, a társadalmi közösségek és a nemzetek érintkezésének viszonylataiban. (Az erőszak-mentes eredményes ellenállás példái során elismeréssel szól Deák Ferenc szerepéről az abszolutizmussal és a kiegyezéssel kapcsolatban.) Tisztában van azzal, hogy a békevágy terjesztése a hatalom birtokosaiból ellenállást fog kiváltani. Ezért tartotta Huxley szükségesnek a propagandát akkor megindítani, amikor még van viszonylagos szólásszabadság. Nagy regényének hőse, a dilettáns szociológus Anthony Beavis amorális intellektüelből, felelőtlen és szolidaritásmentes élvezőből válik lassan teljesebb emberré, jut el a misztikus élményhez és fejezi be életét mint elveiért következetesen helytálló agitátor. Alakjában kétségkívül önéletrajzi elemek is találhatók. Huxley maga is megjárta a damaszkuszi utat s elméleti és szépírói munkássága kiegészítésül erőteljes gyakorlati propagandát is fejtett ki előadásokban és röpiratokban (What are you going to do? 1936; An Encyclopaedia of Pacifism, 1937).

A jóakarató emberek csoportjainak a gazdasági kérdéseket, a pénz- és gépgazdálkodás problémáit is meg kell kísérelni moderm szellemben megoldani. Nem lehet Tolsztoj vagy Morris struccpolitikájával visszatérni a kézművességhez és a földműveléshez. A gyakorlati megoldáshoz termelő és dolgozó mintaszervezetek kellenek. Kísérleti intézményeknek kell összehangba hozni a munkás önkormányzatát a termelés eredményességével, a felelős szabadságot a szakszerű vezetéssel. Meg kell találni a legjobb módot a közösség kormányzására, különös tekintettel a született vezető egyéniségek felhasználására, anélkül azonban, hogy ilyeneken a hatalomvágy kísértése erőt vehessen. Huxley minden központosításban a zsarnokság csiráját látja s ezért behatóan vizsgálja az önkormányzat elvének a központi vezetéssel és az egész társadalom eredményes működésével való összefüggését. Egyetlen téren nem is elég reformálni (pl. csak a gazdasági életben), hanem az élet egész frontján, minden contextusban tudatos reform-léggört kell kialakítani. A kormányzás, gazdasági élet, politika, nevelés, vallás és nemi élet egyetlen összefüggő területet alkotnak, melynek részlet-hibái az egész szervezet alapvető betegségéből származnak és így céltalan volna tünetileg kezelni őket. Huxley nem javasol kész megoldásokat, hanem az alapelvek tisztázása után rávilágít néhány kérdésre, mint a gépi termelés jövedelemfőlölségének helyes felhasználására, az egyhangúság kiküszöbölésére az ember életéből, az embertípusok képességeinek leghelyesebb munkába állítására, a régimódi közösségi szellem kialakításának szükségességére, a szabadidő felhasználásának legjobb módjaira vagy a felnőttek önnevelésének kérdésére.

Olyan világot kell megalkotni, mely a félelmet és kapzsiságot, a gyűlölködést és a hatalomvágyat minimumára csökkenti. Szükség van bizonyos közgazdasági stabilitásra, hogy a félelem nagy része kiküszöbölődjék. Kellő egyéni felelősség megakadályozza az embereket abban, hogy eltunyuljanak. Elegendő magánvagyon megóvja őket attól hogy a gazdagok rendelkezzenek velük, de nem lehet oly sok vagyonuk sem, hogy ők rendelkezzenek másokkal. Hasonló legyen a politikai jogok és a központi vezetés viszonya: elég sok az elsőből ahhoz, hogy megvédje a tömegeket s túlkeves a másodikból ahhoz, hogy segítségével a kevesek uralkodhassanak. Olyan társadalmi

rendszer kell kialakítani, mely az emberek munkaszpecializálásából származó legtöbb anyagi és szellemi előnyt meg tudja úgy tartani, hogy a társadalom tagjainak lehetőséget nyújt arra is, hogy emberhez méltó, minden oldalú, teljes életet éljenek. A jövőnek végletes ellentétek között kell majd az egyensúlyt keresnie s gyakorlatban kell majd megoldania azt a kérdést, hogy hogyan lehet a világ dolgaival szenvedélyek nélkül, de egyúttal a közönyösségnek is veszélye nélkül foglalkoznunk, hogyan lehetünk egyszerre higgadtak, mint az öregek, és tevékenyek, mint a fiatalok.

A társadalomátépítésnek lassan, fokozatosan kell történnie. Nem lehet máról holnapra, rövid úton eljutni az utópiához, Huxley eszményi anarchiájához. A preventív etika módszereivel kell előbb olyan környezetet teremteni, amelyben minél kevesebb a kísértés bármilyen bűnre. A reform kapcsolódjék már meglévő haladó szellemű intézményekhez, fokozatosan és tapintatosan terjesztve ki hatósugarukat. Mivel a szolgaság és fanatizmus fokozzák az énnel, az idővel és a bűnnel való mániákus foglalkozásunkat, azért fontos, hogy a demokratikus intézmények megmaradjanak, amelyek azonban nem működhetnek a beidegzett felelősségérzet és az önzetlen együttműködés szelleme nélkül. A demokrata életforma eszményi attitűdje a skrupulozitás és a szkepticizmus, melyekből türelem, az ellenfél szempontjainak méltánylása és békés viselkedés származnak. Ennek a beállítottságnak kialakítása elsősorban a nevelés dolga. Anglia, a merész pedagógiai kísérletek hazája már kialakított a felvilágosult szellemű, önkormányzásra, tapintatra és türelemre nevelő eljárásokat is. Pedagógiai jellegű az angol szellem egyik legfontosabb hozzájárulása az európai civilizációhoz: a sport, főleg annak csapatjáték formájában. Eredménnyel nevel önzetlenségre és együttműködésre. Mint azonban minden intézmény, a sport is lehet jónak és rossznak egyaránt szülője, mivelhet a háborúra, de lehet a háborúnak pótlója is, a harcias ösztönök levezetője. Az angolok e nagyszerű találmányukat a rájuk jellemző határozatlansággal mind a két módján használták s ennek köszönhetőek egyrészt a Waterlooi diadalt és India megtartását, másrészt azonban a gyarmatok lassú felszabadítását és önkormányzatra nevelését is.

Huxley tudja, hogy az emberek nagy részének szellemi nevelhetősége csak nagyon korlátolt mértékben lehetséges. Nem is demokrata a szó rousseau-i vagy shaw-i értelmében, hanem figyelembe veszi alkati különbségeinket, melyek kalitkába zárnak minket egész életünkre. Ennek a megkötöttségnek áthidalása a lélektani belátás és a jóakarát kérdése, tehát bizonyos beidegzendő érényeké. Az új világnak a legkorábbi gyermekkorban kezdődő kondicionálási folyamata minden típusú emberre egyformán érvényes állásfoglalások bevétele lesz, ú. m. önzetlenség, tartózkodás az erőszaktól és a szellemi élet terén: ellenállás a rábeszéléssel szemben. Ma a propaganda életünknek egyre nagyobb területeit veszi birtokába. Lényegében kétféle fajtája van: pozitív és negatív, a suggestio faisi és a suppressio veri. Az előbbi fajtája elleni védekezésnek egyik módja az is, ha az embereket már gyermekkorukban megtanítják arra, hogy ne legyenek kénytelenek szakadatlanul külső ingerekre szorulni, mint a¹ filmre, rádióra, újságra, melyek ma észrevétlen lopják belénk véleményeinket és érzelmi reakcióinkat. Az ellenállás szellemi oldala a szkepticizmus kifejllesztése, bizalmatlanság az állításokkal szemben, a bálványá vált fogalmak bűvös elemzése és a metaforák megmérése.

A nevelésnek fontos, egész életen át ható tényezője a vallásgyakorlat is. A jobb világ szempontjából a vallásgyakorlat értékét önnevelő és társadalomjavító ereje határozza meg, valamint azon eszközei, melyekkel a tudatosság a mindenséggel való egybekapcsolódásáig fokozható. A bizonyos lelki típusoknak megfelelő ritualizmus és az érzelem vallása (bhakti, a hit útja)

ebből a szempontból nem vezet elég messze, sőt bizonyos körülmények között káros is lehet. A vallási önévelés eszményi gyakorlata az elmélkedés, a lelki összeszedettség és az ebből kifejlődő különleges akarat, mely pozitív jószág formájában válik cselekvéssé. Segítségével az ember létezése formáját megváltoztathatja és megszabadul az egyéniség megkötöttségeitől, mindennek egységét, a végtelenséget és az örökkévalóságot közvetlenül éli át. A meditációban az értelem addig nő, amíg túlelmelkedik önmagán.

Huxley ebben az érdekes kérdésben nyilván gyakorlatból beszél. Célzásai és beállítottsága elárulják, hogy ez a ritka és megrendítő élmény megvalósult számára. Újabb írói működésének is ez a középponti témája. Amennyire végső megnyugvást teremt is azonban átélőjében az unió mystica, annyira nyugtalanítóan problematikus a kifejezést kereső művész számára. Mert vajjon hogyan lehet számot adni egy olyan jelenségről, mely teljesen más, mint az ismert élet jelenségek, az azok leírására szolgáló nyelven? Éppen olyan kísérlet ez, mintha süketeknek adnék részletes nyelvi leírást a kilencedik szimfóniáról — a süketek semmivel sem lennének okosabbak, sőt a beszámolót joggal tartanák értelmetlen fecsegésnek. Huxley is küzd ezzel a feladattal, a Vak Sámson utolsó oldalain és a Múlnak az Évek remetéjének, Mr. Propternak egy délutánját ábrázoló fejezetében. Ezek az élménytűkrözések azonban a dolog természete szerint csak halvány visszfénymásolatok maradnak, akárcsak Platón barlangjának árnyképei.

Huxley életének főműve, az Ends and Means, roppant gondolatgazdagsága ellenére egyszerűsítve, alapvető bölcséleti elvekre redukálva adta korunk új, isteni igazságra vezérlő kalauzát. A kivezető utat kereste benne az emberiség lelki válságának szörnyű hínárjából. A bonyolult kérdés-komplexumot Achilles-sarkán ragadta meg, a háború és a béke kérdésén. A megfeneklés okát abban látta, hogy az emberiség lelki fejlődése nem tartott lépést a technikaival. Tökéletesített eszközöket használunk tökéletlennek maradt célokhoz s a circulus vitiosusban egyre mélyebbre süllyedünk. A kiút megmutatása kapcsán állandóan visszatért az erkölcsi posztulátumra: jóindulatú célokat csak jóindulatú eszközökkel lehet megvalósítani. A történelem megmutatta, hogy rossz eszközök (erőszak) sohasem vezettek jó eredményhez. Ki mint vet, úgy arat.

Számszerűleg az Ends and Means volt Huxley legnagyobb könyvsikere. Angliai kiadásából három év alatt 60.000 példány kelt el, ami erkölcsbölcséleti könyvnél még Angliában is szokatlan s mindennél jobban mutatja, mennyire megérett erre az állásfoglalásra korunk s egyúttal azt is, hogy mi volt a kiművelt emberfők világképe Angliában egy-két évvel a háború kitörése előtt. (Francia kiadása pár nappal Párizs eleste előtt jelent meg Plon-nál.) Anglia, mely maga is századokon át az utópia országa volt elmaradottabb nemzetek számára, polihisztor író és próféta-prédikátor fia személyében megegyezően kísérletet tett arra, hogy századunk fájdalmas válságában megkeresse a gyógyulás útját. Huxley vállalkozása kétszeresen is hálátlan. Nemcsak azért, mert mint a jelen pillanatban teljesen időszerűen gondolatok hangoztatója pusztában kiáltó szó lett, Kasszandra a romok között, hanem azért is, mert — mint minden erkölcsi propagandista — olyasmire akarta rábeszélni az embereket, ami kellemetlen, sőt fájdalmas: hogy győzzék le önzésüket, vágyaikat és kellemes szenvedélyeiket a természetfölötti rend, a társadalom és maguk lelkisége érdekében, A boldogságnak ijesztően magas árat szabott. Nyilván ő maga is tisztában van azzal, hogy egyre kevesebb követőre számíthat s így küzdelme reménytelen. De amire intellektusa kötelezte: az igazi út megmutatása erkölcsi elégtételként mindörökké megmarad számára.

ORSZÁGH LÁSZLÓ

A KISEBBSÉGI EMBER LELKI VILÁGA

ÚGY ÉRZEM, mindenekelőtt fejtegetéseim „műfaját“ kell igazolnom. Mert a kérdés, amelyről szólam óhajtok, nem kizárólag lélektani természetű. Ha közelebbről meghatározzuk, a társadalmi lélektan körébe kell utalnunk, mert a kisebbségi ember kétségtelenül valamilyen többséghez, tehát nagyobb közösséghez való viszonyában vált azzá, ami. Mivel azonban egyszerűs mind történelmi fejlődés alakította ki lelki világát ebben a viszonylatban, a társadalomlélektani kutatásnak történelmi távlatot is kell adnunk, ha azt akarjuk, hogy az igazságnak megfelelő eredményhez jussunk.

De fejtegetéseink műfaji kérdését még szövevényesebbé teszi, hogy a társadalomlélektan e fejezetéről olyan ember készül szólni, aki maga is két évtizeden át kisebbségi sors részese volt. Így akármennyire is igyekszik kilépni önmagából és tárgyilagosan szemlélni az ilyenfajta életút alakító hatását, ítéleteit döntően meghatározzák saját élményei.

A kisebbségi ember lelkivilágának kutatásánál első feladatunk a kisebbségi embernek fogalmi meghatározása. Mert kétségtelenül a kisebbség változáson ment át: a gyászos emlékü párizskömyéki békek jelentését szűkebb körre szorították. Mert eredetileg kisebbségi emberen olyasvalakit kellett értenünk, aki eszmei, társadalmi vagy vallási körével egyetemben egy nagyobb, többségi közösséggel szemben háttérbe szorult, esetleg elszigetelődött, magára maradt. Ha egyszerűen feltennők a kérdést, vajjon mit értett volna jelen fejtegetéseink címén a világháború előtti olvasó, egyszerűben megvilágosodnék előttünk, mennyire a trianoni sors szótárán át érezzük mi ma a kisebbségi szónak ízét. Közvetlenül a háború előtt kissé parlamenti jellege van a szónak; a kormányok maradtak kisebbségben, az ellenzék volt kisebbségi párt. Ehhez hasonlóan a társadalmi életterén alakulhattak ki kisebbségi csoportok vagy pedig a nagy történelmi egyházakkal szemben ilyeneknek érezhették magukat kisebb felekezetek. De a közösségi életen túl kisebbségi sorsot kellett vállalnia gyakran a szellem emberének is, aki a maga éleslátásával szembekerült a nagy többség közvéleményével és így a próféták közmondásos végzete teljesedett be rajta. Ezért a szellemi élet nagyjai, a mi magyar lángelméink meg talán különösképpen, nagyobbára kisebbségi embernek tekinthetők, mert az igazságot tisztán látva és szomjúhozva, nem tudtak megalkudni, nem tudtak a többség felfogásához alkalmazkodni. Ilyen értelmezésben mondhatta Goethe, hogy ő mindig a kisebbséggel tart, mert annak oldalán van az igazság.

Kimeríthetetlenül sok változatban szemlélhetjük a kisebbségi ember magatartását az emberiség történetében. Minket azonban elsősorban a nemzeti kisebbségek lelkülete érdekel. Nyilvánvalóan itt is tarka sokféleséggel találkozunk. Hiszen ha csak a XX. század kisebbségeinek életét figyeljük, az elmúlt három évtized is már számtalan változatban tárta elénk a nemzeti kisebbségek életét. Ha a Kárpátok medencéjében maradunk, mennyire más a világháború előtti nemzetiségeink lelki sorsa, mint például az elszakított magyarságé, milyen új helyzetet teremtett a pozsonyi magyarok életében az ú. n. második kisebbségi sors a belvederei döntés után vagy például a közeli Arad magyarjainak lelki vívódása Erdély részleges felszabadulása után. Külön tanulmányt szentelhetnénk annak a fejlődési folyamat-

nak, amely a nemzeti kisebbségek életében itt a Dunamedencében a nemzetiségektől a kisebbségeken át a mai népcsoportokhoz vezetett el. Ez a háromféle elnevezés háromféle sorsot és annak nyomása alatt háromféle lelkiületet takar. Egy közös mozzanat azonban megvan mind a három kisebbségi életformában, az t. i., hogy közös államkeretben él a többségi nemzettel egy vagy több kisebbségi nép.

Így tehát kellőképpen leszűkítettük már a kisebbségi ember fogalmi körét, de hogy még mélyebben behatolhassunk sajátos lelki világába, további fejtegetéseinkben kizárólag a Trianonnal elszakított magyarok kisebbségi sorsáról fogunk szólni. A háború előtti nemzetiségeink — az akkori kisebbségek — az államkeretet történelmi fejlődés fokának érezhették, amelynek kialakulásához az ő évszázados népi életük is hozzájárult. Ha tehát sorsukkal nem voltak is megelégedve, mégis mélységesen összeforrtak a közös szenvedések és élmények kohójában a magyar lelkiülettel és így életkeretüket nem érezhették sem mesterkéltnak, sem történelemellenesnek. Ezzel szemben a trianoni kisebbségek egy zöld asztalnál kieszelt államkeretbe kényszerültek, életükben megszakadt a történelmi folytonosság: új uraik azt akarták, hogy 1918-tól számítódjék számukra a világ és semmi kapcsolatban ne lehessenek saját nemzetükkel. Rendkívül fontos körülmény ez az új színezetű kisebbségi sors megítélésénél. A történelem különös játéka, hogy nálunk éppen az ilyen mesterkéltné, minden fejlődésnélküli nemzetiségi életformát tette intézményesen kisebbségivé a párizskörnyéki békeparancs. Mert amíg a háború előtt, más ajkú állampolgárokról beszéltek a többségi nemzetek és maguk közé számították őket — például német ajkú, tót ajkú, stb. magyarokról tudtunk, — addig a háború utáni világban kifejezetten kisebbségekről szólnak a szerződések és védelmükre írott kötelezettségeket rónak a többségi népre. Ezek meggondolásával szinte szemlátomást válik el kutató tekintetünk előtt a csehszlovákiai magyar kisebbség életköre az erdélyi és talán még a délvidéki magyarokétól is. Mert lényeges különbségek is vannak sorsuk alakulásában, ha annak döntő eleme közös marad is. A csehszlovákiai magyarság vallhatja magáénak azt a szomorú dicsőséget, hogy húsz éven szinte szemléltető képét nyújthatta a párizskörnyéki béketárgyalásokon kigagyalt újfajta kisebbségi sorsnak. Jogait mind az új állam alkotmánylevelében mind a kisebbségi szerződés pontjaiban ékes fogalmazásban olvashatta, de átélhette azt is, mit ér a papírra vetett szó, ha nincsen foganatja. Az erdélyiek és a délvidékiek nyersebben érezhették az elnyomó akaratot, a felvidékiek a hirdett szó és a gyakorlati megvalósítás között tátongó szakadékban láthatták meg a fenyegető sorsot. Az erdélyieknek azonban volt egy hatalmas segítőtársuk: történelmi sorsuk nem először kívánta meg tőlük a saját-lábukon való helyállást s mind az országuk, mind pedig történelmi tudatuk egységben látta a tájat és a rajta lakó népet, kivéve persze a velük együtt elcsatolt nagyalföldi sávot. Az a fogalom, amelyet Erdély jelentett mindannyiunk lelkében, kész életkeretet nyújtott nekik: úgyhogy azonnal meg volt az életterv: meg kell őrizniük hűen legszebb hagyományaihoz Erdélyt, szűkebb körű hazájukat. Ezzel szemben a felvidéki és kárpátaljai magyarság olyan területrésszel szakadt le- az anyatestről, amelynek ebben az összeállításban sem táji egysége, sem történelmi tudata nem volt. Így az elszakítottság érzése újszerűbben és ezért veszélyesebben rázta meg a felvidéki és a délvidéki magyarságot. Ezzel világért sem akarjuk azt mondani, hogy az erdélyiek sorsa könnyebb volt — ez köztudomásúan hamis beállítás lenne —, csak arra akartunk rámutatni, hogy az erdélyi lélek vértettebben sodródott bele a megpróbáltatásba.

Ezzel talán rá is tapintottunk a kisebbségi ember első lelki megrázkódására: váratlanul zúdult reá elszakítottságának érzése. Itt még nincs meg az

új többségi nemzettel szemben érzett kisebbségi tudat, csak a saját hazától való nyers elzárás, elkülönítés mérhetetlen fájdalma. Így nem is nagyon beszélhetünk még kisebbségi emberről, hanem inkább elszakított magyarról, aki még talán fel sem tudja fogni, miképpen eshetett ez meg vele, mit tehet ellene, csak egyet érez: ez így nem maradhat, ennek meg kell változnia s addig amíg ez nem változik meg, szomorú rabság az élete, számkivetés a sorsa. S a rabnak mi tölti be lelki életét? A szabadulás reménye. Ennek jegyében telnek el a felvidéki magyarság kisebbségi sorsának első esztendei. Az idősebb nemzedékek meg is maradnak ebben az állandó várakozás hangulatában és végeredményben — kevés kivétellei — a csonkaországi magyarok szemléletében is ilyen marad az elszakított magyar képe a felszabadulásig. Ezzel magyarázható, hogy az összeölelkezés mámore után kissé idegenül, értetlenül nézett magyar a magyarra: az elszakított testvér közben kisebbségi emberré lett, lelkületében mély barázdákat szántott az idő, életszemlélete megváltozott, magyarságtudata új szintet kapott, de még mindennapi magatartása is más formákhoz igazodott. Kísérjük csak figyelemmel: miképpen lett az elszakított magyarból kisebbségi ember?

Kisebbségi öntudat kialakulása, amint az lélektanilag várható is volt, mindenekelőtt az ifjúságnál következett be. Mert az idősebb nemzedékek szívesen elidőznek a múlt emlékeinél és nagyobb megrázkódás nélkül zárkóznak be a pusztá tünődés világába. A férfikor elején lévőket túlságosan felkavarta a váratlan sorscsapás: egyszerre változhatatlannak hitt értékek omlottak össze körülöttük és az így rájuk szakadt katasztrófa-hangulat hosszú évekre megbénította acélos, kemény kezdeményező készségüket. De az ifjúság nem tud meglenni cselekvés, merész újat-akarással, teremtő küldetés nélkül s így az első nemzedék, amely már kisebbségi sorsban serdül gyermekből ifjúvá, nem is nyugszik addig, amíg az új, nemzetére kedvezőtlen életkörülmények közt is kialakíthat magának valamilyen méltó hivatástudatot. A középiskola padjaiban érzi, hogy a nemzeti vonatkozású tárgyaknál valami lakatot forraszt tanárai ajkára, vagy ha beszélnek, csak sejtetnek, mélységes tekintettel szeretnék tanítványaik szívébe lopni, ami az ő legrejtettebb bensőjükben él és amiről a szülői ház nyíltan beszél. Az iskola tehát nem elégíti ki ezt az első kisebbségi nemzedéket, az legfeljebb a bajtársiasság ápolására jó. Igazi élet, cselekvő akarással a cserkészletben fejlődhetik ki, ahol a természetjárás és táborozás meghitt óráiban szabadon megnyilatkozhatik a lélek. Ha majd valaki megírja a kisebbségi két évtized öszinte történetét, külön fejezetet kell szentelnie a cserkészletnek, mert amikor intézmények bénultak meg a magyar gondolat számára, ennek az ifjúsági mozgalomnak körében gyulladhatott ki újra a magyar lelkiség tüze. A cserkész-eszményt, az emberebb ember és magyarabb magyar követelményét éppen a háború utáni ifjúság érezhette mintegy magára szabottnak. A világháború és az összeomlás kísértő árnya az emberiség utáni vágyat ébresztették fel fogékony szívében, a magyarban esett nagy baj, hogy Ady Endre szavával éljünk, Vörösmarty gondolatvilágát tette időszerűvé: megint olyan idők jártak, amikor az egyetlen segítség, ha megfogadjuk a Szózat költőjének szavát: Legyen minden magyar utód különb ember, mint apja volt.¹

¹ Farkas Gyula, aki Berlinben mondhatnók elsőnek figyelt fel a felvidéki és erdélyi bontakozó kisebbségi öntudatra, kitűnő érzékkel választotta meg a szellemi erősítőt, amellyel segíteni igyekezett felserdülő kisebbségi cserkészbarátait: apró kis füzetet adott ki számukra a berlini Ludwig Voggenreiter cégére alatt, Vörösmarty legmélyebb költeményeit gyűjtve össze ezen a címen: Vörösmarty az ember. — Általában Farkas Gyuláról a kisebbségi ifjúság kialakulásával kapcsolatban szólni kell, mert az ő kiadványai, megkerülve a szigorú szellemi határzást, számos ösztönzést hoztak Berlinből és egyszersmind bátorították az elszakított magyar szellemiséget is, hogy megnyilatkozzék. A derék potsdami ifjúsági könyvkiadó, Ludwig Voggenreiter — aki Farkas Gyulának barátságából rendelkezésre bocsátotta cégjelzését — nem is sejtette, hogy az ő nevéhez fűződik a felvidéki, de sok tekintetben még az erdélyi kisebbségi szellemiség megszólaltatása is. Az ő kiadásában jelent meg az első komolyabb kisebbségi költői szó, Ölvédi László verskötete, de a később sok vihart kavarázó Új arcú magyarok is, Györy Dezső költeményei. Szóval az ifjúság jelentkezett.

Az ifjúság tulajdonképpen kisebbségi zászlóbontása azonban akkor következik be, amikor az első magyar évfjratok érkezek meg a prágai egyetemekre. 1924—25-ig a magyar fiatalok nagyobbára Pestre ment tanulni, nem látta semmi értelmét az alkalmazkodásnak, mert hisz az elszakított magyarság rendületlenül hitt abban, hogy új helyzete nem lehet hosszantartó. Azok a nehézségek azonban, amelyeket a csehszlovák kormányzat a Pestre utazás, a családi pótlékok kiutalása és a magyarországi diplomák elismerése körül támasztott, minden érzelmi húzódozás ellenére előbb-utóbb a prágai megoldást tették észszerűvé. Igen ám, de képzeljük csak el, mit jelent ez egy nemzedék életében! Megérkezik a Masaryk- vagy a szomszédos Wilson-pályaudvaron, egy idegen világ fogadja őket, nem értik az emberek nyelvét, semmi kapcsolatuk nincsen azzal a művelődéssel, amelynek főiskoláin ezentúl tanulniok kell. Fel tudjuk-e valaha is mérni ezeknek a fiatal magyaroknak, akik először jelentek meg a prágai egyetemeken, döbbenetes roagárahagyottságát, sívár egyedüllétét, azt a nagy riadalmat, amely e merőben idegen, sőt ellenséges embervadonban reájuk szakadt. Azt hiszem, nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ezekben a pillanatokban, a Moldva partján búsan bandukoló fiatal magyarok lelkében született meg a kisebbségi ember.

Mondottuk, hogy a kisebbségi érzés nagy ijedelemmel kezdődik, amikor az ember ráeszmél magárahagyottságára a többségi tömegben. Ilyen ijedelem szállta meg az első napokban a mi fiataljainkat is. De csakhamar hősies életforma alakul ki ebből a megrettenésből, amely áldozatokra kész és magasztos hivatásra vágyik. A Prágába felkerült magyar fiatalok összeszorították fogukat, kezükbe vették a cseh nyelvtant és kora hajnalban magolták a gyönyörű parkokban a hét esettel és számos kivétellel teletűzdelt tízféle deklinációt. Ismertem olyan ifjút, aki februárban egy szót sem tudott csehül és májusban kémiából kollokvált. Pedig még az oxigénnek, hidrogénnek is sajátos cseh neve van. Lényeges vonás lesz tehát a kisebbségi ember életében, hogy nem riad vissza rendkívüli erőfeszítéstől, mert úgyszólván mindennap rászorítja az élet. Azonban egyebet is megélték fiaink Prágában. A menzákon, diákkotthonokban egyszerre csak a Dunavölgy és Balkán tarka népi sokaságának ifjú képviselői közé elegyednek s amint így együtt látják a középkelet-európai nemzetek fiait, ellenállhatatlan vágyat éreznek, hogy megtalálják és világosan megfogalmazzák maguknak a magyarság hivatását. Valahogy úgy érzik, túlságosan Nyugat felé tekintettünk eddig, állandóan csak a Nyugat önállójának szerepében éreztük magunkat s így talán nem is fordítottunk elég figyelmet sajátosan dunavölgyi helyzetünkre. S amint ezt így elgondolták, szinte magától felmerült az a lehetőség, hogy a kisebbségi sorsba jutott magyarságnak talán éppen a hídszerep jut: ezt várja tőle a történelem. Az ifjúságot jellemző lázas odaadással festik meg az új küldetés körvonalait. Nem tévesztik szem elől, hogy ezek a keleteurópai népek nagyobbára paraszti gyökerűek, sőt összetételűek. És mivel a kisebbségi társadalomban a városok magyarsága erősen megcsappant — igen sokan hagyták el soraikat —, a népi erők jelentősége nagyon kidomborodott. Ez az eltolódás azonban egyszersmind a társadalmi különbségek elhalványodását jelentette. Hozzávehetjük még azt is, hogy az egyéni érvényesülés lehetőségei megszükültek s így a közösségi tudat, az összébhúzódozás vágya elmélyült. Ha mindezt figyelembe vesszük, nagyjában meg is kapjuk az új arcú magyarokat. Költőjük, Győry Dezső egyszersmind a Kisebbségi Gényusz megteremtője és hirdetője. Prágában egyszer a Moldva-szigeten szemében szokatlan tüzzel fejtegette nekem, hogy a kisebbség befelé fordul, mert az anyagi gyarapodás, a gazdasági siker, az egyéni magasabbra törés lehetőségeit lezárták előle, erői a szellemben sűrűsödnek össze: így lesz látóvá a többségi nemzetek között, melyeket megvakít saját határtalan becsvágyuk. Emlékezzünk Goethe szavára: Én mindig a kisebbségekkel tartok, mert oldalukon az igazság. És ez természetes is. Tudniillik egyebük sincsen.

De ha fiataljainknál maradunk, néhány év leforgása alatt egészen új magyar szellemiség bontakozik ki előttünk. Ismertetőjegye: bizonyos szembefordulás a hagyományos történetiszemlélettel: a Nyugat bástyájának

szerepe helyett a dunai és keleteurópai népek összefogásában látják nemzeti küldetésüket. Szinte azt mondhatnák: középkeleteurópai Monroe-elvet vallanak. A felvidéki magyarság nagyvárosnélkülisége a társadalmi élet alaprétegévé a dolgozó népet teszi: így szociális beállítottságban is elmélyülnek kisebbségi magyaráink. A Gondviselés különös irányítása ilyen erkölcsi elvekre ébresztette Prágában a mi fiainkat. Ezekből támadt hivatástudatuk, hitvallásuk, amelyet röviden talán sajátos magyarszocializmusnak nevezhetnénk a Dunavölgy népeinek Összefogására, amelyet az ifjú katolikus Prohászka-körök cselekvő vallásossággal is egyesítettek.

Itt azonban álljunk meg egy pillanatra. A húszéves kisebbségi élet-történet azt a társadalom-lélektani tapasztalatot nyújtotta, hogy amikor valamilyen közösség, jelen esetben nemzetrészt addigi életkeretéből kiszakítva merőben új helyzetbe kerül, ahol semmiféle hagyomány nem segíti a tájékozódásban, akkor hasonló lelki jelenségek mennek végbe benne, mint az ifjú fejlődésénél az életbenövés legválságosabb időszakában: a serdülőkorban. Úgyhogy szinte az ilyen új helyzetbe került közösség serdülő időszakáról beszélhetnénk. Ez tulajdonképpen természetes is. Az addigi életkeretéből erőszakosan kiszakított és tőle mesterségesen elzárt nemzetrészt idősebb évjáratok a katasztrofális élmény hatása alatt cselekvőképességükben megbénulnak s ezt csak az a nemzedék nyeri vissza, amely már az új körülmények között nő bele az életbe. Az ilyen új, mondhatnák összetételében még fiatal nemzeti közösségekben persze mélyebb lesz a szakadék az idősebb és a felserdülő nemzedék között, mert nagyobb, sőt szinte átfoghatatlan a különbség ifjúkori élményeik között is. Az előbb említett missziós tudat csak a fiatal kisebbségi értelmiségben alakult ki, az idősebbek éles ellentétben állottak vele, mert veszedelmesnek és álmokergető ábrándnak érezték.

És valóban a kisebbségi ifjúság is megfutja Eduard Spranger ifjúsági lélektanának klasszikus állomásait: az ifjú először felfedezi saját énjét, azután ezzel az egyéniséggel élettervet alakít ki magának, amely természetszerűen eszményi és túlméretezett, végül pedig belekerül az élet sodrába és élettervét a meglévő világ síkjain kell valóra váltania. Ez történt a kisebbségi ifjúsággal is: Prágában felfedezte népi közösségének új, sajátos lelki képét, azután merész szép élettervet rajzolt maga elé, közép-keleteurópai küldetését, sőt világmegváltó eszméket és végül, amikor találkozott a valósággal, meg kellett indulnia az adott pályán. Azonnal észrevette, hogy a nagy világnézeti áramlatok eszmekörében, amelyeket felfedezett, ha megindulhat is különböző utakon, feladata azonos lesz: kisebbségi munka, kisebbségi küldetés. Sajátos jelenség, hogy amikor kisebbségi életünkben a nagy és lelkes ifjúsági lendület világnézeti csoportokra ágazott szét, akkor tudatosodott mindjobban mindannyiunkban az az egység, amelybe sorsunk forrasztott. Es ide-torkollott lassankint az idősebb korosztályok lelki alakulása is, mert ők is látták, hogy itt az ifjúság a valóság tajaára lépett és tiszteletreméltó felelősségérzettel vállalja az adott helyzetben egyetlen magyar feladatot, amelyet cselekvő nemzetvédelemnek nevezhetnénk. Az történt ugyanis, hogy egyszerre mindenki észrevette: kisebbség vagyunk és így ez valójában annyit jelent, hogy állandó készenlétben kell lennünk, életünk őrtállás, lelki éberség. De nem elég figyelni a veszélyt, közben állandóan építenünk is kell a kereteket, hogy fejlődhessünk, értékeinket gyarapíthassuk, teremtő életet folytathassunk. Az elszakíttóság fájdalma és a nagy küldetés ábrándja egyaránt előkészítői voltak a kisebbségi ember kialakulásának. Ez tudja, hogy csak magára számíthat, nincs más támasza, mint saját kötelességteljesítése. Egyéni érdek és közösségi cél azonosok lettek, mert az ilyen kis közösségben, amelyet létében állandóan veszélyeztet az ellenséges indulatú többség, minden egyén egészséges fejlődése, gyarapodása és helytállása egyformán szükséges. Olyan kevesen vannak a mérhetetlen nagy feladatok megoldására, hogy mindenki nélkülözhetetlen és ez a tudat határtalan felelősséget ró rája. Egyéni fölfelé törés

kisértése nem nagyon tántoríthatott el senkit, mert ilyenre szinte csak nemzetárulás árán kerülhetett volna sor. Ezért a nemzethez tartozás és főleg a nemzetért való munka egyszerűen a legelemibb becsület kérdése lett, amelyet nem lehetett szavakkal megváltani: tettekkel kellett érte helyt állni. A kisebbségi ember megtanulta az anyanyelv, a magyar művelődés, a magyar légkör életadó erejét. Amit a többségi magyar mindennapi természetes dolognak tart, abban találta meg a kisebbségi magyar nemzeti mivoltának féltett kincseit. Mert átélte, hogy ezek is meginoghatnak, ezeket is fel lehet könnyelműen adni. Amiképpen el lehet embereket tiltani, el lehet zárni saját hazájuktól is. A kisebbségi embernek csak gondolnia szabad a hazára és mivel a cselekvő nemzetvédelemre a gondolat mégsem elég nevelő erő a következő nemzedékek részére, a kisebb egységhez, a szűkebb értelemben vett honi tájhoz, a szülőföldhöz kellett megtérni. És figyeljük csak a kisebbségi magyarok irodalmában milyen fontos szerepet kap a szülőföld. Tamási Áron könyve szinte kristályszerűen tömöríti ezt az érzést. A kisebbségi ember mindennapi érintkezésben van életkeretének többi népével, így a többségi nemzettel is. De a szenvedő fél, az elnyomott tisztultabb emberré lesz, saját sorsa igazolja előtte a legmélyebb keresztényi erkölcsiséget: amit nem akarsz, hogy veled cselekedjenek az emberek, te se cselekedd mással. A kisebbségi embert már nem lehet gyűlöletre tanítani, mert egyformán belelát mindkét oldalon az emberi lét mélységeibe és „de profundis“ tekint az élet nagy színjátékát.

Ez az éremnek a fényes oldala, van azonban sötétebb is. Emlékezzünk Makkai Sándorra, az erdélyi református püspökre, aki a kisebbségi magyar küldetésnek egyik első hirdetője s azután mégis kimondta a végzetes szót: Nem lehet! Hányszor gondoltunk erre mindannyian! Mi itt állunk és szinte irigylésre méltó családi egységben éljük népi életünket, de közben fogyunk, szürkülünk, kicsiségünknek nemcsak mélyítő erejét, hanem korlátait is érezzük. Kicsi népdarab vagyunk, vidéki keret az, amit nyíltan, hatékonyan hazánknak nevezhetünk, intézményeink fogyatékosak, múltunk: alma materünk elsüllyedt az idők forगतagában. Gondoljunk csak ilyen viszonylatban is a kisebbségi emberre, aki elvesztette azokat a kereteket, azokat a melegágyakat, amelyekben szellemi művelődése gyökerezik vagy pedig nem is adott neki ilyeneket a sors: iskolája idegen állam intézménye, amelybe csak néhány lelkes tanár lop be titokban egy kis magyar szellemet. Szóval szinte fedezetlenül kell állania a kisebbségi embernek őrhelyén és csendes óráiban eltűnődik rajta, van-e ilyen veszélyeztetett ponton, fenn a gáton jövője gyermekeinek, utódoknak. Innen a kisebbségi ember gyakori pesszimizmusa.

Megvan a kép: a kisebbségi ember számára nincsen szólam, üres frázis, mert az élet magtanította, hogy csak az az igazi tulajdona, amiért helyt is tud állani. Nem szereti a pusztá formákat, a formát csak a lényeg foglalataként értékeli. Idegenkedik az egyéni érvényesülés hajhászásától, mert tudja, hogy csak az válik hasznára, ami a közösség ügyét előbbre viszi. Ragaszkodik szülőföldjéhez, mert azt érzi annak a talpalatnyi földnek, amelyet nem húzhatnak ki alóla. Bizalmatlan a nagy tervekkel, merész elgondolásokkal szemben, mert saját bőrén érezte, hogy az 6 sorsa a létért való mindennapos harc. Nem tud gyűlölködni más nemzetiségű honfitársaira, mert átélte, mit jelent alul lenni. De nem is tud róluk könnyen ítéletet mondani, mert semmitől sem szenvedett jobban, mint attól, hogy érdektelenesen nem is foglalkoztak vele. Tudja, mi az elhagyatottság és ezért; ha mást nem tehet, meleg, bensőséges érdeklődéssel fordul a Dunamedence minden lakójának lelkivilága és gondolköre felé. Hiszen az is meggyőződéssé lett benne, hogy ebben a Dunavölgyben nekünk mindannyiunknak élnünk és alkotnunk kell. De azért nem ült el benne a kezdeti riadalom sem és nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy még a visszatérés után is kisebbség vagyunk, kisebbség együtt, minden magyarokkal, sajátos törté-

nelmünkkel, népi helyzetünkkel, európai sorsunkkal. Mindig látja a nagy többséget: a minket övező néptengereket, amelyekkel szemben ezeréves kisebbség a magyarság.

Minden félreértés elkerülése végett: persze a kisebbségi embfemek itt vázolt képét nem találjuk meg a maga tökéletességében minden felszabadult magyar lelki arculatán. A kisebbségi sors ennék a lelkületnek kialakulását tette történelmi szükségszerűséggé, ezért tudatosan vagy öntudatlanul mindannyian erre törekedtünk. Embere válogatja, kinek sikerült jobban megközelítenie is. A felszabadulás előtti években biztató jelként láttuk, hogy mindig több magyarban alakul ki ez az embereszmény és ezáltal mind egységesebbé válik a kisebbségi társadalom. A folyamat még korántsem fejeződött be, amikor a szerencsés fordulat a kisebbségi sorsból egyszeriben kiemelte az elszakított magyarságot.

Ritka jelenség a nemzedékek életében, hogy két olyan mélyreható változást érjenek meg, amilyen a szóbanforgó magyarok számára az elszakítás és a felszabadítás élménye volt. Az elmúlt húsz esztendővel kapcsolatban sok szó esett fájdalmas rabságról, hősi kitartásról, hosszú szenvedésről, de már kevesebbszer hatoltak le a szónokok azokba a lelki rétegekbe, ahol az ilyen sorsfordulatok mély változásokat idéznek elő. A hazatérő magyarokat nem valami különös csodatévő szellem jellemzi, hanem egy súlyos történelmi tapasztalat. Mintha csak a Gondviselés, az 1867-es kiegyezés óta kissé elkényelmesedő, mert aránylag jobb sorsba került magyarságot ezeknek a kisebbségi magyaroknak húszéves sorsán át akarta volna emlékeztetni nehéz helyzetére, dunavölgyi őrtálló szerepére: népek tengere között elválasztó és mégis összekötő nemzet vagyunk, állandó lelki feszültségből, lankadatlan éberségben zajlik le történelmi életünk. Ehhez pedig az a lelki vértétel kell, amelyet kisebbségi sorsban vívtunk ki magunknak. Ezért az anyaországiak részéről azok a köszöntő szavak fogták meg a visszatérő magyarokat leginkább, amelyek intést tartalmaztak, hogy a megnagyobbodott hazában is őrizzük meg lelkünk kisebbségi vértételét, mert erre van szüksége az egyetemes magyarságnak.

Így a hazatért kisebbségi embernek kettős küldetése van: az anyaországiak felé kell feltárnia húszéves tapasztalatának minden részletét. Meg kell ismertetnie a kisebbségi ember lelki világát három okból: mert az egyetemes magyarság is kisebbség Európában, mert ma is vannak és mindig lesznek más nemzetiségű népcsoportok országunkban és végül, mert a határon túl magyarok ezrei küszködnek tovább immár második kisebbségi sorsukban.

Ezek felé a magyarok felé irányul a felszabadult ember második küldetése: egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, hogy kisebbségi életünk legfájdalmasabb pontja a magunkra hagyatottság érzése volt és ezért nem szabad nyugodnunk addig, amíg minden magyar lelkiismeretét fel nem ráztuk és kötelességévé nem tesszük, hogy állandóan figyelje a még kisebbségi sorsban küszködők minden dolgát, hogy minél többet tudjon róluk, minél több kézzelfogható tanújelét adja komoly együttérzésnek és legalább gondolatban ossza meg velük cselekvő nemzetvédelmünk súlyos gondját. A legkevesebb amit tehetünk értük — sajnos néha az egyetlen is —, hogy a magunkra hagyatottság érzését enyhítjük bennük.

Nem fejezhetem be tehát ezt a szerény társadalomlélektani kísérletet anélkül, hogy mindannyiunk tekintetét azok felé ne fordítsam, akik erről a kisebbségi lelkiüiről ma nem beszélnek, hanem azt élik és gyakorolják. Isten különös rendelése sokunk életét úgy alakította, hogy húsz évvel ezelőtt elválasztottak hazánktól és ezért a szűkebb értelemben vett honi tájhoz kapaszkodtunk. Két évvel ezelőtt visszatérhettünk hazánkba, de határt

vontak szűkebb értelemben vett otthonunk elé. Haza és szülőföld, sokan vagyunk, akik e kettőt már harmadik évtizede nem élhetjük együtt. Mi, akiknek mosta könnyebbik rész jutott, nem fejezhetünk ki egyetlen gondolatot se minderről a nélkül, hogy egész lelkünkkel ne forduljunk azok felé, akik — amint a pozsonyi magyarokról írja krónikásuk — hűen szülőföldjükhöz és a megcsúfolt emberségükhöz vállalták a második kisebbségi sorsot és példaadó egységben teljesítik mindannyiunkért nehéz küldetésüket.

KRAMMER JENŐ

A MAGYAR-SZLOVÁK HATÁR

KÖZISMERT DOLOG, hogy a szlovákok az 1938. november 21. bécsi döntést elégedetlenül fogadták és különösen 1939—40-ben eléggé éles és gyakran szertelen revíziós propagandát fejtettek ki a tengelyhatalmak határmegállapító határozata ellen. Kevésbé ismert azonban a magyar közönség előtt ennek a revíziós propagandának célkitűzése és mibenléte. Magyarországon a szlovák revizionizmust általában átmeneti jelenségnek tartják, aminek ki kell tomlolnia magát, s ami bizonyos ki-józanító körülmények folytán önmagától elmúlik. Ezek a számítások bizonyos mértékig helyeseknek is bizonyultak. A szlovák revizionista propaganda ma már nem olyan erős, mint tavaly, vagy tavaly előtt; a szlovák népszónokok sem érzik már feltétlen kötelességüknek a tömegek indulatainak nyilvános felkorbácsolását, a pozsonyi sajtó és rádió sem tartja már mindennapos feladatának, hogy leplezetlenül lázítson a magyarok és a bécsi döntés ellen. A revizionizmus azonban nem szűnt meg: csak más eszközöket keres céljainak eléréséhez.

Ennek a szűkebb nyilvánosságra korlátozott szlovák revizionizmusnak egyik figyelemreméltó megnyilvánulása Varsík Branislav pozsonyi egyetemi tanár könyve a magyar-szlovák néprajzi határ alakulásáról az utolsó két évszázadban.¹ A két évszázados távlatot Varsík könyvéhez az a körülmény szolgáltatta, hogy a magyarok a bécsi döntőbírósi tárgyalásokon az 1910. évi népszámlálási adatokon kívül, egyes esetekben a néprajzi viszonyok régebbi alakulásával is alátámasztották jogos területi követeléseiket. Varsík természetesen kétségbevonja a történelemre alapított magyar néprajzi jogokat. Tudományos köntösbe bujtatta mondanivalóját, de olyan elfogultan, hogy munkájával nem a tudományt állította a propaganda szolgálatába, hanem a propagandát szolgálta ki tudományával, ami így többé-kevésbé meg is szűnt tudomány lenni. Megbocsáthatatlan elfogultsága főleg abban nyilvánul meg, hogy az 1930-as csehszlovák népszámlálást teljesen megbízhatónak tartja és mint olyat használja, míg a magyar népszámlálásokat nemcsak eleve megbízhatatlannak jelenti ki, hanem minden elfogadható ellenbizonyítás nélkül „hamisnak“ bélyegezi meg a bécsi döntőbírósi tárgyalásokon felhasznált magyar bizonyítási anyagot. De Varsík nem hiába tiszteli a csehszlovák népszámlálás közismerten hamis adatait, melyek tévedéseit tárgyilagos eszközökkel eléggé bebizonyították: könyvének egész hangneme nagyon közel van a prágai propaganda magyarelles hangszereléséhez. Varsík túlzásai annyira meglepőek, hogy könyvének olvasása közben szinte

¹ Branislav Varsík: Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten, Bratislava-Pressburg, 1940. Schriften der Slowakischen Gelehrten Gesellschaft, Band ra.

már az az érzésünk, mintha „tudományos“ fejtegetése nem is vádbeszéd lenne a bécsi döntés ellen, hanem védőbeszéd a trianoni békediktátumban megállapított határ mellett. De a divatjamúlt eseti statisztika iránti szerelmét divatosabb vonzalmakkal is igyekszik egyensúlyba hozni: a „völkisch“-elvek nagy hódolójának vallja magát, miáltal egyesíti a magyarok ellen az idejétmúlt és a korszerű propaganda összes fegyvereit.

Az is érdekes, hogy Varsik mit követel „vissza“ a magyaroktól, de nem kevésbé érdekes Varsik egész „völkisch“ magyarszemlélete. Varsik könyvében tapasztaljuk elsőiben, hogy az új korszék milyen hatást gyakoroltak a magyar-szlovák néprajzi viszonyokat tanulmányozó szlovák tudósokra. És Varsik könyve tanulságos bizonyíték arra is (amit napjainkban elég gyakran tapasztalunk), hogy könnyebb elveket és uniformisokat cseréim, mint szellemben és gondolkodásban megváltozni. Amit a szlovák „nemzeti szocialista“ Varsik völkisch-alapon állít, ugyanaz nemrég még a demokrata Prága csehszlovák nézete volt.

A pozsonyi egyetem korszerű tudósa „A völkisch-elv (nemzetiségi elv) és a múlt“ cím alatt fejtegeti a magyar-szlovák néprajzi határ — hogy úgy mondjuk — ideológiai alapjait. Szerinte minél távolabb megyünk vissza a múltba, annál előnyösebben alakul a szlovákok és magyarok kölcsönös százalékos erőviszonya. Nagyon messze ugyan nem megy, mert csak 1850-ből mutat ki 1,739.871 szlovákot 4,818.170 magyarral szemben, megállapítva, hogy az arány 1910-ben már 1,967.970:10,050.575 volt a magyarok javára. Ez annál inkább háborítja fel Varsikot, mert szerinte a valóságban a szlovákok sokkal erősebben szaporodnak, mint a magyarok. S hogy 60 év alatt mégis a magyarok szaporodtak aránytalanul jobban, annak okát egyrészt a kéréllhetetlen magyarosításban, másrészt a hamis népszámlálási adatokban keresi. Da talán nem is véletlen, hogy Varsik adatai a magyarokról két időponthoz — a magyar nemzetnek két végtelenül borús korszakához — vannak rögzítve: a Bach-korszak és a cseh korszak népszámlálásához... A csehszlovák időkben beállott szlovák néprajzi eltolódást — amit az 1930-as statisztika alapján helyeslőleg elfogad — szinte jóvátételnek érzi az 1867. után elszenvedett szlovák veszteségeikért, mert a XXX. század elején és részben már a XVIII. század második felében a szlovákok — úgymond — mindenütt ott voltak, ahol 1930-ban éltek. A magyar-szlovák néprajzi határ megállapításánál pedig az utolsó két évszázad viszonyait tartja döntőnek a kiegyezési korszak „magyarosítás!“ eredményeinek kikapcsolásával. A völkisch-elv — írja Varsik —, amely jelenleg érvényesül, a nemzetiségi viszonyokat úgy veszi tekintetbe, ahogy azokat az utóbbi időben a természetes változások és eltolódások kialakították; tehát elsősorban azt a lakosságot veszi tekintetbe, amely egy bizonyos területen az utóbbi időben élt; viszont nem lehet tekintettel az erőszakos elnemzetlenítés eredményeire, mint például a magyar hivatalos statisztika 1910. évi adataira. Magyarul ez körülbelül annyit jelentene, hogy minden változás, ami kedvez a magyaroknak, az nem számít és minden állapot, ami jól-rosszul bebizonyítva a szlovákoknak kedvez, az völkisch szempontból kifogástalan és a magyar-szlovák határ megvonásánál feltétlenül mérvadó. Varsik szembe néz azzal az esetleges ellenvetéssel is, hogy a magyarok a vitás területeken a régebbi időkben talán mégis erősebbek voltak a szlovákoknál. Hamisíthatatlan cseh érveléssel ugyanis kijelenti, hogy a szlovákoknak semmi félnivalójuk nincsen, akármilyen módszer szerint vizsgálják a múltat, mert a Kárpátok és a Duna között a szlovákok már akkor telepedtek le, amikor a magyarok még Ázsiában voltak. Ez a jellegzetes csehszlovák ütőkártya — a szlovákok előbb voltak Európában, mint a magyarok — több ízben előfordul Varsiknál. Ezekről a régmúlt időről még megjegyzi, hogy a völkisch-elv szempontjából teljesen értelmetlen lenne az utolsó két évszázadnál régebbi időkben, vagyjpláne a középkorból származó érveket felsorakoztatni, mert hiszen a XVIII. század közepénél régebbi időszakok nemzetiségi viszonyaira vonatkozó adatok amúgyis pontatlanok és megbízhatatlanok. Hát lehet, hogy a modern szlovák völkisch-tudomány számára ezek a régmúlt adatok nem mondanak semmit, a magyarság mennyiségi és minőségi erőviszonyaira azonban mindennél pontosabb és megbízhatóbb fényt derít az a tény, hogy ezekben a „régebbi időkben“ az egész Kárpátmedencében egyedül a magyar volt államalkotó és államfenntartó nép.

De Varsík a völkisch-elvekből kiindulva egészen lehetetlen történelmi következtetéseket von le. Állandóan úgy beszél a szlovákokról, mintha az a terület, amelyet a szlovákok néprajzilag bírnak, vagy bírtak, a magyarok honfoglalása óta holmi „megszállás“ alatt állt volna. Azt hiszi, hogy amennyiben a szlovákok a magyar etnikai erők átmeneti gyengülése következtében itt-ott, helyenként és időnként elértek egy bizonyos déli vonalat, akkor ez már szinte a szlovák állam történelmi határának számíthat. Tudjuk, a török-dúlás után beállott zavarok megakasztották a magyar fajta természetes szaporodását, de éppen etnikai életképességének köszönhető, hogy óriási megpróbáltatásait kiheverte és a kedvezőbb idők beálltával gyors erősödésnek indult. Varsík láthatólag nem sajnálja a magyarok közel háromévszázados pusztulását, de annál igazságtalanabbnak érzi a XIX. századi magyar gyarapodást. Égbekiáltó bűnnek tartja a másfajúak magyarrá válását. Mintha bizony Európa nemzetei soha másképp nem szaporodtak volna, csak kizárólag Önmegtermékenyítéssel. Szepnek még egy leckét Varsíktól arra vonatkozóan is, hogy a bécsi döntőbírói tárgyalásokon hamisan használtuk fel Acsády Ignác kutatásait. Acsády a régi konskripciók neveit analizálta, Varsík szerint helytelenül, mert tömördek szláv eredetű nevet magyarnak könyvelt el. Lehet, hogy Acsády tévedett, de az is lehet, hogy azoknak a szláv neveknek a viselői, akiket ma Varsík szlovákoknak szeretne elkönyvelni, a legjobb magyarok voltak és fogalmuk sem volt róla, mi az a szlovák nemzet. Képtelenség a mai völkisch-fogalmakkal operálni olyan korokban, amidőn a mai kor fogalmai épp olyan ismeretlenek voltak, mint akár a gőzgép, vagy a robbanómotor.

Varsík tehát a völkisch-elv alapján akarja megállapítani a szlovák „történelmi életteret“. Szerinte azok a területek, amelyeken a szlovák település nyomai felfedezhetők, a szlovák élettérhez tartoznak. Erről egyhelyütt ezeket írja: „A szlovákoknak már akkor szilárd állásaik voltak a Dunán, amikor a magyaroknak még nyomuk sem volt a Dunamedencében. A szlovákokat a történelem folyamán csak később szorították fel a Dunától a hegyekbe. De ha nyugodtabb korszakok következtek, akkor a szlovákok újra leszálltak a dunamenti síkságokra.“ Ilyen „nyugodtabb“ korszaknak véli ügylátszik Varsík Csehszlovákia megszületését is, mert érveléseinek középpontjában az áll, hogy az 1930-as cseh népszámlálás adatai megfelelő módon restaurálták a szlovákok települési területeit. Nos, a bécsi döntőbírói bíróságnak aligha volt az a célja, hogy szentesítse a cseh hódítás árnyékában előretolt szlovák telepítéseket: a belvederei határ a magyar-szlovák néprajzi határ megállapítására törekedett. A történelmi néprajzi érvek, amelyeket a magyarok a túlzott szlovák igényekkel szemben felhoztak, nem csorbították meg a szlovák etnikumot, mert csak olyan területre bizonyították be a magyar követelés jogosságát, ami a néprajzi viszonyok átmeneti hullámválása mellett vitán felül a magyar etnikum szerves részének számíthat. Még kevésbé csonkította meg a bécsi döntés a szlovák „történelmi életteret“. Mert bár nem vagyunk egészen tisztában ennek a fogalomnak mai használatával, pusztán logikával úgy képzeljük, hogy „történelmi életteret“ számít az a föld, amelyre egy bizonyos nép a történelem folyamán a maga erejénél fogva hatalmát kiterjesztette. Már pedig nem tudunk róla, hogy a szlovákok valaha is nagyobb területre terjesztették volna ki hatalmukat, mint éppen napjainkban. Sőt, úgy tudjuk, hogy az a népcsoport, amely fajilag legalább is annyira kevert, mint a magyar s amelyet a nyelv közös ismertetőjegyei szerint újabban szlovák nemzetnek ismerünk, 1938. március 14 óta a történelem folyamán első ízben gyakorolja a hatalmat az általa lakott területeken.

Varsík igazságtalannak tartja a belvederei magyar-szlovák határt. Ám lássuk, milyen lenne ő szerinte az igazságos határ? A trianoni békeszerződéssel

— írja— 600.000 magyar került Szlovákiába, míg a trianoni Magyarországon 200.000 szlovák maradt. (A csehszlovákiai magyarok számát a „megbízható cseh statisztikai adatokból, a csonkamagyarországi szlovákok számát viszont a „megbízhatatlan“ magyar népszámlálási adatok önkényes korrekciójából meríti. Egy irredenta szlovák tudós ekkora elfogultságán nem szabad meglepődni, hiszen Varsík érzelmeire misem jellemzőbb, mint hogy Trianonról következetesen azt mondja „Trianoner Frieden“, míg a bécsi döntés számára „Wiener Ver dikt“.) Varsík előadásából megtudjuk, hogy 1938 októberében a komáromi tárgyalásokon a szlovák kormány hajlandó volt átengedni Szlovákia magyarlakta területeit. („Die magyarischen Gebiete der Slowakei.“) Nem volt hajlandó azonban a szlovák kormány átengedni a szlovák és vegyeslakta területeket, mert azon a nézeten volt, hogy a két ország szlovák, illetve magyar kisebbségeit egyensúlyba kell hozni egymással; ez volt Varsík szerint az egyedüli igazságos álláspont. Ez volt annak idején a prágai cseh kormány álláspontja is. A valóságban ennél az „igazságos“ álláspontnak az érvényesítése azt jelentette volna — folytatja Varsík —, hogy Szlovákiából kb. 300—400.000 lakost csatoltak volna át Magyarországhoz. Ha meggondoljuk, hogy a bécsi döntés több mint egymillió lakost csatolt vissza Magyarországhoz, elképzelhetjük a komáromi tárgyalások meddőségének összes okait. Varsík könyvének jelentős részét aztán az „igazságos“ magyar-szlovák határ néprajzi indokolása foglalja el. A szerző persze hallgat arról, hogy az, amit a tengelyhatalmak döntésével szemben védelmez, nem más, mint az az ajánlat, melyet az egykori cseh kormány tett Magyarországnak. Varsík terjedelmes térképeket is mellékel művéhez; ezekből és könyvének szövegéből eléggé pontosan meg lehet állapítani, hogy hol fut szerinte a magyar-szlovák néprajzi határ, illetve hol lenne az „igazságos“ magyar-szlovák országhatár, ami persze nem jelenti azt, hogy a magyar-szlovák „völkisch“-határ valóban ott van, ahol Varsík kijelöli. Hiszen a bécsi döntés is a néprajzi (völkisch) határt állapította meg és Bécsben a völkisch-elveket Varsíknál jóval autentikusabb német magyarázók alkalmazták.

A Varsík-határ Pozsonyból kiindulva az érsekújvári vasúti fővonallal párhuzamosan vonulna kelet felé, úgyhogy a fővonal is, Érsekújvár is Szlovákiához tartoznék, aztán a nagysurányi szlovák félszigetet Lévával együtt szintén bekebeleznék Szlovákiába. Innen kelet felé végig egy hosszú sávval bővítenék Szlovákiát, mert elvonnák Losoncot és Rimaszombatot környékével együtt. Varsík szerint ugyanis Losonc és Rimaszombat az északi tótság természetes központja, míg a magyarok tulajdonképpen Fülek és Feled felé gravitálnak. Jolsva és Rozsnyó szintén a szlovák néprajzi határon belül esnek, nem kevésbé Kassa, egész a régi trianoni határig érő környékével. Keleten az egykori csehszlovákiai szlovák-ruszin közigazgatási határt túllépve, Ungvár is a szlovák etnikumhoz tartoznék.

Így tehát Varsík nyolc nagyobb várost, Érsekújvárt, Lévát, Losoncot, Rimaszombatot, Jolsvát, Rozsnyót, Kassát, Ungvárt és vidékét kéri számon szlovák jogon a magyaroktól. Hogy miért szlovákok ezek a városok és vidékek, tudományos szempontból titok marad. Városokról, amelyek a cseh megszállás alatt is minden kétséget kizáróan megőrizték magyar jellegüket, szemrebbetés nélkül kijelenti, hogy szlovák városok. Ez a romantikus nemzetfelfogás Varsík könyvét helyenként a mi Horvát Istvánunk „Rajzolatok a magyar nemzet legrégebbi történetéből“ című munkájához teszi hasonlatossá. Korjelenségnek mindenesetre érdekes, de mégsem hinnék el szívesen, hogy a szlovák történetírás ott tart, ahol Horvát István tartott 1820-ban, mert akkor a magyar és szlovák nézetek kívánatos Összehangolásánál áthidalhatatlan akadályokba ütközhetnénk, amit nem szeretnénk. Szívesebben gondolunk arra, hogy Varsík Brnislávot, a tudóst, csak a szlovák revizionizmus hullámai és a régi cseh-szlovák propaganda emlékei ragadták el tudóshoz nem méltó területekre.

A völkisch-elvek természetesen megkínázzák a városi zsidóság szerepének kellő kidomborítását is: Varsíknál több város kizárólag a

zsidóknak köszönhető egykori magyar többségét. Ez sem újdonság mert már a csehszlovák demokratikus népszámlálás is igyekezett különválasztani a zsidókat a magyaroktól. A zsidók magyarosító szerepének szlovák megbélyegzése legfőképpen felhívhatja a figyelmet arra a fonák helyzetre, hogy míg a hagyományos szlovák antiszemitizmusban a zsidó mint a magyarosítás gyűlölt eszköze kerül pellengérré, addig a magyar antiszemitizmusban a zsidó elsősorban mint magyartalan elem szerepel. Említésreméltó még Varsík módszerei közül, hogy a ruszinokban szintén előszeretettel fedezi fel a magyarosítással szemben védekező sorstársakat — szlovák-német-ruszin fronttá bővítve a magyarok ellentáborát —, s ezenkívül a ruszinokban szívesen lát görögkatolikus szlovákokat is. Ehhez tudni érdemes, hogy a pozsonyi kormány az utóbbi időben a kelet-szlovákiai ruszinság körében nagy propagandát fejt ki annak érdekében, hogy ezt a részben szeparatizmusra, másrészt magyar rokonszenvekre hajlamos népet megnyerje a szlovák ügynek.

A magyar tudományos kutatás is megadta már méltó válaszát Varsík tanulmányára. Révay István gróf, a magyar-szlovák néprajzi viszonyok egyik legjobb ismerője, akinek demográfiai képzettségét szerencsésen egészítik ki gyakorlati tapasztalatai, rendkívül alapos és tárgyilagos tanulmányban válaszolt Varsík művére.¹ Míg a szlovák tudós azt igyekezett bizonyítani, hogy az elmúlt két évszázad nemzetiségi adatai szerint a magyar-szlovák néprajzi határ délebbre esik, mint ahogy a bécsi döntés az 1910. évi magyar népszámlálási adatok alapján megállapította, Révay tárgyilagos eszközökkel bizonyítja, hogy a bécsi döntés néprajzi határa, mint történelmi néprajzi határ is megállja a helyét. Varsík t. i. a szlovákság időleges etnikai terjeszkedéséből téves következtetéseket von le. Révay megállapítja, hogy ha a szlovákságnak a XIX. században nagyobb veszteségeket kellett elszenvednie, ezek a veszteségek kizárólag a történelmi magyar etnikum természetes kiegészülésének a következményei voltak. A török dúlás után ugyanis több szlovák sziget keletkezett a nyelvhatártól délre elterülő vidékeken, s ezeknek sorsa nem lehetett más, mint a környező magyarságba való lassú beolvadás. A magyar nyelvhatárok a nyitrai vidéki félszigettől eltekintve nem voltak olyan kiszögellései, mint a szlovákok nagysurányi és nógrád-pesti nagy félszigetei, vagy borsod-abauji szigete. A magyarság nem rendelkezett a szlovák etnikumban olyan újabbkori telepítésekkel sem, mint amilyenek a török dúlás utáni és az ellenreformáció alkalmával a magyar etnikumba telepített szlovák kisebbségi szigetek voltak. Ezekről írja Petrov, a neves orosz demográfus: „A magyar nyelvterületbe ékelődő szlovák beszögellések és szigetek nemzetiségi veszteségei teljesen természetszerűek; nagyobb mérvben is várhatók lehettek volna.“ Ezek a veszteségek a természetes fejlődés veszteségei. Mi magyarok is hiába reklamálnék a már régebben elveszett nagyszombat-nyitrai, vagy sáros-északzempléni falvakat, akár a turócmezei nemesi településeket. Révay részletes alaposággal foglalkozik a Varsík által szlováknak követelt terület demográfiai fejlődésével és „nemzetiségi adatsorokkal“ bizonyítja az egyes községek és városok nemzetiségi jellegét. Az adatsor-módszer abból áll, hogy az 1773. évi Hdységlexicontól kezdve az összes megbízható nemzetiségi adatforrások statisztikai eredményeit egymás után sorakoztatjuk fel, amiből megállapítható, hogy az időszaki hullámzások melyik nemzetiség állandóságát mutatják. Révay egész sereg ilyen adatsort állít fel annak bizonyítására, hogy a bécsi döntés történelmileg sem tévedett, amikor az 1910-es magyar népszámlálás adatai után igazodott.

Varsík főleg három nagyobb területre terjeszti ki a szlovák revíziós igényeket: a nagysurányi szlovák félszigetre, Kassára és környékére, vala-

¹ Gróf Révay István: A belvederei magyar-szlovák határ, Budapest, 1941. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai, 14. szám.

mint Szobránc vidékére. Révay is ennek megfelelően ad számot demográfiai kutatásainak eredményeiről. Megállapítja, hogy a nagysurányi szlovák főltsziget 22 szlovák község alkotja. Ezzel a 22 községgel szemben 19 magyar község maradt Szlovákiában, a Nyitra feletti ú. n. palóc főltsziget. Fontosabb egyenlőséget a nyelvhatár vonulata és a szembenálló helységek fekvése miatt nem lehetett elérni. Különös részletességgel foglalkozik Révay István Kassa és környéke kérdésével, a szlovák revizionizmus legfontosabb tárgyával. Kassa esetében Révay megállapítja, hogy a XIX. század közepén a szlovákság átmenetileg tényleg többségre tett szert, de 1910-ig visszazorult arra a helyre, amelyet a régebbi időkben elfoglalt, vagyis 15 százalékra. Rendkívül értékesek azok az adatok, amelyek a kassai cseh népszámlálásokról rántják le a leplet. Révay a magyar pártokra leadott szavazatok alapján bizonyítja, hogy Kassán a „kormányozható“ cseh népszámlálás mesterségesen szorította le a magyarság arányszámát 20 százalék alá. Kassa megszállás alatti nemzetiségi viszonyait mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy a városi képviselőtestület 48 választott tagja közül 24, tehát 50 százalék volt magyar nemzetiségű. Kassa és vidéke semmiképpen sem számítható a szlovák etnikumhoz. Kassával csupán vegyes és nem zárt szlovák terület tért vissza magyar fennhatóság alá. A szlovák sérelmekre és érvekre Révay tömör választ ad: Kassa zsidók nélkül számított magyarsága eléri a kétszeresét a Kassával együtt visszacsatolt 26 szlovák község' összlakosságának! (Kassán 1938-ban 34.358 keresztény magyart számláltak, míg a Kassa-kömyéki 26 szlovák község összlakossága 17.711 lélek.)

A Nagysurány és Kassa között fekvő területeken a 84 százalékos magyar többségű Lévára, a 79 százalékos magyar többségű Rimaszombatra és a 91 százalékos magyar többségű Rozsnyóra vonatkozó Varsik-féle szlovák igényeket könnyű volt megcáfolni. Más a helyzet Jolsvánál. A városka lakosságának legnagyobb része ugyanis szlovák származású. Az 1880. évi rendszeres népszámlálásokat megelőző források (Lexicon, Korabinsky, Fényes, Czoemig, Pesty) szlováknak mondják. De magyarosodásra való hajlama már a régebbi időkben eredhet, mert 1880-ban 41 százalék magyart számláltak. 1910-ben már a lakosság 80 százaléka magyar. Ez a nagy magyar többség a cseh népszámlálások alatt rohamosan visszaféjlődött. 1919-ben még 32, 1921-ben 18, 1930-ban már csak 7 százalék magyart számláltak. De a városka kétnyelvűsége továbbra is fennmaradt és Bécsben az 1910-es adatok alapján döntöttek sorsa fölött.

Külön lapra tartozik végül a Szobránc-vidéki keleti tótság ügye. Révay István helyesen állapítja meg, hogy az Ungvártól a Kárpátok gerincéig futó határszakasz nem a magyar-szlovák, hanem a ruszin-szlovák viszonylat kérdése. A Szlovákia és Kárpátalja közötti határ már a csehszlovák időkben is állandó vita tárgyát képezte. A ruszinok a kárpátaljai tartomány nyugati határainak kiterjesztését követelték, mert jogos érvelésük szerint Kelet-Szlovákia jelentős részét ruszinok lakják. Amikor a Kárpátalja visszakerült Magyarországhoz, a ruszin-szlovák közigazgatási határt mint országhatárt gazdasági, közlekedési és földrajzi okokból nem lehetett megtartani. A határkiigazítást — amit megelőzött az emlékezetes márciusi fegyveres incidens — az 1938. április 4-én Budapesten megkötött magyar-szlovák határegyezmény (ahogy Varsik nevezi „Zwangs-Übereinkommen“) hajtotta végre. Ha ezt a határszakaszt jogosan és indokoltan a szlovák-ruszin viszonylat kérdésének tekintjük, megállapíthatjuk azt is, hogy a mai Kelet-Szlovákiában még mindig aránytalanul több ruszin lakik, mint amennyi szlovák van Kárpátalján. S bár a szlovákok újabban szívesen játsszák ki magukat az összes ruszinok hivatlan patrónusának, kicsit hasonlóan ahhoz, ahogy a csehek 1918. után az ukránokat pártfogolták, a Magyar Királyság mégis csak több joggal tekintheti magát a „gens fidelissima“ történelmileg elhivatott állami védelmezőjének.

Csak futólag foglalkozhattunk Révay István könyvével és csak részleteket ismertethettünk abból az óriási anyagból, amit ez a demográfiai tanulmány felölel. Révay dolgozatából önként adódik a következtetés, hogy

a bécsi döntés a körülményekhez képest helyesen vonta meg a magyar-szlovák néprajzi határt. Maga Révay írja: szeretné meggyőzni a szlovákokat arról, hogy a bécsi döntéssel csakis olyan szlovák nyelvterületi töredékek kerültek át a magyar oldalra, amelyek elválaszthatatlanok a magyar etnikumtól és amelyeknek megközelítő pontosságú ellentételei megtalálhatók a mai Szlovákiában. Nagyon hasznos és időszerű volna, ha szakembereink a megnagyobbodott Magyarország többi új határait is hasonló művekben dolgoznák fel. Hiszen új határainkon túl nemcsak Szlovákiában élnek ma Varsík Branislávok. Nem lenne haszontalan dolog, ha demográfusaink Révay után más irányban is kimutatnák, melyek azok a területek, amelyekre a magyarság a néprajzi elvek alapján feltétlenül igényt tarthat. Ez függetlenül történhet azon hagyományos nemzeti meggyőződésünktől, hogy a Kárpátmedencében nem a merev nemzetiségi elhatárolás, hanem csak a szoros nemzetiségi együttműködés állíthatja helyre a természetes békét. Azt a békét, amelyet a Varsík könyvében idézett Korabinsky Johann Matthias 1786-ban megjelent művében, Sátoraljaújhelyről írva, ezekkel a szavakkal jellemez: „Gegenwärtig wird der Ort von allerley Nationen und Glaubensgenossen bewohnt, welche zusammen in Eintracht und Friede leben⁴ Varsík ezt a mondatot az „allerley Nationen“ kedvéért idézte, hogy bebizonyíthassa: lám, Sátoraljaújhelyig ért le valamikor a szlovák nyelvhatár! De magyar hitünk szerint a jobb kor mégis csak akkor virrad a Kárpátmedencére, amikor majd az „allerley Nationen⁴⁴ helyett az „Eintracht und Friede⁴⁴ — a béke és egyetértés — szavai aratnak az ilyen régi német mondatoknak sikert és elismerést.

BORSODY ISTVÁN

A SZOVJETUNIÓ VAJÚDÁSA

AZ A HATALMAS EREJŰ NYOMÁS, amivel a Német Birodalom és szövetségeseinek védereje a Szovjetunió uralmi rendszerére nehezedik, egyszeribe akuttá tette mindazokat a belső feszültségeket, amelyek a szovjetrendszer gazdasági és politikai helyzetét lappangva emésztették. A német véderő óriási erejű katonai nyomása alatt hirtelen kérdésessé vált a szovjet gazdasági életének belső összetartó ereje. Az agyaglábakon álló óriási államkolosszus gazdasági rendszerének rejtett repedései hatalmasan kitágultak, az osztálymentesnek hirdetett szovjettársadalom feszültségei megnövekedtek, a két évtized óta lefojtott ellentétek napvilágra kerültek és a legnagyobb erőkifejtés napjaiban örölni kezdték az eddig is csak kíméletlen erőszak segítségével fenntartott államrendet.

E pillanatban lehetetlen a Szovjetunió belső feszültségeinek pontos rajzát adni, mégis a leglényegesebb hasadások és a legnagyobb erejű feszültségek fejlődési vonala annyira kialakult, olyannyira alátámasztják vitathatatlan tények és meg nem cáfolható kísérőjelenségek, hogy az eddigi hiteles adatok ismeretében is vállalkozhatunk azok felvázolására.

Már hosszú évek óta a legelviselhetlenebb feszültséget a rendkívüli arányokban kizsákmányolt mezőgazdaság helyzete okozza a Szovjetunióban. Különös ellentmondás rejlik abban, hogy a proletárorsztály gazdasági kizsákmányolásának megszüntetéséért életre hívott politikai rendszer csak úgy tudta kitűzött célját megvalósítani, gazdasági erejét fokozni, nemzetgazdaságát szocializálni, ha a leggyengébb és legelhanyagoltabb rétegét, a falusi lakosságot mérhetetlenül kizsákmányolja, mert

olyan arányú kizsákmányolást) amire az utolsó évtized szovjet tervgazdálkodása példát ad, nem ismer a gazdaságtörténelem. Ime néhány szám ennek bizonyítására. Az első ötéves terv beruházásaira előirányzott 51 milliárd rubelt, a második ötéves terv 115 milliárd és a harmadik ötéves terv 181 milliárd rubeljét, összesen 347 milliárd rubelt nagyobb részében a szovjet-parasztok izzadták ki és koplalták meg. A tizenöt éves terv nagyarányú iparosításának majdnem minden terhet a parasztság viselte. Amikor 1926-ban a legfelsőbb tervezőtanács, a Gloszplan kiadásában megjelent „A Szovjet-unió gazdaságának perspektivikus fejlődése 1926—1927-től 1930—31-ig” című mű, amiben 15 évre előre meghatározták a Szovjet-unió gazdaságának fejlődési irányvonalát és az általános terv rendszerében az első ötéves periódus feladatait részleteiben is kidolgozták, tényleg nem volt más gazdasági erőforrás, amire támaszkodva a gigantikus iparosítást felépíteni lehetett volna, csak a mezőgazdaság. A tervezők világosan felismerték, hogy az iparosítás elsőrendű feladata a nehézipar, a szerszámgépipar és a hadiipar megteremtése. Az ehhez szükséges gépeket külföldről kellett behozni. A behozatal pénzügyi fedezetét pedig túlnyomó részben a gabonakivitel szolgált. Az első ötéves terv pénzügyi fedezetét ilyképpen a rendkívül alacsony árszínvonalon tartott mezőgazdasági termékek szolgáltatták. A második ötéves terv periódusában a rendkívül felfokozott ipari termelés megtöbbszörözte a mezőgazdasági cikkek fogyasztását úgy, hogy a belső szükségletek kiegyenlítése után alig maradt kivitelre szoruló gabonafelesleg. Ebben az időben a mezőgazdaság már csak közvetve viselte az állami terv végrehajtásának költségeit, de teherviselése semmivel sem volt kevesebb, mint a megelőző időszakban. A harmadik ötéves terv ideje alatt az állami terv végrehajtási terhei még jobban növekedtek, mert az eredeti előírást lényegesen meghaladó mértékben végrehajtott hadiipari intézkedések a mezőgazdasági beruházásra szánt milliárdok egy részét elvonták eredeti rendeltetésétől és a mezőgazdasági termelékenység növelése nem valósulhatott meg.

A gazdasági élet átszervezésének terheit elsősorban közvetett teherviseléssel hárították át a mezőgazdaságra. A közvetett teherviselés leghatékonyabb szabályozója a mezőgazdasági és ipari árpolitika és az ipari munkabérlétszámpolitika volt. Az iparfejlesztés érdekében az agrárrollót a lehető legnagyobb mértékben szétnyitotta a szovjetkormányzat, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy az európai vagy amerikai agrárállamokban a harmincas évek agrárkrízisének mélypontján szétnyílt. Az „ipar diktatúrája” mind fokozottabb iramban érvényesült. A tervgazdálkodás állami ellenőrző szervei hiába adtak szigorú utasításokat az ipari önköltségi árak csökkentésére, az ipari program élén hiába szerepelt az eladási árak leszorítása a munkatelj és ítmények fokozása révén, az ipari és mezőgazdasági árengyenlenséget nem lehetett megszüntetni. Az 1911. évi árengyensúly megközeletése csak a NÉP korszak kezdetén, 1922 nyarán sikerült. Ettől kezdve a mezőgazdasági termékek árszínvonala csökkent, vagy nem mutatott ingadozást, ugyanakkor az ipari termékek árszínvonala jelentékenyen emelkedett. Az 1922. évi árszínvonalhoz viszonyítva 1923 áprilisában bizonyos mezőgazdasági termékekért már csak feleannyi, augusztusban már csak egy harmadannyi ipari árut lehetett kapni.

Később ez az ár egyenlőtlenség valamit javult, de még mindig elviselhetetlen volt. Az ipari árszínvonal csökkentése állandóan ott szerepelt az ötéves tervek hivatalos előírásaiban, így például a második ötéves terv az árak évenkénti csökkentését 3.5—87 százalék között írta elő, de maguk a szovjetközgazdászok is kénytelenek voltak elismerni, hogy a tervezett árcsökkentést nem lehetett elérni. Éppen ezért az árszínvonal magasságát az ipari reálbérek emelésével igyekeztek ellensúlyozni. Már az első ötéves terv az ipari munkaidő csökkentése mellett a béreket 1928 október 1-től 1933 október 1-ig a háború előtti bérek 209 százalékára kívánta felemelni. A bérek azonban túlhagyták a terv szerinti előírásokat, holott már az első ötéves terv elején átlagosan 20 százalékkal magasabbak voltak, mint a háború

előtti bérek. A második ötéves terv ideje alatt az ipari munkások reálbére újabb 101 százalékkal emelkedett. Mindent összevéve a reálbérek a tervgazdálkodás első 13 évében több mint megháromszorozódtak, a háború előtti bérszínvonalhoz képest pedig megnégyesződtek, sőt bizonyos kategóriákban megötszörözödtek, vagyis az ipari reálbérek igyekeztek lépést tartani az ipari árak állandó emelkedésével.

Ugyanekkor a mezőgazdasági árszínvonal arányosan nem szállott feljebb. Igaz, hogy Molotov a második ötéves terv eredményeiről tartott beszámolójában azt állította, hogy a tervgazdálkodás ideje alatt a kolhozok bevétele két- és félszeresére, míg az egyes parasztcsaládok jövedelme három- és félszeresére emelkedett, de ezzel szemben nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a közismert tényt, hogy a tervgazdálkodás kezdetén, a kényszerű szocializálás időszakában az agrárgazdálkodás szintje ismét a mélypontra süllyedt; a parasztok inkább levágták jözségeiket, semhogy a községbe beszolgáltassák, földjeik egy részét műveletlenül hagyták. Ennek az időszaknak mezőgazdasági bevételeit megsokszorozni nem volt túl nagy feladat. Az ötéves terv kezdeti éveiben a földek hektárhozama elképzelhetetlenül alacsony volt és a tervgazdálkodás ideje alatt sem sikerült az átlaghozamot lényegesen felemelni. A mezőgazdaság gépesítésének befejezése után, a harmadik ötéves terv végrehajtási szakában a terv előírásai 27 százalékkal szándékozták a gabonaneműek hektárhozamát emelni. De ezt az emelést sem sikerült elérni. Ezek szem előtt tartásával a kolhozok bevételi emelkedése valóban csak látszólagos volt.

Számtalan jelenség mutatott arra, hogy a szovjet vezetők mesterségesen szorították háttérbe a mezőgazdaságot az iparosítás érdekében. Az iparosításhoz ugyanis nem volt elegendő hatalmas energiafejlesztő telepeket, óriási gyárüzemeket, új ipari központokat felépíteni, ezeket meg is kellett tölteni szakképzett ipari munkásokkal. Az új ipari munkásereget pedig egyedül a falusi lakosság szolgáltathatta. Ezért is volt szükség arra, hogy mesterségesen óriási nyomást gyakoroljanak a szovjet paraszttársadalmára, hogy tuncságát levetkőzve elmeneküljön az ősi rőtől, felduzzassza a városok emberrengetegét és előbb tanulatlan gyári napszamos, majd a szovjet-iskoláztatáson átesve szakképzett ipari munkás váljék belőle. Kénytelen volt tehát a szovjetvezetőség lényeges életszínvonal-különbséget fenntartani a mezőgazdasági és ipari rétegek között az előbbieknél hátrányára. Ez az életszínvonal-különbség volt az a varázserő, ami a nagyvárosokba vonzotta a szovjetparasztek fiatalágát és az európai parasztság városba menekülését messze túlszárnyaló, szinte népvándorlászerű népmozgalmat indított el. A tervgazdálkodás kezdetén a szovjetlakosság többsége, 83 százalék élt mezőgazdaságból. Ezzel szemben az 1939. évi hivatalos kimutatás szerint már csak 44 százalék, bár még ekkor is a lakosság 67 százaléka falun lakott. Természetesen a parasztság százalékarányának leszorítása így is nagy mértékben erőltetett és mesterséges volt, de már ekkor a szovjetvezetők mindent elkövettek, hogy az ipari népesség számbeli elsőségét kihangsúlyozzák. Már az 1934. évben nagyon verte a dobót a szovjetújságírás körül, hogy ekkor vált a Szovjet-úrnó statisztikailag bizonyíthatóan ipari állammá, ekkor haladta meg első ízben az iparból származó jövedelem a mezőgazdaságból eredő jövedelmet. Bár ez a számítás csak a mesterségesen fenntartott aránytalan ipari és mezőgazdasági árszínvonal-különbségből eredt, mégis szükséges volt az „ipari diktatúra“ erkölcsi alátámasztására. A Szovjet-úrnó agrárjellegének ez a mesterkéltnél háttérbeszorítása napjainkig tartott.

A parasztság városbatódulásának szembeötlő jele a nagyvárosok lakosságának megkétszereződése, sőt megnégyesződése volt. A tervgazdálkodás ideje alatt a nagyvárosok száma 31-ről 82-re emelkedett. A városok száma meghaladta a 900-at s a város és falu közötti városzerű települések száma elérte az 1500-at. Ezt a hatalmas népességnövekedést nem a városi lakosság természetes szaporodása okozta, hanem a mezőgazdasági foglalkozástól menekülő parasztság városba özönlése.

A szovjetvezetők tervszerűen végezték az agrárlakosság anyagi kizsákmányolását. A kizsákmányolás végrehajtó szervezete a gép- és traktorállomások voltak. Ezeket eredetileg az 1929. évben a kollektív gazdaságok támogatására hívták életre. A mezőgazdaság gépesítése ugyanis az első években csöddel fenyegetett. Hiába adták ki a kolkhozokba a legmodernebb amerikai gyártmányú traktorokat, vagy kombinákat (arató-cséplőgépek), a csak félig-meddig kiképzett gépkezelők rövid időn belül tönkre tették azokat. Ettől kezdve a földművescsoportok csak a legegyszerűbb holtleltári felszerelést, vagy néhány ócska traktort kaptak saját használatukra és a legújabb típusú gépek a gép- és traktorállomások tulajdonába kerültek, ahonnan szakértő munkások vezetése mellett bocsátották a kolkhozok rendelkezésére. Ez a rendszer bevált és gyors fejlődésnek indult. Az 1938. évben már 6358 állomás működött. Az évek folyamán az állomások működési köre egyre bővült. Most már nemcsak a mechanikai munkák elvégzését biztosították, hanem széleskörű felügyeleti jogot nyertek a kolkhozok termelési és pénzügyi tervezetének végrehajtása körül, felügyeltek a kormányzat termelési utasításának pontos betartására és az állam részére járó természetbeni szolgáltatások pontos befizetésére is. Ebben az időben már minden állomásnak volt politikai alosztálya, az úgynevezett Politoded, aminek kerületi vezetői a mezőgazdasági népbiztosoknak voltak alárendelve és kizárólag politikai és gazdasági ellenőrzéssel foglalkoztak.

Ez a szervezet nemcsak a legkíméletlenebb gazdasági és politikai elnyomója volt a közösművelési rendszerbe kényszerített parasztságnak, hanem legfőbb kizsákmányolója is, mert a kolkhozoknak a tényleges terméseredményekből a föld használatáért, az állomás gépi munkájáért és az ellenőrzésért 40 százalékot kellett leadni. Sőt a megmaradt 60 százalékkal sem rendelkezett szabadon mert a gabona bizonyos meghatározott százalékát csak az állam által kijelölt szövetkezeti raktárházakban értékesíthették, mégpedig az előre megszabott és a piacinál jóval alacsonyabb áron. Ezt az árkülönbséget is felszámítva az állam a kolkhozok bevételének 50 százalékát magának követelte részben különböző szolgáltatásokért, részben földadó-szerű kötelezettségként.

Azonban a gép- és traktorállomás nem az egyedüli szervezet volt, ami a közösművelésű agrárgazdaságok mérlegét súlyosan terhelte, mert a gazdálkodás szervezetén belül is jelentékeny adminisztrációt kellett eltartani. A belső adminisztrációs teher keletkezésének megvilágítására röviden vázolnunk kell a kollektív birtokok fejlődési vonalát és a közös jövedelem-felosztás rendszerét.

A szovjetvezetők világosan felismerték, hogy politikai és gazdasági rendszerük a nagyarányú iparosítás megvalósításával és a kollektív mezőgazdasági rend elfogadtatásával áll vagy bukik. Ezért a mezőgazdaságban a tervgazdálkodás első éveiben az „integrális közösség” meghonosításával kísérleteztek, majd belátták, hogy ez a kísérletezés veszélyezteti magát a szocialista államrendet. A kommunistapárt 17. kongresszusán, 1934. januárjában tartott beszédében maga Sztálin volt kénytelen megbélyegezni az „integrális közösség” eszméjét. „Minden leninista tudja, mondotta, hogy a szükségletek és az ízlések egyenlősítése kispolgári képtelenség, ami csak valami primitív szektához illik, de nem a marxista módszerek szerint szervezett társadalomhoz.” Ettől az időtől kezdve a brutálisabb kollektív irányzatot felváltotta egy szelidebb rendszer, a kolkhozok lazább gazdasági alakja, amit azonban a szovjetközgazdászok csak átmenetnek fogadtak el. Ebben az átmeneti rendszerben a szocializált szektor mellett elismerték a mezőgazdaságban korlátozott mértékben a magángazdasági szektort is, megtűrték azt, hogy a kolkhozparaszt személyes szükségletére szolgáló kisebb ingatlant műveljen, tehenet, juhot, sertést, baromfit neveljen és csupán a termelőeszközöket vonták be a közösségbe.

Az eltérés a merev egyenlősítés rendszerétől új módszereket követelt a kolkhozok jövedelem felosztásában is. Az „integrális közösség” eszméje megkövetelte a jövedelemrészesedés egyenlőségét is. A kezdeti időszakban „az evők száma arányában való osztozkodás” divatozott, amikor a kolkhozok jövedelmét a családtagok száma szerint egyenlően osztották fel. E rendszer nehézségeivel a kolkhozok vezetői hamar szembetalálták magukat. Ez a rendszer ugyanis nélkülözte a munkára ösztönző erőt. A kolkhozparaszt munkateljesítményét nem lehetett fokozni, mert a végzett munka mennyisége és minősége senkit sem jogosított fel arra, hogy a közösből munkája arányában nagyobb részt követeljen. Lenin már előre látta ezeket a nehézségeket és nézeteiben már a későbbi fejlődés csiréja is felfedezhető. Lenin a kollektív agrárgazdálkodás végső problémáját nemcsak a termelőeszközök közös birtoklásában és a föld közös művelésében látta, hanem hirdette, hogy a kollektív földművelés lényeges meghatározója a végzett munka mennyiségének kiszámításában, ellenőrzésében és a jövedelem igazságos szétosztásában keresendő. A tervgazdálkodás irányítói is belátták, hogy a mezőgazdaságban a kollektív gazdasági rend életképessége azon múlik, hogy tudják-e a kapitalista gazdasági rend nagy igazságát — aminek erejével a társadalmi termelés érdekében mozgósítani tudják az egyes emberek magánérdekét — más igazsággal, más rendszerrel helyettesíteni, meg tudják-e őrizni az új rendszerben az egyesek magánérékének lendítő erejét. Ezen dől el a kollektív gazdálkodás életképessége. Ettől függ, képes-e a régi gazdasági rend leromlásával új rendet felépíteni.

Ezt a nagyjelentőségű elméleti kérdést a szovjet irányítói a gyakorlatban csak félig-meddig oldották meg és hosszas kísérletezések ellenére sem sikerült tökéletes rendszert alkalmazniok. Amint a kolkhozok jogi szerkezetét fellazították, amint a fokozottabb gépesítés keményebb munkaütemet követelt, a mezőgazdasági üzemekben az eredmény felosztása tekintetében is lassú eltérés következett be a kezdetleges kommunista elvtől. A kolkhozok vezetői a kollektív gazdálkodás eredményességét úgy kívánták fokozni, hogy a kolkhozparaszt anyagi érdekeltségét a termelésben végzett munkája arányában növelték, a merev egyenlősítés helyébe a teljesítmény különbözőségétől függő emelkedő vagy csökkenő munkabérskálát állították. Ez az eljárás azonban még nem volt intézményesítve, csupán haladottabb kollektív gazdaságok alkalmazták.

Az 1934. év őszén általánosították az új munkabérszámítást a szovjet mezőgazdaságban. Az új elszámolási egység, az úgynevezett „trudodjen”, a napi munkateljesítmény szolgál a kolkhozparaszt évi jövedelemrészesedésének kiszámítási alapjául. Ez az elszámolási egység nem azonos sem a munkanap, sem a napszámér fogalmával, hanem azoknál bonyolultabb érték-egység. Ezt a mértéket úgy állítják fel, hogy minden kollektív gazdaság részére a sokféle gazdasági művelet figyelembevételével egy alapegységet állapítanak meg, amit azután hét csoportra osztanak fel. Így például az első csoportban végzett egész napi munkáért 0-50 trudodjen számítható fel és ez a kulcs 0-25 egységekkel emelkedve a hetedik csoportban már 2 trudodjent tesz ki. Természetesen a nehezebb és bonyolultabb munkák után a magasabb mozgókála szerint fizetnek. Ezek a mértékegységek azonban merevek voltak és nem lehetett figyelembe venni az ugyanazon munkafajták minőségi elvégzését. E merev munkaegységek miatt a paraszti munka elszemélytelenedett. A kolkhozparaszt ugyanis csak arra törekedett, hogy munkakönyvébe az év végére minél több és minél nagyobb munkaegységet ír hasson be. Ez azután a munkateljesítmény süllyedésére és a föld felületes megművelésére vezetett. Erre tekintettel kizárólag a legkiválóbb mezőgazdasági körzet területére, Ukrajnára kísérletezéseképpen 1940 december 31-én új számítási rendszert léptettek életbe. Ez a rendelet „az ukrajnai szovjetköztársaságban a mezőgazdasági termés és az állattenyésztés gyarapítása terén kifejtett kolkhoznyikmunka kiegészítő és pótlólagos fizetéséről” szól. Az új rendszer lényege az,

hogy az ukrainai kolkhozok számára átlagos termésszínvonalat állapít meg, így például a gabonaneműekből 14, burgonyából 120 métermázsát és ki mondja, hogy ezeknek az átlagteljesítményeknek meghaladása esetén a kolkhozparasztokat a teljesített munkaegységeik arányán túl megfelelő többletben kell részesítenie

Az egyre bonyolultabbá váló jövedelemfelosztási rendszerekből önként következnek, hogy a kollektív agrárgazdálkodás megvalósításához részletekbe menő, pontos nyilvántartás szükséges. Már Lenin is többször hangoztatta: „A szocializmus elsősorban nyilvántartás.” Valóban, különösen a mezőgazdaságban nyilvántartása minden munkás minden munkamozzanatának. Nem sok képzelőhatalmúval beláthatjuk, hogy emiatt a kollektív agrárüzemnek egy túlterhelt adminisztrációt kell eltartania. Ugyanis minden kolkhoz munkásnak munkakönyvé van, amibe részletes minőségi és mennyiségi bejegyzéseket vezetnek be. Ugyanezeket a bejegyzéseket bevezetik az agrárüzem központi könyveibe is.

A szocialista gazdálkodás lényegéből következik tehát, hogy az amúgy is kiuzsorázott mezőgazdasági üzemek terhére egy hatalmas adminisztrációt kell fenntartani. Elméletileg minél inkább tökéletesedik a szocialista jövedelemfelosztás rendszere, gyakorlatilag annál súlyosabb terhet jelent ez a parasztság számára. Ezt a kettősséget a rendszer lényegéből folyóan megszüntetni lehetetlen.

Hiába igyekeztek rejtegetni a szovjet irányítói azt a tragikus hasadást, ami a mezőgazdasági és ipari érdekek összeütközéséből keletkezett, hiába kísérelték meg a mezőgazdaság kiáltó bajait elkendőzni, a kritika felütötte a fejét. Már az ötéves terv első idejében a Bucharin vezetése alatt álló jobboldali ellenzék hevesen ellenezte az iparosítás gyors megvalósítását. A parasztság érdekében előbb a gazdasági élet normalizálását, a parasztság fogyasztóképességének jelentékeny emelését követelték, az iparosítást, valamint a mezőgazdaság szocializálását csak „csigatempóban” kívánták végrehajtani. Készítettek az ötéves tervvel szemben egy kétéves tervet, aminek ipari részét azonban a hivatalos terv végrehajtása már az első év végére túlszárnyalta. Ismeretes, hogy a szovjet-kormányzat ezt a kritikát a jobboldali ellenzék zömének kiirtásával elhallgattatta. Ugyanígy elhallgattatta Sztálin rendszere a trockista ellenzékét is, amely nyíltan hirdette azt, amit Sztálinék csak a kulisszák mögött vittek keresztül, nevezetesen, hogy az iparosítás minden terhé a parasztsággal kell megfizettetni és a bolsevik uralom „uralkodó osztályát”, az ipari munkásságot a parasztság kizsákmányolójává kell tenni. Az adott helyzetben nem is volt más járható út, mint amire Sztálin, a nagy realista lépett. A szocializmust nem lehetett primitív naturálgazdálkodási fokon tengődő agrárjellegű országban megvalósítani. A szovjetrendszer nem támaszkodhatott a föld egyéni birtoklására vágyódó, kisüzemekben dolgozó, elmaradt paraszttömegekre, csupán a nagyipari munkásságra.

Emellett mélyen gyökerező szellemi okok is kényszerítették a Szovjet-unió vezetőpolitikusaikat egy hatalmas technikai civilizáció megvalósítására. Megkíséreljük egész röviden a fejlődés szellemi okait összefoglalni. A marxista szocializmus anyagelvű felfogása az elmaradt orosz tömegek vallásos rajongását a szocialista berendezkedés egyik fő akadályának ismerte fel és a politikai uralmaváltozás után nyomban harcot kezdett leküzdésére. A vallásellenes propaganda, a harcok atheizmus a kommunistapárt szellemi jellemzője volt. Maga Lenin adta ki a jelszót: „A vallás csak szellemi narkotikum és csak a szociális elnyomás és kizsákmányolás eszköze.” Igazi leninista tehát csak harcokos atheista és vallásellenes lehetett. A kommunista párt tagjai kíméletlen harcot folytattak is a vallás és az egyház ellen. Ez a harc eredményre csak úgy vezethetett, ha az istentelenség küzdelmét valami más filozófiai gondolatrendszerrel lehetett alátámasztani. Az ötéves terv nemcsak közgazdasági feladatok megoldására készült, hanem egyidőben előre körvonalazott terv szerint filozófus arcvonalat is hívtak életre, aminek legelőkelőbb feladata volt a szovjetrendszer szellemi építményének elméleti továbbfejlesztése és az istentelenség elvének terjesztése. Ez a szellemi moz-

galom nem elégedhetett meg a materialista életelek hirdetésével, a misztikus alapérzésű orosz tömegeknek a szlavofil vallásos messzianizmus helyett szodális messzianizmust, valamint a gazdasági és társadalmi problémákat megoldó „gépek messzianizmusát“ kellett hirdetnie. Az erkölcsi értékek átértékelésével az értékhierarchia csúcsára a társadalomgazdasági és a technikai értéket állították és teljes fanatizmussal vitték keresztül ennek az átértékelésnek minden gyakorlati következményét. A kommunizmus túlszárnyalta a kapitalista „hipernaszionizmust“: a gépek vallását hirdette, a technika világának gigantikus alkotásait totemként tisztelte.

Csak a képzelet szárnyán lehet követni azt az utat, amit az elméleti célkitűzésektől a gyakorlati megvalósításig ezen a téren be kellett járni. Az orosz paraszt gépiszonya, a „masinobojazn“ az első időben szinte áthághatatlan szakadéknak látszott, amit a gépi messzianizmus meghirdetése nélkül nem is lehetett volna áthidalni. Amikor azután az orosz tömegeket sikerült megbarátkoztatni a gépi civilizáció legújabb vívmányaival, amikor az ázsiai puszták lakója egyik napról a másikra a repülőgépek és a traktorok világába került, az ellenkező végletbe csapott át a tömeghangulat és most már a tömegek képzeletét csak gigantikus arányokkal, legújabb gépcsodákkal lehetett megragadni. Az anyagelvű világnézet vallásos láza járta át a tömegeket, amikor lapjaik azt hirdették, hogy az Únió területén feltárták a világ legnagyobb szénmedencéjét, felavatták a világ leghatalmasabb erőműtelepét, működésbe kezdett a világ legnagyobb traktorgyára és rekorderedményeket értek el a világ legnagyobb gabonagyárában. Az ötéves tervek technikai alkotásairól csak szuperlatívuszokban lehetett beszélni. Maga a szovjetújságírás nevezte el ezt a jelenséget igen találóan gigantomániának.

A tervezdálkodás időszakában ennek a technikai világnézetnek jellegzetes megszállottjai támadtak. A Szovjetúnió új hősei ezek, a rekorderek, Sztakhanov és társai, Buszigin a gorkovi gépkocsigyárból, Szmetanin a szkorokodi cipőgyári munkás, Dusszja Winogradowa szövömkárnő, a kolkhozok munkárnői közül Pasa Angelina és Mária Demcsenko, akik az átlagos munkateljesítményeket messze túlhaladó eredményeket mutattak fel munkakörükben, akik a gépek kihasználásában, új munkamódszerek teremtésében túlhaladták az amerikai taylorizmust, a fordí módszereket, akik nagyobb nyilvánosságot kaptak a szovjetsajtóban, mint Nyugaton az amerikai filmvilág csillagai.

A munkateljesítmények emelése érdekében a Sztakhanov és társai által felfedezett módszereket külön tudományos intézetekben vizsgálták meg, népszerűsítésükre külön mozgalmat indítottak. E módszerek lényege röviden az, hogy az emberi találegonyság az adott technikai feladathoz alkalmazkodva, hogyan igazthatja le legjobban a gépet, ami a Bedaux-rendszerrel ellentétben nem az emberi munka mechanizálását jelenti: a sztakhanov-mozgalom csak a munkások elitcsoportjánál tudta a munkateljesítményt lényegesen felemelni. Különösen a francia szindikalista munkásmozgalom kiküldöttei gyakoroltak erős kritikát e módszerek gyakorlati alkalmazhatóságáról, akik azt tapasztalták, hogy ez a kollektív munkamegosztáson és a munkamozzanatok racionális kihasználásán alapuló rendszer nem alkalmas a tömegmunka színvonalának emelésére, a munkateljesítmény fokozására. Kialtó eredményeit főleg a szovjetpropagandában rejlő szuggesztív erőben kell keresni, ami a rendszer megszállottjait heroikus erőmegfeszítésre tudta készíteni.

A gigantománia és a munkateljesítmény rekordjának hajszolása jellemzi leghívebben a szovjetiparosítás utolsó évtizedét. Ez árnyékolja be sötéten a hatalmas technikai alkotásokat. A számok és arányok gigantizmusa végtelen túlzásokra ragadtatta a szovjetvezetőket. A hasznossági és célszerűségi szempontokat gyakran háttérbe szorították a gigantikus arányok kedvéért. A rekordok túlhajtása a termelt áruk minőségére hatott vissza. A túlhajtott munkateljesítmény hibás és felületes munkára vezetett. Egyes iparágakban a használhatatlan áruk százalékaránya állandóan növekedett, voltak termelési ágak, amelyekben a 10—15 százalékot is elérte. Hibás áruk pedig igen nagy tömegben kerültek forga-

lomba. Például az egyik cipőgyárban megtartott ellenőrző vizsgálat egyetlen pár cipőn 22 hibát állapított meg. Gyakran megtörtént, hogy a fogyasztók kénytelenek voltak egyes hibás vagy használhatatlan áru-fajták ellen bojkottot rendezni. Emellett az agyonszervezett gazdasági élet állandó krízisjelenségekkel küzdött. Voltak használati cikkek, amik időnként eltűntek a forgalomból és ugyanakkor másokból túlzott bőség mutatkozott. Legismertebb a „gombkrízis“ esete, ami a „gombper“ bírósági tárgyalása során vált közismertté és az ötéves terv rekordhajszo-lásának karikatúrájául szolgált. A gombgyárak részére a tervszámok meghatározott minőséget és mennyiséget írtak elő. Miután hivatalos jelszóvá vált „az ötéves tervet négy év alatt“, minden üzem vezetősége igyekezett a tervszámokat felülmúlni és a gyártásban rekordot elérni. A gombgyárakban a teljesítmény felfokozása, az üzem teljes racionalizálása csak egyfajta gomb gyártása mellett volt lehetséges. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy a tervszámokat húszszorosán túlszárnyalja a termelés, viszont a szovjet városaiban hónapokig csak nadrággombokat lehetett kapni.

Mindezeknél a közgazdasági élet jobban megsínylette a nehéziparban előforduló zökkenőket. Így megesett, hogy az óriási erőműtelep hónapokkal előbb készen állott, mint azok a gyárüzemek, amiket villamosenergiával táplálni hivatott volt. Előfordult, hogy az óriási gyárépület csak hónapokkal azután készült el, hogy a gépeket leszállították és a kényes, hatalmas értékkel képviselő külföldi gépek ott rozsdásodtak a szabad ég alatt. De volt eset arra is, hogy üzembehelyezésük után a hatalmas üzemek egyik részét le kellett állítani, mert a helytelen kezelés a berendezést tönkretette.

Mindezek ellenére lehetetlen tagadni a gazdasági újjáépítés hatalmas teljesítményeit. Az utóbbi másfél évtized alatt szinte a semmiből elővarázsolták az iparosítás óriási kereteit. Igaz, hogy ezeket a kereteket csak évtizedes kitartó munkával lehetett volna részleteiben is kitölteni. Évtizedek múltával a fejlődés lendítő ereje lassanként kikapcsolta volna a kényszert, ami a sztálini mű egyetlen erőközpontja volt. A fejlődés későbbi vonalán talán az ipari és mezőgazdasági érdekelletétek is kiegyenlítődték volna, a kizsákmányolást enyhítette volna a fejlődő ipar önmagát eltartó képessége. Erre azonban már nem futotta az időből. A történelem kérlelhetetlen logikája a világ egyik legkülönösebb és arányaiban félelmetesen nagy társadalmi kísérletezését szakította félbe, olyan időpontban, amikor a tervezett gazdasági rend körvonalai még nem szilárdultak meg, a társadalmi változás kemény formákba még nem merevedett. Most már csak az a kérdés, hogy a társadalmi változást életre hívó uralmi rendszer a szövetséges haderők szorítása alatt mikor roppan össze és a politikai erőhatalom összeroskadása milyen új változások hullámai indítja el. Erre a kérdésre a közeljövő adja meg a választ.

MARÉK DÉNES

A SZOVJETUNIÓ KÜLPOLITIKÁJA

A MOSZKOVITA HATALMAT gyakran hasonlították azelőtt is medvé-
A hez s valóban, politikáját rendszerint lomhaság és opportunizmus jellemezte, viszont néha alattomoságát hirtelen vadság követte. A külföldi szemlélők nagy része mindig hajlamos volt arra, hogy az Ural lejtőire támaszkodó hatalmat erősnek tartsa, akár mert már a cári autokratizmus formái bizonyos — az egyszerűbb lelkeket impresszionáló — marconaságot kölcsönöztek Moszkva vagy Pétervár külpolitikai profiljának, akár mert a szovjet statisztikai kimutatásokkal operáló propagandája szédületesnek és ellenállhatatlannak tüntette fel a Szovjetunió gazdasági, katonai és lelki erejét, már pedig a tömegnek és általában a gyöngébb ítéletű embernek sem imponál úgy, mint egy kerek frázis vagy egy még oly ellenőrizhetetlen, de látszólag egészen érthető — és főleg könnyen idézhető — statisztikai adat. Mindezen felül azért tartotta a világközvélemény egy része mindig nagyra ezt az eurázsiai hatalmat, mert valóban nagyok a fizikai méretei. A föld területének egy hatodát, népességének tizedrészét foglalja magába és nyersanyagtermelése is többnyire megközelíti a világtermelés tíz százalékát. Ezeket az adatokat pedig azért tudják hatásosan szerepeltetni, mert a szovjet-birodalom gyöngeségének elemeit már nem lehet ilyen könnyen számokkal kimutatni. Gyöngesége ugyanis olyasmikben gyökerezik, mint az orosz embernek a gépektől, az egész technikai civilizációtól való idegenkedése, a szláv léleknek rendtelenségre való hajlama, a szovjetdiktatúra túlságos merevsége és a túlbürokratizálódottságból eredő nehézsége. Ezeket a bajokat nem lehet egyszerűen ellensúlyozni a szláv lélek lobbanékonyásával, sem pedig azzal a belső propagandával, amely a szovjetrendszerben felnőtt milliókkal elhitette, hogy az európai és amerikai országokban még nagyobb a nélkülözés, mint a Szovjetunióban és hogy Európában és Amerikában néhány ezer embert kivéve mindenki éhezik és mezítláb jár, ehhez viszonyítva tehát a szovjetben általános papucsviselet még mindig magasabb életnívót jelent. A szovjetbirodalomban régóta megvalósított szellemi autarkiában természetesen hat ez a propaganda, de kérdés, hogy az így gyártott fanatizmus tudja-e pótolni a frontot tápláló társadalom erejét. Aminthogy azok a moszkvai spekulációk is erőltetetteknek látszanak, amelyek a most megindult német-szovjet háborút hol a japánok kínai hadjáratához, hol pedig Napoleon 1812-es kalandjához hasonlítják. Az ilyen párhuzamok azért is megbízhatatlanok, mert Németország erősebb, mint Japán. Kínának csak a területe kisebb, de lakossága nagyobb, mint a Szovjetunióé, Napoleon moszkvai kudarcából pedig nyilván nemcsak az oroszok tanultak, hanem a németek is és ha a nagy hadvezér feltámadna, valószínűleg ő is alkalmazkodnék az 1812-es tanulságokhoz.

Maga az a tény, hogy Sztálin ilyen kelepce-elméletekkel vigasztalja a népét, arra enged következtetni, hogy a Kreml miközben erejével dicsekszik, tisztában van a maga gyöngé oldalaival. A gyengeségnek ez a tudata különben kiolvasható a szovjetkormány egész külpolitikájából. Ha ugyanis az ember sorra veszi a szovjet nemzetközi lépéseit és valamilyen állandó irányzatot igyekszik kiolvasni belőlük, azt látja, hogy — eltekintve az első korszaktól, amikor Moszkva még háborúkkal és puccsokkal törekedett világforradalomra — a Szovjetunió úgyszólván sohasem nyúlt bele kezdeményezően a nemzetközi politikába, hanem rendszerint csak beilleszkedett a mások által teremtett tényekből adódó lehetőségekbe. S ha volt önálló akarata, az csak

arra irányult, hogy őt magát ne fenyegetse háború. Ha a világban rend vagy legalább is nyugalom honolt, olyankor csak a komintern dolgozott, a Narkomirgyel (a külügyi népbiztosság) passzív volt, csak amikor a nemzetközi rend lazult, akkor lépett egyet-egyét a szovjetdiplomácia, mégpedig mindig csatlakozva egy olyan áramhoz, amelyet a Kremlben erősnek tartottak, hogy azután — amint gyöngülni látták vagy hitték — nyomban ott hagyják.

A Németországgal való ellentétbe is az a föltevés vitte bele a szovjetkormányt, hogy a francia-angol antant pusztá léte tehetetlenségre fogja ítélni Berlint. Kezdetben ugyanis Hitler nem akarta a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus ideológiai ellentétét külpolitikai térre átvinni. Hitler közel négy évig Bismarckéhoz hasonló politikát folytatott Moszkva irányában és csak akkor határozta el magát a Szovjetunió külpolitikai bekerítésére, amikor úgy látta, hogy a Szovjetunió Németország feje felett összefog Franciaországgal; erre a szovjet hirtelen megnövelte fegyverkezését, mert a chamberlainizmus megjelenése kezdte azt a benyomást kelteni a világban, hogy London szívesen ellensúlyozná a francia-szovjet orosz szövetséget egy antibolsevista német-angol közeledéssel.

Annak idején Bismarck elutasította a tételt, hogy a német-orosz viszonyoknak szükségképpen szövetségre vagy ellenségeskedésre kell vezetnie. Ehelyett a harmadik állapotot választotta: azt, hogy Németország és Oroszország közönyösen és lojálisán fordítson hátat egymásnak. II. Vilmos később elmulasztotta ápolni Bismarck orosz politikáját, de azért valószínűleg ennek volt valamiképp a folytatása, hogy a wilhelminus külpolitika homályos volt az orosz-japán háború idején s hogy a német császár a sárga veszedelem emlegetésével arra látszott inteni a cárt, hogy az Oroszországot fenyegető veszélyeket és az orosz ambíciók kielégítését ne Európában, hanem inkább Ázsiában keresse. Hitler is, alighogy uralomra került 1933. január 30-án, már május 5-én megerősítette az 1926. április 24-én megkötött és 1931. június 24-én meghosszabbított német-szovjet orosz tanácskozási, döntőbírósi és semlegességi megállapodásokat. 1933. őszén azonban, amikor Németország bejelenti a népszövetségből való kilépését, a németek genfi helyébe Párizs kezdi bevonni a Szovjetuniót és így születik meg a Németország bekerítésére irányuló keleti paktum töve, amelynek két főpillére Franciaország és a Szovjetunió. Eszerint Franciaország, Németország, Lengyelország, Csehszlovákia, a balti államok és a Szovjetunió köteleznék magukat arra, hogy támadás, mármint főleg német támadás esetén ezek az államok mind megsegítsék egymást. Ez a javaslat a német és a lengyel kormány ellenállásán megüszül, a kisebb államok ki is maradnak az úgynevezett keleti Locamóból és csak Párizs és Moszkva köd meg 1935. május 2-án a kölcsönös segélynyújtási szerződést. Ekkorra már a szovjet hadi kiadásai is felszöknek és ha leplezett szovjet ügynökök azt suttogják is mindenkinek a fölébe, hogy az egész csak humbug; hogy a szovjet tankjai és ágyúi bádogból készülnek, mégis meg lehet állapítani, hogy a szovjet katonai költségvetése 1933-ról 1934-re a háromszorosára emelkedik, 1936-ra pedig a kilencszeresére. Mindez természetesen felkeltette a német kormányt is a figyelmét.

Közben Londonban sűrűsödtek a jelek arra, hogy az angol külpolitika irányítói szívükben csak a bolsevizmust tekintik ellenségüknek. A francia-szovjet orosz paktum aláírása után ugyanis Angliában lemond a MacDonald-kormány, amely a paktumot még helyeselte, és helyébe lép a Baldwin-kormány, amely azt már elítéli látszott. Ilyenféle fordulat volt kiolvasható abból, hogy májusban még párhuzamos nyilatkozatok hangzottak el Moszkvában és Londonban. A szovjet fővárosban május 15-én, Laval akkori francia külügyminiszter moszkvai tartózkodása alkalmából hivatalos közleményt adnak ki arról, hogy „Sztálin, Molotov, Litvinov és Laval urak meglegedésü-

ket fejezték ki a május 2-án Párizsban Laval és Potyemkin urak által aláírt egyezmény felett“, az aláírás napján pedig a MacDonald-kormány külügyminisztere a francia-szovjet paktumot fölébe helyezi a Locarno-egyezménynek. Ez az utóbbi tudvalévőén arra kötelezte Angliát, hogy ne csak Franciaországnak siessen segítségére német támadás esetén, hanem hogy Németországot is támogassa francia támadás ellenében. Ezzel szemben az angol külügyminiszter az alsóházban a következőket jelentene ki:

— Föltéve, hogy Oroszország és Németország konfliktusba kerülne egymással és Franciaország Oroszország segítségére menne olyképpen, hogy betörne Németországba, ez Nagy-Britanniát automatikusan Németország oldalára vinné? A válasz úgy hangzik, hogy nem.

Azonban amíg májusban a MacDonald-kormány az Angliát kötelező Locarno-egyezménynek Németország javára szolgáló részét is megtagadja a francia-szovjet paktum kedvéért, addig a június elején megalakuló Baldwin-kormány külpolitikai működését azzal kezdi, hogy június közepén flotta-egyezményt köt Németországgal és júliusban egy hivatalos külügyminiszteri nyilatkozatban eltolja magától a francia-szovjet szerződést.

Ennek rövid története az, hogy a június 18-án megkötött német-angol flottakorlátozó szerződés miatt Piétri francia tengerészeti miniszter Brestben eles hangon támadta a Baldwin-kormány külpolitikáját.

— Nem lep bennünket — mondotta a francia miniszter —, hogy Németország fegyverkezik, ezt könnyű volt előrelátni, de meglep bennünket, hogy Anglia ehhez hanyatthomlok hozzájárul olyan feltételek mellett, amelyek alapján kételkedni lehet, ha nem a barátságában, de hagyományos bölcsességében.

Erre felelte Sir Samud Hoare külügyminiszter július n-én az alsóházban, hogy Angliának ez a lépése igenis bölcs volt, gúnyosan beszélt azokról (már mint a franciákról), akik a dolgokat a logika és a jog szempontjából nézik ahelyett, hogy a tapasztalatokra és a gyakorlatiasságra volnának tekintettel, majd világosan és félre nem érthetően arra célzott, hogy nem kifogásolhatja a külön angol-német megegyezést az a Franciaország, amdy szintén külön megegyezést kötött a Szovjetúnióval.

Míndez néhány héttel a Németország ellen megtartott stresai értekezlet után történik! És annak a Chamb erlain-csoportnak előretörése után, amdy már akkor dominálta az angol kormányt. Hoare-t ugyan néhány hónap múlva a közvélemény megbuktatja, de hogy a Neville Chamberlain akkori pénzügyminiszter vezetése alatt álló miniszterek tartották kezükben a külpolitikát, azt megmutatta az 1936 nyarán bekövetkezett incidens is. Duff-Cooper hadügyminiszter Párizsban Franciaországot és Angliát közösen fenyegető veszélyről beszélj a nemzeti szocializmust „tirannizmus”-nak nevezi, mire az angol kormány nevében az alsóházban Sir John Simon, a felsőházban pedig Lord Halifax megtagadja Duff-Cooper párizsi nyilatkozatát. Ez a Chamberlain-ék erejét bizonyító erőpróba júniusban zajlik le és amikor a rákövetkező hónapban, 1936 július 17-re virradó éjjel kitér a spanyol polgárháború, a közvélemény egy része és a kormány radikális külpolitikát követő szárnya hiába rokonszenvezik a spanyol népfront-kormánnyal, Chamberlain és hívei megakadályozzák a szimpátiának tettelegesen való megnyilvánulását. Chamberlain, Simon és Halifax, valamint a később megint miniszterré lett Hoare r ézete az, hogy a spanyol népfront támogatásával kettős hibát követne d Anglia; egyfelől erősítené egy közeli országban a baloldali radikalizmust, másfelől pedig tovább rontaná az amúgy is megterhelt angol-német viszonyt.

Ezek után került sor 1936 szeptemberében arra a nevezetes pártkongresszusra, amelyen Hitler kihirdette a négyéves tervet és a bolsevizmus elleni

keresztshadjáratot, novemberben pedig Ribbentrop, aki akkor londoni nagykövet volt, hazautazott, hogy Berlinben aláírja a német-japán anti-komintern-paktumot. Abban az időben a külvilág azt hitte, hogy ez az egyezmény elsősorban és főként Anglia ellen jött létre; csodálkoztak is, hogy éppen a londoni nagykövet kötötte meg Németország nevében. Most visszapillantva azonban lehetségesnek kell tartanunk, hogy Hitler, aki mindig hangoztatta, hogy nem a háborút, hanem a békét, sőt lehetőleg az együttműködést keresi Angliával, a német-japán paktumot egyrészt válasznak szánta a francia-szovjet összefogásra, másrészt pedig közeledési platformnak Berlin és London közt arra az esetre, ha Angliában valóban gyökeret ver a Németországgal vadó együttműködési hajlam az antibolsevizmus alapján. Chamberlainék akkor még nyilvánvalóan erre törekedtek és csak később, München és Prága után kezdtek közeledni az úgynevezett churchillizmushoz. De hogy 1936-ban és 1937-ben Chamberlain és néhány minisztertársa még kitartott az engedékenységi külpolitika terve mellett, azt meg lehetett figyelni azon is, hogy Chamberlain 1937 májusában átvette a miniszterelnökséget, novemberben Olaszország csatlakozott az egy évvel előbb megkötött német-japán anti-komintern-egyezményhez és még abban a hónapban megjelent Hitleméi Chamberlain küldöttjeként Halifax, aki akkor még nem volt külügy-miniszter, de már köztudomású volt, hogy Chamberlain őt szeretné Edén helyén látni. Halifax öt óra hosszat tárgyalt Hitlerrel Neurath akkori birodalmi külügyminiszter jelenlétében és az angol miniszterelnök nevében közölte, hogy Anglia elismeri Németország különleges érdekeit Ausztriában. Halifax lord egyébként is azt a — negyedév múlva beigazolódó — benyomást keltette a németekben, hogy az angol kormány simán tudomásul fogja venni az Anschlusst. És valóban, alighogy az Anschlusra vezető folyamat megindult, Schuschniggnek 1938 február 12-iki berchtesgadeni látogatása után és Hitlernek az Anschlusst bejelentő február 20-iki beszédének napján Chamberlain menesztette Edent és a helyébe Halifaxet ültette.

Chamberlainnek e magatartása azt a véleményt ébreszti Moszkvában, hogy az angol kormány szándékosan könnyíti meg Németország keleti terjeszkedését, mert azt reméli, hogy ez előbb-utóbb német-szovjet háborúra vezethet, ennek pedig kettős haszna volna: egy szocialista állam megsemmisítése és az, hogy Németország Keleten lévén elfoglalva, nem törődne többé Nyugat-Európával, sem a gyarmati kérdéssel. S ha ezt gondolta Moszkva az Anschluss idején, még inkább ezt hitte a müncheni német-olasz-francia-angol egyezmény után. Sztálin néhány hónappal később, 1939 március 14-én (a prágai bevonulás előtt egy nappal) a kommunista párt 18. kongresszusának betervezett főtitkári jelentésében azt mondta:

„Azért adták oda Csehszlovákiát Németországnak, hogy háborút kezdjen a Szovjetunió ellen.“

Ezzel szemben az angolok és a franciák arra hivatkoztak, Ők a müncheni találkozó előtt hasztalan kérdezősködtek Moszkvában, hogy német-cseh-francia-angol háború esetén a szovjet hány repülőgépet küldene a csehek segítségére. De nemcsak a nyugati fővárosok és a Kreml közt uralkodott kölcsönös bizalmatlanság, hanem Berlin is gyanút fogott aziránt, hogy Chamberlain keresztül tudja-e majd vinni szovjetellenes elgondolását? Ezenfelül Chamberlain következetességében is kételkednie kellett a német kormánynak, látván, hogy Chamberlain Münchenből azzal tér haza: „a békét én évtizedekre megmentettem, de azért fegyverkezzünk.“

A logikus az volna, hogy amilyen mértékben válik bizalmatlanná Berlin London irányában, olyan arányban erősödjék Moszkva hite az angolok őszinteségében. Azonban nem ez történik. A Kreml úgy látszik abból indul ki, hogy mindenki mindenkit rá akar szedni és részben — sőt talán

kizárólag — ez az oka annak, hogy 1939 nyarán az angol-francia-szovjet katonai szövetségre irányuló tárgyalás meghiúsul. Mindjárt azután, hogy a nyugat a tárgyalást javasolja, Sztálin meneszti Litvinovot és a nyugatellenes Molotovra bizza a külügyi népbiztosság vezetését is és alig érkezik meg Moszkvába augusztus n-én az angol és francia katonai bizottság, hogy a tárgyalást befejezze, néhány nap múlva, augusztus 21-én az egész világot meglepi a hír, hogy a Szovjetunió nem a nyugati antant-tal szövetkezik, hanem Németországgal köt meg nem támadási egyezményt. Erre most visszaemlékezve érdemes fölemlíteni, hogy az angol-francia-szovjet tárgyalás egyik kerékkötője a lengyelek ellenkezése volt és hogy a kevéssel előbb Moszkvába érkezett nyugati katonai delegációkat micsoda gúnykacajjal vette körül a Kreml. Ma viszont ugyanaz a Sztálin és Molotov sürgős segítséget kér Londonban, ahol most szövetségesként ülnek össze békülni és tanácskozni — a lengyelek és a szovjetek. Hogy pedig most a lengyelek és a szovjet felett kacagassanak a németek, Goebbels azt írja a Reich-ben: „Ki tudja, hogy az 1939-ben elégtelenül fölszerelt Németország elég erős lett volna-e két front felé győzelmesen megállni a helyét?” Amiből az következik, hogy a szovjetkormány másnak ástott vermet és maga máris belesett. 1939. augusztusában ugyanis Moszkva azért kötötte meg a paktumot, mert jó alkalomnak hitte régi és legnagyobb vágyának megvalósítására, arra, hogy az egész világra rágyújthassa a tetőt, de az ő határain megmaradjon a béke, így tehát ő nyugodtan fegyverezhessék és erősödve várhassa azt a pillanatot, amikor a többiek a háborúban annyira kimerülnek, hogy többé nem tudnak ellenállni a kommunista agitációnak és a szovjet haderők bevonulásának. Mellékes célja az volt, hogy azonnal anektálja Kelet-Lengyelországot és egy lépést tegyen katonai támaszpontok szerzésével a balti államok bekebelezése felé is. A szovjetkormány arra is számított, hogy a kétfrontos háborút kerülni akaró Németország a küzdelem egész tartama alatt kénytelen lesz a kedvében járni új keleti szomszédjának és a Szovjetunió majd más európai területekre is bevonulhat. Így jött létre 1939. szeptemberében az augusztusi meg nem támadási egyezményt kiegészítő német-szovjet barátsági paktum is.

A moszkvai elgondolás azon alapult, hogy a franciák ha győzni nem is, de ellenállni tudnak majd. Sztálin úgy gondolta, hogy a Maginot-vonal nem csak Franciaországot, hanem a Szovjetuniót is védi a német hadsereg ellen s így páholyban érezvén magát, november végén megtámadta Finnországot, amellyel márciusban békét kötött. Nemsokára azonban jött a fordulat, a francia hadsereg összeomlott, s a szovjetkormány sietett kihasználni azt az időt, amíg a német haderők el voltak foglalva Franciaországban s bevonult Besszarábiába és Észak-Bukovinába, a balti államokat pedig — ígérete ellenére, hogy belpolitikájukba nem fog beavatkozni — a Szovjetunióhoz csatolta.

Hogy mindehhez Berlin előzetesen hozzájárult-e, nem tudjuk. De lehetséges, hogy még ha az akarata ellenére történt is, napirendre tért volna felette, ha a Szovjetunió viselkedése azt a meggyőződést tudta volna kelteni a német kormányban, hogy Moszkva a háború semilyen későbbi szakában sem akarja majd hátbatámadni Németországot. A szovjet azonban folyvást növelte fegyverkezését és Bukarestben most június elején már arról beszéltek, a szovjetkormány csak az esős ősze vár, hogy a szerződésekből kikötött búzát és olajat se szállítsa le a megígért időben és mennyiségben. E hír hihetősége mellett szólt általában a szovjet viselkedése, amennyiben a balkáni események során azt lehetett tapasztalni, hogy Moszkva aszerint váltogatta a zúgolódás vagy hízelgés politikáját Németország irányában, bogy Berlin mekkora elszántságot mutatott Kelet felé. 1940 októberétől

1941 májusáig, a német tancsapatoknak Romániában, majd Bulgáriában való megjelenése, Jugoszlávia és Görögország megszállása és a török kérdés átbeszélése alkalmával minden egyes német akciót a Szovjetunió eleinte kelleetlenül fogadott és csak akkor vágott hozzá jó arcot, amikor a már befejezett tényre vált. Ez a tényekkel szemben mutatott moszkvai opportunizmus, a mások által teremtett helyzetbe való túlságosan ruganyos beilleszkedés gyanút ébresztett Berlinben, úgyhogy amikor Sztálin és Molotov májusban és júniusban megint engedékenységet igyekezett mutatni, már nem talált hitelt. A jelek arra vallottak, hogy a Kreml csak időt akar nyerni és csupán az alkalomra várt, hogy a nyugati főhadszíntereken küzdő Németország keleti hátát fenyegeesse.

Ezek után indult meg június 22-én a Szovjetunió ellen a német hadjárat, amely keresztülhúzta a szovjetkormányt az az számítást, hogy páholyból nézze végig a mások kidőlését, hogy a végén ő diktálja a békét, hogy ő szabhassa meg a háború útját az egész világ képét.

FREY ANDRÁS

EGY JUGOSZLÁV HATÁRREVÍZIÓ TÖRTÉNETE

A JUGOSZLÁV ÁLLAMOT kötelező különböző szerződéses rendelkezések kijátszásának és megszegésének sorozatában volt egy olyan külön akció is, mely a békekonferencia által megállapított és a trianoni békeszerződésben lerögzített határoknak ugyan csak kisebb méretű, de merőben önkényes megváltoztatását eredményezte a jugoszláv királyság javára. Ezt a részleges határrevíziót a szabadkai határban 1921 augusztus 21-én, tehát 14 hónappal a trianoni békeszerződés aláírása után, Dobanovacki Faja, Szabadka akkori főispánjának kezdeményezésére szerb csapatok hajtották végre Damjanovic Milosav szerb tábornok parancsnoksága alatt. Történetét maga Damjanovic tábornok írta meg Protic Marko volt szabadkai szerb pravoszláv plébánoshoz intézett 1930 október 24-én kelt levelében, aki aztán ezt a valóságos történelmi okmányt tekinthető levelet némi jegyzetekkel kiegészítve „Zlatni dani Subotice“ (Szabadka aranynapjai) címmel 1930 végén megjelent könyvében közölte.

A határrevízió, vagyis a békekonferencia és a trianoni békeszerződés rendelkezéseitől eltérő új határvonalnak a kitézése és katonai biztosítása a következőképpen folyt le.

A Duna-Tisza közén Bajától, továbbá Csávolgy és Mélykút községektől északra megvont és Tompán, a tompái legelőkön és a Dobó-pusztán át Rösfcéig húzódó demarkacionális vonalat megszállva tartó szerb csapatok 1921. augusztus 19-én parancsot kaptak, hogy a trianoni békeszerződésben megállapított határvonalra vonuljanak vissza. Ennek a határvonalnak azt a szakaszát, amelynek Szabadkától északnyugatra, északra és Horgos irányában északkeletre fekvő részében a határmódosítást végrehajtották, a trianoni békeszerződés rendelkezése szerint (II. rész 27. cikkének 2. pontja) „a helyszínén megállapítandó vonal, mely Kunbajától délre halad, a Szabadka—bácsalmási vasútvonalat Csikéria állomástól kb. 1500 méternyire keletre, a Szabadka—kiskunhalasi vasútvonalat Kelebia állomástól kb. 3 km-re délre átvágja, Horgostól és a vasútállomástól északra, Röszeszentmihálytelektől pedig délre halad“.

Az így megállapított határvonalnak a helyszínén való részletes kitűzéséről a trianoni szerződés II. részének 29. cikke emígy rendelkezik: „A megjelölt határokat a helyszínén határrendező bizottságok fogják kitűzni... A bizottságok hatásköre teljes mértékben kiterjed nemcsak a helyszínén megállapított vonal néven megjelölt határvonalrészletek megállapítására, hanem ha valamely érdekelt állam kéri s a bizottság azt helyénvalónak találja, a közigazgatási határok útján megjelölt határvonalrészletek felülvizsgálására is. A bizottságok mindkét esetben arra fognak törekedni, hogy szigorúan kövessék a szerződésekben foglalt meghatározásokat, a lehetőség szerint figyelembe véve a közigazgatási határozatokat és a helyi gazdasági érdekeket. A bizottságok határozataikat szótöbbséggel hozzák és ezek az érdekelt felekre kötelezők“.

A trianoni szerződés fenti rendelkezése tehát módot és alkalmat nyújtott az SHS-államnak arra, hogy a szerződésben kijelölt határvonalnak kisebb méretű kiigazítására irányuló esetleges kérelmét a határrendező bizottság elé terjessze. Ezt a siker reményében annál inkább meglehetne volna, mert a „győztes“ helyzeti előnyén kívül kellően indokolt kívánságának a figyelembevételét már a határrendező bizottság összeállítása is biztosította volna, melynek 7 tagja közül a szerződés 43. cikke szerint egyet a szerb-horvát-szlovén állam, egyet Magyarország, ötöt pedig a szövetséges és társult főhatalmak neveztek ki.

A szerbek azonban nem ezt a megoldást választották, hanem gyors elhatározással az erőszak útjára léptek és megelőzve a határrendező bizottság döntését, mely egyébként is csak 1922 április 7-én érkezett Szabadkára, a szabadtéri határban egyoldalúan végrehajtott részleges határrevízióval befejezett ténnyel teremtettek.

Amint Dobanovaski, Szabadka szerb főispánja, 1921 augusztus 19-én megkapta a hivatalos értesítést, hogy a szerb csapatoknak a jóval északabbra megvont demarkacionális vonaltól a trianoni szerződésben kijelölt határvonalra kell visszavonulniok, azonnal elrendelte, hogy a kiűritendő területről az élő jószágot Szabadkára kell hajtani, a többi ingóságokat pedig: a kitermelt fát, az iskolák felszerelését, az erdészházak és erdőéri lakások bútorzatát stb. a Szabadkán és a közeli tanyacsoportokon rekvirált 2000 kocsin a határvonalon belüli területre kell szállítani. (Ugyanezt a fosztogatásszerű és a nemzetközi jogba ütköző eljárást követték a szerbek a bajai háromszög kiűritésénél is, ahonnan szintén elvittek minden helyéből kimozdíthatót, 2½—3 millió aranykoronára becsült és soha meg nem térült kárt okozva az ottani lakosságának.) Ezen első intézkedés után Dobanovaeki felkereste Damjanovic tábornokot, akinek elmondta, hogy a kiűritendő terület szerb lakossága „a magyarok bosszújától“ (?) való félelmében menekülni készül és a szerb hatóságoktól vár védelmet és segítséget! Majd együtt kimentek a helyszínre és ott elhatározták, hogy „magukra vállalva a békekonferencia szerepét, ők fogják kitűzni az új állam északi határát s megmentik Szabadka hátvidékét és Kelebiát,... melynek lakossága, mint népünk öntudatos része, századokon át megőrizte nevünket és megővta az északi területhez való jogunkat“.

Itt közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy a Szabadkától nyugatra és északnyugatra fekvő Kelebia és Felső-Kelebia néven ismert hatalmas tanyacsoport kb. 10.000 főnyi lakosságából 8000 volt a magyar nemzetiségű, 2000 pedig a bunyevácok, németek és szerbek száma. Az utóbbiak egységben, kb. 150—200 főnyi lélekszámmal, csak a Felső-Kelebiához tartozó ú. n. szerb soron laktak s ez volt az az öntudatos népcsoport, melyet önkényes határmódosítással mindenáron meg kellett menteni „a magyar járomban való további raboskodástól“!

Ezen a területen a szerb lakosság segítségével még aznap kitűzték a Szabadka nyugodt álmát és zavartalan munkáját biztosító új határvonalat, mely egy 8 km hosszú és 1.7—3 km széles sávval, vagyis kb. 16—18 négyzetkilométerrel toldotta meg a trianoni szerződésben megállapított szabadkai határt, illetve az SHS-állam területállományát. Amikor dolguk végeztével este visszatértek a városba, Damjanovic tábornok felkereste Pavlovié Ivan altábornagyot, a szabadkai helyőrség parancsnokát, akinek a történekről jelentést téve azt ajánlotta, hogy a kitűzött előnyösebb új határvonal hatályos biztosítása érdekében az e vonalra másnap (VIII. 20.) visszavonuló szerb katonai osztagokat a szabadkai helyőrségből vett csapatokkal kellene megerősíteni. „Mert tétlenül maradni egyértelmű lenne az igazságtalanság (sic!) elfogadásával, Kelebia átengedése pedig azt jelentené, hogy Szabadka már amúgyis megcsonkított területéből még egy jelentékeny részt elszakítanak, a várost még jobban elszegényítsék és ami a legfontosabb: az ellen-séggel szemben országunkat egy kitűnő előőrsállástól megfoszták.“

Damjanovic tábornok tehát maga is érezte a területi igény alátámasztására felhozott etnikai és gazdasági érvek elégtelenségét s ezért azokat a katonai szempontok, a hadászati érdekek mindennél fontosabb érvével sietett kiegészíteni. Ennek a döntő érvek a hatása alatt Pavlovié altábornagy természetesen hozzájárult az előterjesztéshez és azt az utasítást adta Damjanovicnak, hogy Okanovic Dragutin tábornoktól, a lovashadosztály parancsnokától, két lovasszázadot kérjen, egyszersmind azonban, személyes felelősség terhe mellett, azt is a lelkére kötötte, hogy a vérontást minden körülmények közt kerülni kell, mert az beláthatatlan diplomáciai bonyodalmakkal járna. De ez az óvatos kikötés egyúttal azt is mutatja, hogy az altábornagy úr teljesen tisztában volt azzal, hogy itt lényegileg egy merőbot önkényes és a békeszerződés rendelkezésébe ütköző akciónak volt szó, melynek veszedelmes következményeit csak a szerződésben kijelölt határvonalat megszállni készülő magyar csapatokkal való összetűzés kikerülésére adott szigorú utasítással vélte elhárítani. De érezte ezt Okanovié tábornok is, aki felelőssége tudatában a két lovasszázadot csak úgy volt hajlandó Damjanovié rendelkezésére bocsátani, ha ezt szolgálati úton írásban kéri tőle.

Ilyen előkészületek után fogtak hozzá másnap, augusztus 20-án, az előző napon kitűzött új határvonalon belüli területnek katonai megszállásához és tényleges birtokbavételéhez.

A reggel 7 órakor Dobanovaéki főispánnal Kelebiára kocsizó Damjanovic tábornokot a „Zorka“ vegyigyárnál már várta a parancsnoksága alá helyezett két lovasszázad. Az egyiket az új határvonal mentén a szabadka-kelebiai vasúti vonaltól keletre irányította azzal az utasítással, hogy okvetlenül tartózkodjék az esetleg eléje kerülő magyar csapatokkal való fegyveres összeütközéstől és igyekezzék a határvonalra visszahúzódó szerb osztagokkal felvenni az összeköttetést, a másíknak pedig megparancsolta, hogy bizonyos távolságban az ő kocsiját kövesse. Amint a kelebiai szerb sor északi szélére értek, az országúton már ott állt a trianoni határvonal megszállására kirendelt magyar csapatok egy hadiállományú szakasza, melynek parancsnoka egy Damjanovié által név nélkül említett százados volt.¹ Ezt a századost Damjanovié magához hívatta és a magyar nyelvben teljesen jártas Dobanovaéki főispán tolmácsolása mellett értésére adta, hogy a további előnyomulást be kell szüntetnie, lévén ez a területsáv annak a vonalnak egy része, melyet a szerb csapatoknak kell megszállniok. A százados tiltakozott a szerb tábornok fellépése ellen és a nála levő térképen

¹ Völgyi János, Szabadka volt főjegyzője szerint, aki ezeket az eseményeket közvetlen tapasztalatból ismeri, a magyar osztag parancsnoka Ary százados volt.

megmutatván azt a pontosan berajzolt vonalat, mélynek a trianoni szerződés élteimében való megszállására parancsot kapott, kijelentette, hogy ezt a parancsot végre is fogja hajtani. Damjanovic erre azt ajánlotta a századosnak, hogy intézzék el ezt a kérdést barátságos megegyezéssel, mégpedig annál inkább, mert a határvonalat később úgyszólván a határrendező bizottság fogja véglegesen megállapítani. A százados azonban nem hajlott a szép szóra és rendületlenül kitartott parancsszabta elhatározása mellett. Közben a magyar osztag rajvonalba fejlődött és megkezdte az előnyomulást, de alig néhány perc múlva vágóban megérkezett a szerb lovasszázad is, melynek láttára a magyar csapat azonnal beszüntette az előnyomulást. Ami aztán történt, azt Damjanovié tábornok emlékezetes levelében kissé fennhéjázóan és a bátor ellenséggel szemben is kötelező lovagiasságot megtagadva a következőképpen írja meg: „A százados elhalványodott és ezt mondta: „az erőszaknak kénytelen vagyok engedni, de majd tiltakozunk Párizsban!“... Erre mi kijelentettük, hogy ők csak tiltakozzanak Párizsban, de addig is, amíg onnan megjön a döntés, nekünk kell a határvonalat lojalisan (!) kitűzni, nehogy annak nem ismerése miatt a szemben álló csapatok között harcra kerüljön a sor. A százados végtére is belátta a lojalis egyezkedés indokoltságát, főleg pedig azért, mert mi katonailag erősebbek voltunk s ő nem tudhatta, hogy mi van még a lovasszázad mögött. Mihelyt a százados engedékenysége folytán sikerült az összeütközés veszélyét kikerülnünk, mi feljogosítva éreztük magunkat érdekeinknek minél nagyobb mértékben való megvédelmezésére ... Most azt javasoltuk a századosnak, hogy egyetértőleg végezzük el a határ pontos kitűzését, amihez ő hozzájárult“.

Hogy ez a jelentés tényleg így játszódott-e le s hogy Damjanoviének különösen a magyar százados magatartására és a határkijelölésben vitt szerepére vonatkozó állításai mennyiben felelnek meg a valóságnak, azt csak a magyar százados megkérdezése útján és nyilatkozatainak a szerb tábornok fenti előadásával való egybevetése alapján lehetne eldönteni. Annyit azonban Damjanovié leírásából is meg lehet állapítani, hogy a magyar százados csak az erőszaknak engedve, kellő jogfenntartással és azért vett részt a határmegvonásban, mert kerülni akarta a felesleges vérontást és mert arról biztosították, hogy itt csupán ideiglenes határkiigazításról volt szó.

A szerb részről megtévesztési szándékkal csupán ideiglenesnek jelzett határvonaltűzését a szabadka-kelebiai vasúti vonalról nyugatra egészen a szabadka-bajai vasútvonal melletti Csikériáig terjedő szakaszon még aznap elvégezték, mégpedig olyformán, hogy az előző napon egyoldalúan megjelölt határvonaltűzést Damjanovié szerint „a szerbek előnyére még kibővívelték“.

Másnap, augusztus 21-én a szabadka-kelebiai vasúti vonalról keletre fekvő és Horgosig terjedő szakaszon folytatódott a határkiigazítás, melyhez Damjanovié, tekintettel arra, hogy ez a rész jóval hosszabb s hogy a magyaroknak már teljes 24 órai idejük volt a trianoni szerződésben kijelölt határvonaltűzésére, a két lovasszázad megerősítésére még egy zászlóalj gyalogságot is kivezényelt. Ezen a szakaszon először az ú. n. Körösvonalat szállták meg a szerb csapatok, melyről az előző napon bevált „tárgyalási módszer“ alkalmazásával két gyenge magyar osztagot kényszerített visszavonulásra a szerb katonai túlerő. „Ennek a vonalnak az elfoglalásával — írja Damjanovié — Szabadka részére biztosítottuk mindazt, amit egyáltalán el lehetett venni a magyaroktól.“ Aztán az ú. n. hajdújárású dűlőkre került a sor. Itt az 1: 75.000 léptékű osztrák-magyar katonai térképen 102- és 112-vel jelölt pontot megszállva tartó két magyar osztagot azzal kényszerítették a trianoni vonalon elfoglalt állásának kiürítésére, hogy

a szerb gyalogzászlóalj Damjanovic parancsára egyszerűen megkerülte a magyar osztagok állását és ezek hátában hajtotta végre a tábornok által megjelölt új határvonal megszállását. A visszavonulást ezúttal is „tárgyalás“ előzte meg, mely azonban nem járt eredménnyel, mert a magyar főhadnagy-parancsnok a kapott parancsra hivatkozással kereken megtagadta az állások kiürítésére szerb részről támasztott követelés teljesítését. A főhadnagy ellenkezése folytán már válságosra fordult helyzetet megint a szerb lovasszáznak deus ex machina-kénti hirtelen megjelenése mentette meg, mert — írja Damjanovic az ellenfél lovagiasnak legkevésbé nem nevezhető gúnyos lekicsinylésével — „amikor a főhadnagy meglátta a lovasszádat, elhalványodott és azonnal engedékennyé vált... Egyedül ennek az alaposan átgondolt eljárásnak köszönhetjük a szabadkai határba jó mélyen benyomult utolsó magyar osztagnak összecsapás nélküli eltávolítását“.

Az önkényes határmódosításnak utolsó jelenete a Csongrád megye szegedi határában levő Pap- vagy Fekete-szálláson¹ folyt le, melyet a volt demarkadonális vonalon fekvő Dobó-szállásról egy főhadnagy parancsnoksága alatt előnyomult kisebb magyar osztag tartott megszállva. Itt is megkerülő mozdulattal és a lovasságnak meglepetésszerű fellépésével kényszerítették visszavonulásra a magyar osztag főhadnagy-parancsnokát, akinek az olcsó fölényeskedésében tetszelgő Damjanović változatosság kedvéért azzal a csipős megjegyzéssel kedveskedik, hogy a „szerb lovasság láttára olyan lágy lett, mint a viasz“.

Az ilyen ócsárlásokkal szemben a magyar tisztek és általában a magyar katonák nem szorulnak védelemre. Ezer év minden viszontagság és sorscsapás ellenére is ragyogóan dicső története szól mellettünk s azért az efajta lekicsinylési kísérletek nem rájuk vetnek árnyékot, hanem arra, aki azokat elkövetni jónak látja. Ha Damjanovic tábornok még él, talán eszébe jut, hogy a világháború és a f. é. áprilisi események folyamán a szerbeknek bőven veit alkalmuk tapasztalni a magyar katonák hősi vitézségét, de egyúttal férfias jellemét és nemes gondolkodását is, mely a többi közt abban is kifejezésre jutott, hogy mindig készséggel ismerték el a szerb nép kiváló katonai erényeit és sohasem vetemedtek azok bemocskolására.

A fenti utolsó hőstettel véget ért a Dobanovaski főispán által kezdeményezett és három szerb tábornok által katonai erővel támogatott jog- és szerződésellenes egyoldalú határmódosító akció, melyet Protic, a könyv szerzője a siker feletti örömeiben és nyilvánvaló célzással D'Annunzio fiúmi rajtaütésére „kelebiai Danunziádának“ nevezett el.

A következő napon, augusztus 22-én, Gosse angol ezredes tiltakozott Damjanovicék önkényes és a szerződés rendelkezéseibe ütköző eljárása ellen. A tiltakozást Pavlovic altábornagy azzal intézte el, hogy az angol ezredest Vasié tábornok újvidéki hadtestparancsnokhoz utasította, ami valójában annyit jelentett, mintha őt a sóhivatalhoz küldte volna. Gosse ezredes urat ezért a tettéért Damjanovic a magyarok barátjának nevezi, nyilván azért, mert — úgy látszik — el sem tudta képzelni, hogy valaki tisztán meggyőződésből, a lelkiismeret, a tisztesség, az igazság és a jog nevében emeljen szót a hatalmi túlkapások és durva szerződésszegések ellen.

Gosse ezredes vétójának egyébként éppen olyan kevés eredménye volt, mint a magyar kormány tiltakozásának. A feneketlen gyűlölet és a tehetetlen bosszúvágy akkori légkörében a mindvégig bűnbakként kezelt Magyarországnak még a legjogosultabb és legminimálisabb kívánságai is csak merev visszautasításban részesültek, amint azt a határrendezőbizottságnak 1922.

¹ Damjanovic t. i. nem emlékszik pontosan, hogy a két szállás közül melyiken történt az eset.

április 7-én Szabadkán és utána a helyszínén tartott tessék-lássék vizsgálata és tárgyalása, valamint későbbi döntése is megmutatta, mely ezt az erőszakosan végrehajtott egyoldalú határrevíziót az egész vonalon szentesítette és ezzel Szabadkának, illetve az SHS-államnak több mint 10.000 katasztrális holdnyi, vagyis legalább 60 négyszögkilométernyi olyan területet ítélte meg, mely minden egyébtől eltekintve jog szerint és a trianoni szerződés területi rendelkezései értelmében Magyarországot illette meg.

Akik így jártak el és tetejébe még kérkednek is a jogtiprással és flagránssal szerződészegéssel elért eredményekkel, azoknak nincs és nem is lehet jogcímük arra, hogy a legyőzött, megkínzott és kifosztott nemzetek jóvátételt szorgalmazó és egy az igazságon alapuló igazi jogrend létesítésére irányuló követeléseivel ellen tiltakozzanak, még akkor sem, ha ezek a nemzetek egyedül a maguk erejére támaszkodva, még bizonyos jogi formák mellőzésével is, de kizárólag a saját biztonságuk és állandóan veszélyeztetett nemzeti létük megvédelmezése érdekében rést törtek a békeparancsok megmerevített rendszerén és ezt remélhetőleg végérvényesen megdöntötték.

PROKOPY IMRE

A KÖZIGAZGATÁS ÚJJÁRENDEZÉSE

IDESTOVA ötven esztendeje, hogy az 1891. évi XXXIII. t.-c. kimondta: a közigazgatás elvégzése állami feladat, amelyet kinevezett állami tőzgek végeznek, részint önállóan, részint önkormányzati elemek közreműködésével. Utasította a törvény a belügyminiszert, hogy a közigazgatási közegekről, azok hatásköréről, a vármegyék önkormányzatáról, közigazgatási bizottságokról és a közigazgatási bíróságok megszervezéséről törvényjavaslatot terjesszen a törvényhozás elé.

Azt lehetett hinni, hogy a kormány siet a törvényben foglalt meghagyásnak eleget tenni és e törvényjavaslatokat törvényhozás elé terjeszti, hiszen a törvényben lefektetett elvek világosak és az elmélet és gyakorlat szempontjából helyesek voltak.

Ehelyett az történt, hogy a törvényjavaslatok éveken át elmaradtak, sőt az 1907. évi XVIII. t.-c. egyenesen hatályon kívül helyezte az 1891. évi XXXIII. törvénycikket.

Az utóbbi törvény alkotói a vármegyék autonómiájában látták az a panaceát, amely egyedül alkalmas arra, hogy az ezeréves alkotmányt megvédje. Igyekeztek minden akadályt elhárítani a vármegyék elől és törvényben tiltották el az ú. n. „államosítást“.

A közigazgatás reformja körüli vita még későbbi keletű; visszanyúl a múlt század negyvenes éveibe, amikor egyrészt a „centralisták“, másrészt a „municipalisták“ vonultatták fel érveiket. És bár a legkiválóbb szakemberek és politikusok többsége vallotta a vármegyei reform szükségességét, gyökeres reformra hosszú időn keresztül nem kerülhetett sor. Az 1891., évi XXXIII. t.-c. kénytelen volt megelégedni egy elvi kijelentéssel. Az 1914. évi törvényjavaslat pedig — amely a közigazgatás széleskörű reformját tervezte — csak a bizottsági tárgyalásig jutott el, s a közben kitört világháború kényelmes ürügyül szolgált a javaslat elsüllyesztésére.

Alkotmányvédelem... Ez volt az a bűvös szó, amely oly sokakat megigézett, erre hivatkoztak a jó- és rosszhiszeműek egyaránt és a bécsi udvar abszolutisztikus törekvéseitől való félelem minden esetben alkalmas volt arra, hogy az egészséges reformgondolatnak útját állja.

Az önkormányzati elv védelmezői azonban tévesen fogták fel feladatukat, amidőn az önkormányzati elv lényegét a közigazgatási tisztviselők választásában látták, ahelyett, hogy az önkormányzati testületek helyes felépítéséről és kellő hatáskör biztosításáról gondoskodtak volna.

Ha ugyanis a dolgokat közelebbről megvizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy a közigazgatási tisztviselők választása nem lényege az önkormányzatnak, másrészt a vármegyei tisztviselők választása nem ősrégi, semmiestre sem ezeréves, hanem legfeljebb 300 éves múltra tekinthet vissza.

A KÖZIGAZGATÁS megszervezése alkotmányjogi kérdés és azt jelenti, mint vannak az állam alkotmányában a végrehajtó hatalom közegei megszervezve. Alkotmányos államban az állampolgárok tevékenysége nemcsak a törvények meghozatalában (választójog, parlament) érvényesül, hanem annak végrehajtásában is.

A végrehajtásban pedig a polgárok tevékenysége és akarata csak akkor érvényesül, ha a közigazgatási tevékenység egy jelentős részét a polgárok önmaguk végzik és pedig olyan polgárok, akiknek ez nem élethivatásuk, hanem akik az ő külön élethivatásukat megtartva, rendszeres tevékenységet végeznek a végrehajtó hatalom gyakorlásában. Ez esetben önkormányzati közigazgatásról beszélünk, ha pedig a végrehajtást olyan személyek végzik, akiknek élethivatásuk, rendszeres megélhetési forrásuk, akkor ez hivatalnoki közigazgatás.

Az önkormányzati közigazgatásban is vannak hivatalnokok, de ők itt csak segédei (mint az angol clerk, szakértő) az önkormányzati joghatóságot gyakorló polgároknak.

Az 1548—1848 közötti korszak volt a vármegyei önkormányzat fénykora a magyar történelemben. Érdekes itt rámutatni arra, hogy az önkormányzat akkor alakul ki, amikor az idegen származású és nem az ország területén lakó, hanem egyidejűleg más országokban is uralkodó Habsburgok ülnek a trónon, amidőn a bécsi akarattal szemben a nemzetben rejlő őserő, fennmaradási vágy, a nemzeti génusz igyekszik kiépíteni és megerősíteni azokat a szerveket, amelyeken át az idegen központi hatalommal szemben is biztosítani tudja nemzeti életét. De még az 1848 előtti vármegye önkormányzata sem ölelte fel a közigazgatás egész területét. Adót és katonát szedett, bíraskodott, rendészetet és általános igazgatást gyakorolt, a többi szakigazgatás akkor sem volt a kezében, mert pl.: az erdészet, rendészet, közegészség, szociális kérdés ügyeit a nemesi birtok, a jobbágyok feletti bíraskodást a nemesi úriszék végezte, az iskola- és vallásügyek pedig teljesen az egyházak kezében voltak.

Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy az 1848 előtti megyei tisztviselő valóban önkormányzati funkcionárius volt, mert tisztét nem fizetésért és nem hivatásszerűen, hanem csupán „nobile pfficiium“-ként végezte.

Tudjuk, hogy a modern magyar nemzeti államnak 1848-ban történt kialakulásával egyidejű az ú. n. municipalisták és centralisták vitája a közigazgatás kérdésében. 1867-ben aztán, mikor Magyarország hosszú idő után végre kilép gyarmati helyzetéből és a magyar államiság rég nem látott fejlődésnek indul, a magyar államiság megerősödésével a centralisták elvei nyomulnak előtérbe.

Ekkor ugyanis a közigazgatás számos ága kerül kinevezett tisztviselők kezébe. A központi kormány mindinkább arra törekedett, hogy minél több közigazgatási feladatot vonjon el a vármegyétől és intéztessen állami szervek által, így: az 1869: IV. t.-c. a bírákat és bírósági alkalmazottakat vette ki a vármegye választási joga alól, az 1876: XXXVIII. t.-c. a tanfelügyelőket, az 1877: XXIV. t.-c. a mérnököket, az 1879: XXXI. t.-c. az erdőfelügyelőket, az 1881: III. t.-c. a csendőrséget vette ki a vármegye kezéből és szervezte meg állami kinevezés alapján.

A vármegyét szabályozó 1886: XXI. t.-c. valójában a municipalisták és centralisták harcának kompromisszuma, törekvés a központi kormány-irányítás és a megyei autonómia összeegyeztetésére.

E törvény szerint a törvényhatóságok gyakorolják a törvény korlátai között: az önkormányzatot és „közvetítik“ az állami igazgatást, ezenfelül egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitatják, határozataikat egymással és a kormánnyal közölhetik.

Ezen autonómiát a törvény meglehetősen legyöngíti és a központi hatalomnak igen tág teret enged azzal, hogy kormányhatósági jóváhagyás kell a törvényhatóság költségvetéséhez, ingatlan vagyon elidegenítéséhez és szerzéséhez, kölcsönök felvételéhez, tehermentes szerződések kötéséhez és felbontásához és végül új hivatalok szervezéséhez. A kormány továbbá elrendelheti, hogy a törvényhatóság bizonyos, a törvény által előírt kötelezettség teljesítéséhez szükséges kiadást a költségvetésbe fölvenni köteles, a kormány a vármegye törvénybe ütköző határozatait hivatalból is megsemmisítheti, a szabályrendeletek csak a kormány jóváhagyása esetén érvényesek stb.

Ha ehhez még a főispánnak a tisztviselőválasztásoknál a kijelölő-bizottságokon keresztül érvényesülő túlsúlyát figyelembe vesszük és a miniszterközi bizottságokat csak megemlítjük, kétségtelenül meg kell állapítanunk, hogy a vármegyék önkormányzata ma igen szűk körű.

A közigazgatási joghatóság és az ügyek intézése túlnyomó részben a tisztviselők kezében van, akiket ugyan választanak, de munkájuk nem *nobile officium* többé, hanem élethivatás, nem igazi önkormányzati ténykedés. Ha pedig a közigazgatást végző egyén nem önkormányzati funkcionárius, hanem tisztviselő, hivatalnok, akkor nem lehet az önkormányzat hordozója és célszerűbb, ha kinevezés útján jelölik ki a megfelelő helyre, mert a megfelelő minősítés és szelekció így jobban biztosítható.

Sokan igen tévesen a tisztviselőválasztásban látják az önkormányzat lényegét, holott ez az önkormányzatnak csak egyik és nem is legfontosabbik kérdése. Ennél sokkal fontosabb az a kérdés, kinek a kezében van az ügyek intézése, a döntés joga.

Ami a vármegyék alkotmányvédő szerepét illeti, ez már az 1905. évi, ú. n. nemzeti ellenállás idején sem vált be. Különösen anakronizmus a mai viszonyok között a vármegyék alkotmányvédő szerepéről beszélni, amikor Ausztria, a dualizmus és vele a Habsburgok uralkodása megszűnt.

A világháború utáni időben újból felmerült a közigazgatási reform gondolata. Az 1924. évi: IV. t.-c. felhatalmazást ad a kormánynak, hogy az állami feladatok intézésének lehető egyszerűsítése és összevonása, a jogorvoslatok lehetőségének a legkisebb mértékre való szorítása, az eddigi magasabb fokú hatóságok vagy hivatalok által ellátott teendőknél alsóbb fokú hivatalokra való átruházása és általában a gazdaságosság elvének a közigazgatás egész terén való érvényesítése útján,—a fennálló törvényektől eltérőleg is — megteheti a szükséges intézkedéseket.

E törvény volt a megindítója a közigazgatási reform előkészítésének, s e törvény alapján a kormány több hasznos rendeletet bocsátott ki, melyek közül elég itt a közigazgatási ügyrend reformját megemlíteni az 1927. évből, amelynek célja az volt, hogy a hivatalok és üzemek ügyrendjét az ügyiratok felülvizsgálásának korlátozásával, az előadók hatáskörének kiterjesztésével és az ügyiratok kezelésének egyszerűsítésével gyorsabbá és gazdaságosabbá tegye.

Ezen ügyrend hasznos rendelkezései nagyot lendítettek a közigazgatás menetén, de meg kell állapítanunk azt is, hogy sok hasznos és egészséges intézkedés a gyakorlatban nem tudott meggyökerezni s ma még mindig túlteng a bürokrácia.

A közigazgatási szakemberek is hallatták hangjukat. Némethy Károly ny. államtitkár, az 1914. évi törvényjavaslat egyik munkatársa e folyóirat

hasábjain mutatott rá (1928), hogy a Trianonban megcsonkított Magyarország sem térhet ki a közigazgatás megreformálása elől. És bár ő az önkormányzati tisztviselők kinevezésének kérdését „jobb időkre“ véli eltehetni, igen sok olyan problémát vet fel, amelyeket sürgősen megoldandóknak tart. Ilyenek: az önkormányzat meglehetősen üres kereteinek tartalommal való kitöltése, a közgyűlés hatáskörének megállapítása, a városi és községi kategóriáknak, a tanyakérdés problémája, az önkormányzati háztartás, adóztatás rendezése stb.

Fordulópontot jelent a közigazgatási reform kérdésében az 1930. esztendő, amikor az Országos Takarékosági Bizottság kezdeményezésére a Miniszterelnökségen tárcaközi bizottságot szerveztek a közigazgatás racionalizálására. E bizottság egyik kiváló tagja, Magyary Zoltán 1931-ben kormánybiztosi megbízást is nyert a közigazgatás racionalizálásának előkészítésére.

Magyary Zoltán a miniszterelnökség elé terjesztett részletes javaslatban mutatott rá a közigazgatás hibáira, majd összeállította a magyar közigazgatás racionalizálásának programját.

E folyóirat hasábjain folyt le Magyary Zoltán és Weis István, a közigazgatási jog másik kiváló művelője között annak a megvitatása, hogy ily gondos munka és céltudatos előkészítés ellenére miért nem jutott tető alá a magyar közigazgatás reformja (1940., 1. és 3. szám). Magyary Zoltán oda konkludál, hogy még mindig nem voltak meg az előfeltételei annak, hogy a magyar közigazgatást a maga egészében át lehessen tekinteni, s e feltételek megteremtése nélkül a közigazgatás maradandó és számottevő reformjára gondolni sem lehetett. Őt azonban nem kedvetlenítette el az eredménytelenség, szívós munkával megszervezte a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet. Mártonfiy Károly vezetése alatt tovább dolgozott a Közigazgatás-racionalizálási Bizottság, amely két intézmény számos kiadványában részletesen feldolgozta a magyar közigazgatás minden területét, és részletesen elvégezte a ténymegállapító munkát.

Az anyag tehát fel van tárva, s most már meg kellene tenni a döntő lépéseket a közigazgatási reform megvalósítására.

Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter az 1939. évi költségvetés tárgyalásánál bejelentette, hogy gyökeres és átfogó közigazgatási reform tervzetén dolgozik s azt a törvényhozás elé kívánja terjeszteni. Gr. Teleki Pál miniszterelnök ez év januári beszédében a legközelebbi feladatai között sorolta fel a közigazgatás reformját. Ily kedvező feltételek tehát még sohasem voltak egy reformgondolat megvalósítására, amikor egyrészt a felelős politikai tényezők, másrészt a kérdés tudományos művelői teljesen megegyeznek annak szükségességében.

A modem közjogi felfogás az államtól elsősorban a minél erősebb organizációt követeli meg, a törvények gyors és egységes végrehajtását.

A modem állam nem a liberalizmus „éjjeli-ór“ -állama többé, ahol a polgárok a törvény korlátain belül azt teszik, ami nekik legjobban tetszik és az állami közegek csak arra valók, hogy örködjenek afölött, hogy a polgárok — valójában csekély uralkodó részük — szabadon tehessék azt, amit akarnak.

A mai fogalmak szerint az állam a cselekvésre megszervezett nép és az állam feladata a nagy népi tömegek érdekeinek, szükségleteinek kielégítése^ amely a feladat nagyságának megfelelően központilag irányított egységes, rendszeres és gyors cselekvést kíván.

Ha tehát a közigazgatást újjá akarjuk rendezni, e szempontot nem szabad szem elől téveszteni. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, melyek azok a feladatok, amelyek az egész népet érintik s hogy úgy mondjam, egész állami jelentőségűek, s melyek érdeklík csupán a polgárok egy-egy kisebb körét. Az egész népet érdeklík állami feladatokat csak az egységes, központilag irányított, szóval állami közigazgatás végezheti el eredményesen, míg a helyi

jelentőségű s vidékenként különböző feladatok végzése lehetne az új autonóm szervek feladata.

Mai közigazgatásunk főhibája éppen abban van, hogy a vármegyei tisztviselő, tehát az új n. „önkormányzati funkcionárius” jórésben az állami közigazgatás feladatait végzi el és így az önkormányzat kérdései háttérbe szorulnak. A vármegyei tisztviselők teendőinek 80%-át az állami közigazgatás „közvetítése”, helyesebben elvégzése teszi.

Mennyivel őszintébb lenne törvényileg kimondani, hogy az állami közigazgatás feladatait államilag kinevezett közegek végzik. Így történik ez ma is már a szakigazgatás igen sok ágában, anélkül, hogy ez az igazgatás rovására menne.

Mert például ma az autonóm vármegye tisztviselői végzik a mozgósítás polgári feladatait, látják el a közrendészetet, az egyesületek feletti ügyeletet, a statisztikai adatgyűjtés, iparrendészet stb. feladatait, holott ezek kifejezetten az egész államot érdeklően országos jellegű ügyek. Így érthető, hogy a tisztviselőknek nem marad elég idejük a vármegye helyi jelentőségű gazdasági, szociális, kulturális kérdéseinek felkarolására, pedig a vármegye elsősorban gazdasági és kulturális egység és a helyi közigazgatásnak elsősorban az a feladata, hogy e kérdésekkel foglalkozzék.

Az önkormányzat hatáskörébe a helyi jellegű igazgatási feladatok elvégzése utalandó. E helyi jellegű feladatok elvégzése helyi ismereteket kíván, amely az önkormányzati szerveknél meg is volna.

Igen fontos továbbá az önkormányzati testületek újbóli megszervezése. A legelső ilyen szerv a község, annak képviselőtestülete, élén a bíróval. Több oldalról hangoztatják a törekvést, hogy a községi jegyző legyen a község feje. Weis István nagy értékű cikkeiben, e folyóirat hasábjain is emellett foglalt állást (1940; I. sz.). Ez az önkormányzati elv nagy sérelme lenne. A jegyzővel is úgy vagyunk, mint a jelenlegi vármegyei tisztviselővel: 80%-ig az állami közigazgatást látja el. A jegyző tehát állami közeg, ő is kinevezendő, hogy közhasználati szóval mondjam, államosítandó. Az önkormányzat feje pedig a bíró és a községi képviselőtestület, illetve a szökébb tanács, ők a helyi önkormányzat feladatait kell, hogy elvégezzék és el is tudják végezni. Az állami igazgatás bonyolult feladatai nem a községi bíró és a tanács hatáskörébe valók, de nem is követelheti az állam, hogy ezeket önkormányzati szervek lássák el az önkormányzat költségén, hiszen e szervekkel az állami igazgatás, a minisztériumok rendelkeznek túlnyomó részben.

A területi önkormányzat szervéül a vármegye építendő ki, és pedig részint az érdekképviseletek, részint a megye egész lakossága által az általános titkos választás útján megválasztandó tagokból. Mondanunk sem kell, hogy a virilizmus anakronisztikus intézményét meg kell szüntetni.

A vármegyei törvényhatósági bizottságok száma a lakosság arányához képest 40—80-ra redukálendő, mert a mai 300—600 tagú megyegyűléseken legfeljebb szépen szónokolni lehet, de hasznos munkát végezni nem. Mint legfőbb adminisztratív szerv a közigazgatási bizottság építendő ki, melybe a mai kisgyűlés beolvasszandó. A közigazgatási bizottság ma is elég szerencsés összeegyeztetése az önkormányzati és állami közigazgatásnak.

Hibája az, hogy az összes kinevezett állami tisztviselőknek szavazati joguk van minden kérdésben. Így előfordulhat, hogy egy tanügyi kérdést leszavaz a királyi ügyész, pénzügyigazgató, gazdasági felügyelő stb., akiket a kérdés közvetlenül nem is érdekel és akik nincsenek is hivatva arra, hogy a megye tanügyi kérdéseiben állást foglaljanak.

Ha ebben a bizottságban a fősúlyt a 10—16 választott tagra helyezzük, míg az egyes közigazgatási ágak vezetői a bizottságoknak csak szakértő közegei, előadói, akiknek szavazati joga csak abban az igazgatási ágban van,

amelyhez tartoznak, úgy jelentős lépést tettünk az önkormányzat terén. A választott bizottsági tagoknak megvannak a kellő helyi ismereteik, biztosítani tudják az állami és autonóm közigazgatás összhangját.

Még nagyobb súlyt kaphat az autonóm közigazgatás, ha a közigazgatási bizottság határozatai ellen nincs helye fellebbezésnek a minisztériumokhoz, hanem panasznak van helye a középfokon; esetleg a táblai székhelyeken szervezendő közigazgatási bíróságokhoz. Ez nagyban megvalósítaná a decentralizációt, emelné a felelősségérzetet, javítaná a közigazgatást, önként értetődően az állami (vármegyei) kinevezett közigazgatási tisztviselők intézkedései ellen tovább is a minisztériumokhoz történék a fellebbezés. Természetesen rendezni kell a közigazgatási jogszabályokat, lehetőleg új, egységes törvény meghozatalával, szabályozni a hatáskörüket, egyszerűsíteni és kodifikálni a közigazgatási eljárást.

Valóban tehát újjá kell szervezni a magyar közigazgatást, elválasztani az állami és helyi feladatokat, kiépíteni a valódi önkormányzatot, új tartalmat adni a vármegyéknek és községeknek, mert csak így oldhatják meg a rájuk váró nagy feladatokat, amelyeket mai szerkezetükben nem tudnak elvégezni.

SALKOVSZKY JENŐ

ÖNTÖZŐGAZDALKODÁSI MUNKALATOK

AZ ELMÚLT ÖTVEN ÉV csapadékviszonyait vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy a tenyészidő alatt lehullott csapadék mennyisége és eloszlása csak huszonkét esetben volt a mezőgazdasági termelés szempontjából megfelelő. Ugyancsak huszonkét esetben a szárazság, hat esetben pedig a kelleténél bővebb csapadék és az ebből származó belvizek okoztak számottevő termés kiesést.

A mostoha időjárás következtében időközönként bekövetkező kisebb-nagyobb termés kiesés mindaddig nem okozott nagyobb bajt, amíg az országban közepesen aluli termés mellett is általában jóval több termett, mint amennyi a belső fogyasztás, vagyis a lakosság ellátása szempontjából szükség volt s amikor egy bő termés már a termények árának zuhanását eredményezte, mert annak értékesítésére nem volt meg a lehetőség. Így az ellátás szempontjából fontos terményekben mutatkozó hiány annak idején rendszerint csak a terményárak emelkedésében jutott kifejezésre, mert a hiányt külföldről pótolták.

A múlt század második felében az ármentesítő és lecsapoló munkálatok révén a népesség szaporodásával a gazdasági művelés alá vehető területek arányosan voltak növelhetők és az Alföldet időnként sújtó aszály okozta hiányt az ország csapadékból dúsabb területének termésfeleslege pótolta.

Amikor azonban a lakosság létszámának további fokozatos emelkedése folytán a megnövekedett szükséglet érdekében a termőterületek kiterjedését már nem lehetett növelni, egy-egy nedves vagy száraz év a közellátásban már zavarokat idézett fel. Különösen nagy gondot okozhat egy kisebb-nagyobb termés kiesés a háborús időkben, amikor egyrészt önellátásra vagyunk utalva, másrészt a megszokottnál többet fogyasztó hadrakelt seregnek, valamint a határon túli nagyobb területek népességének ellátásáról is gondoskodni kell.

Az emberiségnek az időjárás mostohasága ellen vívott küzdelme ketős: csapadékos évben védekezik a csapadékból származó vizek kártétele

ellen, aszálykor pedig küzd a termeléshez szükséges minimális víz biztosításáért.

Az ellentétes cél elérése ellentétes eszközök alkalmazását teszi szükségessé. A víz ellen lecsapolócsatornák építésével, tehát a víz elvezetésével védekezünk, az aszályt pedig öntözőcsatornákkal odavezetett vízzel igyekszünk leküzdeni.

A vizek kártétele elleni védekezés fogalma alá tartozó munkák közül a belvizek rendezésével járó teendők egy részét az ország már elvégezte. Az eddig végzett hatalmas munkálatok azonban korántsem elégségesek ahhoz, hogy az 1940. évihez csak megközelítően hasonló nedves évben kielégítő módon megvédjenek a belvízkároktól. Ezen a téren még sok a teendő.

Az aszály elleni védekező munkálatokat érdemlegesen csak néhány évvel ezelőtt kezdtük meg, mert hiszen a vizek hasznosítási munkálatait, tehát az öntözést is, okszerűen csak a vizek kártétele elleni védekezést célzó munkálatok elvégzése, tehát a belvizek rendezése után lehet megkezdeni.

Járványok és általában elemi csapások ellen a múltban mindig csak akkor kezdtünk védekezni, amikor a baj már fellépett s amikor annak súlya alatt szenvedtünk. Az 1934—35. és 1937. aszályos esztendőkből elszenvedett mezőgazdasági károk a nagyközönségben és a gazdasági életben felébresztették az érdeklődést az öntözésügy iránt. Ez volt a közvetlen oka annak, hogy a kormány is kezdett foglalkozni az öntözések kérdésével és ennek az aszályos évsorozatnak köszönhetjük az 1937. XX. t.-c. megalkotását.

Hasonlóan kezd alakulni a helyzet most is, amikor a rendkívüli bő csapadék okozta tetemes gazdasági károk a tökéletes belvízrendezés megoldásának szükségességét helyezik előtérbe.

Bármennyire ellentétesnek látszik is a belvízrendezés és öntözés ügyét szolgáló munkálatok természete, a kettő egymást kiegészítve vezet csak a tökéletes talajhasznosításhoz, a magasabbrendű gazdálkodási berendezéshez.

Hazánkban az Öntözéses gazdálkodás bevezetésének célja az aszály elleni védekezésen, tehát a termelés biztonságának fokozásán kívül, a termés mennyiségének növelése, vagyis a többtermelés intézményes bevezetése. Elmúlt már az az idő, amikor a fokozatosan emelkedő szükségleteknek megfelelő termésmennyiségeket újabb és újabb területeknek a mezőgazdasági termelés szolgálatába való állításával, tehát a termőföld kiterjedésének fokozatos növelésével lehetett biztosítani.

A jelenlegi helyzetben a többtermelés megindítását azzal oldjuk meg, ha a meghatározott kiterjedésű termőföldek termőképességét minden eszközzel a legmagasabbra fokozzuk. Ezt a célt tűzte ki a fent idézett törvény, mely nagy körültekintéssel 15—20 évre előre megállapított kerettervvel és törvényileg biztosított hitelkerettel hazánkban az első korszerű tervgazdálkodási intézkedésnek tekintendő. Magától értetődik, hogy egy ilyen nagy közmunkát — mint ahogy a vízmunkálatokat általában — csak hosszú évekre előre megállapított munkaterv és pénzügyileg megalapozott, tehát minden körülmények között biztosított költségkeret alapján lehet eredményesen elvégezni.

Lássuk már most ezt a kerettervet és az 1936. óta elvégzett munkák eddigi eredményét.

A megvalósítás alatt álló hatalmas terv az öntözővíz beszerzésének lehetősége és módja szerint három, egymástól független, de egymást kiegészítő részből áll.

A terv gerincét a Tiszán Tiszalök alatt létesítendő duzzasztómű útján a folyóból természetes eséssel kivezethető, másodpercenként 60 köbméter

öntözővíz szállítására alkalmas méretű öntözőfőcsatorna alkotja. Ebből kiágazó mellékcsatornák kereken 500.000 katasztrális holdnyi területet hálóznak be, amelyből majdan 200.000 katasztrális holdat lehet egyidejűleg öntözni.

A főcsatorna vonalvezetése és az üzemvíz szintmagassága úgy van megválasztva — 93.50 m tengerszín fölötti kiindulással —, hogy az a csatornától keletre elterülő hatalmas kiterjedésű terület belvizeinek levezetésére is alkalmas legyen (I. sz. rajz).

Az öntözőfőcsatorna olyan méretekkel épült, hogy azon az 1000 tonnás hajók egy irányban, a 600 tonnásak pedig egyidejűleg két irányban közlekedhetnek. Megfelelő távolságban alkalmazott kitérők kialakítása esetén azonban az egyidejűleg kétirányú forgalmat az 1000 tonnás hajók részére is biztosítani lehet.

A főcsatorna Balmazújváros és Hajdúnánás közötti szakaszának földmunkáit a hivatal ez év tavaszán már megkezdte. A következő években a Tisza felé északi irányban, valamint dél felé haladva Hajdúszoboszlóig épül ki a csatorna, úgy hogy mire a tiszai vízkivételi mű Tiszalöknél megépül, a csatorna felső szakaszát üzembe lehet helyezni. A Hajdúszoboszló és Berettyóújfalu, illetőleg Bakonszeg közötti csatornaszakasz épül ki utójára, mert ennek a szakasznak csak akkor lesz jelentősége, ha a Rálló-csatorna alsó szakasza és a Berettyó-folyó már hajózható lesz.

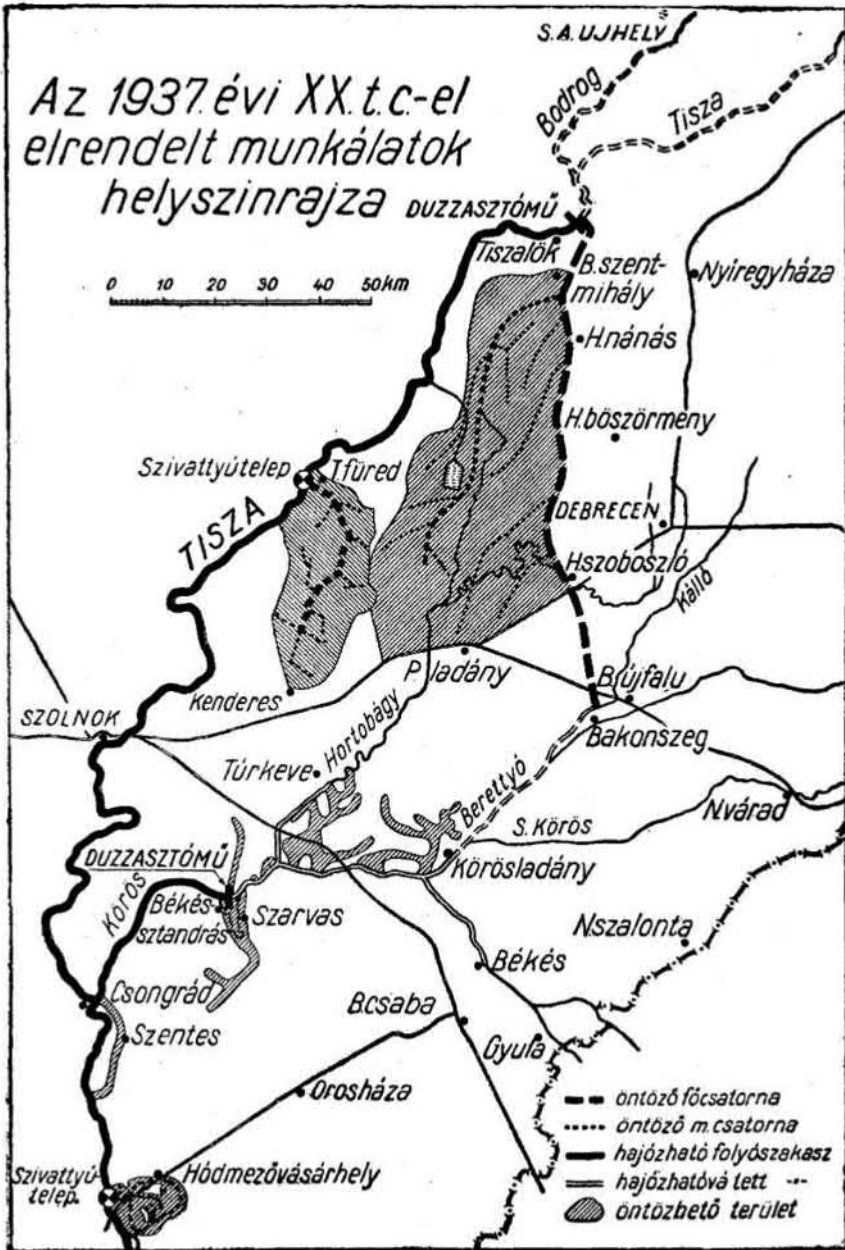
Amíg tehát a Berettyó hajózhatóvá tételének kérdése — amelynek munkái a törvény keretén kívül esnek — nem oldódik meg, a főcsatornának a Berettyói» való bekötése csak a belvizek levezetése szempontjából volna kívánatos, mert az öntözésre a csatorna felső szakaszán is megfelelő kiterjedésű területek állanak rendelkezésre. A belvizek levezetése ideiglenesen csak a Köselyen át a Hortobágy felé történhetik.

A terv másik része egy két szivattyúteleppel táplált öntözőcsatorna-rendszerre vonatkozik. Ezek közül a 20.000 holdra tervezett tiszafüredi öntözőrendszernek építőmunkái befejeztettek. (Lásd a II. sz. rajzot.) Ennek keretén belül elkészült a majdan másodpercenként 6 köbméter vizet szolgáltató szivattyútelep; 50 km hosszú főöntözőcsatorna és az elsőrendű mellékcsatornák, amelyeknek hossza kereken ugyancsak 50 km, valamint 190 különböző műtárgy. Az öntözés ebben a rendszerben már megkezdődött és 1941 folyamán kereken 400 katasztrális holdon fogják a gazdák az öntözést gyakorolni.

A másik szivattyútelepes öntözőrendszer, kereken 15.000 kat. hold öntözésére, Hódmezővásárhely határában épül. Ezt a rendszert egy másodpercenként 4 köbméter teljesítőképességű szivattyútelep fogja szolgáltatni. A hódmezővásárhelyi öntözőrendszer munkálatai az elmúlt évben fellépett belvizek miatt csak ez évben kezdhetők meg. Az eredeti tervet az 1940. évi rendkívüli belvizekre való tekintettel az érdekeltég kérelmére az öntözőhivatal úgy módosította, hogy az Öntözővizet szállító szivattyútelep két irányban való működésre alkalmas legyen és azzal szükség esetén a belvizeket is szivattyúzni lehessen.

A harmadik csoportba tartozó munkák a Kőrösök folytatólagos hajózhatóvá tételét célozzák, ezenfelül azonban a Kőrösvölgyben 30—40.000 kat. hold öntözését is szolgálják. A Kőrösön tervezett művek közül elkészült a békésszentandrás vízlépcső, amely egy duzzasztóműből és egy hajózársilipből áll; a Hortobágy-főcsatorna torkolatánál pedig most épül az árvízkapu, amely hajóknak a Hortobágy főcsatornába való befutását teszi lehetővé. A békésszentandrás duzzasztóművel megemelt és a Hortobágy-főcsatornába beduzzadó vizű csatornán a hajók majdnem Túrkevéig közlekedhetnek.

I.

Meg kell itt még emlékeznünk az öntözéssel és hajózással szükség-szerűleg összefüggő víztárolás feladatáról is. Eredetileg főleg a nyári öntöző-vízszükséglet biztosítása céljából síkföldi tárolás volt tervbe véve, de a Kárpátalja, illetve a Tisza forrásvidékének visszatértével a célszerűbb hegyvidéki völgyzárgátas tárolás lehetősége és problémái léptek előtérbe. Ez irányban az utolsó két év folyamán a Tarac, Talabor és Nagyág-folyók felső völgyeiben megfelelő előtanulmányok, mérési felvételek, hidrológiai és geológiai vizsgálatok végeztek.

A Hivatal megalapítása óta eltelt öt és félesztendő folyamán a törvényhozás által rendelkezésre bocsátott Öntözésügyi Alap 80 milliós hitelkeretéből megközelítőleg 18 milliót vett igénybe, melyből keréken 15 millió, az összes kiadás 84 százaléka, beruházásokra fordított. Ebből a következő összeg került felhasználásra:

	Millió pengőben
a tiszafüredi szivattyútelepes öntözőrendszer építómunká- taira és berendezésére (a tiszaluci távvezeték költségét bele- értve)	6.3
a békésszentendrei vizlépcső építő és berendező munkáira keréken	5.6
a Hortobágy-Berettyó főcsatorna hajózhatóvá tétele érdek- ben eddig végzett munkálatokra	0.4
a tiszántúli nagy öntözőrendszer munkálataira és a hódmező- vásárhelyi öntözőrendszer előmunkálatainak költségére.....	0.8
a kárpátaljai tárolómedence előmunkálataira	0.2
öntözési, kísérlet telepek berendezésének és felszerelésének költségére	07
a tiszaluci vízerőmű építéséhez nyújtott kölcsön.....	1.0

A fentebb ismertetett munkák tarveinek elkészítésénél és a kivitelnél az 1940. év tanulságaira való tekintettel fokozottabb figyelmet fordított az Országos Öntözésügyi Hivatal arra, hogy az öntözések ügyét szolgáló művek a lehetőséghez képest a belvízlevezetés céljait is előmozdítsák. Megjegyzendő, hogy azokon a területeken, ahol a belvízrendezés kérdése még nincs megoldva és a csurgalékvizeknek elvezetésére szolgáló lecsapolócsatormák elkészítésének lehetősége nincsen biztosítva, öntözőgazdálkodásra berendezkedni nem szabad.

Kétségtelen, hogy a tökéletes belvízrendezés és az öntözés céljait szolgáló munkálatokkal járó befektetési költségek holdanként ma még sok helyen olyan magasak, hogy végrehajtásuk nem gazdaságos. Meggyőződésünk szerint azonban fokozatosan mindig nagyobb és nagyobb területekre kiterjedően kell majd megoldani a tökéletes talajjavítás (bonifica integrale) kérdését és ezért kellő előrelátással mielőbb el kell készíteni az egész országra kiterjedően a lecsapolásokra és öntözésekre vonatkozó kerettervet és munka-programmot.

Ennek a programnak összeállításánál a munkák sorrendje tekintetében figyelemmel kell lenni arra, hogy a lecsapolási munkákat elsősorban azokon a területeken kell elkészíteni vagy a már meglévőket tökéletesíteni, ahol az öntözések lehetősége már biztosítva van, vagy az említett törvénnyel elrendelt munkák révén közel jövőben biztosítva lesz.

LAMPL HUGÓ

SUMMÁSOK

A MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA egyik legsúlyosabb kérdése az időszaki munkások helyzete. Mezőgazdasági üzemeink csak a legnagyobb munkaszükségleti időben foglalkoztatnak idénymunkásokat, akik a munka befejezése után kénytelenek vagy másutt munkaalkalmat keresni, vagy ennek hiányában mélyen a létminimum alatt élni. Az elszerződés ideje a munkaszükséglet mérve szerint i—8 hónap között váltakozik. A munkások számára a munkahely és lakóhely időnkénti felcserélése azzal a hátránnyal jár, hogy egyik helyen sem tekintik kérdésüket megoldottnak. Ebben a belső vándormozgalomban a nincstelen agrárproletárok mellett azoknak a törpebirtokosoknak családtagjai is résztvesznek, akik nem tudnak saját földjükön megélni és ezért kiegészítő keresetre szorulnak. Vándormunkásokhoz soroljuk: a summásokat (hónaposokat), a szakmányosokat, az aratókat, a cséplőket és napszámosokat, akiknek lakóhelye és munkahelye nem esik egybe.

A belső munkásvándorlást — megbízható statisztikai adatok hiányában — az egyes vidékeken jelentkező nagy munkaszükséglet és másutt erősen mutakozó munkanélküliség kiegyenlítődéssel magyarázhatjuk. A legnagyobb „munkáskibocsátó“ megyék: Heves, Borsod és Zala. A „munkásbefogadó“ megyék: Fejér, Somogy, Veszprém, Baranya és Tolna vármegyék. A megyék szociális feszültségét vizsgálva láthatjuk, hogy a fentieknél nagyobb népsűrűségű helyeknél (Hajdú, Békés, Csanád stb.) a megyén belül szerződnek el munkára, vagy a mezőgazdasági munkás életformától eltérő foglalkozásra (vasúti vagy ipari munka) térnek át. Az ipari munka felszívó erejét még a nagyobb mezőgazdasági népsűrűségű megyékben is tapasztalhatjuk (pl. Zala megyében Lispe). A hivatalos statisztika az évenként egyik törvényhatóság területéről a másik törvényhatóság területére mezőgazdasági munkára elszerződőket negyven-, újabban ötvenezerre becsüli. Azonban a munkáskérdés egyes fejezeteinek tisztázása a megkötött szerződések alapján igen felületes és hiányos lesz. A szerződések a munkás jogairól és járandóságairól ritkán adnak teljes képet.

A summás életformát a föld és népesség viszonyának megbomlása okozta. A falu határa szűk lett s a nép kénytelen volt más vidéken megkeresni a téli kenyeret. A falu közösségi ereje nem engedte az egyént végleg elszakadni s ezért igyekezett a kialakult közösségi életbe legalább télre visszatérni. A föld népességeltartó képessége tájakként különböző időben vált elégtelenné. Így Mezőkövesden, a „summások hazájában“ először a hetvenes években szerződtek el aratási és cséplési munkára. Egyik helyen a 36 munkánpra kaptak 7 köből búzát, 7 forintot és 6-os konvenciót (2 véka búza, i véka rozs, 6 kg szalonna, 6 kg hús, 6 kg bab, 2 liter ecet, 6 liter pálinka és I kg sajt). Tíz évvel később a megélhetés a nagy szaporodás miatt egyre nehezebbé vált, ekkor már 5—6 hónapra kötnek szerződést. A Nagybánomra elszerződött öthónaposok kaptak 85 forintot, egy pár csizmát vagy I mázsa búzát és a fennemlített 6-os konvenciót. A munkaidő napkeltétől napnyugtáig tartott. A szállásuk az istállóban volt.

A summásság aztán évről évre nagyobb tömegeket mozgatott meg. A század fordulón már a környékbeli hegyi falvakból (Cserépváralja, Tárd, Bükkzséno, stb.) is sokan szerződnek el időszaki munkára. A Mezőkövesdről elszerződött csapatok száma 1910-ben meghaladta a kétszázat, ami harminc

Ma is olyan szomorúan éneklük sorsukat, mint néhány évtizeddel ezelőtt.

Isten vele! Intéző úr büszke pallérja
már minket a jövő évben nem szekírozhat.
Szekírozza azt a boldogasszonypusztai kislányt,
akivel a jövő héten trágyát szórni jár.

Intéző úr kiállott a gang alá,
onnan nézi, hogy a summás mit csinál.
Dolgozik-e vagy csak lopja a napot,
megérdemli-e a savanyú babot.

Intéző úr, ha bemegy a szobába,
rákönyököl a diófa asztalára.
Búnak hajtja a fejét,
mert a summás mind elvitte a pénzét.

Még fájdalmasabb, mikor

Eljött november elseje,
Letelt a summás ideje.
Minden be van takarítva,
Csak a pénz nincs a markunkba.

A szállás, a táplálkozás, a munkaidő és bánásmód más foglalkozási ágak fejlődéséhez viszonyítva lényegtelen változást mutat. A munkásokat hodályokba, istállókba zsúfolták össze, ami még ma sem ritkaság, mert a „nemek szerint elkülönített szállást“ sem adják meg. A táplálkozás rosszabb lett, mert a háború előtt 6-os konvenció volt, amiből 3—4-es maradt meg. A munkaidő régen is napfelkeltekor kezdődött és napnyugtáig tartott. Ha a többi szociálpolitikai tényezőt összehasonlítjuk, nem nagy haladást tapasztalunk. A legfontosabb tényezőben, a munkabérben jelentkezik változás s ha az 1935—40. évek emelkedő bérét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a summásbér pénzértéke megkétszereződött. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a bér emelkedése milyen hatással volt a munkásság életszínvonalára.

A mezőgazdasági üzemek nagysága szerint az időszak munkák jelentősége is fokozódik. A 20—100 kat. hold birtoknagyság az időszak munkások 6%-ának, a 100—1000 kat. hold 32%-ának, az 1000 kat. holdon felüli birtoknagyság 62%-ának nyújt hosszabb-rövidebb foglalkoztatást. A mezőgazdasági nagyüzemek munkabérlétsége munkakategóriák szerint a következőképpen oszlik meg:

szegődményes cseléd (stb.)	54%	hónapos (summás).....	10%
részes.....	19%	szakmányos	2%
napszámos	15%		

Az időszak munkások eloszlása tájanként és üzemenként változik. Pl. Felvidéken több helyen a hónaposok munkáját is napszámosokkal, míg ipari centrum közelében (pl. Budapest környéke), ahol a mezőgazdasági munkásság máról holnapra gyári munkára tér át, a munkálatokat olcsóbb és igénytelenebb hónaposokkal végeztetik el.

A summás munkájának ellenszolgáltatását háromféle módon kaphatja: készpénzben, készpénzben és gabonában (búza, rozs) vagy tisztán gabonában s mindháromhoz járul a konvenció. Hogy a háromféle munkabért kellőképpen vizsgálhassuk, egy közös összehasonlító alapot kell keresnünk, amit szükségképpen pénzértékben fejezünk ki. A pénz vásárlóerejének összevetése a munkabérrel fejezi ki az életstandard emelkedését vagy csökkenését.

A summásbér pénzbeli felértékelésénél a tekintetbe veendő árak körül vannak félreértések. A természetben fizetett béreknél a kiskereskedelmi, vagy nagykereskedelmi és vasúti fuvarköltéssel terhelt ár kevés eltérést mutat. Évekkel ezelőtt a gazdaságok a munkásoknak járó búzát, rozstot az idő kiteltekor velük szállították haza. Az utóbbi évek szállítási nehézségei miatt kétféle mód alakult ki: a munkaadó a munkások lakóhelyén levő Futurabizományosnál vette meg a gabonát, vagy a munkaidő kiteltekori napi árat fizetett ki, amit a munkás saját belátása szerint használhatott fel.

Nagyobb nehézségekkel találkozunk a konvenció, illetve a munkás élelmezésének értékelésénél. Ugyanis az uradalmak igen nagy százaléka a havibér mellett havonta természetbenieket (liszt, hús, bab, burgonya, só, ecet) ad a munkáskonyhára. Ezekre nézve a budapesti piac alapján kiszámított kiskereskedelmi árakból való kiindulás téves. A gazdaságok a saját üzemkörben termelt búzát (lisztet), birkát, babot és burgonyát munkásaiknak nem kis- vagy nagykereskedelmi áron, hanem termelői áron adják. Hogy hogyan számolják el, az könyvviteli felfogás dolga, mert a termelői és kiskereskedelmi ár közötti különbség az üzem tiszta hozamán mutatkozik meg, ami szerint a termelés jövedelmezősége nagyban emelkedik és érdemessé teszi harmadik-negyedik megyéből vándormunkások szerződését. Az uradalom pedig nem mindig ad elsőrendű konvenciót. A bab egy része olykor szemét, a burgonya nem egyszer rothadt, a hús elég gyakran kimustrált, vagy kényszerlevágott állati termék stb. s ehhez járulhatnak néha a munkásgazda és az általa beosztott szakácsnék kisebb-nagyobb lopásai. Az ilyen minőségi és mennyiségi eltérések miatt a gazdaság még a budapesti nagykereskedelmi árat sem érhetné elj még ebből az árból kellene a majorból a vasútállomásra s onnan Budapestre való szállítás és berakás költségeit viselni.

A Központi Statisztikai Hivatal által 1939-ben begyűjtött nagykereskedelmi árak szerint számítjuk ki a mezőkövesdi négyes konvenció (20 kg kenyérliszt, 10 kg főzöliszt, 4 kg szalonna, 4 kg hús, 4 kg bab, 15 kg burgonya, 1 kg só és 1 liter ecet) pénzbeli értékét, amit a legmagasabb konvenciónak tekinthetünk. A konvenció nagykereskedelmi áron való vétele az idei évben körülbelül a termelői árral fog megegyezni. A kapott összeget elosztjuk 30 nappal, mely szerint egy munkás napi élelmezésének értéke 88 fillér, mint felső határ.) Ezt az értékelést támasztja alá a vas megyei Munkabérmegállapító Bizottság, amely ez évben a munkás napi élelmezésének értékét 90 fillérben állapította meg. Az átlagot a három summás kibocsátó megye (Heves, Borsod és Zala) konvenciójának átlaga adja napi 75 fillérben. A legalsó határt a helybeli, vagy szomszéd falubeli munkások alacsonyabb konvenciója fejezi ki, aminek értékét az elmúlt évben egy „elsőrendű nagybirtok“ napi 61 fillérben fizettette ki.

A fentiekben a summás konvenciójának pénzbeli értékét vizsgáltuk s a szakácsnő fizetése, konyha fűtése, világítása, iga ebédkivitelre, mint a gazdaság részéről felmerült költségek tekintendők.

Hazánkban az egyik legkitűnőbb időszaki munkás a mezőkövesdi summás, akinek a munkabére a legmagasabb. Az utolsó öt évi munkabér alakulásánál nem szabad elfelejteni, hogy az a legkülönbözőbb hatások alatt történt. A katonai behívások nemcsak a férfiak, hanem a női és gyermekmunkások bérét is emelte. Azonban a munkásság egyre nagyobb aggodalommal látta, hogy tavalyi keresetért alig kap valamint s a régi béren való elszerződés még inkább a létminimum alá süllyedést eredményezte volna. A németországi munkáskivitel és a gyárak nagy munkaszükséglete elsősorban az ipari centrumok közelében levő mezőgazdasági népességet szívta fel, ami jelentékenyen hozzájárult a mezőgazdasági munkáskínálat csökkenéséhez, illetve a munkáskereslet erősödéséhez. A mezőgazdasági termelést pedig az

a veszély fenyegette, hogy munkaerő nélkül nagyobb veszteség éri nemcsak a gazdaságot, hanem a nemzetgazdaságot is. Így kénytelenek voltak nagyobb munkabérekkel számolni, ami a magasabb terményárakban és kedvezőbb értékesítési lehetőségekben térült meg. (Az elmúlt évben a mezőgazdasági termékek ára 29%-kal, míg a mezőgazdasági munkabérek 25%-kal emelkedtek.)

A fenti tényezőkön kívül jelentősen hozzájárult a munkabér csökkenéséhez, illetve emelkedéséhez a búza áringadozása. A gazdasági válság mélypontján a búzaár alászállása havi 4—5 P munkabércsökkenésben nyilvánult meg. Az 1939—40. évek közti két pengős munkabéremelkedést a búza áremelkedése tíz pengőre javította fel.

Ilyen hatótényezők mellett — konvenció nélkül — a mezőkövesdi bér átlaga az utolsó öt évben a következőképpen alakult:

	1936	1937	1938	1939	1940
I. osztályú munkás	27.05	33.77	43.87	48.91	58.52
II. osztályú munkás	19.18	25.83	31.87	35.39	42.53

A fenn tárgyalt béren kívül meg kell említeni az ú. n. pótdíjat. Egyes gazdaságok a summások közül osztnak be a belső üzemműködés állatok, vagy gépek mellé munkásokat. Ezért általában munkanaponként 20 fillér, munkaszüneti napon 40 fillér „culágot“ kapnak. Ugyancsak csekély pótdíjat adnak kaszálásra és zsákolásra. Ma még annyira elvétve történik a pótdíjazás, hogy országos viszonylatban kialakult egységes pótdíj rendszerről nem beszélhetünk. Itt megjegyezzük, hogy egyes agrárirók a pótdíj bevezetésével a munkateljesítmény növelését kívánják elérni.

A summás csapat vezetőjének, a munkásgazdának az elsőosztályú munkás bérének és konvenciójának kétszerese van, amihez egyéb járandóságok járulnak (malactartás, kukoricaföld, naponta tej, személyi jutalék, ami kiteszi a munkabérének legalább negyed részét). Felesége, mint gazdasszony irányít a konyhán, ezért elsőosztályú férfibért kap s legtöbbször velük van serdülő lányok, vagy fiúk, akik szintén keresnek. Ez a dolgozó munkásokéhoz aránytalanul nagy kereset is hozzájárul a munkásgazdák iránti ellenszenv fokozódásához.

Az utóbbi években a németországi munkáskivittel kapcsolatban a munkabér kérdését is igen eltérően ítélik meg. Egyik agrárirónk bátran kimondja: „A tüneményes keresetekről szóló hírek mindenestre a mesék honába tartoznak“. A munkások legnagyobb része „a jobb kereset reményében“ ment ki s a férfi munkások 800 P, míg az asszonyok és lányok 600 P körül hozták haza, nem számítva a békeévekben vámmentesen behozott iparcikkeket. Ha a fenti keresetet szembeállítjuk egy hazai gazdaságból hazavitt keresettel, kimondhatjuk, hogy az idegenben az itthoni bér kétszeresét, sőt háromszorosát keresték meg. Hogy nyolc hónap alatt koplalással, de megkeresték a télirevalót. A magas kereset ellenére pl. a márkaátszámítás felárral történt, amit az állam vállalt magára. Továbbá nem voltak olyan nagymérvű levonásaik, mint a német mezőgazdasági munkásoknak. Ezek az utóbbi szempontok legkevésbé érdekük a munkásokat.

Egy magyar agráriró határozottan kijelenti, hogy a hónaposok „egy munkanapra eső keresete lényegesen nagyobb az átlagos napszámbérenél.“ A két munkanem hasonlóságát fejezi ki az időszaki jelleg, a napfelkeltétől napnyugtáig tartó munkaidő és az elvégzendő „mindennemű gazdasági munka“. Hogy a gazdaságok vidékenként napszámot, vagy summást alkalmaznak-e, függ a vidék munkáviszonyaitól, a gazdaságban kialakult szokásoktól és vezetőktől.

E két munkanem hasonlóságát elismerve, ha a bérek havi eloszlását összehasonlítjuk, látjuk, hogy míg a napszámber júliusban, aratás idején éri el a legmagasabb pontot, majd lassan esik alá, addig a summás bére ugyanolyan szinten áll áprilisban, mint júliusban, vagy éppen szeptemberből. A különbség okait bármire is vezessük vissza, hátrányát munkás és munkaadó egyaránt érzi.

	Napszámber fillérekben	Summásber Napi fillérekben munkaórák (napokra elosztva)	
Április	229	264	12.5
Május	267	264	13.0
Június	339	264	14.0
Július	396	264	14.0
Augusztus	393	264	12.5
Szeptember	332	264	11.0
Október	294	264	10.0
November	263	264	8.0

Az 1940. évi napszámber országos átlagát vetettük össze egy fejtér-megyei nagybirtok elsőosztályú férfi munkabérével. Az összehasonlítási alapot nyolc hónapban állapítottuk meg, mivel az időszaki munkásszükséglet általában erre a periódusra esik. A summásber változatlansága mellett a napszámber híven tükrözi vissza a hosszabb munkaidő és nagyobb munkáskereslet béremelő hatását. Ha az októberi 20 órás munkaidőt vesszük alapul és a jelzett summásbert a megdolgozott idővel állítjuk arányba, látjuk azt a visszás helyzetet, amelynek hasznát csakis a munkaadó látja. Ugyanis a jelzett 6 hónapi időszakban a munkás napi 10 óránál többet dolgozik, de ezt a munkabértöbbletet nem kapja meg. Amikor azonban a munkaidő 10 óra alá esik, akkor az uradalmak legnagyobb része a summásberről szakmánybérre tér át. Ha a megdolgozott, de ki nem fizetett bért, a kifizetett, de meg nem dolgozott bérrel állítjuk szembe, kiviláglik e téren is a munkaadó kedvező helyzete. Nem is említem, hogy a summás júliusi aratással bére négyszeresét, míg augusztusban csépléssel a bére kétszeresét kereshetné meg. Döntő fontosságú volna a munkabérnek a munkaidővel való összekapcsolása: vagy megállapítanák a napi 10 órás munkaidőt és hozzá az alapmunkabért s az ezenfelül megdolgozott munkaidőt havi átalánnyal fizetnék ki, vagy pedig az órabért vezetnék be, ami a munkateljesítmény nagyobb mérvű emelkedését is eredményezné.

A munkásszerződések és munkástörvény szerint a mezőgazdasági munkásnak napfelkeltekor már a munkahelyen kell lenni s onnan napnyugta előtt nem távozhat el. Tehát a munkabér értékelésénél figyelembe kell venni a munkaidőn kívül naponta átlagosan egy órát, amelyet a munkás járással tölt el. Itt végeredményben nem az idő, hanem az a veszteség lényeges, ami a munkáson keresztül az egész nemzetgazdaságot érinti. Ha a napi egy órai járást 25 munkanappal szorozzuk, kapjuk meg egy hónap idővesztését, ami egy 8 hónapos munkásnál pénzben 52 P 40 fillért tesz ki, amely meghaladja egy havi (konvenció nélküli) keresetét, s ezt ötvenezerrel besorozva kapjuk meg azt az egynegyedmillió pengő veszteséget, mely az időszaki munkások révén a magyar mezőgazdaságot is érinti.

Az eddigiek során a munkásnak kifizetett, illetőleg természetben kiadott munkabér alakulását és pénzbeli értékét vizsgáltuk. Azonban az üzem szempontjából fontos a summás bér változó része is. Itt még korlátlanabbik nyilvánul meg a munkaadó törekvése: minimális áldozat — maximális haszon.

A múlt év bérei alapján a következő felkerekített költségek merültek fel egy idegenből szerződtetett 6 hónapos 125 személyes summás csapatnál:

I. Előmunkálati költségek:

dobolás és toborzási engedély	12.— P
gazdának fejenként járó toborzási díj (talpaló pénz) összesen	125.— „
szerződéskötés, intéző oda- és visszautazási költségei	100.— „
kocsival való ki- és visszaszállítás	125.— „
szállítás előkészítés (meszelés, deszkák, szalma).....	125.— „
vasúti oda- és visszaszállítás ¹	1040.— „
hatósági orvosi vizsgálat (trachoma ellen)	62.50 „
	1589.50 P

II. Munkába állás utáni költségek:

A) Személyi kiadások:

summásgazda kétszeres fizetése és élelmezése	792.— P
summásgazda egyéb járandóságai (tej, kukoricaföld stb.)	166.— „
i főszakácsné (gazdaasszony) fizetése és élelmezése	396.— „
4 szakácsné fizetése és élelmezése	1344.— „
5 vízhordó fizetése és élelmezése	1680.— „
i gazdahelyettes pótdíja	180.— „
i férfi és i nő elsőmunkás pótdíja	120.— „
orvosi gyógyszer és kórházi költség	810.— „
	5488.— P

B) Dologi kiadások:

konyhameszelés és javítási munkák	25.— P
szállítás világítása.....	576.— „
félnapra egy iga ebéd vitelre és fahordásra	1125.— „
edénykopás, törés és beszerzés	300.— „
konyhára tüzelő, világítás.....	882.— „
	2908.— P

A fenti költségek természetesen a munkáscsoport nagysága és az eltöltött hónapok szerint változnak. Az előmunkálati és munkábaállítás utáni költségeket összeadjuk és osztjuk a dolgozott hónapszámmal összeszorított munkások számának összegével, ami jelenti havonta egy munkásra eső költséget. Fenti számításunk szerint 11.74 pengő.

Az ideai summásbér alakulására hatással volt a földművelésügyi minisztériumnak az a rendelete, amely a legkisebb munkabérrre vonatkozó irányelveket szabta meg. A summásmunkásokat munkabér szempontjából 3 osztályra osztotta:

Aug.

LENCSÉS: SÜMMÁSOK

105

„Elsőosztályú munkás az a férfi, aki 19. életévét betöltötte és aki nehéz munka kifejtésére (pl. kaszálás, zsákolás, stb.) képes.

Másodosztályú munkás a) az a teljes munkabírási nő, aki a 17. életévét betöltötte, de 55. életévét még nem töltötte be, b) az a teljes munkabírási férfi, aki 16. életévét betöltötte, de 19. életévét még nem töltötte be, c) nehézmunkára nem képes férfi, aki 19. életévét betöltötte.

Harmadosztályú munkás, a) az a férfi, aki a 16. és az a nő, aki 17-ik életévét még nem töltötte be, 61 az a férfi, aki a 60-ik és az a nő, aki 55-ik életévét betöltötte“.

A kor ezideig még nem játszott ilyen szerepet, mert a 18 éves legény már bírta a kaszálást és zsákolást. A gazdaságok csak első- és másodosztályú munkást ismertek, mivel 14—15 éven aluli lányokat és fiúkat nem igen szerződtettek. Megesik, hogy 60 éven felüli munkás még kifogástalanul kaszál, de már zsákolni nem tud, mégis harmadosztályúnak számít.

¹ A vasúti szállításért a gazdaságok a munkásokkal 2—3 napi „angáriát“ dolgoztatnak, miáltal az oda- s visszaszállítás költségét voltaképpen a munkások fizetik.

a) élelmezés mellett		felesgabona	kézpénz
I. o. munkás	200 kg	8.— P
II. o. munkás	160 „	6.— „
III. o. munkás	120 „	4.— „
b) élelmezés nélkül			
I. o. munkás	300 kg	15.— P
II. o. munkás	240 „	12.— „
III. o. munkás	180 „	8.— „

Továbbá a munkaszüneti napon teljesített munkáért „legalább 25%-kal feleméit legkisebb napszámbert“ kell megállapítani.

A fentieknél is fontosabb az a rendelet, amely szerint a summásbér „megállapított és hatályba lépett legkisebb mértékét az említett naptól (március 20.) kezdődőleg egyszersmind a legnagyobb munkabérnek is kell tekinteni“. Ettől csak 10%-os eltérés lehet jogos, ami az átlagosnál nagyobb munkateljesítmény jutalmazását célozza. E rendelethez kiadott körrendelet megkísérli a munkabérrögzítést megindokolni. Zavartalan és eredményes termelés csakis a munkaadó és munkás közti egyetértésben lehetséges, ha bármelyik fél is vét ellene, nagy károk keletkeznek.

A bérmegállapítás a munkaadó számára olyan hézagokat hagyott, amelyeket a munkások kárára bármikor kihasználhat. A munkabér szempontjából ki dönti el, hogy melyik a könnyebben és nehezebben művelhető talaj? Csakis a munkaadó. A szakmánybéreknél nincs szétválasztva a tavaszi és őszi munkabér, ami a répaszedésre, tengerítőrésre elszerződő munkásokat érinti legérzékenyebben.

A summás bére a gazdasági válságtól az elmúlt évig állandóan emelkedett. Ha a bér pénzértékét tekintjük, hasonlókat látunk, de ha egyes évek közszükségleti cikkeinek áralakulásával hasonlítjuk össze, lényeges javulást nem tapasztalhatunk. A summásság létfenntartási költségét alkotó szükségleti elemeket minden évben egyenlőnek vettük s ezáltal a pénz értékének vásárlóerejét számítottuk ki. Élelmezésbe csak a legfontosabb cikkek (búza, bab, burgonya, zsír), ruházatban a nyári férfi, női és gyermek felső- és alsóruhák, míg a fűtés és világításban fa, szén és petróleum árait vettük be. A létfenntartási költség negyedik alkotóját a vidéki lakbéradatok hiányában mellőztük. Az említett három csoport árait a budapesti kiskereskedelmi árak alapján vontuk össze, mivel falusi kiskereskedelmi adatgyűjtésünk nincs és a fővárosban kialakult árak hatását a vidéki kiskereskedelmi árak időbeli késéssel mutatják.

Munkabérindex Létfenntartási index

1930	71	100
1931	46	100
1932	34	92
1933	23	84
1934	33	88
1933	37	101
1936	39	101
1937	46	113
1938	60	115
1939	67	114
1940	80	133

A munkabér és a létfenntartási költség indexe a 30-as évekbe« közelítette meg legjobban egymást s ettől kezdve a gazdasági válságig nagy eltérést mutat. A mélyponttól a különbség az elmúlt évi kisebb ingadozásoktól eltekintve egyenletes maradt.

A summás háztartások a munkáskereseten kívül minden más jelentősebb bevételt nélkülöznek. A favágással foglalkozók olcsóbban és rövidebb időre szerződnek el, mint síkvidéki társaik. A summásmunka a családi közösséget felbontja és a háztáji termelést (háziállattartás, konyhakerti növénytermesztés) teljesen lehetetlenné teszi. Vagy nincs rá hely, vagy az egész család idegenbe megy, ahol idő és hely híján nem termelhetnek. A hiányos kereset a summáscsalád megélhetésében időszakos ingadozásokat idéz elő. A nyári keresetet a tél folyamán szűkösön felélik, úgyhogy mire munkára mennek, már adósságuk van. Az esetleg otthonmaradottak számára az első hónapok jelentenek nagy nélkülözést, míg a dolgozó családtagok pénzt nem küldenek haza.

A summáskérdés megoldása vagy megoldatlansága nagyban a jövőbeli munkabérlpolitikán múlik. Hisszük, hogy a munkásság életszínvonalának és a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének figyelembevétele mellett is lehet, sőt kell számukra rendes emberi megélhetést biztosítani.

LENCSES FERENC

MAGYARORSZÁG AZ „ÚJ EURÓPÁBAN

MINDENKI TUDJA, hogy mindazok a tervek, melyek az új felépítésű Európa megszervezésével foglalkoznak, csupán elképzelések, hiszen egyelőre nem tudhatjuk, milyen árok fognak ennek az új öngazdálkodásnak megteremtésénél közreműködni. Mégis van valami megnyugtató ezekben a kutatószerű elképzelésekben. Ilyen például az, hogy a majdani új járendező hatalmak nem akarnak úgy ülni a konferencia asztalához, hogy a helyzetet nem ismerve, a rosszhiszemű propaganda hatása alatt szabdalják a térképet, mint tették az elmúlt világháború után. Ha húsz évvel ezelőtt is annyit foglalkoztak volna az európai organizmus egységével és az organizmust alkotó tájegységek — vagy ha jobban tetszik életterek — egészséges megszervezésével, azt az energiát, amelyet most a hadviselő hatalmak emberi értékek elpusztítására fordítanak, az építés és fejlődés szolgálatába állíthatnák.

Annak idején a magyar sajtó és szakirodalom is foglalkozott Funk német gazdaságügyi miniszter autarchikus európai tervével, valamint a Bottai olasz miniszter vezetése alatt álló „Critica Fascista“ és „Civista Fascista“ folyóiratok terveivel, úgyhogy most ezekre nem akarunk kitérni.¹ Csak megjegyezni szeretném, hogy azóta már ezek a tervek is változtak s a háború befejezéséig még tovább is változni fognak. Ezek a tervek az egész Európát egybefogó gazdasági szervezést igyekeztek úgy elképzelni, amint azt elsősorban a német és az olasz gazdaságnak, valamint Európa többi országa gazdaságának is a lehető legjobban megfelel. De bármennyire egységes is egész Európa, gazdasági tájegységekre bomlik s ezek a tájegységek természetesen képtelenek magukat az egész

¹ Funk terveiről l. Ruisz Rezső, Magyar Szemle 1941 febr.

Európától függetleníteni, mint ahogy Európa is függ, még a legszigorúbb autarchia megvalósulása esetén is, a többi világrészről.

Európa zártabb gazdasági terei közül kétségtelen egyik legfontosabb terület Délkelet-Európa, már csak azért is, mert a világon alig akad még egy terület, amely geopolitikailag annyira zárt egészet képezne, mint ez. Azonkívül a világnak talán ez a legkevertebb lakosságú területe és a kis nemzetek közötti gyűlölködés itt a legélesebb. A Délkelet-Európában élő kevert népességű országok között politikai határokat vonni szinte lehetetlen anélkül, hogy ez vagy az a nemzet ne foglalkoznék a „revanche“ gondolatával, amely pedig végső fokon a háborút jelenti. Azért ennek a területnek a gazdasági alapon való összefogása pedig csak úgy lehetséges, ha ezt a területet mintegy önmagában gazdasági egységre törekvő bezárt teret tekintik, amely szükségszerűleg kiegészítheti Európa gazdaságát, de annak nem szolgai függvénye. Természetesen elképzelhetünk olyan terveket is, amelyek úgy látják legéletképesebbnek a jövőendő Európát, hogy a nyugati országok lesznek a kizárólagos ipari termelők és Délkelet-Európa iparának leszerelése után visszasüllyed pusztán nyersanyagtermelő területté s ezzel mintegy szolgai függvénye lesz a gazdagabb s ennek következtében kulturáltabb iparos Európának. Ilyen terveket el lehet képzelni, csak az életet nem tudjuk elképzelni egy ilyen Európában.

Földrészünk vezető hatalmai is kezdenek foglalkozni Délkelet-Európával olyan beállításban, hogy ez a terület egy többé-kevésbé zárt egységet alkot. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint azok a német sajtóban egyre szaporodó tanulmányok, amelyek ennek a területnek gazdasági újjászervezésével foglalkoznak. Utalunk itt csak a „Berliner Börsenzeitung“, a „Frankfurter Zeitung“ és a „Deutsche Allgemeine Zeitung“ 1941. április 21-iki számaira, melyek Délkelet-Európa jövőendő iparosodásáról írnak.

A középhatalommá növekedett 15 milliós Magyarország gazdasági súlyával egyik igen jelentős tényezője Európának. Ez a jelentőség csak akkor domborodik ki igazán, ha országunkat ebben a délkelet-európai gazdasági egységben vizsgáljuk.

Letagadhatatlan tény az, hogy a megnagyobbodott ország minden téren Délkelet-Európa vezető országa. Népeisége a legnagyobb, kultúrája a legmagasabb és ami egy újjárendezésnél leginkább számításba jön, ipara a legfejlettebb. Kétségtelen az, hogy mezőgazdasági ország vagyunk és iparunk nem mérhető össze a nyugateurópai országok iparával; viszont, ha egészségesen rendezik Európát, iparunk odáig fejlődhet, hogy Délkelet-Európának ipari szempontból, ha nem is Németországa, de Franciaországa lehetünk. (Azért említjük Franciaországot, mert ez nagy ipara mellett is mezőgazdasági ország.)

A közlekedési eszközök rohamos fejlődése folytán egy ország ipari fejlődése legfőképpen a földjén lakó emberanyagtól és annak iparra termetségétől függ. Ha pedig ez így van, akkor nincs mitől tartanunk, mert nemcsak földünkben található nyersanyagokat leszünk képesek ipari terményekké átváltoztatni, hanem a Délkelet-Európában található nyersanyagok egy részét is földolgozhatjuk. Hogy a magyar különösen alkalmas az iparra, azt bizonyítják egyes kifejlett iparágak produktumai, melyek a jóval kedvezőtlemebb körülmények között is, nemcsak versenyképesek a külföldi iparokkal (textil, bőripar), de gyakran minőségükkel verik a nagy ipari országok termékeit. Bizonyítják még ezt az iparra termetségét a külföldre vetődött magyar munkások tömegei is. Amikor az idehaza még gyakran földmunkás magyarok külföldre jutottak és fejlődésüket semmiféle kötöttség nem akadályozta, kiváló iparosokká fejlődtek. Például a Franciaországban dolgozó mintegy 30.000 magyar munkás jóval nagyobb megbecsülésnek örvendett a háború előtt, mint német, belga vagy svájci munkástársai, nem is szólva a szerb, lengyel vagy román munkásokról. Amikor a gazdasági válság idején ezrével

bocsátották el Franciaországból az idegeneket, a magyarok mindig legutoljára vesztették el munkájukat, amiről sok száz munkavezető és gyárigazgató levele tanúskodik a párizsi Magyar Ház irattárában. Ugyanez áll a belgiumi, sőt amerikai magyar munkásokra is.

Ha elfogadjuk azt, hogy Délkelet-Európa a maga speciális termelési viszonyaival, valamint geopolitikai helyzetével többé-kevésbé zárt egység, akkor nem különösen szükséges annak bizonyítása, hogy ebben a térből mi vagyunk a legfejlettebb ipari ország. Ennek bizonyítására talán elegendő, ha az 1930. évi adatok alapján egy pillantást vetünk Magyarországra és a délkelet-európai országok külkereskedelmi forgalmára. Ebben azt látjuk, hogy Magyarország főleg ipari termékeket szállított a délkelet-európai országoknak, viszont azok nyerstermékeikkel szerepeltek a magyar behozatalban.

Behozatalunk volt 1939-ben:

Romániából	63.88%	nyerstermény	36.32%	ipari	termék
Jugoszláviából	88-31%	„	11.69%	„	„
Bulgáriából	995°%	„	0.50%	„	„
Görögországból	97.90%	„	2.10%	„	„
Szlovákiából	64.74%	„	35.25%	»	„

Kivitelünk volt ugyanez évben:

Romániába	2.36%	nyerstermény	97.64%	ipari	termék
Jugoszláviába	8.29%	„	91.71%	„	„
Bulgáriába	0.76%	„	99.44%	„	„
Görögországba	31.97%	»	68.03%	„	„
Szlovákiába	52.3%	»	47.69%	„	„

A fenti kimutatásból kiderül, hogy behozatal tekintetében a balkáni országokból jóval nagyobb százalékban hozunk be nyersanyagot, mint ipari termékeket. Azt is mondhatnák, hogy ipari termékeket alig hozunk be, mert statisztikánkban az ipari termék gyanánt föltüntetett behozatali áruk javarésze ipari féltermék. Viszont a mi ipari mivoltunkat legjobban domborítja ki kivitelünk. A délkelet-európai országok mindegyikének főleg iparcikket szállítunk. Kivétel Szlovákia, mely sajátosan rossz mezőgazdasági adottságai következtében ránk, mint legközelebbi gabonatermő országra szorul élelmezés tekintetében. Szlovákia és Magyarország között különben a külkereskedelmi forgalom főleg nyersanyagok és féltermékek kicserélődéséből áll, mert északi szomszédunk ipari termékeit a szomszédos Németbirodalomból szerzi be.

Ami pedig országunk ipari fejlődését illeti, arra is elég világosan mutat az alábbi külkereskedelmi forgalom statisztikája.

Magyarország behozatala:

	Nyerstermékek Ipari és féltermékek	
1926.....	30.82%	69.18%
1929.....	37.77%	62.23%
1933.....	42.09%	57.95%
1937.....	58.57%	41.63%
1939.....	48.62%	51.38%

A fenti statisztikából kitűnik, hogy az elmúlt 15 évben országunk százalékarányban egyre kevesebb ipari cikk behozatalára szorult. Amíg 1926-ban egész behozatalunk 69%-át tette ki az ipari szállítás, addig ez 1937-ben 41.63%-ra csökkent. Az 1939-es visszaesés a háborús viszonyoknak s a

háborút megelőző feszültségnek tudható be, amikor is minden ország igyekezett saját nyersanyagát a lehetőségekhez képest fölhalmozni s így nyersanyaghiány lévén, kénytelenek voltunk ipari szükségletünknek egy részét készen vásárolni külföldről.

Kivitelünk ugyanez évben a következőképpen alakult:

	Nyerstermékek	Ipari és féltermékek
1926	69.45%	30.55%
1929	59.82%	40.18%
1933	64.71%	35.29%
1937	63.34%	36.66%
1939	62.91%	37.09%

A fenti adatok világosan mutatják, hogy ipari kivitelünk évről évre fokozatosan emelkedik. Annak ellenére, hogy mezőgazdasági ország vagyunk s ennek következtében természetesen kivetelünk oroszlanrészét a mezőgazdasági nyersanyagkivitel teszi, mégis meglepéssel kell megállapítanunk, hogy országunk összes kivitelének 37.09%-át az ipari termékek exportja teszi. Az 1929-es esztendő különösképpen kiugrik ebből a növekvő számsorból, de ezt nem tekinthetjük normális fejlődésnek, mert 1929-ben a gazdasági fellendülés csúcspontján, a szerencsés körülmények következtében az előző évek fölhalmozott áruit is sikerült eladnunk.

Valóban összességében sem azelőtt, sem azután kivitelünk az 1929-es szintet el nem érte.

A külkereskedelmi forgalom adatai tehát jól mutatják az ország ipari föllendülését, amennyiben külföldre egyre több ipari árut helyeztünk el és ipari szükségleteinknek mindig nagyobb részét a hazai ipar állítja elő, minek következtében ipari behozatalunk évről évre csökken. Mégis a gyáripari termelés közgazdasági jelentőségének emelkedését főleg a gyáriparban megélhetést találó munkások számának állandó növekedése mutatja. Az 1929—39 elmúlt 10 év alatt 87.000 munkást szívott föl a magyar gyáripar. A gyáriparban megélhetést találó munkások növekedéséről álljon itt az alábbi kimutatás:

1921	136.808	1934	199.273
1923	197.427	1935	219.242
1925	191.760	1936	251.155
1927	227.682	1937	276.500
1929	237.290	1938	289.913
1931	191.965	1939	334.000
1933	179.386		

Tehát az 1921-es mélypontról, amikor a magyar gyáripar 136.808 munkást foglalkoztatott, 1939-ig ez a szám 334.000-re emelkedett. Természetesen az 1931—33-as évek erősen éreztetik munkáslétszámunkban a világgazdasági krízis hatását. Azóta viszont annyira emelkedett a magyar munkáslétszám, hogy a gazdasági prosperitás csúcspontján foglalkoztatott 237.290-es munkásszámot már 1936-ban meghaladta s azóta is rohamosan gyarapszik. Ha viszont számot akarunk vetni országunknak utóbbi időben történt gyarapodásával, akkor meg kell jegyeznünk, hogy a Felvidékkel és Erdéllyel, majd most legutóbb a Bácskával gyarapodott ország munkáslétszáma ennél jóval nagyobb, mert az 1939-es adatokban ezeknek az országrészeknek az adatai nem foglaltatnak bent. A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy 1939-ben a Felvidékkel együtt Magyarországon 364.900 volt az ipari munkások száma.

Gyáripari fejlődésünket a munkáslétszámhoz hasonlóan a gyári jellegű ipartelepek száma és termelési értékének emelkedése is mutatja. 1933. óta, tehát a világrkrisis megszűnése óta, ez a növekedés a következőképpen alakult:

	Gyárak száma	Termelési értékek ezer P-ben
1933	3352	1,763.429
1934	3387	1,954.388
1935	3491	2,201.477
1936	3700	2,582.485
1937	3798	2,952.438
1938	4362	3,058.833

A fenti adatok bőségesen bizonyítják a magyar ipar fokozatos fejlődését. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a gyárak száma és termelési értéke ma sokkal nagyobb, mert a visszacsatolt részek ipara is erősíti és gazdagítja a magyar gyáriparat. Különösképpen pedig Erdély visszacsatolt része jelent és fog jelenteni a jövőben komoly gyarapodást.

Gyáriparunk fejlődése, mint láttuk, mindjobban fedezi egyrészt az ország ipari önellátását. Ennek bizonyítéka, hogy ipari behozatalunk állandóan csökken, másrészt természetes piacainkat is évről évre jobban ellátjuk ipari termékekkel: ipari kivitelük állandóan nő. Ha már most egy észszerű Európarendezés megengedi azt, hogy ez a zártságra törő, délkelet európai geopolitikai és gazdasági egység szabadon fejlődhessék, akkor ennek a területnek komoly ipari erőfeszítésre lesz szüksége s itt elsősorban országunk ipari erőfeszítése jönne számításba. Egy ilyen észszerű rendezés esetén egyáltalán nem kell féltünk a magyar és a fejlődő délkelet európai ipart más országok konkurenciájától, mert természetes életterünkről lévén szó, ha a politikai érdekek nem keresztezik ipari kivitelünket, úgy legalább egyenlő versenytársai lehetünk, legalább igen sok iparágban a legerősebb iparú országoknak is. Országunk iparosodása különben elsőrendű délkelet európai érdek és nemcsak Magyarország érdeke ez, hanem valamennyi délkelet európai államé.

Abban az esetben, ha a délkelet európai agrárállamok 100%-osan a nyugati iparra vannak utalva és ennek a területnek semmi ipara sincs, akkor minden téren annyira ki lesznek szolgáltatva az ipari államoknak, hogy igen hamar azok vazallusai válnak, mert ne feledjük el, hogy békés időkben mindig nehezebb a nyerstermékek értékesítése. Viszont, ha ez a délkelet európai tér egy olyan agrár állam iparára támaszkodhat, amelynek magának is létérdeke az ipari és agrárérdekek és árak egyensúlyban tartása és ez az iparos agrárország elég erős, akkor meg tudja védeni a keleti agrárállamokat attól, hogy áruikat elköttyavetyélni vagy politikai függetlenségük földadásával értékesíteni legyenek kénytelenek.

Mínt hogy erősen iparosodó agrárország vagyunk és egyrészt beletartozunk a délkelet európai térbe, másrészt pedig ezt az életteret mi kapcsoljuk az iparos nyugathoz, országunk szerepe egy új fölépítésű Európában sokkal bonyolultabb lesz, mint a szorosan egyetlen zárt élettérhez tartozó országoké. Ndcünk életterünk ipari téren egész Délkelet-Európa, mert földrajzi helyzetünknel fogva ott találjuk meg természetes piacainkat. Természetesen nem számíthatunk arra, hogy ennek a piacnak a nagy ipari országokkal szemben egyeduralkodói lehetünk, de arra viszont joggal számíthatunk, hogy bizonyos, különösen jól fejlett magyar iparágak bizonyos uralkodó szerepet fognak játszani ebben a térben. Agrárszempontról életterünk az iparos nyugat is, mert a délkelet európai országokkal való összefogásban és egyetértésben is helyezhetjük el agrártermékeinket és mezőgazdasági iparunk termékeit. Tehát az újonnan igen gyakran használt élettér meghatározást országunkra

nézve úgy alkalmazhatjuk, hogy Magyarországnak kettős élettere van: egyik nyugat felé, amelynek az a célja, hogy minél magasabbra tartsuk a délkelet-európai agrártermékek árát, a másik ipari, kelet felé, ahol országunk fékként funkcionál, nehogy az iparosodó országok ipari erejük következtében túlságosan kiéljék a délkelet-európai agrár tájegységet.

RUBLETZKY GÉZA

A REGÉNY VÁLSÁGA

A „DIARIUM“ CÍMŰ FOLYÓIRAT nemrégiben rendszeresen közölt cikkeket, melyek a regény mai kérdéseit, helyzetét, válságát igyekeztek megvilágítani. Egyéb folyóiratokban és napilapokban is gyakran jelennek meg olyan cikkek, melyek vagy teljes egészükben, vagy csak egy-egy félmondat erejéig, mint köztudatban élő, jelenvaló, vitathatatlan kérdést emlegetik a regény válságát.

A hozzászólók szerint az okok, melyek a válságot érthetővé teszik, részben műfajiak. Egyesek úgy vélik, hogy az eredetileg eseményes, realista regényt essaynek, filozófiának vagy politikának beáramlása megzavarta, a regényszerű felépítés helyébe lírai, zenei kompozíció lépett, elveszett a regény hajdani műfaji tisztasága. Kósa János írta, — éppen a Magyar Szemlében — hogy mint szorul ki a mai regényből az irodalmi elem a közművelődési anyag, történelem, technika, orvostudomány vonzóereje révén. A regény hibrid műfaj, — tanítja ez az elmélet — természetes, hogy túlságos formátlansága, anyagbeli kötetlensége, hajlama arra, hogy mindent magába öleljen, megássa a sírját. A gyögmód ebben az esetben az eseményesség, vagy az „ősi tisztaság“ visszaállítása lenne.

Egy másik magyarázat író és olvasó viszonyában keresi a válság okát. Az író bűne: elszakadt magasabb hivatásától, kiszolgálta a közönség alantas érdeklődését (divatregény), a kiadó üzleti szempontjait („írás-tudók árulása“); de elszakadt a közönségtől is, individualista érdeklődését, sajátos hobbitjait igyekszik kielégíteni, menekül a világ elől, az írásnak elsősorban mesterségbeli oldala, vagy magánügy-jellege érdeklí, elefántcsonttomyos finomkodás, szép stílus, vad kísérletek és lélektani különködés csapdái tartják fogva („exclusiv regény“). Az olvasó bűne: leszokott a szellemi értékek tiszteletéről, fogvasztja és nem olvassa a könyvet, nem akar gondolkodni, a könyv nem élmény neki többé és nem áhítat, a detektívregény eseménygörgetege, vagy a könnyed regények buta szentimentalizmusa, olcsó erotikája teljesen kielégíti. De bűnös a kiadó is, bűnös a könyvkiadás mai rendszere, a szellemileg kényelmes kor mechanizáló és uniformizáló hajlama: mert a sikerhez és a közönség alantasabb igényeihez való alkalmazkodásra szoktatják az írókat, a kezdőt idegennek, a beérkezettet önmaga modorának utánzására kényszerítik. (Ezt a gondolkört szépirodalmi formában legutóbb Márai Kassai örjárata foglalta össze.)

Egy másik magyarázat-típus történeti szempontokat kér számon. Műfaj-történetit: a regény az eposzból lett, az eposz lényege a történés és a regény mégis elfordult a történés ábrázolásától. Viszonytörténetit: a regény minden korban bizonyos társadalmi osztály szórakozása és kifejeződése: a regény válságának oka tehát a mai regényformát hordozó polgári osztály válsága.

Felmerülnek művészettechnikai és művészetetikai magyarázatok: az igazi írókat, ki az írásnak tudatos művésze, háttérbe szorították a zseniális egykönnyűek, kik foglalkozásuk érdekességeit pompásan meg tud-

ják mutatni (orvosregény, repülő-regény), háttérbe szorította őket az életrajzregény ipari produkciója, a gyorsan írt, három-négykötetes mammutregények, melyek kiölték az írókból a művészi gondot, alakítást, fegyelmet, a közönségből pedig a kritika és összehasonlítás érzékét. Általában a regényforma túlságosan elhatalmasodott a többi irodalmi műfajjal szemben. A műfajoknak ez a regénnyé való uniformizálódása tagadja és lehetetlenné teszi az igazi művészetet, mely minden témához és élményhez sajátos módon igazodó művészi formát keresne.

Akadnak, luk elsősorban a regény funkcióinak: szórakoztatás, hivatás, vagy szolgálat kérdéseivel vélik magyarázni a regény válságát. Az egyik felfogás szerint a komoly, irodalmi regény ma nem mer szórakoztató lenni, a másik felfogás szerint az új népi és faji törekvések mai tudatos korában az írók még nem vetettek eléggé számot helyzetükkel, nem ismerték fel szociális, faji, esetleg nemzeti kötelességeiket, még mindig „olvasóknak“ írnak, nem „hívóknak“, olvasmányt írnak, nem „nevelő szándékú példát“. Természetesen a közönség sem áll hivatása magaslatán, mert nem olvassa eléggé vezéreit és profétáit.

Vádaknak és szempontoknak ezt a zűrzavarát már ez az összeállítás is rendezni törekszik bizonyos szempontok kiemelésével. Magától értetődik azonban, hogy egységesebb, átfogóbb szempontra volna szükség, ha a regény válságát teljes összetettségében, mind műfaji, mint alkotáspszichológiai, mind történeti, mint funkcionális szempontból többé-kevésbé egységesen akarna vizsgálni.

Mégis ilyen átfogó szempontnak kínálkozik a regény anyagának előadásában az ábrázolás és értelmezés viszonya.

Műfaji tekintetben az eseményes és a reflexív regény megkülönböztetése, fokozatai nagyjában megfelelnek az ábrázolás vagy értelmezés uralkodó helyzetének, az írói alkat tekintetében is döntő különbséget jelent az ábrázoló, megjelenítő és az értelmező, feltevésekkel dolgozó írói lelkijét különbözősége. Történeti szempontból is használható ez a megkülönböztetés: a regény — a közhit szerint — az eposzból vált ki. Az eposz az élet ábrázolásának és értelmezésének bizonyos sajátos egyensúlyát valósította meg, mikor mítosza, vagyis világértelmezése hitelét veszítette, felszabadult, önállósult belőle az ábrázolás, az értelmezés nélküli, vallásos hitet, felsőbb világrendet figyelembe nem vevő eseményelmondás. A regény formája az eposzszal szemben — a tiszta eseményközlés és profán világábrázolás — nemcsak kritika, hanem az emberi érdeklődés tán alacsonyabbrendű, de természetes igénye. A közlésmód különbsége, hogy előadásra vagy magános olvasásra szánt szöveggel van-e dolgunk, szintén magyarázható ábrázolás és értelmezés viszonyával. A korai regény, mert olvasásra szánták, bensőségebb ábrázolást tesz lehetővé, mint az eposz, s eseménygazdagsága miatt nincs szüksége az eposzt átölő hitrendszerre.

Végignyomozhatnók a regény történetén a kétféle világlátás útját, amint majd az egyik, majd a másik kerül inkább előtérbe korok és szellem-történeti változások ábrázoló vagy értelmező jellege szerint. Természetesen nem akarunk valamiféle váltakozást- vagy hullámelmélet primitív gépiességének hibáiba esni. Nagyjában egyidőben él egymás mellett a majdnem eposzian értelmező idealista lovagregény és az eseményábrázoló, durván realista pikareszk történet, lazarillo mese. De azért a realizmus és idealizmus fogalmai sem mindig fődik az ábrázolást és értelmezést: a Rózsaregény heroikus szimbólumépülete vagy értelmező kísérlete nagyjában idealista ugyan, de a realista Rabelais-ből sem hiányzik az értelmezés szándéka, a bíráló és az utópia. Ábrázolás és értelmezés nem is lehet el egymás nélkül, nincs író, ki oly tárgyilagos ábrázolásra lenne képes, hogy leírása ne is értelmezze egyben tárgyát. A felvilágosodás értelmezési igénye, filozofikus ballasztja vagy a realizmus ábrázolással is értelmezésre törekvő zolai szemve-

délye mutatja, hogy minden korszak bizonyos vegyületet hoz létre a két alaptényezéből és hogy azok sajátos egyensúlya nyilvánvaló, de pontosan ki nem fejezhető kapcsolatban van a szellemtörténeti helyzettel.

Milyen ez az egyensúly? Nehéz lenne pontosan meghatározni. Mindenestre tünékeny és egyszeri. Minden irodalomban van a regénynek néhány „virágkora“ egy-két remekművel és néhány jobb alkotással. A remekmű őrzi az egyensúlyt. Ábrázolás és értelmezés egyensúlya teszi lehetővé a remekművet. De a remekművet és az egyensúlyt néha már írója maga sem tudja megismételni. Bizonyos, nem is mindig irodalmi jellegű változások — melyeket a „világnézet“ modern fogalma kényelmesen foghatna egybe, ha túlságosan politikai értelme nem lenne — vagy az értelmezésből, vagy az ábrázolásból kezdenek többet követni, az egyensúly megbomlik és ha ismét helyreáll, az már nem az előző egyensúly, nem azonos vele, legföljebb hasonlít rá. Nem lehet azonos vele, hisz — ha más nem történt is — fejlődött az egyik vagy a másik elem kifejezési technikája. Gondoljuk meg, milyen tökéletesedést jelentett az ábrázolásban, a megfigyelés technikájában a naturalizmus és milyen haladást az értelmezés technikájában a pszichoanalízis.

Minden jelentős világnézeti, vagy általánosabb jelentésű szóval, világszemléleti változás megzavar egy bizonyos egyensúlyt. A változások oka koronként, helyzetenként különböző, de az ábrázolás és értelmezés helyzetének eltolódása mindig meglátható. Proust művét is egy világszemléleti átalakulás tette lehetővé, ennek egyes összetevő erőit Freudban, Bergsonban meg is nevezhetjük; Proust regényformája aztán az egész modern regényt messze elragadta az eseményábrázolástól a lélek és a lelki tartalmak értelmezése felé. A modern regény két főiránya — hogy Szerb Antal szavával nevezzük Őket: hétköznapi és csoda — egyrészt az ábrázolás fejlesztésével, másrészt az értelmezés keresésével igyekezett megtalálni egy újszerű egyensúlyt. A legmagasabb irodalom szempontjából, úgy tetszik, hogy ezt a Proust utáni egyensúlyt még egyetlen regény sem valósította meg. Mátrai László éppen Proust módszerének ezidőszaki legyőzhetetlenségével, kifercülhetetlenségével magyarázta az új irodalom válságát.

Ami két egyensúlyi helyzet között van, az ábrázolás vagy az értelmezés technikájának tökéletesedése, szemléletének elmélyedése az, amit a regény történetének szoktunk nevezni. Az egyik elem iránti fokozott érdeklődés zavarta meg az egyensúlyt, ez a fokozott érdeklődés bizonyos technikai vagy lélektani felfedezések által létrejött világszemléleti változás eredménye. Ahogy a régi világnézet ellenállása és az új túlzott mohósága között kiegyenlítődés áll be, úgy nő hozzá a másik elem technikája is elrugaszkodott társához. Ahogy a pszichoanalízis saját területén elhullatta túlzó hajtásait és „konszolidálódott. % úgy nyugszik meg a regényben az értelmezés területén a pszichoanalízis nyújtotta újság és előrehaladás és az ábrázolás technikájában is úgy kell kifejlődnie a továbbhaladásnak, hogy talán ma, talán holnap — talán másféle tényezők közrejátszásával is — létrejön az az egyensúlyi helyzet, mely egyedül alkalmas a remekművek megteremtésére.

A kultúra mai, sokirányú rétegződésében, mikor egyszerre többféle világnézet és még több világszemlélet él egymás mellett s mikor ennek következtében értékelési készségünk épp a jelennel szemben bizonytalan lett, tán túlzás is remekműveket kérni számon korunktól. De annyi kétségtelen, hogy az utóbbi ötven évben születtek is jelentős értékek a regény területén, s ezeket a velük rokon világlátás hívei bizonyára remekműveknek tartják. Egy-egy partialis világszemlélet szempontjából több regény elérhette már ábrázolás és értelmezés sajátos, alkalmi egyensúlyát, mely bizonyos körülmények között egy vüagnézeti csoportot, osztályt, nemzetet kielégít. Ha az igazi remekművekben egy szellemtörténeti korszak egyensúlya valósult meg s ha azokat valóban a hipotetikus európai vagy világirodalom szellemében tarthattuk remekműveknek, ezekben a művekben, melyeknek értékét csak igen erős világnézeti elfogultság meri tagadni, bizonyos helyzeti, nemzeti egyensúly fejeződik ki. A világszemléleti változások helyi árnyalatait, nemzeti színeződése, késéssel

miatt elképzelhető, hogy a föld egyik pontján egyensúlyt, a másikon teljes válságot találjunk.

Ebből a szempontból a regény válságának kérdése helytelenül fogalmazottnak tetszik. S valójában, ha meggondoljuk, a két háború közt Franciaországban jóformán senki sem beszélt a regény válságáról. A regényelméleti fejtegetések (Gide-é vagy a Proust körüli viták) pedig éppen a regénytechnika új hódításait leltározták. Az angol-amerikai regény válságáról sem sokat hallottunk. Az átlagprodukciónagysága és színvonala ott nem válság jele. A bestsellereket lehet szidni, néha joggal, de az évente magyarra fordított 10–12 bestseller között mindig akad mégis egy-kettő, melynek igen örülhetnénk, ha magyar nyelven lennének írva.

Az az érzésünk, hogy mindazok, kik a regény válságáról beszélnek, alapjában csak a magyar regény válságát látják s azt általánosítják nagyobb méretekre. A regénynek az a természetes válsága pedig, melyet a háború majd valószínűleg eredményez, a nemzeti öntudat és hivatásérzet válságai következtében ma még nem látható, nem mérhető fel, jóformán el sem kezdődött.

Annál jogosabb és igazabb felismerés azonban a magyar regény válságáról beszélni, még ha ezt a kérdést politikai, irodalmi hagyományok és személyi szempontok kényessé is teszik. Helyzetünk sajátossága az oka, hogy a magyar regény válsága eddig inkább csak vád és számonkérés formájában vetődött fel s vádaskodással együttjártó tévedések és elfogultságok kérdéssé teszik a helyes megállapításokat is. Ha a kiváló szociográfus, ki a magyar írók fekete karácsonyáról írt, nem lett volna sikertelen regényíró is, többen hitték volna neki. Ha Veres Péter a több mint száz éve megjelent klasszikus Emily Bronte regényt nem nézte volna bestseller-nek s Rubenset — mert nem volt paraszt — nem minősítette volna eleve érdektelen regényhősnek, irodalmi elméleteit is komolyabban lehetne venni.

A magyar regény válsága — mert ezt a válságot aztán be kell látnunk, hisz tán húsz-huszonöt éve aktuális — a magyar élet válsága. Kolozsvári Grandpierre Emil írt egyszer egy okos és kevésbé méltányolt cikket az írókról és regényhősökről. Ez a tanulmány a regény és a nemzeti életstílus egymáshozkötöttségét bizonygatja. „Miért hiányzik a hazai élet levegője a magyar... írók műveiből?” Azért, mert a határozott nemzeti életstílus hiányzik. Ha valaki a magyar életet úgy írja meg, amint az valójában van, hősei egyensúlytalanok, határozatlanok, lézengők, „alvajárók” lesznek. Amit az életben nem veszünk eléggé észre, az egységes stílus, a határozott nemzeti jellem hiánya, az regényben írói szervezetlenségnek, technikai hibának tetszik. Nincs közös magyar emberideál j hol vagyunk attól a kortól, mikor a Jókai rajzolta magyar úr típusának vonzó, asszimiláló ereje volt!

Hogy a háború után úgy felvirágzott a történeti regény, az mindennél jobban igazolja ezt. Nem volt egységes világnézet, nem volt egységes életstílus, de ott volt a múlt, hogy az író egy elképzelt egységes világnézet, mesterségesen alkotott egységes életstílus levegőjében megeleveníthesse hőseit. A jelenhez nem nyúlhatott, ott olvasóközönségének legalább fele másképp gondolkozott volna a magyar életről, a magyar feladatokról és elvette volna művét. A múltat, ha nagyjában megfelelt annak a nemességnek és emelkedettségnek, amit a múlttól elvárunk, a múltat jobban elhitték neki. Mindig akadtak ugyan, akik tiltakoztak „nagyjaink megtiprásáért”, de a múlt szemlélete mégsem keltett igazi szenvedélyeket és a múlt bemutatása nem is tárta fel olyan világosan az író látásmódjának tökéletlenségeit, egyoldalúságát, mintha a moderm élethez nyúlt volna. Aki benne élt a moderm magyar életben, pontosan tudta, hogy egy új regény minő előfeltevésekkel indul az élet ábrázolására, szükségképp milyen világmagyarázatot ad, kinek fog tetszeni és kik fordulnak ellene. Látta, hogy az egész magyar világot magyar

regény nem foghatja egybe, az egész magyar életet író nem tudja és nem meri ábrázolni. A magyar regényíró minduntalan kénytelen túllépni tárgyán, kénytelen regényben is magával foglalkozni, mert a világot ábrázolni és értelmezni nincs módjában az egész magyar közönség által elismert hit- és értékrendszer szerint. A magyar szellemi élet szétziláltsága, a nemzeti öntudat zavarai, a nemzeti hivatástudat kihagyásai, valamiféle „közgondolkodás“ és nagyjában hasonló világszemlélet hiánya, — bármennyire nagy szavak is ezek — mégis csak ezek voltak az okai, hogy az igazi magyar nagyregény nem jött el s hogy legjobb alkotásaink történeti tárgyúak.

Mindennek bevállása után paradoxnak tűnhet, hogy a magyar regény újjászületését mégsem azoktól és azok hite szerint várjuk, akik ma legtürelmetlenebbül hirdetik, hogy új és egységes magyar világnézetet akarnak alkotni s hogy erre egyedül ők jogosultak. A politika aligha segít a magyar regényen. A legkomolyabb szándékú magyar regénykísérletek eddig is gyakran buktak el az értelmezés és elfogultság túlsúlyán. A Szabó Dezső-féle regény, melyet Kolozsvári találóan nevez szőregénynek, — éppen, mert tudja, hogy ellenzői is lesznek, a minden áron való meggyőzésnek, az ellenvélemény ledorongolásának minden vezércikkiszólamát felvonultatja. Pedig a regény inkább élményközlés, mint programbeszéd. A politika mai kérdései — szociális felelősség, faji eszme, közösség — regénybe átkerülve egyelőre megint csak a harcos meggyőzés értelmező ballasztját hurcolná magával. Közösség és faji eszme ma még nem eléggé érett, nem eléggé közösség-élmény ahhoz, hogy jó regény anyagává lehessen. A pszichoanalízis is magával hozott bizonyos lélektani, értelmezésbeli túlzást, — ha ez az értelmezés merőben más jellegű is — de az európai félmultban értékes regényt mégis csak az alkotott, aki ismerte a pszichoanalízis vívmányait s tudta, mennyi olvasható fel abból irodalmi gyakorlattá, pontosan annyira engedte hát be művébe, hogy az újszerű értelmezési többlet még egyensúlyban maradjon saját ábrázolási technikájával. Közösségi célokat, szociális kérdéseket is lehet regénybe építeni, — korunknak tán ez lesz a sajátos regénytárgya, mint a félmultnak a lélektan és a tudatalatti — de a közösségi regény csak akkor lesz jó regény, még szociális jószándéka is csak akkor lesz értékes, ha az újszerű kérdések megfelelő regénytechnikával, újszerű, fejlett ábrázolókészséggel és művészi tudással fejeződnek ki.

A közeljövő regényirodalma valószínűleg alkalmazkodni igyekszik majd a szociális és közösségi kívánalmakhoz. (Meglépő, hogy akik ezt követelik tőle, mennyire nem vették észre Maxence van der Meersch e tekintetben igen érdekes kísérletét.) De a sietős és erőszakolt alkalmazkodásból csak értelmetlen monstrumok szülehetnek, mint amilyeneket a pszichoanalízis első irodalmi eltúlzói teremtettek. Amíg a szociális és közösségi törekvések a világlátás és értelmezés tekintetében egységes közfelfogást nem teremtettek, míg faji és közösségi élet az íróknak csak programja, de nem élménye, míg e kérdésekből politikusok és dilettánsok, vagyis „nem írók“ írnak regényeket, jó regény aligha íródhat.

Az igazi magyar nagyregényt attól az időtől várjuk, mikor a szociális tendenciák és a közösségi eszme világa „konzolidálódik“, azaz általában akkor, mikor az ábrázolás technikája, eszközei, mélysége megint hozzájönnek az értelmezéséhez. Azok a megszállottak és próféták pedig, akik a költők megszállottságát vitték át a politikába állandó izgatott érzékenység, sértődékenység és pátosz formájából s akik polgárinak bélyegzik és nem egyszer rosszhiszeműen piszkolják a nem szociálisan értelmező, nem paraszti témákat író, a közösségi és faji szándékot fönnen nem lobogtató írókat, nem igen írhatnak jó regényt, bármennyi „hívót“ is nevelhetnek maguknak „olvasóik“ közül, mert értelmező dühükhöz és harcos elfogultságukhoz

nem párosul és nem is párosulhat az ábrázolás ugyanolyan hevű tehetsége. Amikorra pedig az új nagyregény, vagyis értelmezés és ábrázolás új egyensúlya megszületik, a világirodalom minden nagyregényéről — s tán néhány ma szorgosan elítélt íróról is — megírják már az új szemlélet írói, hogy mennyiben voltak előfutárai és előkészítői az új közösségi és szociális irodalomnak.

LOVASS GYULA

ÚJ FRANCIA KÖNYVEK

1940 JÚNIUSA dermesztő emlékként kísért. Akik láttuk a tébolyult göngyölödést, az ország egyik felének másikra borulását, a főváros nagy riadalmát, s a hagyományosan okosnak vélt francia nép rémült zavarát, — alig hittünk a gyors épülés lehetőségében. De a „francia csoda“ — úgy látszik — hűségesen teljesedik, hátrányos helyzetekben is. Várói tavaly kívánták jeleit, háborúban, ő azonban szeszélyes, a vereséget választja. És ez a vereségérzés nem kívülről jön, hanem belülről, a lélekből.

Valóban csodálatos a lelki erő s a belső fegyelem, mellyel a franciák a roppant csapást viselik. Élelmezési gondok nehezednek rájuk — a bőség évei után valószínűtlen szűkösség —, kétmillió férfi fogoly, családtagok hónapok óta alig kaphatnak hírt egymásról — minden ok megvolna hát, hogy nyugtalanok legyenek, ám nem, sokszor szinte az az érzésed, hogy a júniusi borzasztó kaland csak zökkenő volt, mellékesemény, nehéz emlék — az élet azonban folytatódik.

Az élet folytatódik, az ember „él és élni akar“, a fennmaradás ösztönei és a továbbfejlődés ingerei hatékonyabbak, mint a rombolás csirái. A franciák nem a sír szélének, hanem hasznos leckének tartják az összeomlást, tanulni akarnak belőle, megszüntetni okait, kiírtam indítékait. Észszerűen viselkednek, patétikus cselekvések, lelkes fogadozások vagy hangos jajongások nincsenek. „Buktukban is vig franciák“ — idézed Kazinczyt, némileg túlozva. Vigaknak nem jellemezhetők, inkább természeteseknek, változatlanoknak. A vereség nem rendítette meg őket, sőt növelte erkölcsi erejüket.

Befelé fordul a francia szellem és aggódva kérdi, mi volt az oka a váratlan és páratlan megcsuklásnak? A katonai erőviszonyokon túl mi siettette a hullást és mi tette aránytalanná az erőviszonyt? Hol van a bajok gyökere? Ilyen kérdéseket vet föl a legtöbb mai francia könyv, ezeket vitatják újságcikkek és folyóirat-tanulmányok, sőt újabban színdarabok is.

Válságos korokban és megvert nemzet életében az irodalom hatása fokozódik, jelentősége megnő: szükség van rá, belső forrásokat nyit és felszínre hoz rejtett értékeket. Tudatosítja a nemzeti egyéniséget, megszabja a magatartást. Új szerephez jut a régi irodalom. Ezért van annyi antológia a mai könyvek közt: a nemzeti szellem legszebb termékeit mutatják föl, biztatásul, nyugtatásul. Marcel Arland kellemes külsejű, részletes lírai gyűjteményt közöl¹, mely mintája a műfajnak. Lucien Maury azokat a szövegeket válogatta Össze, melyekben világhírű szerzők a franciák szerepét, hivatását, szellemét és egyéniségét próbálták meghatározni². — Egy szép Flammarion-kötetben kiváló szakemberek, köztük Paul Valéry, Paul Gaultier, Jean Calvet, a jelenkori francia műveltség eredményeit ismertetik³. Daniel-

¹ Anthologie de la poésie française, Paris, 1941. Stock-kiadás.

² Définitions de la France, Paris, 1941. Stock-kiadás.

³ La France et la civilisation contemporaine, Paris, 1941. Flammarion-kiadás.

Rops mélyebben és távolabb keresi a „franciaság”-ot: a keresztény gyökereiméi. Szintén szöveg-gyűjteményt szerkesztett, francia misztikusok megnyilvánításából¹.

Az önismeretre törekvésnek másik jellemző tünete olyan írók újrafelfedezése és népszerűsödése, kik a nemzet örök arcát rajzolták. Előadás-sorozatokat, szá valódélutánok megható sikerrel közvetítik az időden értékű kincseket. Mary Marquetnak, a Comédie Fran9aise tragikájának, nyolcszor kellett megismételnie versmondását. Legnagyobb sikere Péguy-nek volt: a századeleji népies-katolikus, szociális-nemzeti gondolkodó, ki világháborús harctéren halt hősi halált, a legdivatosabb író ma Párizsban. Intéseit gyakran idézik, verseit sokhelyt szavalják, a Jeanne d'Arc-ról írt könyvdramáját színpadra alkalmazzák. E sokszor túlzott Péguy-divat megokolt és érthető: a magános vállalkozó kusza szövevényű oeuvre-je mindent támadott, mi a bukást okozta s mindent magasztalt, mi a hanyatlást gátolta volna. Habent sua fáta: a Péguy-könyvek első kiadásai néhány száz példányban fogytak csak, most pedig a legszebb és legkeresettebb N. R. F.-sorozat, a népszerű Pléiade, hirdeti őket; Dániel Halévy pedig komoly és mély életrajzi tanulmányt írt ifjúkori bajtársáról², e terjedelmes könyv gazdagabb, mint az eddigi Péguy-irodalom kötetei s időszerűbb, mint nagyon sok röpirat, politikai képzelgés és vádbeszéd, mely a körüti bódék falait ellepi.

Az olvasási lázat s a vele párhuzamos kiadói élénkséget nemcsak belső, lelki-nemzeti okok serkentik, hanem külső körülmények is. Az est leszálltával sötét és sáros a párizsi utca; az elkésett polgár viszolyogva surran otthona felé. Becsukja ablakát, gondosan eligazítja a kettős függönyt, világosságot gyűjt és könyvek közé menekül. Moziba ritkán megy, új filmek nincsenek (kettő-három kivételével, melyek régebben készültek, de a háború miatt csak most kerültek vászonra), a kávéházak csak nevében őrzik a nélkülözhetetlenné vált keleti ital emlékét, a színházak pedig alkalmatlan órában, hétkor kezdik játékukat. Így aztán a leghűségesebb, majdnem egyetlen szórakoztató a könyv; littera occidit, a betű öl, mondták a régiek, rengő korokban azonban megnyugtat, pihentet, távlatokat ad, jótétemény, orvosság. Az egyik belvárosi kerület közkönyvtárában a kölcsönzők száma — 1938 óta — megkétszereződött. Új könyvek iránt szintén nagy az érdeklődés: Bemard Grasset azt mondja, hogy a kiadók ugyanolyan példányszámban hozzák forgalomba nyomtatványaikát, mint a békeévekben, amikor pedig a külföldi piac is sokat fogyasztott.

A könyvkiadás rövid szünet és tájékozódás után az őszi hónapokban indult meg újra. Előzőleg (1940 szeptember 28-án) megegyezés jött létre a német hatóságok és a francia kiadók közt, mely eltávolította a szervezési nehézségeket és megállapította az ellenőrzés módját. Elhatározták, hogy a kiadók kivonják könyvárusi forgalomból az olyan műveket, melyek sértetik a német érdekeket és eszményeket. Az első jegyzék meg is jelent, főleg idegen szerzők munkáit tartalmazza és németellenes propaganda-írásokat. Helyenként magyar írók is elért a francia kiadók tisztogatási buzgalma. Így került tilalom alá égy magyar tudós állambölcseleti műve s hasonló sors érte Földes Jolán novelláit is. Báró Szilassynak a Procés de la Hongrie-ját szintén indexre tették, más magyar író könyvét azonban — különösképpen — nem érte károsítás. (Pedig mennyi volt itt is a pesti salak!) Az említett egyezmény értelmében minden új nyomtatványért első fokon a kiadó felelős, másodfokon pedig a vállalkozók érdekszövetsége. Előzetes hatósági ellenőrzés alá csak olyan művek kerülnek, melyekre vonatkozóan a kiadónak aggályai vannak és nem vállalja értük a felelősséget.

¹ Les mystiques fran[^]ais, Paris, 1941. Corréa-kiadás.

² Halévy: Péguy, Paris, 1941. Grasset-kiadás.

Ilyen előkészítő munkálatok után indult meg a könyvkiadás. Az első megjelent kötet Péguy egyik tanulmányosorozata volt¹, s ez majdnem jelképes esemény: mutatja az új francia gondolkodás visszatérését a nemzeti és keresztény eszményekhez. Azóta sűrű egymásutánban és gazdag változatokban áradnak a műfajok: régi és új regények, politikai dolgozatok, vitairatok, javaslatok, tudományos értekezések, melyek közt legjelentősebb Daniel Mornet új szempontú könyve a XVII. század irodalmi életéről², és három Pétain-életrajz.

A következő összefoglalásban csak azokat a munkákat ismertetem, melyek időszerű francia (és európai) kérdésekkel foglalkoznak s melyeknek a dokumentum-jelentőségen túl művészi vagy eszmei értékük van; ezek vajúdó korunk tanúságai.

Két közös vonás jellemzi e könyveket: egyik a távlat hiánya, másik az önvád. Az események túl közel vannak még, tulajdonkép bennük élünk még, a keretvonalak elmosódnak; a szereplők vagy legalább is a szemlélők mi magunk voltunk, mindnyájan felelősek vagyunk. Hogyan viszonyúik ez az átmeneti kor a francia sorshoz s az európai fejlődéshez, milyen legyen az új szellemi magatartás: szerzőink szép erkölcsi bátorsággal nyúlnak e nyitott sebekhez. Pátosz nélküli higgadt komolysággal végzik a vizsgálatot, úgy látszik, nagy nemzetek nyugodtabban viselik a történelmi csapásokat, mint a számbelileg kicsinyek: a megsemmisülés lehetősége nem fenyegeti őket. Meglepő még az is, hogy mily szabadon nyilvánítanak véleményét kényes politikai kérdésekről; a cenzúrát dicséri ez.

Az irodalmi szándékú művek sorát René Benjamin regényes rajza nyitotta meg³ egyéni hagyományt követ, a múlt háborúban is ő írta az első irodalmi kísérletet, 1915-ben, Gaspard címen. Mostani munkája kellemes olvasmány, rendkívüli igények nélkül. Regénnyé szőtt emlékezés a „tragikus tavaszra“. Naplóregény olyan hőssel, kit a háborús események zaklatnak (hatásuk elől menekül egy Loire-parti faluba); de a nyugtalanító történelem mögött a magánélet változatlan folyamát is ügyeli. Az anjou-i dombok közt, ősi dolgok árnyékából szemléli és alig érti a korfordító gyors áradást, vigasztalódva csodálja a parasztek szertartásos ádáz harcát a földdel és egymással, vég nélkül hallgatja az orvos szétágazó töprengéseit szerelemről és francia sorsról s jelképes értelmet ad egy agg arisztokrata osztálybontó és sztoikus halálának. Azt akarja érzékeltetni, hogy az ősi dolgok és örök gondok közelebb vannak hozzánk s mélyebben gyökereznek bennünk, mint társadalmi tudatunk; az ú. n. történelem csak másodlagos tényezője életünknek.

Belső feszültség kiváltásához azonban távlat kell s Benjamin könyvében a megjelenítés sokszor mesterkélt: a szereplők testet öltött tételek, kik nem élnek, csak elmélkednek vagy elgondolásokat illusztrálnak. A magánélet és a történelem síkjainak egymásra vetítése zavaróan önkényes. Viszont helyenként megható, őszinte oldalak vannak a könyvben, pl. a menekültek ápolásának leírása, vagy az a jelenet, melyben a paraszt-házigazda hírül veszi fia halálát s néma fájdalommal földjére tér vissza, folytatni a munkát.

Jacques Chardonne új kötetét⁴ nagy reklám vezette be és hódoló ismertetések fogadták. A szerzőnek nemcsak az ad szellemi rangot, hogy az egyik legnagyobb kiadóvállalatnak, a Stocknak igazgatója, hanem — és első-sorban — finoman, bár modorosán írt érzelmes regényei meg szemfényvesztően csiszolt esszéi, melyek a gondolat lényegét — érthetetlenül — mindig

¹ Péguy: Situations, Paris, 1940. Nouvelle Revue Française kiadása.

² Mornet: Histoire de la littérature française classique, Paris, 1941. Armand Colin-kiadás.

³ Benjámín: Le printemps tragique, Paris, 1940. Plon-kiadás.

⁴ Chardonne: Chronique privée de l'an 1940. Paris, 1941. Stock-kiadás.

megkerülik. Múlt évben már közölt egy „chronique privée“-t, okos és méla írást limoges-i ösökről, bordeaux-i polgárokról, belső hagyományokról, francia gyökerekről. Az idej „folytatás“ már csak abban követi az első kísérletet, amiben az rossz volt: a szerkezetben, illetve a szerkezetlenségben. Gide nagyszerű naplója rossz iskolát csinál. Chardonne kusza töredékeket, lebegő jegyzeteket halmoz egymásra; kényelmes műfaj: minden belefér. A fehér macska érzelmi finomságának elemzése átmenet nélkül előzhet meg politikai elmélkedést pl. a német-francia együttműködés igenléséről. Az egység laza s inkább csak hangulati. Am lehet, hogy terv ez: a francia baj érzetése; az eseményeket csak akkor veszi tudomásul, amikor már beteljesülték; nem beszámolót ír: mondandója ott kezdődik, hol a „történelem“ partot ér. Fentről nézi a zajlást, szenvtelenül, erőszakolt távlatból.

Mégis lehet szeretni Chardonne munkáit épp a hangulat miatt, mely fölöttük lebeg, a fátyolozott szomorúság s a szintjátászó kód miatt, mely az emberi méretre teremtett francia táj lelkét idézi. Lehet csodálni bátorságát is, mellyel védeni akarja az ebek harmincadjára sodródott Harmadik Köztársaságot. Valóságos kis antológia-darab, mikor a német katonaság érkezését mondja el, a charente-i parasztok érzelmváltozását, kellemes csalódását; a kezdődő barátkozást. Egy szőlősgazda a beszállásolt tiszteket saját termésű konyakkal kínálja. A tisztek ámulva nézegetik könyvtárát, dicsérik műveltségét. „Így vagyunk mindnyájan e vidéken — mondja a bortermelő, — az egyik szomszédom madarokról írt megbecsült tanulmányt, másik pedig a konyak történetét dolgozta föl. — Valóban? — csodálkoznak a tisztek. — Oh uraim, ez Franciaország“ — válaszolja Öntudatos szerénységgel a vendéglátó gazda.

Szépirodalmi szempontból kétségkívül Colette könyve a legmaradandóbb alkotás¹. Pedig csak apró karcok gyűjteménye e „fordított napló“, de mily telivér próza pompázik benne. A lényegre egyszerűsített írásművészet remek alkotása. A közel hetvenéves író nő egyik legeredetibb és legerősebb egyénisége korunk francia irodalmának. Bármilyen tárgyhoz nyúl (mint e könyvében is), tolla alatt a szürke banalitások átlényegülnek, értelmet kapnak, egyetemes összefüggések rendszerébe sorakoznak. Gyakran emlékeztet Krúdy Gyula legjobb lapjaira. Új munkájában a nagy események csak távoli háttérrel képeznek, a tulajdonképpeni tárgy időtlen emberi reflexek rögzítése. A „veszély“ azonban jelen van mindenütt, a napos oldalon is. S épp ez a meghatóan szép Colette írásában: a mondatok mögött feszülő teljesség, felvillanó távlatok, sejtetett gondolat, a provánszi idill fölött tunyán keringő kortörténet.

A szépirodalom s a tanulmány határvonalán több kísérlet mozog, emlékiratok, naplótöredékek, folyóirat-cikkek. A legértékesebb Benoist-Méchin terjedelmes hadifogoly-naplója.² A szerző — ki egyébként a miniszterelnökség egyik vezető tisztviselője s aki már a háború előtt értékes, de mellőzött könyvet írt az új német hadseregről — két hónapig volt fogoly egy franciaországi táborban. Napról napra jegyezte e szokatlan közösség életét, gondjait, tevékenységét, szokásait. Pontos és aprólékos megfigyeléseket közöl, sokszor túlzottan részletez (távlat hiánya), máskor elméleti elemekkel nehezíti a párbeszédet, általában: könyve inkább dokumentum, mint irodalom, de ez teszi vonzóvá, érdekessé, emberivé; élmény-közvetítést vezethet-e szebb szándék és illehet-e kitüntetőbb dicséret? A belső hányódás, állandó vita, és önellenmondás mögött férfit érzel, franciát, ki aggódva és okosan töpreng a nemzeti és egyéni sors változásairól. Elmélkedései néha valószínűtlenek, de sohasem érdektelenek. A „franciaság“

¹ Colette: Journal à rebours, Paris, 1941. Fayard-kiadás.

² Benoist-Méchin: La moisson de quarante, Paris 1941. Albin Michel-kiadás.

ismeretéhez fontos és hasznos adalékok; főleg mivel hitelesen tolmácsolják a fogoly katonák érzéseit és reakcióit. Az író közlegény, egyenrangú félként él társai közt, de beszél németül és esténként világnézeti eszmecsereket folytat a táborot őrző tisztekkel. Két különböző végletű szellemiség ütközik itt össze és egészíti ki egymást.

Cselekménye is van e naplónak, mély értelmű történet: a beauce-i síkság fenyegetett termését hadifogoly-különítmények takarítják be s e szimbolikus munka szervezését, a csoportok összeállítását, elindulását, az „élet“ megmentését mondja el Méchin. A példa arra figyelmeztet, hogy a természeti örök törvények háború ellenére is érvényesek, a foglyok rongyolódó zubbonya embereket takar, kik nyomorúságon, és éhségen, örömmön és reménységen túl elsősorban munkára teremtettek, ez életünk alapeleme, mozgatója, föltétele, középpontja.

Átmeneti korszak, amilyen a mostani, dokumentumok és vitairatok sokaságát termi; olyan műfajnak kedvez, melynek nem kell távlat, csak élmény és indulat. Céline e két kelléket felső fokon egyesíti; hírhedt „Utazása az éjszaka mélyére“ jelezte már pamfletíró hajlamait, többi munkája pedig végérvényes bizonyosságot tett mellette. A mostani nagyszámú gúnyirat közt az övé a legkegyetlenebb, a legszenvedélyesebb, a legkomiszabb.¹ A „terrible Ferdinand“ nem válogatja kifejezéseit, illetve válogatja (sőt!), de a legszörnyűbbeket, a leggyilkosabbakat, a legszokatlanabbakat. Távolléte helyett itt Collette komoly egyszerűségétől és Chardonne fojtott líraiságától is. Szó-vulkán tombol sisteregve, de sokszor a szó sem elég s ilyenkor dühödte felkiáltójelként ágaskodnak egymás mellett, riasztó vádként. Argot-szótár nélkül lehetetlen Céline szövegét olvasni: úgy ír, ahogyan külvárosi részek a kérszántás pillanatában egymást szidalmaznak. Stílusa ziláltan liheg, szakadozott mondatokban bukdácsol problémákon keresztül. Ez az expresszionista írásmód — úgy érzem — elavult már: a népnek s a raffináltan keresettnek (pl. „tartuffe-tank“) a keverése Céline-nek nem sikerül mindig. Pedig ő mestere a játéknak s helyenként nagyon tetszetős fordulatokat használ; csak egyet idézek: „Nem szent az ember. Épp ez az. Szentek kellene.“

Viszont nyersége ellenére is jóízű könyv a „Pácban“. Tekintet nélküli, csak-azért-is merész ágálás. Élvezed az író gáttalan indulatát, szélsőséges vádjait. Kiket támad? Egy kicsit mindenkit, főleg azonban a polgárságot és a zsidókat; különösen a zsidókat, ami korábbi könyve után már nem lepett meg minket. Mit akar? „Nemzeti kommunizmust, zsidók nélkül, zsidók ellen. Ha nem csináljuk meg, a zsidók ránk kényszerítik az övéket.“ „Franciaországot a gyermekek fogják megmenteni. Az iskola.“ — Helyenként szép oldalakhoz érsz, hol az író nem ideologizál, hanem szabad utat enged társadalmi részvételének és elbeszélő hajlamának. Lélekzetelállítóan mutatja be a téli nyomort, a rendelőjében melegedő betegeket, öregeket, nyavalyásokat, kik tej-jegyért meg cukor-többletért könyörögnek.

A politikai és társadalmi tanulmányok halmazából két könyv emelkedik ki: az egyiket Joseph Barthélemy, a Sorbonne közigazgatásjogi tanára és a vichy-i kormány igazságügyminisztere szentelte a most nagyon időszerű decentralizációs kérdésnek;² a másik pedig Bertrand de Jouvenel világos szempontú, szilárdan szerkesztett mérlege a múltévi vereség okairól s a jövő fejlődés lehetőségeiről.³

Barthélemy körülményesen ismerteti a vármegyék keletkezését, megállapítja előnyeiket s — a regionalistáktól eltérően — fenntartásuk mellett foglal állást. A Pétain bejelentette átszervezést — az ország „vidékek“-re

¹ Céline: Les beaux draps, Paris, 1941. NouveU.es Editions Francaises-kiadás.

² Barthélemy: Provinces, Paris, 1941. Grasset-kiadás.

³ Jouvenel: Après la défaite, Paris 1941. Plon-kiadás.

osztását — úgy javasolja, hogy a kormány és a vármegyék közé közvetítő szervként nyolc-tíz közigazgatási egységet, „kormányzóságokat“ létesítsenek, melyeknek keretei nagyjából egybeesnének a történelmi tartományok határaiival. E terv — mely minden jel szerint rövidesen megvalósul — a központi hatalom erősödésével párhuzamosan a szellemi élet decentralizálását szorgalmazza.

Jouvenel könyve elméleti síkon mozog s ez lehetővé teszi írójának, hogy ötletes tételeket fitogtasson. A bukás okait nem személyek mulasztásaiban látja — és „nem is Münchenben s nem is a somme-i fronton“ —, hanem két évtized rossz irányú fejlődésében. Ezt a fejlődést szemlélteti; a vereség fényénél a vonalak megvilágosodnak, átcsoportosulnak. A két háború közti Európa belső helyzete következetesen kűszálódik, a versailles-i lehetőség elrontása végzetes bosszút ígér, a nemzetiségi kérdés izzása válsággal fenyeget. 1918-ban a polgári rend győzött, azonban képtelen volt történelmet csinálni, győzelmének európai alapokat és szilárd kereteket adni. Franciaországé lett volna a szerep, hogy megteremtse az egységes Európát. Elmulasztotta feladatát s e mulasztásért egyaránt felelősek a szellemi emberek, a diplomataék, a közigazdák, a katonák és a politikusok. Szellemesen, de szenvtelenül elemzi Jouvenel e vezető rétegek gyöngeségét, Franciaország hanyatlását — majd az új német birodalom kialakulását ismerteti s az európai átszervezés terveit bírálja. — Magvas összefoglalás ez, értéke azonban csak akkor lesz, ha az események megvalósítják állításait. Am a könyv sokáig megmarad eszméltető olvasmánynak.

Mint a többi ismertetett mű szerzője, Jouvenel is abban látja Franciaország mai hivatását, hogy észszerű és időtlenül érvényes eszményeket kell a népek elé állítania. A belső értékek tudatosítása vezethet e célhoz. „A nemzet egysége nemcsak területi, hanem elsősorban szellemi.“ Ereje is nemcsak harctereken nyilvánul, hanem a megújulás akarásában és vállalásában.

DOBOSSY LÁSZLÓ

FIGYELŐ

A SZÍNHÁZI ÉVAD TANULSÁGAI

ELMÚLT színházi év a megelőzővel szemben nyugodtabb mederben indult. Színháznyitási nehézségek ezúttal nem merültek fel.

E színházak sorából ebben az évben is kiszakadt kettő s így a multévi színházak közül a m. kir. Operaházon kívül nyolc állandóműsoros intézet működött fővárosunkban. A Vígszínház nem nyitotta meg kamaraszínházát, a Pesti Színház, a Belvárosi Színház pedig a tavalyi lendületes indulás után hirtelen szomorú véget ért és híradó-mozivá alakult át. Igazgatóját kemény kamarai ítélet bélyegezte meg, őt okozva a színház hűtlen elhagyásával.

A két megszűnt színházzal szemben viszont új kamaraszínházat kapott Budapest, a Madách Színházat, a Közmunkatanács épületében, örvendetes jelenség az is, hogy a Városi Színház bizonytalan kísérletezések után — Magyar Művelődés Háza néven — a Népművelési Bizottság vezetése alá került és az első évben beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

Ebben az évben ismét a Nemzeti Színház fejtette ki a legszélesebbkörű tevékenységét. Nemcsak saját színházában működött, hanem állandó Kamaraszínházában, a Magyar Művelődés Házában, a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon, vendégjátékokkal magyar vidéki városokban (Pécs, Ungvár), Németországban (Frankfurt, Berlin) és egy produkcióval a Madách Színházban is. El kell ismerni, hogy Németh Antal igazgató ezt a széleskörű és sokágú működést rendkívüli szervezőerővel bonyolítja le, társulatát és a tevékenységi terület minden lehetőségét alaposan kiaknázza, kérdés azonban, hogy ez az igen expanzív színházpolitika előnyére válik-e a Nemzeti Színháznak? Ugyanez a kérdés merül fel a műsor zsúfoltságával szemben is, amely összefügg a színház széleskörű tevékenységével és bérletrendszerével. A játékkenden az elmúlt évekből áthozott 19 műsordarab mellett 11 magyar és 6 idegen bemutató, 4 magyar és 4 idegen felújítás, összesen tehát 25 új produkció szerepelt.

A Nemzeti Színháznak, az ország első kulturális intézményének kétségkívül más műsorpolitikát kell folytatnia, mint egy magánszínháznak. Elsősorban bizonyos kulturális feladatokat kell megoldania, mint amilyen a magyar drámairodalom támogatása és fejlesztése, külföldi kapcsolatok ápolása, idegen drámairodalom közvetítése, klasszikus alkotások műsoron tartása, a társadalom nevelése. Ezenkívül a bérlők igényeit is ki kell elégítenie, sőt még arra is ügyelnie kell, hogy anyagi mérlegét lehetőleg eredménnyel zárja le.

E feladatok megoldásához azonban nincs szükség ilyen mértékű expanzióra. A túlságosan széleskörű tevékenység szétforgácsolhatja a színház erejét, háttérbe szoríthatja a művészi szempontok érvényesülését, bürokratikus gépezetté merevítheti a színházi adminisztrációt, sőt káros versenyt támaszthat a magánvállalkozásoknak is. Magánvállalkozásra pedig még a mai időkben is szükség van közgazdasági és művészi érdekből egyaránt. Kell olyan színháznak is működnie, amelyet nem köt a Nemzeti Színház sajátos kulturális programja, nemes konvencionizmusa és az állami számvevőség ellenőrzése. Szükség van szabadabb magánszínházak működésére azért is, hogy a produkciók művészi minőségéből egészséges verseny támadhasson. A magántóként nem szabad meggátolni abban, hogy művészi feladatok megoldására vállal-

kozzék, és nem kell túlságosan féltetni az elüzletiesedéstől sem, mert meggyőződésünk, hogy a legjobb üzlet mindig a jó darab és a jó előadás. Ezt különben az idén éppen a Nemzeti Színház bizonyította be Márai Sándor színművének hatalmas sikerével. A Nemzeti Színház érvényesülési területének erős terjeszkedése lassan a magánvállalkozásokat hozhatja veszélybe, ami nem lehet kulturális cél. A színház elsöpri maga mellől nemcsak a magántőkét, hanem a művészi konkurrenciát is, amelyre ha talán Németh Antalnak nem is, a mindenkori Nemzeti Színháznak mégis szüksége lehet, mert minden fejlődésnek egyik előfeltétele.

A műsor zsúfoltsága szorosan összefügg a színház bérletrendszerével is. Az elmúlt évek túlságosan kötött bérletkereteit az igazgatóság ugyan meglazította, de a játéknapok nagy többségét így is bérleti előadások foglalták le. A darabok előadása állandóan 17 körül ingadozik, néha kevesebb, de sem siker, sem bukás nem érheti őket. A darabok között eltűnik az értékkülönbség is így a rendkívül gyenge Fülemüle ugyanannyi előadást ért meg, mint az igen szép Téli Zsoltár vagy a Niskavuori asszonyok. Az ilyen bérletrendszer védi a tehetségtelenséget és elnyomja a tehetséget. A bérletközönségnek mindegyiket meg kell nézni, akár akarja, akár nem, mert bérletét előre kifizette. Lazább, kevesebb számú bérlet és több bérletszünet talán szabadabb és igazságosabb sorsot biztosítana a daraboknak és előadásoknak, mert meggyőződésünk, hogy a közönség általában helyesen értékeli és érdeklődése vagy a darabnak, vagy a jó előadásnak szól.

A gazdag, változatos műsor elősegíti ugyan a színészanyag állandó foglalkoztatását, de mostani méreteiben túlságosan megterheli. A színészek megszakítják a gyorstalpaló munkát, mert a darabok előkészítéséhez nem áll elég idő rendelkezésükre. A színművek nagy része színészileg éretlenül kerül a közönség elé. A tömegprodukción a minőség közepességét eredményezi és ez nemcsak a szülészre, hanem a közönségre is káros. A színésznek szüksége van a közönség irányító érdeklődésére, siker és bukás nélkül sohasem érezheti át igazán játékának értékét. Az a fejlesztő kritika, amely a nézők részvételéből vagy részvétlenségéből árad, fontos rügője a színész fejlődésének. A kulturális feladatok teljesítése sem a produkciók számától, hanem a minőségtől függ. Több művelődési értéket közvetít egy alaposan előkészített klasszikus, mint több, kevés próbával kihozott drámasorozat előadása.

A Nemzeti Színház magyar bemutatóinak sorát Eszterhás István Döbrönte kürtje c. drámájával nyitotta meg. A II. Endre korából való történeti epizód dramatizálását vérszegény problematika, sovány mese, retorikus dialógus és vázlatos alakrajz jellemzi, szóval mindaz, amit az utóbbi évek történeti darabjairól általában el lehet mondani. Érdekesebb volt Asztalos Miklós Vidám szüret c. történeti vígjátéka. Ezzel a romantikus műfajjal már az Alterego-ban is sikerrel próbálkozott, azt a célt tűzve ki, hogy a történelem szereplőit élő, vér-hús mivoltukban állítsa színpadra, kiaknázva a történelmi fordulatokban és anekdotákban rejlő, aktualizálásra alkalmas komikus elemeket. A Vidám szüret alaptörténetét Lope de Vega Király és pór c. darabjából merítette. A francia környezetet azonban a magyar lovagkor történeti miliójével cserélte fel, meséjét kibővítette és új színpadi köntösbe öltöztette. Négy eseménysorból bonyolulttá szőtt szerelmi história. A prózai szöveget Liszt Nándor költötte át versekbe és a vígjátéki hangulat emelésére Laurisin Miklós hangulatos zenét szerkesztett hozzá.

A történeti darabok között a legjobb volt Kovách Aladár Téli zsoltár c. műve. Apáczai Cseri János szomorú sorsát bontja ki a színpadon. A szerző szerint a darab „ragaszkodik a tárgyi valósághoz, de igazságait belülről fejti ki: emberi fájdalomból, vágyból, szívdobogásból“. Kár, hogy ez a helyes történeti elgondolással kivetített szép tárgy megsoványodik a technikai botlások között. Az első felvonás a színhellyel és vissza nem térő szereplőivel különáll a darabtól, inkább csak előjáték egy nagyon jó második felvonáshoz. A harmadik felvonásban már úgy elsoványod a drámai cselekmény, hogy alig marad benne egyéb lírai mondanivalónál.

Fejérvizi Béla Elcserélt völegény c. háromfelvonásos színműve volt a Nemzeti Színház negyedik történeti darabja. Szerecseny Kristóf felkelőkapitány szerelmi történetét eleveníti meg Rákóczi korából. Ez a mű is anekdotázó történeti elemeken épült, kidolgozása azonban olyan kezdetleges, hogy csak önképzőkört színvonalhoz mérhető. Jellemző, amit a szerző darabjának keletkezéséről mond: „Unalmamban — de meg talán a fantáziám is erősen dolgozott — nekiültem a firkálásnak“ mondja édes közvetlenséggel. Elismerjük, hogy az utóbbi években ijesztő méreteket öltött a darabhiány, de unatkozó úriemberek firkálásait a Nemzeti Színháznak még akkor sem kellene előadnia, ha az illető fantáziája erősen dolgozott. Az ország első színháza csak a legmagasabb mértékkel mérhet, mert különben lágykezü eljárásából könnyen bátorítást meríthetnek olyanok, akiknek még akkor sincs joguk érvényesülni, ha jobbak nem kínálkoznak.

A négy történeti darab közül három a mai történeti darabírás jellegzetességeit viseli magán. Anekdotikus történeti magból fejlesztett, kisebb-nagyobb ügyességgel készített darabok, igényesebb írói mondanivaló nélkül. Komoly témákban a történelem aktualizálása nem sikerül, drámai összeütközések helyett legfeljebb retorikus szólamok keverednek felszínre és nyomnak el minden emberi megnyilatkozást. A vígjátékokban sem a történelem válik aktuálissá, hanem csak az anekdoták nevetető, humoros tartalma. Csak Kovách Aladár értelmezi művészileg helyesen a történelmi anyagot, mert nem a historizmus hűségével, hanem a mindenkori ember lelki világából, örök szenvedélyeiből, érzéseiből és problémáiból vezeti le a drámai összeütközéseket.

A polgári drámát három új darab képviselte a Nemzeti műsorán. Ezek, ha eszmei értékben nem is, színpadilag magasabb fokon álltak, mint a történeti színművek s közülük került ki az év két legnagyobb sikere.

Galamb Sándor Sorompó-jának egy spengleri filozófiát hirdető egyetemi tanár a hőse, aki sorompót emel maga és a világ közé. Megütközik vele a fiatalság s új, életerős hitet szegez vele szembe. A drámai felhők az asszony körül sűrűsödnek össze. Az élet áttöri a sorompót, a külső világ behatol a tanár zárkózott életébe s a főhős elpusztul. A drámai anyagot nagy technikai tudással a hármasegység formáiba tömörítette a szerző s ha mondanivalója kissé szürke is, a darab hatásos, jól szerkesztett színpadi mű.

Bókay János Négy asszonyt szeretek c. vígjátéka a Nemzeti és a Kamara Színház műsorának zsúfoltsága miatt a Madách Színházban került színre, amelyre a Nemzeti erre a célra bérbevett. A színészi akrobatikára épített szerepdarab 154 előadást ért meg. Elsőrendű szereposztásban jó színházi produkció, olvasva gyenge vázlat. Alapjában véve az ismert háromszög-történetek ötletes megújítása. Az utóbbi évek legnagyobb szereposztása, Bajor, Uray, Csontos kiaknázták ennek a vígjátéknak minden színészi lehetőségét. Bajor Gizi artistamutatványa állt az előtérben, ő játszotta meg mind a négy asszonyt, egyik jelenetben egyszerre két szerepet is, a két férfi-szereplő inkább csak statisztált hozzá.

A Kaland Márai Sándor első színpadi műve volt. A szerző egy régebbi novellájából (Rendelés előtt) írta át színpadra. Azok részére, akik örömeiket lelik filológiai kapcsolatok kutatásában, elmondhatjuk, hogy a darab meséje hasonlít Herczeg Ferenc egyik elbeszélééséhez is. (A féltékeny Pantalone, a csapodár Columbina és a szerelmes Lélío.) A darab nem remekmű, de kétségtelenül jeles írói munka és bár a szerzőnek első színpadi műve, jól megépített, hatásos darab. Vannak benne ügyetlen és elnagyolt részek, sok tekintetben talán elmarad az író regény- és novellatermése mögött, de nagy értéke a jó szerkezet, hatásos drámai jelenetek és kitűnő szerepek. 254 előadást ért meg.

A népies darabok közt Tamási Áron Vitéz lélek c. komoly játéka az év legköltőibb darabja volt. Inkább csak novellisztikus életkép, poétikus jelenetekkel és jól rajzolt parasztalakkokkal, különösebb drámai feszültség és összeütközés nélkül. Tamási volna hivatva arra, hogy klasszikus magaslatra emelje a magyar népi játékot. Megvan hozzá költői mondanivalója, jellemző ereje és gyönyörű nyelve, de hiányosan szerkeszt és nehezen csíhol ki drámai szikrákat alakjaiból.

A Nemzeti Színház leggyengébb produkciója a Fülemlé volt. Szabados Árpád, Arany János költeményét dramatizálta, megspékelte a sovány mesét a műt századi népszínmű romantikus fordulataival, elásott kincs körül forgatva a cselekményt. Népdalbetéeteivel úgy hatott, mint a múltból visszajáró sápadt kísértet.

Végül bemutatta a színház Pütkösti Andor látványos mesejátékát, a Három narancs szerelmé-t, amelyet a szerző Gozzi egyik canavacciójából dolgozott át 15 képből. A közönség figyelmét rendkívül próbára tette a sok szereplő és bonyolult történet. A kevéssé ismert tündérmeséi fordulatok idegen szimbolizmusa igen megterhelte a darabot.

Az idegen bemutatók beleilleszkedtek Németh Antal Világszínház-elgondolásába, amelynek keretében idegen irodalmak kiválóbb drámai műveit sorakoztatja föl tervszerűen közönségünk előtt. Heinz Ortner (Szent Borbála csodája) népies környezetben próbálta elhíhetővé tenni Wunderlich Tóbiás és a meglevencedett Mária-szobor történetét. A lazán szerkesztett darabot a szerző kissé zavaros szimbolikával és nehézkes metafizikai tartalommal terhelte meg. A finn irodalmat Hella Wuolijoki képviselte Niskavuori asszonyok c., nemes ibseni hagyományokat folytató drámájával. A szerelem és vagyon, családi kötelezettség és forradalmi szenvedély ütköznek össze egy vidéki család környezetében. A darab ékes példája annak, hogy egészséges drámaírás is csak hagyománytisztelően nőhet nagyra, mint ahogy az északi irodalmak mindig biztos útmutatót találhatnak az Ibsen által kijelölt irányban. A húsz év előtti színpadi forradalom ismeretelméleti drámaírásának elkésett példánya volt Swen Borberg dán író Hol az igazság? c. drámája. A rendezés tökéletesen rekonstruálta a világháború utáni színpadi szecesszió minden mozzanatát. Mivel közönségünk az elmúlt színpadi forradalom eszközeit nem ismeri, így ez a színészettörténeti rekonstrukció némi sikert biztosított az egyébként értéktelen és zavaros műnek. Osztrovszkij örvénye sötét témája ellenére is üdítően hatott a problémátlan középeurópai darabok mellett. Ez az orosz lélek titkaiban vájkáló írói alkotás megrendítő lélekrajzával és különös levegőjével szerencsés választás volt. Goldoni Két úr szolgája c. komédiája viszont nem hozott nagyobb sikert. Ennek oka a szereposztásban keresendő, de a színészek nem is tudtak beleilleszkedni a rendkívül könnyű, játékos stílus hangjába.

A magyar felújításokat Jókai Mór Földönjáró csillagok c. igen gyenge műve nyitotta meg. Csak a Magyar Művelődés Házában játszották. Herczeg Aranyborjú-jával társadalmi darabjainak hiányát igyekezett pótolni az igazgatóság. Az 1922-i vígszínházi bemutató óta a darab semmit sem veszített érdekességéből. A politikai aktualitás hozta felszínre Rákosi Viktor ismert regényének Malonyai Dezső által dramatizált változatát, az Elnémult harangokat. A színház részéről dicsérendő volt a szándék, de siralmas a megvalósítás. Amilyen mélyen igaz és elrettentően világos képet ad ugyanis a regény az erdélyi nemzetiségi kérdéstről, olyan szemérmetlenül hazug és bűnösen felületes munka a színdarab, mert a regényben világosan megfogalmazott sorsdöntő nemzeti problémát hazugságokkal takarja el. Az oláh terjeszkedés gyötrő kérdését szentimentális szerelmi mocsárba fullasztja és a feleletet émelyítő happy endinggel hallgatja el. Jellemző a kilencszázas évek cinikus optimizmusára és vállvonogató nemtörődömiségére, hogy azt az igazságot, amelyet az író meg mert írni a regényben, a közönség a színpadon nem bírta

elviselni. A darab megérdemelte volna, hogy 1918 tanulsága alapján Rákosi eredeti mondanivalójához igazodva írják át és visszaállítva a megrendítő véget, megszabadítsák az olcsó szerelmi megoldás holdkóros és közönségmétélyező délibábjától. Talán a mai közönség mégis csak megértette és elviselte volna...

A Nemzeti Színház gróf Teleki László Kegyenc-ének felújításával a darab bemutatójának százéves évfordulóját ünnepelte meg. Galamb Sándor átdolgozása nemes, önfeláldozó munka volt, de beigazolta, hogy a tragédia semmiféle átdolgozásban sem támasztható fel az alapötletben rejlő lélektani ellentmondások miatt. Irodalomtörténetünk egy időben igyekezett ugyan remekművé erőszakolni ezt a különös darabot, helyét a Bánk bán mellett jelölte ki, de a színpad ismét lehántotta róla az elméletet és a mostani kísérletnél is kiderült, amit egyébként a darab eddigi pályafutása is igazolt, hogy egy nagystílusú dilettáns elhibázott munkája.

Az idegen felújítások között Tell Vilmos került először a Nemzeti színpadára. Nem volt új produkció, a múltévi margitszigeti előadásnak zárt színházra alkalmazott változata. Shakespeare a Vihar képviselte a műsoron Babits Mihály fordításában. Meg kell jegyeznünk, hogy Shakespeare meglehetősen mostohán szerepel az utóbbi évek játékrendjén. Ebben az évben a Vihar-on kívül csak a Szentivánéji álom, a Minden jó, ha a vége jó és a Velencei kalmár került színre mint műsordarab, összesen 13 előadásban. Lehet, hogy a mai közönség kevésbé érdeklődik Shakespeare iránt, a Nemzeti Színháznak mégsem kellene elhanyagolnia. A magyar színészet történetében Shakespeare-nek stílusalakító szerepe volt s ezt a szerepet ma is be tudná tölteni. A színház rendkívül színes, heterogén műsora ugyanis azt a veszélyt rejtí magában, hogy egységes színjátszó stílus nem tud kialakulni. Ezért kellene arra törekedni, színésznevelői és stílusalkotói érdekből is, hogy a műsor gerincét valamelyik klasszikus alkossa. Ez a törekvés vezette Paulayt akkor, amikor a francia társadalmi drámát tette meg műsora középpontjává, vagy Hevesi Sándort, amikor új Shakespeare-kultuszt teremtett. Még a Comédie Française sem őrizhetné meg külön színjátszó stílusát, ha nem támaszkodnék a francia klasszikusokra. Mivel nálunk a klasszikus nemzeti műsor mindig hiányzott, ezért nyúlt a magyar színjátszás egészséges ösztönnel olyan gyakran Shakespeare-hez.

A francia irodalmat a tavalyról áthozott Sardou-darab (Rabagas) mellett csak Rostand Cyrano-jának felújítása képviselte. Az előadással kapcsolatban fölmerül a kérdés, miért részeseül a francia irodalom olyan mostoha elbánásban Nemzeti Színházunk részéről? Elismerjük, hogy a közép-európai ízlés mindig nagyon nehezen barátkozott meg a francia klasszikusokkal, de az ország első színháza ezen a téren talán mégis megpróbálkozhatnék a közönség nevelésével.

A színház legsikerültebb és legnagyobb szabású produkciója a Peer Gynt felújítása volt. Árpily Lajos kitűnő verses fordítása világossá tette az eddig sokszor kissé homályosan ható részeket. A szövegbe felvették Ibsen kéziratos pótlásait is, amelyeket az író, főleg a Brandes támasztotta kifogások eloszlatására, egy szövegkönyvbe jegyzett be. A mű kétféle szereposztásban került színre, az egyikben Peer Gyntöt Jávor Pál játszotta, a másikban a szerepet kettéosztották Apáthy Imrére és Lehotay Árpádra. Ez a kettéválasztás szerencsétlen kísérlet volt, mert veszélyeztette az alakítás és az egész mű egységét. Egyébként a színház a modem rendezés minden művészi eszközét felhasználta az ibseni költemény minél tökéletesebb megvalósítására.

Simán pergett le a Vígszínház műsora is, bár határozottan megállapítható, hogy a színház múltjához képest a hanyatlás jeleit mutatja. Műsora

szürke volt, kimagasló sikert nem tudott felmutatni. Színészi gárdája azonban még mindig igyekszik tartani a színvonalat s így a középszerű darabok is elsőrendű szereposztásban kerültek a közönség elé. A közönség csökkenő érdeklődése ellen néhány év óta szintén a bérletrendszerben keresett védekezést s inkább vállalta a bérlet kötöttségét, mint az anyagi bizonytalanságot.

Műsorát a Harsányi Zsolt regényéből Zágon István által dramatizált mulatságos zenés vígjátékkal, XIV. René-vel kezdte. Ezután Edward Sheldon keretes színjátékát, a Románc-ot újította föl. Innocent Vince Ernő Vadmadara az emlékek befolyásoló erejét tette egy laza szerkezetű szerelmi történet rügőjává. Heltai Jenő Egy fiúÉr c. színműve szintén keretes dráma. Egy híres költő haldoklik s a halál küszöbén látomások gyötrik. Ezeknek a vízióknak kissé szervezetlen, sokszor zavaros és kevésbé indokolt sora teszi a darab gerincét. Néhány szép költői gondolat van benne, de a szerkezeti ziláltságok igen ártanak a darabnak. Az író látszólag feláldozta a drámai technikát és a szerves szerkesztést a költői mondanivalónak, a valóságban azonban éppen a színpadi hiányok nyelték el a költői értékeket.

Vaszary Gábor felszínes, operettszerű vígjátéka (A szökéssel mindig baj van) után Arcubasev Féltékenység c. polgári drámáját újította fel a Vígszínház 24 év múltán. A felújítást semmi sem indokolta, de a darab sok hibája ellen; is érdekesen haton a régi Vígszínház naturalista levegőjének visszaidézése. Emlyn Williams Hattyúdal c. színműve szerepdarab volt, egy nagy színész alakítására építve. Problematikája kissé poros, helyzetei sokszor érdektelenek, inkább csak öncélú színészi erőpróba, mint komoly mondanivaló. Szerepdarab volt a Somerset Maugham híres regényéből Helen Jerome által színpadra írt Színház is. A dramatizálásban elsikkadtak ugyan a regény finomságai, mégis kitűnő színészi alkalomnak bizonyult. Harsányi Zsolt és Hunyadi Sándor zenés vígjátéka, a Tizedik kérő, kis igényekkel lépett föl a színházi év vége felé. A darabok sorát végül Bemard Shaw Nem lehessen tudni c. komédiájának a felújítása zárta le.

A Vígszínház játérendjét nagy bizonytalanság jellemzi. Nincs benne egységes gondolatvezetés, a legkülönbözőbb értékű és műfajú darabok kerülnek egymás mellé furcsa összevisszaságban. A három felújítás nagy szegénységet árul el, bár abban igaza van a színháznak, hogy inkább felújítást hoz, mint rossz darabot. Csakhogy e felújítások sem tartoztak az értékesek közé. A keretes és szerepdarabok száma ízlésbeli egyoldalúságra vall. A színvonal hanyatlása különösen a zenés vígjátékok műsorba iktatásában nyilatkozott meg.

A Magyar Színház a politikai változások következtében felébredt hazafias hangulatot használta ki üzletileg. A játérenden két hazafias színjáték is szerepelt. Fekete István Hajnalodik c. 7 képből álló színműve a román megszállás elemeiből épített felszínes darab. Szilágyi László operettje, a Gyergyói bál pedig a 48-as idők egyik epizódját elevenítette meg vásári eszközökkel. Csodálatos, hogy hazafias témához íróink csak pántlikás danászással, vagy olcsó retorikus frázisokkal tudnak nyúlni.

A Magyar Színház ezek közül is mindig biztos kézzel válogatja ki a leggyengébbeket. De közönségünkre sem nagyon hízogó, hogy érzéseit ilyen művészietlen frázishalmazok kielégítik. Elég egy-két inajcsuhaj, a Rákóczi-induló, néhány nemzeti ruha s kész a siker. Káros dolog, hogy a nemzed problémák ilyen pongyola, művészietlen köntösben jelennek meg a színpadon. Az ember önkénytelenül Dugonics András olcsó magyarkodására gondol. Ha a közönség megelégszik is a külsőségekkel, ez nem menti a színházat, amelynek az alacsonyrendű ízlést nem táplálni, hanem orvosolni kellene.

A Magyar Színház másik két darabja Vaszary Gábor zenés vígjátéka, Az ördög nem alszik és Barabás Pál vígjátéka, a 2000 pengős férfi volt. Az első bohózatos helyzeteinek sorát, a második mesterként alakjainak sorsát zárta le szokványos happy-endinggel. Tucatarabok,

amilyenek százával teremnek színpadjainkon s lehetetlenné teszik, hogy a magánszínházak színészei komolyabb színészi feladatokhoz jussanak s fejlődhessenek.

A Magyar Színház kamaraszínházában, az Andrássy Színházban bohózatok és könnyű fajsúlyú vígjátékok kerültek színre. Vaszary János Rád bízom a feleségem (felújítás), Török Rezső Nehéz ma férjhezmenni, Cesare Meano Baj van Saloméval, Henry Decoin Ne játssz a szerelemmel s Claire Trask Egyszer megcsallak, nagyrészt sikamlós vígjátékok, amelyek között irodalmi szempontból egyetlen értékesebb darabot sem találunk.

A Madách Színházról, Budapest legfiatalabb színházáról, az idei műsor alapján még nem alakulhatott ki vélemény. A színházi év legnagyobb részét a Nemzeti Színház vendéjátéka töltötte ki Bókay János Négy asszonyt szeretek c. darabjával. Csak az év elején és végén mutatott be a színház önállóan két darabot, kevés sikerrel.

Móricz Zsigmond Kismadár c. népi játéka gyenge szerkezetű, vékony-pénzü színpadi próbálkozás volt. Nagy regényírónk, úgy látszik, sohasem fogja tudni mondanivalóját a színpad kereteibe szorítani. Szerencsétlen választás volt Curt von Lessen és Alexander Steinbrecher operettje, a Bécsi gyémántok is. Drámai társulat kezében és ilyen kis színpadon az operett sorsa csak bukás lehetett.

A Király Színház bukása óta haldokló operett ebben az évben ismét feltámadt a Fővárosi Operettszínház színpadán, öt darab (Bécsi gyors, Fiatalság bolondság, Ilyenek a férfiak, Gül baba, Fityfiritty) szépszámu előadást ért meg ebben a régóta üresen álló színházban. Az operett reneszánsza részint a főváros idegenforgalmi tevékenységéből (vásárok), részint a visszatért területekről felránduló nagyszámu közönség érdeklődéséből magyarázható. A fővárosi közönség is kicserélődött; új, naivabb rétegek kapcsolódtak be a színházi életbe s ezek elsősorban könnyű, zenés produkciókat kerestek.

A Városi Színház, új nevén Magyar Művelődés Háza, a Székesfőváros Népművelési Bizottsága kezelésében zenekari hangversenyeket adott és vendégül látta az Operaház és a Nemzeti Színház együttesét. Így jó operai és drámai előadások szolgálták olsó helyárok mellett a népművelés céljait.

Tavasszal nyílt meg Nemzeti Bábszínháték néven Budapest első báb-színháza, amely a Toldi és egy székely népmese (Aranyszörű bárány) dramatizálásával rövid idő alatt meghódította a közönséget. Reméljük, hogy ez a szép vállalkozás elkerüli a kísérleti színházak mostoha sorsát és állandó tényezője lesz színi életünknek.

Feltűnőbb rendezői tevékenységet nem tapasztalhattunk ebben az évben. Mintha a rendezői láz alább hagyott volna és a rendezők kezdenének lemondani az öncélú, személyes érvényesülésről és eredeti feladatukat igyekeznének betölteni: a darabok személytelen előkészítését. A díszletek és világítási hatások még mindig a Nemzeti Színházban érvényesülnek leginkább, bár forradabniságuk az utóbbi évekhez viszonyítva itt is leszűródött. Egyetlen darabban mutatkoztak csak némi kilengések, a Peer Gyntben, ami annál sajnálatosabb, mivel egyébként ez volt az év legnagyobb rendezői teljesítménye. A vetített díszletek uralma, a látást zavaró sötétség, a Böjgen szavának hangszórós kivétítése a nézőtér különböző pontjairól olyan idejétmúlt és felesleges rendezői kilengések, amelyek megbolygatták a szép produkció egységét. Erőltetett volt Peer Gynt szerepének kétfelé osztása is, mert megtörte a szerep vonalát és éppen a megöregedés színészi feladatától fosztotta meg az alakítókat.

A Nemzeti Színház nagy gondot fordított az előadások külsőségeire, de sok kívánnivaló merült fel a játékmesteri ténykedéssel szemben. A Vígszínház viszont játékmesterileg igen gondos, színészileg szépen kidolgozott előadásokkal egyensúlyozta ki kissé maradi rendezői naturalizmusát.

Színjátszásunkat ismét erős konzervativizmus jellemzi. Újrealista stílus uralkodik a színpadokon, ami egészségesnek mondható. Nagyobb hiányt inkább színészeink technikai felkészültségében találhatunk. Ezért színészképzésünk és színházvezetésünk felelős. A színészképzésben színészeink nem kapnak kellő fonetikai és beszédtechnikai kiképzést s így a szövegmondással, különösen verses szövegekben, állandóan küzdenek. Még Jávor Pálhoz hasonló kiváló színészeknek a beszéde is gyakran az értelmetlenség határán mozog.

A színészképzés hiányait a színházak sem pótolják, pedig a színészképzésnek itt folytatódnia kellene. A Nemzeti Színházban akadályozza a továbbképzést a produkciók tömege és a kellő számú próba hiánya, a magán-színházaknak pedig nincsen megfelelő rendezőjük. A szerepkörök játszátása is megrontja a színészt, elzárja tőle a fejlődés útját és modorosságra neveli. Még a Nemzeti Színház is beleesik ebbe a hibába. Kiváló fiatal színésznők, Gobbi Hilda pályáját súlyosan akadályozza az a körülmény, hogy állandóan öreg asszonyok és boszorkányok szerepére utalják. Pedig a Niskavuari asszonyok Márta-szerepében bebizonyította, hogy nagy drámai szerepek alakítására is alkalmas. Lukács Margit fejlődésében pedig hátrózott visszaesés mutatkozik, amióta sorozatosan démon-szerepeket vállal. Nem cél, hogy a színész egyéniségéhez nem illő szerepet játsszék, de különösen fiatal színészekre minél változatosabb feladatok megoldását kellene bízni. Apáthy Imre az igazgatóság vagy talán a véletlen kedvezése folytán évek óta rendkívül változatos színészi feladatokat kapott. Az eredmény meg is mutatkozott, mert a fiatal színész nagy fejlődésnek indult. A Hol az igazság c. darab törpéjében olyan teljesítményt nyújtott, amilyent legnagyobb színészeink is megirigyelhettek volna. A törpét nemcsak testileg játszotta meg hihetetlen virtuozitással, hanem az alattomos, gonoszlelkű nyomorék egész lelki képét is tökéletesen vetítette ki.

Külön említést érdemel Rajnai Gábor alakítása Márai Sándor Kalandjában. Néhány év óta szerepeibe mindinkább elmélyül s régi modorosságait levette, lélektanilag gazdag és formailag tökéletes alkotásokra törekszik. Bajor Gizi, Uray Tivadar és Csontos Gyula a Madách Színházban nagy sikert arattak, de az egész esztendőt mégis csak hozzájuk nem méltó felszínes, másodrendű szerepekben játszották végig. Klasszikus alkotást nyújtott Tasnády Ilona a Niskavuari asszonyok anya-szerepében. Kiss Ferenc színészi szereplése egy idő óta nem elégti ki a közönség várakozását. Egyéb elfoglaltsága határozottan árt művészetének. Szerepeire nem elég gondtal készül, sőt olykor olcsó eszközöket is alkalmaz, mint az Elnémult harangok pópa-szerepében. Minden alakításában csak átlagos eredményt tudott mutatni. Milyen kár, hogy ez az istenáldotta művész, akitől egykor olyan nagy-szerű Shakespeare-alakításokat láttunk, szürke hivatalnoknak csapott föl és nem ott igyekszik érvényesíteni a tehetségét, ahová a sorsa rendelte.

Az Elnémult harangok Simándy-szerepében új tehetség tűnt föl a Nemzeti színpadán: Nagy István, erdélyi színész. Reméljük, hogy a visszacsatolt területek színészete hasonló friss erővel fogja támogatni fővárosi színházainkat.

A magán-színházak fiatal színésznői közül Tolnay Klári mutatott ismét nagy haladást és lepte meg érett alakításaival a közönséget. Megvan a remény arra, hogy Varsányi Irén örökébe lépjen. Muráti Lili viszont mintha fejlődésében megállt volna. Ajtay Andor, a Vígszínház művésze, mindig szélesebb skálájú színésznek bizonyul. A legkülönbözőbb feladatokat egyforma könnyedséggel és tökéletességgel oldja meg. Somlay Artúr játékából éppen az egykori színesség hiányzik, alakításain sokszor fáradtság ömlik el.

Színészi kultúránk átlagos színvonala sajnos meglehetősen közepes. Ennek okát nemcsak a színházvezetésben, a színésznevelésben és a rendező-

hiányban kell keresnünk, hanem a színi kritikában is, mert igen keveset foglalkozik a színészi alakítással, nem tart tükröt a színész elé s így nem ad neki alkalmat hibái megismerésére. Igen károsan hat színjátszásunkra a film is. A színészeket leszoktatja a kompozíciókról és a lélektani eszközökkel dolgozott alakrajzról. Művészeink elvesztik az idő, a mozgás és a hangáryalatok mértékét és szívesen nyúlnak pillanatnyi hatást keltő, epizodikus, impresszionista eszközökhöz. A film-színjátszás nagy anyagi előnyei miatt mindig több színészt csábít el a színpadtól, ha csak ideig-óráig is s ennek káros következményeit színpadi színészetünk nagyon megérzi.

STAUD GÉZA

KIÁLLÍTÁSOK

AZ ELMÚLT ÉVADBAN mai festészetünk egyik legkimagaslóbb előkészítőjének műveivel újra találkozhattunk. Ferenczy Károly művészetét mindenkor különböző szempontokból értékelték: túlságosan dicsőítették, vagy nagyon is el mellőzték, de valódi jelentőségére alig mutattak rá. A róla alkotott kép tisztázását szolgálta az Álmásy-Teleki Éva grófnő műintézetében rendezett emlékkiállítás. Ferenczy fejlődéstörténeti szerepe nem is annyira a naturalisztikus irányzatoknak adott ösztönzésében rejlik, hanem inkább abban, hogy kiinduláspontja volt azoknak, akik a természetet ugyan nem akarták megtagadni, de új, költői tartalommal igyekeztek megtölteni.

Ferenczy ugyanis a naturalizmus és a poétikus képalkotás ellentétei között mozgott. Egyik korai művén, az Archeológia c. kompozíción már összeütözik ez a két szemléletmód. A görög márványcsamok oszlopai tövén, a mélyben szunnyadó antik Vénusz-szobor felhozására kutató-árkot ásó, ingujjra vetkőzött munkások ábrázolása mindennapi, idealizálástól mentes. De azzal, hogy az alakok körvonalait erősen megvonja, a festmény díszítő hatását biztosítja. A kiállításon több ilyen kontúr-rajzos művét, grafikai lapját, plakáttervét láthattuk. Ezekkel Ferenczy a szecesszióhoz kapcsolódott. Azonban már müncheni éveit alatti is megszólal művészetének legmélyebb hangja, valóságból táplálkozó, de érzelmektől átmelegített költészete. Müncheni önarcképén a maga elé merengő művész mögött a háttér elmosódó lombzatának tengerzöldje a nézőt is ugyanabba a lelkiállapotba hozza, mint amelyet a művész arcvonásai fejeznek ki. Már-már misztikus hangulatok csülámlanak ezekben a színekben, és egyszerű formákban, de az ábrázolás beállításmentessége és nemessége jellemzi a magyar mestert, akinek a német festők, Böcklin, Hans Thoma muzsikáló csontvázaira, röpködő puttóira nincs szüksége, hogy a megilletődött ember körül, a valóság mögött a nagy és örök dolgok zsongását érzékeltesse. A poézis és a természet-ábrázolás folytonos váltóárama járja át a Hegyi beszédről készített különböző kompozícióit. A legnagyobb természetűsége, szinte dokumentációs állásfoglalásra törekedett. A krisztusi történet mindenkor aktualitásának hangsúlyozása mellett ezért helyezi mai ruhákba öltöztetett alakjait a nagybányai hegyek napsütötte oldalaira. De, különösen a kép mélyebb színakkordokat megütő feldarabolt második változatán a költői melegséget és a szebb világ utáni sóvárgását nem tudta elnyomni, mert az a napfénytől sziporkázó virágkoszorús szöszke gyermekfejek és idillikus pásztorfiúcskák gyöngéd megfestésében újra meg újra szóhoz jut. Ezeken a művein a természet és a költészet megbékél, de vannak olyan festményei is, ahol a megegyezés kínos elkorcsulást eredményez. Ilyenkor a rendszeres naturalizmushoz keresett melodrámaisság társul. Ez a kettősség az artista-párt ábrázoló festményén még talán indokolt, ha nem is kellemes hatású, de néhány vallásos képén teljesen színpadias hatású. A vásár-

helyi „Levétel a keresztről“ harsány zöldje és késődelutáni szelíd világitása elárulja a vérbeli mestert, de a kimonós Magdolna szenvelgő mozdulata megrontja a kép összhatását. Ez a hamis hang még kirívóbban szólal meg szétdarabolt Pietájának fehérleples Máriáján és Magdolnáján, ahol a szigorú naturalizmusra és egyszersmind ritmikus kompozícióra való törekvés nem nyújt művészi élményt, hanem valami unalmas pantomim valószínű ábrázolásának hatását kelti. Ennek a zsákutcába vezető fejlődésének utolsó kísérletei Ferenczynek élete végéről származó aktjai, mikén a test megformálását naturalista elvek szerint végezte, a felület alatt élő idegek, izmok és inak szövevényét a leegyszerűsítés dacára is érzékeltette, de ahogy az alakot dekoratív elrendezésben egy zöld, vörös vagy fekete függöny elé helyezte, abban megint csak egész más célokra való törekvéstről tanúskodott. A kétféle, össze nem egyeztethető elv követése itt sem hozhatott megnyugtató eredményt. Naturalista és mégis szándékolatlan komponált festményei néha erőltetetten szimmetrikusok, elrendezésük szinte mérlegszerű, mint az Artistákon és két alakos aktképén, úgyhogy ebben az iskolás szerkesztésben alig ismerhetjük fel azt a művészi képzeletet, amely az olajzöldek és szürkek tompa tónusai között oly elegáns szétszórtsággal és nemes kifinomultsággal fűzte össze a Testvérek csoportját.

Ferenczy valódi nagyságát azonban nem is ezek a művek jelzik. Igazi remekei a Márciusi est a fiákkeréknek a vakítóan felfehérlő cinteremfklra rávetődő árnyékával és a Napos délelőtt a megvilágított és árnyékolt részek tömör, de színes ellentétével. Művészetének az az iránya, amely először a müncheni önarc képen szólalt meg, az a dallam, amiben ember és természet egy akkorddá csendül össze, többször is visszatér egyre tisztuló zengéssel. Ezek közé tartozik József eladása is. A gonosz fivéreket és az egyiptomi kalmárokat humuszokba és drága keleti kelmékbe öltözteti, de az alakokat körülvevő táj megint nagybányai. A környéknek az Alföldbe átmenő lapályai, a Zazar kavicsos partjai válnak az ótestamentumi történet tanúivá. Az alkonyatban felcsillanó víztükör, a távoli hegyek vontatott hulláma valami méla melódiával és panaszos egyhangúsággal töltik el a jelenetet. A siránkozó József mellé sorakozó alakok, az elnyújtott csoportfűzés olyan keletiesen végtelen ritmusú, mint amelyet a láthatár monoton tagolása előír. A táj és a benne mozgó emberi alakok együttes hangulata azokon a képein a legköltőibb, ahol a jelenet színhelye az erdő. A sűrű lombú fák változatos zöldjei és a beszivárgó fény varázsa köti le képzeletét. Ábrahám áldozatán a karcsú angyal, mint a fák megtestesült lelke lép elő a bozótból, hogy lefogja a fiát feláldozni készülő aggastyán kezét. Az erdei mesehangulat még tökéletesebb kifejezése a Három királyok. Mesehangulatról beszélünk, de ez korántsem értendő németes értelemben. Nem törpék és tündérek, Schwind, Thema, Richter és Böcklin furcsa népsége kél itt életre; kiábrázolhatatlanabb és komolyabb hangulatról van szó, arról a sejtelmes érzésről, amivel az embert a természet néha megszállja. A lombok közt beszüremelő fény és a zöld reflexek megfosztják az erdő úttalan mélyén lovagló bölcseket valószínűségüktől és ennek a hangulatnak hordozóivá avatják. Ezzel a képével Ferenczy a naturalizmus elveitől nagy mértékben eltávolodott és olyan költői, lírai s kifejező előadásmódot alakított magának, aminek csak évtizedek múlva akadtak továbbfejlesztői. A háromkirályok hangulatkörébe csatolhatók lovasképei, az alkonyodó égbolt szederjes színeivel és a lombok zöldjének különös varázsú kromatikájával. Ez az érzelmekkel átítatott naturalizmus napjainkban Bemáth Aurélnál és távolabbról Szönyinél folytatódott. Ferenczy fejlődéstörténeti fontossága pedig épp abban áll, hogy a nagybányai elvekből kiindulva megtalálta azt az utat, mely a természetet és az érzelmet magyar összhangba foglalva össze, festészetünk mai eredményeihez is elvezetett.

A másik emlékkiállítás, amely ugyancsak az Almásy-Teleki műintézetben került bemutatásra, a nemrég elhunyt Iványi-Grünwald Bélát búcsúzó-

tatta utolsó műveivel. A változatos pályájú festő fejlődéséről nem alkothattunk magunknak képet, noha az épp a nagybányai iskolába való beleilleszkedése, majd eltávolodása folytán érdekes párhuzammal szolgálna Ferenczy stílusának alakulásaihoz. A művésznek kései, legérettebb, legkiegyensúlyozottabb korszakát idézte fel a kiállítás, amikor az ősz mestertől már távol állott a lázas kutatás és csak szorgos élete szelíd gyümölcseiként érlelte enyhe fényektől és színes árnyékoktól átszőtt képeit. Néha az egyszerűség végső határáig jutott el. Síma falfelület a nap játékaival fehér síkján, egy nyitott ablakba helyezett csokor virág, ennél igénytelenebb motívum alig akad, mégis tele van békés poézissel, tiszta férfias lírával, öregurasan szemlélődő életszerellemmel.

A nagy, átfogó kiállítások közül az idén is a Főméltóságú Asszony által megindított művészsegítő akció kiállítása érdemli meg az első helyet. A tavalyinál még nagyobb keretek közt sorakozott fel a magyar festészet és szobrászat színe-java. A tavalyi még csak Molnár C. Pálnak az idén is szereplő artisztikusan mesteri plakátja igyekezett megteremteni a kapcsolatot a közérdeklődés és a művészet világa között. Most ehhez járultak még Konecsni bélyegei, ki a grafika eszközeivel idézte a gemmák és kámeák kifinomultan klasszikus szépművességét. Ilyen nemes és hatékony eszközökkel, évenként visszatérő hatalmas kiállításokkal talán el lehet érni azt, hogy a művész munkája és a magyar közönség érdeklődése között az a szerves összefüggés, melyért Ferenczy István óta sok mesterünk annyi bús és eredménytelen harcot folytatott, mintegy varázsszóra megvalósul...

A magyar kiállítóművészet ünnepét az egyházművészeti kiállítás jelentette. Itt nem annyira az egyes alkotások, mint a tárlat egésze volt a valódi mestermű. Gerevich Tibor sok éves külföldi tapasztalatai után a kiállítások berendezésének rakékát adta, bebizonyítva azt, hogy nemcsak a véső és az ecset, de a műértő ízlés is lehet termékeny, az összeválogatás és az elrendezés is teremthet valami olyan rejtett hangulatot, ami magukban az egyes művekben nincs benne. A jól rendezett kiállítás „Gesamtkunstwerk“; ezt különösen jól tudják az olaszok, akik az emlékezetes Mostra Fascista óta azt egész önálló műformává fejlesztették. Sajnos, nálunk legtöbb esetben beérik a képek ízléses felfüggesztésével. Gerevichtől és munkatársaitól jó lesz tanulni az átfogó elképzelést, alkotó rendezést.

Ezen a kiállításon, mint mozaikművész első ízben mutatkozott be Aba-Novák Vilmos. Falképei láttán már régóta kísértett bennünk a gondolat, hogy elképzelései a freskónál barbárabb, mágikusabb technikát: a mozaikot kívánják. A művész most csak egy Krisztus-fejet mutatott be, de ez bizton ígéri, hogy a színes kövekből, csillámló aranykavicsokból összeálló látomásban talált rá Aba-Novák arra a formára, mely törekvéseinek méltó köntöse lesz. Azok a vonások, melyek sokak számára idegenek voltak a művész falképein, ezzel a technikával valódi értelműkhöz jutnak. A bemutatott mozaikrészlet egy zseniális művész újjászületését jelzi. Molnár C. Pál művészete is haladt egy lépést. Árnyékoltabb, plasztikusabb, perspektivikusabb lett s ennek megfelelően a tempera helyett az olajhoz nyúlt. Igaz, hogy ezzel eltávolodott festményeinek eredeti meseszerűségétől, tiszta bájától, üvegszín szépségétől. A témák a régiek, de épp mivel valóságosabb a kidolgozásuk, épp ezért sokat vesztek naív elhithető erejükből. Valahogyan otthonosabban mozgott ő az áttetsző álmovilágban. A fontos azonban mégis az, hogy haladt és ez bizonyítja azt, amit nem lehet követendő példakép eléggé hangsúlyozni; Molnár C. Pál mindig becsületesen töpreng festészetének mesterségbeli kérdései felett, ami felett mások oly könnyedén elsiklanak. Újra volt alkalmunk látni ennek az érdekes mesternek nagyszerű fametszeteit. Egy pár újabb lapján különös perspektivikus fogásokkal él, mintha nem is szemmel, de a fényképező lencse objektivitásával — vagy torzításával? — látna: repülő angyalainak a nézőhöz közel eső talpa félelmetes nagyra nő, míg kicsi feje valahol a messzeségben hasítja a

levegőt. Mi ez? gépszerűen objektív látás? vagy démoni perspektíva? Ennek eldöntése majdnem filozófiai feladat. A művész újra kiállította Cyrano-sorozatát. Mennyi vaskos báj, kifejező erő és humor sűrűsödött itt fekete és fehér vonalak dekoratív együttesévé! A három csók változat a gálánsán szenvedelmestül a darabosan kedvesig magában is széles érzelmi és látásbeli skálát ölel fel. Mintha az illusztrátor Rostand szövegébe egy-egy borsos Rabelais-passzust is beleolvasott volna. Szőnyi István az egyházművészeti kiállításon új oldaláról, mint falképfestő mutatkozott be. A csornai templom freskóterveit állította ki. A képek, amelyek majd a falon egymás mellé fognak sorakozni, művészi tökélyt és előkelő festőiséget ígérnek. Színeiben a velenceiek tüze Puviss de Chavannes halk lirizmusával társul egyéni melódiává. A nemes kompozíciójú Mária eljegyzése remekművet sejtet. Azonban a képeknek egymás mellé és alá sorolása kissé primitív, az egyes festmények között nincs szerves optikai kapcsolat. A freskóciklusoknak ez Michelangelóig kiküszöbölhetetlen hátránya volt, Giotto és Masaccio sem kerülhette el. Amíg élt a képciklusok tanító „biblia pauperum“ jellege, a korbéli közönség nem érezte a fogyatékoságát, de mihelyst a művészi összkép vált fontossá, meg kellett indulni annak a fejlődésnek, mely a barokk mennyezetképet kialakította. Természetesen nem minden kor és nem minden művész lelkületének felel meg az illuzionisztikusan barokkos képösszefűzésnek még michelangelói foka sem, úgyhogy ezek számára nem marad más megnyugtató megoldás, mint amit a velenceiek alkalmaztak faldíszítő pannoikon: összefűzés helyett mindjobban ki kell hangsúlyozni az egyes képek önállóságát különböző keretelésekkel, elválasztó sávokkal, úgyhogy összetartozásukat tartalmukon kívül csak elosztásuk ritmusa jelezze.

Szőnyitől különböző kiállításokon láttunk még néhány mesteri festményt. Az optikai élmény felfrissítése őt is ingerli, ezért tér vissza időről időre a rálátással ábrázolt témákhoz. Jeleneteit a színek halk, nyugodt összhangjával és fényekkel itatja át, amitől elvesztik valóságosságukat, sőt néha már szellemyszerűen lebegnek. De mégis a valóság költészete ez és földi nedvek gyümölcsként érlelődött. Sohasem keresi a metafizikát. Árnyas öreg diófát vagy tetőfedő munkásokat fest, de ezek mögött a mindennapi képek mögött a fénynek, a színnek, a létnek örök költészetét érzi. Kevésbé mondható el ez az egykor Párizsban szép sikereket arató Farkas Istvánról, aki képeinek sejtelmes, irodalmi címeivel is olyan valamit akar érzékelteni, ami túl fekszik a festészet határain. Bemáth Aurél tavalyi kiállítása után ebben az évadban csak néhány képpel szerepelt. Nagyobb méretű Csónakázásán mitikus poézis szólal meg: a nádasban fürdő nő mintha valami ősi sás-istenség alakját idézné, ki az örök vegetáció fenségét képviseli az emberi ábrándok, örömök és merengések tűnő pillanatai mögött. Itt ismét Böcklinre kell hivatkoznunk, hogy megértsük: a magyar festő mennyire másképp fejezi ki, mily hangsúlytalanul, valóságyszerűen és tartózkodóan mitikus hangulatát. Berény új korszakának tájképein is valódi művész szólal meg, bár régebbi, nagy síkokban gondolkozó modorát a magunk részéről többnek és egyénibbnek tartottuk. Egry festészetében is mutatkozott némi változás, balatoni látomásait most mélyebb színskálára hangolja, fényeit sötétebb alaplóból kápráztatja elő. A legnagyobb eltolódást azonban Márffy festészetében tapasztalhattuk, kinek mályvás színekben bársonyló fénylátomásai egyszerre romantikus dinamikával teltek meg, mint tengerparti lovasain, hol az impreszionista tüneményt Delacroix nemzedékének vad ménekben gyönyörködő szenvedelmessége kavarja fel. Eklektikus, de érdekes művészi egyéniséget ismerhettünk meg Istókovich kiállításán. Néha a novecento térmértani idomaiban gondolkodik, máskor meg a legkülönbözőbb korok ízeit, színeit, bizarr ötleteit ötvözi fantasztikus vegyületté. A képszőnyegek dekoratívizmusa gyöngéd bájuk nélkül, Altdorfer fantasztikuma és néhány rajzbeli fogása mesészerűsége nélkül, Dóré szertelen képzelete szellemessége nélkül,

Rowlandson vaskos szatírája kedves humora nélkül bukkan fel Istókovic's fanyar-tüzes stíl-koktérljében. Barcsay és Dési-Huber valami balladás magyar szemléletet keresnek és a divatjamúlt német expresszionizmust érik el. Pedig mindkettejük tehetsége többet mutat. Domanovszky Endre vörhenyes szín-lidércei, Bartha László zöldesen foszforeszkáló képei biztató ígéretek. A Magyar Képirók csoportja is vakvágányon keresi a nemzeti stílust. Japán látásmód tulipántosan harsány színekkel vadítva még nem lehet magyar ízlés. Mi lett volna, ha Ady is Klabund-szerű japán verseket ír, ha Bartók és Kodály puccinisen keletázsiai dallamokat hangszerel? Megtudtunk volna valamit a magyarság titkaiból? A legfiatalabbak közül a magyar stílust a leghelyesebb nyomon, bár kissé egyhangian, a tehetséges Kun István keresi a Paál—Munkácsy—Kosztka—Rudnay hagyomány jegyében. A kárpátaljai művészeknek, örömmel állapítjuk meg, nagyon jót tett a magyar környezet mérséklő ízlése, megszabadultak a túlzott modernség kóválygásaitól s valami szláv, petruskás meseszerűséggel örvendeztettek meg. A még sokszor éretlen Hincznek a Fővárosi Képtár által megvett tájképén az őszi, sárguló, bíborló színek hervadt pompája igazi művészi látomást hordoz. A grafika terén az erdélyi Gy. Szabó Béla mind több feketével fejezi ki vérezen komolyan vett élményeit.

Míg festőinknek alig akad utánpótlása, addig a szobrászatban egy nagyon tehetséges új nemzedék indult útnak. Bizonyos közös vonások, generációs problémák fűzik őket össze: valamennyien tömör plasztikára, kifejező erőre és klasszikus egyszerűsége törekszenek. Az egyházművészeti kiállításnak talán legkiválóbb alkotása Borberek Kovács Zoltán Magyar Golgotája volt. Krisztus testének előrezuhanó haránt helyzete némely nézetből olyan megdöbbentő perspektívát nyújt, hogy az ilyen szokatlan beállítástól fásultságából felrázott lélek a vallásos élményt teljes intenzitással foghatja fel. Borberek női félalakjain, gyümöleshordó lányain viszont valami ősi teltség és a tenyészet nyugalma ömlik el. Antal Károly Magyar Jövője csupa robusztus erő és biztos statika. Andrassy Kurta Háborúja drámai és monumentális. Kocsis András parasztalakjain egy súlyos, népi klasszika lehetősége csirázik. Abonyi Grandtner szobrászata megszelídült és michelangeloi atlétái után most a női test ritmusát keresi. A báj és a kellem érvényesülése szobrászatára jó hatást tett, úgy érezzük igazi stílusát csak most kezdi megtalálni. Vilt Tibor, Madarassy, Szabados, boldogfki Farkas, a nők közül a Ferenc József-díjas Kovács Mária alkotásai érdemelnek több figyelmet. Noha nem tartozik ebbe az összefüggésbe, mégis meg kell említsük, hogy a székesfehérvári hősi emlékkal Pátzay Pál a legszebb magyar lovasszobrot alkotta meg. Iparművészeink különösen az egyházművészeti kiállításon szerepeltek szépen; ízelítőül hadd emlékeztessünk Molnár Mária nemes vonalú kelyheire, Deéd Ferenc artisztikusan kovácsolt vasmunkáira, melyek méltó ékességei voltak a lezárult kiállítási évadnak.

CSABAI ISTVÁN

NÉMET POLGÁRSÁG — MAGYAR BIEDERMEIER

NAPJAINK HATALMAS POLITIKAI és társadalmi átalakulásában természetes az a meleg és szétágazó érdeklődés, amely a közelmúlt felé fordul. A XIX. század értékelése ma kedvelt téma s ebben — a sajátosan magyar fejlődést tekintve — kétségtelenül része van annak is, hogy Ferenc Józsefnek két emberöltőt meghaladó uralkodása miatt a magyar politikai és társadalmi fejlődés XIX. századi szakasza csak a világháborúval záródott le. A XIX. század így került szoros kapcsolatba történeti fejlődésünkben a világháborút követő politikai összeomlással és a társadalomnak szinte forradalmi átrétegződésével. E magyar fejlődés szellemi alapjainak, társadalomtörténeti háttérének megismeréséhez és értékeléséhez utat mutat az a két munka, amely a magyar szellemtörténet és irodalomtudomány két kimagasló egyéniségének, Pukánszky Bélának és Zolnai Bélának tollából most látott napvilágot egy már címében „Magyarságismeret”¹ is programot adó sorozatban. Pukánszky a német polgárság sorsát, annak változásait elemzi a XIX. századi Magyarországon,¹ Zolnai Béla pedig a biedermeier-életforma és irodalmi ízlés megnyilatkozásait a magyar társadalomban és az irodalomban.² A két munka szempontjai különböznek, de az eredmények mégis sok ponton érintkeznek és belőlük a XIX. század társadalomtörténetének és irodalomszemléletének színes képe kerekedik ki.

Pukánszky arra a kérdésre keres feleletet, hogyan alakult a Magyarországon élő német polgárság viszonya a magyarsághoz attól kezdve, hogy a felvilágosodás, majd a francia forradalom eszméi nyomán a nemzeti gondolat, a rendi társadalom egységét bomlasztó népi különvalóság tudata állásfoglalásra készítette mind a magyarságot, mind a németséget. Miután a történelmi fejlődés során megállapította, hogy a magyar reformkor nemzeti eszménye és a liberális szabadság gondolat általában minő jelentős hatással volt a magyarországi németségre, annak három jellegzetes típusát rajzolja meg. A beolvadó német polgárt, aki — különösen a század második felében — a neofitát jellemző buzgóságával mindent elkövet, hogy eredetének nyomait minél jobban eltüntesse.³ Mellette egy, nem annyira számban, mint műveltségi kiválósága miatt jelentős réteg a hagyományörzőké, akik német származásuk tudatát, német szellemű műveltségüket híven ápolják, de ez számukra csak történeti hagyomány és irodalmi élmény, belőle politikai állásfoglalást le nem vonnak. Végül a német népi öntudat harcosainak aránylag kisszámú, de megnyilatkozásaiban, célkitűzéseiben mégis jelentős csoportja.

A német népi öntudat harcosait Pukánszky — a történeti fejlődés miatt sajátos helyzetben lévő századokat figyelmen kívül hagyva — Edmund Steinacker, Eduard Glatz (v. ö. Karl Hans Érti: Eduard Glatz, München, 1940.) és a hozzájuk tartozó szűkebb körben találja. Megállapítja róluk, hogy legnagyobb részben evangélikus vallásúak, akik már vallási szempontokból is szemben állnak az erősen katolikus osztrák-német szemlélettel. Pukánszky-nak ehhez a megállapításához hozzátehetjük, hogy katolikus részen, éppen Pozsonyban, találkozunk olyan mozgalmakkal, amelyek a magyarországi német és szláv nemzeti törekvéseket kívánták közös alapra hozni. A szociálpolitikus Vogelsang körül csoportosultak ezek a törekvések. (V. ö. tőlem:

¹ Német polgárság magyar földön, Budapest, é. n. Franklin Társulat, 2x9. 1.

³ A magyar biedermeier, Budapest, é. n. Franklin Társulat, 198 1.

³ E rétegben igen nagy, talán túlnyomó számban találjuk azokat, akik német műveltségüket megőrizve a magyar műveltségnek is részeseivé lettek s ezt politikai tartalma miatt is fölébe helyezték amannak, a nélkül hogy megszűntek volna Schillerben vagy Heinében gyönyörködni. Kossuth-rajongásuk nem jelent túlbuzgóságot vagy szándékos eltüntetési szándékot. Erről a típusról tett Hoffmann Edit igen érdekes megjegyzéseket a „Nyugat” 1940. évf. 4. számában. Szerk.

Vogelsang és a magyar konzervatív politika 1867 után, Budapest, 1933.) A mai európai fejlődés a népi öntudat harcosait látszik igazolni s ezért vetődött fel a magyarságba beolvadt német rétegekkel szemben is a disszimiláció gondolata, vagyis a német népi és nemzeti hagyományokhoz való visszatérés, amelyektől a XIX. századi fejlődés hatása alatt elszakadtak. Pukánszky művében a magyar-német együttélés időszerű vonatkozásaira nem tér ki, csupán érinti őket és bizonyos optimizmussal arra a következtetésre jut, hogy disszimilációra, a népi öntudat eddigi hívein kívül, csak a hagyományörző réteg azon egyedeinél kerül sor, akik lelkükben magyarokká soha nem lettek.

A XIX. századi magyar-német együttélésnek ezt a folyamatát Pukánszky az adatok, különösen az irodalmi adatok hosszú és meggyőző sorával bizonyítja. Éppen ezért csak sajnálunk lehet, hogy nyilván a megszabott keretek miatt az irodalmi utalásokról kénytelen volt lemondani. Így egyik-másik megállapításánál csupán sejtésekre vagyunk utalva, hogy minő forrásokból merít az író. Az irodalmi utalások természetesen csak a további kutatások szempontjából lettek volna fontosak, különben Pukánszky ezen a területen végzett eddigi kutatásai minden tekintetben megnyugtatók eredményeinek helytálló volta felől.

A magyar-német együttélés történetére vonatkozólag éppen mai vonatkozásai miatt nem látszik feleslegesnek néhány szempontot kiemelni, vagy a Pukánszky művében foglaltakhoz hozzáfűzni.

A magyarság és a németiség viszonyának alakulásában a politikai szempontok mellett a gazdaságiak is igen jelentős szerepet játszottak. Magyarország városi polgársága a XIX. század elején nagy részben német volt eredetűre és műveltségére egyaránt. Ez a városi német polgárság a rendi állam és társadalom keretében azoknak védelme alatt élt és virágzott. A liberális nemzeti gondolat a társadalmi és gazdasági élet új eszméit is magával hozta s amikor ezek Magyarországon is valóra váltak, felborították a nagyrészt német városi polgárság társadalmi rétegződését, gazdasági létalapjait is. A céhek által szabályozott ipari és kereskedelmi rendszer helyébe az ipar és kereskedelem szabad versenye lép. A német városi polgárság gazdaságilag gyengébb, kevésbé ellenálló rétegei nem bírnak megküzdeni a modern kapitalizmus túlsúlyával, kénytelenek új elhelyezkedést keresni, akár a bürokráciában, akár a közélet más területén. Ez a pozícióváltogatás azonban a magyar nemzeti államba való beilleszkedéssel járt, a gazdasági függetlenségből kiszorított német polgár ezzel a beolvadás útjára lépett. Helyét azonban nem a magyar úri vagy középosztálybeli réteg, hanem a zsidóság foglalta el, mert a liberalizmus korában ez rendelkezett a nagyipar és kereskedelem üzéséhez szükséges tőkével. A német polgárságot tehát népiségét biztosító gazdasági függetlenségében nem a magyar állam vagy társadalom fenyegette, hanem, akárcsak a magyarság széles rétegeit is, a modern kapitalisztikus gazdasági rendszer, amelyet a zsidóság képviselt és személyesített az 1867 utáni Magyarországon. A magyarországi zsidóságnak erre a szerepére a társadalomban és a gazdasági életben egy német tudós, Klaus Schickert mutatott rá (Die Judenfrage in Ungarn, Essen, 1937.). Az irodalom és a zsidóság kapcsolatainak szociológiai szempontú tárgyalása Farkas Gyula érdeme (Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, Budapest, é. n.). A liberális magyar-zsidó életszemlélet kialakulását pedig Grünwald Miksa tárgyalta helyesen (Zsidó biedermeier, Budapest, 1937.). A német nemzeti tudat hanyatlásának és a kapitalizmus gyors előretörésének összefüggését világosan bizonyítja, hogy a hazai németiség hagyományörző rétege vagy a népi öntudat harcosai a gazdaságilag független rétegből kerültek ki, aminthogy a hazai németiség igazi erőtartéka, a parasztság, éppen gazdasági helyzetének állandósága

miatt érintetlen maradt a beolvadás gondolatától vagy szükségességétől. Nemcsak Magyarországon és nemcsak a németsegnél, de mindenütt a beolvadás, a népi öntudat elvesztése legerősebben, olykor kizárólag, a polgárságnál, a középosztályban jelentkezik. A középosztálynak saját népcsoportján belül elhelyezkedni nem tudó rétegei vagy kivándorolni, vagy a többségi állami életben elhelyezkedni és ezzel a beolvadás útjára lépni kénytelenek. A kapitalizmus társadalmat átrétegző ereje magyarázza meg a magyarországi városi német polgárság beolvadási hajlandóságát is. Minden más, így a társadalmi felemelkedés vágya az asszimiláció révén, csupán kísérő jelenség az igazi, a gazdasági ok mellett.¹

De ezenfelül a magyarság és a németiség politikai viszonyának megítélésénél lehetetlen figyelmen kívül hagyni azt a jogi és tényleges helyzetet, amit az 1867-iki kiegyezés teremtett. Ez a Lajttól keletre a politikai vezetést és felsőbbiséget a magyarság számára biztosította, ugyanúgy, ahogy a Lajttól nyugatra ez az osztrák-németiséget illette. Magyarországon tehát politikai értelemben vett német nemzetiségi kérdés 1867-től 1918-ig nem volt, nem is lehetett, ennek felvetése ellenkezett volna az 1867-iki kiegyezés postulatumával. Ezzel a kiegyezéssel Bécs önként mondott le Magyarországon arról a német szupremáciát jelentő Habsburg-összbirodalmi politikáról, amelyet addig évszázadokon át képviselt. Bécs tehát 1867 után nem folytatott, nem is folytathatott német nemzetiségi politikát Magyarországon. Látták, érezték ezt a magyarországi németiség szélesebb rétegei is, a hagyományörző német hazai németiség éppen ezért vonult vissza a politikától és csoportosult kulturális téren. A német népi öntudat hazai harcosai pedig kevés kivétellel olyanok, akik német eszményeik érvényesülését nem a Habsburg-birodalomtól, nem azon belül, hanem attól függetlenül, sőt annak feláldozásával várták és remélték. Az osztrák „gross-deutsch“ és a porosz-német „klein-deutsch“ politikai eszméknek és törekvéseknek ezt a magyarországi németiségre gyakorolt hatását nem találjuk meg Ludwig Spohr jelentős munkájában (*Die geistigen Grundlagen des Nationalismus in Ungarn*, Berlin, 1936.) sem, pedig ez sokat megmagyaráz a hazai németiség történetében is. Az 1867-iki kiegyezés tehát elvben lehetetlenné tett minden olyan német nemzetiségi politikát Magyarországon, ami Bécsre támaszkodott volna. Bécs és Berlin szövetsége pedig a nagynémet politikai törekvéseket is inkább csak ideákká alakította át a hazai németiség körében. Egyrészt a XIX. század kapitalisztikus gazdasági rendszeréből következő társadalmi átrétegződés, másrészt Magyarországnak a Habsburg-monarchián belüli politikai helyzete és kapcsolata a német birodalommal magyarázzák meg, hogy a magyarországi németiség — az erdélyi szászokat és a parasztságot kivéve — nem fejlesztette ki önálló népi életét, sőt sok esetben a beolvadás útjára lépett. Pukánszky adatokban gazdag, szépen felépített munkájából ezekhez az eredményekhez juthatunk el.

Amíg Pukánszky munkájában a nemzeti lét vagy nemlét sorsdöntő kérdését vizsgálja a hazai német polgárság szempontjából, addig Zolnait a polgári életforma kérdése, annak állandósága vagy változása foglalkoztatja. A biedermeier nem sajátosan magyar jelenség, hanem egyetemes polgári szemlélet és életforma. Éppen Pukánszky rajzolja meg igen szépen a hagyományörző német polgár biedermeier tulajdonságait, életszemléletét.

Zolnai ebben a munkájában a biedermeierre vonatkozó régebbi tanulmányait összegezi és egészíti ki, miközben a kérdés irodalmát szinte hiánytalanul dolgozza fel. Munkája éppen ezért kiinduló pontja lesz minden további biedermeier-kutatásnak.

¹ Szerintünk a szellemi ok, a magyar megújulás roppant politikai és szellemi varázsa még nagyobb egyesítő hatással volt, mint a gazdasági természetű tényezők. Szerk.

Meghatározása szerint a biedermeier „a réal-idealizmus polgári világnézete, analízáló és romantikus inspirációk között a maga önkifejeződését keresve, szelíd lemondással menekül a politikai életből a családi kör magányába, az érzelmek és képzelmekek, a hasznos mulatságok és nemes időtöltések otthonába...” Zolnai meghatározása szerint tehát a biedermeier nem középeurópai, hanem általános jelenség, nem is alkalmazható csupán az európai fejlődésnek különösen 1815. és 1848. közötti szakaszára, hanem vissza-visszatérő életformája a társadalomnak nagy politikai és társadalmi változások, heroikus erőfeszítések után. A társadalom reakciója ez nagy és erőszakos változásokkal szemben. Az ember helyezi itt véges földi boldogságát, józan életörömeit a közösség, az állam heroikus és heroizmust kívánó megnyilatkozásaival szembe. A biedermeier nem kizárólag polgári, vagy nemesi életforma, hanem azonos gazdasági helyzetű nemesi és polgári rétegeknek azonos művelődési elemeken felépült életszemlélete. A biedermeier életforma tehát arisztokratikus, nem terjed ki, éppen mert magasabb műveltséget és ennek megfelelő gazdasági helyzetet feltételez, szélesebb néprétegekre. A magyar biedermeier is kiegyenlítő, az ellentéteket letompító jellege miatt összekötő kapocs a magyar és a német műveltség, a vagyonos és művelt magyar nemesiség és a hazai német polgárság között. A biedermeier életforma az, amely abban a körben, ahol uralkodik, letompítja a nemzeti, vallási és más ellentéteket, a művelődés elsőbbségét hangsúlyozva minden más tényezővel szemben. A művelt magyar nemes és német polgár egybeolvadó biedermeier eszményének szép és meggyőző irodalmi emléke Kölcsey Ferenc unokahúgának, Kölcsey Antóniának naplója, melyet különben Zolnai nem említ.

Zolnai munkájában a biedermeier irodalmi megnyilatkozásait és emlékeit kutatja fel, ezen a nyomon halad végig. Az irodalom és a biedermeier kapcsolatai mellett azonban éppen olyan fontos és a kérdés lényegéhez tartozó a biedermeiernek és a társadalomnak kapcsolata is s ennek az életformának nemcsak szellemi, de gazdasági alapja is. Erre, vagyis a biedermeier társadalomtörténetére nézve Zolnai nem végzett olyan messzemenő kutatásokat, mint a biedermeier irodalmiságára vonatkozólag. Inkább az irodalomtudós, mint a történetíró szemével és szempontjaival vizsgálta a biedermeier-kérdést.

Pedig a biedermeier társadalomtörténetéhez is vannak jellemző adatai és megállapításai a történettudománynak. A biedermeier, mint korszakot jelentő elnevezés eredetéről Zolnai azt írja: „mondják, hogy Hevesi Lajos hazánkfia, a Jelky András szerzője, a bécsi Fremdenblatt hasábjain harcolta ki a múlt század kilencvenes éveiben a Biedermeier-név becsületét”. Thallóczy Lajos, a nagy magyar konzervatív államférfi és történetíró, gróf Szécsen Antal felett tartott és korrajzzá bővült emlékbeszédében élénk színekkel rajzolta meg Buda várában, József nádor udvara körül élő főnemesiség és főhivatalnoki kar életét a bécsi kongresszust követő évtizedekben. Thallóczy ennek leírásában a Budán kialakult főúri, nemesi és polgári biedermeiernek keresztmetszetét adja. Thallóczy a biedermeier fogalmát a Bécsben élő Hevesi Lajostól vette, aki tragikusan fejezte be életét (v. ö. Deli: Tudákos levelek 1914. Budapest, 1914. 94.1.). Zolnai szerint a magyar irodalomban Vértesy Jenő (1913) és Farkas Zoltán (1914) foglalkoznak először behatóbban a biedermeierrel. Viszont Thallóczynak ez az emlékbeszéde, amely 1901 februárjában hangzott el a Magyar Történelmi Társulatban, már tudatosan biedermeiernek nevezi a József nádor körül kialakult társadalmi életformát. „Általán véve — így hangzik Thallóczy szellemes meghatározása — bizonyos — csak német szó illik rá — „biederkeit” jellemezte ezt a magyar területen latinul hivataloskodó, családjában németül beszélő apparátust.” Thallóczy azután színesen írja le ezt a budai bieder-

meiert, melynek középpontjában József nádor és családja állott. A legtisztább biedermeier életkép az, amit itt rajzol. „A budaiak és pestiek legalább körükben láttak egy főherceget, aki együtt élt velük, épúgy kuglizott, mint ők s családjával vasárnap a nádorkertben épúgy ette kuglófját a kávéhoz, mint ők. Tudták, hogy barátja a virágoknak, szabad idejét köztük tölti s a hivatalos csomagokról leszedi a spárgát, mert azzal kötözte a rózsákat. A nádornék, Hermina és Mária Dorottya főhercegasszonyok pedig élén álltak a közjótékonyásnak s kivált az utóbbi lelkes támasza vala gr. Brunsvik Teréznek, a magyar kisdedovás nemtőjének.“ AThallóczy társadalomtörténeti érdekű budai biedermeier-életképe mellé egy másikat is tehetünk, amely a politikai mozzanatokat a biedermeier társadalom rajzában még jobban aláhúzza. Ez az életkép 1835-ből való, írója Moltke, a későbbi nagy hadvezér, aki akkor mint fiatal porosz vezérkari tiszt utazott át Magyarországon Konstantinápoly felé. Az ő társadalomrajza — éppen mert a politikai szempontokat hangsúlyozza — már sötétebb. Alig látja kiegyenlíthetőknek azokat az ellentéteket, amik a rendi társadalomból a liberális nemzeti szabadságra való átmenetnél szükségképpen keletkeznek. Az események Moltke aggodalmát igazolták, az átalakulás politikai és társadalmi következményein csak keveset és szűkebb körben enyhíthetett a természeténél fogva kiegyenlítő biedermeier társadalomszemlélet.

Zolnai szépen és szellemesen írt a magyar biedermeieréről. Könyve gondolatokat ébreszt, további kutatásra ösztönöz, különösen az irodalmi biedermeier mellett a társadalomtörténeti kapcsolatok és a háttér felfedésére.

Pukánszky a magyar-német együttélés politikai formáit vizsgálta, azokat a kérdéseket, amelyek inkább az ellentétek kristályosodásához vezettek. Zolnai a társadalom — magyar és német, nemes és polgár — kiegyenlítő életformáját a biedermeierben, annak összegező műveltségében találta meg. Pukánszky nál inkább a politika, Zolnainál az irodalom a vezető szempont, ami probléma-feltevésükből természetszerűen következett. Mindkét munka gazdag eredeti meglátásokban és azonkívül, hogy szerencsésen összegezik az eddigi eredményeket, kiindulásul szolgálnak minden későbbi kutatáshoz. Sokatmondó fejezetek a XIX. század történetéhez.

TÓTH LÁSZLÓ

DIÁKKAPTÁR

CARNEGIE ANDRÁS, a jótékonyágáról s alapítványairól híres milliomos acélkirály meséli el gyermekkori visszaemlékezéseiben, hogy mint egy skóciai falusi takács elemiiskolás kis fia, házinyúltenyésztéssel foglalkozott. Barátait úgy szervezte meg, hogy aki segített szombat délutánonként salátát és lóherét gyűjteni, arról elnevezett egy-egy újszülött nyuszit.

Csak ennyi a pittsburgi acélgyáros, a mozdony-, a hálókocsi- és híd-építő, a keresztény emberbarát, „A vagyon evangéliuma“ szerzője s a Hágai Békepalota alapítójának nevéhez fűződő gyermekkori epizód, de minden erőltetés nélkül fölfedezhetjük benne az üzletemberi rátermettségek két fontos ismervét: 1. önállóan föl tudott ismerni és meg tudott ragadni a körülötte folyó életben egy jövedelmet hajtó gazdasági mozzanatot; 2. szervezni tudott, azaz saját céljai érdekében dolgoztatni másokat. Nem szorul hosszú bizonyításra, lélektani laboratóriumi kísérletek vagy alkal-

massági vizsgálatok tanúságára, mert nyilvánvaló, sőt ősi, tapasztalati tény, nevelői közhely, hogy a hajlam, egyik vagy másik életpálya felé vonzó különös elhivatás már gyermekkorban megnyilatkozik. Gondoljunk csak Edison, Marconi, Liszt Ferenc vagy egy-egy nagy hadvezér, híres pap, államférfi vagy művész ifjúságára.

De a hírességek, a beteljesültek, a beérkezettek között százezrével vannak olyanok, akik másirányú kenyérkeresetre kényszerülve, ébredező hajlamaikat nem tápláló területre sodródva, valódi hivatásuk szempontjából önmaguk, nemzetük s a társadalom számára elkallódnak, igazi képességüket alkotólag soha nem fejtik ki. Hogy a fa roskadozó ágakkal hordozhassa gyümölcstermését és a létbe szórhassa a benne keringő lehetőségek maximumát, ahhoz megfelelő talaj s éghajlat is kell. Éppúgy az ifjú képességei is elsatnyulnak kibontakoztató és tápláló környezet nélkül. Magyar fajunknak eddig senki sem vetette szemére, hogy rossz katoná vagy nincs jogérzéke és nem tud szónokolni. Harci erényeit jól kipallérozta a hazánk földjén dúló sok háború. A vármegyei élet, a rendi országgyűlések, a táblabíróvilág hírhedt prókátorainak nemzedékekre elnyújtott birtok- és kezességi pörrei vagy a kiegyezéskori belpolitikai élet hordó tetejéről felelőtlenül ígérgető, szájas demagógiája kétségtelenül pompásan szónokló jogásznemzetté csiszolt bennünket. De ennek a magyar életnek a talajában és légkörében nem teremhettek talpraesett, magyarvérű műszaki és üzletemberek. Ha még akadtak volna is olyanok, akik ösztönös közgazdasági képességeket hoztak magukkal a világra, a megfelelő környezet nevelő hatása híján, illetőleg környezetük más irányú ösztökélésére, igazi elhivatásuk ellenére ügyvéddé, pappá, köztisztviselővé vagy hivatalszolgává torzultak.

Az iskola, a szervezett közoktatás csak egyik a sok-sok nevelő tényező közül. Magyar iskolarendszerünk úgyszólván a világháborúig két nagy hagyományos gátlással küszködött. Egyik nehezeke az volt, hogy mint végső nevelői célra a hagyományos papi, katonai és jogászai életpályákra irányította ifjúságunk tekintetét, a másik pedig a gyakorlatias életeszmény kibontakozását nyűgözte le. Az iskola és élet közötti szakadék elmélyült s az iskolai élet hovatovább elméletté sápadt.

Ma azonban a helyzet kezd megváltozni. Olyan közkeletű jelszó lett, hogy a nevelők rendjén kívül állók fülébe is eljutott az „élménypedagógia“ kifejezés. Felelősséggel vagy felelőtlenül hangoztatva, az utóbbi időben számyra kapott az a vád, hogy „az iskola csak tanít, de nem nevel“. Am a nevelés területén kibontakozó új és legújabb mozgalmak már rég elerőtlenítették ezt a vádat, ha egy évtizede volt is még valami igazság benne. Sőt napjainkban vüágszerte annyi új nevelő-tényező kel életre s fejt ki hatását az iskolával kapcsolatosan és rajta kívül, hogy már az ellenkező végtől kell félnünk. Már aggódni is lehet, hogy marad-e még valami az iskolaköteles gyermekből a családnak és lesz-e ideje, ereje tanulni is valami rendszerezett ismeretanyagot, ha környezetében minden csak nevelni akarja testét és jellemét, világnézetét és politikai hitvallását, vezéri alkalmatosságát vagy közemberi elrendeltetését?

Az újabb iskolán kívüli forrásból eredő, de ma már a magyar közoktatás rendszerébe kapcsolódó nevelőtényezők egyikéről szólunk most itt: a Diákaptár-mozgalomról. Egyik a sok közül. Sok próbálkozás szárad ugyanis el, még mielőtt gyökeret tudna verni. A Diákaptár-mozgalom azonban, az eddigi jelek szerint meg fog gyökerezni a magyar nevelésügyben. Annál örvedetesebb és kívánatosabb ez, mert rendszerint az idegenből átültetett palánták azok, amelyek nem tudnak erőre kapni a magyar talajban. A Diákaptár alapötletét és szervezetét viszont tudtommal nem hozták sem Németországból, sem Angliából, sem Amerikából, sem Dániából. Olyan eredeti

magyar intézmény ez, mint egy évszázada Kiss János nyelvet pallérozó és mentő iskolai önképzőköre.

Lássuk ennek a szépen bontakozó mozgalomnak megindultát és közelebbi képét, hiszen ha valamitől remélhetjük, hogy a magyar ifjúságban kicsiráztatja a közgazdasági gondolkodást, akkor a Diákkaptár-mozgalom nevelő hatásától bizton remélhetjük.

1928 telén Csanak István banktisztviselő Debrecenben kilenc iskolában mozgalmat indított a tanulók között, ki tud négy hónap alatt becsületes úton, a maga erejéből s ötletességéből tíz pengőt előteremteni. Klebelsberg Kunó akkori közoktatásügyi miniszter a szép eredmény láttára országos érvényű javaslatot dolgoztatott ki Csanakkal, de a megvalósulás füstbe ment, mert a terv egy nagytekintélyű pedagógus szerint „anyagias gondolkodással fertőzi meg fiatalságunk lelkét.“ Amerikaiak vagy angolok bizonyára már akkor is meghökkentek volna ezen a gáncson, tíz év azonban nagy idő s a világnézetek állandó, egyirányú széljárására a magyar közvélemény értékelése is megváltozott. Így 1938 decemberében gróf Teleki Pál kívánságára megindult a szervezkedés. Félév múlva már harminc iskolában volt honos a mozgalom és 5324 diák 35.159.25 pengőt keresett. Az ötletversenyek során 1019 különféle pénzforrást fedezett föl ifjúságunk lappangó, csak eddig kifejlődésében gátolt, gyakorlatias érzéke.

A háborús idők bekövetkeztével a honvédelmi minisztérium is érdeklődni kezdett a Diákkaptár iránt. Katonai érdek, hogy a háztartási hulladékanyagból semmi se menjen veszendőbe, viszont felnőttek nem szívesen pepescelnek ócskavas, rongy, papiros- és gummihulladék gyűjtésével. Gyermekek azonban örömmel gyűjtik, ha néhány fillért kapnak érte s így az egészséges önérdeteket bekapcsolják. A közbejött zavarok és mozgósítás ellenére 1940 április 2-től augusztus 31-ig tíz tankerület mindenfajta iskolájának 67.650 diákkaptárosa 718.877.88 pengő jövedelemhez jutott. A bevont iskolák diákságának 42%-a érzett kedvet gazdasági próbálkozásokhoz. Próbálkozás, nem komoly gazdasági teljesítmény, hiszen a vezetőség vigyáz rá, hogy a mozgalom ne fajuljon csúcsteljesítmények hajszolásává, hanem maradjon meg az eredeti célkitűzésnél: a gyermek lássa meg a saját kis körében az apró gazdasági lehetőségeket és nyíljék alkalma, hogy ezeket megragadja anélkül, hogy tanulmányait elhanyagolná. Így lassan szívárogoz belé a nevelő hatás, de annál biztosabban érlelődik.

Nagyon érdekes és a magyar ifjúság közgazdasági tehetségének felette biztató képét adja, ha szemlét tartunk a tanulók pénzforrásai fölött. Az ötletversenyek útján voltaképp magára az ifjúságra bízzák, hogy gazdasági lehetőségeket lásson meg, amelyekből kifacsarhat egy pengőt. Ez az élmény és sok ilyen magyar észjárásból fakadó élmény teszi a bizonytalan és változó jövő számára nevelt ifjúságot könnyen tájékozódóvá, biztossá, magabizóvá. A pénzforrások közül itt nem a szabványosokat emlegetjük, hanem azokat, amelyek ritkaságukkal fajtánk színes közgazdasági képzeletét bizonyítják. Egy kereskedelmiiskolás meleg konyhában cserepes szegfűt hajtát és télen értékesíti; egy tanítónőjelölt valakivel fölolvastatja a kötelező olvasmányt s közben pénzért monogrammot hímez. A másik már szervez: gyermekeket fogad cserebogárgyűjtésre, fizet nékik literenként három fillért s eladja hatért. A harmadik két vadkörtefa hét pengőért megvásárolt vackorjából 62 liter ecetet készít s 49.60 pengőért adja el. Ugyanez a leány téli estéken kukoricacsumából díszes strandtáskákat, szalmából szakajtókosarat fon és pénzért vagy lisztért adja el. Egy gimnazista fiú gyászmisén ministrál, harangoz, kertész számára komposztnak valót gyűjt, szénát szed, sírt gondoz, kutyát sétáltat, tojánhéjat gyűjt, tekebábokat állít s annyira pénzzé tesz mindent, hogy még a „csontvázát is előre akarja eladni“. Berettyóújfaluban egy polgárista a házaktól

faapritásból fűrészport szerzett. Ezt eladta egy hentesnek csontért s a csontot váltotta be. Napszámban dolgozott cséplésnél, tejet hordott, hajtónak állt nyúl vadászathoz, csomagot szállított, fűz vesszőt szedett s csak 50.000 selyemhernyó nyári gondozásával 87 pengőt szerzett napi két órai munkával. Yankee sikerekre emlékeztető sokoldalúság...

Megtörtént esetek regénybe illő tarkaságát sorakoztathatnánk föl¹ mozijegyszedőről, aki fölszedi az eldobott sztanio lapírt és kiégett villanykörtével fizeteti magát, hogy összeforrassa az elpattant platinaszálat, vagy bunzenláng fölött ivópoharat alakítson üvegéből; dunaparti gyümölcsösöket őrző tanítónőjelöltről, aki mellesleg kagylózuzalékon még kacsákat is nevel s a mézhéjtörmelékét sírkőkészítőnek adja el; kis ezermesterről, aki cipőkrémes doboz fedeléből csiszolással és keretezéssel katonáknak és turistáknak tetszetős, törhetetlen tükröt készít, disznóölésnél gerincszörtét, katonai lőtérrelőlmot gyűjt, forrázott cserebogárból, csontból és tojáséből baromfitápot öröl, hordókról borkövet kapar. Regélhetünk olyanról, aki kisgyermekeket napszámban dajkál; a történi és ceglédi piac árkülönböztetét fölismerő s oda tojással, vissza almával kofálgató kislányról, eldobált temetői mécseseket gyűjtő és megújító kisfiúról. A kaptármozgalom a játékos kedvet ragadja meg s önértetést kelt a gyermekben, amikor komolyan veszi, sőt pénzben láttatja munkája, leleménye eredményét s gyakorlatilag érzékelteti, hogy az általa termelt homokszemnyi érték alkatrésze a nemzetgazdaságnak. Avagy nem tesz túl a legskótább skóton is annak a magyar gyermeknek a takarékos-sága, aki az elhasznált gyufát nem a szemébe dobja, hanem régi gyufásdobozba gyűjti begyűjtáshoz, tűzátvitelhez, vagy aki a ceruzavéget bélyeg ellenében becsereéli, hogy a grafitot zsillettel penkala-végnek szabadítsa ki?

Háborús időkben pillanatnyilag nagyon fontos, hogy az értékes hulladékanyagok visszakerüljenek a háztartásokból a termelésbe és a Diákaptár ezen a téren is fényes fölvilágosító, népszerűsítő és szervező eredményekre hivatkozhat. De a háború el fog múlni s vele együtt a parancsoló szükség is, hogy ezekkel a most nem pótolható anyagokkal túlzottan takarékoskodjunk. Aminek azonban nem szabad elmúlni, az a mozgalom által felszított apró gazdasági ténykedések nevelőhatása s e cselekedetek neveléseredménye, ami a gyermek még hajlítható és színehető jellemébe edződve majd felnőtt korában kamatozik a maga és nemzete javára.

A Diákaptár-mozgalom első neveléseredménye tehát, hogy gazdasági értéket termelő cselekvésre ösztökél. A munka lehet mezőgazdasági: kukoricatörés, cséplés, anyarozsgyűjtés, szőlőkötözés stb.; ipari: esztergályozás, favágás, téglagyári, szikvízgyári, gépkezelői és útépitési segédmunka; vagy kereskedelmi: bolti kifutó, üzletben, irodában segédkezés. A kaptármozgalom azonban arra vigyáz, hogy az így szerzett filléres tőke el ne szóródjék cukorra, mozira és cigarettára. Itt kapcsolódik be második jellemnevelő hatása; a tőke megbecsülése és a takarékos-sági ösztön fejlesztése. Minden iskolában egy tanárelnök felügyel és irányítja a Kaptár-szervezetet, Legelőször is minden tanuló betétkönyvecskét kap, borítólapján ilyesfajta magvas jelmondatokkal: „Aki egy kiolvasott újságot vagy rozsdás patkót megment az elkallódástól: az ország gazdasági erejét gyarapítja.“ A tanuló maga vezeti betétkönyvét s az osztálypénztáros nyugtázza benne a pénz átvételét, ő a földiákpénztáros-hoz továbbítja az összegyűjtött összeget s ez egy summában kerül a bankba, az iskola nevére. De ha egy diák már öt pengő és egy fillér takarékbetét-követelést szerzett, akkor az öt pengőről külön kap szabályszerű bankkönyvecskét, míg az egy fillérral újra kezdi a gyűjtést.

Mindezek a mozzanatok fióktörzskönyvel, heti pénztámmal, kamattal, egyéni kiadás-bevételi naplóval kapcsolatosak. Erdélyben a román

¹ L. Csanak István: 29.000 diák 700.000 pengője c. kiadványt.

uralom alatt a magyar iskolák fontos szerve volt az iskolaszövetkezet, amely nagyban szerepe volt a tanszerek és szinte kész falusi szövetkezeti boltosokat nevelt. A bankszerű pénzügyítés, kezelés és kamatoztatás a Diákkaptárban sem téveszti el nevelő hatását, amelynek harmadik lényeges jegye, hogy kistőkéseket nevel. Nem öntudatlan zsugorít, hanem olyan gazdálkodó egyedeket, akiknek alapfogalma és valamilyen egyéni szemlélete alakul ki arról, hogyan forog és „fiadzik a pénz“, mi a termelés, a tőke, munka és vállalkozói nyereség, a körültekintő gyümölcsöztetés, az anyag és érték nemzetgazdasági körforgása. Ezt így ezerszer jobban megtanulják, mint egy közgazdasági tankönyv leckéiből. Vérükké válik, mert a gyakorlat érlelte.

Sok helyen a diákok közös vállalkozásba kezdenek, üzleti újságot indítanak, és „szerkesztőséget“ szerveznek, társulási alapon vállalkoznak a kormánytól propagált ricinustermelésre, tiszavirággyűjtésre, kedvezményes tanulmányi kirándulásra a fővárosba, vagy erdélyi mozgótáborba, gyógy-növénynyűjtésre, stb. Ez a kaptármozgalom negyedik nagy jellemző hatása: a társulási eszme és közösségi gondolat megszerettetése. Nemzetnevelő szempontból nem kisebb fontosságú, mint az előbbi három, mert olyan vonásokat csempész és gyökereztet meg a magyar faji jellemben, amelyek nélkül eddigelé szűkölködött.

A Diákkaptár tanult a cserkészettől és nagyon szépen simul a fejlődő lélek egy-egy életkorban sajátosan típusos természetéhez. Gyűjtőmunkája a legalacsonyabb fokú s a kisgyermek rakosgató, pepecselő hajlamába kapcsolódik. Egész fogása annyi, hogy nem haszontalanságot gyűjt, mint pl. mi gyermekkorunkban fopincéri számológéculát. Bér munkája már díjazást szerzett apró teljesítményekért s mindjárt arra is szoktat, hogy a kereső ennek minél nagyobb részét tege félre. Termelő munkája a robinzoni korszak spekulatív hajlamát táplálja. Az első önállósági lázat vezet le a legnemesebben. Társuló üzleti vállalkozását pedig félig-meddig fiatalemberekké fejlődött diákoknak szánta, akikben már működik az „osztálybecsület“, az összetartás ösztöne.

A Diákkaptár további, iskolán fölül szervezete tankerületi főigazgatóságoként egy-egy felügyelő útján egyesül országosan központosított szervezetté. A központ irányítja a mindenütt egységes propagandát, pályázatok, érintkezik a minisztériumokkal, indítja meg helyenként vagy vidékenként a kezdeményezést, jön új ötletekkel, összesíti az eredményeket, értékeli a tapasztalatokat és selejtezi a kinövéseket. Miként említettük, a szorosabban vett iskolai oktatás mellett napjainkban igen sok nevelő tényező jut szóhoz az iskolai munkával párhuzamosan vagy rajta kívül. A sok ifjúsági egyesület és kör mellett, amelyek közül legpatinásabb a jobbadán irodalmi műveltséget fejlesztő önképzőkör s amelynek visszhangja nem nagyon jutott túl egy iskolai ünnepély keretén, több nevelő tényező nyert iskolaközi, országos szervezetet. Ilyen a KISOK, amely a diáksportot intézi és a testnevelést szélesíti, a leventeszervezet, amely a későbbi katonanevelésnek szánt alá, az ifjúsági vöröskereszt, amely a szociális érzéket ébresztgeti, a cserkészlet, amely a jellemnevelés legszebb sikereit mutathatja föl. Német-, Olasz- és Oroszországban még pártnevelés is folyik az iskolai mellett. Korai volna e nevelő tényezők maradandóságáról, időálló voltáról ma ítéletet mondani, még bizonytalanabb az egyházak szintén országos jellegű, de iskolaközi vagy iskolafölötti, nevelő célzatú, ifjúsági szervezeteivel összehasonlítani. De nem korai és nem időszerűtlen mellettük és közöttük a Diákkaptár-mozgalom születésére és létharcára fölfigyelni, mert benne mélyreható társadalom-életteni és átrétegződési folyamat nevelésügyi tükröződését észlelhetjük.

Népünk a világháború után két ténynek ébredt tudatára: 1. hogy gazdaságilag kiskorú, 2. hogy társadalmi rétegződésünk szélsőséges. Az

első fogyatkozás leküzdésére megindult a közgazdasági gondolat befogadása és ethizálása, ami sok vonatkozásban nyilvánul: termelő munka és gyakorlati pályák megbecsülése, hivatal és „úri“ pályák csökkenő nimbusza, élénkebb, amerikaibb ízű életütem és merészebb leszámolás egy pár nyüggé vált, de még kötelező hagyománnyal stb. A második szélsőség kiegyenlítésére szemünk előtt folyik adóztatásban, szociális gondoskodásban, a közműveltség növekedésében, falukutatásban, fokozódó állami beavatkozásban az egyszerűsödés, hogy társadalmunk kevesebb osztályra tagozódjék, testi és szellemi munka egymáshoz közelebb kerüljön s a legnagyobb nyomor szűnjék meg a legnagyobb bőség rovására.

Ha az úri fiú diákkorában önszántából, egészséges szerző ösztönből elmegey krumplit kapálni, vagy nem röstell piszkos hulladékot nappal kosárban a gyűjtőhelyre vinni, a napszámosgyerek pedig tömeges példáit látja, hogy ésszel, munkával, becsülettel, takarékossgal, kitartással és leleménnyel a szó gyakorlati értelmében mindent el lehet érni e hazában, akkor mérhetetlen jellemértékek csiráznak bennök. Ha pedig fölnőnek, kiirtják a maguk társadalmában a mai gazdasági élet átmenetileg garázdálkodó pojjácait, az összeköttetések révén iparigazolványhoz jutott, bolttal nem is rendelkező, ágyrajáró „textilnagykereskedőket“, a születésükön kívül más indokolással nem igazolt s az üzlethez nem is konyító igazgatósági tagokat, a láncolásból és látszattársulásból élő cukorkanagykereskedőket. Ezek csak olyan társadalomban létezhetnek, ahol nincsenek kellő számban szakemberek, ahol széles rétegekben még nem vert gyökeret a közgazdasági gondolat, erkölcs, közvélemény és kritika, ahol a munkaethosz még nem oszlatta szét teljesen az arisztoteleszi banauzia mellett hitet tévő, hűbéri világszemlélet gőzét, ahol a társadalom egy fordulattal folytán zökkenésszerűen ébredt föl túl hosszúra nyúlt gazdasági kiskorúságából.

Reméljük, hogy a Diákaptár hosszúéletű mozgalom lesz. Nemzetnevelő feladata óriási: olyan magyarokat kell nevelnie, akik a maguk portáján maguk akarnak és tudnak gazdálkodni. Van-e ma ennél fontosabb föladat?

BOROTVÁS-NAGY SÁNDOR

A NÉMET-SZOVJET HÁBORÚ

A NÉMET-SZOVJET HÁBORÚ már huzamosabb ideje esedékes volt. Senki előtt sem lehetett kétséges, hogy az Európa keletén 1939 k. augusztusában bekövetkezett pillanatnyi érdekazonosság — Lengyelország negyedik feldarabolásának lehetősége — alapján a Szovjetunió és a német birodalom között létrejött megegyezés nem hidalhatja át hosszabb időre azt a tátongó szakadékot, amely a két nagyhatalom belpolitikai rendszere és külpolitikai célkitűzései között már régebben, de különösen 1933 óta tátonzott. Az utóbbiak közül csak éppen megemlíteni kívánjuk azt, hogy Németország a Balkán felé átvette a megszűnt osztrák-magyar monarchia külpolitikai elgondolásait is, míg a Szovjetunió új életre keltette a cári Oroszország ilyen törekvéseit.

Egészen természetes volt tehát, hogy a viszony a két nagyhatalom között röviddel Lengyelország felosztása után feszültté vált. A Szovjetunió még elkövette azt a súlyos tévedést is, hogy a német nyugati győzelmeket felhasználta a maga területi igényeinek kielégítésére s ezzel a német-szovjet viszonyt kibírhatatlan megterhelésnek tette ki. Előttünk érthetetlennek tűnt fel az

az orosz elképzelés, hogy Németország a háború valamikor bekövetkező végéig hagyja magát zsaroltatni, sőt, hogy majd a Szovjetunió lehetne — érintetlen fegyveres erejére támaszkodva — a döntőbíró Európa végleges átrendezésében. A valószínűség amellet szöjt, hogy a német külpolitika mihelyt a balkáni kérdéseket fegyveres úton rendezte, egyben pedig Olaszország északafrikai helyzetét megszilárdította \$ ekként a birodalom hátában és oldalában minden meglepetést kizárt, hozzáfog a német-szovjet viszony végleges szabályozásához. Ez be is következett. A katonai eredmény már eddig is több mint szédületes. Háromheti hadjárat után a német és szövetséges arcvonal északi szárnya közeledik a Leningrádnak elnevezett Szentpétervárhoz, közepe pedig Kiev előtt áll.

Ma persze még nem ismeretes, hogy Németország milyen katonai erővel — hány páncélos és hány egyéb hadosztállal, hány repülőgéppel stb. — kezdte meg a bolsevizmus felszámolását és hogy ebben milyen nagyságú haderővel támogatja Magyarország, Románia és Finnország s újabban Olaszország. Annyit azonban már látunk, hogy a kétoldalt latbavetett erők nagysága felülmúlja azt, amit múlt év májusában a hadviselő felek Flandriában egymás ellen állítottak.

A Szovjetunió katonai erejéről azonban már most közölhetünk megbízhatónak mondott adatokat.

A földi vörös hadsereg teljes ereje folyó év május elején 170 lövészében talán 10 motorizált), 33½ lovashadosztályra és 46 páncélos dandárra rúgott. Az utóbbiak részben önállóak voltak, részben kettesével szintén hadosztályokba alakultak. A lövészadosztályok mindegyike 3 lövész- és 1 tüzérezredre, valamint 1 harcikocsizászlóaljra, a lovashadosztályok 4—6 lovasrezredre és 1 tüzérosztályra tagozódtak. A páncélos dandárok szervezete ismeretlen, de talán mindegyikük 200 páncélos járművet számlált.

Ha már most egy hadosztály élelmezési létszámát (beleszámítva a hadtest és hadsereg-közvetlen csapatok, mint nehéztüzérség, műszaki alakulások stb. reájuk eső részét) 20.000 főre tesszük, azt mondhatjuk, hogy az orosz vöröshadsereg 4½ millió fő erővel kezdte meg a háborút. Ezen felül számít a 6000—8000 gépre rúgó légiflotta, a maga többszázezer főnyi személyzetével, a hajóhad (60—80.000 fo), a 120.000 főnyi csendőrség, 30.000 főnyi határőrség. A teljes haderő tehát kétségtelenül felülmúlta az 5 millió főt. Ebbe nincsenek beszámítva a pótcapatok mintegy egy millió főnyi állománya, valamint az új (tartalék és népfölkelő) alakulások, amelyek szervezésére az elsővonalbeli alakulások hadilétszámra emelése után még kereken 5 millió kiképzett ember állt rendelkezésre.

A vörös haderő elosztása május elején a következő volt: a nyugati határon vagy annak közelében, az Északi Jeges-tengertől a Fekete-tengerig állt 118 lövész-, 20 lovashadosztály, 40 páncélos dandár, az ország belsejében, de még Európában volt — mint tartalék — 27 lövész-, 5 y₂ lovashadosztály, 1 páncélos dandár,

a Távol-Keleten tartózkodott 25 lövész-, 8 lovashadosztály, 5 páncélos dandár.

Feltehető, hogy az ellenségeskedések kitörésekor a tartalékban volt csapatok már az első vonalba kerültek és hogy a Távol-Keletről bizonyos számú hadosztály már ájtött — vagy útban van — Európába.

Végeredményben a vörös vezérkar haditervei megvalósításánál 5 millió főt túlhaladó haderővel — és ebben többezer repülőgéppel és harcikocsival — számolhatott.

Összehasonlításl szolgáljon, hogy a cári Oroszország 1914 augusztusában 105 gyalog hadosztályt, 18 lövész- és 3 gyalog kozákdandárt, 32 lovas-hadosztályt és xo lovasdandárt állított ki. Az 1914-es gyaloghadosztályok

egyenként 16 zászlóaljat számláltak, míg a mai hadosztályoknak csak 9 zászlóaljuk van. Ezek tehát gyalogságban gyengébbek, de mégis nagyobb a tűzerjük, lévén több hadigépük (golyószóró, géppuska, aknavető, ágyú stb.).

A hadosztályoknak az arcvonalban való elosztását illetőleg is van megbízható adatunk. E szerint június közepén a Keleti-tenger és a Polesie-mocsár között 4 hadseregbe tagozott 49 lövészhadosztály (köztük számos motorizált), 7 lovashadosztály, 3 páncélos hadosztály és 12 páncélos dandár állt. Ebből következik, hogy ezen a területen vonult fel a vörös hadsereg kisebb része, míg a Polesietől a Fekete-tengerig terjedő vonalban gyülekezett az orosz haderő nagyobb fele. Ez az erőelosztás még akkor sem módosul, ha számításba vesszük a finn határra kikülönített hányadot. A tartalék mikénti bevetése már más erőelosztást idézhetett elő. Bizonyára a hadiesemények is módosítottak az erőelosztáson, amennyiben a Keleti-tenger és a Polesie között volt hadosztályok nagy része megsemmisült a volt litván területen és a Bjelosztochnál vívott csatákban. Közbevetjük itt, hogy a vörös hadsereg már eddig annyi ágyút veszített, mint amennyivel 1914-ben a cári hadsereg a háborút megkezdte.

A vörös vezérkar a számszerűleg hatalmas és hadianyagánál fogva is korszerűnek jellemezhető haderőn felül még egy igen fontos tényezőre: a szinte korlátlanul tekinthető térre támaszkodhatott. Ez módot nyújtott neki, hogy kitérjen a német csapások elől és a területfeladás ellen minden más európai államban fennforgó aggály nélkül olyan vonalban vagy területen fogadja el a csatát, amely neki előnyt, ellenfelének hátrányt nyújt. Így például a két szembenálló hadsereg harci értékének józan mérlegelése alapján hadászatiilag az lett volna a helyénvaló, ha a vörös arcvonal kezdettől fogva olyan akadály mögött áll fel, mint amilyent északon a Dvina (Düna), délen a Dnyeszter, vagy e mögött a Dnyeper, esetleg a Sztalin-vonalnak nevezett erődítés jelent (nagyban Odessza, Kiev, Vitebszk, Pszkov, Narva vonala).

A vörös vezérkar azonban támadást tervezett, mégpedig ugyanolyan célszerűtlen módon, mint a lengyelek, akik 1939-ben határukban a német birodalom felé Poznannál (Posen) előreugró részébe tették főerejüket, hogy onnan hamar elérjék Berlint. El is érték azt, hogy a német hadak a lengyel főerőt északról és délről oldalba támadták, bekerítették és végül is elfogták. Egyenesen kísérteties hasonlósággal cselekedtek az oroszok. A német határ felé két előreugró helyen halmoztak fel sok erőt: Bjelosztock és Lemberg környékén. De még mielőtt teljesen felkészültek volna a támadásra Varsó és Krakkó felé, bekövetkezett a német támadás és ennek eredménye gyanánt a katasztrofális orosz vereség Bjelosztochnál és a súlyos csatavesztés Lemberg-nél.

De nem is lehetett mást várni. Európában minden félig-meddig képzett katona tisztában volt azzal, hogy a győzelmek hosszú sorozatában megacélozódott német seregek ellen az eddig megszokott formák között és hadianyaggal nem lehet győzelmet aratni. Hogyan is tudtak volna az 1939 szeptember óta minden ellenállást legázoló német ütő és lökő erőnek éppen a Szovjetunió hadai ellenállni, mikor a Finnország ellen viselt háborújukban elárulták, hogy még közepes harci értékkel sem rendelkeznek. Minden szakértő csak azt számolgatta, hogy hány hónapig tarthat a német-orosz háború, mert a két fél között mutatkozó óriási minőségbeli különbséget semmi módon sem lehetett kiegyenlíteni. Igaz, hogy az arcvonalnak a 2000 km felé járó kiterjedése, aztán a mindkét oldalon latbavetett tömegek példátlan mennyisége — együttesen kereken legalább 300 hadosztály — hosszadalmas háborúra engedett volna következtetni, mert az ilyen rettentő tömegeknél az elmélet szerint sokáig tart, míg az egyik fél harci ereje felmorzsolódik és mert a szovjetseregeknek a kilométerek ezreire rúgó távolság állt a vissza-

vonulásra és átcsoportosításokra rendelkezésre. A gyors felmorzsolódás mégis bekövetkezett, de ez az 1939. évi lengyelországi hadjárat, az 1940. évi flandriai hadjárat, valamint az 1941. évi balkáni hadjárat után már nem jelenthetett meglepetést. Ezért egyenesen érthetetlennek tűnik fel — tisztán katonai alapon — a szovjetvezetők elhatározása, hogy Németország ellen támadással vagy akár a határon kifejtendő ellenállással kísérletezzenek.

Talán politikai megfontolások játszottak itt szerepet. Kérdéses ugyanis, hogy elbírt volna-e a szovjetkormányzat tekintélye azt a súlyos megterhelést, amit jelentett volna esetleg néhány 100 km széles határsáv kiürítése komoly csata megvívása nélkül. 1812-ben az orosz cári uralom tekintélye megengedte, hogy az orosz seregek a hadjáratot csata nélkül, hátrálással kezdjék meg. Akkor a június 24-ére hajló éjjel kelt át a francia főerő Kovnónál a Njemen határfolyón, egy hónappal később Szmolenszk előtt zajlottak az első komolyabb ütközetek s augusztus 18-án, Szmolenszknél került sor az első nagyobb csatára, de az oroszok ezt még a döntés előtt félbeszakították. A döntő csata szeptember 7-én Moszkva előtt, Borodínónál vívott meg, de még ebből is túrhető állapotban került ki az orosz sereg, mert Napoleon nem merte bevetni — ily nagy távolságra az anyaországtól — utolsó tartalékát: a gárdát.

Ezekkel a tanulságokkal és tapasztalatokkal ellentétben a szovjet-arcvonal jelentékeny része: a Pripjet mocsár és a Keleti-tenger között levő arcvonal már a határ közelében valóban döntő jelentőségű csatába hagyta magát sodortatni. Az ott vívott harc számadataiból (323.000 fogoly, ezrekre rúgó harcikosci és repülőgép pusztulása s ennek megfelelően százazrekre rúgó halott és sebesült) az olvasható ki, hogy a vörös hadsereg északi arcvonalszakasza belátható időn belül nem pótolható veszteséget szenvedett, illetve hogy a háború sorsa már eldőlt.

Az egész vonalon hátrahömpölygésre kényszerülő vörös arcvonal északi fele most már olyan állapotban van, hogy csak akkor tudna valamilyen vonalban megkapaszkodni, ha a győzelmes német seregek megszüntetnék az üldözést. Erre azonban a vörös arcvonal vezetőinek a német haderő eddigi teljesítményei után nem lehet reményük. Ha azonban a vörös hadak mégis megállnának, hogy Szentpétervár és Moszkva védelmére csatát vívjanak, csak az eddigi vereséget növelnék meg. Már pedig a szovjethaderő még egy olyan csapást nem bírhat el, mint amilyent Bjelosztok és Minszk vidékén kapott.

Nagyon hasonló a hadihelyzet most, július közepén, ahhoz, mint amilyen múlt év júniusában a franciaországi hadszíntéren bekövetkezett. Mint ismeretes, a francia hadsereg harmadrésze megsemmisült a flandriai csatában. A megmaradt rész magkapta a kegyelemdőfést a Párizs védelmére vívott csatában. Mikor az általános visszavonulás közben a francia kormány fegyverszünetet kért, már nem volt ereje számbavehető ellenállás kifejtésére. Az addig elszenvedett csapások felőrölték a francia seregek harci akaratát. Az 1940 május elején több mint 2 millió főnyi francia haderőből június közepén már nem is egészen 100.000 főt számlált az a rész, amely még elszánt harcra lett volna bírható.

Most, 1941-ben az orosz vörös arcvonal egyharmadrésze a Keleti-tenger és a Pripjet-mocsár között levő területen szenvedett el hasonló vereséget, amit nemcsak az előbbi számadatok bizonyítanak, hanem az is, hogy az üldöző német seregek túljutottak a Sztalin-vonalon, a Pejpusz-tótól keletre törnek előre, elfoglalták Vitebszket és ettől délre áthaladtak a Dnyeperen. Talán már a két fél számbeli erőviszonyában is bekövetkezett az eltolódás, ami erkölcsi téren megvolt kezdettől fogva. Egyáltalában ennek az 1939/41. évi háborúnak egyik jellegzetessége az egyetlen nagy csatában

kivívott döntés. A lengyel hadsereg sorsát eldöntötte az első nagy csata Kutnónál. A holland és a belga hadsereg egyetlen nagy összezapás hatása alatt összeomlott. A francia hadsereg sorsát is megpecsételte az első csata Flandriában. A jugoszláv hadsereg még csatát sem vívott; egész símán legázolták a német páncélosok.

Rendes körülmények között az olyan hadihelyzet, mint amilyen most Európa keleti térségem beállt, már megérlelte volna az alul maradó félnél az ellenségeskedések megszüntetésére irányuló kérelmet, hasonlóan ahhoz, mint ahogyan június közepe felé Szíriában történt. A szovjet azonban nem hagyhatja abba a dolgot, mert vezetői nem számíthatnak kegyelemre. Számítanak ellenben arra, hogy a vörös hadsereg részeiből még tudnak ellenállóképes arcvonalat az Ural és a Volga mögött szervezni, ha Amerikától és Angliától támogatásban részesülnek.

Ilyen arcvonal kialakítása lehetséges, ha sikerül a vörös hadsereget a megsemmisítő német üldözés hatása alól kivonni. Ez azonban kérdéses. A vörös arcvonal részei már július 12-én a felbomlás tüneteit mutatták. A földi haderő képtelen az üldöző légi erők elől elmenekülni. De lehetséges, hogy a szibériai csapatok (a vörös hadsereg legértékesebb része) új arcvonal alakítására még felhasználhatók. Ugyan ez sem változtatna a háború sorsán, de meghosszabbítaná a szovjetvezetők életét. Nehezebb az angol és amerikai segítségnek orosz földre való juttatása. Úgy véljük, hogy mind Anglia, mind Amerika tisztán látja a vörös ellenállás céltalanságát és ha a Szovjetuniót mégis támogatásban részesítik, azt csak a német katonai erő kettéosztása vagy erős megterhelése céljából teszik. Anglia nézőszögéből ez nagyon, de nagyon fontos.

A Szovjetunió területére irányuló angol kivitelnek ma egyetlen kapu áll nyitva. Ez Murmanszk jégmentes kikötője. Az idevezető tengeri utat azonban legnagyobb mértékben veszélyeztetik a közeli északfinn és norvég kikötőkre támaszkodó német bűvárnaszádok. Hasonlóan nagyon bizonytalan a Murmanszktól délnek vezető vasút, amelyen a bevitt hadianyag elérhetné Szentpétervárt, ' illetve onnan a vörös arcvonalat. Ez a vasút már céltárgya volt az eredményes német légi támadásnak. Különben is a finn területről előnyomulóban levő német-finn hadak talán már reátették kezüket erre a vasútra. Ez az irány tehát egyáltalában nem alkalmas számottevő hadianyag bevitelére.

Amerikai hadianyag Vladivosztkon át volna a Szovjetunió területére juttatható. A Csendes-óceánon ide vezető út azonban japán vizeket érint. Nem valószínű, hogy Japán tétlenül tűmé ennek a tengeri vonalnak használatát, ha azon a forgalom túlhaladná a megszokott kereteket. De ettől eltekintve, az amerikai hadiipar teljesítőképességét már éppen eléggé igénybeveszi Anglia és Kína támogatása, valamint magának Amerikának fegyverkezése. Nem hihető tehát, hogy ebből az irányból a Szovjetunió értékesebb támogatást kaphatna.

A mesék világába kell utalnunk azt az elképzelést, hogy Anglia egész hadsereget tudna áthajózni Európa szárazföldre, tehát a dán, holland, belga és francia tengerpartra, hogy megtámadja a német megszálló seregeket, ekként a Szovjetunió területén működő német haderők bizonyos részét nyugati irányban való eltolásra bírja és ilyen módon tehermentesítse a szovjet arcvonalat. Egész bizonyos, hogy a német hadvezetőség elegendő erőt hagyott nyugaton vissza minden ilyen angol kísérlet megghiúsítására. Az angol vezérkar bizonyára jól tudja, hogy az ilyen vállalkozás katasztrófával végződne. Kár is az ilyen terv képtelenségére több szót vesztegetni. Csak még annyit említünk meg, hogy két évvel ezelőtt az angol-francia szövetség mellőzte Lengyelország hasonló megsegítését, mert tudta, hogy nem érhet célt vele.

Már inkább elképzelhető a vörös arcvonal megerősítése angol (indiai és ausztráliai) és amerikai csapatokkal Ázsia déli területein keresztül. Ennek azonban sok előfeltétele volna. Elsősorban az, hogy közben a szovjeturalom össze ne ömöljék, ami pedig nagyon is a valószínűségek körébe tartozik.

Ázsia földjén keresztül két út jöhetne fenti célra tekintetbe. Az egyik út a Perzsa-öbölből Irakon és Irán északnyugati csücskén át akár a Kaukázusba, akár a Kaspi-tenger partjára vezet, ahonnan persze még nagy a távolság a vörös arcvonalig. A csapatszállításra a Perzsa-öbölből rendelkezésre áll a Tigris folyó vagy a bagdadi vasút Moszulig, innen gyalogmenet, vagy autószállítás a Szovjetunió vasúti hálózatáig, vagy pedig használható volna az Iránt átszelő vasút a Perzsa-öböltől a Kaspi-tengerig. A másik út Indiából visz a vasút nélküli Afganisztánon keresztül Turkesztánba, a Szovjetunió egyik államába. Bármelyik irány használata hosszadalmas, nehézkes és ezenfelül a semleges Irán, vagy a semleges Afganisztán hozzájárulásától függ. Az utóbbit az angolszász hatalmak fégyveres erőkkkel való fenyegetés útján ugyan kieroszakolhatják, de nem ez a lényeg, hanem az, hogy a szóbanforgó útvonalat mai állapotukban valóban jelentős haderők szállítására és anyagi szükségleteiknek pótlására nem alkalmasak s igen hosszú időt igényelne, míg úgy berendezhetők lennének, mint például a Hátsó-Indián keresztül Kínába vezető utánpótlási vonal (Rangoon kikötő, a Rangoon—Mandalay—Lashio vasút, a Lashio—Csunkingi autótűt). Ezért nem is lehet számításba venni, hogy Ázsián keresztül valóban számottevő, több százezerfőnyi, legkorszerűbben felszerelt angol-amerikai hadsereg vonulhatna a vörös arcvonalra.

Megemlítendő még, hogy India egy helyen: a Pamír-fensíkon határos a Szovjetunió területével. De ez a 4000 méter magas zord vidék csapatátvonulásra sokkal kisebb mértékben jöhetne tekintetbe, mint az előbb vázolt irányok.

Az elmondottakból következik, hogy a Szovjetunió megsegítésének emlegetése inkább csak a propaganda céljait szolgálja. A vörös arcvonal kiterjedésének és egyben a német támadó erő hatásosságának megfelelő segítségnyújtás lehetetlen.

A hadihelyzet további alakulását az eddigi német eredmények alapján nem volna nehéz megjósolni. Szentpétervár (Leningrad) eleste nem késhetik soká. Lehet, hogy mire ezek a sorok napvilágot látnak, Moszkvát már összebombázták a német légi erők és a legfontosabb orosz iparterületek: az ukrajnai Dnyeper mente és a Donec vidék erő- és gyártelepei már a légi támadások hatása alatt romokban hevernek. De ha mindez még nem történt volna meg, bizonyos az, hogy a bolsevizmus felszámolását emberi erő már nem akadályozhatja meg.

(Lezártuk 1941 július 14-én.)

JULIER FERENC

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*Amerika tengelyellenes politikája; Izland megszállása és az Atlanti-óceán kérdései —
A német-török szerződés — Az orosz háború előkészületei — Japán és az orosz-
amerikai kérdés — A német előretörés és Oroszország világhelyzete.*

LEGUTÓBBI külpolitikai szemlénk zárta óta merőben átalakult a háború frontja és iránya. A német-orosz összeütközés a nagy keleteurópai síkságokra tette át a háború főszínterét. Van-e, ki jobban méltányolná e fordulatokat, mint Anglia és Amerika? Az angolszász politikai ellenállás mint német részről hangoztatják, az európaellenes támadói tendencia mindjobban számol a háborús szintér változásával: jelenleg Oroszország a világpolitika középpontja, passzív és aktív vonatkozásban egyaránt.

Legutóbbi szemlénk zártakor ismertettük a német-orosz háború kitörésének kísérő körülményeit. Ezek a körülmények akkor kissé váratlanul érték a kellően elő nem készített európai és amerikai közvéleményt. Ma már tudjuk, hogy a fejleményeket minden részről gondos előkészítő munka előzte meg. Sőt ilyen szempontból a gondos előkészület egy megnyilatkozásának kell tartanunk azt a hallgatást is, az egészen más irányú feszültségeket is, melyek megelőzték a kirobbanást. Foglaljuk röviden össze június közepének ezeket a jelenségeit.

A német-amerikai, illetve olasz-amerikai viszonyon változatlanul ott uralkodott Roosevelt elnök politikája, melyet a tengely hivatalos és félhivatalos megnyilatkozásai támadó jellegűnek és európaellenesnek jellemeznek. Ez a politika mindenekelőtt az amerikai kontinens teljes egységét akarta biztosítani az olasz és német vezetés alatt álló egységes Európával szemben. Roosevelt politikája ezért érvényesítette olyan következetességgel az Űnió befolyását a délamerikai államokban, kiküszöbölvén onnan előbb a tengelyhatalmak társadalmi és gazdasági, utóbb politikai befolyását. Így akarta Roosevelt elejét venni annak, hogy a tengely irányában rokonszenvi megnyilatkozásokra kerülhessen sor az amerikai szárazföld területén. Ez a támadó jellegű politika azt hangoztatja, hogy a német és olasz előretörés veszélyezteti az amerikai szárazföld békéjét és biztonságát. Roosevelt elnök többszöri megnyilatkozásokban humanista indokokkal igazolja állásfoglalását. Német részről az elnök politikája mögött angol és zsidó befolyásokat sejtene és hangoztatják, hogy az egységes Európának, mely egység megvalósítása Németország müve, esze ágában sincsen megtámadnia Amerikat. Viszont változatlan eréllyel hangoztatják Németországban, hogy a német tengeri hadviselés minden eszközzel megakadályozza az Anglia felé menő amerikai szállításokat. A német és olasz közvélemény igen érzékenyen reagál az amerikai elnök politikájára, melyet kihívónak mondanak. Különös jelentősége volt a tengelyhatalmak és Roosevelt konfliktusában az amerikai német és olasz konzulátusok bezáratásának, melyet bizonyos gazdasági rendszabályok és hangulatkeltések előztek meg. A bezárt konzulátusokat Roosevelt azzal vádolta, hogy az Űnió területén káros politikai tevékenységet fejtettek ki. A konzulátusok bezáratásával együtt szigorú vizsgálatnak vetették alá a tengelyhatalmak Amerikában élő állampolgárait és nemhogy személyes szabadságukban, de még Amerikából való kiutasításuk után is mozgási szabadságukban, vagyis távozási lehetőségeikben, illetve távozásuk irányában is korlátozták őket. Az amerikai elnök fokozott gonddal ügyel fel az Angliának szóló szállításokra és arra, hogy az amerikai ipar minden tekin-

tetben kielégítően teljesítse Anglia irányában való kötelezettségeit; így például minden eszközzel letörlik az esetleges sztrájkokat, amivel kapcsolatban a német vélemény különös nyomatékkal veszi védelmébe a munka szabadságának amerikai elvét. Úgy tetszik, egy idő óta az amerikai szállításokban nagyobb a folyamatos s Roosevelt politikája mindent megtesz, hogy e folyamatosság zavartalan legyen.

Az amerikai szállítások az Atlanti óceán északi részén bonyolódnak le. Grönland megszállására azért volt már előbb szükség, hogy kellően biztosítsák ezt az útvonalat. Ugyancsak ezért volt szükség az Óceán e részén a német hadihajók elleni akciókra is. Rooseveltt most már odáig jutott az amerikai szállítások biztosítása tekintetében, hogy ezeket a szállításokat amerikai hadihajók kísérik s ezek szükség esetén a legújabb rendelkezések szerint meg is nyithatják a tüzet a német egységekre. Németországban erőlesen tiltakoznak e fejlemények ellen s ismételten utalnak Amerika kihívó magatartására. Amerikával szemben a német vélemény arra az európai egységre és önvédelemre hivatkozik, melyet Németország teremtett meg és melyhez Európa nemzeti Önkéntesen csatlakoztak. Amerika Angliával együtt Európán kívüli terület és Európa ellen harcol, melynek önvédelmét Németország vezeti. A támadó jellegű amerikai politika megnyilatkozását látja Németország Amerika újabb és újabb atlanti-óceáni akcióiban. Velük szemben a német politika Japánra hivatkozik, mely német felfogás szerint jelentős gondokat okozhat az angolszász frontnak keleten. Egyelőre azonban az Európához közel eső amerikai törekvések kötik le Németország figyelmét. Miközben az európai és amerikai külpolitika titkos műhelyeiben egyre jobban érlelődött a nagy keleti összeütközés, Amerika is gondosan előkészítette újabb lépését. Szinte egyidőben következett be a német-orosz ellentét kirobbanása és a Dániától bizonyos amerikai és angol közbenjárásra már előbb elszakadt Izland amerikai megszállása. Megjegyzendő, hogy Izlandon már eddig is volt bizonyos angol őrtség; de a nagyarányú amerikai erők partraszállása annak a tanúsága, hogy Amerika most már határozottan vállalja a háborús politikát. Izland fele úton fekszik az északi útvonalon és úgy légügyi, mint szállítási szempontokból rendkívül fontos Amerika és Anglia mostani gazdasági és politikai kapcsolataiban.

A német politika vezetőinek figyelmét nem kerülte el az amerikai lépés teljes jelentősége. Ezt a lépést, mint hangoztatják, csak az új, nagy európaellenes politika bevezetőjének tekintik. Németország, miközben teljes gonddal működik keleten, az orosz síkságokon, éberrel tekint a nyugati partokra is. Portugália és Spanyolország új jelentőségre tettek szert a német politikában, mely Európa egységének védelmét tekinti főfeladatának. Német részről cáfolják a híresztelést, mely szerint a német kormány felkérte volna a spanyol, portugál és francia kormányokat, hogy védekezzenek az esetleges amerikai partraszállás ellen. Ez a feltételezett lépés már akkor történt volna, mikor már állott a nagy német-orosz háború. Miközben Németország keleten működik, kézenfekvő a feltételezés és a benyomás, hogy nyugat felől Amerika árnyéka közelíteni akar Európa felé. Német részről tudják, hogy Portugália, Spanyolország és ezek birtokai, valamint Nyugat-Afrika francia területei mily fontosak volnának az európaellenes amerikai akció számára. Innét van a fokozott figyelem, mellyel Németország kíséri e tájakat, különösen a portugál birtokban lévő Azóri-szigeteket; bár ugyanakkor Rooseveltt elnök ismételten biztosította a portugál kormányt, hogy ilyen szándékai nincsenek. Azonban Németország tudja már, hogy Oroszország diplomáciája Amerikában sürgeti a Spanyolország elleni akciót s figyelemreméltó az is, hogy Amerikában feloldozzák a zár alá vett ottani spanyol követeléseket, ami érdekes amerikai lépés Spanyolországgal szemben. A nyugateurópai és

nyugatafrikai partok mellett Írország is különös gond és figyelem tárgya a német és az amerikai külpolitikában. Németországban tudni vélik, hogy Írországban az izlandihoz hasonló lépést tervez az amerikai elnök; azt is tudják, hogy Írországban és Skóciában amerikai közreműködéssel épülnek az új nagy repülőterek az új amerikai gépek számára.

Míndezek a jelenségek nagyjából abban az időpontban játszódtak le, mikor a német félhivatalos sajtó június közepén kijelentette, hogy nyugalmas hétvégére van kilátás. Ez a nyugodalmas hétvége megelőzte az orosz válság kitörését. Előzőleg azonban voltak olyan jelenségek, melyek már a készülő fordulatokra mutattak. Ide tartozik az a nagyon figyelemreméltó hadi előkészület, melyet Finnország tett biztonsága érdekében az orosz határ felé. Ezeket az előkészületeket, megújítván a régi világháborús német-finn barátságot, német hadtestek is támogatták. Ide tartoznak az egyre észrevehetőbb nagy német csapatösszevonások az orosz határ mentén, melyekkel együtt járt az egész keletközépeurópai német haderő óriási átcsoportosítása és melyeket a német hivatalos vélemény a támadó szovjet-orosz előkészületekkel magyaráz. Ide tartozik az a nagy diplomáciai tevékenység, mely a közeli keletről zárja le a diplomáciai frontot Oroszország körül. Miután a német-orosz látszólagos egyetértés idején sikerült a német hadvezetésnek és diplomáciának Oroszországot a Balkánról kiszorítania, egyedüli vitás terület Törökország maradt, az a Törökország, mely a sévresi béke és Lord Curzon politikája, majd meg a fasiszta Olaszország felemelkedése óta egyre inkább angolbarát lett. Törökországnak kétségtelenül számot kellett vetnie a nagy balkáni változásokkal. Ugyanekkor Törökország szüntelenül szemmel tartotta az angol és egyiptomi politikát, valamint a közeli helyzetet. A közeli helyzet soká úgy festett, mintha innét következne az új nagy támadó lökés Anglia ellen. Talán úgy is lett volna, ha Németország nem kényszerül oroszellenes akcióra. Most azonban a Közel-Keletről elvonta Németország figyelmét keleti határainak gondja. A közeli hadi helyzet eközben módosult. Irakban az angolbarát politika kerekedett felül, Szíriában pedig az angolok most már a maguk javára tisztázták a helyzetet. Törökország ekkorra már irányt változtatott, bár mindenkor hangoztatta, hogy „gentlemanlike“ járt el. Törökország olyan irányban vonta le a közeli helyzet következményeit, hogy Németországgal barátsági egyezményt kötött és felújította a régi német-török fegyverbarátságot. E mögött a szerződés mögött ott állanak a régi német angolelles koncepciók a Perzsa-öböl megközelítéséről. E koncepciók Papén ankarai német nagykövet ernyedetlen munkája révén, valamint a németeknek Irak és a francia Szíria iránti érdeklődése által talán meg is valósulhattak volna már most, hogyha nem történik meg az orosz összeütközés.

Így a hadi és diplomáciai figyelem az orosz síkságok felé fordult. De ez nem jelenti azt, mintha a Közel-Kelet veszített volna fontosságából. Az angol politika számára változatlanul megőrizte fontosságát az iraki olajvidék a földközítengeri olajellátás szempontjából. Azt is tudjuk, hogy erre jelentős átvonulások történnek Indiából és vissza. Az is nyilvánvaló, hogy a német politika nem hiába figyelt erre felé s mikor nemrég még remény nyílt a német-orosz viszonylatok békés és kölcsönös rendezésére, e tájon bőven nyílt volna tevékenységre alkalom, mely tevékenység korántsem lett volna kellemes és rokonszenves Angliának. Mivel azonban a Közel-Keletről Oroszország vette át a diplomáciai és hadi döntések színterének nehéz szerepét, a Közel-Keleten az angol politika szabadabb kezet kapott. Ez különösen a szíriai kérdés megoldásánál látható. Anglia régtől fogva azt gyanította, hogy Szíria támaszpontokat adott Németországnak. Hogy ez mennyire érinti Angliát, azt az iraki kérdés alakulásából láthattuk. A szíriai

kérdést tehát Anglia meg akarta oldani a maga javára és a német-francia fegyverszüneti szerződés szellemének ellenében. Nehéz francia ellenállás leküzdése már így sikerült június és július folyamán az angol erőknek olyan döntést elérniük, mely pacifikálta angol szempontból Szíriát. Vichy nem ismerte el a szíriai fegyverszüneti szerződést, tiltakozott a gaullista erőknek a tárgyalásokba való bevonása ellen és Németország készségesen ismerte el a szíriai francia ellenállás hősiességét és loyálisát. De a közelkeleti kérdés most nem ezek miatt az akciók miatt érdekes. Sokkal inkább számít e fordulatok mellett és rajtuk túl az a közös angol-orosz terv, mely a német előretörés ellenében új frontot akar teremteni Perzsia, Irán felől. Perzsia már az első világháború előtt is angol és orosz érdekszférákra oszlott. Az angol és az orosz politika most újra felkarolta ezt a gondolatot s szabad átvonulást kíván az iráni kormánytól Oroszország felé. De a hadi helyzet még mindig messze van attól, hogy ez a megoldás változtathatna az események eddigi menetén. A német-orosz konfliktus a nyugati orosz területeken zajlik. Úgy tetszik, hogy Oroszország ide vonta össze erői javát. A nap-nap után meginduló lendületes német támadások után nagyon kérdéses, hogy lesznek-e még olyan erői Oroszországnak, melyekkel déli területein, az angolok közelkeleti birtokaival összefüggően, új frontot nyithatnak a szövetségesek.

Az orosz-német ellentét kitörését figyelemreméltó diplomáciai tevékenység előzte meg. Tudvalévő, hogy a konfliktus kirobbanása nem történt váratlanul; mindenki sejtette, hogy Németország hosszú tárgyalásokban állott Oroszországgal s német értelmezés szerint az 1939-ben megteremtett német-orosz együttműködés, illetve barátság mértékét az orosz szállítások terjedelmének kellett meghatároznia. Soká azt hitték, hogy Németország újabb angolellenes akcióra nyeri meg Oroszországot. Ez esetben a Közel-Kelet lett volna nyilván az orosz tevékenység színtere. Most azonban a Szovjetunió fordított játékot folytatott, mint 1939-ben. Akkor a nyugati szövetségesek diplomáciája volt a vesztes. Most viszont a nyugati szövetségesek diplomáciájával szövetkezett az orosz politika. A német-orosz megoldási lehetőségek Európaszerte olyan érdeklődést keltő latolgatása közben érkezett haza Sir Stafford Cripps moszkvai angol nagykövet. Hazatérését úgy értelmezték, hogy misszója nem járt sikerrel és soha többé nem tér vissza állomáshelyére. Berlin nyugodalmas hétvégét várt s az orosz politika vezető körei sem árultak el nyugtalanságot, miközben már előkészület alatt állott a nagy német védekező előretörés. Most már tudjuk, hogy Cripps londoni útjának háttérében a német-orosz konfliktus közeli kirobbanása állott. Az angol diplomácia nyilván meggyőződhet az orosz vezetőket a német előretörés reájuk háramló veszélyeiről s nyilván maguk az orosz vezetők is túlzottnak találták a mértéket, ahogy Németország megvalósította Európának olyan egységét, mely a Szovjet és a kommunizmus tanai számára semmiképpen sem lehetett kedvező. A német fejlődés megteremtette az angol-orosz együttműködés lehetőségét. Angliában úgy érezték e pillanatban, hogy az események alakulása nekik kedvez; úgy érezte Rooseveltt is, aki rögtön sietett, hogy megváltoztassa oroszellenes politikáját és támogatását ajánlja fel a Szovjetunióknak. Angliában azzal számolnak, hogy a keleti fronton szükséges német tevékenység miatt csökkenni majd a légitámadások s egyáltalában Anglia szabadabb lélekzetvételhez jut. Ugyanezt érzi Amerika is; az orosz-német háború kezdete egybeesik Amerika fokozott európai érdeklődésének új fázisával, ami természetesen fokozottabb éberségre serkenti a német diplomáciát és hadviselést.

A német-orosz háború lefolyásának ismertetése nem állhat módunkban és hatalmunkban; ez katonai értékelés dolga. A nagy német lendület elől a Szovjetunió hátrálni kényszerült és sorra feladta az egy és másfél éve meg-

szerezett balti és lengyelországi területeket. Német jelentések szerint a balti államok népei, de különösen az ukránok nagy lelkesedéssel kísérik a német eredményeket, melyek őket felszabadítják az 1939-es fordulat következményeitől; arról is olvashattunk, hogy a lengyel lakosság is rokonszenvvel tekint az események alakulására, melyek a volt lengyel területeket német uralom alá helyezik. Német részről különös nyomatékkal emelik ki a Szovjet ukránellenes pusztításait. Egyelőre azonban úgy balti, mint ukrán vonatkozásokban tartózkodnak az események fejleményeinek további magyarázatától; a háború ezen szakaszában természetesen még távolról sem lehet szó a nyugati orosz, tehát a volt balti és lengyel, ukrán területek helyzetének az európai egység keretében történő rendezéséről. A német előretörés mindenképpen el akarja zárni a Szovjútunió nyugati kijárait és a nagy küzdelmek árán is elérendő déli döntéssel ki akarja küszöbölni egy onnét jövő angol-orosz együttműködés lehetőségét.

A Szovjetunió elleni nagy háborúra Németország mozgósíthatta az európai antibolsevista államokat. Németország azt tartja, hogy a Szovjet elleni háború európai keresztes háborúval egyértelmű. Németország mellett tartanak most az elsőnek hadat üzenő Szlovákia, továbbá a csapatait a német tancsapatok mellett Besszarábia és Bukovina visszaszerzésére mozgósító Románia. Majd szovjetrepülőök légitámadásai olyan helyzetet teremtettek, hogy Magyarország is hadiállapotban lévőnek tudhatta magát a Szovjettel. Vichy is megszakította kapcsolatait Oroszországgal és Olaszország mellett Franco caudillo Spanyolországa is elküldi a maga csapatait a németek támogatására. Az európai egységfronttal szemben, hangoztatják a német tényezők, a Szovjet mellett egyedül Anglia tart ki; e „bolsevista-plutokrata szövetség” gél szemben kell az egységes Európa vezetésének feladatára vállalkozó Németországnak helyt állania és az európai értékeket, úgymond, a bolsevizmus támadásai ellenében megvédenie. A háború úgy német, mint orosz részről rendkívüli erőfeszítéseket kíván.

Amerika Angliával együtt nem nézi közömbösen az orosz harcokat. Az angolszász politika azt várja, hogy az orosz háború igen lekötí a németek energiáit. Churchill máris kijelentette, hogy a Nyugat-Németország elleni angol légitámadások csak fokozódnak majd. Valóban, ezeknek az éjszakáknak során az angol légiflotta több kísérletet tett a nyugati német területek bombázására; német részről azonban hangoztatják, hogy e támadások sohasem maradnak megtorlatlanok s a német légi haderő több repülést végzett azóta is Anglia fölött, ha tevékenységének jelentős részét most az orosz területek elleni bevezető támadások kötik is le. Amerika még más okokból is érdeklődik Oroszország helyzete iránt. Amerika számára sohasem volt közömbös a szibériai és keletázsiai helyzet; Amerika, Anglia és Oroszország között ezért volt Japán ellenében mindig azonos érdekazonosság. Most az amerikai politika arra gondol, hogy az orosz helyzetet felhasználja Japán ellen. Amerika légi és tengeri támaszpontokat akar szerezni Kamcsatkában és Vladivosztokban, hogy ezzel egyfelől megakadályozza az orosz-amerikai hadigazdasági kapcsolatoknak japán tengeri erők részéről való állandó és kellemetlen ellenőrzését, másfelől pedig, hogy e lépéssel mintegy bekerítse az életteréért küzdő Japánt. Amennyiben az orosz területen létesülő amerikai támaszpontok ügye kedvezően oldódik meg, — és ez a kérdés Amerika számára annál jobban érik, minél válságosabb a nyugati orosz helyzet — akkor Japán körül az amerikai koncepció szerint bezárul a gyűrű, mert hiszen Holland-Indiától Vladivosztokig angolszász ellenőrzés alatt állana a Japán politika. A szemlénk zártkor kitört japán kormányválság megoldása még kétséges; sokan a japán háborús párt felülkerekedését tartják valószínűnek. Viszont ugyanekkor a háború Japán számára azt jelentené, hogy elzáratnék

a holland-indiai olajforrásoktól, valamint összes jelentős erőforrásaitól. A hadsereg és a tisztikar kétségtelenül háborúspárti; a szegény japán tisztikar az ország társadalmi és gazdasági feszültségének igazi szeizmográfja; a hosszú ideje tartó kínai háború és általában minden hadviselés szociális levezetője a túlnépesedett japán emberfölöslegének; szociális forradalom ellenében a japán nacionalizmus így teremtett új lehetőségeket a japán nép számára. Viszont ugyanekkor az is figyelembe veendő, hogy a mérsékeltbb japán körök tisztában vannak Japán gazdasági helyzetével \$ a nyílt háború helyett az eddig követett politikát választanák. Mintha Konoye herceg most lemondott kormánya is ezekhez a körökhöz tartoznék. A japán nagyipar, haditengerészet és gazdaság inkább a megegyezés és valamiféle érdekszféramegosztás híve volna. Azonban az orosz helyzet és a tengely európai politikája bizonyos követelményeket támaszt Japán magatartása irányában; a hadsereg mintha az oroszellenes beavatkozás híve volna, ami természetesen egyértelmű volna az Amerika elleni háborúval is, mert hiszen Amerika ma igazán nem lehet közömbös az ázsiai Oroszország irányában. Az orosz-amerikai vonatkozások fejlődése joggal aggasztja Japán politikai köreit, bármilyen politikai felfogáshoz tartoznak is. A nemrég elhangzott japán kormánynyilatkozat tartózkodása és hüvössége mögött ott volt az aggodalom, hogy Amerika Oroszország felől akarja siettetni Japán bekerítését. Az már a nézetek kérdése, hogy hogyan és miként lehet kikerülni ezt a bekerítést? A tengelyhatalmak politikája és sajtója, mely mindenkor hangoztatta a japán nép iránti rokonszenvet, most újra akcióba lépett és Amerika és a Szovjet felé figyelmeztetésül állandóan utal a japán beavatkozás veszedelmeire.

Anglia, Amerika és a Szovjetunió egyetértése azonban nem jelent feltétlenül teljes érdekazonosságot. A háború tartamára Anglia és Oroszország szövetséget kötöttek és kötelezték egymást, hogy nem kötnek külön békét. Oroszország számára ez igen lényeges eredmény a háború mostani állása szerint. Ugyanekkor Oroszország Angliától és Amerikától nagyarányú segítséget vár. A szovjet hadserege felszerelés és emberanyag dolgában nem mérkőzhetik a német haderővel, bármennyire jelentős is számbeli fölénye és bármilyen fokra növelje is a politikai megbízottak propagandája a kommunista ellenállást. Nézetünk szerint azonban az angol-amerikai segítség kétes értékű a Szovjet számára. A közös cél: az ellenállás Németország újjárendezői tevékenységével szemben. De a Szovjet megsegítését nyilvánvalóan nem úgy gondolja Anglia és Amerika, hogy ezzel a számukra is igen kellemetlen szocialista-kommunista társadalmi rendet támogassák. Mindez a nagy társadalmi problémák a jövő kérdései. A Szovjetunió előtt most egyedül a védelem gondja áll. S ez a védelem annál nagyobb probléma, minél jobban etatizálódott a Szovjet állami és társadalmi szerkezete az eredeti világorradalmi lendülettel szemben; a Szovjetnek ma Lenin és Trockij permanens forradalmi hevületére lenne szüksége, Sztálin és Molotov politikája pedig azáltal, hogy 1939-ben a német politikával a nyugati szövetségesek ellen kötött paktumot, bizonyos bizalmatlansággal töltötte el az angol és amerikai köröket; a háború menete mutatja meg, sikerül-e enyhítenie Oroszországnak ezt a bizalmatlanságot. Mert hiszen Anglia számára igen kedvező állapot volna, ha Németország és Oroszország egymás elleni küzdelemben vérezne el; a két veszedelmes ellenfél, a két veszedelmes társadalmi rend mérkőzése Angliának csak kedves lehet. Semmi sem világosabb, mint az a tény: amint a német-orosz háború mögött is ott vannak a német világgazdaság óriási tervei és érdekei, úgy Anglia és Amerika is szívesen vonná a maga gazdasági köreibe a nagy eurázsiai orosz világtermelését és fogyasztását.

GOGOLÁK LAJOS

DICSÉRETES DEBRECENI EVÉSEK

NEM AZÉRT HASZNÁLTUK ezt a kifejezést, mintha dúskáló lakomázást értenénk rajta! Éppen ezért rá kell térnünk arra, ami a legdicséretesebb. A magyar nép veleszületett szociális természetére ennél szebben valljon rá valami — ha tud! Nincs rá eset. Miért is? Figyeljünk rá a következőkben. Van rá elég szó? A szöveg tán sok lesz? Akármennyi, de nem elég, hogy eleget mondjon róla.

A debreceni gazdálkodás a tanyai rendszerben folyik le, — hogy már a telekkönyvi paragrafust használjuk — azaz a tehetősebb civisnek a városban van a „kúriája“: ott él, hogy a város életében állandó jelenlétével vegyen részt. Innen irányítja a gazdálkodást, a gazdaság béreseinek innen rendezi egész életét és még a táplálkozási ügyrendjét is számon tartja: ellátja a szükséges ennilával. Minden vasárnap összeállít számukra egy hétre való eleséget, sőtől kezdve paprikáig, szalonnától kezdve kenyérig, mindent-félét. Ebből aztán odakint a rideg életmód ősi nagy-siksági rendtartása szerint ők maguk készítenek ételeket — ha nem is nagy változatban, de legalább melegen. Kétszer kerítenek sort húsrá s utána monoton rendben jönnek a tésztalevesek, néhai jó szalonnasütéssel tarkázottan ritka, korai reggeleken, avagy napnyugta után egy perccel: „esteimet“. Azonban sok gazda szakácsasszonyt is tart a tanyán, aki éppen úgy főz nekik, mintha otthon lennének. Nevel aprómarhát, napjában háromszor főz, lebbencsleveseket tálal ebédre, napszámra, hónapszámra, évszámra eleget. És itt egy tálból eszik a debreceni civis családja, cselédje, napszámosa, bérese. Középre teszik a tanyai eperfa alatt a vafazekat — maguk alá hajtott gúnyájukon ülnek köréje. Sokhelyt már nem is a gyepre állítják a kondért, hanem egy hatvan-hetven centiméter magas evőszékre, ami talán keletről magunkkal hozott szokás lehet. Körülük gyalogszékkel. Ez már ünnepibb „tálalás“, — ilyenkor nem illik a fűvön se ülni. Kalapjukat maguk mellé teszik a földre, ez annak a rendje. Hámozni kezdenek egy-két karaj kenyeret, nagy gonddal, hogy belőle egy morzsányi se hulljon szét, hiszen „sok szem búzából lett — mint mondogatják — a morzsa is“. Mielőtt evéshez kezdenének, a tornácon lógó vashorgonyra függesztik a megfőtt ételt, hogy meghűljön: sok idő nem adatik a magyar embernek a legforróbb nyári munkák között a legforróbb leves megföntolt eszegetésére. Ha kihült — már szaporábban kanalazhatják.

Még szebb ősi szokás, ahogyan ebédelni hívják a tanya lakosságát. Ilyenkor az idővel nagyon csínján kell bánni, az aratási idő egy percre folér más munkaidő órányi-órájával, tehát az ebédrehívásra csak az a röpké pillanat „pazarolható“, míg a vashorgon kihül a leves. Sík ez a vidék, különösen a Hortobágy körül — s így a tanya legmagasabb pontját, a kétágast a messzi mezőkön dolgozók is meglátják. Tehát a kútgémre tesznek fel délre egy fehér ponyvát. Aztán feleresztik. A ponyvára rásüt a nap és olyan lesz tőle, mint egyetlen, hirtelen jött kis felleg, vakító fehérséggel summáz magába minden fényt! Maga színével, egyedül, saját erejére hagyottan villogtatja el ebédre hívó „fény-szavait“. Tulajdonképp nagyhatalmú ez a szó, ez a szín, legyőz minden olyanfajta hangot, amely csak levegőrezgéssel jön a torokból és talál a fülbe. Ez a kis villogó, sugárzó fehérség, ez a kis bárányfelhőszerű színorgia olyan magasra kerül a táj fölibe, hogy hívójele erősebb minden dudánál! A legtávolabbi barázdáról is ráesik a szem s elin-

dúlnak — századok óta ilyen módon — e szín hívó szavára szaporán a munkások a tanyai ebédre.

Ha erdős vidéken áll, netalán valahol a Tiszántúlon ez a mi tanyánk — akkor méteres fadudával fűjnek egy ismert retorikus dallamot, amelynek nagy szólamossága, szónoklatszerűsége ellenére is tényközlő jellege van. Ezt mondja: „Emberek! Ebéd lesz, terítve van — várja a teríték az eperfa alatt a munkásokat, a kaszálót és kéveköttöt, marokszedőt és sarlóskisasszonyt, kereszttrakó legényt és kéveköttő asszonyt...” A duda hangja néha rekedtes és színtelen, mintha egy átmulatott éjszaka után a civis torkából áradna szét ezen a vidéken, meső fölött, ősi tereken. Nincs elég képzelőtehetsége senkinek, hogy el tudja képzelni, hogy milyen is ez a hang. Tulajdonképpen hallani kell, mert nehezen akad rá találó szó. Mélységesei mély vagy rekedt, de hörgése olyan, mint egy kifáradt, hazafelé ballagó paraszt sóhaja. Bariton-szerű és néha tán basszusra is emlékeztet, ha nagy szuflával fűjják. Erős és kemény szót keringet meg a tájon, mezőn és réteken, kicsiny akácok erdők felett és látóhatár alatt ez a mélységes búbánattal ékes, olykor gólyakepelésre emlékeztető méteres faduda. Van ebben valami örökség, amelyet kétségtelenül messze keleti őshazánkból hoztunk magunkkal. Enni hív ez a duda, — enni, nagy munka után, amikor az erek, inak, zsigerek már elvégezték nemes hivatásukat — széthordták a test kimunkált részeibe mindent, ami táplál és erősít — a gátlástalan magyar munkakedv kibontakoztatására többet már nem is tehetnek. De új erő csak kell a testnek! És a pillanatnyi pihenés igaz szigorral szükségeltetik, komoly s ha kell, komor követeléssel kiharancsolt kis nyugalom, déli pihenő a kidolgozott testek keretébe zárt magyar lélekeknek. Ez a rangja az ebédnek a tiszántúli napszámos lelkében 1 Ezt tudatja a duda. Rikító hangok nélkül, a komolyság mély színezetével. A munka fáradalmainak nemes feledtetésével. Az élet egészen felelősségteljes felfogásával.

Aki sokszor hallotta ezt az ebédre hívó déli dudaszót, ezt a konok harsogást, annak mindig a következő gondolat sorok jutnak eszébe, míg erre a dudaszóra elő nem sereglenek a tanyára a munkások.

A tájhoz rögzítődni először éppen ezek a tanyák segítettek, ahol ma is szól ez a keleti duda. Ha harsogására jól odafigyelek, talán az is eszembe jut, hogy kalandos nomádok voltunk régente, mielőtt még a Kárpátok koszorújába kerültünk. Itt, ez új hazában éppen azért építettük ezeket a tanyákat, mert ez volt a továbbélés egyetlen útja. Ezekből a tanyákból fejlődtek a helyhez és tájhoz rögződő kicsiny telepek, lassankint falvak, lassankint városok, kötött állami rendbe illeszkedő nyugateurópai nemzet fejlődhessen. Ezt kellett csinálnunk. Minden más csak révedezés lett volna nomádok, egykori nobilitásunkról, keleti antikvitásunkról, amely itt Európában és a kereszténységben már aktualitását veszítette, ódon lett és nem kellemes. Tovább ragaszkodni hozzája: félszegség lett volna és öngyilkosság vagy majdnem az! Az állat itt már nem nyújtott olyan termelési lehetőséget, mint a fold. A Duna-Tisza mentén földművelő faluközösségeknek kellett kialakulniuk s ez csak az alföldi tanyák szállásrendszerével volt megoldható.

Erről szól ma is ez az ebédre hívó duda, ez a talán Ázsiából való „beszélő szerszám”: a kalandból csak ennyi maradt már, ez a semmiképpen nem újdonság, de éppen régi ódonatóságával Hortobágy mellékére, Duna-Tisza közére odavaló, déli ebédre szólító dudaszó. Nemcsak az inyeknek szól, de idegeink mélyén ott fészkelő nomád ösztönöket még ma is meg-megberzeli. Aki egyetlen egyszer is hallotta, bizonyítja és esküszik rá, hogy szinte már déli éhségünket is elfeledjük, ha közben arra gondolunk, mily nagy dolog is volt, hogy az alföldi magyarság dönteni tudott afölött, vájjon: Európában kalandozzon-e továbbra is, úgy mint Keleten tette — avagy

Európával éljen-é mindenem túl, legyőzve ösztöneit és keleti hajlamait? És a sík Alföldön, lankás Dunántúlon, Tiszán innen és Felvidéken, Királyhágón és messze túl: az újhazai tájhoz éppen ezekkel a tanyákkal rögzítődtek, amelyeken most már mindössze ez a déli dudaszó az ősi emlék. Többé nem kalandoztak. Most együtt aratnak, úr és béres, család és cseléd, szolga és paraszt. S ebben a dudaszóban, ebben az egyezményes ebédhívóban a közös törzsi életmódra emlékeztet még az a mód is, amellyel a debreceni civis a tanyai közös étkezést intézi, cselédben családot érezve. Ez a dudaszó nekik közösben komponált, együttes induló, díszhangversennyel felérő harsogó felszólítás az ebédre! Régi emlék keleti hangszínezésével szól tehát mindig, századok óta és a hátralevő évezredekig ez az ebédre hívó duda.

Csak a duda?

Nemcsak! Sokkal izgalmasabb ázsiai tradíció még ezenkívül is van egy — de ez az egyetlen egy, amelyhez nincs hasonló semmi! Hogyan találjunk rá szavakat, ritmust és tempóváltásokat, sebesen iramló szótagokat édesen magyari mondatszerkezetekkel? Nehéz lesz, de próbáljunk rá szavakat. Legelőbb is tudni kell hozzá, hogy a faduda állandóan vályúvízben hever a tanyasi kút mellett — különben szétszárad vagy elreped! Mégis megtörténik ritkán, hogy a gulyásbojtár nem mer elég vizet ebbe a kürtörző és jószágitató vályúba. Innen is kiszárad kánikulás napon a víz, szétpattan a duda szára, szertesét, hirtelen, váratlan és többé soha nem szólal meg. Fújhatnád és tudódbbe adhatod minden erődet, mégis hallgat. Pedig várja a távoli barázdatetón a napszámos és a cseléd ezt a megnyugtató, édes jó ebédhívogatót. Ekkor már nincs más, csak a legritkább, de legnagyobb hagyományú, legritkább alkalmi ünnepélyességgel felhasznált és nyújtványított kiáltás, teljes torokkal, mély tüdővel, egész szívvel, ázsiai lélekzetvételekkel:

„Ennnni hééééé-éééé!!!“

Háromszoros újrázással, pusztai mélyről jövő csöndben a szünetekben, csodálatos atmoszférával, végig a szikes talaj fölött, szikár földön, száraz kútágason és a fáradt eperfa alá megbújva a keleti népek délebéd-asztala.

„Emmi hééééé-éééé!!!“

Az eperfa alatt — ismételjük — áll már a magyar evőszék, közepén lyukas — benne a vasfazék. És hogy áll ott és hogy vár — sosem felejtjük el, csak egyszer lássuk meg azt! Körülte a gyalogszékek sora már szétszaladt. Ha szék nincs, helyettük jó csak egy-egy töke vagy vékába gyűrt gubadarab. Ott lesz a helye a kalapnak, véka alatt, fűvön és hallgatagon pihenve a gye-
pen. E paraszti fejek méltóságos nyári ég alatt meztelen emelkednek nyílt tekintetükkel az étkezés befejeztéig, a munka keleti méltóságával. Az evési szertartás percenetnyi idején, ilyenkor, csak most látszik meg legjobban rajtuk, e konok koponyákon a munka igazi rangja. Izzadtukban is méltóságosak. Deres, megfakult, sok-sok ősz hajszálaktól is nagyon díszesek ezek a koponyák. Sokszor patyolatfehér, galambósz üstökük meztelenül, kalap nélkül mutatja meg egész lényüket. Olyan Adámok-ként kanalaznak a tanyasi eperfa alatt, mint akiket eredettől kezdve kikergettek a pihenések, örömök, élvezetvágyak és szimpla gyönyörűségek paradicsomából. Igen, az élvhajhászás édenéből a nagy orosz síkon keresztül kergettetett ide a magyar paraszt munkára termett lelkialkatával és fáradtságát nem ismerő testi habitusával, amelynek minden unalmas ezen a földi világon, csak a munka nem. Csak azért értek ide, ebbe az alföldi pusztába, mert itt csak a munka ad értelmet az életnek és már az állandó fáradtság sem unalmas és csak egy dolog nem únható meg, csak a folytonos munka. Csak a föld, csak a barázda a szerethető élvezet. Csak a búzavetéssel eléggül ki a magyar paraszt élvezetvágya. Csak az aratás izgalmas neki!

MOST PEDIG BESZÉLJÜNK a gazdaasszonyok főzési művészetéről.

Aki még nem látta a tiszántúli gazdaasszonyt, amint nagy ügygonddal, példátlan nyugalommal, a világ sorjától, szerencsétől és bajoktól, háborútól és békétől teljes elvonatkozásban tudja meggyúrni a maga mindennapi tésztáját a legközönségesebb leveshez — az nem is tudja, hogy a magyar embernek az evés milyen szertartás és ez a szertartás, jegyezzük meg, már a tésztagyúrásnál kezdődik. Amint az antik, ógörög mitológiai szertartásokhoz hozzákészültek a jósnők — a magyar gazdaasszony nevezett ügygondja éppen annyira aprólékos, részletekre kiterjedő: már gyúrás közben is! Stílusbravúr kellene már csak ahhoz is, hogy le tudjuk írni, miképpen készítik a legmegszokottabb legmindennapibb táskaleves tésztáját. Hogy is kezdődik ez, etikett szerint? Erre pusztá tömondatokban, igazi tiszántúli mondatszerkesztéssel, ha debreceninek születünk — csak így felelhetünk:

Gyúrnak egy jó levél tojásostésztát. Jó keményre hagyják. Böven pergelnek sós szalonnát. Mikor szép vékonyra nyújtják a tésztát, megöntözik a pergelt szalonna zsírával. Nem baj, ha néhány tepertő is ráhull. Azután tört borssal is meghintik tapintatos vékony hintéssel. Íznyire elvagdalmják. Közben egy kaszolyba vizet tesz szakácsasszonyunk. Ebbe só és borsot. Tepertővel együtt önti rá a zsírt és főzi.

Illatok, ízek szállnak a levegőben szét, enyhén zubog a víz, szállnak felfelé illatos gyöngyözések. Egy-két röpke pillanat. Villanásnyi idő: megfőtt a táskaleves.

Ha ilyen minuciózus pontossággal készíti el a gazdaasszony, — hát még milyen etikettszerűen ismétlődő, szabályos mozdulatokkal fogyasztja el a gazda. Belemeríti a kanalat s tányérjába mér egy-két porciót. Csak annyit, hogy pontosan ismételhessen, amikor étvágya olyanmód felgerjedt, hogy szívesen repetál.

A levest hagyományoszerűen kanalazzák, de a nyári munkaidőben nem érnék megvárni a főzés figyelem-felajzó mívelkedetét — inkább felmennek a padlásra. A tölgygerendák alól nagy és hosszadalmas szemlélődés után, minden szalonnadarabot sorra véve, megszemlélgetve, tapogatva, szagolgatva levágnak egy darabot és fontos lassúsággal, gondos rártatással, csaknem büszke öntudattal, önelégült örömmel, hogy még ez is van: „szalonnázni“ kezdenek.

De csak izgalmasabb azért, ahogyan otthon ezalatt a háziasszony előveszi a patyolatfehér lisztet és sárga tojással keményre összegyúrja. Leterít egy sajtözövesű fehérkendőt. Veszi a reszelőt. Rézsút állítja és a tésztát lefelé tolja rajta. Érdekes, alig észlelhető hersegéssel, angyalian halk siránkozással vágódik szét apró darabokra a tészta! Most aztán szikkadniok kell a kis gömöliségeknek, mint akik a teremtés hajnalánál, éppen most, ebben a pillanatban kapták meg a maguk formáját! Ezalatt történik meg a szakszerűség határozott degandájával a krumplihámozás. Rövid idő alatt is szükséges keménységre szikkad a tészta: a gazdaasszony forró zsírba teszi, kavarja, keveri. Szem elámulhat rajta, hogyan bámul, s a barnaságából miképpen hajlik át szép pirosba szemcsiklandozó színe.

A leves elfogyasztásához aztán még a megfőzésnél is nagyobb tudomány, szebb szertartás, megbonthatatlanabb tradíciótszetelet kell! A kanalat csöndes méltósággal fogják kézbe. A bemelegítés olyan dőírásos ügybuzgalommal történik, mintha ez a pléh eszköz valami szent forrásba merülne bde s amit onnan felhoz: ezzel az üdén forró forrásvízzel történnék meg a gyomor első részdtetése e tündérien egyszerű, árkádiai módon szimpla keresztvízben. Ez a „keresztvíz“ izei összetételében nem készült korszerű szakásművészeti bravúrokkal, de van benne valami még talán egyenesen az ősembertől leszármazott főzési tudományból. Az étkek primitív „pre-

zentálásából“ ittmaradt távoli üzenet! Bizonyos, hogy ezek az „antik“ ízek — minden főzési sikk és városias tudóskodás ellenére is — izlenének a legfővárosibb konyhaséfhek is, s legyőznék az internacionális diplomaták és urbánus ingyencek kiszolgálóinak az ízlését! Természetes hát, hogy a debreceni szegény ember egyszerű lassúdadsággal, folyamatos rendben, tiszteletteljes ütemezésben, csöndes tempóban, vallásos áhítatban kanalazza ki az elébe tett levest.

Igen, enni tudni kell — mondja a debreceni civis. De a szalonnaevésnek megint más a stílusa!

Ehhez nemcsak gyomor kell és csattogó fogsor, de szív is. Nem a pillanatnak túlzottan örülő falási öröm, hanem a magyar falatozás külön etikettje! Aki nem látott még debreceni pásztor, hortobágyi gulyást „botjára támaszkodva“ szalonnázni — az ezt nem érti! Nincs benne, mint általában a tiszántúli emberben sincs — semmi falási becsvágy! Aki éhezni nagyon jól tud, — hiszen a nyáj gyakran szétszalad, megkegyülnek a birkák, szétficánkolnak a csikók, nekivadul a konda, elszánt vágatásba kezdenek a birkák és ilyenkor a pásztor gyomra olyan mélységesen tud hallgatni, mintha sohasem is élt volna! — tulajdonosa tud enni is a legszebben, legkímértebben. Amikor a nyáj pihen, vagy semmi előjele nincs az állatok belső nyughatatlanságának és ázsiai, pusztai vadócságának — akkor veszi elő tarisznyájából a kenyeret nyugalmasan, már olykor-olykor csaknem méla szertartásossággal és ráteszi a szalonnát. Illemtanár nézi körül úgy a legújabb növendékét, mint ő az ujjai között megforgatott darabot! Vékonyából, szárazából, avagy vastagabb-zsírosabb részéből kiszemel magának foghegyrevalót — méltóságos, kiszámított mozdulattal levágja. Mielőtt enni kezdené — jön még a legügyesebb és alig eltanulható stílusbravúr! Balkeze hüvelyk és mutatóujja közé fogja a szalonnát, hogy a bőre a mutató felé essék. Felüljére kenyérhéjat tesz, hogy hüvelyke zsíros ne legyen és e megnevezett két ujjal rögtön össze is fogja. De így még feladat nélkül marad ám a közép-, gyűrűs- és kisujj! Mi az ő feladatuk? Nekik kell ugyanerre a bal tenyérre még oda-szorítaniok, a szalonna mögé fogott kenyeret nem nagyon illik kétszer vágni, annak elégnek kell lennie az evés egész szertartása alatt, csak a szalonnából szabad, lehet vagy kell kétszer is szelni! Ekkor a jobbkezébe fogott bicska szel egy szelet kenyeret, egy szelet szalonnát és utána rögtön kezdheti szép lassan, nagyon is tempósan az ő szerepét (csámcsogás nélkül) a csontkemény és ázsiai módon villogó fogsor. A tavaszi fű herseg ezalatt a legelő gulya szája nyomán, mint holmi tavaszi zongora. Pattog a nyári gyopár, mint erőshúsú hegedű. Recseg az őszi kikerics, mint a citera. De rendben megy minden a maga útján. A pásztor mívelkedetét lehetne eszegetésnek is nevezni és ennek az eszegetésnek, fogak összeérésének, ínyek és ajkak összetapadásának szinte zenéje van! De éles fogsora, bármilyen lassan vésik is bele a szalonnába, úgy él, úgy metsz, úgy harsog — a mozgásról és akcióról, szándékról és elhatározásról olyan észrevehetően ad jeleket és hangokat, hogy ez a lassú, csöndes és kicsiny mozdulatokat becéző szó: „eszegetés“ — mégsem találó reá! Mikor e szép, lassú szalonnázásban már a fele elfogyott és a hüvelykujjnak kényelmetlen volna tovább szorítani — megfordítja, bőrénél tartja s még elszántabb lassúsággal fogyasztja el a másik felét, mert, íme, mihamar vége ennek az ázsiai nyugalmú szertartásnak! Mert a hortobágyi pásztor és minden rendű és rangú tiszántúli szegény ember, napszámától a kiscigáig, az éhkoppon élő vagyontalantól a törpebirtokosig valóban csak egyszerű előírásnak tartja, úgyszólván paragrafusnak, hogy a testnek külön falási indulatok nélkül, csakis falatozással szabad megadni azt, ami a testé. Ebben a cselekedetben is szükségesnek tartják nemfeledni, hogy a test csak múlandó keret s fontosabb, amit ez a keret tart: a lélek!

A nyersszalonna valóban évszázados elesége Debrecen és Tiszántúl, de talán az egész ország minden rendű és rangú népének. Mindenesetre a debreceni szenátusi jegyzőkönyvekben már 1670-ben olvasható, hogy a városi tanács limitálta a nép, a tömeg, a populus elsőrangú élelmiszereit, olyan gonddal, mint aki maga is tagja ennek a populusnak, hiszen a szenátus minden tisztviselője e parasztpolgári társadalomból rekrutálódott, a civisek közül! 1670-ben, mondom, így rendelkezett: „Az ó-szalonnát (nem szép kifejezés? nem érzik már magán a szón is egy avitt népi régiség, előkelő táplálkozásbeli tömeg-antikvitás?!) — szóval az; ó-szalonnát hét pénzért mérjék. Orját, sodorját ne adják vde, de sőt mérjék éppen anélkül. „Két év múltán, tavasszal, a tanács limitálása szerint hat pénzért adják fontját. De nyárára felment ám a száraz szalonna ára. A száraz-színszalonnát (ez aztán csakugyan olyan szó, amely kifejezőképességében egész valóságában tudja felidézni szemünk elé azt, amit szándékszik) szóval ezt a gyönyörű népeleséget, a száraz-színszalonnát fontonként a tanács már elég szintelen pénzmegjelöléssel élve: „nyolc pénzen engedte“. Négy év múlva, 1676-ban már a pénznemet nevéen nevezve, bár nem ríktóan, „kilenc dénárért árulylyák“ az ószalonnát sodora és or ja nélkül, az újat meg hat dénárért adta ki megint igazi, korszerű szociális érzékkel készített rendeletét; ilyen szenátus ma is elkelné. Amikor a XVII. század beköszöntött, erősen emelkednek az élelmiszerek a zavaros, háborús viszonyok „folytán“, 1706-ban pedig a kuruc veszedelem miatt. 1707-ben a városi jegyzőkönyv sárgult oldalain nagyon stílusos szakkifejezéseket találunk és olvastukön a fogalmazás szabályait szinte el is felejtjük: „Szin szép szalonnának sósnak fontja csont nélkül ad dénár 9, ösztövér hús nélkül is. Az újnak fontja dénár 5. A kenyér és húsban nagy fogyatkozás van, ezért ezek ára fele fehér, fele rézpénz legyen.“ A XIX. század elején huszonhat váltócédulát ért a sós szalonna és harminc garasra is felugrott 1816-ban. Ez nyilván a devalvációval magyarázható.

íme, néhány századcska ez s ha nagyon történelmies hanghordozást használunk, mondhatjuk, hogy a kiegyezés után lassan világcikk lett a magyar szalonnából, amely ekkora ügygonddal tárgyalatott a régi protokollumokban. A debreceni evéseket tehát nem a tobzódások miatt tartjuk dicséretesnek. Ez az epitheton omans csak a magyar nép után évszázadok óta pásztorolt süldöket, emsüket, ártányokat, csipetnyi malacokat és néha ropant kanokat, de gombányi csirkéket is, gögös hidakat, tárgyilagosan unatkozó pulykákat, személyeskedő kacskákat, anyáskodó tyúkokat, szomorúan passzív juhokat, gyermekien báva bárányokat juttat csak eszünkbe, amint itt a Tiszántúlon életük értelmét abban találták, hogy rövid lejárátú földi életükből csak a testük emléke maradjon itt — de az se sokáig, abból se sok, ebből se lakomázásokra való, hanem csak annyi, amennyi az emberi testnek, a nép testének kell lelke fenntartásához!

ERDÖS JENŐ

EGY TELEPÍTÉS TANULSÁGAI

A BUKOVINAI CSÁNGÓK, helyesebben székelyek ősei az 1764. évi madéfalvi veszedelem után menekültek ki Székelyföldről Moldván át Bukovinába, ahol 1777—1786-ban megalapították az ismert 5 bukovinai székely községet. Létszámuk betelepedésükkor 2687 lélek volt. Számuk a bőséges gyermekáldás következtében félévszázad alatt megkétszereződött, mert 1842-ben már 5276 volt, míg az 1880. évi osztrák népszámlálás már 9887 székelyt számlált össze az említett 5 községben.¹

A bukovinai székelyek szórványos hazatelepítése már 1882-ben megindult és egészen a világháború kitöréséig tartott. Az előző hazatelepítések során, mintegy 6500—7000 bukovinai székely tért haza Magyarországra. De megindult a kivándorlás Észak- és Dél-Amerika, Kanada felé is.

A Bukovinában maradt székelyek száma a súlyos érvágások és a háborús veszteségek ellenére is, nagy szaporaságuk folytán, ismét felemelkedett s az 1930. évi román népszámlálás már ismét több mint 10.000 bukovinai székelyt mutat ki. A román népszámlálás szerint az 5 bukovinai székely község 1930-ban a következő nemzetiségi képet mutatja:¹

	Össz- lakosság	Magyar	Román	Német	Zsidó
Hadikfalva—Dornești ...	4.934	4.534	129	129	84
Istensegits—Tibeni.....	3.239	3.045	34	105	38
Andrásfalva—Maneuti ...	2.557	2.280	93	110	64
Józseffalva—Vorniceni ...	1.163	543	560	40	18
Fogadjisten—Jacobesti ...	855	153	633	29	19
Összesen :.....	12.748	10.555	1.449	413	223

A valóságos létszám azonban ennél több.

A bukovinai székelyek hazatelepítésének kérdése hosszú idő után végül 1940 őszén ismét napirendre került.² A hazatelepítés szükségességét több fontos körülmény indokolta, éspedig elsősorban gazdasági, politikai, történelmi és lelki indokok, amelyek időben összeestek és megindították a hazatelepülés folyamatát.

A gazdasági indok kétségtelenül az egyik legfontosabb mozzanat volt a székelyek hazatérésében. A bukovinai székelyek szűkös gazdasági lehetőségek között éltek ideiglenes hazájukban. Ezt igazolják azok az adatok, amelyeket a bukovinai székely falvak vezetői a lakosság hazatelepítésének előkészítésével kapcsolatban a nép társadalmi, gazdasági viszonyairól 1940 november—december hónapban félhivatalosan összeírtak.

Az összeírásból kitűnik, hogy a székelyek tulajdonképpen 6 telepen éltek. Ezek közül 4 telep: Hadikfalva, Pergyel-Hadikfalva, Istensegits, Andrásfalva a radaup, 2 telep: Józseffalva és Fogadjisten pedig Suceava vármegyében volt. Az összeírt székelyek száma a 6 telepen 12.083 volt,

¹ A vándorló bukovinai magyarok. Oberding F. György. Hitel, 1939. 3. sz.

² Rónai András.: Románia néprajzi viszonyai. Földrajzi Közlemények, 1940. LXVIII. kötet, 2. sz.

³ V. ö. Kovalovszky Miklós: A csángó-kérdés. Magyar Szemle 1941. ápr. sz. Itt azonban a moldvai magyar csoport sorsán van a hangsúly.

az 1930. évi 10.555-nél 1428-cal több az időközi elvándorlás ellenére. A családtagok száma 1940-ben 2689, a házak száma 2315, a háznélküli családok száma 321, vagyis a családoknak közel 12%-a háznélküli volt. Ezek a háznélküli családok rendszerint fiatalabb házaspárok, akik még a szülői házban a szülőkkel együtt laktak. Ezt mutatja a népes családok száma is. Az 5 tagból, vagy az 5-nél több tagból álló családok száma ugyanis 1257, vagyis csaknem fele (46%) az összes családoknak.

Az adatokból kitűnik továbbá az is, hogy a népes székely családok Bukovinában tágas, több lakóhelyiségből (szobából) álló házakban laktak. A lakóházak számát Hadikfalva, Istensegits, Józseffalva és Pergyel-Hadikfalva adta meg. Ezekben a községekben a házak száma 1814. Az egy szoba, konyha, kamrás házak száma csak 393 (21%), a két szoba, konyha, kamrás házak száma 1133 (62%), a 3, vagy több mint 3 szobás házak száma 288 (16%), vagyis végeredményben a 2 szobás, vagy több mint két szobás házak száma az összes házáknak csaknem $\frac{4}{6}$ -ét (78%) elérte.

A legtöbb lakóházhhoz gazdasági épületek, istálló, szinálj, csűr, pince, pajta, ól tartozott és így az épülettöke a bukovinai székelyek vagyoni állományában jelentős tétel volt. Az épületek értéke a hozzátartozó kerttel együtt a bukovinai székelyek mérsékelt értékelése szerint 15.521.540 pengő.

A bukovinai székelyek földbirtokállománya eléggé szűkös volt. összes szántóföldjük területe ugyanis saját beállásuk szerint 369.501 prazsina¹, 8035.6 kat. hold volt. Ezenkívül 23.998 prazsina, azaz 522.1 kat. hold kaszálójuk, ill. erdejük volt. összes földterületük tehát 8557.7 kat. hold volt. Egy lélekre tehát csak 0.7 kat. hold föld esett. Ez a szűkös föld magyarázza a bukovinai székelyek régebbi keletű elvándorlását, hazatelepülését és egyik fő oka mostani megmozdulásuknak is. A szaporá népesség ugyanis az idők során a nagyon elaprózódott földeken megélni már nem tudott, máshol, más módon kellett megélhetésüket biztosítani. Ezért kellett idegenbe vándorolniuk munkát keresni, ezért volt elterjedt közöttük a bolgárkertészkedés, zöldségtermelés és általában ezért állottak sokkalta magasabb mezőgazdasági kultúrfokon, mint a körülöttük élő románok, ezért adta magát a fuvarozásra egyik-másik községből aránylag sok család.

Az adatok szerint 2.689 székely család közül a teljesen földnélküli családok száma csak 306, ami mindössze 11.3%-nak felel meg. Ebben a kategóriában azonban csak a valóban teljesen földnélküliek vannak benne. Tehát akinek egy kis kertje volt, már nem szerepel a földnélküliek számában. Pedig a statisztikai adatok tanúsága szerint aránylag igen sok az olyan szegény családok száma, akiknek csak $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$, vagy $\frac{1}{2}$ lint, hold földje volt és igen kevés azoknak a gazdáknak a száma, akiknek 10—15 kat. holdon felüli birtoka volt. A bukovinai földek általában jó minőségűek, jó termő, bolgárkertészkedésre is alkalmas földek voltak.

A bukovinai székelyek foglalkozásukat tekintve szinte csaknem kizárólag földművesek. Az iparosok száma mindössze 109, a kereskedők száma 7, ebből azonban hiányzik a hadikfalvi székely kereskedők száma. A vasutasok, nyugdíjasok száma 105 volt. Az intelligencia is nagyon gyér számú. Az adatok ugyanis 8 működő és 3 nyugdíjas tanítót, 6 papot tüntetnek fel, de ebből hiányzik a hadikfalvi papok száma. Vallásra nézve a bukovinai székelyek túlnyomó többsége római katolikus. Andrásfaiván azonban 94 református család van.

A bukovinai székelyek az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig osztrák uralom alatt úgyahogy megvoltak. A háború utáni 23 éves román uralom alatt, saját bevallásuk szerint, sokkal többet szenvedtek, mint az azelőtti 150 év alatt együttvéve. Helyzetük különösen az utóbbi években vált elviselhetetlenné, mert gazdaságilag, kulturális és politikai tekintetben teljesen elnyomták őket a románok. Észak-Erdély visszacsatolása után pedig tarthatatlanná lett a helyzetük. A földnélküli székelyek ugyanis, hogy szűkös mindennapi kenyerüket valamiképpen biztosítsák, kénytelenek voltak hosszú idők óta Moldvába a bojárok uradalmaiba elvándorolni, ahol szorgalmas munkájuk miatt keresett munkások voltak. A második bécsi döntés után

¹ 1 prazsina = 125.2 m².

azonban a bojárok kiadták a jelszót, hogy magyarnak, székelynek nem adnak több munkát. Így különösen a szegényebb, de szélesebb székely réteg gazdaságilag lehetetlen helyzetbe került.

A gazdasági kényszerhelyzet miatt a székelyek már 1940 őszén, kezdetben lassan, majd mind nagyobb tömegekben elkezdtek átszivárogni Magyarországra. Később már nem volt gátja az átözlésnek. Ezt a megmozdulást elősegítette a többi között az a körülmény is, hogy 1940 őszén a székelyek szomszédságából szemük láttára telepítette haza a Németbirodalom a németeket, akiknek házaiba, földjébe özönlöttek az oroszok által elfoglalt Észak-Bukovinából és Bessarábiából menekülő románság tömegei, melyek legtöbbször fenyegetőleg léptek fel a székelyekkel szemben, türelmetlenül sürgetve elvándorlásukat.

Ily szorongatott gazdasági, politikai és lelki állapotban naponta százával jöttek a kérő, könyörgő levelek Magyarországra, amelyek felsorolták a sok-sok elszenvedett sérelmet s kérve kérték az illetékes magyar köröket, hogy mielőbb hozzák haza a szorongatott helyzetben levő székelyeket. A tömegesen hazaszivárgók is állandóan hozták a híreket a kint maradtak szomorú helyzetéről s lassan-lassan az egész magyar közvélemény figyelme ennek az idegenbe szakadt értékes magyar szigetnek sorsára terelődött. A minisztertanács többször behatóan és megértéssel foglalkozott a kérdéssel s mikor a képviselőházban több interpellációban sürgették a bukovinai székelyek hazatelepítését, még a múlt év őszén a miniszterelnök ismertette a kormány álláspontját s közölte, hogy a kormány hazahozza Őket. Utasítást adott a már hazaszivárgottaknak menekülttáborokban való összegyűjtésére, elhelyezésére, továbbá a hazatelepítési lehetőségek felkutatására s a minél jobb hazatelepítési terv elkészítésére.

A hazatelepítési lehetőségek kutatásánál több terv merült fel. Mindenek előtt felmerült a népcsere útján való hazatelepítés gondolata, amikor a hazatelepítendő székelyek helyett legalább ugyanannyi román nemzetiségű lakos távozott volna el az országból s ezek házába, földjébe kerültek volna a bukovinai székelyek. Ez a magyar elgondolás azonban a román kormány elutasító magatartása miatt egyelőre nem volt megvalósítható, jóllehet az erdélyi kérdés döntőbírósi rendezése előtt a népességcserét maga Románia ajánlotta fel Magyarországnak. Hisszük azonban, hogy a magyar-román népességcserére egyszer mégis sor kerül s a most hazatért székelyek helyett legalább ugyanannyi erdélyi románt enged haza Románia.

Majd az erdélyi letelepítés, az erdélyi magyarság számának a gyarapítása került előtérbe. Egy bukovinai megbízottakból és hazai kiküldöttekből álló bizottság ki is szállt 1941 januárjában Szolnok-Doboka vármegyébe a termékeny szamosvölgyi letelepítési lehetőség tanulmányozására. A bizottság jelentésében leszögezte, hogy a „Szolnok-Dobokai szamosvölgyi vidéket alkalmasnak találta a bukovinai székelyek letelepítésére, ha a bukovinai magyarok nem teljesen szétszórt letelepítéséhez szükséges földmennyiség biztosítható lesz.“ Rámutatott a bizottság arra is, hogy „ezen a vidéken egészen speciális földbirtokpolitikai intézkedésekre és a rendelkezésre álló lehetőségek teljes kihasználására van szükség, hogy ezen a magyar nemzetiség-stratégiai szempontból rendkívül fontos összekötő vidéken a székelyföldi magyarságot az alföldi magyarsággal lehetőleg zárt és folyamatos magyar településekkel hídként összekössük.“ A bizottság a szamosvölgyi telepítésre megtette gyakorlati javaslatait.

Ugyanez a bizottság kiszállt a Szatmár és Bihar vármegyei volt trianoni magyar-román határon lévő volt román telepek hazatelepítési lehetőségeinek a megvizsgálására is. Jelentésében megállapította, hogy a két vármegye területén levő 36 volt román telepen (ebből 27 Szatmár, 9 Bihar vármegyében volt) bőségesen áll rendelkezésre föld a bukovinai székelyek hazatelepítésére, mert a két vármegyében 27.193 kat. hald föld tartozott a volt román telepekhez (ebből 19.644 kat. hold Szatmár, 7549 kat. hold Bihar vármegyében). A volt román telepeken levő 1833

telepes ház — ebből 1200 Szatmár, 633 Bihar vármegyében — ugyan nem elég a bukovinai székelyek befogadására, de szűkösen mégis elhelyezhetők lennének ideiglenesen ezekben a házakban és a környező községekben mindaddig, amíg a folyó év nyarán a még hiányzó 600 házat fel nem építik.

Végül is ez a megoldás maradt előtérben és Szatmár vármegye nagykárolyi és szatmári járásában levő volt román telepekre megkezdődött az időközben a tél és tavasz folyamán már több ezerre felszaporodott átszivárgó és addig menekülttáborokban elhelyezett bukovinai székely családok betelepítése. Április hó közepén már mintegy 200 családot telepített be a menekültügyi kormánybiztosság a fenti járásokban levő elhagyott román telepekbe.

Bácskának az 194z április hó első felében bekövetkezett visszafoglalása azonban ismét más irányba lökte a végső megoldást.

A délszláv kormány az uralma alá került és most visszafoglalt Bácskában és Baranyában 192.000 kat. hold földet használt fel délszláv nemzetiségi célokat követő földbirtokpolitikára. Ezen a területen úgynevezett zárt és nem zárt telepeket létesített. A zárt telepek száma 62. A zárt telepekhez tartozó földek területe kb. 53.000 kat. hold. Ezt a területet a magyar minisztertanács a m. kir. hazatelepítési kormánybiztosság rendelkezésére bocsátotta azzal a céllal, hogy erre a földre külföldi magyarokat telepítsen, míg a fennmaradó nem zárt településekhez tartozó 139.000 kat. hold föld a bácskai őslakosság, legelsősorban a közel negyedévszázados rabságot végigszenvedett magyarság földigényének kielégítésére szolgál.

Röviden meg kell emlékezni a délszláv nemzeti földreform alapelveiről is. Általános irányelv az volt, hogy a délszláv állam az igénybevétel útján megszerzett területeket általában csak szláv nemzetiségű állampolgároknak juttatta. Elsősorban az ú. n. „dobrovoljácok“ voltak földhöz juttatandók. Így hívták azokat, akik a világháború folyamán Önként beléptek a szerb hadseregbe s ott a háború befejezéséig szolgálatot teljesítettek. A dobrovoljácok között megkülönböztettek „borac“-okat (harcos) és „neborac“-okat (nemharcos). A borac dobrovoljácok 8 kat. hold 1100 D-öl (5 ha), a neborac dobrovoljácok pedig 5 kat. hold 341 □-öl (3 ha) ingyenes földjuttatásban részesültek.

A földhöz jutottak második csoportjába az optánsok tartoztak, akik 1925-ig Csonka-Magyarországból a Délszláv állam kötelékébe való felvételüket kérték. A nőtlén optáns 2 kat. holdat, a nős és 1 gyermekes 5 kat. holdat, a többgyermekes pedig további gyermekenként még 1—1 kat. hold földet kaptak.

A juttatottak harmadik csoportjába a telepesek (kolonisták) tartoztak. Ezek között azok, akiket a Délszláv állam telepített a Délszláv állam nem magyar származású helyeiről (pl. Dél-Szerbia, Bosznia stb.), 8 kat. hold 1100 □-ölet kaptak, azok pedig, akik 1925 év után önként települtek át, személyenként 1 kat. holdat, 12 éven aluli gyermek után 800 D-ölet, 12 éven felüli gyermekek után pedig egyenként 1—1 kat. hold földet szerezhettek. De voltak helybeli igénylők is, akik olyan mértékben szerezhettek földet, mint az önként betelepült kolonisták.

A zárt dobrovoljác-telepeken az Országos Vitézi Székkel történt meg egyezés alapján a rendelkezésre álló földterület 10%-ára, tehát mintegy 5300 kat. holdra népes vitézi családokat telepít a hazatelepítési kormánybiztosság. Tekintettel arra, hogy a vitézi családok 13 kat. holdas vitézi tételt kapnak, ami másfél dobrovoljác (8 kat. hold 1100 Q-öl) telepnek felel meg, a vitézi telepítésre szánt 5300 kat. hold területre, mintegy 400 vitézi család települ be a Délvidékre. A vajszkai és tomicsevói zárt telepet kizárólag vitézekkel népesítik be. A vitézeken kívül a Délvidék visszaszerzésekor hősi halált halt 20 hős hátrahagyott családját telepíti be a hazatelepítési kormánybiztosság.

A 62 zárt telep közül a hazatelepítési kormánybiztosság eddig az alábbi táblázatban felsorolt 31 telepet vette birtokba, illetőleg népesítette be bukovinai székelyekkel, vitézekkel és hősi halottak hátramaradt családjaival.

Régi név	Új név	Közigazgatásilag hova tartozik?	A telep község határa holdakban	Család	Vitéz		Hősi halott utód		
					Fő	család	család	fő	
Vajszka		Vajszka	2399						
Tomicsevó	Bács-Vitéz-falva	Bács	958						
Vojvoda Misics	Hadikszállás	Ó-Futak	788	52	210	—	—	—	
Veternik	Hadikliget	Ó-Futak							
Újkiszács	Hadiklelke	Kiszács	1.700	11	61	1	6	—	
Tankisicsevó	Hadikhalom	Máriamajor		26	98	3	5	—	
Sztepanovicsevó	Horthyvára	önálló	2.867	244	1127	29	177	2 17	
Gyurgyevó	Hadikföldje	Temerin	2.088	142	619	7	17	—	
Szirig	Hadikvára	Temerin	2.060	169	726	8	42	1 4	
Milesevó	Istenföldje	Szenttamás	420	89	377	2	2	—	
Nyegusevó	Istenáldás	Mohol	1.335	105	541	11	63	—	
Szvecicsevó	Istenkeze	Ada	844	16	61	5	21	—	
B. Dusanovó		Zenta	1.460	65	273	3	25	—	
Kisbelgrád	Andrásföldje	Szabadka	831	57	272	5	32	—	
Karagyorgyevó	B. Andrásfalva	Szabadka	1.691	181	827	16	22	2 9	
Kocsicsevó		Szabadka	517	24	105	2	10	—	
Hadzicsevó	Bács-József-falva	Csantavér	4.188	150	746	27	61	—	
Radiojevicsevó	Istenvára	Csantavér		138	593	—	—	—	
Karkatur	Istenszeme	Topolya	700	61	275	3	11	1 4	
Tomiszlavci	Andrásvára	Bajsa	1.415	127	548	5	14	3 14	
B. Szokolác	B. András-szállás	Ó-Moravica	1.573	123	597	7	19	1 3	
Roglatica	Ref. András-lélke	Ó-Moravica	1.090	87	367	—	—	2 4	
Seredni szállás	Istenhozott	Bajsa	775	55	288	6	17	—	
Szokolác	Bács-Istensegítség	Topolya	2.675	287	1.222	26	125	—	
B. Feketehegy	Ref. András-háza	B. Fekete-hegy	196	22	79	—	—	—	
Emuzsics	Bács-Istensegítség	Kula							
Újcservenka	Istenvelünk	Cservenka	1.027	92	449	1	8	—	
Rasztina	Bács-Hadik-falva	Regőce	2.300	148	738	—	—	1 6	
A. Santics	Hadikkisfalva	Zombor	1.707	93	425	3	?	? ?	
B. Rata	Hadikújfalva	Bajmok	1.189	305	1.330	5	25	1 4	
Misicsevó	Hadikvég	Bajmok	929	60	244	3	15	1 6	
				36.631	2.828	13.198	178	716	17 71

Az eddig igénybevett telepek területe 36.631 kat. hold. A zárt telepek közül 2 a hódási, 7 az újvidéki, 1 az óbecsei, 2 a zentai, 9 a topolyai, 2 a kulai, 4 a zombori járás, 1 Zenta város, 3 pedig Szabadka város területén fekszik.

Mint hogy a Délszláv állam a zárt dobrovóljác telepeket leginkább a magyarlakta területek közelében, a magyarság gyengítése céljából létesítette, a bukovinai székely telepeknek jelentős része nem a nemzetiségek által leginkább veszélyeztetett vidékekre kerültek, hanem inkább a meglévő magyarlakta vidékek magyarságának megerősítését szolgálják.

A háborús veszélyek miatt sürgőssé váló székely hazatelepítés gyors ütemben történt megvalósítása okozta azt, hogy egyik-másik bukovinai székely falu lakosságának egyes csoportjai bizonyos tekintetben kissé távolabb

eső telepekre kerültek egymástól, mint ahogy közelebb kerülhettek volna, ha lassúbb ütemű és jobban előkészíthető lett volna a hazatelepítés. A kiürült dobrovoljac telepeket azonban sürgősen be kellett népesíteni. Ez a kisebb mérvű szétszóródás azonban egyáltalában nem káros, mert így nagyobb lehetőség van a már amúgy is szükséges vérkeveredésre. De maguk az érdekelt székelyek sem panaszkodnak szétszórtságuk miatt.

A hazaszivárgó székelyek száma május hó közepéig, amikor megkezdődött a megürült dobrovoljac telepekbe való behelyezés, már 4500 körül járt, úgyhogy a székelyeknek több mint egyharmada magától hazajött. A hazaszivárgott székelyeket betelepülésükig menekülttáborokban, leginkább családoknál helyezte el a menekültügyi kormánybiztosság s emberies ellátásukról gondoskodott.

Az első bukovinai székely vonat május hó xo-én hozta le Bácskába az első székely telepeseiket. Az első csoportban 197 hadikfalvai család, 847 lélek, 32 józseffalvi család, 133 lélek, és 7 református andrásfalvi család, 34 lélek, összesen 236 család, 1014 lélek volt. Ezután nap mint nap jöttek a székely vonatok s ontották a magyarokat a bácskai magyart szomjazó földekre. Rövidesen kiürültek a hazai menekülttáborok s az első telepítések hírei a még otthon maradt bukovinai székelyek körében még megsokszorozta a már amúgy is nagy méreteket öltő hazavándorlási lázt, úgyhogy bizottságot kellett kiküldeni Bukovinába a tömegesen hazatérülő székelyek személy- és teherszállításának megszervezésére.

Az utolsó székely vonat június hó 21-én futott be a zombori járásban levő telepekre. A hazatelepítés szállítási és behelyezést folyamata tehát 41 nap alatt végződött be. Ez alatt az idő alatt 2828 bukovinai székely családot, 13.198 lelket helyezett el a hazatelepítési kormánybiztosság a bácskai zárt telepeken. Érdekes megemlíteni, hogy a múlt év őszén Bukovinában összeírt 2689 család 12.083 lélek helyett 139 családdal 1.115 lélekkel több érkezett, ami örvendetes meglepetés volt.

A bukovinai székelyek hazatelepítése szinte az utolsó pillanatban történt. Néhány nappal ugyanis azután, hogy az utolsó székely szállító vonat eljött Bukovinából, kitört a háború Németország és Oroszország között s a bukovinai székely falvak ismét, mint a világháborúban a háború forgatagába kerültek. Egyik-másik elhagyott székely falu állítólag máris súlyosan megrongálódott a harcok következtében.

Mint fontos tény meg kell említeni, hogy a bukovinai székelyek utolsó emberig hazajöttek. Az öt bukovinai telepen mindössze 19 magyar maradt kint. Ezek között az egyik község birája hatodmagával, akit románbarát magatartása miatt a falujabeli székelyek saját érdekében eltanácsolták a velük való hazatelepüléstől. A bíró családjával együtt mégis átköltözött Dél-Erdélybe, Dévám, ahol már élnek bukovinai székely családok. Egyelőre ott maradt néhány tényleges katonai szolgálatot teljesítő székely legény. Ezenkívül egy székely legény, aki a hazatelepülés nagy felbuzdulásában kissé erősebben megcsapott egy alkalmatlankodó román csendőrt. A székely legénynek és anyjának, aki fiát biztatgatta, egyelőre kényszer tartózkodási helyet jelöltek ki a románok. S végül kint maradt egy autófúvarozó család, akit foglalkozása egyelőre még Bukovinához köt.

Feljegyzendő tényként meg kell említeni, hogy az andrásfalvi református magyarokért a székelyek hazatelepítési gondolatának felmerülése óta állandóan versengtek. Mindenekelőtt Szolnok-Doboka vármegye főispánja szerette volna elsősorban a református székelyeket a bethleni járás református magyarságának megerősítésére a Szamos völgyébe betelepíteni. Majd a pápai református egyház kérte a református székelyeknek Pápa környékére való betelepítését, végül a Szatmár vármegyei Börvely község reformátussága sürgette, hogy hozzájuk telepítsék őket. Sajnos, a nagyobb tömegű római katolikus székelység iránt nem mutatkozott ilyen érdeklődés felekezete részéről.

A 94 andrásfalvi református család száma, mire megérkezett Bácskába, már megszorodott, éppúgy mint a katolikus családok létszáma is. Azok a fiatal házások, akik kilát kényszerűségből együtt laktak szüleikkel, itthon

lehetőség szerint külön házba költöztek, abban a nem titkolt reményben, hogy mint különálló család a birtokbavett házhoz földet is fognak kapni. Ezzel is magyarázható a fentebb említett 139-es családlétszám-emelkedés.

Az andrásfalvi református családok ezidőszert két telepen nyertek elhelyezést és pedig 22 család a Bácsfeketehegy melletti telepen, míg 87 család a bácskossuthfálvi ú. n. Roglatica-telepen.

Röviden ismertetni kell a m. kir. hazatelepítési kormánybiztosság szerveit is. A szervezet élén áll a kormánybiztos egy jogi szaktanácsadóval. A kormánybiztos a hétnek egyik felét Budapesten a minisztériumban, a másik felét a telepítés színhelyén, a Bácskában töltötte s úgy Budapesten, mint vidéken közvetlenül és személyesen irányítja a hazatelepítés szövevényes munkáját. Fáradhatatlan munkájának s ismert munkás egyéniségének köszönhető a hazatelepítés bámulatosan gyors lebonyolítása.

A kormánybiztosság legfontosabb szerve az újvidéki kormánybiztosi kirendeltség, amely a bukovinai székelyek betelepítésével kapcsolatos összes teendőket végzi. A szervezet harmadik része Szegetten működött s különösen a hazatelepülők személy- és poggyászállításának megszervezését, a hazatelepülők és csomagjaiknak betelepítési helyenkénti szétválasztását, irányítását végezte. A hazatelepítés során a kormánybiztosság egy bizottságot küldött ki a bukovinai székely falvakba és onnan irányította a székelyek tervszerű útnak indítását.

A kormánybiztosság valamennyi szerve, különösen a Bácskában működő rész a legszorosabb kapcsolatban együttműködött a katonai közigazgatás központi, járási és községi szerveivel. A katonai közigazgatás igen nagy előzékenységgel, szeretettel, megértéssel, odaadással és lelkesedéssel kapcsolódott bele a hazatelepítés szép munkájába. Ez a zavartalan együttműködés igen nagy mértékben megkönnyítette a hazatelepítés nehéz és felelősségteljes munkáját. Nagyban ennek az előzékeny közreműködésnek lehet tulajdonítani, hogy a hazatelepítés olyan rövid idő alatt és szinte zökkenés nélkül lebonyolítható volt. A katonaság a legmagasabb vezetőségtől a legalsó sorban álló honvédig teljes mértékben átértézte ennek a nemzetépítő munkának a fontosságát, amelybe bekapcsolódhatott s megható szeretettel támogatta a bukovinai székelyeket a hazatelepítés munkájában.

Közreműködtek a hazatelepítésnél az anyaország bizonyos közigazgatási szervei is. Így a határon levő Kosna belépő vasútállomáson egészségügyi szervezet fogadta a hazatelepülőket, orvosilag megvizsgálta őket, a súlyosabb betegeket kórházba utalta, a nem súlyos betegekről, illetőleg betegsükről pedig írásban értesítette a betelepítési hely járásának vezetőjét.

A betelepítés folyamata a következő volt. A még lakott telepekről a délszláv származású dobrovoljac telepesek eltávolítása, a telepek viszonyainak (lakható, lakhatatlan házainak, ivóvizének, élelmiszerkészletének, állatállományának, közlekedési lehetőségeinek, tanügyi, közegészségügyi berendezésének stb.) felderítése, a bukovinai székelyek élelmezésére élelmiszereknek a telepekre való kiszállítása, a telepesházaknak nagyjából való kitakarítása, fertőtlenítése, ehhez tisztítóeszközök (mész, meszelő, seprő, lapát, ásó stb.) beszerzése és a telepdere való kiszállítása, a kutak vizének vegyi és bacillusvizsgálat alá bocsátása, az állatállomány, gazdasági eszközök, bútorok, ruhaneműk, élelmiszerek stb. hevenyészett leltározása. A kiürített telepek ingóságainak a telepesek megérkezéséig leendő megőrzésére hadtápszakaszokat rendeltek el, amelyek mellett csendőrség teljesített közbiztonsági szolgálatot. A felderítés alapján rendelkezésre álló egészséges, lakható házak számának megállapítása után adta meg az újvidéki kormánybiztossági kirendeltség az eligazítást a szegedi szervnek arra nézve, hogy mely telepekre, mely faluból hány családot, milyen úton, mely vasútállomásra küldjön. Időközben az újvidéki kirendeltség a déli hadsereg közigazgatási csoportján

keresztül távbeszélőn értesítette a telep révén érdekelt járási katonai parancsnokságot, amely a másnap érkező székelyek ünnepélyes fogadtatására, megvendéglésére és a vasúttól esetleg parasztszekereken való továbbszállítására a szükséges intézkedéseket megejtette. Hacsak lehetséges volt, a vasútállomásra érkező székelyeket és csomagjaikat általában katonai tehergépkocsikon szállították ki a telepekre, hogy a kiszállítás és földel alá juttatás minél gyorsabban történjen.

A székelyek megérkezése után a járási katonai parancsnokság kiküldöttje, lehetőleg a székelyek tekintélyesebb férfiáiból álló bizottság előtt a betelepítésre váró családok létszámának és kinti házáinak megfelelően kiosztotta a telepen levő házakat. A kiosztásnál az volt az elv, hogy a népesebb családok lehetőleg nagyobb, illetőleg több helyiségből álló házat kapjanak, másrészt bizonyos mértékben az a szempont is érvényesült, hogy akiknek kint Bukovinában szebb, tágasabb háza volt, aki tehát módosabb volt, az lehetőleg itthon is szebb házat kapjon.

Egyedül a házak szétosztásánál volt panasz a betelepülés első napjaiban, mert a népes családú székelyeknek kint Bukovinában, mint fentebb kimutattuk, tágasabb, több helyiségből álló házuk volt, amelyhez gazdasági épületek is tartoztak. A dobrovoljac telepesek házai pedig túlnyomó részben szoba, konyha, kamarások, rendszerint gazdasági épületek nélkül. A kezdeti kisebb panaszok azonban néhány nap múlva elültek, mert a józan gondolkodású székelyek azonnal belátták, hogy nem annyira a házak a fontosak, mint inkább a kapott és igen bő termést ígérő, kiváló minőségű bácskai föld, ami talán már ez évben lehetővé teszi részükre házaik megnagyobbítását, a nekik oly kedves és nélkülözhetetlen gazdasági épületek megépítését.

A telepekre beérkezett, házakhoz jutott székelyek talán még ki sem pihenték a közel egyhetes út fáradalmait, már is hozzáfogtak házaik alaposabb kitararításához, súrolásához, meszeléséhez. A betelepítés után néhány nap múlva az ember alig ismerte fel azokat az elhanyagolt külsejű, vakolatlan, piszkos és több esetben férges, rossz kinézésű házakat, amelyeket a dobrovoljacok elhagytak. A székely nők fürgé kezei valósággal átvarázsolták a házakat úgy bent, mint kint. Szinte összebeszélésszerűen minden telepen nemzeti színbe öltöztek a házak, piros tetővel, fehér fallal, s zöldre meszelt aljjal. Néhol már megjelentek a házakon a székely népi művészet festett, színes cikornyái. A házakhoz tartozó bevetett, nagy kiterjedésű, legtöbbször gyümölcsfákkal is beültetett kerteket a gondos székely női kezek egy-kettőre megtisztították az ott időközben felburjánzott gaztól.

Az átváltozott környezetben a székelyek rövid idő múlva egészen otthonosan érzik magukat. A gyerekek vígan játszanak az utcák zöld pázsitján, az asszonyok kedvesen beszélgetnek át a szomszédos kertekből, a földiken dolgozó férfisereg és fiatalág pedig énekelve megy s jön haza a napi munka után.

A hazatelepülő székelyek gyors, illetőleg azonnali földel alá juttatása mellett a következő legfontosabb feladat volt: a zárt telepekhez tartozó földeknek megművelése. A betelepítéskor néhol még kisebb-nagyobb darab földek szántatlanul, illetőleg vetetlenül voltak. Ezeket, ha nem maradt megfelelő létszámú állat, gazdasági eszköz a telepen^ a szomszédos községekből közmunkára kirendelt igákkal, ekékkal felszántották, megművelték, bevetették. Végeredményben nem maradt műveletlenül egy talpalatnyi föld sem. A folyó évben a földek megművelése székely módszer szerint, kalákában történik. Ez természetes. Bevetett, művelés alatt álló, sőt lassan már beérő gabonaföldeket nem lehet a betelepítés után szétmérni, azonnal birtokba, illetőleg tulajdonba adni, hogy így az egyéni gazdálkodást a telepes

azonnal megkezdhesse. Ez bizonyos időt igénybevevő bírói és műszaki élők munkát igényel. Egyelőre nincs tehát kihatva senkinek a földje sem, senki nem tudja, hogy ez a 2—5—10, vagy 30 kat. hold tartozik-e hozzá, vagy lesz az övé \$ hogy ő csak azt műveli meg. Mindenkinek bele kell kapcsolódnia a zárt telephez tartozó minden földnek minden munkájába. Ez ellen nincs senkinek zokszava, bár mindenki várva várja, hogy megtudja, hogy a szeretett hazának mely földdarabját vallhatja magáénak. A földjuttatásra, birtokbaadásra a termés betakarítása után, ősszel kerül majd a sor. A bírói és műszaki munkák már folyamatban vannak.

Az egészen természetes, hogy a már igénybevett zárt telepek 36.600 kat. holdnyi területét a székelyek, vitézek és hősi halottak hozzátartozói, családtagjai, a mintegy 15.000 lélek nem tudja megművelni. Így különösen a legszorgosabb nyári munkák időszakában, amikor az aratás, hordás, cséplés, kapálás munkája összetorlódik, idegen, környékbeli magyar munkaerő igénybevétele vált szükségessé. Ez a környékbeli magyar lakosságra minden esetben megnyugtatókig hatott. A székelyekkel, vitézekkel benépesített zárt telepek mellett fekvő magyar lakosság egy-két helyen kezdetben bizonyos idegességgel fogadta a betelepülő székelyeket, mert félt, hogy a betelepülők az ő életlehetőségeiket fogják csökkenteni azáltal, hogy az ott rendelkezésre álló földeket a telepések kapják. Ennek ellenére kivétel nélkül mindenhol kitörő lelkesedéssel, szeretettel fogadta s magyarosan megvendégelte a betelepülő székelyeket, akik a bácskai magyarság biztonságérzetét, közösségi tudatát, hazaszeretetét, önbizalmát nagy mértékben felfokozták. A hazatelepítés tehát igen fontos lelki hatásokkal is járt, és pedig nemcsak a Bácskában, hanem az egész ország magyarsága körében.

A szegény magyarság körében néhol megnyilatkozó féltékenység, idegesség a hazatelepítési kormánybiztosság és a katonai közigazgatási hatóságok felvilágosító munkája nyomán rövidesen teljesen megszűnt. Az izgalom elült, mert belátták, hogy a külföldi magyarok hazatelepítése céljára a hazatelepítési kormánybiztosságnak rendelkezésére bocsátott zárt telepeken kívül rendelkezésre álló 139.000 kat. hold földből a bácskai, mintegy 25.000 igénylő magyar család földigénye minden kétségen kívül bőven kielégíthető lesz. Ma már legfeljebb a nem zárt telepek földjeinek kiosztásánál csupán ugyanazt a gyors iramot kérik az érdekelt és 23 év óta elnyomott helyi magyarok, mint amit a székelyek és vitézek betelepítésénél alkalmaztak.

A lehető leggyorsabban megszervezte a kormánybiztosság a telepek községi öngazgatását. A nagyobb telepekre az anyaországból kiváló jegyzőket rendelt ki, akik a nem mindennapi községi élet szervezési munkáját végzik sok gonddal, fáradsággal. Több telepen már előbb ott volt a községi főjegyző, mint maguk a telepések. A kisebb telepek közül 1—3 a körjegyzőségek mintájára egy főjegyző hatáskörébe tartozik, aki a hozzátartozó kisebb telepeket a hét meghatározott napjain látogatja s a felmerült ügyeket elintézi.

A főjegyző mellett természetesen ott van a székelyek kiválasztott bírása, aki nagy segítséget jelent a községi főjegyzőnek, mert egyelőre csak ő ismeri a telepen levő székelyeket és azok gazdasági, családi és szociális viszonyait. A telepeken eddig 19 községi főjegyző működik.

Igen fontos a bukovinai székelyek tanításának, kulturális nevelésének a kérdése. Tudott dolog, hogy a bukovinai székelyek különösen az elmúlt 23 év alatt nem részesültek magyarnyelvű oktatásban. Mégis, kulturális tekintetben magasan felette állottak a körülöttük lakó román lakosságnak. Iskoláikban nem tanulhattak meg magyarul írni, olvasni, számolni. Nem tanulhatták meg a magyar történelmet, földrajzot. Mégis érdekes, hogy a felnőttek közül a legtöbben tudnak magyarul írni, olvasni és számolni. A magyarságukat évszázadokon keresztül féltve őrző gondos szülők megtanították

apró gyermekeiket a magyar betűvetésre, olvasásra. Természetesen mégis nagy hiányosságok vannak ezen a téren. De nem lesz nehéz munkája annak a válogatott tanítói gárdának, amely ezt a munkát elvégzi, mert a székely nyílt-eszű, könnyű felfogású és tanulmánygyó.

Ezidőszerint, nyári szünetét is feláldozva, 21 derék tanító és tanítónó végzi köztük kulturális munkáját, aminek gyümölcse bizonyára nem marad d. Megemlítendő, hogy két kis telep kivételével minden tdepen van iskola, ebből 5 tdepen 2 iskola. A tanköteles gyermekek száma 2569. A levante-köteles ifjaké 1264.

Nem feledkezett meg azonban a hazatelepítési kormánybiztosság a testi szükségletek biztosítása és kielégítése mellett a lelki szükségletek kidégítéséről sem. Közismert dolog, hogy a bukovinai székelyek igen istenfélő, vallásos emberek, igen egészséges életfelfogással. Ezzel magyarázható egyik legértékesebb tulajdonságuk, a nagy gyermekszaporulat is. A bukovinai székely a gyermekáldást, bármennyi gyermek — 10—15 — is legyen, Isten akaratának tekinti, nem védekezik ellene. Nemcsak maga akar vallásos, istenfélő életet élni, de gyermekeit is mindenekelőtt vallásos nevelésben kívánja részesíteni. Egyik legelső kívánságuk az volt, hogy tartsanak részükre istentiszteletet, hogy hálát adhassanak a magyarok Istenének, hogy hazasegítette őket a magyar hazába. Kérték, hogy adjanak nekik papot, aki gyermekeiket is éppúgy vallásos életre nevelje, mint őket nevdték. Nehogy egészséges életszemléletükben, hitükben, vallási életükben törés álljon be, a hazatelepítési kormánybiztosság lelki gondozásukról olyképp gondoskodott, hogy tdepcsoportonként, központi fekvéssd, szentferencrendi és kapucinus páterek kiküldését kieszközölte, akik a székelyeket igaz magyar hazaszeretet mellett buzgó vallásos életre nevelik s odaadó, áldozatos munkájukkal máris bdopták magukat a székelyek szívébe. Jelenleg X2 páter, illetőleg lelkész gondozza a székely telepeselek lelki ügyeit.

Itt kell megemlíteni azt a szembetűnő körülményt, hogy a dobrovoljác zárt telepeken egyetlenegy templom sincs. Egy-két hdyen van imaház. Legtöbb helyen azonban egyáltalában semmiféle nyoma sincs a lelki gondozásnak, szemben például a román telepekkel, ahol minden telepen talán legelsőnek éppen a rendszerint impozáns templomot építették meg s erre alapozták régóta jól bevált rendszerrel a románosítást. Ezzel szemben a legtöbb dobrovoljác telepen található kultúrház, gyönyörű, egészséges és modern berendezésű iskola, sokszor fürdővel, egészséges tanítói lakással, egészségház modern berendezéssel, gyógyszerházzal.

Emellett megszervezte a kormánybiztosság a hazatelepített székelyek és vitézek közegészségügyi szolgálatát is. Különösen a székelyeknél nagy szükség volt erre. Szembetűnő ugyanis, hogy a székely családok között mily sok az apró gyermek, ezzel szemben mily kevés az öreg ember. A bukovinai székely családok között a gyermekáldás igen nagy. A gyermekek közül azonban igen sokan nem nőnek fel, hanem csecsemő, kiseddkorban meghalnak. Vannak összetört síró anyák, akiknek 10—12, sőt 15 gyermekük született s ma alig 1—2 gyermekük van, vagy talán egyetlenegy sincs. Másrészt eddig még ismeretlen ok miatt aránylag fiatalon elhalnak az emberek. 60—65 éves embert ritkán lehet közöttük találni. A közegészségügyi szolgálatra tehát igen nagy és több irányú feladat vár: egyrészt meg kell menteni a magyar életnek a világra jövő sok kis magyart, másrészt neveléssel és egészséges életmódra való szoktatással ki kell tolni előregedésük és elhalálozásuk korhatárát. Lehet, hogy a korai előregedésnek és elhalálozásnak egyik okozója talán a túlkorai házasság megkezdése. 15—16—17 éves menyasszonyok gyakoriak, de ritkán előfordulnak még 14 évesek is. A legények leginkább 17—18—19 éves korukban nősülnek. Ezen a téren fajnevelési szempontból sürgősen alapos orvosi kutatások lennének folytatandók s amennyiben szükségesnek mutatkozik, a túlkorai nősülés minden hatásági eszközzel meg-

akadályozandó. Egyébként most csaknem minden vasárnap van majdnem minden telepen esküvő. A fiatalok abban a reményben, hogy saját házat, földet kapnak, ha összeházasodnak, sietnek a házassággal.

A székelyek közegészségügyi szolgálatába beállította a kormánybiztosság a környező, illetőleg anyaközség közületi orvosát, úgyhogy minden telep valamelyik községi orvos hatáskörébe tartozik, aki hetenként egyszer-kétszer látogatja a telepet. Ezenkívül a telepeken is képzett zöldkeresztes nővér dolgozik, akinek a körzetébe tartozik valamennyi székely telep egészségügyi gondozása.

Az egészségügyi szolgálat keretébe tartozik az óvoda, napközi otthon is. 19 telepen van már óvónő, aki az óvodával együtt megszervezte a napköziotthont is, ahol a gyermekek reggeltől estig tartó gondozását, étkeztetését, tanítását, szórakoztatását végzi nagy szeretettel s önfeláldozással.

A telepítés egyik legfontosabb kérdésének, a gazdasági, gazdálkodási és termelési kérdésnek is van gazdája a telepekre a kirendelt telepfelügyelő személyében. A telepfelügyelők legnagyobb részt középfokú mezőgazdasági szakiskolát végzett ifjak, gyakorlati gazdasági szakemberek, akik a felmerülő kérdéseket inkább gyakorlati alapon fogják meg \$ intézik el. A telepfelügyelők a járási gazdasági felügyelők irányítása alatt állanak, akiknek az utasításokat a kormánybiztosság gazdasági szakemberei adják. Ma már csaknem minden egyes telepen van telepfelügyelő. Jelenleg 20 telepfelügyelő irányítja a telepek mezőgazdasági munkáját, aratást, hordást, cséplést, kapálást stb. és így remélhető, hogy gazdasági, termelési vonatkozásban is minden a legteljesebb rendben fog menni.

Az állatállomány és gazdasági eszközök terén az egyes telepeken egyelőre még nagy hiányosságok vannak. Ennek oka az volt, hogy a zárt telepek kiürítése egyes esetekben korán következett be, — talán még a bácskai hazatelepítés elhatározása előtt — amikor a telepek, illetőleg az ott hagyott ingóságok (állatok, gazdasági felszerelések, bútorok, ruhaneműek, élelmiszerek stb.) a katonaság elvonulása után őrzés nélkül maradtak. Ez az állapot bő alkalmat nyújtott itt is, mint a volt román telepeknél, a környékbeli községek lakosságának jogtalan vagyonszerzésre. Volt néhány telep, amit teljesen kifosztottak. Voltak házak, hol még az ajtó- és ablakfóliákat is ellopták, nem beszélve a nagy értéket jelentő állatokról, gazdasági eszközökről. A később kiürített telepeken, amikor a hazatelepítési kormánybiztosság már munkába lépett, a gyászos előzményekből okulva, hadtápszakaszos katonákat rendeltek ki, akik az ottmaradt ingóságokat megőrizték. Más esetekben a dobrovoljac telepek anyaközségéből rendeltek ki nemzetőröket az ingatlanok őrzésére. Sok telepen maguk a dobrovoljások, mielőtt eltávoztak, mindenüket eladták, úgyhogy a telepen, amikor a székelyek megérkeztek, már nem volt semmi.

Az ily telepeken a hazatelepített székelyek kissé nehezebb helyzetbe kerültek. A románok ugyanis nem engedték meg nekik, hogy állataikat, gazdasági felszereléseiket s valamennyi bútorukat magukkal hozzák, hanem vagy ott kellett hagyniok, vagy olcsón elkótyavetyélniük. Pedig sok bukovinai székely gazdának a szép állatállománya mellett modern gazdasági felszerelése is volt. Több gazdának volt traktora, cséplőberendezése stb. Ingóságaik legnagyobb részét otthon kellett hagyniok, mert a román kormány nem engedélyezett részükre megfelelő számú teherkocsit.

A fenti okokból az egyes telepeken előálló állat-, gazdasági felszerelés-hiányokat valamiképpen pótolni kellett, illetőleg pótolni kell. A gazdasági munkálatok idejében való elvégzésénél ismét nagy segítségére voltak a székelyeknek a katonák, akik sok igát, fogatot rendelkezésre bocsátottak. Emellett sok kézi munkaeszközt, ásót, lapátot, kapát, kaszát stb. be kellett szerezni, hogy a gazdasági munka fenn ne akadjon.

A kifosztott telepeken azonban az állathiány sajnos még ma is fennáll, annak ellenére, hogy a katonaság, ahol csak tehetett, lovakat ajándékozott a telepes községek részére és a csendőrség sok ellopott állatot, lovat, tehenet, sertést visszaszerzett a telep részére.

A gazdasági és termelési kérdésekkel elsősorban összefügg a telepek iparossal való ellátásának a kérdése is. A mezőgazdasági eszközöket, kocsikat, ékeket karba kell helyezni, hogy a munkálatok idejére teljesen rendben legyenek. Ezeknek a munkálatoknak az elvégzése a telep iparosaira hárul. A telepeken jelenleg 113 különböző szakmájú iparos van, akik közül azonban még csak kevésnek van műhelye. Különösen kovácsokra, bognárokra, kerégyártókra, ácsokra és asztalosokra van szükség, hogy a gazdasági eszközöket megjavítsák, a lovakat megpatkolják, az épületeken szükséges javításokat elvégezzék.

A bukovinai székely hazatelepítés, illetőleg az e célra igénybevett dobrovoljác telepek körül még számos megoldásra váró súlyos probléma van.

Itt«van a többi között mindenekelőtt a székelyek Bukovinában kintmaradt ingatlan- és ingóvagyon — mintegy 35—40 millió P — mielőbbi hazamentésének a kérdése. A román kormánnyal, úgy látszik, sajnos nem lehetett ezt a kérdést előre rendezni s így ez a jövőben még bizonyára kemény feladat lesz. Reméljük, hogy mégis megoldható lesz ez a kérdés is, hiszen megvannak a lehetőségeink, hogy a román kormányt szükség szerint tárgyilagos belátásra és a kint hagyott székely vagyon megtérítésére bírjuk. Mindenesetre indokolt, hogy a hazatelepült székelyek kint maradt vagyonát itthon nyitandó számlájuk javára, illetőleg ezután megnyíló tartozásuk törlesztésére írassék.

Ezzel a kérdéssel legszorosabban összefügg az itthoni vagyonjuttatás mérve is. De ehhez a kérdéscsoporthoz tartozik az ideai termésből való részvétel ma még nyílt kérdése is. Vájjon megkapja-e a telepes már az ezévi termést is, amit legnagyobb részét nem 6 művelt meg, vagy pedig a termésnek csak egy részét, míg más része a hazatelepítéssel kapcsolatban felmerült és még ezután felmerülő elég jelentős kiadások (ételmezés, szállítás, állat, gazdasági eszközök stb. beszerzése) fedezésére fordíttassék?

A földjuttatás mérvének a megállapításánál egyik legfontosabb elv az legyen, hogy a Bukovinában 8—10 kat. holdon felüli birtokos legalább ugyanakkora földterületet, illetőleg a kinti terület átlagos terméshozamának és értékének megfelelő területet kapjon idehaza is. Ezt az elvet könnyű lesz megvalósítani annál inkább, mert az ily birtokosok száma úgyszólván kevés.

Továbbá minden birtokosnak, akinek legalább 3 kat. hold földje volt Bukovinában és népes családja van, egy dobrovoljác juttatott telep (8 kat. hold 1100 □-öl) lenne juttatandó. Végül is azoknak, akiknek 3 kat. holdnál kevesebb birtoka volt Bukovinában, vagy földnélküli volt, legalább fél dobrovoljác telepet — 4.5 kat. hold — kellene adni. Ez az elhatárolás azonban nem szabad, hogy merev és kizárólagos legyen, hanem rugalmas és ha rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények kívánják, úgy e harmadik kategória is megkaphatná az egész dobrovoljác telepet. Ezeken az elveken kívül jutalmazni kell a világháborúban áldozatot hozókat és érdemeket szerzeteket, illetőleg azok leszármazóit is. Különösképpen jutalmazni kell a sokgyermekes családokat, sőt a jövőbeli nagyobb szaporodás előmozdítására a még ezután születendő gyermek után legalább 0.5 kat. hold föld juttatás lehetőségét kell biztosítani olyképpen, hogy erre a célra megfelelő nagyságú területet fenn kell tartani. Erre van lehetőség a rendelkezésre álló földekből.

Minden eszközzel arra kell tehát törekedni, hogy a Bácskába telepített bukovinai székelyeknek ne csak mai megélhetését biztosítsuk, hanem tegyük részükre lehetővé, hogy legalább három nemzedékre biztosítsuk részükre a

helyben való megélhetést. Ne legyünk szűkmarkúak a juttatandó föld mérvének a megállapításakor, mert ha a bukovinai székelyek bő gyermekáldása megmarad, úgy az esetleg szűkre szabott kenyér miatt már a következő nemzedék kénytelen lesz mai telephelyéről elvándorolni. A telepeket környező nemzetiségektől ugyanis nehéz lesz a földszerzés, mert erősen tartják földjeiket.

Végűi magyar nemzetiségpolitikai szempontból feltétlenül bizonyos kötöttséget kell bevezetni a most letelepített bukovinai székelyek földjének jövőbeni elidegenítésére nézve is, nehogy kivásárolják lábuk alól a kiváló jó minőségű földeket. Ezekért a földekért ugyanis ma is az ország egyéb vidékeinek viszonylatában hihetetlenül magas árakat adnak, mert valóban minden pénzt megérnek. A magas ár könnyen megszedítheti az egyszerű és Bukovinában ily árakhoz nem szokott székelyeket.

A másik igen fontos és sürgősen megoldandó kérdés a hazatelepítéssel kapcsolatban a Bácskában külföldi magyarok hazatelepítésére rendelkezésre bocsátott földből a bukovinai székely és vitézi telepések betelepítése után fennmaradó földeknek újabb külföldi magyarokkal mihamarabbi benépesítése, illetőleg betelepítése. Ne higgye senki, hogy kis feladat ez. Sokkal nehezebb és nagyobb munka lesz, mint volt a bukovinai székelyek betelepítése. A Bácskába ugyanis újabb és újabb magyar vérre, magyar tömegek betelepítésére van sürgősen szükség. A további magyar betelepítésre megvan a lehetőség. A most betelepített 15.000 magyar ugyanis a rendelkezésre álló

53.000 kat. hold földnek bőven számítva legfeljebb a felét veszi igénybe, így még mindig rendelkezésre áll mintegy 30.000 kat. hold föld. Ennek a területnek a benépesítése már sokkal nehezebb, mert nincsenek meg az azonnali betelepítéshez szükséges házak. A házhelyek ugyan legnagyobb részt megvannak, de az újabb telepesházakat még ezután kell felépíteni. A ma még üresen álló házhelyek száma a zárt telepeken 1529. A házhelyekhez legtöbb telepen megvan a hozzájuk tartozó telep is. Ezenkívül a félig kész, de éppen ezért még be nem költözhető házak száma is jelentős, 179. Mindenekelőtt ezeket a be nem fejezett házakat kell a legsürgősebben lakhatóvá tenni, hogy azokba az ide telepítendő magyar családok minél előbb beköltözhessenek. Épp úgy legsürgősebben és igen nagy iramban meg kell indítani az 1529 üres házhelynek a beépítését is az építkezésre alkalmas nyár kihasználásával, hogy időt nyerjünk, mert az idő életet jelent a Bácskában. Ha csak akkor kezdünk el építkezni, amikor az újabb külföldi magyar tömegek már ideérkeznek, vagy az építkezéstől tesszük függővé újabb magyaroknak a betelepítését, akkor már szükségszerűleg megszakad a hazatelepítés nekilendült folyamata, a mi mindenképp elkerülendő.

Ha végül azt vizsgáljuk, vajjon mily jelentősége van a bukovinai székelyek hazatelepítésének a bácskai magyarság számbeli gyarapodása szempontjából, akkor azt látjuk, hogy a mintegy 300.000-nyi bácskai magyarság számát a 13.000 székelynek és 2000 vitéznek a betelepítése 5%-kal emelte.

De ennél a számbeli gyarapodásánál sokkalta fontosabb a hazatelepítés elvi jelentősége, mert igazolja azokat, akik eddig szilárd meggyőződéssel hirdették nemcsak a külföldi magyarság hazatelepítésének szükségességét, hanem a hazatelepítés gyakorlati keresztülvihetőségét is. Megmutatta a bukovinai székely hazatelepítés azt is, hogy tudunk mi is, ha akarunk, gyorsan és eredményesen olyan nemzetépítő munkát végezni, mint bármely más, általunk csodált gazdag és hatalmas nemzet.

SZABADOS MIHÁLY

A CSÍKI MAGÁNJAVAK

A TRIANONI ROMÁNIA hatalma alá vettett magyarság a Csík-vármegyei Magánjavak 22 éves sorsát méltán tekintette a magyarság gazdasági kifosztására irányuló román politika legfeltűnőbb esetének.

„Csíki Magánjavak“ elnevezés alatt az 1764-ben szervezett egykori első székely határőrezred közös birtokait értjük. E birtokok története a XVIII. századba nyúlik vissza. A század elején ugyanis a moldvai lakosok, felhasználva az erdélyi zavarokat, bizonyos határmenti havasokat és erdőterületeket elfoglaltak és használatba vettek. Emiatt állandó volt a határvillongás Erdély és Moldva között. A vita 1769-ben közös határrendezéssel fejeződött be, melynek értelmében a szóbanforgó erdőterületeket Erdélyhez csatolták vissza. 14 év múlva, 1783-ban II. József császár az erdőt egyik rendeletével „a határőr-katonaság javára és előmenetelére“ adományozta. E havasok egy részét a naszódai II. román határőrezred kapta, a többieket pedig a csíki és háromszéki határőrök. Az ezredek hatósága a területeket bérbeadta és a jövedelmet a határőr-családok között osztotta fel. Később a jövedelem felosztása helyett ezred-i közös ruházati pénztárt alapítottak, melyből a határőrök katonai ruházatközlési költségeit fedezték.¹

A birtokok helyzete 1851-ig változatlan maradt. Ekkor I. Ferenc József, meg akarván büntetni a székelyeket az 1848-as magyar szabadságharcban való részvételük miatt, a határőrezred birtokait az állam javára elkoboztatta. Ugyanekkor a naszódai volt II. román határőrezred vagyont az ezredet alkotó családoknak örök tulajdonába adta. A kiegyezés után I. Ferenc József visszavonta 1851-iki intézkedését és a magyar kormány előterjesztésére, 1869 február 16-án kelt elhatározásával, a csíki és háromszéki I. és II. székely határőrezredek birtokait magántulajdonképpen örökre visszaadta az ezredeket alkotó családoknak, azaz leszármazottaiknak. A visszaadott javak jövedelmét a földművelés, kézmű-, gyárpar és kereskedelem emelésére, általában a székely nemzet jólétére fordították. Jellegük magánjogi volt, csupán célszerűségi okokból kívánta az említett miniszteri előterjesztés a feloszthatatlan közös birtoklást. Ilyenformán ugyanis a nagyrészt havas és erdős hegyláncokból álló birtokokat könnyebben lehetett kihasználni.

1869 után az egykori székely határőrök leszármazottai zavartalanul bírták és használták a vagyont, mint ahogy a naszódai román határőrök is háborítás nélkül élvezték a nekik adott birtokokat. A magyar állam jogvédelme egyaránt biztosította nekik vagyonuk békés használatát. A határőr-családok éltek is a lehetőségekkel s a közös vagyomból áldásos intézményeket létesítettek. A csíki vagyon birtoklására, igazgatására és a jövedelem felhasználására szabályzatot dolgoztak ki, melynek értelmében önkormányzati joggal bíró igazgatóság vette kezébe a vagyonszösség ügyeinek intézését. A kormánytól jóváhagyott szabályzat alapján megválasztott igazgatóság közmegelégedésre vezette az ügyeket. Ezek széleskörű gondosságot igényeltek. A vagyonszösség birtoka 62.604 kat. hold erdő- és legelőterületből s különféle alapokból, épületekből és berendezésekből állott. Az ingatlanok értéke 1914-ben 105,820.000 aranykorona volt. Az igazgatóság árva- és szeretetházat alapított, Csíkszeredában polgári leányiskolát állított és tartott fenn, a vagyonhoz jogosult családok leszármazottainak ösztöndíjakat és tanulmányi segélyeket adott, vándortanítókat alkalmazott, gazdasági és ipari befektetéseket támogatott s különféle célokra igen sok épületet emelt. A vagyon jövedelméből ilyenformán közvetlen vagy közvetett módon mindenkinek jutott, aki Csík megyében élt. Így a csíkmegyei román községek is bőven részesültek a székely határőr-családok vagyonszösségének áldásaiban. Leginkább persze azok a községek, melyek a magánjavak birtokainak közelében

¹V. ö.: Pál Gábor: „A székelyföldi közbirtokok és az agrárreform“, Magyar Kisebbség, 1923 1. és 2. szám.

feküdtek. Ezek: Békés, Bélbor, Holló teljesen román lakosságú és Tölgyes vegyeslakosságú falvak voltak. E négy község román lakosai a szó szoros értelmében a Magánjavak birtokain éltek és anyagi gyarapodásukat is a javakat kezelő igazgatóság nagylelkűségének köszönhették. Csekély váitságért teljes tulajdonú telkeket és birtokokat kaptak s a Magánjavak hegyi és havasi legelőit potom bérösszeg fejében használták. A világháború alatt részben elpusztult falvaik újjáépítésére a Magánjavaktól ingyen 40.000 köbméter fát és rengeteg ingyen tűzifát kaptak. Békás község 54 román családja pedig ugyanakkor a község belterületén jutott olyan belsőségekhez, melyeken letelepedett, holott azelőtt meszszebb fekvő hegyvidéken volt kénytelen lakai.¹

Ilyen előzmények után szakadt rá a csiki székelyekre a román uralom. Mikor az első földreform-hírek felröppentek, a csiki székelyeket nagy aggodalom fogta el. Az 19x9 szeptember 10-én kelt, 3911. számú, első erdélyi román földreformtörvény azonban „a volt határörvidéki ezredek vagyongközösségének birtokait“ a tulajdonosok nemzetiségére való tekintet nélkül mentesítette a kisajátítás alól. A csiki székelyek feülekeztek. Sajnos, örömkorai volt; ugyanis az erdélyi Kormányzó Tanács által kiadott földreformtörvény nem került végrehajtásra. Ellenben az 1921 július 23-án megjelent új törvény csak a volt naszódai II. román határőrezred leszármazottainak 300.000 kat. holdat kitevő közös vagyont mentesítette a kisajátítás alól. Az egyenlő elbánás kisebbségi szerződésben biztosított elvének durva felrúgásával, a Csiki Magánjavak alávették a kisajátításnak, míg a naszódai és később a karánsebesi egykori román határőrök leszármazottainak sokkal nagyobb birtokai teljesen mentesültek. A kisajátítási törvény itt szépen elfogadta a magyar törvényhozás által létesített helyzetet és a naszódai határőrezred románjainak birtokait a következő formában vette ki a kisajátítási eljárás alól. „A volt naszódai II. román határőrezred községeinek legelői, — olvassuk a törvényben — melyeket az 1890. évi XVII. t.-c. szabályozott, mint községi legelők minden kisajátítási eljárás nélkül megmaradnak. Ezeket a legelőket a volt határörközségek minden lakója használja, még ha nem származnak is határör-családból... A volt naszódai II. román ezred községeinek határerdei az 1890. évi XVIII. t.-c. értelmében minden kisajátítási eljárás nélkül községi erdőként maradnak. Ezeket az erdőket a volt határörközségek minden földműves lakója használhatja, még ha nem származik is határör-családból.“ A törvény eme kivételes intézkedését a végrehajtás során a karánsebesi román határőrezred vagyongközösségére is kiterjesztették..

A román és magyar határör-családok vagyongközösségeire vonatkozó megkülönböztetés következményei nem sokáig vártak magukra. Az I. és II. fokú agrárbizottság a csikmegyei román községek, szórványegyházak és román magánosok javára a magánjavak birtokaiból 27.000 kat. hold legelőt kisajátított. A magánjavak igazgatósága a kisajátítási eljárást megfellebbezte. Az agrárbizottság a fellebbezésre 1923 február 26-án hozott határozatával válaszolt. Ez a határozat bombaszerűen hatott. Az agrárbizottság ugyanis az igazságtalan kisajátítás elítélése helyett a magánjavak minden birtokát román állami vagyonnak nyilvánította. E hallatlan döntést azzal indokolta, hogy szerinte a székely határőrök leszármazottai a vagyont csak haszonélvezetre kapták s a haszonélvezeti jogot is elveszítették az 1848-as forradalom idején tanúsított „hütlenségek“ miatt. Az agrárbizottság véleménye szerint 1869 után is csak haszonélvezetről volt szó, mert a vagyontulajdonjoga az államé maradt. Mivel pedig a román állam a magyar állam

¹U. o.

² Monitorul Oficial, 1921. évf. 93. szám.

jogutódja eszerint a vagyonnak teljes és zavartalan tulajdonosául tekinti magát.¹

A döntést csakhamar követte a végrehajtás. 1923 áprilisában a román kormány a Magánjavak igazgatóságát feloszlatta és a vagyont erőszakkal birtokba vette.

A csíki székelyek derék vezetői azonban nem nyugodtak bele a csíki székelység közvagyonának elkobzásába és a méltánytalan bánásmódba. A Magánjavak igazgatósága az országgyűlés mindkét házához és a miniszteriumokhoz beadványokat intézett, kérve az igazságtalanság jóvátételét. Mikor e lépések eredménytelenek maradtak, Ugrón István a Magyar Szövetség nevében küldöttség élén kereste fel Constantinescu földművelésügyi minisztert, feltárva előtte a visszaélést és kérve annak jóvátételét. Sajnos, e kérvényezésnek sem lett eredménye. Ekkor a minisztert Sándor József képviselő vezetése alatt új küldöttség kereste fel. A miniszter rögtöni intézkedést ígért, de ígéretéből megint nem teljesített semmit. Némi habozás után a Magánjavak igazgatósága elhatározta, hogy az ügy érdekében a királyhoz fordul, s ha ez a lépés sem járna eredménnyel, panaszt tesz a Népszövetségnek. Gaál Endre meg is szerkesztette a memorandumot, melyet a Népszövetséghez akartak benyújtani. A memorandum szövegét ki is nyomtatták. Ekkor azonban a Csíkszeredái rendőrfőnök a memorandum kéziratát és a már kinyomtatott példányokat elkobozta s ezzel a népszövetségi benyújtást egyelőre megakadályozta.

Az újabb erőszakosságot nyomon követte Constantinescu földművelésügyi miniszter 1923 december 7-1 képviselőházi nyilatkozata. E nyilatkozatot a miniszter egy interpellációra való válaszképpen tette és benne rámutatott a Magánjavak ellen indított harc igazi okaira. „Megvizsgálva a fellebbezéseket, arra a meggyőződésre jutottam — mondotta ez alkalommal —, hogy ebben az ügyben nem lehet szó kisajátításról, hanem az állam az egészet vissza kell hogy vegye magának. Az agrárbizottság fenséges hazafias cselekedetet végzett, helyrehozván határozata által a múltban elszenvedett igazságtalanságot és nyomorúságot.“

A földművelésügyi miniszter nyilatkozata után a helyzet reménytelennek látszott. Az uralmon lévő liberális párt hírhedt közoktatásügyi minisztere, Angheliescu ekkor indította meg ismeretes hadjáratát a magyar felekezeti iskolák ellen s ezzel a kultúrharc megkezdődött. Viharzása alatt a Magánjavak sorsa a magyar és román közvéleményben egyaránt háttérbe szorult. A javak igazgatósága közben állandóan kereste a jogorvoslatot. Erre azonban csak valamilyen más kormány nyújthatott volna lehetőséget. Valóban, 1926 elején az Avárescu-féle néppárt a Magyar Párttal kötött megegyezésben ígéretet tett a Magánjavak ügyének igazságos rendezésére. Sajnos, mikor a párt hatalomra került, ígéretét nem tartotta meg. Hasonlóan meddőnek bizonyult az a reménykedés is, mellyel sokan a Maniu-kormány felé fordultak. Maniu az előtte megjelent küldöttség vezetőjétől átvette ugyan a memorandumot, de e sokatmondó kijelentést fűzte hozzá: „Vélt igazukat meg fogom vizsgálni.“ A vizsgálatból természetesen semmi sem lett s minden maradt a régiben. Ezek után a Magánjavak igazgatósága úgy látta, hogy többé nincs lehetőség az ügy belföldi megoldására. Ezért az egyetlen megmaradt lehetőség útjára lépett és 1929 július 20-án Balogh Arthur udvarhelymegyei és Pál Gábor csíkmegyei szenátorok útján beadta panaszát a Népszövetséghez. A panasz rámutatott az elkövetett szabálytalanságokra és törvénytelenésekre. Az agrárbizottságnak törvény szerint csakis kisajátítási kérdésekben volt hatásköre. Ezzel szemben a bizottság

¹A kérdés eme részét ismerteti Balogh Arthur: A csíkmegyei Magánjavak c. cikkében, Erdélyi Magyar Évkönyv, 1930, 223 l.

az addig senki által kétségbe nem vont tulajdonjog kérdésének eldöntésébe avatkozott be, holott ezt csak bíróság tehetné volna meg. A román kormány eljárása semmibe vette az egyenlő elbánás elvét, midőn a teljesen azonos eredetű és természetű román és magyar vagyonközösséggel szemben különböző módon járt el. (V. ö. Balogh Arthur i. h.)

A beadott panaszt az aláírók új meg új pótbeadványokkal egészítették ki, feltárva az időközben előforduló újabb fejleményeket. A Népszövetség tanácsa a panaszt kiadta a román kormánynak. Ez négy ízben válaszolt a panasz tartalmára. Azonban hiába szedte elő minden találékonyságát, a népszövetségi körökben kialakult kedvezőtlen légkör hatását nem tudta ellensúlyozni. Ezért 1931. május 21-én a népszövetségi ülésen képviselője által a tárgyalás elhalasztását kérte, mert mint mondotta, a petíció aláíróival egyességet kísérel meg és ezen célból már ki is nevezett egy hattagú bizottságot. A tanács a kérésnek helyet adott és az ügy tárgyalását a következő ülészsakra halasztotta el.

Valóban 1931. június 19-ére a bukaresti külügyminisztérium tárgyalásra hívta meg a panasz aláíróit. Ezek két aláíró kivételével mind megjelentek. A hattagú állami bizottság azonban a tanácskozást azzal indította meg, hogy a panasz aláírói nem jogosultak a Csíki Magánjavak képviselőjére, mert e vagyon sohasem volt a csíki székelység tulajdona. Ezt az állítást a panasz aláírói visszautasították és kijelentették, hogy semmiféle olyan megoldáshoz nem járulnak hozzá, mely a visszaadás tárgyát képező javukra nézve a csíki székelységet tulajdonjogától végleg megfosztaná. Ezzel a tanácskozás véget is ért, mivel a román kormány által kinevezett hattagú bizottság semmiféle javaslatot nem tett a megegyezésre, nem is lévén erre vonatkozó felhatalmazása. A román kormány nyilvánvalóan húzni akarta az ügyet. A tárgyalásról a panasz aláírói jelentést tettek a Népszövetségnek. Erre a külügyminisztérium mintegy nyolc hét múlva új tanácskozásra hívta meg az aláírókat. Ez alkalommal már javaslatot is tett a megegyezésre vonatkozólag. Ám e javaslat kiinduló pontja megint csak a régi volt: a román állam által elvett összes javak utódlás jogán a román államot illetik meg. A javaslat többi részei lényegtelen engedményeket tartalmaztak, melyekkel a román kormány „nagylelkűségből” hajlandó lett volna némi kárpótlást adni a kifosztott székelyeknek. Ezek az engedmények bizonyos épületek visszaadására, némi iskolai és egyházi segélyre és a magánjavak alkalmazottainak nyugdíjjogosultságára vonatkoztak. A panasz aláírói természetesen nem fogadhatták el ezt a javaslatot. Miután erről szóló véleményüket kifejezték, az állami bizottság újabb utasítás szükségét érezve a tárgyalást befejezte. Az újabb eredménytelen megegyezési kísérletről az aláírók ismét jelentést tettek. Erre a Népszövetség 1931. szeptember 4-ére a magánjavak ügyét tárgyalásra tűzte ki. A román állam képviselője azonban ismét halasztást kért az egyezkedési tárgyalások folytatása céljából. (V. ö.: „Magyar kisebbség” 1932. 161. 1.).

Az újabb tárgyalást 1931. október 10-én tartották meg Bukarestben. Sajnos, ez sem vezetett eredményre. Ekkor még egy utolsó megegyezési kísérlet történt november 4-én, Brassóban. Ez alkalommal az aláírók részletesen kifejtették kéréseiket a Magánjavak ügyének igazságos rendezésére. Kérték az épületek visszaadását, a már kiosztott földek és legelők jövedelmének visszatérítését, a vissza nem adható területek használatáért üllő kárpótlást, azokat az erdőket, melyeket az erdőségektől távolabb fekvő községek kaptak és az állami tartalékképpen kezelt területek és letarolt erdők értékének megtérítését, valamint visszaadásukat.

Az állami bizottság ezeket a kéréseket visszautasította és a csíki székely volt határőrök utódainak tulajdonául semmiféle vagyontárgyat, sem épületeket, sem erdő- vagy legelőbirtokokat el nem ismert, hanem azokra az állam tulajdonjogát hangoztatta és csak bizonyos halvány ígéretekkel tett előbbi ígéreteinek megfelelően.

Az utolsó egyezkedési kísérlet eredménytelenségéről a panasz aláírói végleges jelentést tettek a Népszövetségnek, mely 1932-ben végre tárgyalásra tűzte ki a már harmadik éve beadott panaszt. E panasz tárgyalása előtt

a román kormány még egy kibúvót talált: kétségbe vonta a Népszövetség illetékességét a csíki magánjavak tulajdonjogának eldöntésére nézve. E kibúvó azonban csak annyiban sikerült, hogy a Népszövetség a panasz elintézése alkalmával valóban kitért a tulajdonjog kérdésében való határozott döntés alól, azonban határozatában közvetve mégis elismerte a panaszlók igazát. Ezt a határozatot a népszövetségi tanács 1932. szeptember 27-i ülésén hozta. A határozat lényege a következőkben foglalható össze:

A csikmegyei magánjavak régi igazgatóságát visszaállítják, saját alapszabályai alapján, amelyeket azonban a román közigazgatási joghoz kell alkalmazni. A módosítások nem változtathatják meg a régi adminisztráció szervezetét, sem pedig annak a közhatóságokhoz való viszonyát. Az összes városi ingatlanok visszaadtnak a visszaállított igazgatóságnak, az 1923-ban felvett leltár szerint. Ezek az ingatlanok a visszaállított igazgatóság rendelkezésére állanak. A román állam birtokában maradt erdő- és legelőterületekből a népszövetségi döntés visszaítélte 6.704 hektár, azaz 11.659 hold erdő- és legelőterületet. (Ez az elvett birtokok 19%-át tette ki). A román állam elismeri a magánjavak volt alkalmazottainak nyugdíjogosultságát az állami hivatalnokokra érvényes szabályok szerint.

A népszövetségi döntést ismertető jelentés hangsúlyozta, hogy ez a megoldás nem terjed ki a kérelmezők által felvetett jogi kérdésre, de viszont megóvja a kisebbség legitím érdekeit a román állam legfőbb érdekeinek figyelembevételével. Ez a kijelentés már mutatja, hogy a Népszövetség csak gyakorlati megoldást akart adni és tulajdonképeni hivatását nem teljesítette. A kisebbségi jogsérelem lényegével nem foglalkozott és olyan döntést hozott, amely a román kormány megalégedésének biztosítására irányult. Természetesen ez a megoldás az aláírókat és az egész magyar közvéleményt nagyon kínosan érintette. Mindazonáltal a népszövetségi döntés bármennyire igyekezett is a román kormánynak kedvében járni, határozatában közvetve elismerte a panaszlók tulajdonjogát, csak ennek következményeit nem vonta le. A határozat mindenütt visszaadásról, visszatérítésről beszélt, már pedig, amint Balogh Arthur egyik tanulmányában szellemesen fejtette ki, visszaadni csak azt lehet, ami nem a visszaadónak tulajdona. Ilyenformán a csíki székelyeknek elvileg igazat adtak, de gyakorlatilag csak elkobzott vagyonuk morzsáival kellett megelégedniük. („Magyar kisebbség“, 1932. dec.).

Hátra volt azonban a népszövetségi döntés végrehajtása. A kormány hosszas habozás után 1934 júniusában törvényjavaslatot terjesztett be az 1932-i népszövetségi egyezmény végrehajtása céljából. E törvényjavaslat azonban olyan formában próbálta a népszövetségi döntést végrehajtani, mely a magánjavak visszaadott része fölött is a román hatóságoknak adta volna a rendelkezés jogát. Hiába szólalt fel a javaslattal kapcsolatban Gyárfás Elemér szenátor, hozzászólásainak nem volt gyakorlati következménye. A kormány változatlanul megszavaztatta a törvényjavaslatot, mely pedig semmiképpen sem volt alkalmas a népszövetségi tanács 1932. szeptember 27-én kelt és a román kormány által fenntartás nélkül elfogadott döntés igazságos végrehajtására. A törvényjavaslat ugyanis lényegesen eltért a népszövetségi döntés betűjétől és szellemétől. Először is nem tartalmazta azoknak a vagyontárgyaknak a felsorolását, melyeket a népszövetségi döntés alapján a magánjavak kezeléséének vissza kellett adni. Továbbá nagyon veszélyes és teljességgel önkényes volt az a rendelkezés, mely szerint az állam a visszaadás tárgyát képező javakat a vagyonkezelésre kijelölt szerveknek csak olyan nyilatkozat ellenében adja át, mely minden más vagyoni igényről való lemondást tartalmaz. Ezért Gyárfás szenátor végső következtetése az volt, hogy a panaszlóktól követelt „lemondó nyilatkozatnak feltételül való kikötése megengedhetetlen kényszer“, mely ellen a magyarság-

nak a leghatározottabban kell tiltakoznia. („Magyar kisebbség“, 1934. 418. l.)

A tiltakozás el is hangzott, de hiába. A román kormány nem változtatott szándékán és megindította az eljárást a törvény végrehajtására. Persze ez is hosszabb időt vett igénybe s így csak 1936-ban került sor arra az utolsó kísérletre, mely a népszövetségi döntés végrehajtására irányult.

Otetea Valér, Csík vármegye prefektusa 1936. június 15-ére összehívta a Magánjavak nemrég megválasztott vagyonkezelő bizottságát, hogy a román törvényhozás által megszavazott törvény értelmében a tulajdonosoknak visszatélt ingatlanokat birtokba adja. A prefektus elnöklete alatt megjelentek a tanácskozáson Avramescu állami jogtanácsos, Suciú erdőigazgató és a Magánjavak vagyonkezelő bizottsága. Avramescu a tárgyalások elején bejelentette, hogy a vagyont csak abban az esetben adják át, ha a birtoktulajdonosok olyan értelmű nyilatkozatot adnak, mely szerint a törvényben megállapított 12.000 holdnak és középületeknek átvételével minden követelésük kielégítést nyert -és tovább a román államtól semmi igényük nincs. A magánjavak vagyonkezelő bizottsága ezt a követelést visszautasította. Kijelentette, hogy ilyen nyilatkozatot semmi körülmények között nem adhat, mert erre sem megbízása, sem lehetősége nincs. A vélemények összeütközése miatt átadás nem történt és a további tárgyalást július i-ére napolták el.

Mivel az átadást a román kormány a fenti feltételekhez kötötte, a magánjavak vezetősége nem volt hajlandó felfogását megváltoztatni és ezért emlékiratban fordult a kormányhoz. Az emlékiratban ismét összefoglalta a kérdés előzményeit, majd pedig tiltakozott a tulajdonjogról való lemondási nyilatkozat követelése ellen. „Az igazgatótanács—mondja a memorandum—annak a vagyonközösségnek nevében, melyet képvisel, nem adhatja meg azt a lemondó nyilatkozatot, melyet a fentebb megjelölt törvény 2. cikke a vagyon részleges visszaadásának feltételül kikötött, mert ezt a lemondást ugyanezen törvény által életbeléptetett alapszabályok 4. cikkében foglalt rendelkezés is tiltja, de azért sem, mert igénybe akarja venni azt a jogsegélyt és jogorvoslatot, melyet a jogaiban sértett félnek: polgárnak vagy intézménynek az alkotmány és a törvények biztosítanak.“

A Magánjavak sorsa tehát a népszövetségi döntés után is változatlan maradt. Az igazgatóság megindította a pert, de az mindenféle nehézséggel járt. Közben óriási belpolitikai változások történtek. A második négy éves liberális kormányzás után csakhamar bekövetkezett a királyi parancsuralom, mely felállította a kisebbségügyi kormánybizottságot. Megindultak a tárgyalások a magyarságnak a Nemzeti Újjászületés Frontjába való bekapcsolására. E belépés egyik feltétele magyar részről a Magánjavak sorsának igazságos rendezése volt. A kormány mégis ígérte a kérdés méltányos elintézését. Sajnos, ez az elintézés megint csak ígéret maradt. Megvalósulásra sohasem került sor, mert ez ellen elsősorban a csíki románok tiltakoztak, akik fő haszonélvezői voltak a Magánjavak birtokainak.

Közben persze az 1923 óta elkobzott Magánjavak birtokain valószínűs rablógazdálkodás folyt. A kormány az elkobzott birtokokból két kézzel adott intézményeknek, községeknek, egyházaknak és magánosoknak. Persze elsősorban románoknak, mivel magyarok csak kivételképpen kaptak. A megye északi határán fekvő 54.5x5 kat. hold birtoktestből mintegy 27.744 holdat a román állam Belbor, Holló, Tölgyes és Békás községek lakosainak osztott ki. E községi lakosok az erdőkön és legelőkön kívül belsőségeket is kaptak házhelyek céljaira. De nemcsak ezek a községek részesültek a magánjavak birtokaiból. Az erdélyi agrártörvény kifejezett rendelkezése ellenére a birtoktól száz kilométerre fekvő Vasláb község is értékes erdőt kapott. A községeken kívül az állam másoknak is adott potom áron többszáz millió lei értékű faanyagot. Nemcsak Csík-megyéből, hanem Erdély és az okirályság számos községéből jelentkeztek

román szövetkezetek a csíkmezei székelyek elkobzott vagyonából való részesedésre. A községeken és egyházakon kívül a magánosok ezrei — kivétel nélkül mind román származásúak — kaptak minden ellenérték nélkül csíkmezei területeket vagy ingyen fát. Az erdők kihasználása állami felügyelet nélkül megdöbbentő visszaélésekre és a tolvajlások valóságos sorozatára vezetett. Emiatt a magánjavak birtokában végtelen pusztulás indult meg. Egész erdőterületeket taroltak le és pusztítottak el a minden felelősség nélkül garázdálkodó vállalkozók. Ez a helyzet később sem változott. A Gyilkos-tó környékén nemcsak falusi szegény emberek, hanem előkelő román nagyságok kaptak villa- és telephelyeket. Itt is olyan eljárás történt, mint a borszéki közbirtokosságtól kisajátított földek szétoztásánál. Ez utóbbi földekből például villahelyet kaptak: Constantinescu földművelésügyi miniszter felesége, Dúca külügyminiszter, Vaitoianu közlekedésügyi miniszter, Spataru megyei prefektus, Halipa Pan képviselő, Lupas és Iorga E. képviselők. A magánjavak birtokai 1923-tól 1940 augusztusáig a román kormány kezében valósággal napról-napra kisebbedtek és értéktelenedtek.

A második bécsi döntés után visszatért Székelyföld népe örömmel várta a román kormány által elkövetett igazságtalanságok jóvátételét. Ez a jóvátétel ténylegesen már a magyar csapatok bevonulásával megkezdődött, de jogilag csak a hivatalos lap 1941. augusztus 13-i számában megjelent kormányrendelet által rendeztetett. Ez a rendelet hivatkozik a magyar királyi kormány 1941. február havában kibocsátott rendeletére, mely visszaállította a korábbi állapotot a Csíki Magánjavakhoz tartozó vagyonnak arra a részére nézve, melyet a román állam állami tartalékképpen kezel és nem osztott ki magánosoknak vagy testületeknek. Erre a vagyonrészre a kormánynak most megjelent rendelete visszaállítja az önkormányzati vagyonkezelést. Elrendeli csíki illetőségű és székely származású feddhetetlen életű férfiak közül egy nyolctagú igazgatótanács választását. Az igazgatótanácsot Csík vármegye törvényhatósági bizottsága választja és az Csík vármegye alispánjának elnökelete alatt működik.

A román állam által másoknak kiosztott vagyonrész a rendelet szerint zárlat alá kerül. Ezt a vagyont zárgondnok kezeli. A gondnokot a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértve a miniszterelnök rendeli ki. Ideiglenesen a ki nem osztott vagyont is ugyanez a gondnok kezeli addig, míg a rendeletben előírt igazgatótanács meg nem alakul és az önkormányzati vagyonkezelést át nem veheti.

E pillanatban így áll a csíki magán javak helyzete. Természetesen nehéz most megállapítani azoknak a károknak nagyságát, melyeket a magánjavak a hosszú rablógazdálkodás és elkobzás következtében szenvedtek. Mindenesetre a végleges rendezéskor e károsodások jóvátételét valamilyen módon és formában feltétlenül biztosítani kell. A román kormányzat által olyan rendszeresen leszegényített csíki székelység méltán követelheti, hogy kárpótolják elszenvedett veszteségeiért.

BÍRÓ SÁNDOR

VÁROSÉPÍTÉS

A VÁROSOKNAK egymás között éppúgy megvan a maguk hierarchiája, mint annyi más dolognak ezen a földön, — egy város sohasem független életegység, sohasem csupán közvetlen környezetével alkot szerves egészt, hanem viszonylatban áll más városokkal is. Fejlődését tehát nagymértékben elősegíti vagy gátolja a helyzet, amit elfoglal más városok között.

A magyar városok hierarchiája sok szempontból fogyatékosnak mondható. Elsősorban kevés városunk van, igen nagy területek nélkülözik a könnyen, néhány órán belül elérhető városias központ közelségét, ez minden bizonnyal egyik oka annak, hogy a magasabb életszintet, változatosabb életmódot joggal igénylő agrárlakosság oly nagy mértékben kívánczik, s ha szerét ejtheti, költözik is a városokba. Másodsorban városaink jelentős része mind városias, mind megélhetési lehetőségek szempontjából kevésbé városias, aminek eredményeképpen nem csupán az agrárlakosság túdud legnagyobbbrészt egyenesen a fővárosba, — a helyett, hogy arányosan eloszolnék a vidéki városokban, — hanem maguknak a vidék városoknak nagyobbigényű lakossága is a fővárosba törekedik. Mindennek pedig nemcsak oka, hanem következménye is az — ami városaink hierarchiájában a legszembeötlőbb — hogy fővárosunk s rangban közvetlenül utána következő vidéki városaink között hatalmas, szinte áthidalhatatlan fokozati különbség keletkezett, s ez végzettszerűen vonja maga után a fővárosnak a vidéki városok kárára történő mind további növekedését, gazdagodását, s egyidejűen a vidéki városok fejlődésének lassúbbodását, nem egyszer pangását. Hiányzik tehát városaink hierarchiájában egy közbenső fokozat: a több százezer lakosú középváros típusa, mely az ország egy-egy nagyobb táji egységének kulturális, közigazgatási, gazdasági központja lenne és életszínvonal, életlehetőségek szempontjából csaknem annyit nyújtana, mint maga a főváros. Végül részben városaink fogyatékos hierarchiájának — a középváros hiányának, a nem eléggé városias kisvárosoknak s a városias centrumok csekély számának — tulajdoníthatjuk azt az érdekes és sok szempontból káros jelenséget is, hogy a fővárosunkat oly óriási mértékben felduzzasztó vidéki tömegek jelentős része voltaképpen nem igényli magát a nagyvárost, a jellegzetes nagyvárosi életet, mert csupán a jobb megélhetési lehetőségek s a magasabb civilizációs életszínvonal készítették a fővárosba való költözésre; már pedig ezeket az életlehetőségeket, ezt a magasabb életszínvonalat egyenletesebb városiasodás esetén kisebb városokban is meg kellett volna találnia. Ennek eredményeképpen nem is válik valójában nagyvárosi lakossá, nem vesz részt a nagyváros jellegzetes életében, ahhoz nem járul hozzá sem anyagi sem szellemi erejével, hanem a fővárosban csupán dolgozik és a perifériákon, sőt éppenséggel a határokon túl, teljesen kisvárosias, nem egyszer falusias módon él és lakik.

Ebből a nyilvánvalóan nem kielégítő helyzetből egy országos jellegű városfejlesztő politika számára közvetlenül adódnak bizonyos feladatok: elsősorban a város közelségét nélkülöző nagyobb területek városhoz juttatása megfelelő közlekedés és térszervezés, esetleg új városias központok kialakítása által,¹ elmaradottabb városaink városias színvonalának emelése az életlehetőségek fokozásával, főként az iparosítás és a kultúrintézmények szaporí-

¹ L. szerzőtől: Az olasz telepítések magyar tanulsága. Magyar Szemle, 1940.

tásával, végül egy-két nagyobb s erre alkalmas emporiumunknak közép-várossá fejlesztése a főbb kulturális, közigazgatási, gazdasági szervek tervszerű összpontosítása útján. Az előbbieket bizonyára korlátoznák az agrárlakosság városbaözlését, az utóbbiak viszont a főváros túlzott növekedését. Ezek a célkitűzések végső fokon csupán egy általános, a városiasodás fokozását célzó gazdasági és kultúrpolitikai keretben valósíthatók meg. Mégis — s erről kívánunk szólni — bizonyos lehetőségek nyílnak a városias színvonal emelésére, a városok vonzóerejének növelésére magukban az egyes városokban, azoknak saját hatáskörében, elsősorban a szoros értelemben vett és korszerűen felfogott városépítés eszközeinek és módszereinek céltudatos alkalmazása által.

Erre adott legutóbb Országos viszonylatban tanulságos példát Székesfehérvár városa: elsősorban a város megjelenésének tökéletesítésével, sajátos jellegének és történeti emlékeinek kidomborításával. Feltárta és méltó keretbe foglalta a város árpádkori maradványait, belső városrészeiből eltávolított számos oda nem illő építményt és városképet rontó elemet, egyes elavult épületeket olymódon állított helyre, hogy azok korszerű megjelenésükkel is szerencsésen illeszkednek a történeti városképbe, a város főforgalmi útjait ötletes parkozási módszerekkel élénkítette, — végül, de korántsem utolsó sorban számos kiváló műalkotást helyezett el, minden esetben az arra legalkalmasabb helyen. Ugyanekkor elkészítette és közreadta széles látókörrel s a problémák világos felismeréséről tanúskodó városfejlesztési tervét. Ez a terv a városépítés újabb követelményeinek megfelelően elsősorban életterv: a város fejlődési lehetőségeinek és az azok kiaknázására alkalmas módszereknek számbavétele. Megállapítja a város sajátos helyzetét egyfelől a főváros szomszédságában, másfelől a Balatonhoz vezető főútvonal mentén. A várost minden vonatkozásában önállóvá kívánja tenni, hogy ilymódon küzdjön a főváros nagy vonzó hatása ellen, viszont a főváros közelségét kívánja kiaknázni azzal, hogy minél magasabb fokra fejleszti a város intenzív mezőgazdasági termelését, melynek a közeli főváros kitűnő fogyasztó piaca. Általában — miként számos más városunknál is — a mezőgazdálkodás Székesfehérvár lényeges strukturális eleme, s éppen ezért az annak fejlesztését szolgáló elgondolás a városfejlesztési tervnek alapvetően fontos része. A mezőgazdálkodás fejlesztését kívánja szolgálni egyfelől a termelés és értékesítés megszervezésével, a termelés színvonalának emelésével, a mezőgazdasági szakoktatás kiépítésével, másfelől a város határának tanyarendszerű betelepítésével és a város vérkeringésébe való fokozottabb bevonásával. Mindamellet nem feledkezik meg az iparról sem; nagyobb iparüzemek odatelepítését különleges kedvezményekkel, sőt akár áldozatok árán is elősegítené. Azonfelül támogatni kívánja a kisipart, hogy ilymódon is küzdjön a főváros vonzó hatásai ellen, a várost ebben a vonatkozásban is önállóvá tegye.

Ámde Székesfehérvár városfejlesztési terve ezeken a gazdasági jellegű városfejlesztő célkitűzéseken kívül nagy figyelmet szentel a város további szépítésének, városias színvonala további emelésének is. S éppen ezzel kapcsolatban kell rámutatnunk arra, — ami Székesfehérvár ilyen irányú törekvéseit rendkívül figyelemreméltóvá teszi — hogy a terv készítői világosan felismerik a városnak országos helyzete, valamint történeti fejlődése által meghatározott kisváros jellegét, s ezt kívánják megőrizni, de egyben magasabb színvonalra emelni. Tehát éppen kisváros jellegében kívánják egységessé és jellegzetessé tenni a várost, ineg akarják gátolni azt, hogy a fővárost utánzó vidéki városok sorába lépjen. — „Más a nagyváros és más a vidéki város szépsége“, — mondja a terv szövege, — „a nagyváros monumentalitásával szemben a vidéki városnak barátságosnak, kedvesnek kell lennie. A jövő

kialakításánál tehát a legfontosabb szabály a méretek helyes megválasztása,¹ a vidéki város jellegének megőrzéséhez szükséges bölcs mértékletesség.“

Ezt a felismerést és a belőle következő eljárásokat a magyar városépítés feladatai szempontjából alapvető jelentőségűnek kell tekintenünk. Mert mindaddig, amíg városaink túlnyomó része, szerepének és lehetőségeinek félreismerésével, a főváros utánzására törekszik, ez a törekvés csak! azt eredményezheti, hogy vidéki városainkat a fővárossal hasonlítják össze! mind lakosai, mind az idegenek, s ebben az összehasonlításban városaink természetesen alul maradnak. Mindaddig, amíg vidéki városaink nem találják meg a módját, hogy minden vonatkozásban eredeti és sajátos jellegüket domborítsák ki s azt emeljék korszerű színvonalra, nem csodálhatjuk, ha lakosaik jellegtelen és korszerűtlen környezetükből a moderm és nagyvárosias fővárosba törekcsenek. Már pedig — mint arra előljáróban is rámutattunk — a főváros hirtelen megduzzadt lakosságának jelentős része életformájában mégsem válik nagyvárosi lakossá, hanem lényegében kisvárosi életmódot folytat továbbra is: kertes családi házakba költözik, munkája végeztével otthonának s megszokott szűkebb környezetének él, a nagyvárosnak csupán közelségét kívánja, de annak felfokozott életütemét, változatos életmódját nem teszi magáévá. Elmondhatjuk tehát, hogy milliós fővárosunkban egy nagyvárosias mag körül tíz-tizenöt kisvárost kitevő, valójában kisvárosias életszemléletű lakosság él, amely lakosságnak — ha vidéki városaink a maguk jellegzetességében s korszerű színvonalon fejlődtek volna ki — igazság szerint ezekben a vidéki városokban lett volna a helye!

A városias életlehetőségek növelésén, a városfejlesztő erővel való okszerű tervgazdálkodáson kívül a magyar városépítés alapvető feladatának kell tehát tekintenünk annak elérését, hogy kisebb városaink felhagyjanak a külsőséges és oktalan nagyvárosiasságra való törekvéssel, s — ami ezzel gyakran egyértelmű — elavult nemzetközi városépítési sablonok másolásával. Ezek helyett azt kellene elsősorban megragadniok és kidomborítaniok, ami szervezetükben, megjelenésükben mind táji, mind történeti adottságokból fakadó jellegzetesség. Ilyen jellegzetessége pl. városainknak a többnyire kertekkel kapcsolatos alacsony, legfeljebb egy-két emeletes építkezés, az épületek puritán egyszerűsége, a tagolatlan, vakolt falsíkok, a töretlen párkány-és tetőgerincvonalak. Milyen gyakran csúfítják el az ilyen építkezésekből kialakult harmonikus, kérésetlen városképeket az utóbbi évtizedek során emelt, túlságosan tagozott és díszített „nagyvárosias“ épületszörnyetegek! — Másik jellegzetessége városainknak — különösen az Alföldön és annak peremén — a közterületek tágassága, horizontális aránya, a hatalmas távlatokat nyújtó s többnyire tölcser- vagy orsóalakban öblösödő útvonalak, terek. Milyen gyakran bontották meg újabban ezt a horizontálitást indokolatlanul magas építmények, felesleges, hivalkodó kupolák, milyen gyakran „szabályozzák“ át az egykori értelmesen kialakult, széphajlású útvonalakat lélektelen geometrikus sémák szerint! — Sajátos jellegzetességei városainknak a sűrű lombos, éles árnyékot vető fák, facsoportok, ligetek. Ezeket különleges klímánkban nemcsak az teszi indokolttá, hogy hús árnyékot nyújtanak, s védenek a por ellen, hanem a fény és árnyék játékával, a fehér falsíkok és sötétlő lombok ellentétével különösen megkapóvá és jellegzetessé teszik városképeinket. Már pedig gyakran tapasztalhattuk, hogy új építkezések alkalmával milyen könnyelműen irtják ezeket a fákat, sőt nem egyszer kiirtanak egész ligeteket is, hogy jobban „érvényesüljön“ valamely arra sokszor nem is érdemes új emlékmű vagy épület!¹

¹ A magyar városképek jellegzetes vonásairól részletesebben szól szerzőnek „A magyar várostípusok“ c. sajtó alatt lévő hosszabb tanulmánya. Az ellenkező végletekről l. Kocsis Iván: Fák és házak, Magyar Szemle, 1941 február.

A magyar városképeknek ezek a kiragadott jellemvonásai is arra utalnak, hogy városaink uralkodó jellege — néhány kivételtől eltekintve — a klasszicizmussal rokon, amikor is klasszicizmuson nem az egyes korokhoz vagy műtörténeti formákhoz való rögzítettséget értjük, hanem annak időtlen szellemét, vagyis a harmóniára, éles körvonalakra, egyszerű tömegekre, a horizontálisra irányuló törekvést. Jól tudjuk, hogy fővárosunk alig száz éve még szintén a klasszicizmus jegyében felépült, egységes megjelenésű középváros volt, s sokan fájjaljuk, hogy ebből a jellegéből, egységéből más és nagyobb célok felé törve teljesen kivetkőzött. De amit a fővárosban elmulasztottunk, illetve elveszítettünk, talán még megmenthetjük kisebb vidéki városaink nagy részében, ha visszatartjuk őket a külsőséges nagyvárosiaságra való törekvéstől, ha felkeltjük bennük saját jellegük s értékük tudatát. Akik ebben a múlthoz való erőszakos visszatérést gyanítanak, azok számára elég Székesfehérvár példájára hivatkoznunk, mely megmutatta azt, hogyan építhetünk korszerűen, mai ízlés és igények szerint, anélkül, hogy megbontanék a városkép hangulatát, jellegét. Mert nem formák átvételéről és másolásáról van szó, hanem arról a szellemről, amelyet egy-egy város megtestesített, s amely különböző korokban különböző s mégis rokon, mégis egységbe olvadó formákra talált! Akik pedig attól tartanak, hogy városainkat fejlődésüknek mai, sok szempontból elmaradott fokán kívánjuk megrögzíteni, azoknak nem felelhetünk mást, mint azt, hogy városaink tágassága, feloldott szervezete, alacsony, kertekkel fellazított beépítése ma a korszerű városépítés legfőbb ideálja, — sőt a városépítés újabb művelői külföldön a jövő egészséges s technikailag is legtökéletesebben megoldható várostípusát nem a nagyvárosokban, hanem a sűrűn elszórt 30—50.000 lakosú kisvárosokban látják!

Vissza kell tehát adnunk városainknak sajátos jellegükbe és annak értékeibe vetett hitét! Meg kell találnunk a gyakorlati módját annak, miként lehet ezt a sajátos — s a korszerű várostípussal annyira rokon — magyar város jellegét nem csupán megőrizni, kifejleszteni, hanem egyúttal arra a civilizációs színvonalra is emelni, amit ma már minden városlakó a maga városától joggal megkíván. Ha ezt a célkitűzést sikerül minél több vidéki városunkban megvalósítanunk, akkor számolhatunk azzal, hogy csökkenni fog a fővárosba özönlők ma még emelkedő száma, mert növekedni fog vidéki városaink vonzóereje. Akkor számolhatunk azzal, hogy a magyar városiasodásban helyreáll az az arányosság, melyet megbontott az elmúlt évszázad hozta egyenlőtlen fejlődés, helyreáll a magyar városok hierarchiájában az az egyensúly, amelyet most nélkülözünk.

RIHMER PÁL

A FINNEK HARMADIK SZOVJETHÁBORÚJA

AZ 1914—18-AS VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ nagy átrendezés ismét olyan feladatok elé állította a finnugor népeket, amelyeket a világtörténelem eddig is követelt tőlük. Védemezői lettek a napnyugati kultúrának a barbár Kelettel szemben, amely Dzsingiszkhán idejétől kezdve időnkint elárasztotta hordáival Közép-Európát.

Az 1917-i orosz összeomlás után a hatalmas orosz tábla széléről leváltak az ú. n. „peremállamok“ (États limitrophes). Ezek ütköző államok lettek Kelet és Nyugat között. Kelet felé határuk összeesett azzal a történelmi határsávval, melynek mentén mint nagy kontinentális úton egykor a varégok a Finn-öböltől az Azovi-tengerig vándoroltak és kereskedtek. Ez a határsáv választja el ma is az orosz népeceánt Európa egyéb népeitől. Ezzel esik össze a görög-ortodox vallás kezdődő határvonala, valamint a gót és latin írásmód zárt területének határa. Narova és Pejpus ismét Nyugat és Kdét limeszeivé váltak, mint Ó-Livónia fennállásának idején, amikor itt a legenda viking-korszak letünése után németek, dánok és svédok iparkodtak megvetni lábukat. Eddig a határig tolta előőrseit Lengyelország királya, Báthory István is, aki mint korának legnagyobb államférfia, már a XVI. század végén felismerte azt a nagy veszélyt, amelyet a szlávtság előnyomulása a nyugati kultúrára jelentett. Polock, Wittebsk, Pskow, azok a megerősített helyek, amelyek most annyiszor szerepdtek a hadijelentésekben, már Báthory idejében a magyar katonaság hőstetteit jelentették a Rettenetes Iván ellen vívott harcokban.

Ha vonalat húzunk az Északi Jeges-tengertől a Földközi-tengerig, akkor Finnország, a balti államok, Lengyelország és részben Románia alkotják azokat a peremállamokat, amelyek elválasztották Európa többi népétől az orosz emberceánt. Ha a fenti államokhoz számítjuk még Magyarországot, Bulgáriát és Törökországot, akkor ennek az Északi Jeges-tengertől a Földközi-tengerig húzódó hatalmas államtömbnek volt hivatása gypút alkotni a kdtí métellyel szemben.

Mindaddig, míg a szovjetrendszer meg nem erősödött, sokkal könnyebb volt az északi testvérállamoknak is a helyzete. Amikor a cári Oroszország bukása után, 1917-ben vörösgárdisták özönlötték el Finnországot is, ott mindenki Németország segítségére gondolt. Tetterős finn fiatalok már a múlt világháború elején kiszöktek Németországba. Itt mint önkénteseket képezték ki őket és belőlük alakították a „27. porosz vadászászlóalj“-at. Ezek akkor mind haza mentek és jelentkeztek Mannerheim tábornok néphadseregében. De von der Goltz pasa, német tábornok vezérletével német önkéntes csapatok is viszonzták a finnek segítségét, úgyhogy egyesült erővel sikerült leverni a vörös rémet.

Valamivel később a függetlenségét kikiáltott Észtország is végzett a bolsevikekkel. Laidoner tábornoknak úgyszólván semmiből szervezett nemzeti hadserege finn segítséggel oly halálos csapást mért az orosz vörösekre, hogy csapatai már Szentpétervár falai alatt állottak és csak a vezetők bölcs mérséklete akadályozta meg, hogy a kis észt sereg el ne foglalja az egykori cárok büszke fővárosát.

A keleti veszedelem a világháborút megelőzően a pánszlávizmus imperialista törekvéseiben jelentkezett. A bolsevizmus első időszakában úgy tűnt fel, mintha meghalt volna. Pedig csak nyugodott. Többen már akkor azt

jövendőtük,¹ hogy ha a szovjetrendszer nemzeti irányban fejlődik és orosz életformává alakul át, akkor a pánszlávizmus expanziós törekvéseivel föl fog ébredni és veszedelmesebb lesz, mint valaha. A pánszlávizmus azért nem halhat meg, mert elpusztíthatatlan geopolitikai adottságokon nyugszik. Már Nagy Péter kijelentette, hogy ő nem földet, hanem vizet keres. Neki meleg tengerre volt szüksége. Olyan kikötőkre, amelyek nem fagynak be, mint a kronstadti és a pétervári. Péter cár óta a Baltikum volt Oroszország ablaka, amelyen át Nyugat felől levegőt kaphatott. Nyilvánvaló volt, hogy a történelmi és földrajzi kényszerűségek Szovjetországot is vissza fogják téríteni Nagy Péter nyugati politikájához. Csupán az időpontnak kellett elérkeznie, hogy a Szovjet a „szent örökségeket“ visszaszerezze és a pánszláv gondolatot még nagyobb hatóerővel elindítsa.²

Amikor Németország 1939 őszén háborúba bonyolódott Lengyelországgal és a nyugati hatalmakkal, a Szovjet ismét Nagy Péter nyugati politikájának útjára lépett. Így első feladata volt a balti és skandináv államok rovására szabad utat biztosítani magának a Keleti-tengeren. „Mivel pedig a balti államok közül ez az orosz nyugati politika először a velünk rokon kis Észtországot találta szíven, most a Skandinávia felé való törtetésnek legelőször másik testvérországunk, Finnország esik áldozatául.“ Ez állott szösz szerint abban a beszédemben, amely a legszomorúbb finn szabadságünnepen, 1939 december 6-án Budapesten a Magyar-Finn Társaság ünnepélyén elhangzott.⁸ Akkora szovjetcsapatok még csak néhány „átengedett“ katonai támaszpontot tartottak a Baltikumban megszállva, a finn háborúnak pedig csak a kezdetén voltunk. Jellemző a magyar középosztály külpolitikai tájékozatlanságára, hogy beszédem megállapításai a jelenlevőkben erős ellenmondásra találtak. Még rosszabb levelet is kaptam. Sokan azt hitték, hogy a Szovjet meg fog elégedni a Baltikumban a támaszpontokkal. A finnekről pedig úgy gondolták, hogy bizonyára azért nyakaskodnak a tőlük követelt támaszpontok vérméltó átadásával, mert svéd-angol segítséggel meg fogják verni a vörös hadsereget. A finneknél azonban mindenki tudta, mire megy a játék. 1940 nyarán már ürügyet keresett a Szovjet, hogy az egész Baltikumot, mint cári örökséget bekebelezze. Most már mindenki tudja, hogy ugyanerre törekedett Finnországban is.

Most, amikor Suomi harmadik véres háborúját vívja a Szovjettel, immár szabadon elmondhatjuk gondolatainkat a második finn-szovjet háborúról.

Azokban a napokban, amikor a finn nép élethalálharcát vívta ősi ellenségével, a világ bámulattal figyelte ezt az aránytalan küzdelmet és naponta elhatározta finn testvéreink megsegítését anélkül, hogy ezen elhatározás komolyabb eredményeit láttuk volna. Szinte napról-napra megújult a finn csoda és remegve kérdztük, meddig bírja még e maroknyi nép a szörnyű küzdelmet.

önkéntelenül tolul ajkunkra a kérdés, mi lehetett az oka finn testvéreink negyedfél hónapig tartó sikeres ellenállásának? Amikor kitört ez az egyenlőtlen küzdelem és a világ azt hitte, hogy a szovjet Góliát szinte napok alatt el fogja taposni a kis Dávidot, azok, akik közelebről ismertük Finnország százezer tavas és gránitszklás természeti viszonyait és a finn nemzet lelkét, tudták, hogy ez az ellenállás igen hosszú ideig eltarthat. És ki tudta, milyen változást hoz közben az élet? Finnország új utat szabott a világpoli-

¹ Lásd Csekey István: Északi írások. Budapest, 1928.17. s. k. 1.

² Jellemző, hogy nemrég már Nagy Péterről készült hatalmas filmmel jelent meg a külföldön is a Szovjet. Az első időben a cárok nevét nem volt szabad még kiejteni sem.

³ „Finnország és Európa“; megjelent a szegedi Délmagyarország 1939 dec. 6-i számában.

tika fejlődésének. Történelmi feladatot vállalt és teljesített, amikor a kultúra, a vallás és a haza védelmében egyúttal fegyverrel harcolt az ellen, hogy a keleti metély a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig terjeszkedhessek.

Micsoda kiegyenlíthetetlen ellentétek vívták itt halálos harcukat! Egyfelől egy maroknyi nép, amely alig nagyobb, mint Moszkva lakossága, a kis finn köztársaság, — Svájc mellett talán Európa legtisztább és legtökéletesebb demokráciája, — másfelől a diktatórikus berendezésű államóriás. Egyik oldalon az evangéliumi hitű, kis protestáns nemzet, amely zsoltárokat énekelve vonult a harci küzdelembe; a másikon a népeket elnyelő, hatalmas Szovjetunió, melynek hivatalos vallása az istentagadás. Itt a kultúra és humanizmus legszebb eszményeiért küzdő, a nemzet lelki magaslatára emelkedett nép; ott az államtalításba belesemmisített tömegek. Ez az aránytalan küzdelem azonban hamarosan megmutatta, hogy még a bombavető és harcikocsik korszakában is annyit ér az összesség, amennyit az egyesek érnék.

A szinte naponta megújuló finn csodának alapja tehát a finn lélek a maga becsületességével, tisztaságával és szabadságszeretetével. Chamfort, ez a szellemes francia írta, hogy a boldogság nem könnyű dolog; nehéz azt megtalálni önmagunkban, másutt meg lehetetlen. De amikor az utazó a fehérháncsú nyír és komor fenyők szegélyezte finn tavaknak partján lelkét megmeríti a finn ember tengerkék szemében, az az érzése, hogy a finnek már megtalálták a boldogság titkát. Egészen egyszerű az: jónak kell lenni.

Van ennek a nemzetnek egy olyan kincse, amilyent más népeknél hiába keresünk. A finnek egész nemzeti megújódása, irodalma, tudománya, művészete és társadalmi élete a nagy nemzeti hősenekből, a Kalevalából merített nemzeti öntudatot. Lönnrot gondolata a finn hősköltészet történelmi valóságáról a nemzeti öntudat első nagyszabású megnyilvánulása volt. A finn nemzetnek ez az önmagára eszmélése volt az a gránitszikla, amelyen a cári időkben minden hatalmi törekvés hajótörést szenvedett. A Kalevala ősrúnóival ébrentartott nemzeti öntudat adott erőt a finn népnek ahhoz a hősi küzdelemhez is, amellyel 1917-ben önálló államiságát kivívta. Most pedig ugyancsak a Kalevala népe mutatta meg az egész világnak, hogy mire képes egy számban kicsiny, de lélekben nagy nemzet.

Ezt a szabadságszerető kis népet azonban nemcsak a magas műveltség jellemzi, hanem a széthúzás helyett a nagy nemzeti összefogás is. Ebben az országban minden ember gazdag, majd mindenkinek van betéje a takaréknak. Ők magukat ugyan szegényeknek mondják, valójában azonban azért gazdagok, mert van megtakarított tőkéjük, van feleslegük. A finn népnek ez a gazdagsága a szövetkezeti rendszeren épült fel. A finn szövetkezeti eszme valóban megvalósította a nemzeti egységet. A termelő, de főként értékesítő szövetkezetek kiszorították a közvetítő kereskedelmet. Ezért például Suomiban a kereskedést űző zsidóság nem tudott gyökeret verni. A három és háromnegyedmillió lakosból alig kétezer a zsidó; jórésük szegény kisiparos. A gazda a szövetkezetben minden terményét értékesítheti. A szövetkezet pedig nem fordítja a hasznot mammutfizetésekre, hanem a legcsekélyebb kezelési kiadások mellett odafizeti a termelőnek. A magas műveltségnek, haladásnak és szövetkezeti eszmének eredménye, hogy a finn gazda általában többet termel a gránitsziklás talajon, mint a magyar gazda az Alföld humuszán.

A finn nép ritka beszédű, de nála a kimondott szó a megtörtént tettel egyenlő. Csodálatos nép ez. A szél és a tenger voltak arcának szobrászai, lelkét pedig a végtelenbe vesző hómező és viharadár erősítette. Az északi országok emberei mindig sötét árnyékba vannak burkolva. Élvezik a csendet és a mély hallgatást. De aztán ha cselekvésre kerül a sor, megfeszítik erejüket.

Ez a szívósság és emberfeletti akaraterő avatta a finneket a világ első sportolóiává. Most pedig katonai erényüket bámulja méltán a világ. Hősi ellenállásuk minden kis nemzetben felkeltette azt a meggyőződést, hogy a kis államok nincsenek minden esetben esetben feltétel nélkül és kényre-kedvre kiszolgáltatva a sokkal hatalmasabb szomszédoknak.“ „A joggal vagy kitartunk, vagy elhalunk, de nem alkuszunk“ — mondotta Svinhufvud volt köztársasági elnök, aki hetvennyolc esztendeje ellenére felöltötte a katonazubbonyt és kijelentette, hogy minden lövése fog találni, ő is és nemzete is ezt vallja: „Ne mondj le semmiről. Minden lemondás egy kis halál!“ A finn nemzet pedig élni akar.

Egy századdal ezelőtt, amikor még nemzetünk eredetét kutató tudósaink közt a török-ugor háborúság folyt, idegenkedtünk a „halszagu“ északi rokonoktól és azt hittük, hogy harcias erényeinket törökfajú elődeinktől örököltük. Most pedig egyszerre kitűnt, hogy a világ legvitézesebb népe a finn. Az egyik finn hazafi mondotta nemrég, hogy ha a finn szabadság elvész, ez azt jelenti, hogy egyetlen finn férfi sem marad életben. Az a geopolitikai tragikum, amely Suominak osztályrészül jutott, csalta egy finn államférfi ajkára azt a híres mondást is, hogy: „Svédek nem vagyunk, oroszokká lenni nem akarunk, tehát finneknek kell maradnunk.“ Minden finn tudja azt az ősi magyar hitvallást is, hogy feltámad az a nép, amely karddal a kezében esik el, de amely önként lemond szabadságáról, Örökre elpusztul.

Ezek az érzések és gondolatok adták finn testvéreink kezébe a fegyvert a második finn-szovjet háborúban.

A moszkvai békében azonban afféle Trianon szakadt finn rokonaink nyakába. Le kellett mondaniok Karjala két gyöngyéről: Viipuriról (Viborg) és Sortavaláról. Sortavalában gyűjtötte Lönnrot a Kalevala legszebb runóit és itt jelent meg 1835-ben a Kalevala első kiadása. Örökké emlékezetes élmény marad számomra az a centenáris emlékünnepe, amelyet 1935 nyarán finn testvéreink ott rendeztek. Némi politikai tüntetés is volt benne, mert a szomszédos Kelet-Karjala a finnek Erdélye, amelyet a Szovjet annak idején a Murman-vasút miatt tartott meg. Jelenleg éppen ezért a területért folyik finn testvéreink részéről a hősi küzdelem.

Bizonyos, hogy a finn-szovjet háborúban senki sem nyert annyit, mint a vesztes fél. Miként Rákóczi népe és a 48-as szabadságharc magyarsága az egész világ rokonszenvét érdemelte ki, Finnország akkora erkölcsi tőkét szerzett a száznégy napos drámai küzdelemben, hogy remélhetőleg újabb századokra megvetette függetlenségének alapját. Suomi szabadsága és a finn hadsereg csorbítatlanul került ki ebből az öldöklő küzdelemből. A fegyvert ugyan le kellett tennie, de az nem hullt ki kezéből. Győzött, mint minden időben az erkölcs az anyag és a tömeg fölött.

A finn testvérnép páratlan szabadságharcának legfőbb tanulsága azonban, hogy az emberiséget nagy szolidáris együttérzésre tanította. A maroknyi finn nép küzdelmében a közös emberi értékekért való küzdelmet érezte. Nem volt még talán egyetlen háborúja sem a világnak, amelyben oly zavartalan, annyira hiánytalan, oly egységes és szinte ünnepi hangulatot öltő lett volna az emberiség együttérzése, mint akkor a finnek oldalán. Valóban ez volt a legnagyobb diadal, amit eddig háborút viselő nemzet elért a történelem során.

Hónapokon át földrészek zengették a Kalevala hősi eposzának új fejezeteit. S amikor a világ összes lap jai és az éter hullámai tele voltak a finn nép bátorságának, rettenthetetlenségének és harci erényeinek dicsőítésével, boldog büszkeséggel tölthetett el bennünket magyarokat is az a tudat, hogy sokat ócsárolt, ázsiainak bélyegzett fajtánk vívta ki ezt az erkölcsi diadalt.

CSEKEY ISTVÁN

AZ „ATTENTIZMUS“ VÉGE

FRANCIA SZEMPONTBÓL két nagy nemzetközi esemény történt 1941 júliusban: a gaullista-angol csapatok bevonultak Szíria, Libanon és Dzsebel-Druz mandátumos területére, majd a hó végén a francia állam megszakította diplomáciai kapcsolatait a Szovjetúnióval. Ez a két esemény a hivatalos vichy-i kormány részéről lezárta azt a korszakot, melyet „attentizmus“-nak neveztek el.

Nem szép szó ez az attentizmus (attente: várakozás), nincs is benne sem a Francia Akadémia szótárában, sem Littré különböző kiadásaiban. Volt talán jobb szó is a francia szótárban, hogy körülbelül ugyanezt a gondolatot fejezzük ki, de a külpolitika krónikása nem lehet purista és mivel volt attentizmus és voltak attentisták — talán vannak is még — és mivel annyiszor használták ezt a szót, meg kell kísérelnünk meghatározását. Ehhez azonban kissé messzebből kell kezdenünk.

1941 első felében három irányzatot lehetett érezni a francia közvéleményben, amennyire ezt a mostani viszonyok között tanulmányozni lehet a sajtóban, rádióban stb. Ezek: a szélső angolgyűlölők, a szélső angolbarátok és a kettő között: az attentisták hatalmas tábor, mely óvakodván akár az egyik, akár a másik szélsőségbe beleesni, a nemzeti zászló és az államfő körül csoportosult.

Az első csoportról a szabad zónában nem sokat tudnak, mert ott nem árulják a megszállt övezet lapjait, mint ahogy megfordítva is áll a dolog. Tilos a moulins-i átutazáskor még valamelyik lyoni, clermontferrandi vagy marseillei lapba pakkolt csomagot is átvinni: kivéve a divatlapokat és a tudományos vagy sportlapokat. Az ellenkező irányban a tilalom egy kissé kevésbé szigorú. Vichy hivatalaiban olvassák a párizsi lapokat, de még a külföldi, német, olasz, svájci sajtó bő kivonataiból is tanulmányozni lehet egyes párizsi lapok rendszeres angolellenességét.

Ezek élén áll a Temps Nouveaux, melyet egy Luchaire nevű újságíró szerkeszt. Nagyapja svájci ember volt (Lüscher), apja normalien és az Institut de Coopération Intellectuelle volt igazgatója, akinek második felesége, Antonina Vallentin, jó ismerőse volt Stresemannak és egy híres könyvét neki is ajánlotta. A Temps Nouveaux rendkívül hevesen támadja a vichy-i urakat; szemükre hányja habozásukat, puhaságukat, leleplezi kétkulacsosságukat: míg amúgy foghegyről „kollaborálnak“, a valóságban szabotálják az Őszinte német-francia közeledést. Marcel Déat, aki a Harmadik Köztársaságnak, sőt Pétain nemzeti tanácsának is minisztere volt, lapjában, az Oeuvreben egy kissé mérsékelt hangon ugyanezt hirdeti. A Matin együtt harsog a többivel. Csak a Petit Parisien tanúsít némi tartózkodást, ami megnövelte példányszámát a megszállt területi lakosság között.

Tekintsünk el most az árnyalatoktól és nézzük, milyené párizsi újságírók politikai szemlélete? Szerintük Nagybritannia Franciaország ősi ellensége, sokkal inkább mint a Németbirodalom. Tudatosan belevitte az országot egy háborúba, melyről tudhatta előre, hogy katasztrofális lesz, s ezt csak azért tette, hogy végleg elgyengítse. Ezt árulja el a nevelés katonai segítség, melyet 1940 május végéig nyújtott s az a sietség, mellyel hadosztályait Dünkirchennél hajóra ültette, mihelyt a dolgok rossz fordulatot vettek. Ez a viselkedés felmenti a franciákat attól, hogy kíméljék az angolokat. Meg kell védniök még gyarmatbirodalmukat is a „perfid Albion“-nal szemben és csupán yele szemben, s ezért a Németbirodalomnak és szövetségeseinek támaszpontokat kell ott átengedni, ha ez szükségesnek

látszik a közös ellenség elleni harcban. Bár nem mennek annyira, hogy nyílt fellépést sürgessenek a régi szövetséges ellen, a „szövetségek átfordítását“ (renversement des alliances) követelik, mint a történelem már nem egyszerűen nyújtott erre példát, jelesül XIV. Lajos alatt.

Ez irányzat vezetői között Déat-n kívül még meg kell említenünk Jacques Doriot-t, a volt kommunista, majd nemzeti szocialista képviselőt, Saint-Denis volt polgármesterét és Deloncle-t, aki épp a legutóbbi hetekben egy expedíciós légiót szervezett, hogy a francia nemzet is harcoljon a bolsevik Oroszország ellen a németek oldalán.

Doriot időnként zajos népgyűléseket szervez az ő „Rassemblement National Populaire“ nevű szövetségében a megszálló hatóságok engedélyével. Nehéz azonban megmondani, milyen tömegek állnak mögötte. Maguk az agitátorok csekély vagy semmilyen kormányzati és közigazgatási tapasztalattal nem rendelkeznek. S ha a közvélemény keresi, ki áll mögöttük, ösztönszerűen Lavalra gondol, a régi „dauphin“-ra és miniszterelnök-helyettesre, aki 1940 decembere óta óvatosan magányba vonult. Egy Pétainnel való találkozásától és chatéldoni (Puy-de-Dome) nagy birtokán megismételt rövidebb tartózkodásain kívül állandóan megszállt területen tartózkodik. De a Déat—Doriot—Luchaire csoportjával való kapcsolatai közismertek. Sőt az egész szélsőséges csoportot „lavalisták“-nak is szokták nevezni.

E csoport támadásai Pétain marsall személyénél megállanak. A nagy nimbusz áttörése, mely az agg katonát körülveszi, még e táborban is visszataszítást keltene. Legfeljebb azt hányják szemére a vichy-i kormánynak, hogy „minden jó alkalmat elszalaszt“. Azért is sajnálják az Öreg marsallt, hogy „rossz környezete van“ (mai entouré). Néha virággal szórják tele a hivatalos Franciaország képviselői közül Darlan tengernagyot, vagy De Brinont, aki a vichy-i kormány képviselője a megszálló hatóságok mellett, ha így vagy úgy nyilatkoznak. De ugyanakkor teljes erővel rontanak neki egyik vagy másik miniszternek vagy államtitkárnak, aki szerencsétlenségére nem tudta megnyerni tetszésüket. Így az elmúlt télen a párizsi sajtó Alibert igazságügyi minisztert választotta ki pofozógépnek, ezenkívül Peyrouton belügyminisztert, akinek tulajdonítják, némi túlzással, Laval eltávolításának gondolatát, legújabbán pedig az élelmezési államtitkárt, Achard-t választották ki céltáblául.

S Alibertnek, Peyroutonnak, Achardnak le is kellett mondania. Ez is mutatja, hogy a szélső angolelleses tábornak van némi befolyása a vichy-i ügyekben s ez a befolyás utóbbi időben inkább erősödött, mint gyengült.

Ennek sok oka-foka van. Heves stílusuk ellenére, a párizsi újságírók egyetlen sort sem írhatnak a megszálló hatóságok engedélye nélkül (ez nem jelenti egyúttal a helyeslést is, egy kis különbség van a kettő között!) Másrészt nyilvánvaló, hogy a szabad zónában is akad visszhangjuk, ha kíméletlen hangjukat nem helyesli is senki.

Így a nagykereskedelem és nehézipar vezetői mind lelkesen „collaborationisták“, már csak a nyereség reményében is... Ezenkívül napilapok, mint a Limogesban megjelenő „Action Française“, Charles Maurraszal az élén, azután a marseille-i „Gringoire“ Carbucciával, aki a szerencsétlenül járt Chiappe veje és Henri Béraud-val a címlapon, hevesen támadják mindazt, ami angol, sőt néha ami angolszász, majdnem úgy, mint a Matin és az Oeuvre. Érveik találkoznak a párizsi sajtóéival és számos ponton Vichynek engednie kell...

A politikai horizont ellenkező oldalán vannak a szélsőséges angolbarátok. Ezekkel hamar végezhetünk, hiszen álláspontjuk ismeretes. A vichy-i kormány, mikor róluk beszél, disszidenseknek nevezi őket, a nép gaullistáknak. De Gaulle őrnagy, majd tábornok, a motorizált

hadseregről írt még békében egy munkát s ennek előszavát maga Pétain marsall írta annak idején. De Gaulle államtitkár lett az egyik utóbbi Reynaud-kabinetben. A tábornok „France libre“-mozgalmát az angol kormány hivatalosan elismerte és az Egyesült-Államok kormánya megtűri, De Gaulle mellett áll Catroux tábornok, Indokína volt kormányzója, gyarmatügyekben jeles szakértő, Larminat tábornok, Muselier altengemagy, Collet őrnagy és mások. Mint ahogy az angolellenések részben a megszálló hatóságokra támaszkodnak, az angolbarátokat Churchill támogatja. Viszont igaz, hogy a gaullista gyarmatok nem francia telepedési helyek. Tehát a hívek inkább a gyarmati katonaságból kerülnek ki, melyhez néhány gyarmatos és hivatalnok is csatlakozott.

Jelenleg csupán a következő területek állnak kormányzásuk alatt: Afrikában a Csad-tó vidéke, az Egyenlítői Afrika Gabunnal együtt és a Francia Kongó, továbbá a togoi és kameruni mandátumos területek. Az a sikertelen kísérlet, hogy Dakart és Francia Nyugat-Afrikát megszerezzék, még mindenkinek emlékezetében van. Ugyanígy bukott meg az a rajtaütés, mellyel Madagaszkárt akarták táborukba hajtani. Francia Szomáli is el van vágva a központtól és fenyegetett helyzetben van, de kikötői: Dzsibuti és Obok nem nagy jelentőségűek, mióta Szuez és az indiai hajózás oly szorongatott helyzetben van. Indokínában Catroux a disszidensek pártjára állt, de hivatalnokai nem követték. Utóda Decoux, ténylegesen most japán ellenőrzés alatt áll.

Indiában a francia gyarmati hivatalok De Gaulle ellenőrzése alá kerültek (Pondichéry, Karikai, Yanaon, Mahé). S a Dentz tábornok által aláírt fegyverszünet óta Szíria, Libanon és Dzsebel-Drúz is az angol-gaullista csapatok kormányzása alatt állnak.

Óceániában majdnem valamennyi francia sziget, Új-Kaledónia stb. a disszidensek oldalára állt. Ellenben Amerikában érdekes módon a gyarmatok: Saint-Pierre és Miquelon (Újfundland mellett), az Antillák és Guyana megmaradtak a vichy-i kormány hűségén. Morális szempontból jelentős körülmény ez, de köztudomású, hogy angol szempontból sem közömbös, mert a Francia Bank aranykészletének nagy része Martiniqueban őriztetik.

A gaullista párt elismeri az angolok hibáit, de kisebb sikereire hivatkozva azt a tételt állította fel, hogy az országnak nem kell felhagynia a küzdelemmel, míg valamennyi erőtartaléka, melyet hatalmas gyarmatbirodalma nyújt, nincs kimerítve. Ennek az ideológiának számos híve van, főleg ama politikusok és írók táborában, kik az anyaországot elhagyva tengerentúli államokba menekültek. Egyeseket közülük állampolgárságától is megfosztott a vichy-i kormány, de sem az in contumaciam halálítélet, sem a vagyonelkobzás nem tántorította el ezeket a katonákat vagy polgári személyeket az ellenállás szellemétől. Vannak köztük jobb- és főleg baloldali elemek. Számukat lehetetlen megállapítani.

S bár a központi kormányzat több ízben megtagadta őket, a disszidensekkel mégis számolni kell mint közvéleményalkotó tényezővel. Szélsőségeik elijesztik a megfontolt embereket, viszont vonzzák a gondtalan ifjúságot. Nem ritka eset, hogy ugyanabban a családban szembe kerül apa és fia. Viszont nem szabad túlbecsülni sem erejüket. A dakari fájó kudarc és a szíriai tapasztalat, mely szerint a vichy-i kormánytól való elpártolás elég ritka volt (az is igaz, hogy a csapatok nagyrésze bennszülöttekből és az Idegen Légión katonáiból állott), óvatosságra intenek e tekintetben. Különben itt még sok meglepetésben lehet részünk.

A két szélsőség között helyezkedett el sokáig az „attentizmus“.

Azok, akik ismerték az államfő gondolkodását, szívesen hirdették, — különösen magánbeszélgetéseikben — hogy Franciaország nem lehet sem angolgyűlölő, sem angolbarát, sem németgyűlölő, sem németbarát. Amíg a nagy párbaj el nem dőlt, csak egy álláspontot lehet haszonnal és méltósággal elfoglalni, a várakozását. Egy legyőzött, de meg nem semmisített ország csak nyerhet vele. S mivel a francia házon sok repedés mutatkozott, elsősorban a belső reparatúrán kell dolgozni és minél kevesebb politikai enged-

ményt tenni a tegnapi ellenfélnek. Akik így beszéltek, azt gondolták, így lehet legjobban megnyerni a győztes becsülését is. Az egyedüli terület, ahol Pétain marsall a montoire-i találkozás idején kiejtette az „együttműködés” szót, az a gazdasági élet, mert e téren egy minimális összjáték elkerülhetetlennek látszott, ha nem akarta, hogy a vasutak továbbra is összerombolva, a szántóföldek felszántatlanul heverjenek s a munkásság munka nélkül tengődjék.

A franciák folyton növekvő számban csatlakoztak e formulához. Ezt mutattuk ki korábbi beszámolóinkban. Az attentizmust képviselte a szabad zóna sajtójának nagy része s így például a nagy lapoknak, mint a Tempsnak mérsékelt hangja szöveg ellentétben állott a szélsőséges elemek tónusával.

A marsall közvetlen munkatársai, a főhivatalnokok, a kiskereskedők, kisiparosok s a fegyverszünet utáni, kb. 100.000 főnyi hadsereg jókora része, az ifjúsági munkatáborok vezetői, a hadirokkantak, a nemzetgyűlés csoportjai, az intelligencia, a tanárok, a diákok egy része, melyet nem ragadt el a „disszidensek” ideológiája, a megyei előkelőségek, ügyvédek, orvosok: a tényleges ország, mely távol állott a hivatásos politikusoktól és a nagystílű üzérektől, „attentistákká” lettek.

Az 1941 júniusi események sokkal kevésbé voltak tragikusak az országra nézve, mint az 1940 júniusiak, de azért nem kevésbé váratlanul érték a közönséget. Szíriában a francia csapatok nyílt harcra keveredtek régi szövetségeseikkel. Ez a harc hat hétig tartott, körülbelül ugyanannyi ideig, mint a belgiumi és franciaországi nagy csata, mely véget vetett a nagy francia hadsereg ellenállásának. Gaullista csapatokat küldeni Dzsebel-Druz és Damaszkusz ostromára, kétségtelenül nagy pszichológiai tévedése volt Nagybritanniának, amely nem érte el célját és jogos francia érzékenységet sértett.

A másik fordulat volt, hogy a kormány megszakította diplomáciai kapcsolatait a Szovjet-Únióval egy héttel Németország hadbalépése után. Pedig néhány hónappal ezelőtt a vichy-i kormány Moszkvába követnek küldte el Bergery volt népfronthi képviselőt, akit bolsevik vagy bolsevizáló körökben nagyra tartanak. A szakítással ugyan a francia kormány még nem lépett be a vörös diktatúra elleni keresztshadjáratba, de mégis nyíltan állást foglalt mellette.

Lehet-e még ilyen viszonyok között „attentizmus”-ról beszélni? A szélsőséges angolyűlölők hangosan hirdetik, hogy nem, de egyúttal hangoztatják: fel kell használni ezt az alkalmat, hogy Franciaország végleges békét kössön a tengelyhatalmakkal és belépjen a hármas paktumba, csatlakozva az „új rendhez”. Így visszakapná hadifoglyait és szükség esetén régi szövetségesei ellen szövetségre lépne régi ellenfelével.

A vichy-i kormány láthatólag nem akar ennyire menni, de talán akarata ellenére ezen az úton halad előre. Sokan az attentisták közül sajnálják, hogy elhagyta a tiszteletreméltó és kényelmes tétlenség álláspontját.

Bizonyos, hogy most már többszáz ezer francia hadifogoly tért haza, vagy fog hazatérni a közel jövőben. Ezek többnyire a korosabb emberek, a nagy háború veteránjai. Az összes tartalékos tisztet hazaengedték, a ténylegeseket azonban visszatartották s csak a négy-gyermekeseket vagy a nélkülözhetetlen családfenntartókat vették ki e szabály alól. Akik visszamaradtak „valahol” Kelet-Poroszországban, Pomerániában, Szüéziában, Vesztfáliában vagy Bajorországban, azok többnyire az egészen fiatal emberek, akikről tapasztalatlanságuk miatt nem lehet tudni, hogyan viselkednének hazatérésük után.

Csak az a baj, hogy több mint egymillió ilyen fiatalember van még a Rajnán túl. Több száz ezer anya, feleség és nővér várja epedve haza őket, annál is inkább, mert ritkán levelezhetnek velük.

Ezen a télen a lakosság nem tudott jóllakni, ami eléggé furcsa egy olyan gazdag országban, mint amilyen a francia. Tavasz óta egyes vidékeken az ellátás valamit javult, a gyümölcs és zöldség-szállítmányok már szinte elégségesek is, de a zsírfélék, az olaj és a vaj hiányzanak. A hús igen ritka, a kenyér ehetetlen. S a növekvő drágaságban minden fehérmeműt csak jegyre lehet vásárolni, cipőben meg ritkán kapja meg a vásárló a szükséges méretet.

S Franciaországban, a burgundi, bordói, sampányi borok hazájában, eltűnt a legnemesebb ital is, a nélkül, hogy bárki is tudná miért s a füstölő franciának órák hosszat kell állni a trafikok előtt, hogy megkapja heti 40 cigarettáját... Nők kizárva!

Mindez nem életbevágó dolog, de idegesítő. S a sok nyári zivatar és zuhogó eső közben még az attentizmus megszűnése is idegesíti a francia polgárt. Bizonyos dolgokat az ember jobban visel el, ha „háborúban van“, mint ha több mint egy év óta „fegyverszünetben van“. Vannak pesszimisták, kik így dünyögnek: „Bárhogyan végződik is a háború, Franciaországra nézve csak rosszul végződhetik. Míg egyrészt elidegenítette magától az angolszász hatalmakat, nem tudta megnyerni a tengelyhatalmak rokonszenvét sem. Ő fizeti majd a számlát akár aranyával, akár az anyaország, akár a gyarmatbirodalom területével. Vagy egyszerre mind a hárommal. Semmit, de semmit se lehet egy oldalról sem várni többé.“ Ez persze nem az egész francia közvélemény hangja. De annyi bizonyos, hogy a hangoskodók mögött igen nagy lehangoltság vesz erőt a lelkeken.

A Dormoy volt szocialista miniszter elleni merénylet is nagyon felrázta a francia közönséget. Ez a szomorú eset, melynek egy ma visszavonultságban élő volt politikus lett az áldozata, arra vall, hogy a politikai szenvedélyek még izzanak a hamu alatt (ezúttal talán a reakciós cagoulardok álltak bosszút azon, aki keményen lépett fel ellenük négy évvel ezelőtt). Bizonyos például, hogy Maurras „Action Française“-e és Spinasse szocialista „L'Effort“-ja között valóságos meredély tátong, holott mindkettő a marsall politikáját támogatja.

Közönséges bűntény-e ez a montélimari eset vagy csak nehéz viharok előjele?

A politikai élet nagy eseményének látszott az államfő augusztus 12-i kiáltványa is. A valóságban pedig nem sok újat hozott. Pétain marsall először az „álhírek és intrikák légköréről“ szólott, ami olyannyira jellemzi Vichyt. Egyenes, katonás nyíltságával elismeri, hogy „nyugtalanság üli meg a lelkeket“ és hogy a „kétely ejti hatalmába“ a franciákat s hogy „a helyreállítás erői elkedvetlenednek“ ...

A következőkben a német-francia együttműködés pszichológiai nehézségeiről szól, majd Amerika felé fordul, mellyel Vichy mindenképpen szeretné elkerülni az összetűzést. A belpolitikára nézve az államfő kijelenti, hogy a „nemzeti forradalom“, amint ő elképzelte, még nem ment át a tényekbe, megvalósulásba. A rossz hangulat főoka, hogy Franciaország erősen megoszlik, ami mint láttuk, teljesen megfelel a tényeknek...

Gyakorlati intézkedés gyanánt bejelenti, amit már tudtunk, hogy a kormány nem térhet vissza Párizsba, bár ezt igen óhajtáná, hogy a képviselők fizetése megszűnik és hogy az összeomlásért felelős államférfiak pörét egy „politikai igazságszolgáltatási tanács“ fogja letárgyalni a közeljövőben.

Ez kevés vagy sok, ahogy éppen vesszük. A tizenegyedik kabinett-átalakítás részleteivel pedig nem fárasztom olvasómat, bár Luden Romier és Henri Moysset tárcavállalása nem jelentéktelen esemény. De a fontos az, amit majd tenni fognak. Egyébként a hegy újra egeret szült...

PARISIENSIS

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

*A német-szovjet orosz háborús helyzet — Angliát Amerika és a Szovjetunió—Japán
türekvisei; Indokína és Sziánt — Az Északamerikai Únió és Délamerika —
Roosevelt és Churchill találkozója, angolszász tervek Európa sorsáról*

AKÜLPOLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS homlokterében változatlanul ott áll a német-szovjet orosz háború, melynek körvonalai nagyjából már kialakultak és állandósultak. A német hivatalos jelentések részletesen tudtul adták, hogy Ukrajnában és Szmolenszk körül megsemmisítő csatákban felmorzsolódtak a Szovjetunió első sorban harcoló erői. Északon a finnek haladtak előre; hadműveleti területük nagyjából a legutóbbi finn-orosz háborúban elszakított vidék volt, valamint az orosz uralom alatt álló északi, finn lakosságú területek. A Fekete-tenger mentén a román csapatok operáltak a német erőkkel együtt. Galíciában pedig a kiindulópontjától mintegy 700 km-nyire jutott magyar csapat működik együtt a németekkel s a hivatalos német, olasz és magyar jelentések elismeréssel méltatják a magyar honvédek teljesítményeit; több hivatalos jellegű magyar és német megnyilatkozás azt is kiemeli, hogy a Szovjetellenes keresztes háborúban Magyarország az egyetlen állam, melynek nincsenek területi igényei Oroszországgal szemben. Jelentős olasz csapattestek is indultak az orosz frontra. A német haderő északi állásai most már ott húzódnak el Szmolenszk mögött a hivatalos jelentések szerint, melyek egyébként részletesen beszámoltak a Sztalin-vonal elleni hadműveletekről. Német légitöltelek több ízben bombázták Moszkva városát. Német részről rosszalólag hangoztatják, hogy az angol és amerikai politika növekvő érdeklődést tanúsít a Szovjetunió iránt; szemlénk zártakor érkezik a híre egy Moszkvában tervezett hármaskonferenciának, melynek élén nemcsak Németország, hanem Japán ellen is irányulna. A német kommentárok megfelelő magyarázatban részesítik ezt a „bolsevik-plutokrata szövetkezést“ és azt tartják, hogy ezek a rendszerek lényegesen közel állanak egymáshoz; más vélemények hangoztatják a nemzetközi zsidóság szerepét is.

Az angolszász hatalmak szívesen vennék a hadműveletek lehető elhúzását, hogy ezzel nyugaton szabad kezet kapjanak. A német vezetés viszont kiemeli a háború megsemmisítő eredményeit. Német részről egyébként többször történt az orosz háború óta is légitámadás Anglia ellen. Ugyanekkor az angol repülők is igyekeztek berepülni Németország nyugati területeire, hogy ott eredményeket érjenek el. A német beszámolók minden esetben hangoztatják az ilyen törekvések sikertelenségét, míg részletesen méltatják a német repülők teljesítményeit az orosz front mellett a szünni nem akaró harcban Anglia ellen. Az angol gépek mellett némely alkalmakkor már szovjet-gépek is jelentkeztek a német főváros sugárkörében, de az eredmény a jelentések szerint ugyanaz, mint az angol kísérletek esetén. Németország tehát bizalommal tekint a háború folytatása elé s nem méltányolja azokat az angolszász és orosz szándékokat, melyek szeretnék elhúzni a háborút. Németország a szmolenszki területen aratott diadalával éppen úgy kész helyzetet teremtett, mint Ukrajna déli területein, ahol előbb Kiev

felé irányultak a hadműveletek utóbb pedig Odessza felé; szemlénk zárta e tevékenység Nikolajev elfoglalásával végződött, amely haditénynél a magyar csapatok is jelentősen közreműködtek, mint ezt a német jelentés is kiemeli.

Az angolszász politika Németország keleti elfoglaltságát felhasználva, most Nyugateurópa peremén kísérletezik. A német felfogás hangoztatja, hogy az Európán kívüli angolszász hatalmak törekvéseivel szemben az egyetemes új Európa egységesen áll Németország mögött, hogy visszautasítsa ezeket a törekvéseket. Ennek az egységes Európának jegyében született meg a Victoria-akció, a német győzelmet jelentő V-betű kultusza. Ezeket az egységes európai hangulati megnyilvánulásokat értékes jelekként könyveli el a német sajtó. Anglia és Amerika ezalatt nagy érdeklődést tanúsított Portugália iránt \$ különösen az Azori-szigetek keltették fel az amerikai és angol politikusok gondolatait. Németország kifejezést adott ama reményének, hogy Portugália nem hagyja magát németellenes akcióba sodortatni. A portugálok békeakarát dokumentálta Carmona államelnök útja a szigetekre. Amerika úgy gondolta, hogy az Azori-szigeteken Brazília létesíthetne támaszpontokat. Amerika úgy tartja, hogy itt hasonló angolszász-amerikai bázist lehetne felépíteni, mint az angol-amerikai közös megszállás alá vett Izlandon. Németország közben intette Portugáliát e tervezetek veszedelmeire. Aminthogy Franciaország is tudatában van annak, mit jelent számára német-francia vonatkozásokban a nyugatafrikai francia partvidéknek amerikai ellenőrzés alá való vétele. A francia kormányzat belső és külső okokból egyaránt így keresett újabb szoros közeledést Németország felé. Pétain és Darlan rendszere mintha teljesen szakított volna az angolszász hatalmakkal, amely gesztus jelentőségét a németek méltányolják is a vezetésük alatt álló egységes új Európa érdekében. Ilymódon egyre jobban megromlott a francia-amerikai viszony, amely azonban ennek ellenére sem mutat fel újabb meglepetéseket.

A francia politika újra nagy szerepet játszott minden passzivitása mellett is a világpolitikában. Ez a szerep most passzív és lényege a kész hatalmi helyzetekhez való alkalmazkodás. Franciaországban a szovjetországi német háború hírére jelentős kommunista-szocialista mozgalmak ütöttek fel fejüket a megszállott területen. A tüntetések és szervezkedések ellen a német megszálló hatóságok erélyes és szigorú rendszabályokat alkalmaztak, akárcsak a hasonló szerb mozgalmakkal szemben, melyekben kommunista-zsidó-szabaddkőműves szándékokat lát a német vezetés. Horvátországban pedig a Pogladnik rendszere folytat akciókat a szerbek és zsidók ellen. A franciaországi titkos megmozdulások erélyes fellépésre készítették Vichy kormányát, mely újra nagy tisztogató akcióba fogott és az állami szolgálatból és a hadseregből sorra eltávolítja De Gaulle embereit \$ a többi renitens elemeket. Mivel ilyen elemek még ma is elég nagy számmal találhatók Franciaországban, Pétain és Darlan rendszere szükségszerűen újra közeledett Németországhoz és a német világnézeti politikai vonalvezetés szelleméhez. Vagyis a francia kormány véglegesen áttért a fasiszta alkotmány alapjaira, amit a békéden elemek újabb nyugtalanság szítására használtak fel. Úgy tetszik, a francia kormány bel- és külpolitikai tekintetben szívesen veszi igénybe az ilyen nyugtalanságok ellen Németország hathatós figyelmét, így tehát a francia politika egyre világosabban reálép a német világpolitika vonalára, amely áttérésnek számos udvariassági gesztusban is kifejezést adott a francia vezetés, így elsősorban a francia-japán viszony területén. Félreismerhetetlen itt Németország közbenjárása, hiszen Németország nagy súlyt helyez Japán közreműködésére a szovjetorszokkal és az angolszász hatalmakkal szemben.

Japánban június folyamán kormányválság történt és Konoye herceg alakított hangsúlyozottan nemzeti kormányt. Ez az új kormány jelentős erőfeszítéseket tesz, hogy Japán világpolitikai helyzetét biztosítsa. Az angolszász hatalmak a távolkeleten akkora nyomatékkal lépnek fel, hogy Németország szükségesnek látja Japán közbelépését. Német részről hangsúlyozzák, hogy Japán életéért és jogaiért küzd. A japán hatalom kérdése az olajkérdés. Az angolszász hatalmak a holland-indiai vezető körökkel együtt el akarják zárni Japántól az olajforrásokat. Ilymódon Japán ipara és hadászata nagy válságok elé nézne. Aminthogy az angolszász hatalmak úgyis mindent megtesznek, hogy gazdasági bojkott alá vegyék Japánt. E bojkott esetről-esetre fokozódik, mihelyt Japán erélyesebb magatartást tanúsít a tengelyhatalmak oldalán a Szovjettel szemben. Ilyen helyzetben a japán kormány a német külpolitikával együtt úgy találja, hogy az angolszász hatalmak a Szovjetunióval egyetértve be akarják keríteni Japánt. Japán különösen azt találja aggasztónak, hogy egyre több szó esik amerikai támaszpontokról az orosz keletázsiai területen. Az is felkeltette Japán aggodalmát, hogy az angolszász hatalmak nagyméretű hadi és gazdasági együttműködést készítettek elő a délázsiai vizeken. Ez az együttműködés összefügg a közös angol-amerikai támogatással, melyben a csunkingi kínai kormányt Burmán keresztül részesítik. Az angolszász hatalmak különös érdeklődést tanúsítottak a japán megfigyelők szerint Sziám, azaz a mostani Thaiföld iránt. Japán ebben maga ellen irányuló fenyegetést látott és kijelentette, hogy minden eszközzel kész Sziám függetlenségének megvédelmezésére. A japán figyelem ezúttal a déli tengerek felé fordult. Ugyan német részről sokszor utalnak a szoros érdekazonosságra Japán és Németország közt Oroszország ellenében, mégis rendkívül szívesen látják azt is, ha Japán a déltengeri területeken, Szingapúr környékén foglalatoskodik. Hiszen ez a tevékenység csak még jobban meggyengíti az angolszász hatalmak ütőképességét nyugaton és Oroszországban. Szingapúr és a maiakkal félsziget japán veszélyeztetése olyan csapás lenne az angol világhatalomra, mely elvonná figyelmét más harcterekről. Így tehát német részről Japán déltengeri akcióihoz megadnak minden erkölcsi támogatást. Ez az erkölcsi támogatás ezúttal elsősorban Franciaországot érintette,

A német-francia viszony szívélyes természetével hozta, hogy Franciaország előzékenységet tanúsít Németország barátai iránt. Pétain és Darlan rendszerének belpolitikai okokból igen fontos Németország támogatása és magatartása s ezért úgy vélekedik, hogy a külpolitikai kérdésekben méltányolja a német álláspontot. Franciaország ma nincs abban a helyzetben, hogy úgy léphessen fel, mint gyarmati nagyhatalom. A francia gyarmatok ott fekszenek különböző hatalmi csoportok és érdekek útjában. Hogy a maradék Franciaország helyzete, továbbá mai rendszerének belső biztonsága megóvassék, Franciaország koncessziókra kényszerül. Így történt ez Indokína esetében is, mely Franciaországnak igen értékes gyarmata volt és mely a francia-angol együttműködés idejében igen fontos szerepet töltött be a japán tervekkel szemben. Most Thaiföld veszélyeztetett függetlenségének megóvása érdekében úgy találta a japáni vezetés szükségesnek, hogy megegyezést létesítsen Franciaországgal az indokínai kérdésben, nehogy ott az angolszász hatalmak befészkeljék magukat. A barátságos, megértő és szívélyes szellemben történt megállapodás értelmében Japán elismeri Indokína és Franciaország felbonthatatlan kapcsolatát és minden tekintetben szívesen méltányolja a franciák szerzett jogait. Azonban Japánnak szüksége van a gyarmatra katonai szempontból. Így tehát Indokína japán megszállás alá kerül; különösen a gyarmat déli területeit érinti ez a megállapodás.

Az indokínai bevonulás igen nagy kihatással van az angolok szingapúri flottabázisának sorsára. Az angolszász hatalmak tehát mindent megtesznek a japán veszedelem elhárítására. Itt a vezetés az amerikai külpolitikáé. Német részről ismételten utaltak arra, hogy Roosevelt politikájának itt könnyebb a dolga és jobban beviheti a háborúba a japán-amerikai ellentét kiélezésével, mint az egységes Európa és az új rend ellenében. A Csendes óceánon a helyzet egyre jobban kiéleződött és Amerika Angliával együtt nagy előkészületeket tesz Japán ellen. Japán így egyre szorosabb kapcsolatba kerül az európai politikával. Amely mértékben fokozódik a Japán ellen irányuló angolszász nyomás, ugyanoly mértékben közeledik Japán Európához, illetve Németország hadi törekvéseihez. A németek most már nyíltan beszélnek Japán és Oroszország feszültségéről. Japánról azt állítják egyesek, hogy szívesen venné, ha Szibériában az oroszoktól elszakított apróbb államiságok megteremtésére kerülne a sor, s ezeknek helyzete hasonló lenne Mandzsukuóhoz, melynek elismerése keletázsiai szempontból a japáni politika sarkpontja. Oroszország természetszerűleg éberrel figyel Japán keleti mozdulataira. Az orosz rendszert a japán mozdulatok arra készítetik, hogy mindig közelebb és közelebb kerüljön a tengelyellenes hatalmakhoz. Oroszország vezetői így folytattak a legutóbb is nagyhatású bizalmas megbeszéléseket az angolszász hatalmak képviselőivel. Nagyon figyelemreméltó, hogy Rooseveltt és Sztálin kapcsolata egyre fokozódik. Oroszország nagy szállításokat vár Amerikától és Amerikában úgy hiszik, hogy Oroszország elhúzhatja jövő évig is a háborút. Az angolszász és orosz együttműködés most a háború elnyújtásán dolgozik.

Az angolszász taktika változatlanul s szívesen számol új frontok nyitására a lehetőségével. Most az angol-orosz közvetlen összeköttetés megteremtése a közös angol-orosz politika főcélja. Németország figyelmét nem kerülik el ezek a szándékok sem. Így vált újra aktuálissá a török kérdés, lévén Törökország a Közelkelet kulcsállama. Angol és szovjetország részről udvariassági gesztusokat tesznek Törökország irányában és biztosítják arról, hogy ha idegen állam megtámadja, Anglia és Oroszország segítségére siet. Német beszámolók kiemelik, hogy a török sajtó aggódva nézi a közelkeleti helyzetet. Oroszországnak is igen fontos most Törökország helyzete, hiszen igazán nem lehet érdektelen a Szovjet-Únió előtt a Kaukázus felől netalán bekövetkező esetleges akció. Oroszország és Anglia felé most azért figyel Törökország, mert e két hatalom egységes fellépésre készül Iránnal, azaz Perzsiával szemben. Errefelé akarják megteremteni az angol-orosz közvetlen politikai, hadi és gazdasági kapcsolatot. Perzsia régóta fontos szerepet játszott az orosz-angol viszonyban; a két nagyhatalom már az első világháború előtt érdekszférákat teremtett itt, hogy elhatárolja egymás köreit Dél-, illetve Közép-Ázsiában. Most az angol és az orosz politika azon dolgozik, hogy ezeket az elválasztó szférákat kiküszöbölje. Anglia és Oroszország így tanúsítanak, mondják a német vélemények, fenyegető magatartást Irán iránt. Németország korrekt magatartásáért elismerésben részesíti Irán kormányát. Úgy tetszik, hogy Anglia és Oroszország arra gondolnak, hogy felújítják a közelkeleti frontot. A német-olasz-angol ellenségeskedések újra megkezdődtek az egyiptomi határon a nagy hőségek elmúltával. Ugyancsak fenyegető az angol és az orosz politika Németország törökországi baráti helyzete ellen is. Az angol és az orosz politika nyilván azért gondol most arra, hogy kiélezze a közelkeleti helyzetet, hogy Németországnak új elfoglaltságot teremtsen, miközben a német erők nehéz és komoly harcokban állanak az orosz hadszíntéren.

Az orosz helyzet, a távol- és a közelkeleti politika után térjünk vissza az európai külpolitika területeire. Az Atlanti óceán változatlanul ott van a

közérdeklődés középpontjában. Most ugyan nem mint német és angol hajók hadszíntere, hanem mint új világpolitikai tanácskozások kiindulópontja. Az angol és az amerikai politika némileg elérte, hogy az Atlanti óceánt angolszász beltengernek tekintsék. Németország most a tengerek szabadságának elvét hangoztatja az Atlanti óceánon uralmukat megeremtő angolszász hatalmak felé. Az Angliának menő amerikai hadiszállítások ügye és biztonsága volt itt a probléma. Utóbb már az amerikai politika azon gondolkodik, mint lehetne az amerikai befolyást megerősítenie, illetve megeremtően az európai partokon? Portugália mellett Spanyolország helyzete is sok érdekes kommentárra adhatna itt alkalmat. Mindezekre a lehetőségekre rendkívüli éberséggel ügyel a német politika és hadvezetés, mely magának Vichy-ben értékes partnert szerzett. Churchill és Roosevelt most új akciókat kezdtek. Elérkezettnek látták az időt az angolszász együttműködés világosabb dokumentálására. Churchill különben is mindig azok egyike volt, akik különös gonddal építették ki az angol-amerikai kapcsolatokat. Roosevelt elnök személyes politikája pedig rendkívül közel hozta az angol-amerikai politika szempontjait. Most már további lépésekről van szó. Roosevelt hosszabb hajókirándulásra ment az Atlanti óceánon. Ezen utazása során „Potomac“ yacht ja fedélzetén találkozott és hosszasan tanácskozott Churchill angol miniszterelnökkel. A tanácskozás eredménye lett a híres nyolc pont az angolszász hatalmak hadicéljairól.

Az angolszász és orosz együttműködés így nemcsak a konkrét háborús helyzetre terjed ki. Oroszországnak a hadszíntéren való megjelentével szinte egyidőben tartotta elérkezettnek az időt az angolszász politika, hogy a világ jövőendő helyzetével foglalkozzék. Német részről hangoztatják, hogy a jövő útját a német fegyverek győzelme és az európai népek Németország gazdasági és politikai vezetése melletti együttműködése határozza meg. Ez az önkéntes együttműködés, mondják a német tényezők, elhárít minden Európán kívüli befolyást, közbelépést. A „plutokráciák és a bolsevizmus szövetsége“ ellen az európai népek közös öntudatát emlegetik. Viszont az angolszász és orosz tervek másként képzelik el az európai jövőt. A csehszlovák kormányt elismerték Londonban. Természetes, hogy a német politika minden ilyen megoldást eleve elutasít. A német politika a tényleges helyzet alapján áll és így nem is tartja szükségesnek azt, hogy különlegesen tiltakozzék a csehszlovák és lengyel emigráns kormányok tervei ellen. Benes volt csehszlovák elnök újra akcióba lépett és nagy rádióbeszédben, melyet magyar részről visszautasítottak, vázolta fel Csehszlovákia jövőendő helyzetét. Ugyanakkor új érlelődési stádiumba jutott a csehszlovák-lengyel szövetség terve is. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a csehszlovák-lengyel-orosz kombinációk válságot robbantottak ki az emigráns lengyel kormányban. Olasz részről figyelemreméltó módon idézték a vezető angol lapnak, a Timesnek egy cikkét, amely szerint a háború után Európát érdekszférákra osztanák fel s a keletközépeurópai érdekszférában a Szovjet-Üniónak jutna a vezető szerep, illetve, hogy Kelet-Középeurópa s így Magyarország is orosz befolyás alá kerülne. Német részről Törökországot is szükségesnek látták figyelmeztetni arra, hogy az angol politika Oroszországnak szánná a Dardanellákat; erre következett aztán az előbb említett angol-orosz lépés Konstantinápolyban. Német részről viszont kiemelik, hogy a cseh közvélemény, a lengyel lakosság és az ukránok milyen rokonszenvel, lelkesedéssel figyelik a nagy német hadműveleteket, melyek Szmolenszknél és Szmolenszktől keletre Moszkva felé egy új Európa jegyében küzdenek a Szovjet-Onió ellen.

PUKY ENDRE

— 1871—1941 —

NEM SOKKAL, AZUTÁN, hogy 70 éves koránt tekintettel megvált a közigazgatási bíróság elnöki székétől, az élettől is elragadta őt a könyörtelen halál. Sudár alakját, amelyet általános tisztelet és megbecsülés vett körül, váratlanul és hirtelen törte le Szováta-fürdön, ahova családjával együtt üdülést ment keresni.

Puky Endre kezdetben újságíróskodott, majd hivatali pályára lépett és előbb a közös pénzügyminisztériumban, majd Abauj vármegyénél szolgált mint főjegyző és alispán. A cseh megszállás által elűldözött politikai pályára került s mint főispán és országgyűlési képviselő működött, utóbb a képviselőház alelnökévé választották. 1932 és 1933 fordulóján néhány hónapig külügyminiszter volt. Az utolsó hét évet a közigazgatási bíróság elnöki székében töltötte s ez a szolgálat adta meg életének igazi jellegét. Szinte úgy érezzük, hogy erre készítette elő őt hosszas és kiváló közigazgatási szolgálata, erre hívta el őt puritán jelleme, erkölcsi kiválósága.

Puky Endre a közigazgatási bíróság harmadik elnöke volt. A bíróságnak 1896-ban történt megszervezése óta Wekerle Sándor (1897—1906) és Wlassics Gyula (1906—1932) voltak elnökei. Tehát Puky valóban kiváló elődök nyomába lépett, de nem bizonyult méltatlannak a magas tisztre. Sőt öregbítette azt a tekintélyt, amelyet ez a bíróság a magyar közvéleményben magának szerzett. Nyolc évig tartó elnöksége maradandó nyomot hagyott a közigazgatási bíróság történetében; különösen a bírói létszám szaporítása, a hátralék csökkentése és a bíróság szakszerű, pártatlan vezetése által szerzett érdemeket. A közvélemény főleg magas színvonalú elnöki évnnyitó beszédeiből értesült azokról a kérdésekről, amelyek a közigazgatási bíróságot foglalkoztatták, illetőleg amelyek a közigazgatási bíráskodás teljes kiépítésével kapcsolatosak. Ezek az évnnyitók gyakran más közérdekű kérdésre is kitértek, általános ügyeimet, sőt feltűnést keltettek s a magyar jogeszmé fejlődésének iránymutatói maradtak.

Puky Endre azonban nemcsak mint bíró volt nagy, de mint ember is. Törhetetlen magyarsága, erkölcsi emelkedettsége kimagasló helyzetet biztosítottak neki a magyar közéletben. Az országgyűlés mindkét házában eredményes munkát végzett. Egyházának is hű fia és vezető tagja volt. A zenéhez éppúgy vonzódott, mint Apponyi Albert; maga is zenész volt. Benső kapcsok fűzték Szemlénkhez is s a lap irányításában mint a Magyar Szemle Társaság választmányának tagja buzgón résztvett; a Szemlét fel is kereste cikkeivel; 1937 március 10-én, a Magyar Szemle Társaság működésének tízéves jubileumán tartalmas ünnepi beszédben méltatta a Társaság munkásságát (ld. Magyar Szemle 1937 ápr. sz.). Úgy hisszük, hogy e Szemle hasábjain nem állíthatunk neki méltóbban emléket, mint ha röviden összefoglaljuk azokat az eszméket, amelyeket részben a Szemlében, részben évnnyitó beszédeiben hangoztatott.

Puky 1934. évi évnnyitó beszédében részletesebben ismerteti a magyar közigazgatási bíráskodás történetét, majd rátért a bíróság akkori helyzetének jellemzésére. A bíróság munkaterhe megállapítása szerint folytonosan nő, minthogy a törvényhozás mindig újabb és újabb ügycsoportot utalt hatáskörébe. A terhet az Is fokozta, hogy a törvényhozás a bíróság tagjait vette igénybe a bíróság hatáskörén kívül eső egyes vitás kérdések elbírá-

lásánál, így különösen fegyelmi ügyekben. A törvényhozás e törekvése mindenestre a jogeszme terjedését jelenti, de viszont aggályos annyiban, hogy bírói döntést igénylő ügyekben nem tisztán bírói fórum dönt. A közigazgatási bíróság munkaterhén csak az alsófokú közigazgatási bíróságok felállításával lehet enyhíteni. Utóbbiak Puky szerint legyenek az ítélőtáblákkal egyenrangúak, de összetételük és szervezetük a jelenlegi közigazgatási bíróságéhoz legyen hasonló. Ha több alsófokú bíróság felállítása pénzügyi okokból egyelőre nem lenne lehetséges, egyelőre legalább egyet kellene szervezni s a többit később kifejleszteni. A jelenlegi közigazgatási bíróság a szervezendő alsófokúakkal szemben ne legyen felelbiteli fórum; az ügyeket a két fokozat között meg kell osztani. Több alsófokú bíróság szervezése esetében a jogegység fenntartásáról gondoskodni kell. A beszédben Puky meglelégedéssel állapítja meg, hogy a jogeszme nemzetközileg is tért nyer; a magyar területi igények nemzetközi elismerése mind általánosabb lesz. A hágai állandó nemzetközi bíróság is az ú. n. egyetemi perben Csehszlovákiával szemben a magyarság javára döntött. (Jogállam, XXXII. évf. 382. 1.)

A közigazgatási bíróság 1937-ben ünnepelte fennállása negyvenéves jubileumát. Puky ez alkalommal tartott ünnepi beszédben vizsgálta a közigazgatási bírászkodás külföldi fejlődését és magyar megvalósítását, különösen az 1896. XXVI. t.-c. létrejövételének előzményeit és körülményeit. Kifogásolja, hogy a bíróság hatásköre nem elvi alapon lett megállapítva; a hatáskör későbbi ismételt kiterjesztése mégis sokat használt és ezt az eljárást folytatni helyes. A bíróság tulajdonkép csak jogsérelmek elbírálására hivatott, de a törvény nem egyszer utalt érdeksérelmet, célszerűségi kérdést is hatáskörébe. Az újabb törvények a közjog egyre szélesedő területeire terjesztik ki jogkörét és így fokozatosan közjogi bírósággá is alakul. Az egyfokú bírászkodás nem kielégítő; az 1893. évi javaslat két fokot tervezett, de az alsó fok a törvényből a szervezeti nehézségek miatt kimaradt, a bíróság összetétele szerencsés; működése beváltotta a hozzáfűzött reményeket s a közvélemény megnyugvással tekint rá. Csak az ügyintézés gyorsasága hagy fenn kívánni valót, ezen azonban sem egyes ügycsoportoknak a rendes bíróságokhoz való átutalása, sem értékhatár felállítása nem segíthet; egyedüli megoldás a létszámemelés és az alsófokú bíróságok felállítása.

1938. évi évnnyitó beszédben meglelégedéssel számol be Puky a bírósági létszám emelésére vonatkozó törekvéseinek sikeréről. Szembeszáll azzal a felmerült gondolattal, hogy az alsófokú közigazgatási bíróságokat a rendes bíróságok függvényeként szervezzék meg, vagy hogy a jelenlegi közigazgatási bíróságot kettéosztsák; az alsófokú bíróságok felállítását inkább el kell halasztani, de a megfelelő megoldásról lemondani nem szabad. Ebben a beszédben foglalkozik Puky a választási bírászkodás fejlődésével is; szemben a képviselőház és a kúria bírászkodásával, egyedül a közigazgatás! bíróságot tartja erre hivatottnak és azért ezt a rendszert fenntartani kívánja, de a jelentkező hibák lenyesegetésével. Ebben a tekintetben több javaslatot vetett fel, különösen a petíció költségeire, az ajánlók és peticionálók számára nézve. Kiemeli a bíróság szerepét a magyar közéletben; védi a jogrendet, az igazság uralmát. „Sohase felejtjük, — mondja — hogy a történelmi hagyományok megbecsüléséből a Holnap ereje árad, ősi alkotmányunk köveiből a magyar jövő hangja szól.“ És erre az erőre soha nagyobb szükség nem volt, mint ma. (Magyar Közigazgatás, 1938. évf. 3. sz.)

1939. évi nyitó beszédben a jog és erkölcs viszonyát elemzi Puky. Az erkölcsnek, az általános jónak legfőbb eleme az igazság, az igazság megtestesülése pedig a jog. „Az erkölcsből született jog erejét önmagában

leli, önmagából sugározza és ez az erő átütőbb, ellenállhatatlanabb a háború és a háborús technika leghatékonyabb fegyvereinél.“ Az erkölcs és jog győzedelmeskedett a Felvidék részleges visszacsatolásában is s ezen az alapon várhatjuk többi elszakított testvéreink háború nélküli visszatérését. A Felvidék visszacsatolása ezt a területet ismét bevonta az egységes magyar törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás keretébe és így a közigazgatási bíróság hatásköre alá is. A közigazgatási bíráskodást nem szabad az állami szuverenitás korlátozásának tekinteni, sőt annak kiteljesülése, az egyéni jogok érvényesítésének elengedhetetlen eszköze; ezért a bíróság hatáskörét minden jogsérelem esetére ki kellene terjeszteni.

1940-iki évnyitójában Puky egy nagyon időszerű kérdéssel: a hódítás jogával és a történelmi joggal foglalkozik igen magas bölceleti alapon. A népvándorlás korában a népeket megfelelőbb létfeltételek keresése hajtotta a vándorlásra. Ez volt az első „élettér“-keresés. Menthetővé tette, hogy a vándorlás rendszerint gyéren lakott területek irányában történt s erkölcsileg igazolta az, ha a hódítók erkölcsi ereje magasabb volt. A hódítás ilyenkor magasabb morális egység kialakulására vezetett. A mai korban azonban Európa népei közt nincsenek oly jelentős nívkülönbségek, amelyekből a hódítás morális jogosultságát: az élettér-elméletet levezetni lehetne. A történelmi jog nem egyéb, mint a morális egység időbeli tartósságának és folytonosságának a dokumentuma; ez a dokumentum annál súlyosabb, minél hosszabb időn keresztül állott fenn és minél több erőpróbanak volt kitéve. Az így keletkezett morális közösség megbolygatása erkölcstelen. A szentkorona-tan ilyen morális egységet teremtett és annak kisugárzása a Kárpátok medencéjében mindenkor érvényesülni fog. A szentkorona-tan morális értéke a létfeltételek azonosságához való jog elismerése minden magyar állampolgárra nézve nyelv, faj, nemzetiség vagy valláskülönbségre tekintet nélkül. Minthogy a létfeltételeket mindinkább csak az állam biztosíthatja, a közjogok a magánjogok rovására mindjobban előtérbe lépnek. De ezzel nyer jelentőségében a közjogi bíráskodás, amelyet kiterjeszteni és erősíteni a jövő igen fontos feladata. A közjogi jogvédelem tökéletesítése a közigazgatási bíróság szervezeti reformja nélkül valósítható meg, elsősorban az alsófokú bíróságok felállítása útján. Ezeket azonban csak a szakszerűség és függetlenség minden biztosítékával felruházva szabad felállítani; a vármegyénként nem hivatásos bíróságokkal való szervezés éppúgy nem felelne meg, mint a közigazgatási bíráskodásnak az ítélőtáblákra való ruházása.

Az ismertetett gondolatokat ismétli Puky „A jogérzet válsága és a közigazgatási bíráskodás“ címmel a Magyar Szemle 1940 februári számában közzétett vezető tanulmányában. Ugyanez év szeptemberében a közigazgatási bíróság ünnepi teljes ülésén tartott beszédében Kelet-Magyarország és Erdély egy részének visszatértét ünnepelte. A most folyó háború szerinte csak eszköz a felgyűlt államszervezeti és társadalmi kérdések megoldására. A területi viszonyok rendezésével hozzá kell fognunk a ránk váró társadalmi feladatokhoz is.

Utolsó, ez év január 13-án tartott évnyitó beszédét, életének hatyúdálát a Szentkorona-tannak szentelte Puky. Ez a tan szerinte Szent István gondolatát testesíti meg, krisztusi elvek alapján a keresztény erkölcs alkalmazásával épült fel. A nemzet igényeinek megfelelő állam- és alkotmányformát nem lehet doktrinér alapon, mesterségesen alkotni, mert az történeti fejlődés eredménye, amelyben a nemzet államszervező és jogalkotó géniusza érvényesül. A hatalomátruházás feltételein fordulnak meg azok a mélyreható jogrendszerbeli különbségek, amelyeket az alkotmányok felmutatnak. Feltétlen hatalomátruházás esetében a kormányzottak kezében nem marad

biztosíték, a hatalom korlátlanra lesz; az ily államokban a hatalom külső megjelenési formái könnyen omlottak össze, mert az elfojtott erők az alkotmányt szétfeszítik. Feltételes átruházásnál az alkotmány a belső tartalomnak megfelelően formálódik s mindig hű kifejezője a korszak erkölcsi értékének és színvonalának. A Szentkorona-tan a biztosíték-rendszer tökélyét, a hatalomátruházás legfejlettebb elméletét mutatja; e rendszerben minden hatalom átruházott, amelynek mértékét a nemzetet és királyt magában foglaló Szentkorona legfőbb akarata szabja meg. E tan mint tudományos rendszer is egyedülálló és abszolút érték, mert a jognak legegységesebb és legátfogóbb szemléletét nyújtja; az államot mint jogalanyisággal és így jogképességgel bíró személyt tekinti.

Csak néhány gondolatot ragadtunk ki Puky beszédeinek, illetőleg tanulmányainak gazdag tartalmából. Úgy hisszük, ezek is eléggé jellemzik gondolkozásának nemességét és erkölcsi alapját, elméjének mélyen szántó és átfogó természetét. Át volt hatva a közigazgatási bíraskodás nagy alkotmányos jelentőségétől, azt a nemzeti élet szerves és fontos részének tekintette. Azért ennek a bíraskodásnak hűséges és lelkes öre, meggyőződéssel védője, nemesen küzdő bajnoka lett. Ez adott működésének és életének tartalmat és értéket.

EGYED ISTVAN

BABITS MIHÁLY

— 1883-1941 —

ÍRÓK KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT — olvassuk az utolsó Babits-könyv címét végső üzenetet keresünk a lapokon, üzenetet és búcsút, hogy féltőn őrizhessük meg, a hanggal együtt, melyet soha többé nem fogunk már hallani. A könyvből búcsú lett s a méltató szavakból nekrológ: különös sorsuk a könyveknek! A két háború közé szorult két évtized az ő korszaka, az írók az ő írói, akár barátok voltak, akár ellenségek, akár tanítványok, akár tékozló fiúk — a jó gazda pillantása utoljára felmérte még a termést, melynek magjait mostoha időkben vetette el s melynek pusztulásiát már nem akarta végignézni. Meghalt inkább, ezen a pathetikus, háborús nyáron, páthosztalanul és riadtan, ki tudja, minő balsejtelmek, minő ábrándtalan, keserű előérzetek közepette. Mit láthatott ez a szem, melynek pillantása — mondják — tiszta maradt az utolsó időkig, milyen bizonyosságokat vihetett magával ez a lélek, mely épségét mindvégig megőrizte s melytől megvonatott a lassú széthullás vigasztaló kábulata? Az ő végső látomása sem lehetett kevésbé reménytelen, mint sorstársáé és képmásáé: Vörösmartyé, legfeljebb fájdalmait és aggodalmait kellett még óvatosabban titkolnia. Mert bizonyára nem csupán testi kín gyötörte: a látó lélek fájdalomla kegyetlen versenyre kelhetett a szenvedő testtel! Mily nehezére eshetett távoznia épp most, mily keserű lehetett e korai búcsú!

Mit jelentett számunkra és mit fog vájjon a késői utódoknak jelenteni? Csillogón és kikezdzhetetlenül állanak mögötte művek, immár nem szorulnak többé alkotójukra s a távoztával támadt úrt hiába próbálnék fényüknél felmérni: jelenlétükkel ők tagadják legékesszólóbban a hiányt! Ha tudni akarjuk, kit vesztettünk Babitsban, ne verseit, regényeit vegyük elő, hanem azokat az írásait, melyekben vitába száll valakivel, megvéd egy eszményt, eloszlat egy tévedést: a nagy művek örökkévalók, de a hang, a kisebb alkotások hangja, életközelségben fogant hevük romlandó, múlandó; pedig a

a költő nem csupán az időtlen időbe kiáltja szavát: korához is szól, kortársai legszűkebb köréhez s ez a tanítás, melyet gyakran csak az élőszó vagy egy szerény naplójegyzet őriz s a szem rosszaié, vagy helyeslőn örvendő pillantása szentesít, ez a gyakran csak zárt ajtók mögött elhangzó igehirdetés becse-sebb néha a legmaradandóbb alkotásnál, a legpompásabb sornál, a legkeményebb márványba vágott versnél is. A »Versenyt az esztendőkkel« költőjét nem veszthetjük el soha, a Halálfiat írója örök társunk maradhat, de ki tudná pótolni a férfit, aki ha kellett, pajzzsal és dárdával állt ki igazsága — helyesebben: az igazság védelmében? Ki tudna kárpótolni bennünket a harcosért és tanítóért most, amidőn harc és tanítás édestestvérek lettek, egy megcsúfolt, lealjasodott kor gyermekeiként? Ez a költő dárdával kélt harcrá, nem mérgezett nyílvezzővel és rikácsoló kereplővel — ha sújtott, nem személyes bosszú hevében tette, hanem az igazság megfontolt, alázatos szolgáljaként, aki ha kellett, saját testével védte a kaput, de gyűlölni nem tudott, szenvedni csupán!

És mégis, mennyien gyűlöltek! Egész életében dühös, megveszekedett komondorok ugattak portája előtt: nem védte meg őt az elefántcsonttorony, nem tartotta távol az üvöltő csapatot az esztergomi udvar kerítése. Mi lehetett a bűne ennek az embernek, hogy minden pártzadizmus az ő vérével akarta kioltani szomját? Ügy gyűlöltek őt, mint a vallásháborúk idején a humanistát, kit városról-városra űztek a zsoldosok latin kéziratai és görög könyvei miatt. Nem tudták megbocsátani neki, hogy különb volt kortársainál s szellemi rangját gőg, fitogtatás, kacérság nélkül viselte — mérséklete és fegyelme csak még inkább feltűzte dühüket. Igaz, némelyik hódolója többet ártott neki esküdt ellenségeinél is: egyaránt tehetetlen volt az izléstelen tömjénezéssel s a freccsenő szitkokkal szemben a legtöbbnyire mindkettőben: ártatlan. Talán ma már elfogulatlanul beszélhetünk róla: a vérebeknek sovány zsákmány a halott s a magukra maradt hívek talán nem esnek többé gyanúba, hogy a Baumgarten-díjra akarnak érdemeket szerezni, amidőn méltón írnak a költőről. Hisz kétségtelen, hogy a legtöbb torzszalkodás oka ez a díj volt, melyet hol „szerény zsebpénznek“, hol pedig „talpnyalók zsoldjának“ nevezett az irodalmi élet retorikája. Könnyű felismernünk a díj legnagyobb hibáját: nem kapott belőle mindenki — s máig is csodálkozva tünődünk rajta: miért nem igyekeztek eddig tökéletesebb irodalmi díjat alapítani az elégedetlenek, akiknek talán szintén meglenne a módjuk erre, hisz nem a Baumgarten-alap az egyedüli vagyon Magyarországon! Talán már szembe is nézhetünk a váddal: igaz-e, hogy csak bizonyos „szűk baráti kör“ részesedett eddig az évi kamatokban? Egy kis statisztika bebizonyítaná, hogy aránylag sok olyan író kapta meg a díjat, akinek neve előzőleg még csak nem is szerepelt a Nyugat lapjain — noha nem értjük, miért lenne akadály az ennek ellenkezője? A „szűk baráti kör“ rosszindulatú legendája tovább él a Nyugat körül s valószínűleg akkor sem fog széteszlani, ha ez a „kör“ az egész magyar irodalmat rég magában foglalja már. Egyébként épp Babits ügyelt rá leginkább, hogy valamiképp egyoldalúvá ne váljék a folyóirat gárdája, melyben a népi származásúakat épügy megtaláljuk, mint a közép-es munkásosztály tagjait.

De az „irodalompolitika“ szomorú és unalmas bábjátéka vajmi kevésé vonhatta magára figyelmét az utolsó években. Ha megszólalt néha, inkább csak baráti tanácsot, irányítást adott s tanításában keskeny, rögös, de annál igényesebb utat jelölt meg a magyar szellem számára. Csodálatos módon, tanítása alig változott, módosult két évtized alatt — egyenes út vezetett az írástudók árulásától a Tömeg és Nemzethez vagy a magyarság jellemképéhez. Magányos, hősi tanítás volt ez, szigorú és mégis szeretetteljes, aggódó. Nem véletlen, hogy az utóbbi években egyre inkább a tanító, a nevelő szerepét vál-

lalta, egy nemzet nevelőjét — sohasem volt erre olyan szükség, mint manapság!

Nem akarjuk a költő s a regényíró értékét kisebbiteni, mikor most is elsősorban tanító hivatására emlékeztetünk. Sokan beszéltek utóbbi időben arról az „akadémikus“ magatartásról, mely Babitsot, sőt a Nyugatot magát jellemezte. Babits valóban az Akadémiát jelentette két írónemzedék számára, de az igazi Akadémiát, az élőt és megújulót, az örökké frisset és ébert, mely az Ige szent lázában égett s ha kellett, forradalmibb volt korunk hivatásos, ügyesen alkalmazkodó forradalmárainál. Akadémikus tanítás volt az övé és nemesen konzervatív egy olyan korban, midőn az igazi forradalmiság igen gyakran egyet jelent a megtartó, féltékenyen őrző és örökös konzervativizmussal. Harcos tanítás volt ez mégis, az elefántcsonttorony pedig szigorú őrhely, melynek ormáról hamarabb megpillanthatta a fenyegető felhőket, mint az élet zűrzavarában elvegyült küzdők. S hamarabb is emelhetette fel szavát, hamarabb hozhatta el a vész hírer, melyre oly kevesen vetettek, ügyet. Mi sem állott távolabb ettől az Akadémiától és elefántcsonttoronytól, mint az élettől való elvonulás, a sértődöttség és a béke szelíd sóvárgása; az Igazság, a Tanítás vágya nem hagyja nyugodni megszállottait, szót kér és elküld a Városba, mint az Úr Jónást — ha kell, akár a Cethalban is! Érdekes lenne nyomon követni, mint alakult ki Babitsban ez a hivatástudat, mely oly hatalmas lánggal fűtötte át életét. Már Szent Ágostonban is elsősorban az Igazság megszállottja vonzotta s a vallomások irodalmi érdekességén túl, ez a vonás tette rokonszenvenessé számára ezt a nem egyszer komor, kétkedésre is hajlamos szellemet, kiben talán saját hitének vívódásait és vargabetűit követte nyomon. A középkor nagy „világnézeti“ vitájában ő kétségtelenül Ágoston oldalára állott volna Tamással szemben. Az a hatalmas erkölcsi alap, melyre Babits tanítása felépült, benne rejlik már a csodálatban, mellyel Szent Ágostonnak adózott: „Az Igazság tevékeny és harcos katonája ő: de oly harcos, aki a legfőbb jutalmat a Békében látja, ki tár elszánva egész éltén át küzdeni, szemeit folyton a nagy, elérhetetlen nyugvásra csüggeszti, melyet az Igazság teljes birtoka ad.“ Mindezt csalmem szóról-szóra elmondhatnók Babits Mihályról is.

Példája elsősorban erkölcsi példa s ennek fénye mellett még művének irodalmi jelentősége is csaknem mellékessé válik. Van valami aszkétikus vonás ebben az erkölcsben: szigorú és szikár, anélkül, hogy kemény lenne mélységesen keresztény, teli egy türelmes, elfogulatlan, szabad humanizmus derűjével és bizakodásával. Még a tévedést sem ítéli máglyahalálra s az igazságot sem akarja izzó vassal a hitetlenek homlokára sütni. Magányos erkölcs, akár a szenteké és hősöké: az Ő tanításában az írástudó visszanyeri ősi, csaknem vallásos szerepét, kösziklára építő, makacs tisztaságát: „még ha semmi reményünk sem volna, s joggal veszítenéd el minden hitedet a Morál és Igazság erejében: bizonytal akkor is inkább illik az írástudóhoz a Világítótorony heroizmusa, mely mozdulatlan áll és híven mutatja az irányt, noha egyetlen bárka sem fordítja feléje az orrát — míg csak egy új vízözön le nem borítja lámpáit.“

Elég egy pillantást vetnünk prózai stílusára, hogy felismerhessük fegyelmének mértékét, a lélek örökké készen álló éberségét és elszántságát, s az összhangot, mely e világnézet legszebb díszé, örömeinek és szeretetének gyümölcse. Ez a stílus levetette magáról az első esztendők édeskés modorosságát: versen felnevelt próza ez, akár a Kosztolányié, melynek e sajátosságára legelőször ő figyelmeztetett. Egyszerűségében, latin világosságában mégis rokon a verssel ez a stílus, átmenetei, hajlatai, szemérmes csengése a rímekkel játszó költő fölényét árulják el. Mily kevéssé pompázó, zeneiségében mily mértéktartó és józan! A kifejezés a Gondolat eszköze marad

mindvégig, hajlékony, nemes eszköz, de inkább átlátszó, mint csillogó: mondanivalójának egyetlen porcikáját sem akarja fényes fátyolba burkolni. Inkább pőrén mutatja meg, keménységében és görcseiben. Könnyű, anélkül, hogy könnyed lenne — a fény, a levegő s a felhők könnyűsége az övé. Fiatalkorának játékossága csakhamar elvész valami tőprengő, vívódó komorságban — de maga a gondolat ment ez utóbbitől. Nem érezni rajta a gondot, mely szülte és simára csiszolta. Nem bonyolult és nem hivalkodó: csak az igazán nagy gondolkodók tudják ily egyszerűen kifejezni magukat s csak kivételes művészek képesek rá, hogy elvessek maguktól a cifrázatot, a felesleges ékítményt, anélkül azonban, hogy magáról a szépségről le kellene mondaniok.

Leginkább talán fegyelmét kellene csodálnunk: ideges, érzékeny, félénk ember volt, betegsége és halálfélelemre hajlamos. Művében mindennek alig látszik nyoma; győzött a zűrzavar, a félelmek, a sötétség felett. Bonyolultságát egyszerűséggé tudta idomítani, noha sohasem tagadta le gazdagságát. Viszont nem is ragyogtatta meg úton-útfélen; úgy lehetett vele, mint nagyon régi arisztokraták túlságosan díszes címeikkel, melyek közül készakarva a legősibbet s legszerényebbet viselik. Így választotta ő is az írástudók legősibb és leggőgösebb jellemvonását, az egyszerűséget. Emberi nagyság ritkán párosult ennyi póztalansággal, szerénységgel, pedig nem is a háborítatlan, derűs Olympuson élt, hanem a nyugtalanság völgyében. Innét legfeljebb ama komor, sötét szakadékok felé lehetett leszállnia, ahol Dante szegődött mellé vezetőül. De a pokolból a paradicsom fénylő köreibe is felemelkedhetett s alkotásaiban, különösen verseiben, van is valami paradicsomi vonás.

A nevetést nem ismerte műve s a mosolyt is alig! Mily sokat elárul lelki állapotáról az a feljegyzés, melyben bevallja, hogy az Isteni színjáték hármasságából a Purgatórium állott hozzá legközelebb. A keresztényi alázatosság nem merte megtagadni leghűségesebb társát, a szenvedést s nem akart lemondani a Paradicsomról, melyet a tisztító lángok között remélt kiérdemelni magának. De a Purgatórium kapui talán már életében is megnyitak előtte: a lélek szenvedését öregkorában a testé váltotta fel. Még az üldözöttség rémképei sem állottak egészen távol ettől az aggályosan érzékeny lélektől:

Barátaim egyenkint elhagytak,
akikkel jót tettem, megtagadtak;
akiket szerettem, nem szeretnek,
akikért ragyogtam, eltemetnek.
Ami betűt ágam írt a porba,
a tavasz sárvize elsodorja.

Mindez nem igaz szóról-szóra, de épp ezért jellemző; ha igen sok ellensége volt is, kevés íróhoz ragaszkodtak oly rajongó, csaknem vallásos tisztelettel a barátaik, mint őhozzá. Ez a ragaszkodás talán nem csupán irodalmi okokkal magyarázható meg, hanem azzal a varázssal is, mely emberi lényéből áradt. Mint író és ember, talán legtökéletesebb képviselője volt annak a magyar literátor-típusnak, mely Kazinczyval indult s Kölcseyt, Vörösmartyt, napjainkban pedig még. Kosztolányit adta nekünk. Babitsnál ismét fontosnak érezzük a méhest, melyben Horatiust olvasták az elődök s a kanonok nagybácsit, aki szenvedélyes könyvgyűjtő volt. Az ősök révén régi nemesi hagyományba kapcsolódhatott be Babits — az antik műveltség iránti hajlamát talán egyenestőlük örökölte — de a hagyományt még bőségesen gazdagította az európai szellem kincsével, ő a mi első, igazán európai hivatású írónk, aki nem csupán egy nemzetet vagy éppen

egy fajt akart szolgálni, hanem idejekorán figyelmeztetett arra az adósságra, mellyel minden kor és minden nép írástudói az „európai nemzetnek“ tartoznak. Nem az egész emberiség igényeit hangoztatta, — valószínűleg érezte, hogy frázisok és közhelyek ürességébe lépne ezzel — hanem csak Európáét, mely kézzelfogható hagyomány és világos jelkép — hanem higyjük, hogy ezzel megtagadta nemzetét: a XVIII. század néhány költője és hője (Bessenyei, Bacsfányi), sőt maga Petőfi is, Madách is megmutatták, mint viselheti szívében magyar ember egy szűkebb s egy tágabb nemzet sorsát. Ma már alig akarjuk elhinni, hogy igazi magyar lehet az is, aki Nyugat felé fordítja szemét, pedig egész történelmünk és irodalmunk története Babits magatartását igazolja. Csaknem ezer éven át igyekezett bekapcsolódni Európába a magyar szellem — de Babitsnak már azokra a veszedelmekre kell figyelmeztetnie bennünket, melyekkel egy sértődött, durva szakítás járna. Ez a tisztta, könyörtelenül éles szellem nem hitt a barbár misztikában: turáni álom helyett Dantét állította élénk, mítosz helyett a keresztény — tehát európai — gondolat és szemlélet fényes körei felé ragadott magával. Vannak, akik nagyon is készek az érvel, hogy Babits Európája régóta nem létezik. Azt hisszük mégis, Szent Ágoston, Dante, Kant, Goethe Európája — mely Babitsé egyúttal — még mindig szilárdabban áll, mint akármilyen földi hatalom. S ha valóban elvesztettük volna már ezt az Európát, nem lehet égetőbb feladatunk, mint igyekezni, megtalálni ismét a felé vezető ösvényeket. A magyarság előtt Babitsnak és nemzedékének példája megmutatja majd, hogyan lehetünk egyszerre magyarok és európaiak.

Idővel Babits irodalmi öröksége bizonyára fontosabb lesz, mint az a nevelő hatás, amelyről imént szözlöttünk. A művek igazi élete most kezdődik majd csupán s bizonyára eljön az idő, midőn új jelentőséget nyer a Halálfiat, ez a korát megelőző s eléggé mindeddig nem méltányolt regény. A magyar próza egyszer bizonyára felnő odáig, hogy Babits regényeinek és novelláinak fanyar játékossága, különös tárgyilagossága ugyanolyan ösztönző erővel bír majd, mint ma a tündéribb, de könnyebben elérhető Krúdy varázslata. Korunk talán az esszéistát tisztelte benne leginkább, teljes életművéhez csak egy irodalmikig iskolázottabb nemzedék tud majd több haszon és tanulság reményében hozzányúlni. Öröksége addig is itt marad, vádolón és ösztönzőn, akár az Adyé, hogy pártok és érdekek marakodjanak fölötte, vagy akár feledésbe is boruljon egy időre, a boldogabb és diadalmasabb feltámadás reményében, mely biztonnal nem fog soká vártni magára.

Hisz ami romlandó volt benne, azt maga ismerte fel legelőször: ifjonti, kereső hevét, modorosságig merészkedő játékait sohasem szégyelte, nem is igyekezett később se eltagadni, az önmagán aratott diadal azonban kritikusi működésében kísértett vissza paradox módon: a zsúfoltságot, a fülledt gazdagságot épp ő ítélte el mindég, akinek fiatalkori írásai főként szimpompájukkal, sőt bizarrságukkal hatottak. De talán igaza is volt, amidőn a kipróbált veszélyektől másokat igyekezett megóvni. A klasszikus formát ugyanúgy megtalálta, mint Kosztolányi. Hiába állítja magát szembe fiatalkorának nagy barátjával: vérmérsékletük különbözött egymástól, de pályájukon lehetetlen észre nem venni valami testvéri párhuzamosságot. Az Esti Kornél írója talán csak látszólag volt könnyedébb: Babits könyörtelenül meg tudott válni mindentől, amit művében elavultnak, megfakultnak érzett. Csodálatos, mennyire friss volt mindig ez a szellem, mily könnyen le tudott számolni tévedéseivel, mily mohón szívta magába az újat, mily szívesen gazdagította vagyonát s lett, ha kellett, tanítványainak tanítványává. Ez a lankadatlan éberség tette őt poéta doctussá, ez avatta örök Tanulóvá a nagy Tanítót.

Hogy példája mily megtermékenyítő volt már életében is, azt leginkább az a nemzedék mutatja, mely árnyékában nőtt fel. Ő volt az, aki felfedezte az új népies irodalmat s akik szemére vetik, hogy irodalomtörténetében nem jutott hely a primitív, népi époszoknak, ne feledkezzenek meg a lelkesedésről, mellyel Illyés Gyulát fogadta. A Három öreg költőjében Babits azzal a hagyománnyal lépett új kapcsolatra, mely egyik mintaképének, Arany Jánosnak ihletője volt. De Illyés is az ő oldala mellől tekintett át Nyugat felé s a tanítványban így új testet öltött magyarság és európaiság egyensúlya, a legritkább és leggazdagabb erény, mellyel magyar költő dicsekedhetik.

„Aki igazán és mélyen önmaga tud lenni, az mindenkivel testvér“ — írta egy helyütt s ezzel elárulta humanizmusának, örök frissességének titkát. S ez lesz mindig az egyedüli ösvény is, mely ő hozzá elvezet.

SŐTÉR ISTVÁN

IRODALMI VÁLSÁG — TÁRSADALMI VÁLTOZÁS

IRODALMI PROBLÉMÁKRÓL beszélünk; de kit érdekel ma a „tisztá“, az „öncélú“ irodalom? Az Író kilép elefántcsonttomyából; jobban féltől a megrendült lakástól, mint a világ és a társadalom viharaitól. Talán Babits Mihály volt az utolsó, kiben még élt a „tisztá“ irodalom eszménye és a klasszikus mérték, utána már csak zűrzavar következik, vad szubjektivitás, szemérmetlen ösztönösség s mértéktelen kitárulkozás, mindez pedig az irodalom „társadalmiasodásának“ kíséretében. A tisztá és az Öncélú irodalom már nem kell senkinek..., vajjon a közönség fordult el tőle, vagy maguk az írók készítették elő ezt a nagy társadalmi változást? Nincsen többé irodalmi válság és társadalmi válság egymás nélkül, egyik a másikból következik, egyik a másikban tükrözik. S ez a kettős válság egyben a Mű válsága is. Az író elárulja, elhagyja a Művet s beáll a társadalmi küzdelmek sorába. Vajjon hogyan tér vissza onnét, győzelmesen? vagy pedig alámerül a csaták és a változások roppant áradatában?

Íme, röviden talán így áll az irodalom és társadalom kölcsönhatásának ügye. Így volt ez egész Európában, így van ez ma Magyarországon. S mert Magyarország kisebb ország s mert a magyar társadalom kisebb és más, mint az általános európai, ezért nálunk ez a válság erősebb és érezhetőbb. Elvégre ennek az országnak sorsa műveltségének állásával azonosult. Egy jobbik Magyarország a területi és politikai valóságokon túl sokkal inkább élt írói vágyaiban, mint a reális társadalom valóságaiban. A magyar írók és a magyar irodalom minden belső problémája így emelkedett mindig történelmi jelentőségűvé. Ma a magyar történelem és politika felszíne alatt roppant társadalmi változások és kérdések izzanak. 1930 óta ez az ország, ez a társadalom a szüntelen változás, levés állapotában van. Ma még senki sem tudja, merre vezetnek ezek a változások és társadalmi alakulások, melyek egy amúgy sem erős, organikus társadalmat rengetnek a folytonos izzás belső lázaival. Mindehhez hozzájárul még az európai helyzet s a magyar problematika sok összeszövődése, kapcsolata. Merre vezetnék ezek az összefüggések és változások? — ma alig tudhatjuk. De annyit érzünk, hogy az íróknak kevés a részük bennök. Már legalább is azoknak, akikben tudatosan, öntudatlanul benne él ennek az országnak lelkiismerete, öntudata. Az ilyen lelkiismeretű író visszahúzódik a változásoktól s szerepe tulajdonképpen egészen negatív,

jelentéktelen. A mai társadalmi változások egészen más irányban történtek, mint ahogy az írók szeretnék volna. Az írókban nem a reális, uralkodó társadalom lelkiismerete mozdult meg, hanem magányos felismerések kértek bennük szót maguknak. Az író lássa jól, lássa rosszul az ország és a társadalom kérdéseit, semmi részt sem vett a mai társadalmi helyzet előkészítésében. Legfőljebb csak annyiban, hogy a benne felriadt nyughatatlanság, változtatási ösztön ragályként hatott, terjedt tovább. De ezek a későbbi hatások olyanok-e, hogy az író vállalja, vállalhatja-e a velük való azonosságot? Itt tehát két Magyarország áll és fejlődik egymás mellett, kezdetben egymással párhuzamosan, később sokban egymás ellen: az írók Magyarországa és a társadalomé. Az író természetesen kisebbségben marad a társadalommal szemben. A társadalom sem vállalja az írókkal és eszméikkel való azonosságot. Hiszen talán így volt ez mindig vagy legalább is igen sokszor a magyar irodalom és társadalom történetében. Ezért kellett a magyar íróknak mindig egy jobbik Magyarországhoz fordulniok és a jövőhöz bánatosan, magányosan, de annál nagyobb büszkeséggel fellebezniök. S a jövő mindig az íróknak szolgáltató igazságot. Így lesz ez most is? A régi nagy példák, melyekre most gondolunk, könnyű volt a dolguk. Régen a magyar író magányos volt, magányos eszméivel s művével egyaránt. Amire hivatkozhatott, az éppen az eszme és a mű magánya volt. A Mű! mely ma hiányzik... Az eszme, mely előkelő szomorúságban izzott a jövő felé... A mai író is a jövőt kérné maga mellé tanúsággul, de többé nem ér rá, hogy Művet alkosson, nincsen ideje, hogy az eszmék és az örökkévalóság szféráiba emelkedjék, — minden idejét, összes gondolatait lefoglalja a rettenetes és csodálatos színjáték, a társadalom a maga meglepő s veszedelmes változásaival.

Az író ma tanúul kínálkozik a társadalmi változásokhoz. Nem is nagyon törődik vele, hogy a társadalomnak nincs szüksége rá. A mai társadalom nem nagyon tart igényt az írók szolgálataira. Sokkal nagyobb szüksége van pilótákra, gépkocsivezetőkre, szakemberekre, agitátorokra, társadalmi reformátorokra, mint írókra. Az író ereje elhanyaglik, kedve fogy. A társadalom más irányba fordult s többé nem érdekli a Mű; eszméket nem az íróktól szerez s nem tiszteli többé alkotásait. Az író így elszigetelődik s egyre inkább tudatára jó jelentéktelenségének és felesleges voltának. Nem éppen személyében, hanem inkább megszületett vagy meg nem született műveiben. A Mű belső válsága itt hogyan jelentkezik? A társadalom közönye közepét nem születhet zárt és biztos írói alkotás. Tulajdonképpen sosem volt, sosem lehetett „tisztá“ és „öncélú“ irodalom. Akárhogyan is, az író mindig valami adott társadalmi helyzet, társadalmi gondolat és magatartás, korszak, ízlés megjelenítője volt. Az már más kérdés, az erő, a szépség és a szellemi szárnyalás ügye, hogy emelte fel a konkrét helyzetből született Művet az örökkévalóság és maradátság szférájáig. Csak biztos, befejezett és zárt társadalmakban születhettek „klasszikus“ alkotások. A „klasszicitás“ nem független termék, de a társadalmi biztonsággal egyesült szellemi biztonság kifejezése. A mai író tehát semmiképpen sem „klasszikus“ jelenség. A társadalmi helyzet alapjaiban rendítette meg a tiszta esztétikum hitét és hitelét. A társadalmi válságból megszületett a program-irodalom, melyről különben a régi „tisztá“ irodalom hívei azt tartják, hogy művésziességében jóval mögötte maradt az „öncélú“ vagy „klasszikus“ irodalmi kifejezőmódnak. A társadalmi válság, változás irodalma így lesz „romantikussá“; sehol semmi biztonság és megbízható szellemi mérték, mely után az író igazodhatik; hát úgy véli jónak, ha reábizza magát saját ösztöneire; sőt néha ezt az ösztönt a legmagasabb mértékül emeli önmaga, esetleg a társadalom, a nemzet fölé. De ez már a hivatottsági érzés vagy az elbizakodottság kérdése, szinte orvosi eset és nem irodalomszociológiai probléma. Az író figyelmét teljesen meg-

ragadja a társadalmi válság színjátéka s nem egyszer maga is szerepjátészónak jelentkezik, ha meg nem, úgy teljes lelkesedéssel szenteli magát hivatásának, melynek fontosságát különben a társadalmi felelősségvállalás erkölcsi indokaival is igazolja, hogy a társadalmi tények, jelenségek feljegyzője, figyelője, krónikása legyen. Az író többé nem teremt új világot; elég számára, ha jól-rosszul megrögzíti a társadalom jelenségeit, a különféle folyamatokat.

Biztosan nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk: ma szinte minden író „chroniqueur“, társadalmi és emberi helyzet kommentátora. A fiatalabb írói nemzedék versben és prózában szinte egészen ilyen szerepben jelentkezett, ez a szerepvállalás adja jelentőségüket s indokolja tekintélyüket. S az idősebbek is mintha odahagynák a Művet, nem nézhetvén tétlenül a fiatalabbak kronikóri, kommentátori forgolódását. Lám, Móricz Zsigmond is megirigyelte ezt a társadalmi-írói szerepet s ahogy jóval előbb Ignótus, avagy a fiatalabb Ignótus vagy Hevesi András szerepeltek a budapesti városi polgárság helyzetének kifejezői és megrögzítőiként, úgy áll oda most Móricz Zsigmond a népies politikai-társadalmi irányzat élére. Hiszen egész írói iránya úgyszólván eléggé megindokolja ezt a szerepvállalást: a nép Írója, a nép megjelenítője, helyzetének megrögzítője volt már jóval előbb is a maga hatalmas eszközeivel. Kosztolányi vagy Babits aggódva húzódtak félre e társadalmi hivatásvállalás elől; s ha Kosztolányi éles és intő szavakkal még elítélhette az író politikai és társadalmi szereplését, a maga külön szigetén kitartó Babits Mihályt szenvedő s emelkedett élete végső szakában már elérte ez az áradat s hevesen ostromolta menedékét. Babits klasszikus s európai irányának nincsenek folytatói; az új társadalmi irodalom egyes képviselői támadhatták eleget, a népies irány vezető egyéniségei — akár tehetségük, akár személyi kapcsolataik révén — már régen benn voltak az ostromlott terület védőfalai mögött... S maga Babits Mihály sem vonakodott tőle, hogy a tehetség s az irodalom jogcímén elismerje a népies-társadalmi irány képviselőit. Mert közben a klasszikus európai-esztétikai irodalom epigonjai elkoptak és elhalkultak mellőle. Csakhogy Babits Mihálnál, aki élete utolsó írásaiban, vallomásaiban a régi történelmi magyar műveltség, a latinosság és a történelmi középosztály szellemi örökösének, folytatójának érezte magát, egyedül a tehetség s az írás értéke döntött, — aminek különben óriási a jelentősége a társadalmi-népies irány tekintélyének növekedésében az európai s klasszikusan orientáltak között is,— addig a következő nemzedékeknél s az új, felemelkedő társadalmi igényeknél már sokkal fontosabb volt a társadalmi és politikai állásfoglalás. A társadalmi és politikai hivatás hangoztatása és tudatos vállalása pedig természetesen elvonta az író a Műtől s a kronikóri, tanul, kommentátori mineműségebe szorította vissza. Amit különben az írók jórésze szívesen is vállalt; sőt mintha örülnének is ennek: a társadalmi-politikai-népies szerep felmenti hordozóját a Mű kötelezettségétől és bizonyágtételétől.

Innét van az, hogy a mostani irodalom többé nem mérhető egyéniségek vagy alkotások mértékeivel. Itt már egyedül a „kollektív“ mérték lehet az irányadó. Vagyis az, hogy milyen is a szerep, a hivatás értéke, jelentősége a társadalom, a közösség szempontjából és hogy miként vállalja az író ezt a társadalmi szerepet: becsületesen, hittel, vagy a mai szélesebb társadalom igényei és követelményei felé elhajladozón? Mert hiszen tudjuk, — s ezt előbb kiemeltük — hogy az író és reális, uralkodó társadalom közt ma alig van, alig lehet kapcsolat s az írói társadalom hivatásának az egyik legfontosabb kritériuma, mint tart ki az író magányában, önkéntes őrhelyén, ahogy egy jobbik világ felé vigyáz s a veszedelmekre figyelmeztet. Klasszikus mértékek nélkül, társadalmi kapcsolat és rezonancia híján a magyar író ma magányosabb, mint valaha volt. Az esztétikai és stílusmértékek teljesen meglapultak.

Az író ebben a magányban s elhagyatottságban egészen magára van utalva. Ember legyen a talpán, aki megállja a próbát. Nagyon nagy és erős természetnek kell lennie, akít nem ragad el az önkéntes és magányos hivatásvállalás pátozas s nem késztet szabadságokra az ellenőrzés, a társadalmi és szellemi kapcsolatok teljes hiánya.

Így volt ez Európaszerte; az elmúlt húsz év a nagy szociális mozgalmak kora s az írók a maguk „szociális realizmusával“ tanúságot tettek Nyugaton a társadalmi fejlődés mellett. Nálunk a helyzet nehezebb volt, hiszen nincsen olyan társadalmunk, mely a fejlődés, a haladás s a szociális forrongás állandó lázaiban éghetett, mint Európa többi országai. Ezért teremtettek maguknak az írók szinte külön társadalmat, külön társadalmi eszményt. Európaszerte az ipari munkásságé volt a társadalmi változások előkészítése; az ipari munkássághoz csatlakoztak az írók is, akik kivándoroltak a polgári világrendből. Nálunk az írónak nem kellett kivándorolnia... Nálunk nem is volt „polgári“ társadalom, ipari munkásságunk pedig soká kívül állott a „nemzet“ körén. Hiszen a magyar iparosodás igazi fellendülése csak az elmúlt húsz év munkája volt. Addig az ipar nem is számított gyökeres „magyar“ jelenségnek... Történelmi és vezető rétegeink érdekeltsége elsősorban agrárjellegű volt; a magyar nép arca és jelleme földművelő, paraszti; társadalmunk nagy része még soká benne élt az ősi naturálgazdasági életformában, honnét csak mostanság kezdi kimozdítani az ipari civilizáció terjedő hatása. A magyar probléma tehát egyet jelentett az agrárlakosság problémáival. A társadalmi változások erővonalai erre felé mutattak. De az ország agrárlakosságát a különféle politikai rendszerek megmerevítették helyzetében s megóvták attól, hogy a szociális lázak a vidékre is áterjedjenek. Csak lappangva, mint bujkáló tűz, úgy terjedt a szociális nyugtalanság a vidéken s a különféle problémák megoldását is csak azok között a keretek között tarthatták megvalósíthatónak, melyeket az ország vezető rétegeinek történelmi öröksége, társadalmunk agrár-naturálgazdasági jellege úgyis készen előre megszabott. Az agrárlakosságot „megagitálni“ akaró különféle szellemi irányzatok így maguk sem jelentkeztek a forradalom s a felfordulás nyugtalanító jelmezeiben. Azok a szellemi és politikai irányok, melyek a magyar népet választották tárgyukul, mind a történelmi és hagyományos Magyarország mértékeit vállalták. Tulajdonképpen így tettek maguk a „falukutatók“ is. Mindnyájan a hagyományos Magyarországhoz szólnak s nincsenek forradalmi szándékaik, nincsenek rendkívüli és mereven elhatárolt eszméik. A történelmi és hagyományos Magyarország nevelte őket, nem is akartak tőle sosem elszakadni. Csak bele akartak helyezkedni a nép nevében ennek pozícióiba, hogy a változást és a nyomott helyzet lazítását aztán ilymódon munkálják. A történelmi hagyományok öröksége és a szociális képzettség hiánya, a minden határozott szociális szemlélettől való idegenség tette azt, hogy ezek a „népies“ és „falukutató“ irányok annyira romantikusak, hiányzik belőlük minden tudományos és társadalmi előképzettség, eltökéltség; valójában mindenestül a „jobboldali“ Magyarország termékei. Innen van az, hogy ma már ennek az iránynak veteránjai valósággal „reakciósakéként“ hatnak. Ma már idejüket múlták a „népről“, az „anyaföldről“, az „örök parasztról“ kongó tudománytalan publicisztikai frázisok, hiszen egyre világosabb lett a felismerés: ez a népies romantika mit sem változtat a nép, a parasztság helyzetén, ha nem ismeri fel a társadalmi fejlődés irányait, törvényszerűségeit, vagyis azt, hogy a parasztságnak végre Magyarországon is az ipari társadalmi lét irányában kell haladnia, civilizálnia.

Húsz esztendő múltán megérték az 1920-as években kezdett és soká annyit támadott iparosítás eredményei. Világos, hogy a népfellegünköt csak az iparban helyezhetjük el; az is egészen nyilvánvaló, hogy az ipar nemcsak

az ország függetlenségének, biztonságának záloga, hanem egyben polgári-sodásunk, művelődésünk legnagyobb előmozdítója is. Nálunk csak későn, mostanra ismerték fel, akkor is csak kevesen ezt a törvényszerűséget s hogy fel nem ismerték, attól volt beteg az egész „népies“, „falukutató“ mozgalom, irodalmi irány.¹

Ugyanis az új irodalmi és társadalmpolitikai népiesség a maga romantikájában maradi és köldökszemlélő magatartás volt, mely elzárkózott Európától, az európai társadalmi fejlődés reánk is érvényes szabályaitól. A „népies“ író, a „falukutató“ regisztrált, de nem tudta, hogyan tegye azt és miért. A szerep elhibázott volt és hordozói bizonytalanul teljesítették. A társadalmi és az irodalmi feladatot összetévesztették. A paraszti lét, a paraszti nyomorúság és egyben a paraszti tökéletesség rousseai éldelése közben valósággal dogmává emelték a parasztságot. A paraszti eredet még máig is érdem és kiválóság, mely már egymagában is irodalmi tekintélyre képesít. A paraszti meglátás, a parasztságnak a magyar életszemlélet középpontjába való állítása pedig kötelező magatartás, mely magának teljes kizárólagosságot követel. A romantikus írói szerep ily módon csak rövid ideig erjesztette a „népies“ mozgalmakat. Utóbb már minden paraszti és népies dolog dogmává merevült. Mindenütt másutt a szociográfia munkája elsőrendű tudományos kötelesség; nálunk romantikus irodalmi ösztönök és hevek kiélése lett. Elveszvéen a klasszikus mérték s nem lévén többé réteg, mely hordozza a klasszikus magyar műveltséget, a parasztimádat emelkedett eszménnyé és irodalmi divattá, mely anatómával sújtott minden kívülállót, ellenzőt. Ezek a szándékok nem gondoltak azzal, hogy így önmagában a parasztság nem lehet eszmény s az emberi tökéletesség végső fokmérője; csak kevesen jutottak a felismerésig, hogy az igazi népies eszmény a parasztság nevelése, emelése, sorsának javítása. Ma már az „örök paraszt“ frázisait szajkoló romantika maradi, retrográd princípium; az igazi népiesség viszont az, mely a haladást hordozó ipusztriális civilizáció eredményeiben szeretné részeltetni a magyar parasztságot. Hiszen maga a parasztság sem szereti az „örök paraszt“ eszményét, mely az ő haladására s fejlődésére váró lényétől teljesen idegen, míg a róla formáit idilli képek inkább kielégületlen városi emberek irodalmi vágyakozásait leplezik.

A társadalmi nyomatek, a birtokos rétegek ellenzése és ellenállása okozta azt, hogy a parasztkérdés soká a romantikus parasztszemlélet ábrándjaiban ringatózott. A népies irodalmi irány kétségtelenül felismerte a problémákat, de gyökerükig már nem akart elhatolni. Mert ugyan ki gondolt a népie irány hívei közül a részletekkel, ki törődött a közigazgatás és a nép viszonylataival, ki ismerte e nagy ambíciókkal indult írói nemzedékből az államigazgatás bonyolult gépezetét, amelyhez való nem értésen már annyiszor elbukott annyi reform? A népies irodalmi irány soká kívül állott minden mértéken, belső szellemi ellenőrzésen s hovatovább a népi kérdések megoldásának komoly vizsgálata helyett szertelen egyéni ambíciók, irodalmi vágyak s félbemaradt tehetségteüenségek kiélési területe lett. A „népies“ író típusa úgy nőtt fel irodalmi életünkben, mint vad bozót, mit senki sem gondozott. A „népies“ író mintaképe Ady és főképpen Szabó Dezső; Móricz Zsigmond java élete művének nincsenek követői, annál inkább újabb politikai, társadalmi, tehát nem művészi megnyilatkozásainak. A szabó-dezsősködés és adyskodás stílusban is, szemléletben is eluralkodott irodalmunkon. Most nem beszélünk arról, mennyiben volt igaza Kosztolányinak,

¹ Annyi haszna mindenesetre volt ennek az irodalomnak, hogy sokakban felébresztette a szociális összetartozás érzését olyan rétegek iránt, melyek szinte kikapcsolva a nemzeti életből, mindenkor a magyarság élettani rezervoárjai voltak. A felszabadított területeken ez különösen tanulságosan megfigyelhető. (Szerk.)

mikor Ady hatásától féltette irodalmunkat. Igaza volt, midőn kikelt az Ady-epigonok ellen, csakhogy ezzel a „tisztá“ irodalmi magatartással kikezdte a társadalmi reform ügyét is. Ady és Szabó Dezső költők, írók, romantikus, expresszív nagy egyéniségek, akik utánozhatatlanok. Nem is annyira művészi mivoltuknak akadtak követői, mint inkább frazeológiájukat és társadalompolitikai és faji hitvallásukat utánozták. Vagyis az epigonok nemzedéke tovább fokozta, folytatta azt az ihletést, azt az izzást, mely úgyszólván végsőkéig hevült e két egyéniségben. A társadalmi népiesség ügyéből így lett irodalmi ügy s így nem lett társadalmi és politikai tett. Ady és Szabó Dezső adhattak ihletést, indítást, de náluk igazán nem található meg a társadalmi átépítés alapelvei. A fiatal epigonok folytatták a népies izzást, ihletést, de nem akadt senki, aki a dolgok reális oldalát nézte volna. Így sikkadt el az irodalmi gyakorlatban az új népiesség sok szándéka, nagy kezdete. Említettük volt, hogy a „népies“, a „falukutató“ írók a hagyományos, a történelmi Magyarország kereteiből születtek. Így hát amennyire hívek voltak Szabó Dezső társadalmi, táji, faji és stiláris romantikájához, annyira nem valósíthatták meg például Adynak, az igazi Adynak társadalompolitikai gondolatait, melyeket Ady onnét kölcsönzött, amely oldal igazán nem volt rokonszenves az 1920-as restauráció megteremtőinek. Így indult meg az a folyamat, mely Adyt hozzáalkalmazta az 1920-as évek szelleméhez. Ez a folyamat máig is tart, mikor Adyt sokszor emlegetik nyilaskeresztes, nemzeti szocialista oldalról is sajátjuknak. A nagyon nagy költői egyéniség az egész nemzeté, pártkülönbség nélkül; de Ady nyilván nem tartozott volna, ha él és tudatosan halad, azokhoz a csoportokhoz, melyek annyit emlegetik. Adyból az 1920-as évek után máig is inkább csak a frazeológiája maradt — ugyan ki emlegeti már nagy és csodálatos verseit? Inkább hat Ady, az aktualizált politikus, a táji és faji kérdés felvetőjeként, a régi politikai és társadalmi végkövetkeztetések mellőzésével... Ady és Szabó Dezső romantikus és expresszív frazeológiája ma ott él és hat politikai köznyelvünkben; Gömbös Gyula és kora ezzel a nyelvvel élt és szónokolt; e romantikus nyelvezettel szemben teljesen hatálytalan minden klasszikus szabály és nyelvhelyességi logika, mivel az új társadalom többé már nem tartja egyebekben sem kötelezőnek magára — minden történelmi reminiscencia ellenére sem — a hagyományos Magyarország kötelezettségeit. Aminthogy logikus az a folyamat is, ahogy az irodalmi és társadalmi népiesség hívei, követői addig fejlődtek, hogy Gömbös Gyula politikáját támogatták és ennek adtak eszmei alapokat, kellékeket. A reális társadalom és az írók társadalomszemléletének ez a híres találkozása világosan bizonyítja, hogy az irodalmi népiesség nem rendelkezett határozott társadalomszemlélettel, mert különben nyilván nem lendült volna át a „szélsőbalról“ a „jobbaldali“, szinte a nemzeti szocialista politika vonaláig, mely különben igen sokat köszönhet az új népiesség szemléletmódjának, nyelvezetének. Az új népiesség a maga faji, táji romantikájával kiválóan alkalmas talaj a nemzeti szocialista ideák számára, aminthogy a mostanra már elhalt „új népiesség“ több kiemelkedő és temperamentumos egyénisége ott is talált végső elkötelezést.

A társadalmi-politikai irányvállalások és irányváltoztatások felől most térjünk vissza újra az íróhoz és a Műhöz, mely utóbbi szemmeláthatóan egyre kevesebb jelentőséggel bír az új népiesség köreiben. A „nép“, a „faj“, az „anyaföld“ pótolják írónknál a maguk romantikus hátterével a határozott társadalmi állásfoglalást. Így történt, hogy ezek az írók a szélsőbalról szinte észrevétlenül átkerülhettek rugalmas népies eszméik szárnyán a „jobboldalra“. A „nép“ az egyetlen mérték s a „nép“ szolgálata már magát a Művet jelenti. Egyes írók úgy érzik, hogy bennök jelentkezik a nép elnyomott géniusza. A „nép“ és a „faj“ nevében követelnek teret maguknak és

ítélkeznek nemcsak a mai magyar irodalom fölött, de elméleteik prokruszesz-ágyába szorítják egész régi irodalmunkat, mesterséges „mély-magyar“ és „híg-magyar“ elméleteket kreálnak s mi sem jellemzőbb erre az erősen szubjektív magatartásra, erre a szertelen romantikus magamutogatásra és szellemi nagyzásra, mint az, hogy — mintegy ösztönös aggódással — sietve elvetik, megrójják, gyalázzák Gyulai Pál kritikai magatartását, mintha a szigorú, nagy szellemárnytól máig is tartaniok kellene... A népiesség ilyenkor mint az abnormis nagyzás és a csak tudományos szemmel mérhető irodalmi idegroham ürügye jelentkezik. A klasszikus mérték, mint például Babits Mihályé, végletesen idegen ezektől a megnyilatkozásoktól, melyek — ahogy ez Németh László magatartásából is kiderül — saját igényeik szerint akarják megbontani a magyar irodalom egységes szemléletét s átalakítani azt mai irodalompolitikai és pártpolitikai igények szerint. Ennek az irodalmi típusnak jellemrajzához hozzátartozik még az is, hogy szertelenül exhibitionista, részletes intimitással ír családi dolgairól, felesége szüléseiről, gyermekei növekedéséről, barátai feleségeiről s mint az egész új irodalmi és társadalmi ízlés előhírnöke, szívesen fényképezted magát például nadrágtartóban ... Mindezen szertelen, követelő és szomorú jelentkezések mögött azonban mégis csak ott van a kispolgári felemelkedés igénye. Hiszen napról-napra látható az új népiesség mostani szerepe. A hajdani „baloldali“ és „forradalmi“ mozgalom ma kispolgári mozgalommá szelődött. Vezetőjeül hajdan gyakran ajánlkozott a jellegzetesen kis középosztályi szentimentális Herczeg Ferenc-követő Zilahy Lajos, aki ma a felemelkedő új kispolgárság egyik úttörője, ideológusa, szellemi táplálója, sokban talán átvezetője is egy újabb politikai és társadalmi magatartás felé. Ebben az esetben is világos az összefüggés, mint jutott odáig az „új népiesség“, hogy a mostani korszellelem s a nemzeti szocializmus magyarországi jelentkezései magukba fogadják eredményeit. A nép, a parasztság igényeiről ma mindig kevesebbet beszélnek. Viszont az új kispolgárság kedves írói az „új népiesség“ egykori írói megtévezve az erdélyi kisebbségi népies írókkal. Az új kispolgárság szívesen vállalja magáénak a népies ideológiát. Mi ennek a magyarázata? Rég panaszkodnak sokan, hogy az újonnan felemelkedett rétegeknek kevés a hajlandóságuk a klasszikus és történeti magyar műveltség iránt. Rég emlegetik, hogy e rétegek idegenül állanak szemben úgy az európai, mint a klasszikus magyar műveltség értékeivel. Bennök „korszerűtlen“, sőt „liberális“ termeteket gyanítanak, osztoznak Gömbös Gyulának a magyar XIX. századról mondott ítéletéből. Nemrég olvastuk a szépműltű erdélyi Pásztorúz című folyóiratban Babits Mihály „írók két háború közt“ című utolsó könyvének bírálatát, mely Babitsot egyszerűen „liberális“ írónak nevezi, egész művét veszedelmesnek és korszerűtlennek tartja, mert nincs közössége a mai eszmékkel és a faji gondolattal. Mindezt arról a Babits Mihályról kell olvasnunk a korszellelem és az új népiesség jegyében, akinél többet az utolsó időben kevés ember tett a magyar műveltség folytonosságáért s akinél hivebben senki sem őrizte műveltségünk nagy emberi és történeti értékeit... Az új kispolgári gondolkozás azonban gyanakvással figyeli a klasszikus műveltséget s benne korszerűtlen és veszedelmes jelenséget szimatol. Mindezt a nép nevében... Mint ahogy a „nép“ nevében történnek a mostani társadalmi változások is. Új rétegek, osztályok emelkednek fel szemünk láttára; talajuk nem a történelmi magyar hagyomány és nem a történeti-klasszikus magyar műveltség, hanem a korszellelem. Ez a változás azonban nem jelent strukturális átalakulást; a társadalom szerkezete változatlan maradt; a nép fiaiból senki vagy igen kevés emelkedhet fel ezután is; csak éppen a kispolgári réteg ült be olyan fontos pozíciókba, melyeknek kihatása irodalmunkra, szellemi életünkre félreismerhetetlen. Az új réteg mindent megtesz, hogy a népet a

saját képére és hasonlatosságára formálja. Vájjon milyen lehet ez a nevelés, ha tudjuk, mennyi és mily köze van az új rétegnek a történelmi-klasszikus magyar és európai műveltséghez?

Így változott, módosult a népiesség irodalmi frontja. De nemcsak az új népiességé. Ezek a változások nagyon hatottak az európai és klasszikus műveltség oldalán is. Miért? Mert fiatal irodalmunkban nincs senki, aki többé-kevésbé nem állana az új népiesség igézete alatt. S ez természetes is, hiszen bárhogy elsikkadtak is a problémák, az új népiesség nagy közösségi szerepet vitt, mikor a parasztkérdésre figyelmeztetett. Az új népiesség hatása ma általános, csak persze tovább módosul nemcsak a korszellem irányában, hanem az ipari és paraszti társadalmi fejlődés összefüggéseinek felismerése felé is. Aki „európai“ író, az egyre magányosabb. Európaiság és népiesség közt ott kezdődik az érintkezés, ahol eljutunk az ipari társadalmi törvényszerűségek méltánylásához. Közben azonban élt és volt egy másik „Európa“ is irodalmunkban. Az író, említettük, tanúul jelentkezik a kor nagy változásaihoz. Aki „európai“ író volt és nem népies, az is ilyen volt, csak tágabb volt a látóköre. Nem a Tiszazug vagy a Hajdúság kronikőre volt, hanem Londoné és Párizsé. De mindenképpen krónikőr. A nemzedék szekondér típusú; nem teremt, csak szorgalmasan megfigyel és feljegyez. Ha tehetséges, még esetleg analizál is, a moderm angol és francia regény harmadkézből tanúul módszereivel. Az Európa felé fordult krónikőrből esszéista lesz, a szekondér műfaj törvényszerűségeivel és terheivel.

S vájjon a recenzens sem zavarodott ezek között az irányok és válságok között? Van-e joga valakinek gáncsolni az írókat e mai társadalom közepette? Vájjon az író nem kifejezője-e korának? S ebben talán benne van a jövő ítéltetése és elintézés mértéke is, mely majd egyszer e korra tekintvén, csak „korszeri“ jelenségeket lát mindenfelé, de nem lát sehol sem egyéniséget, sem művet, magányosan, büszkén, szépen, szabadon. Talán egyszer majd kitisztul e mai társadalmi válság és véle tisztul majd az irodalom is, mely majd újra megtalálja méltó szerepét. Az lesz majd a válság tisztulása, új fejlődés elindítása, ha visszanyeri szerepét a sok szenvedésben megnevesbedett ember és ha megjelenik a Mű és az Egyéniség.

GOGOLÁK LAJOS

NÉPEK EGYMÁS KÖZT A KÖZÉPKORBAN

E GY KORÁBBI tanulmányomban¹ megpróbáltam körvonalozni azt a bánásmódot, melyben a középkori magyarság részesítette az országba bocsátott nem-magyar népeket, tehát a kisebbségeket. Arra az eredményre jutottam, hogy a magyarság a középkorban is türelmes volt az alávetett népekhez, miként ez már az eurázsiai pusztákon néppé alakulása óta vérében volt, s Szent István óta sajátos kisebbségvédelmi rendszert fejlesztett ki, melynek ismérvei jóformán minden nem-magyar kisebbség életében fellelhetők: külön igazságszolgáltatás, külön katonáskodás a királytól kinevezett fővédnökeik alatt, alsóbb közigazgatási autonómia, külön adózás, az egyházi autonómia bizonyos fajtái. Egészben véve a nem-magyar népek a középkor folyamán különleges kezelésben részesültek, s „ez a kezdés — mondtam — az autonómiának valamely, népek és korok szerint változó fajtája volt“. Némi logikát alkalmazva a történeti dolgokra, ebből a türelmes bánásmódból következnie kellett a magyarországi kisebbségek megalégedett voltának és annak, hogy az államnép és kisebbségei viszonya bizonyára jobb, barátságosabb volt nálunk, mint egyebütt, ahol az államnép nem tanúsított ekkora türelmet kisebbségeivel szemben. Hogy ez valóban így volt, ennek bizonyítására szeretnék itt néhány adatot felhozni, melyek az európai népek egymáshoz való viszonyait illusztrálják a középkorban.²

A középkori népek egymásról való véleményét és ennek megfeldő magatartását vizsgálva, különbséget kell tennünk aszerint, hogy az illető népek külön, egymástól független államban éltek-e, vagy pedig egy államban, egyik a másikkal alávetve. Az első esetben, mai kifejezéssel, nemzetközi kapcsolatokról van szó, az utóbbiban kisebbségekről. Mind a kettő egyformán fontos, mert egyik jellemzi valamely nép különleges, egyéni gondolkodásmódját. Egyébként nagyon eltérő képet nem nyújtanak a nemzetközi viszonylatokat illető eddigi kutatások: az derül ki belőlük, hogy rendszerint félelemmel, s így gyűlölettel, vagy pedig lenézéssel és fitymálással emlegették a népek szomszédait. A X. századbéli longobard Liudptand, cremonai püspök, Nagy Ottó császár államférfia egyetlen népről sem tud jót mondani, s ebben előképe a középkor majd minden, nemzeti alapon álló megfigyelőjének: ő volt az, aki a magyarokra alkalmazza az embervérivás régi meséjét, a rómaiakat aljas gyáva népnek nevezte, a burgundokat fecsegő, falánk, félénk népnek, a bizánciakat nagyszájú, hencegő, asszonyosan elpuhult, csúszó-mászó, hazug eunuchoknak, a németekről pedig a bizánciak véleményét közölte: részegen bátrak, józanul remegnek, hasuk az istenük, rossz lovasok. A középkori századok alatt tudvalevőleg Olaszország nagy részei a németrómai császár uralma alatt voltak, s erre az olasz öntudat oly erősen reagált, hogy egykorú megfigyelők folyvást az olaszoknak velük született németgyűlöletéről beszélnek. Az olasz öntudatot

¹ Még egyszer középkori kisebbségeinkről, Magyar Szemle XXXIX. köt., 1940 szept.

² Ez adatokat, főként a krónikairás műveiből két munka gyűjtötte össze: Erich Maschke, *Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slawischen Grenzraum*, 1933 és Heinz Zatschek, *Das Volksbewusstsein, sein Werden im Spiegel der Geschichtsschreibung*, 1936, v. ö. még u. a., *Die deutsche Staatsführung im 9. u. 10. Jahrhundert* (bécsi Mitteilungen, Ergänzungsband 14, 1939)

általában az ókori Róma nagyságára való emlékezés ápolta és növelte nagyra s ez határozta meg véleményüket is a később jött „barbár“ népekről, akikkel már a humanizmus kifejlődése előtt is lenézéssel bántak. A franciák öntudatos gondolkodása hasonlóképpen korán kialakult, az olaszéhoz hasonlóan részben történeti emlékezésből: ők Nagy Károly népének tartották magukat, Európa első népének, amiből az európai hegemoniára való törekvést vezették le. Gyűlöletükkel első sorban azok találkoztak, akik hatalmi törekvéseiknek útjába állottak, s ezek a németek voltak; innen a középkori francia nyilatkozatoknak állandóan sértegető, szidalmazó németellenes éle. Az angol kútfők viszont alig tartalmaznak más népeket illető szidalmazásokat, még a franciákat sem becsméri, amikor pedig ezekkel százesztendő háborúkat folytattak. Az a modern német író, kinek ez adatokat köszönjük, az angolok e tartózkodását germán erénynek tartja, s ugyanezt véli felfedezni a középkori németeknél, akik szerinte szintén a germán öntudat biztonságérzetéből hanyagolták el a félénk népekre annyira jellemző gyűlölséget szomszédai ellenében. Nekem inkább úgy tetszik, hogy az angolokat inkább a távolság, inzuláris helyzetük szabadította fel a veszekedést kötelezettség alól, mely a középkorban oly általános volt, a németek pedig a valóságban alig viselkedtek másként, mint a franciák, olaszok és más népek. Mint hódítók, katonai fölényt éreztek szomszédaiakkal szemben, s ebből gög és lenézés következett. Legyen elég itt freisingi Ottó püspöknek, a XII. század egyik legműveltebb írójának véleményére utalnunk, aki tudvalevőleg csodálkozott az isteni gondviselésen, hogy Magyarországot a magyaroknak, e valóságos emberi szörnyetegeknek adta birtoklásul. Ilyen és hasonló nyilatkozatokban, melyek szlávokra, franciákra, olaszokra egyformán vonatkoznak, alig lehet „tartózkodást“ látni.

Mindezen vélemények középkori történetírásból származnak, s megvan a gyökerük egyrészt a történet tényleges lefolyásában, — a félénk vagy gyűlölködő népnek volt oka félnie és gyűlölnie a hatalmas szomszédot, az erősnek volt oka fitymálnia a gyöngét — másrészt az illető nép politikai vezető rétegének öntudatában. Itt tehát nem „naiv néprajzi tapasztalatokból“ készült anekdotikus nép jellemzésekről van szó¹ — ahogyan egy nép szomszédjait látja, ebben a szemléletében saját sorsa, az őt érő legújabb események, küzdelmek, csapások is megnyilatkoznak, de egyúttal megfesti a szomszédról adott képét saját jelleme is. A mai német kutató csak az angoloknál és németeknél lát tartózkodást szomszédaiakkal, azaz — ez egyremegy — ellenségeikkel szemben, s ebből a két nép javára szellemi fölényt konstruál, — a magyar kútfők vizsgálata alapján ezt a fölényt teljes joggal vehetnők igénybe népünk számára is. Anonymus némi gúnyos lenézéssel írt ugyan azon népek bátorságáról, akikkel képzelőereje Árpád magyarjait harcba állította, a Krónika is a XI. századi német-magyar harcok leírásánál ellenszenvesen kezeli a németeket, de mindez tartózkodásnak és szinte jóindulatnak nevezhető ahhoz képest, ahogyan ugyanakkor a nyugati népek tépázták egymás becsületét. A magyar krónikások a háborús ellenfélt sem hurcolják meg a sárban, s az egész középkorból aligha van adatunk egyes szomszédaink, így a horvátok, szerbek, oláhok lebecsmérlésére. Ami még bizonyára nem elegendő arra, hogy önmagunknak erkölcsi magaviseletből jó bizonyítványt állítsunk ki.

Több tanulsággal szolgál a népi érintkezések másik csoportja: uralkodó és alávetett, kisebbségi nép között. A mai német geopolitika és gazdaságföldrajz Zwischeneuropának szereti nevezni a német és orosz birodalom közt a Baltitengertől a Balkánig elnyúló széles sávot, melynek déli részén

¹ V. ö. Tuióczy-Trostler József tanulságos művét: Zum weltliterarischen Streit um den trag. Character, 1939.

Magyarország és régi melléktartományai fekszenek. Ha ehhez a területhez a vele érintkező német lakosságú országokat is hozzávesszük, északon az Elbétől keletre, délen az osztrák tartományokat, akkor valóban több vonatkozásban egységes részét határoltuk el az európai kontinensnek. Ezen a földön terjedt el ugyanis az úgynevezett újkori nagybirtok és a földhöz kötött jobbágyság, melynek problémái a XV. századtól kezdve szinte a mai napig, gazdasági és társadalmi szempontból rokonok, gyakran ugyanazok. És ez a föld az, ahol a németiség keleti szomszédaival érintkezve az immár ezeréves keleti német gyarmatosítás folyamatában állást foglalt szlávokkal, lengyelekkel, csehekkel, magyarokkal szemben. A középkorban századokon keresztül új és új rajokat bocsátott ki a németiség, mely ily módon a Weszfáliától keletre eső vidékek, valamint a későbbi déli Ausztria szláv lakosságát németté tette, utóbb ez új zárt német települési terület határait is messze keletre tolva még ezen túl is három irányban behatolt a szomszéd népek közé: északon a balti államokba és lengyel földre, középpütt Csehországba és azon túl Lengyelországba, délen a Duna völgyén keletnek, s még délrebb az Adria-tenger felé. Mindezen területeken a népek érintkezése csak kezdetben nevezhető nemzetközinek, akkor, amikor még csak közeledtek egymáshoz; ez a közeledés persze háborús formában folyt le: a még pogány szlávok, köztük a poroszok és vendek pusztították a nyugati szomszédot, s a németek, fölényes harci és társadalmi szervezetük birtokában, a pogány szomszéd megtérítésére és alávetésére indultak ki. A gyarmatosítás további folyamata azonban már nem a nemzetközi, hanem a kisebbségi élet bonyodalmaira jellemző. A németek nagyszámú szláv kisebbséget hajtottak uralmuk alá, akiket lassanként beolvasztottak maguk közé, a lengyel és cseh állam pedig, hasonlóképpen a magyar, német kisebbségekre tett szert határain belül, akikkel számolnia kellett. Ez a történeti helyzet új magatartást hozott létre, mely a németek, csehek, lengyelek kölcsönös nyilatkozataiban megfigyelhető, — itt a magyar magatartásról egyelőre nem beszélünk, mert az egészen más volt, mint a tőlünk északon elterülő országokban az egymással szembenálló feleké.

A német-cseh-lengyel viszonylatnak alapjellegét az határozta meg, hogy ezek a népek először még mint keresztények és pogányok álltak egymással szemben. Ma általános az a vélemény, hogy a középkori gyűlölködés, irtóháborúk megdöbbentő áradata nem valami népi vagy nemzeti ellenszenvből származott, hanem egyszerűen a keresztény-pogány ellentétből. A pogányok vadságával szemben a keresztények hasonló vadul védekeztek, a pogányokat kutyáknak titulálták, s ha nem tudták őket megtéríteni, kiirtásukra érezték magukat jogosultaknak. A magyarok X. századbéli rossz híre is innen magyarázható: németek, franciák és olaszok a pogány ellenséget utálták bennük, akik a kereszténység földjét („Fines Christianorum“, Gombosnál 1163. 1.) akarják tönkretenni. Ezzel magyarázható, hogy Szent István után a megtért magyarsággal szemben nem is alkalmaznak többé ily brutális hangot, ezt már a keresztény Európa keleti határain megjelenő új pogányok, a bessenyők és kúnok kapják meg, akiket ugyanazon vádakkal, emberhúsvéssal, vérivással illetnek, mint korábban, mikor még pogányok voltak, a magyarokat. Komnen Anna a XII. században nagy belső vonakodással sorolja fel a bessenyő vezérek neveit, mert úgy véli, hogy ily barbár nevek a História testét eldurvítják, arcát megszeplősítik (Gombos, 82. 1.). Keresztény és pogány közt minden fegyver szabad volt, s innen van egyrészt a német, másrészt a cseh és lengyel kölcsönös nyilatkozatok eredeti durvasága.

Ezt a gyűlölködést látva a mai német kutatók megpróbálták faji magyarázatát is adni, s tényleg ráakadtak két adatra, melyek ilyenre alkalmasnak

látszanak. Egy IX. századi német forrás szerint egy fuldai apát a folyó partján sétálva az ott fürdő szlávok szagát utálatosnak találta, — a szlávok viszont a közékük telepedett frizek testi kigőzölgését nem bírták ki. Ez a „fizikai undor“ kétségtelenül a keresztény-pogány gyűlöletnek és megvetésnek alkalmi kifejeződése, freisingi Ottó magyar „emberszömy“ fogalmához hasonló; faji ellenérzés annál kevésbé lehetett az ilyenek mögött, mert hiszen a freisingi püspök korában a magyar és német vezető réteg közt már száz évnél hosszabb idő óta szokás volt az összeházasodás. De annyi bizonyos, hogy a keresztény-pogány ellentét könyörtelensége később is hosszú időre komorrá és kegyetlenné tette a német és szláv kapcsolatokat.

Magyarán szólva: ezek a népek akkor is gyűlöltek egymást, mikor már rég keresztények voltak. Félre nem érhető adatokkal szolgál erre, igen korai időből, az első nagy cseh történetíró, prágai Cosmas kanonok (meghalt 1125-ben), aki népe XI. századi történetében példátlan gyűlölettel nyilatkozik a németekről. Szerinte már Bretizláv cseh herceg 1021-ben azért rabolta el kolostorból egy német gróf leányát, mert tudta, hogy a „teutonok velükszületett kevélysége és felfuvalkodása“, mellyel a szlávokat és azok nyelvét tekintik, nem engedné meg a házasságot. Bretizláv fia, Spitigneu aztán minden németet kiűzött országából, köztük saját anyját is. Testvére, Wratizláv herceg azonban nem volt ily ellensége a németeknek, s egy német papot, leitmeritzi kanonokot tett prágai érsekké, mire testvérei és az országnagyok fellázadtak ellene; Cosmas szerint ekkor mondta az egyik cseh főúr, hogy „az emberi természet értelmében mindenki jobban szereti a saját népét, mint az idegent, sőt ha tehetné, még az idegen folyókat is elvezetné saját hazájába. Ezért tehát inkább tegyünk a templomi szent szószerke kutyafarkát vagy számpiszkot, semmint ezt a papot“. Későbbi cseh történeti művek, ha lehet, még hevesebb szidalmakkal árasztják el a németeket, akiknek többnyire göggyüket, lenézésüket vetik szemükre; ebből mai szóval a csehek kisebbségi komplexusára következtethetünk, ami kétségtelenül megvolt mint alapérzés is, s belőle következett a gyűlölet és szenvedély minden kitörése. Voltak idők, mikor a csehek ezt a gyűlöletet a magyarokra is kiterjesztették, így Zsigmond korában, aki tudvalevőleg magyar főurainak nagyrészt engedett nem-magyar országai, a német birodalom és Csehország kormányzásában is. Egy huszita krónika szerint a németek és a magyarok a cseh nyelvnek elkeseredett ellenségei, Zsigmond általuk akarja Csehországot tönkretenni, amit bizonyít az a mondása is, hogy egész Magyarországot odaadná azért, ha Csehországból minden csehet kipusztíthatna.

Manapság sokfelé halljuk a „nyelvnemzeti“ gondolkodás lebecsülését, s ezzel együtt azt a véleményt, hogy a nyelvnek mint legfőbb nemzeti ismeretőjelnek felfedezése csak a felvilágosodási, vagy pláne a liberális-demokratikus korszaknak eredménye; a középkori cseh források mást mutatnak, de még inkább a lengyelek. A lengyel-német viszonyban már a XIII. és XIV. században lényeges szerepe volt a nyelvi kérdésnek, annyira, hogy néha szinte a mai nemzetállami gondolkodás tényeivel állunk szemben. A lengyelek már 1339-ben a nyelvi egység szerint ítélték meg a területek politikai hovatartozását: a német lovagrendtől elfoglalt Pomerellákra azon a címen tartottak igényt, hogy az ottani lakosok mind lengyelül beszélnek (amiben különben nem volt igazuk). Egy krakkói püspök ellen a lengyelek 1306-ban azt a vádat emelték, hogy a németeket támogatva a lengyelek országa, nyelve és népe ellen cselekedett. A gneseni egyház zsinatai már a XIII. század második felében oly státúumokat hoznak, hogy az egyházi iskolákban németek nem taníthatnak, ha nem bírják teljesen a lengyel nyelvet; egy 1326-i zsinati határozat még tovább megy:

mindennemű egyházi javak birtokából kizárja az idegeneket. Mindez nemcsak a falusi németiség kulturális életét és esetleges térhódítását érintette, hanem azon városi németekét is, akiknek szabadságát Lengyelországban is, akárcsak nálunk, királyi és egyéb privilégiumok biztosították. A népi gyűlölet nem állt meg a városok bástyái előtt sem. 1312-ben a krakkói német polgárság Lokietek Ulászló királysága ellen foglalt állást, amire a lengyelek véres megtorlással feleltek: Krakkó utcáin megállították a járókelőket, egy-egy különösen nehéz lengyel szót mondattak ki velők; aki nem tudta kimondani, további eljárás nélkül megölték. A városnak addigi hivatalos német nyelvét pedig megszüntették, de helyébe nem a lengyelt, hanem a latint tették. Azaz gondolkodásuk mégis csak eltért a XIX. századbeli nacionalizmusétól; még nem ismerték a hivatalos nyelvnek pozitív kulturális jelentőségét, mert ha ismerték volna, akkor a német helyébe a lengyelt tették volna; viszont a negatív oldal felé már finom érzékük volt, s tűrhetetlennek találták, hogy országukban más nép nyelvén, ne pedig a sajátjukén igazgassanak oly nagy és gazdag várost, aminő Krakkó volt.

Azokkal együtt, akik ez adatokat összegyűjtötték, magam is azt tartom, hogy a lengyel és cseh védelmi intézkedések alapja a félelem volt, mely ezeket a számbelileg is gyöngye népeket elfogta, látván nagy német tömegeknek Kelet felé indulását. Lehetetlen volt nem érezniök a német lovagok katonai fölényét, a német földművelők technikai haladottságát, — ezek már vasekét használtak, mikor a szlávok még csak faekével sértegették a föld felszínét — a német polgárok fölényes gazdasági gyakorlatát. Nemcsak félték mindettől, de gyakran, akaratlanul is, meghajoltak előtte. A német városi és egyéb jogokat, melyek szerint éltek a keleti gyarmatosítás német telepesei, a lengyelek itt-ott saját maguk is átvették, eltérve ilykép saját ősi jogrendszerüktől. Viszont az emberi természetből érthető, hogy minél inkább hatása alá kerültek a német fölénynek, annál keserűbben nézték azt; innen a két nép érintkezésének barátságatlan, nem egyszer kegyetlen és véres jellege. Ezt a momentumot kell elsősorban a mi történetünkre alkalmazni.

A középkori magyarság nem állott egyetlen nép fölényének lenyűgöző hatása alatt sem. A keresztény kultúrát, mert hiszen csak erről volt szó a középkorban, franciáktól, németektől, olaszoktól s az országában benn talált szlávoktól vette át; eklektikus volt, ami megóvta attól, hogy egyetlen nép lekötelezettjévé váljék. Ma már tudjuk, hogy az Árpádok alatt is gyakran háttérbe szorult a német kultúrhatás a francia és olasz, sőt talán az angol és spanyol mögött is, már pedig a nemzet önbizalmát csak olyan túlságosan, erős hatás veszélyeztethette, amely szomszédos néptől indult volna ki. Távolabbi népektől félelem és aggály nélkül lehet átvenni kultúrjavakat, a függetlenség és önállóság veszedelme nélkül. Ne feledkezzünk meg még egy szemponttól. Szent István király nem hiába nyitotta meg a kapukat idegen lovagok és mesteremberek előtt, miként ennek hasznát az Intelmek híres helyében megmagyarázta: ezek az idegenek, személy szerint beolvadva a magyarságba, magukkal hozták mindazon politikai, katonai, technikai ügyességet, ami szükséges volt, hogy a magyar vezető réteg a nyugati szomszédokkal egyenlő félként érintkezhessék, s ne kelljen kisebbségi komplexusát gyűlölködő szavakkal vagy cselekedetekkel „túlkompenzálnia“. Bármily sok szidalmat olvasunk is német krónikásoknál és évkönyvíróknál a magyarok ravaszága, hűtlensége, megbízhatatlanságáról, ha ezeket a kifejezéseket s a mögöttük rejtőző lelki magatartást Összehasonlítjuk a német-lengyel és német-cseh viszonylattal, lehetetlen fel nem ismernünk az aránylag barátságosabb hangot, vagy legalább is azt a távolságot, mely korrektebb érintkezésnek, úri tartózkodásnak elengedhetetlen feltétele. Hogy a németek a magyarokat nem „szlávoknak“, hanem hozzájuk hasonló lovagoknak tartották, erre

jellemző történetet mond el Bajor Lajos kancellárja, Albertus de Strassburg, történeti művében. Habsburg Rudolf király, Kun László kortársa, régóta haragudott egy Iván nevű magyar comesre, aki folyvást betört és zsákmányolt az osztrák határon. Csellel magához hívatta tehát egy lovagja által, Iván gyanútlanul bement Bécsbe, de a király elé jutva gyanút fogott, s hogy életét mentse, megragadta a király poharát s ivott belőle, azt hívén, hogy ezután nem bántja őt a király. Rudolf azonban igen lovagiatlanul járt el: ebéd után a magyar urat a jeges Dunába fojtatta. Testőrparancsnoka azonban, mikor a magyart ebédnél elfogták, kardot rántott védelmére; a királynak rá kellett kiáltania: mi közöd hozzá! hogy letegye a fegyvert. Az a „kiváló lovag“ pedig, aki nem tudta, mi végre hozatja vele Ivánt Bécsbe Rudolf király, a hitszegést látva szinte megőrült és szégyenében elbújdosott az udvartól (Gombosnál 46.1.). Bizonyosnak tarthatjuk, hogy ez az Iván még nem volt nyugati, német értelemben vett lovag, hiszen nagy névrokona és kortársa, a századvég leghatalmasabb, fékezhetetlen oligarchája, az ausztriai tartomány legnagyobb pusztítója, Kőszegi Henrik fia Iván bán sem harcolt még német módon, több egykorú leírását ismerjük csatáinak, melyekben például sváb lovagok erős csapatát hozta zavarba „szabálytalan“ magyaros harcmódjával. A „kevély“ német lovagok mégis magukhoz hasonlóknak, egyenrangúnak tartották a magyart, akivel szemben lovagiasan kell viselkedniük. Ez a kis történet, — lehet, hogy csak anekdota — melynek becsületügyi tartóságát elmondója, Albert kancellár is magáévá teszi, ezért nevezi a becsületérző német lovagot kiválónak, egymagában is bizonyítja, hogy nemcsak a magyaroknak nem voltak alsóbbrendűségi képzeteik a németekkel szemben, de ez utóbbiak is távol voltak attól, hogy a magyarokat a szlávokhoz hasonlóan lenéző bánásmódban részesítsék.

Mind e mögött pedig a magyarság teljes biztonságérzetét kell látnunk. Biztak önmagukban és nem féltek, Istenen kívül, senkitől. Nem is kellett félniök, mert országuk rendje, az urak folytonos torzszalkodása mellett is, szilárd volt, semmi meg nem ingathatta. Itt térünk vissza eredeti témánkhoz, a kisebbségi kérdéshez. Míg a középkori történetírók szövegeiből köteteit lehet összeállítani a kölcsönös káromlásoknak, addig a magyar íróknál ilyen helyeket alig találunk, ami kevés mégis van, az háborús időben keletkezett és a szembenálló ellenségre vonatkozott. Viszont az országban bennélő nem-magyarokról, tehát a kisebbségekről egyetlen rossz szót sem találunk ez iratokban, de egyéb, eddig napvilágra jött szövegekben sem. Lehetséges, hogy az okleveles, főként még kiadatlan anyag pontos átvizsgálása egy-két verbális injuriával szolgálna, de ezt sem tarthatjuk valószínűnek, ha tekintetbe vesszük minden olyan törvényes rendelkezés vagy törekvés hiányát, mely hasonló volna például a lengyelek németellenes státútumaihoz. A középkori magyarság sohasem látott veszedelmet befogadott nemzeti kisebbségeiben, nem védekezett ellenük, s innen van, hogy a magyar nyelv védelmével sem foglalkozott úgy, mint a lengyelek a magukéval. Nyelvét nem kellett oltalmaznia, nemcsak azért nem, mert azt senki sem fenyegette, de mert nem is tartott ily fenyegetéstől; a középkori magyarság lelkében tökéletes biztonság honolt. Nemzeti kisebbségeitől nem tartott s hozzátehetjük, nem is tanult tőlük annyit, mint gondolnók. Az ország határain belül széles tért engedett az idegeneknek, hogy saját jogrendszerükkel éljenek, de a magyar jog fejlődésére, mellyel maguk a magyarok éltek, inkább távolabbi kultúráknak, így a franciának és olasznak engedett befolyást. Éppen ez eklektikus műveltségátvétel magyarázhatja, hogy a magyarnak nem kellett feltekintenie a bevándorolt kisebbségekre, s nem kellett tartania attól, hogy azok magasabb műveltsége szétmorzsolja vagy átalakítja a magáét. Az úgynevezett alsómagyarországi bányavárosok (Beszterce-, Selmeczbánya stb.)

népességéről tudjuk, hogy sem társadalmi erények, békés együttélés, zavarokat kizáró nyugodt önkormányzat, sem mezőgazdasági tapasztalatok dolgában nem érte el a magyar lakosságot, de voltak e vidékeken bevándorlók, akiknek még a bányaművelési technikát is a magyaroktól lehetett és kellett tanulniok.¹ Hatalomban és szellemben egy pillanatig sem volt kétséges az egész középkor folyamán a magyar vezetés, amiből következik viszont, hogy ebben a szilárd helyzetében a magyarság megengedhette magának, hogy jól bánják nemzeti-segeivel, s azok autonómiáját sértetlenül fenntartsa.

Bármennyire igazunk van, és tudjuk is, hogy igazunk van, non hallgathatjuk el magunk előtt sem, hogy középkorbeli kisebbségi bánásmódunkról is ezzel ellentétes leírások kerengnek Európában. Ne tekintsük most a trianoni utódállamok ily természetű szemrehányásait, az 1918 utáni panaszok általában levezethetők korábbi összeállításokból, melyek a XIX. század liberális-polgári, sőt még a XVIII. század felvilágosodott nyárspolgári íróitól származnak. Miként 1848 előtti kisebbségellenes bűneink ismerete is két-három esetre szorítkozik, melyet ellenfeleink egymástól lemásoltak és többé-kevésbé megtoldva továbbadtak, hasonlóképp két-három esetet szokás felhozni középkori cselekedeteinkből is. Az egyik a budai német polgárok esete, akik 1438-ban, Habsburg Albert trónraléptekor a magyar polgárok vezérért, Ötvös Jánost megkínózták és a Dunába dobták, mire a magyarok, Turóczi krónikája szerint, felkeltek és keresztülvitték, hogy ettől kezdve a polgármester évenként felváltva, a tanács pedig felében magyar és német legyen. A másik eset, melyet a szász történetírás szeretett elmondani, abban áll, hogy V. László Beszterce városát a szászok jogaival ellenkezően magánbirtokként adta Hunyadi Jánosnak, s ennek halála után Szilágyi Mihály tényleg elnyomta a város lakóit, akiknek Mátyás király szolgáltatott igazságot, helyreállítva 1464-ben szabadságukat. A harmadik eset külső erők befolyása nélkül, természetes társadalmi tényként folyt le: miután Kolozsvárott a magyarok elszaporodtak, számarányuknak megfelelően követeltek a szász pap mellé magyar káplánt, amit 1453-ban el is értek, de ezzel meg nem elégedve, nem nyugodtak, amíg 1458-ban a városi igazgatást is kétnyelvűvé nem tették olyképp, hogy ettől kezdve Kolozsvárt is évenként felváltva magyar és német bíró és feléből megosztva magyar és német tanács és választott polgárság intézze az ügyeket.⁸

A három eset közül kettőben az államnép fiai követeltek maguknak jogokat, miután egy-egy városban annyira elszaporodtak, hogy kívánságukat nem is lehetett megtagadni; a harmadikban zavaros idők egy „feudális“ erőszakoskodásáról van szó, aminőt akkoriban magyar városoknak is szám-talanszor kellett elszenvedniük; a magyar király ennek a jogtalanságnak is alig néhány év múlva végét vetette. Összehasonlítva ezekkel a magyarországi kisebbségi „sérelmekkel“, azokat a szinte végeláthatatlan atrocitásokat, melyek tőlünk északra a középkorban végbementek, s melyekből a fentiekben csak néhány esetet, nem is a legkiáltóbbakat hoztunk fel, vajjon nem tehető-e joggal fel, hogy a két listát, magyart és lengyel-cseh-németet egy más kontinens vagy akár más bolygó lakója olvasva, ne ismerné d, hogy a magyar kisebbségi rendszer sokkalta emberesebb, nyugalmasabb, s így politikailag bölcsőbb volt, semmint a másik, Kelet- és Közép-Európa uralkodó rendszere! A középkori autonómia-gondolat, mely lényegesen különbözött a liberális-demokrata világ önkormányzatától, valamint a nemzeti-szocializmus nép-

¹ V. ö. Ernyey József és Karsai Géza: A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai, II. 2., 711. laptól kezdve Ernyeynek rendkívül tanulságos fejtegetéseit.

² V. ö. G. D. Teutsch előadását, *Gesch. der Siebenbttger Sachsen I. 1899*, Kaindl, *Gesch. der Deutschen in den Karpathenländig, II., 1907*, — az alaphangot Schlözer ütötte meg 1795-ben, *Kritische Sammlungen z. Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen*.

csoport fogalmától, s amelyet még hozzá a magyarok rugalmasan, minden doktrinéségtől és egyenlősítéstől függetlenül alkalmaztak, másként a türk rokonok, másként az oláhok számára, másként állattenyésztők, másként hegyi pásztorok, másként városiakok javára, másként az erdélyi és szepesi szászoknak, s másként a szabad királyi és kisebb jogú városokban,—ez az autonómia-gondolat és annak megvalósítása a magyar politikai génusz teremtménye volt, s annak köszönhetette hitét, aminthogy ugyancsak a magyarság génuszának köszönhették évszázados nyugalmas, emberies életüket mindazok a népek is, melyek mint állami kisebbségek ezt a berendezést a magyar határon belül élvezhették. Életük nem a szidalom, becsmérés, kölcsönös megvetés és bizalmatlanság légkörében folyt; Szent István országában békén éltek a népek, egy XIII. századbeli adat szerint nem kevesebb, mint 16 különböző nyelvű nép. E sorok írója szereti ezt a békességet Szent István békéjének nevezni, mert hiszen végtére is, bárhogy forgassuk is a dolgokat, első királyunk Intelmei tartalmazzák az első szöveget, mely ezt az évszázadokon át élő rendszert, népek és nyelvek békés együttélését magyar uralom alatt, elvben és elméletben körülírta és testamentumba hagyta.¹

SZEKFÜ GYULA

¹ A középkori magyar kisebbségekről szóló e három cikkben, melyeket vázlatoknak neveztem a hazai kisebbségtörténethez (Magyar Szemle 1935 szept.), az újkori kisebbségtörténeti problematikát próbáltam egészen más viszonyokra, egész más kategóriákban alkalmazni. Mindamellett azt hiszem, hogy sikerült a kisebbségi kérdést több oldalról bemutatni s bebizonyítani, hogy a középkori kisebbségi probléma sem lehet kizárólag közigazgatási vagy társadalmi kérdés, ennél sokkal bonyolultabb, sokoldalú vizsgálata végső fokon elvezet a lelki emberhez. Jelen, harmadik tanulmányommal befejezem e munkát, melyet megfelelően kidolgozva prolegomenának szántam egy hazai nemzetiségtörténethez. Itt még röviden meg kell emlékezni Mályusz Elemér egyetemi kollégám „Az egynyelvű ország“ c. 26 lapnyi tanulmányáról (Századok, 1941), melyet az én 9 lapnyi Magyar Szemlebeli cikkem cáfolására írt. Bár én cikkemben M. történettudományi munkásságáról, azt hiszem, igen szépen emlékeztem meg (Paulerhoz és Tagányihoz hasonlítottam, részletezve kiváló tulajdonait, két tárgyi kritikai kifogással, aminőket mindnyájunknak el kell tűnünk, ha nem ambíciónk az uralkodás), ő most mégis sértődötten válaszol és alkalmat vesz magának némileg leplezett sértő megjegyzésekre (pl. hogy nekem külön olvasóim vannak, akik teológusok, beszél egy kéziratáról, melyet én olvastam, s melyben ugyanazokat írta, mint utólag én, ezzel kapcsolatban méltánytalannak nevez stb.). Vele tárgyi dologban is nehéz vitatkozni, mert a lényegét gyakran nem ismeri fel, személyi dolgokban lehetetlen, mert az ember további invectiváknak teszi ki magát. Tárgyilag: cikkében először az Intelmek regnum-szavát magyarázza Auner Mihály kedves barátomnak egy szóbeli föltevése alapján (Auner egy korábbi feltevése alapján én is magyaráztam már az Intelmek e részét, egy negyedszázad előtt). Kétségsbe vonja, hogy Szent István hasznos mesterségek miatt is hívta be az idegeneket (Intelmek: hospites... diversa documenta et arma secum ducunt) és hogy keresztény parancs szerint szeretetet akart velük gyakorolni (Intelmek: de pietate et misericordia). Megemlíti, hogy nézetem szerint a tőle térképre is vett idegen falvak nem szétszórás eredményei, hanem egyenkint jöttek be, ezt a véleményemet nem cáfolja, holott én a cseh falvakat illetőleg rámutattam, hogy igenis több külön cseh bevándorlásról van szó. Ragaszkodik a Volkstum-romantikához, s három száz falu egyébként érdekes településtörténetét mondja el annak bizonyítására, hogy t. i. a beköltözőkből nem hiányzott a „népi tudatosság, annak megértése, hogy a közös nyelv, származás, műveltség nemcsak elválasztja őket a többi néptől, hanem egymás keresését kívánja tőlük“ (azaz M. még mélyebben belemerült az említett romantikába). Azután előadja a magyar törzsek összeállítását illető elméletét, mely az én előadásomat nem érinti, ha abba nem magyarázunk bele olyanokat, mik nincsenek benne; az autonómiáról azt mondja, hogy az csak tisztviselőválasztás esetén lehet autonómia, s ezzel el is mellőzi, egy szót sem szól arról, hogy a nemzetiségeknek különböző fajtájú és méretű igazságszolgáltatási, katonai, adózási, alsóbb közigazgatási és egyházi „különválásuk“ volt (ha már az autonómia nem tetszik neki). Érthetetlennek tarthatnák, hogy valaki nemzetiségek történetéről akarjon képet adni és szándékosan elmellőzze mindezen különállásuk vizsgálatát. Ennek oka azt hiszem az, hogy az, autonómiákat én hoztam szóba, s M. egyik sajnálatos heurisztikai elve, hogy az igazi ami az én előadásom ellenkezője. Tőlem el nem fogadott állításai lényegéről sem szó

többet: II. András pénzügyi eredetű kisebbségpolitikai revíziójáról és a falvak különállásának jelentőségéről. Egyedül a bessenyők XV. századi jogállását vizsgálja meg, bebizonnyítva, hogy akkor csak bessenyő nemesekről volt szó (elfeledkezve, hogy azt én is megemlítettem). A jure Theutoico kifejezésről is előadást tart és kikérdez szigorú tanárként (II. András privilégiumában theutonoknak hívja a szászokat, s kifejezésem azt akarta érzékeltetni, hogy ezekben a jogaikban meg is maradtak). Végül, többször kifejezve „szomorúságát“ magamviselőten, tiltakozik az ellen, mintha túlsók német fogalmat és kifejezést hozna be tudományunkba. Ugyanekkor tőle is idézett németnyelvű művében írja, hogy „aus den Perspektiven, die die neue deutsche Geschichts - Wissenschaft mit der Anwendung von Begriffen wie Rasse und Raum, Volksboden und Kulturboden und so weiter eröffnet hat, auch auf Ungarns Entwicklung neues Licht fällt.“ Ugyanitt konstatálja, hogy az állam „war mit dem Blut und Boden der Volksgemeinschaft aufs innigste verbunden“. Egyébként is nálunk szokatlan szóhasználatokat alkalmaz, melyek történeti képünket megzavarják: a XI. és XII. században a magyar társadalom a nyugati arisztokráciához hasonlított, a XIII. század óta „typisch orientalischen Charakter“ vett át, még pedig lengyel jelleget. Másutt: a szepesiek, szászok, rutének kisebbségi védelme az akkori magyarság „liberale Staatsphilosophie jából származott. Egyszerre keleti, lengyel rendszer és liberális államfilozófia; sok a jóból és az újból. Búcsúzóul még egy esetleg elszomorító, de gyakorlati megjegyzés r említett művében írja: „Der Führer der gesamten siebenbürgischen Geistlichkeit war der Dechant von Mediasch.“ Most előadást tarthatnék az erdélyi egyházi berendezésről, püspökről, káptalanjáról, szász káptalanokról, dékánok és főesperesekről, de nem teszem, mert nem szokásom olyanra oktatni, amit más is tud, egyszerűen csak figyelmeztetem: erdélyi helyett szászt kellett volna írnia. A jó Homérosz is...

AZ ÚJABB SZÉCHENYI-IRODALOM

AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁG dgondolója és nem egy ponton megalapítója, gróf Széchenyi István születési évének 150-ik jubileumához értünk. Tekintsük át, mit tett az utóbbi évek történelmi kutatása azért, hogy ezt a maga nagyságában még mindig átfoghatatlan és sok szempontból még mindig titokzatos szellemóriást közelebb hozza a mai kor magyarájához.

A Történelmi Társulat igazán páratlan szolgálatot tett Széchenyi István úgynevezett döblingi irodalmi hagyatékának kiadásával. Károlyi Árpád gyűjtötte két kötetben össze a zömét, ebből mindenesetre a legnagyobb érdeklődésre tarthatnak számot Széchenyi Istvánnak a közzétételig vagyis 1921-ig ismeretlen Naplói. Ezek 1848 március 19-től, tehát körülbelül az első magyar felelős minisztérium megalakulásától ugyanezen év szeptember 4-éig, Széchenyinek Döblingbe való kényszerű távozásáig terjednek, azután az élete utolsó idejéből az 1859 október 2-ától 1860 április i-ig folyó időt foglalják magukban. Mindez a Naplók megjelenéséig vagyis a legújabb időkig — ismeretlen volt. Jelentőségüket emeli, hogy teljesekek, míg az 1814 július—1848 március x8 közötti idő Naplói, — ha kis részben — de mégis csonkák Széchenyi titkára, Tasner Antal kihúzásai folytán. Tudjuk, hogy ezek a törlések részben Crescencera, részben más személyekre vonatkoznak és hogy Széchenyi erre titkáriát felhatalmazta. Bármily óriás terjedelmű az 1814—1848. évelőre terjedő anyag, amelyet Viszota Gyula foglalt össze hat kötetben, látott el gondos jegyzetekkel és értékes bevezetésekkel, úgyhogy ennek az óriási anyagnak hatodik kötete is csak három év előtt nyervehetett befejezést, mégis kétségtelen, hogy a Tasner-féle kihúzások és kivágások a teljesség rovására mennek. Természetesen ezek a Viszota szerkesztésében megjelent Naplók folytán a régebbi, Zichy Antal részéről közzétett nagyon kivonatos kiadás tárgyalanná vált. Így Károlyi és Viszota jegyzetezésében most már folyamatosan és igazán teljes egészükben — kivéve persze a Tasner-féle kihúzásokat — fekszenek előttünk Széchenyi István Naplói. Ezeknek nemcsak közel negyvenhat esztendő közéletére, hanem és talán főleg Széchenyi István lelki állapotára nézve elsőrendű fontosságuk van. Az

új kiadásoknak előnye az is, hogy a Naplók a történettudományon kívül álló, minden érdeklődő számára is könnyebben érthető, a legnagyobb mértékben vonzó olvasmány lett. Aki pedig Széchenyi István lelki-világába akar bepillantani, az e Naplókat nem nélkülözheti; tüzetes ismeretük nélkül Széchenyi Istvánt megismerni nem lehet.

A Károlyi Árpád-féle teljes Naplóknak egyik érdekessége az is, hogy közelebb hoznak bennünket a döblingi Széchenyi megértéséhez, Ha összevetjük annak a hat hónapnak a naplóanyagát, amely Széchenyinek utolsó pozsonyi és pesti tartózkodására (1848 március 19—szeptember 4) vonatkozik, azzal, ami a döblingi utolsó hat hónapot öleli fel (1859 október 3—1860 április 1-ig), — a tragédia tudvalevőleg április 8-án volt — akkor e két anyag alapján megdöbbenő hasonlóságot, szinte azonosságot találunk Széchenyi István lelki-világában. A két idő közé esik az az időszak, amelynek első éveiről eddig legkevesebbet tudunk: néhány levél Széchenyitől vagy hozzá, egy-két látogatás, ennyi az egész. De csakhamar következik erre a szünetre a közügyek iránti élénk érdeklődése, sőt óriási méretű irodalmi munkássága. E három részre osztható időszakból azt látjuk, hogy nem lehet cezúrát tenni 1848 szeptember 5-éhez és azt mondani, hogy Széchenyi bevonulván Döblingbe, befejezte szellemi pályáját, sőt azt sem, hogy politikai pályája véget ért. Ilyen hatalmas anyag birtokában számíthatunk arra, hogy a döblingi Széchenyi új és valódibb megvilágításban fog előttünk állani, mint eddig. A világosabb látás felé Schaffer Károly e folyóirat hasábjain és egyebütt közölt cikkeiben, valamint Vizota Gyulának ide vonatkozó tanulmányaiban tette meg az első lépéseket.¹

Természetes, hogy ide tartozik a Károlyi-féle kötetekben közzétett egyéb anyag is, elsősorban a Nagy Szatíra, a Disharmonie und Blindheit és Széchenyinek Béla fiához intézett Intelmei, valamint más apróbb írásai, feljegyzései meg néhány levele. A Szatíra, a Blick és a Disharmonie und Blindheit című munkák legszorosabban összefüggnek, sőt egymásból folynak. A nagy magyar Szatíra közel 700 oldalas terjedelmével az ősananyag, amelyből bugyog minden nagy- és kisszerű, arany és salak, igazság és ráfogás, mindez egy lángész meg nem fékezett vulkanikus kitöréseiben. Széchenyi e munkái az 1857—60-as évekből valók, belőlük is látható, hogy ő ekkor — szellemileg — már Döblingen kívül élt, hogy az akkori bel-, de főleg külpolitikai viszonyok a legnagyobb mértékben befolyásolták e munkák megírásában és hogy, különös tekintetbe véve az akkor nála már sűrűn megforduló közéleti személyiségeket, ha Döblinget testileg akkor sem hagyta is el, a politikai életben cselekvőleg, irányítóként részt vett. De a döblingi Naplókat és a többi munkákat összevetve az utolsó pozsony-pesti időre eső Naplókkal, közelebb jutunk a döblingi tragédia megértéséhez is. Ez a két Széchenyi — lelki egyensúlytalanságában — tulajdonképpen egységes. Pestről orvosa, Almási Balogh Pál kénytelen volt Döblingbe vinni s egyúttal ezzel az akkor már annyira óhajtott és meg is kísérelt öngyilkosság végrehajtásában is megakadályozta. Döblingben, mikor az utolsó hetekben lelki egyensúlyát újból teljesen elvesztette, nem volt senki mellette, aki végzetes tettét meg tudta volna akadályozni, de lélekállapota, az egyensúlymegbillenésének oka körülbelül ugyanaz volt. Úgy látszik, hogy Gyulai Pál már 1866-ban jól tapogatózott, amikor ezt írta: „A rendőrminiszteri üldözés nem egyedüli oka Széchenyi öngyilkosságának, az elfogatás hathatott ugyan feldúlt idegeire, de ennél ő nagyobb kínokat is kiállott: a forradalmat és Magyarország bukását. Széchenyi ugyanis a reakció folytán nem várt semmi jót, azt hitte

¹ V. ö. Magyar Szemle 1933. VIII., 1936. III. és XII. számok; Vizota: Gróf Széchenyi István elmeállapota és halála. 1934. Pallas, és Széchenyi utolsó négy éve Döblingben. Bp. Szemle 1934.

újra kitör a forradalom, ebbe kergeti bele a kormány az országot. Inkább ez lehetett öngyilkossági oka, de Széchenyi lefoglalt Naplói, iratai új oldalról világíthatják meg e kérdést.“ Gyulai jól sejtette, a döblingi tragédia megfejtése megkívánja a Döblingben lefoglalt Széchenyi-iratok ismeretét is, de a nagy kritikus ez iratokat nem ismerve is helyes úton járt, mikor a lelki okokat elemezte.

Széchenyi Istvánnak csak nemrégiben napfényre került újabb írásai értékes anyagot szolgáltatnak ahhoz a régi, de még ma sem teljesen tisztázott kérdéshez, hogy örült volt-e Széchenyi Döblingben és ha igen, milyen időben és meddig? Viszota említett munkájában teljességben napvilágra hozta a Görgen gondatlansága miatt ellene indított büntető ügyben tett tanúvallomásokat és orvosi szakvéleményeket. Viszotának e felfedezése a legújabb Széchenyi-irodalom becses leletei közé tartozik. Tudvalevőleg Görgen volt a döblingi elmeegógyintézet igazgató főorvosa. Görgent Kecskeméthy Aurél ismert munkájában¹ felületességgel vádolja. Ha valóban arról volt meggyőződve, hogy Széchenyi „örült“, akkor nehezen is lehet a felelőség alól felmenteni, hogy Széchenyit annyira szabadjára hagyta. Nem azért, amit Shakespeare mond, hogy „csak őrizve járnak örült nagyok“, hanem saját maga miatt. Ámde hol volt nyolcvankilencven évvel ezelőtt az elme- és ideggyógyászat? „örült“ volt úgyszólván minden rendellenes ember és a rendellenes cselekedetek okát kizárólag az agyban keresték. Kitalálták a „lucidum intervallum“ kényelmes kiségitő képzetét, hogy ezzel könnyedén megmagyarázzanak bizonyos, nekik akkor még érthetetlen helyzeteket. Ilyen világos időszakon kívül pedig a beteget abszolút beszámíthatatlannak minősítették, azok tartama alatt ismét teljesen be számíthatónak. Mintha az embereknek nem is lettek volna idegeik és lelki rezdüléseik. Így magyarázhatjuk Kossuthnak, sőt Grünwald Bélának véleményét is. Az első szerint Széchenyi nem lett volna „örült“ mikor a döblingi tébolydába felvették, Grünwald szerint pedig Széchenyi fellépése pillanatától, tehát 1825-től kezdve állandóan „örült“ volt. Mindegyikük mást értett „örültség“ alatt, Kossuth az agyműködés megbomlását, Grünwald az idegrendszer túlérzékenységét. Így, ilyen értelemben mindkettőnek igaz volt.

Az új döblingi iratok nyomán Schaffer Károly vette ismét bonckés alá Széchenyi „örültségét“. Szerinte Széchenyire a Magnan-féle „deséquilibré“ meghatározás illik, ebből fakadnak rendellenességei, lelki megrázkódtatásai, elképzeléseinek lehetetlen, szinte beteges felfokozásai. Ebbe a csoportba sorozza Schaffer Széchenyit, ha már a „fantázia zsenijét“ a tudomány skatulyáiba kell mindenáron beosztani. Szerinte Széchenyi állapota, kivételes rendellenessége csupán döblingi első éveire terjedt ki és azután teljesen meggyógyult; az öngyilkosságot is ép ésszel, bár megrendült lelki állapotban követte el. Viszota még fenntartja „az örültség“ minősítést a régi iskolához híven, amihez ma már alig lehet ragaszkodni; szerinte Széchenyi a döblingi első évek után kigyógyult örültségéből, de a nála történt rendőri házkutatás után, ami egy hónappal végzetes tette előtt volt, újból „örült“ lett. Van tehát már valaki: Schaffer, a kiváló ideg orvos, aki nem az ész működésének zavartságára helyezi a súlyt, hanem az idegrendszerre és a lelki habitusra. Még Viszota is megállapítja, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásának utolsó öt évében teljes egészséges volt, csupán az utolsó hónapban esett újra vissza „örültségébe“ és ennek következménye volt az öngyilkosság. A szakértők véleménye mellett nem lehet közömbös, sőt talán éppen döntő a személyes tapasztalatokon nyugvó kortársak felfogása sem, egy Deák Ferencé, Szógyény-Marich Lászlóé, Kecskeméthyé, Fáiké és másoké, akik sűrűn érintkeztek a legnagyobb magyarral. És a családtagoké sem, akik legsűrűbben keresték fel szerencsétlen betegüket. Felesége, fiai, mostohagyermekai és más rokonok véleménye is számba veendő. Utóbbiak nemcsak az utolsó „egészséges“ esztendőikben jártak ki Döblingbe, hanem már sokkal előbb.

¹ Gróf Széchenyi utolsó évei és halála. 1866.

Ezek Széchenyit nem tartották „örültnek“. Széchenyi Béla gyermek volt ugyan, még csak 11 éves, mikor atyja Döblingbe került, de már néhány év múlva ifjúvá serdült; nem lehet tehát az ítélőképességet az egyébként is koránérett fiatalembertől megtagadni. Mikor Széchenyi István sógornője, Lajos bátyjának második felesége Wurmbrand Françoise grófnő 1857-ben nála járt és furcsa öltözkéiben látja (paraszt-nadrág, kék mellény stb.), azt írja, hogy azt hinné az ember, sógora bolond, pedig „mindig ilyen volt“. (Levelezés 265. 1.) Vessük össze akár a döblingi legelső évek Széchenyi-leveleit a pesti Naplók utolsó hónapjainak szövegével: mennyi hasonlóságot, sőt azonos, de egyúttal „zavaros gondolatot“ is találunk! És ki merné azt állítani, hogy Széchenyi István e hónapokban „örült“ volt? Csak el kell olvasni az akkor előterjesztett országgyűlési jelentéseket, beszédeket és más egyebeket. Persze voltak, akik „örültségnek“ tartották az ő rémlátásait, de sajnos, az „örültnek“ igaza lett. Széchenyinek csupán lelki egyensúlya billent meg a 48-as eseményeknek nem hatásai, hanem a lángész által előre jól látott és imádott hazájára annyit vészt jelentő következményei miatt. Nem minőségi, hanem csak mennyiségi a különbség a lelki megbomlás mérve között akkor és közvetlen utána Döblingben, de elméje ép volt és az is maradt.

Nem kevésbé fontosak a döblingi hagyatékban a Széchenyi Istvánhoz intézett levelek, melyek eddig azonban nyilvánosságra nem kerültek.¹ E leveleket az ő legközelebbi hozzátartozói és közéleti kiválóságok írták hozzá. Sajnos, a döblingi első esztendőkre csupán néhány vonatkozik. Sokat találunk már az utolsó döblingi évekből, köztük csupán Tasner-től több mint ötvenet, akiről tudjuk, hogy nem csupán titkára volt Széchenyinek, hanem szinte belső barátja. Környezetében a legkényesebb állást mindenesetre ő töltötte be. Széchenyi iránta tanúsított bizalmának nincs nagyobb jele, mint az, hogy összes Naplót és ezek kiadását reá hagyta, sőt azt a jogot is, hogy azokból annyit vágjon vagy töröljön ki, amennyit jónak lát. Azok között is a legelső égnő, akiket Széchenyi Döblingből már 1851 március 11-én levéllel felkeres. De ne feledjük el, hogy körülbelül e levéllel azonos tartalmú intézett Tasnerhez már jóval előbb 1850 szeptember 7-én, sőt még korábban is.²

Figyelemre méltó az a levelezés is, amelyet Széchenyi egykori nevelőjével, későbbi jószágigazgatójával, Lunkányi Jánossal folytatott. Közöttük találunk szintén már nagyon korán Döblingből írott leveleket.³ A levelek zömét azonban a Lunkányi-családtól a Magyar Tudományos Akadémia csak néhány évvel ezelőtt szerezte meg és most Vizota Gyula ezek rendezésén és jegyzetelésén fáradozik. Számuk igen nagy, úgy hogy a kiadásuk Széchenyi egyéb levelezésével együtt előreláthatólag több kötetre fog rúgni. Mindenesetre kívánatos volna, hogy ezeken kívül azok a Széchenyihez írott levelek is mind kiadassanak, amelyeket Károlyi idézett munkájában felsorol. Becses anyag ez, mert a hozzá intézett levelek is tájékoztatást nyújtanak azokról a tárgyokról, amelyek ekkor érdekelték és ezekből is következtetéseket lehet vonni döblingi tevékenységére. Áll ez különösen legközelebbi hozzátartozói és Tasner leveleire.

Néhány évvel ezelőtt különös érdeklődést keltett annak a lepecsételt csomagnak a felbontása, amelyre Széchenyi István azt írta, hogy halála után elégetendő, mert a benne foglalt levelek „senkit sem érdekelnek, azonban valakit kompromittálhatnának“. Ezt a csomagot nem kell összetéveszteni azzal, amelyen csak ennyi állott: „Halálom után felbontandó. Pest. 1845 febr. 27.“ Utóbbi már 1920-ban felbontás alá került. Innen kerültek elő Meade Karolina, Lichnovski Eduárd herceg és még néhány kevésbé ismert

¹ Károlyi ezeket felsorolja az I. kötet 102. oldalán.

² Majláth Béla: Gróf Széchenyi István levelei. III. kötet. 597., 599., 600., 602., 603. számú levelek.

³ Majláth u. o. 598. és 601. 1. már 1850 VII. 7. és IX. 10.-ról. Előbbi csupa elkeseredés, utóbbiban már arra utasítja Lunkányit és Szalayt, hogy üzleti ügyei megbeszélése végett jöjjenek fel hozzá.

személyiség levelei. Tartalmukat ugyancsak Károlyi Árpád ismertette, egyébként közzétéve még nincsenek. A másik levélsomag azonban csak 1938-ban került felbontásra, hiszen a lepecsételés és az elégtetés indító okát ekkor már igazán megszűntnek lehetett tekinteni. A kis csomóban Crescence-nak Széchenyi Istvánhoz intézett tizenhét darab levelét találták még abból az időből, amikor Zichy Károlynak volt a felesége, valamint más, teljesen jelentéktelen nyomtatványt és levelet egy ismeretlen egyéntől. Amit azonban sokan vártak és a borítékon látható megokolás után talán nem is minden ok nélkül, a szenzáció bizony elmaradt. Nem volt ez megtalálható Crescence tizenhét levelében sem, sőt ezek csak annak a tiszta barátságának legújabb bizonyítékai, amely Crescence-ot és Széchenyi Istvánt egymáshoz fűzte. E leveleknek tehát már ezért is van értékük, de becsek másért is. Ezek ugyanis az 1832 március 21-től szempteber hó 27-ig terjedő időből valók, amikor Széchenyi különösen elkeseredett hangulatban volt. Csak kevéssel azelőtt jelent még Világ című munkája, sőt a Hítel is csak két évvel előbb. E művek visszahatása főleg azokban a körökben igen nagy volt, amelyek jórészt Széchenyi társaságát alkották. Még Esterházy Vince, régi barátja is megharagszik rá Festetics Albertné Sándor Matild grófnő, József nádor főudvarmesterének felesége „udvari bolondnak“ nevezi; gróf Szécsen Miklósné szívtelen és esztelen embernek; gróf Fáy István szerint „csak Széchenyi István pestise ne terjedjen Magyarországon, mert ez volt az oka a felsőmagyarországi zendülésnek is“; Wesselényi is elhidegül írta; a nádor nem veszi fel a pestvárosi Szépítőegyletbe, Ferdinánd főherceg pedig ajánlkozása ellenére sem viszi magával aldunai útjára; Drescher Frigyes cenzor a Stádium kéziratát visszaküldi, a kinyomatást nem engedélyezi; Angliába készülvén, csak nagynehezen kap útlevelet, s még ehhez az apróság-hoz is Metternich segítségét kell kikérnie. Mindehhez járul a kolera, amelytől nemcsak Crescence-ot, hanem az egész országot félti.²

Úgy látszik, Zichy Károlyval is volt ez időben valami eligazítási valója, aki a közeli rokonság és barátság ellenére is veszedelmesnek látta Széchenyi fellépését és azt mondja neki, hogy: „könnyű mindent felkavarni és azután meglógni Philadelphiába.“ Széchenyi türelmetlenül várja látogatását, úgy aggódik, hogy alig tud a lábán állani. Lehet azonban, hogy e látogatás összefüggött Crescence személyével is, mert Széchenyinek írta való érdeklődését most politikai ellenfelei különösen ki akarják használni, pedig már az „erényszövetség“ megkötése után kevesebb ok lehetett rá. Alikor Bécsből Badenba Crescence családjához kirándult, előre félve jegyzi meg, hogy „holnap ezer szem fog ránk meredni“. Érdeklődése azért írta állandó, sőt fokozódik. Nagyon bántja, mikor egy alkalommal Budára átmenvén, Crescence nem fogadja, ellenben távozni látja kocsiján gróf Sermage estélyére. Széchenyi Budáról visszajövet csónakjával jégtáblák közé kerül, sok időt kénytelen a fagyos vizen tölteni, meg is hűl. Felkeresi Albach Szaniszlót, a híres szerzetes szónokot, hogy legalább „egy ember legyen ezen a világon, aki tudja milyen szerencsétlen és ártatlan vagyok“. És később is még: „Éjjel nappal fáradni... nehéz dolog; siker nélkül... keserű: félre ismerve .. mindenki által félreismerve — gyűlölve... ez megőrülni való.“ Ebben a félévben fénypontot számára csak a Dunagőzhajózási Társaság számára történt sikeres részvénygyűjtés jelentett és Crescence-nál egy-két látogatás.

De hát tartalmazznak-e ezek az új levelek a tiszta barátság mellett való bizonyosságon kívül egyebet is? Látjuk-e belőlük, hogy igazán barátja volt Széchenyinek, főúri köréből a kevesek egyike, aki vigasztalva és biztatva arra az útra mutat, amelyen Széchenyi egyedül járt? Csak

¹ Viszota: Naplók. 239., 225. és 283. l.

² U. o. 260. és 262., 265., 269., 277. l.

néhány mondatot idézünk. „Teljesen közömbös, hogy az emberek önt félreértik-e vagy sem. A boldogság, a valódi boldogság a jó lelkiismeretben és a magunkkal való megelégedésben áll.“ így ír Crescence már néhány hét után Széchenyinek, mikor a közöttük támadt félreértés elsimult. Az utóbbira vonatkozó levél (III.21.) pontosan megegyezik Zichy Károlynak Széchenyinnél történt és előbb már idézett látogatásával. Úgy látszik Crescence mindenféle, még a társasági érintkezést is meg akarta ez időben szüntetni, mert az ugyanerről a napról szóló leveléből a következőket olvassuk: „Nem, így nem válhatunk el — hiszen ez válás az egész életre. — Megszakad a szívem, ha erre gondolok, — de el kell szakadnunk egymástól — magasabb Hatalom kívánja ezt — legnagyobb szomorúság vesz rajtam erőt — drágán fizetek, de igenis meg leéli csinálnom, igen kedves Pithias (helyesen Phintias!) el kell hagyni Damont.“ És újból: „Lépünk rá mindketten bátorsággal az útra, amely előttünk nyitva áll és a sors legnagyobb csapásai közben se csüggedjünk el; én önnek hűséges, fáradhatatlan segítőtársa akarok lenni... a legnemesebb szövetséget kötöm Önnel, amely valaha emberek között fennállott.“ Bizik benne, — mint írja július közepén — mert az megígérte neki, „becsületes ember pedig az Ígérését megtartja. Isten, a becsület legyen az a felírás, amely minden időkben az ön szívébe van vésvé.“ Nem titkolja érzelmét Széchenyi iránt, mikor Budáról Pestre így ír át hozzá: „Csak a széles folyam választ el bennünket, de csak anyagilag: a jó emberek szelleme mindig együtt van, igen... csak a becsületes barátomért akarok élni, mert hiszek abban, hogy rendeltetésem neki szenvedéseiben vigaszt nyújtani, sorsában osztozni. Isten áldja önt.“ Néhány héttel angliai utazása előtt írja még Széchenyinek, mintegy vigaszul az útra: „Ne adja oda magát sötét gondolatoknak és gondoljon arra, hogy önnek áldozatot kell hozni a hazájáért. Bennem olyan barátja van, aki sosem fogja elhagyni, ez az egész életre szól.“ És e tájban jegyzi be Széchenyi Naplóiban az immár közismert híres önbiztatást: „Levágják szárnyaimat — lábaimon járok, ha ezeket kiszakítják — hasamon csúszok.“ (Június 26.)

Meg kell emlékeznünk itt még két munkáról, amelyek már nem szoros értelemben vett kútfők, de olyan nyereségei a legújabb Széchenyi-irodalomnak, hogy azokat említés nélkül hagyni nem lehet. Az egyik Szekfű Gyulának néhány évvel ezelőtt megjelent „A mai Széchenyi“ című antológiája, a másik pedig Éber Antalnak „Széchenyi gazdaságpolitikája“ című műve, amely még frissebb keletű. Mindkettőnek közös kitűnősége legelső sorban az, hogy a nagyközönség belőlük alkalmat nyer Széchenyi Istvánnak, mint embernek, politikusnak és közgazdásznak helyes megismerésére. Ez pedig nagy szó, éppen Széchenyi Istvánnál, akinek munkái már megjelenésük idejében nem számítottak könnyű olvasmányoknak. Stílusa nehézkes, a mondatfűzés elkalandozó, bár igaz, hogy a formai tökéletlenségért százszorosán kárpótolnak bennünket a gondolatok mélysége s eredetisége. Jórészt ez volt az oka annak, hogy Széchenyit kevesen olvasták, hiszen — fájdalom — a magyar közönség jó része úgyis húzódik a nehezebb olvasmányoktól. Ha ez állott Széchenyi munkáiról megjelenésük idején, saját korában, — fokozottan áll most, amikor számos kérdés, amit a nagy államférfi érintett — immár tárgytalanná, sőt ismeretlenné vált előttünk. E nehézségeken átsegíteni bennünket szükség volt olyan könyvekre, mint Szekfűé és Éberé. Nem közvetítők akarnak lenni Széchenyi és a nagyközönség között, nem magyarázni akarják a legnagyobb magyar írásait, hanem azokból kiválogatva bizonyos aktuális kérdéseket, velük megvilágítani.

Szekfű tekintettel van vaskos kis kötetében Széchenyi István mindegyik munkájára, sőt hírlapi cikkeire és levelezésére is. Mindegyikből ad valamit, még pedig a lényegét. De ad mutatóba a döblingi hagyatékából is, tehát a legújabb Széchenyi-írásokból, teszem a Nagy Magyar Szatírából és az Önismeretből. Ezenkívül a munkák szemelvényei előtt mindenhol rövid és jellemző, csak néhány sorra terjedő bevezetést kapunk és ebben a rövidségben, de tömörségben is egyúttal, áll Szekfű összeállításának az egyik

előnye. Ám kapunk valamit e nagyszerű kötet elé még, amihez hasonlót Széchenyi Istvánról Kemény Zsigmond óta alig írtak. Nevezetesen egy rövid, alig harmincoldalas bevezetést Széchenyi István életéről és mai jelentőségéről. Amikor megállapítja azt a liberális ellenzékéről, hogy „még 48 előestéjén is elég homályos körvonalakban állott szemei előtt a társadalmi reform és «re vonatkozó programjuk alig egyéb, mint Széchenyi két évtizedes követeléseinek egyszerű összefoglalása” — akkor oly igazságot hirdet, amelyet — sajnos — a legújabb időkig sokan nem tudtak vagy elhallgattak. A döblingi Széchenyiiről azt írja, hogy „öregség felé haladó ember volt, aki szokatlanul tartalmas, élményekkel, emberismerettel telt életre tekintett vissza, s akinek s talán a leggazdagabb magyar életnek minden gyakorlati bölcsessége bele van sűrítve e munkákba.” Szekfü már ezzel kiemeli a döblingi irodalmi hagyaték rendkívüli értékét és hogy ezt a jövőben figyelmen kívül hagyni nem lehet. Megállapítja azt, hogy Széchenyi Döblingben különböző nagy tekintélyű közéleti férfiak hatása alatt ismét belebocsátkozott az aktív politikába és barátjai útján befolyást próbált gyakorolni a bécsi kormánykörökre. Szekfü szerint „egyetlen ember volt, akiben a magyarság sorsa azonosult a sajátjával, közöttünk ilyen emberfeletti, hősi szférában nőtt magyar nem járkal, nem is fog eljönni“. A ma legnagyobb mértékben időszerű politikai két nagy kérdésre is Széchenyi munkáiban találunk már választ: egyik a német és az orosz hatalommal való szomszedság, a másik pedig a nemzetiségi kérdés. Széchenyi István „a magyar elit Örök Elsője“ és művei is „tulajdonképpen elsősorban a szellemi elit tagjaihoz szólnak“.

Míg Szekfü úgy a kiválogatásban, mint remek bevezetésében inkább Széchenyi köz- és magánéletének erkölcsi oldalát hangsúlyozza, addig Éber Antal idézett munkájában a közgazdasági kérdésekre fekteti a súlyt. Hézagpótló ez a könyv már azért is, mert összefoglalja tulajdonképpen Széchenyi közgazdasági tanításait, alkotásait és tevékenységét, amelyek rendkívüli módon elszórva jelentkeznek könyveiben, hírlapi cikkeiben és országgyűlési beszédeiben. Sorra veszi Éber a tökehiányt, a jobbágykérdést, az ősiséget és fiskalitást, a hitel „szentségét“, amin Széchenyi sokkal többet értett, mint csupán a pénz kihitelezését, azután rátér a közteherviselésre, a vámkérdés, a Védegylet, a gazdasági szabadság, a kereskedelem és még egyéb, akkor és részben azóta is időszerű kérdésre. Megmagyarázza a tájékozatlanabb olvasónak éppen azokat a dolgokat, amelyekről ma már sokan nem tudnak. Teszem az Udvari Kamarai Hitelpénztárt, amely hosszú időn át egyedül juttatott pénzt a magánosoknak, hiszen az Első Osztrák Takarékpénztár is csak 1828-ban kezdett működni, nálunk pedig éppen csak 1836-ban alakult elsőnek a Brassói Takarékpénztár. Ezt követte három év múlva a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület. Megmagyarázza Éber, hogy mit kell érteni a bankó és a váltópénz alatt, mi az a házipénztár, az Einlösungsschein és az Antidpitudonsschein, az imputáció és a korreládó, mind olyan szavak, amelyekkel a múlt század rendi országgyűlésein tartott beszédekben napról-napra találkozunk, de igazi jelentőségüket már alig tudjuk. Ezt a könyvet olvasnia, sőt tudnia kell annak, aki a reformkorszakkal foglalkozik. Éber is tekintettel van Széchenyinek mai korunkra való minden tekintetben érvényes megállapításaira. Például azt, amit korában oly kevesen láttak, különösen nálunk, hogy az ország közgazdasági helyzetének leglényegesebb javítása a fogyasztás emelésén fordul meg, hogy Széchenyi inár egész fiatal korában világosan látta a nemzetközi munkamegosztás sorsdöntő jelentőségét s hogy „nincs a világon rászédőbb mód valami országnak gyarapodás vagy hanyatlás felé indultát mérlegeim, mint e mütétet ki- és bevételi tabellák sarkalatára állítani.“ Meglep Széchenyi Istvánnak Éber által kihalászott megállapítása

is, hogy „nincs országokra nézve kereskedés dolgában sikeresebb gazdagító, mint gazdag szomszédok.“ És besorozza Széchenyi közgazdasági intelmei közé azt az egyetemes fölajdulását is, hogy teljes meggyőződése szerint „nincs haladásunk ellen nagyobb akadály, mint a hízélgés, mert visszalöki nemzetünket.“ Éber szerint Széchenyi egész „lelki beállitottsága“ a szabadság eszméjéhez való törhetetlen ragaszkodáson van. Ezt a felfogását azonban talán mégis oda kell kiigazítani, hogy ez csak Széchenyinek közgazdasági «Iveire vonatkozik. Egyébként azonban az ő lelki beállitottsága magasabban lebegett, a gazdasági szabadságot is alárendelte magas, keresztény, erkölcsi elveinek, amint ez Hitel című munkájából is már megállapítható és mindezt legmagasabb céljának: a magyar faj mennyiségi, de egyúttal minőségi meg-erősítésének.

Széchenyiről annyit írtak, mint talán egyetlen magyarról sem. Saját munkáinak tömege is óriási. Azt hittük, hogy a Széchenyi körüli irodalom a döblingi hagyatékközvetítélével kimerült és ime kiderül, hogy újabb meg újabb írássok kerülnek elő és ezek egy-egy homályos pontot új fényel világítanak meg. Új kutatók támadnak, akik a képen javítgatnak, kiigazítják, egy-egy új — de nem zavaró — szint raknak arra. Nem lehet csodálni, mert Széchenyi István a leggazdagabb életek egyikének volt boldogtalan, de csodálatos hordozója.

ÖSTÖR JÓZSEF

RENDI ÁLLAM ÉS KATOLIKUS TÁRSADALOMSZEMLÉLET

SZÁZADUNK ELSŐ HARMADA három új állameszmével ajándékozott meg bennünket: a bolsevista, a fasiszta és a rendi állam eszméjével. Már mindhárom megmutathatta, hogy a gyakorlatban mennyiben bizonyult életképesnek. A bolsevista államrend még egyelőre ma is fennáll. A fasiszta állameszme eluralkodott Közép-Európában és a német győzelmekek jegyében mindjobban terjed. A „rendi állam“ mindenesetre még adós maradt alkalmasságának döntő bizonyítékával. Ott, ahol megvalósult, mint pl. Ausztriában, belső felépítésében igen hamar kevésbé állandónak és termékenynek mutatkozott. Ezzel szemben Portugáliában semmiesetre sem a korporatív gondolat alkotója a Salazar Antonio Oliveira alkotta államépület gerincét.

Míg korábban a katolikus társadalomelmélet mindig beérte azzal, hogy a fennálló társadalmi, állami és gazdasági rend hibáira és kártevéseire rámutasson, s azok orvoslási módját javasolja, napjaink katolikus társadalomteoretikusai azzal dicsekedhetnek, hogy a rendi állam új állameszméjének kialakításában döntő részük volt. Az a szerep, melyet a szociális katolicizmus a rendi állam gondolatának kiépítésében játszott és részben még ma is játszik, világosan bizonyítja, hogy főként két elhatározó szempontja van: egyrészt a kívánság, hogy az új korrall lépést tartson, másrészt az az igyekezet, hogy a pánetatizmus túlzásait leszerelje. A parlamentarizmus teljes csödjé elsősorban az államhatalom gyakorlását és államvezetés új formáját látszott sürgösen kívánatossá tenni, már csak azért is, mert csak egy új állameszme igenlése által volt a katolicizmus felöl az idöszerütlenség és elmaradottság gyanúja eloszlatható. A rendi állam eszméjével felfegyverkezve ezenfelül sokan azt hitték vagy hiszik, képesek a „hidegvérü szörnyetegek legridegebbikévé“ váló „mindenütt jelenvaló“ állam túlkapásaival szembeállni. Francia Svájc egyik konzervatív-katolikus politikusának, Musy I. M.-nek nemrégiben „La Suisse devant son destin“ (Montreux, 1941)

címmel megjelent írása e két szempont mindegyikét megfelelő határozottsággal domborítja ki. Musy, aki a Gonzague de Reynold egyetemi tanár által vallott tekintély-rendi állam gondolatmenetéhez csatlakozott, e munkában egy az állam által ellenőrzött hivatásrendet („ordre professionnel contrôlé par l'état“) propagál, s azt hiszi, ily módon sikerül a munkapiac két tényezőjét — tőkét és munkát — véglegesen összebékítenie. Az országgyűlésnek már csak bizonyos ellenőrző szerepet szán, míg a tulajdonképpeni kormányzás munkáját a kormánynak — nevezetesen a szövetségi tanácsnak — tartja fenn. Musy terve szerint a parlamenti képviselőket többé nein általános választással választanák, ez inkább csak névlegessé teendő: „pár les organismes, qui constituent l'expression réelle et permanente de notre vie nationale, les organisations économiques et les associations culturelles“. Így nyilvánítja modem parlamentellenes gondolkozását Musy az államnépi országgyűlési képviseletéről való készséges lemondásával, s ezzel szemben egyrészt a hivatásrendi képviseleti testület ellenőrzése által, másrészt a foderációs szervezettek kiépítése útján kísérli meg egy szigorúan központosított tekintélyt államiság pánetikus irányzatát megközelíteni.

Kétségtelen, hogy a Musyéhoz hasonló gondolatmenettel más katolikus társadalombölcészek és államférfiak is foglalkoznak. Még hozzá nem annyira Svájcban, ahol a demokrataellenes néphangulat még szinte teljesen hiányzik, mint más országokban is, ahol érthetően már a háború utáni időkről kívánnak előre gondoskodni. Nem lesz érdektelen tehát, ha azokat az ideológiai feltételeket, amelyek a hivatalos katolikus társadalomtanban a rendi állameszme propagandájaként szerepelnek, rövid bírálat alá vesszük.

Ahogy az 1891 utáni időkben a Leó-féle enciklika, a „Rerum Novarum“ a legkülönbözőbb — részben „liberális“, részben „konzervatív“ — fejtegetésekhez adott formális indítékot, XI. Pius 1931 május 15-i szociális körlevele, a „Quadragesimo anno“ is mindenféle félhivatalos köntösben jelentkező fejtegetéseknek szolgált kiindulópontul. A századforduló kamatrabszolgaság-ellenesei például a Rerum Novarumban vélték igazolásukat megtalálni, mivel abban a „pusztító kamat“ („usura vorax“) kifejezés előfordul. Ugyanígy emelik ki a rendi állam eszméjének gyámjai XI. Pius immár évtizedes enciklikájának ama részeit, amelyek a hivatásrendiségre vonatkoznak. Hogy azonban a megboldogult pápának egyáltalában nem volt szándéka magát elsősorban mint egy új államteória megteremtőjét a történelemben megörökíttetni, azt a Quadragesimo anno futólagos taglalása is kétséget kizáróan megmutatja.

A Quadragesimo anno, mint már bevezetéséből kiderül, három főrésze oszlik. Az első a Leó-féle körlevél eredményeiről ad áttekintést, a második a különféle magyarázatok kétségeire való tekintettel XIII. Leó társadalom- és gazdaságtanának szabatosabb előadása és korszerű kiegészítése; a befejezés a mai gazdasággal száll vitába, ítéletet mond a szocializmusról és kijelöli az utat, amely a mai társadalmi és gazdasági rend zavarából kivezet. Kizárólag a körlevél második részében, amely egy új társadalmi rend alapvonalait is megkísérli felrajzolni, van szó a hivatásrendekről és arról a szerepről, melyet egy egészséges társadalmi és gazdasági élet felépítésénél játszhatnának. XI. Pius abból a megállapításból indul ki, hogy az individualista szellem jegyében az egykor virágzó, erősen tagozott társadalmi élet felszívódott, úgyhogy végül már csak az egyén és az állam, utóbbi „a kötelességek és kötelezettségek túlsúlyától elfedve és agyonnyomva“ maradt meg. És a boldog emlékezetű Szentatya hozzáfűzi ezt a mélyenszántó tanítást: A legfontosabb szociálfilozófiai alaptétel, amelyet sosem lehet büntetlenül megsérteni, megkívánja, hogy „azt, amit a kisebb és alárendeltebb közösségek teljesítenek és jól elvégeznék“, nem szabad a

nagyobb és magasabb rendű közösségek részére igénybe venni. A pápai körlevél fejtegetéseinek további folyamán ez a szó szoros értelmében vett anti-etatikus vezérlő gondolat még többször tisztán kitűnik. XI. Pius pápa nem új államformát propagál, hanem azt kívánja, hogy az elhatalmasodott állam visszaszorítsák legsajátosabb segítő és kiegészítő feladataira. A társadalmi életnek ilyen „etatizálás“-ától remélte az elhunyt pápa a társadalmi tekintély és hatóerő megszilárdítását. A katolikus társadalomtanban az államnak és társadalomnak különböző változatokban mindig visszatérő szembeállítás; amikor előbbi mint kiegészítése és koronája, nem pedig mint a társadalmi élet középpontja jelenik meg, ezáltal a Quadragesimo anno-ban is megismétlődik. A pánetatizmussal szemben működő korszerű lehetőségek egyikét látja XI. Pius a rendi társadalomszervezés újjáélesztésében. Sehol sem használja a „rendi állam“ fogalmát, hanem mindig kizárólag a „rendség rendszerének felújításáról“ szól, mint „társadalompolitikai“ célról. A rendi társadalomtagozódást a társadalmi osztályellentét pótlásának és örökösének tekinti. „A társadalomban — mondja az enciklika — (nem pedig az államban) jól beilleszkedő szervek képeztesse, tehát ‚rendek‘, melyekbe az ember nem a munkapiac egyik vagy másik részéhez való odatartozás, hanem változatos társadalmi funkciója szerint illeszkedik.“ A rendek mint autonóm testületek, és pedig a társadalomtest keretében, szerepelnek itt, egységüket a különböző közös javak és szolgáltatások által érik el, melyeket termelnek és nyújtanak. A közös ügyek megtanácskozása képezné a hivatásrendi testületek tevékenységének súlypontját; emellett az Önállóknak és az alkalmazottaknak külön tanácskozási és határozathozatalra nyújtanának lehetőséget. Ha ezeket a megállapításokat helyes összefüggésben látjuk, nem lehet kétségs, hogy a hivatásrendi testületek egyszerűen az illető hivatás-csoporton belül a mai két társadalmi osztály, a munkaadók és munkások közösségének tekintendők és főfeladatuk az osztályellentétek kiegyenlítése mellett az állam tehermentesítése egy sereg gazdasági és társadalompolitikai feladat alól. A kihangsúlyozott utalás arra, hogy XIII. Leó közömbös volt az államformával szemben, amelyet a Quadragesimo anno-ban említett hivatásrendi berendezkedéssel kapcsolatban olvashatunk, ezt még tisztábban kiemeli. Ahelyett, hogy az államot a hivatásrendi testületek megteremtésével terhelné vagy abban neki akárcsak kezdeményező szerepet szánna is, XI. Pius kétséget kizáróan kijelenti: „Az embereknek teljesen szabad kezük kell nyújtani, hogy tetszésük szerinti államformát válasszanak, csak az igazságosság és a közjó követelményeinek elég legyen téve.“ Az enciklika a továbbiakban is arról szól, hogy „az ugyanegy hivatáshoz tartozók egymással szabad egyesületeket képezzenek“—más, nem hivatalos célkitűzésű egyesületek módjára. A ma már fennálló hivatási egyesületek ezzel azt a rendeltetést kapják, hogy „előkészítsék az utat a hivatásrendi rendszer részére“.

Az újkori katolikus rendi állam eszméje, ahogyan azt valamikor Dollíuss Ausztriában megvalósítani igyekezett és ahogyan most Gonzague de Reynold, Musy és mások pártfogolják, jogosan csak annyiban hivatkozhat a „Quadragesimo anno“-ra, amennyiben maga is egy sokrétű társadalom rendjének visszaállítását és az osztályharc szervezett kiküszöbölését kívánja. A mai katolikus rendi állam apostolai programköveteléseik minden más pontjában messze túlmennek a pápai vezérelven. Ez magában véve még bizonyára nem lenne hiba, miután minden pápai szociálenciklikának, amely belső rendeltetésénél fogva csak a lelkiismeret felrázását célozza és biztatás akar lenni, szüksége van külsőleges előadókra, hogy gyakorlati jelentőséget nyerhessen. Aki azonban a rendi államépítést propagálja, az semmibe veszi amit az enciklika alapvetése követel: t. i., hogy a társadalmi élet egy szabad társadalmi és egy kényszerült állami életre kettéosztassék. S ezzel egyúttal félre-

ismeri és félremagyarázza a pápai tanítást. Ha később egyszer a Quadregesimo anno valamely jubileuma alkalmával a hivatásrendi gondolatnak autentikus továbbvezetése adódik, ezeket a félreértéseket és félremagyarázásokat valószínűleg eléri majd a lesújtó kritika.

Mit ígér tehát a „rendi állam“ és ezen ígéretekből mit tud megtartani? A „rendi állam“ eszméje születését elsősorban a látszat-demokrata parlamentarizmus csődjének köszönheti, amely sem a bonyolultabb kérdéseket teljesen megnyugtatóan megoldani, sem pedig ilyen megoldásokhoz az adott esetben szükséges gyorsaságot alkalmazni nem tudta. A rendi állam ideológiájának létrejöttében csak másodsorban működött közre az osztályellentéteknek minden szociális életmegnyilvánulást átszelő elviselhetedenségéről való meggyőződés. A rendi állam eszméje még „last not least“, a leplezett tekintély! állam cirádája gyanánt is szolgál. Ebben a három vonatkozásban Dollfuss rendiállam-kísérlete különösen sokat mond. Dollfuss sohasem a rendi társadalomszervezésről beszélt, hanem mindig „hivatásrendi alapelvű tekintély! állam“-ról. Az ő enciklika-magyarázata merőben etatisztikus. Nála a parlamentáris demokrácia félreállításáról és a pártrendszer kiválasztódásáról volt szó. Ezért nem nyerte meg tetszését az Ender O. kidolgozta rendi államalkotmány eredeti tervezete. Ez a tervezet kétkamarás rendszert kísérelt megalkotni, ahol úgy a parlamentáris-demokrata, mint a hivatásrendi képviselő helyet talált volna. Tudósok szűk körében Ender évekkel ezelőtt érdekes beszámolót adott az 1934 május i-i osztrák rendi állam alkotmányának keserves megszületéséről. E beszámolóban kifejtette, hogy az állami törvényhozás kettéosztását akarta javasolni. Az állam- és kultúrpolitika hatáskörét az eddigi demokrata alapelvek szerint egybehívott alsóháznak tartotta volna fenn, ezzel szemben a gazdaság- és szociálpolitika területe a delegációk útján az autonóm Hivatásrendi testületek részéről képzett rendi kamarát illette volna meg. A két Ház közötti összeköttetés helyreállítását egy állami és tartományi tanácsnak szánta, amelynek képviselőit a népképviselő kebeléből kellett volna kijelölni. Ezt az első Ender-féle tervezetet, amelyet Dollfuss visszautasított, mert nem szándékozott sem az „elavult“ parlamentáris képviselői rendszerrel teljesen szakítani, de nem nyújtott biztosítékot egy tágabb távlatú tekintélyt államvezetés számára sem, egyszer valamikor talán mint az új állameszméért folytatott küzdelem korának jelentős bizonyítékát fogják méltatni. A mi vizsgálódásaink számára csak az fontos, hogy egy katolikus politikus, aki a Quadregesimo anno vezérelve szerinti államiságot akart teremteni, éppen az Ender-féle tervezet a részein akadt meg, amelyek még legjobban megközelítették a pápai szándékokat. Az osztrák rendi állam szörnyalakja, melyet az 1934 május i-i szövetségi alkotmány keltett életre, a maga négy véleményező és egy határozathozó testületből álló nehézkes és alig akcióképes szervezetével a tekintélyt elv sokkal könnyebb keresztülvitelét engedte meg, mint ezt az eredeti Ender-féle terv érvényesítése tette volna lehetővé. Az állam tehermentesítését ezúton semmi esetre sem érték el, csak a tanácskozásoknak és döntéseknek a mindenki részéről hozzáférhető parlamenti nyilvánosságból a kormány tagjainak szaténjaiba való áthelyezését, ahol életbevágó kérdésekben a közvélemény ellenőrzése nélkül döntöttek. Az állam, melynek Dollfuss kívánsága szerint a hivatásrendi társadalomtagozódás létrehozójának kellett volna lennie, ennek a részére szánt feladatnak nem volt képes megfelelni. Még az autonóm hivatásrendi testületek megalkotásához szükséges kerettörvényeket sem sikerült kibocsátania. Ennek következtében az alkotmány azon részeinek, amelyekben a korporációk sorából a véleményező testületek rendi képviselőinek kinevezése volt tervbe véve, az alkotmány tényleges eltörléséig „felfüggesztve“ kellett maradniuk. Figyelemre méltó módon az osztályellentétek heves össze-

ütközése és a hozzájött szakmai ellentétek voltak azok az akadályok, amiken a hivatásrendi korporációk autoritativ megalkotása meghiúsult. Hogy ebben inkább a tőke privilégiumvágya vagy a nemrég megszerzett jogait elvesztő munkásság makacssága volt-e bűnös, az mellékes. Az bizonyos, hogy az 1934-től 1938-ig élő osztrák rendi állam alatt az osztályharc nemhogy gyengült volna, hanem inkább erősödött.

A valóságban ezzel az osztrák rendiállam-kísérlet a kormánynak teljes szabadságot adott törvényhozó működésének csorbítatlan gyakorlására, mialatt két másik ígéretét, a társadalom újjá és sokrétűvé szervezését és a hivatásrend érdekeinek az osztályérdekek fölötti biztosítását nem volt képes teljesíteni.

Bizonyos, hogy az osztrák rendiállam-kísérlet balsikere nem prejudikál más kísérletek számára, amelyek alkalmasabb metódusokkal és kedvezőbb előfeltételekkel léphetnek fel, de a bölcs tanulságokat, melyeket az osztrák kísérlet szolgáltat, mindenki felhasználhatja. Ezeket a tanulságokat röviden a következőképpen foglalhatjuk össze.: 1. A hivatásrendi rendszer fogalmával történő visszaélés az, ha a társadalmi térről, amely részére elképzelték, sablonszerűen a politika terére viszik át. A rendi társadalomszervezésnek ilyen kifordítása már azért sem engedhető meg, mert az állam törvényhozó tevékenysége hivatásrendi szempontok szerint nem értékelhető. Így például mi köze a „militarista vagy pacifista külpolitika“, a „liberális vagy terroriztikus belpolitika“, „az iskoláztatás és nevelés államosítása“ problémájának a különféle hivatáscsoportok sajátos érdekeihez? 2. Az az igyekezet, hogy az államot a hivatásrendi társadalomtagozódás megteremtőjévé tegyük, eleve sikertelenségre van ítélve, mert hiszen a rendiség rendszerének, aminek megalkotásáról van szó, az állam tehermentesítését kell szolgálnia. Olyan államtól, amely még az új társadalmi berendezkedést is alapvető fontosságú alakjában saját maga szüli, valóban nem várható el, hogy az általa alkotott hivatásrendi testületek autonómiáját komolyan tiszteletben tartsa. 3. Amíg az osztályellentétek csak valamelyest kielégítő enyhülését el nem érik, minden kísérlet, hogy a közös hivatásérdekek elsőbbségének elismerés szereztessék, hiábavaló marad.

Egy katolikus társadalmi doktrína, amely ezt a három tapasztalatot számításba veszi, a Quadragesimo anno gondolatkinéséből még sok jelentős ösztönzést meríthet. Ez a hangsúlyt nem állampolitikai törekvésekre és vágyálmokra fogja helyezni, mint a pápai kútfő félremagyarázói teszik, hanem „társadalompolitikai célkitűzésekre“. Hogy ezt a célkitűzést tekintélyt, demokrata-ellenes államalakítási tervekkel nem szabad összekapcsolni vagy pláne azonosítani, az az enciklika ismerői részére bizonyára nem túl meglepő állítás. Csak majd ha a hivatásrendi társadalomeszmét teljesen megszabadítjuk az ilyen tőle teljesen idegen kapcsolatoktól, lesz nagy jövője. Akkor lesz a mindent magához vonzó állam-molochhal ellensúlyként szembeállítható és így lesz képes az osztályellentétek enyhítéséhez a maga részéről is hozzájárulni. És határozottan állíthatjuk, hogy a pápa szociális reform-eszméjének megvalósulási kilátásai annál nagyobbak lesznek, minél kevésbé tapad az ilyen tervekhez az állam demokratikus alakításával szembeni ellenségesség ódiума.

A hivatásrendi szociális eszme időszerűségét bizonyos enciklika-kommentátorok téves magyarázása semmiképpen sem érinti. Ellenkezőleg, a modem állam minél inkább kiterjeszti hatáskörét, annál sürgetőbbnek látszik az államnak az autonóm hivatásrendi testületek által történő részletes leváltása és helyettesítése. Annál szükségesebb lesz az egyes hivatáscsoportok kötetlen gazdasági életének irányelveket és kötelező alapszabályokat adni, hogy a kötött társadalmi élet fölött egy szabad, nem a kasztérdekeken, hanem fenkölt eszméken alapuló vezetésű államiség uralkodhassék.

HITES IMRE

A VISSZATÉRT MURAVIDÉK

SZÉTHULLOTT JUGOSZLÁVIÁBÓL Magyarországhoz visszakerült Délvidéknek legnyugatibb része a Mura folyó két partján elterülő Muravidék. Ez az elnevezés tulajdonképpen csak újabbkeletű összefoglalása két kisebb tájegységnek, t. i. a Zala és Vas megyékhez tartozó Vendvidéknek és a Muraköznek, mert egyébként az egész terület a történelem folyamán sohasem játszott különálló szerepet, hanem mindig szervesen beletartozott a két vármegye testébe. Az egész vidék rendkívül sűrű lakosságú, apró falvakkal erősen tűzdelt. Jellemző pl., hogy Bács-Bodrog vármegyében háromszor ekkora területén 177 község van, míg emitt a községek száma majdnem a háromszázat is eléri. Városi jellegű település egy sincsen ezen a vidéken. A helyi viszonylatban városnak nevezett négy régi járási székhely, Alsólendva, Muraszombat, Csáktornya és Perlak közül 1910-ben csak Csáktornya lakóinak száma haladta meg az ötezeret, a többi három helység lakossága a háromezeret sem érte el.

A vend nép annak a pannóniai szlovénségnek maradványa, amelyet a honfoglaló magyarság már itt talált és amelynek legnagyobb részét az idők folyamán magába olvasztotta. A honfoglalás utáni első évszázadokban ez a szlovén nép a Dunántúlon a Rába, Marcal, Zala és Kerka-folyók mentén, valamint a Balaton környékén még vegyesen lakott a magyarsággal, azóta az itteni szláv telepeknek csak a földrajzi nevekből maradt meg az emléke. A nyugati részeken, Zala és Vas megyében azonban ez az ősi szlovén lakosság mindmáig megőrizte etnikai jellegét. Nyelvi tekintetben tehát a vendség legkeletibb elágazása a Görc, Krajna, Karmtia és Stájerország területén élő szlovén népnek, vagyis nyelve ehhez a szláv nyelvhez áll aránylag legközelebb. A vendek sajátos nyelvjárása azonban annyira különbözik a szlovén köznyelvtől, mint pl. a holland a némettől, vagy az olasz a spanyoltól, azaz a nyelvtani és szókincsbeli alapok azonosak, de a két nép egymást csak nagy ügyel-bajjal érti meg. Ehhez járul még, hogy az évszázados politikai különélés folytán a vend nép e beszélt nyelv alapján a szlovéntől teljesen eltérő irodalmi nyelvet és helyesírást alkotott magának, amelyet a mai napig megtartott, bár a jugoszláv iskola mindent megtett az elsorvasztására.

A szlovén irodalmi nyelv a XVI. század második felében kezdett kialakulni, amikor Trubar Primus és társai a hitújítás áramlatába kerülve katekizmust, imakönyvet és bibliát adtak a nép kezébe. Mivel Trubar Alsó-Krajnából származott, ezt a nyelvjárást vitte be az irodalomba s bár idők folyamán más nyelvjárások egyes elemei is polgárjogot nyertek az írott szlovénben, — így pl. a legnagyobb költőjük, Preseren (1800—1849) felső-krajnai születésű volt — alapjában mégis az alsó-krajnai nyelvjáráson épült fel az az irodalmi nyelv, amely ma hang- és alaktanában nagyon is eltér az élő beszédétől s igen archaikusnak tűnik fel. Szókincsében és mondat-szerkesztésében bizonyos mesterkélttség jellemzi, mert igen tudatos purizmussal igyekszik kirekeszteni azt a számtalan német jövevényszót és németes fordulatot, amelyet a mindennapi beszédben lépten-nyomon hallani. Régi helyesírása is teljesen német mintára alakult ki, csak a múlt század közepe óta lett a szlovéneknél népszerű a Gaj-féle horvát helyesírási reform, amelynek szellemében ők is áttértek a diakritikus jelek használatára olyan hangok jelölésénél, amelyeknek a latin ábécében nem volt megfelelőjük.

A hazai vend irodalmi nyelv ezzel szemben a Zala és Vas megyében beszélt dialektusra épült fel, amelyet sok elűtő hangtani sajáttság, különösen az *ü* és *ö* magánhangzók megléte, a diftongusok gazdagsága, a *j* hangnak *gy~vé* változása s egy csomó alaktani és szókincsben eltérés élesen megkülönböztet a szlovén népnyelvtől. Ennek megfelelően a hazai vend nyelv és irodalom fejlődése mindig teljesen külön utakon haladt a szlovéntől. Az első irodalmi emlék, Temlin Ferenc műve, az 1715-ben Halle-ban nyomtatott katekizmus, nem maradt korunkra. Az első fennmaradt emlékek, az 1725-ben megjelent ábécés-könyvek szerzője ismeretlen. A XVIII. század kimagasló írója a protestáns Küzmics István (1723—1799), aki többek között az egész Újszövetséget lefordította vendre. Katolikus részről Küzmics Miklós (1738—1804) szerzett érdemeket az evangéliumok fordításával, ábécés-könyv, katekizmus és imakönyv összeállításával. Ezek az írók teljesen magyar hatás alatt dolgoztak, műveik legtöbbször magyar vallásos munkák fordításai, nyelvükben számos magyar jövevényszó és magyaros kifejezés található, helyesírásukat pedig teljesen az egykorú magyar helyesírás mintájára szabták. Ezeket az alapokat tovább fejlesztve munkálkodtak a XIX. század írói is, köztük a legkiemelkedőbb az igen termékeny és nagy nyelvi készséggel rendelkező Kardos János (1801—1875), aki többek között Arany Toldiját is lefordította. A többi írók munkássága legtöbbszörre vallásos és iskolai könyvek összeállítására vagy magyarból való fordítására szorítkozott.

De nemcsak az irodalom terén látható a Vendvidék szoros együtt-haladása a magyarsággal, hanem a kulturális élet más megnyilatkozásaiban is. Így pl. ennek a vidéknek rendkívül becses régi művészeti emlékeiről sietett ugyan tudomást venni a háború után a szlován művészettörténet és így bele is kerültek a „Monumenta artis Slovenice“ c. valóban gyönyörű kiadványba, de hogy szervesen mennyire nem ide, hanem a magyar mű-történetbe tartoznak, arról maguk a szlovén tudósok tesznek tanúságot. A laibachi egyetem tudós professzora, az európai viszonylatban is kitűnő szakember, France Stelé, e vidék művészetét három fő korszakra osztja. Az első kort — amelyből emlékek egyáltalán nem maradtak — a magyarok bejöveteleig számítja, a másodikat a magyar állam kezdeteitől a világháborúig s a harmadiknak a világháború után a jugoszláv uralom alatt eltelt időt tekinti. A magyar kort általánosságban jellemezve megállapítja: „Az egész második korszak alatt a Vendvidék nyugati részén húzódó államhatár ezt a területet elég határozottan elválasztotta a Szlovéniával való szorosabb kulturális együttéléstől és a Vendvidék művészetének fejlődése a tőle északra és keletre eső (magyarországi) központoktól függött, a XIX. század második felében és a XX. század kezdetén meg éppenséggel Budapesttől“. Mivel tehát ebben „a legtovább tartó második korszakban az indítások északról és keletről érkeznek, a Vendvidék művészetét úgy lehet meghatározni, mint a magyar állam művészetének logikus részét (kot logicen del madjarske drzavne umetnosti)“.

Ez az általános jellemzés természetesen a részletek megdönthetetlen valóságán alapszik. A vidék régi templomai teljesen a Magyarországon divatos építészeti stílust mutatják. „Tipológiai forrásukat kétségtelenül a Vendvidéktől valahol északra vagy keletre kell keresni.“ A bántornyai (Turniscse) templomnak a XIV. század végéről származó híres freskói Szent László király életéből vett jeleneteket ábrázolnak, mint pl. a leányjrabló kún vitéz üldözését, a megkoronázást, a nagyváradai egyház építését stb. S ezek az emlékek ugyancsak Stelé megállapítása szerint jelentőségükben messze felülmúlják a Szlovéniában föllelt összes középkori festészeti emlékeket. A későbbi korok művészeti fejlődése szintén magyar szellemben

haladt tovább, amíg ezt a szerves fejlődést meg nem szakította a világháborúval beállt impériumváltozás. Művészeti téren ez inkább csak az építészetben érződött. Az igen népszerű és rendkívül termékeny szlovén építészek, a laibachi Plecniknek néhány terve a Vendvidéken is kivételre került, de ez hosszú évszázadok emlékeinek tanúbizonyosságát megmásítani nem tudta.

Az ilyen kulturális fejlődés érthetővé teszi, hogy vendjeink alig éreznek közösséget a szlovénekkal s alkalomadtán ezt ki is nyilvánítják. A világháborút követő zavaros állapotokban a vendség kétségtelen tanujelét adta magyarbarát érzelmeinek. Az 1918 decemberében a Muraköz ellen induló horvát csapat Jurisié százados vezetése alatt átkelt a Murán és a vendvidék központjáig, Muraszombatig hatolt előre. Itt azonban a helybeli lakosság némi magyar katonaság segítségével 1919 január 3-án a megszállókat elűzte, tisztjeiket pedig foglyul ejtette. A népakarat e spontán megnyilvánulásának azonban nem volt kellő eredménye. Bár a békekonferencián a Legfőbb Tanács elutasította Jugoszláviának a Vendvidékre tartott igényét s az olasz és osztrák delegátusok javaslatára a stájerországi Marburg környékére és a Vendvidékre népszavazást helyezett kilátásba, a Területi Bizottság elnöke, Tardieu és a szlovén kiküldött, Zolger Iván azonban diplomáciai ügyeskedéssel elérték, hogy a népszavazás terve meghiúsult. Tardieun kívül a szlovének kezére dolgozott az amerikai Johnson is, akinek főszerepe volt abban, hogy a jugoszláv határ a Murától északra tolódott. Tardieu és Johnson kétes szereplését később maguk a szlovének is elismerték. Éolger maga említi egyik iratában, hogy Tardieu a Legfőbb Tanács határozatait a jugoszlávok javára néhányszor önhatalmúlag megmásította, Johnson szerepére pedig egy másik szlovén politikus, Slavic M. világít rá, amikor azt ajánlja egyik cikkében, hogy örnek a tudós professzornak érdeméhez méltó emléket állítsanak a Vendvidéken, mert neki köszönhető, hogy az államhatár a Murán túl haladt.

A Vendvidéktől délre elterülő, a Mura és Dráva-folyótól bezárt félszigetnek, a Muraköznek népe mind fajilag, mind pedig nyelviileg élesen elkülönül a vendségtől. Míg a vend nyelv a szlovén legkeletibb nyelvjárásának tekinthető, a muraközi nyelv a zágrábkömyéki úgynevetett kajhorvátnak (a kaj'mi, micsoda' kérdőszóról így nevezve) legészakibb nyelványa. A történelmi különállás miatt a Muraközben is sajátos, az általános horváltól eltérő kulturális viszonyok fejlődtek ki s bizonyos mértékig a muraközi népnyelv is a vendhez hasonlóan irodalmi színvonalra tudott emelkedni. A fejlődés azonban itt is sok tekintetben más volt, mint a vendeknél, amit Magyarország és Horvátország nyolc évszázados kapcsolata magyaráz meg. Kétségtelen az, hogy a Muraköz a történelem folyamán egészen a legújabb időkig Magyarországhoz tartozott. Ez a tény teljes bizonyossággal kitűnik már azokból a középkori oklevelekből, amelyek a két folyó között fekvő helységeket mint Zala vármegyéhez tartozókat említik „inter Drávám et Murám in comitatu Zaladiensi”-féle formulával. Viszont egyetlen adat sem ismeretes, amely azt mutatná, hogy a Muraköz valamikor is a középkori Szlavóniához (Sdavonia), azaz a későbbi Horvátországhoz tartozott volna. Ez a vitathatatlan helyzet állt fenn az egész újkor folyamán is s csupán a múlt század közepén, a 48-as szabadságharc leverése után, 1849 decemberében engedte meg a bécsi minisztertanács, hogy ideiglenesen Horvátországhoz tartozzék, de 1861-ben már meg is szűnt ez az állapot, a Muraköz újra visszatért az anyaországhoz s az 1918 decemberében történt jugoszláv megszállásig ott is maradt.

Annak ellenére, hogy a Muraköz ilyenformán jelentéktelen megszakításokkal mindig Magyarországhoz tartozott, kulturális fejlődése mégsem volt minden tekintetben analóg a Vendvidékével s ez főképp Horvátország

és Magyarország szoros politikai kapcsolatának tulajdonítható. A Dráva itt nem választotta el a muraközietek annyira a délebbre lakó horvát nyelv-rokonoktól, mint a nyugati határ a vendeket a szlovénektől. A kulturális kapcsolatok kifejlődhettek a horvátság felé is. Ezt az iránykeresést elősegítette az is, hogy a zágrábi püspökség joghatósága régen a Muraközre sőt a Murán túl a becsek helyi főesperességre (archidiaconatus de Bexin) is kiterjedt, a pálosrendnek Csáktornya mellett Szent Ilonáról nevezett kolostora ugyancsak Croatia pálos provinciába tartozott s a szomszédos varasdi horvát jezsuita rezidencia is bizonyos kulturális vonzást tudott kisugározni. Amíg tehát a Zágráb, Varasd és Körös megyékben beszélt kaj-horvát dialektus, amelynek a muraközi nyelvjárás egyenes folytatása, mint önálló irodalmi nyelv élt, a kulturális érintkezésnek semmi akadályja sem volt. Az első kaj-horvát könyveket a XVI. században Muraközben nyomták, később a Muraköz több írója is adott a horvátoknak. Ilyen volt pl. a XVII. században a jezsuita Milovecz, aki horvát imakönyvet adott ki, a világi pap Simunich, akinek igen érdekes bárok prédikációi maradtak fenn a XVII. században az ugyancsak jezsuita Szusnik, aki szintén imakönyveket írt és Jambressich-csel kollaborációban készítette el az 1742-ben megjelent hatalmas négy nyelvű (latin-horvát-német-magyar) szótárt. Ezek a horvát írók inkább a muraközi nép széles rétegeiből emelkedtek ki, mert a birtokos réteg kétségtelenül mindig a magyar nemzeti kultúra felé orientálódott. Nem véletlen, hogy éppen a muraközi birtokos, a költő Zrínyi a magyar nemzeti gondolat egyik legfőbb letéteményese lett.

Teljesen megváltozott azonban a helyzet, amikor a horvátok a múlt század első felében az illirizmus sodrába kerülve irodalmi nyelvüket és helyesírásukat egyesítve, nem minden magyarelles célzat nélkül, Gaj Lajos propagálására irodalmi nyelvül egy hercegovinál dialektust fogadtak el, amelyet a szerbeknél Karadáié Vük népszerűsített. Ezzel a kulturális folyamattal egyidőben a régi rendi közjogi felfogás is bizonyos mértékig átalakult s az országhatár Horvátország és Magyarország között egyre élesebb politikai, lelki és szellemi választóvonalat kezdett jelenteni. Maga a horvátság pedig a politikai ellentétek következtében szinte mesterségesen elzárkózott minden Magyarország felől jött kulturális hatás elől. Ilyen körülmények között természetesen a Muraköz művelődésének fejlődése is egészen új mederbe terelődött. A politikailag Magyarországhoz tartozó a az új horvát irodalmi nyelvet alig-alig értő nép fokozottabban a magyar kultúra vonzásába került, házi használatra pedig saját nyelvjárását igyekezett irodalmi nyelvvé kiművelni, úgy hogy a világháború előtt ezen a nyelven már újság is jelenhetett meg. A muraköziek tehát ma már alig éreznek valami közösséget a Drávától délre lakó nyelv-rokonokkal, sőt a „zagorec“ kifejezés, ahogy ők a horvátokat nevezik, erősen pejoratív értelmet nyert náluk.

1918-ban, a belgrádi katonai egyezményben kötött megállapodás ellenére jugoszláv csapatok Kvatemik ezredes és Perko alezredes vezetése alatt karácsony estéjén a Drávát átlépve betörték a Muraközbe és megszállták Csáktornyát és az egész vidéket, amelyet a békekonferencia később Jugoszláviának odaitélt. Jugoszlávia széthullása után 1941 áprilisában mind a Vendvidék, mind pedig a Muraköz visszakerültek Magyarországhoz, amelyhez az egész történelem folyamán tartoztak és amelyhez kulturális fejlődésük és gazdasági érdekeik is szoros szálakkal fűztek.

HADROVICS LÁSZLÓ

A SZEMLÉLETESSÉG HATÁRAI A FIZIKÁBAN

A VALAMELY bonyolódottabb tényállást sikerül végre annyira tisztázni, hogy a kérdés minden vonatkozásával érthetővé válik előttünk, úgy mint egy kép“. A nyelvhasználat, mint e példa is mutatja, a megismerés egy tökéletesebb fokát a szemlélet, a látás képeivel jelzi és a szemléletesség jelzőjével illeti. A különféle vallások és filozófiai rendszerek a megismerés legmagasabb fokát gyakran szintén a „látás“ szóval jelzik. A költők és vallások nehezen érthető morális és lelki jelenségeket az érzéki világból vett „szemléletes“ képekkel és szimbólumokkal igyekeznek közel hozni és megérthetővé tenni.

A következő megfontolásokban. igyekezni fogunk a szemléletesség fogalmát elemezni és kimutatni szerepét az exakt természettudományokban, elsősorban a fizikában, mint amelyik a legátfogóbb módon képviseli ezeket a tudományokat.

A szemlélet eredeti értelmében a látható dolgok és azok térbeli rendjének és vonatkozásainak felfogását jelenti. A dolgok azonban minden logikai művelet előtt egy bizonyos térbeli rendben vannak adva és ez, valamint az események és lelki folyamatokra is kiterjedő időbeli rend megelőz minden tudományos gondolkozást, sőt annak előfeltétele. Ez Kant nagy és valóban korszakalkotó felfedezése. Az már további kérdés, hogy a szemlélet ezen formái teljesen változatlan, egyedülálló lehetőségek, avagy maguk is a lehetőségek sorának csak egyes esetei. Az újabb tudomány hajlandó az utóbbi felfogásnak adni előnyt és ennyiben kissé szűknek tekinti Kant felfogását, ki saját korának felfogásait a megillető érvényességi határokon túl abszolutizálta.

Már a szűkebb értelemből vett érzéki szemléletnek is különböző fokai vannak. Minden tudományos megfontolás előtt a dolgokat térbeli rendben látjuk, beszélünk távolságról, alakról, a tárgyak vonatkozásait számtalan kifejezéssel: nagyobb-kisebb, bent-kmt, összefüggő-különálló, jobb-bal, fent-lent, elül-hátul stb.-vel illetjük. Nagy lépés volt, midőn megkülönböztették a tárgyak „objektív“ vonatkozásait azoktól, ahogy nekünk látszanak, amidőn a „valódi“ térbeli rendet a dolgok látszólagos, perspektivikus rendjétől elkülönítették. Tehát már mikor ezt a lépést megtették, a tudományban a szemléletes dolgok felfogásának mélyreható átalakulása ment végbe.

Hogy milyen nehézséget okoz, ha olyan dolgok rendjével akarunk tisztába jönni, melyek nem tartoznak a mindennapi élet használati tárgyaihoz, arra a tudomány története több jellemző példát szolgáltat, így például már nagy nehézségeket okozott a föld gömbalakjának felismerése; az, hogy a laposnak látott föld gömbalakú. Azután ennek kapcsán az „antipódusok“ lehetőségének elgondolása; miért nem esnek le a földről az ott lakók? Ugyanis a naiv ember felfogásában a „lent“ egy kitüntetett irány, minden dolog lefelé esik, „természetes helyét keresi“ és ezt teljesen magától értetődőnek tekinti. Nagy lépés volt annak felismerése, — és ehhez már nagy absztrakcióra volt szükség — hogy ez az abszolútnak vett irány a Föld középpontjára vonatkoztatva relatív és továbbá, hogy minden más égitest környezetében a „lent“ az illető égitest középpontja felé van irányítva.

Egy másik hasonló lépés volt a határtalan tér elgondolása. A naiv ember az eget gömbnek tekinti, mely a világot lezárja és melyre a csillagok reá vannak erősítve, de nem kutatja, mi van a gömbön túl? Még Ptole-

maios feltétlenül tudományos jellegű vilásképe ezen az alapon áll. Óriási jelentőségű, egész világfelfogásunkra kiható lépés volt, midőn Copernicus nyomán egyrészt a bolygók mozgását a napra vonatkoztatva írták le, másrészt a zárt éggömb helyébe a végtelen világeteret tették, melyben a csillagok szabadon lebegnek és a föld vagy Nap nem foglal el kitüntetett helyet.

Mindkét esetben a szemléletesség egy közelfekvőbb, megszokottabb formájáról át kellett térnünk egy tökéletesebb, átfogóbb, de eleinte idegenszerűnek érzett formájára. Ez a folyamat a tudomány történetében azután tipikusan ismétlődik, a tudomány sok elvi lépése éppen a látszat elleni küzdelemben áll, amint arra még néhány jellegzetes példát látni fogunk.

A térbeli vonatkozások rendszerezése kapcsán alakult ki a külvilágra vonatkozó első exakt tudomány: a geometria. Ez természetesen nem ment a nélkül, hogy a geometriai viszonyok jellemzésére az elvont fogalmak és kategóriák nagy tömegét ne kellett volna bevezetni. Már Kant felismerte «ezt, midőn a szemlélet mellett a kategóriák nagy jelentőségét kiemelte, de itt is abba a szinte elkerülhetetlen egyoldalúságba esett, hogy az ő korában érvényesnek tekintett, részben még Aristotelestől és a skolasztikusoktól átvett, nagyon is múltó értékű kategóriarendszert abszolútnak vette épügy, mint ahogy a geometriának Euklidesztől eredő fogalmazását a szemlélet végső és változtathatatlan kifejezésének tekintette. EuWides geometriája az első nagyszabású kísérlet volt egy tudomány rendszeres és szigorú logikai felépítésére bizonyos axiómák alapján és mint ilyen, mintául szolgált más tudományok számára is. De miután közel 2000 évig azt hitték, hogy ezzel a geometria végső alapjait sikerült elérni, kiderült, hogy e rendszer még mindig szűk és több tekintetben speciális esete egy általánosabb felfogásnak. Így már a XIX. század elején az ú. n. párhuzamosak axiómájának a többi axiómából való levezetésére irányuló meddő kísérletek oda vezettek, hogy lehetséges olyan ellentmondásmentes geometria, melyben a párhuzamosakra vonatkozó tétel másképp hangzik és csak a tapasztalat döntheti el, hogy a valóságban melyik geometria van megvalósítva (Bolyai, Lobacsewskij, Gauss, Riemann). A különféle lehetséges geometriák közt az Euklides-féle annyiban különleges helyet foglal el, hogy a tér egy elegendő kis környezetében mindig ez van nagy megközelítéssel megvalósítva, épügy mint a Föld felületének kis része is mindig síknak tekinthető. Ellenben nagy eltérések lehetségesek, ha az egész teret vesszük tekintetbe. Így lehetséges olyan nem-euklideszi tér, mely ugyan véges térfogatú, de határa nincs és melyben egy irányba haladva ismét a kiindulási pontba érkezünk vissza és melyről a relativitás elve kapcsán még lesz szó. A nem-euklideszi geometriák felfedezésével ismét a szemléletesség hasonló krízise állott be, mint amelyet a Föld gömbalakjával kapcsolatban említettünk. E terek szokatlanok, csak elvont okoskodások segítségével ismerjük ki bennük magunkat és azért nem tekintjük őket szemléleteseknek, elfelejtve, hogy már az euklideszi tér sincs közvetlenül adva és hogy fejlődésre volt szükség, míg viszonyait átlátni sikerült.

A térformák általánosítása még más irányban is tovább fejlődött. Ehhez az az ú. n. analitikus geometria vezetett, melyben az egyenes egyes pontjait egy, a síkét két, a tér pontjait pedig három számadattal, ú. n. koordinátával jelöljük. Közelfekvő általánosítás, hogy olyan dolgokat is tekintetbe vegyünk, melyek meghatározására háromnál több számadatra van szükségünk. Ilyenek például azok az események, melyek a tér egy pontjában egy meghatározott időpillanatban történnek: itt a három térkoordináta-hoz mint negyedik az idő járul hozzá. Vagy például egy merev test helyzetének meghatározásánál 6 adatra van szükség; egy ilyen test összes lehetséges helyzetei egy hat-dimenziós halmazt vagy teret alkotnak. Így eljutottak a ponthalmazok fogalmára és megállapították, hogy ezek egészen úgy, mint a tér, alkalmasak

bizonyos dolgok rendjének és vonatkozásainak áttekintésére, sőt a geometria alapfogalmai, mint pont, távolság, szög, térfogat, sík, egyenes, felület stb. ezekre is átvihetők. Ezért ezeket a halmazokat többdimenziós tereknek is nevezik. A matematika és az elméleti fizika számos fejezetében ezek a terek nélkülözhetetlenek, bonyolult viszonyok áttekintését lehetővé teszik és ilyen értelemben annak számára, ki velük huzamosabb ideig foglalkozott, egy bizonyos szemléletességgel bírnak. A matematikailag nem képzett ember, ha ilyen dolgokról hall, rendesen kísérletet tesz arra, hogy egy ilyen teret a közönséges háromdimenziós térben képzeljen el, ami természetesen nem sikerülhet és azután csalódva veti el az egész gondolatmenetet. Természetesen ilyenfajta szemléletességről nincs szó, hanem csak arról, hogy a dolgok rendje a geometriai viszonyokhoz egy egészen határozott és részletes analógiát mutat. Természetesen nem lehet ezekről a dolgokról helyes képet adni addig, amíg rólok csak mintegy kívülről beszélünk, hanem szükséges, hogy velük behatóbban foglalkozunk, ami fáradtságos, lépésről-lépésre haladó tanulmányt igényel. Mivel más helyen (Matematikai és Fizikai Lapok, XLVII. kötet, 1940. ni—138. oldal) volt alkalmam bővebben foglalkozni az általánosított térformáknak a mai fizikában játszott szerepével, ezekre bővebben nem térek ki.

A relativitás elve, melyről főképp a húszas évék népszerű irodalmában is annyi szó esett, szintén a szemléletesség kríziséhez vezetett, de másrészt a többdimenziós és nem-euklideszi térformák jelentőségét kellő világitásba helyezte.

A fény terjedésével kapcsolatos jelenségek oda vezettek, hogy ráeszméltünk arra, hogy két különböző helyen történő esemény egyidejűségének fogalma problémát képez. Meg tudom állapítani közvetlenül, hogy két esemény közül, melyek engem érnek, melyik történt előbb és melyik később. De nem olyan egyszerű ez, ha a két esemény nem ugyanazon helyen történik, például, ha meg akarom állapítani, hogy egy esemény Amerikában az én óráim szerint mikor történt. Ezen megállapításnak elvileg csak egy módja van: küldöncöt küldök, ki hírt hoz az eseményről. Az esemény időpontja a küldönc elindulása és visszaérkezése közti időben van. Mentül gyorsabb a küldönc, annál kisebb ez az időköz. Mai tudásunk szerint a leggyorsabb küldönc a fény vagy rádióhullám és úgy látszik, hogy ennél nagyobb sebesség nem is lehetséges. Evvel a küldönccel a Föld felületének bármely két helyén történő esemény egyidejűsége a másodperc tört részein belül megállapítható.

A csillagok világában azonban ez a határozatlanság egyes esetekben akár évmilliókat tehet ki. Ezen és hasonló jelenségek pontos átgondolása arra vezetett, hogy két különböző helyen történő esemény egyidejűségét nem tekinthetjük egyértelműen meghatározhatónak, nem állíthatjuk, hogy melyik van előbb, melyik később, éppúgy mint nem állíthatjuk, hogy mi vagyunk fent, avagy az antipódusokon lakók. Épp ezen viszonyok áttekintésére nélkülözhetetlen, hogy egy négydimenziós halmazt, mely magába foglalja a közönséges teret és az időt, az ú. n. Minkowski-féle teret vezessük be, melynek keretében rögtön átláthatjuk, hogy milyen eseményeket tekinthetünk egyidejűnek és adott esetben mekkora az egyidejűség megállapíthatóságában fellépő határozatlanság. A matematikailag képzett ember számára ez rendkívüli könnyítést és nagyfokú szemléletességet jelent, mert e térre átviheti a geometria megszokott fogalmait. A relativitás elmélete elleni, főképp nem szakkörökből kiinduló ellenállás főképp innen eredt: megszokott fogalmakról kellett lemondani és a szemléletesség magasabb fokára áttérni. Ez persze nem megy bizonyos megerőltetés nélkül és addig nem érhető el, míg az új fogalmak nem válnak megszokottá. Ez a néhány sor szintén nem céloz mást, minthogy utaljon arra, hogy itt bizonyos figyelemreméltó dolgok és szempontok vannak, melyek átlátása azonban csak tanulmány eredménye lehet. E célból rendelkezésre állanak a népszerűség különböző fokán levő, kisebb-nagyobb elmélyedést igénylő, és kisebb-nagyobb belátást nyújtó igen kiterjedt irodalmi művek.

Még más szempontból is a szokott térfogatain kibővítésére utal a relativitás elméletéből kinőtt gravitáció-elmélet. Ennek az alap gondolata az, hogy a tér egy nem-euklideszi, ú. n. változó görbülettel bíró — Riemannról elnevezett — tér, melynek geometriai sajátosságait a tömegek eloszlása határozza meg. Egy ilyen tér lehet zárt, véges kiterjedésű, a nélkül azonban, hogy határai volnának. Nem igyekszem ezen állítás értelmének pontos kifejtésébe bocsátkozni, hanem csak egy analógiával akarom megvilágítani. Két dimenzióban a sík végtelen kiterjedésű, a sík egy darabja lehet véges, de van határa, a gömb felülete véges, zárt, de határai nincsenek. Már most, míg az euklideszi tér a sík háromdimenziós analogonja, addig a nem-euklideszi, ú. n. szférikus tér egy négy dimenziós gömb háromdimenziós felületének felel meg.

Még egy egészen más, jellegzetes és nagyfontosságú területen szeretnők a szemléletesség kérdését szóvátenni. Ez az atomisztika területe. Az anyag atomisztikus szerkezete ma már nem probléma: számtalan módszer áll rendelkezésünkre, hogy egy meghatározott anyag mennyiségben az atomok számát, tömegeit, elektromos töltését stb. pontosan meghatározzuk. A probléma az atomok sajátosságainak, viselkedésének, a reájuk vonatkozó alapvető természeti törvények meghatározása. Az atomoknak különben régi története van. Már a görögöknél és az indiai filozófusoknál is felmerült, de ezen a fokon még tisztán kvalitatív elgondolás, egy lehetőség más hasonló, de szintén csak általánosságban megfogalmazott lehetőség közt. Így szemben áll Aristoteles hylemorfisztikus felfogásával, mely biológiai analógiák szerint a fizikai világot úgy igyekszik felfogni, hogy az alakatlan anyagon kívül felvesz egy alakító tényezőt, mely az anyagot úgy formálja, mint a művész az anyagát egy bizonyos cél elérésére. Aristoteles felfogása a skolasztikában is uralkodóvá vált, de a természet megismerését nem igen mozdította elő és az újkor nagy természettudományi fellendülése ezzel szemben csak nehéz küzdelem árán bontakozott ki. Az atomisztikus felfogás a görögöknél szintén alig volt tudományos elméletnek tekinthető, hanem inkább csak általános felfogás volt, hogy a testek változatlan elemi részekből állanak és minden változás e részek egyesülésén, szétválásán és helyváltozásán alapul. De egy nagy előnye volt Aristoteles felfogásával szemben: sokkal világosabb, szemléletesebb volt és így alkalmas volt további tudományos predzirozásra és az újkor természettudományos fellendülés kapcsán óriási fejlődés kiindulópontjává vált.

A hylemorfizmus nem részesült ilyen kiépítésben, habár azt hiszem, a mai fizikában létező néhány elv, mely azt mondja, hogy a jelenségek úgy folynak le, hogy bizonyos mennyiség maximum vagy minimum lesz, mint a Fermat-féle elv, a Hamilton-féle elv, vagy az entrópia, tulajdonképpen a hylemorfizmus gondolatának modern megfogalmazása. Természetesen ezek az elvek semmiféle ellentétben nincsenek az atomizmussal. Ma ismét divatba jött az arisztotelizmus, a skolasztika és a hylemorfizmus is. Azonban a filozófusok többnyire megmaradnak a határozatlan általánosságok területén, óvakodnak tételeiket pontosabban megfogalmazni, azokból határozott következtetéseket levonni és az általános elvből egy részletes elméletet felépíteni. Ez persze egészen másrendű teljesítmény, mely nemcsak nehéz szellemi munkát, a tapasztalat széleskörű ismeretét tételezi fel, hanem azt is megkívánja, hogy valódi megismeréshez vezessen, új összefüggésekre mutasson rá, határozott, a tapasztalattal ellenőrizhető tényekre engedjen következtetni. Egy ilyen munka messze túlhaladja a legkiválóbb egyén teljesítőképességét, s úgy mint a nagy tudományos elméletek, csak egyes nagy egyének döntő impulzusára, sokak közreműködésével végezhető el. Ma már a tudományos elméletek iránt támasztott igények mások, mint Aristoteles idejében: általános elvek felelőtlen — mert nem ellenőrizhető — hangztatását nem tekintjük elméletnek.

A természettudományok fellendülése az újkor elején a nagy csillagászati felfedezések és az előítéletmentes tapasztalat elvének érvényrejutásával indul meg és az atomisztika gondolata, eleinte meglehetősen határozatlan formában, újra felmerül. Csak midőn a kellő előfeltételek, tehát a részletes fizikai és kémiai tapasztalatok megvoltak, lépett ki egy általános elv határozatlanságából és vált egy nagy teória kiindulópontjává. Első nagy eredménye a XIX. század elején a kémia alapvető tapasztalatának értelmezése volt. Tudjuk, hogy a kémiai elemek vegyületeket nem mindenféle tömegarányban, hanem csak meghatározott számok egészszámú többszörösei arányában képeznek. Ezt azonnal megértjük, ha feltesszük, hogy minden elem meghatározott tömegű, egymás közt egyenlő atomokból áll, a vegyidet pedig úgy jön létre, hogy az atomok meghatározott száma egy új konfigurációt, egy molekulát képez, tehát a molekula mindig egész számú atomból áll. Így az atomelmélet a kémia alaptörvényének rendkívül szemléletes értelmezését adja. Később találtak olyan vegyületeket, melyekben az egyes elemek atomjainak száma ugyan megegyezik, de a vegyületek sajátságai mégis egészen eltérők. Ezek az ú. n. izomér vegyületek. Erről is számot tud adni az atomelmélet: az ilyen molekulákban az atomok elrendezése, a kémiai szerkezet más. A kémiai szerkezet megállapítása a kémiai kutatás egyik fő feladata és fokép sok atomot tartalmazó organikus vegyületeknél sokszor igen nehéz feladat. Hogy milyen mélyen sikerült itt a szerkezet felderítésébe behatolni, arról ama számtalan új vegyidet és műanyag tanúskodik, melyet a kémiai ipar tervszerűen szinte naponta hoz létre.

A fizika területén az első részletes atomisztikus elmélet a gázok kinetikai elmélete volt, mely a gáztörvények egyszerű értelmezését nyújtotta. E felfogás szerint a gázok atomjai egyenesvonalú pályákon mozognak és ha két atom igen közel ér egymáshoz, összeütköznek és más irányban folytatják mozgásukat. A gázoknak az edény falára gyakorolt nyomása az atomok ütközéséből ered. A hő nem más, mint az atomok mozgása: magasabb hőmérsékleten ugyanis a részek sebessége nagyobb.

A szilárd testek atomisztikus elmélete csak jóval később épült ki. Rájöttek arra, hogy az atomok helyhez vannak kötve és csak e hely körül végeznek rezgő mozgást. A röntgensugarak felfedezése lehetővé tette az atomok elrendezésének részletes tanulmányozását a kristályokban.

Később főképp az elektromos sugárzások, mint a katódsugarak és a rádióaktivitás jelensége arra vezetett, hogy az atomokat sem tekinthetjük végső felbonthatatlan egységeknek. Ma az anyagnak a következő elemi építőköveit ismerjük: a protont, mely pozitív elektromos töltéssel bír, a vele kb. egyenlő tömegű neutron, melynek nincs töltése és az elektront, ami a protonnal egyenlő nagy, de negatív töltéssel bír és tömege a proton tömegének 1850-ed része. Azonkívül újabban ezekhez járult a pozitron, vagy pozitív elektron és a mezon, vagy nehéz elektron és a meglehetősen hipotetikus neutrino.

Ezeket tekintik ma az anyag építőköveinek. Sőt sikerült az atom felépítéséről részletesebb képet is alkotni: az atom egy nehéz magból áll, mely protonokból és neutronokból van felépítve, úgyhogy pozitív töltése van. A mag körül a negatív elektronok rendszere kering, mint a bolygók a Nap körül. Ez igen szemléletes kép, de ha az anyag sajátságait valóban értelmezni akarjuk, nem elég megmondani, hogy az atom milyen és hány elemi részből van felépítve, hanem azt is, hogy azok hogyan viselkednek, milyen törvényeknek vannak alávetve. Ez már sokkal nehezebb és népszerűsítésre kevésbé alkalmas feladat, de e nélkül az atomisztika éppoly határozatlan és meddő kép volna, mint a régi természetfilozófiai elgondolások. Azért néhány szóval szeretném általánosságban jellemezni ezeket is. A fentebb vázolt ú. n. Bohr-féle elgondolásban az elektronok úgy keringenek

az atommag körül, mint a bolygók a Nap körül, megközelítőleg elliptikus pályákon. Az erő is ugyanolyan, a távolság négyzetével fordítva arányos vonzás. De már az elemek által kibocsátott fény spektrumának értelmezésére két új feltevést kellett tenni, mely a klasszikus mechanika kereteit túllépi; először nem minden, a mechanika szerint lehetséges pálya van megvalósítva, hanem csak olyan pályák, melyek bizonyos feltételek eleget tesznek. Másodszor a sugárzás úgy jön létre, hogy az elektron az egyik pályáról egy másikra ugrik át. Az elektron energiája az egyes pályákon állandó, de különböző és az ugrásnál az energiakülönbséget kisugározza, még pedig úgy, hogy az energiakülönbség osztva egy állandóval, a sugárzás rezgésszámát adja. Evvel a két egyszerű feltevéssel, mely természetesen matematikai alakban is kifejezhető, sikerült az elemek spektrumainak sokszor igen bonyolult törvényszerűségeit értelmezni, s ez kétségkívül az újabb fizikának egyik legnagyobb felfedezése.

Azonban mégis kiderült, hogy ez a nagyon szemléletes Bohr-féle elgondolás, legalább az eredeti, fent vázolt alakjában nem teljesen kielégítő. Nemcsak hogy nem egészen egységes felépítésű, — hiszen a klasszikus mechanika van itt kombinálva az idegenszerű két Bohr-féle feltevéssel — hanem, mert a tüzetesebb meggondolás kimutatta, hogy a szemléletből nyert fogalmaink olyan kis részekre, mint az elektronok, nem vihetők át minden esetben. Amint a világtérre alkalmazva szemléletünk krízise állott be, amiről előbb már szó volt, úgy az igen kis részek esetében is beállott a szemléleti krízis. A tüzetesebb meggondolás ugyanis kiderítette, hogy az atomok elektronjainak pályáiról nem beszélhetünk. Ugyanis, hogy egy pályát meghatározhassunk, több egymásután következő időpillanatban meg kellene határozni az elektron helyét. Ez elvileg lehetséges volna olyan mikroszkóppal, mely elég rövid hullámhosszúságú fényre van berendezve. Fennáll egy optikai tétel, mely szerint egy mikroszkóp felbontóképességének határa a fény félhullámhossza, azaz ennél közelebb levő tárgyak képei összefolynak, azok nem különböztethetők meg. Másrészt a fény az elektronokra hatást gyakorol, amely hatás annál nagyobb, mentül kisebb a hullámhossz. Hogy egy oly kis méretű pályát, mint az atommag körül keringő elektron pályáját ki tudjuk mérni, rendkívül rövid hullámhosszúságú fényt kellene alkalmazni, ennek pedig olyan hatása volna az elektronra, hogy azt pályájából kidobná. Amint körülményesebb és általánosabb meggondolás mutatja, semmiféle eljárás nem vezethet az elektronpálya ismeretéhez, amit tehát elvileg meg nem határozhatónak kell tekintenünk.

Ezért azonban a Bohr-féle elmélet korszakalkotó tartalma nem vész el, csak szemléletességéből veszít. Sőt fel lehetett építeni egy sokkal egységesebb és átfogóbb, de elvontabb elméletet, a kvantummechanikát, mely a régi, klasszikus mechanikát is magában foglalja, épügy, mint a fent említett Bohr-féle feltételeket és a sugárzás jelenségeiről minden részletben számot ad. Itt nem beszélünk elektronpályákról, hanem elektronállapotokról, melyeket egy függvény jellemez, mely meghatározza a valószínűségét annak, hogy az elektron valamely helyen található.

A kvantummechanika számot tud adni arról a meglepő jelenségről is, hogy a fény részben úgy viselkedik, mint egy hullám, részben mint egy korpuszkula. Még meglepőbb volt, hogy egy korpuszkulából álló sugárzás, például egy elektron nyaláb megint olyan sajátságokat is mutat, mint egy hullám, így a hullámokra jellemző interferencia jelenséget mutatja. Úgy mondjuk, hogy a fény is és a korpuszculák is, kettős, duális természettel bírnak. Hullám és korpuszkula azonban szemléletünkben olyannyira különböző dolgok, hogy teljesen reménytelen egy fénysugarat szemléletesen egyszerre korpuszkulának és hullámnak is elgondolni. Azért fent a tényállást óvatosan úgy írtam körül, hogy részben úgy viselkedik mint korpuszkula, részben mint hullám. A dolgok mélyebb átértése csak az elvont matematikai

elmélet alapján lehetséges, mely nélküli ugyan a köznapi értelemben vett szemléletességet, ellenben bír egy fajta magasabb értelemben vett szemléletes-séggel, midőn a térfogalomnak már előbb említett általánosításai jutnak, szerephez.

Teljes mértékben érzem, hogy a laikust ezek az eszme-futtatások nem elégíthetik ki, mert legjobb esetben csak sejtetik azt, amiről szó van. Mélyebben behatolni csak fokozatosan, lépésről-lépésre lehet, az elvont gondolkodás fokozatos elsajátítása útján. Az elméleti fizika és a matematika nagymértékben ezoterikus tudományok, melyek csak kis mértékben alkalmasak népszerűsítésre és a népszerűsítésnél többnyire épp a leglényegesebb gondolatok csak csonka alakban közölhetők.

ORTVAY RUDOLF

ÚJABB NÉPRAJZI IRODALMUNK

AZ ELMÚLT NÉHÁNY HÓNAP, mintha örvedetesen tanúskodnék arról, hogy néprajztudományunk erősödik s egyúttal a magyar népismeret immár igazabb, hitelesebb forrásokból táplálkozik» Alig néhány hónap alatt több kötetre szaporodott azon munkák száma, melyek a magyar nép szellemi kincseit gyűjtötték össze, múltjának megőrdatlan kérdéseivel, műveltségének elemzésével foglalkoztak, sőt találkozhattunk egy olyan tanulmánnyal is, — ritka s ezért különösképp örvedetes jelenség — amely magának a magyar néprajznak végső módszertani és elvi kérdéseit veti fel és tisztázza is. Ezek a munkák azonban mind elsősorban a parasztság történeti és művelődési kérdéseivel foglalkoznak, magáról a paraszti társadalomról alig esik szó lapjaikon. Természetesen következik ez kitűzött feladatukból, de az már aligha tekinthető természetes jelenségnek, hogy tudományos és közérdekű irodalmunkban a paraszti társadalom, nemrégiben még olyannyira égetőnek tartott^érdései már fel sem vetődnek. Pedig nincs okunk azt hinni, hogy ezek a kérdések mind megnyugtató módon rendeződtek volna. Mielőtt szűkebb feladatunk tárgyalásához kezdenénk,, tán érdemes megállanunk egy kissé ennél a jelenségnél.

Csak néhány esztendeje még annak, hogy egyre-másra jelentek meg azok a munkák, melyek „falukutató“ megjelöléssel váltak nevezetessé s ma már jó lélekkel elmondhatjuk, hogy értékbeli különbségeik ellenére is mind-egyik becsülettel teljesítette kötelességét: az egész ország közvéleménye, maga a politikai hatalom is felriadt. Mindenki úgy érezte, — s ez volt a legnagyobb eredmény — hogy egyéni becsülete, lelki nyugalma függ attól, hogy a magyar parasztság szegény rétegeinek ügye jogilag, társadalmilag, és gazdaságilag rendeztessék, hogy végre az 1848-ban megkezdődött munka gyümölcseit az ország mindenik társadalmi csoportja élvezhesse már.. Vajúdó, háború előtti Európában, egyre zavarosabb és feszültebb politikai helyzetben születtek meg ezek a könyvek, mint egy előre érzett katasztrófa ideges jelzései. A könyvek mellett a folyóiratok, napilapok egyre-másra hozták a hasonló témájú cikkeket; mint tudjuk, egynémelyik problémából színdarab, sőt film is lett, a megindult pörök és a hozott ítéletek csak még jobban felhívták a figyelmet e kérdésekre. Joggal hihettük ezek után, hogy addig ez a felbolygatott lelkiismeret nem nyugodhatik szerte e hazában, amíg a parasztság ügye közakarattal nem rendeződik. Nem így történt. Hogy a parasztság problémái miért nem juthattak megoldáshoz, arról itt most nincs módunk beszélni. Egyedül az érdekel most, hogy maga ez a

„falukutató“ irodalom is elhallgatott. Esztendeje már, hogy ilyen természetű könyv nem jelent meg s tanulmány is alig, a mozgalom hamvába holt.

Sőt az utóbbi hónapokban annak lehettünk tanúi, hogy nyilvános előadásokon, folyóiratcikkekben, napilapokban e művek szerzői egymás ellen fordultak s a régi hévvel nem a parasztság ügyét, hanem személyi sérelmeiket hánytorgatják fel. Van, akit ez a személyi természetű vita érdekel, sőt szórakoztat, sőt olyan elégedett hangokat is hallhattunk, hogy íme, lelepleződött a falukutatók igazi magatartása: az őket fűtő szándék csak személyi kirohanás és gyűlölet volt. Nem hisszük, hogy ez az utóbbi vád igaz lenne, viszont nyilvánvaló, hogy ez az új márciusi vita nem szolgálta a „falukutatók“ ügyét s főként egy szemernyit sem a parasztságot.

Éppen ezért nyomatékkal kell rámutatnunk arra, hogy e „falukutató“-mozgalom elhallgatása, sőt a szétbomlásnak nyilvánvaló jelei ellenére sem tekinthetjük befejezetteknek a parasztság társadalmi és gazdasági kérdéseinek a komoly és politikai tekintetektől független vizsgálatát. Volt ugyan a falukutatók között olyan is, aki kijelentette, hogy már nincs mit vizsgálni a parasztság társadalmi és gazdasági kérdéseivel kapcsolatban, minden kérdés megoldatott, itt az ideje a cselekvésnek. Bár készséggel elismerjük, hogy a politikai cselekvés „ideje“¹ régen elérkezett már, sőt szerintünk nagyjában függetlenítheti is magát nem egy „falukutató“ munkától, mégis bizonyos az, hogy szükség lenne a paraszti társadalom és gazdaság minden területének komoly és részletes elemzésére és felmérésére. Éppen e nehéz és kényszerű várakozás idején lenne elsőrendű feladat, — a néprajz ilyen teendőiről is szó esik alább — hogy akár faluról falura, tanyáról tanyára számbavegyük népünk társadalmi és gazdasági kérdéseit. Nem az elmúlt évek szenvedélyes, indulatos hangján immár, hanem a tényeket és összefüggéseket kutató tárgyilagosság módszereivel, amely az igazságot és a valóságot egyszerre tudja szolgálni. Meggyőződésünk szerint erre a megszervezett kutatómunkára már csak azért is szükségünk van, mert ez a szociológiai disciplina a múlt egynéhány magányos kezdeményétől, a századeleji radikális mozgalmaktól s a falukutató mozgalmaktól eltekintve még ma is kialakulatlan Magyarországon s e rapszodikus műveken kívül a statisztikai kimutatásoknál egyébre nem hagyatkozhatik. Mi lenne vélekedésünk a magyar földrajz tudományáról, ha az ország jelentős tájait teljesen kihagyta volna kutatásaiból s például a Székelyföldre vonatkozó kérdéseinkre semmi választ nem tudna adni? Már pedig a parasztságra vonatkozó tudományainkkal így vagyunk, hiszen a néprajz nem is egy távolinak tetsző kérdését (akár pl. a népmese, vagy a viselet, főzésmódok kérdését) nem tudjuk helyesen értelmezni, megfejteni, ha az illető etnikai csoport társadalmi-gazdasági vonatkozásait nem ismerjük a jelenben és történeti mélységükben. Már pedig a paraszti élet társadalmi, jogi és gazdasági kérdéseit történetileg csak mostanában kezdik feldolgozni csendben munkáló történészeink, a jelen helyzet objektív feltárása még szervezett s állandóan működő kutatócsoportokra vár.

Ezt kellett elmondanunk a „falukutatók“ elhallgatása idején: ha az ő politikai fűtöttségű munkájuk ma lehetetlen, vegye át feladatukat a tudomány s tán ez az újabb feltárás nyomatékosabb érvekkel szolgálhat népünk fölemelkedése mellett. Itt kell végül megemlékeznünk arról az egyetlen munkáról, amely még a „mozgalom“ múltját és elveit idézi, Kovács Imre¹ új könyvéről, bár ez a könyv sem új, mert a benne megjelenő „tanulmányok az 1935—1940-es években különféle folyóiratokban láttak napvilágot. Javarészüket valóban éppen a Magyar Szemle hasábjain olvashattuk. A szerkezet az oka, hogy a kötet kissé vegyes: lírai vallomástól kezdve a kötet címét megadó tanulmányig sok mindent olvashatunk, ha a szerző érdeklődése

¹ Kovács Imre: A parasztéletforma csődje, Bolyai Akadémia kiad., Bpest, 1940.

elsősorban is a parasztság politikai és megélhetési kérdései felé fordul.' így olvashatunk a földreform állomásairól szóló tanulmánya mellett a munkatábor és a munkaszolgálat kérdéseiről, a kaszáskeresztesmozgalomról, az értelmiség és a parasztfjúság viszonyáról, valamint agrárpolitikáinkról is. Ez az oka, hogy Kovács Imre kötete éppen szétszóródottságában mintegy jelképes példája lehet az elmúlt esztendő „falukutató” érdeklődésének, szerte kalandozó, de végül is makacsul egyet áhító szándékának. Alaptételét a cím is kimondja: a parasztság eddigi életformájának meg kell változnia, mert elbukott elemi gazdaságtechnikai okokból, tűrhetetlen társadalmilag, politikailag s mint életforma elviselhetetlen teher a legderekabb magyar milliók nyakán. Kovács Imre könyve ezért tarthat különös figyelemre igényt, egyszerre figyelmeztet az elmúlt esztendő hevenyészve, de hittelt végzett munkájára s egyben az elkövetkezendő évek elháríthatatlan feladataira.

Ha most a szorosabb értelemben vett néprajzi irodalmat tekintjük, elsősorban Marót Károly három tanulmányát egybefoglaló kötetére kell felhívunk a magyar néprajz fejlődését szívükön viselők figyelmét.¹ Nem lehet célunk, hogy a Marót tanulmányaiban felvetődött rengeteg indítást, problémát részleteiben vegyük sorra itt; mindez szakfolyóiratba kívánczó feladat. Nyomósán rá kell azonban mutatnunk arra, hogy Katona Lajos, Soimossy Sándor és Bibó István egy-egy módszertani tanulmányától s e sorok írójának némely kísérletétől eltekintve, a magyar néprajz irodalma szükölködik ilyen tanulmányokban, problémafelvetésekben. A négykötetes „Magyarország Néprajzájának szerkesztői például egyetlen módszertannal, a magyar néprajz elvi és történeti kérdéseivel foglalkozó tanulmányt sem iktattak a különben jeles gyűjteménybe. Marót Károly tanulmányának fontosságát már maga ez a kivételes helyzet is indokolná. De nemcsak e meggondolkoztató külső körülmények, hanem elsősorban a tanulmányok belső értéke és fontossága teszi majd szükségessé, hogy a Marót felvetette gondolatokat mind a magyar, mind a nemzetközi néprajz megvitassa s eredményeit a további kutatások során hasznosítsa. Marót ugyanis nem elégedett meg elveinek leszögezésével, hanem felfogását konkrét példán, a Szent Iván napja köré fonódó szokások kritikai vizsgálatán, majd ebből kibontakozó ritustani tanulmány útján bontja ki, mintegy szemünk láttára hordja Össze a meggyőző érveket módszere számára. Fejtegetéseiből csak még jobban érezhetjük, hogy a néprajzi kutatás, mely eddig oly szívesen nyúlt analógiák után, szeretne az egyszerű szerkezeteket és összehasonlításokat, mindent a „közösség” alkotó mítosza és az evolúciós történetelképzelés alá vont, ma már teljesen megfeneklett s a néprajz jelenségeit újra, a maguk egyediségében, minden egyes esetben külön kell mérlegelnünk. Erre az új módszerű vizsgálatra nyújt példát nekünk Marót a szentiváni ének elemzésével s további tanulmányaival, különösen a befejezőnek programadó tétéleivel megmutatja a továbbhaladás útjait is. Ha a részleteket itt nem is sorolhatjuk fel, egy megjegyzést kell tennünk: Marót tanulmányaiból is kiderül az, hogy a magyar néprajz feladatait immár nem lehet az eddigi eljárásokkal megvalósítani, különösen nem az eddigi szervezetlenségben. Lépten-nyomon érezzük e tanulmányok olvasásakor, hogy itt az ideje a magyar néprajzi kutatás komoly megszervezésének, a kutatóképzés rendezésének, a gyűjtők módszeres nevelésének és ellenőrzésének. Különböző ismét csak töredékeknek, különböző megbízhatósági fokon összegyűjtött

¹ Marót Károly: Fejezetek a magyar néprajz módszertanához. Bpest, 1940. A három tanulmány címe a következő: Szent Iván napja, Rítus és ünnep és A magyar néprajzkutatás feladatai. Mind a három tanulmány az Ethnographia évfolyamaiban jelent meg.

anyagának jutunk a birtokába s népünk életének, műveltségének mélyebb, igazabb megismerése ismét csak a jövőre marad.

Hogy a magyar néprajzi gyűjtés és kutatás módszerei megértek az átszervezésre s hogy szükséges lenne az illetékesek figyelmét felhívni az ilyen gyűjtőmunka művelődéspolitikai és nemzeti értékeire, csak megerősítheti az a három vaskos kötet,¹ amely Berze Nagy János gondozásában s részben az ő gyűjtésének eredményeként jelent meg. Baranya megye s a megyén belül Ormányság az ország színe előtt elsősorban szomorú nevezetessége, az egyke, a bedesz-kázott ablakú, kihalt, gyermeknélküli falvai révén vált hírhedtté. Másrészt általában úgy tudtuk, hogy a paraszti polgárosultság ezen a területen nem kis mértékben előrehaladott már s alig volt hihető, hogy a baranyai „pógárok“ között a folklorisztikai kutatás valami sok eredménnyel járhatna. Az ilyen előfeltevéseket, kényelmes következtetéseket jól megcáfolhatja a Berze Nagy által közreadott s munkatársai segítségével összegyűjtött három kötet értékes anyaga.

A három kötet Berze Nagy János szerint nemcsak a szűkebb népköltészet termékeit foglalja össze, hanem a gyűjtés előzetes tervei szerint, igen helyesen, a nép szellemi életének, szokásvilágának minden összehordható anyagát is. Tudjuk jól, hogy már Kriza János sem elégedett meg a népdalok, balladák, mesék lejegyzésével, hanem tájszótár készítésével és székely párbeszéd, szólások közlésével a tágabb értelemben vett székely szellemi kincs megmentésére is törekedett. Csak dicsérni lehet tehát Berze Nagyt, hogy a magyar folklórának ehhez a hagyományához nyúlt vissza: neki is, mint Krizának, gyűjtők állottak rendelkezésére, munkájának tehát szélesebb medret szabhatott. Viszont persze óvakodnunk kell egyes lelkendező bírálatokban megütött hangtól is, akik szerint egyedül az ilyen széles menetű gyűjtés az értékes és helyes. Bartók és Kodály munkája egyáltalán nem kisebb értékű azért, mert csak népdalokat, balladákat gyűjtöttek s elsősorban a dallamok érdekelték őket.

Itt kell megemlékeznünk a Baranyai Magyar Néphagyományok összegyűjtési és kiadási körülményeiről is, mint példaadó és egyedülálló magyar jelenségről. A bevezetőkből, megtudhatjuk, hogy 1933-ban a vármegye egyik kisgyűlésén határozta el Fischer Béla akkori alispán javaslatára, hogy több évre terjedő munkával összegyűjtöik a baranyai magyar nép szellemi hagyományait. A gyűjtés munkájának megszervezésével Berze Nagy Jánost, a jeles gyűjtőt bízták meg s alkalmat, lehetőséget adtak rá, hogy a vármegye tanítóságát beszervezhesse több évig tartó munkájába. Fischer Béla, majd utóda, Horváth István is, szeretettel támogatták egészen a megjelenésig ezt a vállalkozást. Első eset, — mint Berze Nagy János is megjegyzi — hogy egy vármegye hivatalos vezetői anyagi és erkölcsi támogatással, egész hivatalos apparátusával rendelkezésre áll a magyar néprajztudománynak. Bár Szabolcs megye 1924-ben adott ki hasonló felhívást, ennek nem volt a megyében semmi eredménye s ezt tán e sorok írója tudja a legjobban, aki 1932 óta gyűjt Szabolcs megye területén. Mindenekelőtt a megyének ezt a jelentős gesztusát kell méltatnunk s felvetjük itt a kérdést: vajjon nem lehetne-e az ország valamennyi megyéjében rendszeresíteni Fischer Béla kezdeményezését? Hol tartana ma már néprajzunk, ha minden megye szellemi néprajzát pontos felvételezések alapján három-három kötetből ismerhetnők! A díszes vármegyei albumok, városokról szóló reklámkönyvek helyett ilyen kötetek támogatását várnók a megyék vezetőségétől. Minden megyének érdeke lehetne, az érdeknek egy magasabb, szellemibb megfogalmazása értelmében, hogy magyar népének jellemét, műveltségi fokát minél

¹ Berze Nagy János dr.: Baranyai magyar néphagyományok, I—III. Kiadja Baranya vármegye közönsége, Pécs, 1940.

teljesebben, pontosabban ismerhesse. Vegyék át a megyék Baranya megye tiszteletreméltó kezdeményezését és szervezzék meg területükön a magyar népköltészet módszeres összegyűjtését; tegyék lehetővé az összegyűjtött anyag tudományosan gondozott kiadását. Bizonyos, hogy mindegyik megye megtalálhatná a kutatás vezetésére alkalmas szakembert. Persze, a siker csak akkor volna teljes, ha az így felkért szakemberek előzetes megbeszélés alapján, egységesen tisztáznák a gyűjtés alapelveit. Ezután kerülhetne sor az egyes megyékben a gyűjtésre vállalkozók előzetes (néhány órát igénybe vevő) kiképzésére. Hisszük, hogy egy ilyen országos mozgalom eddig nem sejtett gazdagságban tárná elénk a magyar nép szellemi kincseit. Amellett, s ezt nyomatékosan kiemeljük, ez a laikusokat igénybe vevő s őket irányító országos gyűjtés nem keresztezné egyes szakembereink külön-külön végzett önálló kutatásait. Ez a két, egymást kiegészítő gyűjtés végre bennünket is eljuttathatna oda, hová északi rokonaink már régen eljutottak, akik egy-egy mese vagy ballada elemzését száz változat alapján végezhetik el.

Másik jelentős mozzanata a baranyai gyűjtésnek, hogy évek szorgos munkáját foglalja össze s nem elsieltet, összekapott anyagot önt elibénk. Alapelvként kimondhatjuk, hogy egy tájegység, egy szűkebb terület népköltési anyagának összegyűjtése is több évet vesz igénybe, különösen, ha a mai néprajz megkövetelte analitikus módszerekkel végezzük munkánkat. A loholás, a felületesség századában nyomatékkal kell rámutatnunk e hosszú évek alatt végzett csendes, tisztos munkára. .

Azt az eddigiek után nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy milyen jelentősége van e gyűjtemény megszületésében a közös munkának. (A munkatársak közül külön is ki kell emelnünk Schneider Lajos nevét, aki az első kötet java s mennyiségben is legnagyobb anyagát összegyűjtötte.) E szervezés nélkül az általunk felvetett javaslat meddő marad. A baranyai gyűjtemény egyes hibái is abból adódnak, hogy a gyűjtőmunka nem volt minden részletében átgondolt s így a lejegyzés fonetikája következetlen, amellett például, hogy a hiedelmek közlése hol ragaszkodik a paraszti előadók szövegéhez, — ami helyes — hol pedig csak összevontan, áttéve közli az anyagot. Különben igazán elismeréssel emlékezhetünk meg a kiadás gondosságáról, a jegyzetek bőségéről s tán csak egy súlyosabb fogyatékoságra kell itt rámutatnunk: a dallam-lejegyzések vázlatosságára. Ma már a dallam-lejegyzésnek ez a formája, Bartókék munkája után, meghaladottnak tekinthető. Berze Nagy is érzi ezt, mentegetőzik is miatta, sajnos, érvei soványak. A dallamközlés mindenesetre arra jó, hogy avatottabb zene-folkloristák a még meglévő anyagot újra gyűjtsék.

Végezetül, hogy a végzett munka imponáló arányait láthassuk, érdemes ideírni, hogy a három kötet 1840 oldalon 64 község területéről 700-nál több dallamot, 55 alakoskodó játékot és misztériumot, 15z balladát, 850 dalszöveget, 500 prózai szöveget s mintegy 1400 a néphitre és szokásokra vonatkozó adatot tartalmaz.

E gyűjteménnyel egyidőben jelent meg sokkal szerényebb méretekben Dégh Linda népmesegyűjteménye.¹ A kis gyűjtemény hét bagi (Pest megye) mesét tartalmaz s számunkra azért különösen érdekes, mert egyetlen meséidnek anyagát adja közre s ez a mesélő, Pandúr Péter a bevezető szerint is, de az általunk áttekintett s még csak kéziratban meglévő anyag bizonyossága szerint is a nagy emlékezőtehetséggel megáldott s egyénileg formáló mesemondók ritka csoportjába tartozik. Élete, ez a sokat hányt-vetett élet is felkeltheti figyelmünket: a mesemondók eddig kevésbé ismert csoportjába tartozik, a városi műveltségtől már áthatott, az ország

¹ Pandur Péter hét bagi meséje. Dégh Linda gyűjtése, Pohárnok Zoltán fametszeteivel, Officina, Bpest, 1940.

sok részében megfordult, sokat próbált, tudatos mesemondók közé, akik még szeretettel, de már bizonyos fokig kívülről, tárgyilagosabban is tudják tekinteni a mesét. A közreadott hét mese alapján is beszélhetünk már mesemondásának egyéni jegyeiről. Reméljük, hogy teljes mesemondásának ismeretében ismét szaporíthatjuk a nemzetközi folklórban is kevés számú mesemondói egyéniségeket. Meggyőződésünk pedig, hogy csak minél több ilyen tehetséges mesemondó egyéniségének, meseanyagának részletes elemzése vehet világot a mesemondás technikájának, hagyományozódásának, motívumok, meseformák keletkezésének kérdésére, sőt csak ezen az alapon dönthetni majd el elégséges anyag birtokában az egyéniség és közösség viszonyának nagy s máig tartó perét a népköltészet területén. Dégh Linda e kis kötete s még inkább a kiadásra váró teljes gyűjtemény, nagyban hozzájárulhat mind e kérdések tisztázásához.

A Berze Nagy János gyűjteményével és Dégh Linda kis kötetével kapcsolatban kell megemlékeznünk két készülőben lévő munkáról. Mindkettőt a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete adja ki Új Magyar Népköltési Gyűjtemény című sorozatában. Egyik Bánó István baranyai népmese-gyűjteménye, mely az idei könyvnapon jelent meg s hasznosan egészíti ki Berze Nagy népmese-anyagát. Bánó ugyanis más községekben gyűjtött s így kiadása jó folytatása, nem pedig fölösleges ismétlése Berze Nagyék munkájának. Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény adja ki ez évben még Dégh Linda mesélőjének, Pandur Péternek teljes gyűjteményét is egy részletes bevezető elemzés kíséretében. Érdemes megemlíteni, hogy ez az új népköltési sorozat évenként legalább egy, de lehetőleg két kötetet akar kiadni új gyűjtések alapján az ország minden területéről. Ez a sorozat szerves folytatása kíván lenni a Magyar Népköltési Gyűjtemény 1924-ben megszünt érdemes sorozatának. Fontosságát az eddigiek után szükségtelen lenne részleteznünk.

Szinte a néprajz körébe vág Hont Ferenc négy kötetesre tervezett színháztörténetének eddig megjelent első kötete.¹ Az eltűnt magyar színháték keresése, hogy e kínálkozó prousti fordulattal éljünk, valóban szinte írói megjelenítő képességeket kíván még a kutató beleélő intuícióján fölül is s ugyanakkor szöges óvatosságot és elővigyázatosságot a kínálkozó Önkényes hipotézisek szövevényében. Irodalmi hamisításoktól kezdve Arany János józan mélabúján át egészen Katona Lajos, sőt Király György hiperkritikus felfogásáig, mennyi meddő elmélet és rekonstrukciós kísérlet a magyar Ősköltészet feltárására! Hont Ferenc becsülendő merészséggel vágott neki ennek a rengetegnek s el kell ismernünk, óvatosan is. Maga is hangsúlyozza, hogy elméletében és jellemzéseiben sok az analógia, a „hasonlat“, sok a feltevés s ha sok helyütt úgy is érezheti olvasója, hogy a téma inkább primitív és népi műfajok belső lazasága, egymásba olvadása lehetne, mégis éreznünk kell, hogy műve után többet tudunk a magyar folklór e sokat vitatott és alapjában ismeretlen területéről. Ha néhol — mint például a krónikák alapján levont következtetései — kissé ingatag is a felvételek egyik sora, az egész elmélet, azt hisszük, megállja a helyét és a további kutatások bátran indulhatnak a Hont által elnevezett „táltos-színháték“ részletezőbb megvizsgálására. Elméletének tán legjelesebb értéke, amit első pillanata hibának tarthatnánk: a színháték fogalmának pontosabb s az eddigi literátus fogalmazásnál tágabb meghatározása. Ezzel a fogalommal már az etnológia is tud dolgozni. (Csak zárójelben említjük meg, hogy végtelenül fontos lenne a népi színhátékszerű szokások összegyűjtése a Hont által jelzett módon, tehát nemcsak a szöveggel, hanem az egész színhátékos szokással,

¹ Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színháték. La Fontaine Társ. könyve, Bpest, 1940.

annak minden mozzanatával, mozgással, közönséggel is kellene foglalkoznia a jó gyűjtőnek. Az eddigi betleheemes és egyéb játékok gyűjtésmódja alig kielégítő ebből a szempontból.) Igaz, hogy a színjátékkal, alakoskodással, tánccal foglalkozó nevesebb külföldi etnológiai munkák sohasem is elégedtek meg az irodalomtörténeti színjáték fogalmával. Hont nagy érdeme, hogy ezt a tágabb fogalmat következetesen végigvezeti munkáján és a legtávolibbnak tetsző anyagot is vonatkozásba tudja hozni kutatásaival. Előadásából kikerekedő kép a táltos-színjáték és a regösök, diákok színjátékos formáiról most már maradandó kerete és útmutatása marad a további kutatásnak akkor is, ha majd a részletes kutatás és bírálat egy-egy részletet mint nem odavalót, elhagy is. Arra nem is akarunk itt kitérni, hogy részleteiben mennyi vitára és továbbkutatásra serkentő szempont, elmélet-felvetés van munkájában, csak kiemeljük a Mária-siralom monodramájának felfogott s véleményünk szerint igen vitás, de tanulságos értelmezését. Épp e szerencsés elemzése kapcsán is csak sajnálhatjuk, hogy a kutatónak e területen milyen sok hipotézis s mily kevés valóságos anyag áll rendelkezésére... Ez már a magyar ösköltészeti kutatás örök tragédiája marad.

Az eddigiek után is hangsúlyozott nyomatékkal ki kell emelnünk a legutóbbi hónapok néprajzi munkái közül a nemrég piacra került Úr és paraszt című kötetet, mely Eckhardt Sándor szerkesztésében jelent meg a Magyarságtudományi Intézet kiadásában.¹ E kötet jelentősége nem szorítható a szaktudomány szűkebb keretei közé, egyetemesebb, joggal mondhatjuk: jelentősége nemzetpolitikai. A különböző tanulmányok, Eckhardt szavaival élve, „a tragikus vitában“ az úr és paraszt, az urbanitás és parasztság, a felsőbb rendek és a mélyben szenvedő parasztság vitájában kívánnak egy szót mondani, a tudomány, a kutatás szerény és tiszta szavát. A tanulmányok szerzői az itt elmondottakat egy előadássorozatban is ismertették, ennek az előadássorozatnak foglalatja a kötet. Egyik tanulmány a történet, másik a földrajz, majd a népi vallásosság, a népzene s még más területeken vizsgálja az úr és paraszt viszonyát a magyar történet során. Így Sinkovics István 1514-ig veszi vizsgálóra a kialakuló nemesi rend és a kialakuló jobbágyosság életét, jogi helyzetét, a társadalom bonyolult középkori tagolódását. Kutatásaiból, mint Szabó Istvánnak az 1514 utáni történeti s társadalmi helyzettel foglalkozó tanulmányából is az derül ki, hogy a jobbágyosság és nemesség, paraszt és úri rend között a történet során sohasem szakadt meg a kapcsolat, e két mereven elválasztottnak látszó társadalmi kategória között mindig is megvolt az átjátszás, a följutás és alábukás lehetősége. Mendöl Tibor a falu és város táji összefüggéseit vizsgálja, Bálint Sándor pedig bebizonyítja, hogy a népi vallásosságban az Egyház megszentelte elemek, a liturgia vallásos gesztusai s tanításai mennyire összefonódtak a nép laikus vallási magatartásával és pogány hiedelemszerű felfogásával is. Viski Károly az úri és népi műveltségvagyon összefüggéseit a tárgyi világban (ház, viselet, bútorok stb.) vizsgálja, míg Kodály Zoltán ugyanezt az összefüggést a népzene kérdésével kapcsolatban, e sorok írója pedig a népköltészet és műköltészet viszonyán keresztül ábrázolja. Keresztury Dezső tanulmánya pedig az új magyar népiesség történeti gyökereit s jelen helyzetét ismerteti s jól mutat rá arra is, hogy e népies politikai és irodalmi mozgalmakban rendszerint a felsőbb társadalmi osztályoké volt a kezdeményezés. (Meg kell jegyeznünk itt, hogy éppen a mai népiesség mozgalmában nem ez a helyzet: itt valóban a népből felemelkedett, vagy még ma is a nép sorsát vállaló íróké a döntő szó, bár természetesen minden ilyen osztályozás kissé

¹ Úr és paraszt a magyar élet egységében, szerkesztette Eckhardt Sándor. Magyarságtudományi Intézet kiad., Bpest, 1941.

mesterkélts a mai népiesek között is van polgári származék. Illyés Gyula jól mondja a Magyarok egy helyén, hogy az ilyen mozgalmakban az igazságot nem a származás pusztja ténye szabja meg.)

Mind e tanulmányok tehát célzat és torzítás nélkül az igazi sajátosságait mutatják be az eddigi rendszerint egyoldalúan ábrázolt viszonyoknak. Úr és paraszt világa az eddigi fogalmazások javarésze szerint egymással kibékíthetetlen, egymással soha nem találkozó világ volt s e tanulmányokból azt láthatjuk, hogy a történet során hosszú évszázadokig még az életmód, a nyomorúság is közös volt a nemesség alsóbb osztályai és a jobbágyág között s a gazdagabb jobbágyi réteg (ahogy Tessedik nevezte: „a vámpír és despota“ parasztok) jómódban és jogállásban is előnyös helyzetet vívhattak ki maguknak. Tehát még életmódban és jogállásban sem volt a történet során egyértelmű és kizárólagos a helyzet. S különösen nem volt az műveltségben: a tárgyak, a szellem megfoghatatlannak tetsző világa, az életforma ezer finom eleme pedig mindegyre összekötötte a két életformát. Bármily különösen hangozzék is, azt kell mondanunk, hogy tán a 48 utáni változás s vele kapcsolatban a városodás erősebb üteme vágta a történet során a legmélyebb szakadékat úr és paraszt közé, amit csak az utóbbi évtizedek polgárosuló, városiasodó parasztsága hidal át, bár közben saját népi életformájából is kilép. Úgy érezzük, hogy a tanulmányok fejtegetéseiben nagy nemzetnevelő erő van: megmutathatja e két szembeállított társadalmi osztály közös történeti és szellemi kapcsolatait s egyben rámutat a benne lévő utalások és tanulságok erejénél fogva arra is, hogy történetünk s egyben művelődésünk hogyan építhető tovább e két osztály — s hozzátehetjük még: a magyar munkásság — harmonikus kapcsolatából. Joggal remélhetjük tehát, hogy a Magyarságtudományi Intézetnek ez a kiadványa nemcsak a szűkebb szaktudomány érdekeit szolgálja majd, hanem a nemzet egyetemét is neveli. Azt véljük, az Intézetnek ez legsajátosabb céljai közé tartozik.

-Szemlénk végeztével még két munkára kell felhívunk a figyelmet. Mindkettő népművészeti könyv s egy szerző, Palotay Gertrud munkája.¹ Palotay Gertrud, a magyar népi és úri hímzések és szöttesek legavatottabb kutatója már eddig is számtalan tanulmányában, részleteket feltáró dolgozatában ismertette a népi viseletét, a népi és úri hímzés kérdéseit. Mint általában nálunk szokásos, ő is (a múlt jeles kutatói után!) majdnem egyedül, kutató társak nélkül végzi munkáját s ezért az anyaggyűjtés, rostálás, értelmezés és elmélet munkája mind az övé. Csak újabban fordul mások érdeklődése (Lükő Gábor) is e terület felé. Kis könyvében szerencsésen foglalja össze a sok Erdélyre vonatkozó időszerű munka után is az erdélyi magyar népművészet jellemző jegyeit. Ennél sokkal jelentősebb azonban az oszmán-török elemek hatását tárgyaló munkája. Joggal mutat rá, hogy összegyűjtött anyagának jórésze még a szakemberek előtt is ismeretlen. Történeti, és leíró-összehasonlító fejezeteiből, a díszítések, az anyag, a szerkezet, technika és színezés részletes elemzéséből és a gazdag képanyagból a magyar úri és népi hímzés újkori (tehát megismerhető) történetének végtelenül izgalmas fejezete tárul eléink. E fejezetekből ismét kiderül, hogy egy motívum, minta, anyag vándorútja milyen szeszélyes lehet, keleti elem behatolhat hozzánk nyugatról, élhet délkeleteurópai primitív formák, magas egyházi műveltség és magyar történeti formák világában egyszerűre. Időnek és térnek változatos útjait járjuk be e tanulmány higgadt, okos elemzései nyomán s nem túlzás, ha úgy érezzük: Palotay Gertrud munkája a hímzés-

¹ Palotay Gertrud: Erdély magyar népművészete, Officina, 1940. és Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar hímzésben (184 képpel). Bibi. Humanitatis Historica VI., Bpest, 1940. (Az előbbi kötet megjelent németül is, az utóbbinak a kötetben francia nyelvű verziója van.)

sek területén megindítója annak az összehasonlító keleteurópai művelődés-történeti kutatásnak, amit Bartók megkezdett a zenefolklore területén. Eredményeiből kibontakozik előttünk ennek a művelődési szférának a világa s úgy érezzük, hogy az összehasonlító munkálatoknak a néprajzi kutatás minden területén meg kellene indulnia, valamint művelődéstörténetünk minden ágazatában is. Palotay Gertrud munkája Bartók Béla kutatásai után minden bizonnyal jó példa s útbaigazító lehet.

Végigtekintettünk hát a magyar néprajz néhány hónapjának a termésén. E munkánkból nemcsak az anyaggyűjtés, új eredmények feltárása váltott nyilvánvalóvá. Kiderült, hogy módszertani megújulás, új gyűjtőakciók megszervezése, nemzetpolitikai tanulságok, az összehasonlító keleteurópai néprajz megindítása felé is tanulságot és példát adtak a felsorolt könyvek. Ha e kötetek javarészét nem kísérte is hangos reklám, hév es vitai -mégis jól szolgálták a maguk eszközeivel népünk s egyben az egész nemzet érdekeit. A tudományos kutatás nem is vallhat más módon, mint az asktétikus pontosságának és hűségének, az igazság megragadásának és közlésének a módján.

ORTUTAY GYULA

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A francia-német kérdés; merénylet Laval ellen – A szerb helyzet; Nedics kormánya; a Poglavnik rendszere – Az antibolsevista tevékenység — Az oroszországi német előretörés – Az iráni kérdés; az orosz-angol megszállás és következményei – Az amerikai-japán viszony – Rooseveltt beavatkozási politikája — Mussolini és Horthy Miklós látogatása a Führernél

AZ ELMÚLT másfél hónap háborús és diplomáciai története azt mutatja, hogy az európai háború egyre jobban kiszélesedik kontinensek, távoli földrészek válságává. Az európai-amerikai összefüggések súlyos rengésbe hozzák a többi világrészek politikáját is. De mielőtt ezekről a távoli összefüggésekről beszélünk, nézzük talán előbb azokat a területeket, azokat a kérdéseket, melyek a háború és a válság mostani szakaszán mintegy mellékterületek s többé alig játszanak jelentős szerepet a földrészek, óriási terek gigantikus küzdelmében. Ezeknek a mellékterületeknek a háború gócaival való kapcsolata azonban félreismerhetetlen; a rajtuk és velük történt jelenségek mind a mostani háborús helyzet és világpolitika közvetlen következményei.

Így áll előttünk előbb Franciaország, azután Szerbia, illetve Horvátország helyzete s az egész Balkán kérdése. Európa nyugati és keleti területei most közvetlen összeköttetésben állanak Németországgal; sorsuk mindenben a német politika szempontjaival kapcsolatos; sorsuk közös abban is, hogy mindkét tájon német megszálló katonaság állomásozik: ilymódon tehát a német-francia, illetve a német-szerb viszonylatok a német katonaság és az ottani lakosság viszonyának ügyét is magukban foglalják. Mindkét esetben Németország megszálló hatóságainak és szervezeteinek erős kézzel kell a rendet fenntartaniok s német részről nem is fukarkodnak a megfelelő figyelemzetésekkel, biztonsági rendszabályokkal. Mert mindkét esetben, mind a francia, mind a balkáni kérdésben a különféle zavaró jelenségeket nemcsak az ottani lakosságnak, hanem előbb az angol politika ügynökei munkájának, újabban pedig a különféle bolsevista szervezetek tevékenységének is tulajdonítják. A Balkán itt erősebben érdekelt, bár Franciaország megszállott és meg nem szállott részeiről is hallunk komoly híreket, melyek beszámolnak a

Pétain-kormány hatóságainak és a német szervezetek a kommunisták ellen alkalmazott biztonsági és elővigyázatossági rendszabályairól. Még jól emlékezhetünk arra az igen szoros kapcsolatra, ahogy a baloldali irányú francia társadalom összefonódott a moszkvai nemzetközi politikával; amint megindult a német-szovjet háború, a franciaországi kommunista elemek azonnal jelentkeztek az egész francia területen. Tüntetésekéről és szabotázs-akciókról hallottunk s minden esetben arról is értesültünk, mekkora eréllyel fékeztek meg ezeket. Hasonlóképpen a Balkánon is jelentkeztek efféle mozgalmak. A régi szlávbarát érzelmek mellett a kommunista eszmék és rokonszenvek terjedését az ottani társadalom struktúrája is lehetővé tette; társadalmi és politikai, nemzeti okok egyezése az, ami most a megszálló hatóságokkal és azok híveivel szemben felemelte a kommunista-szláv ellenállás zászlaját.

Franciaországban nagyjából nem történt változás az eddigi politikai vonalvezetésben. Pétain kormányzata igyekszik, hogy korrekt szellemben tartsa meg a németekkel kötött megegyezést. A németek szívesen veszik Pétain politikáját, amely egyre figyelemreméltóbb formában távolodik el az angolszász hatalmaktól, bár az sem kerüli el ugyanekkor figyelmüket, hogy a francia társadalom nem érez kellő ellenszenvet Roosevelt amerikai elnök akcióival szemben. Erős német kommentárok, megnyilatkozások utalnak arra, hogy francia részről nem minden esetben utasítják vissza elég eréllyel Roosevelt terveit, sőt nem egyszer a „béke emberének“ nevezik az elnököt, akit a német sajtó, társadalom és politika most már nyíltan megvádol a háború felidézésével. Ugyanekkor azonban a francia kormány a maga részéről Németországra való tekintettel ellenáll annak, hogy az amerikai tervek Afrika nyugati partjain megvalósuljanak. Németországot már most élénken foglalkoztatja, hogy Amerika Libériában támaszpontok létesítésére törekszik, hogy az angolszász politikának messzemenő tervei vannak Belga- és Francia-Kongóval s általában egész Belső-Afrikával. Mindezek a távoli tervek, előkészületek szorosan kapcsolatosak az Északamerikai Unió mind erőteljesebb tevékenységével, melynek célja, hogy a délamerikai államokból teljesen kiküszöböljék a német gazdasági és politikai érdekeltséget, mert hiszen ez még mai formájában is ellensúlyozhatta volna az Unió szempontjainak érvényesítését. Mindezt itt azért kellett megjegyeznünk, mert Közép-Afrika és Dél-Amerika hadászati, gazdasági és külpolitikai összefüggései ma már egyre szorosabbak. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy de gaulle-ista vezetők épp az iráni kérdés elintézésékor tartották jónak, hogy a Vichy-től elszakított Szíriának köztársasági önkormányzatot adjanak. Ez Angliának volt az érdeke, hogy saját fősége alatt egységet teremtsen a Közép-Keleten. Ami már most Franciaországot illeti, Németország élénken ügyelt arra, hogy a meg nem szállott területen se támadjanak a német-francia együttműködés elleni akciók. Még erősebben ügyel Németország a megszállott területek biztonságára, ahol nem egyszer felfedezni vélik az angol politika cselszövényeit. De Gaulle mozgalmát is ellensúlyozni igyekeznek. Hogy erre szükség van, akárcsak a kommunista tevékenység erőyes szemmel-tartására, azt bizonyítja a Laval volt francia miniszterelnök ellen elkövetett merénylet. Laval a mind szorosabb német együttműködés híve és a merénylet is akkor érte, midőn az Oroszország ellen induló jobboldali nemzeti légió első diszfelvonulásán megjelent Versaillesban. Ugyanennek a merényletnek lett Lavallal együtt majdnem áldozata Déat, jelenlegi nemzeti francia politikus. A merénylő de gaulle-ista meggyőződésű; bár itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a mai megszállott francia területeken a de gaulle-ista és a kommunista mozgalmak az érdekeltek szempontjából egybeesnek, az ellenük való küzdelem közös vágányon mozog, hiszen De Gaulle annak az Angliának a híve, amely a Szovjetunióval közösen harcol Németország ellen.

Ami pedig a Balkánt illeti, Németország szüntelen azon van, hogy innen is kiszorítsa az orosz-kommunista befolyást. Bulgária mostani kormányzata is mindent megtesz a kommunista mozgalom leküzdésére; ez a tevékenység élénk moszkvai tiltakozásokhoz, valamint a bolgár és szovjet-orosz viszony fokozott megromlásához vezetett. A szovjet-bolgár viszony romlása összefügg a közelkeleti helyzettel, valamint Törökországnak az iráni-iraki kérdésben elfoglalt álláspontjával. Szerbiában pedig erélyes és határozott módszerekre van szükség a kommunista és erdei szabotázs ellen. Ilymódon került aztán sor Nedics tábornok németbarát kormányának megalakítására, mely a szerbiai német katonai főparancsnok kezéből nyerte megbízatását. Az új miniszterelnök szembenállott Szimovics politikájával, bár mindenkor az erőteljes nemzeti irány híve volt. Kormány a szerbiai kommunista tevékenység leküzdését tekinti céljának. Kérő szavakkal fordult az új miniszterelnök népéhez, hogy saját jószántából vegye elejét a polgárháborúnak. Szólt arról is, hogy ideje lenne, ha a hegyek és erdők emberei visszatérnének a békés életmódhoz. Intette a szerb népet a kommunizmus elleni ellenállásra. A német megnyilatkozások úgy vélik, hogy az új kormány tevékenységének, valamint az általa felszerelt fegyveres polgárőrségnek sikerül megszilárdítania a szerbiai állapotokat és kiirtania a kommunista és forradalmi "elemeket. Ugyanekkor az sem kerüli el a tengelyhatalmak figyelmét, hogy Horvátország és Szerbia határszélein, valamint Boszniában bizonytalanok az állapotok. A horvát hatóságok és a csetnikek között állandóak az összeütközések; a szerb csetnikek széles területen veszélyeztetik a moszoni kormányzati és társadalmi rend biztonságát. Ugyanekkor szükségesnek látszott, hogy az usztasa-mozgalom jogkörét és hatóerejét is szabályozzák. Kvaternik tábornoknak nemrég tett németországi útja is a belbiztonság megerősödését szolgálja. Olaszország, melynek érdekére és békítő tevékenysége kiterjed Horvátországra, jónak látta, hogy erélyes kézzel nyúljon bele ezekbe az állapotokba; a hadihelyzet is szükségessé tette, hogy az olasz hadsereg megszállja a horvát tengerpart összes pontjait, egész vonalát. Belül pedig a Poglavnik kormányzata küzd a különféle csetnik-merényletek ellen s arról is sok szó esik, hogy a szerbek és zsidók államellenesnek jellemzett tevékenységét megfékezzék. Ilymódon a mai horvát politikai élet súlypontját a szerb és zsidó elemek rendszabályozása foglalja el a mai németbarát politika, illetve a mostani horvát kormányzat szerbellenes szempontjainak megfelelően. Horvátország mai kormánya különben sietett, hogy együttműködését dokumentálja az új Európa érdekében; ahogy a szlovák csapatok is megjelentek az orosz fronton, ugyanúgy a Poglavnik is elküldötte a maga csapatait az Oroszország elleni küzdelembe. Ez a lépés megfelel a mostani horvát politika irányának; mert hiszen a Poglavnik és köre többször hangoztatta, hogy a horvátok nem szlávok s szembeszállván a szerb-horvát rokonság tanával, valamint a régi szláv gondolattal, azt mondták, hogy a horvátok avarok, továbbá gót-germánok leszármazottai.

De a világpolitika e mellékterületeire most kevéssé figyel a világ, legföljebb azok a hatalmak s tényezők néznek erre felé, melyek innét is segítséget várnak a németek ellen. Németország ezalatt az oroszellenes hadjárat nagyarányú kibontásával foglalkozik. A német erők bizonyos időszak után újabb lendületbe jöttek s szeptember közepén a harcok súlypontja az eddig olyan fontos szmolenszki térből áttevődött Leningrád környékére. Ugyanekkor heves német támadások zúdultak újra Dél-Oroszországra is. Nemrég is sokat hallottunk róla, hogy Kíev és Odessza közel vannak sorsuk eldöntéséhez; a mostani déloroszországi német előretörés célja, hogy eldöntse itt a helyzetet. A németek azt akarják, hogy előbb tönkretegyék a Szovjet iparát, gazdaságát, termelését s ezért szívesebben dolgoznak az úgynevezett bekerítő

taktikával, ugyanekkor meg kevesebb súlyt helyeznek egyes pontok presztízs-okokból való elfoglalására. A német előnyomulás a hadijelentések értelmében a Szovjet termelésének igen jelentős hányadát tette tönkre; a szeptember végén jött új német roham most már a Don medencéje, a nagy dél-orosz iparvidék felé irányul. A Szovjet nehéziparának másik nyugati középpontja Szentpétervár, a mai Leningrad környéke. A német támadás a hadijelentések értelmében itt is meghozza a maga eredményeit. A német támadásoknak az a célja, hogy a Szovjet iparát tönkretéve Anglia és Amerika minél nagyobb segítségre kényszerüljön. A Szovjetnek csakugyan egyre nagyobb szüksége van az angolszász hatalmak segítségére. Ilyen szándékokkal időznek a különféle orosz tárgyalóbizottságok Washingtonban és Londonban. Itt olyan fogadtatásban részesülnek, melynek nyomán a német háborús sajtó véleménye úgy hangzik, hogy az angol és amerikai plutokrácia, élén Roosevelttel és Churchillel, a bolsevizmus legnagyobb támasza. Német részről újra szemére vetik Angliának és Amerikának a két angolszász hatalom Európaellenes magatartását. A bolsevizmus elleni háborút Németország Európa és az emberiség érdekében vívott kereszt-háborúnak tartja; az olasz fasizmus is ilyen ígéssel és hittel küldi harcba az orosz frontra a maga segédcapatait, akár csak a spanyol falangisták, a francia lavalisták s a dániai és norvégiai nordikus mozgalom. Az utóbbi helyeken, főképpen Oslóban a pacifikáló német csapatok nagy munkát fejtenek ki a béke, a rend és a mostani állapot fenntartásában, illetve helyreállításában. Svédország elleni német hangokat is hallunk, melyek szerint a svéd politika és társadalom nem érti meg az idők szavát; ugyanekkor azonban Svédország is ott van ma a német politika egyre szélesedő köreiben s nem lehet saját érdekeiből következőleg sem közömbös sem a német csapatok északi jelenlétével, sem a finn testvérnép sorsával, illetve egyre jelentősebb német érdekeltségével szemben. Ami pedig Finnországot illeti, német és finn részről erőiesen visszautasítják azokat az amerikai híreszteléseket, melyek szerint a finn kormány békeakciót kezdeményezett volna a Szovjet irányában. Erről nyilván szó sem lehet, hiszen a szövetséges német seregek ott állanak Finnország földjén és a finneknek, akiknek mostanában sikerült nagyrészt visszafoglalniuk a Szovjetnek átengedett régi területeiket, nagyon jelentős részük van Leningrad ostromában. A cárok régi fővárosát a német erők körülzárták s mivel hír szerint az ottani polgári lakosságot is felfegyverezték a bolsevikiek, igen erős és kemény küzdelemre van kilátás. A német ostrom egyszerre indul Finnország és a Szovjet erőtől megtisztított Észtország felől. Ez a hadászati helyzet nagy kihatással van a Szovjet kelettengeri pozícióira. Ma már csak a finn partszegélyen lévő Hangő-félsziget és ősei és Dagó szigetek, valamint a Leningrad tengeri kulcsát jelentő Kronstadt van orosz kézen. A Leningrad elleni akció összefügg azzal is, hogy a németek nagyon ügyelnek Európa legészakibb peremének jelenségeire. A Spitzbergáknak angol, amerikai és norvég megszállása szorosan kapcsolatos az Izlandon állomásozó angol és amerikai helyőrség jelenlétével. Ezért történik, hogy a német és finn erők igen erős nyomást fejtenek ki a Murmanszk-vasút irányában is s észak felől is szorítják a Szovjet seregeit.

A dél-oroszországi német előretörés azért kelti fel Anglia és Amerika figyelmét, mert hiszen így a német hadsereg könnyen megközelítheti az orosz-kaukázusi olajvidéket s általában birtokba veheti az orosz iparvidékeket. Németország valószínűleg csakugyan az orosz nyersanyagok kellő felhasználásával akarja folytatni az ellenállást Anglia és Amerika ellenében. Az angolszász hatalmak is azért segítik a Szovjetet, hogy távol tartsák a németeket az orosz nyersanyagok termelőhelyeitől. Roosevelttel és Churchill tengeri tanácskozása így érezteti hatását orosz vonatkozásban is. Anglia és Amerika

közösen segíti a Szovjetuniót. E segítség során élesedett ki Amerika és Japán között a viszony, mert Japán attól tartott, hogy a keleti orosz partokon netán lábát megvető Amerika pozíciója végzetes lehet számára. Japán ezért élesen ellenállott azoknak az amerikai szándékoknak, melyek támaszpontot akartak teremteni Vladivosztkban Amerika számára. Ugyancsak féltékeny és aggódó szemmel nézte Japán az oroszoknak szóló amerikai hadiszállítást a Csendes-óceán északi peremén. Ugyanekkor Amerika is mindent megtett Japán bekerítésére, midőn egységet teremtett Anglia, Ausztrália, a holland-indiai és portugál gyarmatok között. Ilymódon erős gyűrűt vont Japán köré, ami Japán számára azért kellemetlen, mert hiszen éppen ezekről a területekről szerzi be nyersanyagait, melyek életbevágó fontosságúak külpolitikája szempontjából. A kínai háborút Japán nem viheti tovább nélkülük. Ez a háború pedig nemcsak nemzeti, gazdasági és imperialista ügy Japán számára, hanem az otthoni túlszűfolt népesség szelepe, levezetése is. A kínai háborút folytatnia kell Japánnak, ez belső és külső érdeke. A kínai háború nagy népmozgalma Japán emberanyagának olyan, mint valami nagy belső nemzeti forradalom, népi megrázkódtatás s amellet az emberek figyelmét a szociális kérdés feszültségeitől a nemzeti ügy felé fordítja. A tengelyhatalmak tisztában vannak Japán helyzetével. Ilymódon természetesnek találták Berlinben, hogy Japán létérdekeinek biztosítására tárgyalásokra lépett Amerikával. Konoye herceg japán miniszterelnök Rooseveltnél elnökhöz intézett nagy-érdekű levele ennek a folyamatnak a bevezetője. Úgy tetszik, mintha az utóbbi hetekben bizonyos megértést táplálnának Amerikában Japán iránt. Mi ennek a magyarázata? Egyszerűen az, hogy Amerika a távolkeleti vizeken biztosítani akarja Anglia helyzetét és nem szeretné, ha Anglia Japánnal háborúba keverednék. Ilymódon tehermentesíti Amerika Angliát, hogy Churchill kormánya, megfelelő biztonságban lévén Singapore, Ausztrália, Új-Zéland, a holland-indiai és portugál gyarmatok felől, teljes figyelmével az európai ügyek felé fordulhasson. Az utóbbi hetekben a két angolszász hatalom tevékeny fegyveres együttműködése politikai és hadi tényvé vált a távolkeleti vizeken. Japán mindent megtesz nemzeti érdekeinek biztosítására, ezt jól tudják Berlinben is és a német politika azért tekint bizalommal Tokió felé, mert azt tartja, hogy Japán Roosevelttel szemben is hű marad az antikomintern-paktumhoz és a tengelyhatalmak szövetségéhez. Ennek a szövetségnek az az alap gondolata, hogy a közelkeleti, távolkeleti és európai-amerikai helyzet a legszorosabban összefügg s mindennemű Európa felé irányuló amerikai beavatkozás egyben magával vonja Japán élénk akcióját a távolkeleti vizeken — ezzel az akcióval szemben viszont Amerika nem maradhatna közömbös, ami által az USA figyelme elvonatnék az európai helyzet-től, az orosz harctértől.

A távolkeleti helyzet ilymódon nagyjából tisztázottnak tekinthető. A háború aligha terjed tovább a távolkeleti területekre. Berlinben emellet arra is utalnak, hogy Japán jelentős katonai erőket vont össze a szibériai határvonalon. Japán közben folytatja akcióját Kína ellen, ha ugyan ebben a kérdésben nem következik be bizonyos tisztázódás, mert hiszen az angol és amerikai politikának óriási érdekei fűződnek Kínához s nem valószínű, hogy alku tárgyává tennék Kína ügyét. Annál több a tisztázatlanság a közelkeleti kérdésben, ami viszont mérnet-szovjet háború sorsával kapcsolatos, akárcsak a távolkeleti feszültség. Csakhogy itt a feszültség jóval nagyobb, mint a szibériai és kínai-japán, vagy csendesóceáni területeken, hiszen közelebb vannak a hadviselő felek s Anglia óriási közelkeleti érdekeltsege miatt a német politika sem lehetett közömbös Elő-Azsia dolgai iránt. Az angol-szovjet együttműködést egy hosszasan előkészített moszkvai értekezletnek lesz a hivatása tisztázni s ezen valószínűleg Amerika is részt-

vesz. Az angol delegáció vezetője az a Lord Beaverbrook lesz, aki nemrég Amerikában és Kanadában is tárgyalt a háborús együttműködésről; nem lehetetlen, hogy a Szovjet vezető köreiben rendkívüli kedveltségnek Örvendő Eden angol külügyminiszter is résztvesz a tárgyalásokon. Ezeket a tárgyalásokat már nagyon siettetik mind a Szovjet vezető körei, mind az angol társadalom baloldali rétegei. Addig is azonban egyik legnagyobb problémája az angol-orosz együttműködésnek az, hogy találjanak közvetlen utat egymáshoz. Hiszen a Szovjetuniót a hatalmas német front szinte teljesen elvágja Nyugat-Európától s az ázsiai angol-orosz határvonalak felhasználását az óriási természeti akadályok szinte lehetetlenné teszik. A Szovjet és Anglia érintkezésének, közvetlen kapcsolatának problémája vetette fel az iráni problémát.

Irán, a régi Perzsia az a terület, melyen az angol-orosz erők a legközvetlenebbül érintkezhetnek. Ugyancsak innen közelíthető meg a legjobban — kivéve természetesen Törökországot — az a Kaukázus, melynek veszélyeztetésétől annyit tart az angol-orosz politika. Perzsia északi része, a Káspitenger peremvidéke már évszázadok óta orosz érdekszféra, vagy legalább is az orosz hatalmi törekvések állandó célpontja; Rettenetes Iván és Nagy Péter óta nehézkedik errefelé Oroszország. A világháború előtt, illetve még korábban, a XIX. század második felében, a nyugatról kelet felé fordult orosz politikai korszakban Perzsia volt az orosz-angol viszályok, súrlódások érintkezési területe; az angolok azt tartották, hogy Indiát Oroszország leginkább innen tudná veszélyeztetni. S India meghódítása, ez a grandiózus nagysándori terv Nagy Péter óta ott van az orosz hatalmi politika programjában s mélyen beleszívódott az orosz társadalomba is. Milyen gyönyörű sorokat írt erről a vágyakozásról Puskin, a nagy költő, Pétervár és a Krím költője, ki a Kaukázus felől ismerkedett meg a Kelettel, Oroszország keleti törekvéseivel... A világháború előtt is állandó vita tárgya volt a perzsa kérdés; a hosszú viszályt aztán úgy sikerült kiegyenlíteni, hogy Sir Edward Grey és az orosz külpolitika vezetői között megegyezés jött létre, melyben elhatárolták az érdekszférákat; Oroszország északi és Anglia déli érdekszféráját egy középső, semleges terület választotta el. Ez a megállapodás uralkodott nagyjából szinte mostanig az angol-orosz-perzsa, vagyis iráni viszonylatokon.

Anglia nagy érdekeltsége azonban hovatovább háttérbe szorította a Szovjetet, hiszen a nagy perzsa olajmezők mind angol kézben voltak. Ezeknek az olajmezőknek a biztosítása volt a mostani iráni akciónak egyik célja az orosz-angol kapcsolat rendezésén kívül. Augustus közepétől tartott ez a feszültség. Anglia és Oroszország bizonyos követelményeket támasztott Iránnal szemben s az olajmezők biztosítása mellett magának követelte az utak, vasutak, üzemek ellenőrzését. Minderre azért is szükség volt a Szovjet és Anglia szerint, mert Iránban nagyszámú német állampolgár tartózkodott különböző mineműségekből s az oroszok és angolok ezektől féltették ottani érdekeltségeiket. Az orosz és angol panaszok arról is beszéltek, hogy az Iránban tartózkodó német állampolgárok egyszerű gazdasági tevékenységük mellett politikai missziót is fejtenek ki és veszélyeztetik a német háborús célok érdekében az iráni angol és orosz érdekeltségeket. A Szovjet és Anglia tehát követelte, hogy ezeket a német állampolgárokat távolítsák el az országból, s egyúttal zárják be a tengelyhatalmak követéseit és konzulátusait. Az angol-orosz politika itt ugyanazt a módszert követte, ahogy Dél-Amerikában járt el az USA a német gazdasági és diplomáciai képviseltek ellen. Az iráni sah és kormány eleinte ellenállott a szövetséges angolok és oroszok kívánásainak, mire az orosz csapatok északról, az angolok meg délnyugatról s Irak felől megkezdték az ország megszállását, amire szerintük azért is szükség volt, mert hiszen az iraki nyugtalanságokat mintha iráni területről szították

volna s az iraki nemzeti forradalom vezetői, valamint az angoloknak annyi kellemetlenséget okozó jeruzsálemi főmufti is Iránban találtak menedéket. Ezen jelenségek és az Iránban tartózkodó német állampolgárok működése között az angol-orosz politika most kapcsolatokat keresett. Így az egész iráni államélet és terület szovjet-angol ellenőrzés alá került. A sah trónját is megrázkódtatták az események; a közelkeleti diktátor-self made man távozni kényszerült, mivel az angol befolyás alatt álló új politikai hangulat az ő diktatórikus kormányát tette felelőssé az általános felfordulásért. Ugyanekkor arról érkezett hír, hogy a Teheránba is benyomuló orosz csapatok ellen ellenállás kezdődött, miközben az Anglia által szított alkotmányjogi mozgalom nyomán a sah húsz éve, a régi perzsa dinasztia megdöntésével szerzett trónjáról lemondani kényszerült fia javára s ismeretlen helyre repült. Német részről hangoztatták, hogy Irán megvédte nemzeti becsületét.

Az iráni kérdés alakulása újra kiélezte a közelkeleti problémát. Mialatt a szovjetorosz és az angol diplomácia és hadvezetés az iráni kérdés megoldásán dolgozott, új nehézségek jelentkeztek Törökország felől. Ezekkel az új gondokkal állott kapcsolatban az is, hogy Bulgária és Törökország viszonyáról bizonyos nyugtalanító hírek támadtak. E hírek onnan eredtek, hogy az angol-orosz iráni politika célja a Kaukázus védelme, már pedig a Kaukázus felé az út délnyugatról, a németek járt nagy útvonaláról a Balkánon át Bulgárián és Törökországon át vezet. Ezért esett szó nem egyszer Törökországnak a háborúba való belekeveredéséről. Az ankarai német diplomáciai képviselő napokban igen nagy munkát fejtett ki s Papén nagykövet fontos tárgyalásokra Berlinbe röpkölt, miközben a német kül- és gazdasági politikában olyan jelentős szerepre emelkedett Clodius követ Isztambulba érkezett. Mikor azonban az iráni kérdés mostani formájában megoldódott, nem sokkal rá elcsönnesedtek a Törökországot érintő hírek is. Ez az új balkáni nyugvás nyilván összefügg a német hadseregnek nagy északi és déloroszországi előretörésével, ami mintha szükségtelessé tenné, hogy Németország egy új balkán-közelkeleti akciót kezdeményezzen. A Balkánon, mint láttuk, egyelőre a biztonsági rendszabályok az aktuálisak. De délebbre annál inkább kiújulóban van a küzdelem. Az őszi időszak kezdetével az északafrikai háború új szakaszába lép. A melegek múltával az egyesült német és olasz afrikai hadtest hatalmas támadásokra készülődik Egyiptom ellen, innét kezdeményezvén egy újabb lökést Anglia közelkeleti uralma ellenében. Amennyiben tehát az orosz kérdés nem vonja el óriási arányaival a figyelmet mindenfelől, az egyiptomi határon új nagy akciók előkészületeivel telik az idő.

De az afrikai és a közelkeleti területek is csak mellékhadszínterek Németország számára, mert a súlypont a nyugati és a tengeri háborúról is most áttelődött az orosz pusztaságokra. A német hadvezetés már előre közli, hogy a tél nem lesz akadálya a német hadi tevékenységnek. Ahogy nyilván nem befolyásolja az oroszországi német előrehaladást az sem, hogy most már az Izland érintésével Angliába menő hadianyagot amerikai hadihajók és repülőgépek kísérik. Roosevelt elnök kijelentette, hogy Amerika kiterjeszti a maga érdekszféráját mindaddig, ahol csak veszélyeztetve látja a maga érdekeit. Német- és Olaszországban azt tartják, hogy Roosevelt egész politikája most már odáig vezetett, hogy Amerika szinte teljes nyíltsággal hadviselő féllé változott. Amerika nyíltan állást foglalt Anglia oldalán és a Churchilllel együtt történt megállapodások értelmében módosítja most már Roosevelt az egész amerikai politikai magatartást.

Ugyanekkor Németország szilárdan és erőteljesen áll a keletközép-európai térben és innen intézi támadásait Oroszország ellen, innen veri vissza a bolsevisták ellentámadásait. A legutóbbi hetekben Hitler vezér és kancellárnak módjában volt erről a középeurópai egyetértésről bizonyoságot tennie.

Egymásután jelentek meg látogatáson a német főhadiszálláson Mussolini és Horthy Miklós, Magyarország kormányzója. Az olasz-német egyetértést dokumentálta ez a látogatás. Magyarország kormányzójának látogatásáról pedig azt jelentették, hogy az a hagyományos német-magyar fegyverbarátság szellemében történt. A magyar csapatok hősiességét a Szovjet elleni harcban külön méltatták a beszámolók. A Kormányzót a Führer a szövetséges magyar csapatok hősi magatartásának elismeréseként a vaskereszttel tüntette ki. Ugyanekkor többször beszéltek Magyarország régi bolszistaellenes magatartásáról, küzdelmeiről. Bárdossy László miniszterelnöknek a kormányzói látogatással szinte egyidőben tartott rádióbeszéde is kifejezésre juttatta a magyar kormányzatnak azt az eltökéltségét, hogy az országot a német szövetség melletti kitarással együtt tovább vezeti a bolszistaellenes keresztshadjárat útján. A kormányzói, illetve a Ribbentrop német külügyminiszternél történt magyar miniszterelnöki és külügyminiszteri látogatás után tartott, elismeréssel fogadott külügyi expozéban kifejezésre jutott Magyarország baráti eltökéltsége s emellett az a tény is, hogy az egységek okszerű felváltása mellett Magyarország részvétele a régi marad a szovjetellenes háborúban. A honvédség hősi teljesítményeit különben többszörös elismeréssel méltatják a magyar, német és olasz hadijelentések. A német-magyar külpolitikai és hadi egyetértésnek egyik jelentős megnyilatkozása a magyar honvédség részvétele a szovjetellenes háborúban, mely tény nem eshet közömbösen latba a mostani világháború valamennyi kihatásánál.

GOGOLÁK LAJOS

BEPILLANTÁS EGY GIMNÁZIUMBA

AKÁRHOGY TANÍTJA is az iskolai közmondás: először az iskolának tanulunk, csak aztán az életnek. És a tanításon meglátszik az élet is, az iskola is. Szemben ülök az érettségiző „ifjakkal“, egy vidéki szerzetes-gimnáziumban. Ünnepeyes csönd, szinte monoton halkszavúsággal peregnék a fejeletek, némán kanyarognak a cenzori plajbászok. Valahol Magyarországon, — a hely maradjon a kultúra főhadiszállásának titka. Talán nem is fontos. „Ex unó disce omnes?“ Vagy egy speciális esettel állunk szemközt? Mind a két lehetőség fönnáll. Minden iskola külön individuum, önálló bolygó, de mégis beleilleszkedik egy közösség rendszerébe. Mindegyik iskola: Magyarország, Európa, 1941.

Nem bírálni akarok, nem ítéletet mondani, csak rámutatni néhány megszívlelendő mozzanatra, elmélkedni közérdekű témán, elismeréssel -adózni... A városban nem a gimnázium a legmagasabb iskola. De mégis, lelkileg ez van legjobban hozzánóve a családokhoz. Ezen a lelkiségen át lehet belezárni a városba. Persze a nyolcadikos, az érettségiző diák még fegyelem alatt áll. Előírásos sapkát hord, ami kitüntetés, de memento is, — és „szabadosságai“ ma már csak a novellákban élnek. Elmúltak azok az idők, amikor a diákevek a pubertás és a felszabadító matúra közötti zavaros korszakkal azonosultak. „Les peuples heureux n'ont pas d'histoire.“ A gondtalan, boldog, szüleinél őrzött, vagy internátusba zárt felsőgimnazista élete eseménytelenül torkollik az érettségibe. A kamaszság glóriája, a kocsmázás romantikája, a csittvári krónikák csínytevésai: — van még ilyesvalami titok ezek mögött az egyforma, fekete magyarba öltözött, simaarcú, mosolygós, katonás glédába álló, az utcán is laudetur-ral köszönő, jólnevelt, kifogástalan modorú diákok mögött?

Talán, de alig hiszem. Amit látni: tisztaság, rend, előírásos, percnyi pontosságú nyolcéves terv lebonyolítása a gimnázium. Az igazgató — fiatal, vezető-típusú, első a nálánál idősebb egyenrangúak között — erős kézzel és egyéniségének teljes latbavetésével irányítja a gimnázium életét. A tanári kar pedig valóban áldozatos buzgósággal, aszkéta szorgalommal szenteli cölibátusi életét a tanításnak. Családja az iskola. Ha azokra a régi időkre gondolunk, mikor kosztosdiák és diáktartó tanár egymást kiegészítő fogalmak voltak és a vidéki diákélet ennek a viszonynak megfelelő vigjátéki helyzetekből hangolódott emlékezetessé, a háttérben az azóta szerencsésen megszűnt tiltott utcákkal, — a mai diákélet és nevelés, legalább is szellemben és kedélyben, valóságos spártai szigoroknak tűnik, de tisztább és egészségesebb.

Lelki uniformizálódás a mai koreszmény? Külső megjelenésben mindenesetre az. Nincs egyéni elegancia, gazdag diák selyemnyakkendője, szegény fiú kopottsága. Szinte érthetetlen, miképpen lehet ilyen szinpadi kifogástalanságban kiállítani egy osztályt, amely pedig igen heterogén vagyoni és izlésbeli elemekből tevődik össze. Az egyetemen, sajnos, ezt az ünneplői nívót nem lehet elérni. Doktori avatásokon látni világosszürke ruhát, sőt előfordult legutóbb a kolozsvári évfázón, hogy a száz pengő pályadíjért kihajtott puhagallérral, nyakkendő nélkül ment ki az emelvényre egy kitűnően dolgozó hallgató. Nem anyagi probléma ez, hanem diszciplína kérdése. Láttam már főtisztviselőt hivatalos temetésen sárga kabátban megjelenni, nem azért, nem nem volt fekete felöltője, hanem mert a lelke piszlákkolt sötétben.

Milyen pályára mennek ezek az elegáns fiúk, akikből nincs semmi vidékiesség, de akiken a fővárosi fiúk nyegleségét, tudakosságát sem lehet érezni? Hatvan közül kettő készül tanárnak, az egyik jó, a másik elégséges tanuló. Lehet, hogy a tehetség csak érettségi után nyilatkozik meg, de általában nézve a dolgokat: milyen oktató és cenzor lesz az olyan tanár, aki maga is alig csúszott át a gimnáziumon? A filozófiai pálya ma már csak azokra bír vonzóerővel, akik nem akarnak tanárok lenni. Igen elszomorító ez a tanári szukreszcencia szempontjából. Jellemző az is általában az úgynevezett szellemi pályák mai helyzetére, hogy a főszolgabíró a vizsgálatok folyamán áttelefonált az igazgatónak, hogy három érettségizett diákot azonnal alkalmaz havi 80 pengő fizetéssel. Ennyi kezdőfizetést kapnak a filozófiai doktorok is, ha kapnak, öt-hat egyetemi év után.

Nézem az írásbeli dolgozatokat, amik ott hevernek, tornyosuló bűnjelekként, a zöldposztós ítélkező-asztalon. A magyar dolgozat: sokak számára utolsó kontaktus a „nemzeti“ irodalommal. Aztán már csak a filléres regény, a Mérnök hüvelykujja következik. Még utoljára írhat a diák Petőfi leíró költészetéről, amelyben, mint tudjuk, az Alföld tükröződik, — de vájjon eszébe jut-e, ha az Alföldön utazva unottan kinéz az étkező ablakán, hogy erről a témáról kétharmados dolgozatot írt valamikor? Iskola és élet sokat emlegetett kapcsolata mit jelent a valóságban?

Két tétel között lehetett választani. Az egyik irodalmi, a másik az úgynevezett szabad tétel: kidolgozása még mindig alkalmas arra, hogy a tanuló bebizonyítsa fogalmazási készségét, aminek hiánya valósággal nemzeti veszedelem. (Minő borzalmasan fogalmaz majd, ha véletlenül miniszteri fogalmazó lesz!) Ha a fogalmazás elég, akkor mi szükség volt nyolc éven át irodalmat tanulni? Arról nem is szólva, hogy akik a második, a „természettudományos“ tételt választják, rendszeren a leggyöngébben fogalmaznak. Azt hiszem, ez a második, humanizmus-ellenes tétel koncesszió azok számára, akik utálják az irodalmat és már a középiskolás diáknak is jogot akartak adni, hogy az utolsóelőtti pillanatban elfordulhasson az ennek ellenére legnemzetibbnek nevezett stúdiumtól. Jelen esetben a szabad tételnek mégis volt nemzeti, sőt honvédelmi jelentősége, a tantervi utasítá-

soknak megfelelően: A fizikai törvényszerűségek szerepe a modern hadászatban. Mindössze hárman dolgozták ki, a tanulók öt százaléka. Maga az irodalmi tétel sem volt „irodalmi“: Örök magyar gondolatok Széchenyi tanításában. A mai időknek megfelelő tétel. Nem kell hozzá semmi esztétikai érzék, az irodalomnak mint műalkotásnak érdektelen szemlélete. Az irodalom ma annyi értékkel bír, amennyi tanulságot, bölcseséget tud adni az életben élőknek, jelen esetben az életbe készülőknek. A téma a nemzeti önismeret körébe vág, a Magyar Szemle „Mi a magyar?” című kiadványa óta aktuális és állandó vita tárgya. Szinte új tudományos diszciplína lett, tudományos intézetek ennek kutatására alapulnak, könyvsorozatok jelennek meg ezzel a programmal. Magyarságtudomány, magyarságismeret ... A legaktuálisabb problémához mer hozzá nyúlni ez a gimnázium. És a dolgozatokból — amelyek meglehetősen egyöntetűek és gazdag, emlékezetből irt idézetanyaggal rendelkeznek — kiténik, hogy a diákok a mai magyarságtudomány szellemében sokat olvastak és erősen Szekfu Gyula Három nemzedék-ének, a tankönyv Széchenyi-idézeteinek, a Mi a magyar? c. kiadványnak, valamint a Magyar öntudat kistükre c., nem a legszerencsésebben összeválogatott szerzők által, dogmatikus igénnyel megírt, iskolai segédkönyvnek hatása alatt állanak. Föltűnő a dolgozatok fölfogásában a bátor kritikai szellem, a nemzeti önismeretre irányuló őszinteség és helyenként a modern magyar szellemiségben való tájékozottság. Úgy látszik, a magyar ifjúság 1941-ben közelebb áll a mai mához, mint 1911-ben állott az akkori tegnaphoz ... Az egyik jeles dolgozat az ál-népieskedőkkel szemben Aba-Novákra, Bartók Bélára, Kodály Zoltánra hivatkozik, mint a magyar népiség igaz felismerőire.

Ezzel a modernséggel mintha ellentétben állana az a tizenegy görög dolgozat, amelynek legnagyobb része kiténően sikerült. Olyan fiú is jelentkezett a fakultatív görög érettségire, aki repülőtisztnek készül. Mégis egyensúlyban van a humanizmus és az ügynevezett életre-nevelés? Ezzel kapcsolatban nem fojthatjuk el a kérdést: ha a görög szerepelhet az érettségi programjában, a — görögpótló és a göröggel egyértékűnek elismert, az osztály 80 százaléka által választott — francia tanulmányokat mért nem érdemesíti a tanterv arra, hogy érettségi vizsgálatall ellenőrzött és megkoronázott stúdium legyen? A francia műveltségnek, amely a görögöt is hozta magával, több közvetlen szerepe volt az újkori magyar nemzeti lélek kialakításában, mint a görögnek. A magyar múlt a francia érintkezések ismerete nélkül nem érhető meg.

A szóbeli feleleteknél érvényesült a francia vizsgáztatási módszer egyik mozzanata: a diák kap egy üres lapot és egy ceruzát, van egy félórája gondolkodni a tételen, elrendezni az anyagot, vázlatot készíteni, följegyezni az adatokat, a könyvnelküli szövegeket. Aztán alkalma van kerek, átgondolt, fölépített előadásban, a cenzorok zavaró kérdései nélkül, bemutatni, hogy mit tud a dologról. A kérdések azonban emlékezést követelnek tőle, nem vélemény-formálást a tudottak alapján. Ezért lesz aztán, különösen a jó felelet olyan, mintha előre betanult szöveget recitálna. De el kell ismerni, hogy a feleletek nagyrésze Összefüggő, folyékony, szabatos és értelmes előadásra formálódott. Egyszer-egyszer olyan ékes szónoklatot produkáltak az ifjak, hogy a bizottság ámulva hallgatta. Még ne nézzünk a szépen pergő szövegek mögé. Egyelőre csak bizonyos lelki uniformizálódást konstatáljunk. Ez már az iskola szelleme. A zsidókérdésről például nyíltan és határozottan beszélnek, „áléit liberális korszakot“, „tipikusan álcázott zsidó-újságot“ emlegetnek. öntudatos katolicizmus és gépies antiszemitizmus...

Mennél ékeőbb a szónoklat, annál jobban észrevéteti a beszéd külső habitusát. A szép magyar kiejtést, amelyre Kodály Zoltán felhívta

az ország figyelmét és amelyből aztán igen tanulságos mozgalom keletkezett egyetemeken,¹ — gimnáziumainkban is tanulmányozni lehetne. Ebben a tekintetben nálunk nem lehet olyan normát bevezetni, mint a németeknél, ahol a dialektusokra tördelődés ellenszere a színpadi ejtés, vagy a franciáknál, ahol az irodalmi nyelvhagyomány irányít, bár újabban ez is válságba jutott és a klasszikus vers-szavalást már-már elejtette... Nálunk nem ellenszenves és mértékkel használva nem komikus, sőt úri dolog lehet a tájszólás. Figyelem a növendékeket: természetes közvetlenséggel a saját dialektusukat beszélnek (például a palócot), ami azonban nem kirívó és üdőbb, magyarabb benyomást is tesz, mint a színtelen betűhív-ejtés vagy az ízetlen budapesti nyelv. Egyébként a különböző vidékekről származó tanárok maguk is enyhén úgy beszélnek, amint az artikulációjuk gyermekkorban kialakult, kiérezhetően dialektális ízzel, amit nem tartok kifogásolandónak, bár ha túlzásba megy, tanári tekintély is kell hozzá: emlékszem, pesti gimnazista koromban sokat mulattunk egy góllá-t, királ-t mondó félszeg tanárjelöltön... A tanulók esetében azonban legyünk szigorúak, mert pongyolaságra vezet és a félműveltség benyomását teszi, ha valaki még ünnepélyes alkalomkor is az „ebbül, illetve, onnat, kifelejcsük (jelentő mód), népek (emberek, nép helyett)“ és a „maga ja király“ — máskor egyébként talán rokonszenves — nyelvi síkján mozog. A helyesírást is bizonytalanná teszi ez a lomposság: innen érthető, hogy a dolgozatokban előfordul a „bölcesség“, a „tárgyallás“, a „felelőség“, a „vállal“, amik ma még hibák; bár úgy látszik, a hangfejlődés ebbe az irányba terelődik — és a mai hiba talán holnapra mir szabály lesz.

A legnagyobb élmény-anyag kétségkívül a magyar irodalom körül sűrűsödik. De nem azért, amiért valamikor régen történt, amikor az önképzőkör! széplelkek kiváltsága volt a magyar óra, viszont az osztály zöme mélységes unalommal fordult el minden úgynevezett klasszikus esztétikumtól. Ma a magyar irodalom dominál és az egész ifjúság magáévá fogadja, mert nem az esztétikum a fontos benne, és mert az iskola megnyitotta kapuit az igazi „jelenkor“ irodalma előtt. Az irodalom lett az élet mestere. Nyilvánvaló, hogy — életben, iskolában egyaránt — a mohó olvasók nem rejtett szépségeket, humanista stílust, örök esztétikai törvények harmonikus megvalósulását keresik, hanem az életet szomjuhosszák a betűn keresztül, vágyalmaik beteljesülését várják az írótól és problémáikra keresnek feleletet. Ezért változik életkorok szerint az olvasmány... „Mi szépirodalmat nem hozunk, mi a férfiak irodalmát csináljuk“ — mondotta nekem a Magyar Szemle megalakulásakor az egyik alapító munkatárs, akinek pedig élethivatása az irodalomtanítás és aki bizonyára meglepődnék rajta, ha ezt az őszinte irodalomlenéző nyilatkozatát most a fejére olvasnám. A gimnázisták azonban még nem férfiak, de szeretnének azokká lenni és éppen az irodalmon keresztül, mert érzik az irodalom életformáló erejét. A feleletek dinamizmusa arra vall, hogy lelkesednek a modem irodalomért, esztétikai szempontoktól függetlenül. (Valljuk be, nekünk is új életet reveiéit a század elején a nagy Ady-élmény.) Régi írók illusztrálásában is modem példákra hivatkoznak. Majdnem azt mondanám, hogy a kritika az úgynevezett szépirodalommal egyenrangú műfaj. Ez is ad élményt, mert voltaképpen nem más, mint líra tudományban elbűjtatva és mert az idézett, magyarázott irodalommal egybefonódva, a versekre ráerősítve, velük szinte szümbiózisban adja az igazi irodalmi táplálékot. Nincs irodalomkritika nélkül. Ezek a fiatal olvasók is kerestek maguknak világító szempontokat, száraz irodalmat élvezhetővé ízesítő segítséget és — hivatalos olvasmány, olvasmány-

¹ V. ö. Eckhardt Sándor: A jó magyar ejtés aktái. Budapest, M. K. Egyetemi Nyomda 1941.

értékű tankönyv híján — meg is találták Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetében. Ez a páratlan művészi és néhány lapján minden eddigieknél mélyebben átélt szintézis, amelyet Erdély írói lelkeztek, amelyre a Budapesti Szemle a hazaárulás vádját sütötte és amelynek szerzője most politikai okokból elveszítette az egyetemen való előadás lehetőségét, — ifjú szívekben él és egy szigorúan vallásos szellemű, konzervatív-hazafias hagyományú intézet tanulóinak, tanáraik jóváhagyásával, megfelelő inspirációt tud szállítani. (Más gimnáziumokban is, amennyire értesülve vagyok, mindenütt Szerb Antalt olvassák.)

Meglepő ezeknek a tizenhét éveseknek tájékozottsága a mai modern irodalomban. Itt már nem kell „kötelezni“ őket, vagyis kötéssel fogni az olvasmányra. Mécs László, Reményik, Sik Sándor verseiből hosszú strófákat szavalnak. Ady már szinte távoli, nemzetpolitikai szöveg, öreg klasszikus. Az iskola állásfoglalása Ady mellett dokumentálja leghívebben, milyen céltalan és ártó volt az a harc, amit annak idején a „nemzet“ nevében Ady ellen indítottak és amit naiv dilettánsok még ma is folytatnak. Nem lehet véka alá rejteni az igazságokat, nem lehet behúnyásra kényszeríteni a szemeket. Ezek a legjobb irányításban élő fiúk Tamási Áron, Nyíró József, Makkai Sándor regényeiből korigálják a pedagógiát, szívják a gondolatokat. Kitűnően ismerik a mai sajtót (annak idején előlünk elzárták a napilapokat) és a tételek között szereplő, tehát egyik hivatalos kérdésre pontosan — szinte túlságosan is pontosan — jellemezni tudják, politikai és irodalmi színárnyalatok szerint, a mai sajtót. A kérdések nem a régi, sablonos tankönyv-fejezetek, hanem modern és nemzetpolitikai megközelítésben kiterjeszkednek a megszállt területek íróira, a művészet „jelentőségét“, a magyar nyelv „erejét“, a magyarság „lelki alkatát“, a rokokó, a népiesség fogalmát firtatják és nem szorítkoznak kizárólag az úgynevezett szépirodalomra. Az irodalom fogalmát szélesebbre kell venni. A regényforma nagy krízisen ment át a háború óta, az essay benyomult a regénybe: Márai Kassai őrzárata nem „fikció“ és mégis szépirodalom. Csak a múlt század végének sztagnáló korszaka hitte, hogy a csinos versikék, a kellemes rajzolatok és széplelkű tárcanovellák nagyobb értékűek, mint a nemzet szellemiségét esetleg hatalmasan megmozgató tudományos, politikai, vallásos, filozófiai munkák. Az egyik fiú ennek az irodalomfölfogásnak szellemében felelt Prohászkaról, a „legnagyobb magyar misztikusáról“, akinek „minden sora tiszta költészet“.

Az irodalomnál tűnik ki leginkább, hogy nem lehet elkerülni a világnézeti, kényes kérdéseket. Állást kell foglalni. Ebben a tekintetben dicséretreméltó az az elfogulatlan szellem, — nyilván az iskola, a tanárok szellemével azonosítható — amellyel a tanulók az irodalomhoz közeledtek. El kell választani az író magánéletét a művészetétől — mondja az egyik fiú. Agg kritikusok megszívlelhetnék. Aztán egy másik maxima: „a tanító célzatú, irodalom könnyen művésziellen lehet“. A Pogányok elemzése közben megüti a fülemet ez a kommentár nem szoruló mondat: „... a Bálvány szépsége megragadja és elbűvöli őt“. Jókairól sem a naiv olvasó kritikátlan-ságával szólnak, himem — mintha önmaguk fölött felnőttekként elmélkednének — azt mondják: „az ifjúság elé eszményeket állít“. A kuruc költészet témái között említik „a protestánsok kegyetlen üldöztetését“. Herczeg Ferenc „a lehanyagló gentry-társadalmat“ rajzolja — mondja egy jeles felelet. Mindez szívből látszik jönni, de itt van aztán a modern tömegnevelésnek tipikus szimptomája: a gyöngébbeknél rögtön kitűnik, hogy a gyönyörű jellemzéseket könyv nélkül betanulták, kliséket alkalmaznak, talán meg sem értett szép frázisokat ismételnék gépiesen. (Az én időmben, a századeleji individualista világban, a budapesti mintagimnázium-

falai között, az osztály lemosolyogta azt, aki úgy mondta, amint a tankönyvben írva volt... Akkor: a saját, lehetőleg okos gondolatunkat mondani, a pongyolaság árán is. Ma: korrekt, tökéletes mondatokat, lehetőleg a legokosabb szerzőkből, akár szórul-szóra is.)

Alig mertem érdeklődni, hogy honan veszik az ilyen ércbefaragott dodonai igéket, örökérvényű, bizarr szentenciákat, mint: „Széchenyi nemzetiségfogalma dinamikus“, „Ady csókok között is az elmúlásra gondol és Istenhez hanyatló árnyék lesz belőle“, „a demokrácia jajkiáltása“, „Zrínyi megdübörögteti, Gyöngyösi megsimogatja a nyelvet“, — met kitűnt volna, hogy nem ismerem olyan jól Szerb Antalt, Szabó Dezsőt, mint ők. Nem akartam kellemetlenkedni azzal, hogy megkérdézzem, minő értélén van e szép szavak mögött. Egy kísérlet elvette a kedvemet: egy jeles tanuló, aki Kazinczyról azt állította, valahonnan, hogy „kerüli a barokk ittmaradt öblösségeit“, — sem a barokkra, sem az öblösségre vonatkozólag nem tudott semmi közelebbi felvilágosítást adni.

A memóriának briliáns csillogtatása, az inspiráló olvasmányok tet-szetős reprodukciója helyett nem volna jobb bevezetni azt a régi francia vizsgagyakorlatot, hogy szövegeket kapjon explikálásra a felelő? Például a diák kapja kézbe a Családi kör-t, mialatt a többi felel, szedje össze és írja le a rávonatkozó gondolatait, ismereteit és aztán mondjon d mindent, amit tud, magyarázza nydvileg, stílus, verstan szempontjából, hozza kapcsolatba a korral, az íróval stb. Kitűnő segédkönyv lehet erre a célra pl. Badics Ferenc Petőfi-szdekdőja. Persze ilyenformán az egész vizsga-preparáció is megmásulna. A centrumba a textus kerülne, minden innen indulna ki és ide sugározna vissza. Ha egyetemeinken, a szövegmagyarázó szemináriumi órákon sikerül ez, még jobban beválna a gimnáziumban, ahol tanár és tanítvány bizalmasabb közdségbe jutnak egymáshoz. Tantervünk most Scylla és Charybdis között lebeg. Elhagyva a száraz rendszerezést, az adathalmazó historizmust és a szabályokat-kögitő esztétizálást, dtörölve a stilisztika, retorika, irodalomtörténet régi humanista kereteit, most széthulló szemdvényeket prezentál, játszi csempészésed oktatva és a fűvő elmélettől is óva a nebulót, de a szöveget még mindig kerülgetve.. Mert hiszen a szöveg, az irodalmiság, az író — valljuk be — számos tankönyvíró dött is: északfok, titok, idegenség. Nem csoda aztán, ha a „túlterheléstől“ féltett tanuló menekül a tankönyvtől és Babits Mihályhoz, Szerb Antalhoz, Szabó Dezső orákulumához folyamodik. Ez nem volna baj, de ily módon kisiklik az iskolának megúnt öldő-karjaiból.

Apropos: verstan. Általánosítok, más gimnáziumokban is szerzett érettségi tapasztalatok alapján: a legtöbb tanulóknak halvány sejtíme sincs róla, miben áll a vers. Pedig ez olyan, mint ha valaki zenetörténetet tanul és nem ismeri a hangjegyeket, a zeneelmélet elemeit. A régimódi tantervben, mikor még rendszeres verstan-óra és külön verstani tankönyv szerepdt a gimnáziumban, a vers ismerete általánosabb volt. A mai állapot viszont kárára van a költészet megértésének, a nyelvi készség, a formaérvék fejlesztésének. Súlyosbítja a dolgot a verstechnika meglazulása az újabb költészetben, ami még a régi ritmusok ösztönös fölismerését is megnehezíti ... Hogy az eredmény miképpen fest, azt dokumentálja egy jdes tanulóknak „téden kívül“ adott fddete, mikor az elnöknek arra a firtató és szkeptikus kérdésére, hogy mért tartja legnagyobb mai írónknak Herczeg Ferencet: azt válaszolta nagy ügyefogyottan, hogy azért szereti Herczeget, mert „rövid a stílusa és kevés szóval fejezi ki a mondanivalóját“.

Megfejtethetlen pszichológiai rejtély előttem az érettségi latin feleletek sima lepergése. Mai latin szókincsem és olvasási készségem jóval fölülmúlja érettségi „jeles“ tudásomat és mégis fejtoréssel néztem egy-egy

klasszikus, bonyolult szövegre, aminek az előttem felelő diák bátran neki vágott. Pedig jó tanulók nem tudják — és ha a szóbanforgó gimnáziumban nem tudják, akkor másutt még kevésbé — az ilyen szavak értelmét, mint: „scutum, suasit, mitto, oblitus, prope, metus, fero“. Rossz tanulóknál aztán nincs is határa a szavak nem-tudásának: „optimus, etsi, utens, justus, tectum, quartus, miser, stultus, triste, habenda, prudentia, patientia, exercenda, utilitas, recipio, persuadeo, nonagesimo“ ismeretlen szószer-nyetegek ... Van értelme a humanizmus főntartásának, ha hat-nyolc év alatt ennyi az eredmény.

Azt hiszem, egész közéletünk felelős ezért. A humanizmus elavult portéka lett Európában. Nálunk speciálisan sokat árt a latinul-tudásnak az a túlhajtott purizmus is,² amely kultúránkból — múló német divat hatása alatt, de azt még túlozva — ki akarja irtani a latinizmusnak minden nyomát. Pedig valaha éppen ez a latinosság tette naggyá és egységessé nemzetünket. Ha a diákok előtt nem szabad kiejteni az amnesztia, a persuasíó, a inkriminál, a recipiál, a negligál, a monstrum, az auktoritás, a retrográd, a szentencia stb. szavakat, akkor ne csodálkozzunk, ha ezeket a szavakat közéletű — így történt — latin szövegben nem ismeri föl a gimnazista. (Még jó, hogy magát gimnazistának nevezheti. De meddig? Es milyen joggal?) Leg-
alább a humanizmus eszményeinek hódoló, érdeknélküli tudást is közvetítő gimnázium megmaradhatna a latinos műveltség refugiumának. Puristák akarunk lenni ugyanakkor, mikor külpolitikánk folyton hangsúlyozza a Tómai-latin-olasz kultúrához való tartozásunkat. A szatmári békében bűnfeledést kaptak a fölkelők, — hangzik az egyik felelet. Nyilván így tanulta a diák vagy olvasta Radó Antal szótárában („elfelejtése a bűnek“), esetleg Dengl János Magyar nyelvhelyességében („közbocsánat“). Ez a magyarkodó kifejezés, a jótékonyan-homályos és hagyomány-szentelte amnesztia helyett, bűnek bélyegzi a Rákóczi-szabadságharc tényét és fele-
désről beszél ott, ahol ma sincs és ne is legyen feledés. Ilyen abszurdumokra vezet a túlbuzgó purizmus.

Latin-tanításunk — megint általánosságban beszélek — még távolabb kerül az irodalmi megértéstől, mint a magyar. Kevés nyomát tapasztaltam, hogy a fordításra kapott szöveget mint irodalmi mű részletét tudták tekinteni a felelők. (Igaz, hogy e tekintetben az egyetemen sem sokkal jobb a helyzet.) Latin hexametereket skandálni: ma már indiszkrét kérdésnek számít. Nem jobb volna — kedvező vizsgaeredmények illúziója és önámítása helyett — a latin-tanítást és vizsgáztatást a bilingvis szövegek használatának alapjára helyezni? (Annak idején, a mintagimnáziumban, Gyomlay Gyula vezetése alatt, állandóan használtuk a prózai Homerosfordításokat és görög-tudásunk csak erősödött rajta, nem is szólva magyar nyelvérzékünk öregbedéséről...) Ez volna a titkos puskának, a sűgásnak, az érettségien való tanári segítségnek egyedüli, homoiopathikus gyógyszere. Kezébe adni a tanulónak — a csúnya és év végén antikváriusnál elszótt tankönyv minden hivatalos külsőségeit kerülve — egy életreszóló, csinosan kiállított Horatiust, bő jegyzetekkel és a legszebb fordításokkal, versben és szószерinti prózában: tolle, lege.

Humanizmusunk nyomorúságára valósággal „solamen miseris“ a német tanítás teljes kudarca. Modem nyelvet végképpen lehetetlen hatvanas osztálylétszám mellett tanítani. Jeles tanulók hat évi tanulás után nem ismerik a Gegend, rückwärts, ernähren, männlich, wusste szavakat! A többiekről jobb nem is beszélni: vor = hátul, früh = jókedvű! Van, aki

¹ Talán a tanítás körül van a hiba, ha a görög oly jól megy a latinnal ellentétben? — Szerk,

² Vö. Dilettáns puristák c. cikkemet, Magyar Szemle 1940. okt.

a sieben-t csak úgy érti, hogy előbb az ujján kiszámolja. Voltak, akik a gót betűket sem ismerték föl. Ezen már csak mosolyogni lehet, mint ahogy mosolygott az a háború előtti főigazgató, akinek az egyik „negyvennyolcas“ érzelmeire hivatkozó német tanár azt válaszolta: — De bizony, sünig én tanítom itt a németet, nem is fogják a gyerekek tudni az osztrákok nyelvét...

jelenleg persze nem ezzel az esettel állunk szemben. A tanári kar nagyon is tudatában van a fogyatékoságnak. De nehéz ott szelekciót alkalmazni, ahol általános és egyöntetű a tehetséghiány. Minden igyekezet hiábavaló: a kisváros diáksága képtelen hozzátömi nyelvét a némethez, így van ez másutt is. De tudnék ellenkező példára is hivatkozni a nyelv. tanítás terén. Igaz, hogy kedvezőbb körülményekkel és a franciával kapcsolatban, amellyel mindenütt jobb az eredmény.

A történelem a jelenkori élet leleplezője... Itt is az a fölfogás nyílvánul meg, ami a magyar irodalommal kapcsolatban: moderm szempontok, nemzetpolitikai tájékozottság, liberalizmus a nemzeti önismeret felé, tudatos katolicizmus, leplezetlen állásfoglalás a zsidókérdésből. A mai közigazgatás, a trianoni viszonyok, a Károlyi-forradalom, a dáko-román elmélet, a Szentszékkal való legújabb kapcsolataink (Serédi), a háború utáni nemzedék újjáépítő munkája, a gimnázium története: mind beletartoznak a történelem földolgozott anyagába és jellemzik az iskola mult-szemléletét, amely erősen a jelenre támaszkodik. (A század elején az iskolai történelem-tanítás nem mert tovább menni a kiegyezésnél: utána már a boldog és tökéletes Jelenkor következett, aminek nincs történelme...)

Az elnöklő főigazgató a jeles tanulótól megkérdi, hogy történt-e újabban valami lépés a polgári házasság eltörlésére — és pontos választ kap. A jobbak arról is tudnak, hogy jakubovich Emil foglalkozott az Anonymus-kérdéssel, hogy Széchenyiről Szekfű és Surányi Miklós írtak. Hóman és Szekfű Magyar Története két példányban is megvan az ifjúsági könyvtárban és a tanulók a tanári könyvtárat is használták...

A feleletek objektivitását elég néhány példával illusztrálni. II. József jót akart, a jobbágyok sorsán enyhíteni óhajtvá. Gazdaságpolitikánk el van maradva Dánia mellett. A protestantizmus keletkezésének egyik oka a zsinatok meddősége és az üdvös reformok hiánya. A Rákóczi-fölkelés okai között: gazdaságiak és a katolikus reakció. „A pápa jó szónál egyebet nem tudott adni IV. Bélának.“ Napjainkban a szélső bal egyrésze átpártolt a szélső jobbhoz. „II. József intézkedései voltaképpen erkölcsileg az Egyház javát szolgálták.“ (?) A fölvilágosodás bizonyos eszméinek terjedését az akadályozta, hogy a nemesség féltette jogait. A Bach-korszaknak voltak gazdasági és szociális előnyei... A szaktanár közbevető kérdéseiből: „A jobbágyság emberi jogainak védelmére mikor fogott fegyvert?“j „jellemes embernek tartja-e II. Józsefet?“

A diákokon meglátszik, hogy elevenen érdeklődnek a napi történelem iránt. Az egyik fiú száján leszaladt az újságban olvasott gúnyszó a Népszövetségről: „söhivatal“. A legmaibb történetírói fölfogásról is van tudomásuk a tanulóknak. Szekfű kétféle magyar-típusáról beszélnek. Említik a „passzív rezisztenciájú“ magyart is. Érintik az asszimiláció és disszimiláció legújabb fölmerült problémáját. Tudnak a nagymagyar és a kismagyar politikáról (Szekfű). És a szellemtörténeti szempontok is érvényesültek valamennyire a feleletekben. Látva ezt a nagy mohóságot, fölvehetnénk a kérdést: nem kellene-e az ifjúság kezébe adni egy történelmi olvasókönyvet a moderm magyar jelenismeret köréből?

Szóljunk néhány szót a földrajzról. Régi panasz, hogy a történelem nem elég a geográfiai ismeretek ébrentartásához. Van, aki Catalaimumról

szaval, de nem tudja, hogy Chálons-sur-Marne-nal azonos — és Itáliában keresi a térképen. Galliát Svájjal tévesztik össze. Lombardia helyéről fogalma sincs egy jeles, olvasott tanulónak. A megszállt területek földrajzát (pl. Dunajec), a latin nevek (pl. Mediolanum) mai megfelelőit nem tudják.

A művészettörténet tanítása még mindig vajúdik. A most érettségire kerülő osztálynál még az volt a helyzet, hogy a magyar, a latin, a görög és a történelem szaktanárai egyaránt adtak föl kérdéseket a maguk tárgyának keretén belül. Ideje már, hogy ez a szétaprózódás szakszerű egységbe jusson és a művészettörténet is szerepeljen valamilyen formában az érettségi programjában. Ma már irodalmi és szellemtörténeti megértés nem képzelhető el a képzőművészetek bevonása nélkül. (V. ö. Minerva, 1926.) Az ország valamennyi egyetemén meg kellene szervezni a műtörténeti tanszéket (jelenleg csak kettő van az Öt egyetemen!) és a hozzá kapcsolódó tanárképzést.

A mai nemzedék jóval többet tud fizikai dolgokból, mint az ezelőtt 33 évvel érettségizők, akikhez magamat számítom. Itt is meglepően előítéletmentesen felelnek: „lehetséges, hogy vannak élőlények a Manón, de nem valószínű“. Tanultságuk felöleli a harcászattal (repülés) kapcsolatos, sőt fiziko-terápiai kérdéseket is és technikai ismereteik modernsége egészen a kripton-égőig terjed.

A német- és latin-tudás fogyatékoságával szemben arra a valósággal bűvészi mutatványra is lehet hivatkozni, amit a görög nyelv szaktanára tizenegy tanulóján bemutatott. Nyelvtanból, szótudásból, Platon-, Szoklesz-, Homeros-fordításból kilencen kaptak jelest. Nincs még veszte a humanizmus országa ... Az iskola képéhez hozzátartozik még, hogy van a fiúknak valami takarékpénztár-félfjük. Aztán a közgazdasági ötletek megvizsgálásával is foglalkoznak. Érettségi bankett nincs. A főigazgató zárószavai után a tanári karral templomba vonul az egész osztály. Innen lépnek ki az életbe.

Modern, harcképes, vallásos, közösségre irányuló magyarság... Ez lehetne a mondottakból az egyik konklúzió. A tanulók érdeklődésének súlypontja a huszadik századon van. Emellett a humanizmus kissé háttérbe szorul, bár nem a szorgalom szempontjából, — példa rá a görög eredmény — de úgy látszik, kevesebb élményt nyújt ma már a fiatalságnak. Ellentétben a századeleji gimnáziummal, amely erősebben a múltban élt és egyoldalúbban az „érdeknélküli“ humanista eszményeket kultiválta, a külföld kultúrájának és az egyetemes emberiségnek hódolva; viszont szemléletében nem jutva tovább a kiegyezésnél és a jelen problémái elől bekötött szemmel kitérve.

ZOLNAI BÉLA

A MAGYAR-SZLOVÁK HATÁR KÉRDÉSÉHEZ

UTÓBBI ÉVEK során és különösen az első bécsi döntés óta mind fokozottabb aktualitást nyert a magyar-szlovák nyelvhatár problémája, amellyel — Varsík és Révay István gróf munkái kapcsán — nemrég Borsody István is foglalkozott e folyóirat hasábjain.¹ Azóta e kérdés vitaanyaga újabb és, joggal mondhatjuk, perdöntő jelentőségű adalékokkal bővült: Kniezsa István, aki jelenleg Magyarország népiségtörténetének nyelvészeti vonatkozásban legkiválóbb szakértője, s aki eddig is több ízben foglalkozott a magyar-szlovák kapcsolatok történeti fejlődésével, érdekes tanulmányban foglalta össze a magyar-szlovák nyelvhatár kialakulását és koronkénti ingadozásait, illetve eltolódásait.¹ Örvedetes, hogy műve körülbelül egyszerre jelent meg magyar és német nyelven;² az utóbbi kiadás természetesen nemcsak a németek tájékoztatására szolgál, hanem egyszersmind kötelezni fogja a szlovák tudósokat is, hogy a magyar tudomány eredményeit — melyek immár számukra könnyen hozzáférhetőek — gondosan mérlegeteljék.

Kniezsának mindenekelőtt két fontos érdemét kell kiemelnünk. Az egyik abban áll, hogy e kényes és sok tapintatot kívánó kérdést szerencsés kézzel és biztos tudással felemelte a napi politika síkjáról és tiszta, elfogulatlan tudományt formált belőle. Míg a szlovák Varsík nemrégien megjelent művében a bécsi döntés szemszögéből tekintette az egész kérdéskomplexumot s ezzel jóformán önként lemondott a tényék tárgyilagos vizsgálatáról, addig Kniezsa sehohsem ama konkrét adottságait hangsúlyozza s térképeire nem a mai országhatárokat rajzolja be, hanem már bevezetésében is emelkedett hangon emeli ki a tények tiszteletét, amely minden tudósra, sőt minden politikusra is egyaránt kötelező. Nem is érti a magyar-szlovák-nyelvhatárra vonatkozó vélemények eddigi eltéréseit, sőt szöges ellentmondásait, hiszen — s ezt valóban joggal jegyzi meg — „akármennyire is különbözik a két fél felfogása egymástól, bizonyos tények elől egyik fél sem zárkozhatik el, amelyeket utóvégre is el kell fogadnia“³ Ezeket a tényeket keresi tehát Kniezsa és nem éri be a politikai irodalom eddigi, bizony sokszor mindkét oldalon üres szólamaival. S épp e ponton, a dokumentáció vonalán jutunk el Kniezsa második § talán még jelentősebb érdeméhez: nem éri be részlettelnyekkel, nemcsak az 1773-i ismert összeírást⁴ használja és veti össze egyrészt a későbbi adatokkal, másrészt magával a bécsi döntés alapjául szolgáló 19x0-1 népszámlálással, hanem a kérdést — az egyedül helyes szempontot választva — ezeréves történeti perspektívába helyezi. Amennyire csak adatai megengedik, gazdag és színes részletességgel mélyed a XVIII. századnál régebbi korok vizsgálatába s éppen itt találja meg azt a bizonyító anyagot, amely történelmi jogaink mellett kétségbevonhatatlanul tanúskodik.

¹ A magyar-szlovák határ. Magyar Szemle, 1941 aug.

² Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Budapest, 1941.

³ Zur Geschichte der ungarisch-slowakischen ethnischen Grenze. Budapest, 1941 (Ostmitteleuropäische Bibliothek. 30/A).

⁴ Lexicon universorum regni Hungariae locorum populorum. Kiadta 1920-bana magyar békeküldöttség.

Munkája bevezetésében Kniezsa ismét összefoglalta település- és népiségtörténeti módszerének főbb elveit. Ebből látjuk, hogy dokumentációja, bár az egyes korok szerint természetszerűleg változik, lényegében véve három rétegből tevődik össze.

A legfontosabb réteget a helynevek alkotják. A legrégebbi korszakra vonatkozólag (X—XII. ez.) az archeológiai leletek tanúsága, a régi gyepűvonalakra vonatkozó ismereteink stb. mellett a helynévanyag a vezérszerep. Különösen fontosak a magyar törzsnevekből alkotott helynevek, mert ezeknek még a törzsnevek feledésbe merülése (XI. század második fele) előtt kellett kialakulniuk. Törzsneveink ugyanis csak Konstantinos Porphyrogenetosnál vannak meg, viszont a legrégebb magyar krónikában már nem szerepelnek, világos tehát, hogy időközben feledésbe mentek. A Megyer, Keszi, Kürt-típusú nevek tehát minden esetben igen régi magyar településre vallanak. Ugyancsak fontosak azok a nevek, amelyekből valamely szláv hangtörvény kronológiája alapján vonhatunk időbeli következtetéseket. Mivel a szlovákban a g>h fejlődés a XII. században ment végbe, azok a szlovákból átvett nevek, amelyekben még g és nem h van (pl. Galgóc) a XII. századnál régebben kerültek át a magyarba.

A XIII—XV. századtól kezdve az anyag jelentősen bővül. Ekkor már a hely- és személynéveken kívül a reánk maradt családnevekből is következtethetünk a lakosság összetételére, mivel „a családnév minden esetben a közösségtől származik, tehát nyelvi alakja nem a családnév viselőjének, hanem a névadó közösségnek nyelvére jellemző“. Természetesen varrnak kétes nevek, vagyis olyanok, amelyeknek írott alakjából nem következtethetünk teljes bizonyossággal sem a név viselőjének, sem a közösségnek nyelvallapotáxa. E bizonytalanoknak minősített nevek kétségtelenül sok vitára adhatnak alkalmat s látszólag az egész névelemzésnek legkényesebb pontját képezik. Megállapíthatjuk azonban, hogy Kniezsa e tekintetben a legmesszebb menő óvatossággal járt el s még nyilvánvalóan magyar neveket is, a legkisebb kétely esetén, inkább a bizonytalanok közé sorozott (pl. Tathar, Teoreok vagy Tewrewk, Magyar, stb.).

A dokumentáció harmadik rétege, a modern értelemben vett helység- és lakosságösszeírás csak a XVIII. század második felében jelenik meg. Az addigi névanyag inkább csak adalajstromokból s különböző helyi kimutatásokból számlázott. 1773-ban azonban elkészítik a már említett „Lexicon“-t s ezt a következő évtizedekben követik Bél Mátyás, Korabinsky, Vályi A. és Fényes E. statisztikai szintézisei, melyek valósággal pótolják a hivatalos statisztika hiányát. 1850-ből való Czoemig K. gondos, de nem mindig megbízható Ethnographische Karte-ja s 1880-tól kezdve a kutató rendelkezésére állnak a tíz évenként tartott népszámlálások eredményei.

Lássuk már most, milyen eredményekhez vezetett Kniezsánai e hármas dokumentáció konkrét alkalmazása?

Kniezsa nem tárgyalta e rövid és sok tekintetben inkább vázlatnak számító tanulmányban a magyar-szlovák nyelvhatárt teljes hosszúságában, hanem két különösen vitatott területet választott ki: az egyik Nyitra vidéke, a Vág és a Garam között, — itt van a híres „nagysurányi félsziget“, amelyre a szlovákok annyit hivatkoznak — a másik pedig Kassa környéke, kitekin-téssel a szomszéd Sáros és Zemplén népiségi viszonyaira. E két területre nézve nagy nehézséget jelentett az előmunkálatok egyenetlensége: míg Nyitra megye középkori településtörténetét Fügedi Erich már külön monográfiában feldolgozta¹, addig Kassa vidékével még senki sem foglalkozott behatóan s így itt magát a nyers adatanyagot is Kniezsának kellett összegyűjtenie.

A Nyitravidék népiségtörténeti fejlődése rendkívül plasztikusan elevenedik meg előttünk. E területen a X—XII. században Kniezsa igen helyesen két zónát különböztet meg; a vegyes magyar-szlovák lakosságú északi részt, amely körülbelül Galgóc és Nyitra város vonalától északra,

¹ Fügedi E.: Nyitra megye betelepülése. Budapest, 1938.

s a déli magyar részt, mely ugyanettől a vonaltól délre terül el. Északon igen régi magyar telepek ötlenek szemünkbe, mint például Ássa-Kürt (eredetileg Kürt), amely még törzsnévből származó helynév, tehát ősi magyar település, vagy a magyar b ő melléknév régi b e g h alakjából származó szlovák B e h i n c e, amelynek h-ja világosan mutat e régies magyar hangalak átvételére. E terület egyes szakaszaira, különösen Galgóc köré és a Nyitra völgyébe, ahol a szlovák helynévanyag jórésze magyar eredetű (pl. Salgó—Salgovce, Egerszeg — Egerseg, stb.), a mai szlovák lakosság kétségtelenül a magyarság után költözött be, legkorábban a XIII. század elején.

Délen az egész középkori helynévanyag — egy-két szláv folttól eltekintve — magyar eredetű. A középkorban tehát a nagysurányi félszigetnek még nyoma sem volt. A magyarság ide igen régen telepedhetett: talán sehol az országban nincsen annyi törzsnévből alkotott helynév, mint éppen itt (3 Megyer, 3 Kürt, 2 Gyarmat, 1 Tarján, 1 Jenő, 2 Kér és 4 Keszi). E honfoglalás kori településeket egyébként régészeti leletek is igazolják. A szlovák helynevek viszont kivétel nélkül a magyarból származnak, s még azok is, amelyek végső fokon szláv eredetűek, a szlovákban is magukon viselik a magyar magánhangzóilleszkedés nyomait (pl. Mocsonok — Moéonok). Hangtani kritériumok alapján Kniezsa úgy véli, hogy e vidék magyar helyneveit a szlovákok a XIV—XV. századnál előbb semmiesetre sem vehették át, tehát régebben nem is jöhettek ide.

A XIII—XVII. századi fejlődés általában megőrzi a középkori kereteket, bár ekkor már mindinkább észrevehető a fokozatos eltolódás a szlovákság javára. Egyelőre még tisztázatlan ennek az eltolódásnak közvéden oka; Kniezsa a természetes szaporodás mellett egyrészt bevándorlásra gondol, másrészt a magyarságnak egyes pontokon, majd egyes foltokon bekövetkező asszimilációjára. Ennek ellenére a különböző XVI. századi gabona- és dézsmajegyzékek névanyaga — itt tűnik ki a családnévkutatás jelentősége — még elég vigasztaló adatokat szolgáltat. Még a régi vegyes magyar-szlovák területen is, pl. Assakürtön 28 összeirt személy közül 20 feltétlenül magyar, 5 bizonytalan és csak 3 szlovák. Galgóctól délre még igen jelentős magyar többség van: Ságon 1576-ban 37 személy közül 24 magyar, 4 szlovák és 9 bizonytalan nevű. A Nyitra folyó mellékén semmi nyoma jóformán a szlovákságnak, pedig napjainkig itt csak Berencs őrizte meg nagy magyar többségét. A Zsitva balpartjának, Bars megye nyugati részének adatait illetően Kniezsa — Csapody Csabának közeljövőben megjelenő munkájára hivatkozva — ugyancsak hasonló eredményekre jut. Általában véve — amint azt Kniezsa második térképe jól mutatja — e korban a Nyitravidék déli részének magyar jellege még jóformán háborítatlanul fennáll. Az egykorú adatokból vont százalékszámítások alapján e térképen csak úgy gömbölyűdnek a magyar lakosságra utaló piros körök.

Annál döbbenetesebb az az ugrásszerű átalakulás, amit e lassú eltolódás után az 1773-i „Lexicon⁴. jelez. Ezen utóbbi forrásnak adatai térképre vetítve már jóformán az 19x0-1 helyzetet tükrözik, a nagysurányi beszögeléssel s a mellette felhúzódó magyar nyelvánnyal. „Mi ennek a hirtelen népcserének az oka?“ — kérdezi tudós szerzőnk és a magyarság meglepetésszerű megfogyatkozását valami „népirtó katasztrófával⁴. magyarázza. Ilyet valóban talál is: a XVII. század második felének török háborúi páratlan megpróbáltatásokat jelentettek és rettenetes vérvesztéssel jártak. Az elkövetkező békés korszak birtokosainak viszont munkáskéz kellett és ezt onnan szereztek, ahonnan tudtak: Tót-Megyerre gróf Kaunitz földesúri minőségben morva telepeket hozott s lehet, hogy más községekbe, Így Nagysurányba is telepített. E nagyarányú eltolódás megállapíthatóan 1720 után következett be: Újlakon még 1715-ben 36 magyar névvel szemben 22 szlovák nevet talál Kniezsa, viszont 1773-ban az arány már 50: 1x1,

mégpedig a szlovákság javára. Ugyanez az arány Ságón, Komjátiban, stb. 1773 után a még megmaradt magyarság helyzete is kritikussá vált, oly arányokat öltött az összeházasodás és a természetes asszimiláció.

A Nyitrára vonatkozó rész rövid kitekintést ad a népszámlálások eredményeire is. Ebből az összefoglalásból világosan kitetszik, hogy az 1910-i népszámlálás távolról sem volt meghamisítva, amint a magyarság ellenségei külföldön hirdetik. Adatai a 1773-iakkal nagyjából egyeznek, s ahol eltolódás mutatkozik, az inkább a magyarság rovására történt. Mindezt megerősíti az első két csehszlovák statisztika is; csak az 1930-i, amelynek adatai joggal váltak hírhedtté, mutatja a szlovákságnak nagymérvű s egészen hihetetlen megnövekedését. Ez az a kor, midőn még Léván is, ahol pedig 1910-ben 8752 magyarral szemben csak 688 szlovák volt, jelentős szlovák többséget mutattak ki.

A nyitravidéki fejlődéssel nagyjából egyező képet mutat Kassa környékének népiségtörténete. Van azonban egy jelentős különbség: Kassa felett még volt eredetileg egy magyar őrvidek, a X—XII. század magyarságának előretolt sárosi őrszemei. Ez a sárosi magyar vidék — ahol még egy Keszi is akad — a Tarca és Hernád völgyének vegyes magyar-szlovák népességén át ízesült az abaúji magyar területhez. Ezt az eredeti állapotot ismét a helynévanyag bizonyítja: magának Eperjesnek neve is epres szavunknak régi alakja. A Tarca felső folyása táján Uszalgó, Csipkés, Nyársardó, stb. mind magyar eredetűek. A szlovák nevek viszont a magyarból származnak, még pedig oly alakban, amely a XIV. század közepe utáni beköltözésre mutat. Fontos az is, amit Kniezsa magának Sáros vár nevének szlovák Saris alakjáról állapít meg: ez az elnevezés egy ó-magyar (XII. sz. előtti) Sáros átvétele, tehát valószínű, hogy e messze földön híres vár és fontos földrajzi központ nevét a szlovákok már régebről ismerték.

Abaújban a magyarság jelentős szláv rétegre települt ugyan reá, mégis előfordul számos olyan név is, amely a magyarból került a szlovákba (pl. Nádasd — Nadofit, Aranyida — Aranidka). A magyarság e területet, éppen úgy mint a Tokaj-Hegyaljai hegységtől keletre levő részeket feltétlenül a XII. század vége előtt szállta meg.

Ez a középkori statusquo a további századokban csak lassan módosult. Sárosban később is a magyar dúlő- és víznevek egész tömegét találjuk s a XVI. századtól kezdve a különböző összeírások egyes községekben jelentékeny magyar elemet tükröznek. Kiszseben környékén például még 1640 körül is csupa magyart találunk, s Bél Mátyás is még több sárosi magyar helységet sorol fel. Itt azonban az eltótosodás mégis állandóan tért nyertj mint Kniezsa összefoglalóan megállapítja, „a XVIII. század elejéig már számos, főként középsárosi helység teljesen elszlovákosodott“.

Ellenállóbbnak látszik az abaúji magyar elem. A XVI. századi összeírások szerint ez a megye úgyszólván teljesen magyar jellegű; jelentékenyebb szlovák kisebbség csupán a megye északkeleti csücskében, Sáros közelében található. Jellemző statisztikai adatokat nyújt Hemádtihany, ahol 1563-ban 36 összeírt személy közül 16 feltétlenül magyar, 16 bizonytalan (de jórészt magyarnak látszik) és csak 4 szlovák, vagy Abaújszinna, ahol ugyanebben az időben 76 név közül 46 magyar, 24 bizonytalan és csak 5 kétségtelenül szlovák. Fontos magának Kassának, e vidék központjának nemzetiségi eloszlása: erre nézve Kerekes Lajosnak frissen megjelent munkája alapján¹ Kniezsa megállapítja, hogy még 1650-ben is Kassán 676 összeírt személy közül 490 magyar és csak 10 bizonyosan szlovák. A többi név a bizonytalanok és a német eredetűek között oszlik meg. Mindez azt igazolja, hogy Kassát még az abaúji vegyes magyar-szlovák zónába sem lehet feltétel nélkül besorolni, hanem mindig figyelemmel kell lenni Kassa régi magyar tömbjére.

¹ Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa, 1941.

A XVII. század második fele azonban Kassa vidékén is tragikus változásokat idézett elő. Amint már Bél Mátyás megállapította, a Kassa környéki magyarság az örökös török, tatár betörések, lengyel pusztítások és nem utolsósorban a kuruc-labanc harcok következtében fogyatkozott meg. A XVIII. század elejére egyes területek teljesen lakatlanok maradtak. Az így támadt űrökbe itt is szlovákok ereszkedtek le. Ez a leereszkedés azonban nem lehet régi keletű: még 1715-ben minden megpróbáltatás ellenére a magyarság van többségben. 1773-ban azonban a Hernád balpartján már nagy szlovák területet találunk a régebbi magyar telepek helyén és megindult a tótosodás a Hernád jobb partján is. Abaúj átalakulása természetesen megadta a kegyelemdőfést a most már teljesen elszigetelődött sárosi magyarságnak is.

A történelmi áttekintést itt is a népszámlálási adatok rövid értékelése zárja le. Ismét bebizonyosodik, hogy az 1910-1 népszámlálás elsősorban további eltótosodási eseteket könyvelhetett csak el s alig volt alkalma megmagyarosodott helységekről számot adni. A szlovákok népszámlálási megkezdésükkel kezdve: már 1919-ben egész sereg régebben magyar többségű falu szlovák többségűnek van feltüntetve. 1930-ban a tótosítás még jobban diadalmaskodik s immár csak azok a felvak maradnak meg magyar többségűeknek, ahol azelőtt soha kevert lakosság sem volt. Szinnán ellenben, ahol 1921-ben 1104 magyarral szemben még csak 327 szlovák volt, 1930-ban 821 szlovák áll 463 magyarral szemben. Így tehát e községben a magyarság 641 fővel fogyatkozott volna. Hasonló a helyzet Jászóindszenten, ahol a szlovák statisztika 1930-ban a régebbi magyar lélekszámnak 740 főnyi apadását jelzi. Az efféle adatok egymagukban elegendőek, hogy megingassák hitünket a szlovák statisztikák jóhiszeműségében.

Külön értéke Kniezsa kiváló tanulmányának, hogy belőle mindenfelől kérdőjelek merednek, amelyek további kutatásra serkentenek. Nemcsak Kassa vidékének és a magyar-szlovák nyelvhatár többi szakaszának részletes feldolgozása volna kívánatos, hanem kíváncsian várjuk ama elvi jelentőségű tanulmányokat is, amelyeket Kniezsa ezúttal csak egy-egy jegyzetben ígér. Idézzünk egyet mutatónak:

„Az a vélemény, hogy a régi oklevelekben előforduló magyar hely- és dűlőnevek egyszerűen a kir. kancellária Írnokainak önkényes fordításai, nem fogadható el. Kutatásaim során meggyőződtem, hogy ahol az oklevelekben magyar helynévanyaggal találkozunk, ott legalább a lakosság egy rétege magyar volt. Ezt a kérdést bővebben a közeljövőben kívánom kifejteni (8. 1.).“

Várjuk tehát ezeket az általános problémákat is felölelő tanulmányokat s egyszersmind nagyon kívánatosnak tartjuk, hogy az efféle alapos történelmi dokumentáción alapuló kutatások minél hamarabb végeztessenek el a magyar nyelvhatár más peremvidékeire, elsősorban Erdélyre vonatkozólag is. Örvendetes, hogy — amint halljuk — az Erdélyi Tudományos Intézet máris készül Erdély helynévanyagának rendszeres feldolgozására. E kutatás általános eredményeit Kniezsa már eddig is több ízben összefoglalta; hadd próbálkozzunk meg már most a részletes adatkifejtéssel. Talán így végleg útját vágthatjuk ama minduntalan felbukkanó külföldi szándékoknak, amelyek a magyar kutatásokat teljesen ignorálva, még mindig az Abrud, a Körös és az Ompoly önkényesen kiragadott nevére próbálnak építeni román kontinuitást!

GÁLDI LÁSZLÓ

TÖRTÉNELEM A TORONYGOMBBAN

AMIKOR ÉRDEKLŐDŐK. kirándulók) turisták, vagy hivatalos ügyekben kiküldöttek közelednek a Bercsényiek és Drugethek ősi kurucvárosa, Ungvár felé s tájékozódni akarván a város fekvése felől, kitekintenek a vonat ablakán, elsősorban két gyönyörű szép karcsú torony, az ungvári görög katolikus püspöki székesegyház ritkaságú kék kupolái és messzire fénylő toronykeresztjei nyugozik le érdeklődésüket. Természetfölöttiségében kedves benyomás a kíváncsian érdeklődőre, amikor Isten háza csodás tornyainak uralma a város fölött tűnik szemébe hosszú kilométerek távolságából az első szempillantásra...

Ungvárnak ma óvárosa és új városrészei vannak. Itt is, amott is bőséges látni és megfigyelni való akad a szemlélődőnek. Az óváros a szóbanlevő székesegyházzal, püspöki palotával, káptalani magaslattal és Drugeth-várral sok évszázadra visszamenő történelmet lehel s különösen pedig annak a visszamenő hét évszázadnak a dicső történelmét, amelyet magyarok és ruszinok a szentistváni hazáért való vállvetett, testvéri munkában fejtettek ki ott, ahol ezt a munkát már Árpád vezér indította meg egy ezredév előtt.

Az új városrészek Ungvár néhai jövevényeinek csehszlovák kultúráját jelentik semmiesetre sem lekicsinyelendő mértékben. Azonban a csehek Ungváron nem a magyaroknak, sőt nem is a ruszinoknak, hanem tisztára csak önmaguknak fejlesztettek, építettek és szabályoztak. Ungvár ú. n. galagói városnegyedének modern stílusban épült, kétségkívül impozáns és hatalmas középületei bizonyára másutt állának mostan a gyönyörűséges ungvári sétányokkal együtt, ha a cseheknek valaha csak álmukban is eszükbe jut, hogy a világháborús összeomlás utáni zűrzavarban keletkezett köztársaságuk húsz év teherpróbája után menthetlenül összeomlik.

Bármit építettek is azonban a csehek Ungváron és bármennyire kiterjesztették is az új városrészek területét, tagadhatatlan tény — ami egyúttal ma az elkövetkezendő magyar ezredév nagyszerű szimbólumát is jelenti —, hogy az óváros ma is uralja és mindenkor is uralni fogja az újvárost.

És így térek vissza ismét az ősi Ungvár fölött őrt álló görög katolikus püspöki székesegyház jobboldali tornyának aranyozott és messzire fénylő gombjához, amely az 1928. év szeptemberéből egy érdekes dokumentumot rejt. Tudvalevő, hogy a csehszlovák elnyomásnak az első évtizede volt a legsúlyosabb időszak. Érdemes tehát talán megtudni, hogyan vélekedett akkor az Ungváron székelő munkácsi görög szertartású katolikus püspök és székeskáptalana, valamint központi papsága a csehszlovák rezsimről. A toronygomb történelmi dokumentumának szó szerinti másolata itt következik:

EMLÉKÜL!

Az 1928. év elején a püspöki székesegyház baloldali tornyának tetőkeresztje nagyobbmértékű görbülést mutatott, mely körülmény a belső toronyszerkezet szakértői vizsgálatát tette szükségessé azon szempontból: elég erős-e a két főtorony belső szerkezete arra, hogy a vörösrézből készült eléggé súlyos főburkolatot biztonságban tovább viselje? A rövid időn belül foganatosított helyi szemle negatív eredménnyel végződött s ez a körülmény a székesegyház két említett tornya belső faszervezetének és vörösréz külső burkolatának sürgős újjáalakítását tette szükségessé. Az újjáalakítás vállalatbaadása a püspöki Szentszék 1928. július 25. és augusztus

4-én tartott ülései során 3881. és 3977. számok alatt tárgyalta a fő-tisztelendő Káptalan és Szentszék jelenvolt tagjai egyhangú szavazatával elfogadtatt. Azon reményben, hogy a csehszlovák köztársaság Kormánya az egyházmegyei Főhatóság előterjesztése alapján módot talál a 60.000 cs. koronán felül menő vállalati összeg legalább túlnyomó részének fedezésére, miként azt a legutóbbi, 1876. évi újjáépítésnél az egykori magyar kir. kormány oly nagylelkűen tette, a vállalati munkálatok a Mindenható Isten nevében s a szent és életet adó Kereszt tiszteletére és dicsőségére megkezdettek:

1928. évi augusztus hó 6-án, a csehszlovák köztársaság fennállásának 10. (jubileumi) évében, öszentsége XI. Pius Római Pápa egyházkormányzatának 6. évében, Masaryk G. Tamás köztársasági elnök hivataloskodásának 10. évében, mikor is a prágai Nunciatura székét ő Excel. Msgre CIRIACI PÉTER Apostoli Nuncius töltötte be, a csszl. Kormány miniszterelnöke dr. Svehla Antal, ennek helyettese Msgre dr. Sramek János, a kat. parlamenti néppárt elnöke, kultuszminiszter pedig dr. Hodzsa Milán volt, ugyanezen évben az ősi munkácsi egyházmegyét Gébé Péter püspök kormányozta, a munkácsi főtit. Székeskáptalan pedig a következő tagokból állott:

őmélt. Msgre dr. Szabó Simon pápai prelátus, olvasókanonok, főtit. dr. Hadzsega Bazil, éneklőkanonok, őmélt. Msgre dr. Suba György pápai prelátus, Őrkanonok, Ftdő Karczub Endre iskoláskanonok, Ftdő Sztankai Gyula kancellár-kanonok; a nagyprépost és a 7-ik (ifjabb) kanonok helye az Apostoli Szentszék és a köztársaság közötti jogviszony eddigi rendezetlensége következtéből nem volt betöltve. A székesegyház parochusa Sztankai Gyula kanonok, segédlelkésze pedig Ilinczy Sándor szentszéki tanácsos volt. A fent említett reparációs munkálatok fölötti felügyelet Kavaszch Ernő építész, ungvári lakos, egyházmegyei műszaki szakértőre bízott s az ő előterjesztése alapján a bádgosmunka Urbach Lajos kassai cégnek, az asztalos- és ácsmunka meg Rolya és Drágosi ungvári cégnek adatott ki.

Megjegyzés: A székesegyháznak a szétszedett tornyok egyikében, a toronykereszt alatti rézgombban okiratba foglaltan talált rövid története emlékezés okából idezáratik s úgyszintén visszahelyeztetik az 1876. évi reparádó alkalmából behelyezett emlékiratok latin és magyar szövegű eredetije és ruszin nyelvű hiteles másolata azzal, hogy az okirat ruszin eredetije annak a bizonyítása céljából, hogy a csehszlovák kormány jogi. és erkölcsi kötelessége segítségére lenni az egyházmegyének a reparációs költségek fedezésénél, visszatartott.

Rövid történeti visszatekintés 1928-kól.

Az egyházmegye újabb történetének fontosabb eseményei a következőkben foglaltatnak össze. Az 1912. évben X. PIUS PÁPA öszentsége a magyarajkú hívek lelki szükségletei kielégítése érdekében megalapította a hajdudorogi magyar egyházmegyét, mely új egyházmegyéhez a munkácsi megyéből 70 lelkészlet elcsatoltatván, ez utóbbi egyházmegye terjedelme jelentékeny mértékben megfogyatkozott.

A lehető legnagyobb megpróbáltatásokat és változásokat hozta az ősi munkácsi egyházmegyére a világháború (1914—1918) s az azt követő forradalmi átalakulás,

A szentszerméni békeszerződés értelmében Kárpátalja és vele ezen egyházmegye túlnyomó része a csehszlovák köztársaság integráns, de autonóm. részévé lett. Ezután az orosz és ukrán emigránsok nagy tömege zúdult ezen területre s az emigráció sok lelkiismeretlen tagja testvéri felvilágosító

tevékenység helyett haszonlesésből, anyagi és politikai érdekből a valláskulturális rend a l á-ásójává s a Római Apostoli Szentszék és az únio-nizmus megszentelt eszméje elleni féktelen gyű-lölet szítójává lett e területen. Hozzájárult ehhez, hogy a hivatalnokok és adminisztratív közegek, kiket hivatalnokanyagának selejtjéből helyezett ide a csehszlovák Kormány, ugyanazzal a Róma-ellenes, huszita és pokrokár-ateista szellemmel voltak szaturálva, minek következtében nem a konszolidáció exponenseivé, hanem a tanulatlan nép legalsóbb szenvedélyei kitörésénekelőmoz-dítóivá lettek itten, mely szenvedélyek később a folytonos agi-táció következtében a görögkeletiek erőszakos cselekedeteiben s az egyház és a nép morális és anyagi vagyonának lelkiismeretlen pusztításában nyil-vánultak meg. Az 1918—24-es években a mondottak folytán a leghevesebb vallási harc dúlt Kárpátalján s a görög katolikus részről mindig csak véde-lemre szorító harc abban kulminált, hogy a félrevezetett görögkeletiek különféle erőszakosságok közepette 85 templomot, majdnem annyi iskolát és rendkívül sok másnemű ingó vagy ingatlan görög katolikus vagyont fog-laltak le. Az 1924. év után az elszakadási mozgalom ereje hanyatlást mutat és amidőn e sorokat írjuk, ahhoz a fához hasonlítható itt a görög katolikus egyház, amely lerázta magáról a romlott gyümölcsöket. A vallási helyzet-nek illetően kikristályozódását nagy mértékben előmozdították: 1. a gyakori főpásztori látogatások, amelyek Gébé Péter püspök úr Öméltósága kormány-zása alatt a legmagasabb fokra emelkedtek; 2. a reformált Szent Bazil-rendi atyák által tartott szent népmisziók; 3. a Boksay Emil hittanár által szer-kesztett 'Blahovisztnik' című népies hitvédelmi lap és az Uniczky Sándor szerkesztő által igazgatott Központi Hitvédelmi Iroda agitációs, felvilágo-sító és hitvédő munkája; 4. azon általánosan tudott és elismert tény, hogy az egyházmegye lelkészkező papsága a legnagyobb kísértések és meg-próbáltatások idején hivatása magaslatán állott örhelyén; 5. a kormánykörök és adminisztratív faktorok fokozatosan javuló belátása, miután lassanként azon meggyőződésre jutnak, hogy a független bíróságok ítéletei által teo-retice védelmezett személyi és vagyonbiztonságnak egy jogállamban gyakor-latilag is biztosíthatnia kell. Ezen utóbbi körülmény és az egyházmegyei főhatóság által folyamatba tett repozíciás perek következményeként köny-velendő el, hogy az 1928. év első felének végén már csak 8 görög katolikus templom volt a görögkeletiek törvényellenes birtokában, éspedig: Bereznik, Alsóbisztra, Vucskómező, Iza, Lipcse, Husztsófálva, Csománfalva és Sándorfalva (fii.) hitközségekben. Az 1928. évben a konkordátumot meg-előző 'Modus vivendi' elnevezésű megegyezés jött létre az Apostoli Szent-szék és a Köztársaság Kormánya között js ez a körülmény komoly reményt nyújt arra, hogy a vallás-kulturális helyzet az egyházmegyében Isten segít-ségével további konszolidáció felé fog előhaladni.

Ugyancsak a 'Modus vivendi' folytán keresztülvitetik az egyházmeg-yeék határainak az országhatárral való összhangba hozatala, minek követ-keztében a munkácsi egyházmegyéből a hajdudorogi megyébe kerül Ruda-bányácska hitközség; a hajdudorogi megyétől a munkácsihoz csatoltatnak: Bodrogmező, Kisdobra, Zemplén és Bodrogszerdahely hitközségek filiáli-saikkal; a szamosújvári megyétől (Románia) a munkácsihoz csatoltatnak: Alsóapsa (2 par.), Középpapsa (2 par.), Szlatina és Fehértemplom. Az Apos-toli Szentszéknél még 1922. évtől kelt határozata alapján már előzőleg a szireti (Románia) apostoli adminisztratúrához csatoltattak a munkácsi me-gyéből: Ruzspolyána, Ruzskova, Ruzskirva, Petrovabisztra, Felsőrona,

Lanka, Máramarossziget, Rónaszék, Karácsonyfalva, Hosszúmező és Pálos-remete hitközségek filiálisaiakkal együtt.

Az 1918. évi államfordulattal a munkácsi püspökség maga a lehető legnehezebb anyagi helyzetbe került, mivel a tatolcai apátság birtoka, melyből a mindenkori munkácsi püspökök magukat és udvarukat fenntartották, Magyarország területén maradt, minek következtében a munkácsi püspök anyagi részről a csehszlovák Kormány pusztá kegyének lett kiszolgáltatva s ezen Kormány 3000 csehkorona évenként újra kérendő havi dotációval vél eleget tenni a püspökség fenntartására vonatkozó jogi és morális kötelezettségének. Mindamellet van rá remény, hogy a most kötött „Modus vivendi. ezen a téren is valami realisabb és megnyugtatóbb megoldást fog eredményezni az egyház részére.

A püspöki székesegyház a csehszlovák földreform könyörtelen keresztülhajtása következtében szintén súlyos anyagi válságba jutott, amennyiben a reform után a konházai birtokból a székesegyháznak mindössze 250 hektárja maradt, míg a többi részt részben a katonai hatóság, részben pedig a földhivatal neveléségesen alacsony árak mellett kisajátította. A püspök és káptalan minden lehetőt megtettek az oly fölötté fontos vallási és kulturális missziót teljesítő székesegyház anyagi tönkretételének elhárítására, azonban — sajnos — pozitív eredmény nélkül, amennyiben maga a legfőbb bíróság is oly meg nem értő és kegyeletellenes faktorként mutatkozott ezen ügyben, mint a többi fórumok, amelyek benne hatáskörrel bírtak, holott a prakszis már eddig is több oly kivételt mutatott fel, ahol a reformtörvény paragrafusos előírásaitól magáncélok érdekében is nem egyszer eltekintettek.

Rendkívül sok és súlyos megpróbáltatást állott ki szeretett egyházmegyénk a közvetlenül most múlt tíz év folyamán és a csehszlovák köztársaság fennállásának jelenlegi tizedik jubileumi éve nem ad okot arra, hogy ezen alkalomból egyben az Egyházmegye is örömmünnepet üljön. De nagy az isteni Gondviselés hatalma s ha ezen imáandó Gondviselés megóvta az Egyházmegyét a pusztulástól a legnagyobb veszélyek közepette, nincs okunk kételkedni abban, hogy a jövő vigasztalást hoz az ősi munkácsi Egyházmegyére és virágzást hívó népének hitéletére.

Ungvár, 1928. szeptember hó 9-én. Gébé Péter s. k., munkácssegyházmegyei püspök, dr. Szabó Simon s.k., pápai prelátus olvasókanonok, dr. Suba György s. k., pápai prelátus, örkanonok, dr. Hadzsega Bazil s. k., éneklő kanonok, Karczub Andre s. k., iskoláskanonok, Sztankay Gyula s. k., kancellár-kanonok, székesegyház parochusa, Sztójka Sándor s. k., püspöki titkár, Ilniczky Sándor s. k., szentszéki jegyző, Selykó Viktor s. k., képezdei hittanár, Roksay Emil s. k., hittanár, a Blahov. szerk., gimnáziumi hittanár, dr. Jaczkovits János s. k., h, szentszéki ügyész, Kavasch Ernő s. k., építész, egyházmegyei műszaki szakértő, Rolya és Drágosi s. k., ácsmester-vállalkozók, Urbach Lajos s. k., a díszműbádogos munka vállalkozója.“

Az itt egész terjedelmében idézett dokumentum szövegének megszerkesztésével a néhai megyéspüspök annakidején e sorok Íróját bízta meg s amidőn ez neki a fogalmazványt bemutatta, az összeállítás a püspök teljes helyeslésével és megalégedésével találkozott. Kavasch építész, műszaki szakértő aztán a fogalmazvány szövegét egy hatalmas pergamentlapra gyönyörű kalligráfiával írta le s így helyzetetett a benne említett mellékletekkel együtt a toronygombba. A behelyezésről természetesen csak egészen megbízható emberek gondoskodhattak, mert a csehszlovák rendtörvény az akkori kormányzatra vonatkozó kritikai megjegyzéseket súlyosan büntette. E sorok írója azonban arról is gondoskodott, hogy az egyházmegyei műszaki szakértő tolla alá egy másolati példány is kerüljön az okiratból, amelyet azután egészen mostanáig megfelelő helyen a fiók-

jában őrzött s e cikk megjelenése után azt a munkácsi görög szertartású katolikus egyházmegye püspöki levéltárának ad át további megőrzésre.

Az olvasó talán nem csupán egyháztörténelmi, hanem a polgári történelemre vonatkozó följegyzéseket is várt volna a toronygomb okiratától.

Erre vonatkozólag azonban azt kell megjegyeznem, hogy Kárpátalján az egyház története mindenkor a terület történetét is jelentette és egyik a másikától eddigelé elválasztható sohasem volt. A ruszin nép jó- vagy balsorsában mindig együtt örvendett, vagy együtt sirt az egyházzal. Nem a teokráciát vagy a merő vallási formalizmust jelentette ez soha a ruszinságnál, hanem e nép mélyen vallásos pszichéjét, amely öt hosszú évszázadokon át ifjú erőiben, kisigényűségében és a megpróbáltatásokhoz való hozzáidomulásban tudta egészen napjainkig megtartani.

Nem születtek a világra mind a mai napig oly agyafúrt agitátorok, vagy idegen zsoldba szegődött s földalatti hírverésekkel dolgozó paraziták a nap alatt, akik e nép józan zömét akár vallásában, akár kultúrájában vagy főképpen politikailag megmételtyezhetnék és a Kárpátok övezte drága magyar haza ezeréves eszméjével vagy gondolatával a sorsközösség rovására szembeállíthatnák.

Vannak ugyan Kárpátalján ma is a passzivitásnak szerintünk opportunus mezébe öltözött politikusok, levitézlett népvezérek és a demagógiának földalatti útvesztőkben bolyongó vakondjai, akik a konszolidáció minden előre tett pozitív lépését rossz szemmel nézik e területen és szívesen halásznának a zavarosban, ha lenne ilyen zavaros vizük, csakhogy a magyar királyi kormány és a Kormányzói Biztosság minden oldalról tiszta vizet önt a pohárba s így a ruszin nép józanul látó elemei előtt az említettek önmagukat álcázzák le és pellengérezik ki, anélkül hogy ellenük bármilyen módon fellépni vagy eljárni kellene. Minden logikusan gondolkodó fő csak egyet kíván ma itten: a szentistváni ország mai nagy áldozathozatala után a béke országnak eljövételét és a magyar igazság hiánytalan beteljesülését.

ILNICZKY SÁNDOR

VADÁSZOK ÉS TURISTÁK

MÁS ORSZÁGOKBAN IS keletkeznek ellentétek vadászok és turisták között, de hogy a helyzet annyira elmérgesedjék, mint nálunk, arra alig akad példa. A két tábor közt tátongó, áthidalhatatlannak látszó szakadék hívja fel a figyelmet e tárgyra és avatja közérdekűvé, hiszen ez az egyenetlenkedés sokszor már országos érdekdere is rávetíti árnyékát. De a párharc érdeklődésre tart számot azért is, hiszen nemcsak két sportág elszigetelt belső küzdelméről van itt szó, hanem arról, hogy lássuk, mik a természet szabad kereteiben történő lelki és testi felfrissülés akadályai, s hogyan ütköznek össze e szükséglet kielégítésére törekvő csoportok?

Vadászok és turisták sehol sem férnek meg jól. Ennek oka a terep közös voltában, az azonos munkaterületben rejlik. Vadász, turista egyaránt erdők, hegyek mélye felé törekszik. De míg az egyik, ősi hajlamok szerint, fegyverrel cserkészik vad után, addig a másikat szelidebb, civilizáltabb szenvedélyek hajtják a természet ölébe. Trianon szükre szabta az ország határát, különösen kevés központból könnyen megközelíthető hegyet és erdőt hagyott meg. Ez szülte talán az ellentéteket kiélező idegességet. Egyidejűleg azonban nemcsak az erdők adta lehetőségek kevesbedtek meg, de megszorodtak a feléjük törekvő emberek is. Ennek egyik kínálkozó alkalmát igyekeztek

kihasználni az erdőtulajdonosok. Nyílt erdeiket, amelyek azelőtt csupán fűhozamukból pénzelték, hamarosan átalakították vadaskertekké, mert a vadászati jog bérbeadása vagy kihasználása, a nagy kereslet folytán, tetemes újabb hasznot ígért. A fejkvóta szerint kevésnek bizonyuló területekért azután éles küzdelem indult meg minden oldalról. Elsősorban a vadászók licitálták túl egymást és drágították borsosra a béreltdíjakat, azután a közben felduzzadt létszámú természetjárók tömegei kívánczoktá oda és kezdtek zörgetni, bár ez legtöbbször hiábavalónak bizonyult, mert hiszen jogok birtokán kívül, orruk előtt csapták be a vadaskertek kapuit.

A helyzet tehát úgy alakul, hogy a két fél közül az egyik biztos helyről, jogok fölényével defenzívát folytat, elutasít minden kopogtatást és legfeljebb bosszúságokat, e kérdés tüskéinek szúrását kénytelen elviselni, addig a másik meglehetősen korlátozott eszközeivel offenzíven viselkedik, tágitani igyekszik munkaterületének mesterségesen szűkreszabott határait. Érdekes tünete e párharcnak az is, hogy a céhbeli, azaz egyesületekbe szervezett természetjárók lépten-nyomon megtagadják a velük rokon széles tömegeket azzal, hogy szövetségi tagsághoz akarják kötni a turistajogokat, pedig nyilvánvaló, hogy mindenki természetjáró, aki — szerveztségétől vagy szerelésétől függetlenül — völgyek és hegyek útjain elindul természeti szépségek megtekintésére. Az alkalmi turistákat tehát, mivel ezek tömegei okozzák nagyrészt a konfliktust, színvonaljavítás céljából ki szeretnék rekeszteni körükből.

Ha csak szervezett turista járná az erdőt, adva volna a vadászokkal való kiegyezés lehetősége. Régi hegymászó kívánság, hogy csak a hétpeccsés igazolványok előtt nyíljanak meg — de ezek előtt valóban megnyíljanak — az erdők paradicsomának lezárt kapui. Ám az ily fajta különbségtetés keresztülvihetetlen, mert a vele járó kezelés, ellenőrzés nagy költség-szaporítást okoz, a vadásztársaságok pedig épp elég kiadással működnek és épp eléggé nyeregben ülnek ahhoz, hogy ezt a testvértagadó közeledési kísérletet is elutasítsák.

Az ellentétek kimélyítésében kétségtelenül az előítéleteknek is szerepük van. Semleges szemlélők szívét is első pillanatra a vadászok nyerik meg. Töbnyire előkelő kinézésű, jól öltözött, pompásan felszerelt emberek ezek, míg velük ellentétben a poros, izzadt, viseltes ruházatú természetjárók rendszerint nem keltenek kedvező benyomást. Előbbiek a kiválasztottak úri sportját űzik. Utóbbiak a tömegek kedvtelését, bármennyire is paradoxon ez abban az értelemben, hogy a turista éppen a természet csendje és magánya után, tehát egyedüllétre vágyakozik. E külső tünet már egymagában is megvilágítja a két tábor között fennálló társadalmi rangkülönbséget. A vadászok legtöbbször magasabb, befolyásosabb körökből toborzódnak (nem kispénzű embernek való foglalkozás), sok hivatal vezetőklíkkje ilyen keretekben és cégér alatt szervezkedik meg. Természetjáróink közt túlnyomóan kispolgári és proletár elemeket találunk, legfeljebb vezető elitjük alakul értelmiségi rétegekből. A vadászat tehát a szimpátiák és a hatalom helyzeti előnyével indul, nagyobb megértésre talál, mint kispénzű riválisa, mihelyt szembe kerülnek.

Ma már az emberek e két típusa egyazon területen nem fér meg egymással. Ismerkedjünk meg tehát közelebbről az őket elválasztó elkeseredett polémia valódi vitapontjaival. Minden vadász és vadásztársaság arra hivatkozik, hogy hatalmas költségekkel dolgozik, felhajtott bért fizet, erdő- és vadörököt tart, gondoskodik a vadállomány pótlásáról, etetéséről, tehát nagyok a kiadásai. Ennek fejében joggal megkövetelheti, hogy területén egyes emberek, főként pedig lármás csoportok ne csatangoljanak. Ezek megzavarják a vadakat, elriasztják megszokott etető-, itató- és pihenőhelyeikről. Megnehezítik a

vadászatot. A zaklatott vad idegesebb, hamarabb elvándorol, ezzel pedig kidobott pénzzé válik a vadaskertbe fektetett tőke. A turisták természetesen sokkal szerényebb kívánságokkal lépnek fel. Miként a századforduló aranykorszakában, úgy most is békességben megférnének a vadászokkal, de képtelennek tartják, hogy egyesek vagy kicsiny csoportok kedvteléséért megakadályozzák e legintelligensebb sportnak, lélek- és testedzésnek szabad fejlődését. Sokszor a turisztika nem is jelent többet, mint a tiszta erdei levegő élvezésének boldogságát.

Így a nagyvárosok porban fuldokló tömegeit zárják el ettől bizonyos exkluzív körök. Már pedig az ország természeti szépségeit sem lehet kerítések mögött őrizetni, ezek megközelítéséhez joga van mindenkinek. Korlátozni kell tehát az erdők tulajdonjogát, részben, hogy a fontosabb helyek szabad útvonalakon megközelíthetők legyenek, részben, hogy az erdőkben való csendes bolyongás is lehetővé váljék. E szempontok szerint össze lehet egyeztetni a kétféle érdekeket, de nyilvánvaló, hogy a béke kedvéért a másik félnek kell áldozatot hoznia. Lássuk, hol van az igazság?

Semmikép sem ott, hol az ellentétek lángot vetettek és ahol az elkeseredés állandóan tüzel.

Tíz éve sem múlt annak, hogy egy sajnálatos esemény megmutatta, hová vezethetnek e dolgok. Budapest környékén egy alkalommal úrvadászk tilos területükön turistákat találtak, akiket onnan ki akartak utasítani. Szóváltás támadt közöttük, melynek során az egyik vadász fegyvert fogott a védtelen gyaloglókra. Hírlapok leírásából nem lehetett megállapítani, hogy a puska valóban elsült-e, az esemény azonban bíróság elé került, sok izgalmat szült, míg végre zárt ajtók mögött le nem bonyolódott. A büntetőtörvénykönyv paragrafusainak alkalmazására azóta többé nem került sor, az összetűzések azonban nem szűntek meg. Továbbra is megkeserítik mindkét tábor munkáját. A súrlódások hátrányait természetesen főként megint csak a gyengébb fél kénytelen elviselni, ő a célpontja az orvvadászokhoz és fűtolvajokhoz szokott, megkülönböztetni nem tudó erdőőrök érhető szigorának. A kellemetlen eljárások, bírságolások zaklatásai pedig néha főbenjáró bűnök büntetésének is beillenek.

Nem hozott enyhülést a turistatörvény sem, pedig nagyon sokat vártak tőle épp a természetjárók. Az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935. évi IV. törvénycikk megkönnyítette ugyan bizonyos jelzett utak használatát, azonban ennek fejében kárpótolta az erdőtulajdonosokat is, módot nyújtva az erdők szorosabb ellenőrzésére és lezárására. A tilos területek kiterjesztésére adott lehetőség viszont egyszerűen megakadályozza a legszebb turistakedvtelést, a kevésbé járt részek, a rejtelmes hegyvidék mélye felé történő kötetlen elkalandozást. Az ellentétek tehát semmikép sem enyhültek. A törvény vérszegénynek és szűkmarkúnak bizonyult. Tisztázott és elhatárolt talán tulajdonjogi és eljárási problémákat, elősegítette az erdőgazdálkodást, de a nehéz kérdés gyökeres megoldása elől egyszerűen kitért.

Az erdő tulajdonosa korlátlan tulajdonjogára hivatkozik. Az abszolút tulajdon felfogása azonban újabban erős törést szenvedett. A tulajdon intenzitásában ugyanis fokozatokat ismerünk. Teljes és tökéletes erejű ott, hol az ember közvetlen életét keretezi be (lakóház, kert, bensőség), vagy ahol munkája gyümölcsözővé tételét mozdítja elő. Teljes védelem illeti meg azt a konyhakertet, amelynek minden rögét emberi munka forgatta meg és minden palántáját emberi gondosság helyezte el. Ellenben lazább tulajdont látnak már a tarlón vagy gondozatlan legelőkön, hol a közhasználat egyik alakját, a szabad átjárást magától értetődőnek tekintik, vagyis a magántulajdonban bizonyos fokig eltűrrik idegen érdekek megjelenését. Az erdő sem igényelhet olyan tulajdonjogi védelmet, mint a konyhakert, — még ha elkerítéssel ennek

illúzióját keltik is — mert vadon és a föld vadontermő erejét hasznosítja. Nem keretezi a tulajdonos mindennapi életét s termővé tételében az emberi munkának korlátolt szerep jut. Az erdők teljes tulajdonára vonatkozó jogi érvelés tehát megoldól. A tulajdonos elé korlátokat lehet állítani, mint ahogy ezt már régen meg is tették erdővédelmi és fatermelési szempontokból. Elméletileg a továbbhaladásra is lehetőség nyílik.

A vadászok álláspontjuk védelmében gazdasági érveket is felsorakoztatnak. Nagy mértékben hozzájárulnak az ország húsellátásához — halljuk — sőt a külföldre szállított eleven és lőtt vad értékével még az exportmérleget is feljavítják. Ráadásul, anyaggazdálkodás szempontjából ennek az árunak előállítási költsége jóformán semmibe sem kerül, olyan nyersanyagot fogyaszt, mely gazdátlan, vad fű. Érvelésükre a méltó választ nem turisták, hanem gazdák adják meg. Sajnos, az ő vélekedésük lesújtó. Össze kellene írni a vadkárokat és akkor kiszülne, hogy hány gyümölcsfát pusztít el a nyúl, melynek lelovása vagy törbeesése még bekerített helyeken is tilos. Mily pusztítást visznek véghez terményben, takarmányban a vadaskertekből időnként kitörő vaddisznók, szarvascsordák. A kisember részére megadott kártérítési jog, érvényesítésének nehézkes volta miatt, írott malaszt marad. Felvetik, egyáltalán összeegyeztethető-e a vadászati jog gyakorlása az intenzív mezőgazdálkodással és nem volna-e meggondolandó, hogy például a mezei nyulat, mezőgazdaságunk hírhedt kártevőjét az ország belső, gyümölcsstermelő övezetéből végleg ki ne irtsák. Nem a turista tehát a vadász igazi ellenlábasa, hanem az apró gazda, ki két keze munkájával kevés földjéből épp a legtöbbet akarja kihozni.

A vadászati szempontok háttérbe szorítása néha feltűnő eredményeket hoz. Megmutatja, hogy a területkihasználásnak tulajdonképpen külterjes eszköze, de sokszor egyúttal gátja a belterjessé válásnak is. Érdekes, hogy a Mátra nyaraló- és fürdőkultúrája nem keleti, enyhébb klímájú oldalán, hol hamarabb köszönt be a tavasz és jobban süt a nap, hanem a zordonabb nyugati és északi lejtőkön fejlődött ki. Kétségtelenül az építkezéseknek a hegyvidéken át létesült autótú volt közvetlen megindítója, de ez a közút mindkét lejtőt egyformán átmettszi. Keleten azonban még ma is hatalmas drótkerítések meredeznek, ott az állam, illetőleg a közkezelésben levő Közművelődési Alapítvány gazdálkodik. Területén pedig csak vadásznak. Mátrafüred és Mátraháza kizárólag Gyöngyös város erdeiben épült fel. Ahol véget érnek a város tulajdonhatárai, ott vége a fürdőkultúrának, kezdődik újra a vadászat. Gyöngyös előrelátó és korszerű volt, hallgatott a turistáira, kik vezetőségében mindég nagy szerepet játszottak. Először áldozatot hozott a természetjárás pártfogásával, később ennek nagyszerű hasznát vette, végül pedig kitűnő példát mutatott vele. Eleinte nehézségekbe ütközött a Nagygalya tiszteletreméltó tulajdonosának meggyőzése is, pedig hajdan az egyetemiak menedékházépítése iránt nemes rokonszenvet mutatott.

Budapesttől közlekedési eszközökkel z—2 órányira valóságos turista-paradicsom terül el. Szelíd hegyek, bozontos erdők, néhol páratlan természeti szépségekkel (Rám-szakadék, Holdvilág-árok). A Pilis- és Börzsöny-hegységben járunk erre. Sajnos, e táj legnagyobb részén teljesen merev elutasításra találunk. Tilos és tilos! Az egy-két eltűrt, jelzett úton vasárnaponként valóságos népvándorlás bonyolódik le. Mindenki ide szorul. Visszatetsző látvány kedvező időjárású ünnepeken a különben példásan szabadnak hagyott fővárosi erdőségek rettenetes, szinte parkszerű zsúfoltsága is. Budapest közvetlen határáig felnyúló lezárt területek ide szorítják a tömegeket. Bírásolás terhe alatt tilalmasak a csíki hegyek (állami birtok), valamint a nagykovácsi uradalom is. Környékünk fejlődésének állja útját a tulajdonjognak ily egyoldalú, teljes kihasználása. A szentendre-visegrádi

koronauradalom erdeit pompásan kiépített autóút szeli át a kies Paprét érintésével. Ezt az utat gyalogosan sem szabad használni. De tilalmazott a hegyvonulat egész keleti szakasza, minden erdejével, kivéve a Tahiból és Bogdányból Szentlászlóra vezető erdei utat és ösvényt, amely azonban közforgalmi és nem turisztikai célt szolgál és céltudatosan elkerül minden jelentősebb turistapontot. Ugyanennek az uradalomnak kerítései ott éktelenkednek Visegrád mögött és közvetlen a Horthy-telep, valamint Dömös mögött húzódnak tovább. A dunaparti nyaralóhelyek közül Leányfalut például teljesen elrekesztik az erdőjétől. Az uradalom példáján természetesen az új törvény értelmében közös igazgatása alá került csatlakozó területek is felbuzdultak már és hasonló szigorral őriztetik határaikat. Az ország legsűrűbben lakott központjában hatalmas lakatlan, elhagyott sáv keletkezik így. Érthető, ha ezek után nemcsak a turisták, hanem a fiirdőtelepek vendégei is erősen elégedetlenkednek a vadászat túlzásai miatt. Fenn a fejlesztésre kiszemelt Dobogókőn sem találunk rózsás helyzetet. Közvetlenül a telep központját tilalmak övezik. „Turistáknak a jelzett útról letérni tilos” — olvassuk lépten-nyomon. A vadregényes fekvésű Szőkepaták völgyét a kilátópontról végig lehet tekinteni, hiszen ott húzódik a Dobogókő lába előtt, de bejárása akadályokba ütközik. A Rám-szakadék helyét csak a távolból vagy a térképen lehet megállapítani, különben jön a kiutasítás és a bírság. A Mátra példáját ilyen keretek között nem lehet majd utánozni. Nem képzelhető el, hogy az erdők csendjére vágyó és ezért drága pénzét költő igényes városi vendég ezekbe a tilalmakba belenyugodjék. Inkább elmenekül, ez pedig a vállalkozás üzleti részét is kockázatossá teheti.

A turisták legszivesebben Budapest határától számított 50 kilométeren belül minden vadászatot megszüntetnének. De hogy hasonló körzetben a belépési tilalmakat revízió alá kell venni, az kétségtelen. A főváros milliós tömegei szabadlevegő-szükségletén segíteni kell. Felfrissülésükre nem elég az az aránylag csekély erdőterület, amelyet a város közigazgatási határain belül rendelkezésére tartanak. Turisták és vadászok konfliktusa tehát tömeg-egészségügyi problémává tárul szét. Levegőhöz, napfényhez, szabadsághoz kell juttatni a társasélet különben megszükkített és egészségtelen pántjai közt élő városi embereket. Ha pedig énekelnek, zajongnak, lármáznak az erdőkben, — bármennyire visszatetsző ez — akkor sem az embereket, hanem a vadakat és a kevesek kedvtelését kell visszaszorítani a főváros turisztikai határából. A megnyíló lehetőségek kihasználására történő ránevelés, valamint a közönség fegyelméhez szoktatása (turistarendőrség) már természetjáró szervező programm volna, amit ezek az egyesületek örömmel vállalnának.

E század elején, vagyis nemrég még teljes egyetértés uralkodott vadászok és turisták között. A legtöbb közbirtokossági erdőben ma sem akadályozzák meg a természetjárók vándorlását. Akkoriban, ha voltak tilos területek, ezek nem jelentettek feltétlen tilalmat, inkább csak jogokat deklaráltak és megóvták az erdőt igazi ellenségeitől, a falusi szegénység tervszerűtlenül irtó, suttyomban dolgozó baltájától és a csemeték közé hajtott barmaitól. Tudták, hogy a fegyelmezett turista nem árt semmit az erdőnek, tehát nyugodtan áteresztették rajta. A lövöldözésből származó életveszély különben is jelentéktelen, mert hiszen a vadász területének tilossá tételével úgysem nyer el büntetőjogi felelőtlenséget. A pestkörnyéki kirándulók rakoncátlan tömegei viszont, a tömeglélek vonzása centripetális természeténél fogva úgysem szélednek el az erdőkben, hanem a közkedvelt helyeket, kilátókat, menedékházakat lepik el jó sűrűn. Az egy-két önállóan bolyongó turista pedig nem zavarja a vadak nyugalma jobban, mint maguk a vadőrök ellenőrző útjaik alkalmával. Hogy a két tábor nem tárgyilagos, komoly ellentétek, csupán a helyzetből fakadó merevség és idegesség választja el, azt jól jellemzi

néhány eset. A Dunazug felett uralkodó Hegyestető remek kilátópontja Nagymaros fontos turistapontjává nőtt ki. Úgy látszik, a megindult nagy forgalom nem tetszett a vadászbérlőknek, mert a területükön áthúzódó jelzett út használatát egyszerűen megtiltották. Az egyik turistaegyesület azonban kifogott rajtuk azzal, hogy a bérlet lejártakor ő vette ki a vadászati jogot, de azután rögtön albérletbe adta, természetesen a jelzett út szabadsága tiszteletben tartásának kikötésével. A vele szemben fekvő Nagyvillám körül hasonló helyzet alakult ki. Lehet tehát egyazon erdőben vadászni és hegymászó sportot űzni, csakhogy megértés kell hozzá. Sajnos, kölcsönös kifejlődésükre többé nem lehet várakozni, mert ellenkező irányba fejlődtek a viszonyok és így a kérdés rendezése ma már a közhatalom beavatkozását sürgeti. Budapest környékén a jelenlegi állapotokat soká fenntartani nem lehet. Ha mást nem, el kell terelni innen a vadászokat. Megnyíltak megnagyobbodott országunk periferiái, ott valóban korlátlanul űzhető ez az úri mesterség. Baj volna azonban, ha ide is drótkerítéseket és tilalomfákat vinnének ki. Ettől annál is inkább tartózkodni kell, mert — mint azt az egyik turistalap helyesen kifejtette—kint az országhatáron a menedékházak és a természetjárók forgalma óriási nemzeti küldetést tölt be, szinte a magyar kultúra kitolt végső őrszolgálatát látja d.

Egy kétségtelen. A tulajdonjog tisztelete megköveteli, hogy feleslegesen ne erőszakoskodjanak vele és hogy hozadékát ne csorbítsák. Vadászának tehát bátran tovább is, csak ne követeljenek kizárólagosságot, legyenek kötelesek eltérni bizonyos turistaforgalmat esetleg az engedélyadás kikérésének feltétele és megadásának kötelezettsége mellett. Ahol azonban fürdő- vagy nyaralóhely fejlesztésének tervei az erdőségek teljes megnyitását követelik és a tulajdonos nem találja meg elveszített jövedelmét a meginduló építkezésekben, ott más módon kell kárpótlásáról gondoskodni. Engedjék át a fürdőadó egy részét, vagy kössék a belépést mérsékelt árú belépődíjhoz: Ajánljuk utóbbit azokon a helyeken, ahol úgysis hatalmas kerítések védik az erdő szélét.

A BUDAKÖRNYÉKI erdőben minden turista szomorú tapasztalatokra tesz szert. Mindenfelé kerítésekbe ütközik. Ha betéved ily zárt helyekre nem éppen udvarias módon „utasítják“ ki. Ha engedélyt kér, megtagadják azt arra hivatkozva, hogy a vadaskertben úgysis életveszélyes tartózkodnia. Elzárják a hegyvidék legszebb részeit. A tilalom láza áterjed a Börzsöny- és Vértés-hegységre is. Elkeseredetten néz végig a turista a csodás szépségű Dunazugon. Ott húzódik végig a kerítés az erdők szélén. Szomorú tapasztalatokkal tér vissza a fővárosba, hol azt hallja, hogy vannak ilyen tilos vadászterületek Kárpátalján is, sőt a görgényi havasok lezárását is tervbe vették. Sóvárogva gondoltehatátháború végére, mikor majd ismét megnyílnak a határok, nem kell többé megkezdeni túráról elkeseredetten visszafordulnia, mert a szomszédos osztrák tartomány a természet szépségeire áhítózó jámbor gyaloglók elől soha sem rekeszti el csodás hegyeit. Így lesz a vadászok és turisták ellentétéből országos ügy. Az örvendetesen fellendült hazai vendégforgalmat: ezzel komoly veszedelem fenyegeti. A joggal külföldre kacsingató közönség jó része, amint lehet, fáképnél fogja hagyni és akkor kárba vész sok befektetés és ismét idegenbe vándorolnak olyan összegek, amelyeknek a hazai vendégforgalmat kellene táplálniok. Egyébként a külföldről Magyarországra érkező néhány gazdag vadász nem hoz helyettük komoly kárpótlást.

Eddig még nem számították ki, pedig a Mátra tapasztalatai alapján megtehetik, hogy mi a kizárólagosan űzött vadászat folytán elmaradó közhaszon. Vessük fel példaként, hány ember élne meg a fővárosból közlekedő eszközökkel egy óra alatt elérhető Papréten, ha ott szállók, nyaralók létesül-

nének. Mennyi kereset származnék abból, ha a szabad erdőkben megkísérelnék aljnövényzetként gyógynövényeket rendszeresen termelni és, ha az erdővédelem szempontjának szem előtt tartása mellett tehenészeteket létesítenének a tisztások körül. Szinte egy fűszál sem menne veszendőbe. Együttal jelentené az erdők gazdálkodásának belterjessé válását, valamint az ország mesterségesen lakatlannak fenntartott vidékeinek viszonylagos benépesítését is.

E tervek távoliak ugyan, de arra hivatkoznak, hogy az úttörő turista-bakancsok nyomán sokszor jólét fakad.

CSEPREGI HORVÁTH JÁNOS

IPAR ÉS TŐKE

IPARUNK HELYZETÉNEK, jövőjének vizsgálatánál mindig vannak kérdések, melyek előtérbe tolulnak s mellettük a többiek — nem kevésbé jelentősek — elhomályosulnak. Hol külkereskedelmi mérleg, munkásfoglalkoztatás, nemzeti vagyonosodás vagy más egyéb szempontból nézte közvéleményünk az ipari kérdéseket, s nem gondolt arra, hogy ha egyesek időszakonként akutabbak is, a többit sem szabad elhanyagolni, így fordult most a közérdeklődés — mást alig észrevéve — a nyersanyag-ügyek felé, megfeledezvén arról, hogy ha jelenleg a nyersanyagellátottságon múlik is iparunk munkája — hiba volna a jövőt feledni s nem észrevenni az új probléma, a tőkeellátás, szinte fenyegető növekedését. Nézzük közelebbről.

Ha iparról szólunk, akkor iparfejlesztésre kell gondolnunk. Életerős iparban a statika feltételezi a dinamikát is. Minden ipar, ha megvannak a létét biztosító életkörülmények, fejlődni akar, újabb és újabb egyre táguló kereteket kitöltetni. Ezek a keretek kezdetben szűkek, a belső fogyasztás egyrészt vagy egészét teszik, később azonban a földrajzi határokon túlterjednek, ami gyakorlatilag a növekvő kivitelben mutatkozik meg. Másik vonalon a meglévő nyersanyagokra feldolgozó iparok épülnek. A kialakult feldolgozó iparok pedig hazai nyersanyagbázist — ami ha iparilag előállítható nyersanyagokról van szó, szintén iparteremtő jellegű — igyekeznek biztosítani. Minden ipar fejlődik s ha megáll, akkor ez a hanyatlás első állomása. Körültekintő iparpolitika mindig iparfejlesztő tevékenységet jelent.

A nyersanyagellátás az ipar életében döntő jelentőségű tényező lett. Kétségtelen, hogy a rendelkezésre álló készletek szabják meg a termelési készletet. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a nyersanyaggazdaság tisztán adminisztratív jellegű intézkedések foglalata. A nyersanyaggazdaságnak igen jelentős dinamikája is van, amennyiben nem elégszik meg azzal, hogy a meglévő nyersanyagot megszerzi és elosztja, hanem arra törekszik, hogy ezekből az ország határán belül, amit iparilag lehet — előállítson. Így iparteremtő vonatkozása is van a nyersanyaggazdálkodásnak és ez egyik legértékesebb hatása. Az iparfejlesztésnek ez az új ösztönző ereje, nemcsak kiskapacitású üzemek, hanem jelentős nagyipari vállalatok alapjait teremti meg Magyarországon, ahol a nyersanyaggyártó iparok fejlődésüknek úgyszólván még csak kezdetén vannak, az iparfejlesztés további menete szempontjából különös jelentőséggel bír a nyersanyaggazdaság ösztökélő hatása. Nemcsak régi és jól bevált nyersanyagok hazai gyártását teremti meg, hanem a mindennapi használatban műanyagoknak nevezett új nyersanyagok gyártását is elősegíti.

Ha nyersanyaggazdaságunk elvének és eseményeinek alakulásából a fejlődésre vonatkozó következtetésre kívánunk jutni, akkor elsősorban ez az iparfejlesztő jelleg mutatkozik meg élesebben. Iparilag előállítható nyersanyagokból való szükségleteinket vázolva, több komoly pozícióra bukkanunk, így a fémiparban az alumínium és ötvözetei, textiliparban műselyem, műrost, papír és egyéb iparágakban cellulózé, a műgyanták, műgumi, műbenzin, stb. a legfontosabb nálunk is gyártható, de eddig jórészt külföldről beszerzett anyagok.

Az iparfejlődésnek ezt a vonalát fentebb akként említettük, hogy a meglévő iparcikkgyártás hazai nyersanyagbázisokat igyekszik teremteni. Rokon jellegű ezzel a fejlődési folyamattal s ugyancsak a nyersanyaggazdaság feladatköréből származik a hazai nyersanyagokból való iparcikkgyártás megteremtése. Első pillantásra az iparfejlődésnek ez az iránya kihangsúlyozva furcsának tűnik, mert hiszen célja általánosan elismertnek látszik. Gyakorlatilag azonban sok esetben nem fejlődtek kellően a hazai nyersanyagokra építhető iparok, amiben némi része volt annak is, hogy mezőgazdasági jellegű nyersanyagtermelésünk keretei nem voltak kielégítők, így többek között len- és kenderiparunkat említjük, mely megfelelő hazai termelés esetén jelentősen fejleszthető. De ide sorozhatjuk az egyéb ipari növényeket feldolgozó iparágakat, valamint az élelmiszeripar változatos szakmáit, melyek mindegyike mai kapacitásának sokszorosára fejleszthető. Nem mezőgazdasági eredetű nyersanyagokat is említünk: a só, földgáz, olaj, szén, fa, a vegyipar sok ágának alapanyaga, a fa, különösképpen a keményfa-fajták, feldolgozására is számos iparvállalat létesülhet.

E néhány példa is meggyőzően igazolja, hogy a nyersanyaggazdaság dinamikája az ipar fejlődésére ösztönző hatással bír. Nem mutat kisebb erőt a belső fogyasztás ellátására irányuló törekvés sem. A csonka-ország iparcikk szükségletének ellátását akkori ipari kapacitásunk jórészt biztosította. Nem így áll most a helyzet. A visszatért területek gyáripára nem fedezi az ottani lakosság szükségletét. Knob Sándor adatait idézve: a Felvidéken 120 pengő, Kárpátalján 120 pengő, Erdélyben 140—150 pengő, Délvidéken pedig 150 pengő az iparcikk fejhányad, ami e területeken dolgozó iparvállalatok termelési értékének a lakosság számával való egybevetéséből adódik. Ha ezzel szembeállítjuk a trianoni Magyarország iparcikk fejhányadát, 450 pengőt, akkor arra a következtetésre jutunk: ipari kapacitásunkat számottevően kell emelnünk ahhoz, hogy a visszacsatolt terület népességét legalább oly mértékben lássuk el ipari cikkekkel, mint a csonkaország lakóit.

Néhány szám élénkebben aláhúzza e következtetést. A trianoni Magyarország 9 millió körüli lélekszámát az első bécsi döntés és Kárpátalja visszacsatolása 1.7 millió fővel emelte. A második bécsi döntéssel visszacsatolt keleti és erdélyi terület kiszámított lélekszáma 2.6 millió fő, a bácskai és egyéb visszafoglalt délmagyarországi területeké pedig 800.000 fő körül mozog. Így tehát az ország népessége rövid idő alatt több mint 5 millió lélekkel növekedett meg, ami a lakosság közel 60 százalékos gyarapodását jelenti. Ennek a lélekszámnak az iparcikk szükséglete a trianoni ország fogyasztásának színvonalára emelve újabb 1.8 milliárd pengő termelési értéket jelent, nem számolva saját iparcikktermelésének értékét, ami 750 millió pengő körül mozog. A különbség az eddigi ipari termelésnek majd 45 százalékos fokozását jelenti, amire pedig a jelenlegi kapacitás nem elegendő.

Belső iparcikkfogyasztásunk (a csonka-országot mérlegelve) korántsem azonos a szükséglettel. A fogyasztás a szükségletnek csak egy részét látta el, a többit nem lehetett kielégíteni, mert azt a legtöbb és legnagyobb fogyasztórétegeknél a kereseti viszonyok non engedték. Kikapcsolva a konjunkturális tényezőket, a belső szükséglet fokozatos kielégítése terén is

fejlődés mutatkozik, ami a háború után remélhetőleg újabb lendületet kap. Az iparfejlesztésnek erről az oldaláról is kínálkozik lehetősége, nem említve itt a kivitel növelését, ami jelenleg nem időszerű, a háború utáni eshetőségeit pedig még nem lehet kellően mérlegelni.

Bármelyik oldalról közelítjük meg a kérdést, mindegyiknél az iparfejlesztés szükségességébe és lehetőségébe ütközünk. Az iparfejlesztés természetesen nemcsak új vállalatok létesítését jelenti, — noha ez sűrűn kell adódjék — hanem a meglévők termelési keretének bővítését is. Ipari kapacitásunkat vizsgálva ez utóbbira nem látunk sok lehetőséget. Az üzemek legtöbbször most is a teljes kapacitás kihasználásával dolgozik, amelyiknél nem ez a helyzet, ott csupán a nyersanyagellátás hiányosságának tulajdonítható. Az így termelt iparcikktömeg azonban nem elég a szükséglet teljes ellátására, — amit sok jel mutat — nem is említve azt, hogy a reáljövedelmek csökkenése következtében a fogyasztás amúgyis kevesebb leone a szokottnál.

Nincs tehát más út a jövőben, mint az üzemi kapacitások bővítése, vagy vállalatok létesítése. Ehhez harmadik feladatként járul a meglévő ipari berendezések felújításának szükségessége. Számos iparvállalatunk ugyan az elmúlt évek során igyekezett lépést tartani a követelményekkel és gépparkját állandóan felfrissítette, de nem mindenütt ilyen a helyzet. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy legtöbb iparvállalatunk a világháborút követő időszakban az autonóm vámtarifát megelőző és azt szorosán követő években létesült. A gépi berendezés felújításának az 1931-es bankválságot követő évek dekonjunktúrája alig kedvezett s így nagyjából csak 1935 óta következtek ilyenirányú elhatározások. Ez az idő — és sok helyütt a tőkeellátottság sem — nem volt elegendő a feladatok elvégzésére, úgyhogy a géppark bizony sok esetben elavult állapotban van. Az olcsó termelés érdekében racionalizálásra, modernizálásra lesz szükség, mégpedig nemcsak a versenyképesség miatt, hanem azért is, mert a háború után minden valószínűség szerint a nagy tömegek igényeit kielégítő olcsó iparcikkekre lesz szükség.

Így eljutottunk iparunk jövő, de egyre közelebb eső problémájához: a tőkeszükséglet ellátásához. Iparfejlesztés, új vállalatok létesítése, kapacitás bővítése, géppark felújítása, mindmegannyi új tőkét igénylő feladat. Vájjon el tudja-e látni a magyar tőkepiac ezt a nagyszabású, gazdasági életünk fejlődése szempontjából létfontosságú szükségletet? A jelenlegi tőkehelyzet are kevés reményt ad, gyökeres változásra van szükség.

A tőkeforrások közül az ipar szükségletével ellátásért elsősorban saját erejéhez, ezenkívül pedig a hitelszervezethez vagy ezen keresztül közvetve, esetleg közvetlenül a közönséghez fordulhat. Ha sorra vesszük e forrásokat, mindjárt az elsónél azt a megállapítást tehetjük, hogy önfinanszírozás útján a magyar gyáripar jelenleg — s a jövőben is jóidéig — aligha lesz képes a beruházásokhoz szükséges összegeket előteremteni. A szigorú árpolitika — melynek ugyan bőven van indoka — lehetetlenné tette a felújításokhoz szükséges új tőkék képződését, sőt ellenkezőleg, jónéhány esetben a meglévő tőkék lemorzsolódásához vezet. A különböző állami kölcsönműveletek — melyeknek szükségességét vitatni sem lehet — ugyancsak a tőkeképződés s gyakran a tőkeállag rovására vannak. A Gazdaságkutató Intézet számításai szerint 8-9 százalékkal kellene megnövelni a gyáripari árakat, hogy 1939 augusztusának rentabilitása helyreálljon, ami korántsem jelenti, hogy ebben az időpontban az árak, illetve a rentabilitás alkalmasak lettek volna nagyobb arányú tőkeképzésre.

Ha jelen körülmények mellett nem számíthatunk is az árpolitika ipari vonalának gyökeres megváltozására, arra mégis törekednünk kell, hogy a termelés kellő rentabilitása helyreálljon. A gyáripari tőke állapotának megóvása és az üzemi felújításokhoz szükséges némi tőkeképződés legalább oly

fontos nemzetgazdasági érdek, mint az árszínvonal merevsége. A jelen nehéz gondjai között sem szabad a jövő munkálásáról megfeledkezni.

Mit várhat a gyáripár a tőkepiactól: ezt a kérdést kell ezután megfogatnunk. Ha a jelen állapotából indulunk ki, igen sivár képet kapunk. Tőkepiacot vizsgálva először a közönség közvetett igénybevételére vagyis a bankokon keresztül jelentkező hitelnyújtásra kell gondolnunk. Pénzüntézteink tőkeerejét a különböző kölcsönműveletek erősen igénybe veszik, de a reájuk háruló számos finanszírozási feladat ezt amúgyis erősen leköti. Így tehát ipari beruházásokra akkor tudnak majd a jövőben erősebb mértékben tőkét biztosítani, ha ezt a közönségnek takarékbetétekben jelentkező takarékosága lehetővé teszi. A jelenlegi adatok erre nem sok reményt adnak. A Pénzüntézeti Központ kötelékébe tartozó budapesti és vidéki bankok takarékbetét-állománya 1930 decemberéből 1018.9 millió pengő volt, 1941 júniusában pedig — noha az időközben visszatért területek állománya is benne foglaltatik — 988.9 millió pengő. Tehát számottevő hanyatlás mutatkozik a szükséges szaporulat helyett. Takarékbetétállományunk fejátlaga jelenleg 70 pengő körül mozog, vagyis nagyjából megfelel a szomszédos keleti, illetve balkáni államok fejátlagának és messze elmarad az iparosodott nyugati országok fejátlaga mögött. Nemzetgazdaságunk iparosodó jellege minden téren megmutatkozik, csak éppen a takarékoság eredményeiben nem. Ez pedig a jövő szempontjából aggasztó.

Nem kevésbé nehéz a helyzet a szabad tőkepiacon. Iparvállalatok a közönséghez közvetlenül részvényjegyzés vagy pedig kötvénykibocsájtás útján fordulhatnak. A szabad piacon az utóbbi időben tőkebőség uralkodott, minek egyik látható jele az ingatlanpiac nagy forgalma és az erőteljes tőzsdéi árfolyamemelkedés volt. Mélyebben vizsgálva a helyzetet, nyomban kitűnik, hogy ennek a tőkebőségnek oka nem új tőkék képződése és elhelyezkedésre irányuló törekvése volt, hanem sokkal inkább régi tőkék vándorlása. Nyersanyaghiány és áruszűke miatt kereskedelemben és iparban egyaránt a raktárkészletek készpénzzé változtak át és ez keresett új elhelyezkedést. Ez a tőkevándorlás korántsem egészséges, ipari finanszírozás szempontjából pedig használhatatlan, hiszen idők nyugvásával vissza kell hogy térjen eredeti helyére. Vissza kell hogy alakuljon áruvá, nyersanyaggá, különben ott hiányzik.

Ennek a folyamatnak súlyos hibája azonban a tőkék elmorzsolódása. Így a tőkepiac pillanatnyi likviditásából nemhogy előny származnék, hanem inkább veszélyek jelentkeznek, ami jórészt csak akkor lenne elkerülhető, ha az ipar már most sietve igénybevenné részvényjegyzés vagy kötvénykölcsön formájában beruházási célokra. Kísérletezés történik ugyan ez irányban. Néhány nagy iparvállalatunk alaptőkeemelése némileg megcsapolta a tőkepiacot. Az alaptőkeemelések mértéke, mely 1939-ben 20.5 millió és 1940-ben 24.9 millió pengő volt, ez év első harmadában már 29.2 millió pengőért el, vagyis ennyit, — illetve mivel a kibocsájtás legtöbbször névérték felett történt ennél többel — látható produktív célokra elvonták a tőkepiacról. A jelek további jelentős igénybevételt mutatnak. Mindez azonban csak időleges segítség. Inkább a jelenlegi beruházási szükséglet egyrészenek ellátására alkalmas, de reá iparfejlesztési programot építeni aligha lehet.

Mármost, ha következtetésekre akarunk jutni, ezeket a következőkben foglalhatjuk össze: az ipari árak oly mérvű emelésére, hogy az tőkeképződésre alkalmas legyen, nem számíthat az ipar, de kérheti, hogy a tőkeállagot és felújítást biztosító rentabilitás biztosított és egészséges. Nehezebb a betétkérdés. Takarékoságra volna szükség és az ellenkezőjével találkozunk. Folyamatos áremelkedések idején nehéz ugyan takarékoságot prédikálni, de új módszerekkel mégis lehetne kísérletezni. A munkabérek és fizetések összege évi

2.2 milliárd pengő körül mozog, öt százalékos pótlékolás, melynek értéke zárolt betétkönyv alakjában kerülne kifizetésre, évi no millió pengőt jelentene. A magasabb munkabér ez esetben nem jelentkeznék vásárlóerő formájában a piacon, vagyis nem zavarná kormányzatunk ezzel kapcsolatos kalkulussait. A takarékosági propagandának ezerféle ötletes változatát kellene alkalmazni, mert a betéttökére mint hitelforrásra szüksége van iparunknak.

A tőkepiac közvetlen igénybevétele részvényjegyzés formájában csupán addig könnyű, míg a tőkék mai mértékű, már említett átváltozása folyik. Tőkeszükségünket ismerve azonban feltételezhetjük, hogy az átalakulás határai szűkek. A tőkeemelési tervknél tartósabb tőzsdei lanyhaság is erősen befolyásolhatja az eredményt. Nem is említve azt, hogy ily módon csak annak a tőkéje vonható a vállalati munkába, akinek már van részvénye. Járhatóbb útnak látszik a kötvénykölcsön igénybevétele, különösen ha ennek — számolva a közönség értékbiztosító törekvéseivel — értéknövekedési jelleg adatnék. Elképzelhető, hogy a kötvények nemcsak névértékre szólnak, hanem az igénybe vevő vállalat vagyonának bizonyos hányadát is reprezentálnák. Konkréten: ha egy 2 millió pengő vagyonértékű vállalat kibocsájtana 1000 darab 500 pengő névértékű kötvényt és ennek mindegyikét — a névérték mellett — mint a vállalat vagyonának ötezred részét tekintené, akkor ez (a részvényekhez hasonlóan) a vállalat vagyonemelkedéséből részt biztosítana azon kívül, hogy fix hozadéka és lejáratja volna. Mindenesetre vonzóbb hatása volna a tőkeakkumulációra, illetve beruházásokhoz szükséges új tőkék előteremtésére, mint a takarékbetét jelenlegi feltételeinek.

Bármiként forgatjuk is a kérdéseket, mindenképpen arra jutunk, hogy további iparfejlesztésre szükség van, a lehetőségek adottak s a gyakorlati megoldás legnagyobb problémája a tőkeellátás biztosítása lesz.

KECSŐ ISTVÁN

ELEKTROKARDIOGRÁFIA

SOKSZOR HALLOTTUK és olvastuk az exakt, kísérleti alapokon felépített természettudományokkal kapcsolatban a „száraz“, „rideg“ és rokon jelzőket. Pedig milyen messze van ez az igazságtól! Ha az ember eljut odáig, hogy nemcsak az adatokat sorakoztatja egymás mellé, hanem azokat egységes rendszerbe olvasttja és ezt a rendszert mint élő, egyetemleges komplexumot vizsgálja, meglepetten veszi észre, hogy mennyi költészet, mennyi harmónia van a természettudományokban l így van ez más szakokban is. Gondoljunk csak arra, hogy a leggyönyörűbb tudományágak egyikéből, a történelemből, mi lesz egy olyan tanár kezeiben, aki csaták és évszámok egymásután való sorakoztatásában látja a lényegét...

Nem először hívom fel a Magyar Szemle olvasóinak figyelmét arra a sok szépségre, amellyel lépten-nyomon találkozunk, valahányszor a természet titkait fedő saisi fátyolt sikerült kissé félrelibbentenünk. Láttuk, milyen lebilincselően szép tud lenni a lélekzés, a vérkeringés, a táplálkozás élettana; éppoly érdekes az a probléma is, amelyet az alábbiakban szeretnék bemutatni: a szív működés, annak dinamikája és egyik vizsgálómódszere, az elektrokardiográfia. A szó lassanként egészen átment a laikus közönség tudatába és hányszor látjuk mi orvosok, hogy ha valaki szívpanaszok miatt fordul

hozzánk tanácsait, jóformán megköveteli, hogy a vizsgálat záró-epizódja az elektrokardiogramm felvétele legyen.

Mielőtt az elektrokardiográfia érdembeli tárgyalásának nekifognánk, szükségesnek vélem azt, hogy a SZÍV működésének dinamikáját nagy vonásokban bemutassuk. Ismeretes, hogy az emberi szervezetben két vérkört különböztetünk meg: a kis és a nagy vérkört. Az első a jobb szívfélből indul ki, megfutja a tüdők hajszálérhálózatát, amelyben az elhasznált vér — szén-savát leadva és oxigént véve föl — felfrissül és visszatér a szívbe, annak bal-felébe. Innen, a bal szívkamrából indul ki a nagy vérkör, amely a vért a test minden pontjára elviszi, ahol élet van. Ezen elképzelhetetlenül nagy hajszálérhálózatból a vér a vivőeres rendszerbe kerül, amelyen át ismét visszatér a jobb szívfélbe, s a kettős keringés újabb fázisa megkezdődik.

A vérkeringés központi motorja a szív, ez a hatalmas izomtömeg, amely a két vérkörnek megfelelően két részre oszlik: a jobb szívfél a kis vérkört tartja mozgásban, a bal szívfélre pedig a nagy vérkör állandó keringésben tartása hármaslik,—az előbbinél többszörösen nagyobb, nehezebb munka ez. Csak futólag említem, hogy a vérkeringésnek még perifériás tényezők is rendelkezésére állanak, — elsősorban az ütőerek rugalmassága — de ezek bennünket most nem érdekelnek. Figyelmünket kizárólag a szívre, annak izommunkájára kell fordítanunk. Méltó rá! Ez az izomtömeg megállás, pillanatnyi pihenés nélkül dolgozik a harmadik embrionális hónaptól kezdve a halál pillanatáig, nehéz, komplikált munkát végezve, egy precíziós műszer hajszálfinom pontosságával. Hol van emberalkotta mechanizmus, amely erre képes?

Bár a jobb és bal szívfélre való osztás az anatómiai és fiziológiai viszonyoknak tökéletesen megfelel, a szív természetesen egyetlen, egységes szerv, amely dinamikailag is teljesen egységes. Mindkét fél egy-egy pitvarnak elnevezett előszobából és egy-egy kamrából áll: ezek az utóbbiak a tulajdonképpeni motorok. A pitvarok feladata az, hogy az ütemes összehúzódás folytán kiürült kamrákat újból megtöltsék; hogy a véráram iránya az élettani követelményeknek megfelelő legyen, arról csodálatosan egyszerű és egyszerű billentyűk gondoskodnak. A két pitvar és a két kamra külön-külön egyszerre húzódik össze; előbb a két pitvar, azután a két kamra, úgyhogy a két vérkör egyszerre indul meg, egyforma ideig tart és egyforma mennyiségű vért visz ütemenként magával. Ezután pillanatnyi szünet áll be, amely idő után a pitvarok újra működésbe lépnek.

Azzal sem mondom olvasóimnak új dolgot, hogy az izmok működése — éspedig kivétel nélkül valamennyié — megfelelő idegek és központok kormányzata alatt áll, részben öntudatosan, részben tudatunktól függetlenül. Érdekes, hogy e tekintetben a szív egészen különleges helyet foglal el, amennyiben a kannák összehúzódásához a parancsot, amit idegingemek nevezünk, nem idegek viszik, hanem egy egészen különleges izomrostozat! Ez a jelenség példátlan az emberi szervezetben, de nem emberi kiváltság. Az ideginger-vezetést végző izomrostozat összeségét nevezik atrioventricularis nyalábnak, amely egy rövid útszakaszon egységes, de aztán két főágra oszlik, a két kamrának megfelelően, majd egyre jobban ágazódik el finomabb és finomabb rostokra.

Az az idegingerület, amely a szív működését kormányozza, a jobb pitvar falában kezdődik, hogy mi módon, az még megfejtenél titok. Tulajdonképpen a szív működésnek döntő központja a nyúltvelőben van, ahonnan a X. és XI. agyidegpár vezet le a szívhez az ingerületet. Hogy ez mi módon jut az említett jobb pitvarfalbeli transzformátorhoz, azt megfejteni még nem sikerült, valamint titok az is, hogy miképpen jut ez az idegingerület a fentemlített atrioventricularis nyaláb kiindulópontjához? Magát a tényt azonban

ismerjük és ez alapon mégis képesek vagyunk az elektrokardiogramm segítségével számos kóros tünetet megérteni.

Elnézést kell kémem ezért a hosszadalmas bevezetésért, de elengedhetetlen volt, hogy az alábbiakat megérthessük. Sőt még egy izomélettani törvényt kell előrebocsátanom, amelyen tulajdonképpen az egész elektrokardiográfia felépül: minden működő izomrész a nyugvó részhez képest elektronegatív. Ha tehát valamely izom két végét, az elektronegatív nyugvó és elektronegatív működő részt valamely vezetővel összekötjük, a potenciálkülönbséget egy áramkörre zárhatjuk, és most már csak a megfelelő műszeren múlik, hogy ennek a potenciálkülönbségnek erejét, ingadozásait mérni tudjuk, esetleg grafikailag is ábrázoljuk. Ezt a lehetőséget nyitotta meg a század elején Einthoven zseniális találmánya, a húrgalvanométer. Lényege az, hogy egy nagyerejű elektromágneses térben kifeszített mikroszkópikus finomságú kvarc- vagy platinszál képes a szívizomzat szinte végtelenül gyöngye áramingadozásaira kilendüléssel reagálni; ezeket a finom megrezdüléseket megfelelő optikai eljárással, sokszoros nagyításban rá vetítettük egy hosszirányban futó fényérzékeny brómezüstpapírra és előttünk áll az elektrokardiogramm. Az eljárás egészen elképzelhetetlenül finom és érzékeny. Gondoljuk el, hogy a szív működés által kiváltott potenciálingadozásokat nem is magáról a szívről vezetjük le zárt áramkörre, hanem a két felkarról vagy valamelyik alszáróról és egyik felkarról! Az emberi test kitűnő vezető ugyan, de mi lehet a potenciálingadozás ereje elvezetve p. o. a jobb felkar és a bal alszár bőréig?! És ez a húrgalvanométer oly érzékeny, hogy ha a beteg nem fekszik teljesen mozdulatlanul, hanem p. o. egyet köhint, a kilégzőizmoknak a köhintéssel járó munkája s így villamosságfejlesztése az elektrokardiogrammnak erre az időre eső szakaszát teljesen használhatatlanná teszi.

Az eredeti húrgalvanométer későbbben sok változáson, módosításon ment át, amik bennünket e helyen nem érdekelhetnek. Számunkra az elvi rész fontos: a szív működés által termelt elektromosság ingadozásainak grafikai ábrázolás-lehetősége. Az így nyert görbét nevezzük elektrokardiogrammnak, röviden ekg-nek és elmondhatjuk, hogy benne a modern diagnosztika egyik legnagyobb diadalát ünneplheti.

Az orvos működését egy régi francia mondással lehet jellemezni: „Gouverner, c'est prévoir“. Ezen az előrelátáson épül föl a higiéné, a profilaxis; minél jobban tudunk egyes betegségeket már csirájukban fölfedezni, annál többet tehetünk az egyén érdekében. Régóta tudjuk, hogy csaknem minden betegségnek van ú. n. lappangási ideje, azaz bizonyos fokot el kell érnie, amíg a beteg tényleg érzi, hogy van valami baja. És talán éppen a szívre vonatkoztatva áll a fenti jelszó: ha képesek vagyunk a szív izomzatának egészen kisfokú hibáját észrevenni, módunkban áll a beteget idejében figyelmeztetni arra, hogy kímélje magát. Nagy szó ez, ha meggondoljuk, hogy a szív egész szervezetünknek központi motorja lévén, jóformán mindenmű munkának, testi és szellemi munkát egyformán ideértve, a terhét viselni kénytelen. És gondoljunk azokra a szomorú esetekre, amikor egy narkózisos műtéthez a sebész jóformán hozzá sem foghatott, mert a narkózis egyik pillanatról a másikra halált okozott, holott az előzetes szívvizsgálat egészséges viszonyokat mutatott! Ma már, az elektrokardiográfia korszakában, ilyen tragikus meglepetésnek előfordulnia nem szabad.

Nem is oly nagyon régen, még e század elején is, a szívvizsgáló módszerei között első helyen a hallgatódzás, utána az érlökés megfigyelése és a szív nagyságának kopogtatás, majd röntgenezés segítségével való meghatározása állottak. Az első, a hallgatódzás csaknem kizárólag a szív billentyűapparátusának állapotát illetően nyújtott felvilágosítást és e tekintetben ma sem pótolta semmi. Értékbeli eltolódás jóval az elektrokardiográfia dőtt történt azáltal,

hogy a szívbillentyűk megítélése relatív jelentőségéből vészett, amikor Rosenbach, a funkcionális diagnosztika egyik nagymestere, kimondta, hogy a szív megítélésénél a domináló probléma a szívizomzat viselkedése. Minden azon fordul meg, — még beteg billentyűapparátus mellett is — hogy a szív izomzata mennyire képes az adott követelményekkel megbirkózni. Tulajdonképpen ebből a szempontból a régi (sőt legrégebb) diagnosztikai fegyvertár is sokat tudott mondani: az érlökés a szívizomzat munkájának eredője, tehát minőségéből, munkavégzéssel szemben tanúsított viselkedéséből módunkban állott a szív izomzatának teherbíróképességére nézve fontos következtetéseket levonni. Csakhogy ne felejtjük el, hogy a szív két pitvara és két kamrája közül az érverés kizárólag a bal kamra munkájának az eredménye, a másik három rész viselkedését vagy csak közvetett tünetekből, vagy egyáltalában nem tudtuk elbírálni.

És ez még csak a szívizomzat munkájára, összehúzódásainak kielégítő vagy nem kielégítő voltára vonatkozik. De a bevezetésben már láttuk azt, hogy a szívizomzatnak van egy másik része is, az atrioventricularis nyáláb, amelynek rendeltetése a jobb pitvar falában képződő ingerületnek levezetése mindkét kamrába; ennek az élettanilag oly végtelenül fontos folyamatnak a létezéséről tudtunk ugyan, de hogy milyen zavarok, milyen hibák fordulhatnak benne elő, azt az elektrokardiográfia nélkül felismernünk teljesen lehetetlen volna.

Az ekg. pontosan, mondhatnók: szolgálai pontossággal adja vissza a szív izomzatának munkáját. Lássuk tehát, hogy néz ki ez az előkelő grafikon? Képzeljének el olvasóim egy finom rezdülési ellenére is egyenes vonalat a brómezüst papírsávon, amelyet a húrgalvanométer kilengései csipkeszerűen szakítanak meg. Első a pitvarok összehúzódásának megfelelő kilengés („csipke“), majd a kamrák egyidejű munkáját grafikailag lerögzítő kettős csipke, az ú. n. kamrai komplexum. Ezután jön a nyugalmi szak, melyet az egyenesen futó, ú.n. isoelektromos vonal jelez, s az egyensúlyi állapotnak felel meg. Mint említettem, a csipkék ebből az egyensúlyi vonalból ugranak ki, pozitív vagy negatív irányba.

Legyen szabad még azt fölemlítenem, hogy az elektrokardiográfias vizsgálat 3—4 görbe fölvételéből áll, a test különböző pontjait összekötő levezetési irányokban, rendszeren előbb pihent állapotban, azután tomáztatás, munkavégzés után.

Az elektrokardiográfia valóban egy egészen új területet nyitott meg az orvostudomány számára. Azelőtt esetleg sejtettük azt, hogy a pitvarok és kamrák működése közt nincs meg az összhang, de azt, hogy mi itt a hiba, senki sem tudta megmondani. Régen is ismertük a szív működés ritmus-talanságát, de azt, hogy a zavar kiindulópontja hol van, még csak sejtünk sem lehetett. Az ekgráfia tanított meg arra is, hogy előfordul a kamrák és pitvarok teljes működési különválása. Az egészséges, kifogástalanul dobogó szívnél, mint láttuk, a pitvarok összehúzódását követi a kamrák erőteljes kontrakciója, — a szó hétköznapi értelmében vett szív működés. De nagy számmal ismerünk eseteket, ahol a pitvarok percenként 400—800-szor rezdülnek meg (miután ezt a remegésszerű mozgást összehúzódásnak alig lehetne nevezni), és a kamrák vagy egészen szabálytalanul produkálnak 60—80 összehúzódást, vagy még ennél is tovább mennek: teljes automatizmussal, szabályos egymásutánban működnek, mitsem törődve a pitvarok rakoncátlan-kodásával. Ezekben az esetekben fordul elő néha, hogy a páciens pulzus-száma, a bal kamra összehúzódásainak megfelelően, 20—28-ra megy le percenként, a normális 60—70 helyett, de azért szép, erőteljes, szabályos pulzus marad. Világos, hogy ekgráfia nélkül még csak sejtelmünk se lehetne arról, mi megy ilyenkor végbe a szívben?

De ezzel még távolról sincs kimerítve mindaz, amire az ekg. megtanított. Az ingervezetésnek apróbb, kisebb jelentőségű zavarait is elárulja, amelyek még mindig elég fontosak, hiszen a szívről, minden életfolyamat energetikai központjáról van szó! Megtanított arra is, hogy ha a szívizomzat saját vérkeringésében valahol hiba történt, ezt a hibát felismerjük és lokalizáljuk. És ha legtöbbször nem is áll hatalmunkban azt a hibát kijavítani, már egyedül az fölbecsülhetetlen értéket jelent, hogy tudunk létezéséről és a beteget figyelmeztethetjük arra, hogy kímélje magát.

Rövid ismertetésemet befejezem. Minden, amit ezután mondhatok, már elhagyná a közérdeklődés mezejét és a szakkérdések egész sorozatának labirintusába vezetne. Ezeknek tárgyalása pedig nem feladatom, legalább is e folyóirat lapjain nem. De úgy érzem, az elmondottakkal tartoztam szemlének olvasóinak. Sok év óta látom, hogy a közönség — éspedig nemcsak a művelt, sok szempontból elit körök, hanem egész egyszerű, félművelt emberek is — valódi fétis-imádattal veszi körül az ekgráfiát; tőle vár mindent, ha a szívről van szó és viszont nélküle elnagyoltnak, felületesnek érzi kezelését. Nem lehet érte senkit hibáztatni, mert valljuk be: az orvosok egyrésze is hibás benne. Ismét ugyanaz történt, amivel annyiszor találkoztunk az idők folyamán. Egy-egy felfedezést kritikátlan, rajongó lelkesedéssel fűjtak fel csodatevő panaceává, így volt a villamossággal, így a Röntgen-sugarak diagnosztikai és terápiás varázserejével, így a rádiummal! Közönség és orvosok egymást lovalták bele az új csoda imádatába, s együtt ábrándultak aztán ki belőle.

Az ekgráfia a szív vizsgálómódszerei közül egyetlen egyet sem tett fölöslegessé. viszont ezek nélkül teljesen haszontalan. Annyira igaznak vallja ezt a tételt minden komoly belgyógyász, hogy óva intik az orvosokat: ne küldjenek ekgráfiai vizsgálatra beteget anélkül, hogy az egyébként megállapítható és megállapított szívelváltozásokat az ekgráfussal ne közölnék. Ez utóbbi csakis így képes feladatát komolyan megoldani, és leletével a kezelőorvosnak igazán segítségére lenni. Még azt sem szabad képzelnünk, hogy az ekgráfia minden esetben elengedhetetlen kiegészítője a szív vizsgálatának, hiszen egyes szívbajokról nélküle is tiszta képet nyerhetünk. De ha igénybe vesszük, akkor történjék ez oly módon, hogy az ekgráfia olvadjon össze a többi vizsgálati eredménnyel egyetlen szerves egésszé.

SZÖLLŐSY LAJOS

UTCAI BALESETEK

KENYÉRKERESŐ hétköznapjaink veszélyterületei mindjobban áttekintenek az úgynevezett „veszélyes üzemekből”, a gyárakból az utcai forgalom színhelyére. A közlekedési balesetek állandó szaporodása és e szociális és gazdasági szempontból is aggályos jelenségnek ellensúlyozása mindjobban foglalkoztatja a világ összes kultúrállamait. Ha számadatokkal óhajtunk bizonyítani, megszoktuk, hogy az Egyesült Államok adataira hivatkozunk. A hatalmas arányok mellett ok és okozat ilyenkor mintegy nagyító lencse alá helyezve világosodik meg szemünk előtt. A közúti járművek az Egyesült Államokban naponta 2500 balesetet okoznak. Bár e balesetek csak 5%-ban halálos kimenetelűek, naponta mégis több mint 100 ember marad holtan valamely jármű kerekei alatt. Végeredményben tehát az utcai forgalom óránként csaknem 5 halálos áldozatot követel.

Abszolút számokban nem ennyire megdöbbenőek, a forgalom arányához viszonyítva mégis, amint alább még látni fogjuk, nem kevésbé aggasztóak a mi világrésznünk nagy államainak számadatai sem. A Németbirodalom évi negyedmilliót meghaladó balesetével (naponta 718) és napi 23 ú. n. forgalmi halottjával elől áll a sorban. 200.000 körül van évente a balesetek száma Nagy-Britanniában és Franciaországban is.

A forgalmi balesetek által okozott kár emberéletben, anyagban és munkaerővesztésben hozzávetőlegesen is alig becsülhető fel. De ha meggondoljuk, hogy a német birodalom területén egymagában mintegy 300.000 jármű sérül meg évente és hogy a biztosító vállalatok itt az anyagi kárt 1 milliárd márkára becsülik, valamennyire átfogó képet alkotunk magunknak e balesetek közvetlen gazdasági hatásáról. E balesetek természetével és okaival kapcsolatban a téves elképzelések seregével találkozunk, amelyekre azonban a mindinkább megbízhatóbbá váló statisztikai adatfelvételek félreismerhetetlenül rációfolnak. Ezekből az adatszolgáltatásokból ismerhetjük meg azokat a valóságos veszélyforrásokat, amelyek e balesetek állandó szaporodását okozzák. E veszélyforrások legjelentősebbje a gépi erővel hajtott jármű, mint amelynek mozgási sebessége a forgalomban résztvevő többi tényező sebességét jelentékenyen meghaladja. A gépi járművek között is a legnagyobb mozgási sebességet fejtheti ki a szabad pályájú gépkocsi. Végeredményben tehát az automobilforgalom elterjedési aránya irányítja elsősorban a forgalmi balesetek számbeli alakulását. Ha meggondoljuk, hogy az Egyesült Államokban 28 milliót meghalad a forgalomban levő gépkocsik száma és hogy Európában összesen három államnak van 1 milliót meghaladó gépjárműállománya, kellően értékelhetjük a balesetszámoknak európai és tengerentúli arányát is. Önként következik ugyanis a gépjárműforgalom veszélyes természetéből, hogy a járművek szaporodása emeli a balesetek számát. Rendkívüli jelenségre csak annyiból találunk, hogy a balesetek sok államban nagyobb arányban szaporodnak, mint ezt a járműszám emelkedése magával hozná. A közúti forgalomnak sajátossága ugyanis, hogy a forgalomban résztvevőknek egymásra gyakorolt hatása mintegy mértani arányban növeli azokat a bonyodalmakat, amelyek a forgalmi eszközök szaporodásától várhatók. A forgalom emelkedésével eddig ismeretlen veszélyforrások nyílnak meg. Területek, amelyeken a forgalom eddig akadálytalanul lebonyolítható volt, hirtelen alkalmatlanokká válnak, az újabban szűknek bizonyuló belvárosi utcákon torlódások keletkeznek, amelyek a balesetek melegágyai. Kiténik, hogy a közúti vasút és a gépkocsik eltérő természetük folytán nehezen közlekedhetnek ugyanazon az útvonalon. A mind nagyobb tömegben parkoló gépjárművek — az úttest betekintését megnehezítve — állandó veszedelmei a gyalogjáróknak. Mindez tehát arra mutat, hogy a gépjárműforgalom terjedésével

együtt járó veszélyek és az ezek által okozott balesetek aránya előre láthatóan meghaladja azt az arányt, amelyben a járművek szaporodnak, hacsak e veszélyek ellensúlyozásáról szakszerűen és kellő időben nem gondoskodunk. Ennek a gondoskodásnak, amelynek részleteiről majd alább lesz szó, hatását észleljük Németországban. Látjuk ugyanis azt, hogy míg az elmúlt évtizedben a gépjárművekben (gépkocsik és motorkerékpárok) 80%-os emelkedés mutatkozott, addig a halálos balesetek száma 4900-ról csupán 6800-ra emelkedett, tehát mintegy 40%-kal szaporodott. A megelőző intézkedések hatása észlelhető itt az összes, tehát mindenfajta halálos balesetek számának vizsgálatánál is, amelynél a gépjárművek áldozatainak aránya 23%-ról csak 25.2%-ra emelkedett. A számszerű szaporodásnál kisebb arányban emelkednek azonban a gépjárműbalesetek általában is. Úgyhogy az évenként 19%-os járműszaporulatnak csak 11%-os balesetemelkedés lett a következménye. (Utolsó kimutatás szerint 2,882.530 jármű és 267.000 baleset.)

Mit látunk ezzel szemben Magyarországon? Kiindulva az 1931. év adataiból, 27.500 forgalomban levő gépkocsi és motorkerékpár 2647 balesetet okozott. E balesetek során 1578 személy sérült meg. Az utolsó rendelkezésünkre álló kimutatás szerint e járművek száma 1931 óta 27%-kal emelkedett. Ellenben az általuk előidézett balesetek száma csaknem háromszorosára szökött (2647—7753) és a sérülések száma is erősen megduplázódott (1578—3315). Kétségtelen ebből, hogy itt szabadon érvényesültek azok a veszélyt sokszorozó tényezők, amelyek ellensúlyozásáról a forgalom emelkedésével párhuzamban mindenkor gondoskodni kellene. Hogy az ekként elmulasztottak pótlása utóbb milyen kevés eredménnyel jár, az kitűnik abból, hogy még a legutóbbi években sem sikerült a balesetek aránytalan emelkedésének gátat vetni, amikor pedig már a hatósági intézkedések sorozata igyekszik a közúti forgalom biztonságát előmozdítani. A személy- és teherkocsik által okozott balesetek számában még a legutóbbi kimutatás szerint is 24%-os évi emelkedés mutatkozik, ami pedig jóval meghaladja a járművek szaporodását. E kedvezőtlen helyzetképet némileg enyhítheti az, hogy a sérülések erős szaporodása mellett a halálos kimenetelű balesetek száma abszolúte is csökkent. Ez azonban nem a forgalomban résztvevőknek elővigyázatosságát bizonyítja, hanem a baleset áldozatainak orvosi kezelésében mutatkozó fejlődést és a mentőszolgálat szakszerű kiépítését jelenti.

Amint már említettük, a forgalmi balesetekkel kapcsolatban a köztudatban a téves elképzelések sorozata gyökeresedett meg. Legelterjedtebb ezek közül talán az, amely szerint a balesetek legfőbb oka a nagyközönség, a gyalogjárók fegyelmetlensége, könnyelműsége. Ha csak arra hivatkoznánk, hogy Németországban az összes forgalmi baleseteknek csak 8%-át okozzák a gyalogjárók, azzal az ellenvetéssel találkozhatnánk, hogy ott a közönség több hajlandóságot mutat a fegyelemre és természeténél fogva jobban alkalmazkodik a hatalmas iramban fejlődő közlekedés követelményeihez. Szükséges ezért, hogy megismerkedjünk a saját számadatainkkal is. Az összes járműbalesetek közül csak minden tizediknek okozója a gyalogjáró. Sőt a főváros területén csak minden tizenkettediknek. E gyalogjárók között is jelentékeny számban szerepelnek a felügyelet nélkül hagyott gyermekek, ami pedig nem a fegyelem, hanem inkább a gazdasági viszonyok kérdése. Az ilyenfajta balesetek számottevően szaporodnak akkor, ha a család felnőtt tagjai mind munkahelyükön töltik a napot és a gyermekek csak a szomszédság kevésbé megbízható gondozására vannak bízva. Ugyancsak gyakran találkozunk olyan felfogással, amely szerint a gépjárművek veszélyessége e forgalmi eszközök berendezésével, szerkezetével függ össze. A gép egyes részei váratlanul felmondhatják a szolgálatot és ebből az okból származnék sok baleset. Itt azonban elsősorban is el kell különítenünk azokat az eseteket, amikor a gépjármű vezetője elmulasztja azt, hogy a gép forgalombiztonságáról gondoskod-

jék és nem győződik meg időnként arról, hogy alkatrészek kopása, romlása e biztonságot nem veszélyezteti-e. Az ilyen gép által okozott balesetek azután egyedül a gépet üzemmentartó gondatlanságára vezetendők vissza. Azok az esetek ellenben, amikor előre nem látható műszaki hiányosság okozza a balesetet, annyira ritkák, hogy csupán minden ötvenedik balesetnél lehetett ilyen okot megállapítani. Még ennél is ritkábbak azonban azok az esetek, amikor valamilyen külső tárgyi tényező, mint az úttest, fagy, vihar okozza a bajt.

Láthatjuk most már, — és ez az összes járművekre áll — hogy a balesetek túlnyomó részét a vezető gondatlansága, könnyelműsége okozza.

A gépkocsiknál és motorkerékpároknál 84.2% (Budapesten 90.9%), a többi járműveknél 70.7% (Budapesten 77.7%) azoknak a baleseteknek száma, amelyeket a vezetők hibája okozott. A gondatlansági okokat illetőleg ugyancsak téves elképzelés az, hogy a legtöbb bajnak a sebes hajtás az oka s hogy a sebességnek hatósági rendelettel való korlátozása lényegesen csökkenthetné a balesetek számát. A gyorsajtás a vezetők által okozott baleseteknek összesen 8%-a, tehát aránylag jelentéktelen tényezője. Ezzel szembeni vigyázatlan és szabálytalan hajtás és előzés, tehát a gondosság elemi követelményeinek mellőzése szerepel 65%-ban a vezetők hibái között.

Téves felfogás az is, hogy az útkeresztezés és a sötétség okoz sok forgalmi balesetet. A tapasztalat azt mutatja, hogy az útfordulóknál vagy kedveződen látási viszonyok között még az egyébként merész vezető is fokozott óvatossággal hajt. Abból, hogy ily veszélyt hozó körülmények között aránylag kevés baleset történik, illetve, hogy a balesetek 75%-a egyenes úton és 85%-a fényes nappal következett be, kétségtelen, hogy sem a helyi, sem az időbeli tényezőknek nagyobb jelentőségük nincsen. Az Így felmerülő veszélyeket ugyanis kellő vigyázattal könnyen el lehet kerülni.

A napilapoknak ú. n. ünnepnap balesetkrónikái azt a hiedelmet keltik, mintha az ilyen kirándulási forgalom közepette tetőfokra hágná a balesetek száma. Nem csupán nálunk, hanem a többi országok adataiból is azt állapíthatjuk meg, hogy a hétköznapi forgalom az, amelynek során a legtöbb baleset történik. Sőt általános tapasztalat az, hogy a vasárnapi balesetszám alig éri el felét a hétköznapi maximális számnak a fővárosban és 70%-át az országos átlagban. Nincs tehát összefüggésben a weekendforgalommal az sem, hogy a legtöbb baleset a nyári hónapokban történik. Ennek oka ellenben részben az, hogy a gazdasági idény alatt sok olyan járművet helyeznek üzembe, amelyre a téli hónapokban nincsen szűkség, továbbá, hogy a hőség és ennek hatása alatt a gyorsabb kifáradás a vigyázási képességet erősen csökkenti. Ezzel lehet magyarázni azt is, hogy ezekben a hónapokban a maximális balesetszám a déli és a kora délutáni órákban észlelhető.

Rámutattunk a fentiekben már arra, hogy a járművek legveszedelmesebbike a gépkocsi. Ott, ahol a nagyobb városokban a motorkerékpár jelentékeny tényezője a forgalomnak (Berlin: 61.000, München: 22.000, Hamburg: 17.000) e közlekedési eszközök veszélyessége eléggé jelentékeny. Magyarországon a motorkerékpárforgalom nem indult fejlődésnek (összes: 10.837, Budapesten: 3172). A tehetősebbek a kisebb típusú gépkocsik megszerzésére törekednek, a szegényebb osztályok beérik a lábajtású kerékpárral. Így azután a motorkerékpárok balesetokozó szerepe nem csupán jelentéktelen, hanem fokozatosan csökken is. (A gépkocsi és motorbicikli által okozott balesetek aránya Budapesten 17:1.) Európaszerte csökken a közúti vasutak által okozott balesetek száma. E csökkenés oka nem csupán e közlekedési eszköznek más járművekkel való fokozatos helyettesítése (földalatti, magasvasút, autóbusz stb.), hanem az is, hogy ezeknél a fegyvelmezett és állandó képzés alatt álló személyzet nagyobb óvatossággal jár el, mint a magánhasználatban álló járművek

vezetői. Nem közömbös az sem, hogy a gyakori megállóhelyekhez való alkalmazkodás szakadatlan figyelmet és az adott helyzethez való alkalmazkodást kíván. Így azután 1939-ben az összes forgalmi baleseteknek csupán 3½%-át okozta a városi vasút.

Kevésbé rokonszenves tényezője az utcai forgalomnak a lábajtású kerékpár. A fejlődő forgalom rendjéhez alkalmazkodni legkevésbé tudó, torlódásokban oktanul furakodó járművet látnak benne. A gyakran fiatalok által vezetett kerékpároknak rendbontó viselkedése Magyarországon is kellemetlenül érezhető. Komoly kérdéssé e járművek szerepe azonban csak azokban az országokban válik, ahol széles néprétegek közlekedési eszköze. Itt elsősorban az északeurópai államokra gondolunk (Koppenhágában minden második lakosnak van kerékpárja), de nagy jelentősége van e forgalomnak Németországban is, ahol 20 millió kerékpárt tartanak nyilván és a lakosság 27%-a ezen közlekedik. Ezzel magyarázható, hogy itt évente 90.000-et meghalad a sebesült és 2300-at a halott kerékpárosok száma. Minden negyedik halottja és minden második sebesültje a forgalmi baleseteknek kerékpáros. E balesetek által okozott vagyoni kárt évente 50 millió márkára becsülik.

Úgy gondoljuk, hogy a felsorolt adatokkal eléggé szemléltetően ismertettük az utcai forgalom veszélyeit. De ha megemlítjük még azt is, hogy több halálos baleset történik az utainkon, mint összes ipari üzemeinkben, teljesen megérthetjük azt az aggályt, amellyel szakértőink a jövő fejlődése elé néznek. Megérthetjük annak az állandóan fokozódó veszélynek jelentőségét is, amely az eltartó nélkül maradt családok és munkaképtelen nyomorékok számának állandó emelkedésével jár. Szükségtelen tehát ezek után, hogy kiemeljük azoknak az intézkedéseknek fontosságát, amelyek a forgalmi baleseteknek csökkenését tűzték céljukul. Ezek az intézkedések három csoportba oszthatók.

Az első csoportba tartozik az óvatosságra nevelés és a könnyelműség, vigyázatlanság következményeinek feltárása. A szabályszerű, óvatos közlekedésre való oktatás Németországban már a népiskolákban kezdődik. Egyidejűleg oktatják a felnőtteket a forgalmi propagandaheteken előadások és röplapok útján. Utcái hangszórók terjesztik a nagyobb városokban a forgalom rendjének szabályait. Nagy gondot fordítanak csaknem minden nagyobb nyugateurópai városban arra, hogy a gépjárművezetők szertelenségeit kigyomlálják. A száguldozással együtt kapott lábra a jelzőkürt harsogtatásával való visszaélés. Ezzel azt akarták elérni a gépjárművezetők, hogy ha balesetet okoznak, hivatkozassanak arra, hogy ők figyelmeztettek a kitérésre, a gondatlanság tehát nem eshetik az ő terhükre. Ezt a téves elképzelést gyökerében kellett kiirtani. A tapasztalatok mutatják ugyanis, hogy az utcai lármának mesterséges eszközökkel való fokozása már egymagában is veszélyezteti az utcák biztonságát. A zaj fájdalomérzést kelt, amely megzavarja a nyugodt előrelátást, elhamarkodott tervszerűtlen magatartásra készíti. A kúrtharsogás tehát nemcsak hogy nem hártja el a balesetet, hanem egyenesen elősegíti annak bekövetkeztét. A különböző feltételeket szabó csendrendeletek ellenben fokozott óvatosságra készítetik a vezetőt. Az Egyesült Államokban zajkamrákba zárja a rendőrség az oktan dudálókat, ahol néhány órán át saját magukon tanulmányozhatják az idegbontó lármának nyugalmat feloldó hatását. Míg nálunk nincsen nagyobb szerepe az ittasságnak a baleset felidéző okok között, addig Németországban évi 10.000-re tehető azoknak a szerencsétlenségeknek a száma, amelyeket alkoholos állapotban levő vezetők idéznek elő. Ezért szerelték fel a német városok rendőrségét vérpróba vételéhez szükséges műszerrel. Ha a vezető vagy a forgalom biztonságát veszélyeztető járókelő ittasságra gyanús, egy csepp vérből hamarosan megállapítja a vegyvizsgáló állomás a 3—4 órán belül élvezett alkohol mennyiségét. Az ittas

vezetők névsorát falragaszokon, hírlapokban teszik közzé. A megszegyenyítés nevelő hatását akarja éreztetni a hatóság azokkal a járművezetőkkel szemben is, akiket ismételten szabálytalanságon ért. Az ilyen járműveket feltűnő jelzéssel látják el, amelyet a próbaidő alatt el nem távolíthatnak. Csekélyebb gondatlanság miatt enyhébb intézkedést alkalmaznak. Ez rendszerint abból áll, hogy a járművezetőt néhány vasárnapon át ismétlőtanfolyam hallgatására kötelezik. Aki a tanfolyamon nem jelenik meg vagy utóbb újból szabálytalanságot követ el, attól könyörtelenül megvonják a hajtási engedélyt. A fegyelmezetlenek nevelésével párhuzamban történik Angliában a kifogástalan vezetés dicsérete és jutalmazása. Nagy összegeket fordítanak évente oly bérkocsi- és autóbusszvezetők jutalmazására, akik hosszú időn át a legkisebb baleset okozása nélkül folytatták foglalkozásukat.

A második csoportba tartozik az utcai közlekedés biztonságának közigazgatási intézkedésekkel való emelése. Ezen országoként változó és szerteágazó szabályozásnak részleteibe itt nem bocsátkozhatunk. Mint főbb pontokat említjük meg csupán az engedélyhez kötött járművezetésre képesítő vizsgák szigorítását, a vezetők minimális korhatárának emelését, az előkészítő iskolák hatósági ellenőrzését, az azokban működő tanerők szakképzettségének megállapítását. Ide tartozik a járműveknek és vezetőiknek előre nem jelzett alkalmakkor való megvizsgálása, amely különösen Párizsban járt feltűnő eredménnyel. Kétségtelenül megállapítást nyert, hogy a hiányos felszerelésű járműveknek, a szervi hibában szenvedő vezetőknek eltávolítása után a balesetek száma egyidőre hirtelen lecsökkent. Ezt a módszert követik az Egyesült Államokban is, miközben gondot fordítanak arra, hogy a gyakori vizsgálatok díjával a járművezetőket aránytalanul ne terheljék.

Komolyabb szabálytalanság szükségképpen következménye a vezetői engedélynek rövidebb-hosszabb időre való elvonása; Ez alól kivétel nincsen a legtöbb külföldi államban és ezzel mindenkinek számolnia is kell. Legmesszebb megy az angol Road traffic Act, amely a bíróságnak a megvonás feltételei, tartama tekintetében teljes szabadságot ad, még akkor is, ha a szabályszegés nem okozott balesetet. Mondanunk sem kell, hogy az ittasnak talált vezető sem itt, sem Németországban nem kerül el a vezetéstől legalább időleges eltiltást. Így 5000 vezetőt tiltottak el ebből az okból 1939-ben Németországban, noha balesetet nem okoztak.

A leghatásosabb, de egyszersmind legköltségesebb közigazgatási intézkedés a különböző fajtájú forgalomnak elkülönítése, autóstrádák, kerékpárutak építése. Németországban a sok milliárdot felemészítő autóutak költségeire 1933 óta a gépkocsiforgalmi adó jelentékeny részét fordítják. Más nagy forgalmú országban az autóutak használoítól szedett díjak tették lehetővé — akadálytalan idegenforgalom idején — a költségek előteremtését. Kerékpárutak megépítését a városok kötelességévé tették. A forgalom különböző tényezőinek elkülönítése fokozatosan csökkenti a baleseteket.

A harmadik csoportba tartoznak a magán- és büntetőjog körébe tartozó rendelkezések. Ez utóbbiak ugyan a már megtörtént baleseten nem változtatnak. Fontos mégis ez a törvényhozói gondoskodás annyiból, hogy egyrészt a balesetek hátrányos következményeit csökkenteni alkalmasak, másrészt, hogy a cselekmények súlyával arányos szigor nem marad nevelő, visszaretentő hatás nélkül. Igaz ugyan, hogy a törvényhozónak szem előtt kell tartania azt is, hogy a forgalom akadálytalan fejlődése fontos közgazdasági érdek, amelyet egyéni kényelmi szempontok nem hátráltathatnak. A szabályozás irányelve ezért az, hogy az utcai forgalom valamennyi résztvevője számára biztosítani kell a veszélytelen közlekedést. A magánjogi szabályozás legfontosabbika — és e téren Svájcot és Ausztriát illeti meg a kezdeményezés érdeme — a gépjárművezetők kötelező szavatossági biztosítása. A vezetői engedély megadásának feltételei között szerepel a biztosítási szerződés megkötésének igazolása is. A hátralékos díjfizető engedélyét a hatóság haladék-

tanul megvonja. Nem eshetik meg tehát, hogy a baleset áldozata fűhöz-fához kénytelen kártalanítása végett folyamodni, míg végül a kilátástalan harcban elernyedve, holmi könyoradománnyal kénytelen megelégedni. A biztosítási kötelezettségnek kevésbé hatályos előmozdítója az a németbirodalmi rendelkezés, amely szerint a vezetői engedélyt el kell vonni attól, aki az általa okozott károsításnak anyagi jóvátételére nem képes.

Végül a büntetőtörvények megtorló rendelkezéseiről is meg kell emlékeznünk. A jogszabályok egyrészt a balesetet előidéző, vétkes magatartást, másrészt a baleset után tanúsított embertelenséget, aljasságot üldözik. Az utcai baleset fogalmából következik már az, hogy csupán nem szándékosan előidézett cselekmények tartozhatnak ide. Amennyiben a vezető szándékosan gázol el járókelőt, úgy már nem balesetről, hanem éppen olyan közönséges emberölésről vagy testi sértésről kell beszélni, mintha pisztolylövéssel okozták volna a sérülést. Így tehát a forgalmi baleset okozója mindig gondatlansággal előidézett bűncselekmény tette. Tekintve, hogy a kódexek a cselekményeknél az elkövetés eszköze szempontjából nem különböztetnek, a közúti forgalom rendjének megszegői, ha sérülést okoztak, a gondatlan emberölés vagy testi sértés, ha pedig csak vagyronrongálást idéztek elő, a magánjog kártérítési rendelkezései szerint felelnek. Úgy a magunk, mint a nyugateurópai államok legtöbbjének büntetőtörvénye a gondatlanságból okozott bűncselekményeket fontosságukat erősen alábecsülő, túlenyhé elbánásban részesíti, aminek következtében a közúti forgalom garázda elemei sem részesülnek megérdemelt komoly büntetésben. Eltekintve az újabb angol, svájci és olasz rendelkezésektől, lehetővé teszik a törvények azt, hogy a munkaképtelenséget, de halált is okozó gondatlanság okozója enyhé pénzbüntetéssel szabaduljon. A megtorlás ily erőtlenségében természetesen nélkülözi úgy a nevelő, mint az elrettentő hatást.

Kiterjed a magyar jogszabályok enyhesége a baleset bekövetkezte után tanúsított lelkiismeretlen magatartásra is. Csupán a német és az angol törvény szabott megérdemelten szigorú fogházbüntetést arra, aki az istápolásra szoruló áldozatot segély nélkül hagyja, a baleset színhelyéről elmenekül vagy kilétének megállapítását akadályozza. A felelősség alóli gyáva kibúvásnak ezt a lelkiismeretlen módját mindenütt a legsúlyosabb megítélésben kellene részesíteni.

A forgalmi balesetek jelentőségének kellő értékelését és a baleseteket csökkentő intézkedéseket illetőleg még a problémák tömege vár megoldásra. A gépesítés korában gondoskodni kell azokról a gyorsan változó körülményekkel is lépést tartó védőintézkedésekről, amelyek az életet, egészséget romboló, társadalomellenes szertelenségek fékentartására alkalmasak.

AUER GYÖRGY

FIGYELŐ

SZÉCHENYI ÉS AZ „ÚRIEMBER“ FÉNYKORA

KIRÁLYI KEGYBŐL vagy góliátbirtok energiájából a középkori Magyarországon főrangúak kezében volt a vezetős szerep. A kis- és közepnemesség, a populus Werbőczianus egyenlőségi elmélete mellett is csak kivételesen szólt bele a politika és társadalom nagy kérdéseibe s ilyen irányú föllépése mindig forradalminak tekintett. Közvetlenül 1848 előtt változott a helyzet, ekkor a köznemességnek a rendi táblán egyesült ereje (sajátságos kép: a municipalizmus hívei nagy eredményeket a centrumban érnek el) indította meg a régi Magyarország átalakításának folyamatát, de ekkor már egy új elit kezdte átvenni a vezetést gazdasági, társadalmi és tudományos téren: az úriemberek együttese.

Az „úriember“ cím magyar különlegesség. Nemességféle, melyet nem uralkodó, hanem soha meg nem történő népszavazással a társadalom oszt arra érdemeseknek. Magyar különlegesség a fogalom is. Nem hideg és merev, mint a gentleman, nem gögös, mint a Herrschaft, nincs olyan magasságban és nem semmittevő, mint a seigneur, nincs benne olyanfokú erotikum, mint a galantuomoban. Mikor „igazi úriemberről“ beszélünk, ma is érezzük, hogy ezt a címet nem adja meg sem születés, sem vagyon, sem magas rang, nincs foglalkozáshoz kötve, viselőjének van tekintélye, de bármilyen nagy ez a tekintély, szinte feledtetni szeretetreméltósága. Ez a cím kívánatosá vált nemkívánatos elemek részére is, éppen emiatt vált fanyarrá az „úriember“ szó.

Ne képzeljük, hogy ez a mellékiz a XX. század föjtje. Már a szabadságharc előtt ecetbe mártja Nagy Ignác a nyárspolgárt, aki éhenkórász hivatalnokot nevel magzatából, a szabadságharc után Jókai paprikázza, borsozza a gazdag birkást, aki grófi címet vásárol fiának abban a dőre hitben, hogy ezzel úriembert csinál belőle. Mintha ilyenfajta hiábavalóság elég volna ahhoz, hogy úriember legyen valaki!

Természetes a nyárspolgár és a birkás sóvárgása e cím után. 1850 körül olyan tekintélye volt az úriembernek, hogy a művelt közvélemény is kiváltságos lényt látott benne. A dinnyehéjak eldobálását az utcán meg kell szüntetni, követeli egy újsághír és mintegy indokolásul közli, hogy minap egy úriember ficamította ki a lábát rajta. A sérelem így súlyosabbá válik. A vád utcán — olvassuk más tudósításban — a gyalogjárón ment egy taligás ember, egy úriember az arcába vágott. Az önbíráskodás helyesnek és jogosnak tűnik fel író és egykorú olvasó szemében.

Íratlan kiváltságok, amelyekkel szemben kötelezettségek állanak.

Ezek a kötelezettségek jó részükben írva találhatóak a Nemzeti Kaszinó 1850 körüli alapszabályaiban, melyeknek szellemi atyja Széchenyi István. Az ő kaszinója „a jó ízlést, mívelt és deli magaviseletét, józan és közhasznú elmélkedést, az ész tehetségeit és a közértelmességet kifejtő és nevelő intézet“. Ez az, amit ma is „úrinak“ szeretnének nevezni.

A kaszinóból a magas tagdíj kizárja a vagyontalanokat. Az úriember fogalmát nem szűkíti ennyire a vagyon, ahhoz csak az anyagi függetlenség tartozik vagy legalább az anyagi függetlenségre való akarat. Nem volt-e úriember Garamvölgyi Aladár a kufsteini hármassasajtó mögött?

Magyar tradíció az úriember fogalmában egy demokratikus vonás. Amint a magyar nemes csak méltóságra, birtokra lehetett különböző Werbőczy szerint, egyébként a nádoréval egyenlő nemesi jogot igények a bocs-

koros, úgy egyenlőjogúak a Kaszinó tagjai. Ha Károlyi István nyomdatulajdonos úr fölszólal a kaszinóban, az alapszabályok értelmében éppen úgy „Uraim“ megszólítással kezdi mondanivalóját, mint Batthyány Filep herceg.

Ez az egyenlőség nem jogosít senkit nyegleségre. Bizonyos, hogy a kaszinóban is „külön hely illeti meg a főrangúakat“, mint Sasku Károly illemtana írja. Bizonyos az is, hogy a főrangúak fogalmát nem a szellemi arisztokráciára szorították, mint a különködő Sasku és bizonyos, hogy ő a gyakorlatból leste el az utasítást: főrangúak előtt a kalapot a perem elülső részén fogva a combig kell levinni, a test mellett, nem nagyon közel, sem nagyon távol. Ha ilyen személy az utcán tisztel meg azzal, hogy szóba áll velünk, akkor lenn is kell tartani a kalapot, míg föl nem téteti — „mit neki elmulasztani illetlenség lenne“.

Ebben a kérdésben is Széchenyi szellemében ír Jókai, a nagy illemtanár, akinek igen finom úriemberei vannak. Az ő Súlyomházi grófja megkívánja, hogy őt mindenki úgy respektálja, mint grófot, hanem aztán ő is úgy bánik minden emberrel, mintha azok mind grófok volnának. Kárpáthy Zoltánja finom modorú az inasokkal szemben is, pedig Sasku illemtana csak „ember-séges bánásmódot“ kíván az alárendeltekkel szemben, maga Széchenyi pedig Naplójának tanúsága szerint nem idegenkedett a testi fenytetés gondolatától.

Ilyen illemtant hirdetett a pesti Nemzeti Kaszinó, melynek tagnévsorában a szépszámú mágnás közt megtaláljuk a jóbirtokú nemeseket és a meggazdagodott pesti polgárokat, zsidókkal vegyesen, jóval az egyenlőség törvénybeiktatása előtt.

Kereken 600 kaszinótag közül 300-nál több maradt ki 1849 után. Természetesen kimaradtak a menekültek és a börtönben ülők. Kimaradt valamennyi pesti könyvkiadó, több nagykereskedő és más polgár, mintha Széchenyi „uszálya“ ebben is követte volna a döblingi remetét. Zsidó tag nem volt sok, de az ő számuk 1849 után nem apadt, inkább szaporodott. A polgárság nem maradt képviselő nélkül a kaszinóban, 1849 után sem. Orvosok, művészek, építészek, ügyvédek, tudósok, gyógyszerészek, gyártulajdonosok, kereskedők továbbra is voltak a tagok között, így — bár a sok mágnás kimaradása után is zártabb jellegűvé vált — a kaszinó megtartotta azt az átfogó jellegét, amelyet Széchenyi szánt neki.

Az átfogó jellegét kettős értelemben kell fölfognunk. Az egyik negatív. A kaszinó — mondjuk: az úriember cím, vagyis a kaszinótagság megadásában — nem ismerte el korlátokat a régebbi korokból örökölt megkülönböztető jeleket: osztályt, vallást, nemzetiséget, még kevésbé a foglalkozást. A másik pozitív. A kaszinó mintegy földadatának tekintette az ország szellemi és anyagi vezetését. Ennek külső jele az, hogy a kaszinóban 1850—60 közt kivétel nélkül megtaláljuk a nevezetesebb magyar társadalmi alakulatok vezetőit és jelesebb tagjait. Az akadémiának tucatnyi mágnás és másik tucatnyi nem mágnás tagja volt egyúttal „kaszinista“. Éppen így van a Műegylet, a Gazdasági Egylet és több más, melyeknek székhelye szintén Pest, de tagtoborzó területe az egész magyar „életter“.

A politizálás és a végrehajtó hatalommal való ellenkezés gondolatát a kaszinóból az alapszabályok kizárták volt még akkor, mikor Kossuth Lajos csillaga emelkedni kezdett, de lehetetlen volt kizárni a politikai levegőt olyan testületből, melyet a magyar főrendi- és képviselőház bizottságának képzelhetnénk, ha csak a tagnévsort olvasnók. Hang nélkül politikai beszéd volt az, hogy nem zárták ki a forradalom részeseit. A Casino-könyv közli azok nevét, akik emléket ígértek a kaszinónak s az ígértevéők közt 1850 után is olvassuk a száműzött Jósika Miklós, a börtönben ülő Beniczky Lajos, továbbá Baldácsy Antal, Hajnik Pál — a „részes“ tagok közt olyan börtön-

virágok nevét, mint gróf Károlyi György és Istvánét, Balassa Jánosét és Tóth Lőrincét.

Az úriember tehát nem okvetlenül lojális, nem okvetlenül arisztokrata, lehet zsidó is. Polgári vonás benne a fizikai munka, a méltányos ár és a takarékoság tisztelete, liberális az egyéni szabadság becsülése.

Az úriemberre magára sem szégyen a fizikai munka. Széchenyi szeretett csomagokat cipelni az utcán, Jókai úriemberei tűzoltásban, árokba fordult szekér kiemelésében és sok más testi munkában vesznek derekas részt.

„Borralvót ne adjunk a Casino cselédjeinek, mert ők tisztességes fizetést kapnak“, szól (milyen modemül!) a százesztendősnél idősebb alapszabály. Kár, hogy nem ismerjük a kaszinó alkalmazottjainak fizetését az 1850-es évekből. A régi számadáskönyvek nincsenek meg, a Casino-könyv csak összegezve közli a személyzet javadalmát. Ennek összegét abból sejtethetjük, hogy Széchenyi a kaszinó tervezgetése közben 300—300 pfrtot számított egy-egy szolgára, ez pedig az egyetemi pedellus javadalmát is fölülmúlta — még többet, 500 pfrtot szánt a házmesternek.

Takarékos szellem, helyes könyvelési elv, a célösszeg fogalmának ismerete (mind polgárias vonás!) látszik az alapszabály egy másik pontjából is: „A Casino minden tehetségét magának tökéletes megalakítására kívánván egyesíteni, semminemű idegen intézetekre vagy célokra pénztárából akármi szín alatt segítséget nem ajánl.“ Mintha látnók a gondosan számoló Széchenyit, aki 1835-ben ezt írta titkárának: „Idemellékelem Brunszvik Teréz ívét válaszómmal. Olvassa és búsuljon velem a 150 frtért. Csak mégis kicsikart belőlem valamit (kisedővodákra) a vén sárkány (nesze neked, „halhatatlan kedves“), magam is csodálom, már nem élék sokáig.“ Bizony tudott takarékos lenni a bozontos szemöldökű legnagyobb magyar, aki a magaválasztotta nemes célok szolgálatára tartogatta pénzét, ő elítélte a könnyelmű mulatozást s ahol felütötte fejét a hazárdjáték, a pozsonyi országgyűlésen 1839/40-ben szervezett „kis kaszinóban“, ott a tagok túlnyomó többségének szavazatát szerezte meg a hazárdjátékot eltiltó határozathoz. Jókai műveiből is látjuk, hogy léhaság, könnyelműség ellenkezik az úriemberről alkotott fogalommal.

Úriembernél nem számít áldozatnak a magyar színházkultúra és irodalom támogatása. A kaszinó a Nemzeti Színházban „az egyesület kényelmeinek szaporításáért“ bérel páholyt — s ez épp oly természetes, mint az, hogy „minden jelesebb magyar munkát az igazgatóság által tüstént megszerez“.

Ez nem áldozat, mert ezen az áron műveltséget lehet vásárolni, az pedig, láttuk a kaszinó alapszabályaiból, főkövetelmény az úriemberrel szemben. Áldozat lehet az olyan adakozás, amely ellenérték nélkül mozdítja elő mások javát. Az ötvenes évek ilyen adakozásaiban széchenyies a gyakorlatiasság. Széchenyi tanította az angol módszert: közös céljaink valósítását nem fizetéssel, hanem aláírással kell kezdeni. Hã az aláírásokból kiderül, hogy a cél valósítására elég lesz a pénz, akkor következhet a fizetés. Porából így, aláírásokkal kezdve elevenedett fönixként az ő hengermalma 1850-ben, így épült az Alagút a Várhegy alatt, így szervezi a Nemzeti Színház nyugdíj-intézete javára az örökmozgó Szekrényessy József az Urak bálját. Báiban kellemetlen a zsúfoltság, káros a közönség hiánya, tehát ez a pesti ügyvédbe oltott „Figaro“ mindenütt aláírásokkal biztosítja pontosan a megfelelő számú táncospárt. Egyenesen a derék Fogg Pbileas rigolyáira emlékeztet Liedemann Sámuel János pesti polgár, osztrák biztosítótársasági főügynök egyik cselekedete. Ő mint evangélikus vezetőember tudja, hogy az elszakadni kívánó pesti tót evangélikus község kielégítésére egyezmény szerint 12.000 pfrt kell. Fölajánl 1000 pfrtot, ha még tizenegy ugyanilyen önkéntes ajánlkozik

jelentkezik. De csak pontosan az ilyen adakozó számít, 999 vagy 1001 pfrtos adomány nem érvényes. Valóban került még π ember és e különöc javaslat segélyével szabadult a magyar-német község az egyezményben vállalt tehertől.

Az eddigiekből eléggé látszik az úriember erkölcsének a kollektivistá erkölcstől való egyik nevezetes eltérése: az áldozatkészségnek nem szabad kényszerítettnek lennie. Nyoma van ennek a kaszinóalapszabályban is. A kaszinóban gyűjtőívek vannak kitéve, de (megint különösség Széchenyiben: ő, az örökké agitáló fogadja el ezt szabályként) senkit sem szabad föl-szólítani adakozásra.

Az önkéntességen kívül az adakozás titkosságát hirdetik a különböző vallású papok, ezt dicséri Jókai is, mint úri gesztust. Az ő Fehér Gyulája azonban, e „praktikus ember“, aki különben önmagára kötelezőnek érzi a szabályt, szellemes fordulattal enyhít a követelményen: miért ne adóztatnók meg az emberi hiúságot? Hadd vegyen dicséretet az adakozó, amennyit kíván, csak fizessen érte a jó célra.

1854-ben ezt az elvet követik lapjaink a Garay-család javára folytatott gyűjtés alkalmával. A heteken, hónapokon át húzódó adakozás magától kínált néhány új köntöst a híreknek: szegény diák, a ngyali kislány, e g y s z e r ú mesterlegény küldte krajcárjait — mégis meglepő, hogy az állandó rovattá vált köszönet milyen gazdagsággal talál új szavakat és váratlan fordulatokat a hála kifejezésére, mintegy tanúságot téve arról, hogy a hivalkodásnak rokonszenves megjelenési formája a jótékonykodás.

De a jótékonykodás még nem tesz úriemberré. Hogyan tenné úriemberré azt, aki jótékonyosságával politikai érzelmet nyivánít, takar vagy színlel? Ezreket ad a Haynau-alap javára Boscowitz, aki 32.000 pfrttal járult a zsidósarchoz is és ezreket ad Károlyi gróf, akit forradalmi szereplése miatt csak az imént ítélték 150.000 pfrtnyi birságra. Elmosódik a pártállás a jótékony nőegyletek gyűjtéseinél, melyek az újévi üdvözetek megváltásától a bálrendezésen át sok leleményt árulnak el a társadalom megadóztatására. E nőegyletek maguk fölé szívesen emelnek adakozó hajlamú mágnásnőket, de elnökeik közt ott látjuk Bohusné Szögyény Antónia mellett Damjanich özvegyét is, annak bizonyosságául, hogy nem pusztán várható pénzadományért választottak elnököt a társadalmi egyesületek. Ilyen példák mutatják, hogy az úri társadalom elismerését ki kellett érdemelni. Ahhoz előny lehetett magas születés, hivatal, vagyon, de elég nem volt.

Bámulnunk kell azon, hogy ezek a jól megválogatott úrinők és úriemberek az elnyomás korában, tisztán társadalmi úton, milyen erős szervezeteket tartottak fenn és hoztak létre a nemzeti művelődés, a gazdasági élet, a jótékonyosság és a „csinosodás“ terén.

Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója, aki forradalomellenes érzülete miatt a magyar kormánytól hátrátételt szenvedett, buzgólkodott a múzeum gyarapításán és ezt épp úgy jónéven vehették tőle, mint Simoncsics Jánostól a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és a Nemzeti Színház szolgálatát. Kubinyi már a szabadságharc előtt alelnöke volt az „Első magyar festészeti akadémiát gyámolító társulatnak“, mely fiatal művészek nevelését mozdította elő és helyettes elnöke „a nemzeti képcsarnokot alakító Egyesületnek“, melynek célja „Magyar- vagy Erdélyországban született vagy meghonosodott festőművészeknek jeles festményeit a museumi gyűjtemény szaporításául megszerezni“. Ennél az egyesületnél természetes, hogy titoknok, írnok és „jámok“ is múzeumi alkalmazott, csak a pénztárnok nem múzeumi ember, ez Nádasy István kereskedő, a Nemzeti Kaszinónak 1848-ig tagja.

Kubinyi vezette a könyvgyűjtést a losonci tűzkárosultak javára. Célzást sem olvastam rá az egykorú lapokban, de mindenki tudta, hogy Losoncot

az oroszok égették le amiatt, hogy lakossága ellenállni merészelt a császár szövetségesének. Ennek a városkának gyűjtött könyveket a forradalom-ellenes Kubinyi. Jótékony cél érdekében többször tett szívességet a múzeum termének átengedésével. Múltjával elég garanciát nyújtott fölfelé, állása mintegy kínálta vezetőtül, mikor 1850 derekán megalakult a Magyar Földtani Társulat. Az ő munkásságának elismerésével a közvélemény mintegy előlegezte Görgey szavait, melyekkel a „hazafi“ nevet megadta azoknak is, akik 1848—49-ben a forradalomellenes állásfoglalást tartották a nemzet érdekében.

Egyesület vezetésére szóló meghívás lehetett a nemzeti ügy vértanújának vagy a szakembernek megtisztelése, a megbízás elfogadása gyakran mégis adakozás vállalását jelentette. Ilyen szívesen és bőkezűen adakozó elnök volt Prónay Gábor báró a Hangászegyletben. A nagytermet saját költségén alakította hangversenyteremmé, az egylet helyiségét pesti és Pesten járt művészek arcképeivel díszítette szintén saját költségén. Budai szőlőjében szüreti mulatságon látta vendégül a választmányi tagokat — bizonyára elsétált oda Erkel és a Zenede tanári kara, köztük Huber Károly és Them Károly. Meg is marad Prónay a Hangászegylet elnök székében, a Műegylet elnökségét azonban valószínűleg a szakszerűség kedvéért átadja gróf Andrássy Manónak, kinek pompás gúnyképei — művelődéstörténetünk kárára. — még ma sem jutottak nyilvánosságra.

Több egyesületben játszik vezetőszerepet Ürményi József és Ferenc. Arisztokraták az Akadémia, a Gazdasági Egylet főemberei. Arisztokraták vendégszerető otthona fogadja a Pesten szereplő művészeket, az ideérkező külföldi előkelőségeket, pedig 1849 után a főúri társaság annyira visszahúzódott a fővárostól, hogy az utca népe szokatlan jelenségeként bámulta meg a primásnak csillogó huszároktól kísért négyfogatúját.

A „művelt, finom úriembereknek“ ez a társadalma Széchenyihez járt iskolába, minden szépért-jóért lelkesedett, szívesen vállalt munkát a köz érdekében. A Werbőczitől örökölt nemesi egyenlőség kiegészítésül magához ölelte a polgárságot, mindkét osztályból a javaembereket kiválogatva. Színházban, hangversenyen, tudományos, gazdasági, művészeti, jótékony és más társadalmi összejövetelekben, honi és külföldi legkitűnőbb emberekkel gyakran találkozva „súrlódtak“ az elmék és csiszolódtak az érintkezés formái. A páratlanul kényes magyarországi talajon kifejlődött az úriember tapintata, a tisztelet és kímélet más fölfogású emberekkel szemben. Ennek az „úri“ magatartásnak kisugárzása még alkonyodásában is melegít. Ma is halljuk, — elvétve — hogy milyen kedves a magyar „úri“ társaság. Az ötvenes években, sőt már azelőtt és még sokáig azután ez a társaság nevezetes összetartó erő volt a sok vármegye, sok vallás, sok nemzetiség hazájában és elbűvölte az ide tévedt idegent.

TÖRÖK PÁL

RESPIGHI

AZ OLASZ ZENE a futurista törekvések után az újklasszicizmussal kapcsolódott bele az európai zene életébe. A futurizmus muzsika terén nem sokat jelentett Itáliában. A zene olasz jellegét» ősi formáit tartósan nem befolyásolhatta. Hol is lehetne termékenyebb talaja az újklasszicizmusnak, mint éppen Olaszország földjén? Ezért ma minden valamirevaló olasz zeneszerzőnél első helyen kell említenünk a „plaszticitás“-t és a „vokalizás“-ra való törekvést. Mit jelent itt ez a két ismerős idegen szó? Az első szobrászt szót itt a zenére kell alkalmaznunk s akkor könnyű a megértése: a „plaszticitás“ határozott zenei vonalvezetést, nyilvánvaló ritmust jelent, vagyis azt, hogy a hangzó műben minden természetes és körülhatárolt, mondhatjuk, grafikai jellegű; a „vokalizás“-t pedig úgy értelmezzük, hogy a darab énekelhető is s nem meghatározhatatlan polifónia, amikor a dallam nem külső dísz és nem hangzó arabeszk, hanem a léleknek, az életnek tisztán drámai vagy tisztán lírai szétömlése, megnyilatkozása. Ez pedig ősi olasz sajátosság. A plasztikus és a vokális tehát egyet jelent mindazzal, ami gyökeresen, eredetien olasz.

Igy miért lenne számkivetett Itáliában a dráma és a szimfonikus költemény? A Fél-sziget éppen ezekben a műfajokban bizonyította be alkotó erejét. Ezért Ildebrando Pizzettinél és Ottorino Respighinél a dráma az emelkedettségre, a megtisztultságra, a mély erkölcsiségre való vágyakozás. Pizzetti a drámában a fájdalom lényegét nyilvánítja ki, ezt mondja a zenedráma legnemesebb feladatának. Ez a művészet legméltyóbb állomása, az erkölcsi idealizmust semmi sem fejezheti igazabban a drámánál. Mindkét szerzőnél a lírai mag az életből, a forró élményből születik. Mély érzelmi sugallatból. E benső élményt a zene emeli fel és átalakítja. Az élményt remegő, sajátosan zsongó atmoszférába ágyazzák. Az érzelmet a hangoknak ez a különös fuvallata lengi körül. Az élmény most már zeneiséggé válik s a tiszta lelkiség ruhájába öltözik.

Ami Ottorino Respighit társától elválasztja, művészetének legnemesebb ismertető jele: a szín. Harmónikus érzésekből megalkotott festői és költői világ, amit csodálatosan gazdag zenekari leleményességgel old meg. Bár alkotó fantáziáját legtöbbször valamilyen tárgyhoz, tárgykörhöz (programhoz) köti, mégis benső törvényektől irányított zenei nyelven szól hozzánk. Technikája érvényesíti a zenekari hangszerelés legmerészebb eszközeit is. A különös színezéssel nem valami titkolt mesterkedésre törekszik, nem az újszerűséget hajszolja, sőt nem is gyenge óráit takargatja vele. Nem cicomázza műveit s nem szürkülő harmóniákat menteg, — mint annyi sok más zeneszerző. Nem és nem. Nála ez önkénytelenül buzog a képzelet forrásából. Respighinél mindez plasztikus hangzási öröm. Ez ad harmóniáinak gyöngyöző átlátszóságot, fénylő, sötétkék tengerszint. Ez vetíti az akkordokat merész hullámzásba. A szín nem merül ki orchestrális hatásokban s a hangok különös elrendezésében. Ezek a színeköltemények a hangnak és a hang visszaverődésének, a szétömlő, ragyogó fénynek a festményei; messze visszhangzó dallamok, nyíló színek a tavaszi harmattól mosott réten, hol egyik feloldódik a másikban.

Respighi Bologna szülötte¹ s Róma temette el 1936-ban, 57 éves korában. A bolognai zenei líceumban tanult. Kedves hangszere a hegedű

¹ Életrajzi és zenei adatokra vonatkozóan I. A. Carpi: *Musica e musicisti d'Europa*. Milano, 1939.

volt. 1900-ban a Conservatorium színházának első hegedűse. Itt ismerte meg Rimsky-Korsakow-ot. Az orosz zeneszerző felismerte az ifjúban a zenei tehetséget s egész életre szóló tanácsokkal látja el. Aztán a további vándorlás évei következnek. Megjárja Németországot. Max Bruchnál zeneszerzést tanul, de saját kijelentése szerint Bruch egyáltalán nem volt rá termékenyítő hatással. Sajátos képességei ekkor már lángra gyúltak. Hosszú-hosszú tanulmányokba, partitúra-másolásokba és elemzésekbe merül. Megkezdődött a szakadatlan munka, amit kimeríthetetlen élénkséggel halála előestéjéig folytatott. Operát operára ír, hangversenyez s vezényel a világ fővárosaiban. Rómában zeneszerzést tanít, tíz évre rá a Santa Cecilia igazgatója. 1932-ben éri a legnagyobb kitüntetés, az olasz akadémia tagjai közé választja.

A legnagyobb vázlatossággal elmondva ez Respighi élete. Inkább belső, mint külső élményekben gazdag. A misztikusan zsongó harmóniák mestere elfogultság nélkül rombolt le minden eléje kerülő akadályt. Már tudjuk, hogy sajátosan jellemző műve, a hangképekké alakított víziók egyik legnemesebb megnyilvánulása „Le fontane di Roma“, „Róma kútjai“. Már kiejtve több pusztán címnél: hangulat és érzéstömeg, szín, sejtelmes élmény és bölcsesség ígérete, — idézzük Brelich Mario szavait. A szökőkút önkénytelenül felidézi a muzsika képzetét. A táncoló vízsugár ezerárnyalató zöreje zenébe fordul, elkábít, más világba ragad. Róma vizeinek zenekara ezer hangszerezen és százezer hangszínnel játssza soha meg nem únható szimfóniáját: a Fontana Paolina fülsiketítő dübörgése az üstdob, a Szent Péter-tér kútjainak óriási erővel feltörő, majd kristályos porrá omló vízsugara a kürt, amely körül klarinétok és e-húron pengetett hegedűk fonnak cicomát, a Villa Medici nesztelenül csordulól nyolcszögletes korongja mámoros csellóhangokon mereng, s az ódon síkátorok sarkán árválkodó, hengeralakú vaskutak csörgedezése is belelop egy-egy hárfabongást a nagy együttesbe..¹ A zene a maga éteri megfoghatatlanságában és anyagtalan útján a legmélyebb rétegekben nyugvó igazságokhoz sodor, a lét értelméről fed fel titkokat, amelyek megrendítenek és az utolsó hangfoszlánnyal újra elburkolóznak... A Le fontane hangképei materializált víziók, különös zenekari technika tolmácsolásában. Halmozza a hangsorokat. Osszefonja a különbségeket és kapcsolatokat a hangszercsaládok között. Ugyanez a színes atmoszféra fonja át Róma fenyőiről, egy templom üvegablakáról, a tropikus éjszakákról írt darabjait. A templom üvegablakánál gótikus emlékek ihletik. Több ez a törékeny hangépület valamely érzélem misztikus kitörésénél l A szerző vibráló festői képzeteket ültet át zenére. A hang és szín, a hangokká ömlött színek, látomások határterületein járunk, elmerülten a meghatározhatatlan zene meleg levegőjében, olykor nyugtalan hullámzásában. Respighi csodálatosan halmozza a chiaroscuro-t, a félálméket. Hirtelen szemünkbe villant vagy lángra gyújt bizonytalan és szétszórt fényeket. Bz az, ami szavakkal el nem mondhatóan kivirágzik a meghatározhatatlanság területén.

A különös látás szempontjából jelentős Botticelli háromszámu oltárképéhez szóló zenéje, a Trittico Botticelliano. Respighi három különböző színű érzés forrásából merít, hogy a „Tavaszi“-t, a „Királyok imádása“-t és „Vénusz születése“-t ábrázolja. Az első oltársámuynál, Botticelli módján, az ébredő természet hívását, a tavasz könnyű hullámzását árasztja felénk. A keresztény miszticizmus költői ábrázolásába merft a második festményénél s a pogány mitológia nyelvén szól Vénuszról, anélkül, hogy lemondana a rajz pontosságáról. A színasszonanciák, a hasonló zengésű hanghatások egységessé olvasztják a képeket külön-külön, a tárgyalás merő-

¹ Brelich Mario: Róma kútjai, Bp., 1937.

ben ellentétes módja pedig élesen kidomborítja mind a három festményt, amiket mégis oltárszárnyá egyesít Respighi egyéni színkeverése. Respighit költői lapok alkotására indították braziliai napjai is, zenére váltotta a trópusi éjszakák fülledtségét, meghangszerelte a titkokkal, sejtelmekkel teli forró sötétséget.¹

De álljunk meg Respighi hibáinál is. Hibázik, amikor állandósítja a harmonikus légkört, vagy túlsúlyra juttatja az elködlő hangzásokat. Vagy átcsap egy másik végletbe. Szertelenné válik a leírása vagy mértéktelelné a realizmusa. Például „Róma fenyőiben“ a fülemüle énekét hanglemezezőről halljuk! A „Római ünnepekében“ bántóan reális a mandolin közbeiktatása. Mindez sérti elképzelésünket, mert kilép a festői felidézés levegőjéből, fotografál és nem fest. Nem a művészet eszközeivel és céljaival írja körül a formákat, hanem egy más művészet területéről kölcsönöz hozzá nem egészen méltó segédeszközöket.

Szerencsére ezek az esetek elég ritkák s Respighi műve tisztán zenei marad. Hogy az elfinomodásnak, az elmélyedésnek milyen fokát érte d, mutatják régi mesterek átdolgozott darabjai, újra hangszerelése. Szeretett idézi fel, Pizzetti-hez hasonlóan, elmúlt korok hangulatait, pl. régi, lantra irt táncokat. Újra hangszereli Monteverdi operáját (akit nagyon szeret s akitől igen sokat tanult). Tartini, Veracini, Locatelli, Vivaldi megelevenednek ujjai alatt. Színez, harmonizál, újraír s akár gregorián éneket is beolvaszt az eleven hatás elérésére. Átírja a seicento második felében élő francia lantosnak s egy névtelen XVII. századi angolnak a muzsikáját, fátyolosán csillogó szivárványszínek utólréhetetlen hangszerelésébe mártja a szürkülő műveket, s könnyűvé, ragyogóvá nemesíti ezeket az élénkített hangsúlyozással.

A hegedűhöz és zongorához fűződő szeretete átvezet bennünket a kamarazene területére. Csak zongorára és zenekarra írt toccata-ját említjük meg (Toccat per piano e orchestra, 1928). Ez a hatalmas munka a kimeríthetetlen zenei leleményesség folytán törés nélkül, állandóan fejlődik. Még akkor is, amikor úgy gondoljuk, hogy eltért az eredeti témától. Olyan ez a mű, mint valami éposz, amelyet epizódok és leírások késleltetnek; mégis összefüggnek, mert benső ösztönzések ereje egységesíti s állandó, szigorú lelkeség jegyében fejlődik.

Respighi jelentősen gazdagította Itália operaszínpadi műveit is. Mondanivalói főként leíró jellegűek. Effajta muzsikái egyideig Richard Strauss befolyását tükrözik, így első jelentős műve: a Belfagor is. (1923-ban mutatta be a Scala.) Kedves szövegírója: Claudio Guastala. Csaknem valamennyi partitúrájánál az ő nevével találkozunk. A Belfagor-ban a vígopera (opera buffa) műfajához tér vissza. Egyesíti a csodálatost és a vígat, a különöset és a szentimentálist. Hajlik a szeszélyes eszmékre, a csípős iróniára, a zene múltjához tartozó módok és formák felélesztésére. Ezek „a Respighi-temperamentum“ sajátosságai.

Képességeinek legszínesebb virágai pompáznak, amikor mese-, álom-, monda- és legenda-elemek sejtelmes szuggesztív légkörét idézi. Orchesztrális palettáján ilyenkor soha nem látott színeket kever ecsetje. Emlékezzünk csak, mily kedvvel búvárkodik a német romantícizmus kincseskamrájában G. Hauptmann: Elsüllyedt harang-jának megzenésítésénél! A hangzó érzetek kaleidoszkópszerű játékaról, az érzelmi áradás gazdag benső életéről nyilatkozik. Humanitás, drámai szenvedély szól a hangok szívéből. De azért a kifejezés, a melódikus elbeszélés nem vall kárt a díszítés miatt.

Ezután Respighi útja fokozatosan emelkedik a teljesség felé. A „Maria Egiziana“-ban a vallás misztikus, hieratikus ünnepességét, a szó és hang

¹ Respighi munkái jellemzésére l. még: D. de'Paoli: La criei musicale hallana. Milano, 1939.

egyensúlyára való törekvést árulja el. A 30-as évek Respighije még mélyebből olasz és emberi lesz. A „La Fiámmá“, amit a budapesti operaház „Láng“ címen mutatott be, visszatér az olasz opera ősi hagyományaihoz. A szerző melodramánként nevezi munkáját. Szerkezete egyszerű, az ének egyre jobban uralkodik. A polifónikus épület zártabb lesz. Felidézi e darabnál a keleti egyház énekdszeit is. A halálos szerelmi dráma lázas és hallucinációs, egyéni és tömegszenvélyek váltakoznak, lírai ömlengések és tragikus ellentétek sodródnak. S milyen egyszerű már a „Lucrezia“-ban a drámára alkalmazott nyelv! A zenekar már csak arra korlátozódik, hogy hangsúlyozza a dráma lényeges mozzanatait s kiemelje vonalait. A dekoratív részek háttérbe vonulnak. A „Lucrezia“ Respighi összefoglaló tudását bizonyítja.

Respighinél az olasz zene örökké jelenlévő feladatait és szándékait hallhatjuk. Feltárta a nemzet lelkiismeretét és fogékonyságát, amit minden kapcsolat megtermékenyít s ami minden egészséges külföldi áramlat előtt nyitva áll. Respighi az olasz zenét nemzetközivé emelte olyan értelemben, hogy minden emberi szívnek érthetővé formálta. Ugyanekkor muzsikája önmagához is hű maradt, mert gazdagodását ősi nemzeti hagyományok forrásainak köszönheti, a külföldi áramlatok már ezeket a sajátosan hazai forrásokat táplálták. Így az olasz zene Respighivel lelki és esztétikai életének mind teljesebb vértetével állhatott a világ elé.

SERVOLINI LUIGI

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Irán, a Szovjetunió és Anglia — Törökország és Németország — A német előretörés Oroszországban — A moszkvai értekezlet — Az angol-amerikai együttműködés — A japán magatartás — Németország a kommunizmus ellen — A csehországi szabotázs — A Balkán és Középeurpa

AZ ELMÚLT külpolitikai időszaknak összefoglalása tulajdonképpen nem is lenne nehéz feladat, hiszen a diplomáciai tevékenység egyre jobban helyet adott a harcterek eseményeinek s a német politika most már elsősorban az orosz front nagy eseményeire hivatkozik. Ami diplomáciai tárgyalás, tevékenység mostanában történt, az mind a német-orosz háborúval kapcsolatos. S a különféle diplomáciai akciók is aszerint fejlődtek, alakultak, ahogy ide-oda hullámozott az orosz fronton a szembenálló felek helyzete.

Az angolszász politika számára igen fontosnak tetszett az Oroszországgal való közvetlen összeköttetés megteremtése. Az oroszoknak nyújtandó közvetlen segély ügyét szárazföldön kellett előmozdítani. Hiszen a Baltikumban Németország az úr s az esetleges amerikai szállítások dolga meg Japán érzékenységét sértette. A tengelyhatalmak részéről nem először történt arra való hivatkozás, hogy Japán, mint az éppen egy éve megkötött s most jelentősen megünnepelt hármasegyezmény tagja nem lehet érdektelen azokkal az angolszász kezdeményezésekkel szemben, melyek a Csendes-óceán felől juttatnának fegyvert és anyagot a Szovjetuniónak. Az angol politika ilyen megfontolások után vette elő az iráni kérdést, arra való hivatkozással, hogy Iránban, az azelőtti Perzsiában igen jelentős a német befolyás s az ott tartózkodó német állampolgároknak állítólag nagy a hatásuk az iráni állam politikai és gazdasági ügyeire. Múltkori szemlénkben már beszámoltunk arról, hogy a közös angol-orosz tevékenység folyamán az

egész ország angol-orosz megszállás alá jutott s a közvetlen angol-orosz katonai érintkezés létre jött. Hasonló értelemben fordultak az angolok és oroszok Afganisztán felé is. Oroszország szívesen vette ezt a lépést, hiszen a Perzsia terhére végzett évszázados régi orosz hódítások betetőzéséről volt szó. Ám az európai hadi helyzet és talán nem utolsósorban a szövetséges angolok diplomáciája arra készítette az oroszokat, hogy egyre több csapatot vonjanak ki a csak nemrég megszállott északi Perzsiából. Ez a fordulat természetesen az angoloknak kedvezett. E megoldás birtokában újra érezhetővé vált az angol politika tevékenysége Törökországban. Ugyanekkor az angolok által előidézett iráni belpolitikai válság odáig fejlődött, hogy az eddigi uralkodót az iráni parlament elmozdította és nyíltan megvádolta a diktatúrás módszerek követésével, majd meg helyére fiát ültette, a volt sah pedig angol kísérettel elutazott valami biztos száműzetést helyre, India felé. Közben az angolok felszámolták az arab és iraki mozgalmak iráni gócait s többek között így kerültek összeütközésbe az ottani japán követséggel is, ahová oltalomért menekült a palesztinai főmufti s a volt iraki nemzeti kormányzat több tagja. Az angolok azért töreksenek a közlekeleti helyzet tisztázására, mert úgy vélik: az oroszországi fejlemények majd arra készítetik Németországot, hogy Törökország helyzetével közelebből foglalkozzék. A Kaukázus ügye nyilván ott szerepel a német politika számításaiban s az angolok sem mulasztották el jelezni, hogy erők a török határ oldalán vonultak az orosz Kaukázus felé. Törökország ügye ebben az összefüggésben újra belekerült a nemzetközi diplomáciai érdeklődés homlokterébe. Sokan számítottak arra is, hogy Németország Bulgária felől valami lépésre készül Törökország iránt. Ez a német érdeklődés azonban egészen más módszereket követett. Hosszas diplomáciai és gazdasági megbeszélések zajlottak le Törökország és Németország között és ezekben Papen volt kancellár, ankarai német nagykövet mellett igen nagy része volt Clodius követnek is, aki fontos szerepet játszik a keleteurópai német gazdasági politika irányításában. Ez a megállapodás a német diplomáciai és gazdasági körök megítélése szerint igen kedvező.

A német politika különben diplomáciai fogások helyett most sokkal inkább hivatkozhatott a fegyverek erejére s a hadi döntések diplomáciai kihatásaira. Német felfogás szerint egyáltalában nem vált be az angolszász politikának az a számítása, hogy az orosz-német háború elgyöngíti Németországot és az időnyereség révén megmenti Anglia számára a helyzetet. Német részről újra meg újra hivatkoznak arra, hogy Anglia ellen tovább folyik a megsemmisítő küzdelem. Hallunk róla, hogy német gépek meglátogatják az angol légi teret és német részről sem csinálnak nagy titkot belőle, hogy az angol légierő is Észak- és Közép-Németországban támadásokat hajt végre. Az angol-német mérkőzés ügye azonban inkább dől el most az orosz síkságokon, mint a Csatorna partjain vagy a két ország légi terében. Német részről mindent elkövetnek az orosz, főképpen az ukrainai iparvidékek megsemmisítésére; angol résztől pedig tudják, hogy ha Németország ezeket az iparvidékeket megszerzi, illetve a háborús károk helyreállítása után hamarosan munkába állítja, ennek kínos kihatásai lehetnek a háború további sorsára. Ezért bíztak angolszász részről abban, hogy az orosz erőknek sikerül egyfelől feltartóztatni, másfelől pedig lehető hosszú ideig foglalkoztatni az előretörő német csapatokat. Az orosz vezetők ezalatt ismételten fordultak segítségért az angolszász politika vezetőihez. Amerika és Anglia nagy ígéreteket lettek Oroszország megsegítésére s hangoztatták a tényleges szállítások megindulását. A német hadvezetés azonban arra törekedett, hogy elébe vágjon ezeknek a számításoknak. A délukrajnai Don-Donec-vidéki iparvidékek kikapcsolása, valamint a Leningrád és

Moszkva körüli ipari központok szétzúzása, — ezek voltak a német hadvezetés első és legfőbb céljai.

Mialatt a német csapatok egyetlen összefüggő vonalban támadták elkeseredett küzdelemben a fokról fokra hátráló bolsevikieket, azalatt szeptember vége táján értekezletre gyűltek össze Moszkvában az orosz és angolszász kormányzatok képviselői. Az értekezlet megállapította Oroszország megsegítésének módozatait. Kétségtelen, hogy mialatt Németország egyre jobban foglalkoztatta a Szovjetuniót, az angolszász háborús politika, mely különben a Szovjetunió nagyságában és teljesítőképességében bizakodott, bizonyos lélekzethez jutott. Nem éppen véletlen, hogy az amerikai semlegességi törvény teljes kiküszöbölésének ügye éppen most került terítékre Washingtonban; az sem véletlen, hogy az északamerikai politika egyre tovább folytatja a délamerikai államokban való háborús és gazdasági propagandáját, térhódítását, illetve a német politikai és gazdasági érdekeltségnek innét való kiszorítását. Ugyanezek a jelenségek játszódnak le a középamerikai államokban is, mint például Panamában, ahol az északamerikai és a német párt vetélkedése államcsínyben robbant ki.

Roosevelt és Churchill emlékezetes találkozásának megállapodásait most igyekeznek átvinni a gyakorlatba az angol és amerikai politikusok, katonai és gazdasági szakemberek. Az angolszász hatalmak megegyeztek abban, hogy Németországot kiszorítják az Atlanti óceánról s ezért az USA haditengerészete mellé most már szinte hadviselő félnek odatársult a felfegyverzett polgári-kereskedelmi tengerészet is, mely bármely támadásra megnyithatja a tüzet; különben is minden Angliának szóló szállítmányt most már amerikai hadihajók kísérnek az angol vizekig. Amerika nagy érdekődést tanúsít a Szovjetunió iránt is és nyilván gondoskodik arról, hogy az amerikai szállítmányok oda is eljussanak. Ugyanekkor az amerikai politika nem tévesztette szem elől a japán kérdést sem. Ügy tetszett, hogy Konoye herceg, japán miniszterelnök és Roosevelt amerikai elnök levélváltása hozzájárul a helyzet tisztulásához s az amerikai politika most már bizonyos mérsékletet tanúsított Japán iránt, melyet ilyen békés módszerekkel akart a tengelyhatalmak ügye melletti beavatkozástól visszatartani. Mintha október közepére az oroszországi hadi helyzet alakulása itt is megváltoztatta volna az irányzatot. Konoye herceg kormánya eltávozott és helyére katonai kormány következett. Ez a katonai kormány kétségtelenül számol azokkal a következményekkel, melyek Oroszországot az európai harctereken sújtották s melyeknek okvetlenül kihatással kell lenniük a keletázsiai orosz politikára is. Nyilvánvaló, hogy Japán új politikájával erősen számolnak az angolszász politika köreiből. Innét van az, hogy az ausztráliai kérdés, illetve Ausztrália és Holland-India védelmének kérdése újra előtérbe került. Az ausztráliai és holland-indiai kormányok, az angol és amerikai kormányok közbejöttével nagyarányú védelmi és fegyverkezési rendszabályokat fogantattak s az is világos, hogy a holland gyarmatok és az angol és amerikai csendesóceáni birtokok között valaminő közös katonai és védelmi tervnek kell fennállania. A jelek arra mutatnak, hogy a csendesóceáni és keletázsiai területeken új életre kap a hadi és a diplomáciai tevékenység s hogy ez így van, hogy itt valami készül, azt nemcsak a sziámi kormányzat legújabb óvatossága bizonyítja, hanem az is, hogy fontos misszióval — mintegy a Távolszelelten működő angol Duff-Cooper ellen-súlyozására — ugyanerre a vidékre érkezik az angol-német diplomáciai akciókból már igen jól ismert Wiedemann kapitány, Hitler egyik első külpolitikai szakértője és bizalmasa. A német jelentések azt mondják, hogy a Szovjet nagy erőket von d a keletázsiai és szibériai területekről; nyilván ezt érzi a japán politika s ezt a tehermentesítést használja fel arra, hogy

nemcsak az orosz kérdésben, hanem a csendesóceáni angolszász kérdésben is olyan álláspontot mutasson, mely a tengelyhatalmak politikájával Összhangban van.

Az angolszász politikai köröket nagy gonddal tölti el az oroszországi viszonyok alakulása. Főképpen Németországnak a nagy orosz területtel nyert gazdasági előnye foglalkoztatja az angolszász politikát, mely előtt tudvalévőleg, elsősorban gazdasági szempontok lebegnek. Anglia és Amerika sosem voltak az oroszországi berendezkedések barátai s kapitalista-polgári szerkezetük más külpolitikai és hadi helyzetben nyilván nem lett volna közömbös Oroszország esetleges előretörésével szemben. A német térnyerés nyilvánvalóan annyi eredménnyel jár, hogy a kommunizmus veszedelmét megfélekezze. Talán ez is magyarázza az angolszász segítség csekély arányait. Anglia és Amerika, úgy tetszik, nem idegenkednének egy „polgári“ és „demokratikus“ orosz megoldástól sem s ezt sejtetik azok a német forrásból eredő amerikai hírek, melyek beszámolnak arról, hogy Rooseveltt tárgyalásokat folytatott az 1917-es polgári orosz forradalom száműzetésben élő vezetőjével, Kerenszkivel. Arról is hallottunk kőszá híreket, hogy Rooseveltt koalíciós nemzeti kormány alakítására szerette volna reávenni Sztálint... Mindezek a tervezetések, híresztelések azonban feleslegesek és meddők a valóságos helyzet világánál. A valóság az, hogy a szovjetrendszer még nem omlott össze, ha visszaszorulóban van is s a bolsevikig gáttalan és semmitől vissza nem riadó harcmórával szemben keményen kell a németeknek küzdeniük. A német előretörés ezért válik valóban „megsemmisítő háborúvá“. Az orosz kormányzat a német frontra vonja össze összes erőit és a német beszámolók nyíltan meg is mondják, hogy a német hadvezetésnek nem célja az, hogy bizonyos „stratégiai pontokat“ megszeressen, avagy „presztízsgyőzelmeket“ arasson; ehelyett inkább arra törekszik, hogy felmorzsolja az ellenség minden katonai erejét. Úgy látszik, a Szovjetünk) kormánya valóban a nyugati frontra összpontosította szinte egész haderejét; a német erőknél lépésről lépésre kell a nagy nehézségek és a rossz talajviszonyok között előrehaladni a közelítő tében; ez nem gátolja meg a német előretörést, melynek méreteit semmiképpen sem lehet a Napoleon-korabeli helyzetekhez hasonlítani, hiszen a gépesített hadsereg egészen új feladatokat valósíthat meg s teljesen új helyzeteket teremthet.

Eddig a németek és oroszok nagy harcainak elsősorban a középső fronton, Szmolenszk vidékén, Moszkva irányában öltötték a legnagyobb méreteket. Az orosz hadvezetés is erre a tájra tömörítetté legjobb csapatait. Ezért is tartott olyan soká itt a küzdelem s ezért kellett itt a németeknek a legnagyobb erővel megverekedniök. Délen kedvezőbben alakult a front. A németek előretörése mintha megsemmisítette volna Budjonij marsall seregeit s most már a Don-Donec-vidéki iparvidékért folyik a végső küzdelem. Német források megsemmisítő jelentőségüknek mondják az ukrainai győzelmet.

Moszkvából költözni készül az orosz kormány; új székhelye Kazán; véle együtt távoznak az ottani külképviseletek is. Már nyíltan beszélnek arról az orosz és az angolszász diplomácia köreiben, olvassuk a hozzájuk érő jelentésekben, hogy az oroszok új védelmi vonala majd a Volgánál lesz. Ha így alakul a helyzet, ez a fordulat nem lehet közömbös Németországnak, mely most már akadálytalanul megszállhatja és megszerezheti az európai orosz területeket. A Volga nagy és széles folyó, — de nem fejlődnek odáig az események, hogy a németek észak felől előrehaladván eljuthatnak az Uraiiig? A német politika nem is titkolja, hogy az orosz uralmat és a szovjetrendszert vissza akarja üzni Ázsiába; ugyanekkor az angolszász politika kedvező lehetőségként emlegeti ezt a fordulatot, az Uralon túlról remélvén egy új szervezkedés és hadi előkészület lehetőségeit.

Kiev, Poltava, majd legutóbb a szintén körülzárt Odessza hódoltatása, a Brianszk és a Vjazma körüli csaták eredményei a német vezető körök megállapítása szerint eldöntötték az orosz háborút. Dietrich birodalmi sajtófőnök közlései már ezt a győzelmi érzületet fejezték ki és a siker további kihasználásának lehetőségeiről szóltak. Hitler Adolf október 3-án tartott nagy beszéde is erről a korlátlan német győzelmi akaratról beszélt és újra felelevenítette a bolsevizmus elleni közös európai front szükségességének gondolatát, amit szerinte csak a britek és a zsidók nem értenek meg. Ekkor már két nap óta nagy hadműveletek folytak a keleti fronton, melyeknek hivatásuk volt, hogy betetőzzék az eddigi eredményeket. Csak egy hét múlva, október 10 táján vált ismeretessé Hitlernek október 2-án katonáihoz intézett hadparancsa, mely új nagy célokat tűzött ki a német hadsereg elé. Ennek a hadparancsnak értelmében haladtak aztán előre az új hadműveletek. Nemcsak a Leningrád körüli operációk voltak e hadparancs eredményei, hanem sokkal inkább azok az átkaroló mozdulatok, melyek Brianszk és Vjazma terein egyre szűkebbre fogták a Moszkva körüli gyűrűt. Az orosz főváros az ostromállapot helyzetébe került s a polgári lakosságot is felfegyverezték, akárcsak Leningrádban, a város védelmére. Új gigantikus méretekben bontakozik most ki az a színjáték, melynek már 1939-ben, Varsó ostrománál tanúi voltunk. Az orosz fővárosok ostroma, Varsó helyzetével való meglepő analógiájuk azért érdemel különleges megemlítést, mert hiszen mindaz, ami most Oroszországgal történik, tulajdonképpen logikus következménye annak a politikának, mely Európában is, a Szovjetunióban is, 1939 őszén vette kezdetét.

Oroszország ma el van szigetelve Európától. De nincsen elszigetelve az eszme, melyet Oroszország képviselt és akart győzelemre vezetni. Ez ellen az eszme ellen kell szüntelenül küzdeniük a németeknek. A franciaországi tüntetések, szabotázsakciók, a német jelentések szerint, éppen úgy a kommunizmus munkájának eredményei, mint a különféle balkáni váltózatok, mikor már nemcsak Szerbia erdei közé fészkelődön be a kommunista gondolat, de kommunista zendüléseket kell leverniük a megszállóknak görög területeken is, Trákiában vagy Makedóniában. Általában megfigyelhető, hogy a kommunizmus most szívesen ölti magára a németellenesség öltözetét és ugyanígy a németellenes mozgalmak is gyakran veszik igénybe a kommunizmus segítségét, llymódon elmosódnak a kommunizmus és a németellenes nacionalizmus határai, ahogy a német közvéleményben is elmosódnak az angolszász plutokrácia, a zsidóság és a kommunizmus közötti különbségek. Mindez természetes, hiszen mindennek mértéke ma a németekhez való viszony; barátság vagy ellenszegülés, mely utóbbi különben egyet jelent az „új Európa“ elleni küzdelemmel is. Az „új Európa“ a német „V“ betű jegyében jelenti a kontinens egységes gazdasági és politikai megszervezését, autarkiját az angolszászok világhegemóniájával, a zsidó plutokráciának nevezett nagytökével és a kommunizmussal szemben: ily szellemben fogant Hitler utolsó nagy beszéde és a Führedek ezt követő döntő hadparancsa is, mely újabb vádakat tartalmaz a zsidóság és a kommunizmus ellen, hangoztatván többek között azt is, hogy a német katonák a kommunizmus elleni harcban tulajdonképpen a világkapitalizmus ellen küzdenek, hiszen a német előretörést követő kommentárok egyébként azt is hangoztatják, hogy a német csapatok mindenfelé kultúrát és jólétet visznek s beszédes riportok mutatják be szóban, írásban, képben azt a szálnalmas szociális helyzetet, melyet a német csapatok a Szovjetunióban találtak.

Az új európai rendnek azonban meg kell küzdenie a kommunizmusnak még fel-feltámadó jelenségeivel és az angolszász plutokrácia velük egyesült

hatásaivá]. Franciaországban már hónapok óta nagy német tevékenység folyik az ilyen akciók letérésére. Ugyanilyen módon tevékenykedik teljes lojalitással Pétain kormánya is a kommunizmus ellen. De Franciaország jelentősége most a hadviselés és a diplomácia szempontjából nagyon lecsökkent s még a sem keltett különös feltűnést, hogy Pétain kormányának riomi főtörvényszéke elintézte nagyjából Daladier, Gamelin, Reynaud s a többi politikai foglyoknak a német kormány által is annyit emlegetett, annyiszor sürgetett ügyét. Szerbiában Nedics tábornok kormánya uralkodik, német védnökség alatt s ez a kormány akarja most elejét venni a szerbiai angol- és amerikai barát rokonszenvék tetteles kitöréseinek, valamint a földalatti kommunista propagandának. Szerbia állandóan a belső polgárháború állapotában él; a kormánynak sokat kell még a csetnikekkel és a kommunistákkal küzdenie. A szerbiai kommunista és nemzeti mozgalmak áterjednek a bosnyák-horvát szomszédság révén Horvátországra is, ahol a Poglavnik kormányzata erélyes rendszabályokat fogantatosít a rendzavarók ellen. A Poglavnik rendszere teljes mértékben ott áll a németek oldalán s szemlénk zártakor vette éppen védőórizetbe Macseket, a horvát parasztpárt volt vezérét, akit azzal gyanúsítottak, hogy összeköttetést tart fenn a tengelyellenes hatalmakkal. Hogy a Macsek körüli elemek káros hatását s volt vezérük illetően befolyásolását megakadályozzák, azért volt szükség a parasztpárti vezér védőórizetbe vételére. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Bulgáriában is erélyes ellenrendszabályokat fogantatosítottak a kommunistákkal és az oroszbarátokkal szemben. Különben Bulgária és a Szovjetunió viszonya erősen megromlott; a szovjetkormány szóvá tette a bolgár kormány tengelybarát magatartását; ugyanekkor a bolgárok erélyesen feleltek és a német hadvezetés figyelmét nem kerülhette el, hogy Bulgáriában, főként a dunamenti Dél-Dobruzsában szovjet-éjtörnyősök többször kíséreltek meg leszállást és zavarkeltést.

A tengelyellenes hatalmakkal való kapcsolat felfedezése komoly és szigorú rendszabályokhoz vezetett Csehországban is. Neurath báró, az eddigi birodalmi protektor betegségére, való hivatkozással visszavonult az ügyek vitelétől; helyére a fiatal és erélyes Heydrich SS-csoportvezető került, aki Hinder mellett az SS egyik legismertebb és legerősebb vezetője. Székének elfoglalása után a német ellenőrzés nagyarányú cseh összeesküvést fedezett fel, mely kapcsolatban állott az Amerikában és Angliában gyülekező emigrációval s ennek érdekében, az angol rádió hallgatásának hatása alatt, nagy szabotázsakciókba, kezdett, melyek kikezdették a német fegyverkezési ipar csehországi gócait és a csehországi vasúti közlekedést is. A német protektorátusi kormány ezt nem nézhette tétlenül, bár ugyanekkor elismerte Hácha államelnök teljes lojalitását. A német védnöki hatalom továbbra is azon az úton akarja biztosítani a cseh nép sorsát, melyet Hácha jelölt ki a két nép viszonyának alapjául. A német ellenőrzés és rendcsinálás ezért hivatkozik folyton a cseh szabotázs-akcióval, valamint Benes propagandájával szemben Hácha tekintélyére és politikájára. Heydrich csoportvezető, helyettes birodalmi protektor is súlyt helyeztet arra, hogy Hácha elnökkel ismertesse politikája és módszere alapelveit. A széleskörű német nyomozás meglepő eredményekre vezetett a protektorátusban. Munkások, polgárok, kereskedők, zsidók mellett a szabotázs-akcióban résztvettek a cseh hadsereg volt tábormokai is. A szervezet fegyvereket akart szétszítani a csehek között s arra számítottak, hogy ezeket a fegyvereket majd felhasználhatják a németek esetleges oroszországi kudarcakor. A nyomozás azzal az eredménnyel zárult, hogy az összeesküvés egyik legfőbb részese volt a letartóztatott és kivégzett tábornokok és egyetemi tanárok mellett a esdi kormány elnöke, Éliás is. A nyomozás érdekében

előbb Berlinbe vitték a protekturátusi kormány miniszterelnökét, akinek helyettese és a kormány több tagja is bele volt keverve az összeesküvésbe. Majd meg Prágában egy német néptörvényszék ítélte halálra hazaárulásért és szabotázsért. A kivégzést azonban egyelőre a nyomozás érdekében elhalasztották, mivel a további tevékenység leleplezése során szükség lesz a volt cseh miniszterelnök vallomására.

A csehországi rendcsinálás szoros kapcsolatban van azzal a tevékenységgel, melyet Benes volt cseh köztársasági elnök fejt ki Angliában. A csehországi összeesküvés Benes politikájával volt eszmei, sőt esetleg valóságos összeköttetésben. A német politika viszont meg akarja akadályozni, hogy Közép-Európában, a Birodalom háta mögött újra idegen, nyugati és angolszász befolyások uralkodhassanak.

Ezekben az új fejleményekben a magyar kormányzat is érdekelt. A magyar csapatok résztvesznek a németek oldalán az oroszországi akciókban. A hadi jelentések dicsérettel emelik ki teljesítményeiket és működésükért a legmagasabb kormányzói elismerés is osztályrészükül jutott. A mai német-magyar külpolitikai együttműködés és azonosság figyelemreméltó jele a német és magyar katonaság együttműködése. A magyar kormányzat elutasít magától minden olyan messziről jött magyar vagy külföldi kezdeményezést és megnyilatkozást, mely ezt a szövetségi viszonyt érintheti. A magyar kormány egyébként tovább halad eddigi külpolitikája útján és a mai európai viszonyok között ennek főképpen a Balkán és Keletközép-Európa szempontjából van jelentősége. Filov bolgár miniszterelnöknek ptktóber közepén történt budapesti látogatása a magyar-bolgár barátság és kulturális faipcsolat élénk jele volt s beletartozik abba a külpolitikai irányzatba, melyet a magyar kormány követ.

GOGOLAK LAJOS

TISZAHÁTI POLGÁROSULTSÁG AZ ÁLLATVILÁGBAN

A Z ANGOL POLGÁROSODÁS nekiindulása idején való nyomorúságos proletár-kutya sorsot, az artista cirkuszi eb eposzát már Jack London megírta. A török hódoltság felfordult korából a keletiességek itt ragadt maradványa az a kutyaival való kisázsiai bánásmód, mellyel a déli Alföldön, Magyarországon annyira megvetik a ház őrzőjét. Márai megírta a városi szobakutyává kényszerített puli tragédiáját — csak a magyar parlagi kutya hősiessége nem kapta meg a maga feldolgozóját. Lendületesen kellene lennie, mint Jack Londonnak, de ponyva-effektusok nélkül, — fordulatosnak és ötletgazdagnak, színvonalasnak és lélektani beavatottsággal rendelkezőnek, mint Márai — de legyen társadalom-lélektani szemlélete széttekintőbb és realisabb.

Boldog emberiség között nem lehetnek boldogtalan állatok — és az emberségesebb társadalmi állapotok rájuk is kihatnak. Ha erről a témáról ilyen elszántan kezdünk beszélni, — nem az a célunk, hogy holmi vizenyős humanizmusnak és érzelgősségnek adjunk tápot. Mellőzzük a szokványos regényes kutyahőstetteket, hogy az elvontabb elemzésből mentői inkább nyilvánvalóvá váljanak a magyar kutya domesztikálódásának érdekesebb csúcsteljesítményei: emberség és állatvilág hogyan tükrözi egymást a Tiszaháton. A társadalmi ember társadalomgazdasági és vagyontárgybiztonsági helyzete, amint itt megírjuk, a háziállatok támogatására igen jelentős mértékben szorul rá. A közegészségi és szociálhigiénés berendezkedéseket pótolják, sőt sokszor teljesen helyettesítik. A kutyáknak a tiszaháti paraszti társadalomban van egyedi — s főleg van osztályhelyzete. Társadalmi szerepüket személyesen, külön gazdától kapják, de körülbelül azonos utasításokkal. Természetes, hogy ők is azonos reakcióval fogadják el ezeket. Minő primitív „contrat social“ s minő bonyolult! Minden primitív látszata ellenére is milyen rendkívül összetett! Minő differenciálatlan emberi igények s micsoda rétegzett és alkalmazkodó állatok! Vegyünk egy jellegzetes képet. A falusi utcákon kidüllesztett mellel menetel a basaparaszt. Hatalmi érzését az utána ballagó, borjú nagyságúra hizlalt komondor is átveszi, dekorálja és bizonyítja. A proletár kondásgyerek pulija, a cselédnél is szegényebb mezőőrök megható korcsai Thomas Mann tollára méltók: az „Úr és kutya“ témájára magyar változat — demokratikusabb környezetben. Ne érezzük komikusnak emberségesebb és polgáriasabb társadalomért vívott küzdelmünk közben rájuk is gondolni!

A kutya a Tiszaháton a legszegényebb háznál is, ahol alapjában véve nem sok a megőrizni való, hozzátartozik a paraszti „komforthoz“. Nem érzi a maga családját eléggé „tűzhely“-nek, „otthon“-nak az a földműves, napszámos, vagy törpebirtokos, de még nagygazda sem — ha a családi megihitség, összetartozás és egymásrautaltság ősemberi körét nem a házörző kutya zárja be. Különösen a fiatalabb családtagoknak van gondja házörzők beszerzésére, — nagy figyelemmel a kutyák nemére, színére, fajtájára, hosszú, vagy rövid szőrzetére. A gyerekek képesek messze, más faluba elgyalogolni, csakhogy egy különösen jóhírű, sok jutulajdonnal rendelkező ebanyától, illetve birtokosától kölyköt kunyeráljanak, esetleg vásároljanak. A kutyák tehát ahhoz ragaszkodnak a családban legjobban, aki felnevelésük „menázsfnöke“. A kisebb gyerekek a legjobb falatokat is kilopják a konyhából kedvencüknek. Azonban a családanyák, — mivel a háztartás és konyha

terhét szinte egyedül hordozzák — lehető ellenszenvvel fogadnak minden újabb kosztost — különösen zselléreknél, ahol a kutyanak a „kenyérszűtő-táson“ kívül amúgy sincs más szerepe a portán. De az apróságok körömszakadtukig ragaszkodnak állatpajtásaikhoz, eljátszanak velük és dédelgetik, mert a legigénytelenebb barátjaik, túrik a gyerekszesélyt és jó pofát vágnak az esetleges inzultusokhoz is. Megható, hogy a magyar házőrző kutya mennyire tud ragaszkodni az őrzendő családhoz. A macska kizárólag mindig csak a topográfiailag megszokott és pontosan megismert helyhez ragaszkodik és ha a lakók más portára költöznek, legtöbbször ugyanott marad továbbra is. De a kutya? Kivétel nélkül vándorol tovább akár a világ túlsó végére az elköltöző gazdájával. Számára a „tűzhely“ nem a földrajzilag meghatározható „fogalom“, — hogy már antropomorf módon fogalmazzunk! — és a házi istenségeket nem a talaj, hanem az emberi lélek melegsége látja el géniusszal. A magyar paraszt, aki Keletről hozott külsejét és belsejét, lelki magatartását és egész felfogását változatlanul őrzi itt ezen a tiszaháti tájon, — szinte ázsiai hangulatú otthon-szeretettel szereti a kutyáját, — illetve nem is szereti, hanem egyszerűen csak tudomásul veszi, mint dolgos családtagot. Valahogy úgy csatlakozik hozzája is a kutya, ahogyan az ősember valami láthatatlan sugárzással és az életkezdés tündéri ártatlanságával tudott maga köré varázsolni a kevésbé vad állatok közül egynéhányat. Szüksége volt rájuk, mint élő teremtményre, akinek ha nincs is lelke, de élnitudásával és ösztönösségével, állati szimatával, vadászhajlamával úgy tud neki segíteni, olyanokat is el tud végezni, amire az ember már — vagy még? — nem képes. A tiszántúli magyar paraszt barátságosan kezeli a kutya dolgait és senki nem tud ilyen baráti gesztusokat gyakorolni állatokkal, mint éppen ő! A Teremtő közös kezéből kikerült teremtményeket a magyar ember mindig bizonyos megértéssel nézi s úgy szemléli, mint a nagy univerzum egy kisebb részését, amely akármilyen kicsiny, mégis csak teremtmény! A kutya számára most már az egészen szabad táj nem „haza“. Csak a falusi ház az a környezet és egyetlen légkör, amelyikben meg tud élni. Kóborlásra hajlamos kutyafajta a magyar nép mellett nem is alakulhatott ki s amióta a honfoglalók letelepültek, szállásokat rögtönöztek, amelyekből lassankint állandó letelepülés, falu, szóval: község keletkezett, mint állandó és egyetlen életforma, amelyben a keleti kalandozásvágyának már nyoma sincs — azóta még a lakásához tartozó állatból is elveszett a legkisebb, alig szemernyi csavargást vágy. A faluvégi cigánykunyhók körül még talán lehet találni csavargó kutyafajtákat is, — de az aztán nem fenyegetheti be a falusi gazdák portájára, ahol a tulajdon szentség és a tulajdon határozott védeése, a határok őrzése és nyilvántartása a kutyának legkomolyabb feladata. Sőt sokkal nehezebb teljesítmény, hogysen elvégzése után meg ne szeresse házőrző feladata miatt a család minden tagja! Itt a kutya ösztönei működnek elsősorban, de már az emberből, az emberi lélekből feléje áradó sugarakból is átvett egy keveset, majdnem azt mondhatnák, hogy „egyéniséget nyert“, gazdagabb karaktert, mint amilyen a többi állatoknak van. Ezt abból is következtethetjük, hogy a macska pusztán csak ösztöneire támaszkodik és nem az „otthon“, a családi tűzhelyet kedveli meg, hanem az ösztönei által kitapogatott helyhez szokik hozzá és ezt is csak azért, hogy biztonságosan mozogjon azokon a helyeken, ahol veszély már nem érheti és nem fenyegetheti, hiszen minden rögön otthonosan futkos. A macskának a ház tulajdonképpen nem is „haza“, hanem csak egy biztos pont, ahonnan távolabbi vadászó utakat tehet meg, élelemszerző zsákmány-utakra indulhat, — hiszen annyira már appercipálta a környezetet, hogy támadás esetén semmi sem vághatja el visszavonulása elől az utat. A kutya csak családon kívülieket támad meg, de a macska már a családtagokat is összekarmolja, különösen az apróbbakat. Játsszótársának nem engedi „betörni“

megát! Az A lakókat minden különösebb érzelmi nehézség nélkül veszi tudomásul: éppen mert az előbbi lakókhoz sem ragaszkodott existenciálisan. Ösztönei és indulatai legmélyén a porta, ahol ő lakik, — számára csak a három dimenziójú tér általa legelőnyösebb ismert szelvénye — semmi több! A kutya számára ugyanezt a teret a legmagasabb értelemben vett „élettérre“ lelkesíti át a bonyolult érzetektől és bizonytalansággal teli emlékekkel, melyben meleg kapcsolat állt fenn a ház lakói között és közöttük és amelyet alapvetően soha nem zavar meg még az a sok apróbb-nagyobb inzultus sem, mely a gyerekek, gazda, vagy háziasszony részéről időnként éri.

Csodálatos folyamat a kutya háziasszá válása: „domesztikálódása“! Az állatlélektan a legbizonytalanabb sötétségben tapogatózik még ezen a területen. Mindenesetre a valamennyire is magasabbrendű „településekkel“, a legelső „porta“-értelmű helyfoglaláskor rögtön feltűnik mellette! Valami titkon működő félelemérzet hajtotta hozzá azokon a motívumokon kívül, amiket már kifejtettünk. Vagy talán egy animális fogyatékosági érzés teremtette meg ezt a különös együttélést, szimbiózist állat és ember között.

Azonban hogy a kutya házörzés közben mire képes, — megindító példát szolgáltat rá egy különös tiszaháti szokás, amelyet a valószínűségek szerint a törököktől, a hódoltság idején tanultak el: a házörzők megfarkatlanítása. Annak a kutyának, amelyekre igen nehéz és permanens őrzési szolgálatok várnak, kiskorában levágják a farkát s csak egy rövid, groteszkül ide-oda mozgó csonk marad meg a helyén. Ez a művelet azt eredményezi, hogy az állatok a biológiailag nem teljes egyedek nem fogadják be. Például a legjámborabb és szinte már indulat nélküli tyúkok is halálra csipdelik a véletlenül közéjük kerülő csupasznakú csirkéket. A kopasz nyak pedig nem jelent külön fájdalmat, inkább csak olyan félreütésnek tekintik a falusiak, mint az albinoságot, csak ez amannak minden színpadias hatásosságát nélkülözi. Amennyivel a kutyák a tyúknál magasabb értelmi színvonalon állnak — annival határozottabb és kegyetlenebb náluk minden egyes esetben az illető társadalmi exkommunikáció!

A kopasznyakú csirkék azért még úgy-ahogy elvannak, — a kis sorsüldözötteknek a gyerekek fogják pártját. Végül, amikor a protekciós különkosztos megerősödvé felnőnek, kiharcolják maguknak a saját helyüket a tyúkok társadalmában. Azonban a csonkakutya soha és sehogyan sem kap társat, hogy úgy mondjuk; „polgári egyenjogúságot“ a fajtája közösségében, amely amúgysem egymáshoz, mint inkább gazdájához ragaszkodik és az ő érdekeiért sokszor hajlandó a legnagyobb antikollektivisták összekülönbözésekre is. Ez a kiközösítettség nemcsak azt jelenti, hogy rendes, küllemére valamit is adó kutyatársaságban nem jelenhetnek meg a csonka hím vagy nőstény, — hanem elsősorban és legszenvedtetőbben azt mutatja, hogy köztük és a rendesek, az épek között megszűnik az érzelmi, — az udvarlói kapcsolat is. És nincsen olyan poligám hajlandóság sem a gyengébbik, sem az erősebb nemből, amelyik megszegné ezt a szigorú, bár hallgatólagos „társadalmi megegyezést“, ezt a legkonokabb nyárspolgári konvencionál is szigorúbban kezelt közmagatartást. A csonkakutyák aztán rendkívül hamisakká válnak. Azonnal, a legkisebb neszre is feldühödnek és valami mérgezett életirigységben és állandó ingerlékenységben élve — idegeneket és gyanús alakokat közel sem eresztenek a portához. Sőt, még egészen szokatlanul, a kapu előtt elmenőket is permanens félelemben tartják, ki-kirohannak és megtámadják a járókelőket. Ha lábikráikat elkaphatják, valósággal görcsbe fagy az állkapcsuk és vasszorításukból egykönnyen nem lehet szabadulni. Le s fel loholnak, szünet nélkül, a ház körül és a kerítések közül viczorognak ki, felállva, habzó szájjal dőlve az ágaknak — csattogó fogakkal rémítenek el minden emberfiát. Csonkítatlan kutyák között is akad természetesen hamis természetű, de azoknál elképzelhetetlen, hogy az őrzendő területen kívül is támadó magatartást tanúsít-

sanak. Sőt, ha a kapu előtt, portán kívül tartózkodnak és arra jár valamelyik ismert „kutyadobáló“ gyerek — előbb beugranak a kerítésen beírnak és csak onnan kezdik a rémes hangversenyt. S általában a kutya Ősi, teremtéstől egészen idáig hordozott alacsonyértékűségi érzetével ezek a hamisabb, de nemcsönkített kutyák, egészen gyámoltalannak mutatkoznak, ha az utcán és más közhelyeken járnak. Még ingerlésre sem támadnak s az első erősebb szóra egyenest hazarohannak, ahol bátorságuk ismét megjön, mert újból jelentkezik a feladat is: a megőrzendő ház, a maga ismert, teljes és biztonságos körülhatároltságában, anyagi, tárgyi és személyi javaival. De, ismétlem, ez az őrzésre készítő impulzus, ez a védelemre és agresszióra indító hatás a küszöbön kívül egy lépéssel máris megszűnik számlakra t Bezzeg a csonkítottak valószínűs silbakot végeznek a bejárat előtt, különösen ha gyakori izgató jelenység mutatkozik ott. Dobáló gyerekek hada előszeretettel bosszantja az ilyen impulzív példányokat és valósággal egyedlélefcetani kísérletezéseket folytatnak a kutyák más és más izgathatósági gócéjának leleplezésére. A legrafináltabban durva hanghatású tülökkel irtózatoss, fülsértő tutulást csapnak és ennek a szarvasmarha levágott szarvaiból készült hangszernek a modulálása, hangerőssége és hangszíne annyira kezdetleges, annyira ösztönök korbácsoló és olyan kevéssé differenciálódott, hegy egyszerre ráneszelenek a kutyák. Valósággal kívül áll minden melódicus skálán, tagolatlan és durvaságában már-már rafinált hangokat ad és hallatukra valami ősi, anünális félelem tör ki rajtuk s eszeveszett vonításba, nyüzítésbe kezdenek. De amelyeknek nincs eléggé érzékeny dobhártyája, annak elég az útszéli hangosságú és ordenárén szaporaszavú kiskolompok csöngettyűzése, füge és nyers ujj-fütyök: már ezek is feloldják állati nyugalmut, alig elcsendesíthetően, mint csendes tóba a belevetett hirtelen kódobás is órákig tartja mozgásban az érzékeny vízfelületet. Végül is a gazda, ha megúnta a nagy zsvajt, szétschap a gyerekek között és elkergeti őket. A felingerelt kutya még órák elteltével is fel-felmorog — tehetetlen, intravertált, önemésztő dühösködéssel.

Érdekes különben megfigyelni, hogy megcsönkítésre legmegfelelőbb anyagként a rendkívül elkorcsosodott kutyafajtákat szokták kiválasztani. Az egész Tiszántúlon egyébként, a még eléggé elszigetelten maradt pásztorvidékek (Hortobágy, Bugac stb.) kivételével teljesen elkorcsosultak a kutyák és ez egyáltalában nem jelenti azt, mintha alkalmatlanabbakká váltak volna házörzőknek. Sőt! Mintha éppen ez az elfajzás hozta volna ki igazi, mélységesen hű házörző-természetüket. A külsőre idomtalan és tirke-tarka színű kevertvérfiekben virágozott ki a legtisztább, legdesztilláltabb kutyaragaszkodás. Az ősi, tisztaféher komondorokban van valami egyvérű, ázsiai lustaság és előkelő tagbaszakadtság, — nemes nagyvonalúság, örököknek ugyan jók, de csak a valóban exisztenciális veszélyre neszei fel alvó, de idejekorán ébredő természetük. A juhászok komondorai képtelenek a házörzés aprócseprő feladatára, — hiszen szekérszörgésre, koldusénekre, gyerekincselkedésre széteső aprólékos figyelmű feladat ez! Annál inkább képtelenül változtak vadállatokká a gulyát kerülgető farkascorda orronvágó szagára! Rögtön felébredt valami ősi düh bennük a régi-régi, megtagadott rokon ellen, aki éppen ezért a legelkeseredettebb ellenség. Viszont a nem túlságosan nobilis, sőt minden vérségi zárkózottságot és arisztokratizmust nélkülöző korcsok erre a feladatra teljesen képtelenek. Az embernek, mint letelepült egyednek a védelmében, a település óvó gyepűi között, a legaprólékosabban és legaggályosabban végzik feladatukat. Különösen agresszívek azok a csonkított példányok, amelyeket mindig ebből az aránytalan törzsű, idomtalan alakú, szinte sajnálkozásra indító anyagból szoktak kiválasztani. Megható, hogy a gusztustalan testi formákban szokott a legszebb hűség bizonyulni. A rozoga koldusszekerek hátsó két kereke között is mindig ilyen korcs halad a fullasztó porban, esőben, napfényben — kitéve a gyerekek célpontjául, akik minden áron ki akarnák mozdítani hűséges kíséretéből. De nincs arra hatalom... Halad a kerekék nyikorgása zajában és a szekéren ülő koldusgazdája könyörgő

gajdolásai között kopog, mint kitartó útitársa annak az embernek, aki mindenkinek alárendeltje: koldus.

A hűségnek már-már racionális gondolkodással párosult példája az a csonkított kutya, amelyikre a bihari szegényebb birtokosok — képtelenek lévén téli időben tanyást fizetni — egész hónapnyi ideig rábízzák tanyáik őrzését. Kint hagynak számára egy hónapra eleséget, csontot, szalonnát, kenyeret és a tántoríthatatlan őr szépen, gazdaságosan beosztja azt, naponként, étkezési szakokra. Olyan pontosan számítja ki, hogy az eleség éppen kifussa az őrzési időre. A beosztásnál a szokásos napi fejadag mennyiségéből és számából és a kapott kvantum nagyságából következtet. Ha a gazda megelégedezik róla, 2—3 napig még éheznek, még mindig türelemmel várva az ételmet. Ha ekkor sem jelentkezik a tanyás, abban az időpontban, amikor érzi, mert halálos biztonsággal érzi, hogy mikor van a legkevésbé fenyegetve a tanya vagyonbiztonsága: hirtelen hazafut. Persze, a legrövidebb, toronyirányt vezető úton szoktak iszkolni. Semmi mellékes észleletre nem hajlandók ilyenkor. Különösen akkor nem vesznek észre semmit, mikor már élelemmel a nyakukon visszafelé loholnak és egyetlen igyekezetük, hogy gazdájuk őrízetlenül maradt vagyonához minél előbb visszajussanak. Útközben nem támadnak — de az esetleges nemi partnerekkel sem barátkoznak.

A tanyaőrzőnek ételéről gondoskodnak ugyan, de italáról nemigen. Ugyanis sokhelyütt az a hiedelem, hogy a kutya nem iszik. Felületes megfigyelés ez és onnan származhat, hogy a kutya valóban nem kér feltűnő módon vizet, mint például a macska. Legtöbbször éjjeli kalandzásai közben, udvarlói útján nyal harmatot, — ősszel deret és zúzmarát szopogat, téli tanyaőrzőkor havat vagy jeget nyal, de leginkább a szabadban átnedvesedő tengeri kórót rágicsálja, melynek hajszálcsovei nyitottak s víztartalmuk mellett eléggé észrevehető a cukortartalmuk is.

Amint láttuk, a kutya nemcsak a szorosan vett belsőseget, a faluban lévő portát őrzi meg, hanem mindent, ami azt kiegészíti. Még akkor is vigyáz rá, ha külterületen fekszik, művelési háttér, tanya, a határban épített kunyhó és más efféle az őrzendő objektum. A különösen hasznos rendeltetésű termelési teret is őrzi: például a dinnyeföldet. Rendkívül tanulságos megfigyelni, hogy a dinnyecsöszök kutyái hogyan veszik át gazdáiktól, a csösztől, a megőrzendő terület képzetét. A kutyának mindig a csöszzel egyforma sors jut ki és ha gazdáját is elveri egy-egy tagbaszakadt fiatal legény, ő is kap a tolvajtól a horpaszába néhány alapos rúgást.

Nem lesz érdekeltlen befejezéseként szólni a kutyák municipális neveltségéről. Tudniillik megyékként különböznek magatartásukban, de itt a megyék különbözősége csak akkor áll elő, ha valóban geográfiai egységek és természetes gazdasági és közlekedésföldrajzi determinánsok határolják el őket egymástól. A kutyákra vonatkozólag határozott különbségtevés látszik jogosultnak tájegységekként: változó, más-más neveltségű és más-más őrzési beidegzettségű típusok között. A debreceni-hajdúsági kutya talán az egész országban a legmogorvább, legindulatosabb, legingerlékenyebb: mert itt bíznak a kutyára legtöbbször valamit. Ez gyakran már nagy anyagi értékű ingó és ingatlan vagyonállag! Itt divatos elsősorban a „farktalánítás” — ’-nak kasztráció számba vehető művelkedete is! Különböznek azonban még e területen belül is a debreceni-belvárosi, a debreceni-kertségekbeli típusok, a hortobágyi pásztorkutyák és a civis-mezővárosbeliek. Más a falusi és más a kisvárosi kutya és megint más a nagyvárosi, budapesti szaloneb és garden party-eb. A kutyának — egy bizonyos fokig, hiszen azért domesztikálódott — hasznára van a civilizációs, társadalmisított polgári életkeret. Ahol azonban nem kap a házörzésre egy tágasabb akciószabadságot biztosító teret, ott rögtön neuraszténiát kap. Tételként állíthatjuk fel, hogy a kutyák társadalmi

szint- és életformaváltódása szinte kísértetiesen ugyanazokkal a tünetekkel jár, mint az embernél. A fővárosba került puli első generációjából az élettér képtelen összeszűkülése (bérpalotákban lakás), az őrzési funkció elvesztése és az őrzendő objektum teljes eltűnése: idegileg és biológiailag tökéletes ronscot eredményez. Ehhez jön még a táplálkozás 180 fokos fordulata! A faluról felkerült kutyával gyakori, hogy magános vénkisasszonyok teát, feketekávéit itatnak vele. Tehát a világ teljes felfordulásához még egy másik „gasztronómiai“ válság is hozzájárul. Majd heves vajúdások és krízisek árán szinte egy új fajta tenyésztődik ki. Az az első városra került egyed, amelynek ősei messze visszamenőleg másféle táplálkozási rendben éltek, még gyomorrákot kap, (belgyógyászatilag diagnosztizált esetekről tudunk), de leszármazottjainál már nem jelentkezik olyan hevesen a reakció a megváltozott életkörülmények ellen. Újabb, másirányú érzékenységű fajta alakul ki. Ehhez azonban kevés köze van már a magyar faluból és a magyar paraszt mellől felkerült házőrzőnek. Itt már nem kezelik őket azzal a paraszti barátsággal és emberi nemességgel, ahogy a tisztántúli magyar ember számon tartja ezeknek a házőrzőknek minden gondját. Ott a kutya a lakáshoz tartozik, az otthonhoz, az ősi szabad tűzhelyhez, a családhoz — tagja a családnak, barátja a gyermeknek és ellensége mindenkinek, aki ellensége magának a családnak. A városban többé-kevésbé csak hisztériás becézésre — az emberi lélek melegsége nélkül — használják őket városi gazdáik. Ez a távolság csak az ide közvetlenül felkerült első kutyapéldány idegösszeroppanásán mérhető fel. Régi helyén a tűzhely ősemberi módon értelmezett házi istenségei prezentálták talán ajándékkul ezeket az ősi magyar kutyákat és az emberi lélek közvetlen melegsége és otthonszeretete reájuk is szétárad. Ez a táj ismeretlen a számára, ez a táj nem a „haza“, itt egyszerűen nem tud résztvenni az emberi letelepülésben s nem is hiszi el, hogy ez a városi környezet mégis őriz valamit a falusi porta jellegéből, hiába ház ez is, hiába laknak itt is emberek. Aki még nem hallott egy városba került pulikutyát naplementekor nyüszíteni egy székesfővárosi erkélyen, — annak fogalma sincs minderről. Visszavágyik, — de már nem is a faluba, még annál is távolabb! Valami teremtéshajnali sóhaj érzik ebben a nyüszítésben, alig fogalmazható visszavágyódás egészen odáig, amikor ember és állat között még nem lehetett ellentét s csak úgy álltak egymás mellett, mint két újdonsült teremtés, akik Isten kezéből csak most kerültek ki és még idejük sem volt, hogy megvizsgálják, vajjon pusztá létük mivégre történt: egymás ellen vagy egymásért jöttek erre a világra. A városba került kutyák szomorú sorsa azt mutatja, hogy a magyar paraszt portáján ezek a házőrző állatok annyira közel kerültek a családhoz, hogy szinte, ismétlem, egyéniséget nyertek. De ezt az egyéniséget, ezt a karakterrajzot máris szétrombolja az új környezet. Sorsukról írni rendkívül hálás téma, — társadalomismeretre, lélekrajzra egészen különös nyersanyag. Megpróbáltuk megközelíteni, de amit ebből a rendkívül komplex helyzetből kihasználtunk — a lehető legkevesebb a bonyolult éleikhez képest!

ERDOS JENŐ

KERESZTÉNYSÉG, EMBERSÉG, MAGYARSÁG

A MAGYARSÁG legmélyebb szellemi vonása a kereszténység és az emberség. A lélek földi valóságai sohasem lehetnek teljesek. Következik ez magának az emberi történelemnek tragikus voltából s a lélek természetfölötti jellegéből. A „közleiket“ — hogy Kornis Gyula találó szavával éljek — a kiváló egyén fejezi ki leghívebben. A magyarság lelkéhez is „nagyjai“, legméltóbb, legfelsőbbrendű képviselői lelkén át férközhetünk közel. Az ilyen szemléletnek, akarva-ncm akarva, bizonyos általánosítások között kell mozognia. Szintetikusán nézi, „összelátja“ a végtelenül sokrétű s az időben is szélesen elterülőt, s erre az egységesítő nézőmódra a kiváló egyén, az „egésznek“ kimagasló képviselője kínálkozik legalkalmasabbnak. Benne s a történelemnek lezárt tényeiben, melyek már mintegy összegezései, leszűrődései a végtelenül bonyolultnak, ismerhető föl a közösség leglelke, a közielek, a maga történeti alakjában.

A közösség s az egyén egymásrahatása folytonos: az egyén, mintegy a közösség terméke, vissza is hat megint a közösségre. Időben az egyén után következő közösség múlhatatlanul tartalmazza, magába zárja már az előtte járt nagy egyént. Nélküle a közösség lelke még nem volna az a lélek, ami. A nagy egyén bélyege letörülhetetlenül belevéődik a közielekbe. S viszont akárhány nagy egyén előre megalkotva (praeformálva) benne szunnyad már az időben. S fordítva is: „egy kiváló fők tudatában a történelemnek a feltételekben és az eseményekben rejlő, immanens tárgyi logikája előbb dereng és világosodik meg, mintsemhogya a pusztá automatikus történés napfényre hozza.“ (Kornis: Az államférfi, I. 10. lap.) Van úgy is, hogy a közösség elfajzott, megromlott, multtagadó, önmaga legnemesebb kifejeződéséhez hűtlen szelleme nem igazi kinyilatkozása többé a léleknek s ilyenkor az — a lélek — a kevesekbe szorul, bennük gyűlik össze s szembeszáll a hűtlekkel, a magukról, a rendeltetésükről, a sorsukról megfélekedettekkel; korhol, ostoroz, mennydörög — vagy hallgat s bezárul, ideje jöttére várva.

Az új országtéren Szent István volt a magyarság lelkének kialakítója, újjáteremtője. Ez az új lélek természetesen nem lehetett a magyarság számára merőben idegen s gyökeresen más, mint a régi Szellemi alkatával, természetével egyeznie kellett, másképp kívülről semmiféle erőszakkal nem lett volna rája kényszeríthető. („A nemes emberségben a szentségnek bizonyos természetes elfogadó képessége van meg: a lélek természettől keresztény“ — mondja Arnold Rademacher, a Szentek lelki élete című könyvében.) S ez az új lélek íme, a hatalmas géniusz, isten-sugallta teremtő tevékenysége következtében átjárta,

betöltötte az egész magyarságot. A Szent István valósította változhatatlan értékrend az, „mely egyedül ad azóta is értelmet létünknek. Értékességét élményszerűen mindegyre átéljük“ (Trócsányi György). És tőle többé magunk megtagadása nélkül el nem térhetünk. De Szent István nemcsak bennünk, egyes emberekben bontott új lelket, hanem az államalkotó tévedhetetlen ösztönével mindörökre megvetette nemzeti létünk alapjait is. A Teret is lélekkel itatta át, lelkessé alkotta. A közleiket, a nemzet lelkét is ő teremtette meg. A nemzet fogalma a tér fogalmától elválaszthatatlan. Az egyiknek tervgondolatával a másiknak elgondolása szükségképpen együtt jár. A Tér lelkének születése csak divináció útján mehetett végbe, először a honalapító gondolatában. A terület egyetlen lehetséges életének, a békének megtervezése, megteremtése, megszervezése, a természetellenes „pax humana“ fölépítése csak természetfölötti erők segítségével történhetett a „szerkezet“ szépségének vonzása által. A Tér lelkéhez az életet hordozó (rendező, védő, gondozó) szerkezet szorosan hozzátartozik. A nagy honalapítók egyben rendszerint nagy szerkezet-teremtők is. Az eredeti fizikai különbségeket s az emberi természetben gyökeredző ellentéteket föloldó emberfölötti szerkezetek megteremtői. A Tér lelkének, a „közleleknek — melyben immár a terület is benn foglaltatik — kialakítói. Az élet egész egyetemét egy látásba foglaló, dús képzeletű látnokok és politikai lángelmék ezek. S mélységes türelmük révén — akár tudatosan, akár öntudatlanul — keresztények. A magyar Tér lelke is valahogy így alakult olyanná, amilyen. Egy hatalmas divináló erő teremtő tevékenységéből. S mint minden Istennel terhes, igaz léleknek, ennek is, a magyar Tér lelkének örök sajátja az igazság, a jó és a jog. S éltető levegője a szabadság.

Az örök keresztényi és emberi elvek főbbjeit, melyeket a magyar lélekben Szent István gyökereztetett meg végérvényesen, az államalkotó rendíthetetlen alapokat vető bölcsességével, fiához, Imréhez szóló Intelveiből ismerhetjük meg:

„Békességes tőrök legyetek mindenekhez!“ (V. fej. I. §.)

„A békességes tőrő királyok országolnak, a tűrhetetlenek pedig kegyetlenül uralkodnak.“ (V. fej., 4. §.)

„Légy emberséges és mód nélkül senkit meg ne büntess avagy kárhoztass.“ (X. fej., 8. §.)

„Az országlásnak, birodalomnak negyedik ékessége a Fejedelmeknek, Báróknak, Groffoknak, Vitézeknek, Nemeseknek hívsége, erőssége, serénysége, embersége, nyájassága, bátorsága.“ (IV. fej.)

„Mindenkor eszedben forgatván, hogy az emberek mind egy állapotúak és hogy semmi úgy fel nem emel, mint az alázatosság és semmi úgy meg nem ejt, mint a felfuvalkodás és az irigység.“ (IV. fej., 3. §.)

„Melyek nélkül itten senki sem uralkodhatik, se az örökké való Országhoz nem férhet.“ (X. fej., 12. §.)

S azóta is minden valóban magyar magatartást ezek a mélységesen keresztény és emberi elvek határoznak meg itt és a magyar szellem minden nagy nyilvánulását ezek hatják át. A kereszténység és az emberség, a nemzeti Öntudattal összefonódva a magyar léleknek immár megmásíthatlan jegye, legjellegzetesebb vonása.

A lélek sohasem kész, sohasem végleges Élete, az egyéni léleké csakúgy, mint a közösség lelkéé, szüntelen teljesedés, mozgás, úton-

levés, törekedés (vagy ellanyhulás); sohasem végső valóság. A történelmi életben nincsenek is teljes valóságok. Sikertelések vannak, „csillagos órák“, ritka, szerencsés pillanatok, hogy aztán megint minden menjen a maga véget nem érő, tragikus — mert földi — útján tovább, tovább ... S ehhez képest a nemzeti lélek sem lehet végleges soha; hanem, mint minden lélek, folyton változó, nő, fejlődő, fénylő vagy elboruló, alkalmazkodó, helyzeti reakciókból születő, időbeli jelenség. Történelmi valami. A nemzet leikéhez minden nagy fia hozzáadja a maga vonását, gazdagítja képét, pillanatról pillanatra teljesebbé teszi, a teljesség felé irányítja anélkül, hogy ezt valaha is befejezetté tehetné. A magyarság lelki arca éppúgy nem teljes a ravasz Martinuzzi, a dörgedelmes Pázmány vagy a kétségektől marcangolt Széchenyi nélkül, mint ahogy nem az a túlérzékeny Teleki László vagy a hajlíthatatlan Teleki Pál nélkül sem s nem a sajátos magyar szépségérzések kifejezői: a Berzsenyiek, az Arany Jánosok, Vörösmartyk, Adyok vagy Kodályok és Rudnay Gyulák nélkül. S nem is lesz az soha. Majdani Széchenyiek és Teleki Pálok új színekkel, új fényekkel fogják újra meg újra gazdagítani, teljesebbé tenni ezt a lelket, de megjeljesíteni nem fogják soha. Egy bizonyos adott, konkrét történelmi pillanatban ők, ezek a nagy egyének adják meg a kérlelhetetlen Sors roppant kérdéseire a magyar lélek hiteles választ s magyarságuk, vagy ami azzal egy: emberségük mélységeiből merített meggyőződésük igazát esetleg halálos magatartásukkal pecsételik meg. S rájuk, e nagyokra emlékezés élő ereje új vonással teszi megint gazdagabbá a közleket. De bármiképp forduljon is a történelem kereke, az igazán magyar lélek két alapvonása: a kereszténység és az emberség semmiféle helyzetben, semmiféle reakciójában el nem változhatik, el nem homályosulhat. S ha a Sors fölvetődő kérdéseiben néha mégis másnyelven a válasz (nem emberies, nem türelmes, nem keresztényi, vagy akár a főravaszság szükségének óráján nem ravasz, hanem szerelmi bódulatban fogant), úgy nem is magyar, nem is a magyarságé az! Hanem valami más. Mások állásfoglalása az a magyarság álarcában, míg a való lélek hallgatni kényszerül. A hangosak, a homályból előbukkanó, időszerű, alkalmi magyarkák, a váratlan esélyek tülekedőinek mohó, izgatott rikoltozása tölti be ilyenkor a történelem füledt csöndjét. Mikor a nemzet lelke nem akar szólni, vagy nem szólhat, vagy bölcsesség nem szólnia, akkor szökkennek elő a porondra ezek a kalandkedvelők. De az ilyen esetek csak a gyengeség rövid, múló pillanataiban előforduló véletlenek. A történelem első tisztító szele e léleklamisításoknak még az emléket is elsöpri. Az alacsony lélek itt, a Szent István alkotta és megszentelte földön úrrá nem lehet soha. Itt csak a keresztényi s emberséges magyar lélek szabhat maradandó törvényt.

Hát alacsony lelked törvényünk hogy lenne?
 Eredj, szégyenülj meg alacsonyágodba!
 Elégedj meg te is részeg törvényeddel,
 Ne lármázz ellenünk alacsony lelkeddel!

kiált föl Bessenyei György is fölháborodottan, Az embereknek próbája c. könyvében.

EGYRE SŰRŰBBEN hangoztatott nézet ma az, hogy a kis népek létezésének nincs metafizikai alapja. A történelem tényei azonban, melyek nyilván nem lehetnek ellentétesek a isteni Szándékkal, egészen mást mutatnak. (Az efféle elméletek tán maguk is inkább csak az „erősebb jogának“ igazolására szolgálnak?) A népek sokfélesége és különége kétségbevonhatatlan történeti valóság. Az Egyház is mindenkor örömmel ismerte el a népek és nemzetek sajátosságának és adottságainak Istentől szándékolt kifejlődési szükségét: a sokféleség gazdagságát, anélkül hogy az elkülönülésben az elkerülhetetlen összeütközés veszedelmét látta volna. A népek — kicsinyek és nagyok — a maguk módján, létformájuk sajátossága szerint — nemzeteket, államokat alkotva — igyekeztek s igyekeznek beteljesíteni történelmi rendeltetésüket, mely a sajátjuk s nem a másé. S vajjon a számszerűen nagy vagy a minőségileg nagy és számszerint kicsiny népeknek sikerült-e inkább az „értékes élet“, a kultúra — kultúrájuk — gazdagabb kifejtése? Huizinga úgy véli, hogy „az egyre általánosabbá váló mennyiségörület végzettszerű hatása alatt lassan elfelejtette az ember, hogy a marandó, nagy értékek közül egyetlenegy sem köszönhet a Földön a hatalom-államnak, mint olyannak s hogy a bölcsesség, a szépség s a kultúra legjava s legmagasabbja a legszűkebb országhatárok között termett“ (Patriotizmus, nacionalizmus, 64. l.). S emellett a maguk nemzeti létét vagy államiságát élő kisebb nemzetek tömegeinek egységes — de tőlük idegen — életkeretbe belekényszerítése reménytelen vállalkozásnak látszik is. Saját múltját, saját kultúráját, saját értékrendjét elvenni senkitől sem lehet; s nem a saját jövőt sem, hacsak nem az Önlemondás halálos apáthiájában. Számszerűen kis népek is válhatnak nagy nemzetekké s az egyetemes emberi eszmények szüntelen szolgálata, magas-kultúrák valószínűsítése tekintetében semmivel sem alábbvalók a nagyobb lélekszámúaknál. Sőt, távol állván a hatalom kísértésétől, minden erejükkel saját létük békés építésén s annak megvédésén munkálkodhatnak; „nem akarják a maguk bélyegét rányomni senkire, csak önmagukhoz való hűségben kívánnak élni, önmagukat óhajtják élni, hogy megvalósíthassák az öntörvényű és önrendeltetésű élet erkölcsi remekművét“. (Fritz Ernst: A kisállam küldetése. Zürich, 1940.)

Egy bizonyos: kis nemzetek nem rendezkedhetnek be nagyarányú szolgatényszerre s nem engedhetik meg maguknak az erőszak fényűzését sem. De megteremthetik és élhetik az igazi szabadságot. „S ezzel aztán eszményi értelemben teljesen kiegyenlítik a nagy államok óriási előnyeit sőt hatalmát is“ — állapítja meg Jakob Burckhardt, „Világtörténelmi szemlélődések“ című művében. „Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat“ — mondja a mi Berzsenyink is.

Az ilyen magasrendű életet szervező bölcsesség, kivált kis népek számára, természetesen csak a jóság és a türelem lehet. S az főként az igaz kereszténységből s emberségből fakadhat. Ezért a kereszténységet és az emberséget elvetni, és éppen kis nemzeteknek, végzetes balgaság volna. De hiszen a magyarságnál, melynek a kereszténység és az emberség szubsztanciális sajátja, erről nem is lehet szó! A magyar

élemben a mélységes kereszténységgel együtt a szentistváni örök magyar szerkezet tisztelete, az igazság, a jó és a jog, valamint a szabadság eszméje (e tartalmakat a kereszténység mind magában rejti) eredetől bennefoglaltatik. A békés uralom, vagy szentistváni szóval: az országiás, mindenkori nyitja s bölcsesége csak a kereszténység s az emberség.

SZENTKUTY PÁL

ABA NOVÁK ÉS AZ ÚJ MAGYAR MŰVÉSZET

ABA NOVÁK VILMOS és a modern magyar művészet egy-egy mástól elválaszthatatlan, sőt nem csekély mértékben egymást meghatározó fogalmak. Először is azért, mert az életből a halhatatlanságba nemrég s oly korán távozott mester az új utakat járó magyar művészet legjellegzetesebb képviselője, új barázdákat legmélyebben szántó, legbátrabb és legnagyobb hatású vezető egyénisége volt. Nemzedéket váltott és jelölt. Senki sem mehet el művei mellett közömbösen, akár érti és szereti azokat, akár értetlenül és rokonszenv nélkül áll velük szemben. Új és eredeti szemlélettel gazdagította művészetünket, amelyben, különösen az utóbbi két-három évtized során az új nem mindig jelentett s ma sem jelent föltétlenül egyúttal eredetit. De hogy művészete mennyire lényeges és elhátározó része, lendítő kereke az egész újabb magyar fejlődésnek, bizonyítja az is, hogy rég szunnyadó, elszáradt vagy ép elhalt műfajokat, a freskót és — élete utolsó vágyával — a mozaikot, a történeti és monumentális egyházi festészetet új életre és virágzásra keltette.

Sorsszerű küldetése volt, hogy az ő robusztus egyénisége és művészszenije tette lehetővé művészetünkben a modern irányok széleskörű térfoglalását. A külföld is benne látta a modern magyar festészet legigazibb megtestesítőjét, mint egykor Munkácsyban, de megérezte műveiben a sajátos magyar ízt, a magyar temperamentum lobogását is, talán jobban, mint némelyek idehaza. Sajátságos, hogy míg itthon heves kritikai harcok dúltak körülötte, a külföldi kritika egyhangúlag elismerte kivételes tehetségét s az új európai festészet legnagyobb i bjai közé könyvelte el. Úgy látszik, a nagyobb távlat biztosabb és nyugodtabb ítéletre képesít. S talán túl közel volt hozzánk, hogy jól és egyformán lássuk. Vagy talán a honi véleménykülönbséghez más okok is hozzájárultak: művészi pártállás, némi fogalomzavar, talán nem annyira a közletről látás, mint olyik esetben inkább az esztétikai rövidlátás? Nem tudjuk hamarjában a fentiek közül mely okokra vezessük vissza például azt a tétovázást, amellyel az egykor friss és bátor, de az irodalmi biológia törvénye szerint előregedett „Nyugat“ jogutódjának, az új színektől fénylő „Magyar Csillagának változatlan patinájú kritikus a Aba Novákról szóló megemlékezését ködbe burkolja. Az olykor meglepő nézeteivel feltűnő, érdemes kritikus az elhúnyt mester művészetét valami exotikus kuriózumként fogva fel, — mintha valami

messzi égitestről szemlélné földünk művészetét — szemlélődéseinek végkövetkeztetéseként a jövőre bízva annak eldöntését, vajjon az „csupán érdekes ígélet volt-e, vagy pedig korunkat túlélő beteljesedés“. Erre a kérdésre nemcsak lehet, hanem kell is, ennek a kornak magának, a kortársnak feleletet adni. A kortól megne- értettség teóriája rendszerint a csekély művészek andalító dajkameséje, vagy a kritikusai bátortalanság, a diplomatikus beburkolózás köpenyege.

Az első mérlegkészítés ideje minden művész számára még éle- tében elkövetkezik s a maga korában sem bír kisebb hitellel, mint elhide- gült későbbi nemzedékek idején. Nem csorbítja ez a művészi érték- revízió jogát, amely éppúgy fennáll a jövőre nézve, mint ahogy a múlta vonatkozóan gyakoroljuk. A művészettörténetnek, mint minden szel- lemtudománynak megvannak a maga rokon- és ellenszenvei. Ma talán közelebb érezzük magunkhoz a középkor, semmint a reneszánsz művészetét, a gótikát, mint a hellén klasszicizmust. S érdekes izlés- pszichológiai megfigyelés, hogy apáink korának művészetét kevésbé értjük és szeretjük, mint nagyapáinkét, amit talán izlésromantikának nevezhetnénk. Ez magyarázza például az egy-két évtizede elharapód- zott biedermeier-divatot s egy kitűnő, fiatalabb műtörténészársunktól nemrégiben hallhattuk az éter hullámain keresztül a szecesszió reha- bilitálását, amely stíluszimpátiák örökké változó időtáblázatán a fiatalok számára kezd már a nagyapák korának, a „rég jó idők“-nek visszasírt izlése lenni.

Aba Novák művészetének, szerepének, jelentőségének lemerésére joga van már a mai kritikának, sőt kötelessége a jövő megítélése szem- pontjából is. Nem segít-e ma bennünket Michelangelo megértésében a kortárs Condivi és Vasari? Megérthetjük-e teljesen Maritain, Maurice Denis, André Lhote nélkül az újabb francia festészet bonyolult törek- véseit? Cecchi, Carrá és Severini nélkül a Novecentot? Le Corbusier írásai nélkül a modern építészetet? A művészet még kevésbé nél- külezheti a komoly kritika értelmezését és állásfoglalását, mint az iro- dalom, mert helyesen látni sokkal nehezebb megtanulni, mint olvasni, annak ellenére, hogy hamarabb kezdünk látni, mint olvasni. Különösen nagy a kritika missziója és egyúttal felelőssége a művészi forrongások oly korában, mint amilyen az utolsó negyedszázad volt s amilyen, minden lehiggadás mellett a mai. Annak a magyarázatnak egy részét, amellyel a kor művészetéért tartozik, a kritika végzi el, bár természe- tesen a legfőbb érveket maga a művész, ecsetjével vagy vésőjével mondja el. A mai időkre is jellemző lehet Cézanne egyik mecénásának, a modern művészet nagy úttörőjéhez intézett az a paradox kérdése: miért oly csúf az a kép, amelyet jónak tartanak? Az ilyen kérdésekre a kritikus talán jobban tud felelni, mint a művész, hiszen régi tapasztalat, hogy a legtöbb művész inkább mestersége, semmint a szó vagy a toll eszközével tud élni. A sokat szónokló vagy vezércikkező művészek rendszerint gyenge legények a festő- vagy a mintázóállvány előtt. Csak igen kevés a kivétel s ilyenkor is az igazi művész a szó- vagy írás- beli közlés nemesebb szerszámaival használja. A mogorva és szófukar Michelangelo értette ugyan a szonettek finom cizellálását, a művészeté- ről fölnyeneskedő gúnyal író Aretinón mégis úgy bosszulta meg magát,

hogy ábrázatát a lenyúzott bőrét tartó Szent Bertalan alakján ráfestette a Sixtusi kápolnában az Utolsó ítélet döbbenetes erejű falképére.

Mint minden újító modern művész, Aba Novák sem hódolt a népszerű, a banális szépek. Meglepő, újszerű formavilágát, különösen eleinte torznak tartották. Később jobban megértették, mert megszokták s mert művészetében maga is tökéletesedett, Új feladatai történeti és vallásos képein, táblaképein és freskóin ideáltípusok teremtését tették szükségessé, de ezeket is magából alkotta, a nélkül, hogy az elkoptatott akadémikus példákhoz ment volna vissza, vagy művészi egyénisége rovására bármily engedményt tett volna. A régi helyére új szépséget teremtett, amelyet csak azok nem értettek meg, akik régi emlékeiktől nem tudtak szabadulni. Morális tartalommal telt új emberfajtáját, hőseit és szentjeit, történeti és népi alakjait, a saját művészi fantáziájának szülötteit mindinkább el tudta hitetni és fogadtatni. A maga művészi elképzelésének megfelelő új kifejezési eszközei, jellegzetes és mindig hibátlan rajza, merész színharmóniai, gazdag, sokszor az alakok nagy sokaságát fegyelmében tartó, szilárd képszerkezete feladatai nöttével mind nagyobb, lenyűgöző varázslattal hatottak. Az újabb törekvésű magyar festészetben elsőnek ő szakított teljesen a nyugaton, elsősorban keletkezési helyén, Franciaországban rég levitézlett „l'art pour l'art“ elvével, melynek nálunk túlhosszúra nyúlt uralma megzavarta művészetünk fejlődését s a közönség egyrészt eltávolította a művésztől, szakadékot vágva a kettő közé. Rég antikváriumokba vándorolt poros, népszerű külföldi művészeti könyvek és folyóiratok emlékein élő kritikusok magyarázták művészeknek, műértőknek és az ú. n. művelt nagyközönségnek, családi hetilapok hasábjain épügy, mint többé-kevésbé hivatalos vagy félhivatalos folyóiratokban a „téma nélküli művészetet“, gúnyolták könnyed szofisztikus terminológiával a „novellisztikus“, „anekdotázó“ festészetet. Végzetes fogalomzavaruk átragadt a művészek egy részére s a nagyközönséget, amely mégis csak tartalmat keres a művészetben, belehajszolta a selejtesebb minőségű genre-festészet kedvelésébe és pártolásába. Századunk első negyedének sok kritikus nem menthető fel azon vád és következményei alól, hogy a közönséget esztétikailag félrevelte s, ami még súlyosabban esik a latba, művészetünk fejlődését nem egy tekintetben károsan befolyásolta. Munkácsy hatalmas egyházi képeit, melyek előtt az egész világ hódolt, a színpadiasság vádjával próbálták lekicsinyelni, pártatlan festőiségét „aszfaltosnak“ minősíteni. Michelangelónak sem kegyelmeztek, amint még emlékszünk rá. A külföldi — ezúttal német — kritikától, annak, egykor a felületes divattól felkapott egyik képviselőjétől vették át s alkalmazták Munkácsytól — Aba Nováig azt az értékcsökkentő módszert, melynek értelmében a történeti vagy vallási szemléletű művészeknek nem üy irányú — szerintük kárhoztatandó — alkotásait becsülik s veszik értékmérőül, hanem mellékes, sokszor ép csak „elhullatott“ műveit, vázlatait. Így engedélyeztek Munkácsy intérierjeinek, virágcsendéleteinek, tájképeinek némi értéket; felfedezték és méltatták Székely Bertalan vázlatos műtermi maradékait, tájképeket, belső-részleteket, egyébként kitűnő arcképeit, lecsökkentve

„mesterkéltség” és „machináltság” falképeinek és történeti vásznainak jelentőségét. Az inkriminált német kritikus, Meier-Graefe késői magyar követői ma sem szabadultak ettől az előítéllettől. Így történt, hogy nem egy kritikuskunk, nem tudván lépést tartani az újabb művészet konstruktív elveivel, Aba Novák s legutóbb Patkó Károly művészetének igazi értékét — rézkarcaikban keresi, anélkül, hogy ezekben is észrevennék, miként újították meg Olgyay mester után a magyar rézkarc-művészetet.

A kritikára óriási felelősség hárul a művészi élet irányításában, művészet és az ízlés pallérozásában, a közönség nevelésében. Hogy azonban ezt a szerepét betölthesse, előbb magát kell megnevelnie. Nem egy kiváló és Képzett kritikuskunk mellett is éreznünk kell a magyar kritika hiányait, valójában egy belülről nőtt, de kifelé is tökéletesen tájékozott magyar kritikai irány, magyar kritikai iskola hiányát. Sok alapfogalom vár még kritikai irodalmunkban és művészeti közvéleményünkben tisztázásra, sok begyökeresedett kritikai tévhitet kell kigyomlálni. Eltekintve a műtermi közhelyekből vagy irodalmi segédfogalmakból élő kritikáktól, gyakran találkozunk komolyabb kritikuskainknál vagy a művészi élet felelős tényezőinél, épúgy mint a képzetesebb közönségnél teljesen helytelen kritikai szempontokkal. Leggyakoribb és legtevésebb az a kiindulási pont, amely a művészi alkotást egyszerűen a természethez méri. Bár minden képzőművészeti műnek, festménynek, szobornak, de nem egy vonatkozásban az építészetnek is nélkülözhetetlen ihlető alapja a természet, a művészet ennek nem egyszerű ismétlése. Nem imitáció, hanem kreáció, a természeti valóság fölött, a maga külön élettörvényeivel bíró művészi valóság alkotása. A természet önmagában esztétikailag közömbös, nem művészi, nem csúnya és nem szép; a művész válogatásában és tolmácsolásában lesz széppé és művészivé. Másik egyoldalú mérték a klasszikus művészet vagy általában az ismert remekművek, a kritikuskoktól, a szemlélőtől ép ismert és kedvelt remekművek mértéke. Harmadik, a magyar kritika egy részénél a modern művészet megítélésében különösen divó lépték: az impresszionista művészet, annak tárgyi érdektelensége, szerkezeti lazasága, tónus- és valeur imádata: holott az egész modern festészet, kezdve Braquetól, Picassótól és Casoratitól a legélesebb reakció az impresszionizmussal szemben, amelynek trónfosztását Franciaországban már az 1900-iki párizsi világkiállítás nagy tárlatával kapcsolatban proklamálták.

Legújabbban, politikai és társadalmi áramlatoktól nem egészen mentesen, egy népi művészetnek, egyelőre inkább elmélete és vágya, semmint konkrét megvalósulása került felszínre, amely a jószándék mellett szükségszerűen bizonyos kezdeti zavarokkal küzd. Amennyire ki lehet venni, a kiindulás nem mérlegeli helyesen a népi és a népművészet egymáshoz való viszonyát. Figyelemreméltó mozgalom, amely remélhetőleg nem fog abba a zsákutcába vezetni, mint a magyar szecesszió idején, különösen az építészetben keletkezett hasonló törekvés, hogy t. i. a népművészetet akarná monumentális művészetté fejleszteni vagy abból új magyar stílust létesíteni. Ebben az esetben egyrészt a népművészet veszítene frissességéből, másrészt a képzőművészet

ABA N O V Á K VILMOS

KÉSZLET A PÁRISI MAGYAR PAVILLON FALKÉPEIRŐL

345—346

ABA NOVÁK VILMOS

RÉSZLET
A BUDAPESTI VÁROSMAJORI
TEMPLOM
MENNYZETKÉPEIRŐL

KÖZÉPEN
A TEREMTES 3. NAPJA

volna kénytelen nélkülözni olyan elemeket, tőle vonnának meg olyan életfeltételeket, melyek híján elsorvadna. S reméljük azt is, hogy a mozgalom nem fog beleesni a világháború utáni korszak ú. n. östehetség-kultuszának kínos komikumába. Kétségtelen, hogy a népművészetnek és a képzőművészetnek vannak a nemzeti alkotóerő mély talajába ereszkedett közös gyökerei, ha más tövön teremnek is virágot. Egymással kölcsönhatásban állhatnak és állanak. Bizonyos az is, hogy egyik legszebb kulturális feladatunk a nép művészi életének fejlesztése. A szociális fejlődés azonban inkább arrafelé mutat, hogy a képzőművészet, a szobrászat és festészet, széles rétegeket átölelő közösségi feladatokat vállalva, megtalálja az utat a néphez, sem minthogy a népművészet kiszorítsa vagy folklorisztikus giccse nycmorítsa a képzőművészetet vagy — ha úgy tetszik — a városi művészetet. A kérő egymás mellett álljon, ne rongtsa a másikat. A korunkban újjáéledő monumentális művészet vonuljon be a faluba, szóljon a néphez is, ne dialektusban, hanem a közös művészi anyanyelven. Époly meddő, mint nevetséges volna azonban, hogy a népművész próbálkozzék vele. A hivatásos, ihletett, felkészült művészt ne szakítsuk és ne vonjuk el a néptől. Ebben a magasabb értelemben Giotto nagyszabású és nagyrangú falfestészete igazi népművészet volt. A jó művészetét a nép is megérti, ha talán nem tudja is magyarázni. Nem vagyok benne biztos, vájjon a nép nem bír-e annak élvezetére jobb ízléssel vagy legalább is ösztönnel, mint a középosztály némely széles rétege. Csak valóban jó művészetet kapjon, ne érthetetlen hieroglifákat, se megmerevedett, kifejezését veszített akadémikus sablont. A nagystílu művészet sajátosága és a nagymesterek privilégiuma, hegy mindenki megérti. Aba Novák egyik első freskója a jászszentandrásai kis falusi templomban, mint emlékezetes, nagy kritikai viharokat támasztott és bizonyos körökben heves ellenkezést váltott ki, magának a népnek azonban, minden újszerűsége ellenére tetszett, s a falu nagyon is élvezte az Utolsó ítélet ábrázolását, a pokolba tett cilinderes urakkal és hivalkodó dámákkal együtt.¹ Az Egyház a népnek a művészet útján való tanítását, faluban és városban kezdettől végzi s tanítói hivatásának egyik főszeközét látja benne. A példát épúgy követniük kell az államnak, községnek és más közületeknek. A művészet szociális feladatai tekintetében nem lehet különbséget tenni a falusi nép és a városi proletáriátus között.

Végül azon okok között, amelyek művészi életünk egészséges kialakulását gátolják s kritikánk elferdülésére vezetnek, meg kell emlékeznünk a jobb- és baloldali művészetnek fogalomzavaráról, amely a kommunizmus utáni időkben keletkezett és még ma is javában tart. Nem annyira a művészi szemlélet, mint inkább a világnézet, sőt a politikai pártállás szerint a művészeket jobb- és baloldali csoportra osztották, nagyjában akként, hogy az előbbibe a maradi, az utóbbiba a haladó művészeket sorolták. Újabb fogalomzavarra vezetett, hogy a kritikában és a közönségnél, a művészek egy részében, sőt nem ritkán a hivatalos művészetpolitikában a jobboldaliságot a nemzeti jelleg privilégiumával ruházták fel, a haladó művészekre pedig a nemzetközi-

¹ A középkorban tudvalevőleg hasonló tárgyú ábrázolásokon királyok, püspökök lovagok szerepeltek a dámák mellett.

ség bélyegét sütötték, azt a teljesen hamis látszatot keltve, mintha a maradság valami különleges nemzeti vonás és érdek volna, a művészi haladás és továbbfejlődés pedig nemzetellenes cselekedet. Holott épp fordítva, a megújulási képesség a nemzeti erők virulenciáját, ennek hiánya pedig kifáradását bizonyítja. A Trianon utáni kábult magyar szellem rászorult a frissítő, buzdító erőkre. Európa előtt is bizonyítanunk kellett életképességünket, ami főként az egyre sűrűbb külföldi kiállításainkon meg is történt. A való helyzet az volt, hogy az ú. n. jobboldali, konzervatív festők nagyrésze járt, immár bozóttal benőtt külföldi úton és követte a múlt század második felében virágzó müncheni iskolp hagyományait, míg a legnagyobb magyar festő, Munkácsy nyomdokain az igazi magyar hagyományba kapcsolódó újabb festészetünknek nem egy ragyogó tehetségű olyan képviselője, mint Rudnay, Koszta, Tornay János, akiket a túlsó oldalhoz számítottak s gyökeres magyarságukban is korszerű művészetükkel tényleg oda is számítanak.

A fogalmaknak, nem is mindig jóhiszemű összekuszálása annyira ment, hogy esztétikai kategóriákba politikaiakat helyettesítettek be. A magyar kritika mélypontja volt, midőn a haladó művészetet egyszerűen bolsevizmusnak, vagy ettől az ideológiától a legtávolabb álló fiatal művészeket — így nem egyszer Aba Novákot is — hasonló jelzővel bélyegezték meg, mert fiatalok és tehetségesek mertek lenni, mert a maguk nemzedékének friss és új művészi elgondolásait megvalósítani, művészetünket előre vinni, az európai haladással lépést tartani igyekeztek.

Ennek a beteg helyzetnek megítéléséhez tudni kell továbbá, hogy az orosz bolsevizmus hivatalos stílusa egyáltalán nem a spirituális jellegű modern művészet, hanem a legnyersebb realizmus, a múlt századi materialista művészet szemlélet s hogy viszont az olasz fasizmus az új és bátor művészi irányokat, magát a futurizmust is melengette. Művészileg nincs jobb- és baloldal. Az osztás és osztályozás nem horizontálisan, csak vertikálisan történhet: a magasabb- és az alacsonyabbrendű alkotások szerint. A kritikai recept nagyon egyszerű: a jó és a rossz művészetet kell tudni megkülönböztetni. E mellett az esztétikai irány számbavétele is csak másodrendű kérdés.

Amidőn elítéljük a művészet jobb- és baloldali csoportosítását és a művészek ilyen csoportosulását, nem az esztétikai táborok megoszlása ellen emelünk kifogást. Akár több irányú stílusbeli tagozódás, sőt az esztétikai elvek alapján álló művészcsoportok lojális, eszmei harca is művészi életünk fejlődésének, gazdagodásának, színeződésének csak hasznára válhat. Egy húrú hegedűn csak nagyon szegényesen lehet játszani, akárcsak egy újjal a zongorán. Nem tartjuk veszélyesnek a művészi életben a „kétéhasadást“ amelytől némely irodalompolitikuskunk és kiváló esztétikusunk óvja mai irodalmunkat. Mennél több irányra, egyéniségre, álmképre, többszerű szépségre képes „hasadni“, annál többértűbb, gazdagabb, hatásában magával ragadóbb lesz művészetünk. Csak a közepes tehetségeket lehet egy nevezőre hozni (napjainkban azokat is nehezen); a zsenit nem lehet uniformizálni.

Aba Novák megértését is sokáig gátolta, sokak előtt ma is gátolja a téves esztétikai elvek elburjánzása, az az egészségtelen légkör, mely

művészi életünket az utóbbi időkben oly mértékben megmérgezte, mint sehol a világon, a magyar művészetben azelőtt soha. A hivatásos értékrombolók nyilainak egyik haladó művésznünk sem volt annyira célpontja, mint épp ő. Nem törődött vele, el nem kedvetlenítette, se egyenes útjáról le nem térítette. Érezte művészi elhivatottságát.

Szemére vetették Rómát, ahol ráébredt saját egyéniségére s a művészet oly magasabb feladataira, amelyeknek megvalósítását életcéljává tűzte ki. Az olasz művészet örök remekműveinek közelsége serkentette, a fasizmus egészséges esztétikai klímája acélosította alkotóerejét. A régi olasz festészet, különösen a Trecento és a korai Quattrocento — Giotto, Masaccio, Signorelli, Pietro della Francesca, meg a régi bazilikák ragyogó mozaikjainak tanulmányozása vezette rá a magyar monumentális festészet, a freskó, a történeti és egyházi festészet korszerű megújítására. E tanulmányai nem állottak semmiféle másolásból vagy stílusutánzásból. Rómából és Itáliából — ahol közel három évet töltött — elvi tanulságokat hozott haza. Mértéket vett magának a legnagyobbakról, kikhez közelállónak érezte magát. Az assisi S. Francesco felső templomában Giotto falképei előtt, a firenzei Brancacci-kápolnában Masaccio láttán, az orvietói dómban Signorelli égi és pokoli vízióit, a Sixtusi-kápolnában Michelangelo döbbenetes erejét csudáivá (ezek voltak az ő méretei), bátorítást merített kemény izmai megfeszítéséhez. Senkihez se hasonlított, se a régiek, se az újak közül, csak önmagához; azokhoz a modern olaszokhoz, a Novecento festőihez sem, akik szintén az olasz klasszikusoktól kértek tanácsot. Nem tagadta meg magyar művészi vérmérsékletének lobogását, az itáliai tanulságok és sikerek lángját csak jobban szították. Nem ment idegenbe, mert Róma és Olaszország, az olasz szellem és művészet Szent István óta része, ihletője, megtermékenyítője a magyar műveltségnek, művészetnek, csökkentés nélküli tényezője a magyarság lelki kialakulásának. Helytelen és méltatlan az a szemrehányás, amelyet Aba Nováknak s az ő alapvető munkásságával dicsekvő Római Magyar Akadémiának, az ú. n. római magyar iskolának tettek, hogy idegen vizekre eveztek, hogy kikapcsolódtak volna festésztünk menetéből. Épp ellenkezőleg: a római akció a legrégebb és minden tekintetben legmegnyugtatóbb magyar művészeti és kulturális hagyományokba való bekapcsolódást jelenti. Művészi életünknek erre égető szüksége is volt, hogy elháruljon az anarchiának az a veszélye, amellyel a weimari Németország expresszionizmusa s az első világháború utáni Párizs vadonába (a Montmartre után a Montpamassera) gyülekezett nemzetközi festőknek nihilizmusa fenyegetett s amely különösen ifjabb művészeink egy részére átragadt.

Nem szégyelnivaló, hogy Giotto, Lionardo, Michelangelo vagy Ticián hozzátartozik a művelt magyarság kulturális állományához s nem tagadható le az az ösztönző szerep, melyet Itália régi művésztünk fejlődésében, a magyar művészi látás kialakulásában játszott. Nem becsmérleendő, sőt csak dicsérendő és érthető, ha ifjú római művészeink közelebb érzik magukhoz Masacciót és Giorgionét vagy Donatellót és Jacopo della Querciát, sőt a belvederi Apollót, mint Chagallt, Metzinger, Nöldét, avagy Archipenkót. Művészetüknek, de magyar-

ságuknak sem árt, amelyet minden porcikájukban éreznek és ki is fejeznek. Se Aba Novák, se köréje csoportosuló ifjabb római művészeink nem váltak az olasz művészet gyarmatosává, művészetük magyar jellegét maga az olasz kritika is elismeri. Társaival együtt nagy érdeme, hogy római tanulmányaival lényegesen hozzájárult a magyar művészi látás tisztázásához, felszabadította a tónusfestészet egyoldalú uralma alól. A római iskola érdeme, hogy a régi klasszikus mesterek intelmeit követve visszavívta a művészi ábrázolásnak régibb művészetünkre is jellemző olyan alapelemeit, — tér, plasztika, képszerkesztés, világos szemléltetés — amelyeket akár a magát túlélő impresszionizmus dogmatikája, az akadémikus festészet részletbe ragadó szemlélete, vagy az „izmusok“ formarombolása kedvéért elejtettek. Helytelenül nevezték római festőinknek ezt a törekvését neo-klasszicizmusnak, ami egész más fán terem, mert ez utánérzett, külsőséges modor, nem pedig az integránsabb és tisztább látás logikai és optikai felépítése, a főtanulmány, amellyel az olasz Quattrocento mesterei művésztudódaiknak szolgáltak.

Aba Novák minden tudatossága mellett is ösztönös, intuitív művész maradt, mint minden igazi művész. Fantáziájában érlelte, belülről vetítette ki a formákat, azért hatottak egyénien s különböztek más művészek formavilágától, magától a természettől is. Izzó képzeletének látomásait dinamikus erővel és páratlan technikai tudással rögzítette meg. Hihetetlen gyorsan dolgozott, de a materiális munkát hosszabb belső előkészület, lelki és eszmei elmélyülés előzte meg. Csak akkor nyúlt ecsethez, ha bensejében már teljesen elkészült a kép. Vallásos tárgyú, templomi rendeltetésű műveinél kényesen ügyelt rá, hogy megfeleljen a liturgikus és az ikonográfiai előírásoknak. Történeti festményeihez és hatalmas freskósorozataihoz alapos tanulmányokat végzett, olvasott, tanácsokat kért és szívesen fogadott el a szakemberektől. Új felfogást, új stílust hozott már-már elsorvadt történeti festészetünkbe. Az eseményeket nem leírta, hanem dramatizálta. Bár bővérű előadásához sok alakra volt szüksége, ezeket nagylendületű csoportokba, a történeti korok lényegét, szellemét, hangulatát megkapóan éreztető, egyetlen vízióvá fogta össze. Megérezve az újabb történetírás szellem-történeti módszerét, egyéni festői eszközeivel maga is erre törekedett. Ecsettel történetet akart írni, történetünk szellemét felidézni, hőseit magasztalni. A művész hivatásáról magasrendű felfogással bírt. Új művészi nyelvet teremtett, melyen igaz magyar érzést és örök magyar eszményeket szólaltatott meg. Művészetünknek, a legnagyobb lehetőségeket nyújtó nem egy ágát halottaiból támasztotta fel. A fiatalabb művésznemzedéknek bátorságot adott a művészi haladásra és példát az elmélyülésre, a magasabb feladatokra. Nevelő munkája kiterjedt az egész nemzetre. A művészt nem egyszerű optikai gépnek tekintette, hanem a nemzet tanítójának, szelleme alakítójának, sorsa irányítójának. Rövid élete dús termésével ezt a szerepét a legfényesebben töltötte be.

GEREVICH TIBOR

VIDÉKI VÁROSOK

— Komárom példája —

A MAGYAR EMBERT jellemzi az a vágy, hogy Budapesten élhessen. Aki csak egyszer megkóstolta a fővárosi életet, többnyire csak nehezen költözik vidékre: akár falun, akár városban, a vidéki életet alacsonyabbszintűnek tartja. E jelenségek egyik oka, hogy Budapesten látszólag kedvezőbbek a kereseti viszonyok, a másik ok, a vidéki városok művelődési szintjének gyakran aránytalanul alacsonyabb mivolta.

Tagadhatatlan, hogy a magyar vidéki városok külső képe élesen elüt a fővárositól, élesebb a különbség mint nyugati országokban — nem is szólva az életritmusnak arról a lelassúbbodásáról, amely Budapest után első pillantásra szembe szökik. Mindennek oka az, hogy a kulturális és gazdasági élet a fővárosban van összpontosítva. A magyar vidéki város és a főváros közt éles különbséget még erősebben érzi az idegenből érkezett vendég, akit a nyelvi különbség teljesen elszigetel az élettől, aki csak szemével ítél és csak nehezen találja meg a kapcsolatot vidéki városaink emberi tartalmával, szellemi alkatával. Egyáltalán nem csodálatos tehát, hogy a külföldi könnyen jut olyan ítélethez, mely szerint a magyarságból hiányzik a városalkotó készség. Érthető ez az elhamarkodott ítélet, hisz közöttünk is kevesen vannak, akik átlátják, hogy a jellegzetes magyar városnak egészen mások az életalapjai, mint a nyugati városoknak: a nyugaton általánosan elfogadott városfogalom alföldi városainkra alig alkalmazható.

A világszerte elfogadott meghatározás szerint a város a kereskedelem, az ipari termelés és közigazgatás székhelye. A mindebből eredő polgáriásodás, vagyonosodás teremti meg a városnak a faluval ellentétes térbeli képét, művelődésbeli életformáját. Nálunk a város, sokféle adottságoknál fogva, ellentétes a nyugati várossal. Rendszerint az igen nagy területet megművelő mezőgazdasági hivatásúak lakóhelye — és mellesleg a kereskedelem, a helyi ipari szükségletek ellátásának, a közigazgatásnak székhelye is. Városaink paraszti városok, gazda városok. Így van ez a magyarság jellegzetes lakóterületein, az Alföldön, így a Székelyföldön is. Ebből a különbségből adódik megjelenésüknek a nyugati városoktól sok tekintetben különböző jellegük. A gazdavárosban kisebb a pénzforgalom, lassúbb ütemű a gazdagodás, a tőkeösszpontosítás, s a lassan felgyülemelő tőkét inkább föld- és állatvásárlásra fordítják, mint a polgáriásodást egyebütt jellemző beruházásokra. Ismétlem: természeti- és életadottságok következménye ez, de megsokszorozta a történelmi fejlődés folyamata. Ez irányba vitte a fejlődést az utolsó húsz év is, nevezetesen a trianoni tragédia, amely sok városunkat egyszerűen elvágta a hozzátartozó gazdasági tértől: Debrecen, Szeged, Miskolc a példái ennek a szomorú folyamatnak, de talán a legkiáltóbb példa Komárom.

Ósi város: fekvése a Csallóköz keleti végén, a két Dunaág egyesülésénél, a Vág torkolatánál nemcsak hadiszempontból tette sokra hivatottá, hanem gazdasági-foldrajzilag is ígérteljes helyzetűvé. Katonai fontosságát a tatárjárás idején felismerték; vára 1315 óta, amikor azt Róbert Károly elvette Csák Mátétól, elsőrangú szerepet játszik a királyi várak között és ezt a szerepét megtartotta a szabadságharcig. Gazdasági jelentőségét már a nagy vagyonygyűjtő, vagyonokat halmozó Csák Máté is felismerte, s később a gazdag Csallóköz az ország négy kerületének egyike. A török időkben a vár királyi parancsnokai, osztrák generálisok zsarnokoskodnak Komárom felett, a Csallóköz ideáramló gabonáját a legkívánatosabb hadianyagként kezelik. 1745-ig tartott, amíg Komárom szabadságát Mária Teréziától megválthatta, két emberöltő szabadabb, békésebb gazdálkodásának eredménye volt ez. Itt kezdődik a szabad Komárom 100 éves fénykora, melyet a többrendbeli földrengés, a gyakori tüzek is alig zavarnak meg. A város mind

gazdagabb, elevenebb életű lesz: először a Csallóköz, majd az egész alsó Dunavölgy gabonájával kereskedik, a kereskedők céhe mellett kialakult a hajósoké, a hajóépítő mestereké. Az itt székelő vagy félezer gabonakereskedő közt van olyan, akinek 20—25 hatalmas tölgyfahajója járja a Dunát. A gabonakereskedelem vagy 50 malmot állít fel, hogy liszttel kereskedhessenek, a hajóépítő ipar pedig idevonzza a Vág felől ideérkező fának kereskedelmét is. Ennek a fokozottan kiépített kereskedelemnek segítségére jön a történelem is: a napóleoni háborúk felmérhetetlen gabonaszükséglete, amely gazdaságilag az egész országra nézve olyan fontos lett. A Csallóköz közel van Bécshez, a szállítás innen a legelőnyösebb. Ez a kereskedelem és a vele kapcsolatos ipar egy további fél századon át élteti a várost, amíg bekövetkezik a hatvanas évek nagy letérése. A gőzhajó, a fővárosi gabonakereskedelem és tőzsde, az óbudai hajógyár felépítése, a pesti malmok berendezése, a pozsony—budapesti vasúti vonal kiépítése, amely felemeszteti a távolságokat, mindez megfojtja Komárom életét. Hova lett egyszerre Brazovics, vagy a legendás Aranyember mesébe illő gazdagsága? S amikor két emberöltő múlva a trianoni bölcsek elszakítják Komáromot, a megszálló hatalom ezt a számára végvári várost, magyarságáért mindenképpen tönkre akarja tenni, főként nemtörődömségével.

Az 1920 utáni magyar kormányok törekvése, hogy a megmaradt jobbparti külvárost segítse, ott új életet teremtsen, a mai helyzetből tekintve, újabb átok lett a városra, a visszatért, ismét egy közigazgatási testet alkotó várost a Duna két ága két részre vágja. Ókomárom város bejárata csaknem két kilométerre van Újkomáromnak a húszas évek végén kiépített városközpontjától. Hogyan is legyen e két városból újra egy test? Komárom a sorsüldözött magyar városnak talán legkiáltóbb példája. Székesfehérvár, Győr múlt századbeli kereskedelmének pusztulását sajnálatosnak tekinthetjük, de Komárom tragikumát betetőzte a város-testnek kettészelése.

Amikor az avatlan, siető utas vidéki városainkat járja, elcsodálkozik szegényes arculatukon. Sehol egy szép utcakép, egy szembeszökő, szemlélődésre csábító épület. Elhanyagolt lakóházak, leromlott középületek, a XIX. század végének csúf, a XX. század elejének építészeti torzképszerű házai és azok is gondozatlan állapotban, ráadásul képtelen „díszítésekkel“, reájuk nem illő boltkapuzatokkal beborítva. Elszomorító, kétségbeesítő, sehol semmi, ami reánk mosolyogna, a városban maradásra csábítana. Az idegen igyekszik dolgát elvégezni és tovább utazni! így aztán érthető, hogy az, aki másfajta várost is megismert, kénytelenségnek tekinti az itteni életet és menekülni vágyik. Hiszen csak az élet kikerülhetetlen adottságai, de nem a szíve tartja itt a pallérozottabb lelkű embert.

Minderre Komárom leromlott városképe felette jellemző. De feltehetjük a kérdést, hogy ha igaz, hogy a város száz éven át virágzott és gyarapodott, hova lett az, amit e kor nyilván alkotott? Mintha nyoma vesztet volna. Pedig csak egy kis vállalkozó kedv, egy kis szeretet kell hozzá, hogy a város mai reménytelen arculata mögé pillantsunk és észre vegyük, hogy 1750-től 1850-ig minő kultúrája volt ez akkoriban gazdag városnak, minő vágy törekedett benne izlésebb, szebb formára. A XVIII. század második harmadában épült a hatalmas, az utcát szinte szétfeszítő Szent András-templom, nyomon követte a hatalmas, előkelő megyeháza, a kollégiumnak széparányú háza. Ekkor állították fel a gazdag pompájú Szentháromság szobrot és ekkor építették a még egyemeletes városházához támaszkodó bájos oratóriumot, valamivel később az óriás piacteret érdekesen lezáró kupolás Rozália-templomot, meg a Városház-tér sarkán álló Zichy-házat. Alig 800 méter körzetben ennyi, alapjában sikerült épületre akadunk és íme ezek végeredményben elvesznek, eltűnnek, elnyeli őket a kontárság diadala,

A KOMÁROMI VÁROSHÁZTÉR AZ 1880-AS ÉVEKBEN

Régi fénykép nyomata

A KOMÁROMI VÁROSHÁZTÉR 1931-BEN

Fénykép: Belvárosi fotóműhely

A KOMÁROMI SZENTHÁROMSÁGTER 1880 KÖRÜL

Régi fénykép nyomán

A KOMÁROMI SZENTHÁROMSÁGTER 1941-BEN

Fénykép: Belvárosi fotóműhely

amely reájuk kérgesedett. Futó séta nyomán itt is, ott is kedves udvarokra akadunk, a Jókai-utca végén megdöbbenő elhanyagoltságban megtaláljuk az Aranyember egykor árkádos, formás, kovácsolt-rácsos házát, amely ma szeméthegekbe, hordók halmazaiba van beletemetve. A Rozália-templom előtt majd poros, majd sáros szeppe terjeng, véletlen, hogy a templomot meglátjuk, mert a Jókai-utca felől egy éktelen üzletház, egy vásárbárcához és egy nyilvános illemhely fedik el. A közeli kollégium homlokzatát áttekinthetetlené teszi a jószándékkal ültetett, magasra nőtt akácfasor, a Zichy-ház egyik oldalára rákdaganatszerű boltkapuzatokat raktak, másik oldalát vakolatból követ utánzó épülettagok éktelenítik, sarkaira oda nem illő formátlan tornyok kerültek — tiszta véletlen, hogy hatalmas, emeletes, árkádos udvarát felfedeztük.

Hogy Komáromnak volt ízlése, nemesebb ízlésű építő akarata, hogy gazdag polgáiraiban élt a szépségnek vágya, bizonyítják ez épületek. Két régi fénykép is erről szól: az egyik a Klapka-tér 60—70 év előtti képét mutatja: az akkor egyszemélyes városház szépen csatlakozott a Zichy-házhoz és tornya is széparányú volt. Előtte könnyed, barokkos, kovácsoltvas-kút állott, melyet a város Orth Jánosnak ajándékozott, aki azt a számára kedvesebb Gmundenben állította fel. E kút helyére került a Klapka-szobor, olyan módon felállítva, hogy kettészeli a városház homlokzatát s a téren ünnepre összegyűltek a városház erkélyére lépő szónokot a szobortól nem látják! A másik régi fénykép, a Szentháromság terét mutatja, a Zichy-ház eredeti formájával együtt. E háznak sarkán finom, kedveskedő árkád állott, mögötte volt a városi patika. Milyen jó, szűrő napfénytől, esőtől védett beszélgető sarok lehetett ez! A Szentháromság-szobor mögötti házba helyezte Jókai fantáziája a gazdag Brazovics lakását és irodáit. Ma e ház területén áll a semmiképpen ide nem illő vasbetonlépcsős bérház s a szobrot elfodlik a különböző „létesítmények“, nevezetesen: 1. üvegezett, átvilágított hirdetőoszlop, amely ma a Nemzeti Hiszekegy szavait hordozza; 2. villamos lámpaoszlop; 3. egy fényképüzlet hirdetőtáblája; 4. behajtást tiltó jelzőtábla; 5. útjelző tábla.

A kép elárulja, hogy 60 év előtt a Szent András-templom tornyai még nem hivalkodtak azokkal a bádogsisakokkal, amelyek ma éktelenkednek rajtuk.

A múlt és jelen képének összehasonlítása röntgenfelvételszerűen megvilágítja nemcsak Komárom, hanem általában a magyar városkép leromlásának természetrajzát, szociológiai okait. A rontás lényegében a műveltség alapjait nélkülöző élet, az egyéni üzleti szellem túltengése, a hatóságoknak az egyéni kezdeményezéssel nem törődő, azokat szótlanul eltűrő, csak a szabályok betartására igyekvő, ízlés és szeretet híján szűkölködő közigazgatási módszerei. És mind e hiányok körül ott terjeng a lakosság nagy közönye, amely túri, hogy városát elrontsák. Valami csodálatos szeretetnélküliség van ebben, a város — a szélesebb értelemben vett otthon — iránti tompa közöny. Némileg menthető mindez: a vidéki városok életének letörése olyan gazdasági viszonyokat teremtett, amelyek érthetővé teszik talán ezt a közönyt is. Hozzájárult mindehhez a középosztály nevelésének hiányossága: hol s mikor nevelték a középosztályt jóízlésre, művészi kérdésekről hol tájékozódhatott volna? Hogy az előző kornak több ízlése volt, azt annak köszönhette, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század első felében a papi iskolákban architektúrát is tanítottak.¹ Az elszegényedés és az ízlésnevelés hiánya természetesen a hatóságokban hasonlóan nyilatkozott meg, sőt a központi kormányzattól eredő, mind nagyobb számú rendelkezések végrehajtásának munkája a tisztviselőknek időt sem adott arra, hogy ilyen mellékesnek tűnő, rendelkezéseken túlfekvő feladatokkal foglalkozzék. Mindezt a végsőkig fokozta a városi autonómiának felelősségtől mentesítő, kedvet szegő szükítése.

¹ L. Bierbauer Virgil: A magyar építészet története, 214. lap.

Nagyobb távlatból nézve, ugyanezt mutatják Komárom tágabb értelemben vett városrendezési és városképi problémái, mindenképp a Dunapart kérdése. A Dunától körül folyt Komáromban a Dunát nem látni. Újkomáromból jövet, amikor a hídról Ókomáromot megpillantjuk, elhanyagolt, szinte putriszerű házsört látunk, és előtte a dunaparti kikötő területének rendetlenségét. Ehhez hasonló városképeket az amerikai vagy afrikai gyarmatos telepekről ismerünk. A Dunapartot a kilencvenes években lefoglalta a kormány kikötő céljaira, azzal kecsgettven a várost, hogy így majd újjászületik egykori kereskedelme: a szemközti sziget végére hajógyárat telepítettek, amivel az egykori hajóépítő ipart remélték új életre kelteni. Mindebből semmi sem lett, mert a letört Komárom nem kelhetett versenyre a főváros gazdasági erőivel, a kikötőt és vágányait felverte a gaz, napok telnek el, amíg egy-két vasúti kocsit ide kiállítanak, amíg uszályokra rakodnak, s a hajógyár füstös, kormos, romszerű épülettömeggé vált. Idegen testek ezek, amelyek ránöttek a városra. Komárom hátat fordít a Dunapartnak, meg a szigetnek, amelyből földi paradicsom lehetne I S a hídon túl, a jobb parton ott terjeng a félbemaradt, derékba tört, külvárossá lett Újkomárom! Ember legyen az, aki a két egymástól két kilométer távolságban fekvő városrészt ismét egyetlen eleven organizmussá, egyetlen téregységgé tudja kovácsolni.

Ha alaposan átgondoljuk ez utóbbi kérdést, akkor arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ez lényegében közlekedési eszközök problémája: egy sűrűn járó, alacsony díjszabású, villamos üzemű trolleybusz-vonal megnyitása alapját vetheti a megoldásnak, mert lehetővé tenné azt, hogy a tágas Újkomárom legyen a város lakónegyede, — ami annál is inkább célszerű volna, mivel Ókomáromban alig van építési telek, avagy ha van, nem különösen csábító környezetben fekszik. Az óváros melletti Dunapart, valamint a sziget nem túlzott költséggel eszményi szép parkká és sportterületté lenne alakítható.

Minden magyar város — amely fájón érzi elesettségét — úgy tartja hogy saját helyzete példátlan és egyedülálló! A valóság az, hogy problémáik csak részletekben különböznek, lényegükben pedig igen hasonlatosak! A vidéki városokat járva, csaknem mindig azt tapasztaltam, hogy a XIX. század eleje városaink virágkora volt, mert csaknem mindenütt ráakadtam e korszak alkotó, kultúrát kereső akaratának nyomára. A magyar városok nem voltak mindig sivárak és halottak, amilyeneknek ma gyakran látszanak. Nem is kellene ilyeneknek lenniök, csak fel kellene ébredniük abból a letargiából, amelybe sokféle okból süllyedtek. Az újjáébredés folyamata sokrétű. Bár kétségtelen, hogy a gazdasági felvirágzás ennek nélkülözhetetlen alapja, de nem az egyetlen kiinduló pontja. Nem elég élni, emberibb módon kell élni, hogy ne csak a megélhetés adottsága, hanem úgy, mint egykoron, a szeretet is hozzáfűzze a polgárságot a városhoz. A városoknak szebbé kell lenniök, s ezért merem állítani, hogy nem is olyan biztos, hogy először gazdaggá kell tenni és csak azután lehet megszépíteni a várost. A városkép pallérozása, csinosítása, ízessé tétele is felélesztheti a város lapangó erőit. „Jó és szép dolog itt élni, érdemes itt dolgozni“, — mindenképp ezt az érzést kell felkelteni s a város megszépítése élesztheti fel a polgárság ambícióit. Ez a csinosítás pedig lényegében sokkal kevesebb áldozatot követel, mint amennyinek látszik, csak éppen ki kell ismerni azokat a fogásokat, amelyekkel kevés költség mellett sokat lehet elérni. Az unos-untalan mintavárosként emlegetett Székesfehérvárról azt tartják, hogy csak a kormányzat feléje forduló kedvezésének, anyagi támogatásának köszönheti újraéledt szépségét. Úgy hiszem, hogy ebben tévedés van. Székesfehérvár arculatának megtisztulása elsősorban polgármesterének és építészének érdeme: először azért, mert az állam adta segítséget megfelelően tudták felhasználni, másrészt azért, mert a város saját erőit fel tudták ébreszteni, mert szerető megértéssel, erkölcsi támogatással és segítséssel, az erők irányításával azokat célszerű utakra terelték és így azok saját eredményét a maguk közigazgatási munkájával meg tudták sokszorozni. Székesfehérváron

a polgármester és tisztviselői nemcsak a kormányrendeletek végrehajtásával foglalkoztak és a mérnöki hivatal nemcsak az építési rendőrség szerepét játszotta, ott az építem akaró jóindulatú támogatóra, tanácsadóra talált. Ha szükséges volt, a polgármester a maga erkölcsi hatalmával támasztotta alá építésze munkáját. Sokkal inkább az új, korszerű — végeredményben a régi, hagyományos s újraéledt — városi közigazgatási szellem, mint a felsőbb anyagi támogatás a székesfehérvári renaissance magyarázata. Nemcsak anyagi eredmények ezek, hanem még inkább az emberi munka eredményei. Hozzáfűzöm még azt, hogy a vidéki városokat járva, úgyszólván mindenütt akadtam olyan magyar férfiakra, városi tisztviselőkre, akiket mély és erős szálak fűztek városukhoz. Egy helyütt tisztiorvos volt, másutt gazdasági tanácsos, városi moziigazgató avagy rajztanár, esetleg városi ügyész, aki alapjáig ismerte városa múltját, emlékeit, értékeit és nagy szakértelemmel vezetett engem, az idegent — viszont, mivel a közigazgatás a szokványok útján haladt, alkotó munkára nem volt ideje, elmerült a rendeletek végrehajtásának szizifuszi munkájában és mindannak, amit tudott, amire képes lett volna, a város semmi hasznát nem látta. Ezeket az embereket kellene megszólaltatni a városi igazgatásnak, ezek szavát kellene követnie, hogy lát-szólag csak külsőséges formák megmentésével, új életre keltésével az utolsó 60—70 évi kultúrátlanság nemzette csúfságok eltüntetésével széppé és szeretetreméltóvá tegyék a várost, s ezzel a szellemi renaissance-szal új életre keltsék a szunnyadó erőket.

Sokszor állítottam már, hogy a városfejlődés tragikuma a város sor-sának hitetlen, pesszimista látása. Ezt tanítja Székesfehérvár és Komárom összehasonlítása is és tanítja, hogy a város szép, avagy csúf, elhanyagolt mivolta is jórészt a világnézet, a hit kérdése! A városba vetett hit újra széppé teheti a várost és a város újjáteremtett, kedves, behizelgő megjelenése a városba vetett hitet is újjáébresztheti.

BIERBAUER VIRGIL

AZ URAL ÉS A KAUKÁZUS

ANÉMET ÉS SZÖVETSÉGES HADAK a Szovjet-Únió óriási területén széles sávban nyomulnak előre. Napról napra újabb hely- és táj-nevek bukkannak fel: olyan vidékeké, folyóké és városoké, amelyekért éppen folyik a küzdelem, vagy amelyek közben már a folyton előbbre tolódó arcvonal mögé kerültek. De az érdeklődés megelőzi az eseményeket; igyekszik kitapogatni a közeljövőben ilyen vagy olyan szempontból szerepre váró tájakat. Így egyre többet emlegetik az Uralt és a Kaukázust.

Elég egy pillantás a térképre, különösen ha az a domborzatot is feltünteti, a szem okvetlenül megakad azon a hegységet jelző két sötétbarna sávon, amelyek egyike Európa és Ázsia között megszakítja, másika délen berekeszti a zöld és sárgás színeknek az orosz föld síkságait, folyókról szabdalt táblásvidékeit jelképezni akaró nagy egyhangúságát. Mi történik akkor, ha a front eléri ezeket a hegységeket? Az Uralon túl Szibéria kezdődik, a Kaukázustól pedig nincs messze az az Irán, amit az angolok jónak láttak a szovjet megsegítésének ürügye alatt megszállni, míg nem késő. A szovjet-kormány Moszkvából való elmenekülése előtt, az akkori hírek szerint, habozott, vajon az Ural vagy a Kaukázus felé vegye-e útját. Látszólag az arany középút győzött: így nyerte el Kujbisev, a régi Szamara, a pótfőváros rangját. Igaz ugyan, hogy Kujbisev mind mértanilag, mind vasútvonalai

révén mégis az Uralhoz van közelebb. Más körülmények azonban megint a Kaukázus felé terelik a figyelmet. Sokat beszélnek róla a védővonalakat tervezető angolok, de még többet mondanak a hadi események: Keres és Rosztov táján már feléje közeledik az arcvonal.

Mi a jelentősége az Uralnak és a Kaukázusnak a most folyó háború szempontjából? Mint hegység mindkettő természetes védelmi övezet, másrészt gazdasági szempontból is elkülönülő jellegű táj. De másban aztán nem is egyeznek. Más a fizikai földrajzi jellegük, gazdasági és védelmiértékük.

Az Ural több mint kétezer kilométer hosszúságban nyúlik végig a Karantengertől a Kazakföldre: északi és déli vége messzebb van egymástól, mint tőlünk az Atlanti-óceán. Mégsem foglal el nagyobb területet mint a történelmi Magyarország, tehát aránylag keskeny, bár északról dél felé szélesedő hegység. Nem túlságosan magas, hiszen az 1800 métert sehohsem éri el, vagyis alatta marad pl. a Biharnak. Testének anyaga, felszínének formakincse, növényi takarója, tehát természetes tájjellege, gazdasági értéke és az ember kezennyomat hirtető vonásai nem egységesek. Jellegének változatai szorosan összefüggenek egyrészt kialakulásának történetével, másrészt észak-déli irányban roppant nagy kiterjedésével, hiszen valósággal keresztezi az éghajlati öveket.

Az Ural kialakulásának története a földkéregnek a földtörténet ókorában több szakaszban lezajló, a karbon időszakban különösen erős gyűrődésével kezdődik. Az üledékes kőzetek rétegei eleinte mint valami köpeny burkolták a felgyűrődött hegység mélyében helyet foglaló kristályos palákat és még azokon is belül a gránit- és gneisz tömegeket. Ezek a kristályos kőzetek részben a gyűrődés alkalmával a Föld mélyéből felnyomuló, de a felszínre el nem ért olvadt kőzetanyagok lassú kihülése révén keletkeztek, részben pedig a hegyképződéssel kapcsolatos nagy nyomás és hő hatására üledékes kőzetekből alakultak át. Néhol a felszínre is jutottak olvadt kőzetanyagok, vagyis vulkáni működés is kísérte a hegyképződést. A későbbi időkben a hegység anyagát a külső erők — a csapadékvíz, a hőmérséklet-ingadozás, a fagy, a bevágódó folyók — bontogatták és kezdték elhordani. Így a lassan összeszabdaldó és foszladozó üledékköpeny már csak a hegység két oldalán maradhatott meg szélesebb pásztában, ellenben a középső magasabb részen, a hegység egész hosszában végigfutó széles sávon, a vulkáni kőzetek szomszédságában, felszínre bukkant a kristályos kőzetek sorozata. Ezzel még nem fejeződött be a fejlődés: a már alaposan, majdnem síksággá, legfeljebb enyhén hullámos felületre lehordódott hegység tönkje a földtörténet újkorában hatalmas törések mentén több ütemben ferdén kiemelkedett, mégpedig keleten magasabbra mint nyugaton. Az Ural ezzel újjászületett: mai hegységjellegét ennek a kiemelkedésnek és nem az ókori gyűrődéseknek köszönheti, noha rétegei még az első hegyképződés idejéből eredően természetesen ma is gyűrtek.

Mindezeknek az eseményeknek együttes eredménye az, hogy a hegységnek van egy teljes hosszában végigfutó tömeges — vulkáni és kristályos — kőzetekből álló középső öve és a két oldalán egy-egy ókori üledékes kőzetekből álló övezete. A ferde kiemelkedés következménye, hogy a hegység részaránytalán: főgerince keleten húzódik és innét aránylag meredek lejtőkön jutunk le egy alacsonyabb dombvidékre, majd a nyugatszibériai síkságra. Itt erősen össze is töredezett a hegység szegélye. A részben megsüllyedt és eltemetett üledékes övnek egyes darabjai kibukkannak a síkságból. Nyugaton fokozatosan ereszkedik alá a hegység az Orosz tábla felé, persze nem egyetlen lejtő, hanem ismétlődő gerinceik egyre alacsonyabb kulisszái formájában, hiszen a ferde tönkfelületet törések is érték, meg a mélyen bevágódó folyók is erősen összeszabdalták már megifjodása óta. A hegység északi része a jégkorban még el is jegesedett: ennek nyomai természetesen nem is láthatók.

Fent egészen északon egyébként nagyon egyhangú a hegység képe. Itt keskeny az Ural: a 65°-tól északra a Kara-tengerig terjedő mintegy 50a km hosszú szakasza kristályos palákból felépült egyetlen alacsony hát. Az igen zord éghajlatnak megfelelően jobbra a tundra szegényes növényzete uralkodik rajta. Az úgynevezett Sziklás Uraihoz szokás számítani ezt s a hegységnek dél felé még további 600 km-es szakaszát is. Ezen a tájon, nagyjából a 60—65 szélességi fokok között, hosszanti völgyek váltakoznak kemény kvarcitból felépült, kissé már magasabb gerincekkel és helyenként 1700 m körüli csúcsokkal. Még szélesebb, hasonlóan hosszanti völgyekkel tagolt, de nem magasabb az Érces Ural enyhe ívben kanyarodó, megint csak kb. 500 km hosszú szakasza. Szverdlovszk (Jekaterinburg) táján annyira lealacsonyodik, hogy 300 métert is alig elérő teteje szinte nem is emelkedik ki a szomszédos Orosz táblából. Csak innét, nagyjából az 55Va^o-tól délre, folytatódik megint az Ural mint igazi hegység. Átlagosan ezer méter körüli magasságú gerincek párhuzamos sorozata építi itt fel az Ural déli, legszélesebb részét, az Erdős Uralt. Az utóbbi elnevezés részben félvezető, mert nemcsak itt, hanem az Érces Uraiban, sőt még a Sziklás Ural déli felében is mindenütt erdős a táj. Lehet is, mert elégséges, a környező síkságokénál bőségesebb csapadék mellett a nyár körülbelül olyan meleg mint nálunk a Kárpátokban. (A július tenger szintjére redukált középhőmérséklete itt is ott is 19—21° C.) Igaz, hogy a tél borzalmasan hideg: a január tenger szintjére redukált középhőmérséklete 15—iS fokkal marad a fagypont alatt; nálunk a Kárpátokban csak 2—4 fokkal. Az erdők túlnyomóan fenyvesek, bár az Érces Uraiban már lombos fák állományaival keverednek. Természetesen még erősebb a lombos fák aránya az Erdős Uraiban. Ennek a hegység-résznek a neve azért mégis indokolt, mert szteppek környezik, sőt a hegységnek magának is a legdélibb része már inkább erdős-sztepp mint zárt erdő: főleg az Ural egész területén egyébként sem hiányzó nyírfa gyakori.

Az Ural gazdasági értékét, az ember részéről történt kihasználását és helyenként művelt tájjá való átalakítását részben, de csak kisebb mértékben szabja meg éghajlatának és növényzetének fentebb vázolt tagolódása. Sokkal nagyobb a szerepe az ásványi kincsek előfordulásának, úgy amint az a röviden már ugyancsak ismeretett földtörténet és kéregszerkezet tényeiből adódik.

Bizonyos, hogy a Sziklás Ural északi részépek tundráin rénszarvast tenyésztő szamojédotkat és a tőlük valamivel délre az Uralt szintén rénszarvascsordáikkal vagy vadászat céljából felkereső osztjákat és vogulokat senki sem igyekszik kiszorítani életük szűkös teréből. Ugyanígy lent délen, az Erdős Ural legvégén is részben még háborítatlanok a baskírok legelői, bár legjobb földjeiket már elfoglalták az oroszok. Viszont az Ural középső szakaszán, nagyjából az Érces Ural területén és az Erdős Ural nagy részén ma már alig él más mint orosz. Az új foglalókat nem a mezőgazdasági gyarmatosítás vagy az erdőgazdálkodás vágya vezette ide. Nyugatra és keletre a Kelet-tengertől a Csendes-óceánig nyúlik a tagja öve: akinek fára van szüksége, azért nem megy az Uraiba. Az Ural Óserdei valóban jórészt érintetlenek. A vad rengeteget jóformán csak annyi irtvány szakítja meg, amennyit az emberi telepek elhelyezkedése megkívánt, meg amennyit a kohók táplálására kellett az erdőből kivágni. A települések pedig igen messze vannak egymástól, igaz, hogy többnyire nagyok és népesek, jelentékeny hányaduk városméretű. Csupán zsindellyel fedett földszintes házaik megfeketedett durva boronafalai emlékeztetnek arra, hogy az erdőből születtek, mert egyébként nem abból élnek.

Az ásványi kincseket kiaknázó bányászat, majd a bányászatra támaszkodó ipar volt az igazi hajtóereje a XVII. század vége óta egyre élénkebb, de gyéren már a XV. században megindult orosz gyarmatosításnak. Irdatlan

őserdő ma még utakban szegény nyerstáját szigetként tarkítják itt a nagyipar és a bányászat ha nem is éppen a legkorszerűbb, de a táj képében mégis csak idegenszerűen ható műszaki berendezései, tavakká duzzasztott folyók mellé telepített elektromos művei és szegényes munkásvárosai. Kezdetleges, félázsiai változata ez a nehézipar-vidékek Nyugat-Európában megszokott tájképének.

Az ipar alakjául szolgáló bányászat kedvező természeti feltételei az Érces és Erdős Uralnak egyrészt kőzettanilag változatos felépítésében, másrészt szerkezetének feltártságában rejlenek. A kőzettani tarkaság, nevezetesen a különböző kristályos kőzetek jelenléte, részben az ókori hegyképző gyűrődés következménye, épúgy mint az a körülmény is, hogy a változatos anyagú rétegek nem fekszenek mindenütt egymás alatt; viszont a hegység későbbi lehordódásának eredménye az a mai tönkfelület, amelyik a függőlegesbe állított rétegeket keresztben metszi, tehát azok teljes sorozatát könnyen hozzáférhetővé teszi. A különböző ásványi kincsek előfordulása a rétegek sávos felszíni megjelenésének felel meg. Így a telérektől átjárt kristályos és vulkáni övezetben található a rézércet, a vörösvasércet és a mágnasvasércet. A barnavasérc és a vaspát ezzel szemben az ókori üledékes rétegek övezetének jellemző ásványi kincse. Az arany nem anyira a vulkáni tömegek teléreiben, hanem inkább már másodlagos lelőhelyén, kavicstelepekben fordul elő kitermelésre érdemes mennyiségben. Ugyanilyen másodlagos lelőhelyekre támaszkodik a platinabányászat is. A hegység keleti és nyugati oldalának ókori, közelebről alsókarbon rétegei köztükben gazdagok. A vas- és rézérceken, a vasércen igen gyakori gazdag mangántartalmán, a platinán és aranyon, valamint a kőszénen kívül okvetlenül meg kell még említenünk a drágaköveket (rubin, zafír, topáz, gránát, turmalin stb.), a kálisót és az aszbesztet. A gyakran emlegetett „uráli” petróleum azonban már nem az Uraiban, hanem attól délre, az Urad és Emba folyók között fordul elő.

Csardinszk, Bogoszlovsk, Kizel és Nyizsnyij Tagil az Érces Uraiban; Bakai, a Bjelaja folyó környéke pedig az Erdős Uraiban a vas- és részben rézércet bányászatának főhelyei. Az aranybányászat Cseljabinszktól délnyugatra, az Erdős Ural területén a legjelentősebb. Nagyjából Szverdlovsk és Nyizsnyij Tagil körül rendezkedett be a platina, drágakő és aszbeszt, Szoljikamszk vidékén a kálisó bányászata. Ugyancsak Szoljikamszk valamint Perm környéke jelzi a két végét az Ural nyugati felében virágzó szénbányászatnak. Kokszolásra nem használható az itteni szén. Az Ural keleti oldalának szene alkalmasabb lenne rá, de itt meg annyira zavartak a rétegek, hogy a bányászat alig kifizető. Mindez persze nagy akadálya a kohászat fellendülésének: az erdők fája csak kevésbé pótolhatja a szenet. Újabban főleg Magnitogorszk óriási kohóit a szibériai Kuznyeck szenével, tehát több mint 2000 km távolságból igyekeznek táplálni.

Az Uralvidék legjelentősebb gazdasági ágazata a bányászaton kívül mégis a kohászat, valamint a vas- és fémipar. Mint a bányák, épúgy a kohók, a vas- és acélgyárak is az Érces és Erdős Ural vidékén rendezkedtek be. Történetük a XVIII. század elejéig nyúlik vissza. Az első világháború idejéig a 35 bányakerületnek megfelelően szétszórt volt a nehézipar elhelyezkedése is. Az évente kibányászott vasérc mennyisége ekkor mintegy másfél-két millió tonnára rúgott, a nyersvas-termelésben pedig az egész Orosz birodalomban első helyen állott az Ural. A bolsevizmus beköszöntésekor természetesen rettentően visszazuhan a termelés. Azóta azonban nagy erőfeszítésekkel növelik és mammutüzemek létesítésével igyekeznek tömöríteni. Nehezen ellenőrizhető adatok szerint a vas- és acélgyártás kapacitása már a harmincas évek elején a háborúelőttinek több mint kétszeresét érte el. Az újonnan alapított magnitogorszki kohóműveknek egymagukban évi négy millió tonna nyersvasat kellene termelniük a tervek szerint. Más kérdés persze,

hogy a tervekből mennyi valósult meg. Megjegyzendő, hogy az Ural gép-, gépkocsi- és traktorgyártása sem jelentéktelen, a Szoljikamszk vidéki kálisos pedig vegyi ipart telepített.

A legutóbbi években az Ural vasérctermelése állítólag évi 8-5 millió tonnára tehető. Bármilyen nagy szám is ez, a Szovjet-Únió egész termelésének 30%-át sem teszi ki, hiszen tudjuk, hogy ma már a vasbányászat terén a messzire kiemelkedő első helyet Ukrajna, főleg Krivoj Rog foglalja el. A Szovjet-Únió vasérctermelésének több mint kétharmada immár német kézben van. Természetes, hogy ilyen körülmények között az uráli termelés birtoklása szinte létkérdése a Szovjet-Úniónak, hiszen ha ezt is elvesztené, csak olyan területek maradnának a kezén, amelyek együttvéve sem adnak évi egy millió tonnát, azaz félannyit, amekkora a történeti Magyarország világháború előtti vasércbányászata volt. Nagyon jellemző, hogy a szovjet-kormány lázasan igyekszik kiépíteni a Távols-Keleten, az amúrmenti Chabarovszk és Komszomoljszk vidékén eddig még kevésbé fejlett vas- és acéliparát. Ez a sebtiben összetákolt nehézipar helyi kokszra, ellenben túlnyomóan uráli vasra támaszkodnék.

Az évente kitermelt, talán 14 millió tonna uráli szén az egész orosz termelésnek durván számítva egytizedét teszi ki s minthogy minősége sem kifogástalan, így kevésbé jelentős a Szibériában össze-vissza mintegy háromszor akkora termeléshez viszonyítva. Különbözik ma már a Szovjet-Únió szénbányászatának is kerekén kétharmada német kézben, vagy legalább a németektől közvetlenül veszélyeztetett területeken van.

A hadigazdálkodás szempontjából bizonyára sokkal fontosabb az Ural reze és mangánja. Ennek bányászatára vonatkozólag azonban még csak megközelítőleg megbízható számadataink sincsenek. Az Ural—Emba közén a nyerspetróleum-termelés évi mennyisége $3\frac{1}{4}$ millió tonnára tehető.

Az Ural gazdasági jelentősége a fentebb elmondottak alapján főként vas-, réz- és mangánbányászatában rejlik és csak másodsorban iparában, noha Ukrajna elfoglalása, Leningrad körülvárosa és a hadiövezetnek Moszkvára való kiterjedése óta ez a táj a Szovjet-Únió még megmaradt területének első iparvidéke.

Bizonyos, hogy az Ural Szibéria védősánca is. Azonban túlzás lenne ilyen szempontból valami különösen nagy fontosságot tulajdonítani neki. Ez a szelíd, legömbölyödött formákban bővelkedő középhegység inkább csak erdei révén komolyabb, de egyáltalán nem leküzdhetetlen akadály. Védői számára legkényesebb része az Érces és Erdős Ural közt egészen lealacsonyodó, tehát nagyon könnyen járható szakasza, egyben a bányászat és ipar legfőbb területe. A Szibériába átvezető utak és vasutak is itt csomózódnak a legsűrűbben. Szverdlovszk több mint 400.000 lakosával az egész Uralvidék legnagyobb városává fejlődött itt, egyrészt a bánya- és iparvidékek központja, másrészt mint az átmenő forgalom kihasználója. A legrégebb vasúti fővonal azonban tőle délre, Ufa és Cseljabinszk között keresztezi az Erdős Uralt, de Szverdlovszktól északra is van ma már vasúti összeköttetés a hegységen keresztül.

AZ ÉRCEKBEN, erdőkben gazdag Ural középhegységi tájaival összehasonlítva, tökéletesen más a Kaukázus tájjellege, valamint gazdasági, politikai és így a jelenlegi háborúval kapcsolatos jelentősége is.

Fiatalkorú magashegység ez, része annak a hatalmas, a földtörténet újkorában felgyűrődött hegyrendszernek, amelyik egész Dél-Európán és Ázsiáig derekán végignyúlik és egyebek között a Kárpátokat és Alpokat is felöleli.

Van itt is belső kristályos öv, de csak a nyugati és a középső Kaukázusban. A hegység északi és déli szegélyét, valamint egész keleti felét belülről

kifelé szimmetrikusan ókori agyaggalából, középkori mészkőből, majd különféle újkori képződményekből álló gyúrt üledékes rétegek építik fel. A hegység délkeleti végén, nem messze Bakutól, vulkáni kőzeteket is találunk.

A kristályos övben van a hegység legmagasabb lánc. Ez az 5660 m magas Elbrusszal és az 5045 m magas Kazbekkal az Alpok méreteit is felülmúlja. Hatalmas, bár az alpiaknál kisebb gleccsereket lebecsátó firnmezők terpeszkednek itt a sziklahavasok régiójában. A firnmezők és a sziklarégiók alatt, de még mindig túl az erdő felső határán, virágokban gazdag havasi gyepek, majd a rhododendronban bővelkedő havasicserje-öv tájképe fogad. Csak az észak felé egymás mögött sorakozó, egyre alacsonyabb párhuzamos gerincek alacsonyabbjai maradnak már mindenestül a fenyvesekből, lejjebb és főleg keleten bükkösökből álló erdő felső határa alatt. Az erdőt sok helyen kiirtották, a közbenső zárt völgyekben pedig, ahol száraz az éghajlat, többnyire már eredetileg is hiányzott. Meredek falu keresztvölgyekben sorozatosan törnek át a folyók a hegység északi párhuzamos láncait, magát az Elbrusz—Kazbek vonulatát is, mert a vízvásztó ettől délre, egy alacsonyabb gerincen húzódik. Nehezen járható hegység a Kaukázus: könnyebb a két végén, a Fekete-tenger és a Kaspi-tó partján megkerülni. Csak Tiflisz és Ordzsonikidze (a régi Vladikavkaz) között, 2379 m magas hágón át keresztezi egész éven át használható igazi jó út. Ez az úgynevezett georgiai hadiút. Tőle 500 km-nyire nyugatra, a 2825 m magas Mamisson-hágó útja, az összetett hadiút járható még kocsival, de helyenként csak nagy nehézséggel. Más hágókon már csak egyszerű ösvények vezetnek át. Vasút még nem megy át a hegységen, csak a Kaspi-tó partján kerüli azt meg.

A Kaukázus hóburkolta és jégbélelte sziklahavasokkal koronázott hatalmas tömege népek választója, mély völgyeinek zegzugas világa pedig a népek országújáról kiszorultak menedékhelye. Az orosz nép tengerének hullámai megtörnek a hegység északi lábánál. Már az északi lejtőkön is, de még inkább az északi párhuzamos gerincek közén, valamint a vízvásztó gerinctől dél felé rézsútosan lefutó völgyekben, nemkülönbén a hegységtől délre a Rionnak és a Kúrának a Fekete-tenger illetve a Kaspi-tó felé nyíló félmedencéiben páratlanul érdekes etnikumú népek és néptörzsek egész serege éli elzárt, még közvetlen szomszédjaitól is elszigetelt életét. A hegység délnyugati lejtőjén, a Riön medencéjében, valamint a Riön és a Kúra vízvásztójának vidékén van a georgiaiak, a Kúra medencéjében az azerbajdzsáni tatárok hazája. Maga a hegység a legnagyobb etnikus tarkaság színhelye. Csak a legfőbb csoportokról emlékezünk meg, ha az abkházok és karacsájak, balkarok, kabardok és osszéték, mingrélek, lázok, csecsének és dagesztániak nevét felsoroljuk. Nyelv, hagyományok, életforma, gazdálkodás, település, öltözet, tárgyi felszerelés völgyről-völgyre változnak. A napsütötte lejtőkön, különösen Dagesztánban, a terraszos gyümölcstermelés, másutt a birka- és kecskenyájak tűnnek szemünkbe s még a vérbosszú ősi szokásával összefüggő örökös civakodások hatása is kirajzolódik a táj képén: a lejtőkre kapaszkodó és gyakran szokatlan helyeken ülő zárt falvak könnyen védhető toronyházainak képében. De bármilyen festői tájak is ezek a maguk vad természeti szépségeivel és meglepően tarka, ősi népeletével, gazdasági jelentőségük nagyon csekély. Inkább a hegység szegélye és környéke, valamint azok a vidékek értékesek ilyen szempontból, amelyeket elválaszt egymástól.

A Kaukázus északi lejtőiről a délorosz sztyeppek világába ereszkedhetünk le. Egészen más tájakra tekintenek a déli lejtők. Délnyugaton a Rion-medence feketetengeri enyheéghajlatú, csapadékdús partvidékén pálmákkal ékes mediterrán növényzet fogad, valamint tengeri-, szőlő-, dohány-, sőt tea-termelés. Georgiának ezzel a 2000—2500 mm-es évi csapadékmennyiségű feketetengeri partvidékével ellentétben Transzkaukázia keleti fele, a Kaspi-

tóra tekintő Azerbajdzsán, nemcsak igen meleg, hanem steppei, sőt helyenként már szinte sivatagi szárazságú tájék. Mégis itt találjuk a kaukázusi országok legsűrűbben lakott részét. Ezt a sűrű népességet persze nem az éghajlattól függő mezőgazdasági élet tömörítette, hanem az Apseron-félszigetnek, Baku környékének kőolaja. A kőolaj és mellette még a mangánérc a Kaukázust környező tájak gazdasági értékének legjelentősebb tényezői. Magától értetődik, hogy a most folyó háború jelentőségüket megsokszorozta, úgyhogy melléttük a táj minden egyéb értékének fontossága egészen elenyésző.

A Kaukázus déli szegélyén, Georgia területén, a Kvirila völgyében Csiaturi környéke a világ eddig ismert legnagyobb mangánérc-telepe, mintegy 250 millió tonnára becsült készlettel. Az évi kitermelés eléri az egymillió tonnát.

A kőolajban Baku vezet. Ennek a több mint 800.000, túlnyomóan tatár és perzsa s csak negyedében orosz lakost számláló igen régi kikötővárosnak egész életét a petróleum és a hozzákapcsolódó ipar szabja meg. Az Apseron-félsziget egészen fiatal, felső pliocén rétegei szolgáltatják ezt a ma annyira becses ásványi terméket. Az olajkutak fúrása a múlt század hetvenes éveiben kezdődött, noha már azt megelőzőleg is folyt valamelyes kezdetleges kitermelés. A jelen század elején Baku vezetett a világpiacra, míg azután a tengerentúli, főleg amerikai petróleum jelentősége sokszorosan túl nem szárnyalta. A Baku környékén kitermelt nyers kőolaj mennyisége az utolsó hozzáférhető adatok szerint megközelítette az évi 20 millió tonnát, a Szovjet-Únió egész termelésének mintegy 75%-át, a világtermelésnek pedig, figyelembe véve az egyes évek nagyon változó mennyiségeit, hozzávetőlegesen 10%-át.

De a Kaukázus északi előterében is jelentékeny petróleumtelepek állnak kitermelés alatt. Itt Groznij környékének középmiocén rétegeiből igen jóminőségű benzin előállítására alkalmas olajat hoznak felszínre. A kitermelés mennyisége ingadozó: a legutóbbi évek adatait nem ismerjük; azt megelőzőleg 1931—34 között évi 8 millió tonnáról 3,5 millió tonnára csökkent itt a termelés. Ennek valami gazdaságpolitikai oka lehetett, semmiképpen sem a készletek kimerülése. Nagyon valószínű, hogy a jelenlegi termelés ezeket a számokat felülmúlja. Ugyancsak a Kaukázustól északra, a hegység nyugati végéhez közel és már az Azovi-tengertől sem messze, Majkop is jelentékeny kőolajtelepek központja.

Bakut a Kaukázus déli lába mentén kőolajvezeték köti össze a Fekete-tengeri Batum kikötőjével. A Groznijből kiinduló vezeték kettéágazik: egyik ága Majkopon át Tuapsze kikötőjében éri el a Fekete-tengert, a másik Rosztovon át a Donyec iparvidékére vezet.

A Kaukázus északi előterének kőolajvidékét ma már közvetlenül fenyegeti a német és a szövetséges hadak előnyomulása. A déli olajvidéknek, Bakunak eleste, vagy akár kikapcsolódása pedig azt jelentené, hogy a Szovjet-Únió motoros harcieszközeinek zömét az országban másutt tárolt és ismeretlen mennyiségű benzinen kívül már csak az angol vagy amerikai kőolaj- vagy benzinszállítás tarthatná üzemben. Gyakorlatilag valami ehhez nagyon hasonló helyzet következne be akkor is, ha az arcvonal valahol, akár még a Kaukázuson innen, elérné a Kaspi-tavat.

Kaukázuskörnyéki olaj, iráni olaj, indiai út — ilyen sorrendben fogalmazhatják meg az angolok a Don és a Krim felől fenyegető veszéllyel kapcsolatban felmerülő problémáikat. A szovjet problémája ugyanezzel a veszedelemmel szemben egészen másként hangzik: — a háború anyagi erőforrásainak elvesztése és fokozódó elzáródás a külföldi segélyforrásoktól.

MENDÖL TIBOR

JAPÁN GAZDASÁGI SZÜKSÉGE

JAPÁN KIS SZIGETVILÁG VOLT egészen az orosz-japán háborúig. Csak azóta vetette meg lábát az ázsiai szárazföldön, amióta 1910-ben annektálta Chosent, vagyis Koreát s amióta 1932-ben fennhatósága alatt megalakult a független Mandzsúria, mai nevén Mandzsukuó. Ez a kis szigetország kis területe ellenére is nagyhatalommá fejlődött az utolsó 90 év alatt, mert bámulatos tanulékonyásával átvette a nyugati élet formáját és ütemét, véget vetett a mikádó eddigi árnyékuralmának, s erős központi kormányzat alá helyezte a nyughatatlan szigetek birodalma fiainak élniakarását, hegy szervezeten, erősen állja meg helyét két nagy szomszédja: az euráziai Orosz birodalom és az amerikai Únió között.

Ez a teljes egészében is csak 680.000 km² nagyságú Japán birodalom eltörpül a két kolosszus mellett. A nagyterületűséggel szemben adva van itt egy kis szigetország (382.000 km²) és a birtokai, amely kis terület azonban 100 millió embert kénytelen eltartani. És milyen ez a szigetország! hegységmilió, ahol a földnek csak egynegyedi észét lehet megművelni, ahol a területnek több mint a felét erdő borítja s ahol vulkánok, földrengések és tájfunok teszik próbára minduntalan a nép akaraterejét. És ez a mostoha természet ellen megacélosodott japán nép még hozzá oly igénytelen, hogy szinte hihetetlenül hangzik, hogy a japán és az amerikai életstandard úgy aránylanak egymáshoz, mint 10:1, mert amíg Japánban 0.125 hektár terület elegendő egy ember eltartására, addig az Únióban 1:12 hektárra van szükség. És ez a szigetország gazdasági javakban is szegény, miért is minden igyekezetével két okból is expanziós politikához folyamodott, kenyeret, illetőleg rizst akarván adni annak a 100 millió embernek, s igen fejlett gazdasági és állami életre törekedvén, hogy fennmaradjon a 192 milliónyi orosz és a 130 milliónyi amerikai vetélytárs között.

Japán gazdasági terének leglényegesebb része az anyaország, amelyet szigeti jellegénél fogva előszeretettel „Ázsia Nagy-Britanniá”-jának szoktak nevezni. Lényeges különbség van azonban a szigeti jellegükben, mert amíg a brit szigetek körül sekély a tenger, a kontinensnek alig 200 méter mélyen fekvő dobogóján ülnek a szigetek, addig a japán szigeteket több ezer méter mély tenger választja el a kontinensről. Különbség van a japán szigeteknek a szárazföldtől való jóval nagyobb távolságában is. A japán szigetek füzéralakban húzódnak dél felé, s az ázsiai kontinens orosz, mandzsúriai és koreai oldalával a Japán-tengert fogják közre, amely ma már nemzeti tengere Japánnak, mivel már csak az orosz partmellék nem japán birtok, illetőleg határterület. A sziget-füzérnek négy központi szigete Japán történeti földje. Az északi sziget Hokkaido, vagy az ismertebb nevén Jesszo. Akkor körülbelül, mint a Trianonban megcsonkított hazánk volt, avagy mint a brit szigetek közül az Ir-sziget, kereken 80.000 km². Bár csak Milano földrajzi szélességéig ér fel, mégis zordabb itt az éghajlat, s Jesszónak ez az északi jellege megmutatkozik mind az európai gabonaneműek és bab termelésében, mind pedig az alig 30-as népsűrűségi értékében. Ajnó őslakossága még mindig primitív életet élő természeti nép, amely halászattal és vadászattal foglalkozik. Japán második központi szigete Honshu, ismertebb nevén Hondo vagy Nippon. Ez utóbbi elnevezést használják egész Japán megjelölésére is. Hondo körülbelül kétszer akkora nagy, mint Jesszo, s kereken 200.000 km² területével körülbelül Nagy-Britannia nagyságának felel meg. Hegységmilió ez is, de már sűrűbben lakott, különösen délen, ahol kétszázon felül is van a népsűrűség. Sőt még

ennek kétszeresével is találkozhatunk a statisztikában, hacsak a tényleg lakott alacsonyabb vidékekről van szó. Hondo szigetéről történt a japánoknak az északi szomszédos Jesszo-szigetre való előnyomulása, amely éppen ennek zordabb klímája miatt csak lassan ment végbe. Hondo szigetének ismert hegye a Fuji vagy Fuzsijáma, a japánok szent hegye, amely közel 3800 m magas vulkán nemcsak szimbóluma Japánnak, hanem a buddhisták zarándokhelye is. Hóval fedett csúcsa erős ellentétként hat a gondosan megművelt rizsföldek miliójából kiemelkedve. Hondo a japán szigetvilág szíve. Három nagyvárosa közül Tokio a birodalom mai fővárosa, Kioto a sogunok egykori fővárosa és Osaka a mai modern gyáripari élet központja. Japán négy központi szigete közül Shikoku és Kiu-shu már csak 20.000, illetőleg 40.000 km. nagyságúak. Rizskultúra és selyemhernyótenyésztés jellemzi ennek a két déu szigetnek gazdasági életét. Ezek körülbelül már az egyiptomi Alexandria földrajzi szélességéig érnek le, azonban mégsem olyan melegek, mert Japánban a monszunszelek, a Kuroshio-áramlás és a Japán-tenger együttesen oly módon határozzák meg a szigetország klímáját, hogy enyhébb és nedvesebb a tele, mint az ázsiai szárazföldnek, viszont azonban a Kuroshio-áramlás nem egyenértékű társa a brit szigetországot melegítő Golf-áramlásnak, mert itt csak a meleg áramlás háta éri a japán szigeteket. A négy központi sziget mind északon, mind délen apró, vulkános szigetekben folytatódik. Ezek az összesen csak pár ezer km. nagyságú szigetek északon a Chi sima-, vagy Kurili-szigetek, délen pedig a Ryu kyu-szigetek. Ezek az apró szigetekből álló füzérek szintén egy-egy peremtengert fűznek le a Csendes-óceánról, mégpedig a Japán-tengertől északra elterülő Ochotszki-tengert és a Japán-tengertől délre elterülő Kelet-kínai-tengert. Az északi és déli apró szigetek közül sokkal fontosabbak a déliek, a Ryu-kyu-szigetek, mert ezek mindenkor kulturális hidat alkottak Kína és Japán között, s ennek a hidnak mintegy a szárazföld előtt álló szigeti hídfője az a Taiwan, vagy régi portugál nevén Formosa, amelyet 1895-ben a japán-kínai háborúban szerzett meg Japán, s amelynek nagy gazdasági jelentősége, hogy a világ kámforszükségletének háromnegyedrészt látja el. Fontos Formosa kulcshelyzete révén is, mert innen és a Taiwani-szorosban fekvő kis Hoko- vagy Pescadores-szigetéről Japán állandóan szemmel tarthatja a Délkínai-tengerre nyíló Kínát, Francia-Indokínát, az amerikaiak birtokában lévő Fülöp-szigeteket és Holland-Indiát, tehát azt a tájat, amelynek jövőbeli sorsával Japán expanziós politikája természetesen összefügg. Az indokínai események már bevezetői azoknak a területi igényeknek, amelyek szerint a geopolitikában a Japán-tenger tükörképeként egy újabb circummarinikus japán birodalomtesttel kell számolnunk. Japán birtokában van még a Jesszo északnyugati folytatásában fekvő Szachalin-sziget déli fele is, amelynek mesterségesen megvont határa a 50° északi szélességet követi. Ezt az orosz-japán háború eredményeként 1905-ben szerezte meg s ma Karafuto néven ismerjük. Szachalin különben 1875-ig orosz-japán kondominium volt, s mikor Japán róla az oroszok javára lemondott, a Kurili-szigetek kizárólagos birtokosa lett.

A japán szigetországnak ez a szűkreszabott gazdasági tere eddig a kontinensen Korea és Kína rovására tágult. Korea birtokával rízen és gyapoton kívül szénbányákhoz és vasérctelepekhez jutott a mindjobban iparosodó Japán, valamint megnövekedett a halászata is, de a túlnépesedett szigetország szempontjából a kérdés még nem volt megoldva, mert csak alig félmillió japán tudott itt elhelyezkedni s a japán ipar számára sem bizonyult Korea jó felvevő piacnak. Mandzsúria sem váltotta valóra a hozzáfűzött reményeket, mert zordabb klímája miatt szintén csak kb. félmillió japánnak adott új hazát s ásványkincsei közül csak a kőszén jeleit segítséget a japán gazdasági életnek, míg vasérc és petróleuma jelentéktelen. Jelentős azonban a nagy fejrjetartalmú szójabab termelése terén, hiszen a világtermelésnek háromötöd-része innen származik. A mikronéziai szigetvilágban, tehát a Palau-, Mariana-, Karolina- és Marshall-szigetek mandátumterületén viszont trópusi

kultúrtájhoz jutott Japán, mert ezek az anyaország kopraszükségletének, déligyümölcsbehozatalának és foszfátkérdésének biztosításánál játszanak szerepet. Koprára, vagyis szárított kókuszdióra a margaringyártásnál van szüksége.

Japán gazdasági organizmusának másik szerve, a gazdasági teret kihasználó ember. A japán nép, amelynek mongol magját arktikus, maláji, sőt talán polinéziai keveredés is érte, ma mégis faji egységként lép fel. És ebben az egységben van az őserő, amely fanatikus hittel párosul. Benne azonban annak ellenére, hogy már felvértezte magát a japán a nyugateurópai kultúrával, mégis továbbra is ősi japán szív dobog. Csak az élet külső, praktikus és technikai kérdéseiben lett európaivá, világnézetében, társadalmi szokásaiban, ősi erkölcsében s vallásában azonban az a régi nép maradt, amely immár 2600 esztendő múltára tekint vissza. Ezzel szemben a látszólagos európaiasodás, a nagy metamorfózis alig 90 esztendő alatt következett be. 1854-ben nyitotta meg Japán kapuit az amerikaiak fenyegetésére, s már 1867-ben oly belső központi erőről tesz tanúbizonyságot, amely eleve elejét veszi a Nyugat gyámkodásának. Szinte csodálatraméltó Japánnak ez a belső megerősödése és ez az átalakulás, s csak a kettő együtt készíthette elő a nagyhatalmi rangra való emelkedést. A nagy belső átalakulás Mutsuhito mikádó nevéhez fűződik, aki 1867-ben véget vetett a mikádók eddigi árnyékuralmának, kivette az ország igazi vezetését a sogun kezéből s Tokiót tette az ország tényleges fővárosává. Megszüntette tehát a középkori rendszerű hűbérállamot, amelynek fejedelmei, a daimiók mint kiskirályok korlátlanul uralkodtak a XII. század végéig a szamurainak nevezett lovagrend, az alsó nemesség és a nép felett, s megtörte a sogunok hatalmát, akik a XII. század vége óta a mikádó hatalmát teljesen elhomályosították. Japánnak ezzel a belső nagy átalakulásával kapcsolatban megindult a nyugati kultúra eredményeinek átvétele is s ebben az európaiak és amerikaiak készséggel jártak a japánok kezére. Tényleg nagyszerű vasutai, gyárai, mintaszerűen megszervezett hadserege s a tudományos kutatómunkába való intenzív belekapcsolódása azt mutatják, hogy ez a japán nép, az ősi kínai kultúra neveltje igen fogékony az európai kultúra befogadására is s ez a ritka fogékonysága és alkalmazkodó képessége emelte a kínai fölé.

Japánnak, mint gazdasági organizmusnak másik két szerve: a település és a közlekedés is sok sajátosságot mutat. A települések képében mutatkozik meg Japán igazi arca, annak ellenére, hogy ma már átvette a nyugati élet formáját és ütemét. Igaz, hogy vannak milliós és közel milliós városai, mint amilyenek Tokio (6 millió), Osaka (3 millió), Nagoya (1.1 millió), Kioto (1.1 millió), Kóbé (900.000), Yokohama (700.000), de ezek a városok, valamint még 27 százezres városa is városképében egészen más benyomást kelt, mint a mi nyugat- és középeurópai városaink. A japán városok általában mind egyformák, nincs egyéni karakterük, különben a város és falu között sincs nagy különbség. Főként síksági települések, feltűnő a városképben a vízszintes tagoltság uralma, házaik jobbára kicsinyek s egyformák, főképpen fából és papírból épülnek s szegények történelmi építészeti emlékekben, másrészt a terek, zöld pázsitok, parkok általában ismeretlenek

a japán városképben. Mindezekért viszont kárpótolja az embert a házaké utcák tisztasága s ebben a tekintetben a japán város ellentétben áll a kínáival. Hogyan alakult ki a japán városoknak ez a képe, azt megmagyarázzák Japán természeti adottságai. A nép főként halból és rizsből él, ezért településében a hegyvidékeket elkerüli s városai, falvai síkságokon, medencékben, valamint tengerpartokon terülnek el. A japán szeret családi házban lakni, ezért uralkodik a városképben a vízszintes tagoltság, amelyet még tetéz a síkság háttérét bezáró halom pereme, a vízerek képe, valamint maga a tengerpart vonala is. Ebből a vízszintes vonaltömegből a függőleges formaelemek csak alárendelten emelkednek ki, mégpedig egyes várak, templomok, a tűzveszélyek miatt elmaradhatatlan tűzoltótornyok és a nagyvárosok világító reklámtornyainak alakjában. A japán ház kicsinysége és egyformasága mellett is eredeti. Eredeti, mert miniatűr kertjeik a japán táj hű másai, apró hegyekkel, apró tavakkal, apró folyókkal, apró hidakkal, s mindez alig néhány négyzetméternyi területen. És az örökké nyughatatlan japán föld, az egyre megismétlődő földrengések is nyomot hagytak a japán települések képében, mert kőből, téglából nem volt tanácsos építkezni s ezért a fát és papírt használják. Van is a szigetországnak igen sok nagyszerű fája, s a papírgyártásban is remekel. Természetesen a nagyvárosok forgalmas üzleti negyedeinek városképében már ott találjuk a mi városképeink többemeletes, sőt sokemeletes épületeit, de ez már csak az újabb fejlődés eredménye. A fa és papír mint építőanyag az oka viszont annak a sok tűzvesznek, amelyeknek számlájára kell írunk a japán városok történelmi építészeti emlékekben való szegénységét. A gyakori tüzek azonban elősegítették a városrendezést s ma már nem engedik meg a korábbi szűk, sokszor alig 3 méter széles utcákat.

Japánnak mint gazdasági organizmusnak közlekedési szerve is magán viseli a japán föld és élet bélyegét. Szigetországi jellegénél fogva igen lényeges szerepet játszik életében a tengerhajózás, de fejlett a vasúthálózata is. Kereskedelmi tengerészete a világhatalmak sorában harmadik helyen áll, s mindjárt Nagy-Britannia és az USA után következik, amint ezt az 1938. évi statisztikai értékek mutatják (18, 12, illetőleg 5 millió regisztrertonna). A vasúti hálózat fejlettsége, annak ellenére, hogy csak 1872-ben indult meg az első vasút, máris a skandináviai és balkáni államokénál jobb képet mutat, sőt az USA-val azonos jellegű. 100 km²-re Japánban 5.3 km vasúthossz jutott 1930-ban, az USA-ban pedig 5.4 km. Természetesen abszolút számban óriási az ellentét a kettő között, hiszen a nagyterületű Unió 420.000 km hosszú vasútvonala mellett a kisterületű Japánra csak 20.000 km vasútvonal jut. A szigetország az ázsiai kontinenst átszelő transzszibériai vasútba a Tsuruga—Vladivosztozk közötti japántengeri átkelővel kapcsolódik bele, amely Tsuruga mind a Japán-tengerhez közelebb fekvő Kiotónak, mind pedig a külső, csendesóceáni parthoz közelebb lévő mai fővárosnak, Tokiónak a közlekedési kapuja. Japán utcai közlekedési életének sajátos, de már tűnőfélben lévő színfoltja a kulik vontakétkerekű könnyű kocsija, amely Japánon kívül Kínában, Indiában, sőt Afrika keleti partmellékén is megtalálható. Ez a sajátos kocsiközlekedés azért lett itt a múltban általános, mert a roppant túlnépesedett keletázsiai és indiai térségben igen olcsó a munkaerő, viszont a vontatásra alkalmas állatokban hiány volt. És ez a japán városképre a múltban oly jellegzetesnek tartott jinrikisha mégsem eredeti japán találmány, mert az impulzust ehhez az a kis két-kerekű gyermekkocsi adta, amelyet egy Japánban élő európai családnál láttak a múlt század hatvanas éveiben.

A japán gazdasági organizmus nem rendelkezik bő erőforrásokkal, sőt ereje messze mögötte marad a gazdasági erőforrásokban igen gazdag távolnyugati vetélytársának, az USA-nak, valamint ázsiai szomszédjainak is, az Orosz birodalomnak. Japán mérsékeltövi és szubtrópusi gazdasági terében igen intenzív gazdasági élet folyik ugyan, de szükségét szenved mind élelmiszerekben, mind ipari nyersanyagokban s ezért ennek az erőtől duzzadó, túlnépesedett gazdasági organizmusnak létkérdése a terjeszkedés. Igen sok rizst termel ugyan, hiszen 120 millió métermázsza termelésével rögtön Kína (496 millió q) és Brit-India (494 millió q) után következik az 1934—1937 átlag alapján. 1927-ben még Brit-India vezetett. Ennek az óriási mennyiségnek ellenére is még rizsbehozatalra szorul, s ebben a tekintetben nem volt közömbös reá Formosa (17 millió q) és Korea birtoka (37 millió q), bár itt csak kevés rizshez jutott s nem lehet reá semmiképpen sem közömbös a hátsó-indiai és keletindiai szigetvilág éléskamrája, mert ezeknek a területeknek gyéresebb lakosságáza miatt jelentős rizsmennyiséghez juthat, így a csak 30-as népsűrűségi értéket feltüntető Francia-Indok ina (62 millió q), a csak 26-os értéket mutató Sziám (42 millió q), a 35-ös értékkel szereplő Holland-India, főképpen Jáva (55 millió q) és a 48 km^a-es Fülöp-szigetek (20 millió q) természetszerűleg vonzást gyakorolnak a 181 km²-es népsűrűséggel bajlódó Japán számára. Nagy rizsbehozatal mellett azonban kismennyiségű, értékes rizst exportál is, de ez semmiképpen sem jellemző vonása a kivitelének. Rizsen kívül búzát és hüvelyeseket is vásárol, mégpedig 1927-ben ezekre 79, 54, illetőleg 53 millió yent költött. A teatermelése terén évi 38 millió kg-mal (1925—26. évi adat) ugyan csak az ötödik helyre kerül Kína (300 millió kg), Brit-India (165 millió kg), Ceylon (95 millió kg kivitel) és Holland-India (61 millió kg) mögé, mégis már szerényebb kivitelre is jut, így a zöld japán tea 1927-ben 11 millió yent jövedelmezett. Ennek a zöld japán teának nemcsak sajátos aromája van, hanem C-vitamint is tartalmaz. Legnagyobb vásárlója az USA. Újabban számottevő már Japán dohánytermelése, amelynek terén 1927-ben 67 millió kg termeléssel mindjárt az Egyesült Államok (562 millió kg) és a Szovjetunió (158 millió kg) után következett. Ma Brit-India és Brazília is megelőzik. Vezet azonban Japán a nyersselyemtermelésben és a tengeri halászatban. A nyersselyemtermelés szolgálatában a magasabb dombvidékek eperfakultúrája áll s az eperfák a magasabb dombvidéki milióban éppen olyan tájalkotók, mint az alacsonyabb, dombvidékeken a teaultetvények. Japán a nyersselyemtermelésben megelőzi ősi mesterét, Kínát, mert amíg Japán 32 millió kg-mal szerepel az 1927. évi statisztika szerint, addig Kína csak 10 millióval. Sőt Japán a világtermelésnek több mint háromötödrészával minden más termelőt messze megelőz. (A világtermelés 50 millió kg.) A mi európai Olaszországunk 4.1 millió és Korea 1.3 millió kg-jával már csak szerényebb részesei a világtermelésnek. A tengeri halászata, amelyet valamelyest megnövelt Korea birtoka, hasonlóképpen a termelők élére állítja Japánt. Egy 1923-ból származó adat szerint a világ tengeri halászatának egyharmadrésze az ő kezében volt, mégpedig 3 milliárd aranymárka értékű termelésből közel 885 millió aranymárkával, míg

Nagy-Britannia 378 millió és az USA 250 millió aranymárkával csak utána következtek. Ma a britek vezetnek 19.5 millió métermázsával, utána következik Japán 193 millióval és az USA 18.8 millióval. (1935. évi adat.) Nem szerepel Japán számottevően a halkivitelben, mert a japán népek a rizs mellett főtápláléka a hal s az évi fogyasztás mértékét tekintve Japán megint vezet, mert itt fejenként 25 kg a fogyasztás, míg Angliában 20, Németországban pedig csak 8.5 kg.

Japán gazdasági életének azonban szüksége van gyapotra, kaucsukra és nádcukorra is, s ebből a szempontból ismét Francia-Indokína, Sziám, Holland-India és a Fülöp-szigetek jönnek tekintetbe, amint ez a velük való kereskedelmi forgalomban is megmutatkozik. Kaucsukból Holland-India 3 millió, Francia-Indokína pedig 0.3 millió métermázsával szerepel az évi termelésben. (1934—1937. adat.) Gyapotot azonban főként Amerika és Brit-India szállít Japánnak, nádcukrot pedig a Fülöp-szigetek. Viszont Japánban az állattenyésztés a sintoizmus és buddhizmus hústiltalma folytán csak egészen alárendelt, akadályos a legelőhiány is.

Szervetlen gazdasági termékekben is szegény a japán föld, csak kénből és rézből van jelentősebb mennyisége. Japán a kén világtermelésében ugyan harmadik helyen áll, de 0.5 millió métermázsa mennyiséggel messze mögötte marad az USA-nak, ahol 19.2 millió métermázsa volt 1926-ban az évi termelés, sőt még Olaszországnak is, ahol ötször annyit termeltek, mint Japánban, mégpedig 27 millió métermázsát. A világ réztermelésében is jó rangsor jut neki osztályrésztül, de ez a negyedik hely 66 millió kg-mal ismét csak eltöprel az USA 859 millió, Chile 190 millió kg évi termelése mellett, s Belga-Kongó is megelőzi 81 millió kg-mal. (1926. évi adat.) Komoly a helyzet a mai modern gyáripari élet két legfontosabb ásványának, a vas és szén hiányában. Különösképpen vasban szegény s ezen Korea vasércbányái sem segítettek sokat, s ez magyarázza kínai akcióját, mert ott már az 1923. évi statisztika is 83 millió métermázsa évi termelést mutatott ki. Szénben már valamelyest jobb a helyzet, mert 1927-ben a világtermelésben nyolcadik helyen állt, természetesen az évi 312 millió métermázsával megint csak messze mögötte maradt az USA-nak (5448 millió), Németországnak (3044 millió), Nagy-Britanniának (2563 millió), sőt még Franciaország (530 millió), a volt Lengyelország (381 millió,) a volt Csehszlovákia (347 millió) és a Szovjetunió (321 millió) is megelőzte. Formosa és Korea birtokbavétele előtt még rosszabb volt a helyzet s Holland-India 14 millió s Francia-Indokína 13.6 millió métermázsa széntermelése némiképp megjavítaná a szénenergiakérdését, aminthogy Formosa 16.5 millió és Korea 4.4 millió métermázsája is már segített némileg a régi Japánon. Kína közismert szénbősége a termelésben még nem juthatott kifejezésre, a 205 millió métermázsa évi termelés Japán értéke mögött marad. Petróleumban igen rosszul áll s ezért számára nagyon sokat jelent Holland-India 34 millió hektolitere, sőt a Borneo brit területén fekvő Sarawak 8 millió hektolitere is, mivel Japánban otthon csak 27 millió hektoliter termelhető. (1927. évi adat.) Holland-India ma 73 millió métermázsával szerepel a termelésben. (1937. évi adat.) Petróleumszükségletének kielégítését Japán 1933-ban 27 millió hektoliter nyers- és nehézőlaj behozatalával enyhítette. Igen

fontos termelő hely Japán számára Holland-India ónban is, amelyre a japán réznek, valamint autógyártásának és nagy halkonzerviparának van szüksége. Holland-India 34 millió kg évi termelése mellett Kína 7 millió kg-ja és Ausztrália 2'8 milliója jöhetnek még a japán behozatal szempontjából tekintetbe. (1926. évi adat.) Legutóbb Holland-India 40 millió, Sziám 16 millió, Francia-Indokína 16 millió, Ausztrália 37 millió kg-mal járultak Japán (23 millió kg) ellátásához. (1937. évi adat.) Igen komoly teljesítményt látunk a vízienergiatermelés terén is, mert a hasznosítható vízierőknek kb. felét Japán már a gazdasági élet szolgálatába állította. 1935-ben tehát már 4-2 millió lóerő hasznosított vízierő dolgozott a szigetországban. A japán vasutak 3000 km hosszának villamosítása is bizonyítéka a vízienergia modern kihasználásának. Ebben a tekintetben még a svéd viszonyoknál is jobb a helyzet (Svédországban csak 36%-ot hasznosítottak), messze felülmúlja pl. a Szovjetuniót, ahol a 23.5 millió lóerő hasznosítható vízierőkészletből még csak alig 5%-ot használtak ki.

Japán ipari életének kettős az arca. Az egyik oldalon ott találjuk azt az ősi keletázsiai kultúrából sarjadzott ipart, amelyen megérik Kína ősi lehellete, de sok tekintetben ezen a téren is túltettek mestereiken a japánok, ősi műiparaik közül a lakkárúk, bronzárúk, kerámiai munkák, fa-, elefántcsont- és kőfaragványok, valamint a papírgyártás régóta világhírűek, s ugyancsak művészi ízlés jellemzi a selyemárukat is. Japán igazi életének másik arca viszont egészen a mai európai-amerikai gyáripari kultúra bélyegét viseli magán. Ezért jelent számára komoly kérdést az ásványkincsekben való szegénység, ezért mutat olyan nagy fejlettséget máris a vízienergia kitermelése, ezért igyekszik nyersanyagszükségletének zavartalan biztosítására, s különösképpen ebben látja nagyszámú lakossága életének biztosítását, mert a máris fejlett gyáriparával komoly versenytársként lép fel nemcsak a keletázsiai és délázsiai piacon, hanem már Európának és Amerikának is gondot okoz a japán industrializmus, dömpingáruival pánikot idézvéen elő az európai és amerikai piacokon. Japán gyáripari életében első helyen áll a textilipar. A gyapotárúk gyártása terén Osaka már mint „japán Manchester“ ismeretes, s ezeknek a gyapotárúknak Holland-India a fő vásárlója, mégpedig 78 millió yenért vásárolt 1933-ban, az egész gyapotárúkvitel pedig 383 millió yent jelentett. Körülbelül ugyanilyen értékben vásárolt Holland-India műselyemárúkat is Japántól, amelyek gyártása terén Japán rögtön az USA után következik. Igen figyelemre méltó már japán vas-, acél- és gépipara. A gépipar évi 700 millió yen termelést jelent, sőt ebből 25 millió yen kivitelre esett. Ma már az a helyzet, hogy otthon készült gőzturbinák és Diesel-motorok dolgoznak a gyárakban, otthon készült vasúti mozdonyok és kocspark áll a közlekedés szolgálatában, sőt vasúti kocsikat ki is visz. Számottevő a celluloidipar is, amelyet Formosa óriási kámfortermelésének köszönhet. Igen jó vásárlója volt ezeknek a celluloidárúknak az USA, azután Anglia, Dél-Amerika és Ausztrália. Gumiáruiból pedig szintén az USA vásárolt főképpen, azután még Brit-India és Holland-India. A papíriparnak ismét kettős képe említésreméltó, mert a sajátos japán papír mellett már ú. n. külföldi papiros gyártására is berendezkedett. Nem mellőzhetjük el a foszfátércben és a kénben való gazdagság előhívta műtrágya gyártását, valamint a jelentős halászatával összefüggő halkonzervipart sem, mert be utóbbiból már 10 millió yen évi jövedelme is van. A japán halkonzervek legnagyobb része az USA-ba megy. Anglia 5 millió yenért vásárolt 1933-ban. A konzervek főképpen lazacból és rákokból (!) készülnek.

Ez a japán gazdasági organizmus, amint már az ipari életének megnyilvánulása is mutatta, élénk kereskedelmi kapcsolatban áll nemcsak a keletázsiai és délázsiai térségben, hanem különösen a Csendes-óceán túlsó oldalán lévő gazdasági nagyhatalommal, az Egyesült Államokkal. A világereskedelmi forgalomban csak Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Németország, Franciaország és Kanada előzik meg, így is a világforgalomnak 3.6%-át bonyolította le Japán 1938-ban.

Ugyanakkor a nálánál nagyobb forgalmat lebonyolítók 13, 9, 107, 9-2, 4-9 és 3-5% részesedéssel szerepeltek. Japán vevői is, szállítói is elsősorban az Egyesült-Államok, Kína és Brit-India. Szárított és sózott halat szállít Kínának, selymet az Egyesült Államoknak, viszont gyapotot innen és Brit-Indiából vásárol. Japán világkereskedelme az 1927., 1937. és 1938. évi statisztika szerint a következő képet mutatja:

	1927	1937	1938
Kivitel	1992	2578	2254
Behozatal	2179	2647	2536

Ez a passzív világkereskedelmi mérleg azt bizonyítja, hogy élelmiszerbehozatalra szorul és nyersanyaghiányban szenved. Így Juhász Vilmos összeállítása szerint gyapjából 100%, gyapotból 94.5, petróleumból 86, kaucsukból 81.9, rézből 55.1 (pedig ebből még legjobb a helyzet), vasércből 49, búzából 27.1% a hiány, s egyedül szénből van valamelyes fölöslege, mégpedig 3.5%.

Japán gazdasági életének ez a keresztmetszete tehát megmagyarázza a Felkelő Nap országának szívós küzdelmét, amely egyszerre nyersanyagháború is és a túlnépesedett szigetország népességének elhelyezkedési kérdése is. Az óriási népfelesleg levezetésére a kivándorlás nem bizonyult célravezetőnek, mert külföldön csak kb. 2 millió japán keresi kenyerét. Legtöbben közülük, mégpedig külön-külön kb. 150.000—200.000 a Hawaii-szigeteken, az Egyesült Államokban és Brazíliában él, viszont a Fülöp-szigeteken, Holland-Indiában és Ausztráliában csak alig 5000—20.000 japán telepedett le. Az Egyesült Államok törvényt is hoztak a japánok birtokvásárlása ellen, mert az igazi „sárga veszedelmet“ bennük s nem pedig a kínaiakban látták, akik csak kereseti helynek tekintik az amerikai földet s öreg napjaikra haza akarnak térni Kínába. A kivándorlás helyett tehát egyedül az expanziós politika segíthet Japánon s erre az útra tért már az orosz-japán háború szerencsés befejezése után, amikor megvetette lábát az ázsiai szárazföldön, s fennhatósága alá helyezte mind az oroszok mandzsúriai kulcsát, Port-Arturt, mai japán nevén Riojunt, mind pedig Koreát, japánul Chosent. A japán élettérnek ez a tágulása azonban csak kb. félmillió japán koreai elhelyezkedését jelentette s a mai mandzsúriai térhódítással is csak ismét félmillió japán talált új hazát — amint előbb említettük is — s ezért továbbra is égető szükség számára a terjeszkedés. Legutóbb a belső viszályoktól meggyöngült Kína felé fordult terjeszkedési politikája s az öt év óta tartó hadüzenet nélküli japán-kínai háború eredményeképpen a japán befolyás előretörését könnyelhetjük el Kína földjén. A legújabb indokínai események pedig a Délkínai-tenger jövő sorsát óhajtják előkészíteni, mert ennek a területnek kaucsukjára, petróleumára és ónjára mind nagyobb szüksége van az erősödő japán gyáripari életnek.

S ez a 100 milliónyi japán nép már gazdasági javakban szegényes környezetében is erőtől duzzadó gazdasági életet él, de ez a gazdasági erő természetesen messze mögötte marad a gazdasági erőforrásokban igen gazdag távolnyugati vetélytárs, az USA, valamint a szintén rengeteg, de még kevésbé kiaknázott gazdasági erőforrással rendelkező Szovjetunió mögött. Igen fegyelmezett népi erejével azonban felveheti a harcot mindkét ellenfelével s ez a harc eldöntheti hosszú időre Kelet- és Délkelet-Ázsia sorsát.

HALTENBERGER MIHÁLY

A FINNUGORSÁG ÉVEZREDES ÉLET-HALÁLHARCA

M E G K A P Ó K Ü L Ö N B S É G képe tárul elénk, ha Oroszország mai politikai-néprajzi térképét összehasonlítjuk a körülbelül ezer év előtti népességi és erőviszonyokkal: az az orosz góliát, amely ma az Északi-jegestengertől a Fekete-tengerig, a Finn-öböltől a Csendes-óceánig terpeszkedik, tizenegy-tizenkét századdal ezelőtt még jelentéktelen törpe volt, amely nálánál sokkal számottevőbb népek közé furakodva, a Dnyeper középső és alsó folyása tájékán húzta meg magát. Délkeleti szomszédságában, a steppe-öv végtelen rónáin harcias török néphullámok hajszolták egymást, északnyugati határán jómódú, művelt baltiaktak, északra, északkeletre pedig — fel a tengerparti tundrákig s el a világ végét jelentő Urál-hegységig—békés finnugor népek ősi földjei terültek el. Azóta bizony jócskán megváltozott az orosz tábla emberföldrajzi arculata: dél nyugtalan vérű lovas nomádjai továbbváltztak végzetük útjain, a baltiaktak félrenyomódtak a Keleti-tenger partvidékére, a finnugor törzstömb pedig megrepedezett, szertemállott, csak törmelékei — rari nantes in gurgite vasto — maradtak fenn emlékül. Nem valami apokaliptikus elemi csapás szeszélye okozta ezt a fölfordulást, hanem az eleinte még komoly vetélytársnak sem számító orosz jövevények egyre duzzadó áradata zúdult a régi világ balsorsú népeire.

A keleti szlávok körülbelül a VII. században vándoroltak le a Kárpátok északi lejtőin lévő szláv őshazából a Dnyeper termékeny medencéjébe. Amennyire az Őstörténeti kutatások eredményeiből következtetni lehet, ezek a szláv jövevények egészen kezdetleges műveltséget vittek magukkal, s laza szervezetű törzseik jódarabig békésen megfértek az őslakók szomszédságában. Idővel azonban elszaporodtak, szűknek találták lakóhelyüket, s egyes törzseik, a szeverjánok, radimicsok, vjaticsok, krivicsek északfelé, mélyen a finnugorság területére kezdték bocsátgatni telepes rajjaikat. Jellemükben, föllépésükben, életformáikban döntő fordulatot okozott a kemény skandináv varjágok hatása, akik eleinte csak kereskedelmi célból keresték fel őket, majd hovatova közéjük is telepedtek, katonai uralmuk alá gyűrték s vállalkozó kedvű, kíméletlenül hódító szellemű néppé edzették őket. A vékony skandináv vezetőréteg csakhamar felszívódott a megszervezett szláv tömegbe, úgyhogy viking lelküidének világos nyomain kívül csak a leigázott szlávokra átruházott ó-svéd neve: roths-man, roths-k a r l a r, „Ruderer, Seefahrer“ él a közkeletű Ruszj, Russe, orosz, stb. népnevezetben. A szónak Ruotsi, ruotsa-lainen változata a finnben máig azt jelenti „Svédország“, illetve „svéd“.

A varjág vezetés alatt megszervezkedett oroszország tüstént megkezdte hol békés, hol fegyveres terjeszkedését. A gazdag folyóhálózat mentén a szélrózsa minden irányában előretörve, mindjárt finnugor népekbe ütközött. Mindnyájan ismerjük ennek a kereskedelmi utakért, földért, természeti kincsekért, hatalomért vívott évezredek harcának az eredményét: a hódító lendület útjába akadt finnugor törzsek egyike-másika teljesen megsemmisült, legfőljebb a neve ha ránk maradt; egyes rokonnépek, néprészek kiszorultak, vagy megsebzetten kimenekültek az északi sarkkör jégzuzmós tundráira, ahol elsatnyul az élet, megdermed a gondolat; némelyek kitarítottak ugyan az ősi földön, de a szünni nem akaró fergeteg elpaskolta, megtépázta, szolgává nyomorította őket; egypáran kitörtek a vad veszélyek gyűrűjéből s bár súlyos áldozatok árán, sikerült fennmaradniok s hullámtörőként meg-

véderdők népi egyéniségüket, de egyúttal az európai keresztény műveltség verőfényesebb tisztásait is, mint a finnek és a magyarok.

Mielőtt tüzetesebben szemügyre vennék ezeket az egymástól látszólag teljesen különböző, de lényegileg egyező finnugor sorstípusokat, helyénvaló lesz rámutatnunk a térhódítás természetéről az orosz közvéleményben elterjesztett népszerű nézet szemfényvesztő fonákságára. Az orosz-finnugor érintkezést ilyenforma idillikus folyamatnak igyekeznek elképzelni: a vadban-halban bővelkedő, de rendkívül gyéren lakott finnugor területekre békés orosz telepések szivárogtak be; a jámbor őslakók nem idegenkedtek tőlük, sőt szívesen látták őket, mert a jövevények műveltséget vittek hozzájuk anélkül, hogy bármilyen ellenszolgáltatást kívántak volna érte; idővel összeházasodtak, eggyé forrtak, rájuk virradt az „egy akol és egy pásztor“ napja, s azóta vállvetve dolgoznak a boldogulásért, a magasabb emberi művelődés eszményeiért. — Itt-ott bizonyára békés együttéléssel indulhatott meg a folyamat, a folytatást azonban gyilkos párviadalnak rajzolják a történeti följegyzések és a szájhagyományok. Nyelvrokaink semmiesetre sem voltak az orosz telepésekhez képest gyámoltalan félvadak, hanem éppen az orosz források tanúsága szerint egészséges, saját szervezetben élő, egyenlő rangú népek, amelyek történetük folyamán mindig kínos gonddal védekeztek az egyéniségüket veszélyeztető idegen művelődés áldásai ellen. Közmondásos zárkózottságuk ellenére eleinte alkalmilag szövetségre is léptek a közjük ékelődött szláv törzsekkel a közös ellenség ellen, mikor azonban elmúlt a veszély, szétváltak a szövetségesek útjai: nyelvrokaink természetes önvédelmi ösztönből makacson elkülönültek, a megizmosodott oroszok pedig minden erejével szállásadó szövetségesei ellen fordult. — Az is nyilvánvaló, hogy az oroszok nem tiszta szaporodás eredményeképpen, hanem temérdek idegen népelem bekebelezésével duzadt föl 130 milliós kolosszussá. Éppen az uralkodó orsz. törzsről, a nagy-oroszlól tudjuk, hogy XV—XVI. századbeli kialakulását az Oka—Volgavidéki finnugor őslakosság felszívódásának köszönheti. Erre mutatnak bizonyos embertani vonásai, sajátos néptársadalmi szervezetformái, régi szokásai, hiedelmei, szájhagyományai, népköltészetének, sőt nyelvének egyes jellegzetességei, nem is szólva arról a sokezerre rúgó folyó-, hegy-, helység-, stb. névről, amely a nagyoroszok földjének hajdani finnugor voltát hirdeti. Elegendő lesz ezúttal csak Weskenek és Pogodinak a finnugor-orosz művelődési kölcsönhatásokat tárgyaló műveire, Szmimovnak a Volga-vidéki finnugor népekről írt néptudományi, történeti monográfiáira, Czekanowskinak antropológiai kutatásaira, valamint Vasmernek „Beitrag zur historischen Völkerkunde Osteuropas“ címen összefoglalt tanulmányosorozatára utalnunk.

Bizonyára sohasem tudjuk pontosan megállapítani, mekkora vereségeket okozott a finnugorságnak az orosz előretörés? milyen finnugor népek, néprészek semmisültek meg, örlődtek fel, oroszosodtak el?

A teljesen kihaltak közül a merjáról és a muromáról van aránylag legtöbb kézzelfogható, szabatos értesülésünk. A legrégebb orosz kútfőkben mindkettőről többször esik szó, sőt a merját a VI. századi Jordanes és a félévezreddel később élő Brémai Ádám is említi. Mindkét nép a cseremiszek és a mordvinok nyugati szomszédságában, pontosabban az Oka—Volga közén lakott, olyanformán, hogy a terület északnyugati része, a Rosztovi-tó¹ meg a Klescsino környéke a merjáké volt, a terület délkeleti részén, az Oka és a Kljazma között pedig a muromák helyezkedtek el. Életükről, történetükről a források jóformán

¹ A jaroslavi kormányzóság területén; nem tévesztendő össze a Don torkolata közelében épült hasonló nevű nagyvárossal.

csak annyit jegyeztek fel, hogy külön nyelven beszéltek, önálló szervezetben éltek s adót fizettek az oroszoknak; a merjék résztvettek 862-ben a várj ágok kiűzésében, 882-ben Olegnek a Dnyeper-vidék ellen vívott harcában s 907-ben az első konstantinápolyi hadjáratban is. Elhelyezkedésüknek, földjük fennmaradt névanyagának és régészeti emlékeinek, valamint népi elnevezésüknek tanúsága szerint mind a merjék, mind a muromák kétségtelenül finnugorok voltak s nyelvcsaládunk volgai csoportjába tartoztak. Korai és szinte nyomtalan eltűnésüket földrajzi helyzetük magyarázza meg: rajtuk keresztül vezetett az üdvözítő út a Volga vonalához. Már Rurik idejében felépült Muroma területén Murom, a merjék földjén Rosztov vára, a Klescsino-tótól keletre pedig Szuzdalj, a gyors iramban előretörő oroszországnak ez a három nevezetes hídfője; azt is tudjuk, hogy 907-ben Rosztovban és Perejaszlavban már Oleg fennhatósága alá tartozó orosz fejedelmek székelték s az orosz, foglalások történetében híressé vált rosztovi fejedelemség területéről hamarosan tovább hőmpölyögtek a hódító orosz hullámok, elsöpörve mindent, ami útjukba akadt.

Megsemmisülni a szó betűszerinti értelmében nem semmisült ugyan, meg, de földönfutó nyomorékká lett a vogul és az osztják. E legközelebbi nyelvrokaink morzsányi maradáka ma Északnyugat-Szibériában, az Ob alsó folyása környékén él, ha ugyan életnek nevezhetjük mostani fásult tengődését. A vogulok-osztjakok a magyarok délre költözésekor, sőt jónéhány évszázadon át még ezután is az Urál-hegység európai oldalán vadászgattak-halászgattak, míg lakóhelyüknek nemesprémben és természeti kincsekben való gazdagsága szemet nem szűrt a kapzsi oroszoknak. 1096 után egyre sűrűbbé, egyre elviselhetlenebbé váltak a földjükre, Jugriába irányuló kalandor portyák és rablóhadjáratok. Eleinte váltakozó szerencsével folyt a harc és bizony voltak esetek, hogy az orosz harácsolókból hírnemű sem tért haza, sőt a XV. század közepén Aszzyka vogul fejedelem véres ellentámadásokkal igyekezett visszaszorítani a mohó tolokodást. Az elkeseredett ellenállás késleltette, feltartóztatni azonban nem tudta a végzetet. Moszkva egymásután küldte a büntető expedíciókat (1465, 1467, 1481, 1483, 1499) s ezek a század végén úgyahogy meg is törték a jugorok erejét. Érdekes játéka a véletlennek, hogy III. Iván cár a győzelmes harcok után felvett „jugor nagyfejedelem“ címet éppen a mi Mátyás királyunkhoz 1488 július 29-én írt levelében használta először. A vogulok, osztjakok ekkorra már jórészt átmenekültek az Urál mögé, hogy Ázsia lakatlan zugában gyógyítsák, sebeiket. Ámde a Szibéria-hódító Jermák kozák zsoldosai itt is rajtuk ütöttek. s mivel nyíllal nem lehet ágyú ellen harcolni, a vogulok-osztjakok végleg elbuktak. Lassú félreszorulásuknak, elsorvadásuknak, fokozatos felőrlődésüknek képe megrendítő festőiséggel bontakozik ki előttünk a Viseravidéki vogulok 1689. évi felségfolyamodványának egyszerű szavaiból. Kétségbeesetten panaszkodnak, hogy a folyton sarkukban járó oroszok minden valÉhirevaló vadászterületről és halásztanyáról kitérítik őket, éhínséggel küzdenek, s még ráadásul ugyanakkora jaszákat követelnek tőlük, mint amekkorát a régi jó időkben szabtak ki rájuk, amikor még sokkal nagyobb birtokaik voltak, sokkal nagyobb számban és paradicsomi jólétben éltek. Az erőszakoskodó jövevények ellen hatósági védelmet ígérnek nekik, de az orosz közmondás szerint „a cár messze lakik, az Isten magasán trónol“: az események tovább fejlődtek a természet törvényei szerint. Legközelebbi nyelvrokaink elnyűtten, magasabb becsvágy nélkül viselik az orosz igát. Maradék életerejüket fölemészti a mostoha északi természettel és a lelketlenül nyúzó közigazgatással, meg a mohó kereskedőkkel vívott élet-halálharc, úgyszintén az átmenet nélküli hirtelenséggel reájuk tukmált fölszínes orosz civilizáció egy és más átka, különösen a méregdrága vodka, amely nemcsak szervezetüket roncsolja szét, nemcsak gazdasági nyomorúságuknak egyik legfőbb előidézője, hanem kedélyüket és erkölcsi érzésüket is megmetyezi.

Némileg másformán, de nem sokkal kedvezőbben szövődött a Volga középső folyása vidékén, a hajdani őshaza helyén vagy közelében maradt finnugor népek, a zürjének, a votjákok, cseremiszek és mordvinok sorsa.

A zürjének a IX—X. században a Vjatka és a Káma vidékéről északnyugatra, a Vycsegda környékére vándoroltak fel, hogy kivonják magukat a Volga könyökénél ezidőtájt alapított bolgár-török birodalom nyomasztó művelődési hatása alól. De itt csöbörből vödörbe jutottak: csakhamar erre is feltűntek az orosz veszedelem szálláscsinálói, a fegyveres druzsinák, az „adószedő“ rablók, majd nyomukban a kereskedelmi élet és az orosz közigazgatás kiváltságos kényurái, majd a földre éhező telepes-csapatok. Az óriási területen szétszórtan élő zürjének egy darabig szívósan védekeztek, mikor azonban reménytelennek látták a további ellenállást, egy részük az Urál bércei közé vagy a jurák tundrára bujdosott, más részük, zömük pedig beletörődött a megmáshíthatatlanba. A XIV. század 70-es, 80-as éveiben úgy látszott, hogy váratlanul jobbra fordul a sorsuk: Permi Szent István apostoli buzgalma keresztény hitre térítette és népi önállóságuk biztosításával a magasabb művelődés útjára vezette őket. A sokatígérő, egészséges kezdeményezés azonban Szent István egyéni érdemének, a zürjén-orosz érintkezések villanatszerű epizódjának bizonyult. Annyi eredménye mindenesetre lett azért, hogy hosszú évszázadok sötét elnyomása alatt is ébren tartotta a zürjén nép önbizalmát és feltámadásába vetett hitét, nem is szólva azokról a tudományos szolgálatokról, amelyeket az e korból fennmaradt, meglehetősen terjedelmes, abur-jegyes zürjén nyelvemlékek — a magyar mögött ezek a legrégebb finnugor szövegelemlek — összehasonlító nyelvészetünknek tettek. István püspök halála után nyugatról, délről ismét megindult az oroszok áradata, akik az őslakosság természetes jogaival, elemi érdekeivel mitsem törődve siettek a gazdasági és politikai hatalmat megkaparintani. A zürjén fejedelmek kezéből lassanként kicsúszott minden hatalom s a Vycsegda-kömyéki északi zürjén csoport területén, az ú. n. Régi Permben is, meg a tőle egyre jobban elszigetelt Káma-vidéki permjakok földjén, Nagy Permben is az oroszok rendezkedtek be. Igen súlyos csapást mért a zürjénekre a Sztroganov-család, amely a XVI. században az Urál vidékén mérhetetlen nagyságú hűbérbirtokot kapott, illetőleg szerzett s a zürjén lakosság nagy részét robotos rabszolgaságba süllyesztette. Kisebb békétlenségeket nem számítva, a zürjének századokon át húzták az orosz igát, anélkül azonban, hogy múltjukat elfelejtették, nemzeti öntudatukat elveszítették s anyanyelvüket tömegesebben elhagyták volna.

A Volga könyöke táján visszamaradt három testvérnép — a votják, a cseremiszek és a mordvin — hosszú ideig két kő között őrlődött: kelet felől a bolgár-törökök (kb. 700—1236), majd a kazáni-tatárok (1236—1552) szorongatták, nyugat felől pedig a visszaduzzasztott orosz ár zúzta-marta. Moszkva hadai pihenés nélkül rohamozták s hol itt, hol ott törtek be a török érdekkörhöz tartozó, a török hatalom elővédjeül szolgáló volgai finnugor területre. Sokáig előre-hátra hullámozott a harc, s tárgyilagos kútfők nem hallgatják el, hogy pl. a kitűnő nyilazó cseremiszek, meg a vad harcos hírében álló mordvinok sok keserűséget okoztak az oroszoknak, sőt több ízben súlyos vereséget is mértek rájuk. Szemléltető például hadd említsük meg az 1377. év eseményeit. A mordvinok ez alkalommal a tatárokkal szövetségbe megsemmisítettek egy teljes orosz hadsereget, feldúlták a Volga partjára telepített oroszok falvait és elpusztították Nizsnij-Novgorodot. Hamarosan ütött azonban a bosszúállás órája: friss moszkvai csapatok végig fosztogatták a mordvin földet, felkoncolták a helyén maradt lakosság apraját-nagyját, az előkelőbbeket pedig magukkal hurcolták és a Volga jegén vérebeikkel szétszaggattatták. A tatár kánság belviszályai következtében egyre több votják, cseremiszek és mordvin került orosz uralom alá, majd 1552-ben Rettegetes Iván elfoglalta Kazánt, megnyitotta a keleti út zsilipjeit s a Volga-könyök népei egycsapásra Moszkva szabad zsákmányává váltak.

Az orosz uralom korszaka mozgékonyabb, viszontagságosabb volt, mint ahogy az erőviszonyok mérlegelése alapján várhatná az ember. A finnugor földek elkobzása, a lakosság gazdasági kiszípolozása és az erőszakos térítések folytonos izgalomban tartották a népet, úgyhogy napirenden voltak a torzsalkodások, véres huzavonák. A központi orosz hatalom válságosabb óráiban a Volga vidékén menten kirobbantak a lázadások, amelyekben a mordvinok, cseremiszek és votjákok mellett a tatárok és a baskírok is részt szoktak venni. Többször jelentős győzelmeket arattak, komoly eredményeket értek el az elkeseredett fölkelők, de a pillanatnyi sikerért súlyosan meglakoltak azután: „ütöttük vágtuk őket, mint a disznókat, s holttetemeik két versztyire fetrengenek“ — jelenti a mordvin területre kiküldött egyik büntetőkülönítmény parancsnoka a cárnak. A megtorlásoktól való jogos félelem és az orosz közigazgatás embertelen garázdálkodása egész népvándorlást idézett elő. Tömegesen hagyták el házaikat, jószágaikat, földjeiket, szegénylegények lettek és seregekbe verődve, rabolva csatangoltak egyik helyről a másikra, s vagy délen, a szaratovi kormányzóság vad steppéin telepedtek le vagy a Volgától keletre, sőt messze Szibériában, Közép-Ázsiában kerestek menedéket. A XVIII. századi orosz oklevelekben közhelyként kísért az „elhagyott mordvin földek“, a „kiürült cseremiszfalvak“, a „fölperszelt votják tanyák“ kifejezés, s nyomban következik az ügy kurta elintézése: „orosz földművesek telepítették rájuk“ vagy „X. kolostornak adományoztatott“. Ezek a szomorú események végzetesebb következményekkel jártak minden tatárjárásnál és tömegmészárlásnál. Az aránylag nagyszámú és a műveltségnek nem éppen alacsony fokán álló, kitűnő képességű, kemény volgai finnugorok teljesen szétforgácsolódtak, idegen népek közé szóródtak, ezzel pedig kiszolgáltatták magukat az elnemzetietlenedés veszedelmének s elveszítették népi összeforrásuknak, feltámadásuknak szinte minden jogos reményét.

Tartozunk az igazságnak azzal a tárgyilagos megállapítással, hogy az orosz földön élő nyelvrokonaink 1920 óta bizonyos fokú önkormányzatot élveznek. Ha hinni merünk az újabb híradásoknak és statisztikai kimutatásoknak, itt is, ott is fölszabadultak a szunnyadó népi erők s megindult a fiatalosan lázas munka, hogy évszázadok kényszerű mulasztásait iparkodják jóvátenni. Nem tudjuk hitelesen ellenőrizni, mit végeztek eddig a népi feltámadás apostolai, merre vezet a mentő munka útja, de arról meg lehetünk győződve, ha a körülmények kedveznének nekik, ha szabadon, mellékcélok szolgálata nélkül kibontakozhatnék az évezredes elnyomás alatt is megőrzött finnugor egyéniség, a népek világa új színnel, pihent erővel gazdagodnék.

Vázlatos történeti áttekintésünkben utolsónak hagytuk a finnugor-orosz küzdelmek legbonyolultabb, de egyúttal legtanulságosabb részét, a finnségi szakaszt. (Félreértések elkerülése végett célszerű lesz megemlítenünk, hogy 1. a finnség vagy kényelmetlenül terjengősen: keletitengeri finnek, balti-finnek, nyugati-finnek névvel finnországi rokonainkat, vagyis a szuomi-finneket, a karjalaiakat, a vepszéket, a vótokat, az észteket és a líveket szoktuk összefoglalóan jelölni; 2. a finnségnek ezeket a tagjait igen szoros érzelmi, művelődési, nyelvi szálak fűzik össze, s merev különválasztásukat inkább csak a „divide et impera“ elv meszterkedése iparkodott szentesíteni.)

A finnségi ősnép a volgai rokonoktól Moszkva vidékén elszakadva, északnyugati irányban vándorolt tovább. Együttélésének utolsó állomása a Finn-öböltől délre elterülő, ú. n. finnségi őshaza volt. Mezőgazdasággal meg kereskedelemmel foglalkozott s műveltség, társadalmi egyensúly, életrevalóság, katonai szervezettség tekintetében a Baltikum bármelyik népével fölvehette a versenyt. Vállalkozó szelleme, fejlett gazdasági érzéke

és piros-pozsgás önbizalma a Kr. u. első századokban legyezőszerűen szétrepítette: egyes részei nyugatra, délre terjeszkedve a Finn-öböl és a Keleti-tenger partvidékére tömörültek (az észtek, lívek ősei), több erős törzse a Finn-öblön át szigetről-szigetre hajózva Finnország termékeny délnyugati partvidékét szállta meg (ezek a törzsek lettek a szuomi-finn nép magva), a kelet felé költözködő csoportok pedig Inkerit népesítették be (vótok), illetőleg a Ladoga, Onyega és a Bjeloe-ozero környékét vették birtokukba (karjalaiak, vepszék). A szétvált, de egymással ezentúl is élénk kapcsolatot fenntartó finnégi törzsek az addig voltaképpen lakatlan óriási térségek betelepítésével, megművelésével, valamint a Magna Bulgáriába, sőt onnét tovább keletre vezető északi kereskedelmi útvonalrendszer kiépítésével rövid idő alatt virágzó jólétre és páratlan távlatokkal kecsegtető politikai jelentőségre tettek szert. Uralmuk alá tartozott a Keleti-tenger keleti partöve, a Finn-öböl teljes környéke, Finnország földje, a Ladoga és az Onyega tájéka, sőt az északkeleti, azaz karjalai-vepsze szárny a Fehér-tengernek a Dvina torkolatáig, tehát Archangelszkig terjedő partszakaszát, a legendás hírű Beormát, Bjarmalandot is gyarmatosította. Ezért nevezték ezt a hatalmas partrészletet az oroszok egészen a XVIII. századig Koréi jszkij Beregnak, „karjalai part“-nak. A nagyszabású berendezkedés legbiztatóbb pillanatában azonban végzetes csapás érte a finnséget: szinte egyszerre tűnt föl a láthatáron az a két hatalmas ellenség, amely ugyancsak igényt tartott az északi hegemoniára, sőt a finnségnek geopolitikai tekintetben döntő jelentőségű egész földszéle is. Nyugat felől a svéd vikingek, délről az oroszok törtek rá nemcsak a kibontakozó rend megszilárdulását hiúsították meg, hanem végeláthatatlan, véres vetélkedéseik alatt jövőhatetetlenül legázolták a finn kéz és ész minden vetését. Rokonaink körülbelül két évszázadon át szívósan álltak a kétoldali rohamot, sőt, a vikingek harcmodorát elsajátítva, keményen vissza-vissza is vágtek, de semmi hősiesség nem használhatott az egyenlőtlen erők küzdelmében. A gyéren lakott távolabbi finnégi tartományok egymásután letöredeznek, a szüntelen harcokban megfogyatkozott törzsek fokozatosan elszigetelődtek egymástól, úgyhogy a finnség nyugati része svéd, keleti része az orosz nagyhatalmi törekvések prédája lett. Betörtözte aztán a romlást a politikailag ketté, majd még több felé szaggatott finnégi részek lelki szálainak széttépése: a nyugatiakat a svédek a római katolikus hitre térítették s ezzel a nyugati műveltség tagjaivá avatták, a keletieket pedig Jaroszláv novgorodi fejedelem a görögkeleti egyház táborába terelte s az orosz műveltséghez láncolta. Könnyű elképzelnünk, mennyi áldatlan viszálykodás, testvérharc, megpróbáltatás forrása lett ez a könnyűszerrel idegen érdekek szolgálatába állítható hitfelekezeti s egyúttal műveltségalkati ellentét...

Vázlatunk keretei nem engedik meg, hogy lépésről-lépésre nyomon követhessük a svéd és az orosz óriás között észak uralmáért rendszeren finnégi földön, mindenkor finnégi részvétellel lefolyt sokszázados harc hullámzását s így elemezzük, mérlegeljük az oroszoknak a finnégi sors alakulására gyakorolt hatását. Be kell érünk az érintkezések általános természetének, döntő jelentőségű eredményeinek és tanulságainak számbavételével.

Természetes, hogy finnégi politikájában Svédországot elsősorban éppúgy a saját érdekei irányították, mint Oroszországot. A két ország céljaiban és eszközeiben azonban megdöbbentő különbséget látunk. A svédek nem alaptalanul hivatkoztak arra, hogy Finnországot a nyugati műveltség s ehhez a nyugati műveltségi körhöz tartozó Finnország hathatós védelme céljából tartják emberséges uralmuk alatt. Allamjogi tekintetben Finnország meglehetősen függetlenséget élvezett s legalább elméletben egyenlő rangú része volt a svéd birodalomnak. 1362 után joga volt részt venni a királyválasztáson, képviseltette magát a Stockholm-

ban tartott országgyűléseken, sőt a királyok néha külön országgyűlést hívtak össze Finnországban. Az is tagadhatatlan, hogy északi rokonaink a svédeknek köszönhetik a kereszténységet, gazdasági, társadalmi és állami életük korszerű kibontakozását, általában felemelkedésüket az európai műveltség magaslataira. A finnek aranyban és vérben búsás árat fizettek mindezért: földjük ütközőterület, örökös hadszíntér lett, amelynek számtalanszor fel kellett fognia a Svédországnak szánt ütések és megalázásokat. Példaként hadd hivatkozzunk csak a szomorú emlékezetű „iso viha“-ra („nagy gyűlölség, háborúság“) 1713-ban a svéd védőseregek megfutatása után Nagy Péter garázda orosz hordái ellepték egész Finnországot, felégették a városokat, falvakat, elpusztítottak minden elpusztítható vagyont, magukkal hurcolták a dolgozó férfiakat, különösen a mesterembereket, fölkoncolták az asszonyokat, gyermekeket, úgyhogy a nyolcéves megszállás Finnország lakosságát százezer főre olvasztotta le. Amikor elismerjük Svédország műveltség-fejlesztő érdemeit, nem hallgathatjuk el, hogy Svédország a saját műveltségét adta, ezzel pedig akarva-nem akarva megakadályozta a belülről táplálkozó finn műveltség szerves kisarjadását.

A finneken kívül hosszabb-rövidebb ideig a finnség többi tagja is beletartozott a svéd birodalomba. Ezeket az átmeneti svéd intermezzókat a nép sokáig mint „a régi jó világ“-ot szokta emlegetni és visszasírni, mert Gusztáv Adolf és XI. Károly svéd király reformjai új életet varázsoltak a jobbágy-szolgák szomorú földjére. Mindent elkövettek a legelemibb emberi jogok biztosítása, az anyagi és szellemi élet szintjének emelése érdekében: korlátok közé szorították az idegen földesurak jogait, könnyítettek a terhek alatt roskadozó, mindenből kisémmizett őslakosság helyzetén s hozzáfogtak a népoktatás, közművelődés és igazságszolgáltatás ázsiai hiányosságainak pótlásához.

Az oroszok megokoltan sohasem állíthatták, hogy a finnsági népeket önvédelemből vagy műveltségterjesztő hevületből kellett leigázniok.¹ Szemük előtt jóformán mindig csak a zsákmány, a nyereség, az előny, a Kelet-tengerhez és Fennoskandián át az Atlanti-óceánhoz jutás csillaga fény lett, nyomukban pedig a pusztulás üszke feketélt. Nyilván ez az igazi, burkoltan mély értelme a kiváló orosz történetíró, Kljucsevszkij szállóigévé lett meghatározásának: „Oroszország története az orosz nép településének története“. A nemzeti hivatássá magasztosított orosz telepítéspolitikai eredményeképpen a vepszék, meg a vótok, akik erejükön fölül kivették részüket az orosz nagyság megalapításának és védelmének munkájából, lassanként jelentéktelen néptörmelékké nyomorodtak s 30.000, illetőleg 1000 főnyi maradjuk szinte ma is azon a műveltségi fokon áll, amelyen a közéjük, reájuk tört orosz telepesek több mint egy évezreddel ezelőtt találták őket. A karjalaiak kénytelenek voltak hajdani hazájukból kivándorolni, az aunoszi és az archangelszki kormányzóság lakatlan északi vadonába visszahúzódni, hogy megmenhessék legföltettebb kincseiket: nyelvüket, népiségüket és a közös kalevalai múlt páratlan szépségű költészeti emlékeit. Mit is érezhették, látva, hogy apáik irtványföldjeire muszka muzsiktömegek telepszének le s halászfalvaik helyén cári parancsszóra fölépül az orosz birodalom hivalkodó új fővárosa, amelynek erődítményei, kaszányái, hadihajói minden szófia-beszédnél érthetőbben hirdetik: „Finis Finlandiae!“ Úgy látszik azonban, hogy az orosz tervek ezúttal megghiúsultak, a terjeszkedés hullámai nem tudják szétmállasztani a finn föld és a finn lélek gránitját. Éppúgy hiábavalónak bizonyult az 1809—1917-ig tartó orosz uralom minden erőlködése, a gazdasági kizsákmányolás, a szellemi fojtogatás, a kémrendszer, a Szibériába száműzés, a toporzékoló oroszosítás minden rémtette, mint a legendás 1939—40-i télnek az egész művelt világot megbotránkoztató

¹ Részletesen tájékozódhatunk finn-ugor nyelvrokonaink múltjáról a szerző könyvéből: Finnugor rokonságunk. Budapest. A M. Tud. Akad. kiadása. 1937. V. ö. Magyar Szemle 1937. XXXI. 228. — *Seerk.*

orvtámadása. A finn nép nem roskadt össze a hosszú idegen uralom jármában, a történelem könnyes, véres megpróbáltatása idején is hű maradt magasabbrendű eszményeihez, a legelső kedvező alkalommal kivívta szabadságát, minden zsaroló kísértés ellenére védelmezi biztonságát, jogát az élethez, és ragaszkodik ahhoz a kötelességéhez, hogy magához ölelje elszakított testvéreit, akikkel az utóbbi ezer év alatt csak „corde et carmine“ volt szabad egy népnek lennie.

ZSIRAI MIKLÓS

A SZOVJETHADERŐ CSATAVESZTÉSEI

AVILÁGTÖRTÉNELEMBEN már több ízben is előfordult, hogy valamelyik állam hadereje rövidebb-hosszabb időn át legyőzte minden más állam haderejét. Így például Attilának erősen vegyes hadereje közel két évtizeden át tartotta rettegésben Európát, amit a fejedelem jelzője: „az Isten ostora“ bizonyít legjobban. Dzsingisz Kán seregei egész Ázsiát lenyűgözték. Timur Lenk katonai erővel három világrészre terjesztette ki uralmát. Legutóbb Európában a francia seregek garázdálkodtak ilyen módon, mikor az 1796-tól 1812-ig terjedő időben Madridtól Moszkváig és Hamburgtól a dalmát partokig, sőt Egyiptomig vitték győzelemre zászlajukat. A hadtörténelem kutatói iparkodtak felderíteni a titkát a győzelmek ilyen sorozatának. Meg is állapították, hogy a katonai felemelkedés titka bizonyos alapfeltételek (kellő néperő, gazdasági erő stb.) mellett főképpen egy rendkívül erős akarat kitermelődésében rejlik, amely képes mindent alárendelni ama követelmény teljesülésének, hogy megszerveztessék a minden szomszédal való egyidejű sikeres megmérkőzést biztosító nagy, jól felfegyverzett hadsereg.

A régi korok ilyen katonai természetű megnyilvánulásának vagyunk vagy lehettünk tanúi most, ha figyelemmel kísértük a német fegyveres erő 1933-ban megkezdett újjászervezését és az 1939 ősztől a mai napig véghezvitt teljesítményeit. A különbség a régiekhez képest csak az, hogy ma, a motoros hadviselés korában a hadi cselekmények általában gyorsabban peregnék le, mint régebben, mikor a mozgás eszköze az emberek és a lovak lába volt. De miként 140 esztendővel ezelőtt a francia külpolitika, úgy ma a német külpolitika eredményeinek alapja legelső sorban a minden más haderőnél jobb német haderő, jobb, mert nagyobb a létszáma, korszerűbb a fegyverzete, mint másé. Jobb, mert a politikai vezetés biztosította a kellő anyagi eszközöket a legcélszerűbb szervezéshez, a legkorszerűbb hadianyag beszerzéséhez, és végül jobb, mert megvan a haderőnek ebből eredően az a nagyfokú mozgékonyasága, amely lehetővé teszi a legötletesebb vezetést. Bizonyos, hogy az 1933-tól 1939-ig terjedő időben pénzügyi megfontolások a legkevésbé sem hátráltatták a német haderőnek legeszményibb módon történő kifejlesztését.

Úgy látszik azonban, hogy Európa politikájának intézői nem méltányolták érdem szerint a szemeik előtt végbement német katonai fejlődést, mert egyébként nem engedték volna meg, hogy háttérbe szoruljanak. Azt a tényt, hogy a német hadsereg 1939-ben már a világ leghatásosabb politikai eszköze volt, talán csak 1940 tavaszán a flandriai csata után ismerték fel. Mindenesetre későn! A helyzetet talán így jellemezhetjük: akit azóta balsorsa a szárazföldön a német fegyverekkel szembeállított, csak azon gondolkozhatott, hogy miként odázhathja el vereségét.

Az adott német-szovjet háborúra alkalmazva a mondottakat, a háború kitérésakor nekünk nem látszott kétségesnek, hogy a vörös hadsereg is vereséget fog szenvedni, ha nyílt csatamezőn száll szembe a német haderővel. Csak az lehetett a kérdés, hogy miként tudja az ilyen nagy megmérkőzést elmellőzni? Más szavakkal: mennyire tud élni a vörös hadvezetés azzal az Európában egyedül neki rendelkezésre álló hadviselési előnnyel, amelyet neki a hadszíntér nagy terjedelme, tehát a döntő csaták elől való kitérés lehetősége nyújt?

A szovjet vezérkar azonban nyilvánvalóan másként ítélte meg a helyzetet. Ez kitűnt abból, hogy egymásután kockáztatott nagy, a haditörténelemben eddig ismeretlen méretű csatákat. Eleinte érthetetlen volt a távolálló számára, hogy miért? Csak a hadműveletek folyamán derült ki, hogy a szovjet hadvezetés még egy másik hadviselési tényezőre is támaszkodhatott, nevezetesen egy sokkal nagyobb haderőre, mint aminőt Európa katonai szakértői, s valószínűleg a német vezérkar is 1941 júniusában feltételezett.

A csaták során ugyanis megállapították, hogy a vörös hadsereg létszáma kél szeresen felülmúlja azt, amit 1914-ben a cári Oroszország a központi hatalmak ellen latbavetett. 1941 júniusában a német hadvezetés — hivatalos német közlés szerint — még csak 170 lövész és 33½ lovas hadosztállal, valamint a 46 páncélos dandárral számolt s ezeknek jelentős része (25 lövész és 8 lovas hadosztály, 5 páncélos dandár) a Távol-Keleten tartózkodott volna. A zászlóaljok számát illetően tehát a vörös hadsereg csak valamivel lett volna erősebb, mint a cári hadsereg. Ma azonban már látjuk, hogy a szovjet haderőt létszámában, tehát ellenálló erejében is lebecsültük. Ez következik a többek között abból is, hogy 1941 augusztus 31-éig, tehát 70 napi háborúskodás alatt elpusztult — német adat szerint — 148 lövész, 8 hegyi, 2 népfőlkelő, 10 lovas hadosztály, 39 páncélos hadosztály, 2 ejtőernyős dandár, minden hozzátartozó alakulattal (tüzérség, harci kocsik, szekerek, lovak stb.) együtt. Más szavakkal: a szovjet haderőnek — annak eredetileg feltételezett nagysága mellett — már csak szánalmas roncsai maradtak volna, amelyek nem tudták volna megakadályozni azt, hogy a németek folyékony ütemben el ne érjék az Uralt, a Volgát s a Kaukázust.

Egy másik idevágó német adat október végéről már 260 vörös hadosztály pusztulásáról számol be. E szerint az eredetileg feltételezett vörös hadsereg egészen elfogyott volna. Minthogy azonban a vörös hadsereg még ma is harcol, nyilvánvaló, hogy a háborút az elképzelt 170 lövész stb. hadosztállynál kétszer több hadosztállal kezdte. Ezért fel kell tételeznünk, hogy vagy sikerült a szovjetnek számos alakulat létezését békében titokban tartani, vagy pedig a háború kitérésakor minden békében megvolt alakulat (hadosztály, páncélos dandár) megkészsereződött.

Egy november 7-éről keltezett német hivatalos adat a szovjet haderő veszteségét június 22-étől augusztus végéig közel 5 millió főre, a szeptemberi veszteséget körülbelül 12 millió főre teszi. Ha ehhez hozzáadjuk az októberi részletet, amelybe esik a Vjazma—Brjanszknál vívott kettős csata — az előbbi veszteségekből következtetve — 1.5 millió katona kiesésével, a teljes veszteséget november i-éig 77 millió főre becsülhetjük.

Végül a német államfő legutóbbi müncheni beszédében a szovjet haderő veszteségét 8—10 millió emberre tette, de nem számította ebbe a könnyű sebesülteket.

A kérdés most az, hogy ennyi ember elvesztése után a Szovjetnek van-e még katonája?

Katonai célokra igénybevehető emberanyagának mennyisége kétségtelenül többszörösen felülmúlta az eddig elvesztett hányadot. A néperő kihasználásának lehetősége terén elegendő tapasztalatunk van az 1914/18. évi

világháborúból. Tudjuk, hogy általában a lakosság 17%-a esik a 19—42 éves férfiakra és hogy akkor a hadviselő államok átlagosan néperejük 15%-át vették igénybe a kivonuló csapatok felállítására és állandó pótlására. Ebből kerekén 10% esett az arcvonalra, 5% a hátszágban levő póttestekre. A kezdeti erőkihasználás persze sokkal kisebb volt. Így például 1914 augusztusában a mozgósított haderő létszáma a lakosságnak 9.62%-át tette ki Franciaországban, 5.75%-át Németországban, 3.24%-át Oroszországban. A háború folyamán aztán évről-évre nagyobb lett a néperő kihasználása.

A Szovjetunió lakossága, nem számítva az 1939 őszétől megszerzett területeket, az 1933-as népszámlálás szerint 166 millió fő volt, tehát a hadvezetés katonai célokra kerekén 25 millió embert vehetett igénybe. Úgy tudjuk, hogy ennek fele volt kiképezve. Az előbb közölt veszteségi adatok alapján azt kell feltételeznünk, hogy a vörös hadsereg kezdeti állománya (beleszámítva a távolkeleti haderőt, a legalább 12.000 gépet számláló légi flottát és a haditengerészetet) 8 millió fő volt. Ebből ugyan nem sok maradt október végére: $8 - 77 = 0.3$ millió fő. De elvégre 1914-ben a volt osztrák-magyar monarchia hadserege is elfogyott. Az a hadsereg 1914 augusztus i-én kerekén 2 millió főre rúgott (élelmezési állomány!). A harcos állomány kerekén 1.25 millió főt számlált. Ebből december 31-éig kiesett 949.895 fő (133.623 halott, 438.821 sebesült, 377.451 eltűnt és fogoly), vagyis kerekén 300.000 főnyi harcos létszám maradt volna, ha nem fordulnak elő megbetegedések. Szerencsére volt kiképzett tartalék, amely menetzászlóaljakra elosztva állandóan iparkodott a kivonult sereget túrható létszámon tartani. A jelen esetben a vörös hadsereg póttesteinél volt, illetve onnan a frontra kikerülhetett 4 millió fő. Ez tette a Szovjet haderejét a nagy veszteségek után is ellenállás kifejtésére. További pótlást szolgáltatathat még 12—13 millió férfi. Feltételezzük, hogy ez a tömeg bevonult a póttestekhez, tehát nem vezett el a Szovjet számára a német megszállás következtében. Különben is biztonsági hányad gyanánt nem vettük számításba az 1939 után a Szovjet fennhatósága alá került területek (a balti államok, Lengyelország keleti területei, Besarábia) katonaköteles korban levő lakosságát.

A felsorolt számok és adatok azt látszanak bizonyítani, hogy a vörös hadvezetés a maga seregeinek nagy létszámában és a hadianyag nagy tömegében bízott, mikor nem tért ki a csaták elől. Ez az elhatározás a hadviselés nézőszögéből az első időben nem is helyteleníthető. Mindenesetre meg kellett próbálni, hogy nagy tömeggel lehet-e győzni, különösen mikor ez a tömeg szemtanuk ítélete szerint valóban korszerű fegyverzettel vonult a háborúba. Minden hír azt mondja, hogy a német hadakkal 1939 nyár óta szembenálló és vele megmérkőző seregek egyike sem volt olyan jól felfegyverezve és felszerelve, mint a vörös hadsereg és egyiknek sem volt még megközelítően hasonló ellenálló ereje. Ehhez járult még a vörös katonák fanatizmusa. Német ítélet szerint az intelligens francia katona azonnal beszüntette a harcot és megadta magát, mihelyt belátta a ellenállás hiábavalóságát, de az orosz nem törődött azzal, hogy reménytelenné vált a harc, küzdött tovább, míg csak harcon kívül nem helyezték. Közbevetjük itt, hogy a szemtanuk különösen kiváló harci eszköznek minősítik az orosz nehéz (52 tonnás) harcikocsit, amelynek páncélatával a rendes páncéltörő ágyú nem bír meg: tábori ágyút vagy a kiváló találati biztonsággal rendelkező légvédelmi ágyút kellett ellene alkalmazni. Mindezt csak annak igazolására említjük, hogy a vörös hadsereg nem egészen ok nélkül kockáztatta meg a mérkőzést. A határmenti csaták elvesztése után azonban már nem volt szükség arra, hogy a vörös hadsereg a döntésig, vagyis a csatavesztésig harcoljon még Szmolenszknél, Gomelnél és Umannál is, különösen pedig nem volt szükséges, hogy Kiewnél, valamint Vjazma—Brjanszk terében újból szerencsét próbáljon, mikor megvolt a

lehetőség a csata elkerülésére. Csak idejében kellett volna visszamenni!

A vörös hadvezetés már a maga irtózatosságot csatavesztésein megtanulhatta volna, hogy nem ajánlatos sokáig a német arcvonal közelében megmaradni, s hogy különben is lejárt — ha nem is véglegesen, de ebben a háborúban — a hosszú, zárt arcvonalak korszaka és hogy valami egészen más hadviselési modorral kell dolgozni, nevezetesen több mozgási elemet kell a motoros harci eszközök idejében a hadviselésben alkalmazni, mint az 1914/18-as világháború idejében, különösen mikor erre a módot a gyorsaságot biztosító motor mellett a hadszíntér nagysága is megadja. A vörös hadvezetés ugyan semmivel sem biztosíthatta magának a német hadsereggel szemben a győzelmet, de mégis csak csökkenthette volna valamilyen megszokott mértékre a csatavesztések, az emberélet, és hadianyagpusztulás méreteit. Már az első csaták elegendően bizonyították, hogy a vörös hadsereg ebben a háborúban nem arathat győzelmeket. A csatavesztéstől azonban még igen nagy a távolság a több mint félmillió ember bekerítéséig és foglyul ejtéséig, harcikkcsik és lövegek ezreinek a csatatéren való visszahagyásáig. Lehetetlen, hogy nem lett volna mód annyi ember és annyi hadianyag mellett, mint amennyivel a vörös hadsereg bírt, valamilyen kisebb arányú vereség kiküzdése. A hadi tudomány nemcsak döntésig végigküzdött csatákat ismer, hanem időnyerésért vívott harcokat, rosszul indult csaták félbeszakítását, visszavonulást mint hadi manőver eszközét stb., vagyis olyan hadmozdulatokat vagy hadviselési formákat, amelyeknek célja, hogy csökkentse a biztos győző csatanyerésének, illetve a biztos vesztes vereségének méreteit.

Hogy a problémát példán világsuk meg: Kiewnél a vörös déli szárnynak előreugró közepe és két visszahajló szárnya egyenesen kiprovokálta a német kétoldali átkarolást. Abban a pillanatban, mikor német erők kieroszakolták az átkelést Kiewtől délkeletre a Dnyeperen és a Kiewtől északkeletre a Desznán, a vörös déli szárnynak csak az a gondja lehetett: menekülni olyan gyorsan, mint lehet, az „üst“-bői a Dnyeper mögé. Ez a szárny azonban megvárta míg a két német átkaroló hadcsoport Kiew mögött egyesült, s csak ekkor adta fel állásait. Egyenesen belement a német üstbe: a német hadvezetés által divatba hozott csata formába. A német rendszeresség ugyanis a páncélos fegyvernemet kezdetben „ék“ gyanánt alkalmazza, amellyel áttöri az ellenségmerev arcvonalát, majd pedig a szétfeszített arcvonalrészeket páncélos csapatával „üst“-be kényszeríti. Ez a haremódor első ízben a szmolenszki csatában domborodott ki élesen.

Német leírás szerint ott a német páncélos ékek már az első csatanapon több részre hasogatták a vörös közép megtámadott arcvonalrészét. Az ékek a behatolás után két részre oszlottak. Az egyik rész jobbra, a másik balra kanyarodva, a maga távolabbi szomszédjával egyetemben bekerítette: üstbe szorította a vörös arcvonal kihasított szelvényét. Természetesen merész lépés az ellenség csatarendjébe való behatolás. Gyakran megtörtént, hogy a vörös arcvonal az ék mögött bezárult. Ilyenkor a német gyalogságnak kellett a rést újból megnyitni, sőt kibővíteni, hogy a páncélosok megkaphassák a kellő üzemanyagot, lőszert, eleséget stb. Szmolenszk vidékén mintegy 250 km széles és 150 km mély területen egész sora volt a különböző kiterjedésű és élettartamú üstöknek. Az ide-oda hullámzó küzdelemből a kívülről szemlélő, de legtöbbször a csata forgatagában levő sem tudta áttekinteni a csata menetét, hallotta, hogy arcvonalak alakultak ki tőle jobbra, balra, hátul, de hogy hogyan áll a csata, azt nem tudta megítélni.

Ezzel az üsthadászattal pusztították el a németek a vörösök 10—12 hadosztályát Bialisztoknál, ugyanannyit Umannál, 5—6 hadosztályt Gomelnél, 4—5 hadosztályt Mogilevnél, 6—8 hadosztályt Szmolenszknél stb. s ezzel fogták el vagy semmisítették meg a vörös déli szárny 20—24 hadosztályát

Kiew és Poltawa között, a vörös közép még nagyobb részét (27—35. hadosztályt) a wjazma—brjanszki kettős csatában.

Mindenesetre csodálatot kelt a vörös hadvezetés abban, hogy nem okul a maga kárán. Emlékeztetünk itt a német sajtófőnök október eleji nyilatkozatára, amely megállapította: bekövetkezett az, amit német részről június 22-én senki sem várt, vagyis az, hogy a szovjet csapatok harcba szálltak, ahelyett hogy állandóan kitértek volna a küzdelem elől. A nyilatkozatban rejlik, hogy a németek tartottak az 1812-es események megismétlődésétől. Pedig akkor az orosz kitérés oka a készültségben volt, s az orosz seregek nem éppen tervszerűen, hanem ösztönösen mentek állandóan vissza. Napoleon hadai 1812 június 24-én keltek át a Niemen folyón, hogy Vilnára előtörve, szétverjék az ott gyülekezőben levő orosz fősereget. A meglepett oroszok nem lévén felkészülve, visszamentek. Csak Szmolenszknél álltak meg. Itt augusztus 18-án csatára került a sor. A harc az oroszok hátrányára alakult, mire a 19-ére hajló éjjel visszamentek Moszkva felé. A város előtt, Borodino-nál szeptember 7-én megtörtént a nagy összecsapás, de a végleges döntés elmaradt, mert az oroszok másnap odahegyták a csatateret és feladták Moszkvát is. Ezzel alapozták meg későbbi győzelmüket. Miért nem követték a vörös tábornagyok ezt a példát? Talán veszendőbe ment a régi orosz hadak hagyományos ügyessége a visszavonulásban? Vagy politikai okok parancsolták a csaták elfogadását? Majd csak később fog tisztázódni, hogy miért gazdagították a vörös hadvezérek a hadtörténelmet ilyen minden képzelet felülmúló csatavesztésekkel.

Ma a helyzet az, hogy a vörös hadsereg kiképzett tartaléka már legnagyobb részben elhasználódott. Kitért a kezdetben kivonult haderő túlságosan megritkult sorait, már amennyire lehetett. Tartalékban már főleg csak azok vannak, akik a háború kitérésekor mint kiképezetlenek vonultak be a póttestekhez. Ezek ma, 4½ hónapi kiképzés után még igen távol állanak attól, hogy valóban hasznathatóan legyenek besorolhatók a hiányok pótlására. Nem kell bővebben megokolni, hogy a sok mindenféle harcigép csak némileg is megfelelő kezelésében és a hadigépek ellen való sikeres harcban az embert nem lehet pár hónap alatt kiképezni. 1914/18-ban a mi véráldozatunkat is nagyon megnövelte, hogy a veszteségek pótlására a hadvezetés igénybe vette a felületesen kiképzetteket is, akik a legelső vonalba állítva, megfelelő ellenérték nélkül szaporították a véres veszteséget és a foglyok számát. A sok elpusztult vörös hadosztályt tehát nagyon nehéz pótolni. De ha még volna elegendő kiképzett ember is, egészen biztos, hogy a kellő hadianyag (harcikocsi, löveg, puska stb.) nem áll rendelkezésre. Ezt eléggé bizonyítja a szovjet ismételt kérése az angolszász hatalmakhoz hadianyagért.

A vörös haderőnek még számos köteléke harcol elismerésreméltó elszántsággal, sőt még ellentámadásokkal is kísérletezik, de viszont jelentős részei idegileg már felörlődtek a reménytelen küzdelemben. Csak ezzel magyarázható meg például az az eset, hogy a Krim védelmével megbízott szovjet sereg képtelennek bizonyult a Perekopnál levő keskeny, pár km-nyi, mindkétoldalt tengerre támaszkodó földszoros, tehát eszményi állás megvédésére. Az állás elvesztése után fogságba került vörös katonák számából és a veszendőbe ment hadianyag mennyiségétől kitűnt, hogy a szóbanforgó vörös sereg egy többször olyan széles állás védelmére is elegendő lett volna, de nyilvánvalóan hiányzott az akarat az ellenállás kifejtésére.

A hadiesemények alakulása a déli szárnyon arra vall, hogy a német arcvonal előnyomulását már jobban akadályozza a télire fordult időjárás, mint a szovjet csapatok ellenállása. A szovjet arcvonal életét tehát az hosszabbítja meg, ha mindaddig hátrál, míg csak az üldözés a túlságosan hosz-

szúra nyúlt utánszállítási vonalon elkerülhetetlenül adódó zavarok, nehézségek stb. hatása alatt meg nem áll. Lehetséges, hogy ez a megállás csak az Ural—Volga—Kaukázus vonalon következik be. Nem akarunk azonban jóslásokba bocsátkozni. Ezért befejezésül csak azt ismételjük, hogy a szovjet vezérkar nem használta ki a rendelkezésre álló tér nyújtotta nagy hadviselési előnyt s ezért szenvedte el a szovjet hadereje a hadtörténelemben eddig példátlan arányú csatavesztések egész sorozatát.

JULIER FERENC

MIÉRT NEM LEHETETT JUGOSZLÁVIA „EGYSÉGES NEMZETI“ ÁLLAM?

JUGOSZLÁVIA egyáltalán nem volt az az egységes nemzeti állam, mint Jamilyennek azt a szerb politikai körök kezdettől fogva feltüntetni igyekeztek.

Az S. H. S. állam tudvalévően 1918 december i-én, az 1917 július 20-i korfui deklarációban közös megegyezéssel lefektetett elveknek megfelelően három délszláv néptörzs, vagyis a szerbek, horvátok és szlovének önkéntes egyesülése és teljes egyenjogúsága alapján alakult meg, s a délszláv királyságnak a békeszerződésben juttatott területek közül az önkéntes egyesülés szempontjából csak a Magyarországtól, Bulgáriától és Albániától elszakított területek képeztek kivételt, melyeket a nemzetiségi elv és a népek önrendelkezési jogának teljes kismimmizésével csatoltak az új délszláv államhoz. Vonatkozik ez a Muravidéken kívül főleg az ú. n. baranyai háromszöveget is magában foglaló és a szerbektől minden történelmi alap nélkül „Vojvodinának“ nevezett délmagyarországi területre, melynek Magyarországtól való elszakadását és Szerbiához való csatlakozását az 1918 november 25-én Újvidéken megtartott ú. n. „Nagy Nemzetgyűlés“ mondta ki a tanácskozásból és határozathozatalból maradéktalanul kirekesztett, de e terület 1,350.429 főnyi népességének 55.9%-os abszolút többségét kitevő magyarság és németiség megkérdése nélkül és akarata ellenére.¹

A korfui deklarációban foglalt egyöntetű és a szerződő feleket egyaránt kötelező határozatnak a végrehajtás során következképpen az állam föderatív berendezésében kellett volna tetet öltenie. A politikai célszerűség és az állami érdek ellenére azonban nem ez történt. Az 1920 november 28-án megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlés, melyből az albánok és törökök kivételével a többi, a hivatalos szerb statisztika szerint is közel 2,100.000 főnyi nemzeti kisebbségeket teljesen kizárták, a Radié-párti horvát képviselők tüntető távollétében, valamint a horvát Nemzeti Klub és a szlovén klerikális Néppárt tagjainak tiltakozása ellenére 1921 június 28-án mindössze 13 főnyi egyszerű szótöbbséggel szavazta meg az ú. n. vidovdani alkotmányt, holott a korfui egyezmény 14. pontjának 3. bekezdése szerint az alkotmányozó nemzetgyűlésnek „az alkotmányt teljes egészében és számbelileg minősített többséggel“, a horvátok és szlovének majorizálása nélkül kellett volna megalkotnia.²

¹ Jojkic Vladan: „Nacionalizacija Baöke i Banata“ (A Bácska és Bánát nacionalizálása), Novisad (Újvidék) 1931; 47. 1. „Spomenica oslobođenje Vojvodine“ 1918. (Emlékkönyv a Vojvodina felszabadításáról), Novisad (Újvidék) 1929; 160—61. 1. Pekic Petar: „Povijest Hrvata u Vojvodini.“ (A horvátok története a Vojvodinában). Zagreb, 1930; 229. 1.

² Ferdo Sisic: Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ (okmányok a szerbek, horvátok és szlovének királyságának keletkezéséről) 1914—1919. Zagreb, 1930; 99. 1.

Ez a korfui megállapodás felborításával létesített alkotmány az állam erősen központosított berendezését intézményesítette, mely a történelmileg kialakult országrészek és ezek széleskörű önkormányzatának eltörlésével valójában a nagyszerb eszme diadalát és a szerbség hegemóniáját jelentette. Ez a szerb kormányzati módszerekkel megtoldott alkotmány tette aztán lehetővé a nemzeti kisebbségek elnyomását, a jogfosztáson, gazdasági kizsákmányoláson és erőszakos beolvasztáson alapuló kisebbségellenes politika állandósulását és ez a szerződésileg vállalt kötelezettségek megszegésével, család mesterkedésekkel és a bosnyák muzulmánoknak, törököknek és albánoknak nyújtott rendkívüli anyagi kedvezmények árán megalkotott alkotmány következményeiben a horvát kérdés olyan nagyfokú kiéleződését és elfajulását idézte elő, mely a további fejlemények során, egyre ismétlődő kormányválságok közepette, a horvátság vezére: Radic Stjepan és négy képviselőtársa ellen a Skupština nyílt ülésén 1928 június 20-án elkövetett véres merényletben robbant ki, majd ennek folyományaként — miután a horvátok Sándor királynak az „amputációra“, vagyis a tisztán horvátok és szlovének lakta területek Jugoszláviából való kihalására tett ajánlatát visszautasították — az 1929 január 6-i államcsínyhez: a diktatúra bevezetéséhez, a parlament feloszlatásához, a vidovdani alkotmány és az összes szabadságjogok eltörléséhez vezetett.

Ami ezután történt: az S. H. S. királyság nevének a nemzeti egység kidomborítása céljából „Jugoszláviára“ való átváltoztatása, az országnak 1929 október 3-án elrendelt új közigazgatási beosztása 9 bánságra és a belgrádi városi kerületre, az új alkotmány dekretálása 1931 szeptember 3-án és ezzel kapcsolatban egy ál- és látszatparlamentárizmus bevezetése, az 1933 március 14-én szentesített és június 15-én életbelépett községi és az 1934 nyarán meghozott, de végre nem hajtott városi törvény, a helyi önkormányzatnak ez a valóságos paródiája, — mindez csak félrendszabálynak és a belső ellentétek kiegyenlítésére merőben alkalmatlan kísérletnek bizonyult, s egy lépéssel sem vitte előbbre sem a kisebbségi kérdés igazságos és a kisebbségi szerződés betűjének és szellemének megfelelő megoldását, sem pedig a jugoszláv állam valóságos létkérdésének: a horvátokkal való kiegyezésnek az ügyét. A diktatúra és az ezt felváltó álalkotmányosság és látszatparlamentárizmus a szerb várakozások ellenére még csak szilárdabba kovácsolta a horvátok egységét és csak fokozta nemzeti ellenállásuk erejét. Hogy a horvát kérdés megoldatlanságának mérges kelevénye mennyire veszélyeztette a jugoszláv államtest épségét, azt az „Uosztasa“ mozgalomnak egy csak kisméretű és csupán figyelmeztető kísérletnek szánt fegyveres akciója (1933), a marseilléi szörnyű királytragédia, a horvát területeken egyre ismétlődő véres összeütközések, valamint Pál régenshercegnek és Stojadinovićé miniszterelnöknek — aki, mellesleg megjegyezve, a szerb államférfiak közül elsőnek ismerte el a horvát kérdés létezését — Macekkel, a horvátság vezérével több ízben folytatott tárgyalások eredménytelensége mutatták meg ország-világnak.

Cvetkovićó miniszterelnöknek sikerült ugyan az 1939 augusztus 26-án, tehát a most dúló háború küszöbén megkötött szerb-horvát kiegyezéssel a horvát kérdést egyelőre nyugvópontra juttatni, de annak végleges megoldását ő sem tudta elérni. Mindenki tisztában volt azzal, hogy a hosszas tárgyalások után nagynehezen nyélbe ütött megállapodás csak a fenyegető háborús veszély hatása alatt jött létre s hogy ennél fogva mindkét félnél éppen az hiányzott, ami a megegyezés állandóságának biztosítéka lehetett volna: az őszinteség és az érdekek azonossága. A szerbek az egyezésben csupán egy a kényszerhelyzet szülte modus vivendi-t láttak, melyet a veszedelem elmúltával akár nyers erőszakkal is megint hatálytalaníthatnak, a horvátok viszont nem titkolták, hogy ők a megoldást csak első állomásnak és biztató kezdetnek tekintik nemzeti céljaik megvalósításáért folytatott küzdelmükben.

A szerb-horvát kiegyezés azonban még más felette kényes és az állam központosított berendezését és a szerbség hegemoniáját mind erősebben veszélyeztető problémákat is vetett felszínre.

A horvátok által elért nem jelentéktelen sikereken felbuzdulva, a szlovéneknek és a boszniai muzulmánoknak Kulenovic Dzafer vezetése alatt álló túlnyomó többsége mind határozottabban az általuk lakott országrészek, tehát a Dunabánság és Bosznia-Hercegovina területi autonómiáját követelték. De mozgolódni kezdtek a montenegróiak és már korábban az állandó melióztatásuk és nagymérvű kiszipolyoztatásuk miatt zúgolódo vajdasági szerbek is, akik Boakovic Dusán pancsovai szerb ügyvéd vezetése alatt „a Vojvodina a vojvodinaiaké” jelszóval szintén a területi autonómia mellett szálltak síkra.

Mindezek a mozgolódások lényegükben a korfui deklarációban lefektetett alapelvekhez való visszatérést jelentették és az állam föderációs átalakítását célozták. A Jugoszláviává összetákoltt történelmi országrészek nem egyszerű és a belgrádi önkénynek védtelenül kiszolgáltatott tartományok, hanem saját külön nemzeti életüket élő társországok akartak lenni, ami a szerb részről váltig hangoztatott és erőszakolt „nemzeti egység” végleges felszámolását jelentette.

Hogy egyébként is mennyire nem volt egységes nemzeti állam Jugoszlávia, azt szembetűnően bizonyítják a jugoszláv népszámlálások adatai és az egyes népcsoportoknak még ezekből a gondosan megfésült számadatokból is kibontakozó erőviszonyai.

I. Az alábbi statisztikai adatok az 1921. és 1931. évi jugoszláv népszámlálás nemzetiségi adatait tüntetik fel:

Nemzetiség	1921-ben	1931-ben	1921—1931 közt növekedés ill. csökkenés
Szerb, horvát, szlovén...	9,931.506	11,912.065	+ 1,980.559
%	82.87	85.51	+ 19.93
Ebből szerb	5,538.774	6,646.529	+ 1,107.755
%	46.22	47.71	+ 20.00
horvát	2,700.000	3,239.262	+ 539.262
%	22.53	23.25	+ 19.97
szlovén	1,019.997	1,221.996	+ 201.999
%	8.51	8.77	+ 19.80
macedon	632.735	759.282	+ 126.547
%	5.28	5.46	+ 20.00
zsidó	40.000	44.996	+ 4.996
%	0.33	0.32	+ 12.49
Magyar	467.658	465.800	— 1.858
%	3.90	3.34	— 0.39
Német	505.790	495.509	— 10.281
%	4.22	3.56	— 2.03
Albán.....	439.657	478.640	+ 38.983
%	3.67	3.44	+ 8.85
Román	231.068	134.514	— 96.554
%	1.93	0.97	— 41.30
Olasz	12.553	8.860	— 3.693
%	0.11	0.06	— 28.23
Bolgár	—	6.173	—
%	—	0.04	—
Görög	—	3.278	—
%	—	0.02	—
Török	150.322	—	—
%	1.26	—	—
Egyéb	246.357	426.079	+ 179.722
(Török, szlovák, rutén, egyéb és idegen állam- polgárok	2.04	3.06	+ 72.76
Összesen	11,984.911	13,930.918	+ 1,946.007
%	100.00	100.00	+ 16.24

Hogy a váltig hangoztatott „nemzeti egység“ valójában csak fikció volt, azt nemcsak az ország lakosságának nemzetiségi megoszlása mutatja, hanem az alább közölt felekezeti megoszlása is. Ennek az utóbbinak azért van különösebb jelentősége, mert a pravoszláv szerbek a muzulmánok hozzájuk szító részével együtt a bizánci szellemet és a bizánci politikai módszereket képviselik, míg ezzel szemben a római katolikus horvátok és szlovének, valamint a magyar és német kisebbség is a nyugati kultúrkörhöz tartoznak.¹ A kettő közötti éles ellentét 1938-ban a konkordátum körüli heves parlamenti és társadalmi harcokban robbant ki, melyek a szerb pravoszláv egyház hajlíthatatlan ellenállása folytán tudvalóóén a Stojadinović-kormány teljes vereségével és a konkordátum-javaslat végleges elejtésével végződtek.

Ettől eltekintve, a népesség felekezeti megoszlását feltüntető táblázatra még azért is szükség van, mert csak ennek az alapján lehet a nemzetiségi megoszlásra vcmtkozó adatokat a tényleges állapotot legalább megközelítő pontossággal helyesbíteni.

II. Jugoszlávia lakosságának felekezeti megoszlása 1921-ben és 1931-ben.

Felekezet	1921-ben	1931-ben	1921—1931 közt növekedés ill. csökkenés
Görög keleti.....	5,593.058	6,785.501	+ 1,192.443
%	46.67	48.71	+ 21.30
Római katolikus.....	4,708.657	5,217.847	+ 509.190
%	39.29	37.46	+ 10.8
Görög katolikus	40.338	44.608	+ 4.270
%	0.34	0.32	+ 10.6
Muzulmán	1,345.271	1,561.166	+ 215.895
%	11.22	11.21	+ 16.0
Német és magyar evang.		113.218	
%		0.81	
Tót evang.	229.516	62.061	+ 1.653
%	1.91	0.44	+ 0.7%
Református		55.890	
%		0.40	
Zsidó.....	64.746	68.405	+ 3.659
%	0.54	0.49	+ 5.6
Ókatolikus.....		7.273	
%		0.05	
Nazarénus.....		6.990	
%		0.05	+ 18.897
Budhista	3.325	2.641	+ 568.3%
%	0.03	0.02	
Egyéb és felek. nélk.		5.318	
%		0.04	
Összesen	11,984.911	13,930.918	+ 1,946.007
% [€]	100.00	100.00	+ 16.2

Rendkívül jellemző a jugoszláv statisztikai hivatal eljárására, hogy az 1921. évi népszámlálásról közzétett kimutatásban a szerbeket és horvátokat nem külön-külön, hanem nyilvánvalóan a két néptörzs szerb részről erőltetett nemzeti egységének kihangsúlyozása céljából együttesen tünteti fel, úgyhogy a horvátok számát Winkler W. „Statistisches Jahrbuch der europäischen Nationalitäten.“ (Wien, 1931; 216—217. 1.) című könyve alapján kellett tartományonként megállapítani.

Ugyanezt a különös módszert alkalmazták az 1931. évi népösszeírásnál is, melynek részletes adatait hivatalosan az összeomlásig, tehát tíz évvel a¹ Idézet az 1931 február 18-án Zágrábban szerb bérencéktől a nyílt utcán meggyilkolt kiváló horvát tudós és egyetemi tanár, Suflaj Milan védőbeszédéből (1921 június): „a horvát nemzet a római-nyugati retortán ment át, a szerb nép viszont a bizánci-török retortán.“ (L. Pavelic Ante: „Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien.“ Wien, 1931; 58. I.)

népszámlálás után sem adták ki, s ezért az 1931. évi népszámlálásra vonatkozólag csak azokat az adatokat tudtuk felhasználni, melyeket Radivojević T., belgrádi egyetemi tanár a belgrádi statisztikai hivatalnál szerzett be és „Hány jugoszláv él a világon?” címmel a „Politika“ belgrádi napilap 1933 május 16-i számában tett közzé. Az 1931. évi összeállításnak az a meglepő újítása, hogy a szlovéneket is közös rovatban mutatja ki a szerbekkel és horvátokkal együtt, úgy hogy a szerbek és külön a horvátok számát a II. táblázatban felsorolt hivatalos felekezeti adatok, a szlovének számát pedig az 1921. évi népszámlálás eredménye és az időközi valószínű természetes szaporodás alapján lehetett csak legalább hozzávetőlegesen megállapítani.

Ha már most a görög keleti vallásúaknak az 1931. évi hivatalosan kimutatott 6,785.501 főnyi létszámából levonjuk a szerb statisztika által minden történelmi és etnográfiai alap nélkül önkényesen és célzatosan a szerbekhez hozzászámított 759.282 főnyi görög keleti macedo-bolgárokat, mint beigazolhatóan bolgár érzelmű öntudatos nemzeti kisebbséget,¹ továbbá az albánok közül a görög keleti vallásúakat (kb. 150.000), az oláhok számából a legkevesebb 125.000-re tehető görög keleti oláhokat, végül az I. táblázatban külön kimutatott 6173 bolgárt és a 3278 görögöt, vagyis összesen legalább 1,043.733 nyilvánvalóan görög keleti vallású, de semmiesetre sem szerb nemzetiségű jugoszláviai honost, akkor a szerbség lélekszáma az 1931. évi népszámlálás helyesbített eredményeként csupán 5,741.768 volt, ami az akkori összlakosságnak csak 41.2%-a, a kimutatásban szereplő 4771% helyett! Ha pedig elfogadjuk a horvát statisztikusoknak azt a tételét és érvét, hogy a boszniai muzulmánok közül azok, akik a régi horvát i k a v a nyelvjárást, vagyis ugyanazt a horvát nyelvet beszélik, mint Dalmácia és Szlavónia horvátjai, s akiknek számát a horvát statisztika az 1931. évi népszámlálás alapján 713.539 főre teszi, származásra, nyelvre, szokásra és erős nemzeti érzésre nézve igazi horvátoknak tekintendők, akkor a horvátok lélekszáma 1931-ben 3,952.801 volt az I. táblázatban feltüntetett 3,239.262 (23.25%) főnyi létszám helyett.

A szerbség 41.21%-os számarányával szemben a horvátság lélekszáma tehát az összlakosságnak legalább 28.37%-a volt, ami már egymagában is elegendő bizonyítéka a horvát nemzeti törekvések jogosultságának, de egyúttal érthetővé teszi ennek a mozgalomnak elemi átütő erejét is, mely az első igazán komoly teherpróbánál aztán Jugoszlávia katonai összeomlásakor, 1941 április 10-én, az önálló és független Horvátországot eredményezte.

A számbeli erőtenyező és egyéb nyomós érvek es jogcímek mellett azonban döntő súllyal esik latba a horvát kérdés elbírálásánál az az államjogi helyzet is, mely a horvát nemzetnek Kálmán magyar királlyal 1102-ben megkötött szerződése óta kisebb-nagyobb változtatásokkal 1918 novemberéig fennállott s amelynek legutolsó törvényes és államjogi szabályozását az 1868-i magyar és az 1868. évi I. horvát törvénycikk statuálja. Hogy milyen széleskörű önkormányzatot biztosított ez a magyar-horvát kiegyezési törvény a volt Horvát—Szlavonországnak, mint a magyar korona társországnak, s hogy azt a szerb-horvát viszálykodás idején mennyire értékelték, azt a többi közt a Skupstinában 1937 elején a horvát kérdéstről elhangzott egyes beszédekből és néhány erre vonatkozó sajtóközleményből is meg lehet állapítani.

¹ A macedo-bolgárok számát a szerb statisztikai hivatal egyáltalán nem adja meg. Egész Jugoszláviában 1931-ben mindössze csak 6173 lelket vett fel bolgár nemzetiségűnek. A macedo-bolgárok tényleges számát Winkler W. idézett könyve és a kisebbségek kongresszusi közössége kiadásában 1931-ben megjelent „Die Nationalitäten in den Staaten Europas“ című könyv (Wien—Leipzig) alapján (372. 1.) adjuk meg.

Horvátországnak a magyar uralom alatti helyzetét a szenátus 1937 március 19-i ülésén Superina volt miniszter ismertette, cáfolatául annak a szerb nacionalisták által hangoztatott hamis állításnak, hogy Horvátország a magyar uralom idején a teljes jogtalanság állapotában lett volna. „A magyar-horvát 1868. évi kiegyezés alapján — mondta Superina — Horvátországot mint külön politikai nemzetet ismerték el, melynek saját külön területe és bizonyos ügyekben saját törvényhozása és saját kormánya volt. Ami pedig Dalmáciát illeti, Magyarország arra kötelezte magát, hogy mindent el fog követni ennek a tengeremelléki tartománynak Horvátországhoz való csatolása érdekében. Horvátországnak a kezében volt a törvényhozási és végrehajtó hatalom a belügyek, az igazságügy, a közoktatásügy, az építésügy, a földművelésügy, a szociális politika és az egészségügy, valamint a testnevelésügy és a jelenlegi erdészeti és bányászati tárca egy részének a terén. A kereskedelem és az iparügy terén is végrehajtó hatalma volt Horvátországnak. Mindez azt jelenti, hogy Horvátország nyolc jelenlegi minisztériumunknak megfelelő tárcát tartott a kezében a törvényhozási és a végrehajtó hatalom szempontjából, míg egy minisztériumi ügykörben csupán a végrehajtó hatalmat gyakorolta. Mindezeket az ügyeket az országos kormány intézte, melynek élén a bán állt négy osztályfőnökkel, akik valamennyien miniszteri hatáskört töltöttek be, míg a bán valójában a horvát kormány miniszterelnöke volt.“

„A horvát miniszter összekötő volt az országos kormány és a korona között. A horvátok a közös horvát és magyar ügyekre azokon a képviselőkön keresztül gyakoroltak befolyást, akiket a horvát Sabor küldött a közös magyar-horvát képviselőházba, az egész Monarchia közös ügyei pedig a delegáció ellenőrzése alatt álltak, melynek az alkotmány értelmében egy bizonyos számú horvát tagja is volt. És még ezzel az állapottal sem voltunk sohasem teljesen megelégedve⁴⁴. ...!“

„Ebből a történelmi ismertetésből következik, hogy a szerb királyság államférfiai és politikusai nem tartották meg azokat a kötelezettségeket, melyeket a horvátokkal szemben vállaltak s hogy olyan alkotmánytörvényt hoztak, amely megsemmisíti a horvát nemzet politikai és nemzeti individualitását s hogy a horvátok elveszítették mindazt, amivel az összeomlott habsburgi Monarchiában rendelkeztek... A horvátok az egyesüléskor mint idealisták jártak el, sőt még mint altruisták is, abban a meggyőződésben, hogy a szerbiai államférfiak nem fogják a nemzeti egység eszméjét a saját hegemóniájuk céljára felhasználni, megfosztván a horvát nemzetet mindattól, amiye államjogi szempontból a monarchia keretében volt és amit hosszas küzdelmekben századokon át megőrzött.“

Egyes nagyszerb képviselők és szenátorok fejtegetéseivel szemben, amelyek szerint „Jugoszlávia voltaképpen nem egyéb, mint a szerb királyság folytatása, illetőleg ennek kibővítése s hogy a horvát kérdés már a szaloniki front áttörésekor intéződött el véglegesen és a szerb hódítás jegyében,^{cc} a szerb Pribičević Ádám, az 1936-ban emigrációban elhunyt Pribičević Szvetozár fivére és a független demokrata párt elnöke a belgrádi „Pravda“⁴⁴1937. február 21-i számában kimutatta, hogy Horvát—Szlavonország nemcsak a polgári közigazgatás terén rendelkezett csorbíthatlan önállósággal, hanem ezenfelül megvolt a maga külön honvédsége, csendőrsége és rendőrsége is horvát szolgálati nyelvvvel és horvát vezényszóval, sőt megvolt a maga külön zászlója és külön ősi címere is.

A zágrábi „Hrvatski Dnevnik“ 1937 február 25-i száma külön cikket szentelt Pribičevićé találó válaszában s ezt azzal egészítette ki, hogy 1918 december elseje előtt, tehát a magyar uralom alatt külön horvát állampolgárság is volt. Aztán pedig így folytatta: „A horvátok nem mondtak le semmiről és nem áldoztak fel semmit, hanem amijük volt, azt mind erőszakkal rabolták el tőlük... De a rablás mindig rablás marad. Az élrablott javakhoz való jog sohasem évül el, különösen nem egy olyan népnek a joga, amely senkiben nem tesz kárt, hanem csak meg akarja őrizni a magáét és küzd azért, ami őt megilleti.“

Valóban, ha a horvátok Összehasonlították a „Sporazum“ előtti helyzetüket a jugoszláv királyságban a kettős Monarchia alatti államjogi helyzetükkel, akkor teljes joggal hivatkozhattak a horvát parasztpárt által 1921 február 11-én Sándor akkori régens herceghez intézett feliratban olvasható következő megállapításra: „1918 december 1-től fogva az egész horvát nép, vagyis a horvát parasztság kivétel nélkül és a horvát értelmiség nagy többsége nemcsak „felszabadítottak“ nem érzi magát, hanem ellenkezőleg: olyan mértékben elnyomottak, mint még soha egész történelme folyamán... A történelem nem ismer példát arra, hogy egy nép valaha is megkísérelte volna, hogy egy másik fajkon népnek ezeréves állami és nemzeti egyéniségét a testvériség és a felszabadítás nevében fegyveres erővel és botozással megsemmisítse.“

A három délszláv néptörzsnek az „integrális jugoszlavizmus“-ban maradéktalanul „egységes nemzeté“ való egybeforrását azonban nemcsak a horvátok ellenették, hanem — bár nem olyan öntudatosan és kevésbé határozottan — a szlovének is, akik a saját javukra, igazi kalmár szellemben, minden helyzettel meg tudtak alkudni és akiknek a legtekintélyesebb politikai, kulturális és gazdasági vezére 1940 végén bekövetkezett haláláig Korosec volt, a borraalópolitikának még balkáni viszonylatban is elsőrangú mestere. A szlovének majdnem kivétel nélkül római katolikus vallásúak és egész múltjuknál fogva szintén a nyugati kultúrkörhöz tartoznak. Ez a két adottság, valamint az a körülmény, is hogy a Drávabánság, vagyis a szlovénlakta tartomány az ország északnyugati csücskében feküdt, a horvátok, olaszok és osztrák-németek közé beékelődve és a szerbséggel minden térbeli összefüggés nélkül, a szlovén kérdést a horvát probléma függvényévé tette. Ameddig Belgrád meg tudta akadályozni a horvátok közjogi programjának: az állam föderatív vagy konföderációs alapon való átszervezésére irányuló követelésének a megvalósítását, addig a szlovének sem mertek nyíltan szembefordulni az érvényben levő és voltaképpen a szerbség hegemoniáját jelentő centralista rendszerrel. Mihelyt azonban a horvát nemzeti küzdelem az 1939 augusztus 26-i szerb-horvát kiegyezés kivívásával első számottevő sikerét aratta, a szlovéneknek szükségszerűleg a horvátokkal kellett tartaniok és velük az állam berendezésének a kérdésében is egyező álláspontra helyezkedniük.

Hogy ebbeli törekvéseiket és követeléseiket csak józan önmérséklettel és az erőviszonyok gondos számbavételével hangoztatták, azt kizárólag az időközben kirobbant háborúra való tekintettel tették, úgy érezvén, hogy az országnak az Anschluss óta már amúgy is igen nehéz külpolitikai helyzetét nem szabad belpolitikai viszálykodásokkal még súlyosbítniok.

Ugyanígy gondolkodtak és jártak el a boszniai muzulmánok is, akik a mostanában, 1941 november 20-án, az önálló és független Horvátország helyettes miniszterelnökévé kinevezett Kulenović Daafer volt jugoszláv erdő- és bányászati miniszter vezetése alatt egy külön önkormányzattal rendelkező közigazgatási egységet, vagyis ugyanolyan jogokat követeltek, mint amilyeneket a szerb-horvát kiegyezés a Dalmáciát is magába foglaló Horvát Bánságnak biztosított. Az önálló boszniai bánságnak a felállítása egyébként az ottani muzulmánok és horvátok, tehát Bosznia lakossága többségének, valamint a Horvát Bánság illetékes tényezőinek elképzelése szerint csak bevezetése és előkészítése lett volna a két bánságnak alkalmas időpontban végrehajtandó egyesítésének, olyanformán azonban, hogy Boszniának túlnyomóan szerblakta területei a felállítandó nagy szerb bánsághoz kerültek volna.

Ez a történelmi országrészekben mind nagyobb erővel jelentkező autonomista mozgolódás, mely a bizonyos területi változtatásokkal Zeta bánsággá átalakított Montenegróban is visszhangra talált és melyben még a délvidéki magyarság Nagy Iván vezette tábora is részt vett, végeredményben az ország föderalisztikus berendezését célozta, amelyben

aztán az államot alkotó három délszláv nép: a szerb, a horvát és a szlovén az állami egység keretében a maga külön nemzeti és népi életét élhette volna.

Nagyon valószínű, sőt bizonyos, hogy ez az autonomists mozgalom a természetes fejlődés vonalán haladva előbb-utóbb a macedo-bolgár és az albán népcsoport területére is átcsapott volna, ahol a legnagyobb erőszakkal folyt ennek az Európa szemétől távol eső két népnek politikai, kulturális és gazdasági elnyomása és ezzel párhuzamosan azok elnemzetietlenítése is.

A jugoszláv eszmén alapuló és szerb részről nem is titkolt hatalmi célok érdekében erőltetett „nemzeti egység” tehát merő fikciónak bizonyult. A jugoszláv eszme megbukott, mert amint azt Suflay Milán megállapította: „a jugoszláv eszmének nincs és nem is volt dinamikája”, majd horvát vonatkozásban még ezt fűzte hozzá: „Ez az eszme jelentéktelenné vált a hatalmas horvát nemzeti eszmével szemben. Horvátországban a jugoszláv eszme csak egy vékonyka hártya, mely alatt a horvát nemzeti vulkán forrong”. (L. Pavelic Ante: „Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien”, Wien, 1931; 59. l.)

Az „egységes nemzet”-ről szóló szerb tétel irrealitásának egy további bizonyítéka végül az a megdönthetetlen tény is, hogy Jugoszláviában tíznél több kisebbség élt (a helyesbített statisztika szerint) a három milliót megközelítő lélekszámmal, ami az összlakosság 29—20%-át tette. Ha ezekből leszámítjuk a kellő nemzeti öntudatosság híján vagy egyéb okok miatt még meg nem szervekedett népcsoportokat, mint pl. az 1931. évi népszámlálásról megjelent kimutatásokban az „egyéb” rovatban elbújtatott kb. 150.000 főnyi török kisebbséget, vagy a számbelileg jelentéktelen és törzsnépüktől, illetve anyaországuktól messzire elszakadt és csak szórványokban élő kisebbségeket, mint pl. a kb. 60—70.000 főnyi tót és a kb. 15.000 főnyi rutén népcsoportot, vagy az alig 9000 főnyi, de egyébként kiváltságos helyzetben levő olaszokat és a csupán 3278 főnyi görög szórványt, maradt 5 olyan, számra is jelentékeny nemzeti kisebbség, és pedig a magyar, német, oláh, macedo-bolgár és albán kisebbség, melyek még az 1931. évi hivatalos és a nemzetiségek lélekszámát mesterségesen apasztó népszámlálás szerint is 2.333.745 főnyi tömegükkel az összlakosság 16,8%-át tették és melyeket mint öntudatos népcsoportokat semmiképp sem lehetett az „egységes jugoszláv nemzet” fogalma alá vonni.

A jelentéktelen kisebbségi népcsoportoktól eltekintve az öt számottevő nemzeti kisebbség tömegei a végeken és a Duna- és a Száva-bánsági németiség, valamint a Morva- és Vardar-bánsági oláhság kivételével törzsnépük nemzeti államának határa mentén vagy ennek közelében laktak. Az öt nemzeti kisebbség települési területének ez a periferikus és ennél fogva nem veszélytelen fekvése a dolgok természetes rendje szerint, de az állami érdek szempontjából is azt követelte volna, hogy Jugoszlávia a kisebbségvédelmi szerződéseiben vállalt kötelezettségeinek hiánytalan teljesítésével a kisebbségeknek intézményesen és gyakorlatilag is biztosítsa a kisebbségi jogok háborítatlan élvezetét. Kétséget nem szenved, hogy ez a józan és okos politika a súrlódási felületek csökkentésével nagy mértékben előmozdíthatta volna az ország belső rendjének konszolidálódását és biztosíthatta volna az erőszakkal elszakított kisebbségek részéről a hódító állam iránti loyaltást. Ehelyett azonban a nagyszerb imperializmus büvkörében mozgó belgrádi politika csak a centrifugális erőket gyarapította a nemzetközi szerződés biztosította kisebbségi jogok állandó megnyirbálásával, sőt sok vonatkozásban teljes megvonásával.

Az SHS állam alapítása, vagyis 1918 december elseje óta egészen Jugoszlávia 1941 április havában bekövetkezett katonai vereségéig és az ezt nyomon követő felbomlásig eltelt 22½ esztendő nem hozta meg tehát az állami

közösség fennmaradását biztosító nyugalmi állapotot és a lelki egységből fakadó együttműködési készséget sem az államalkotó három délszláv nép egymáshoz való viszonyában, sem pedig a nemzeti kisebbségek arcvonalán. A kezdetben már megvalósultnak vélt „nemzeti egység“ csődjé, mely Simovic tábornok és társainak március 27-i államcsínyé által kirobbantott háború negyedik napján, április 10-én már Horvátország kiválásához és önállósulásához, majd július 12-én a cetinjei alkotmányozó nemzetgyűlésen, Montenegro elszakadásához vezetett, főleg azért következett be, mert a hatalom szerb birtokosai nem érték be a primus inter pares szerepével, hanem minden áron kiváltságos haszonélvezői és vámszedői akartak lenni a jugoszláv politikai és gazdasági életnek és kedvezményezettjei a kulturális fejlődésnek. A „nemzeti egységet“, mely voltaképpen még csak cél lehetett, élő valóságként akarták rátukmálni a többi népekre és elbizakodottságukban túltették magukat azon a józan és bölcs irányelven, melyet az 1905. évi fiumei rezolúcióról nálunk is jól ismert Supilo Fran 1917 július 22-én Jovanovic Joca londoni szerb követhoz intézett levelében állított fel a három testvérmépnek egy egységes nemzetté összeforrása kérdésében. „Ellene vagyok — írja Supilo — minden korai nivellálásnak, mely még nagyobb nemzeteknél sem hozta meg a remélt eredményt. Ezt a nivellálást bízzuk az időre és a jövő nemzedékekre... íme ez a váza az én elgondolásomnak a mi államunk megszervezéséről, mely meggyőződésem szerint ki fogja elégíteni a mi különböző nevű, vallású, hagyományú és gondolkodású egész népünk nagy többségét.“

Ezt a komoly figyelmeztetést és bölcs tanácsot Belgrád azonban éppúgy semmibe vette, mint Macek intő szavát, melyet 1938 tavaszán a „Revue de Paris“-ban intézett a belgrádi hatalmasokhoz és az ország népeihez: „Mi a szerbek, horvátok és szlovének föderációját akarjuk a horvát nemzet részére külön kormányval... Ha nem adnak nekünk elégtételt, akkor az elszakadásra irányuló törekvések nagy európai válság esetén az állam szét hullását fogják előidézni.“

Macek jóslata a belgrádi puccs jóvoltából hamar és alaposan beteljesedett ...

PROKOPY IMRE

KOSSUTH ÚTJA ANGLIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN

KILENCVEN ÉVVEL EZELŐTT, 1851 december 4-én érkezett meg Kossuth Lajos Amerika partjaira. Hajója, a „Humboldt“ nevű óceánjáró, éjszaka fél tizenkettőkor kötött ki a newyorki öbölben fekvő Staten Island partjain. Az ünnepélyes bevonulás harmadnap, 6-án folyt le New-Yorkban a Broadwaynek a Castle Gardentól a városházáig, a City Hall-ig terjedő szakaszán. Több, mint félévig tartózkodott Kossuth Amerikában. New-Yorkon kívül Washingtonban töltött el hosszabb időt. Ideje többi részében pedig csaknem állandóan utazott. Nyugaton Illinoisig, délen New-Orleansig jutott el. Északon járt Bostonban és New-England államainak több városában. Több mint félezer nyilvános szónoklatot tartott, amint azt útjának vége felé saját maga említi. Végül is testileg és lelkileg kimerülten, útja sikertelensége miatt elkeseredve, minden ünneplés nélkül utazott el New-Yorkból, A. Smith álnév alatt egy német emigráns miniszter, Armand Goegg társaságában, 1852 július 14-én.

Kossuth és társai a törökországi internálásnak már második évét töltötték akiszásiai Kiutahiában, amikor szabadonbocsáttatásuk 1851. szeptem-

ber 1-én bizonyossá vált. Hosszú és áldatlan diplomáciai huzavona fel-felcsillanó reménységeit és lehangelő kudarcait kellett végig szenvedniük, míg végre Bécs alulmaradt a küzdelemben és a Porta beleegyezését adta, hogy Kossuthék szabad emberekként szálljanak fel a washingtoni kormány által küldött és a Dardanellák bejáratánál várakozó amerikai hadihajó, a Mississippi fedélzetére.

A Mississippi első fontosabb kikötője Marseille volt. Kossuth már ekkor elhatározta, hogy mielőtt átkelne az óceánon, néhány hétre ellátogat Angliába is. Amerikában angliai útját nem szívesen látták. Ezt tudta Kossuth is, ezért szánta rá magát nehezen arra, hogy útját megszakítva, előbb Angliában töltsön el valamennyi időt. Amerikai barátai előtt angliai látogatását azzal indokolta meg, hogy egyrészt gyermekei neveltetése ügyében kell eljárnia, másrészt, hogy meg kell látogatnia az Angliában élő magyar emigránsokat. Az igazi ok azonban nem ez volt. Kossuth az angol kormány és az angol nép támogatását akarta megszerezni, ha, mint ekkor még csaknem bizonyosra lehetett venni, a forradalmi láng újra fellobbanna az európai kontinensen és sor kerülhetne a közös osztrák-orosz erővel elfojtott magyar felkelés folytatására és Magyarország függetlenségének kivívására. Napoleon Lajos herceg, a későbbi III. Napoleon államcsínyét előkészítő terveit 1851. szeptemberében még jól őrzött titok leple fedezte el a nagy nyilvánosság előtt. De a kiutahiai elzártágából érkező Kossuth ettől eltekintve sem igen tudhatta, hogy két év alatt mekkorát fordult a világ kereke és mennyire megváltoztak a világpolitikának azon erői, amelyeknek egymásra való hatásai döntötték el, emelheték vagy taszíthatták még nagyobb mélységbe a magyar szabadság és függetlenség ügyét.

Kossuth Marseilleből szárazföldön akarta folytatni útját Angliába. Az már az idők fordulásának jele lehetett, hogy a francia hatóságokat idegesítette a szélsőbaloldali elemeknek Kossuth mellett tüntető rokonszenve s ezért megtagadták tőle az ország területén való átutazásra szóló engedélyt. Így Kossuth tovább folytatta útját az amerikai hajó fedélzetén Gibraltarba. Itt családja tagjaival és közvetlen kíséretének néhány tagjával a „Madrid“ nevű brit poetahajó fedélzetére szállt át. A Törökországból vele együtt szabadult magyar emigránsok nagyobb része a „Mississippi“-n folytatta útját és Kossuthékat megelőzve, néhány héttel előbb érkeztek meg Amerikába.

Angliában a magyar emigránsoknak Pulszky vezetése alatt álló népes csoportja már türelmetlenül várta Kossuth megérkezését, amikor a „Madrid“ érkezését jelezték Southamptonben október 24-én, a kora délutáni órákban.

A város mayor-ja, Mr. Andrews, egy derék kocsijármester, a teljes számú városi tanáccsal együtt hivatalos, arannyal szegett kék bársonyruhában órákon át várakozott a nevezetes pillanatra, úgyszintén a dokkok körül tartózkodtak az emigránsok, köztük Pulszky, feleségével együtt. Egy egykori hírlap tudósítója 30—40-re becsüli a számukat és megjegyzi, hogy az egész városban feltűntek különös magyar szabású ruháikkal és még inkább a magyar arca jellegzetes hatalmas bajuszukkal, körszakállukkal és erőteljes sasorrukkal.

Mikor a hajó horgonyt vetett, a polgármester, Cobden és Mr. Groskey, az Egyesült Államok Southampton! konzulja, egy nagyobb számú küldöttséggel és a vezető magyar emigránsokkal együtt a hajó fedélzetén fogadta Kossuthot. A lelkiismeretes tudósító pontosan feljegyezte azokat a szavakat, amelyeket Kossuth a polgármester rövid üdvözlő beszéde után mondott.

Kossuth levett kalappal állt meg a hajó fedélzetén a küldöttség előtt; szó nélkül, fejbólintással köszönt és csak Mr. Andrews szavaira, aki úgy köszöntötte angol földön, mint a „szabadság bajnoká“-t, felelte egy kissé elfogódott páthosszal ezt a néhány szót: „Ah! now I feel I am free! I am free when I touch your soil!“ (Oh, most érzem, hogy szabad vagyok. Szabad vagyok, midőn az Önök földjét érintem!)

A gondos reporter a legapróbb részletekig leírja az egész jelenetet, de különösen érdekes, amit Kossuth külsejéről ír: Körülbelül öt láb, nyolc hüvelyk a magassága, szikár termete van és szemmel láthatólag nem valami erős fizikumú. Ovális arcán azonnal feltűnik kékesszürke szeme, amely O'Connel szemére emlékeztet. Dúsan ívelt szemöldöke arcának lelkes és feltűnően értelmes kifejezést ad. Homloka magas és széles, mélyen szántva redőkkel. Sötétbarna hajfűrtjein itt-ott ősz hajszálakat lehet látni. Ajkát vastag bajusz takarja el, de csak olyankor, midőn nem beszél. Bajusza egybenőtt hatalmas körszakállával, amely álláról dús fekete fűrtökben hull alá. Végül megjegyzi a tudósító, hogy a róla ismeretes arcképek mennyire nem jők. De ennek talán az is lehet az oka, hogy a közelmúlt izgalmas eseményei hagytak nyomot arcvonásain és az út fáradalmi is megviselhették. Általában inkább a gondolat, mint a tett emberének látszik. Arcán van valami, amit képzelgőnek, sőt mélézónak lehetne nevezni, mindez pedig inkább mutatná az elméleti rajongást, mint a politikai értelemben vett vezető egyéniségét vagy hadvezért.

A bevonulás a városba diadalmenet volt. Kossuth a város díszkocsiján állt fedetlen fővel. A kocsi körül és mögötte állandóan nagy tömeg tolongott. Az ablakok természetesen mind teli voltak kíváncsiakkal és mindenütt a magyar, angol, amerikai és a török zászlót lehetett látni. A harangok szóltak az egész idő alatt, míg a bevonulás tartón.

Kossuthék szállása a polgármester házában volt. Alighogy megérkeztek, valamennyiüknek ki kellenn menni az erkélyre, Madame Kossuthnak is és a három gyermeknek. Kossuth néhány szót szólott a tömeghez. Angliát megint, mint a szabadság földjét aposztrofálta, de mondott egy lojális bókot Viktória királynőnek is, aki a trónon a szabadság elvének képviselője (representing on the throne the principle of liberty). Ennek a kijelentésének később igen nagy visszhangja támadt Angliában és Amerikában egyaránt.

Ekkor öt óra felé járt az idő, de Kossuthnak csak annyi ideje maradt, hogy átöltözködjék, mert fél hatkor már kezdődött a City Hall-ban a tisztelőtére rendezett ünnepség. A derék Mr. Andrews meglepetést tartogatott Kossuth számára. Még a magyar szabadságharc leverése előtt történt, hogy az amerikai magyarok díszes selyemzászlót küldtek haza Anglián keresztül. Mire azonban Angliába ért a zászló, elkésett, úgyhogy már nem lehetett elküldeni és elárverezték. Így jutott a magyarbarát polgármester kezébe, aki a gyűlésen a könnyekig meghatódva adta át Kossuthnak a szomorú végű szabadságharcnak ezt a különös ereklyéjét.

A gyűlés fénypontja Kossuth hatalmas, három és fél óra hosszúra tartó beszéde volt, amely egyszerre megszerezte számára az elképzelhető legnagyobb népszerűséget. Végtelenül ügyes diplomáciával vigyázott arra, hogy egyelőre még csak célzást se tegyen az angolországi és amerikai útja igazi céljáról, az intervencióról. E helyett drámai elevénységgel mondotta el a szabadságharc történetét és szenvedélyes haraggal támadt az elnyomók, az osztrák császár és az orosz cár ellen.

Az angol fővárosba egy kis aggódással ment Kossuth. Félt a sok intrikától, melyet az osztrák titkos rendőrség fáradhatatlan szívóssággal szőtt ellene. A londoni városháza dísztermében, a Guild Hall-ban való fogadtatás azonban, amely október 30-án volt, megmutatta, hogy Kossuth népszerűsége és a magyar szabadságharc iránt érzett rokonszenv sokkal erősebb volt mindennél.

A felvonulás Kossuthnak az Eaton Place-en lévő lakásáról nagyon impozáns volt. Kossuth kék katonai díszmentében és tollas fűveggel ült a nagy tömegben csak lépést haladó díszkocsiban. A Guild Hallban a tanács teljes díszben fogadta az illusztris vendéget. A Lord Mayor mondott beszédet. Beszéde teli volt a nagy ember előtti őszinte hódolattal és a magyar ügy tragikus bukása iránt érzett rokonszennel. Igen tapintatos formában

hivatkozott arra, hogy Anglia igyekezett befolyását érvényesíteni a Portánál Kossuth és az internált magyar emigránsok kiszabadítása érdekében.

Kossuth válaszában már nem hallgatta el útja egyetlen célját, Anglia fegyveres segítségének megszerzését. Ez a beszéd különösképpen kiemelkedik valamennyi közül és utolsó mondatai megdöbbentő hatással voltak a hallgatóságra: „Oh ne felejtsek el — mondotta — az Önök büszke biztonságában azokat, akik zsarnoki elnyomásban élnek. Ne adjanak szabad kezét a cárnak, hogy kezében tartsa Európa népeinek sorsát. Ne adjanak szabad kezét a zsarnokoknak, hogy a szabadság szent eszméjét Európa véérébe fojtsák. Mentsék meg a népek millióit, akik egyébként el fognak vérezni. Ne engedjék fékét vesztetten dühöngeni a zsarnoki elnyomást, hanem legyenek a világ felszabadítói!”

Kossuthnak még egy nagyobb szereplése volt Londonban, egy népgyűlésen, ahol leginkább munkások voltak jelen. A munkássággal ettől eltekintve nem igen kereste a kapcsolatokat, sem Angliában, sem később Amerikában. Éppen ez választotta el az európai proletár osztályérdekek olyan korai forradalmár harcosaitól, mint az olasz Mazzini és a francia Ledru-Rollin. Ezekkel egyelőre fenntartotta a politikai barátságot, de politikai útjaik, már 1851—52. évi angol-amerikai körútján is, később hosszabb londoni tartózkodása után még jobban szétváltak egymástól.

Manchesterben és Birminghamben sem a munkásság, hanem a radikális gondolkodású angol polgárság lelkesedett a nagy magyar „patrióta” gyűjtő hatású beszédein. De a lelkesedésnek nem sok magva volt, még kevésbé valami gyakorlatilag értékesíthető eredménye. Palmerston maga is inkább csak játszott a magyar kérdéssel. Mindig is elég lelkiismeretlen, skrupulusoktól majdnem a cinizmusig menően mentes államférfi volt. De még ha akarta volna, sem tehetett volna sokat a magyar ügyért, mert nem sok idővel III. Napoleon államcsinnye után megbukott. A két nagy, egymást a hatalmon felváltó párt, a konzervatívok és a liberálisok két vezére, D’Israeli és Gladstone, egyaránt meg nem értéssel, sőt inkább ellenségesen kezelték a magyar ügyet. Az udvar még ellenségesebb volt. Viktória királynő irtózott minden forradalomtól és forradalmártól; férjének, Albert hercegnek, mint a hannoveri uralkodóház tagjának pedig még külön okai is voltak rá, hogy ellen-szenvesen és a legmerevebb elzárkózással kezelje a Habsburgokkal, tehát egy német uralkodócsaláddal szembekerülő Magyarországi ügyét.

Így sok sikerrel, de kevés eredménnyel hagyta el Kossuth Angliát, kevesebb mint egy hónapi tartózkodás után.

Az elutazás napját többszöri változtatás után november 20-ban állapították meg. Két hajóstársaság is ajánlott fel ingyen utazást Kossuthnak és annak a néhány emigránsnak, aki vezérét átkísérte Amerikába.

A hajóraszállás előtt, már korán délután a kikötőbe mentek azok, akik az utolsó percig Kossuthal maradtak. Közöttük volt a hűséges Mr. Andrews és Cobden is. A „Humboldt” elindulását csak késő estére várták, előzőleg ebéd volt az egyik kikötőben horgonyzó hajó fedélzetén, amikor Kossuth igen meghatott beszédben búcsúzott el barátaitól.

Csúf őszi este volt, a tenger vihart ígért. Kossuthék szemmel láthatólag féltek az óceánon való átkeléstől. Már az eddigi tengeri út is megviselte őket, de ez a két hetes út az akkori idők esetlen lapátos gőzösein, amilyen a Humboldt is volt, az őszi atlanti viharok idején éppen nem ígért valami nagy szórakozást. Kossuth idegesen szivarozott, előző éjjel nem aludt és most sápadt volt, beesett szemén meglátszott a végtelen kimerültség...

Negyed tíz volt, mikor felhallatszott a „Humboldt”-ról a jelző lövés, a hajó ugyanis Cowes-nál kinn, a Solway-öböl vizén vette fel utasait, ahova Kossuthéknak egy kis gőzösön kellett kimenniük. A „Humboldt”-nak valóban nehéz útja volt és csak december 4-én érkezett meg New-Yorkba.

Amerikába megérkezve, Kossuthot valósággal megdöbbenette a korlátozásokat sem nem ismerő, sem nem tűrő amerikai érzelmeknek európai ember számára akkor talán még meglepőbb, szenvedélyes megnyilatkozása. Staten Islandon a „rendező bizottság“ a hajókikötő közelében hatalmas sátrat állíttatott fel. Hiába járt már az idő közel éjfélhez, mikor a hajó kikötött, a tömeg rendületlenül kitarított helyén. A hatalmas newyorki kikötőt, fel a Hudson-folyó torkolatáig, mindenütt ágyúörgés verte fel. Kinn a parton ezrével tolongott az ünneplő tömeg. Kossuth szállása a Staten Islandon levő egészségügyi telep vezetőjénél, Mr. Doane-nál volt. De egész éjjel nem tudta szemét lehúyni, állandóan fogadnia kellett az egymásután érkező küldöttségeket és hozzá még, amerikai szokás szerint, a küldöttség tagjaival egyenként kezelt kellett fognia.

A 6-án délelőtt lefolyt newyorki fogadtatás, a ránk maradt leírások szerint, fejlethetetlen látványt nyújthatott. A Kossuthot vivő „Vanderbilt“ nevű hajó a Manhattan-félsziget legdélibb pontján levő Castle Garden nevű, ma akváriumnak használt épületnél kötött ki. A fogadtatás a köralakú épület nagytermében folyt le. Itt fogadta Kossuthot Kingsland polgármester. De a zsvaj, akkor még csak a közönség lelkesedése miatt akkora volt, hogy tervezett beszédeiket sem a polgármester, sem Kossuth nem tudták megtartani. A késő éjszakába nyúló, szakadatlan ünnepeltetés legszebb része az eddig még soha nem látott méretekben feldíszített Broadwayn való felvonulás volt, egészen a City Hall-ig. Hamarosan kitűnt, hogy a megújuló hangorkánokat nemcsak a lelkesedés okozza, hanem a tömeg soraiban szép számmal jelenlevő bajkeverők is. Nem valószínű, hogy ezek mind a Kossuth amerikai útja ellen mindent megmozgató két diplomatának, Hülsemann osztrák ügyvivőnek és Bodisco orosz követnek voltak megfizetett emberei. Inkább az történt, hogy a Kossuth-ügy sajnálatos módon pártkérdéssé lett, mielőtt Kossuth Amerikába érkezett volna.

A magyar kormányzó személye körül támadt politikai bonyodalmakat több kedvezőtlenül összejátszó körülmény idézte elő. Baj volt először is, hogy Zachary Taylor elnök, a magyar ügy őszinte barátja, még 1850-ben meghalt. Utóda, Millard Fillmore, alig ismerte Magyarországot és a magyar kérdést. A magyarbarát külügyminiszter, Dániel Webster, értékes támogatást nyújtott Kossuthnak, de nála is az volt a baj, mint az egész kormányzatnál, hogy az 1852. év novemberében esedékes választásokon politikai hatalmuk és befolyásuk megszűnt. Mivel pedig a republikánus párt népszerűsége hanyatlóban volt, nem sok idővel Kossuth megérkezése után az amerikai közvélemény kezdett berendezkedni a demokraták győzelmére, ami valóban be is következett és 1853 tavaszán az elnökválasztásokon kisebbségben maradt republikánusoktól a hatalmat a demokrata Franklin Pierce elnök kormánya vette át. Webster külügyminiszter kezét még külön megkötötte és cselekvésének szabadságában fészélyezte, hogy ő maga is elnökké jelöltette magát, de a jelölőgyűléseken már saját pártja megbuktatta.

A magyar ügy szempontjából legnagyobb baj az volt, hogy a rabszolgaság kérdése s vele az északi és a déli államok közötti ellentét ekkor már nagyon kezdte hatását éreztetni. A magyar ügy 1848—49-ben igen nagy érdeklődést váltott ki az Egyesült Államok közvéleményében, már csak azért is, mert mint Jánossy Dénes írja „A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852“ című műve I. kötetének bevezetésében: „A magyar szabadságharc lélektanilag feltűnő hasonlóságot mutat fel azzal a harccal, melynek az Amerikai Egyesült Államok függetlenségüket és későbbi fejlődésük folyamán példátlan fellendülésüket köszönheték.“ (141. o.) De két és félesztendő alatt a hangulataiban akkor még igen gyorsan változó amerikai közvélemény kezdett megfeledezni a magyarokról. Különben is a fiatal amerikai nemzet akkoriban szép szavakért gyorsan, de szalmalánggal hevük, azonban az elbucottak ügyéért, még ha az a legigazságosabb ügy volt is, komoly és kitarást kívánó áldozatra nehezen volt rábírható.

Kossuth néhány amerikai szónoklatával mégis valósággal csodákat művelt. Különösen arról a beszédéről kell megemlékeznünk, amelyet december 15-én New-York városának díszlakomáján tartott. Ennek a beszédnek a tartalmát Jánossy Dénes (236. o.) így foglalja össze:

Maggyőző ékesszólással bizonyította, hogy az Únió nem követheti többé az elzárkózás politikáját, mely okos és előrelátó dolog volt Washington korában, de megszűnt annak lenni egy 75 év alatt nagyhatalommá nőtt nemzet életében. Az ötvenes évek Amerikájának az az érdeke, hogy elvei, amelyek naggyá tették az Újvilágot, más államokban is érvényre jussanak. Ezért kísérte mindig rokonszenvvel az Únió az európai szabadságtörekvéseket, amelyekben saját történelmét ismerte fel. E rokonszenvet kéri most hazája számára is, ami gyakorlatilag abban állna, ha a két angolszász nagyhatalom, Anglia és Amerika összefogna, hogy az oroszországihoz hasonló beavatkozást Magyarország sorsába a jövőben megakadályozza.

Miután az amerikai demokrácia az önrendelkezési jognak az életbe való átültetése útján született meg, erre Magyarország is igényt tart, mely újra szabad és független óhajt lenni. Ily nagy átalakulást azonban a középeurópai viszonyok mellett újabb szabadságharc nélkül lehetetlen keresztülvinni, aminek legfontosabb előfeltétele, hogy kellő anyagi eszközök álljanak rendelkezésre.

Valamint az óceán milliányi cseppből áll — mondotta —, úgy álljon a magyaroknak nyújtandó anyagi támogatás is milliónknak egy-egy dollárnyi adományából, melynek erkölcsi értékét a nép széles rétegei, nem pedig egyesek rokonszenvre szabja meg. Ha akadnának lelkes emberek, akik az Únió városaiban bizottságokat alapítván, egy-dolláros gyűjtést indítanának, a magyar ügyet hathatósabban aligha támogathatnák. Nemes cselekedetüket az utókor is emlegetni fogja, mint ahogy Európa elnyomott milliói hálával borulnak majd le a Mindenható elé azért a reményért, melyet az önök adakozása nyújtani fog nekik és a jövőben is úgy gondolnak mindig az önök emlékére, mint Isten ajándékára, abban a rendíthetetlen hitben, hogy van még remény e földön az eljövendő szabadságra, mert van még egy nép a földön, mely azt becsüli és támogatja ...

Szavainak hatása alatt a tomboló tömeg kilencszeres üdvörléssel üdvözölte, ő pedig némán meghajolva mondott köszönetét a lelkes rokonszenvért.

Közvetlenül ez előtt a beszéd előtt és néhány nappal a beszéd után folyhattak le Kossuthnak Amerikában eltöltött idejének legszebb napjai. Ekkor valóban azt érezhette, hogy tervei valóra válnak: Amerika népe komoly anyagi támogatást ad a magyar ügy megsegítéséhez; sikerül nagyobb összegű kölcsönt szereznie és a pénzen fegyvert vásárolhat; közben fellángol odaát Európában, valószínűleg francia földön, az új erőre kapott forradalom és akkor a kitűnően felfegyverzett magyar felkelők is megindulhatnak a déli és keleti határokon, hogy az otthoni felkelőkhöz csatlakozva végkép megtörjék az osztrák császári zsarnokság erejét. A „majd hoz Kossuth puskát.. legendája ezekben a napokban indulhatott el és akkor volt is valami reális alapja. Néhány nappal a város díszlakomája előtt Kossuthot meghívták maguk közé a legnagyobb newyorki demokratapárti szervezet, a Tammany Hall emberei. Kossuth szívesen ment és fokozódó érdeklődéssel hallgatta, amit szónokuk, Daniel E. Sickles, az őt üdvözlő beszédben elmondott. A beszéd lényege az volt, hogy ha az amerikai kormány tényleges segítséget nem is ad addig, amíg a szabadságharc újra meg nem indul Magyarországon, ők már most hajlandók neki pénzt és fegyvereket adni. A demokrata amerikai államférfi Jánossy (232. old.) szerint a következőképpen érvelt:

Az amerikai demokrácia nem nézheti tétlenül, hogy miképpen fog össze Ausztria, Oroszország és Anglia a köztársasági, mozgalmak letörésére. Az európai demokrácia diadalra jutásának kulcsa Franciaországban van. Ha ott a demokratapárt győzedelmeskedik, az Újvilágnak

meglesz az a köztársasági szövetségese, amelyen keresztül a többi európai államban, így Magyarországon is, a köztársasági törekvéseket támogatgatja. Ők tudják, hogy ilyen politikai irányváltás esetén fel kell készülni az esetleges háborúra is, bár erről igen sokan hallani sem akarnak. Mint bárhol másutt, úgy Amerikában is vannak pénzügyi, kereskedelmi és egyéni érdekek, melyek mindenáron békét akarnak, hogy nyugodtan élvezhessék vagyonuk gyümölcsét. Az amerikai nép nagy tömegét azonban önzetlenség és idealizmus hevíti — mondotta a demokrata szónok — és pártja hívására bizonyosan akad százezer ember, aki kész lesz átkelni az óceánon, hogy a despotizmus ellen a szabadságot megoltalmazza.

A magyar ügy amerikai előkészítésére Sickiesnek kész tervei voltak. Az olyan országban, ahol a kisemberek milliói kísérik érdeklődéssel a magyar ügyet, bizton lehet számítani a nép széles rétegeinek áldozatkészségére. Azt ajánlotta tehát Kossuthnak, hogy indítson egy-dolláros gyűjtést és ennek jelképekül egy aranydollárt nyújtott át neki.

Amilyen szép és gyakorlatilag is megoldhatónak látszott Sickles elgondolása, a valóság éppen úgy rácsáfolt. A Kossuth dollárokra való adakozást több államban megszervezték, de a formailag kölcsönként kezelt adományok igen gyéren folytak be. Sok baj volt azzal is, hogy a helyi bizottságok a fényes ünnepségek rendezésére sok pénzt költöttek és Kossuth a befolyt összegnek csak kis töredékét kapta meg.

A kiábrándulás folyamata nyomban megkezdődött, amikor Kossuth elhagyta New-Yorkot és Washingtonba ment. Fillmore elnök az év utolsó napján fogadta; ez a találkozás külsőségeiben merev és Kossuth politikai céljai szempontjából értéktelen volt. Csalódással töltötte el Webster hüvös tartózkodó viselkedése is. Pedig az amerikai külügyminisztert Kossuth kétségtelenül rokonszenvesebbnek találta, már csak gondolkodásának puritán egyenes volta miatt is, mint Palmerstont, aki kifürkészhetetlen keverékben egyesítette magában az arisztokrata fölényességét és a nagy diplomata kifürkészhetetlen személytelenségét.

Washingtonból zord téli időben indult Kossuth hosszú és fárasztó körútjára. Előbb következtek a Közép-Nyugat államai, Pennsylvania, Ohio, Illinois, Indiana, Iowa. Itt még állandó lelkesedés kísérte, ahová csak ment. De amikor a Mississipp-i völgyében St. Louis-ba érkezve a rabszolgatartó déli államok városait látogatta meg, a lelkesedésnek egyszerre vége volt. Hiába bizonyígtatta Kossuth kezdettől fogva, hogy politikai elveivel és felfogásával merőben ellenkeznék, ha beleavatkoznék idegen állam olyan belügyébe, amilyenek az Egyesült Államok szempontjából a rabszolgaság kérdését tekinteni kell: szavait a republikánus párt jobboldali szárnyát képviselő whig-ek egyszerűen nem hitték el s a demokraták, tehát a rabszolgaságellenesek táborához tartozónak tekintették; a rabszolgaság eltörlését kívánó haladó elemek pedig azt vették rossz néven tőle, hogy álláspontjának semlegességét hangoztatta s nem állt teljes szívvel és lélekkel az ő oldalukra.

Kossuth április i-én hagyta el New-Orleanst, kiábrándulva, keserű hangulatban és pénztelenül. Bostonba sietett és fenn északon újra megváltozott minden. Meleg és őszinte lelkesedés kísérte útját, amerre csak ment, akár csak Philadelphiában vagy Clevelandben. Történelmi légkör vette körül, az amerikai függetlenségi háború nagy eseményei, döntő ütközetei itt folytak le, Új-Anglia államainak területén. Gyakorlati eredményeket azonban ez az utolsó hat hét már nem hozott. Május 14-én indult vissza New-Yorkba; ekkor már az egész amerikai politikai élet a közeledő elnök-választás, illetve a júniusban és júliusban esedékes jelölő pártgyűlések jegyében állott.

New Yorkban még további két hónapot töltött el. Ezt az időt arra használta fel, hogy igyekezett a választásokba a győzelem nagy esélyével induló demokratapártnak politikai szolgálatokat tenni. Lényegileg azonban

Kossuth angliai és amerikai körútjának sorsa nem Angliában és nem is az Egyesült Államokban, hanem Franciaországban dőlt el. Abban a percben, amikor 1851 utolsó napjain Kossuth az akkor még elég nehézkes hírszolgálat révén jó néhány napos késéssel értesült III. Napóleon reakciós államcsínyének sikeréről, azonnal tisztán látta, hogy Magyarországon új felkelés, új szabadságharc indítása hosszú időre nem lesz lehetséges. Jobb hírek fél-évvel később sem érkeztek és ezért indult vissza kiábrándultan és kedvetlenül Európába 1852 július közepén, hogy előbb Angliában, majd később Olaszországban élje az emigráció szomorú, kilátástalan életét.

Útja mégsem volt hiábavaló, sem első angliai tartózkodásának rövid néhány hete, sem az a félév, amelyet az Amerikai Egyesült Államokban töltött el. Páratlan politikai lángelméjének csillogását, személyiségének mélyen vallásos erkölcsi jellegét a két nagy angolszász nemzet őszintén szívébe zárta. Emléke ma is élő emlék és az a szellemi örökség, melyet maga után hátrahagyott, még mindig „érnél maradandóbb“ emlék.

MÁTHÉ ELEK

LAKÁSHIÁNY BUDAPESTEN

A HÁBORÚVAL JÁRÓ nehézségek közé tartozik a lakáspiac normális helyzetének felborulása is, a nagyvárosokban egyre komolyabb mértékben jelentkező lakásínségnek mind súlyosabb tényében. A lakásínség jelenleg még csak mint másodlagos függvénye jelentkezik a háborúnak, mert a lakóház építkezés üteme csak elenyésző mértékben esett vissza, miután 1941 első nyolc hónapjában is 2524 új lakás készült Budapesten, vagyis alig kevesebb, mint az utolsó békeévben, 1937-ben, amikor augusztus végére még csak 3010 új lakásnak elkészültéről számoltak be építészeink. Még inkább a lakásépítkezés folyamatosságát látjuk azonban akkor, ha azt is közöljük, hogy amíg az utolsó békeévben augusztus végéig átépítés, vagy bontás következtében 763 lakás szűnt meg, addig 1941-ben ilyen módon csak 245-tel csökkent a főváros lakásállománya, vagyis az 1937 évi (január—augusztus) 2247 darabos lakásszaporulattal szemben 1941-ben 2279 darabos lakás szaporulat áll, ami szerint a háború harmadik évében Budapesten több lakás épült, mint az utolsó normálisnak mondott békeesztendőben.

Hogy a lakáshiány a fokozott építkezés ellenére is csaknem fenyegető mértékben jelentkezik és kormányintézkedésekkel kényszerültünk a budapesti lakáspiac megrendszabályozására, az annak a háborús konjunktúrának hatására vezethető vissza, amely párosulva az ország megnagyobbodásával nemcsak Budapesten, hanem országos viszonylatban is jelentős mértékű népi életszint emelkedésében jutott kifejezésre.

A háború okozta gazdasági konjunktúra következtében teljesen megszűnt az ipari munkanélküliség. A hadfelszereléssel foglalkozó ipartelepék minden munkakínálat felvételére alkalmasak, ugyanakkor pedig a blokád-háború hatása alatt kialakult pót- és műanyagiparok is jelentős munkáskéz számára teremtettek munkát, biztosítottak nagyobb tömegeknek rendes kenyeret és megélhetést. Mindezekhez járult hazánk örvendetes területi megnagyobbodása, ami ugyancsak számos munkaalkalmat biztosított az iparban, a kereskedelemben, az igazgatási életben és a szellemi pályákon egyaránt, ami végeredményében mind az életszint fokozására vezetett és ennél kapcsán többek között a lakásínségben jutott kifejezésre.

Ahhoz, hogy a lakáspiacnak ilyen formák között való kialakulását megismerjük, célszerűnek mutatkozik a budapesti lakásépítkezés és lakásforgalomnak helyzetét a múlt világháborútól kezdve vizsgálni.

Az első világháború alatt — szemben a jelenlegivel — Budapesten a lakásépítkezés csaknem teljes mértékben szünetelt. Az első világháború kitörésének évében Budapesten még 303 új lakóház építkezése nyert befejezést és 1915-ben is még 144 lakóházat építettek fel. Ezzel szemben 1916-ban megkezdődött a budapesti építkezések csaknem teljes szünete, úgyhogy Budapesten 1916—20 között öt év alatt mindössze 181 lakóház építése fejeződött be, sőt a következő két esztendőben is csak 102 lakóház építését fejezték be.

Ez az időszak: a világháború és az utána következő évek, összesen hét év, mérhetetlen kiesést eredményezett Budapest lakástermelésében. Az építkezések ilyen arányú kiesése addig ismeretlen volt, mert még 1876—1880 között is 408 új lakóház épült Budapesten 3236 lakással, szemben az 1916—20-as évek 1134 új lakásával.

A lakásínség Budapesten a világháború utolsó éveiben, majd az azt követő években egészen 1926-ig, tetemesen jelentősebb volt, mint ma. Az építkezési dekonjunkcióra tulajdonképpen csak 1926-ban szűnt meg, hogy ettől kezdve egészen 1935-ig, tehát tíz éven keresztül egyenletesen fejlődő építkezési lendületnek adja át helyét.

A lakóházépítkezések 1926-ban közületi ösztönzésre indultak meg. Először a főváros, később maga az állam vállalt mind fokozottabb szerepet abban, hogy a Budapesten mutakozó lakásínség megszűnjék, így 1926-ban a lakóházépítkezésekre fordított kiadásoknak 22.4 %-át, 1927-ben 19.1 %-át a főváros fedezte, 1928-ban pedig ezeknek a kiadásoknak 19.5%-át az állam biztosította, illetve folyósította. A közületi lakóházépítkezés e hároméves terv végrehajtása után azonban megszűnt és amíg eddig évenként a közületek lakóházépítkezésre 20—25 millió pengőt fordítottak, addig 1930 és 1938 között együttesen sem fektettek ilyen összeget budapesti lakóházak építésébe, mert csak 1939-ben jelentkezik ismét komolyabb összeggel a főváros lakásépítési politikája.

A közületi lakóházépítkezések hatása alatt a magánosok építkezési tevékenysége csak átmenetileg buzdult fel. Amint a közületi építkezések aránya csökken, azonnal csökken a magánépítkezések aránya is és így amíg 1928-ban száz millió pengőnél többet fektetnek budapesti lakóházépítkezésekbe, addig 1930-ban az e címen kiadott összegek aránya már az ötven millió pengőt sem érte el.

A lakóházépítkezési tevékenység végeredményében a lakások számának emelkedésében jut kifejezésre, aminek viszont hatással kell lenni a lakáspiac alakulására:

Budapesten 1925-ben 212.215 lakás, 1930-ban 244.251 lakás, 1935-ben 268.125 lakás volt a népszámlálásokkal kapcsolatban felvett lakásstatisztika szerint, míg az 1939. évi november 18-án végrehajtott népösszeírás előzetes eredményei szerint a főváros területén 297.274 lakás és lakott egyéb bérlemény volt, ami azért mutat csak feltűnőbb emelkedést, mert azonos megnevezés alatt 1935-ben is 280.556 tétel összeírás alá. Emez adatok szerint a főváros lakásállománya a század harmadik tizedének második feléből kerekén 15.1%-kal, a negyedik tized első felében 9.8%-kal és ennél nem egészen teljes második felében 6.0%-kal növekedett.

A főváros lakáspiac általános fejlődése szempontjából lényegtelen, hogy hol keletkeztek inkább az új lakások, de a kérdéssel foglalkozva mégis rá kell mutatnunk arra, hogy milyen területi fejlődés ment végbe a vizsgált időszak alatt. Első megállapításunk az lehet, hogy a budai oldal lakástermelése az első világháború óta lényegesen erősebb, mint a pesti oldalé, annak ellenére azonban, hogy a pesti oldal népességszáma fejlődik inkább. A budai oldalon leginkább a kelenföldi és lágymányosi részek épültek be, Óbuda fejlődése szabályozatlansága következtében visszamaradt. A pesti oldalon az ú. n. alsórákosi rétek betelepülése ment végbe a legjelentősebb

mértékben, majd később az ú. n. Szent István-város gyors fejlődése emelkedik ki.

Mint már fentebb említettük, az első világháború következtében elmaradt építkezések csak 1926 után indulnak meg. Az első évek vontatottabb lakástermelése után, 1928-tól kezdve, közületi támogatással jelentős építkezés folyik, aminek révén a lakáspiacon is jelentős változások indulnak meg.

Az építkezések megindulásának idején 1928. III-ik bérévnegyedében Budapesten mindössze 152 lakás volt üres, ami természetesen közelről sem fedezte a mutatkozó szükségletet, hiszen általános megállapítás szerint normális lakás piac csak akkor alakulhat ki, ha a rendelkezésre álló összes lakásoknak legalább három százaléka üres, amivel szemben az 1928. III-ik bérévnegyedben kimutatott üres lakások száma az összes lakásoknak mindössze 0.01%-avolt csak. A normális lakáspiachoz ebben az időben legalább 6—7000 üres lakás kellett volna.

A lakás piac helyzete igen lassan alakult át a következő évek folyamán is. Hiába épült azonban évenként Budapesten két-háromezer új lakás, a lakás piac kiegyenlítődése rendkívül nehezen ment csak végbe olyannyira, hogy 1929-ben is még csak 685 darabos lakáskínálattal (az összes lakásoknak 0.2%-a), 1930-ban 718 darabos (0.3%), 1931-ben is csak 3799 darabos 1.6%-os) lakáskínálattal állunk szemben és csak 1932-ben jelentkezik végre a lakás piacon 10.219 darab lakás üresen, ami az összes lakások számának 4.2%-a volt.

Ma már nagyon jól tudjuk, hogy a lakás piacnak a kívánatosra való zökkenése nem a lakástermelés fejlődésének volt következménye, hanem annak az általános gazdasági válságnak, amely végeredményében már 1931-ben megkezdődött, de 1932 harmadik negyedére olyan mértékben jutott kifejezésre, hogy a csökkenő építkezési konjunktúra ellenére is lakástülkínálatot eredményezett. Ezzel aztán megkezdődött a lakástermelés és a lakásszükséglet kölcsönhatásának játéka; a lakástermelés vontatottan igyekezett már csak a szükségletet követni, úgyhogy 1933-ban a kínálat az összes lakásoknak 4.9%-a, 1934-ben 4.8%-a, 1935-ben 3.2%-a, 1936-ban 2.7%-a, 1937-ben 21%-a és 1938-ban már csak 1.5 %-a volt csak, sőt 1939-ben a kínálat az összes lakásoknak már csak mindössze 0.8%-a és 1940-ben pedig mindössze 0.2%-a. Ez más szóval azt jelenti, hogy elértük ismét az 1929 évi lakás piaci helyzetet, ami fentiek szerint bizony nagyon távol állott a kívánatostól. És tekintve azt, hogy jelenleg a lakáshiány a számszerűen kielégítő építkezések ellenére következett be, ez egyben azt jelenti, hogy sokkal nagyobb szükséglettel is kell számolni, mint a múlt lakásválság idejében, tehát az élénk tornyosuló feladatok jelenleg nagyobbak, mint annak idején voltak.

Budapesten, mint fentebb is említettük, 1940 III. lakásnegyedében mindössze 972 kibéreletlen lakás volt, az összes lakásoknak 0.2 %-a, ami azt jelenti, hogy a tényleges lakásszükséglet és a kínálat között kerekén hétezer darab lakás hiánya mutatkozik. Hogy mikorra lehet számítani ilyen körülmények között a lakás piac kiegyenlítésére, az kissé nehezen határozható meg, de tény annyi, hogy legalább is éveknek kell elmúlni ahhoz, hogy a lakáskínálat utolérje a szükségletet.

Elsősorban is szükséges a lakás piac kiegyenlítődése érdekében megállapítani a tényleges lakásszükségletet. Ennek céljaira a népmozgalmi statisztikát kell alapul venni, mert hiszen a lakásszükséglet többé kevésbé azzal van kapcsolatban, hogy házasságkötések révén egyrészt, házasságok felbomlásával (halál, válás) másrészt milyen lakásszükséglet mutatkozik. Nagyvárosokban, amelyeknek felszívó hatása is van, természetesen szerepet játszik a lakásszükséglet alakulásában az is, hogy a város lélekszáma miként emelkedik a bevándorlás következtében és hogy ez mit jelent a háztartások számában.

Budapesten az utóbbi évek átlagában kereken négyezerben lehet megállapítani a házasságkötési többletet, vagyis azt, hogy a házasságok kötése és felbontása következtében mennyivel növekszik a házaspárok száma. Meg kell ezzel kapcsolatban jegyezni, hogy 1930 és 1935 között a házasságok száma messze ez alatt maradt, ami azonban kifejezetten a gazdasági válság következménye volt csak, amivel mint átmeneti jelenséggel nem számolhatunk. Nem is szabad számítani, sőt az önálló háztartások számának szaporulatát többre kell értékelní a bevándorlási nyereség és a felbontott házasságokkal felgyarapodott háztartások számának emelkedése következtében.

Budapesten a lakásszaporulat 1930 és 1935 között 24.000 volt. Ugyanezen időszak alatt fentiek szerint számítva a háztartások száma Budapesten 18.500-al szaporodott, tehát a lakásszaporulat meghaladta az önálló háztartások számának emelkedését. Az üres lakások száma igazolja a számítás helyességét, hiszen 1935 III-ik lakbérnegyedében Budapesten 11.793 lakás állott üresen.

Ezzel szemben 1935 és 1940 között fentiek szerint számítva, az önálló új háztartások száma ismét kereken 24.000, ugyanekkor csaknem ennyi új lakás keletkezett, tehát a lakás piac állandóságát kellene ma tapasztalni és ugyanannyi üres lakásnak kellene lenni, mint 1935 HI. negyedében volt. Ezzel szemben az üres lakások száma egy tizede csak az öt év előttinek. Igen ám, de a gazdasági fellendülés hatása az önálló háztartások számának további szaporodásához vezetett. Amíg a múltban az új házások gyakran a szülők egyikénél maradtak, addig most mindinkább tapasztalható, hogy új lakásba költöznek. A garszón-lakók száma is emelkedett, növekedett a háztartások száma a válások gyakoriságának fokozódása következtében és végül, de nem utolsó sorban a betelepülés komoly fejlődésének hatása alatt. Ne feledjük azt, hogy Budapest és környéke egyre nagyobb szerepet tölt be az ország gazdasági életében és ennek arányában fokozza felszívó hatását is. A Budapestre betelepültek száma az utolsó öt év alatt kereken hetvenezer fő, ami legalább tizenötezer háztartást is jelent, amelynek önálló lakás iránti igényei vannak.

Így alakult ki Budapest mai lakásszükséglete. 1941 II. bérnegyedében a szezonszerű hatás ellenére is Budapesten mindössze 642 kibérletlen lakás volt csak, szemben az előző esztendőben kimutatott 1097-tel. Ez már praktikusán teljes lakáshiányt jelent, amivel szemben a már kimutatható hiány és újabb szükségletnövekedés áll fent, tehát Budapesten sürgösen mintegy 20.000 lakás építését kellene befejezni, majd a jövő esztendő folyamán újabb nyolc-tízezer lakást kellene építeni. Ilyen arányú építkezés ma szinte elképzelhetetlen. A háború elsödéleges hatásai is jelentkeznek már, nyersanyag- és nem végső sorban munkaerőhiány lehetetlenné teszi az építkezéseknek ilyen iramú fokozását, a magánépítkezést pedig különösen megakadályozza az építési költségeknek számottevő emelkedése.

Amíg 1939-ben a budapesti lakóházépítkezési költségek alapján megállapíthatóan 32.53 pengő volt egy köbméter beépítési költsége, addig ma már kb. 50 pengős átlaggal kell számolni, sőt a korszerűen felszerelt házak építési költsége szakértők szerint megközelíti köbméterenként a 80 pengőt is.

Ilyen körülmények között nemcsak a lakáshiány súlyossága, hanem az újonnan épülő házak lakásainak horribilisán magas bérértéke is hozzájárul a családalapítási nehézségek fokozásához és a piac további súlyos egyenlenségeihez. A még üresen álló lakások bére, ha ezek új épületekben vannak és így szabad bérmegállapítás tárgyát képezik, nem egy esetben háromszorosára emelkednek a régi házakban lévő és kötött bérű lakások bérének. Ennek eredménye a lakáslelépési díjak rendszere, a különböző formájú burkolt lakbéremelések, amelyeket nem lehet elég súlyosan büntetni, hogy újra meg újra fel ne üssék fejüket.

Budapesten különben is magas lakbérek vannak. Normális lakáspiaci és gazdasági viszonyok között az átlagkereset egy harmadát fordítják a városlakók lakásbérekre. Ma a nagy tömeg bizonyára kevesebbet költ lakásra, mint jövedelmének egyharmadát, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy most az élelmiszerárak magasabb voltával egyidejűen a kötött lakbérek jelentősen alatta maradnak a viszonylagos normális értéknek és pusztán ennek következményeként alakul jobban a helyzet. Budapesten egy egyszobás lakás átlagos bérértéke 444 pengő, egy kétszobásé 911 pengő, egy háromszobásé 1363 pengő és egy négyszobás lakásé 1806 pengő. Tekintve hogy ezek az átlagszámok rendkívül kirívó ellentétekből alakulnak, nem szabad őket sokra értékelnünk, de mégis figyelembe kell venni. Normális bérviszonyok és jövedelmi viszonyok között tehát nagyon kevesen lesznek azok, akik 1500 pengőnél többet költhetnek lakásra, pedig a három-négyszobás lakás már a családfejlesztés szempontjaiból kívánatos lehet a nagyvárosokban és a még a kétszobás lakás bére is nehezen fizethető meg. Ha ehhez azután hozzászámítjuk még azt, hogy a korszerű lakások száma milyen kicsi és ezeknek bére mennyivel kiemelkedik az átlagos érték fölé, akkor tiszta képünk lehet Budapest lakáskultúrájának válságáról.

A budapesti lakáskultúra válsága végeredményében a háztulajdonosok túlzott kihasználási rendszeréből folyik. A háztulajdonosok ezzel szemben ugyanazzal védekeznek, hogy a háztulajdon viseli a legnagyobb adóterheket. Ez igaz is, de ezzel szemben áll, hogy a háztulajdon a legbiztosabb tőkebefektetés és a háztulajdon, mint tőke viszonylag a legkevesebb gondozást igényli. Vegyük csak figyelembe, hogy a földtulajdon, mint tőke milyen súlyos gondokat jelent. Az időjárás is veszélyezteti a hozamot és kellő kimunkálás rendkívül súlyos gondokkal jár. Ezzel szemben a háztulajdon mint tőke először is biztos hozadékot jelent, másodsor a legcsekélyebb fáradtsággal kimunkálható.

Ezen utóbbi előnnyel azután a háztulajdonosok többsége vissza is él. A karbantartás, a lakáskorszerűsítés annyira elmaradt a budapesti bérházaknál, hogy már szinte ismeretlen fogalom. A budapesti bérházak jelentős száma elavult, korszerűtlen, ősi lakásokkal van túltömve. Az ú. n. „komfort“ teljes hiánya jellemzi bérházaink nagy számát, a lakótér nem alakult át a régi házakban sehol sem, vagy csak nagy ritkán, annak ellenére, hogy a múlt század végén épült budapesti bérházak korántsem felelnek meg a mai igényeknek.

A háztulajdonosokat azonban mindenkor ez a gondolat vezette és vezeti: Minek átépíteni, minek korszerűsíteni, minek a hiányzó „komfortot“ megszerezni? A lakás úgyis értékesíthető! És még hozzá jó bérért. Ennek eredményeként tapasztaljuk ma azt, hogy különösen korszerű lakásokban mutatkozik jelentős hiány és ennek a hiánynak hatása alatt emelkednek a lakbérek a szabad bérmegállapítású házakban a csillagászati számok felé.

Ma persze nehéz a kérdést megoldani. Amikor új házak építéséhez sincs elegendő nyersanyag, akkor jogos az a megállapítás, hogy a régi házak modernizálása nem sürgető szükség. Ma meg kell elégedni átmeneti megoldásokkal, amelyek ideig-óráig csökkentik azt a rendkívüli súlyos helyzetet, amelyben élünk, de a jövőben komoly és számottevő lakásépítőtervet kell végrehajtani.

Az átmeneti megoldások közül a lakásbérek rögzítése, a felmondások korlátozása, a nem lakott lakások igénybevételének lehetősége már érvényben vannak. Ezek révén nem sokkal szaporodott a rendelkezésre álló lakások száma, legfeljebb csak a súlyos helyzetből alakulható visszasságok maradtak el. A további lépések a nagy lakások kötelező felosztásában, vagy az ilyen

felosztások után nyerhető adókedvezmény biztosításában jelentkezhetnek, de jelentős mértékben javítana a helyzeten a lakáscsere-hivatalnak hatósági jelleggel való megszervezése is.

Ezen utóbbi gondolattal részleteiben is foglalkozni szükséges. A lakás-piac súlyos válságában fontos szerepet játszik, hogy megszűnt a lakáscsere lehetősége is. Ahhoz, hogy normális lakáscsere alakuljon ki, az Összes lakások számának 3—4%-os üresedése szükséges. Minthogy ettől ma igen távol vagyunk, nem lehet lakást cserélni sem. Nemcsak új lakáshoz nem lehet jutni és új háztartást alapítani, hanem a nagyvároson belül nem lehet lakást sem cserélni. Már pedig a nagyvárosi lakosság lakáscseréje természetes folyamat és ezt megakadályozni csak súlyos károkkal lehet. Különösen fontos volna a bőséges lakáscsere-lehetőség a most kialakult új gazdasági rendben. A lakás-piac válsága akkor lépett fel, amikor még a gazdasági élet fellendülése és újjáalakulása nem ment végbe teljes mértékben. Nagyon sok városi munkás cserélte munkahelyét az utóbbi években, részben azért, mert munkanélküliből dolgozóvá vált, részben azért, mert a blokádnak hatása alatt egyes iparok megszűntek, mások — az ú. n. műanyagiparok — pedig kialakultak. Ezeknek a munkásoknak nem volt módjuk új munkahelyüknek megfelelő lakást keresni és ennek következtében nemcsak jelentős időt veszítenek állandó utazásaikkal, hanem hihetetlen mértékben megrontják a belső városi közlekedést is. A villamosok túlszűfolttsága — már az autbuszkorlátozás előtt — jelentős mértékben arra volt visszavezethető, hogy a lakáscsere minden lehetősége megszűnt és ilyen módon tényleges károkat vált ki a lakáshiány.

A villamosközlekedés javítása érdekében, de nem utolsó sorban bizonyos iparágak (költöztető vállalatok, takarítók, szobafestők, asztalosok stb.) érdekében is fontos volna, a lakáshiány ellenére, biztosítani a lakáscsere lehetőségét. Hatósági hivatal a cserejelentkezők nyilvántartásával tökéletesen meg tudna felelni a kívánalmaknak és sikerülne biztosítani a szükséges lakáscsereket annak ellenére, hogy üres lakáskínálat a piacon ma már egyáltalán nincs.

Más kérdés a lakás-piac helyzetének jövőbeli biztosítása. E téren különösen sok mondanivaló volna, de talán elég most csak a fontosabbakat kiemelni.

Mint már fentebb láttuk, a lakástermelés — a lakás-piac súlyos válsága után — csak közületi ösztönzésre indulhat meg. A közületi ösztönzésnek azonban igen sok módja lehet, kezdve attól, hogy a közületek maguk építenek házakat, vagy a házépítést különböző eszközökkel elősegítik. A házépítést elősegítő közületi eszközök ismét többfélék, vagy pozitív vagy negatív támogatást nyújtanak. A negatív támogatásnak formája az adókedvezmény, építési telkek átengedése stb., a pozitív rendszerben pedig az építkezési kölcsönök biztosítása játszik leginkább szerepet. Az adókedvezmény túlságosan kapitalista eszköz, mert a jobb jövedelmezőség biztosítását szolgálja. Már pedig a lakáskérdésből nem szabad tökékekérdést csinálni, mert ebből indullak ki általában a lakás-kiuzsorázási törekvések, amelyeknek a jövőben nem szabad megismétlődniük.

Külföldi példák bizonyítják a legjobban, hogy a lakásépítési tevékenységet leghelyesebb építési kölcsönök nyújtásával előmozdítani. Az építési kölcsönök révén a közületeknek nemcsak az építkezések számszerűségét sikerült fokozni, hanem minőségét is. A kölcsönnyújtás feltételei között szerepelnek az építési feltételek is. Csak korszerű, a városrendezési törekvéseknek megfelelő, egészséges lakóházak létesülhetnek kölcsönök révén. Ilyen módon eszközök állanak rendelkezésre az építkezések fokozására, de egyben a szebb városkép kialakításához, éppúgy mint az egészséges lakóházak építésére.

A házépítés fokozására kölcsönöket folyósítottak már a háború előtt a Németbirodalomban, Dániában, Svédországban és Norvégiában. A Németbirodalomban egy 185 millió márkás alapból indult meg a házépítési akció, amely^izóta már jelentősen megnövekedett. A házépítési kölcsön alapja rendkívül csekélynek látszik, de figyelembe kell venni azt, hogy a visszafizetés viszonylag gyors és így állandó körforgást kap ez az összeg, amely körforgás minden fázisa újabb építkezést eredményez. És tekintetbe kell venni azt is, hogy a birodalmi kölcsönhöz városi, községi támogatás is járul, ami már rendszerint nem készpénz, hanem telek vagy építési anyag formájában jut kifejezésre. Hogy ezek a kölcsönök milyen eredményes munkát végeznek, arra elegendő az újabb német városrészek fényképeit vizsgálni.

De nemcsak Németország, hanem az északi országok is a lakásépítési kölcsönök segítségével fokozták a lakástermelést. Dánia az építési költségek 95%-át hajlandó kölcsönözni a családiház-építetőknek és a kölcsön törlesztését 36 év alatt kéri. A kölcsön mindössze 4.5%-kal kamatozik és csak akkor emelkedik a kamattehér, ha a házat nem maga az építető lakja. Svédországban az építési összeg kétharmadát adja kölcsön az állam. Egy év alatt (1936-ban) e címen nem kevesebb mint 360 millió svéd koronát helyeztek ki. Norvégiában az építkezést nem az állam, hanem a helyi közületek támogatják hasonló módon és ennek eredményeként alakulnak ki a korszerű, egészséges városi lakótelepek, amelyek nagyrészen családi házakból állanak.

Ma az építkezéseket több ok mellett az építési anyagok hiánya hátráltatja. Az anyagihiánnyal azonban csak átmenetileg kell számolni; megszűnte után készen kell lenni azokkal a tervekkel is, amelyek a budapesti lakásínség gyors megszüntéhez vezethetnek. E tervek alapja az építési költségek biztosítása, de fontos feltétele az építkezési szabályok, az építkezési területek stb. előírása is. Budapesten a következő öt évben kb. 50.000 lakásra lesz szükség, a betelepülésnek a legutóbbi öt évben kialakult mérvét tekintve. Ez az 50.000 új lakás a főváros egész képének átformálására is alkalmas, tehát gondosan kell ezt a kérdést előkészíteni akkor, ha egy szebb és fejlődőbb fővárost kívánunk kiépíteni.

RUISZ REZSŐ

SZÓRAKOZÁS ÉS DILETTANTIZMUS

IF ALL THE YEAR was playing holidays, To sport would be as tedious as to work¹ — mondja Shakespeare a IV. Henrikben s e két sorban a modem ember lelki életének alapvető fontosságú törvényét fogalmazta meg utolérhetetlen világossággal. „Hat napon át dolgozzál s a hetediket Istennek szenteld“: ez az ünnep eredeti biblikus értelme s valamikor ezt jelentette a holiday, a szentelt-nap is. Már a Shakespeare-ig eltelt tizenöt évszázad sem múlt el nyomtalanul az Istennek rendelt nap felett s ha a magyar „ünnep“ őriz is még sokat a hajdani „Szent-nap“ emelkedett hangulati valeurjéből, (az ünnep szó előtagjában az id, így, egy: „szent^c-et jelentő elfeledett magyar szó rejlik) az angol „bank-holiday” már aligha jelent többet az egyszerű, profán, szekuláris munkaszünetnél. S ha arra gondolunk, hogy némely pogány népnél minden nap valamely istennek szentelt nap volt: halvány képet nyerhetünk az ünnep-fogalom elvilágiasodásának szélső határaitól.

Kétségkívül érdekes feladat lenne megfigyelni mindazokat a lelki földcsuszamlásokat, melyeken az emberiség átment ezalatt, míg egy-egy

¹ Ha ünnep volna mindenik napon, a játék úgy untatna, mint a munka. (Lévay József ford.)

vallási eredetű fogalma ennyire elvilágiasodhatott. De nem kevésbé érdekes a kérdésnek csupán aktuális részét megvizsgálni: minő szerepe van a mai ember lelki háztartásában a munkának, pihenésnek és szórakozásnak? Tudjuk, hogy a századvég ideálja e tekintetben a „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás” volt. Hogy ez az eszmény akkor és azóta hogyan és hogyan nem valósult meg: újabb és ismét igen érdekes kérdés. De bőven marad megfigyelni valónk még akkor is, ha ezt a részletkérdést magát is tovább szűkítjük s ebben a formában vetjük fel: minő lélektani érdekességeket találunk a mai ember munkájának, szórakozásának és pihenésének indítékaiban és egymáshoz való viszonyában?

Ha minden szociálpolitikai szemponttól eltekintünk is, akkor is éreznie kell mindenkinek, hogy az u. n. kényes kérdések területére lépünk ezen a ponton: mesterség, hivatás, időtöltés, szenvedély, sport, henyelés, pihenés és — amit kiejteni is csak félve lehet — dilettantizmus bonyolult problémái közé. A munka és a pihenés ősi adottságok, melyeknek legfeljebb arányai változtak az idők folyamán és a munka természete szerint: egyébként lélektani érdekességük lényegében ma is ugyanaz, mint évezredekkel ezelőtt. A problémák a harmadik tényezőnek, a szórakozásnak bekapcsolódásából fakadnak. Kézenfekvő a feltevés, hogy a szórakozás fontosságának hangsúlyozása összefügg a modern nagyipari munka és nagyvárosi élet térfoglalásával. Kétségtelen ugyanis, hogy a régi kisiparos munkája olyan természetű volt, hogy benne bőven jutott hely a szórakozásnak, spontán kedvtelésnek is: éppen innen erednek azok a művészi kvalitások, melyek a régi kisipar termékeit megkülönböztetik a gyári termelvényektől. Másrészt az is bizonyos, hogy az östermelők éleimódja sem egyhangú, mert bár az esztendő egyik felében ugyan túlfeszített munkát követel, másik felében azonban bőven jut hely a munka és pihenés közötti állapot szórakozásként is felfogható válfajaira: a vetéseket megnézendő a határt bejárni pl. felér egy félnapos hűvösvölgyi kirándulással. Valószínű tehát, hogy éppen a gépies munka természete olyan, hogy pihenés előtt nagy szüksége mutatkozik a kikapcsoló átmenetnek: a lélek erőinek szabad kinyújtóztatása céljából.

A szórakozás tehát a munka reális kötöttsége és az álom jótékony nirvánája közötti intervallum. Irreálisabb mint a munka, mert benne szabadok vagyunk, de reálisabb mint az álom, mert benne nem veszítjük el Önmagunkat: az egyéniség szabad kiélési területe. A szórakozás a munkánkban ki nem élhető törekvéseink megjelenési helye s ebben rejlik szokatlan lélektani érdekessége. Mert vajjon kinek van oly nagy munkája avagy kevés számú törekvése, hogy munkájában kiélhesse teljes önmagát? Törekvéseink és munkánk teljesen soha össze nem illő voltából fakad szórakozási igényünk. A szórakozás mindig kárpótlás valami elmaradt élményért; vagy amint a modern lélektan nevezi: pótcselekvés.

Innen érthető, hogy a szórakozási igény erőteljes jelentkezésének két klasszikus időpontja van az egyén életében: a kamaszkor és a delelőn túljutott felnőttkor. (Ez utóbbi nem rögzíthető szilárd időponthoz, mert egyénenként és mesterségekként változó; átlagban a 35—45 életévre tehetjük.) Az első „szórakozási” kor megjelenése igen természetes: az ifjú törekvései jóval meghaladják munkálkodó lehetőségeit s pótcselekvésként fellép a sportszenvédély, a legkülönfélébb dolgok gyűjtése (kezdve a számológéptől a filmszínészek képeiig), a csavargást vágy (mint a turisztika primitívebb formája), a moziörület s a művészi dilettantizmus ezer válfaja. Mindezen pótcselekvések tisztán mutatják a szórakozási vágnak azt a természetét, hogy könnyen válhat belőle szenvedély, vagy *m o n o m á n i a*, annak ellenére, hogy alaprugója a fel-nem-nőtt állapotból való menekülés,

vagyis egy teljesebb élethelyzet vágya. A 25-ik életévig mindeme „tünetek” rendszerint lezajlanak: az ifjú reális munkatérhez jut s hosszú időbe telik, míg munkájának és törekvéseinek valódi mérlegét kikísérletezi. A munkába való belenövés s a családalapításnak ugyancsak erre az időre eső realitása egészen szűk területre szorítja vissza a pótcselekvéseket s a még megmaradók is sokat veszítenek vonzóerejükből. Ez az állapot néha végleges, az esetek túlnyomó többségében azonban idővel megváltozik. Az emberélet delelője nem csupán fiziológiai szempontból jelent változást, de „viharzóna” a szórakozási igények tekintetében is. Addigra kiderül ugyanis mesterség és egyéniség tényleges erőviszonya és akár túlméretezett, akár alulméretezett a mesterség törekvéseinkhez képest: mindkét esetben fellép a pótcselekvések lélektani indokoltsága.

A pótcselekvés (Ersatzhandlung) elnevezés nem túlságosan szerencsés, mert — különösen ma — némi pejoratív mellékíze van, jöllehet a pótcselekvés a lélekek természetes mechanizmusa s nincs benne semmi kivetendő (a lélektannak nem is lehet feladata a megbélyegzés, hanem csupán a megfigyelés). Mindössze arról van szó, hogy a lélek kárpótlást keres ki nem elégített törekvéseiért, holott a teljesen harmónikus embert teljesen betölti hivatása s ő a hivatását: nincs szüksége a pótcselekvések kerülő útjára. De vajjon létezik-e egyáltalán ennyire harmónikus ember? Hisz még Goethe is, aki elérte a lélektani maximumot ezen a téren, szívesen elszórakozott optikával és botanikával s enemű munkásságát igen sokra tartotta. Éppen mert úgyszólván mindenkinek az életében vannak lényeges törekvések, melyek végleg megghiúsultak: a pótcselekvések nem csupán békét jelentenek az egyénnek, hanem sokszor a társadalomra nézve is igen hasznosak. Ha például a hivatalában elnyomott kistisztviselő valamely társadalmi egyesület vezetője lesz, itteni munkája révén nem csupán családja szabadul fel a házi zsarnokság alól, hanem egyben a társadalom is értékes teljesítményhez juthat. Mindez persze nem vonatkozik a pótcselekvések szélső formáira, ahol az érdeklődés idealizmusa monomániává s a lelkesedés energiái szenvedélyé fajulnak.

Kétségtelen, hogy a sztereotippá vált szórakozások szorosan hozzátartoznak az egyéniséghez s megismerésüknek nagy karakterológiai, jellemismereti értékük van. Jó lélektani érzékre vall tehát, hogy az angol „Who is who” — bármily furcsának látszik is első pillanatra — a közéleti férfiak személyi adatai után „recreation” címszó alatt azok „hobby”-járól is beszámol. A modem lélektan még csak részben ismeri egyéniség és szenvedély egyetlen törvényszerű összefüggéseit, jöllehet a valóságban mindennek óriási szerepe van s nem utolsó sorban közgazdasági szempontból hatalmas tényező.

Végigpillantva az egyes szenvedély-fajtákon, soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy elvi megállapítások csak a tiszta, típusos esetekre vonatkozhatnak. Például: nem mindig komoly, a szónak helyes értelmében „hivatásos” fényképész, igazi amatőr, aki néha fényképezni szokott. Az igazi amatorségnek elengedhetetlen kelléke az idealisztikus érdeklődés a fényképezés elméleti oldala iránt, másrészt pedig a rajongó lelkesedés, mellyel az amatőr talán reális fontosságánál is többre becsüli foglalatosságát. Alant következő néhány megfigyelésünk tehát csak az ilyen tiszta, tipikus esetekre vonatkozik.

¹ Nem érdektelen ebben az Összefüggésben a „hobby” hivatalos meghatározása (Oxford Etym. Diet. 5. vol. 317. p.): „A ,hobby. kedvenc téma vagy foglalatosság, amit pusztán érdekessége vagy szórakoztató volta miatt üzünk s ami hasonlatos a vesszőparipán (hobby-horse) való lovagláshoz 3 egyéni szokás, melynek valami nagyobb buzgalommal hódol, mint azt (az író véleménye szerint) a tárgy reális fontossága megérdemelné.”

A sakkozás, mint pótcselekvés elsősorban arra alkalmas, hogy elméleti, elvont tevékenység elmaradásáért kárpótoljon. Kitűnő és lelkes sakkozókra tehát elsősorban azok körében fogunk akadni, akiknek reális mestersége nem nyújt lehetőséget arra, hogy teoretikus igényeiket kiéljék: ilyen pl. az intéző, aki valamikor a mezőgazdasági tudományoknak akarta szentelni életét; az orvos, aki vidékre szorulva lemond az elméleti kutatásról; a lelkész, aki foglalkozását túlságosan gyakorlati tevékenységnek érzi stb. A sakkozás egyébként kitűnő példája annak is, hogy a hobby voltaképpen igen komoly lelki tényezőknek játékos megjelenési helye: a sakkozáshoz mindazon formális képességek szükségesek, melyek az absztrakt tudományokban is (elsősorban a matematikában) nélkülözhetetlenek. Innen érthető az is, hogy aktív matematikusok nem sakkoznak, hisz absztrakciós igényeik állandóan kielégülnek mesterségükön belül; ellenben sakkoznak azok a matematikusok, akiknek alkotó munkájában időleges vagy végleges pangás áll be. Iskolapéldája az itt mutatkozó pszichológiai törvényszerűségeknek a kitűnő magyar humorista, Karinthy, akinek filozófiai magasságok felé törő génuszát az újságírómesterség reális súlya gátolta: kitűnően és szenvedélyesen sakkozott.

Konkrétebb lelki tájakra vezet a kártyázás szenvedélyének vizsgálata; ez következik abból is, hogy a közfelfogás a sakkozást legfeljebb különc, de emelkedett foglalatosságnak tartja, a kártyázás ellen azonban sűrűn emel erkölcsi kifogást. A kérdésnek ez az oldala nem tartozik a lélek-búvár illetékességi körébe: neki csak megfigyelnie szabad. A szenvedélyes kártyásokról köztudomású, hogy általában minő lelki mozzanatok adják kezükbe az ördög bibliáját: szenvedélyes kártyás az lesz, aki elégedetlen családi helyzetével, vagyoni állapotával, tekintélyével, sikereivel, vagyis általában azzal, amit a boldogsághoz szükséges „szerencsének” szoktunk hívni. A kártyásoknál figyelhető meg legélesebben az az egyéb szenvedélyeknél csak alig sejthető jelenség, hogy a kártyás ember voltaképpen mélységesen boldogtalan, kivéve mikor kártyázik. (Az alkoholizmus — sajátos módon — szinte teljesen azonos lelki töről fakad, mint a kártyázás, azzal a különbséggel, hogy a kártyás még makacs, az alkoholista pedig már rezignált a szerencsével szemben.) A kártyázás számtalan műfaja természetesen szoros összefüggésben áll a kártyázók lelki alkatával s így a szenvedély fokával is. A kevésbé „szenvedélyes”, kevésbé hazard játékok kisebb igényű pótcselekvések, tehát kisebb elégedetlenségek kárpótlására alkalmasak. Külön fejezet érdemelne a napjainkban annyira elterjedt bridge-játék, mely bizonyos értelemben — nem csupán az összes pótcselekvések benső rokonsága révén — a sakkozásnak rokona s így szenvedéllyé válásának lelki rugói a sakkozás és kártyázás indítékai közötti tájékon keresendők. Egészen sajátos jelenség mindezekben belül a nők kártyázása, hisz köztudomású, hogy valóban jó kártyajátékos a nők körében aránylag ritka. Ettől függetlenül azonban — a szenvedély fokának megfelelő mértékben — mindig kézenfekvő a feltevés, hogy a nők kártyázása is pótcselekvés s rugóit a női szemmel hiánynak érezhető jelenségek körében kell keresnünk: fiatalság, szépség, okosság, siker stb. elmaradásában. (Szilárd kiindulópont a lélek-búvár számára az a tény, hogy főképpen az idősebb hölgyek körében találkoznak kitűnő kártyajátékosok.)

Nem kevésbé elterjedt világjelenség a bélyeggyűjtés szenvedélye. Szellemi foglalkozású vagy szellemi beállítottságú emberek szórakozása, akiknél legtöbbször lehetetlen megállapítani, hogy mivel maradt adósuk az élet s így voltaképpen mi a szenvedélyük végső indítéka. Érdekes s további magyarázatra szoruló megfigyelés, hogy a bélyeggyűjtők túlnyomó többsége kifelé (mesterségében) igen tevékeny és határozott ember, befelé (magányában) pedig lágy és határozatlan.

Nagy, szinte beláthatatlan terület az alkotó dilettantizmus birodalma. Vizsgálata igen lényeges kérdés, hiszen itt már a legnagyobb és legszentebb kulturális értékek területén járunk s az ezekre való törekvés eredménytelen voltában is tiszteletreméltó erkölcsi szempontból. Egykor az volt a hiedelem, hogy dilettáns és igazi művész között csak fokozati különbség van. E látszatot az okozza, hogy végső lélektani értelemben a művészet is pótcselekvés. Valójában azonban szinte áthidalhatatlan a különbség művészet és dilettantizmus között lélektani szempontból: a művésznek is lehet szüksége pótcselekvésre, de azt mindenütt kielégíti, csak éppen saját művészetében nem. Az író kártyázhat, felönthet a garatra vagy dorbézolhat pótcselekvésként, de az írást mindig elsődleges cselekvésnek fogja érezni. A dilettáns művészt mindig elszórakoztatja saját alkotása, az igazi művészt soha: az ellenkező hiedelmet dilettánsok terjesztették el. „Das ist aber denn das Wesen der Dilettanten—ügymond Goethe,—dass sie die Schwierigkeiten nicht kennen, die in einer Sache liegen, und dass sie immer etwas unternehmen wollen, wozu sie keine Kraft haben.” A valóság tehát az, hogy művész és dilettáns között nem fokozati, hanem lényegbeli különbség van: az irodalom az egész élet pótszere, a giccs az író életének pótszere, vagyis magánügy. Az így felfogott dilettantizmus lelki indítéka mindig típusos kielégületlenség, túlnyomórészt a mesterség nem eléggé szellemi természete következtében. Sajátos módon gyakorta fakad végletekből: vagy a túlkönnyű pályasikerből, vagy a teljes sikertelenségből. (Ez utóbbi forrásból fakadó dilettáns termékek esztétikai értéke néha megdöbbenően csekély és a nevetségesség határát súrolja.) A dilettantizmus egyébként tisztán mutatja pótcselekvésnek és kritikus életkornak előjáróban érintett összefüggését: produktumainak legjelentősebb hányada vagy a mesterség előtti korból származik (15—25 életév között), vagy a mesterségébe már beleúnt ember alkotása (45 éven túl).

Külön kérdés, külön veszélyekkel, a tudományos dilettantizmus kérdése. E téren is jól felismerhetjük az ifjúkor és az öregedő kor erős ösztönzéseit; hozzájuk harmadiknak az elmebetegség (különösen a paranoia, vagy egyéb elmebetegségek paranoid formái) járul. A tudományos dilettantizmus néha nagyon is hat a nagyközönségre (éppúgy, mint a művészi), magára a tudományra nézve azonban veszélytelen jelenség, mert könnyűszerrel felismerhető; annál több lelki fájdalmat okozhat magának a dilettánsnak, aki gyakorta a megalázó mellőztetés és a cézári önértéktudat érzelmi szélsőségei között hanyódik életfogytiglan. Külön érdekessége rövid szemlénk e fejezetének, hogy — amire a művészetben alig találhatunk példát — a tudomány története ismer olyan eseteket, mikor tudósok maguk üznek tudományos dilettantizmust s ezzel megcáfolni látszanak azt a lélektani alaptételt, hogy mindenki csak számára idegen területen lehet dilettáns. Auguste Comte pl. öreg korában vallást alapított és „pozitivistá” naptárt konstruált hívei számára; Wilhelm Ostwald, aki a kémia legelső klasszikusai sorába tartozik, öreg korában dilettáns és fecsegő filozófussá alakult át; a botanikában egészen tehetséges Swedenborg az okkult tudományokra adta fejét stb. A lélektani valóság azonban itt is az, hogy az élete alkonya felé érkező tudós nem érzi többé kielégültnek magát saját tudománya által s pótcselekvésként idegen tudományterületekre lép át, ahol azután valóban semmi lélektani akadálya nincs annak, hogy telivér dilettáns lehessen: a filozófus a vallásban, a kémikus a filozófiában, a botanikus a metafizikában stb. Nemo est propheta in scientia sua... Sajátos módon az illetén tudományos dilettantizmus mindig többé-kevésbé misztikus és prófétikus jellegű s ezzel további lélektani összefüggésekre utal, jelezvén, hogy itt nyilván a tudomány racionális művelésének aszkézise szorított háttérbe

bizonyos érzelmi és egyéb lelki szükségleteket, melyek a kritikus életkorban újult erővel jelentkeznek s pótcelekvéseket váltanak ki. Vagyis a dilettantizmus ebben a speciális esetben is rokon természetű a többi szenvedélyekkel.

Ismeretes a szenvedélyes szórakozásoknak még számtalan válfaja: a legkülönbébb dolgok gyűjtése, a sportok üzésének bizonyos módjai stb. A horgászok túlnyomó része bizonyára azok közül kerül ki, akiknek hétköznapi munkája túlságosan mozgalmas vagy zajos; a könyvgyűjtés bizonyára irodalmi ambíciók diszkrét megjelenési formája; a turistaság nyilván ősi emberi vágyak ünnepnapi szóhoz jutása; a vadászat ugyancsak ősi, de nem egészen veszélytelen törekvések civilizált kiélése stb. Figyelmet kellene szentelni a női kézimunkának is, mely oly sokáig a nők legfőbb szórakozása volt s melynek így igen nagy pót-értéke lehetett nagyanyáink és dédanyáink számára. Mindez azonban ilyen rövid áttekintésben lehetetlen. E sorokkal inkább az volt a célunk, hogy felhívjuk a figyelmet arra: minő megvilágításba kerülnek szenvedélyeink, ha nem csupán tárgyakat, hanem alanyukat is tekintetbe vesszük: azt a szerepet, amit a szenvedély a lelki egyensúly biztosítása érdekében betölt. Ebből a tisztán lélektani szempontból nincs különbség a legnemesebb és a legnemtelenebb szenvedély között, mert igen gyakori eset az, hogy még a legnemtelenebb szenvedély is mintegy a biztosító szelep szerepét tölti be s így megkíméli az egyént és a társadalmat még alantasabb cselekvések elkövetésétől. A gyakorlati szociálpolitika szempontjából azt jelenti ez, hogy nem csupán gazdasági téren kell küzdenünk pl. az alkoholizmus ellen (hisz vannak igen jóindulatú alkoholisták is!), hanem lélektani eszközökkel is: egyénenként felkeresni és orvosolni azt a lelki konstellációt, melyből a szenvedély szükségképpen fakad. Az orvoslás legtöbb esetben nem lehet radikális, hanem inkább áthangoló a nemtelenebb szenvedélyről egy nemesebbre. (Erre nézve a magyar Szondi Lipótnak vannak igen értékes kezdeményei.)

Nem kétséges, hogy ezekkel a kérdésekkel a jövőben egyre behatóbban kell majd foglalkoznunk, hisz az emberiség szaporodása s a gazdasági alaptevézők egyre inkább egyoldalúvá teszik a mesterségeket s így egyre nagyobb szükség lesz a pótcelekvések lélektani egyensúlyozó szerepére. A hobbymentes, magát mesterségében kiélni tudó ember egyre ritkábbá válik: a jövő mestersége egész embert kíván, de nincs szükség a teljes emberre. Nem valószínű, hogy az emberiség oly ütemben fog tudni specializálódni, amint azt a gazdasági szükségszerűség elő fogja írni, s így valószínű, hogy a pótcelekvésekre még jóidéig igen nagy szükség lesz. A hétköznapi és ünnep közötti távolságot egyre fájóbbnak fogjuk érezni s ennek bizony a hétköznapi, a munka is árát fogja adni, hisz minden nemesebb energiát a pótcelekvések számára fogunk tartogatni. Mindenképpen igen hasznos volna, ha e szükségképpen bekövetkező problémáknak a lélektan elébe váгна s a maga tárgyilagos és előítéletmentes módszereivel tisztá képét tudna nyújtani szenvedélyeink bonyolult lelki mechanizmusáról.

MÁTRAI LÁSZLÓ

FIGYELŐ

REMENYIK SÁNDOR

A VÉGZET CSILLAGA, amely Cs. Szabó László szép szava szerint ott lebegett az Ady-nemzedék költőinek homloka felett, úgy látszik, nem húnyt ki a fél lépéssel utánuk haladó költők emberi valósága felett sem. Egy-két hónappal Babits, a nagy hazai vezér után Reményik, az erdélyi vezér- és költőtárs is sírba szállt. Nem volt meglepetés. Tudtuk, hogy régóta élet és halál ösvényén szűri szenvedését férfias költészetté. Mégis megdöbben ez az újabb költői halál, amely legrokonszenvesebb, legtisztább költőink egyikének életét oltotta ki, alig túl a férfikor delén. Tragikus játéka a sorsnak, hogy Babitsnak tavaly, Reményiknek az idén jelentek meg „összes versei”; mintha sejtették volna már, hogy csak néhány, a halál előcsarnokában született költemény kívánczik majd az „összesek” nyomába.

Egy ritkuló költőtípus két vezéralakja dőlt ki velük; a szépségéit élő szellemi költőé, a tiszta művészé, aki az örök szépséget többre becsüli az élet megélt boldogságánál, a verset önmagáért szereti, s hacsak lehelj nem száll le vele a napi élet küzdőterére. A „fart pour fart” elve, a költői elefántcsonttorony magatartása ma, színvallásra készítő korunkban, már szinte vádat zúdít a költőre. Ez a vád mindkettejüket utólrta. Pedig ez a költőtípus rendszerint nem azért tartja távol magát a napi élet sodrától, mert fölényesen fölötte áll a világot fájditó emberi szenvedésnek. Sőt: a legpróbáltatottabb költők közül való volt Reményik is, és eszményiségét hosszú külső és belső szenvedés tüzén edzette meg. A testi szenvedést legyűrte az értelem és akarat ereje, meg a költészet vigasza. Leverőbb volt a belső szenvedés, amelyből a Mű virága kihajtott. Pedig a lélek erős volt, hősies. „Törékenyebb, betegebb testben ritkán lakott szívósabb, lángolóbb, apostolibb lélek” — írja róla egyik erdélyi költőtársa. Mondják, hogy Erdély tragédiáján kívül is számtalan életcsapás és betegség sújtotta amúgyis fájoan érzékeny lelkét. „És ő éppen úgy ellenállott. Új és új ágat hajtott és virágzó lombokat borított a táj felé, amelynek e hajtások az élet megújhdását jelennék.” (Olosz Lajos.)

Egész költészete a szenvedés lelki talajába ereszti le gyökereit. Hősies, aszketikus férfilelek vérzen el benne. De szenvedése nem oly bánatosan édes, nem is oly passzív, mint egyik-másik nyugatos költőtársáé. Egész élete a hősies, férfias küzdelem jegyében állón: a halandó ember a törékeny testtel, az erdélyi-magyar az erdélyi-magyar sorssal, az eszményi és és individuális költő a ma! korról, a hitetlen hívő Istennel, a művész a művészi forma ellenállásával viaskodott benne, és állandóan küzdött önmagával is. Lírája egy eszményi világot sóvárgó, a valóság bilincseiben vergődő lélek örökös küzdelmének költői emlékműve.

Mint erdélyi magyar költő: húsz évig harcolt a magyar végzet ellen. Megrázó, hogy Erdély katasztrófája igazi költőalkatától és hangnemétől mennyire idegen hangokat tudott kiváltani belőle, milyen dacos és tüzes harsonahangokat robbantott ki inkább halkszavú, tartózkodó és befelé fordult lelkéből. Az individuális költő áldozata volt ez az erdélyi magyarsáért, amelyben a lelket tartotta Végvári-verseivel. Később is, mindvégig,

az erdélyi sors osztályosa maradt, ő, aki legszívesebben a cinke édes fütty-szavát hallgatta volna és a vadvizek zúgását énekelte volna ki lantján: olyan korban született, amelyben a költőnek is harcolnia és vallania kell. Egy madaraknak és halaknak prédikáló szentferenci költő lehetett volna, ha nem sodródik a legsúlyosabb egyéni és nemzeti problémák közé, egyszerre két haza végzetét hordozva magában: Erdélyét és a csonka hazáét. Vezérkednie kellett; pedig ő maga legszívesebben „lelke egyetlen élő istene“: a tiszta művészet előtt alázkodott. Babits írja vele kapcsolatban, hogy a magányos emberhez közelebb áll a haza, mint bárki máshoz, mert nincs kisebb családja, szűkebb otthona a hazánál. Reményiknek pedig egyszerre két hazát is adott végzete. Az elmúlt húsz keserű év alatt ő élte a legsajátosabban az erdélyi életformát, a „furcsa kettős magyar életet“: füllábbal otthon, Erdélyben, a régi őrhelyen, hősi küzdelemben a környezettel s füllábbal itthon, az anyaországban, ahova többnyire gyógyulni tért, kipihenni az otthoni őrlődés idegrombolását. A kettő között Nagyvárad a kapu. S nem lehetett független a magával hurcolt erdélyi sorstól: Keletről hívták a hegyek, Nyugatról vonzott a rónaság. „Egyik kezemet Kelet fogta meg, Másik kezemet fogja napnyugat... De hivatás csak egy lehet: Kelet.“

S míg a költő „az üdvösség borát és az örökéletet prédikálta“ népének, addig az ember „szédülő fejjel és halálra-váltan“ vívta benne újra meg újra megújuló harcát a törekeny testtel és túlérzékeny idegrendszerével. A testi szenvedés kínja és a gyógyulás enyhülete kevés költőnkől rezzentett ki annyi verset, mint belőle. Azt mondják, már évek óta éteri lényként élt a földön, mint aki minden pillanatban elröppenni készült egy lengőbb világba. Az eszményekre vágyó léleknek tökéletlen hüvelyke a test. „Nem barátom volt, Nyomorgatóm volt, Túlszükre szabott csalánköntösöm, Zsarnokom, kivel egy verembe estem.“ Szenvedés forrása a rendkívül érzékeny idegrendszer is, amely szeszélyes hangulatok özönével árasztja el szüntelen. Belőle épül a vers korallszigete, de miatta van a nyugtalanság és a kedély végletes hullámzása is: a gyors elernyedés és a ritka enyhület.

Az eszményi világért hevülő idealista szükségszerűen szembekerül a mai „eszményirtó korrall“ is. Igazi világa nem e világból való. Makacs idealizmus hatja át egész lelkiségét s lírája az átszellemült gondolatból szívja legszebb ihleteit. Hivatásának érzi, hogy valami szebb, jobb, lelkibb világért küzdjön, ha nem is tudja megmondani, milyen legyen az. „Én nem tudom: hova. Én nem tudom: mire. Én nem tudom, hogy ki után. Csak vágyom, vágyom“... — írja egyik versében. A szellemi költő sóvárgása ez az eszményi lét után. A „nostalgie des collines éternelles“ — ahogy költőtársa, Áprily nevezi. A mai kor ehhez képest „megromlott világ“: háború, bűnök, szenvedés, nyomor, egyének és népek tévedései torzítják el az eszményt. „Sötét a fenyves, sötét a világ...“ így rokonul Reményik a másik nagy szenvedővel, akit a halálban sem hagyott el sokáig. Mint Babitsét, az ő világnézetét is a régi, nemes értelmű, még meg-nem-vetett humanizmus alapozza meg, amelyben még nincs semmi nemzetközi vonás, csupán az ember örök érdekeire függeszti szemét. Ehhez méri bírálatát a világról és a mai korról, komor beletörődéssel, de az eszményies költő ideál-mutatásával. Oly tiszta költő, hogy olykor szinte már naivnak tűnik föl egy-egy versében. De a költő hivatása éppen az, hogy eszményt mutasson, vigaszt vigyen, „szellemet idézzen és szépséget marasztaljon“ a lelki szenvedőknek. Egy diszharmóniák között élő költő sóvárog verseiben a harmónia után. „Istenem, add, hogy ne bíráljak: Erényt, hibát és tévedést Egy óriás összhangnak lássak“ — írja nagy kötetének utolsó versében.

A kor igénye élte ki benne az individuális és szociális költő küzdelmét

is. Pályájának elején a mélyen egyénies és magányos költő szerénységével és zárt témakörével indult, s még 1931-ben is dacosan védte elefántcsonttornyát „a nyomor éneke“ ellen. „Költő vagyok. Kié vagyok? — Először Istené, Aztán önmagamé, Aztán a tietek“ — vágja ki a gúnyos tömeg felé. Mégse mereven individuális költő. Először a nemzeti problémák kötötték életét és költészetét a közösséghez. Később a kor szociális hullámai csapkodták körül elefántcsonttornyát és a kor jajszava a szociális lelkiismeret belülről hangzó szózatában hamar visszhangra talált. Egyre nagyobb szeretettel fordult a megértő testvér-lelkek, a szenvedők és elesettek felé. A költő nem is lehet egyvalakié, hogy mindenkié lehessen. „Ez így rendeltetett: Hogy ne lehessék soha senkié, És ne lehessen enyém senki sem. És legyen mégis a mindenkié, És legyen enyém az egész világ.“ Költői fejlődése során a költőről alkotott aszketikus felfogása, misztikus hivatásérzete is körébe vonja az emberiséget. „Mert annak jaj csak, ki magának él, És annak jaj csak, ki magának szenved.“ A költő az eszmék küldötte, egy eszményibb világé vagy tán Istené, s hivatása van a földön. A vas nem magát könnyebbítő vallomás csupán, hanem „ezerjófű-növény“: sokaknak szóló, sokaknak szétküldött vigasztalás. „Egy nép szájában betevő falat... Asztal-áldás mindenki asztalán.“ A dalolás kötelesség is és feladat. A költő „világ-békítő“, messze partokat összekötő viadukt, ő „nem önmagától“ zengett annyi költeményt, mondja, s megható makacssággal hisz hivatásában. „K e l l e k, tudom ...“ így jut el Reményik az individualista elzárkózástól költészetének missziós hitéhez. Ebben a felfogásban nincs semmi retorikus íz, mint némely költőtársáiban; mert változatlanul önmagát dalolja, s az önmagából kiemelt istenarccal emeli föl testvéreit. De a költő nemcsak önmagáé, hanem mindazoké, akiknek számára vigasz a verse: üzenet az eszményi világból.

Az eszményi világnak Isten a záloga. De Reményik örökös küzdelmet vív Istenért és Istenével is. „Mint valami szellemi titán, hol az ég ellen küzd a föld nevében, hol a föld ellen az ég nevében“ — írja egyik kritikusa. Hite nem olyan magától értetődően a lélekbe ágyait, mint Aprilyé, sem olyan misztikusan odaadó, mint például Rilkeé, akinek vallásos verseiből sokat fordított pályája elején. Isten csak földi létében vezérli feltétlenül. A túlvilágban azonban egyre komorabban kételkedik. Az Evangéliumból is a legmegzavaróbb szövegeket választja ki. Mégis a legvallásosabb alkatú költők közé tartozik. Isten a legállandóbb ihletője. „Nem akarom, — és minden versbe mégis a Te nevedet építem bele, Isten, holt szívem élő Istene — Mint faltörő kos a kőfalakon, A soraimon rést üt a neved.“ ő is „hitetlenül hisz“ Istenben, mint Ady. Az ő istenes lírájában is alázat és lázadás, hit és kétely hullámszik folytonosan. Csakhogy Reményik komorabb Adynál, mert józanabban és megfontoltabban mondja ki ítéleteit. Űgy lát-szik, neki is úgy kell meghódítania magában Istent, a „tőle vona-kodót s rejtőzködőt“. Perel vele, a hatalmasságában szigorú őtestamentomi Istennel, aki olykor „önnön dicsőségébe tép“. De szenvedéseire jó ír a zord elrendeltetés nyugtató hite „Az Isten irgalmatlan dicsősége, hogy minden meg van írva.“

Csupa küzdelem a Reményik-i élet és líra. Legszenvedélyesebb küzdelmét mégis a művészi formával, az ellenálló „vak anyaggal“ vívta, hogy „alchimiával“ aranyat csikarjon ki belőle, s megragadja örök vágyát, a megfoghatatlan Szépséget. Ez volt leghosszabb és legmeghatóbb harca: a művész viaskodása a kifejezés tökéletességéért. A művész sokszor alulmaradt a küzdelemben. Áruló jele ennek az az aránylag sok erőtlen, szürke vers, amely összegyűjtött kötetében elterpeszkedik az igazán nagy versek között. De erről árulkodnak egy-egy szép versen belül is a botlasztó, rit-

mustalan vagy prózai megfogalmazású verssorok, amelyek befurakodnak a vers szövetébe és gúnyos kárörömmel teszik tönkre a lélek égi hevületét. A gyönyörű gondolatok, a lélek szép villanásai gyakran szétfolynak a forma lágy testében és a kifejezés erőtlenségén. Az „erős szó“ nem volt sajátja.

Reményik jól tudta ezt. Kevés költő kísérte tudatosabb figyelemmel költői alkatát és alkotásának folyamatát, és senki sem árult el annyit a költő műhelytitkaiból, mint ő. Számtalan versének éppen ez a küzdelem a témája: a művész viaskodása a formátlan márványtömbbel. „Talán a márvány istenarcot ölt, Talán a művész elpusztul bele.“ De megrendítő vallomást rejtett bele a művészi alkotás szenvedésben átszellemült rejtelméről abba a szép figyelmeztetésbe is, amelyet 1941 februárjában intézett „fiatal kritikusok szívéhez“. A fiatal kritikusok ítéletmondásának vakmerőségét hibáztatta csendes szóval. „Van-e fogalma a fiatal kritikusnak, lehet-e egyáltalában arról, hogy miképpen érik a lélek rejtelmes mélységeiben a nagy vers és hogy meddig érik? Kilenc hónapig érik az anya szíve alatt a gyermek, de vannak-e, akik e természetes jelenségen túl tudják azt, hogy a vers néha kétszer annyi idő alatt érik meg? És van-e fogalma a fiatal kritikusnak arról, micsoda megrendülések rázzák azt az idegrendszert, mely e földi világnak a Léleknek hívott titoknak lakása és hordozója — amíg az a Lélek azon a hihetetlenül finom húrozon át megtalálja önmagát, úgyhogy maradtalanul tudja kifejezni?“

Reményik, a költő, szinte túlságosan nagy becsvágygal indult útjára. „Elérhetetlen Ideál csábít... Felhozni mind, mi bennem fény, öltözni tökéletes Szépbe“ — írja. öntüzeiben tépődő lelke a lázas költői alkotás oltárán nem művészi kielégülést talál, hanem inkább önemésztő áldozatot mutat be, hogy napfényre ássa a leikébe temetett, öröktől fogva beléje rendelt Istenarcot, „s beleragyogjon a váró világba Valami ködös, szent káprázatot“. Vájjon volt-e elég művészi ereje ehhez a nagy becsvágyhoz? A forma törései, a tökéletes kifejezés kihagyó lélekzetei gyakran lelankasztják versét a költői hevület egéből a prózaiság földszintjére. „Verse, mint a halk igénytelen hang, semmi mással sem akar hatni, mint csak azzal amit mond“ — írja Babits. Modern költőink nagy formakultusza után ő ismét a szép, lelkes mondanivaló javára billenti át a líra mérlegét, s aszketikus fölényel veti el a forma ékességét. Csakhogy a tökéletes mondanivaló is csak tökéletes formák köntösében igazán maradandó. Reményik legtöbb verse sajátosan zenétlennek tűnik föl fülünknek, amely újabb költészetünkben annyira hozzászokott az olvadó zenéhez, a tökéletes hangszereléshez. Amily szédítő könnyűséggel versel Mécs, felvidéki költőtársa, éppoly igénytelenül kúszik előre a Reményik-i vers, inkább az elmélkedés belső versépítő ritmusára, mint a szavak zenéjére figyelve. „Gondolatok zenétien muzsikája“ — mondja ő maga. S milyen plasztikus és tömör a lírája erdélyi költőtársának, Áprilynak, éppoly sápadt és bőbeszédű sokszor az övé. Olykor szinte már prózainak tűnnék, ha nem szellemülne át a benne megnyilatkozó lélek lehelletétől. Ebből a szempontból néha Komjáthyra emlékeztet, a másik szellemi költőre, akinek extatikus lelke szintén viaskodott a kifejezéssel — noha jóval kevesebb tudatossággal és önbizalmatlansággal, mint Reményik. ő viszont Vajdával érzi sorsát hasonlóan: „A szót, mely másnak oly csengőn, simán jó, Mi törjük, mint a búzát a malomkő“. Tudatában van, hogy nem mindig sikerül megtalálni „a szót, A kellőt, illőt, ép-odaivalót, Pótolhatatlant és páratlan-egyet.“ Olykor úgyszólván magától születik a vers; „máskor kovácsolom, hogy szinte fáj. Idéző akaratlan magamat. Mint dühödt kovács a tüzes vasat, És kétségbeesem...“ Megható ez a küzdelem, amelynek nyomai folyton fölbukkannak Reményik költészetében. S nincs feloldás. Tudta ezt. Nem hiába az áradó, sírna

költői kifejezésért, a tartalom és a forma összhangjáért könyörgött Istenhez is: „Uram, rövid pár évre add csak A szavak csengő színezüstjét, Vert aranyát a gondolatnak, Képek suhogó selymét nékem ...“

Sajátos ellentét lappang tartózkodó szemérmessége és lírai mohósága között is. Alapjában véve minden kifejezés nehezebbre esik. Talán mert úgy érzi, hogy semmilyen kifejezés sem adhatja vissza az eredeti élmény vagy elképzelés csodaszépségét. Szemérmes tartózkodásában legszívesebben meg sem osztaná érzéseit. A líra „szent szemérmatlenség“ s Aranyt irigyü, csodálja, „Ki nem dobtad el végső lenge lepled, Lelked mezítlen prédára nem adtad. Ki sebedre vontad a vasinget S könnyeidre sisakrostélyodat...“ ő sem született hódítónak, hogy versbe törje a szűz és győzhetetlen világot. „Barbár hódítás,“ „meddő tusakodás“ volt, amit elkövetett a természetén, „Hogy embert, füt, fát, folyót, felleget, Hajnalt, alkonyt versbe kényszerítettem“ — írja. A dalolás egyúttal szenvedés forrása is. És mégis: vallania, dalolnia kell! A tartózkodás tusázik benne a megnyilatkozás szükségével. Átkozza az üldöző hangulatot, amely vallomásra kényszeríti; de ugyanakkor szenvedélyesen keresi is a verstermő alkalmakat. „... harmatot gyűjtök és mézet, Hogy költemények születhessenek, Mindig új költemények.“ A legtöbb Reményik-vers világosan érzékelhető élményből fakad, többnyire a külső világ szimbólumnak alkalmas jelenségeiből párolog elő az ihlet. A költő pontosan évszámozza verseit, sőt gyakran a színhelyet is alájegyzi a versihető alkalmakat gyűjtő költő gondosságával. A szenvedéstől is mindenekfölött azért fél, mert terméketlenségre kárhoztatja. Talán nem is jó ez a nagy mohóság a vers alkalma után, mert túlságos termékenységre ösztönöz, válogatni pedig nehéz. Olykor a legragyogóbb költészetet szűri ki élményeiből, mások meglepően konvencionális mondanivalót ölt versbe.

A sokarcú küzdelem — de főképp a költői alkataban érzett törések — szükségszerűen küzdelembe sodorták Reményiket önmagával is. Vergődő lélek, önemésztő szenvedése legegységibb jegye lírájának. Sohasem volt önelégült. Az alkotás boldogságát talán sohasem érezte. Valami félszeg önbizalmatlanság mardossa, valósággal a csekélyértékűség érzésében szenved, kisebbiti önmagát, hamar elemyed; s mégis benne dohog a költői Önérzet is. önmaga számára súlyos börtön, „befalazva önmagába“. Állandó biztatásra, versei elismertetésének bizonyosságaira van szükség, hogy írni tudjon. Akik körében éltek, mind vallomást tesznek arról az „önmardosó kínról“, „alaptalan önvádról“, amely folyton sebet üt szívében és sötétenlátásba üzi. Ritka az enyhület perce, mikor „nincs benne béna, vak zavar“. Így sokrétű küzdelmeire úgyszólván vértelenül állt ki. „Lovaggá ütött a sors keze, Rangot adott, — de nem adott erőt..“

Talán ez a belső kín, a furcsa bátortalanság tette félszeggé a külvilág felé is, az alakította ki egyéni életformáját, amellyel szinte egyedül áll újabb költőink között. Kissé mindig a reális világ felett élt tudatosan, az eszmei költő aszketikus magányosságával távoltartva magát az élet köznapi boldogságaitól: szerelemtől, családtól, pályafutó törtétestől. Egyed ülval óság át s szerelmetlenségének izgató titkát szinte már szép mítosszá szötte. A Nőben nem a szerelmi társat, hanem a Testvért fedezte föl. A költő és a nő rokon, „szinte bűn köztük a szerelem“. Ez a „szerelmetlenség“ nem a sors rendelése vagy lelki képtelenség; csak elfojtott, szublimált érzések némasága. A költőtől függ, mi válik a szív mozdulásaiból. Reményik lelki misztikát, a lemondás és beteljesülhetlenség szellemi kéjét olvasztotta ki belőle, és égi dallammá költőiesítette életében is. „Mert minden dolgok lelkébe szerelmes“. De a titkok egyre őszintébben buggyantak ki újabb verseiben. Líraisága is gáttalanabban buzdított elő, akárcsak Babitsé, s a lelkében dúló harc is megenyhült; olyan magasságokba és mélységekbe jutott, ahol „a lélek nem botlik meg

önmagában“, és életünk romkoronáján, ha reménytelenül is, de „Virág nő rajta mégis: friss virág?“ A test lassan összeroppant, de a lélek hősiessé edződött a sok tusán.

Mélyen lelki költő, és az ember is „lelki ember“ benne. Éppen az avatja nagy költővé, hogy a forma igénytelensége mögül egy nagy, férfias, nemes és hősi lélek szava szól hozzánk. Olykor valóban a meztelen lélek piheg a sorok mögött. Ez a lélek nagyobb és áthatóbb, semhogy a költő mindig be tudná szorítani a vers hibátlan művészetének pántjai közé. Egyik színi kritikájában írja, hogy őt a színpadon „maga az élet kevésbé érdekli. Csak az, ami mögötte van, ami valamiféleképpen túl van rajta, ami magasabb és teljesebb világ“. Versei is ebből a dolgok mögötti magasabb és teljesebb világból táplálkoznak, és a nyers életen túlra mutatnak. Legtöbbjük átlátszó szimbólum, még ha nem is a szimbolizmus modom fogásaival. Több mint a vers logikai értelme vagy eseményes tartalma. Egy nemes lélek titkainak és gyönyörű gondolatainak, szép ötleteinek lírája sugárzik elő belőlük. Az erdélyi táj képei sem önmagukért valók verseiben: jelentést hordoz a vadvizek zúgása s a szerény fagyöngy is. A havasok fenéges csúcsai a szellem fölényét jelképezik. Verseit olvasva, egy eszményien tiszta és a szépségért rajongó esztétalélekkel érzünk érintkezést.

Összes verseinek kötetét most azzal az áhítattal, tisztelettel, kalaplevéve olvassuk újra, ahogy ő kívánta említett cikkében. „S akkor a hibák meglátása és megmondása is más világosságot kap, mert a szív megvilágításába kerül“. Az idő valóban még nem jött el ahhoz, hogy felvidéki és erdélyi költőink igazi értékét a hűvös történeti távlat szigorú mérlegére tegyük. Költészetünk ma még elválaszthatatlan attól a szereptől, amelyet az elszakított magyarság életében betöltöttek. Ez a szerep sokkal áldozatosabb és bonyolultabb volt, semhogy igazságtalanság nélkül, mereven elválaszthatnák a költő verseitől. Kétségtelen, hogy elszakított ország-részeink íróit és költőit természetszerűen felnagyította a történeti helyzet, mely nem egyszer arányaikhoz mérten túlságosan nagy feladatra és erőfeszítésre ösztönözte őket. Talán Reményik se tűzött volna maga elé oly hősiessen nagy költői feladatokat, ha a sors keze nem veti bele ilyen tragikus magyar korba. Egy inkább elhúzódo, aszketikus költőlélek kényszerült benne missziós hivatásra, s ő roppant felelősségerzettel élte át ezt a hivatást. Költői lelke hősiessen, nagyszerűen táugult a költői akarat és a sok élményihlet szárnyán; de a vers olykor megtört a feladatok súlya alatt.

Igaz, hogy itthonról is fokozott igényekkel kísértük pályafutásukat. Reményik a fiatal kritikusok szívéhez szólván, türelmet kér a visszatért ország-részek költői számára. Igen, mi is lestük a bécsi döntés után, hogy mi lesz a visszhangja az erdélyi költők — s elsősorban éppen Reményik lantján. Túlságosan hozzászoktunk ahhoz, hogy az erdélyi költőktől szabályosan erdélyi és alkalomhoz illő verseket várjunk, a felvidékiektől sajátosan felvidéki. Volt némi perverzítés abban a kíváncsiságban, amellyel szinte laboratóriumi megfigyelés alá vetettük vagy kirakatba kívántuk e sorsüldözött költőket. Reményiknél is meglepett, hogy erdélyi folyóiratának lapjain csak a múlt év decemberében jelent meg egy verse, amelyben a felszabadulás visszhangja sejlett. S ez a vers is a magyar Felvidék visszatéréséről szólt, és a rabságban maradt erdélyieknek a vigasztalás balzsamát kínálta írúl, fájdalmas illetődöttséggel.

Reményik elsősorban életében, sorsában, sajátos helyzetében volt erdélyi. Lelkében csak a marcangoló önelemzés, a zárkózottság, a komor kálvinizmus és az enyhet adó természet átlelkedése erdélyi vonás. Költői egyéniségének többi eredetiségével az egész újabb magyar lírában foglal el jelentős helyet. Mégis egybeforr az elszakított Erdéllyel, költőtársaival

együtt. Első eset volt ez Erdély irodalmi életében, hogy a líra lábra kapott, s a *regény és önéletrajz* jellemzőbben erdélyi virágzása után mindjárt pompás terméssel élte meg első virágkorát. A termésben Reményik a legeredetibb költői egyéniség. Kevesen voltak annyira költők — csak költők és mindenben költők —, mint ő és Babits; kevesen élték annyira költészetüket, mint ők ketten, megéreztetve, hogy költőnek lenni egyúttal elrendeltetés és önfeláldozás. A költő nemcsak önmagáé: „nem a magunké vagyunk“ — írja Reményik. Ezt az önfeláldozást hősiiesen hozta meg, hivatását a legnemesebb lelkek tisztaságával töltötte be. Istenkáromlás nélkül elmondhatjuk róla is, amit ő Jézusról énekelt: „Átmentéi tisztán a földi tűzön“.

MAKAY GUSZTÁV

VÁROSMONOGRÁFIÁK

AVÁROSTÖRTÉNETÍRÁSNAK kiapadhatatlan forrása és állandó ösztönzője a lokálpatriotizmus. Elszakíthatatlan szálakkal fűz a szülőföldhöz, felkelti és ápolja annak múltja iránti érdeklődést és lelkes olvasóközönséget állít a város történetének kutatója mögé. Várostörténetírásunk megalapozói országos nevű történetírók voltak, mint Ortvy Tivadar, Tagányi Károly, Csánki Dezső, Pesty Frigyes és mások, akik helytörténeti munkásságuk során értékes eredményekkel gazdagították a történettudományt és a fiatalabb nemzedéket is hasonló tevékenységre buzdították. Munkájukat nagy érdeklődéssel kísérte a városi és megyei lakosság műveltebb rétege és nem egyszer maga is kedvet kapott a kutatáshoz.

Erősebb lendületet a millennium idején vett a várostörténetírás, amidőn hazánk városai és községei egymással versenyre kelve, monográfiákban igyekeztek beszámolni múltjukról. Ezek a városmonográfiák különböző színvonalat képviselnek, de bizonyos értéke, legalább is az anyaggyűjtést illetően, mindegyiknek van, amint azt az összefogó munka alkalmával tapasztalhatjuk. A millenniumi lendület azonban, várostörténetírásunk nem kis kárára, a századforduló után alább hagyott. Hivatásos történetírók egyre ritkábban fordultak a vidék felé, s így a kutatás mindinkább a helybeli érdeklődők vállaira hárult. Ilymódon kialakult bizonyos területi munkamegosztás a központi irányítás nélkül dolgozók között, de megtörtént, hogy egyes helyeken alkalmas ember hiányában a helytörténeti kutatás éveken át szünetelt. Így lettek az egyes vidéki centrumokban önképzés útján városmonográfusokká a hivatásos történetírók mellett derék lelkészek, orvosok, mérnökök, művészek, közgazdasági szakemberek és mások, mint Szegeden Reizner János, Debrecenben Zoltay Lajos, Halason Nagy Szeder István, Vácott Tragor Ignác és mindazok, akiket az egyes helyeken ma is számon tarthatunk. E derék kutatók munkássága egy sajátos műfajt teremtett a szépirodalom és történetírás között: a városmonográfiát, amely lassanként szakítva a tudományos igényekkel, mindinkább a helyi közönség érdeklődéséhez alkalmazkodott és annak becsült, kedvelt olvasmánya lett. Városmonográfusainkat önfeláldozó munkájukban, amint azt számos posthumes munka is hirdeti, nem korlátozták nehézségek. Néha évtizedeken át csak íróasztaluk számára dolgoztak; egyesek művéből csak részletek jelentek meg; számos kéziratuk ma is a múzeumokban és könyvtárakban hever. Megtörtént, hogy maga a szerző hozott anyagi áldozatot munkája kiadásáért, mert jubileumi alkalmakon kívül ritkán vállalkozott testület vagy hatóság könyvkiadásra; mecénás pedig még ritkábban akadt. A vidéki történelmi és régészeti társulatok évkönyvei, középiskolai értesítők, vármegyei és városi kiadványsorozatok vagy más sajtóorgánumok csak kis mértékben nyújthattak teret várostörténeti

tanulmányok közlésére. Így történt, hogy számos városmonográfia elszigetelten, csendben jelent meg; csupán a helyi érdeklődés kísérte. Ennek következtében csak elkésve, vagy egyáltalában nem szerezhettek róla tudomást és elmaradt a szükséges erkölcsi vagy anyagi támogatás is.

Körülbelül ezeken az utakon járt a világháború után újjáéledő várostörténetírás is. Bizonyos emelkedést csak az utóbbi években tapasztalhatunk s ezt óhajtjuk az alábbiakban bemutatni.

A várostörténetírás művelésében Budapest áll első helyen, ahol számos jól megszervezett intézmény szolgálja az eredményes kutatást. E munkának egyik kimagasló eredménye a Némethy Károly és Budó Jusztin szerkesztésében 1930 óta 12 kötetben megjelent „Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái” című sorozat, amely bő teret szán a részletkutatásnak is. A kiváló szakemberek tollából megjelent közlemények sok új adatot és szempontot nyújtanak a szintézis számára. Az illetékes tényezők megértése tette lehetővé, hogy Budapestnek évtizedekkel ezelőtt sajnálatosan félbemaradt monográfiája is hivatott szakemberek közreműködésével a tudomány új szempontjainak megfelelően elkészülhet.

Vidéki városaink közül Sopront kell kiemelnünk, ahol vitéz Házi Jenő városi főlevéltárnok tudós alapossággal dolgozik egy nagyszabású várostörténeti mű kiadásán. Két évtizedet meghaladó munkájának eredményeképp „Sopron szabad királyi város története” címen több kötet oklevéltár és tanulmánya hagyta el a sajtót. Sajnos, az „urbs fidelissima” példája nem talált mindenütt követésre. Számos városunkban a helytörténeti kutatás szünetel, vagy ami még rosszabb, üzleti beavatkozás révén illetéktelen kezekbe került. Több városnak a múlt század folyamán elkészült komoly, értéket jelentő monográfiája nem bővült ki a szükséges újabb részletekkel; egyesek még ma sem jutottak el a monografikus feldolgozáshoz; olyanok is vannak, ahol a kéziratban levő munka nem talált kiadóra.

A közelmúltban megjelent városmonográfiák között Gyula tarthat számot különös figyelemre. (Scherer Ferenc: Gyula város története I. 4761., 11.4791; Veress Endre: Gyula város oklevéltára 5001., Gyula 1938.) Megjelenését a helyi kapcsolatokkal bíró szerző, aki közgazdasági pályán működő tanárember, buzgalmán és a város áldozatkészségén kívül az a légkör is elősegítette, amit Gyula történetének kutatásával országosnevű történetírók teremtettek. Mogyoróssy János 1858-ban megjelent „Gyula hajdan és most” című műve után időszerű volt e mű kiadása. Scherer a szakember hozzáértésével és a lokálpatrióta lelkesedésével írta meg könyvét. Bő teret szentel a monostor, a vár és az uradalom kereteiből kibonts kozd város történetének tárgyalása során a társadalmi és gazdasági állapotok ismeretetésének is. Könyve főleg az újkori anyag közlésében hozott hézagpótlót. Sorsok és emberek, magyarság és nemzetiségek, földesúr és polgárság, az elemekkel való küzdelem, városépítés, gazdaságpolitika, a rendezett tanácsú várossá fejlődő Gyulának a helyi olvasót közelről érdeklő sokrétű története elevenedik meg a második kötet nem sokat mondó fejezetcímei alatt. Jó hasznát fogja látni várostörténetírásunk a külön kötetet kitevő oklevéltárnak is. Kár, hogy a kiadót az iratközlésben megszabott keretek korlátozták.

Békés, Kiskundorozsma és Kiszombor története, mint első helytörténeti feldolgozások, az úttörés érdemével bírnak. Szerzőiknek szoros helyi kapcsolataik vannak, könyvük megjelenésében része van községük áldozatkészségének is. Békés monográfiája (Vitéz Durkó Antal: Békés nagyközség története, 2511. Békés, 1939.) gyorsan közkedvelt olvasmány lett, mert azelőtt csak egy helybeli gazda kézzől-kézre járó kéziratok krónikájától ismerték a község történetét. Durkó nem akart összefüggő történetet írni, csak előtanulmánynak szánta művét. Múlt és jelen pontos ismeretében

világosan látja a körösmenti parasztváros sorskérdéseit. Békés város hivatást teljesített a nemzet életében: kaszánya és éléstára volt egy nagy területnek. A török hódoltság alatt 16 falu népét fogadta falai közé. A hódoltság megszűntével messzi vidékre sugározta szét magyar lakosságát, de faluváros jellegét lélekszámának ugrásszerű emelkedése mellett is megtartotta. E monográfia mozaikszerűsége mellett is, mint első alapvetés, komoly értéket jelent.

Kiskundorozsma története a község újjászületésének kétszázéves fordulója alkalmából jelent meg Sztriha Kálmán esperesplébános tollából. (Kiskundorozsma története 1937. 358 1.) Elsősorban helyi szükségletet kíván kielégíteni. Tanítóknak és tanulóknak készült, a község leendő polgárainak, hogy „olvassák és megtanulják belőle az ősök tiszteletét és az elmúlt nemzedékek munkájának megbecsülését“. Egy tipikus jászkun nagyközség változatos életét tárja elénk, amelynek a magyar sorsban osztozó viharos korszakait mindannyiszor virágzásá változtatta életerőtől duzzadó lakossága. Rögszeretet, jászkun öntudat, népével és fájával való együttérzés, részletekbe menően pontos helyi ismeretek adnak sajátos színt a könyvnek. Éléményszerű elevenséggel vonulnak fel benne a község hanyatlásának és virágzásának nagy kérdései: törökjárás és újjáépülés, árvíz és kolera, a járás (legelő) felosztása, a redempció (a jászkun kerületek megváltása) és a népi erőnek nagy területekre való kirajzása. Bár a könyv a szerzője által kitűzött tudó. Hiányos és gyakorlati szempontok összeegyeztetése miatt bizonyos szerkezetben törést mutat, jelenlegi formájában is hézagpótló nyeresége monográfiarodalmunknak. Sikert a helyi érdeklődés kielégítésén túlmenőleg a Kiskunság történetének számos kérdését megvilágítania.

A helytörténeti kutatás mai szempontjainak leginkább megfelel Kiss Mária Hortenzia kalocsai iskolanővér „Kiszombor története“ című falutanulmánya. Gondos helyi megfigyeléseken és elmélyedő forrástanulmányokon alapuló községtörténet; egy északtorontáli község életének hű keresztmetszete; helybelinek és kívülállónak egyaránt érdekes olvasmány. Tárgyismeret és szülőföldszeretet hatja át minden sorát, mely utóbbiért édesanyjának mond köszönetét, aki a könyv megírásában is segítségére volt. A faluképről, a határ kialakulásáról, a gazdasági, társadalmi és népmozgalmi viszonyokról adott plasztikus rajzai az országos fejlődés körvonalaiba olvadnak; a néprajzi fejezet pedig a falu lelki keresztmetszetét adja. Mindhárom mű, ami a helytörténeti monográfiáknál gyakori eset, csak nagy utánjárással és a helyszínen szerezhető be; a szép illusztrációk a községalaprajzokból és térképekből többet adhatnának.

„Simontornya krónikája“ (Simontomya, 1938. 335 1.) Kiss Istvánnak, a község évtizedeken át volt orvosának buzgalmából jelent meg saját kiadásában. Tipikus vártelepülést ismert, büszke várurak és vitézek szállását, amely vár város jellegét a hódoltság után is megtartotta. Szándékosan választja előadásformául a krónikás alakot, hogy a helybeliek számára azt is elmondhassa, ami általános szempontból talán felesleges. Levéltári kutatáson alapuló, komoly munka, amely nemcsak helyi érdeklődést szolgál, hanem a XVIII. sz. gazdaságtörténetét tekintve országos szempontból is értékest nyújtott.

Sopronbánfalva (Rozsonday Károly—Sümeghy József; Sopronbánfalva, Sopron, 1937. 180 1.) munkaközösségben készült falutanulmány. Megírásában mintegy 20 szakember és 100 munkatárs működött közre. A kialakulatlan, nyugtalan, megoldatlan kérdésektől való forrongás képét mutató határmenti község jó alapul kínálkozik a faluvizsgálatra. Egyébként azonban sem népében, sem nyelvében nem tekinthető a magyar falu típusának, még kevésbé mintaképének. Találkozóhelye a falunak és városnak, a politikai és népi határnak, a mezőgazdaságnak és iparnak, a városi proletár és a falusi őstermelő lakosságnak. A város közelsége kikezdte a falu hagyományait, eltűnően

van a társadalmi egység, a népviselet; üresek a templomok és a sorsközösség érzése is fokozásra szorul, örvendetes volna, ha e különben sikerült falutanulmányhoz hasonlóan, más magyar tájak: a Dunántúl, Alföld, Felvidék és Erdély azon községeinek ismertetésére is ennyi energia jutna, amelyek múltjukban és jelenükben inkább képviselik és ezernyi szenvedéssel pecsételték meg a magyar hazához való tartozást.

Míg számos község története még megíratlan, vagy csak most jutott el első feldolgozásához, egyes, főleg hegyvidéki és peremvárosok lelkes kutatók buzgalmából új szintézishez és részletfeldolgozásokhoz jutottak. Nagyváradról Horváth Jenő adott új várostörténeti rajzot „Várad freskó” címen. (Cserépfalvi kiadás, Budapest 1940. 183 l.) Könyve éles szemmel mutat rá a város fejlődéstörténetének tényezőire és az ú. n. várad szellem kialakulását is megrajzolja. A szerző érdeklődése inkább politikai irányú és a vármegyei nemesség felé fordul, ami hozzájárul ahhoz, hogy igazi várad freskót adjon. Széles távlatú előadása Nagyvárad külön életét az országos fejlődéssel kapcsolatosan szemlélteti.

Kassáról Kerekes György, a város múltjának a cseh megszállás éveitől is szorgalmas kutatója, irt figyelemreméltó tanulmányt „Polgári társadalmunk a XVII. században” címen. (Kassa, 1940, Wikó műintézet, 242 l.) A polgári öntudat emelését kívánja művében szolgálni, „régikor nemes patinájának rajzával az iparnak és kereskedelemnek nagyobb vonzóerőt adni.” Egy kereskedő üzleti könyve a főforrása. Ennek alapján mutatja be a török hódoltság alatt virágzó Kassa polgári társadalmát. Rámutat arra, hogy a város polgárai a háborús időkben is megállták helyüket; a fegyvert éppúgy forgatják, mint a rőföt és kalapácsot. Könyve, mint a város kormányzatának, gazdaságpolitikájának, népmozgalmának és az országos politikában való részvételének forrástanulmányokon alapuló korrajza, általános várostörténeti szempontból is komoly értéket jelent.

Szolnokról az újabbkori történetének kutatásában Botár Imre végez érdemes munkát. „Szolnok települési és gazdasági viszonyai a XVIII. században” (A Szolnoki Könyvtár és Múzeumegyesület, valamint Szolnok megyei város Közkönyvtárának és Múzeumi gyűjtőhelyének kiadványai. 4. sz. Szolnok 1941, 73 l.) című kiadatlan anyagot is közlő tanulmányában a települési, népmozgalmi és mezőgazdasági viszonyokat helyezi új megvilágításba. Figyelemreméltó megállapításai közül csupán a településformára vonatkozó szigorú módosításra. A XVIII. századi Szolnok városképe nem egészen azonos a hajdú- és kertésvárosával. Szolnok palánkváros jellege a török hódoltság után is megmaradt; amint a szerző által közölt térképen is látható, a Tiszára és Zagyvára támaszkodó hídfőnek a vár és külváros határozott városkülsőt biztosított.

Eger újabbkori történetére vonatkozó kutatásairól Breznai Imre számolt be több önálló kötetben és tanulmányban, amelyek különösen helyrajzi vonatkozásban hoznak újat. Gyöngyös város történetének egy-egy szakaszát Dezséri Bachó László világította meg levéltári kutatások alapján. (Gyöngyös város Rákóczi idejében, — A Gyöngyösi Kaszinó Egyesület története.—A Gyöngyösi Alapítványi Közkórház története. — Gyöngyös város 1848/49-ben. — Gyöngyös 1938/39.) A két első tanulmány a helyi vonatkozásokon kívül a Rákóczi felkelés és a szabadságharc irodalmához is adalékokkal szolgál. A következő rámutat a vidéki kaszinók kultúrafejlesztő tevékenységére. A gyöngyösi kaszinó is Széchenyi szellemében működött. Számos kultúrintézményt hívott életre. Otthont adott a magyar színjátszásnak; mulatságok jövedelméből szorgalmazta kórház, iskola, óvoda építését és az utcai világítást, így rövidesen a Mátravidék kulturális központja lett. A gyöngyösi kórház története jó összefoglalása a város egészségügyi történetének is.

Az elcsatolt területeken is eleven erővel működött a helytörténeti érdeklődés és számos mű megjelenésére vezetett. Az erdélyi szász városok, főleg Brassó és Nagyszeben, múltjának kutatása a hazai és birodalmi németiség részéről is kellő figyelemben részesült. Cseh és szlovák részről egyes felvidéki városok szláv kapcsolatainak kimutatására történtek kísérletek. Ezek közé tartoznak a turócszentmártoni „Szlovák múzeumi társaság gyűjteménye“ c. folyóiratban megjelent helytörténeti tanulmányok, Kőrmöcbányáról, Nyitráról, Vágújhelyről, Árvaváráról. Teljesen elűtnek ezektől Lipták Jánosnak Késmárk-ról és Haiczl Kálmánnak Léva-ról, Érsekúj vár-ról és Párkány-ról tudományos tárgyilagossággal kútfővizsgálat alapján megírt tanulmányai. Fontos eszköz volt a helytörténeti érdeklődés ápolása a kisebbségi magyar lélek megerősítésére. Ilyen szellemű Tichy Kálmánnak a cseh megszállás alatt P e l s ő c -ről szóló munkája. (Phileciumtól Pelsőcig. Rozsnyó, 1932—36. 367. l.) A szerző a város történetéről adott rajzaiban a múlt ismertetése során folyton a jelenre utal, mintha hangoztatná, hogy a haza védelmében kiontott vér nem ömlött hiába, a megpróbáltatás napjait most is követnie kell a feltámadásnak.

A románság mint nem városépítő nép, meg sem kísérelte az erdélyi városok múltjában román történeti kapcsolatok keresését. (A Marosvásárhelyről és Tordáról írt kisigényű, román nyelvű megemlékezések minden tudományos alapot és értéket nélkülöznek.) Annál nagyobb érdeklődéssel fordult a kisebbségi magyarság szülőföldjének múltja felé és hálával fogadott minden kezdeményezést. A román uralom idejében terjedelmesebb helytörténeti művek nem jelenhettek meg, de ébren tartották az érdeklődést a megszállás előtti városmonográfiák, valamint Kós Károly, Molter Károly, Berde Mária, Bíró Vencel, Spector, Szemlér Ferenc és mások írásai. (V. ö. Erdélyi városképek. — Kolozsvár, Enyed, Nagyvárad, Marosvásárhely, Arad, Brassó, stb.) Makkai László beszédes illusztrációk kíséretében mutat rá „Erdélyi Városok“ c. tanulmányában a magyar, székely és szász várostelepülések lényeges jegyeire. A múlt értéktartalékából kíván meríteni Fodor István („A forradalmi Marosvásárhely“ c. népszerű kis munkájában (Marosszéki füzetek 5—6. 41. l.), midőn a kisebbségi sorban élő székely város népének az elődök szebb életéről, a márciusi napokról, a küzdelmekről és csalódásokról, az elnyomásról és felszabadulásról beszél.

A legújabb irodalom néhány különböző igényű és különböző körülmények között készült termékéből látható, hogy a várostörténet művelése, ha nem is mindenütt a megfelelő szervezetben és keretek között, de a helyi közönség érdeklődésétől kísérve, lelkesen és lankadatlanul folyik. Erre mutatnak a könyvtárak kirakatain és a könyvtárak olvasótermem kívül a közönség történeti érdeklődését kihasználó, nem éppen önzetlen, üzleti vállalkozások is. A városmonográfusok komolyan fogják fel feladatukat. Fenntartják és fejlesztik a történeti érdeklődést, amely sokszor éppen a hely történetén keresztül fordul az országos történeti kérdések felé. Az is kitűnik a legújabb termésből, hogy a várostörténet műveléséhez nem elegendő csupán az elméleti ismeret. Évtizedes elmélyedésre, helyi kapcsolatokra és tapasztalatokra, önfeláldozó munkára és írói készségre van szükség, hogy egy város lelkiségét megérthessük és kifejezhessük. Nagy buzgalommal dolgozó városmonográfusaink érdemes munkásai a nemzeti kultúrának. Nemcsak az anyaggyűjtésben végeztek számottevő munkát, hanem a feldolgozásban is kialakítottak bizonyos rendszert és hagyományokat valamely kulturális intézmény: a templom, a múzeum, levéltár, iskola, községháza vagy uradalom körül. Mindez azt mutatja, hogy a várostörténeti kutatásnak, eltérően más területeknek központból is elvégezhető vizsgálatától, egészen helyhez kötött feladatai is vannak.

Nem tekinthető a mai állapot tudományos szempontból kifogástalannak, de kilátástalannak sem. Jogosan merülhetnek fel egyes városmonográfiákkal szemben szakbeli és módszertani kifogások. Az intézményes orvoslás módjai azonban adva vannak. A tudományos színvonal emelésének termé-

szetes útja az esetenként kínálkozó, megfelelő őrségváltás. Jó biztatást látunk erre az utóbbi évek doktori értekezéseiben, továbbá a régi folyóiratokon kívül a Vasi, Soproni, Győri Szemle és egyes városi és vármegyei kiadványsorozatok közleményeiben. Kívánatos volna, hogy a modern szakismeretekkel rendelkező fiatal nemzedék sorából minél többen életpályául válasszák a vidéki múzeumokban, könyvtárakban, levéltárakban és más kultúrintézményeknél való foglalkozást, önkormányzati és megyei városaink pedig megértéssel fogadják a helyi kapcsolatokkal is bíró fiatalokat. Megfelelő utánpótlás esetén szorosabb kapcsolatba kerülhet a várostörténeti kutatás a sajtóval és a tudományos központokkal és a történettudomány új módszereinek felhasználásával nagyobb eredménnyel vehet részt a helytörténeti kutatáson felépülő országos vonatkozású település-, társadalom-, közigazgatás-, és nemzetiségtörténeti kérdések megoldásában.

A városmonográfiának érdekében áll, hogy bele ne kontárkodjék a hangzatos reklámmal és egyéni hiúságot kendőző fogásokkal (fénykép, életrajzi adatok, stb.) dolgozó üzleti vállalkozás. (Az ilyen irányú műveket beszámolóinkban szándékosan mellőztük.) Különösen megszívlelendő ez most, amidőn hazatért községeinknek a magyar múlt iránt való érdeklődését szabad zsákmányterületnek tekintheti az üzleti vállalkozás és értéktelen könyvek elhelyezésével hosszú időre megakadályozhatja komoly történeti művek megszerzését. Fontos feladat vár e téren törvényhatóságaink, városaink és községeink vezetőtisztviselőire. Országos érdek, hogy ne részesítsék támogatásban a komolytalan vállalkozásokat. Előnyösen szolgálhatná a hazai várostörténeti kutatást a meglévő sajtóorgánumok mellett egy olyan folyóirat, amely a folyamatban levő munkát számon tartja és központilag irányítja.

EPERJESSY KÁLMÁN

KÖZÉPEURÓPAI FOLYÓIRAT AMERIKÁBAN

ANÉMET KÖZVÉLEMÉNY éber figyelemmel kísér minden megnyilatkozást, mely Németország jövőjének elképzelésére vonatkozik. A mai német kormány hallatlan áldozatokat hajlandó hozni azért, hogy megtudja, a külföld hogyan vélekedik a német nép helyzetéről, hivatásáról, sorsáról. Az utóbbi évtizedben egy vadonatúj német tudomány keletkezett, az ú. n. „Auslandswissenschaft“, melynek az a rendeltetése, hogy figyelje, regisztrálja, vizsgálja és feldolgozza a külföldi nézetek és vélekedések változásait. Lisszabonban a német követség százhusz tisztviselője vásárolja össze az Angliából és Amerikából érkező sajtó-orgánumokat, hogy a külföldi közvélemény ellenőrzését megkönnyítse. A vezető német napilapok, a folyóiratokról nem is beszélve, ma is tele vannak napról-napra, időről-időre az Északamerikai Unió nagyvárosaiban (Washingtonban, New-Yorkban, Bostonban, Chicagóban, stb.) élő német újságírók és laptudósítók szikratávíró- és kábel-jelentéseivel.

Ha egy nagy birodalom számára ennyire fontos, hogy tudomásul vegye, hogyan és milyen értelemben kommentálják mozdulatait az Új Világban, mennyivel fontosabb nekünk, egy kis nép vagy legalább is közép-nemzet fiainak, hogy lankadatlan érdeklődéssel figyeljük, hogyan alakul és változik Magyarország képe, a magyar sors jövője az Óceánon túl abban az angolszász birodalomban, melynek világhatalmi súlya és nemzetközi jelentősége egészen nyilvánvaló. A magyar államnak az ország földrajzi és politikai helyzetéből következően ma már persze nem

állnak rendelkezésre olyan technikai lehetőségek, amelyekkel zavartalanul és csak a maga önző érdekeit tekintve foglalkozhatnék a távolabbi nagyvilág közvélemény irányító szerveinek ellenőrzésével. Ha igaz az egyik történettudósunk részéről megállapított tény, hogy Magyarország azért vett részt a világháborúban és azért mérték rá a trianoni csapást, mert a kiegyezés óta fokozatosan vesztett a nemzet régi külpolitikai érzékéből és öntudatából, akkor szomorúan kell belátnunk, hogy a két világháború között igen kevés történet helyzetünk és sorsunk megfigyelésére külföldi vonatkozásokban.

E sorok írója egyfelől a német „Auslandswissenschaft“, másfelől az angol-amerikai „studies on international relations“ Ösztönzésére évek óta gyűjti a magyar nemzet külföldi képének változásaira vonatkozó anyagot. Legyen szabad a józan helyzetérzékre utalni akkor, mikor egy nehezen megszerzett, de Magyarország sorsa szempontjából fontos újabb amerikai nyomdaterméket mutatunk be.

1941 januárjában levelet kaptam egy amerikai egyetemi tanártól, hogy öt amerikai egyetem égisze alatt közép-európai folyóiratot készülnek indítani, Közép-Európa, Central-Europe alatt azt a területet értik, amit folyóiratomban, az „Apollódban magam is annak jelöltem meg: a Balti-, az Adriai-és a Fekete-tenger között elterülő történelmi tájat. A levélíró hangsúlyozta, semmiféle előítélet, pre-koncepció vagy elmélet nem köti meg az amerikai érdeklődőket, nyílt őszinteséggel óhajtják vizsgálat alá venni Centrál-Európa problémáit. Egy a fontos: a szakszerű jólértesültség, a módszeres tudományosság és a friss tájékozottság. Néhány héttel e levél vétele után meg is érkezett a prospektus az első számok munkatársainak névsorával és a lap részletes programjával. A munkatársak között az amerikai szláv-kutatók, Közép-, Kelet-Európa és Balkán-ismerők legjobb nevei szerepeltek, egy sereg nemzetközi becsülésnek örvendő lengyel, cseh és délszláv — többnyire emigráns — tudós nevével. Az amerikai ajánlat nem volt megvetendő. Hiszen ha természetes is, hogy hazai magyarok elsősorban a Hungarian Quarterly-t veszik igénybe vonatkozó tanulmányaik közzétételére, a szíves invitálás tagadhatatlanul bírt némi csáberővel. Elvégre is öt amerikai egyetem égisze alatt, amerikai folyóiratban manapság megjelenni, a személyes vonzalomtól eltekintve, nemzeti szempontból is fontos lett volna. Más kérdés, hogy az amerikai professzor búbajos csábdala és az általa szerkesztett folyóirat valószínű szelleme a magyar magatartással és a magyar érdekekkel hogyan egyeztethető össze?

Azután, hogy a folyóirat első két száma megérkezett, azt hisszük, sehogy. A „Journal of Central European Affairs“ nem egyéb, mint a kisantant géniuszának újra-éledése és kísérlete a visszatérésre. Mint már többször hallottuk, a cseh és lengyel emigráció még Londonban megegyezett a közép-európai államszövetségen belül a szorosabb kapcsolatok megőrzésére. Az erre vonatkozó elképzelésekből bőséges ízelítőt kapunk. Ha némi nézeteltérés uralkodik is az Európai Újjáépítési Bizottság tagjai között, ahogy ők nevezik magukat, ahhoz nem fér kétség, hogy az általuk elképzelt közép-európai formáció, akár Benes, akár Jászi fejt ki azt, Magyarországgal kevéssé számol, mint a dunai-kárpáti térségnek ezer éven át mégis csak vezető és rendező hatalmával. A szereplő cseh és román politikusok és tudósok pedig szinte megszállottjai annak az „ancien régime“-nek, amit a kisantant jelentett, nem csekélyebb történelmi határidőn, mint két röpke évtizeden át. Az elmúlt Csehszlovákiában több ízben volt alkalmam nemzetközi kongresszusokon találkozni nyugati nációk magamkorú fiaival, akiknek halvány képük vagy sejtelmük sem volt arról a történelmi-földrajzi viszonyról és helyzetkedésről, amelyben a dunai-kárpáti népek hosszú századokon át éltek. A kisantant-emigránsok csökönyös ragaszkodása a pontos trianoni állapothoz a nyugati népek ahisztorikus ifjú közvéleménye szempontjából nem csekély veszélyt

rejt magában. A tudományos apparátus, a lábjegyzetes, nem egyszer szakállas nagyképűség a tudományt (az észrevétlenül irányított tudományt is) csodálattal szemlélő ifjúságra könnyen hathat megtévesztően. S a távoli, „elnyomott” Magyarországon megjelenő „Hungarian Quarterly”, mely Kolumbusz-korabeli nehézségekkel küzd, míg kijuthat, eléggé ellensúlyozhatja-e a kint megjelenő orgánomot? Az orosz-amerikai-brit tárgyalások óta az Óceánon túl a szláv népek csillaga amúgyis emelkedőben van; Kossuth emlékével, melynek ma még mindig van ereje kinn, Kossuth-kiállításokkal eleget teszünk-e Amerikában?

A „Journal of Central European Affairs” első számának vezércikkét Edvard Benes, a másodikét Oscar Jászi írta. A többi cikk, ha a magyar név említésre kerül is bennük, mégis csak kevésbé fontos, mint ez a két kiemelt és egymással nem mindig összhangzó vezércikk. Benes négyoldalas cikkének címe: Az új Közép-Európa. Közép-Európa új szervezete mint az utolsó háborúban is, írja, a Németország és Nagy-Britannia között dúló jelenlegi háború kimenetelétől függ. Ha meg van is győződve a szövetségesek győzelméről, nem képes előrelátni a háború utáni helyzetet. Ahhoz ugyanis nem fér kétség, mondja, hogy a középeurópai kérdést egyáltalán nem oldja meg az, ha Németországra kegyetlen békefeltételeket rónak. A kis középeurópai nemzetek függetlensége az európai béke érdekében áll. A középeurópai államok mai helyzetükben Csehszlovákiát és Lengyelországot kivéve (Jugoszlávia sorsa még nem dőlt el a cikk írásakor), a gazdasági együttműködésnek olyan kényszerhelyzetébe kerültek, hogy az nem engedi meg a jövőbeni együttműködésben való részesedésük fokának megállapítását, Csehszlovákia és Lengyelország a mostani háború első percétől kezdve Nagy-Britannia oldalán állott, ezért az ő szituációjuk merőben különbözik a többi nép jövő sorsától. 1940 november 11-én pedig létrejött az emigráns csehszlovák és lengyel kormány egyezménye országaik háború utáni együttműködésére. „Európa érdekében állna, ha a Német- és Oroszország között elterülő régióban egy hatalmas politikai alakulatot hoznának létre, államszövetség-félet, hatalmasat katonai szempontból, mégis olyat, amelynek nagy politikai, gazdasági és kulturális lehetőségei vannak.” A csehszlovák-lengyel együttműködés tengelye lehetne egy új középeurópai rendnek, véli Benes; az ő szövetségi úniójához aztán majd csatlakozhatnak a többi államok, Magyarország, Ausztria, Románia és talán más kisépek is Közép-Európában. Az események további sorozata majd megmutatja, milyen fokon válik lehetségessé a kicsiny csehszlovák-lengyel föderációból egy nagyobb középeurópai föderáció teremtése. Természetes és szükséges azonban, hogy előbb a csehszlovák-lengyel föderáció jöjjön létre, hangsúlyozza Benes, mert csak ez lehet az alapja a további középeurópai föderációnak. Idővel aztán másutt keletkező államszövetségekkel, mint pl. egy nyugateurópaival, egy balkánival, stb. együtt majd létrejöhet az egyesült Európa. Mindennek az előzetes feltétele azonban a háború utáni egész Európában a törvényes rend helyreállítása, a nemzetközi szerződések és a nemzetközi kötelezettségek respektusának megújítása. Az „erkölcsi” elvekhez kell visszatérni, mondja, és amennyiben lehetséges, úgy egyenként mint általában az egyéneken és nemzeteken ejtett sérelmeket ki kell korrigálni, valamint meg kell büntetni a mostani háború felelős felidézőit; szükséges továbbá az emberi szabadság biztosítása minden vonatkozásban és a polgári jogok védelme gazdasági és társadalmi vonatkozásban. Európának és az egész világnak vissza kell térni a kollektív biztonsághoz. Hogy kit értek sérelmek, azt persze csak ő határozza meg. Trianont nyilván a jogrend forrásának tekinti, ott nem ért senkit semmi sérelem... S a kollektív biztonságna is nyilván az a célja, hogy a trianoni status quot védelmezze...

A második szám vezércikke: „Danubia jövője“. Szerzője, a vészes emlékezetű Jászi Oszkár ez alatt az elnevezés alatt a régi Osztrák-Magyar Monarchia és a Balkán együttes területét érti. Bevezetőben igazat ad Metternichnek, aki szerint a Balkán Bécs wiedenit külvárosában kezdődik. Danubia volt a világ veszélyzónája, véli, ahonnan az első és második világháború kiindult. Ismerteti Delaisi „Les deux Europe“ című könyvét s hangsúlyozza, hogy azon a területen, amit Delaisi választóvonalnak jelölt meg Kelet és Nyugat között (Jászi nem tud róla, hogy a németeknek remek szavuk van rá: Zwischeneuropa), négy államszövetséget lehetne létrehozni: egy dunai, egy balkáni, egy balti és egy ukrainai föderációt. Kossuth szavait idézi, hogy a Duna-vidék problémáinak egyetlen lehetséges megoldása van: a Duna-konföderáció. Jászi szerint föderális államszerkezet, teljes közigazgatási és kulturális autonómiával kombinálva, csak ez a szabad fejlődés, a békés együttműködés biztosítéka. (Arról azonban elfeledkeznek, hogy Kossuth egyáltalán nem a történeti magyar állam felosztását kívánta, hanem a nemzetiségek bizonyos fokú autonómiájával ennek megerősítését és a középkori aldunai tartományokkal való korszerű szövetséget.) A világháború után, fejtegeti Jászi, a győztes antant államférfiainak semmi érzékük nem volt a dunai kérdés alapvető természetére iránt. Pusztá hatalomra építették dunai politikájukat, mesterséges határokat hoztak létre, új védővonalakat, új uralkodó és új elnyomott csoportokat. A helyett, hogy új demokratikus életet követeltek volna, a régi oligarchiákat pártfogolták. Az orosz, a magyar, az osztrák, a spanyol ellenforrdalom mindennek a következménye. A Népszövetség, mondja, tehetetlen volt, nem tudott segíteni. Az új kisebbségek pedig egyáltalán nem voltak a világháború előtti kultúrátlan és alázatos tömegek, hanem nagyjából németek és magyarok, akik századok hosszú során át hozzászoktak a vezetéshez és képtelenek voltak a másodrangú polgár szerepével megelégedni. A mostani háború végén, még *egyszer*, bár nem utoljára, nagy rendezésre nyílik majd alkalom. Orosz-német győzelen[^] esetében (a cikk még a német-szovjet háború kitörése előtt készült) a Duna-vidék kondominiummá válnék, mindaddig, míg a német és orosz törekvések egymást nem kereszteznék. A demokratikus hatalmak győzelme esetén több elképzelés van a győzelemre. A demokratikus államokban, különösen Amerikában, magyarázza Jászi, három dunai elképzelés forog közkézen. Az első az Anschluss előtti határok, vagyis a párizskömyéki béke határainak maradéktalan visszaállítása. Ezt a felfogást az emigráns kormányok vallják. Ezek, hogy kívánságukat elfogadhatóvá tegyék, egyetemes európai államszövetséget követelnek. Az egyesült Európáról azonban semmi közelebbit nem mondanák, míg a maguk helyéről benne túlsókat beszélnek. Nemde, kilóg a lóláb? Az ő tervük nem jelent többet, mint annak a kaotikus állapotnak restaurációját, ami a második világháborút előidézte. A második terv a Habsburg-monarchia visszaállítása, mint a szerintük egyetlen lehetséges védőbástyáé a porosz militarizmus ellen. Úgy vélik, a régi monarchia Bajorországgal együtt a legbiztosabb védelem lenne a nagygermán ambíciók ellen. Ennek a tervnek a mozgatói nagyon keveset beszélnek magukról a Habsburgokról, de folyton a dunai államok föderációjára hivatkoznak. A Nyugat konzervatív körei lelkes pártfogói egy ilyen dunai föderációnak; azt remélik, hogy a katolikus egyház, a protestáns és a görögkeleti egyház szabad működésével biztos erkölcsi és politikai egységet adhatna ennek az antigermán koalíciónak. Nem kétséges, vallja Jászi, hogy egy Habsburg-vezetés alatti föderáció a dunai béke számára nem lenne elegendő garancia. A Habsburg-restaurációhoz, hangoztatja, egyébként sem csatlakoznék önként egyetlen állam sem. A magyar parasztság és a magyar középosztály többsége még nem felejtette el Kossuth Lajos tragikus küzdelmét a Habsburg-abszolu-

tizmus ellen; október 6 élő szimbóluma, évről-évre felfakadó sebe a magyarságnak. De a többi nemzet állásfoglalása sem barátságosabb a Habsburgok irányában. A délszláv törzsek egyesülésük fő akadályát látják bennük, a csehek és a nyugati szlovákok a cseh függetlenség megdöntőit, a románok pedig még emlékeznek rá, hogyan hagyták cserben a Bécs által a magyarok ellen tüzelt vezetőiket. A mai feudalizmus örei, a latifundiumok tulajdonosai lennének az egyetlen elem, amely a restaurációnak örülne, vonja le a konklúziót Jászi. Csakis a harmadik terv, a Duna-konföderáció, életrevaló hangsúlyozza Jászi, az, amely Fischhof, Palacky és Kossuth idején a haladó és progresszív intellektuelek ideálja volt. Ez az orosz és német militarizmus között a kisépek övének igazi függetlenségét akarja megvalósítani; ma pedig ez kell. Létrejöttének előfeltétele egyetemes emberi jogok új kiáltványa lenne, mely a kisebbségi csoportok mindegyikének összes emberi jogait biztosítaná, a feudális rendszert végleg eliminálná s progresszív és kooperatív parasztságot teremtené. Egy dunai únióval, egy demokratikus világunió protoktorátusa alatt, melynek egyébként teljesjogú tagja lenne, biztosítani lehetne a tartós Békét. A legnagyobb kérdés, mi történjék Németországgal? Jászi kifejti, hogy Németország szívvel-lélekkel való közreműködése nélkül az egész dunai kérdés hosszabb távlatban meg nem oldható. A párizskörnyéki békék ott hibáztak, mikor a németeket ki akarták semmizni. Pedig a gigantikus német hatalom közreműködése nélkül a dunai káoszról nem lehet rendet teremteni. Demokratikus Németországgal együtt kell működni, azt be kell kapcsolni és akkor minden rendben lesz, gondolja Jászi, aki, úgylátszik, nem sokat tanult a közelmúlt eseményeiből és még mindig az ő utópisztikus, racionalista ideológiájában látja a jövő kulcsát, ami már egyszer Magyarország katasztrófáját okozta. Konzekvenciául levonja: „A levegő tele van a gazdasági és szociális reformok hallatlan lehetőségeivel, egy második francia forradalomnak hallatlan esélye van, a tiranncidák régi vagy új teóriái eltűnnek és utat adnak egy új szellemnek“.

Ezek az általános elvi cikkeken kívül az egyes számok a következő értekezéseket és közleményeket tartalmazzák. Az első: Josef Hané a békítő-korszak utolsó mozzanatairól a háború kitörését megelőző ú. n. appeasement hónapokról, Transylvanus álnévű román szerző az „Erdélyi istenítéletéről, Friedrich Enger-Janosi Ausztria szerepéről a görög királyság kezdeteiben, Otakar Odloii a kisnemzetek alkonyáról és hajnaláról, Sámuel Koenig Galícia föld- és néprajzi jellemvonásairól, Ernst Karl Winter a negyedik Ausztriára vonatkozó elképzeléseiről, Jaroslav Chyz és J. S. Roucek az 1914 előtti ukrán szociológiáról, Arthur P. Coleman a lengyel paraszt újabb irodalmi megörökítéseiről ír. A másodikban: Dinko Tomasic a hatalomért való küzdelemről Jugoszláviában, Leo J. Wollemborg Itália szerepéről a hármasszövetségben, Oscar Halecki Lengyelország keleti határaitól értekezik.

Külön ki kell emelni közülök egy Transylvanus álnévén szereplő „erdélyi származású román politikai író“ (ahogy közelebről meghatározzák) „Istenítélet Transylvániában“ című közleményét. E cikke az amerikai olvasó a mértéktartó, de kellő felvilágosítást már megkapta magyar oldalról. Itt csak a magyar szempontból megdöbbenő hamisításokat emeljük ki a hamiskártyás alatomosságával megírt cikkből, mely célzatos hamisításai leplezésére nem átal Bethlen István és Illyés Gyula könyveire hivatkozni. Jellemző mindjárt a cikk mottója: „Egy halhatatlan nemzetnek kellett bűnhődnie egy könnyelmű nemzedék vétkeért“. Már a címből kiderül, hogy a bécsi döntés salamoni ítéletéről van szó, Erdély kettéosztásáról. Valóban, a józan emberi ész, a földrajzi, történelmi és gazdasági célszerűség alapján joggal lehetne vitatni Dél-Erdély hovatarozásának kérdését. Az álneves cikk beállítására szerint azonban Budapest uralma alá szeretné kaparintani az 1918-ban elvesztett összes nemzetiségeket és egy új poliglott államot akar alkotni. „Magyarország a legújabb időkig kis állam volt, 8,949.000 lakossal. Vagy hogy más szóval fejezzük ki magunkat, írja az álneves szerző, 295 milliomos 3,700.000

szenvedő paraszt-proletárral állt szemben. A nagybirtokosok és a milliomosok még napjainkban is egy privilegizált arisztokráciát alkotnak, mely Nyugat-Európában sehol fel nem lelhető fényűzésben és pompában éldegél. A parasztság meg a szolgaságnak olyan igáját viseli, amely egyetlen más civilizált államban fel nem található.“ A román kisemberek 1918 előtt nem merték felemelni fejüket és nem remélhettek jobb sorsot. Sérelmeik miatt három ízben föl is lázadtak az elnyomás ellen: 1437-ben, 1514-ben és 1784-ben.“ (1) Az erdélyi szellem létét kétségbevonja és a magyarság szász-politikájára Stephan Ludwig Roth (!) alakját idézi elrettentetésül; szerző véleménye szerint „Sigishoara-ban „végezték ki Rothot Bem generális magyar csapatai.“ Tüstént Roth kivégzése után az 1940 szeptemberi magyar bevonulás egyes epizódjait fejtí le a román sajtó egyoldalú, ríktó színezésében. Tolsztoj szavait idézi Apponyi nemzetiségi törvényéről. Végezetül megjegyzi, „ma nemcsak a kicsiny Erdély, de az egész világ cseppfolyós állapotban van és mint már Wilson megmondta, egyetlen nép sem érdemli meg helyét a nap alatt, ha nem őrzi meg és nem biztosítja minden nép helyét a többi nemzetek között és nem nyújt nekik alkalmat az önkormányzatra.“ így dolgozik a román propaganda Amerikában, Roth alakját idézve az angol-szászok felé, hogy a németbarát is meg legyen elégedve.

Az amerikai közép-európai folyóirat öt egyetem égisze alatt jelenik meg Carleton College, University of Colorado, Indiana University, Oberlin College, Slavic Department of Harvard University. A lap szerkesztőbizottsága a következő professzorokból áll: Frederick B. Artz, David Bryn-Jones, F. Lee Benes, Samuel H. Cross, R. W. Seton-Watson, S. Harrison Thomson. A címlapon a három tenger által határolt Centrál-Európa van ábrázolva. Érdekes, hogy míg Lengyelországba pl. kisebb folyók is bele vannak rajzolva, a Marost kifejejtették a Duna-medencéből, úgyhogy első pillanatra a nagyromán vágyálmok Tiszától—Dunáig tervezett képzeletbeli birodalma jut az ember eszébe.

De ez talán már rémlátás is ...

A folyóirat tehát éppen az ellenkezőjét mutatja annak, amit hirdet: nem a megegyezést, hanem az egyes dunai népek közti gyűlölet elmélyítését szolgálja az ilyen tendenciózus cikkekkkel.

GÁL ISTVÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz front eseményei. Német polgári igazgatás a meghódított orosz területeken — Német előretörés a Közel-Kelet felé; angol elővigyázatossági rendszabályok a Kaukázusban — A finn-amerikai vita — Az amerikai semlegességi törvény megváltoztatása; A kereskedelmi hajók felfegyverzése — A német-francia viszony — Japán és Amerika.

AKÖZELMÚLT ESEMÉNYEIVEL több dolga lesz a hadi változások történetírójának, mint a diplomáciai helyzet figyelőjének. Németország továbbra is kezében tartja a kezdeményezést s nagy erővel tör Oroszország meghódítására. Leningrad körül egyre tart az ostromzár, mivel Németországnak, mint ezt Hitler legutóbbi beszédében kifejtette, nem célja a felesleges véráldozat, hanem a minél tökéletesebb eredmény. A német hadsereg a finnekkel egyetértve, elzárta a Leningrádban összehívott orosz erőket attól, hogy befolyást gyakorolhassanak a front további alakulására. Nagy bombatámadások és ellenoffenzívák tartják távol a valódi hadszíntértől a volt orosz fővárost védő hadsereget. Ezalatt Moszkva kapuinál óriási támadás zajlik s az orosz fővárosnak is meg kell ismerkednie a légitámadások borzalmaival. Sztálin múltkori beszéde őszintén elismerte a helyzet súlyosságát, de kitartásra buzdította a bolsevikieket. Moszkva elfoglalására nyilván a rossz időjárás miatt nem kerülhetett még sor, de amint az időjárás javul, a határozott és zárt frontot kialakító és a tél nehézségeire is gondoló német hadsereg új támadásra indul a szovjetkormány székhelye ellen. Ezalatt a német támadás iránya inkább délen vett új nagy lendületet. A kedvezőbb ukrainai és feketetengeri időjárás nyilván elősegítette a németek terveit. Ezek a tervek nagy gondot okoznak Londonnak és az angol kormányköröknek. Odessza elfoglalása után a német erők áttörték a krími félsziget Thermopyléjét s míg egyik részük a feketetengeri kulcshelyzetet jelentő Szebasztopol felé zúdult, addig a nagyobbik rész keletre fordult, hogy kieroszakolja az Azovi-tengeren át a Kaukázus előterületeire vezető útvonalak megszállását. Keres erőssége így jutott hosszúságos és nehéz harcok után német kézre. Innét mintegy 300 km-nyire vannak az első kaukázusi olajtelepek. A német hadvezetés merész ugrásokkal közeledik feléjük. Ezalatt az angolok és oroszok új frontot építenek a Kaukázus szikláinak között. A Kaukázus most újra a Közel-Kelet és az indiai uralom kapuja, ahogy ezt tartották róla az angol birtokok felé tekintő régi orosz cárok és politikusok is. Ez az új védelmi vonal azonban inkább szolgálja majd Anglia, mint Oroszország érdekét. Timosenko marsall és Wawell tábornok együttműködése most nehéz feladatok előtt áll. Német részről igen nagy reményeket fűznek ehhez a feketetengeri erőfeszítéshez: mert amennyiben a német hadsereg megszerzi az uralmat a Fekete-tenger fölött, egészen más képet ölt a közelkeleti probléma, többek közt a szuezi kérdés és Törökország magatartása is. Innét van az, hogy az arab kérdés újra a nemzetközi politika homlokterébe került; rejtélyes útvonalakon Rómába érkezett a palesztinai főmufti s Olaszország Németországgal egyetértésben újra sokat foglalkozik politikai tárgyalásaiban az arabokkal, mely gond és figyelem nyilván választ jelent azokra az ismételt angol bombázásokra, melyek a Földközi-tenger partjának olasz kikötőit s azoknak e háború megpróbáltatásait viselő polgári lakosságát sújtották. Soroljuk ehhez a kérdéskomplexumhoz a régi magyar-olasz vonatkozásokat ébrentartó magyar politikát; Reményi-Schneller Lajos magyar pénzügyminiszter Rómában többek között kijelentette, mennyire szívén viseli

Magyarország a baráti Olaszország zavartalan ellátásának felelősségét; ugyanakkor az olasz sajtó is szíves barátsággal regisztrálja, mint tartott ki Magyarországot a szankciók idején Olaszország oldalán.

Ma azonban a világpolitika súlypontja mintha eltávolodott volna a Földközi-tengertől. Bár itt még mindig jelentős párvialakok vannak olasz, német s angol hajók között,—így legutóbb a nagy Ark Royal csatahajó megtorpedózásának hírére kaptuk — a világpolitikai érdeklődés most a német harcok nyomán északkelet felé tolódott el. Német félhivatalos megnyilatkozások egyre többet beszélnek Németországnak a Szovjetunió elleni harcban vállalt nagy európai missziójáról; maga Hitler is jelentős szavakkal méltatta ezt az egyetemes európai küldetést. Egyszerre újjáélednek mindazok a tervek és elméletek, melyekben német elmék felvázolták annakidején Németország oroszországi misszióját. Most már nyilvánvaló, hogy a német politika semmiféle formában sem akarja feléleszteni az orosz uralmat a meghódított területeken; tehát szó sem lehet többé egy „polgári“ orosz rendszer felállításáról német vezetés alatt. Ellenkezőleg, Németország abban találja legfőbb hivatását, hogy megbontsa az orosz egységet s ezt a tevékenységét általános európai szükségletekkel indokolja. Németország most, a háború közepén óriási gyarmatosító tevékenység előtt áll. A meghódított területeket Németország kolonizálja. Hatalmas népvándorlás indul meg keletre, hogy ezt az óriási földet újra művelhetővé tegyék. Ebbe a tevékenységbe Németország bevonja a többi európai államok szakembereit is. Úgy vélik, hogy Európa népfeleslege új megélhetést, fejlődési lehetőségeket talál a régi Oroszország nyugati tájain, melyek révén aztán teljessé válnék a háborús és német vezetés alatt álló Európa autarkáiája. Angliát komoly gonddal töltik el ezek a német tervek, melyek a tél küszöbén a német gazdaság javára hasznosítják az elpusztult orosz területeket, elsősorban Ukrajna mezőgazdaságát. Az is nyilvánvaló, hogy a németek kaukázusi támadásának hasonlóképpen nagy a jelentősége; hiszen a kaukázusi olajmezőknek s általában a dél-orosz nyersanyagoknak megszerzése és felhasználása kitolná a háborút oly határokig, melyek felől a döntés már egyedül a német hadsereg teljesítőképességétől függ.

Az elfoglalt orosz területeket több tartományra osztották. Külön egyesítették Ostland néven a balti államokat s külön igazgatás alá helyezték Ukrajnát, illetve a fehér-orosz síkságokat. Valamennyi tartomány élére teljhatalmú polgári birodalmi biztosokat neveztek ki. Ezek főnökévé pedig Rosenberg Alfrédet tették, mint a keleti területek miniszterét, aki a német faji gondolat vezető teoretikusa és a német faji felsőbbségének és keleti missziójának legerőteljesebb hirdetője. Terveivel és elméleteivel eddig is korlátlanul uralkodott a német nemzeti szocializmus világnézetén; az orosz-német viszony 1939-es átalakulásakor némileg visszavonult, hiszen mindenkor az oroszokkal való leszámolásnak és a bolsevizmus megdöntésének híve volt. Az orosz és keleti kérdés egyik első szakértőjének tartják Berlinben s most az ő feladata lesz az új területek megszervezése s a keleti határait messzire kitérítő birodalom új alkatrészeinek az új Európa egészébe való beillesztése.

Az észak-oroszországi fronton a téli időjárás bizonyos nyugvást parancsol a szembenálló felekre. Ezen a területen együttműködnek a finn és a német csapatok. Finnország a német szövetségben visszaszerezte az 1939-es háborúban elvesztett területeit. Finn csapatoknak nagy szerepük van a Leningrád elleni ostromban, valamint a Murmanszk-vasút elleni akcióban is. Ez a vasútvonal most igen fontos- ütüre a Szovjetunióknak. Az angolszász és orosz együttműködés egyik lényeges pontja, hogy innét, az északi vizek felől lássák el hadianyaggal Oroszországot. A német és finn együttműködés pedig annak a megakadályozására törekszik, hogy ezúton tényleges segítséget

nyerjen Oroszország. Roosevelt elnök politikája azért vállalkozott arra, hogy innét, északról segítse meg Oroszországot, mert a távolkeleti kérdés mostani kritikus időszakában el akarja kerülni, hogy az amúgy is túlélezett japán helyzet még tovább bonyolódjék azzal, hogy az amerikaiak Vladivosztokon át szállítják hadianyagukat az oroszoknak s ezzel ténylegesen hadászati zárt fonnak északról Japán köré. Az amerikai külpolitika köreiből indult ki az az akció, mely el akarta tántorítani Finnországot német szövetségésétől. Hull amerikai külügyminiszter és Procope washingtoni finn követ közt hosszú tárgyalások voltak e tárgyban. Finnország tagadólag válaszolt azokra az amerikai megjegyzésekre, melyek szerint idejelenne, ha Finnország békét kötne a Szovjetunióval, hiszen már visszaszerezte elvesztett területeit. A régi finn-amerikai kapcsolatokat akarta Anglia felhasználni arra, hogy nyomást gyakoroljon Finnországra. Eltekintve a tényleges hadihelyzettől, Finnország már azért sem köthet külön békét Oroszországgal, mert teljességgel részese az északi német hadigépezetnek s területe német felvonulási terület. Svédországban is megértik Finnország magatartását. A svéd realpolitika, minden világnézeti elkööttsége mellett is, méltányolja a tényleges hadi és diplomáciai helyzetet, aminek egyik megnyilvánulása volt az is, hogy az északi hadműveletek kezdete előtt Svédországon át vonulhattak a német hadosztályok a keleti front felé. A Svédországgal szembeni partok most már Oroszországtól Németországhoz kerültek s a „Dominium Maris Baltiái“, hajdan Svédország birtoka, most már a rövid orosz intermezzo után a németeké. Ilymódon a filmek és svédek egyetértenek a valódi helyzet reális értékelésében. Így cáfolták finn részről azokat az angolszász forrásból eredő híreszteléseket, melyek szerint Helsinkiben nagy béketüntetések lettek volna és hogy a finn szocialista párt, Tanner miniszter vezetésével, a Szovjettel való azonnali békekötés mellett foglalt állást; a cáfolatok azt is kiemelik, hogy az említett időpontban Helsinkiben nem is tartott ülést a finn szociáldemokrata párt. A Finnország felé irányuló angolszász tervek és kísérletek összefüggenek azokkal a nagyarányú amerikai előkészületekkel, melyek Grönland után a közeli Izlandot, valamint a Spitzbergákat is hadi bázisokká építik ki; mindenesetre Leningrád tehermentesítésében nagyon sokat jelentene, hogyha sikerülne Finnországot kivonni a harcból, illetve, ha mód nyílnék arra, hogy Finnországban zavaros helyzet üsse fel a fejét a német vonalvezetéssel szemben.

Az angol-amerikai-szovjetorosz együttműködés ezalatt mind határozottabb formákat ölt. Amerikában nagy elégtétellel vették tudomásul, hogy Moszkva Litvinovot küldötte követnek Washingtonba. Az angol-amerikai-orosz együttműködés a hadianyagszállításckn kívül főképpen arra vonatkozik, hogy az orosz fronton minél tovább húzzák a háborút, mialatt Anglia és Amerika mindjobban felkészülnek. Sztálin beszéde világos sürgetések tartalmazott az angolszász hatalmak felé s azt kívánta, hogy nyissanak új frontot nyugaton a Szovjetunió tehermentesítésére. Ugyanekkor Churchill legújabb beszéde már növekvő bizalomról tett tanúságot, ami nyilvánvaló kapcsolatban van az orosz helyzettel. Ez az együttműködés egyelőre a távolkeleti fronton ölt határozott formát. Anglia és Amerika egymást támogatják a távolkeleti tengereken s velük együtt Kína is ott van a Szovjetunió barátai között. Anglia és Amerika most közös erővel akadályozzák azt, hogy Japán politikája olyan fordulatot vegyen, mely a tengelyhatalmakkal való szövetsége értelmében eldönthetné a távolkeleti helyzetet. Japán érzi is a fenyegető nyomást és a Konoye-kormány távozása után uralomra jutott és elsősorban katonai körökre támaszkodó Toyo-kormány a japán nemzet nagy erőpróbájáról beszél. A német és olasz sajtó nyíltan beszél azokról a kényszerrendszabályokról, melyekkel az angolszász hatalmak visszatartják Japánt politikája következetes folytatásáról. Japán ugyanekkor szembenéz a

veszedelemmel s tudatában van annak, hogy az angolszász hatalmak gazdasági és tengerészeti rendszabályai számára sokkal súlyosabbak, mint egy esetleges háború. Az új kormány egyelőre a kínai kérdésben tanúsítja a legnagyobb következetességet és kitartást. Ugyanekkor az angolszász hatalmakkal szövetséges csunkingi kínai politika mindent elkövet, hogy megtartsa maga mellett Amerika tetteles és érzelmi rokonszenvét. Ebben nincs is hiány; tömegével érkezik az amerikai katonaság és tengerészerő nemcsak Szingapúrba, hanem a Kínának olyan fontos burmai út mellékre is. Churchill nyíltan megmondotta, hogyha Amerika háborús konfliktusba kerül Japánnal, Anglia sem habozik, hogy még ugyanazon órában hadat üzenjen. Közben az angolszász hatalmak a gazdasági és hadi mozgósítás állapotába hozták a déli tengereket. Ausztráliában és a holland gyarmatokon egyre növekszik a hadi készenlét. Nyilvánvaló az angolszász politikának Sziáminál, azaz a Thaifölddel való kapcsolatára is, aminek azért van jelentősége, mert, mint emlékeztet, Japánnak nemrég sikerült befolyását állandósítania az indokínai francia gyarmaton. Itt érinti a legközelebről Japánt az angolszász fenyegetés, melyhez járul még a hollandindiai gyarmatok kormánya részéről fogantatott számos gazdasági rendszabály, mint a petróleumszállítások megszüntetése.

Ezek azok a körülmények, melyek arra készítették a japánt kormányt, hogy kapcsolatot keressen az USA kormányával. Japán arra törekszik, hogy több politikai szférára ossza Ázsiát s rábíri Amerikát arra, hogy menjen bele a szférák elképzelésébe. Így Japán nem szándékozik hadi lépéseket tenni a Szovjetunió felé. Az angol-amerikai közbelépés gondosan ügyel arra, hogy épségben tartsa az Európában elfoglalt Oroszország távoli északkeleti peremterületeit. Ezzel szemben Japán változatlanul kitarít kínai politikájára mellett. Kínában az utóbbi időben több területet kiűritett, miután, ahogy a kommuniké mondja, ott teljesítette feladatát és összéb vonta nagy harcokban kipróbált csapatait. Japán azért ragaszkodik a kínai kérdésben követett politikájához, mert túlnépes lakossága számára a kínai háború a természetes szelep és a kínai háború legalább is olyan értelmű a távolkeleti és a japáni politikai s gazdasági viszonyok között, mint valami szociális reform és változás. A belső japáni szociális viszonyok egyensúlya érdekében tehát mulhatatlanul szükséges, hogy Japán fenntarthassa kínai politikáját. Amerika és Anglia viszont rendkívül kényesnek találja ezt a helyzetet és le szeretné beszélni Japánt arról, hogy továbbra is mereven kitarítson a kínai kérdésnek általa szorgalmazott megoldása mellett. Ilyen körülmények között vállalkozott arra Japán új kormánya, hogy Kuruszu személyében külön követet küldjön Rooseveltnél elnökhöz a kiterjedt keletázsiai és déltengeri kérdéskomplexum megvitatására. Szemlék zártakor kezdődtek ezek a tárgyalások, melyeknek igen nagy jelentősége lehet még az európai és ázsiai helyzet alakulásában. Amerikában és Angliában nem titkolják, hogy kínosnak tartják a távolkeleti állapotokat s szemmel látható, hogy az USA politikája egyre agresszívebb jelleget ölt Japán irányában. Ahová csak elér Amerika keze, onnan ki akarja küszöbölni a japáni politikai és gazdasági hatást. Így legutóbb a közép-amerikai Panamában szüntette be az állam a japán cégek és gazdasági képviselők működését. Ugyanezt a módszert alkalmazta Amerika délamerikai szövetségesei segítségével Németország ellen is. S ide tartozik az a mexikói fellépés, ahogy Mexikó kormánya mindenféle emberies okokra való hivatkozással tiltakozott a franciaországi túsok kivégzése ellen; a német kormány erőlyesen elhárította ezt az amerikai közbelépést, nem hagyván megzavartni saját hatalmi köreit.

Újabbán mind nagyobb arányokban bontakozik ki Amerikának az a szándéka, hogy intéző szerepet vállaljon Európa ügyeiben. Az angolszász

közelépéssel szemben Németország az általa és az európai népek egyetértésével megvalósított európai egységre, az „új Európára“ hivatkozik s utal arra, hogy a világtörténet színtere az oroszországi német hódítások következtében kelet felé van eltolódóban, az orosz nyersanyagforrások felé, melyek birtokában aztán az új Európa bizvást felveheti a küzdelmet az európán kívüli angolszász hatalmakkal. Rooseveltt politikája viszont minél közelebb akarja hozni Európához a hadszínteret. Habár az Anglia elleni légi és tengeri rohamban angolszász részről az orosz hadjárat következtében bizonyos enyhülést észlelnek, Amerika változatlan hévvel siet Anglia segítségére. Rooseveltt politikája most arra irányult, hogy megváltoztassák az amerikai semlegességi törvényt, mely szerint amerikai kereskedelmi hajók nem érinthetik a hadban álló államok vizeit. A semlegességi törvényt Roosevelttnek csekély szótöbbséggel sikerült is megváltoztatnia, bár közben nagyarányú sztrájkok nyugtalanítják az amerikai háborúpárti közvéleményt. Ezenkívül a kongresszus kimondotta a tengeri kereskedelmi hajók felfegyverzésének elvét is. Most már a felfegyverzett vagy fegyveres kísérettel járó amerikai hajók áthaladhatnak a háborús vizeken s közvetlenül segíthetik Angliát. Úgy látszik, hogy ez a hosszasan előkészített elhatározás csak bevezetője a további amerikai és angol háborús lépéseknek. Anglia változatlanul kitart a szárazföldi és tengeri blokádnál rendszere mellett s ehhez nyilván Amerika is csatlakozik; ezzel szemben a németek az orosz területek birtokbavételével önellátóvá tett Európa nagy gazdasági erejére és közelgő prosperitására hivatkoznak. Német részről már nem is titkolják, hogy valóságos hadiállapot uralkodik az USA és Németország között. Az elmúlt hetekben többször sor került némely amerikai hajók nyílttengeri megtorpedezésére. Az amerikai közvélemény felháborodással fogadta ezeket az eseteket, Németország viszont hadi jogára és békeszándékára hivatkozott az amerikai közvéleményt felvilágosító nyilatkozataiban, Rooseveltt háborús politikájával szemben. A nyílt szakítás tulajdonképpen már régen megtörtént Amerika és Németország között; a közeljövő kérdése, mint és mikor ölt konkrét formát ez a feszült állapot. Amerika nyilvánvalóan nagyban készülődik az „új Európa“ elleni tényleges fellépésre; a németek nagy rohama Oroszországban meg azért olyan sietős és olyan lényeges, mert az orosz nyersanyagok segítségével akarják visszaverni az angolszászoknak az „új Európa“ ellen tervezett hadjáratát.

Mialatt az angolszászok szívesen előkészítenék egy nyugati front megnyitását, — egyelőre legalább is a tengeren erősítvén önmagukat — azalatt Németország további lépéseket tesz az új Európa megszervezése, illetve a régi Európa pacifikálása tekintetében. A balkáni rendcsinálás tovább folyik a szerb és a görög területeken. Hasonló eréllyel, de más módszerekkel küzdenek a németek az új Európáért Franciaországban is, ahol Pétain kormánynak és De Brinon németbarát diplomáciájának minden törekvése arra irányul, hogy elhárítsák a német katonák elleni merényletek megtorlásául történendő túszkivégzéseket. Pétain kormánya változatlanul tovább folytatja politikáját, mely a mai Németországgal való modus vivendire törekszik, már csak azért is, mert a mostani francia rendszer elképzelhetetlen lenne Németország tényleges támogatása, illetve jóakarata nélkül. A német politika Abetz párizsi német nagykövet vezetésével viszont azt a célt tűzte ki maga elé, hogy Pétain Franciaországát minél közelebb hozza az új Európához. Francia részről határozottan cáfolják ezzel kapcsolatban azokat a híreszteléseket, melyek arról beszélnek, hogy Németország és Franciaország együttműkönének a Földközi-tengeren s hogy a francia tengerentúli gyarmatoknak nagy szerepük lenne Németországgal kapcsolatban.

GOGOLÁK LAJOS

KATONA JÓZSEF

— Százötven éves születési évfordulójára —

A VILÁGIRODALOM klasszikus műveinek sorsa, tudjuk, nem mindig irigylendő. A kor romlandó anyagát örökkévaló tartalomná és formává nemesítik, de elvesztik a lét izgalmas kalandosságát. Múlhatatlanok, de kifutott alóluk az élet áradó folyama. Legtöbbjük holdtájnyi messzeségben lebeg a mindennapok felett, ünnepélyes, de idegen fényben. Újukat a szokás és hagyomány szabályai jelölik ki, dicsőségük hideg ragyogás. Igaz: „saját magában üdvözülni a szép“; a tökéletesség elég önmagának. De rendeltetése bizonyosan nem az, hogy önmagáé legyen csupán. Ezért alakul ki minden egészséges művelődésben a nagyok s műveik kultusza, amely hivatalos kötelességteljesítéssé merevedhet ugyan, de újra meg újra fel is frissülhet, életadó sugalmakkal termékenyítve meg a bontakozó, formálódó jelent. S ha a nép megfeleledkezne lángelméiről, művük előtt ott az egész világ, bárhol gyökeret verhetnek s a történelem példái azt tanítják, gyökeret is vernek. Ez lehet legnagyobb elégtételük: magánosságuk levetethetlenségéé, de a végtelenségéé magánya.

A magyar irodalom kisebb, családiasabb; a mi klasszikusaink nem a hideg égbolton keringenek; a családi oltárra helyezzük őket. Hatásuk bensőségesebb, de elhagyatottságuk is bénítóbb lehet: a határtalan távlatok magánya helyett a bezárt kamra elhagyatottsága az Övék. Remekíróink kultuszának hibáit csak kivételes esetben igazíthatja helyre a határainkon kívül feltámadó érdeklődés: a magyar költő jobban be van zárva népe világába, mint a nagy nemzeteké. Nem utolsó sorban ezért növekszik nálunk nagyra a hagyomány elhivatalosodásának veszélye. Az irodalom Magyarországon nemzeti ügy s míg valóban a közös sors rejtélyeinek bogozója, a „haza ügyé“-nek sáfárja az író, addig ez nem is baj. De ha az elhanyagolt nagyok kultusza „nemzeti kötelesség“-gé lesz, amelyet az együttérző szívek áhítata helyett a kulturális reprezentáció unalma jellemez, akkor már valóban kiszakadtak ők az életből s „önmagukban kell üdvözülniök“. A tapasztalás sajnos arra tanít, hogy igen hajlamosak vagyunk hőseink ilyenfajta tiszteletére. S arra is, hogy e hideg és tervszerű lelkesedésnél semmivel sem termékenyebb a hazánkban szokásossá vált másik véglet, a nagyok mithologizálása sem. A kiválóság mindenütt elkülönülést, harcot, s ha nem is üldöztetést, mindenesetre magányt jelent. Nálunk azonban, különösen az utolsó félszázad folyamán, szokásossá vált a zsenialitást a sorsüldözöttség, a kitaláltság tragikus légkörével venni körül. A magyar múlt e szemlélet jegyében már-már úgy tűnik fel, mint a géniuszok szörnyű deportálólhelye; a lángelme nagyságát és magyarságát lassan már nem is művein, hanem a rázúdult sorscsapások súlyán kezdjük mérni.

A Katona Józsefről kialakult közvélemény is e szélsőségek között ingadozik. Lassan egy százada már, hogy remekművét házioltárra

helyezte a magyarság s nem lehet azt mondani, hogy azóta elfeledte volna. Legkitűnőbb szellemeink merültek el vizsgálatába, nagy színészek és rendezők hosszú sora tette ügyét a magáévá s segítette újabb meg újabb győzelemre, ifjúságunk belőle tanulja a dráma szabályait; tekintélye ma már vitán felül áll. Cselekményét, drámai problémáit, alakjait minden művelt magyar embernek ismernie kell. S mégis, ha a dolog mélyére nézünk, azt kell látnunk, hogy a „Bánk Bán“-nak nemcsak írója volt magános ember egész életében; az egyedülálló remekmű is az maradt. Aki az előadások lassan, de állandóan növekedő sorára, az iskolák munkájára s hasonlókra gondol, kétségbe vonhatná ezt. De aki érzi a költő tiszteletének hivatalos kötelességszerűségét, vagy hamis érzelmes ségét, aki látja élő, teremtő hatásának hiányát, annak szükségképpen arra kell gondolnia, hogy egyetlen igazán jelentős drámánk elsősorban iskolai olvasmánnyá lett; tiszteletét inkább a kivételes kevesek akarata, mint a közlés ereje kényszerítette ki s inkább a kötelező hagyomány, mint a szívek áhítata tartja fenn.

Költészetünk nagyobb elképzeléseiben, mint megvalósult alkotásaiban; alig van irodalom, amelyet ennyire a nagyarányú, de magános vagy félbenmaradt életművek jellemeznének. A magyar műveltség ismerőinek erre a megállapítására kell óhatatlanul gondolnia annak, aki Katona József „Bánk Bán“-jával foglalkozik. Közhely, hogy drámairodalmunk mindezeidig csak három remekművet hozott létre: a „Bánk“-ot, a „Csongor és Tündét“ és a „Tragédiát“; de tudjuk azt is, hogy a világ csak Madách szavára figyelt fel. Aki szeret az élet jelenségeiben jelképes értelmet keresni, itt találhat jelképet eleget: a mű, melybe alkotója egész életét, minden érzését és tudását bele-tette, egyedül maradt, ősök és utódok nélkül, az utókor számára is inkább távolról tisztelt nagyság, mint az élet részese s formálója; az alkotó, aki ereje teljében, akkor, mikor felhágott a remekmű csúcsaira, elhallgatott, mint „a madár, ha látta, hogy hasztalan esik fütyürézése“; a kor, mely nem is sejtette, hogy lángészt dajkált s az utódok, akik, hosszú ideig azt istenítették benne, ami legkevésbé fontos, a „nemzeti dicsekedés“ zengő szavait: ezek nemcsak egy egyéni sors parabolái hanem a népé is, amelynek körében járt és alkotott a géniusz. Most, születésének százötvenedik fordulóján érdekes ezen elgondolkozni.

DE NE TEGYÜK legendává a történelmet. Ma már világos és józan okokkal is meg tudjuk indokolni, miért nem vette, miért nem vehette észre a kor a remekművet, amelynek — mint ez az igazi tragédiában szokás — éppen kiválósága vált végzetévé. Katona maga is tisztán látta a hazai dráma kifejlődésének akadályait. Hat okot említ: az állandó színház hiányát, a közönség elfogódottságát a „nemzeti dicsekedés“-ben, a kinyomtatás nehézségét és hatástalanságát, a cenzúrát, a kritika „nemlétét“ s a jutalom hiányát. Igazán lényeges ezek közül az állandó színház, tehát a közvetlen inger és tapasztalat hiánya volt s a cenzúra, amely épp ott lépett közbe, ahol Katona teremtő képzelete lángra gyúlt. Gyulai hozzáfűzi ezekhez a kor politikai szellemének bágyadtságát. A legfontosabb mozzanatokra azonban Horváth János mutat rá: Katona egyéniségére s művének alkatára.

Abból a gyökeresen magyar kispolgári rétegből származott, amelynek fiai közül az új Magyarország kitűnő emberei, sőt vezérférfiai kerültek ki ugyan, de amelynek egyelőre nem jutott szerep, sem a politikai sem a társadalmi, sem a szellemi életben. Apja takácsmester volt s bár ő maga bölcsészetet tanult, majd jogot végzett, soha nem lett társasági emberré. Nem kívánczolt a szalónokba, zárkózott, egyenes jellemével, darabos, dévajságában is nehézkes, de mégis önérzetes modorával nem is érezhette volna ott jól magát. „Mezőről való“ embernek nevezte magát, jellemzően rátarti öngúnnyal. Az írók társaságát sem kereste, személyesen alig ismert közülük egy-kettőt; az irodalom világa, amelyet ő a színházétól egészen különállónak, alkatilag különbözőnek érzett, nem is igen érdekelte. A színházhoz vonzódott, de ehhez sem „minden idegével“, amint mondani szokás. Nem volt bohém jellem; mikor arra került a sor, zúgolódás nélkül s nem megtörtén, önmagával és a világgal meghasonlottan, hanem természetes kötelességtudással tért haza szülővárosába, ahol megbecsülték, polgári pályáján szép előmenetelt biztosítottak neki s ahol leg-elevenebben élt s úgy látszik él ma is emlékezete. Nem tudott, mint Berzsenyi, íróasztalának, vagy mint Kazinczy, széplelkű barátainak dolgozni; szüksége volt a színházzal való eleven kapcsolatra; megszokhatta, hogy munkáit a színpadon lássa. A darab kinyomatásának csak követnie szabad, így látta, helyesen, a színpadi bemutatkozás jelentőségét. „Bánk“-ja kiadását is csak akkor határozta el, mikor az erdélyi pályázatról, amelyre 1815-ben beküldötte a szomorújátékot, nem kapott hírt s amikor a cenzor a székesfehérvári színtársulat részére átdolgozott dráma előadását nem, csak kinyomatását engedélyezte. S jellemző tájékozatlanságára, hogy épp akkor, mikor jelenlétére, személyes utánjárására legnagyobb szükség lett volna, pár héttel a könyv megjelenése után hazaköltözött Kecskemétre. Egy ideig még izgatottan figyelt s mikor nem hallott visszhangot, tanulmányt írt a „Tudományos Gyűjtemény“-be. „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?“, ez a dolgozat címe, amelyben a maga sérelmét is szóvátette, de oly taktikátlan egyenességgel, hogy az irodalmi élet embereit mind maga ellen hangolta. Aztán, a váratlanul elébe törő Kisfaludy Károly sikereit látva „inkább elállt szándékától, mintsem egy csekélyebbnek vélt mellett második személyé tétessen“. Csak egy távolra vetődött barát gondolt még a süllyedő remekművel: Udvarhelyi Miklós Kassán, 1833-ban jutalomjátékaul választotta. De Katona ekkor már nem élt. Mire a színház ismét érte nyúlhatott volna, már késő volt. 1830-ban, 39 éves korában szívszélhűdés ölte meg. Mi lett volna, ha megéri — mert megérhette volna — a magyar színházi élet lassú kibontakozását, ne kérdezzük. A „Bánk Bán“ azt mutatja, hogy magasan kinőtt korából s azzal az ízléssel, amely a halálát követő évtizedek színpadán uralkodott, aligha tudott volna közösséget találni.

Van persze s nem is egy motívum a „Bánk Bán“-ban, mely a művet korához köti. Környezetrajzának részletei, alakjainak sémái könnyen kinyomozhatók az egykorú lovagdrámákban és regényes szépirodalomban. Vannak benne is félelem és gáncs nélküli udvari

emberek, nemes üldözöttek; komor összeesküvők, csábító herceg, törbe ejtett ártatlanság, s intrikus, lézengő ritter. Még a látványos, hatásos színpadi „nagyjelenetek“ rendezője is található benne elég alkalmat arra, hogy megdőbbitse s elkápráztassa a nézőt. Waldapfel József kimutatta, hogy egyes sorai, sőt részletei csaknem hű átvételek Shakespeare-től, Schiller-től, Veit Weber-től; ez „idézetekére, amelyeket a kor szokása jogossá tett, maga is utalt. De mivé lett mindez az ő kezében? Egy rendkívüli intenzitással átélt s páratlan öntudatos-sággal végigvitt hatalmas drámai koncepció szerves részévé, oly alkotássá, amely a maga szigorú, minden melléktekintetet a jellemrajz egységének alárendelő zárttságával, komoly, csaknem rideg szűkszavúságával, a legnagyobb lélekismerőkével vetekedő, szinte „mikroszkopikus lélektanával“ s kivételesen magasrendű erkölcsi felfogásával a naív átlagközönség számára elérhetetlen magasságba emelkedett fel. A „Bánk Bán“ igazi, múlhatatlan értékei csak lassan, elmélyedő figyelem vagy okos nevelés segítségével válnak hozzáférhetőkké: nem tartozik az első pillanatra világos, áttetsző alkotások közé, mint ahogy a világirodalom egyetlen drámaremeke sem tartozik közéjük. Hogyan ismerhette volna fel értékét egy minden komoly lélektani s drámai műveltség nélkül való, megrettenni vagy hahotázni, gyűlölködni vagy éljenezni kívánó közönség, mikor még ma, költészetünk és dramaturgiánk legnagyobbjainak magyarázatai után is vannak, akik jellemrajzát következetlennek, szerkezetét hézagosnak, az egészet érdektelennek mondják. Igen, a kor, mint annyiszor, ebben az esetben is készületlen volt a csodára.

DE CSODA VOLT-E HÁT valóban a géniusz egyetlen, pillanatnyi fellobbanásának műve? Bizonytalán váratlan és páratlan jelenség volt, de nem égből hullott ajándék, amelynek itt a földön nincs előzménye s nem lehet folytatása. Tudjuk, Katona pesti diák, majd jurátus korában sokat, korához s a rendelkezésére álló időhöz képest meglepően sokat dolgozott a színháznak s a figyelmesebb szemlélő tanúja lehet tehetsége gyors kibontakozásának. E növekedés életeleme a színház volt: gyakorlat közben, az igazi tehetség biztos ösztönével tanult. Először fordított, aztán adaptált, azután népszerű regénytárgyakat dramatizált. Mikor a korszerű technikát már biztosan kezelte, kilépett a szokványos érzelmeslovagi tárgykörből: a történelemhez, tehetsége igazi otthonához fordult s rövid tájékozódás után rábukkant az első hozzá méltó, valóban neki teremtett tárgyra is, amelyet teremtő szenvedélyének egész forróságával átjárhatott, magáévá tehetett, az alakokra, amelyekben a maga nagy álmainak másaira, érzéseinek edényeire, élet- és világszemléletének kifejezőire lelhetett.

A mű első kidolgozásán jól érezni még a lávaömlés forróságát; ha színpadon láthatja, tán színszerűbben simítja le érdességeit. Az élő színház világában fogant mű azonban a könyvdrámák útjára került. 1815-től, épp a „Bánk Bán“ elkészülésének évétől kezdve Pesten nem volt színház; a friss inger hiányzott; Katona újra meg újra felövette darabját, felolvasta egy barátjának, elküldte egy másiknak; ez részletes bírálatot írt róla s igen okosat; közben évek múltak s mikor a költő

ismét átdolgozva, 1820-ban kiadta a tragédiát, abban már sok olyan fontos részlet volt, amelyet a figyelmes olvasó észrevesz, a felületesebb színházlátogató azonban alig. A mű tehát ezen a réven is távolabb jutott a színháztól s nehezebben hozzáférhető lett. S ami a legfontosabb: elmaradt a siker, a többi darab, az életmű fénye, amely felragyogtatja a rejtettebb értékeket is. A „Bánk Bán“-nak nem volt folytatása; a mű magára maradt, kivette a hallgató időbe, sorsa most már az istenek kezébe volt letéve.

A siker útja, tudjuk, lassú és hosszú volt. Az első előadásokat, az 1833-ban lejátszódott kassait, az 1834-es kolozsvárit, az 1835-ös budait, az 1836-os debrecenit a baráti ragaszkodásnak, a véletlennek s a vidéki cenzúra hanyagságának köszönhetjük; Egressy Gábornak lehetünk hálásak az első Nemzeti Színház-beli előadásért is. Ezt láthatta 1839 március 23-án a darab „rossz, veszedelmes tendenciáján“ felháborodó Széchenyi s erről írt meglehetősen elítélő kritikát a tájékozatlan Vörösmarty, ők előre sejtették, ami bekövetkezett: a darab politikai karrierjét. Mert most az egyre magasabbra nőző politikai, majd forradalmi ár veszi hátára a darabot. Egyre gyakrabban adják elő: az izgatott, népbarát és osztrákgyűlölő közvélemény Tiborc szavaival szidja az urakat s Petur indulatában a maga dühét szellőzteti. Ezért tűzik ki 1848 március 15-re ingyenes előadásul s ezért tiltja el az abszolutizmus egy évtizedre megint a színpadtól. 1858-ban adják elő ismét s most már új auspiciumok jegyében. A következő évben kezdi írni Arany János alapvető „Bánk Bán“-tanulmányát s 1860-ban jelenik meg Gyulai Pál értekezése Katonáról és művéről, ők rámutatnak igazi jellemére s kijelölik helyét irodalmunkban. Kodifikálják a dráma értékeit s költőjét nemzeti klasszikusaink közé emelik. Sorsa új, döntő fordulóhoz érkezett.

1861 március 9-én mutatták be azt az operát, amelyet Egressy Béninek Katona művéből átdolgozott szövegére Erkel Ferenc komponált. Az operának, jellemzően, nagyobb sikere volt, mint a tragédiának; szerzői ügyes érzéssel elsősorban azt használták fel, ami az eredetiben is leginkább hatott: a történelmi környezet ünnepélyes és színes képeit, az ábrázolt embersorsok kissé érzelmes, megindító elemeit s a nemzeti érzést felbolygató mozzanatokát. A mű Operaházunk magyar reprezentációs darabja lett; előadásainak száma már túl van a kétszázon. Ha a lényegre nézünk, semmi igazi kapcsolata nincs a drámával dolog természetere szerint fellazítja annak szigorú szerkezetét,

felejtí minuciózus lélekrajzát, feloldja roppant drámai feszültségét. De jó szempontokat ad a tragédia további sorsának megértéséhez.

A Bánk-dráma anyaga e szerint a 60-as évekre már annyira közismert lett, hogy nem vált érthetlenné a vázlatos operaszövegben sem: a téma bevonult a nemzeti közgondolkodásba. De ehhez képest végérvényesen el is jegyeztetett a nemzeti eszme- és érzésvilággal. Ekkor már Katona műve is reprezentatív nemzeti dráma lett. Érdekes megfigyelni az előadások statisztikáját. 1833—39 közt néhány vidéki előadás; 1845—1849-ben huszonhárom; egy évtizedes kényszerű szünet után 1868-ban a huszonötödik előadás; innen kezdve évenként egy-két előadás, 1895-ben a századik, 1906-ban százötvenedik; 1908-tól

1916-ig nem kerül színre; az első világháború után ismét megélniül iránta az érdeklődés, 1924 a kétszázadik előadást hozza; 1932—34 közt újabb két év szünet; azóta ismét a szokásos évi 3—4 ünnepi vagy iskolai előadás. Látnivaló, a közönség vagy a hivatalosság érdeklődése a nemzeti érzés vagy agitáció élénkülésével együtt nő vagy csökken. Nem véletlen az sem, hogy a dráma alakjai közül a leginkább egy-szintűek: Petur és Tiborc váltak először népszerűkké s vonultak be azok közé az alakok közé, akikben a magyar nép a maga vágyainak, fájdalmainak és indulatainak megtestesülését látja; Bánk bán, a darabnak kétségkívül legfontosabb, drámai súlyban, jellemerőben, lélektani árnyalatosságban legjelentékenyebb alakja a köztudatban elmosódott; még komoly szakemberek szemében is bágyadtak, ellentmondóan, ily tragédia hőiséhez mérten túl passzívnak tűnik fel.

Szembe kell tehát néznünk azzal a ténnyel, hogy az a mű, amelyről legkitűnőbb szellemeink meggyőzően bebizonyították, hogy drámaírásunk legkiemelkedőbb alkotása, közönségünk körében nem az élet erejével hat; igazában ma is csak keveseké. Ott áll házi oltárunkon, ünnepein meghozzuk neki a magunk kisebb-nagyobb áldozatát, ami azonban a miénk belőle, az inkább tárgya s egy-két motívuma csak: a véres és megrázó történet, amelynek minden mozzanatát megtanultuk, Petur lobogása, amelyben a magunk idegengyűlölete talál hangot, Tiborc panasza, az elhanyagolt magyar nép ma is égő fájdalmának kimondása, a kissé érzelmes meghatódottság, amellyel a lányosan gyengéd és törekeny Melindáért reszkettünk, a sértettség érzése, amellyel tisztelve gyűlöttük Gertrudist, útáltuk Ottót, megvetettük Biberachot. A lényeg a nagyközönség számára rejtve maradt; a külföld számára pedig, melynek elismerése más esetekben egyszer-kétszer felnyitotta az itthoni elzárt szíveket is, a „nagyvilág“ számára minden rejtve maradt. Annak a két német színházi embernek vállalkozása, akik szülőhazájuk iránti hálójukat kívánták leróni a mű német nyelvű előadásával, eleve sikertelenségre volt ítélve. Adolf Sonnenthal pesti, Max Reinhardt pesti és berlini „Bánk Bán“-ja egyaránt megbukott s nem jutott jobb sors Gustavo Salvini ugyancsak Pesten lejátszódott olasz nyelvű kísérletének sem. Mondottuk, a magyar író műve sokkal inkább be van zárva népe világába, mint a nyugatiaké. S alig van irodalmunknak még egy remeke, amelyre annyira állna ez az igazság, mint Katona szomorújátékára. A dráma egész vüága, emberi és erkölcsi eszménye, jellem- és sorsszemlélete, nyelve és szerkezete, szóval minden lényeges eleme annyira magyar, hogy csak a magyar jelleg mélyebb s hívebb ismerője találhatja meg igazi értékeit. A „Bánk Bán“ egyelőre valóban csak a miénk.

DE VÁJJON CSAKUGYAN a miénk-e? Távoll áll tőlünk az irigység, de mégis fel kell hívnunk a figyelmet egy sajátos jelenségre. „Az ember tragédiája“ az elmúlt évtizedben nemcsak Németországban, de itthon is a legkülönfélébb rendezői és színészi interpretációkban sorozatosan színre került; a „Csongor és Tünde“ is egyre feljebb emelkedik színpadi pályáján, az idén is láthattuk néhányszor gondos és pompás kiállításban. A „Bánk Bán“-nal ezalatt, legalább is a színpadon, alig

történt valami említésreméltó. Az elmúlt évek előadásait kezünkön összeszámálhatjuk; s hogy a hivatalosság és a közönség érdeklődése nem volt nagyobb, sajnálhatjuk ugyan, de meg is magyarázhatjuk. Nemzeti Színházunk igazgatója a színpadtechnikai rendezés rajongója és szakembere, talán ezért is foglalkozott oly előszeretettel a látványos rendezés magas iskolájának bemutatására igen alkalmas „Az ember tragédiájával; ezért érdekelheti a „Csongor és Tünde“ is inkább, mint a „Bánk Bán“, ez a rendkívül gondos színészi munkát, a rendező részéről tehát a beszéd, a mozgás és arcjáték, a lélekrajz és jellembrázolás szempontjainak fokozott figyelembevételét kívánó jellemdráma. Valószínűleg ezért tartozik Németh Antal Nemzeti Színház-beli „Bánk Baa“-rendezése legkevésbé sikerült munkái közé. Nincs mit csodálkozunk azon, hogy ezért a stílusért nem lelkesedik közönségünk. A költő s a remekmű szellemének, de magunknak is tartozunk a mű méltóbb, hívebb és színvonalasabb előadásával. Úgy tudjuk, a Nemzeti Színház a már lefolyt házi ünnepségen túl, a dráma új előadását készíti elő az idei jubileumi évadban. Ez valóban kötelessége is.

Egy új, stílusos és korszerű előadás azonban, különösen ebben az esetben alig elégséges. Említettük már: a darab világa annyira önmagába zárt, szerkezete oly tömör, lélekrajza oly finoman ámyalt, hogy a csak színházlátogató közönség előtt éppen a lényeg rejtve marad. A tudomány és az elemző magyarázat ezen a területen már majdnem minden lényeges kérdést megoldott: Katona élete, jelleme, tehetségének alkata és kibontakozása, a „Bánk Bán“ keletkezése, dramaturgiája, lélek- és erkölcstana, meg világszemlélete — hála Arany János, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt, Horváth János, Hevesi Sándor, Németh Antal, Waldapfel József és más írók, tudósok munkájának — ma már világosan áll a szakemberek előtt. De alig, vagy legalább is nem a kellő mértékben, a művelt nagyközönség előtt. Ezen a téren még sok feladat vár megoldásra. Itt meg kell elégednünk azzal, hogy csak a három legfontosabbra utaljunk. Mindenekelőtt hiányzik Katona műveinek kritikai kiadása; munkáinak az Abafi-féle Nemzeti könyvtárban megjelent három kötete ma már alig kapható, a szemelvényes kiadások nem kielégítőek és nehezen hozzáférhetőek. Ugyancsak hiányzik egy, a művelt nagyközönség számára készült monográfia is, amely a költő életének és művének megbízható és friss képét adhatná. Ez a munka tudomásunk szerint már készülöben is van; igen fontos hivatás vár rá. Legégetőbb hiányát azonban egy modern, elevenen és világosan megírt s szépen kiállított, magyarázatos „Bánk Bán“-kiadásnak érezzük. Arany János készített egy ilyet (megjelent Ráth M. kiadásában, külön kötetben s az Olcsó Könyvtárban is); ez részben kifogyott, részben irodalomtörténeti dokumentummá vált, részleteiben elavult. A Hevesi-féle magyarázatos kiadás a Középiskolai írók Tárában nem a művelt felnőttek számára készült. Ha valahol, itt lenne szükség vállalkozókedvre és áldozatkészségre. Az emlékév legértékesebb ajándéka egy ilyen kötet volna. Nagyban hozzájárulhatna a műben szunnyadó termékeny csírák kibontakozásához.

Mert a „Bánk Bán“ ma is tele van termékeny csírákkal, továbbvihető kezdeményekkel; mintája s kiindulópontja lehetne a megújuló

magyar drámának. Távoll áll tőlünk, hogy Katona jambusait, lovagvilágát s kosztümjeit kérjük számon mai drámaíróinktól. Klasszikusaink igazi tiszteletének előfeltétele, hogy azt, ami alkotásaikban korhoz kötött, muzeális réteg, elválasszuk az időtlen érvényűtől. Katona műveinek mindegyikében, a „Bánk Bán“-ban is minden a múlté, az elstüllyedt időé. Ezeket az elemeket felújítani nemcsak fölösleges, de káros is lenne. Történelmiségének romantikus és érzelmes elemeiben pl. éppen az a hamis történelmi „kelmeiség“ található igazolást, amely ellen minden eszközzel küzdenünk kell ma is. Ugyanakkor azonban alig hatnak történelemszemléletének komoly és fenséges távlatai, amelyekben a múlt mint az emberi nagyság és a kérelhetetlen sors örök mérközésének színtere jelenik meg. Nem a „Bánk Bán“ szép magyar ruhákba öltöztetett lovagvilágát kívánjuk tehát vissza színpadainkra.

Másról van szó. Mindenekelőtt a műnek arról a páratlan drámai objektivitásáról, amelyet Horváth János, Bánk Bán egyik legjobb értője, így jellemez: „A drámának az a tulajdonsága, hogy cselekvést állít elénk, hogy életjelenséget szóltat meg s hogy ennél fogva a szerzőt a közönség szeme előtt teljesen elrejtí, ... „Bánk Bán“-ban egész a túlzásig ki van fejlődve ... Katona odaállítja alakjait a színre,

hogy csak magukkal s egymással törődve lejátsszák életüket, mit sem tudva arról, hogy valaki nézi, figyeli tetteiket“; beszédük ehhez képest „nem irodalom, nem szavalmány, hanem élő küzdelem és mintegy szóban is jelentkező, hallható cselekvés“. A cselekményből kacérul „kibeszélő“, az alakokat minden igazi drámaiság nélküli csevegőnyelven beszéltető, divatos, mai színpadi szerzők helyett ő szolgálhatna igazán új drámaíróink példaképül. Érdeemes elmerülni nyelvének tanulmányozásába: az indulatoknak páratlanul forró kiadása a tovább már alig tömöríthetően szűkszavú kifejezés kemény formáiban; a szív mélyéről, szabadon szóló ember darabos egyszerűsége mellett a furfangos értelem síma szójátékai; az álom és vágy gyengéd sóhajai mellett a temérdekül felmagasodó férfiméltóság komor, dördülő szavai. Micsoda drámai nyelv ez! Szólás, nem beszéd, példája és bizonyossága annak, hogy nagy dráma nem szólhat a hétköznapi próza verszegény szavaival.

De példa lehetne Katona mély, tragikus sorslátása is. Számára a tragédia a maga zárt világából kiemelt, szándéka ellen az élet és halál, a nagyság és törpeség szakadékai fölé kényszerített kiváló ember bukásának fenséges és megrázó látványa: nagyarányú, tág lélekzetű, férfias küzdelem, melyben a sors diadalmaskodik, de a tiszta humánus magasztosul fel. S végül, de nem utolsó sorban példa lehetne írói magatartása, amely az alkotás forrásává s hordozójává nemcsak a lét élményét, hanem az értékek rendjét is teszi. A „Bánk Bán“-ban nemcsak eleven színpadi alakok mozognak, hanem jellemek a szó igazi értelmében; cselekedeteiket nemcsak vágyaik és szenvedélyeik irányítják, hanem erkölcsük is. S éppen ezáltal emelkedik ki a mű a maga korából, lesz lovagdrámából jellemtragédiává, véres és szomorú történetből a lélek és sors mérközésének időtlen értelmű parabolájává.

KERESZTURY DEZSÓ